Universitat de Lleida

Aproximació als espais i objectes a les cases urbanes de Lleida des del final del segle XIV fins al segle XVI: del món real a la representació de les imatges

Una mirada interdisciplinària des de les fonts documentals per a l'aprenentatge de la història

Imma Sánchez i Boira

http://hdl.handle.net/10803/667550

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

Portada: Jan de Beer,
el Naixement de la
Verge, c. 1520

A l'esquerra: Bernat Martorell,
Retaule de la Transfiguració,
segle XV

Universitat de Lleida

APROXIMACIÓ ALS ESPAIS I OBJECTES A LES CASES URBANES DE LLEIDA

APROXIMACIÓ ALS ESPAIS I OBJECTES A LES CASES URBANES DE LLEIDA

DES DEL FINAL DEL SEGLE XIV FINS AL SEGLE XVI: DEL MÓN REAL A LA REPRESENTACIÓ DE LES IMATGES

UNA MIRADA INTERDISCIPLINÀRIA DES DE LES FONTS DOCUMENTALS PER A L'APRENENTATGE DE LA HISTÒRIA.

Imma Sànchez i Boira

Tesi doctoral. Volum II
Lleida, 2015

IMMA SÀNCHEZ I BOIRA

APROXIMACIÓ ALS ESPAIS I OBJECTES DE LES CASES URBANES DE LLEIDA DES DEL FINAL DEL SEGLE XIV FINS AL SEGLE XVI: DEL MÓN REAL A LA REPRESENTACIÓ DE LES IMATGES

UNA MIRADA INTERDISCIPLINÀRIA DES DE LES FONTS DOCUMENTALS PER A L'APRENENTATGE DE LA HISTÒRIA.

Universitat de Lleida
Departament d'Història
Programa de doctorat: Territori, Patrimoni i Cultura
Directors: Dr. Ximo Company i Dr. Enric Vicedo Rius
Lleida, 2015

TESI DOCTORAL

VOLUM II

CAPÍTOL 13

Per als infants

La major part de les cases estudiades eren habitatges d'eclesiàstics. Aquest és el principal motiu pel qual els objectes destinats als infants hi són tan escassos. Si ens haguéssim interessat per les armes, ens adonaríem que aquestes armes tenien molta més presència en aquests "albergs" de preveres i canonges de la ciutat de Lleida dels segles XIV-XVI que no pas els bressols o els caminadors.[1]

Amb tot, no hem volgut ignorar aquest aspecte, malgrat que estigui poc representat a la documentació que utilitzem. Hem dedicat un apartat als bressols o bressos i un altre apartat als caminadors. De fet, són dos mobles que eren presents a la majoria de les cases dels laics d'aquests segles situats a cavall entre l'edat mitjana i els segles considerats com a moderns.[2]

Amb relació a aquest aspecte és, en canvi, molt agraït intentar de trobar representacions iconogràfiques tant de bressols com de caminadors. Aquesta recerca sobre aquests objectes té, com ja hem assenyalat a la introducció, tres peus, tres "petges" com dirien els documents. Una, potser en general la més potent (però no en aquest cas), són els documents escrits, en concret els inventaris i encants de Lleida. Una altra, la més feble, els resultats de les excavacions i allò que trobem als museus. La tercera és formada per les representacions iconogràfiques coetànies. En aquest cas, en la pintura i la miniatura de l'època, dels segles XIV-XVI, trobem dotzenes d'exemples de bressols, de totes les mides i de totes les formes. Cal dir que també es poden trobar llitets d'infants que no es podien bressar, que no eren "de vent" o "voladors", com sembla que esmenten els inventaris medievals. Atesa la gran quantitat d'escenes de naixement que trobem en la iconografia de l'època (naixement de la Verge Maria, naixement de sant Joan Baptista i naixement del nen Jesús) és fàcil de descobrir-hi llitets o bressos (com hom diu a la Catalunya de ponent). Trobem menys sovint els caminadors, les carrutxes dels documents, però tampoc no són pas molt escassos en les representacions pictòriques medievals.

[1] Teresa Vinyoles amplia aquesta informació amb documentació d'altres realitats. Vegeu: Teresa VINYOLES I VIDAL, "L'ús de l'espai domèstic a l'època gòtica", a PASCUAL, Eva – SHELLY, Ana – *Maymó*, Jaume, *El moble medieval a la Corona d'Aragó*, Museu de les Arts Decoratives – Institut de cultura de Barcelona, Barcelona, 2005, p. 33.

[2] En relació als mobles per a nens que hi havia a les cases dels segles XVII i XVIII a la ciutat de Roma, estudiats mitjançant la consulta dels inventaris, vegeu el llibre de: Renata AGO, *Il gusto delle cose*, Roma, 2006, p. 66-68.

13.1 Bressol o bres

Com hem assenyalat, el fet que el fons documental que hem utilitzat com a base per a fer aquesta tesi hagi estat un conjunt d'inventaris dels segles XIV-XVI, sobretot d'eclesiàstics, fa que el pes dels objectes que es poden relacionar amb les dones i encara més amb els infants hi sigui molt reduït. Malgrat això, en alguns dels nostres inventaris i encants, ni que sigui d'una manera excepcional, trobem esmentat algun objecte que havia de pertànyer a un infant (i també a dones). És així en el cas dels bressols o bressos.

objecte: bressol i altres objectes d'infants	data	material	núm.	preu	situació
un breç.	1376		11		cuina
breçol, fet a costum de Vich.	1441		65		
hun breç de vímens, bolador.	1460	vímets	70		cambra difunt
hun breç de vímens, volador.	1460	vímets	70		casa hon stava lo dit deffunt, la qual ere de son pare
un breç de fusta	1463	fusta	82		*la cambreta qui hix en la carrera*
hun breç	1478		100	3 s., 6 d.	
hun breç.	1481		102		sala
hun littet de repòs, ab hunes carruches[3], huna marffegueta e huna fflaçada, tota blanqua	1487		116		recambra
hun breç ab hun mig almut trencat, ab huna gàbia de perdiu.	1487		116		*al cap de la scala, <en> huna cambra*
un breç y una pallussa[4], per a les criatures.	1564		176		entrada

No tenim gaire informació sobre els bressols. Amb tot, n'hi ha prou com per a fer una breu aproximació als mobles que es poden relacionar amb els infants. Cal recordar novament que a la Catalunya de ponent trobem citat el mot bres, mentre a la Catalunya oriental predomina la paraula bressol.[5] És curiós que precisament en el cas d'un moble que es diu que era "*fet a costum de Vich*" es féu ús del mot bressol, mentre en la resta de casos es parla de bressos.[6] Com exposa Coromines, la

[3] Carrutxes: molt probablement amb el significat de caminadors, caixa de fusta amb quatre rodetes, dins la qual posen un infant menut perquè aprengui de caminar. DCVB.

[4] Pallussa: fragments de palla procedents de la batuda i de la porgada dels cereals. No sembla gaire probable aquest significat. Un pallús, a Sopeira, era un recipient semblant a una gerra, però fet de palla teixida, que servia per a tenir-hi grans. DCVB. És més possible que calgui relacionar-ho amb pell.

[5] Un inventari de l'any 1446 dels bens d'Antoni Amat, barquer ciutadà de Barcelona, esmenta un bressol que es conservava al porxo de casa seva*: "Ítem, un brasol de fust";* vegeu: Teresa VINYOLES VIDAL, "El espacio doméstico y los objetos cotidianos en la Catalunya medieval", a Mª Elena DÍEZ JORGE-Julio NAVARRO PALAZÓN (eds.), *La casa medieval en la península Ibérica*, Sílex Ediciones S.L., 2015, p. 644.

[6] En un document de Cabrils, a la parròquia de Vilassar, de l'any 1451, es fa esment d'"*I bresol de pressar [bressar] infant*". Pere BENITO, "Casa rural y niveles de vida en el entorno de Barcelona a fines de la edad media", a A. FURIÓ – F. GARCIA-OLIVER (eds.), *Pautes de consum i nivells de vida al món rural medieval (18-20 de setembre de 2008)*, Universitat de València (http://www.uv.es/consum/textos.htm), doc. 7. En aquesta mateixa època, trobem l'esment, en una casa de la Pobla de Lillet, d'"*una brasola d'infant, bona*". J. SERRA I VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*, vol. 2, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1947, p. 264. En altres documents de Lleida d'aquesta època, hi trobarem també la forma bres. Vegeu mapa del DECLC II, p. 221.

forma bres (o *breç*) és dominant al català occidental, a les Illes Balears i en gran part dels dialectes occitans (com el gascó i el provençal).[7]

La documentació ens aporta poca cosa. Trobem esments de bressos al llarg dels tres segles. Trobem bressols fets amb vímets i fets amb fusta. Aquests bressols eren "de vent", segurament a causa del fet que es podien bressar, bellugar-se d'una banda a l'altra per a gronxar l'infant, i potser també, com veurem, perquè es gronxaven penjats, tal com veurem representat en alguna de les imatges que mostrarem més endavant. Només en un cas sabem el preu d'un d'aquests bressos, que fou venut als encants de Lleida. Va costar 3 sous i mig.

A casa de Rollí Galter, mestre d'obra de la Seu de Lleida, n'hi havia un a la cuina. L'inventari també esmenta els llençols que vestien el bressol i que estaven guardats a dintre d'un cofre de fusta, amb altra roba: "*Ítem, III*[es] *parells e mig de lançols per als infans, del dit drap*." (any 1441, doc. 65).

De fet, podem tenir molta més informació sobre com podien ser els bressols o bressos medievals a partir de la iconografia d'aquests segles XIV-XVI.

A continuació mostrem en una pàgina els diferents tipus de bressols i de llitets d'infant que trobem representats a la pintura d'aquests segles. Bàsicament s'hi veuen diferències en la forma de la mitja lluna de fusta que hi ha a sota i que serveix per bressar, que de vegades és només una barra, de vegades és massissa i de vegades sobresurt a banda i banda. Cal dir que mentre en la majoria dels casos, tal com sembla normal, aquesta mitja lluna és transversal, n'hi havia també en alguns que era longitudinal. També variava la forma com es tancaven els quatre costats de l'espai ocupat per l'infant: amb una post o bé amb una barrots. Pel que fa als llitets, podien ser una mena de colga o bé podien tenir uns peus o, fins i tot, podien ser una mena de caixa feta amb barrots. Un dels més sorprenents d'aquests llitets per a infants és una mena de cabasset tancat per dalt a la banda del cap, fet amb vímets o balca; curiosament, en la casa de pagesos on es representat, un gat s'hi ha fet el seu jaç. I potser encara és més interessant un bressol de fusta que s'aguanta a cada extrem damunt d'uns suports laterals i es gronxa sense tocar a terra. La temptació de pensar que aquest moble era un bressol volador és molt gran.

[7] DECLC II, p. 216-223.

Més amunt, mostrem un conjunt de bressols o dels llitets diferents representats en la iconografia dels segles estudiats. D'aquesta manera veiem bé les semblances i les diferències i

podem comparar-los. A continuació volem mostrar tota la pintura o miniatura en la qual s'ha representat aquest moble infantil.

El retaule de sant Martí i de sant Ambròs de la Catedral de Barcelona, que veiem a sota, és molt interessant. En el compartiment inferior veiem una mena d'estrada amb potser una màrfega. Ara, però, allò que ens interessa és el bressol que veiem a dalt, situat al costat d'un *estrado* que fa de base al llit. És un tipus de bressolet que es podia bressar.

Fig. 13.1. Joan Mata i el seu taller, Retaule de sant Martí i de sant Ambrós, Catedral de Barcelona, Naixement de sant Ambrós i somni de sant Martí, c. 1411-1414

Fixem-nos en un altre imatge, aquesta també feta a Catalunya. Podríem comentar moltes coses d'aquest retaule conservat al MNAC.[8] Destaquem les característiques del bressol, fet amb molta cura, ben segur que seguint un model real de bressol que existia a la fi del segle XV. Malgrat les diferències que hi podia haver, té molts elements semblants al bressol precedent. Adonem-nos que el detallisme del bressol també és present en el cobrellit i també en les rajoles que són pintades amb una gran cura; això però ja és un altre tema.

Fig. 13.2. Vergós i taller, Naixement de sant Esteve. Retaule de l'església de Sant Esteve de Granollers, cap a 1495-1500. MNAC. © MNAC - Museu Nacional d'Art de Catalunya

En la pintura següent, dedicada a la Nativitat de la Mare de Déu, veiem també un bressol envoltat d'àngels (fig. 13.3). El bressol és molt ben dibuixat i ben segur que, com en l'exemple precedent, reflecteixen un model real que va copiar el pintor. En aquest cas, com hem pogut veure, la mitja lluna que serveix per bressar-se sobresurt a banda i banda.

[8] Vegeu capítol 12 dedicat a "L'embelliment de la casa". En aquest retaule, a l'escena del Somni de sant Martí, hi veiem representades unes cortines amb un cobricel ornamentat amb unes ones (o potser escates de peix) que decoren el fons de la composició.

Fig. 13.3. Nativitat de Maria, any 1500

Fig. 13.4. Llibre d'Hores de Raoul d'Ailly, detall del fol. 88v, segle XV (col·lecció privada, USA)

Aquesta miniatura de les Hores del Raoul d'Ailly representa el moment del bany del nen Jesús (fig. 13.4). A l'interior d'una cambra amb xemeneia, la Mare de Déu sosté el nen amb els seus braços seguint els models de la pintura de Flandes de cap al segle XV. Trobem en la miniatura francesa del segle XV una relació amb els models iconogràfics de Flandes. Fixem-nos en el bressolet, en el bací i en el gerret o pitxer. De fet, però, el més curiós és el paper decorat amb una mena d'ànecs coronats que cobreix les parets. I encara ens podem fixar en el mirall rodó que penja del marc de la finestra que hi ha al fons, on sembla que resta reflectit el cap de la Mare de Déu. I un darrer aspecte: el llit que veiem al fons, en realitat és un banc amb un respatller mòbil (que pot canviar de banda), tal com trobem representat en algunes altres pintures, especialment de les terres flamenques.[9]

La pintura que veiem a sota (fig. 13.5), que prové de Macedònia, és molt diferent. És del segle XVII. Encara que sigui molt més moderna, es preocupa sobretot de cercar les formes geomètriques i de triar els colors, i no tan de representar un objecte real.

Fig. 13.5. Adrianoupolitis Konstantinos, El naixement de la Verge, 1600-1699. Donació de Damianos Kyriazis. (ΓΕ 11199)

Tanmateix, l'hem volgut incloure perquè, malgrat l'esquematisme d'aquesta pintura sobre el Naixement de la Verge (tot i ser molt més tardana, com hem dit), ens adonem que s'està representant un bressol molt semblant al que veurem representat en la imatge següent.

A continuació veiem un altre exemple de pintura on es representa el Naixement de la Verge (fig. 13.6). En aquest cas hi ha representat un bressol molt realista que, com en molts altres casos, ben segur que era la representació d'un bressol real. Fixem-nos com ha estat pintat, en aquest cas, el foguer (que estudiem en el capítol 16) i també com es dibuixa l'*estrado*, amb una mena de graó. Adonem-nos també que, com ja hem dit i a grans trets, aquest bressol té unes característiques semblants a les del precedent (malgrat l'allunyament geogràfic i temporal de les dues representacions).

[9] Vegeu el capítol dedicat als bancs. Comentar una escena ens du fàcilment a comentar objectes estudiats en altres apartats d'aquest treball.

Fig. 13. 6. Juan de Borgoña, Naixement de la Verge, c. 1509-1511. Catedral de Toledo (Font: Web Gallery of Art)

En la pintura següent (fig. 13.7), a l'extrem esquerre del retaule, conservat al Museu de Belles Arts de València, veiem un petit bressol, força auster, situat al costat del llit que té, això sí, un magnífic cobrellit. Malgrat les diferències i el problema de representar la mitja lluna inferior, aquest bres també té unes fortes semblances amb els dos precedents.

Fig. 13.7. Escenes de la vida de Sant Nicolau. Museu de Belles Arts València, núm. inv. 238. Foto: http://www.cult.gva.es/mbav/data/238.jpg

Fixem-nos en una altra representació. Encara que la miniatura que veiem en aquest breviari conservat a la Haia i fet cap a l'any 1400 (fig. 13.8) sigui més esquemàtica, és interessant la forma d'aquest bressol, una mica diferent de les que hem vist fins ara. També és sorprenent el foguer que hi ha al seu costat, amb un gruixut mànec, com si es tractés d'una paella. Pel que fa al bressol, fixem-nos en el fet que sembla que tenia una fusta corba a baix que facilitar el bres. A més, era format per barrots, situats als quatre costats, i no per una taula massissa a cadascuna de les quatre bandes (com vèiem en els exemples precedents).

Fig. 13.8. Foli d'un Breviari, 1400. Miniatura sobre pergamí. Koninklijke Bibliotheek, La Haia. (Font: Web Gallery of Art)

Encara podem trobar molts altres exemples, com aquesta pintura de Matthias Grünewald, feta vers l'any 1515 i conservada a Colmar, a l'Alsàcia (fig. 13.9). Hi veiem un llitet o bressol molt interessant i representat amb una gran cura, encara que sigui difícil d'assegurar-ne les característiques. No sabem, per exemple, si aquests braços que veiem que sobresurten a banda i banda servien per a penjar-lo. En parlarem properament.

Fig. 13.9. Matthias Grünewald, Concert d'Àngels i Nativitat, c. 1515, Musée d'Unterlinden, Colmar. (Font: Web Gallery of Art)

Com hem comentat més amunt, encara hi havia un altre tipus de bressol. En aquest cas, no es bressava lateralment, sinó que es movia com si fos un balancí. Era format per dues grans "mitges llunes", semblants a la meitat d'una roda, situades a banda i banda. Tot i que potser era menys segur que el model que podem considerar com a més tradicional, es devia difondre en algun moment de

la fi dels segles medievals. El veiem perfectament representat en una miniatura feta a Bolonya al segle XIV (fig. 13.10).

Fig. 13.10. *Digestum vetus*, Bolonya, segon quart del segle XIV. Torí. Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino. Patrimonio manuscrito, ms. E. I. 1, f. 310r. http://www.bnto.librari.beniculturali.it/static/archivio_2/fondi/manoscritti/Ms.E.I.1.jpg

Fig. 13.11. Bressol. London Museum, vers l'any 1500. Font: Riché – Alexandre-Bidon, *L'enfance au Moyen Âge...*, p. 14.

Aquest bressol de fusta que veiem més amunt, conservat al London Museum i datat vers l'any 1500 (fig. 13.11), és un dels únics bressos medievals que ha arribat fins a l'actualitat. Hi ha la tradició que s'hi va acotxar el futur rei Enric VIII d'Anglaterra. Estem temptats de pensar que potser correspon al bressol "*volador*" que trobem esmentat als documents de Lleida del segle XV, en concret al document 70, de l'any 1460. En el cas de Lleida, però, no era de fusta ans de vímets; devia ésser una mica més pobre.

Deixem de parlar de bressols. També amb relació als infants, podem centrar breument l'atenció en els llitets infantils, així mateix força ben representats en la iconografia medieval. En aquesta Adoració dels pastors d'Hugo van der Goes (fig. 13.12) veiem un llitet, en lloc d'haver-hi un bressol. És una caixeta amb barrots i amb la base plana.

Fig. 13.12. Hugo van der Goes, L'Adoració dels pastors, vers 1480. Staatliche Museen zu Berlin. © bpk - Photo Agency

En pintura següent, de Filippo Lippi, dedicada a sant Esteve (fig. 13.13), també veiem un llitet per a un infant; no es pot pas assegurar que es tracti d'un bressol, perquè el llitet (o el possible bres) queda totalment tapat per un bonic sobrellit.

Fig. 13.13. Filippo Lippi, Naixement de sant Esteve (sant Esteve és canviat per un altre nen). Anys 1452-65. Fresc conservat al Duomo, Prato. (Font: Web Gallery of Art)

Fig. 13.14. Marten van Cleve, La visita d'una gent rica a una família pagesa, c. 1570. Wenen, Kunsthistorisches Museum

En aquesta llar de Flandes de mitjan segle XVI, representada en aquesta pintura que veiem al damunt (fig. 13.14), hi havia una gran quantitat d'objectes que atreuen la nostra atenció. Ara només ens fixarem en una cosa. En el llitet fet de balca, que veiem gairebé a primer terme, amb dues petites nanses i amb una coberta d'un quart d'esfera que hi ha a la part del cap. Mentre el nen fa les seves necessitats en una mena de latrina de fusta, un gat ha decidit de dormir dins el cabasset de l'infant. No ens podem estar, amb tot, de comentar alguns altres objectes que hi ha prop d'aquest cabasset. Entremig del cabàs i l'orinal, hi ha un moble per a fer mantega (no gaire usual als països mediterranis) i, més enllà, hi ha un bonic cistell també de balca, quadrat. Recordem que en un cas a Lleida es parla d'un bres de vímet, que, com hem dit, era, però, "volador". S'assemblava potser a aquest, però anava penjat per tal que es pogués gronxar (potser tal com hem vist en l'exemple que es guarda al London Museum).

La miniatura següent representa la Verge damunt d'una màrfega i, a l'extrem dels seus peus, el llitet amb quatre petges (fig. 14.15). Correspon clarament a una tradició diferent. Certament, en aquest cas és un llitet i no pas un bressol.

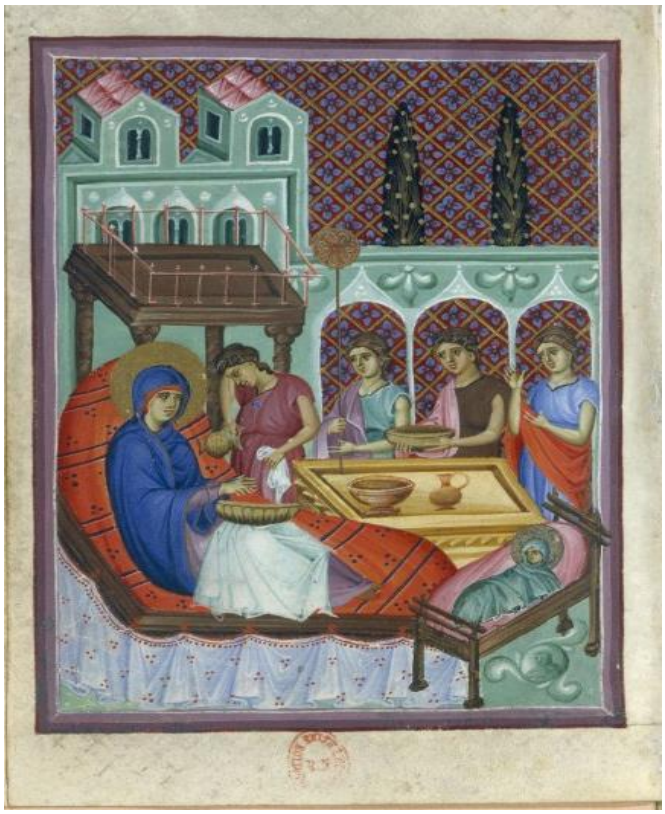

Fig. 13.15. Jacopino da Reggio, escena de la Nativitat de la Verge, 1300?-1350? Forma part d'un psalteri fet a Bolonya, Smith-Lesouëf 21, fol. 13v.

El llitet representat per Filippi Lippi i que veiem a sota tampoc no és pas un bressol (fig. 13.16). Sembla un llit normal, potser més aviat sembla una colga, d'acord amb la terminologia emprada aleshores, fins i tot amb la seva estrada, però feta de mida petita. Compareu aquesta petita tarima amb l'*estrado* del llit d'adults que hi ha a mà esquerra.

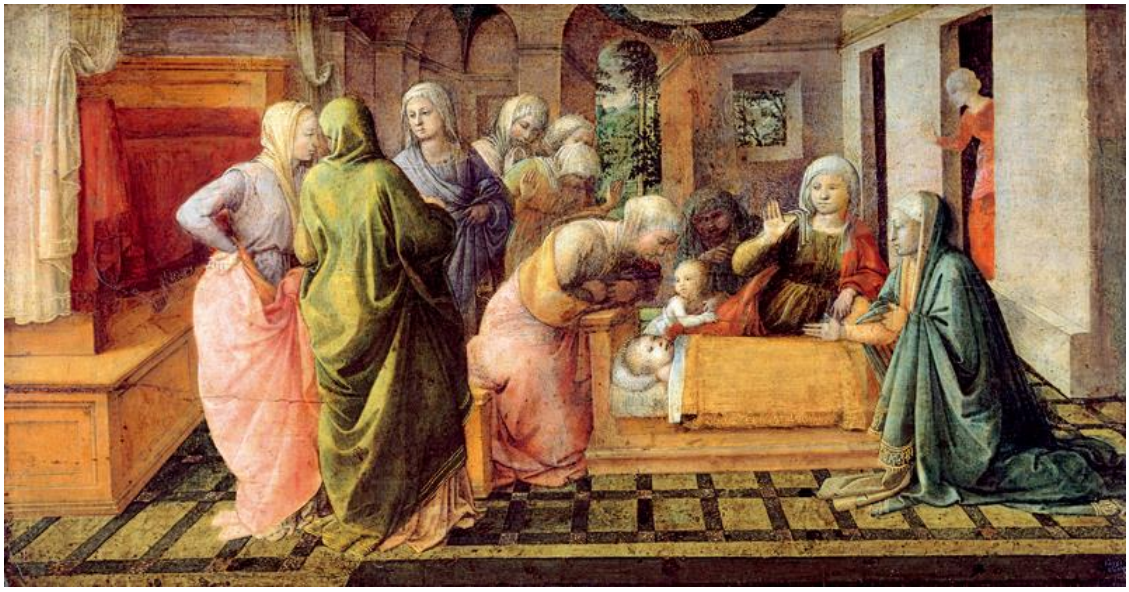

Fig. 13.16. Fra Filippo Lippi, El miracle de les Sant Ambròs, 1441-1447. Kaiser Friedrich – Museus.

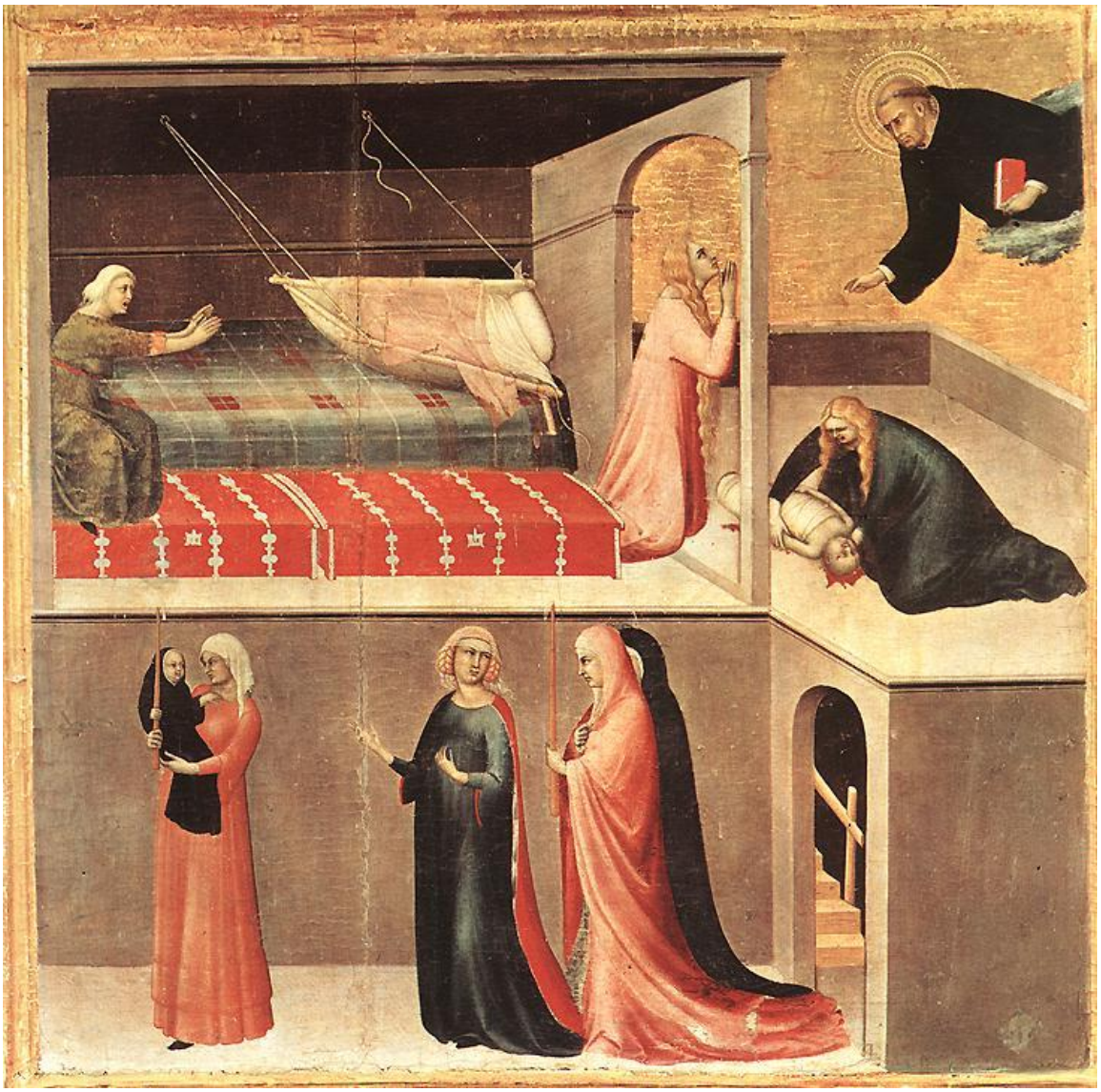

Fig. 13.17. Simone Martini, El retaule del Beat Agostino Novello, 1324, Pinacoteca Nazionale, Siena

Hem deixat per al final aquesta representació de Simone Martini, del segle XIV. Més que no pas un bressol, en aquesta pintura veiem una mena d'hamaca que, això sí, es podia bressar i "volava". Certament era molt perillosa per al nen, tal com es representa en la mateixa escena, on veiem l'infant mort a terra, mentre la seva mare l'agafa desesperada (fig. 13.17). Cal pensar que aquesta mena de "bressols" devien existir; amb tot no creiem pas que es pugui assegurar que eren així els bressos "voladors" esmentats als inventaris de Lleida.

13.2 Carrutxes o caminadors

Allò que els documents anomenen carrutxes és molt possible que, de vegades, corresponguessin als caminadors. En molts casos es poden relacionar amb els infants i amb un objecte que trobem molt sovint representat a la iconografia d'aquesta època.

Objecte: Carrutxes	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Unes carruxes.	1478		99		Entrada
Unes carruxes per a fer anar mi<n>yons	1478		100	2 s.	
Hun littet de repòs, ab hunes carruches, huna marffegueta e huna fflaçada, tota blanqua	1487		116		Recambra de la dita sala

Com hem dit, les carrutxes és possible que fossin uns caminadors, potser una caixa o una estructura de fusta amb quatre rodetes, dins la qual posaven un infant menut perquè aprengués de caminar.[10] Cal dir, amb tot, que en algun document també es relacionen les carrutxes amb els foguers (perquè unes rodetes devien permetre que aquests foguers es poguessin moure de lloc, com veurem en un capítol proper).[11]

Com podem veure al quadre annex, els tres esments que trobem de carrutxes "*per a fer anar minyons*" (doc. 100), els trobem en inventaris del segle XV. Cal repetir que la majoria d'aquests inventaris que han servit per a dur a terme aquesta recerca eren de cases d'eclesiàstics, fet que motiva que hi haguessin pocs infants en aquests habitatges.

Al costat de la documentació escrita, cal revisar la iconografia de l'època, atesa la gran quantitat de representacions que trobem amb un nen que aprèn de caminar tot fent ús d'aquest objecte, els caminadors o les carrutxes. Els primers anys de vida dels infants són plens de riscos, els nens fan les primeres passes i, amb relació a aquest procés d'aprenentatge, trobem en la iconografia una font de documentació important per conèixer el mobiliari destinat als infants. Les imatges ens mostren els nens que aprenen de caminar recolzats en els caminadors o *carrutxes*. Els petits, que fins aleshores anaven a coll o estaven en braços dels pares, podien iniciar les primeres passes amb aquests petits mobles mòbils, que a França es coneixen amb el nom de *brassiers*.[12]

Les *carrutxes* anaven amb rodetes i permetien que els nens es poguessin desplaçar. Les imatges que conservem d'aquest petit mobiliari destinat als nens permeten de distingir les *carrutxes* de tres rodes i les *carrutxes* amb quatre rodes. En aquest cas també podem recuperar, a partir de la iconografia, els diferents models o variants d'aquest moble. I és a Catalunya, en el fragment que es

[10] Segons trobem al DCVB, aquest mot "modernament" encara és (i era) viu a Andorra i a les comarques del Pallars, Osona, Solsonès, Alt Urgell, Urgell, etc.
[11] Ja ho comentem al capítol 16
[12] Es recomana als pares que els nens comencin el seu aprenentatge de caminar cap a l'any i fins i tot una mica més tard: "*Il faut, disent les médecins, qu'ils aient atteint leur première année révolue, "un an au plus passé" dit au XIIIe siècle Barthélemy l'Anglais, qui multiplie les recommandations aux parents : on doit faire ses premières pas à l'enfant sur une surface molle et égale, pour qu'il ne devienne pas boiteux à marcher une jambe plus basse que l'autre".* Vegeu: Pierre RICHE-Danièle ALEXANDRE-BIDON, *L'enfance au Moyen Age*, Editions du Seuil/Bibliothèque Nationale de France, París, 1994, p.78

conserva del *Retaule de la Mare de Déu amb el Nen i els àngels*, on trobem el tipus de caminador de tres rodes a manera de tricicle (figs. 13.18 i 13.19). En canvi, en el llibre d'Hores de Caterina de Cléves (fig, 13.22), el Nen Jesús, en una escena familiar, es mou per la sala de treballar dintre d'un caminador o unes *carrutxes* de quatre rodes. En aquesta variant del moble que acabem de veure, el nen anava encaixat, cosa que segurament li donava més estabilitat. En tots els dos casos ens estem referint a un objecte de fusta destinat als infants petits. No diuen ben res els inventaris de Lleida en relació al tipus de material, però l'escena de la Sagrada Família pot aportar aquesta informació. El miniaturista ha representat sant Josep treballant de fuster; segurament ell mateix ha fabricat aquestes *carrutxes* per al seu fill. Si no fos pels nimbes de la Verge i de sant Josep estaríem davant d'una escena de vida quotidiana on el nen petit és protegit també en la seva vida de cada dia amb un mobiliari destinat exclusivament a ell. Devia ser un objecte bastant normalitzat al segle XV. La documentació de Lleida i els exemples que ens aporten les fonts iconogràfiques són reveladors d'aquesta realitat.[13] A continuació podem veure diversos exemples de caminadors representats en retaules i en miniatures medievals.

Fig. 13.18. Pintor desconegut, *Retaule de la Mare de Déu amb el Nen i els àngels*, segle XV. Catedral de Barcelona

[13] A França, el castell de Langeais, construït a partir de l'any 1465, s'ha reconvertit en un espai museogràfic per explicar els segles medievals i les formes de vida dels grans senyors a la fi de l'edat mitjana. Una de les quinze sales del castell és la sala dels infants, amb el mobiliari que acabem de descriure: el bressol o llitet de repòs i les *carrutxes*. Vegeu: http://chateau-de-langeais.com/

Fig. 13.19. Pintor desconegut, *Retaule de la Mare de Déu amb el Nen i els àngels*, segle XV. Catedral de Barcelona

Fig. 13.20. Barthélémy l'Anglais, *Le propriétaire des choses*, fet l'any 1482. Bibliotéque Municipale de Lyon, Rés Inc 447, f. 18v. Font: http://numelyo.bm-lyon.fr/index.php

Fig. 13.21. Barthélemy L'Anglais, *Le Livre des propriétés des choses*, XVe siècle, BnF, département des Manuscrits, Français 218, fol. 95, París. Les set edats de la vida.

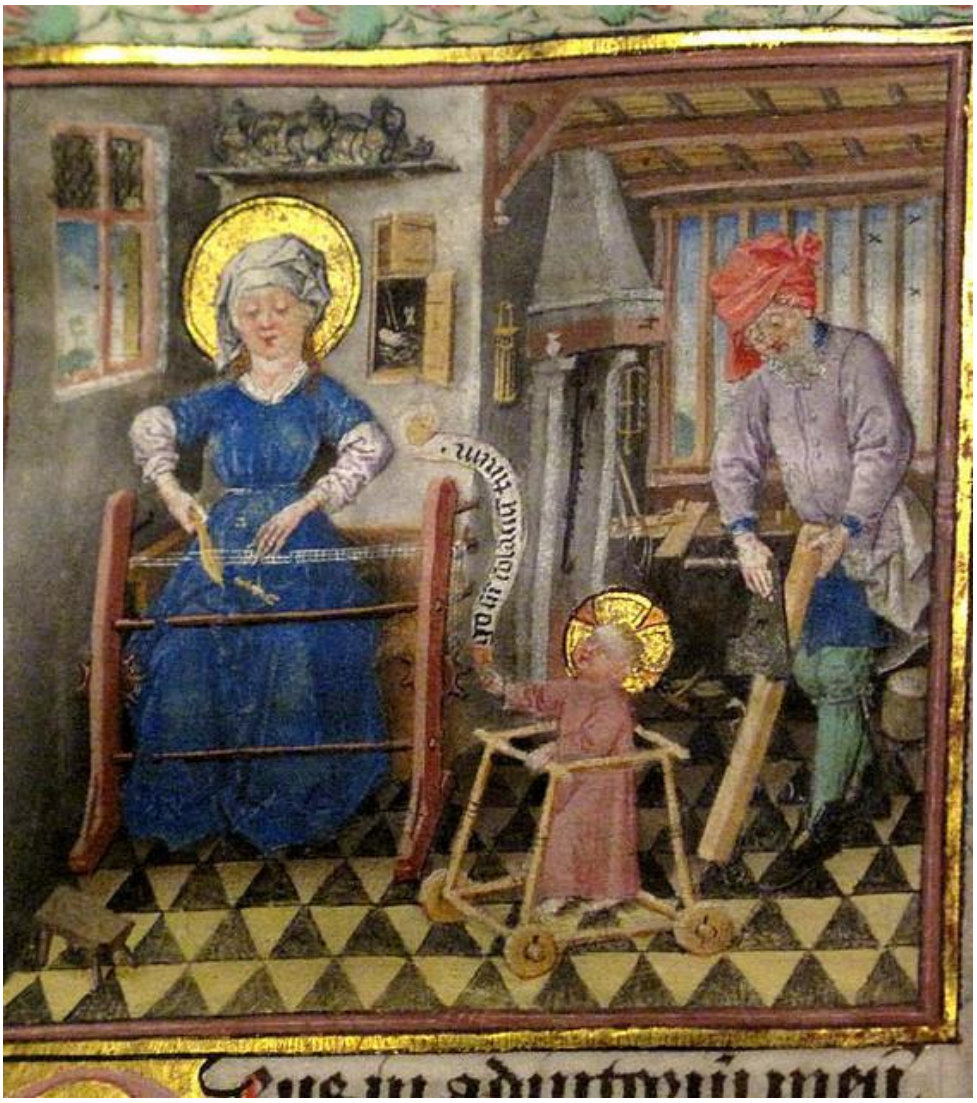

Fig. 13.22. Mestre de Caterina de Cleves, *Llibre d'Hores de Caterina de Clèves*, fet a Utrecht vers l'any 1440. La Sagrada Família treballant. Ms. M 917, p. 149. Nova York, Pierpont Morgan Library

El conjunt d'inventaris i encants de l'ACL aporten poques dades més en relació amb els mobles destinats a la infantesa. Com s'ha vist en el capítol que hem dedicat a les cadires, un inventari de l'any 1464 (doc. 90) fa referència a un tipus de cadireta destinada als nens. Es va trobar a la cambra de la sala. Creiem que, en aquest sentit, és interessant la figura 13.23, encara que ja sigui de mitjan segle XVII.

Podem dir, per a cloure aquest capítol, que malgrat el fet que en els documents que consultem, guardats a l'Arxiu Capitular de Lleida, no hi hagi gaires referències d'objectes infantils, la troballa del caminador en la iconografia i sobretot la possibilitat de saber com podia ser un "bres volador" ha estat prou interessant. De fet, en aquest cas, també hem vist la utilitat de comparar les fonts documentals, les iconogràfiques i també els objectes que es conserven als museus (en aquest cas el London Museum) o que provenen de les excavacions arqueològiques.

Fig. 13.23. Adriaen van Ostade, *Família pagesa a casa seva*, 1661. Makins Collection, Washington, D.C.

14. Reflex de la religiositat

En gairebé totes les cases inventariades es va trobar algun objecte que reflectia la religiositat de l'època i també la religiositat del seu propietari. Atès que la major part de les cases eren posseïdes per eclesiàstics, això és ben normal. Amb tot, també trobem una realitat semblant en la major part de les cases de laics, membres de la noblesa o de la burgesia urbana.

Hem inclòs en aquest capítol una sèrie d'apartats dedicats a diferents objectes, això sí, tots ells relacionats amb la religiositat i amb les seves formes de devoció. En diverses cases hi havia crucifixos fets amb materials molt diversos i en algunes cases hi havia retaules penjats a la paret. Potser alguns d'aquests retaules no eren de gaire qualitat; amb tot, és una gran llàstima que tot aquest conjunt d'obres no hagi arribat fins a nosaltres. Centenars de pintures fetes aquells segles ben segur que s'han destruït a causa del pas del temps i per culpa de les guerres. En tercer lloc, dedicarem un apartat a l'estudi dels diferents oratoris que trobem esmentats als inventaris. De fet, molts d'aquests oratoris haurien pogut ser considerats també com a retaules (o molts retaules com a oratoris). I en quart lloc, centrarem l'atenció en les imatges. En moltes cases hi havia imatges, en realitat ens referim a allò que als inventaris –i als encants– es diu que era una imatge. Com veurem, moltes d'aquestes imatges eren fetes amb materials també molt variats, alguns de més rics i perdurables, d'altres de més pobres i fràgils. Sobretot els retaules i aquestes imatges esmentades en la documentació ens permetran d'atansar-nos a la religiositat i al coneixement dels sants o santes als quals la gent de l'època tenia una devoció especial. Finalment, dedicarem el darrer apartat a l'estudi d'alguns altars. En certs casos, alguns d'aquests eclesiàstics degueren voler tenir un petit altar a casa seva, potser més encara quan ja estaven malalts. Al costat d'aquests objectes, en algun inventari es descriu que, a la cambra del difunt, hi havia per exemple també "*una piqueta de terra blancha, per a tenir aygua beneyta*" (doc. 161, 1559). Qui sap si, durant els mesos o setmanes que havia durat la malaltia que els havia portat a la mort, no havien pogut sortir de casa o, fins i tot, ni sortir de la seva la cambra (la "*cambra del difunt*"), on s'estaven ajaguts. Tot aquest conjunt de realitats i necessitats pot explicar la presencia d'aquests tipus d'objectes de devoció privada.

14.1 Crucifix

En els habitatges hi havia diversos objectes que reflectien la religiositat d'aquest grup d'eclesiàstics.[1] En aquest capítol veurem com aquesta religiositat i devoció s'expressava a través de petits d'objectes que formaven part del mobiliari de les cambres. A més a més del crucifix, en veurem d'altres en els propers apartats d'aquest mateix capítol, com poden ser les imatges o els retaules. A continuació farem una llista de tots els esments de crucifixos que trobem en les cases inventariades a Lleida, als segles XIV- XVI (en els documents conservats a l'ACL).

Objecte: crucifix	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Hun crucifixi	1504		126	1 s.	
Hun drap de pinzell, ab lo cruciffixi	1509		130		Estudi
Un Crucifixi ab les Maries, ab un candelobret	1521		137		Cambra del difunt
Un crucifixi	1523		141		Cambra del difunt
Desobre lo ditarmari, un crucifixi de fusta, ab son peu	1559	Fusta	161		Sala
Una tauleta de pi, ab son petje, y demunt un crucifixi de terra, dos llumeneres, la una larga, l'altraredona, de fulla, una polsera de fust, unes estisores y una capsa ab dos didals	1559	Terrissa	161		Recambra
Un crucifixixiquet, de terra	1562	Terrissa	162		Cambra
Un crucifixi de xiprer	1562	Xiprer	164		
Un crucifixi de xiprer	1562	Xiprer	166	1 ll.	
Un crucifixi, ab una tovalloleta llistada	1563		170		Cambra del difunt

Després de fer un cop d'ull a aquesta taula, podem arribar a les conclusions següents:

- Tots els esments de crucifixos són del segle XVI. El primer és al document 126 (any 1504) i el darrer al document 170 (any 1563).

- Hi havia crucifixos de fusta (sense concretar de quina mena), de fusta de xiprer i de terrissa. És molt difícil saber quines característiques tenien realment i quina era la seva mida. Només en un cas sabem que el crucifix era d'una mida petita: *un crucifixi xiquet, de terra* (doc. 162). No trobem que en cap cas es faci esment d'un crucifix de metall.

- Els trobem a les cambres, a les recambres (que hi havia al costat de la cambra) i, en un cas, a la sala. La majoria dels cops es conservaven a la cambra on morí el propietari de la casa. Per tant, podem pensar que era un objecte molt vinculat a un espai privat.

[1] En relació a la religiositat popular al món rural, vegeu, Francesc A. CARDELLS MARTÍ, *Somis i realitats de l'horta migeval de València. L'imaginari dels llauradors: espai, temps i bens*, Institució Alfons el Magnànim-Diputació de València, 2006, p. 247-259. Per a conèixer aquesta realitat també a la ciutat de València es fa imprescindible la consulta del treball de Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Art i societat a la València medieval*, Editorial Afers, 2011, especialment el capítol dedicat a "Les imatges a la llar. Cultura material i cultura visual", p. 143-190.

- Eren situats sobre taules o sobre un armari. No sabem pas si n'hi havia algun de penjat a la paret.

- D'acord amb la llista que hem inclòs a la taula que hem imprès més amunt, els crucifixos pertanyien a:

Núm.	Nom i cognom	Ofici
126	Gaspar Ferrer	Canonge
130	Pere Mateu	Canonge
137	Rafael Rafart	Prevere beneficiat de la seu
141	Francesc Soler	Degà de la seu (1523)
161	Bernardí Lluçars	Prevere beneficiat de la seu
162	Jaume Pont	Prevere beneficiat de la seu
164 i 166	Joan Aventí	Beneficiat de la seu
170	Francesc Soler	Degà, canonge i prebost (1563)

Veiem que, en aquest cas, tots aquells que tenien un crucifix eren eclesiàstics, preveres beneficiats o canonges i degans de la seu.

- Pel que fa al preu, és difícil d'assegurar res. Devia dependre molt de la qualitat i dels materials de què era fet, el crucifix. En els dos exemples que tenim, oscil·la entre 1 sou i 20 sous.

L'any 1461, a casa del prevere Pere Morell hi havia, a la sala, situada al pis superior (*"encara pujant en la sala segona"*), "*un drap de paret de pinzell, hon és lo Crucifixi e la història de la Passió"*. Aquesta imatge que presidia una de les parets de la sala, com veiem també en la iconografia, s'envoltava d'"*un banch gros e gran ab ses petges, una cadira plegadiça, un cressol de ferre ab dues cresoles e cubertor, una beaceta ab sa clau i uns exugamans"* (doc. 73).

Trobem un cas concret d'un document de l'any 1539 que descriu la presencia d'un crucifix com a element ornamental d'una creu: "*Ítem, una creu de fust, ab hun crusifixe"* (doc. 148). Es va trobar entre els objectes que hi havia a la cambra de la "tia" (o majordona), amb d'altres papers amb imatges. Aquesta dada és reveladora de la importància del fet religiós en la vida de les persones. Aquesta dona vivia també envoltada d'objectes que evidencien la necessitat d'expressar la seva devoció. Entre les poques coses que tenia a la seva cambra, crida l'atenció la presència d'aquests petits objectes.

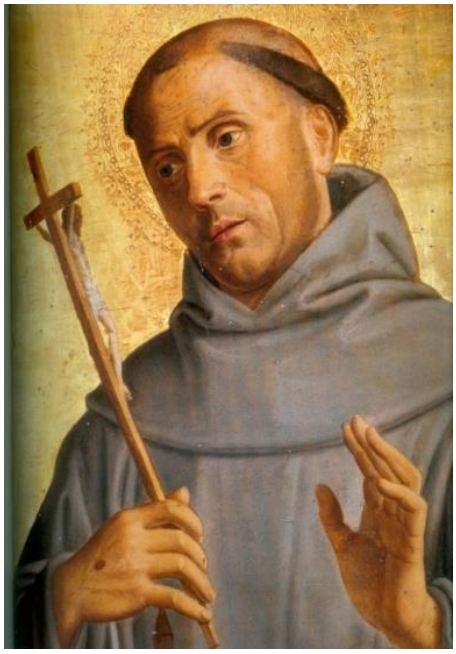

Fig. 14.1. Cima da Conegliano, *Políptic de Sant Bartomeu*, sant Francesc, c. Olera (Bergamo), Església de San Bartomeu, c. 1486-1488 (detall)[2]

[2] Foto: de Caterina VIRDIS-LIMENTANI, *Retables: l'âge gothique de la Renaissance*, Citadelles- Mazenod, París, 2001, p. 297.

La pintura ens apropa també a aquesta espiritualitat. Els pintors i artistes, sobretot al llarg dels segles XV i XVI, representen aquestes objectes de devoció dins de la mateixa escena del retaule, és a dir, dins de l'objecte mateix de devoció. No només el retaule, la creu o les imatges són objectes de devoció, sinó que també dins dels retaules trobem representats retaules, creus i imatges. És així en l'escena que podeu veure a sota, que es desenvolupa en un interior domèstic. Santa Caterina de Siena, agenollada davant de la creu, prega perquè la seva mare es guareixi (fig. 14.2). Davant dels peus del llit, en una mena d'arcosoli que hi ha a la paret, el pintor ha representat un gran crucifix de fusta amb una imatge incrustada feta d'un altre material, potser metàl·lic.

Fig. 14.2. Giovanni di Paolo di Grazia, *Santa Caterina de Siena*, c. 1447-1465, núm. inv. 1975. 1.33, Nova York, Metropolitan Museum

En el cas de Lleida, no hem pogut documentar cap crucifix de metall. La major part eren de fusta; un altre decorava un drap de pinzell, i d'altres eren de terra, etc. Si anem altra vegada a la iconografia, podem posar com a exemple la representació d'un crucifix en el retaule dedicat a sant Agustí, conservat al Museu Episcopal de Vic i fet potser a Tarragona, a la segona meitat del segle XV (fig. 14.3). Damunt de l'escriptori (on podem llegir *Sanctus Augustinus*), veiem que s'alça un crucifix, que devia ser fet en aquest cas possiblement de metall i potser, fins i tot, d'un metall noble.

Fig. 14.3. Escola de Tarragona, Retaule de sant Agustí, segona meitat del segle XV. Museu Episcopal de Vic

|

A tall de conclusió d'aquest apartat, podem dir que, a través de la pintura, podem recuperar l'aspecte de molts d'aquests objectes lligats a la religiositat, i fins i tot imaginar els espais de devoció on eren situats, tant si eren a l'interior d'una església com si eren guardats en un espai domèstic.

14.2 Retaule

El retaule de *l'Aparició dels Crucifixos a l'Església de San Antonio di Castello*, del pintor Vittore Carpaccio, és probablement una acurada i fidel representació de l'interior de l'església de San Antonio di Castello, a Venècia. L'escena mostra un miracle que té lloc a l'interior de l'església. La presència d'exvots i d'objectes votius que pengen del sostre per damunt dels grans retaules, que són situats al costat del cor, en una de les naus de l'església, és un testimoni de la funció devocional que les imatges tenien.[3]

Fig. 14.4. Vittore Carpaccio, Escena de l'Aparició dels crucifixos a l'església de San Antonio di Castello, c. 1512, Gallerie dell'Accademia

Però, els retaules no només decoraven els interiors de les esglésies, sinó que també els trobem decorant els murs d'un hospital[4] o els interiors de les cases. A la ciutat de Lleida, els retaules

[3] Scott NETHERSOLE, *Devotion by Design, Italian Altarpieces before 1500*, National Gallery Company, Londres, 2011, p. 13-14. L'autor analitza la funció del retaule en el seu context. Vegeu també: Katherine SMITH ABBOTT-Wendy WATSON-Andrea ROTHE-Jeanne ROTHE, *The Art of Devotion. Panel Painting in Early Renaissance Art*, Middlebury College Museum of Art, Vermont-University Press of New England, 2009. I encara que ens allunyem del tema tractat en aquest apartat, les coques que veiem entremig dels exvots en aquesta església veneciana de San Antonio di Castello, ens recorden la coneguda coca de Mataró, que també era un exvot i que sortosament ha arribat fins a nosaltres.

[4] Domenico Ghirlandaio, Escena d'una obra de misericòrdia, 1449-1494, Florència, fresc de l'Església de Sant Martí. En un dels murs de la cambra hi ha penjat un retaule amb la representació d'un crucifix

podien formar part de l'espai quotidià de moltes de les cases a la baixa edat mitjana que ens descriuen els inventaris. Certament, aquests habitatges eren normalment de gent amb uns mitjans econòmics elevats, per tal com eren capaços de poder-los adquirir. Atès que els possessors de les cases dels inventaris conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (ACL) eren en gran part eclesiàstics i les famílies de molts d'ells pertanyien a les classes dirigents, és normal que en alguns dels albergs inventariats es conservés algun retaule. A continuació en farem una llista en la taula següent:

Objecte: retaule	Data	Escena	Núm.	Preu	Situació
Huna peça de retaule, que y és sent Jaume; és hun post alt	1482	Sant Jaume	105		Entrada de la cambra
Hun retaule dels tres Reys d'Orient, ab ses portes	1507	Reis d'Orient	128		Cambra del difunt
Hun retaule	1507		128		Sala
Hun retaule de pinzell ab la Salutació de Elisabet, ab una cortina blanca	1510	Salutació	131		Cambra del difunt
Dos retaulets petits, de asò que porten de Ffransa	1518	Sant Sebastià Sant Joan Baptista	133		En la cambra prop la chimenea
Hun retaulet de ayxò petit que porten de Ffransa, y és de senta Bàrbera	1518	Santa Bàrbara	133		Cambra prop la chimenea
Un retaule en peses, lo qual és dels Set Gogs; sinch peses ab sos repolsos	1518	Set Goigs	133		Recambra
Un retaulet ab la image de la Verge Maria	1529	Verge Maria	145		Rebost
Un retaulet de dos po<s>ts, en la una y ha una ymage de la Verge Maria, en l'altra una Verònica	1529	Verge Maria Verònica	145		Rebost
Un altre retaulet que y a un Crocifici ab les Maries, cubert de vidre	1529	Crucifix amb les Maries	145		Rebost
Un retaule de la ymage de la Verge Maria	1529	Verge Maria	145		Cambra de fora
Altre retaule, ab la ymage de sant Miquell	1529	Sant Miquel	145		Cambra de fora
Un retaulet de la ymage de Nostre Senyor	1529	Jesucrist	145		Cambra de miga escalla
Un retaulet, ab lo senyal, com porte la creu	1529	Jesús que carrega la creu	145		Cambra de la carrera
Un retaulet de la Pietat e una tauleta de comptes	1529	la Pietat	145		Cambra de la carrera
Un retaulet de santa Catherina	1529	Santa Caterina	145		Cambra de la carrera
Dos retaules a modo de Ambre [Anvers], la un de Nostra Dona ab son fill al braç, l'altra tantbé de Nostra Dona, en una fas de Nostra Dona	1529	Mare de Déu Cara de la Mare de Déu	145		Cambra de la carrera
Un altar ab un retaule de Nostra Dona del Pilar de Çaragoça, ab un davantaltar de pinzell, vell, e un tros de drap de ras damunt lo altar.	1529	Mare de Déu del Pilar	146		Estudi primer
Dos ymatges de Nostra Dona, pintades en unes posts que·s tanquen	1539	Mare de Déu	149		Estudi
Una image de la Verge Maria, de fusta, de pinsell, ab unes portes	1545	Verge Maria	150		Cambra dins l'estudi
Un retaula petit, de fusta de pi, ab la image de la Verge Maria	1545	Verge Maria	150		Cambra dins l'estudi
Un retaule del Devallament de la creu	1559	Davallament de la creu	160		Recambra o estudi
Un retaule de fust, pintat de la Adoració dels Reys, ab una tovallola de llenç	1562	Adoració dels Reis d'Orient	164		Recambra

Un retauló pintat de la Adoració dels reys	1562	Adoració dels Reis d'Orient	166	24 s.	
Un retaule de Nostra Senyora ab Sent Magí y un candelobre de pedra de Sanct Magí	1563	Mare de Déu Sant Magí	168		Cambra del difunt

Cal dir d'entrada que aquests no eren pas els únics objectes que reflectien la religiositat de les cases. Ja hem parlat dels crucifixos; al costat dels retaules també hi havia oratoris i també nombroses imatges, per exemple de paper, en forma d'estampes i de gravats, que estudiarem més endavant en altres apartats.

Un primer aspecte que ens podem plantejar és quins eren els temes que trobem representats en aquests retaules que s'esmenten en els inventaris i encants que utilitzem com a base per a fer aquest treball de recerca. A continuació en farem una llista en la taula següent:

	Nombre
Adoració dels Reis d'Orient	3
Jesucrist	1
Jesucrist carrega la creu	1
Jesucrist. Crucifició amb les Maries	1
Jesucrist. Davallament de la creu	1
Mare de Déu	3
Mare de Déu. Rostre	1
Mare de Déu del Pilar	1
Pietat, la	1
Salutació	1
Sant Jaume	1
Sant Joan Baptista	1
Sant Magí	1
Sant Miquel	1
Sant Sebastià	1
Santa Bàrbara	1
Santa Caterina	1
Set Goigs, els	1
Verge Maria, la	5
Verònica, la	1

Un altre aspecte que cal assenyalar és que el primer esment d'un retaule és de l'any 1482 ("*huna peça de retaule*"). Veiem que, a part d'aquest (doc. 105), la resta de retaules són documentats al llarg de la primera meitat del segle XVI.

- La majoria d'aquests retaules eren situats a les cambres. N'hi ha algun de conservat a la sala, a l'estudi o en una recambra. És més sorprenent de trobar-ne un al rebost.

- No sabem el preu pel qual es van vendre als encants. Només hi ha una excepció. Un retaule petit, un retauló, on hi havia representada l'Adoració dels Reis d'Orient fou venut l'any 1562 per la quantitat de 24 sous, poc més d'1 lliura (doc. 166).

És interessant assenyalar com, a l'hora de fer l'inventari, el notari feia constar els trets diferencials d'alguns retaules. Així es diu que alguns eren fets a França ("*Dos retaulets petits, de asò que porten de Ffransa; en la hu és sent Sabastià, en l'altre sent Johan Batiste",* any 1518; "*hun retaulet de ayxò petit que porten de Ffransa, y és de senta Bàrbera"*, any 1518) i que un altre fos fet a la manera com els feien a

Anvers, a Flandes ("*dos retaules a modo de Ambre [Anvers], la un de Nostra Dona ab son fill al braç, l'altra tanthé de Nostra Dona, en una fas de Nostra Dona"*, any 1529).

Si bé els inventaris no ens aporten descripcions massa acurades d'aquests retaules, si que permeten fer una aproximació a les característiques formals d'aquests objectes. Hi ha retaules amb portes que es podien tancar, altres es cobrien amb una cortina o amb una tovallola,[5] un altre era cobert per un vidre i un altre s'acompanyava d'un canelobre. Desconeixem les mides d'aquests retaules domèstics, encara que cal pensar que normalment eren de mides més aviat petites; amb tot, sabem que, en algun cas, es devia tractar d'un retaule una mica més gran. Aquest és el cas, per exemple, del retaule amb els *Set Goigs*,[6] format per cinc peces i també el d'un retaule que formava part d'un altar.

Objecte: Retaule	Data	Tipus	Núm.
Hun retaule dels tres Reys d'Orient, ab ses portes	1507	Retaule amb portes	128
Hun retaule de pinzell ab la Salutació de Elisabet, ab una cortina blanca	1510	Retaule de pinzell amb una cortina	131
Hn retaule en peses, lo qual és dels Set Gogs; sinch peses ab sos repolsos	1518	Retaule amb peses	133
Hn retaulet de dos po<s>ts, en la una y ha una ymage de la Verge Maria, en l'altra una Verònica	1529	Retaule de dos post	145
Hn altre retaulet que y a un Crocifici ab les Maries, cubert de vidre	1529	Retaulet cobert de vidre	145
Hn altar ab un retaule de Nostra Dona del Pilar de Çaragoça, ab un davantaltar de pinzell, vell, e un tros de drap de ras damunt lo altar.	1529	Altar amb un retaule i davantaltar cobert amb un drap de ras	146
Hos ymatges de Nostra Dona, pintades en unes posts que·s tanquen	1539	Amb portes que es tanquen	149
Una image de la Verge Maria, de fusta, de pinsell, ab unes portes	1545	De fusta de pinzell amb portes	150
Un retaule de fust, pintat de la Adoració dels Reys, ab una tovallola de llenç	1562	Retaule de fusta amb una tovallola	164
Un retaule de Nostra Senyora ab Sent Magí y un candelobre de pedra de Sanct Magí.	1563	Retaule i un canelobre	168

[5] Era freqüent en la indumentària d'ús litúrgic. El pintor Antoni Guerau va signar l'any 1420 una àpoca amb l'encàrrec de pintar una cortina per cobrir un retaule per a la capella de Santa Maria de l'hospital d'En Clapers de València: *"Die lune, IIII° decembris. Anthonius Geraldi, pictor Valentie, gratis [et cetera] firmat apocham honorabili Bernardo Iohannis, civis civitatis predicte, administratori hospitalis d'En Clapers, absenti, de octoginta solidos monete regalium Valentie, pro pretio seu uinius cortine picte cum suis [ap]paratibus, que facta extitit et posita ante retabulum capelle Beate Marie dicti hospitalis et cetera. Unde renuntiando, et cetera. Testes, Petrus Amorós et Iohannes Martínez, notariis cives Valentie."* Lluïsa TOLOSA - Ximo COMPANY - Joan ALIAGA, *Documents de la pintura valenciana medieval i moderna, III (1401-1425),* Universitat de València, València, 2011, p. 582, doc. 1.043.

[6] Sobre la devoció a la Mare de Déu, els orígens dels set Goigs i la creació d'imatges devocionals per a ús domèstic, vegeu: Joan Carles GOMIS COREL, "Música, poesia i imatge al servei de la religiositat: els *goigs* en la tradició cultural valenciana", *Scripta, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 1, juny 2013, p. 212 - 239. Es pot consultar a internet: http://saguntum.uv.es/index.php/scripta/article/view/2585/2247

Com hem fet amb relació als crucifixos, també podem fer un quadre per veure qui era la persona que tenia cadascun d'aquests retaules a casa seva i, en concret, per a saber quin era el seu ofici.

Núm.	Nom i cognoms	Ofici
105	Jaume Forner	Prevere beneficiat
128	Ramon Solsona	Canonge
131	Miquel Montgai	Ciutadà
133	Lluís des Valls	Donzell
145	Pere Agustí	Canonge i prebost
146	Pere d'Aragó	Beneficiat
149	Lluís de Montsuar	Canonge
150	Jaume Riquer	Porcioner i porter
160	Lluís Juneda	Canonge i prebost
164	Joan Aventí	Prevere beneficiat
166	Joan Aventí	Prevere beneficiat
168	Miquel Casset	Prevere beneficiat

La gran majoria d'aquests retaules eren en mans d'eclesiàstics, encara que també, lògicament, n'hauríem trobat en mans de laics, en aquest cas un donzell i un ciutadà de Lleida.[7] Cal assenyalar que és lògic el predomini dels eclesiàstics, atesa la importància que tenien, amb relació al conjunt dels inventaris, els "albergs" que corresponien a cases de gent de l'Església, de la catedral de Lleida. Malgrat tot, la presència d'aquests objectes a les llars es generalitzà a tota la societat. Com assenyalàvem en la introducció d'aquesta recerca, al llarg del segle XV i de manera rellevant al segle XVI, les imatges que hi havia a les cases, la major part de caire religiós, és feien servir com a incitador material de la fe.[8] És cert que no només era a partir d'objectes de caràcter religiós que es feia visible l'esperit de pietat i de religiositat; també es feia present l'empremta d'aquest sentiment de religiositat a través dels objectes quotidians. Per exemple, en la vaixella decorada amb inscripcions que fan referència a la Verge, com veurem en el capítol dedicat als objectes que hi havia al menjador o a la casa, especialment als objectes de Mèlica. També en relació als mobles. Les representacions de llits i mobles per a seure que veiem en algunes pintures testimonien la presencia de motius decoratius i figuratius vinculats a temes de pietat religiosa (vegeu les imatges enganxades o clavades a l'escon representat en la figura 14.5).

[7] En relació a la condició social dels propietaris d'imatges i als temes religiosos representats als inventaris a València, vegeu: Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Art i societat a la València medieval*, Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2011, p. 143-171.

[8] La realitat a Catalunya no degué ser gaire diferent de la de València. Vegeu: Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Art i societat a la València medieval*, p. 153.

Fig. 14.5. Pieter Brueghel el Vell, Visita als pagesos, Anvers, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten. Foto: I. Sànchez

Veiem que, quan anem a les fonts artístiques, trobem en la pintura una font de documentació important per a aquest període. Podem veure, a través de les representacions pictòriques, com podien ser aquests retaules i sobretot el lloc que tenien dins de la cambra o la sala.

Cap al final del segle XV, però sobretot al llarg del segle XVI reconeixem en la pintura les formes de devoció privada. Les representacions d'interiors domèstics inclouen un extens repertori d'aquests tipus d'objectes. Els retaules, els altars, els gravats i els papers amb imatges s'afegeixen als objectes que hi havia a les cambres, recreen els espais i s'incorporen al mobiliari existent. Són objectes funcionals i també decoratius. Guarneixen les taules, les parets, els llits i formen els espais de la cambra i de la sala, tal com també ens diuen els documents escrits.[9]

[9] En relació a les necessitats dels laics i l'aparició d'imatges per a la pietat i devoció privada en el context domèstic, vegeu: Daniele ALEXANDRE-BIDON, "Une foi en deux ou trois dimensions? Images et objects de faire croire a l'usage des laïcs", *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, 6:53, novembre-desembre 1998, p. 1155-1190. En contextos més propers, vegeu: Maria BARCELÓ CRESPÍ, "Luxe i interior domèstic a la Mallorca dels segles XIV-XV", a Sophie BROUQUET-JUAN Vicente GARCÍA MARSILLA (eds.), *Mercados de lujo, mercados de arte. El gusto de las élites mediterráneas en los siglos XIV i XV*, Universitat de València, València, 2015, p. 325-325. Teresa VINYOLES VIDAL, "El espacio doméstico y los objetos cotidianos en la Cataluña medieval", a Mª Elena DÍEZ JORGE-Julio NAVARRO PALAZÓN (eds.), *La casa medieval en la península ibérica*, Silex Ediciones, Madrid, 2015, p. 634.

Fig. 14.6. Joos van Cleve, *L'Anunciació*, 1525, inv. 32.100.60, Nova York, Metropolitan Museum of Art[10]

[10] http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/436791

Fig. 14.7. Joos van Cleve, *L'Anunciació*, 1525, inv. 32.100.60, Nova York, Metropolitan Museum of Art. Detall del retaule i del paper pintat

Fig. 14.8. Joos van Cleve, *L'Anunciació*, 1525, inv. 32.100.60, Nova York, Metropolitan Museum of Art. Detall del paper pintat o gravat

Si ens n'anem cap al nord d'Europa, cap a Flandes, trobem una escena de l'Anunciació a la Mare de Déu, pintura feta per Joos van Cleve, cap a l'any 1525, en què veiem clarament damunt d'un moble, una mena de dreçador, que funciona com un altar, i que és cobert amb un drap blanc, un retaule amb dues portes, una de les quals –la de la mà esquerra– és oberta (figs. 14.6, 14.7 i 14.8). Adonem-nos que en aquesta mateixa escena, a la dreta del retaule, hi ha una imatge, potser un paper o un gravat clavat amb uns claus pels quatre angles a la mateixa paret. El retaule (on veiem escrit *Abraham*) i el gravat a la paret (amb les taules dels Deu Manaments), per exemple, mostren els profetes i l'Antic Testament com a prefiguracions dels temes del Nou Testament.[11]

[11] El tema de l'Anunciació era un dels temes més freqüents en els retaules i llibres de pregària. La representació del tema de l'Anunciació va seguir des del segle XIV camins diferents entre els pintors del nord d'Itàlia i els pintors flamencs. David M. Robb argumenta que l'Anunciació de Robert Campin es va convertir en el prototip d'aquestes composicions: "*The Merode Altarpiece's significance as the first complete embodiment of the essentially Northern bourgeois conception of the Annunciation setting has been mentioned; its importance in this connection can be*

La representació d'aquesta cambra, com també podem fer amb relació a altres pintures de l'època, permet veure com era l'interior d'aquest espai destinat bàsicament a fer la funció de dormitori. Al costat dels objectes i del mobiliari religiós, veiem també altres objectes, que després tractarem en altres apartats, com poden ésser el cobricel, el travesser, l'oreller, la cadira segurament plegadissa, el *llavamans,* etc. Tots ells, els objectes de devoció i els objectes característics d'allò que en diem dormitori, mantenen una estreta relació.

Com veiem en l'escena representada a sota, cap a la segona meitat del segle XV i durant el segle XVI, la pintura incorpora les imatges de devoció als escenaris de vida quotidiana en temes familiars com el de l'*Anunciació* i la *Dormició de la Verge*. La cambra de dormir es converteix en l'espai de la casa preferit per part de molts pintors, però també en trobem, d'imatges, a la sala, com per exemple en aquesta escena de la *Sagrada Família* del Mestre de la Llegenda de Maria Magdalena (vegeu la fig. 14.9). Al costat de la llar de foc o xemeneia, damunt d'un dreçador, també com si fos un altar, un immens retaule amb la figura de Moisés amb les taules de la llei, decora una de les parets de la sala.

Aquests dos exemples ens permeten de reconstruir visualment la informació que ens aporten les fonts escrites: l'any 1529, en una de les cases de Lleida (doc. 146), a l'estudi, hi havia "*un altar ab un retaule de Nostra Dona del Pilar de Çaragoça, ab un davantaltar de pinzell, vell, e un tros de drap de ras damunt lo altar*".

Fig. 14.9. Mestre de la Llegenda de Maria Magdalena (atribuïda), *La Sagrada Família,* primer quart del segle XVI, Anvers, Musée Royal des Beaux-Arts d'Anvers – KMSKA (*Koninklijk Museum voor Schone Kunsten)*

deduced from the fact that in the quality in which the setting in other than a bourgeois interior except in very special cases". Vegeu: David M. ROBB, "The Iconography of the Annunciation in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Art Bulletin* 18, 1936, p. 504 i p. 504, nota 73; Annete LEZOTE fa una completa anàlisi dels objectes de devoció que el pintor Joos van Cleve va representar en aquesta escena de l'Anunciació i la seva relació amb la religiositat del moment: *"I believe that the objects in the 1525 Annunciation communicate significant messages about the role of the artist and the practice of religion at the time the image was painted"*. Vegeu: Annete LEZOTE, *The Home Setting in Early Netherlandish Paintings*, The Edwin Mellen Press, New York, 2008, p. 115.

Els documents ens permeten situar els retaules a la cambra de dormir, a la sala i a l'estudi. Les imatges que provenen de les fonts iconogràfiques esdevenen un document per a fer possible la reconstrucció visual de molts d'aquests espais de la casa als darrers segles medievals. En els ambients més privats, a la sala o a l'estudi, les imatges de devoció acompanyaven la gent en les seves tasques diàries. La representació d'aquest sant Lluc (que veiem a sota; fig. 14.10) s'inscriu en la tradició de "retrats d'autors" que es van generalitzar a la miniatura i a la pintura de retaules amb les figures dels quatre evangelistes, els Pares de l'Església i altres sants, amb l'aspecte de savis que redacten els seus escrits. En aquesta mateixa escena, el pintor ha representat un retaule amb la crucifixió que penja de la paret del baldaqui del pupitre de l'evangelista i que presideix la seva tasca.[12]

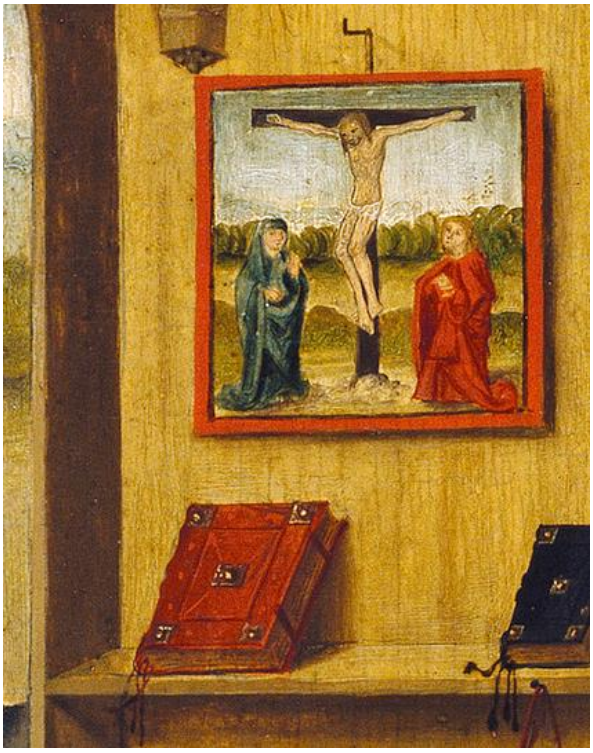

Fig. 14.10. Gabriel Mälesskircher, Retaule dels Apòstols de Tegernsee, *L'Evangelista sant Lluc*, 1478, inv. núm. 233 (1928.15), Madrid, Museu Thyssen Bornemisza[13]

[12]En un altre escenari, a la cambra de dormir, una miniatura representa Honoré Bouvet que s'apareix a Cristina de Pisan al costat del seu llit. Un retaule amb la crucifixió penja per sobre del capçal del llit: *Le Livre des fais d'armes*. Brussel·les, Bibliothèque royale, ms. 9009-11, f° 181*v*.
[13] http://www.museothyssen.org/en/thyssen/zoom_obra/229

En una altra sala, representada en una escena de les Noces de Cana, un petit retaule presideix el banquet (fig. 14.11). Si deixem de banda el contingut simbòlic d'aquesta imatge, ens podem apropar a aquest objecte des del punt de vista més formal. La representació d'aquest retaule ens permet de veure com era aquest objecte i apreciar-ne les seves qualitats.

Fig. 14.11. Hieronymus Bosch, *Les Noces de Canà*, Rotterdam, Museum Boijmans Van Beuningen[14]

La devoció a la Mare de Déu és present en la vida quotidiana. La major part dels retaules que s'esmenten als inventaris són retaules dedicats a Crist i a la Verge, sobretot al cicle de la Passió i a algun episodi de la seva infantesa. La Mare de Déu té un gran protagonisme entre les escenes domèstiques. Protectora de la llar, trobem la seva imatge en moltes representacions d'aquesta època. Tant si és en una capella privada com a la cambra, les fonts iconogràfiques documenten la realitat d'un context que també posa en evidència la documentació d'aquesta època.

[14] http://collectie.boijmans.nl/en/work/2294%20%28OK%29

Fig. 14.12. Jean Le Tavernier (i col·laborador), Missa cantada a la que assisteix Felip el Bo, *Traité de l'oraison dominicale,* Audenarde, després de 1457, Brussel·les, KBR, ms. 9092, fol. 9. Exposició virtual BNF Miniatures flamandes[15]

Les escenes de devoció privada estan ben representades a la miniatura del segle XV. En l'escena de la Missa cantada a la que assisteix el duc Felip el Bo, aquest s'aïlla en una mena d'oratori privat, tancat per cortinatges i un sobrecel al costat de l'altar, agenollat davant d'un díptic amb la imatge de la Mare de Déu. Fins i tot sabem que devia estar resant el Parenostre, tal com veiem escrit damunt del díptic (*Pater noster*).

Un altre exemple. A l'escena de la discusió de Santa Úrsula amb el seu pare (que podeu veure a sota, fig. 14.13), Carpacció ha representat, a la paret de darrera del llit i del papalló (o pavelló), un retaule amb la imatge de la Mare de Déu i el Nen. Era un tipus d'imatge molt popular al segle XV a Venècia. La santa rep de la Mare de Déu consell i la guia en les seves accions.[16]

[15] http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_143.htm [Abril 2012, Paris]
[16] Peter HUMFREY, *Carpaccio*, Chaucer Press, Londres, 2005, p. 57

Fig. 14.13. Vittore Carpaccio, *Històries de la Vida de santa Úrsula*, L'arribada dels ambaixadors d'Anglaterra (detall), c. 1495-1500, Venècia, Gallerie dell'Accademia.[17]

També podem fer esment de l'autoretrat de Simon Bening, fet vers l'any 1558 (fig. 14.14). Podríem comentar el fet que es pintés a ell mateix o el fet que representi unes ulleres, que aguanta amb la mà esquerra (que també trobem sovint esmentades als inventaris de Lleida d'aquesta època), o bé sobre la finestra que veiem al fons. Ara, però, sobretot volem cridar l'atenció sobre el fet que està pintant, potser en un paper, una Mare de Déu amb el nen Jesús en braços.

[17] http://www.wga.hu/support/viewer/z.html

Fig. 14.14. Simon Bening, Autoretrat, c. 1558, Nova York, Metropolitan Museum of Art[18]

Al costat de les imatges de la Mare de Déu amb el Nen i les imatges de la Crucifixió, la imatge de la *Santa Faç* penjada al dosser del llit es converteix també en un tema que forma part dels repertoris d'aquesta època.[19] Com ens diuen els documents, oratoris de paper també decoraven les parets de les cases dels eclesiàstics de Lleida (docs. 101, 131, 137). A sota presentem dos exemples: de l'Anunciació del Mestre dels rínxols d'or (fig. 14.15) i de l'Anunciació de Jean Hey (fig. 14.16).

Els documents consultats permeten també reproduir aquest mateix escenari. Un inventari del segle XV, per exemple, esmenta a la cambra del difunt la presencia d'un "*crucifixi xiquet, de terra* i d'*uns sancts de paper, ficats a la paret*." (doc. 162, any 1562).

[18] http://www.wga.hu/art/b/bening/selfport.jpg
[19] David S. AREFORD, *The Viewer and the Printed Image in Late Medieval Europe*, Ashgate Publishing, Londres, 2010.

Fig. 14.15. Les Maîtres aux rinceaux d'or, L'Anunciació, *Livre d'heures à l'usage de Rome,* Bruges, c. 1440. París, BNF, Mss, NAL 3110, f. 13, Miniatures flamandes BNF[20]

[20]http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_087.htm [abril 2012 on line]

Fig. 14.16. Jean Hey, Mestre de Moulins, *L'Anunciació*, c. 1490-1495, Chicago, The Art Institute © 2012 The Art Institute of Chicago[21]

En aquests exemples veiem que també les parets de les cambres privades es guarnien amb papers i gravats que ajudaven en la pregaria. En definitiva, la representació "d'imatges amb imatges" també servia per a promoure la importància de l'art en la pràctica de la devoció catòlica en un

[21]http://www.artic.edu/aic/collections/artwork/16327

moment en què l'ús d'imatges com a part de l'experiència religiosa era qüestionada per la Reforma protestant.[22]

Fig. 14.17. Petrus Christus, Retrat d'home jove, c. 1460, Londres, National Gallery[23]

Fig. 14.18. Petrus Christus, Dona del donant, c. 1450, Washington[24]

[22]Vegeu: Annette LEZOTTE, *The Home Setting*..., p. 119
[23]http://www.wga.hu/index1.html
[24]http://www.wga.hu/index1.html

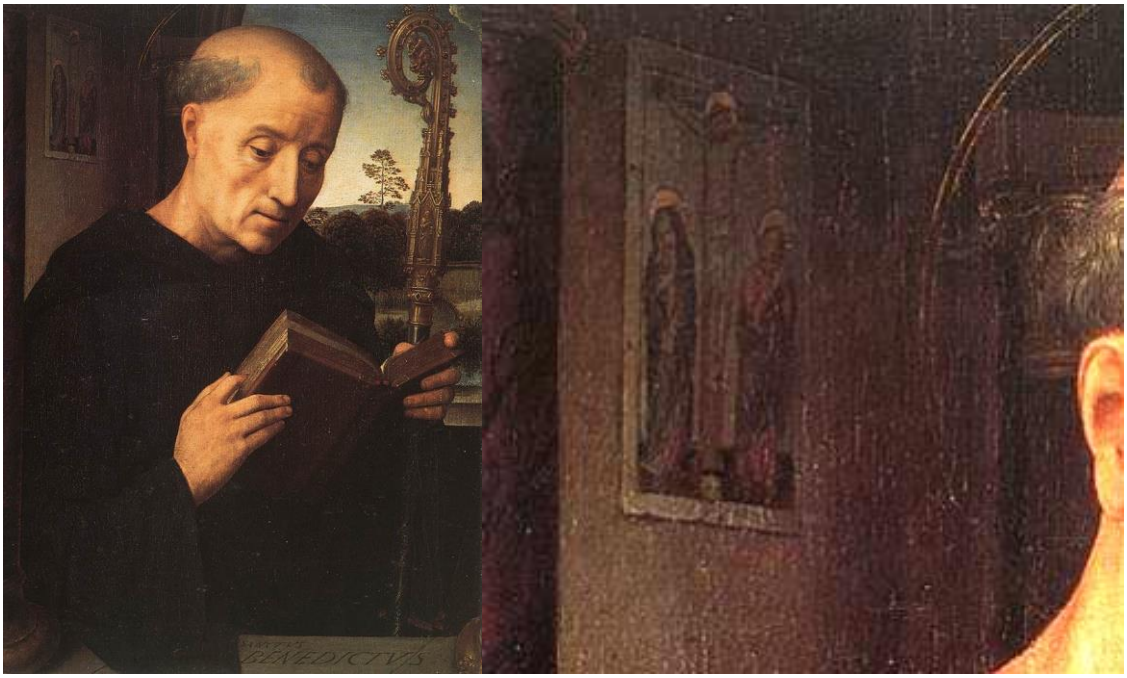

Fig. 14.19. Hans Memling, Tríptic Portinari, Sant Benet (detall de l'ala esquerra), 1487 Florència, Galleria degli Uffizi[25]

En d'alguns casos podem veure, com en aquest tríptic de Hans Memling, la imatge de la Crucifixió amb Jesús a la creu, amb la Verge i sant Joan evangelista als costats de la creu (fig. 14.19).

Les imatges que reflecteixen la devoció a sant Cristòfol, portador de Crist, van tenir una gran popularitat al llarg de l'edat mitjana. Només cal recordar la representació d'aquest tema del Bosch, feta entre els anys 1490-1505, conservada a Rotterdam.[26] Com hem vist, en moltes escenes d'interiors, a les parets de les cambres hi havia penjades imatges de devoció. També a les cases de Lleida. Com es diu en l'inventari de la sala de la casa de Rafael Rafart, de l'any 1521, hi havia un sant Cristòfol penjat a la paret.

Les representacions amb la imatge de la Verònica o V*era Icon*es es van popularitzar també a Catalunya.[27] Estan estretament vinculades al culte de la santa faç de Crist. Il·lustren la veneració que els fidels mostraven per la relíquia que es conservava a Sant Pere de Roma: la roba que portava l'empremta del rostre de Jesús. No només era qüestió de restituir fidelment els trets de Crist en el moment de la seva Passió, sinó que també estava lligada al dogma de la transsubstanciació segons el qual Crist és físicament present en el moment de l'Eucaristia.[28] Aquest tipus de llegendes, que són molt populars a València des del segle XV, cap al segle XVI també s'introdueixen a les cases dels eclesiàstics de Lleida, on trobem esmentades aquestes imatges amb les representacions del rostre de

[25] Alfred MICHIELS, *Hans Memling*, Parkstone Press international, Nova York, 2007, fotografia, p. 53

[26] Hieronymus Bosch, Sant Cristòfol, Museu Boijmans Van Beuningen de Rotterdam: http://collectie.boijmans.nl/en/collection/st-26. María Dolores GARCÍA CUADRADO,

[27] Marta CRISPÍ I CANTON, "La verònica de Madona Santa Maria i la processó de la Puríssima organitzada per Martí l'Humà", *Locus Amoenus,* núm. 2*,* 1996, p. 85-101. Des del segle XIV, la pintura es converteix també en un mitjà per difondre la imatge de la Mare de Déu. A València, el pintor Llorenç Saragossà, documentat entre el 1363 i el 1406, va representar l'evangelista sant Lluc rebent de la Verge la seva Vera efígie o Verònica: "*Com féu la Verònica la qual la Verge Maria le posà en la cara*" (inv. 249, València, Museu de Belles Arts de València).

[28] Till-Holger BORCHERT, *De Van Eyck à Dürer. Les primitifs flamands et l'Europe centrale 1430-1530*, Éditions Lannoo, Tielt, 2010, p. 482-483.

Crist o de la Verge.[29] En aquests tipus de representacions, Mare i Fill podien aparèixer junts en les dues cares d'una mateixa taula; en els inventaris dels eclesiàstics de Lleida no en trobem cap amb aquest model. Però, en un inventari de l'any 1529, es descriu un retaule amb la imatge de la Verge en una cara i, a l'altra, la imatge de la Verònica (doc. 145): "*Ítem, una verònica en una tella pintada. Un retaulet de dos po<s>ts, en la una y ha una ymage de la Verge Maria, en l'altra una Verònica*".

Podem imaginar com eren les imatges de la Verònica que trobem documentades als inventaris de Lleida. Pintors vinculats a Lluís Borrassà van difondre aquesta mena d'imatges en representar la imatge de devoció en el mateix retaule (figs. 14.20 i 14.21).

A la documentació conservada als inventaris i encants de Lleida, trobem els esments següents de *veròniques*:

"Ítem, hun oratori ab una Verge Maria e una Verònica" (doc. 116, any 1487).
"Ítem, hun altre Agnus Dei d'argent. A la una part una Verònqua, a l'altra part hun Agnus Dei." (doc. 125, any 1504).
"*Ítem, una Verònica de seda, romana"* (doc. 131, any 1510).
"*Més, dues Veròniques de ffust."* (doc. 133, any 1518).
"Ítem, una Verònica." (doc. 137, any 1521).
"Ítem, una Verònica en una tella pintada." (doc. 145, any 1529).
"Ítem, un retaulet de dos po<s>ts, en la una y ha una ymage de la Verge Maria, en l'altra una Verònica." (doc. 145, any 1529).
"Ítem, I pintura de la Verònica, de lenç." (doc. 149, any 1539).
"Ítem, una Verònica de paper, a·n Bernat, per dos dinés, y una leva, <per> tres dinés ... V d." (doc. 153, any 1550).
"Ítem, tres veròniques." (doc. 168, any 1563).
"Ítem, dos veròniques, al matex, per un sou ... I s." (doc. 169, any 1563).

Fig. 14.20. Lluís Borrassà, Retaule de santa Clara, Taula del miracle del rei Abgar, c.1414-1415, Museu Episcopal de Vic

[29] Vegeu: Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Art i societat a la València medieval*, p. 160-161.

Fig. 14.21. Mestre gironí vinculat a Lluís Borrassà, Retaule dedicat a sant Andreu, representació d'un àngel que sustenta un llenç amb el rostre de Crist, c. 1400-1415[30]

[30] Taula annexa del retaule de sant Andreu que procedeix de la catedral de Barcelona, col·lecció privada. Foto a *L'art gòtic a Catalunya. Pintura II*, p. 64.

14.3 Oratoris

De la mateixa manera que hem dedicat un apartat als retaules o als crucifixos, creiem que és important, per tal d'aproximar-nos a la religiositat de l'època, de veure què en diuen els documents de Lleida dels segles XIV-XVI sobre els oratoris que hi havia en les cases d'aquests eclesiàstics (i d'algun ciutadà i noble). Tot i que la taula és força llarga, creiem convenient d'incloure-la sencera a continuació.

Objecte: oratori	Data	Material	Sant	Núm.	Preu	Situació
Un oratori	1377			13		Sala major
I oratori	1393			30		Estudi
I adoratori	1399			50		
I oratori	1399			53	3 s.	
Un oratori, ab perlas menudas	1401	Amb perles		55		Cambra
Hun oratori ab la Magestat, gentil	1460		Crist	71		
Altre oratori de fusta, pintat de pinzell	1460	Fusta, pintat		71	3 s., 8 d.	
Hun oratori de Nostra Dona	1462		Mare de Déu	75		Cambra
Hun oratori antich [...], de istòria de la verge maria	1463		Verge Maria	81		Sala
Tres oratoris, de la Piatat la hu, l'altre de Madona, l'altre de Santa Caterina; stan davant la caxa hon se vesteyx	1464		Pietat Mare de Déu Santa Caterina	92		Sagristia
\Una/ tovallola tota pintada, de seda, ab cerres de seda groga e vermella, en un oratori de paper	1472	Paper		96		Cambra del difunt
Hun oratori, ab sa tovallola pintada	1474			97		Sala
Hun oratori	1478			99		Sala
Hun oratori en què és la Passió, Nostra Dona, sancta Bàrbera e sancta Catharina, tot d'esmageneria [imatgeria]	1478		Passió, Mare de Déu, Santa Caterina	99		Cambra
Hun oratori, ab una tovallola obrada als caps, de seda	1478			99		Recambra
Hun oratori en què és la ymatge de la Verge Maria e de sent Bernadí	1478		Verge Maria, sant Bernadí	100	3 s., 6 d.	
Oratori, en hun altre bastiment, ab moltes ymatges de paper, e una tovallola sotil	1478			100	2 s., 6 d.	
Lo oratori hon és la Passió, senta Bàrbera e senta Catharina, e una vànova prima, blancha	1478		Passió, Santa Bàrbara, Santa Caterina	100	110 s.	
Hun oratori \de paret/[31], ab tres brandonets	1481			101		Casa del marmessor
Altre oratori de paper, ab una tovallola blanqua	1481	Paper		101		Casa del marmessor

[31] Lectura difícil. També pot ésser que digui de paper, com en l'anotació següent.

Un oratori ab la Piatat, de fust, ab sa tovallola e dos tovalons	1481	Fusta	Pietat	102		Sala
Un oratori de drap, ab guarnició de fusta, ab los senyals dels botellés	1481	Drap i fusta	amb senyals	102		Lsala
Una tovallolla listada, de oratori, squexada	1481			102		Cambra
Hun oratori ab himage de la Verge Maria, de terra cuyta, ab una tovallolla pintada, vermella e de moltes collós	1482	Terra cuita	Verge Maria	105		Sala
Hun oratori de papés	1482	Papers		105		Cambra
Hun oratori ab sa tovallola	1482			106	3 s.	
Horatori, que sta pintat lo crucifixi, al davant una tovalleta	1483		crucifix	110		Cambra del difunt
Hun oratori de lautó, engastat en fust	1486	Llautó, fusta		115		
Hun oratori	1487			116		Sobre l'escala que puja a la sala
Hun oratori de papés, ab huna tovallola	1487	Papers		116		Recambra
Hun oratori ab una Verge Maria e una Verònica	1487		Verge Maria Verònica	116		Recambra
Hun oratori de fust, de pergamí pintat	1492	Fusta, pergamí pintat		120		Cambra del difunt
Hun oratori de fusta, de les procures[32], ab la Adoració, an<b> una tovallola, ab listes grans e chiques, blaves	1492	Fusta	Adoració	120		Sala
Hun oratori de fusta, pintat ab la Adoració, e una tovallola ab listes blaves	1492	Fusta	Adoració	121	3 s., 6 d.	
Hun oratori	1492			121	1 s., 8 d.	
Una tovalloleta de oratori	1504			125		Cambra
Hun oratori petit	1509			130		Estudi
Un oratori petit, en la paret	1510			131		Cambra davant l'estudi
Hun oratori de fust, en la paret, ab la Nativitat y la Passió	1510	Fusta	Nativitat Passió	131		Cambreta del cargol
Hun oratori de paper, ab son crucifixi	1510	Paper	crucifix	131		Cambra de la cuina
Huna tovallola de l'oratori, rexada de blau	1518			134		Huna cambra en la sala
Hun oratori Misteri(?) De la Verge Maria de les Soques	1518		Mare de Déu de les Soques	135		En la sala gran
Un oratori ab los Reys	1521		Reis d'Orient	137		Cambra del difunt
Un oratori en la paret	1521			137		Cambra de la algorfa
Un oratori	1522			138	36 s.	
Un oratori de vori, petit	1523	Vori		141		En la sala
Un altre oratori, hon és lo Ecce homo	1523		Ecce Homo	141		En la sala
Oratori	1523			141		Cambra del difunt
Un oratori petit, ab la ymage de la Verge Maria, y	1523		Verge Maria	141		Cambra del difunt

[32] Lectura dubtosa. Amb relació al càrrec de procurador.

gàbia ab una cadarnera					
Hun oratori de fust pintat ab ymage de sancta Catherina de Senis y sancta Elena	1539	Fusta, pintat	Santa Caterina de Siena Santa Helena	149	Botiga
Un oratori de fusta, ab un crucifixi	1550	Fusta	crucifix	152	Cambra del difunt
Un oratori de la història de la Nativitat de Nostre Senyor	1563		Nativitat	170	Sobre lo portal de la sala
Altre oratori de la hystòria del Devallament de la Creu	1563		Davallament de la Creu	170	Sobre lo portal del studi

A continuació podem veure alguns dels aspectes més característics d'aquests oratoris, després de consultar els inventaris i encants fets a Lleida als segles XIV-XVI -XVI.

- El primer document en què s'esmenta un oratori és de l'any 1377 (doc. 13). El darrer és de l'any 1563 (doc, 170). Per tant, podem dir que en trobem al llarg de tots els tres segles, el XIV, el XV i el XVI.

- Els materials eren força diversos. N'hi havia molts de fusta. També en trobem molts altres, de menys preu, de paper. Segurament devien ser gravats, com alguns dels que s'han conservat sobretot al nord d'Europa. N'hi havia, també, de vori i, fins i tot, n'hi ha un de llautó.

- Amb relació a l'oratori, molt sovint es fa esment d'una tovallola (de la qual alguns cops se'ns descriuen els seus motius decoratius).

- Podem fer un quadre en què es faci una relació de tots els oratoris, se n'indiqui el sant al qual està dedicat, l'oratori, i qui el tenia; certament només tenim aquesta informació –sobre el sant o santa– amb relació amb uns quants, no gaires.

Núm.	Sant	Nom i cognoms	Ofici
13		Joan Perpinyà	Canonge i sagristà
30		Pere de Rocamora	Prevere, rector de Sant Joan de Lleida
50 i 53		Brunissèn	Vídua de Ramon Eimeric, metge
55		Jaume Salines	Beneficiat
71	Crist	Gabriel de Vilanova	Canonge i prebost, doctor en decrets
75	Mare de Déu	Joan Ortí	Candeler
81	Verge Maria	Joan Bordell	Prevere beneficiat
92	Pietat Mare de Déu Santa Caterina	joiells conservats a la sagristia de la seu de Lleida	
96		Pere Valldeperes	Prevere beneficiat
97		Martí Joan	Prevere
99	Passió, Mare de Déu, Santa Caterina	Joan Espills	
100	Verge Maria, sant Bernadí	Antoni Miquel	Prevere
100	Passió, Santa Bàrbara, Santa Caterina	Antoni Miquel	Prevere
101		Antoni Miquel	Prevere
102	Pietat	Caterina	Vídua de Joan Botella, jurisperit
102	amb senyals	Caterina	Vídua de Joan Botella, jurisperit
105	Verge Maria	Jaume Forner	Prevere beneficiat

106		Jaume Forner	Prevere beneficiat
110	crucifix	Miquel d'Albesa	Prevere beneficiat
115		sagristia de la seu de Lleida	
116	Verge Maria Verònica	(anònim)	
120 i 121	Adoració	Melcior Aguiló	Beneficiat
125		Gaspar Ferrer	Canonge
130		Pere Mateu	Canonge
131	Nativitat Passió	Miquel Montgai	Ciutadà de Lleida
131	crucifix	Miquel Montgai	Ciutadà de Lleida
134		Bernat Armendaris	Ciutadà de Lleida, mestre cinter
135	Mare de Déu de les Soques	Diomedes Lladró	Senyor d'Anglesola
137	Reis d'Orient	Rafael Rafart	Prevere beneficiat
138		Rafael Rafart	Prevere beneficiat
141	Ecce Homo	Francesc Soler	Degà de la seu de Lleida
141	Verge Maria	Francesc Soler	Degà de la seu de Lleida
149	Santa Caterina de Siena Santa Helena	Lluís de Montsuar	Canonge
152	crucifix	Mateu Sanç	Prevere beneficiat
170	Nativitat	Francesc Soler	Degà, canonge i prebost, doctor en Decrets
170	Davallament de la Creu	Francesc Soler	Degà, canonge i prebost, doctor en Decrets

Tenint present que hi havia molts més eclesiàstics que no pas laics, aquestes dades ens permeten d'afirmar que hi havia la mateixa proporció d'oratoris en les cases dels segons que en les cases dels primers.

- Trobem oratoris sobretot a les cambres, a les sales i a les recambres o als estudis de les cases. Són molt interessants dos oratoris esmentats al document 170, un de situat sobre el portal de la sala i l'altre sobre el portal de l'estudi.[33]

- També convé de cridar l'atenció sobre alguns oratoris que en l'inventari s'especifica que eren penjats a la paret. Molts, segurament, devien ser situats sobre un moble.

- Pel que fa als preus, hi ha molta diferència. Als encants molts es vengueren per pocs sous: de 2 a 3 sous. N'hi ha dos que, per algun motiu que no s'especifica, van valdre molt més: 36 sous (doc. 138) i 110 sous (doc. 100).

Segons el DCVB, l'oratori devia ser una mena de retaule portàtil, díptic o tríptic davant del qual es feia oració. Malgrat tot, desprès de conèixer la informació que els inventaris ens aporten, es fa difícil d'establir les diferències entre aquests dos objectes.[34] Moltes de les imatges que hem inclòs amb relació als retaules, també les podríem incloure aquí (cosa que no farem).

[33] L'entorn domèstic s'envolta d'objectes plens de pietat i de devoció, també com a imatges protectores de la llar. Silva Maroto fa referència a Juan de Flandes quan introdueix aquests elements en alguna de les seves pintures. En moltes cases, a la porta d'accés es col·locava una placa de pedra amb una inscripció com la que Juan de Flandes representa en l'escena del Sopar d'Emaús de la catedral de Palència. En aquesta escena, sobre la porta d'accés, es llegeix una inscripció precisament en una placa de pedra de color marró, que diu: *Ave Maria gratia plena*. Són les paraules de l'àngel Gabriel a Maria. Vegeu: Pilar SILVA MAROTO, *Juan de Flandes*, Caja Duero, Salamanca, 2006, p. 379.

[34] Al segle XVI, s'identifiquen aquests tipus d'objectes: "(...) *dotant-la de un oratori o retaule que li costà sinch lliures y de una esquella de preu tres lliures barceloneses*." Vegeu: Joaquim GARRIGA, "El retaule major de Nostra Senyora del

14.4 Imatges

Les imatges religioses, juntament amb els retaules, els crucifixos, els oratoris i els altars eren el reflex més evident de la religiositat de la gent que vivia a les cases que foren inventariades a Lleida als segles XIV-XVI. Certament, cal tenir present que molts dels homes que tenien aquests objectes eren eclesiàstics, com veurem en un quadre que adjuntarem més avall.

Objecte: imatges	Data	Escena	Material	Núm.	Preu	Situació
Iª imaga de pedra marbre ho d'alabaustre, ab son maçapà[35]	1388		Marbre o alabastre	25	19 s.	
Una ymaga de pinzell de la Verge Maria, en un drap encerat, damunt lo portal de la dita cambra, en la dita sala una tovallola morischa, ab flochs vermells e negres als caps, tota foradada, ab molts forats, qui stave damunt la dita ymaga	1441	Verge Maria	Pinzell, damunt drap encerat	65		Sala
Primo, una ymaga de fust de madona Santa Maria, ab son fillet al braç	1441	Mare de Déu amb Nen Jesús	Fusta	65		Sala
Dues ymages petites de sent Johan e santa Maria, de un palm de gran, de alabastre	1441	Sant Joan Mare de Déu	Alabastre	65		Sala
Una talla, guarnida ab sogues de cànem	1460		Talla	71	11 s., 2 d.	Celler
Una ymaga de la Maria, de pedra	1463	Mare de Déu	Pedra	79		Cambra del difunt
Una imatge de pedra de la Verge Maria	1463	Verge Maria	Pedra	81		Estudi
Tres ymages de terra cuyta	1482		Terra cuita	103		Cambra
Tres ymages de terra cuyta	1482		Terra cuita	104	8 s.	
Una Verge Maria de Monsarat, d'argent	1504	Mare de Déu de Montserrat	Argent	125		Cambra del difunt
Dos papés, la hu <ab> la ismaga de sent Cristòfol y senta Bàrbera	1504	Sant Cristòfol Santa Bàrbara	Paper	125		Cambra del difut
Una ymatge de la Verge Maria, que stave en la paret, de pinzel	1507	Verge Maria	Pinzell	128		Cambra del difunt
Hun paper ab Nostra Dona	1510	Mare de Déu	Paper	131		Estudi
Hun paper ab dues cares	1510		Paper	131		Estudi
Hun paper ab los dotze apòstols y lo Jhesús enmig.	1510	Jesús i els dotze apòstols	Paper	131		Estudi
Hun Sent Jaume de atsavaja, gran.	1518	Sant Jaume	Atzabeja	133		Cambra
Hun Sent Miquel de terra.	1518	Sant Miquel	Terrissa	133		Cambra
Dues ymagetes de sera	1518		Cera	133		Cambra aprop la ximeneia
Una ymatge de la Verge Maria	1518	Verge Maria		134		Sala
Hun mig-cofre, tot pintat, ab sa clau de loba[36], en lo cubertor del qual stan inprimides e pintades certes ysmatges, ço és la ysmage de Nostre Senyor, de la Verge Maria y de sant Johan, santa Maria Magdalena, sant Nicholau, santa Catherina y san<t> Climent; dix és del	1518	Jesucrist Verge Maria Sant Joan Santa Maria Magdalena Sant Nicolau Santa Caterina	Pintat sobre cobertor de cofre	135		Cambra del difut

Socors i la formació del santuari cinccentista de la serra del Corredor", *Locus Amoenus*, núm. 6, 2002-2003, p. 219.

[35] En principi, un *marsapà* o massapà era una capsa per a contenir espècies o productes de farmàcia i de confiteria. DCVB. En aquest cas, serví per a guardar un objecte de valor, com era una imatge d'alabastre.

[36] Lloba: peça de ferro plana, que forma part del pany d'una porta o d'un caixó, i que es mou per mitjà de la clau i serveix per a tancar i obrir. A Menorca, en un document de l'any 1555: "*Un caxonet ab son pany y clau de lloba*". DCVB.

moble antich de casa		Sant Climent				
Un paper de stampa ab les ymages de la Verge Maria.	1521	Verge Maria	Paper	137		Cambra
Una ymage de Nostra Senyora, ab guarniment de fust, daurat.	1529	Mare de Déu		144		Cambra del difut
Una ymage de Nostre Senyor, de fust, ussada	1529	Jesucrist	Fusta	146		Cambra del difut
I ymatge de alabastre, petita, en què està pintat lo Devallament de la creu, guarnida de fusta	1539	Davallament	Alabastre	149		Estudi
Dos ymatges de Nostra Dona, pintades en unes posts que·s tanquen	1539	Mare de Déu	Retaule ?	149		Estudi
Una image de la Verge Maria, de fusta, de pinsell, ab unes portes	1545	Verge Maria	Fusta, pinzell	150		Cambra dins l'estudi
Una image de paper de la Verge Maria, guarnida de fust	150	Verge Maria	Paper	150		Sala gran
Una image de la Verge Maria, de bulto[37]	150	Verge Maria		150		Sala gran
Una image de Nostre Senyor, ab una capsa de fusta, pintada.	150	Jesucrist	Fusta pintada	150		Cambra
Una ymage de alabastre de Nostre Senyor y de la Magdalena, ab son guarniment de fusta	1559	Jesucrist i la Magdalena	Alabastre	160		Recambra o estudi
Una image de Nostra Senyora de Llorito[38], de ges	160	Mare de Déu de Loreto	Guix	160		Recambra o estudi
Una ymage de Nostre Senyor crucificat, de guix.	164/1 562	Jesucrist crucificat	Guix	164		Cambra del difut
Una ymage de sanct Hierònym, de guix	164	Sant Jeroni	Guix	164		Cambra del difut
Una image de Sent Magí y un saleret de alabastre y un olier de llauna	1563			169	8 s.	
Sobre lo dit taulell, stave una ymage de Nostra Senyora, de os	1563	Mare de Déu	Os	170		Cambra del difut

Com hem fet en estudiar els retaules, en primer lloc ens fixarem en veure qui eren els protagonistes de les imatges que trobem en aquestes cases.

Sant o santa	Nombre
Davallament	1
Jesucrist	3
Jesucrist crucificat	1
Jesucrist i els dotze apòstols [Sant Sopar?]	1
Jesucrist i la Magdalena	1
Mare de Déu	6
Mare de Déu amb Nen Jesús	1
Mare de Déu de Loreto	1
Mare de Déu de Montserrat	1
Sant Climent	1
Sant Cristòfol	1
Sant Jaume	1
Sant Jeroni	1
Sant Joan	1
Sant Joan	1
Sant Miquel	1
Sant Nicolau	1
Santa Bàrbara	1
Santa Caterina	1
Santa Maria Magdalena	1
Verge Maria	9
TOTAL	34

[37] Lectura dubtosa. Segurament "bulto" (castellanisme): relleu, expansió de la figura fora del pla. DCVB.
[38] Nostra Senyora de Loreto.

D'una banda, veiem que hi ha un predomini d'imatges de la Verge o Mare de Déu. De les trenta-quatre imatges, divuit són dedicades a la Mare de Déu. Alhora també veiem una gran varietat de devocions. N'hi ha set de dedicades a Jesucrist, que recorden sobretot els episodis de la Passió; la resta es poden relacionar amb diversos sants.

Com hem dit, a continuació farem un quadre que permeti saber qui eren els possessors de les imatges i voldrem saber quin ofici (o càrrec dins l'Església de Lleida) tenien.

Núm.	Nom i cognom	Ofici
25	Bernat Ferrer	Beneficiat
65	Rollì Galter	Mestre d'obra de la seu
71	Gabriel de Vilanova	Canonge i prebost
79	Antoni Rollan	Canonge
81	Joan Bordell	Prevere beneficiat
103	Vicent Sopeira	Canonge
104	Vicent Sopeira	Canonge
125	Gaspar Ferrer [?]	Canonge
128	Ramon Solsona	Canonge
131	Miquel Montgai	Ciutadà de Lleida
133	Lluís des Valls	Donzell
134	Bernat Armendaris	Mestre cinter i ciutadà de Lleida
135	Diomedes Lladró	Senyor d'Anglesola
137	Rafael Rafart	Prevere beneficiat
144	Esteve Castilló	Prevere beneficiat
146	Pere d'Aragó	Beneficiat
149	Lluís de Montsuar	Canonge
150	Jaume Riquer	Porcioner i porter
160	Lluís Juneda	Canonge i prebost
164	Joan Aventí	Prevere beneficiat
169	Miquel Casset	Prevere beneficiat
170	Francesc Soler	Canonge i prebost

Com podem apreciar en aquesta taula, la majoria eren eclesiàstics –cosa lògica atès el nombre d'inventaris de cases que eren de gent d'Església–, però també les trobem, les imatges, en cases de membres de la noblesa o de menestrals i de ciutadans de Lleida.

Amb relació a aquestes imatges, també podem assenyalar que gairebé totes eren situades a la cambra, a la recambra o bé a l'estudi. Alguna també l'hauríem pogut trobar a la sala de la casa, com un fet normal en aquesta època, i una altra, això és més casual, al celler.

Pel que fa a les mides que podien tenir aquestes imatges, els inventaris en diuen ben poca cosa. Algunes d'aquestes imatges eren de dimensions més aviat petites, com per exemple dues que feien un pam ("*dues ymages petites de sent Johan e santa Maria, de un palm de gran, de alabastre*", doc. 65, de l'any 1441) o una altra d'alabastre, també petita, en la que hi havia pintat el Devallament de la creu (doc. 149, de l'any 1539). N'hi havia una altra de l'any 1388, que era guardada dins d'un *maçapà* (doc. 25). Certament no podia ser gaire gran. Estudiem els massapans en un altre capítol.

A través d'un inventari podem saber que aquestes imatges també podien funcionar com un element decoratiu de la cambra o de l'estudi, com veiem l'any 1563 a l'estudi del canonge Francesc Soler. Era una imatge de la Mare de Déu feta d'os, que era situada sobre el taulell del seu l'estudi.

Pel que fa al preu als encants, oscil·lava entre uns 8 sous i uns 19 sous. Certament no podem considerar en aquest cas que siguin unes quantitats gaire representatives de la realitat. És

evident que en un objecte com aquest podia haver-hi molts elements que afectessin el seu preu de venda, en aquest cas, als encants de la ciutat de Lleida.

Adonem-nos que hi havia una gran diversitat de matèries amb què podien ser fetes aquestes imatges, algunes d'aquestes tridimensionals. No era pas el mateix que fos feta d'alabastre o bé que fos feta sobre paper. També n'hi podia haver de pedra, de terra cuita, de fusta, d'os o de guix. Excepcionalment n'hi havia una, amb la Mare de Déu de Montserrat, d'argent (any 1504), situada a la cambra del difunt, el canonge Gaspar Ferrer.

Diguem per cloure aquest apartat que algunes ja les hem esmentat en parlar dels retaules atès que segurament, encara que es parli d'imatge, cal relacionar-les més aviat amb aquests objectes dedicats a la devoció.

Per visualitzar aquest apartat, podem fixar-nos en una pintura de Robert Campin. A la paret del fons de la cambra, segurament damunt d'una finestra (que queda en bona part amagada per un envà de fusta), hi ha una imatge d'una Mare de Déu coronada, amb el Nen damunt del braç esquerre (fig. 14.22). Ens podem permetre, considerant totes les distancies possibles, relacionar aquesta imatge amb la descripció que ens aporta un inventari de l'any 1441 (doc. 65): "*una ymaga de pinzell de la Verge Maria, en un drap encerat, damunt lo portal de la dita cambra, en la dita sala una tovallola morischa, ab flochs vermells e negres als caps, tota foradada, ab molts forats, qui stave damunt la dita ymaga*".

Fig. 14.22. Robert Campin, identificat amb el Mestre de Flémalle, Tríptic d'Heinrich von Werl, c. 1438, Madrid, Museu del Prado. A la dreta, Santa Bàrbara; a l'esquerra, el donant i sant Joan Baptista[39]

[39]https://www.museodelprado.es/coleccion/galeria-on-line/galeria-on-line/obra/san-juan-bautista-y-el-maestro-franciscano-enrique-de-werl/?no_cache=1

Fig. 14.23. Robert Campin, identificat amb el Mestre de Flémalle, compartiment dret del retaule Werl, que representa *Santa Bàrbara,* 1438, Madrid, Museu del Prado (detalls)

Santa Bàrbara immersa en la lectura d'un manuscrit religiós s'està asseguda en un banc de fusta. Per sobre seu, una petita escultura de pedra representa una pietat de la Trinitat (fig. 14.23).[40] Pel que fa a les imatges, podem cridar l'atenció sobre les imatges de tota mena que veiem enganxades al respatller d'un escon, representat en una pintura de Brueghel el Vell (fig. 14.24).

Fig. 14.24. Brueghel el Vell, Visita als pagesos, Viena, Kunsthistorisches Museum

www.museodelprado.es/coleccion/galeria-on-line/galeria-on-line/obra/santa-barbara-1/?no_cache=1

[40] Vegeu: Til-Holder BORCHERT, *De van Eyck à Dürer. Les primitifs flamands et l'Europe centrale 1430-1530*, Éditions Lannoo, Tielt, 2010, p.170.

14.5 Altars i objectes que s'hi relacionen

Intentar de conèixer l'espiritualitat a través dels objectes que trobem a les cases, deixant ara de banda els llibres, ens duu a parlar dels crucifixos, de les imatges i dels retaules –que ja hem tractat en altres apartats– i ara dels altars i de tot allò que hi fa referència.[41] Primerament farem una taula amb tots aquests objectes relacionats amb els altars, esmentats als inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (ACL), que vam publicar l'any 2014.

Objecte: ara i altar	Data	Objecte	Núm.	Preu	Situació
un cuyr d'altar	1354	Cuir	8		Estudi
una pàllia[42] de cotó, per a altar.	1387	Pàl·lia	22		Graner
Iª tovayla anpla ho palla de altar, de cotó	1387	Tovalla o pàl·lia	23	6 s.	
Iª línea d'altar, oldana, ab listes blaves als caps. unes tovaylles mo<n>gils grans.	1403	Llençol	58		Recambra
Hun coxinet de cuyro per altar, foguexat; altre coxinot de altar, pintat la cara vermel e negre, la sotana blanqua, e flochs als caps	1482	Coixins	105		Cambra de la sala
Dos canelobres de altar, ab agulles redones, lo hu cayrat e l'altre redó, ab diverses armes	1482	Canelobre	105		Corral
Hun coffre envasat, ab[43] huna ara de altar	1487	Ara	116		Recambra
Hun davantaltar vermel, obrat de fullatge, ab seda vermella, obrat de oripel, ab la for<r>adura grogua	1489	Davantaltar	119		
Hun davantaltar de lenç, ab listes blaves e vermelles, molt oldà	1492	Davantaltar	120		Cambra del difunt
Una taula ab sos petges, en què sta parat hun altar	1507	Altar	128		Sala
Unes tovales ab listes blaves al<s> caps; stan sobre l'altar	1507	Tovalles	128		Sala
Sobre l'altar, una taça de stany	1510	Tassa	131		Cambra del difunt
Una alna, poch més o me<n>ys, de stopa, davant l'altar	1510	Davantaltar	131		Cambra del difunt
Hun drap, dich davantaltar, obrat a la morisca	1510	Davantaltar	131		Cambra del difunt
Hun davantaltar[44], pintat de pinzel, de vert y vermel	1510	Davantaltar	131		Sala
Hun davantaltar de stam, vermel y grog	1510	Davantaltar	131		Estudi del difunt
Hun davantaltar raxat, de stopa	1510	Davantaltar	131		Cambra de la cuina
Hunes tovaletes de altar	1518	Tovalletes	133		Cambra
Hun davantaltar de ras, pintat de la Salutasió	1518	Davantaltar	133		Guarda-roba
Hun altar parat, ab huna cortina de pinzell, en la qual és la ymage de Nostra Doma y lo crucifici o Trinitat	1518	Altar i cortina de pinzell	135		Sala gran
Dues tovalles y hun davantaltar de filenpua, ab randes	1518	Tovalles i davantaltar	135		Sala gran
Un davantaltar listat	1522	Davantaltar	138	8 s., 3 d.	
Un crucifixi; un cofre de noger; ha-y una /ara de altar y	1523	Ara	141		Cambra del difunt

[41] En relació a l'espai domèstic com un espai de devoció a l'edat mitjana, vegeu: Sarah HAMILTON - Andrew SPICER, *Defining the Holy: Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe,* Ashgate, Aldershot, 2005, especialment capítols 1 i 2, p. 27-49.

[42] Pàl·lia: bocí rectangular de tela blanca amb el qual es cobreix el calze perquè no hi caigui res durant la missa. En un document de l'any 1460: "*Una pàllia blancha e altra blancha ab obres de seda de creus vermelles*". També podia ésser un mantell o capa. DCVB.

[43]Envasat: amb una "vasa" o base.

[44] Deia: *davantlit*, corregit.

corporals\.					
Un davantaltar y una cuberta de altar, tot de cuyro, guarnit de oripell	1523	Davantaltar i coberta	141		Sala
Cinch peces de cortines de cuyro, ga molt servides, an [ab] hun davantaltar de cuyro y hun cubertor de altar	1523	Davantaltar	142	33 ll., 12 s.	
Un altar ab un retaule de Nostra Dona del Pilar de Çaragoça	1529	Altar, retaule i davantaltar	146		Estudi
Una hara guarnida de fust	1563	Ara	168		Entrada

En aquesta taula, hem inclòs tots els altars i també tot allò que fa referència a un altar. Podem destacar els aspectes següents:

- Lògicament trobem esments d'altars i d'ares en algunes cases al llarg de tot el període estudiat. El primer cop en què hi ha una menció és l'any 1354 (doc. 8) i el darrer l'any 1563 (doc. 168).

- En la major part dels casos, els altars i els objectes relacionats amb els altars eren situats o bé en una cambra o bé a la sala o bé a l'estudi. Cal tenir present que gairebé tots els possessors de les cases eren eclesiàstics. Alguns d'aquests altars, per deixadesa (i envelliment del seu propietari), pogueren ser situats en llocs més sorprenents, com el corral (tal i com s'esdevé en dos canelobres d'altar que hi anaren a raure).

- L'altar anava en alguna ocasió acompanyat de la pàl·lia, d'altres amb una tovalla o una *línia*, també amb coixinets, canelobres, el davantaltar, tasses d'estany, cortines, cobertes i retaules.

Hem vist com molts objectes i imatges son coberts amb draps. En la pintura també els draps pintats i decorats serveixen de teló de fons de l'escena, sovint amb temes i històries vinculades a la Mare de Déu i amb representacions de la Mare de Déu entronitzada amb el Nen. Un exemple el trobem al retaule de santa Maria de Rubió, dedicat als goigs de la Mare de Déu, una de les peces pictòriques més rellevats de la pintura gòtica catalana de la segona meitat del segle XIV. A l'escena de l'Epifania, un llenç a mode de cortina, serveix de fons del tron de la Verge amb el Nen.

Al costat d'aquests objectes, a les cases dels eclesiàstics de Lleida, també hi havia tot un ventall d'objectes que en podríem dir "de recolzament" per a la seva pregària més personal o per fer les tasques que havien de dur a terme com a homes d'Església, com per exemple el *paternòster,* els Agnus Dei, que eren figures de l'anyell amb una creu, que representaven Jesucrist, *hostiers,* que eren capsetes per a guardar les hòsties no consagrades, calzes, corporals, piques amb aigua beneita i coixinets d'altar.[45] Alguns inventaris fan referència també a les ares d'altar (que ja hem comentat més amunt), a pal·lis i a creus.

[45]Com per exemple el coixinet d'altar que es descriu en un inventari de l'any 1482, que era pintat per una cara de color vermell i que tenia *flochs* als caps. La iconografia ens permet reconèixer aquests objectes en representacions de la Mare de Déu amb el Nen. Algunes imatges mostren la Verge adorant el Nen que s'està assegut damunt un coixinet també vermell. La representació té relació amb la descripció de l'inventari. En aquestes imatges el coixinet fa la funció d'altar.

Fig. 14.24. Antoniazzo Romano, La Verge adorant el Nen, abans de 1512, inv 22709, musée Calvet - Avinyó, Musée du Petit Palais, ©Photo - RMN - A. Guerrand

Els inventaris consultats de l'ACL són majoritàriament inventaris d'eclesiàstics. A casa seva tenien un nombre de llibres important. Molts d'ells tenien llibres de pregària i d'altres que utilitzaven per a les celebracions litúrgiques. En la iconografia, les escenes dels Evangelistes, els Pares de l'Església, l'Anunciació a la Mare de Déu, la Dormició de la Verge, el Naixement de sant Joan Baptista i la Verge amb el Nen van acompanyades sovint de llibres. Només volem assenyalar la importància del llibre en les celebracions litúrgiques. Encara que moltes d'aquestes escenes no es desenvolupen en un espai domèstic, reflecteixen una de les activitats i funcions que segur que feien els eclesiàstics en la seva vida de cada dia. No entrarem en l'estudi dels llibres en aquesta recerca; ara només volem assenyalar la importància del llibre en la iconografia d'aquest període.[46] Sovint podem

[46]Al llibre *Inventaris i encants*, a la part introductòria, hem dedicat un ampli apartat a parlar dels llibres que són esmentats en aquests inventaris dels segles XIV-XVI de Lleida.

veure les imatges de Maria o dels Pares de l'Església al seu escriptori, pintat als retaules i miniatures que representen precisament la Verge o els Pares de l'Església. En el cas de Maria, sovint l'escriptori i l'oratori tenen la mateixa significació. A més, moltes vegades, les imatges de devoció i religiositat s'expressen a través dels llibres (com el que hi ha en aquest escriptori pintat dins la miniatura o en el retaule). És així en l'escena de la Mare de Déu amb un llibre obert a la mà que mostra el text de l'Eclesiàstic en la tradició de sant Jeroni.[47] Els llibres de pregaria –els breviaris– acompanyaven molts dels eclesiàstics en la seva vida diària. Els inventaris així ho expressen. L'any 1563, l'inventari del prevere Miquel Casset ens descriu una bossa per a portar el breviari: "*Ítem, una bosa de cuyro, molt dolenta, per a portar lo breviari*" (doc. 168).

Fig. 14.25. Joan de Borgonya, Mare de Déu amb el Nen i sant Joanet, c.1515-1525, MNAC (detall del llibre)

[47]Victòria CIRLOT, *El llibre gòtic La paraula figurada. La presencia del llibre a les col·leccions del MNAC*, Barcelona, 2005, p. 99.

CAPÍTOL 15

Per il·luminar unes cases fosques

Des de la nostra perspectiva actual de vegades pot costar d'entendre la importància que podia tenir il·luminar les cambres o les estances de les cases medievals, ara que només cal moure amb un dit un interruptor per a poder tenir una llum potent. Parlar de la il·luminació de les cases ens obliga a parlar també de les finestres. Ho fem al llarg de les properes pàgines usant les poques notícies que trobem a la documentació i fent ús també de la iconografia. Tots tenim al cap les dones que treuen el cap per la finestra en les pintures medievals, fins al punt que esdevingué aquest el títol d'un llibre de Carme Batlle i de Teresa M. Vinyoles: *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*.[1]

El problema principal, amb tot, no es plantejava pas de dia, sinó a la nit. A l'hivern, les nits són molt llargues i, encara que quan es feia fosc no s'hagués de treballar, s'havien de fer moltes coses a casa. Per aquest motiu trobem a les cases canelobres, llanternes, llànties, llumeners, gresols, torxes o farons. Calien moltes espelmes, aleshores sempre anomenades candeles, per il·luminar les diverses cambres de la casa.[2] Hi havia objectes per il·luminar que eren mòbils –com les mateixes llanternes– i n'hi havia d'altres que segurament eren més fixos i situats al damunt de les taules, a les parets i fins i tot al sostre. Amb relació a aquest aspecte, podem valorar la importància d'objectes com els pagesos, les grues o els esparvers.

L'estudi dels objectes que serveixen per il·luminar els espais deu molt a la consulta de les pintures i de les miniatures dels segles XIV- XVI, no tant les catalanes, com sobretot les dels diferents països de la resta de l'Occident europeu, i sobretot els models que provenen de la pintura de Flandes. Com veurem en les properes pàgines, ha estat gràcies a poder consultar obres pictòriques fetes en terres flamenques que hem pogut entendre perquè servien i com eren alguns d'aquests objectes que eren emprats per tenir una font de llum fixa. En certa manera, la base de la metodologia que hem seguit al llarg d'aquest estudi deu molt precisament al fet d'haver pogut demostrar, almenys en un cas, la importància de contrastar allò que diuen els documents escrits i allò que ens mostren les imatges fetes en la mateixa època en què es feien els textos.

---

[1] Fou editat a Barcelona, per Rafael Dalmau, l'any 2002.

[2] M. André VAUCHEZ, "Lumières du Moyen âge", *L'Histoire*, núm. 354, Société d'éditions scientifiques, Paris, 2010, p. 74-79.
http://seance-cinq-academies-2010.institut-de-france.fr/discours/2009/vauchez.pdf

15.1 Finestra

Les finestres formaven part sobretot de l'arquitectura de la casa i no tant dels béns mobles que hi havia. Als inventaris, de vegades es fa esment d'alguna finestra o d'algun porticó de les mateixes finestres. Normalment, però, la major part dels esments de finestres els tenim a l'hora d'anomenar per exemple les cambres de l'habitatge.

A continuació fem una llista de totes les finestres esmentades a la documentació dels inventaris i encants dels segles XIV - XVI, conservats a l'ACL de la ciutat de Lleida.

Objecte: Finestra	Data	Núm.	Preu	Situació
En una cambra prop l'andador que és prés la segona finestra, que són vers les grades de la seu.	1377	13		Cambra prop l'andador
In quolibet portali et qualibet finestra sunt janue	1381	14		Cambra o rebost
Aquests libres staven en Iª finestra, en la cambra	1396-1398	46		
La recambra que mira e té finestra a la via pública	1478	99		
En la cambra prop de la finestra	1482	103		
En la ffinestreta, hun pes ab ses balances e huna liura de fferre e huns troços de draps sotils	1487	116		Cambra
Hun bastiment de finestra, dolent	1492	120		Cambra
Una porta de finestra e una portaça ab una balda, en la cambra de la dona.	1492	120		Cambra
Una porta chiqua de finestra	1492	121	10 d.	
Al racó de la finestra, dues giradores de peys	1507	128		Cuina
Dues cambres de la sala que tenen les finestres envès la placeta	1507	128		
A la finestra, ha dos portotes molt dolentes	1509	129		Abadia de Santa Maria de Tàrrega
En una finestra de la cunya, ha portes molt dolentes	1509	129		Abadia de Santa Maria de Tàrrega
Una finestreta en dita cambra, ab portes molt dolentes	1509	129		Abadia de Santa Maria de Tàrrega
Porta a la dita cambra e portes a les finestres de dit studi y de dita cambra, ben sotils.	1509	129		Abadia de Santa Maria de Tàrrega
Ab porta a la finestra	1509	129		Abadia de Santa Maria de Tàrrega
Una finestra ab porta	1509	129		Abadia de Santa Maria de Tàrrega
Dos bastiments petits, de ffinestra; són de pi	1518	133		Celleret
Hun bastiment de ffinestra, ab hun enserat.	1518	133		Carnisseria
Un encerat de la finestra	1521	137		Golfes
En la cambra que trau finestra a la plaça de la roqueta	1556	158		
En la cambra que trau finestra envers la casa del quondam canonge gilabert	1556	158		
En la cambra blanca que trau finestra devers casa de mossèn joan cosconeda	1556	158		
Unes portes de finestra, ab son bastiment, velles	1556	158		Entrada baixa
Tres cambres que trauen finestra al carrer	1559	160		
En la cambra del cap de la scala que trau finestra a la plassa de la çuda, en la qual morí lo defunct	1562	162		
Dos banquets dolents, uns trosos de post y de bigues y dos bastiments de finestra, tot dolent	1562	163	9 s.	
En la cambra que trau finestra al carrer	1562	164		
Una finestra de fust, ab son bastiment	1562	167	4 s., 4 d.	
Lo armariet junct a la finestra	1563	168		Saleta

Un enserat per a finestra, al sobredit	1563	169	4 d.
En la cambra de dalt que trau finestra a la carrera	1568	177	
En la cambra que trau finestra sobre la teulada de la cuyna	1568	177	

Certament, els documents conservats no ens permeten de tenir una relació de totes les finestres de les cases estudiades. Només les trobem esmentades d'una manera gairebé casual. O bé perquè la finestra o les seves portes o porticons eren fora de lloc (sovint per estar trencades o malmeses com ens diu el document de l'any 1556 "*unes portes de finestra, ab son bastiment, velles*") o bé perquè la cambra tenia una finestra que o bé s'obria al carrer o bé s'orientava cap a un edifici proper que podia servir de punt de referència per situar el dormitori dins la casa: *"en una cambra prop l'andador que és prés la segona finestra, que són vers les grades de la seu"* (doc. 13, any 1377*), "en la cambra que trau finestra a la plaça de la Roqueta, hont morí lo dit deffunct"* (doc. 158, any 1556), *"en la cambra que trau finestra envers la casa del quondam canonge Gilabert"* (doc. 158, any 1556), *"en la cambra blanca que trau finestra devers casa de mossèn Joan Cosconeda"* (doc. 158, any 1556), *"en la cambra del cap de la scala que trau finestra a la plassa de la Çuda, en la qual morí lo defunct"* (doc. 162, any 1562), *"en la cambra de dalt que trau finestra a la carrera (doc. 177, 1568)* i, com a darrer exemple, *"en la cambra que trau finestra sobre la teulada de la cuyna"* (doc. 177, any 1568).

A la iconografia catalana trobaríem un important gruix d'exemples en els que des de la finestra es fa visible l'escenari del tema principal representat. Els personatges abocats a la finestra són espectadors dels fets que es passen al carrer i als espais públics.[3]

Per acabar, només volem esmentar el fet que diverses vegades es faci esment de l'encerat de la finestra (docs. 125, 133, 137 i 169). En tots tres casos són documents del segle XVI. D'acord amb la definició que trobem al DCVB, un encerat era una "tela o paper resistent que es posava a les finestres, en compte de vidres, per deixar passar la claror i evitar el pas de l'aire". En el mateix diccionari, trobem els exemples següents; en un document de València de l'any 1517: "*Tres encerats ab sos bastiments*" i en un de Mallorca del 1581: "*Com stiga manat que en dita finestra se fassen uns encerats y no són fets*". Segurament a les cases de la ciutat de Lleida els encerats de les finestres substituïen els vidres, que eren també molt més cars. Els inventaris ens permeten conèixer com es tancaven les finestres al segle XVI. També, aquets documents ens mostren sobre objectes que hi havia a prop de les finestres. Al costat de la finestra hi podia haver, per exemple, llibres (doc. 46, 1396), un armari (doc. 168, 1563), etc.

A continuació, presentem algun tipus de finestra representat en la pintura i miniatura d'aquesta època, on podem veure per exemple finestres amb porticons.

[3] Per exemple en el tema de l'Epifania (Jaume Ferrer, retaule de la Mare de Déu de la Paeria de Lleida), l'episodi de Jesús i la samaritana (Bernat Martorell, retaule de la Transfiguració, de la catedral de Barcelona), l'escena de la decapitació de sant Joan Baptista (Pere García de Benavarri, retaule de sant Joan Baptista MNAC), la ciutat i el port de Mallorca (Pere Niçard, Rafael Moger, retaule de sant Jordi, Museu diocesà de PMM), l'escena de la decapitació de santa Caterina (Pere García de Benavarri, retaule de les santes Clara i Caterina d'Alexandria de la catedral de Barcelona).

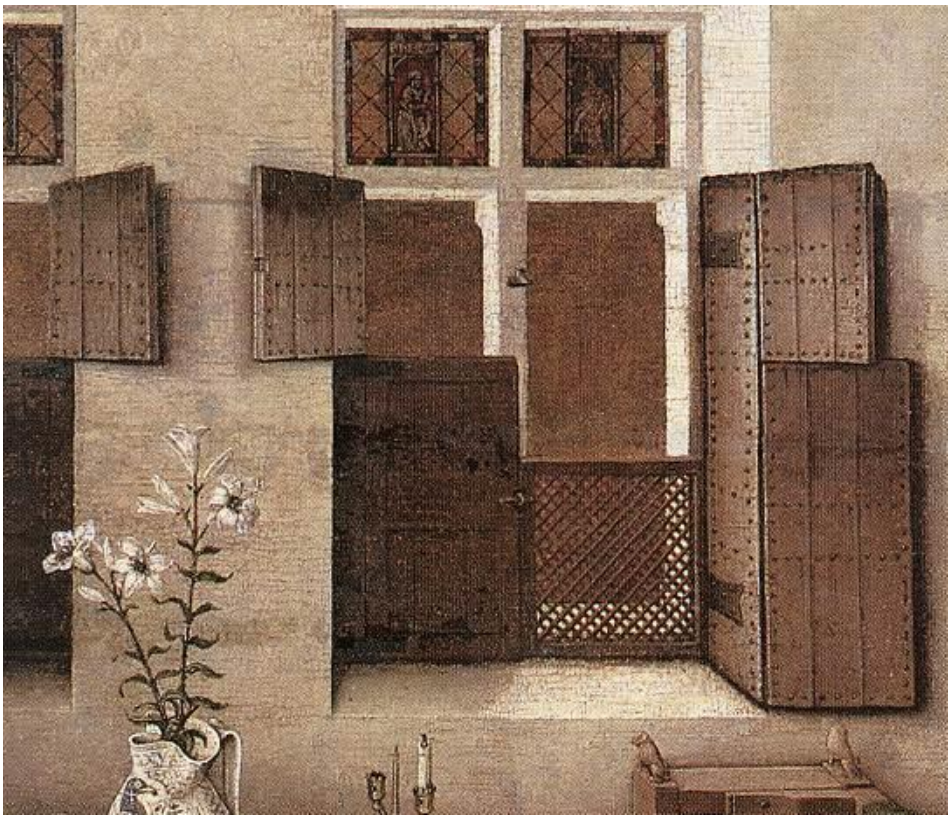

Fig. 15.1. Mestre de Flémalle (Robert Campin?), Detall de l'escena de *l'Anunciació*, c. 1420, Inv. 3937, Brussel·les, Musée d'Art Ancien, Musées royaux des Beaux-Arts[4]

Per poder escalfar millor les cases, per deixar passar la llum i la calor, per poder comunicar-se i mirar l'exterior, a la ciutat i al camp, les cases tenien finestres. La finestra amb vidres, com acabem de comentar, era un luxe que no tothom es podia permetre. D'altra banda, moltes d'aquestes obertures es tancaven amb porticons, cosa que suposava renunciar a la llum o, en algun moment, perdre l'escalfor quan feia fred. A la Itàlia del *Trecento*, a ciutats com Bolonya, Gènova i Florència, la presència de finestres amb encerats es va començar a estendre, primerament a l'església, després als palaus i, més tard, a les cases particulars. Es van difondre "*le finestre di carta oleata i "l'impannate", fatte tendendo in un telaio una stoffa, spesso impregnata di trementina per rendere il tessuto semitransparente"*.[5]

A les escenes d'interiors del nord d'Europa trobaríem molts exemples amb la representació de cambres amb finestres. Per exemple, podem observar una finestra, vista per dins, en una pintura de Jan van Eyck o deixeble de Jan van Eyck,, feta cap a l'any 1422 (fig. 15.2). S'hi representa el naixement de la Mare de Déu. Hi ha molts elements molt notables en aquesta imatge, encara que ara sobretot ens interessa la finestra que veiem entre el llit i la porta. No sabem si en aquesta finestra hi havia vidres o bé hi havia un encerat, com en moltes de les finestres de la Lleida d'aquesta època.

[4]http://www.fine-arts-museum.be/fr/la-collection/maitre-de-flemalle-robert-campin lannonciation?letter=m&artist=maitre-de-flemalle-1. Font: Web Gallery of Art

[5] Vegeu: Raffaella SARTI, *Vita di casa. Abitare, mangiare, vestire, nell'Europa moderna*, Editori Laterza, Roma, 2008, p. 113-114.

Cal remarcar que al peu d'aquesta finestra hi ha un festejador (vegeu per exemple fig. 15.2). El festejador és un element de l'arquitectura de la casa, que tampoc no trobem mai esmentat als inventaris i que sí que és representat, en canvi, en la pintura del segle XV.[6] L'any 1487, Hans Memling va pintar el Díptic de Martin van Nieuwehove, conservat a l'Hospital de Sant Joan a Bruges. El retrat se situa en un interior burgès gòtic, enmig d'una sala amb gran finestres amb vidres decorats. El de la dreta, per exemple, és decorat amb la imatge de sant Martí.

Fig. 15.2. Jan van Eyck o deixeble de Jan van Eyck, Llibre d'Hores de Milà-Torí, El Naixement de sant Joan Baptista, c. 1422, Torí, Museo Civico d'Arte Antica, Biblioteca Nazionale Reale, ms. 47, fol. 93v[7]

[6] Per exemple és representativa l'obra de Jan van Eyck, *La Verge i el Canceller Rolin*, c. 1435, Paris, Musée du Louvre, Paris. Vegeu : http://www.wga.hu/support/viewer/z.html

[7] Font: http://www.palazzomadamatorino.it/postazioni/scheda.php?id=208

Fig. 15.3. *L'Anunciació*, Museu d'Arts decoratives, Paris, inv. PE 227

Al fons d'aquesta Anunciació que veiem més amunt (fig. 15.3), en una altra cambra, veiem dues finestres amb unes característiques ben diferents.[8] En la paret més llunyana veiem una finestra doble. Al mur de la dreta, un finestral, més semblant al que veiem en la il·lustració precedent.

[8] Si bé la concepció de l'Església com a porta del cel té les seves arrels en les fonts bíbliques, la imatge de Maria com a porta del cel és va desenvolupar en relació a la devoció mariana creixent a l'edat mitjana. Sembla

Fig. 15.4. Mestre de Vielha (Bartomeu Garcia?), Retaule de Sant Miquel. Vielha, església parroquial Foto: I. Sànchez-Boira

A la pintura tardo-gòtica catalana alguns pintors van centrar el seu interès en les arquitectures i els fons de les composicions. A l'escena de la Nativitat de Jesús (Lluc 2, 1-7), el

que aquest epítet específic té les seves fonts en un himne Marià compost al segle VIII (*Ave maris Stella)* per a la festa de l'Anunciació, el 25 de març (és un dels noms que es van donar a la Mare de Déu i que té les seves fonts en el primer llibre dels Reis, 18:41-45). En aquest camí cap a la porta del cel apareix l'expressió finestra del cel. *-fenestra caeli-* que s'atribueix a Vananci Fortunat (c. 530-610), poeta i bisbe de Poitiers d'origen italià: *7. Quod Eva tristis abstulit, / Tu reddis almo germine, / Intrent ut astra flebiles; / Caeli fenestra facta es. 8. Tu regis alti ianua / Et porta lucis fulgida; / Vitam datam per virginem, /Gentes redemptae, plaudite!* Vegeu: Brian MØLLER JENSEN, "«… in between are doors! » *Porta caeli* in Italian medieval liturgical poetry", *Medieval Liturgical Texts in Italian Manuscripts*, The Edwin Mellen Press, Lewiston - Queenston - Lampeter, 2006, p. 243-261, en concret p. 224 (nota 22: AH 50.87). En relació al tema de l'Anunciació i a la interpretació de la seva iconografia, vegeu: Luz Maria DEL AMO HORGA: "La iconografía de la Navidad. I: Ciclo de la Navidad o Encarnación", *La Natividad: Arte, religiosidad y tradiciones populares*, Ediciones Escurialenses (EDES), Madrid, p. 233-252. En línea: http://www.todalanavidad.es/LA_ICONOGRAFIA_DE_LA_NAVIDAD.pdf. La presència de finestres a la cambra de Maria, a part de ser un element que aporta realisme, és símbol virginal. Vegeu: Laura RODRÍGUEZ PEINADO, "La Anunciación", *Revista Digital de Iconografía Medieval,* , vol. VI, núm. 12, 2014, p. 3-4.

Mestre de Viella, mogut per la recerca de l'espai i el seu entorn, va representar unes arquitectures amb unes finestres que el caracteritzen (fig. 15.4).[9] Són, tanmateix, unes finestres fetes d'una manera molt esquemàtica i molt allunyada del realisme que trobem en altres escenes.

I per cloure aquest apartat dedicat a les finestres, creiem que és interessant observar un fragment de la pintura que Wingaerde va fer de Lleida, l'any 1563 (fig. 15.5). És un detall d'algunes cases situades a la parròquia de Sant Joan d'aquesta ciutat, més enllà del curs del riu Segre. Hi veiem finestres amb doble arc, típicament gòtiques (a baix a primer terme), finestres dobles, finestres rectangulars, finestres acabades amb un arc, obertures de les golfes, etc. Podríem dir que aquesta és la realitat que no ens poden mostrar els documents escrits.

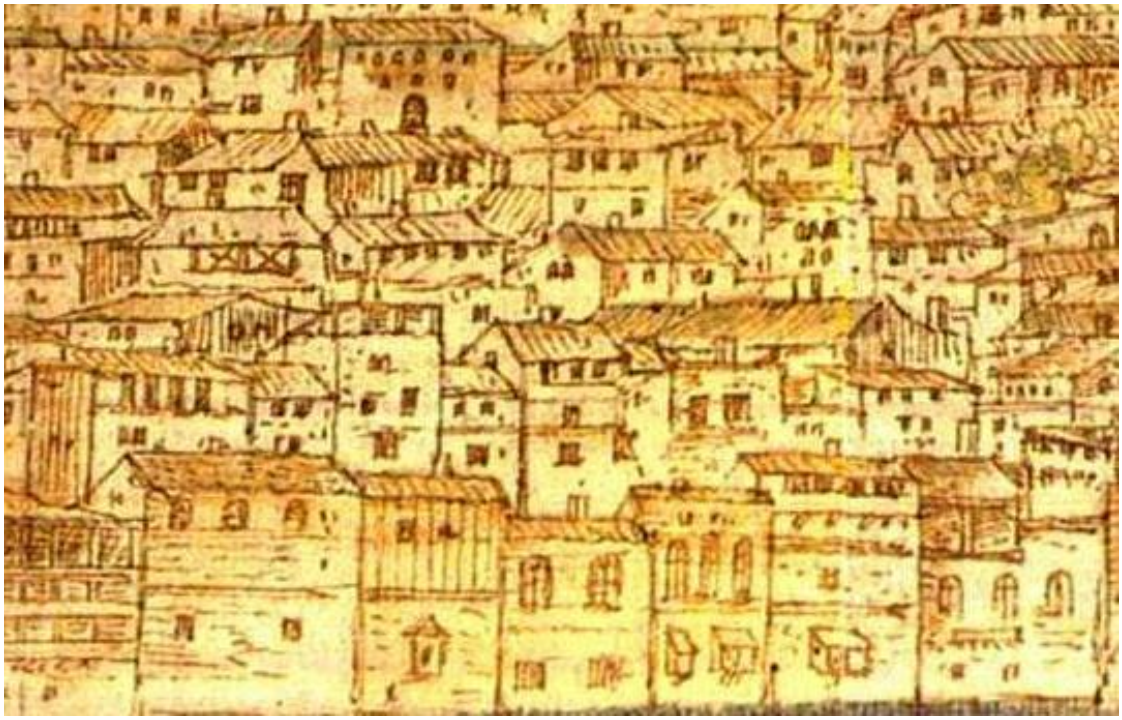

Fig. 15.5. A. van den Wingaerde, La ciutat de Lleida, any 1563. Biblioteca Nacional d'Àustria, Viena

[9] Vegeu: Alberto VELASCO GONZÁLEZ, *El Mestre de Vielha: un pintor del tardogòtic entre Catalunya i Aragó*, Universitat de Lleida, Lleida 2006, p. 87-88: *"Podem afirmar que les arquitectures esdevenen per al nostre artífex gairebé una obsessió i les utilitza per enriquir els fons de les composicions (...).Un dels elements més característics d'aquestes arquitectures són les finestres articulades a partir de tres cossos principals en forma de llàgrima invertida"*

15.2 Llumener

Les qüestions relatives a la il·luminació, com hem vist, eren una de les preocupacions importants que tenia la gent que vivia en una casa. Una altra era el fred. És cert que les feines s'acabaven quan es ponia el sol. Amb tot, com hem dit, durant moltes hores, d'una manera especial a l'hivern, feia falta trobar uns sistemes per tal d'il·luminar l'interior de les estances on hom s'estava, menjava o fins i tot dormia. Un dels objectes que servia per a il·luminar era l'anomenat llumener. Això és el que en diuen els inventaris i encants fets a Lleida als segles XIV - XVI:

Objecte: Llumener	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
II creols de fferre, ab I lomener de fust ... IX drs.	1345	Fusta	3	9d.	
Tres lumeners redons, de ferre.	1463	Ferro	81		Cuina
Hun lumener e tres brandons de cera blanqua	1482		105		Cambra de la sala
Hun lumener, ab cubertor quadrat	1482		105		Entrada de la cambra
Hun lumener.	1483		110		Estudi
Ítem, al dit Duran, dos lumenés alias cresolls[10] ... II s.	1488		118	2 s.	
Hun lumener	1492		120		Sala
Hun altre lumener redó	1492		120		Sala
Un pagès per tenir lo lumener	1521		137		Cuina
Un pagès de tenir lo lumener	1522		140		Sala de la entrada
Dos lumener.	1522		140		Cuina
Dos lumeners	1523		141		Cuina
Dos llumeners y un pom de pavalló	1552		154		Cambra
Sinc llumeners	1552		156		Cambra de la tia
Dos lumeners	1552		157	1 s., 6 d.	
Dos lumeners	1552		157	1 s., 8 d.	
Un lumener dolent	1552		157	4 d.	
Dos llumeners	1556		159	2 s., 6 d.	
Una tauleta de pi, ab son petje, y demunt un crucifixi de terra, dos llumeneres, la una larga, l'altra redona, de fulla [i altres objectes]	1559		161		
Un llumener	1562		167	1 s., 6 d.	
Dos candelobrets y una llumenera de llautor	1563	Llautó	168		Cuina
Tres llumeners	1563		168		Cuina
Un llumener de llautó per a tenir en taula, y un ganivet vell	1563	Llautó	169	1 s., 11d.	
Una grua[11] per a pengar lo llumener	1563		169	1 s.	
Un lumener	1563		169	1 s., 6 d.	
Un lumener	1563		169	1 s., 4 d.	
Un lumener	1563		169	1 s., 4d.	
Un pageset y un llumener.	1563		170		Cambra al cap de la sala
Tres llumeners	1564		176		Cambra
Tres llumeners, un rall, unes graelles redones, tres asts xichs	1568		177		Cuina
Dos llumeners	1568		177		Cambra

[10] És interessant que hom consideri que el cresol (o gresol) era, en aquest cas, un sinònim de llumener.
[11] En aquest cas resta ben clar quina era la funció d'aquesta grua.

Al DCVB trobem bones indicacions sobre les característiques dels llumeners. Els defineix com a "llum de ganxo", d'acord amb l'ús actual a la Catalunya interior i de ponent, o com a "llum format d'un recipient de metall on es posa oli", d'acord amb l'ús que es fa d'aquest mot al Pallars. Entre els exemples antics esmenta: "*dos lumaners de ferro*" (any 1388), "*un pagès de fust per tenir lumaners*" (any 1434) o bé "*un lumaner de ferro sens culla*" (any 1436). En aquest sentit, són prou il·lustratius els dibuixos fets amb relació a l'entrada del diccionari "llum d'oli".[12]

Les dades que ens aporten els inventaris no ens poden permetre de saber exactament com eren els llumeners; amb tot, almenys permeten de confirmar-ne les característiques.

- Trobem esments de llumeners al llarg dels tres segles. Segons els documents dels inventaris i encants conservats a l'ACL, el primer document que en fa menció és de l'any 1345 (doc. 3) i el darrer és del 1568 (doc. 177).

- D'acord amb el que diuen aquests documents, podien ser de fusta, ferro i de llautó; la major part, devien ésser metàl·lics.

- Sembla que hi havia llumeners rodons i llumeners quadrats.

- Sabem, d'acord amb els inventaris, que de vegades n'hi havia de penjats a la paret, mitjançant l'ús d'un pagès o d'un pageset ("*un pagès per tenir lo lumener*", doc. 137) o mitjançant l'ús d'una grua ("*una grua per a pengar lo llumener*", doc. 3 i doc. 169). Aquests objectes, que s'estudien en un altre apartat, també són força ben representats en la iconografia europea.

- En la documentació s'esmenten també les llumeneres (doc. 161 de l'any 1559). Juntament amb altres objectes, l'inventari ens diu que eren situades damunt d'una taula. Podem pensar que aquests objectes podien ser també portàtils. Un altre inventari de l'any 1563 (doc. 169) fa referència també a un llumener que era situat damunt de la taula.

- Els que feren els inventaris trobaren llumeners a la cuina, a les cambres i a les sales de les cases.

- El preu dels llumeners que foren adquirits als encants de Lleida és força regular, oscil·la entre 1 sou i 1 sou i mig. No podem comptar el llumener venut per 4 diners, atès que el mateix document diu que era dolent, fet que en va fer baixar molt el preu de venda.

En el quadre annex (vegeu més avall) veiem en quins documents s'esmenta l'existència de llumeners. Entre els documents, només en una ocasió trobem inventariat un llumener al segle XIV. A l'acte ens adonem que els trobem a partir de mitjan segle XV i que fou sobretot al segle XVI quan es difongueren més i quan hi hagué cases que en tenien diversos, per exemple fins i tot més de tres.

[12] DCVB, vol. 7, p. 77.

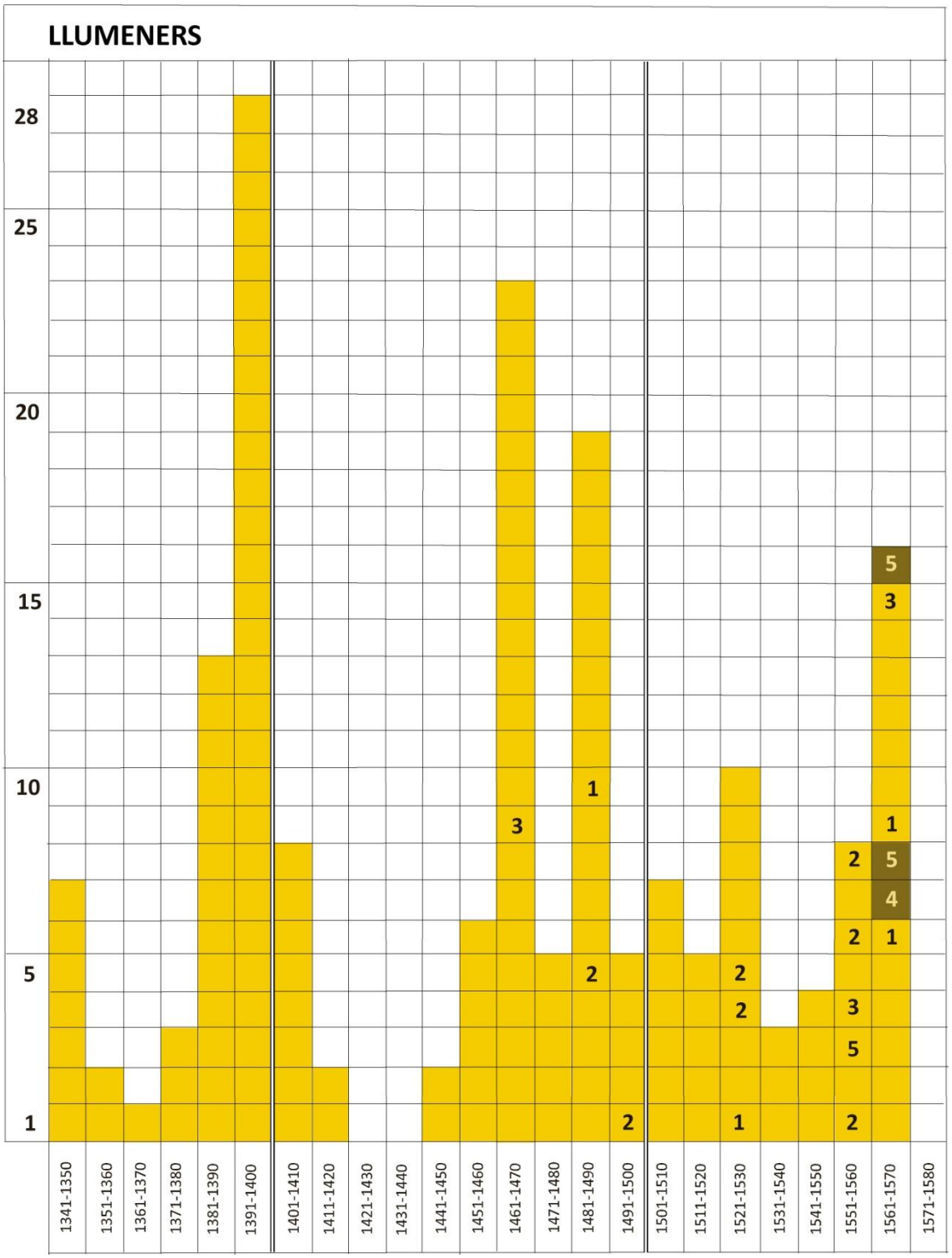

En el retaule de Jaume Cabrera que podem veure a sota (fig. 15.6), ens hem de fixar en allò que duu a la mà esquerra la dona que acompanya l'hostaler o carnisser que vol assassinar els estudiants. Segurament és una mena de llumener. Quan els documents parlen d'un pagès o d'una

grua que servia per a sostenir un llumener (docs. 137 i 169) segurament feien referència a quelcom molt semblant al que veiem representat en aquesta imatge.[13]

Fig. 15.6. Jaume Cabrera, Retaule de Sant Nicolau i Sant Miquel, Escena dels joves sacrificats per l'hostaler o el carnisser i ressuscitats c. 1406-1412, Seu de Manresa[14]

[13] *"És la dona de l'assassí que l'acompanya portant un curiós llum d'oli, reflex o còpia dels que llavors hi devia haver"* . Vegeu: Joaquín YARZA, *Retaules gòtics de la Seu de Manresa*, Angle Editorial, Manresa, 1993, pàg. 55. http://www.seudemanresa.cat/img/patrimoni/10-04-retaule-stnicolau.html

[14] Copyright © 2012 Yahoo Iberia, S.L

15.3 Llanterna

Al DCVB es defineix la paraula llanterna de la manera següent: "Fanal; llum en què la flama és defensada contra el vent per parets de metall, de vidre, de banya, etc." Esmenta els exemples següents: "*per II lanternes de ferre*" (any 1309), "*per dos lanternes grans de banya*" (any 1472), "*una llanterna de fulla gornida de corn*" (any 1550). Fixem-nos en allò que trobem als inventaris i encants dels segles XIV - XVI. Després veurem com són representats a la iconografia de l'Europa occidental, que ens aporta nombroses mostres que ens permeten d'aprofundir molt en el coneixement de llurs característiques.

Objecte: Llanterna	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Iª lanterna	1343		1	23 d.	
Una lanterna de fferre	1354	Ferro	8		Cambra major
Una lanterna de fferra	1354	Ferro	8		Cambra
Un garniment de fferre, de lanterna.	1354	Ferro	8		Estudi
Una lanterna de fferre	1354	Ferro	8		Estudi
Una lanterna de vidra	1354	Vidre	9		Cuina
Moltes candeles de cera, per a les lanternes	1377		13		Casa de la cera
Una lanterna de corn de bou	1388	Banya	26		Cambra
Iiᵉˢ lanternes de fferre	1393	Ferro	33		Estudi
Una lanterna de ferre	1393	Ferro	34		
Iª lanterna de fferre	1393	Ferro	34	7 s., 6 d.	
Iª lanterna de fferre	1393	Ferro	34	5 s., 1 d	
Iª lanterna de corn	1393	Banya	35		Cambra del difunt
Iª lanterna de ferre	1396	Ferro	42		
Iª lanterna de ferre	1396	Ferro	43	7 s., 6 d.	
Una lanterna de ferre	1401	Ferro	55		Cambra
Iiᵉˢ lanternes de fferre, poques	1403	Ferro	58		Recambra
Iª lanterna xiqua de fferre	1403	Ferro	60	10 d.	
Iª lanterna de fferre, pocha	1403	Ferro	60	2 s., 7 d.	
Una lanterna de fulla de stany	1441	Fulla d'estany	65		Sala
Una lanterneta	1460		70		
Dues lanternes de fferre, la una gran, l'altra petita	1463	Ferro	81		Passet de la cambra
Una lanterna nova, de banya	1463	Banya	81		
Una llanterna petita	1467		87		Cuina
Una lanterneta de ferre, sens cubertor, sotil	1472	Ferro	96		Pastador
Una lanterneta petita, de ferre	1474	Ferro	97		Sala
Una lanterna	1474		98	1 s., 8 d.	
Una lanterna	1478		99		Cuina
Una lanterna redona, de ferro	1478	Ferro	100	1 s., 6 d.	
Dues lanternes de ferre	1481	Ferro	101		Cambra del difunt
Una lanterna	1482		103		Cambra del difunt
Una lanterna de launa de ferre	1482	Llauna de ferro	105		Cambreta
Una lanterna, per portar lum	1488		117		Cuina
Una lanterna	1488		118	1 s., 8 d.	
Una lanterna de ferro sotil	1492	Ferro	120		En la sala de la casa
Una altra lanterna	1492		120		Sala
Una lanterna de fulla de stany	1492	Fulla d'estany	121	1 s., 6 d.	
Una lanterna	1492		121	1 s.	
Una lanterna sotil	1504		125		Sala
Una lanterna	1510		131		Cuina de fora
Huna lanterneta	1518		134		Cuina

Un<a> lanterna al forchó[15], a la cuberta	1521		137		Sala
Una lanterna y un colador de lautó	1545	Llautó?	150		Sala gran
Una lenterna.	A1550		151		Cambra
Una llanterna de lleutó, ab la porta de banya	1552	Llautó	154		Cambra del difunt
Una llanterna de llauna, ab la porta de banya	1552	Llauna	155	2 s.	
Dos ralls y una llanterna	1559		161		Cuina
Una llanterna	1559		161		Pastador
Una llanterna	1562		162		Cambra del difunt
Una llanterna dolenta	1562		163	6 d.	
Una llanterna	1562		167	1 s.	
Una llanterna y una spaviladora.[16]	1463		168		Cuina
Una llanterna	1463		169	1 s., 3 d.	
Una llanterna	1564		176		Cambra

A partir d'aquestes dades tretes de la documentació de la ciutat de Lleida, podem arribar a les conclusions següents:

- Trobem llanternes al llarg dels tres segles. El primer cop que en trobem una és al document primer del nostre recull d'inventaris i encants (de l'any 1343). El darrer cop al document 176 (any 1564), gairebé el darrer d'aquesta col·lecció de documents.

- Hi havia llanternes amb l'estructura de ferro, de llautó, d'estany i també, curiosament, de banya. En el cas de la llanterna de vidre (doc. 9 de l'any 1354), cal suposar que l'estructura devia ser de metall i que el vidre fa referència a les parets de la llanterna per a protegir la flama de les candeles.

- Com es diu en el document 13, de l'any 1377, dins de la llanterna hi devia anar una candela de cera: "*Moltes candeles de cera, per a les lanternes*".

- Hi havia llanternes de forma rodona. Cal pensar que si cal dir-ho és perquè, tal com veiem a la iconografia, també n'hi havia de secció quadrada o fins i tot amb sis costats, per exemple.

- És interessant que al document 137 (any 1521) se'ns digui que hi havia una llanterna a la coberta de la sala, damunt d'un forcó.

- Trobem llanternes a les estances més importants de la casa: a la cambra, a la sala, a la cuina, a l'estudi, als llocs de pas, al pastador, etc.

- El preu de les llanternes als encants de Lleida oscil·lava entre 1 sou i 7 sous i mig. Certament devia dependre de com fos i també de l'estat de conservació.

Amb relació a aquest objecte és fonamental fer ús de la iconografia. La miniatura sobre la Nativitat de Jean Bourdichon ens il·lustra sobre una llanterna (fig. 15.7). En aquest cas sembla que tenia quatre costats (per tant era quadrada i no era pas rodona). A causa de la mida que té a la miniatura, la podem veure amb gran precisió. És cert que ens podem plantejar que els models de llanternes franceses potser eren diferents dels que hauríem trobat a Catalunya i en concret a Lleida en aquestes mateixes dates, amb tot, aquesta pintura ens apropa a com era una llanterna de fa uns cinc-cents anys amb una gran fidelitat (que, per cert, no és pas gaire diferents de les que encara existien fa pocs anys al nostre país).

[15] Forcó: potser bastó forcat que serveix per a penjar i despenjar objectes elevats o per a fer-hi descansar alguna cosa damunt. DCVB.
[16] Espavilador: que serveix per a revifar el llum. De fet, és un castellanisme, que cal relacionar amb la paraula *pábilo*, ble.

Fig. 15.7. Jean Bourdichon, Nativitat, c. 1500-1508, Les Grandes Heures d'Anne de Bretagne. *Horae ad usum romanum*, Ms. lat. 9474, fol. 51v. Paris BnF[17]

Podem trobar molts altres exemples de llanternes. En trobem una altra mostra, en la miniatura de la Nativitat, al foli primer del missal de la Sainte-Chapelle de París (figs. 15.8 i 15.9). L'home que entra en aquesta sala mig enderrocada (que gairebé sembla una església), per la banda esquerra, duu a la mà dreta una llanterna. Tot i que pel fet de ser més petita és més difícil d'assegurar res, sembla que també es tracta d'una llanterna quadrada.

Fig. 15.8. Nativitat o pessebre. Manuscrit de cap a l'any 1505. És part del *Missel à l'usage de la Sainte-Chapelle*, foli 1. Trésor de la Sainte-Chapelle, París (detall)

[17] Font: http://www.wga.hu/index1.html

Fig. 15.9. Nativitat o pessebre. Manuscrit de cap a l'any 1505. És part del *Missel à l'usage de la Sainte-Chapelle*, foli 1. Trésor de la Sainte-Chapelle, París

15.4 Canelobres

Tal com és definit al DCVB, un canelobre és un "utensili consistent en un peu o columna que té una o algunes dolles [braços tubulars] per sostenir verticalment una o algunes candeles". A continuació farem una tria d'alguns dels esments que trobem als inventaris i encants. Al final d'aquest apartat, en un annex, inclourem tota la llista, força llarga, d'esments.

Objecte:	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I candelobre de paret	1345		2		Recambra
II candelobres de taula plegadiç	1345		2		Cambra superior
III candelobres d'obre de limós, plegadiços	1354		8		Cambra major
I candelobre de fferre gran, de penyar en sala	1393	Ferro	33		Cambra del difunt
I canelobre de fferre, que•s pot alçar e baxar	1393	Ferro	35		Cambra de les companyes
Hun canalobre de ferre, de l'antiguor	1482	Ferro	103		Cuineta petita
Dos canelobres de altar, ab agulles redones, lo hu cayrat e l'altre redó, ab diverses armes	1482		105		Corral
Hun canalobre de cervo e mig de osa	1483	Cèrvol, os	110		Perxe
Hun canelobre de coure, ab tres leons per peu	1492	Coure	121	3 s.	
Hun canelobre de lautó ab sis branques, per a la sala	1510	Llautó	131		Perxe

Trobem esments de canelobres al llarg dels tres segles. El primer esment és al document 1 i el darrer al document 177, primer i darrer de la col·lecció d'inventaris i encants publicats l'any 2014.

- Hi havia canelobres de diferents materials:

material	segle XIV	segle XV	segle XVI
argent	-	2	1
banya	-	4	-
estany	-	-	1
ferro	28	30	-
ferro estanyat	-	1	-
fusta	5	-	2
llautó	-	30	31
os	-	1	-
pedra	-	-	1
terrissa	-	1	-
vidre	-	-	1

Ara no podem pas entrar en detalls. Només esmentem tres coses. Al segle XV hi ha una varietat de materials molt més gran que no pas al segle XIV. Al segle XIV no en trobem encara de llautó, metall que després esdevé dominant, mentre que al segle XVI deixen d'haver-hi canelobres de ferro (i gairebé tots eren de llautó).

- Trobem sobretot els canelobres a les cambres, a les sales i a les cuines. Tanmateix també en trobem en altres indrets, com al rebost, a l'estudi, a la recambra, a l'entrada o al celler.

- Hi havia canelobres que es podien posar sobre las taula i d'altres que eren de paret. També n'hi havia que sembla que es podien penjar al sostre ("*I candelobre de fferre gran, de penyar en sala*", doc. 33).

- La majoria dels canelobres devien tenir un o dos braços o dolles. N'hi havia un que, però, en tenia sis ("*hun canelobre de lautó ab sis branques, per a la sala*", doc. 131). També n'hi havia de rodons i d'altres de cairats o quadrats.

- En relació a la procedència d'aquests objectes, hi havia canelobres que podien venir de terres força llunyanes, per exemple del Llemosí ("*III candelobres d'obre de Limós, plegadiços*", doc. 8). D'altres eren fets amb obra morisca ("*un canelobre morisch*", doc. 121). També n'hi ha un que es diu "*de Damasc*" (doc. 17).

- El preu dels canelobres variava en funció del material amb què eren fets. Els canelobres de fusta, per exemple, eren molt més barats que no pas els de llautó. Al segle XIV, trobem que el preu oscil·lava entre 2 diners i 2 sous. Als segles següents, molts passaren a valdre de 3 sous fins a 8 sous. Cal tenir present que, com acabem de veure, n'hi havia de grans i amb diversos braços o dolles.

A continuació, en el quadre de barres annex, veiem quants canelobres tenia cadascuna de les cases de Lleida (que consten a l'inventari o a l'encant). En aquest cas, contràriament a allò que s'esdevenia amb relació a altres objectes, no es veuen grans canvis al llarg dels tres segles. L'única cosa que es pot dir és que al segle XVI sembla com si trobéssim algunes cases on el nombre d'aquests objectes era més alt. Quan es va fer l'inventari, en dotze cases hi trobaren més de quatre canelobres.

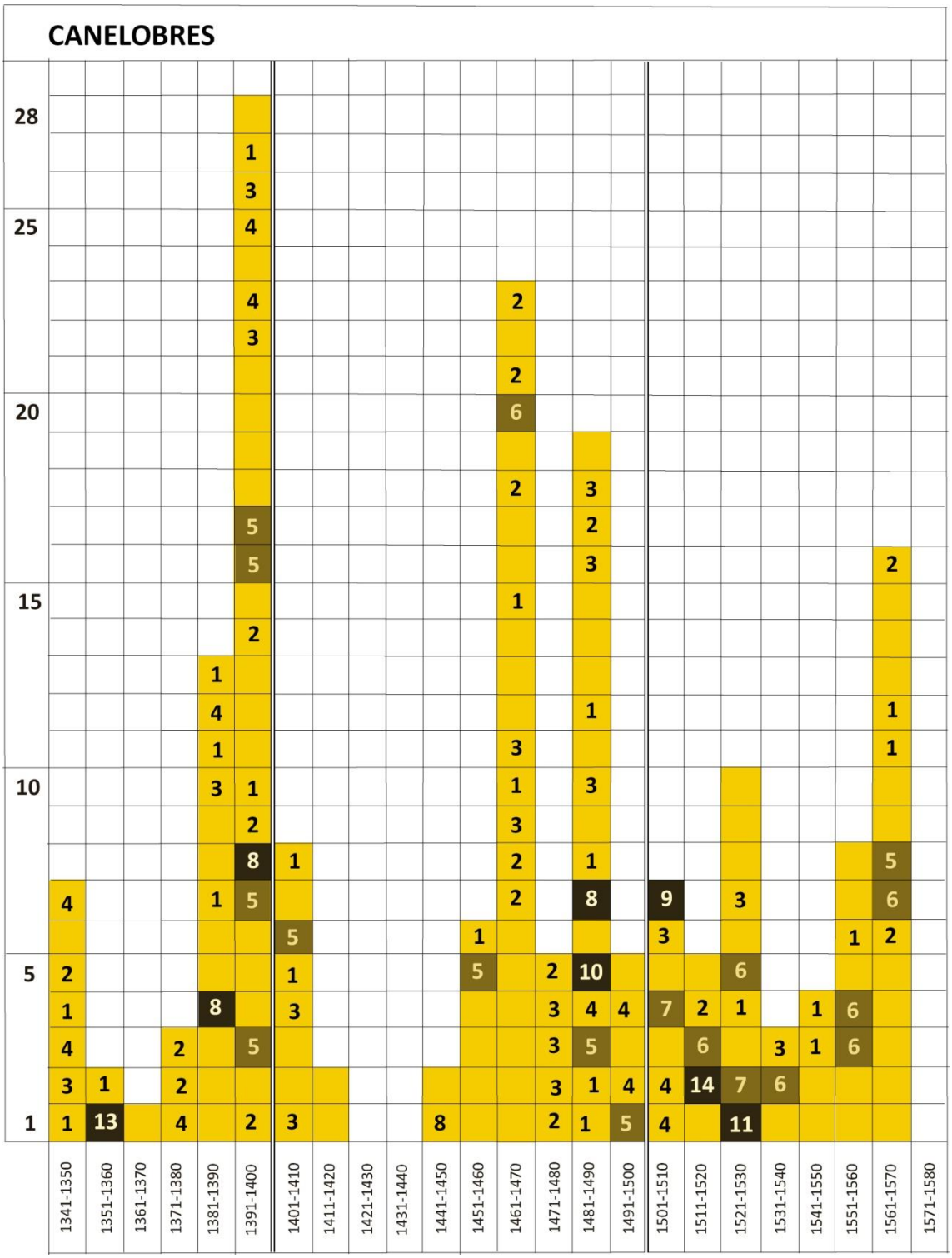

A les miniatures i als retaules, tenim la sort que es conserven moltes representacions de canelobres d'un braç o dolla i de diversos braços. A continuació, com fem amb relació a la majoria dels objectes estudiats, en veurem algunes mostres.

Fig. 15.10. Simon Bening, Escena del Sopar, Da Costa Hours, c. 1515, Morgan Library and Museum, Nova York (detall)

Fig. 15.11. Bernat Martorell. El Mestre de Sant Jordi, L'Anunciació, c. 1427, Montreal Museum of Fine Arts[18]

[18] http://www.mmfa.qc.ca/fr/provenance/oeuvre_349.html

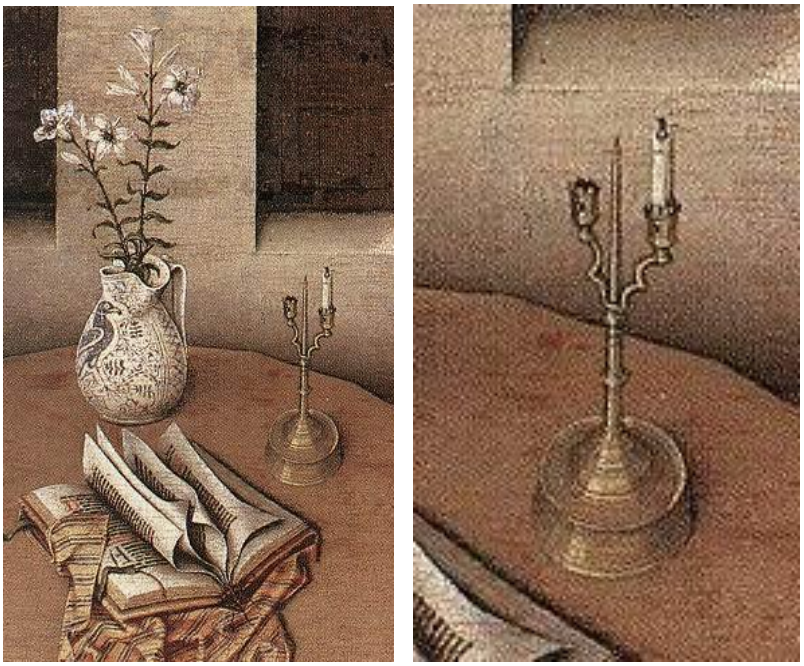

Fig. 15.12. Mestre de Flémalle, L' Anunciació, c. 1420, Brussel·les, Musées Royaux des Beaux-Arts

Fig. 15.13. Jaume Ferrer I (?) Sant Sopar, inici del segle XV, inv. núm. 16, MCDS, Solsona

En aquesta representació del Sant Sopar cal assenyalar la presència d'un canelobre damunt la taula parada, enmig de la resta d'objectes quotidians (fig. 15.13). La presència del canelobre és ben justificada, atès que ja era fosc, segons la narració de l'evangeli: "*arribat el vespre, hi anà amb els dotze. I, mentre eren a taula, tot menjant, Jesús digué: Us asseguro que un de vosaltres em trairà, un que menja amb mi*" (Mc 14, 17-25). En aquesta escena, en estudiar els objectes, potser allò que és més interessant són les tovalles amb unes franges escacades i, sobretot, les escudelles, els servidors o els pitxers fets amb terrissa de Manises (o de Mèlica), que ja estudiem en un altre apartat.

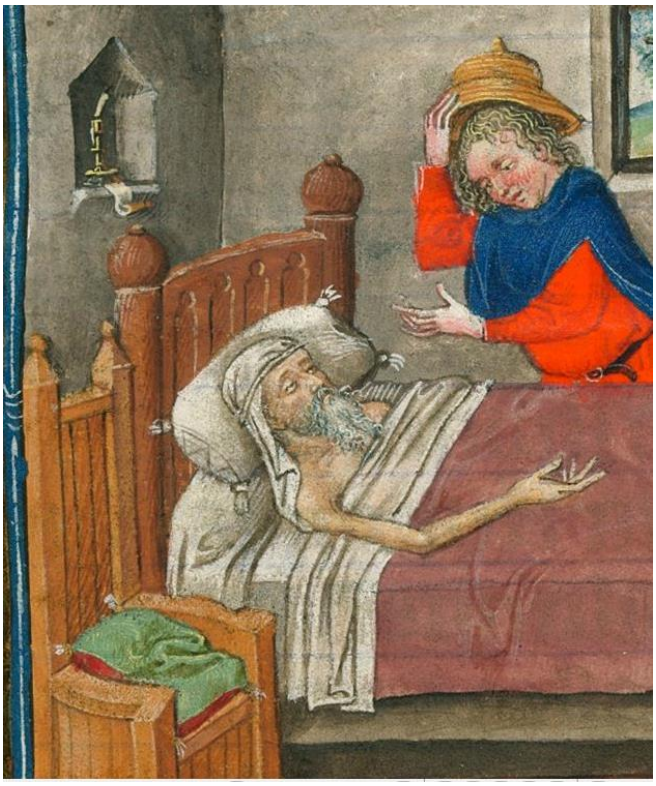

Fig. 15.14. Llibre d'Hores de Caterina de Cleves, c. 1440, MSS M.945, f. 150v–M.917, p. 75. The Morgan Library & Museum

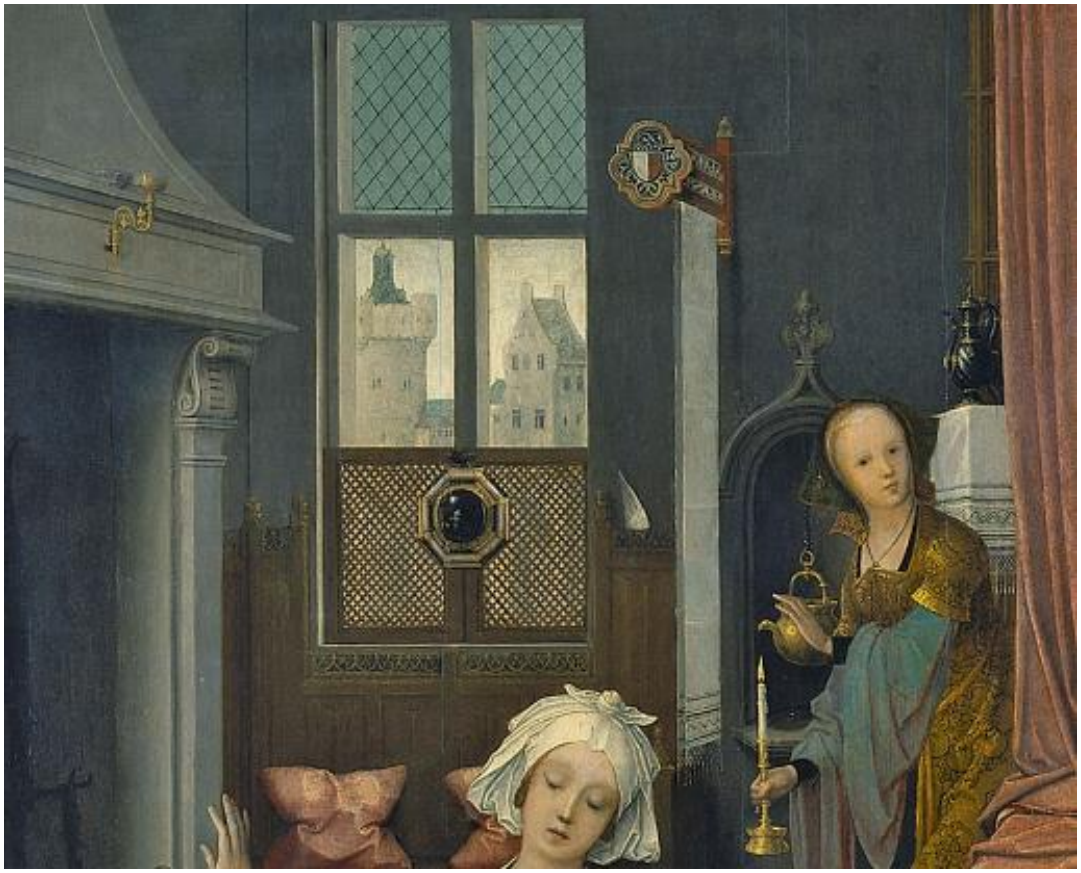

Fig. 15.15. Jan de Beer, c. 1550. Naixement de la Verge. Museo Thyssen-Bornemisza, Madrid Núm. inv. 34 (1956.16)

En aquesta obra de Jan de Beer, de mitjan segle XVI (fig. 15.15), veiem representats dos objectes que es poden relacionar amb la il·luminació: el canelobre amb una espelma o candela encesa, que la dona sosté amb la seva mà dreta, i el pagès que hi ha damunt de la llar de foc. I, encara que faci referència a un objecte estudiat en un altre capítol, també ens podem fixar en el mirall, amb un marc de vuit costats, que hi ha al davant de la finestra.

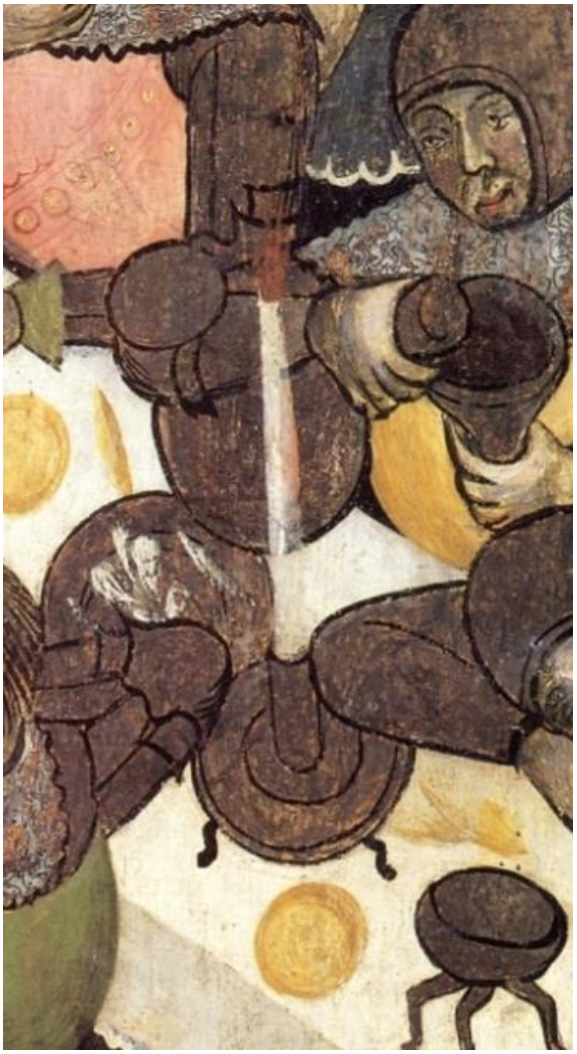

Fig. 15.16. Mestre de les figures anèmiques, Retaule dedicat a sant Martí de Tours, núm. inv. 1009-1013, MEV (detall)

Els canelobres de taula eren els més abundants i característics. La iconografia posa en evidència aquests tipus d'objectes en les representacions de banquets. El Mestre de les figures anèmiques, en un retaule dedicat a sant Martí, representa una escena que permet reconèixer un canelobre entre els objectes que es disposen damunt la taula (fig. 15.16). Aquest és el primer exemple que tenim d'un canelobre amb una base amb tres peus per a una candela de cera blanca encesa, que forma part dels objectes representats damunt la taula. El pintor, en aquest cas, si que representa un objecte destinat a la il·luminació d'una cambra en el curs de la celebració d'un àpat festiu. La narració dels fets de la història de sant Martí ens informa que aquest episodi va transcorre de nit, quan els habitants de Tours recuperaren el cos de sant Martí, aprofitant un descuit dels

soldats de la ciutat de Poitiers.[19]

Al costat de les escenes que representen un naixement, a les escenes de la mort de la Verge, els ciris, les espelmes i els canelobres il·luminen la cambra. A l'escena de la mort de Maria, del retaule de Sixena dedicat a la Verge, fet cap a l'últim quart del segle XIV, hi veiem representat un canelobre de quatre peus. En aquest cas era un canelobre metàl·lic per a posar a terra (fig. 15.17).[20]

Fig. 15.17. Mestre de Sixena (Jaume Serra), Retaule de la Verge, Dormició de la Verge, c. 1367-1381, inv. núm. 015916-CJT, Barcelona MNAC

Els temes i les escenes que els pintors de la baixa edat mitjana han representat fan possible fer un recorregut pels espais de la casa i la seva il·luminació. Les fonts iconogràfiques permeten identificar les activitats que es portaven a terme en els diferents espais de la casa. A la cambra de dormir, a l'hora de llegir i potser de treballar i en el moment del sopar la il·luminació es feia necessària.[21] Els documents escrits són molt exhaustius en les descripcions que es fan d'aquests objectes. Per acabar, també cal assenyalar que en el nostre interès en la "llarga durada" podem anar per acabar més enllà dels límits iconogràfics medievals per trobar reflectida aquesta informació que

[19] Louis RÉAU, *Iconografia del arte cristiano. Iconografia de los santos*, t. 2/vol. 4, Ediciones del Serbal, Barcelona, 1997, p. 366; Santiago de la VORÁGINE, *La leyenda dorada*, 2, Alianza Editorial, Madrid, 1984, p. 726; *L'art gòtic a Catalunya. Pintura II*, p. 268

[20] En relació a la conservació de canelobres amb peus, vegeu: Lluïsa AMENÓS, "Notícia de dos canelobres de Santa Maria de Serrateix conservats al Museu Cau Ferrat de Sitges", *L'Erol: revista cultural del Berguedà*, núm. 64, 2000, p. 44-46.

[21] El pintor Pere Terrencs, en l'escena de Sant Josep treballant com a fuster, ha representat a l'interior de la cambra o taller un canelobre amb una candela de cera blanca (col·lecció particular).

ens aporten per exemple els inventaris en les arts figuratives de l'època moderna. Així, per exemple, en la pintura del segle XVII. Podem retornar a l'escena de la dona planxant a l'interior d'una cuina i adonar-nos que, penjat a l'escudeller, el pintor Jacob Duck va representar un canelobre. La pintura, com ens diuen els documents escrits, testimonia l'existència de canelobres també en aquest espai de la casa (vegeu fig 8.66).

Per a cloure l'apartat fixem-nos en un retaule del mestre de Saint Barthelemy, fet a la segona meitat del segle XV, on veiem una candela i una llanterna (en aquest cas rodona) (fig, 15.18). Les candeles, lògicament, eren molt usuals, moltes vegades sense ni ser acompanyades del canelobre, que hem vist representat en tots els exemples precedents.

Fig. 15.18. Mestre de Saint Barthelemy, c. 1480, Paris, Musée Petit Palais

Annex : els canelobres a Lleida (segles XIV-XVI)

Objecte: Canelobre	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I candalobre	1243		1	2 d.	
I candelobre de paret	1345		2		Recambra
II candelobres de taula plegadiç	1345		2		Cambra superior
II candelobres plegadiços de taula	1345		3	13 d.	
I cartró, candelobre, scudela d'estayn e frasca	1345		3	8 d.	
I candelobre de ferre	1345	Ferro	3	3 s., malla	
I candalobrum de ferro	1347	Ferro	4		
I maça clavada e I candalabre de ferre e I rall	1347	Ferro	5	6 d.	
I candalobre de fust	1347	Fusta	5	3 d.	
I candalobre de fust e altra frasca	1348	Fusta	7	8 d.	
Scaple e I candalobre	1348		7	7 d.	
II candalobres	1348		7	4 d., malla	
I candelobre de fferre, de paret.	1354	Ferro	8		Cambra major
VI candelobres plegadiços d'obre de Limotgs.	1354		8		Cambra major
III candelobres d'obre de Limós, plegadiços	1354		8		Cambra major
Dos cande[lobres]	1354		8		Rebost
Canelobre de fferre, gran.	1354	Ferro	8		Estudi
Un candelobre de fferre qui està en un cavals	1354	Ferro	9		Cuina
IIos candalobres de ferre	1376	Ferro	11		Recambra
IIos canalobres grans	1376		11		Rebost
Dos canalobres de fferre de taula	1376	Ferro	12	11 s.	
Un canelobre de ferre	1377	Ferro	13		Estudi
Un canelobre de ferre	1377	Ferro	13		Cuina
Un candalobre redon, de ferre, gran	1377	Ferro	13		Celler major
VIII candalobres de Damàs	1383		17		
I canalobre	1385		20		
I canelobre de fferre, redon, ab ses cadenes	1387	Ferro	23	3 s., 10 d. barcelonesos	
Dos candelobres, la I de ferre, l'altre ab seti de fust	1387	Ferro, base de fusta	23		Sala
Candelobre ficat, de peret	1387		24		Cambra
[I] candelobre plegadiç	1388		25	2 s., 6 d.	
I candelobre de fferre, a•n Vicent de Castro, prevere	1388	Ferro	25	2 s.	
II candelobres de fust, a•n Gabriel Pere, prevere	1388	Fusta	25	6 d.	
I candelobre petit, ab carreta	1388		26		Camera
II^{os} candelobres	1391		27		Cambra
I canelobre \petit/ de paret , qui està ficat en la peret.	1392		29		Cambra major
II canelobres de ferre, la I bon e l'altre cominal.	1392	Ferro	29		Sala d'avall
Un canalobre de ferre	1392	Ferro	29	6 s., 1 d.	
I canelobre de ferre	1392	Ferro	29	2 s.	
I candelobre de fferre gran, de penyar en sala	1393	Ferro	33		Cambra del difunt
IIIes candelobres	1393		33		Cuina
I candelobret petit, que par que sia d'argent, en lo cap del qual ha I^{a} lengua de serp, ho axí ho par	1393		33		Celler
III candelobres de fferre, miyancés ...	1393	Ferro	34		
I candelobre de fferre, gran, redon, I carraç , regnes e altra frasca	1393	Ferro	34	7 s., 6 d.	
I candelobre de studi	1393		34	19 d.	
II candelobres de fèrrer	1393	Ferro	34	11 s., 2 d.	

Una maleta e un candelobre de ferra e dues panistres	1393	Ferro	34	3 s., 3 d.	
I canelobre de ferre.	1393	Ferro	35		Cuina
I canelobre de fferre, que•s pot alçar e baxar	1393	Ferro	35		Cambra de les companyes
I canelobre	1393		36		Palau nou
Un candelobre de ferre	1396	Ferro	40		Cambra major
un candalobraç	1396		40	16 d.	
I candelobre ficat en la paret	1396		42		Sala
I canelobre de pare<t>	1396		42		Cambra del difunt
IIIes candelobres, II de ferre e I de fust	1396	Ferro, fusta	42		Cambra del difunt
I candelobre de paret, plegadiç	1396		43	2 s., 8 d.	
IIII candelobres, entre als e bons	1396		43	2 s.	
Dos candalobres de taula	1399		48		Sala i cuina
Un canalobre de ferre, de taula	1399	Ferro	48		Cambra
I canalobre petit	1399		49	2 s.	
I altre canalobre gran	1399		49	7 s., 1 d.	
II canalobres petits, de taula	1399		49	2 s,	
I canelobre ficat en la paret.	1399		51		Entrada
III canelobres pochs	1399		51		Entrada
I parell de canalobres petits	1399		52	1 s., 11 d.	
I altre canalobre gran	1399		52	2 s., 10 d.	
Un canalobre de paret	1399		52	10 d.	
I canelobre de fferre	1399	Ferro	53	1 s., 4 d.	
Un candelobre de ferre, ficat en la paret.	1401	Ferro	55		Cambra
Un canelobre de fferre	1401	Ferro	55		Entrada
I candelobret xich	1401		55		Cuina
III candelobres, II de taula e altre de paret	1403		58		Recambra
Un candelobre de fferre	1403	Ferro	59		Cambra de la Degania
I candalobre	1403		60	1 s.	
I candelobre de ferre	1403	Ferro	60	1 s., 6 d.	
I candalobre	1403		60	5 d.	
Iª mala blanqua, esquinçada, de cervo, ab un sach de bora, ab un canalobre de paret, petit e troços de drapaços	1403		60	4 s.	
I candalobre	1403		60	1 s.	
Un candalobre de fferre	1408	Ferro	62		Cambra pintada
IIIes candalobres de lautó, grans	1441	Llautó	65		Sala damunt
Un candalobre petit, de lautó	1441	Llautó	65		Sala damunt
Dos candalobres de lautó, haguts per tenir candelles de cera	1441	Llautó	65		Sala damunt
Un candelobre de paret, de poca valor.	1441		65		Cambra
Un candalobre de ferre dolent	1441	Ferro	65		Celler
III canalobres de ferre, hun gran e dos migancés, bons, e dos altres dolents	1460	Ferro	71	1 s., 8 d.	Sala
Los dits III canalobres dolents	1460		71	2 s., 3 d.	Sala
Fonch venut, l'altre canalobre	1460		71	1 s., 6 d.	Sala
Hun canalobre de banya de cervo, guarnit ab se<n>yals de Vilanova	1460	Banya de cérvol	71	3 s., 7 d.	Sala
Per hun canalobre que conprà del dit encant	1460		72	1 s., 6 d.	
Un cabacet ab dues stisoretes dolentes e un tenidor de stany de canalobre	1461		74	1 s., 1 d.	
Hun canalobre de ferre	1463		79		Cambra del difunt
Hun canalobre petit, de lautó	1463	Llautó	79		Estudi
Hun canalobre petit, de lautó	1463	Llautó	80	1 s., 6 d.	
Hun canalobre de ferre	1463	Ferro	80	2 s., 6 d.	
Hun canelobre petit da leutó.	1463	Llautó	81		Cambra de la cuina
Hun canolobre gran, nou, de ferre stanyat	1463	Ferro estanyat	81		Passatge de la cambra de la sala
Hun canolobre petit, de banya de cabirol, daurat	1463	Banya de cabirol	81		Passatge de la cambra de la sala
Un canalobre de lautó, per a dues caneles, gentil	1463	Llautó	82		Cambra
Un canalobre de lautó	1463	Llautó	83	4 s., 6 d.	
Dos canalobres de lautó	1463	Llautó	83		
Un canalobre de terra	1463	Terrissa	87		Cuina
Hun candelobre sotil, de ferre	1464	Ferro	90		Sala

Hun candalobre de ferre	1464	Ferro	90		Sala
Dos canalobres grans, de ferre, qui servexen davant l'altar major	1464	Ferro	92		Sagristia
Dos canalobres d'argent blanchs, ab ses viroles hon entren los brandons, marcats de march de Leyda	1464	Argent	92		Sagristia
Dos canalobres bels, d'argent, sobredaurats, ab fulatges e esmalts virolats en les broques, de pes de XV marchs de Barchinona, a-y viroles hon stan los ciris, e són levadises	1464	Argent	92		Sagristia
Dos canalobres de lautó	1465	Llautó	93	8 s.	
Dos canalobres de lautó	1468	Llautó	95		Cambra del dit deffunt
Un canalobre de ferre	1472	Ferro	96		Celler
Un canalobre de ferre	1472	Ferro	96		Cambra del mig de la sala
Hun candelobre de lautó	1474	Llautó	97		Sala
Altre candelobre de lautó, per a dos candeles	1474	Llautó	97		Sala
Hun candelobret de ferre	1474	Ferro	97		Sala
Hun candelobre de lautó	1474		98	4 s., 8 d.	
Hun canalobre de ferre	1474		98	1 s., 6 d.	
Hun candelobre de lautó	1474	Llautó	98	3 s., 6 d.	
Hun canelobre de ferre	1478	Ferro	99		Sala
Hun canelobre de ferro e altre de lautó, de una candela.	1478	Llautó, ferro	99		Recambra
Hun canelobret de ferro, sotil.	1478	Ferro	99		Recambra
Hun canelobre de lautó, de u<n>a candela	1478	Llautó	100	4 s., 1 d.	
Hun canelobre de ferro, gran	1478	Ferro	100	2 s., 4 d.	
Hun candelobre de ferre, gran	1481	Ferro	101		Cambra del dit difunt
Un canelobre ab cresol, de lautó, de tres meches	1481	Llautó	102		Cambra en la sala
Tres candelobres de lautó, morisch	1482	Llautó	103		Cuina
Hun canalobre de ferre, de l'antiguor	1482	Ferro	103		Cuineta petita
Altre canalobre dolent	1482		103		Cuineta petita
hun canalobre de lautó	1482	Llautó	104	4 s.	
canalobre de lautó	1482	Llautó	104	2 s., 6 d.	
Hun canalobre de ferre	1482	Ferro	104	2 s.	
Hun canalobre de ferre	1482	Ferro	104	8 d.	
Hun parell de candelobres petits	1482		105		Cambreta
Tres candelobres de ferre, antichs	1482	Ferro	105		Cambreta
Hun candelobre ab dos anelles e hun altre de una candella e un de ferre, dolent	1482	Ferro	105		Corral asa
Dos canelobres de altar, ab agulles redones, lo hu cayrat e l'altre redó, ab diverses armes	1482		105		Corral
Hun candelobret petit, hun conpàs petit	1482		105		Cambra
Hun candelobre de paret	1482		105		Cambra
Hun candelobre ab dos candeles, de lautó	1482	Llautó	107	2 s., 1 d.	
Tres candelobres, una pua de torn, dos mandrets e ferres vells molts	1482		107	3 s., 6 d.	
Dos candelobres pintats, aguts	1482		107	3 s.	
Hun candelobre de lautó	1482	Llautó	107	2 s., 5 d.	
Hun candelobre petit	1482		107	2 s., 6 d.	
Hun candelobre de lautó, ab una candella	1483	Llautó	108		Terradet
Ítem, hun canalobre de cervo e mig de osa	1483	Cèrvol, os	110		Perxe
Dos canalobres de lautó	1483	Llautó	110		Estudi
Hun candelobre de lautó, per dues candeles	1483	Llautó	112	4 s., 2 d.	
Hun canelobre de lautó, gran	1487	Llautó	116		Sala
Hun altre candelobre de fferre	1487	Ferro	116		Sala
Hun candelobre de fferre, gran	1487	Ferro	116		Cuina
Dos canalobres de ferre e dos lumenés ho cresols	1488	Ferro	117		Cuina
Dos canalobres de ferre e hun cubertor de tenalla	1488		118	8 d.	
Hun candelobre	1488		118	1 s., 8 d.	
Hun candelobre de lautó, obrat a la morisqua.	1492	Llautó	120		Cambra del difunt
Hun altre candelobre de lautó, trenquat, e altre de ferre, ab peus	1492	Llautó, ferro	120		Cambra del difunt
Hun canelobre de ferre e una destral petita	1492	Ferro	120		Sala

Hun candelobre de ba<n>ya de cervo, ab ferro	1492	Banya de cérvol. Ferro	120		Sala
Hun canelobre de ferre e dos claus grosos.	1492	Ferro	120		Cambra
Un canelobre morisch	1492		121	3 s.	
Hun candelobre de lautó, trenquat	1492	Llautó	121	1 s., 8 d.	
Una cadena del candelobre	1492		121	8 d.	
Hun canelobre de coure, ab tres leons per peu	1492	Coure	121	3 s.	
Hun canelobre de ferre, hun altre canelobre de ferre de paret	1492		121		
Hun banquaç e una cadiraça, tot sclaffat e podrit, e dues banyes de cervo de canelobre, ab un troç de cadena e un troç de palliça blanqua, squexada	1492		121	6 d.	
Dos candalobres de lautó, hun gran e hun xich.	1500	Llautó	123		Cambra del difunt
Dos candelobres, hun gran e hun xich	1500		123		Sala
Hun parel de canelobres, grans	1504		125		Cambra del difunt
Altre parell de canelobres, petits	1504		125		Cambra del difunt
Hun candelobre ab hun personatge	1504		125		Cambra del difunt
Hun rall, hun porguador, hun parell de candelobres migans, hun cabaç gran	1504		126	60 s.	
Hun parell de candelobres grans, de lautó	1504	Llautó	126	8 s., 6 d.	
Dos canelobres	1507		128		Sala
Hun candelobre de lautó	1507	Llautó	128		Cambra de la sala
Hun canelobre de lautó	1507	Llautó	128		En l'altra cambra
Tres canelobres grans, de lautó	1507	Llautó	128		En l'altra cambra
Tres candalobres de lautó, quascú de una candela, los dos trenquats	1509	Llautó	130		Sala
Hun canelobre de lautó ab sis branques, per a la sala	1510	Llautó	131		Perxe
Vuyt canelobres, cinch grans y tres petits	1510		131		Perxe
Quatre canalobres de lautó	1518	Llautó	133		
Sinch canalobres de lautó	1518	Llautó	133		Sala
Hun canalobret de lautó	1518	Llautó	133		En la cambra de la Devesa
Dos estalbis de lautó, alias canalobrets	1518	Llautó	133		En la cambra de la Devesa
Dos canalobres trenquats, de lautó	1518	Llautó	133		Rebost
Hun candelobre de sala, ab sis branques	1518		134		Cambra
Sinc candalobres y hun peu de candalobre	1518		134		Cambra
Dos canalobres de lautó, grossos y bons	1518	Llautó	135		Recambreta
Vuyt candalobres de lautó, en\tre/ grans y xichs	1521	Llautó	137		Sala
Un Crucifixi ab les Maries, ab un candelobret	1521		137		Cambra del difunt
Un candelobre de vidre	1521	Vidre	137		Cambra del difunt
Altre candelobre petit, de lautó	1521	Llautó	137		Cambra del difunt
Dos candelobres de lautó	1522	Llautó	138	15 s., 6 d.	
Un candelobraç de lautó	1522	Llautó	138	6 s.	
Dos candelobres de lautó	1522	Llautó	138	12 s.	
Altre parell de candelobres	1522		138	10 s.	
Un candelobre petit, de lautó	1522	Llautó	140		Sala
Dos candelobres moderns, de argent	1523	Argent	141		
\4/ candelobres de lautó	1523	Llautó	141		Cambra del difunt
Tres candelobres	1527		143		Sala
Sis candellobres, tres grans y tres chics	1536		148		Cambra
III candelobres de stany, ja servits	1539	Estany	149		Cuina
Un candelobre de llautó	1550	Llautó	152		Cambra del difunt
Hun candelobre	1550		153	5 s.	
Dos candelobres migansers, de lleutó, y un altre molt xich	1552	Llautó	154		Sala
Sis candelobres xichs, de lleutó	1552	Llautó	156		Cambra
Un candelobre xich	1552		157	3 s.	
Un candelero[22]	1552		157	2 s.	
Un candelobret xic	1552		157	1 s.	
Tres candelobrets de llautó	1552	Llautó	157	4 s., 2 d.	

[22] Candeler, canelobre. Castellanisme introduït al segle XVI: "*Per vuit candeleros de iglésia*" (any 1558). DCVB.

Un candelero de lautor	1556	Llautó	159	5 s., 3 d.	
Un candelobre de llautó	1562	Llautó	167	3 s., 2 d.	
Un candelobret y una clau	1562		167	1 s.	
Dos candelobres de llautó, xichs	1563,	Llautó	168		Saleta
Un retaule de Nostra Senyora ab Sent Magí y un candelobre de pedra de Sanct[23] Magí.[24]	**168** / 1563	Pedra de Sant Magí	168		Cambra del difunt
Un candelobre de fust	1563	Fusta	168		Cambra del difunt
Dos candelobrets y una llumenera de llautor	1563	Llautó	168		Cuina
Dos candelobrets de llautó	1563	Llautó	169	3 s.	
Un candelobre de fust	1563	Fusta	169	8 d.	
Dos candelobres	1563		169	7 s.	
Un candelero de llautó	1563	Llautó	172	6 s., 6 d.	
Un candelero de llautó	1563	Llautó	173	5 s.	
Dos candelobres de llautó, grans	1568	Llautó	177		Cuina

[23] Sic.

[24] Entre els objectes que tenia Pere Deu, un pescador barceloní, l'any 1597: "*capalleta de fusta pintada de blau y telas, dins de la qual hi ha un Cristo de fusta y la figura de Sant Magí y Santa Magdalena de pedra de Sant Magí y dos canalobrets de vidra*". A. GARCIA ESPUCHE, "Espais urbans de la gent de mar: Barcelona segles XIV a XVIII", *La recerca i la història marítima,* Barcelona, 2007. Segurament era Sant Magí de Brufaganya (Conca de Barberà).

15.5 Pagès

Aquest objecte pot semblar marginal, però té un gran interès per a nosaltres. En certa manera, l'estudi dels anomenats *pagesos* ens pot mostrar l'interès del mètode de treball que hem seguit al llarg d'aquest treball de recerca. Com podrem veure en el quadre que acompanya aquest apartat, hi ha diversos esments de pagesos en la documentació de la ciutat de Lleida als segles XIV, XV i XVI. Els documents ens aporten unes orientacions importants per a arribar a saber què eren aquests *pagesos*. Si només ens fixem en les pintures conservades a Catalunya tenim la desil·lusió de no trobar-ne cap de representat. Per contra, si ampliem el nostre camp de visió, en lloc de perdre'ns en una diversitat de formes, trobarem nombrosos exemples de pagesos, d'allò que la documentació catalana, en concret de Lleida, ens diu que eren uns pagesos. Certament, no podem assegurar que els que hi havia en aquell moment a Catalunya fossin exactament iguals que els que hi havia a Flandes i que foren pintats pels pintors d'aquell país, amb tot, per molt diferents que fossin, és la representació més fidel que podem tenir d'allò que trobem ben documentat a les terres de Lleida, ja a la tardor de l'edat mitjana.

Objecte: Pagès	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Ítem, I servidor[25] de tenir creol	1396		42		
Hun pagès o tenidor de cresol, de fust, de pocha valor.	1460	Fusta	71		Cuina
Hun pagès, dos feristols, altre banquet	1460		71	1 s., 7 d.	
Un pagès per tenir lumenés.	1472		92		Entrada
Un pagès de tenir lo cresol.	1472		96		Cambra
Hun pagès, per a tenir lo cresol	1474		97		Sala
Hun pagès de fust	1474		98	1 s., 4 d.	
Ítem, hun pagès	1478		99		Cuina
Hun pagès petit, de fust, per a sobre la taula	1488	Fusta	117		Estudi
Hun pagès per a tenir lum en taula[26]	1488		118	1 s.	
Hun pagès de fusta, dolent	1510	Fusta	131		Cuina
Hun pagès, per a tenir los cresols	1518		133		Cambra
Hun pagès, de tenir los cresols	1518		133		Sala
Hun pagès per fer fahena.	1518		134		Entrada
Un pagès per tenir lo lumener	1521		137		Cuina
Quatre cresols y un pagès	1522		138	5 s., 6 d.	
Un pagès de tenir lo lumener.	1522		140		Sala de l'entrada [entrada]
Un pagès.	1522		140		Cuina
Un pagès de fust, dolent.	1529	Fusta	144		Sala
Un pagès, de tenir lum en taula	1529		146		Cuina
Un pagès y quatre asts	1536		148		Sala
Un pagès	1545		150		Sala gran
Un pagès de fusta, dolent.	1552	Fusta	154		Sala
Un pagès de fust, trencat	1552	Fusta	156	2 d.	
Un pagès y una pala de fust	1559	Fusta ?	160		Rebost
Pagès	1559	Fusta	161		Cuina

[25] Potser en aquest cas era una mena de pagès (braç que servia per a penjar-hi un llum). No sembla pas que fos un orinal.

[26] Aquest pagès sembla que no penjava de la paret o de la llar de foc, ans es posava sobre la taula, com una mena de canelobre o bé, potser, era penjat al sostre.

Un pagès llarch	1562		162		
Un pagès y un ast de fust	1562	Fusta ?	163	2 s., 6 d.	
Un pagès	1562		167	2 s.	
Un pagès de fust	1563	Fusta	168		Cuina
Un pagès de fust	1563	Fusta	169	2 s.	
Un pagès.	1563		170		Sala

Aquest conjunt de documents ens aporten força dades sobre quines característiques tenien els pagesos trobats a les cases de Lleida a la fi de l'edat mitjana i a l'inici de l'anomenada edat moderna.

- Un primer aspecte que cal assenyalar és que el primer esment d'un pagès és de l'any 1460. Això vol dir que o bé no existia abans aquest objecte o bé que no rebia aquest nom. De fet és interessant que l'any 1396 es faci esment d'un objecte que havia de tenir una forma i unes característiques molt semblants a les que tenia el pagès.

- Un aspecte fonamental d'aquests *pagesos* era que servien per aguantar un llum: gresol, llumener o llum.

- Un altre aspecte que es desprèn de la documentació escrita és que en tots els casos en què es fa esment del material del qual eren fets aquests pagesos es menciona la fusta. Això no ens ha de portar a rebutjar que en alguns casos hi hagués *pagesos* metàl·lics.

- En molts casos, els *pagesos* devien penjar-se a la paret. Tanmateix, veiem que també un cop (doc. 118) es diu que servien per a col·locar el llum sobre la taula.

- Molts dels adjectius que acompanyen aquests esments de *pagesos* són: dolent, trencat o de poc valor. Hi ha una menció però molt interessant d'un pagès llarg (doc. 162). Després podrem comprovar-ho quan ens fixem en com eren els pagesos a partir de les fonts iconogràfiques.

- Pel que fa al valor, com veiem, uns pagesos de segona mà i comprats als encants es van vendre per una quantitat que oscil·lava entre 1 sou i 2 sous. Segurament, un pagès nou hauria costat força més.

El pagès és un dels objectes que podem identificar gràcies a la documentació que ens aporten les fonts iconogràfiques, bàsicament la pintura del nord d'Europa. No hem trobat cap vegada aquest objecte en una pintura o miniatura feta a les terres catalanes i, per contra, n'hem trobat diverses mostres en pintures fetes a Flandes, algunes de les quals molt conegudes.

En aquesta pintura feta per un pintor del taller de Robert Campin, vers l'any 1420, veiem damunt de la llar de foc un molt bon exemple de *pagès*: un braç al final del qual, en aquest cas, hi ha una espelma o candela (figs. 15.19, 15.20 i 15.21). Un dels aspectes que cal tenir present és que mentre aquest *pagès* –potser més luxós- era de ferro, com hem vist més amunt, tots els pagesos que hem documentat a Lleida eren de fusta (certament devien ésser més pobres i més barats).

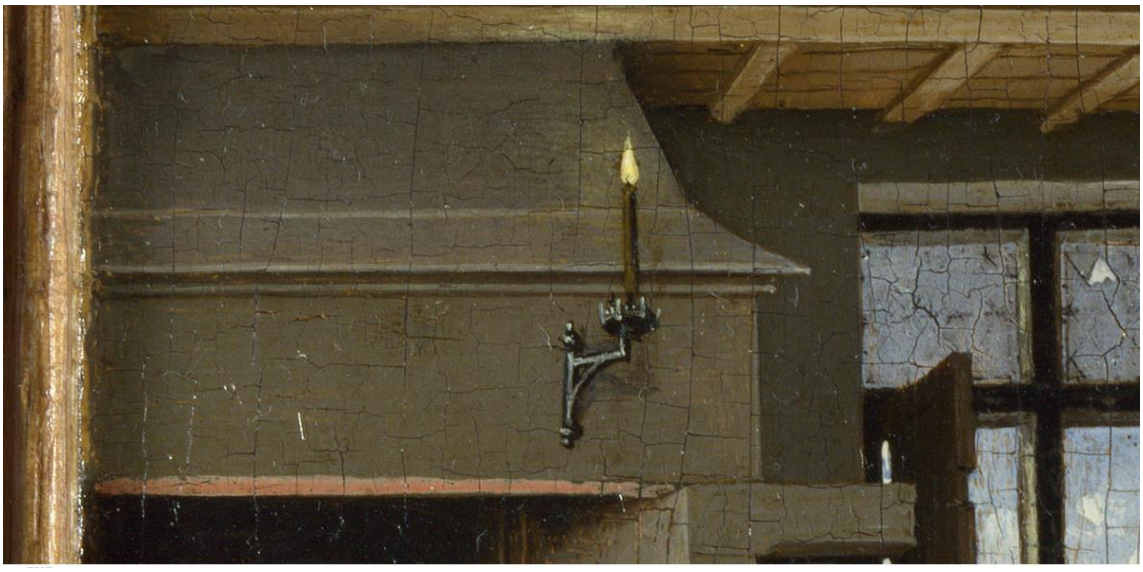

Fig. 15.19. Taller de Robert Campin (Jacques Daret?), *La verge i el Nen en un interior*, c. 1420. Londres, The National Gallery

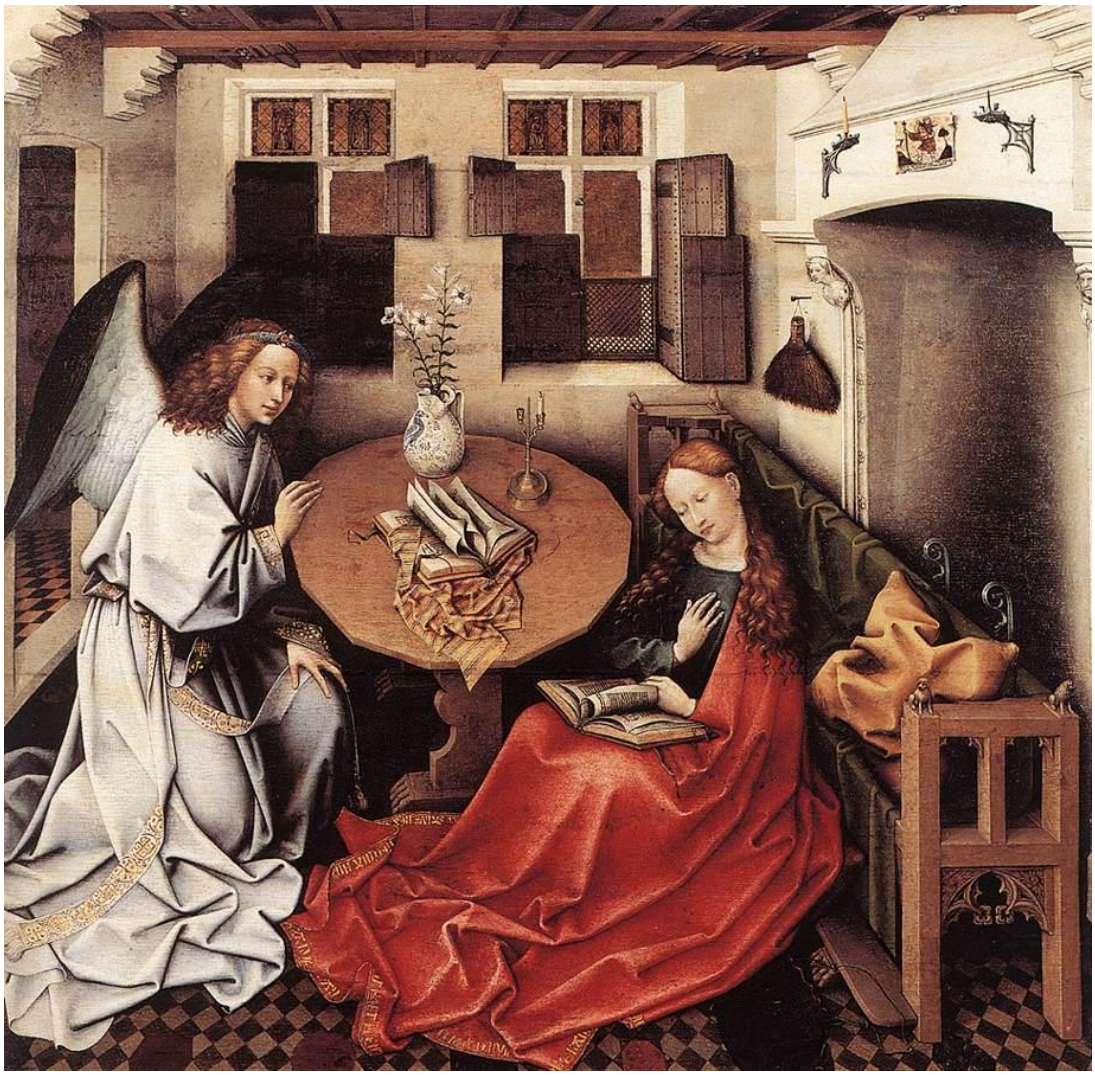

Fig. 15.20. Mestre de Flémalle (Robert Campin ?), *L'Anunciació*, c. 1420. Brussel·les, Musées Royaux des Beaux-Arts

Fig. 15.21. Mestre de Flémalle (Robert Campin ?), L'Anunciació, c. 1420. Brussel·les, Musées Royaux des Beaux-Arts (detall). Adonem-nos que entre els dos *pagesos* hi ha un paper on veiem dibuixat sant Cristòfol

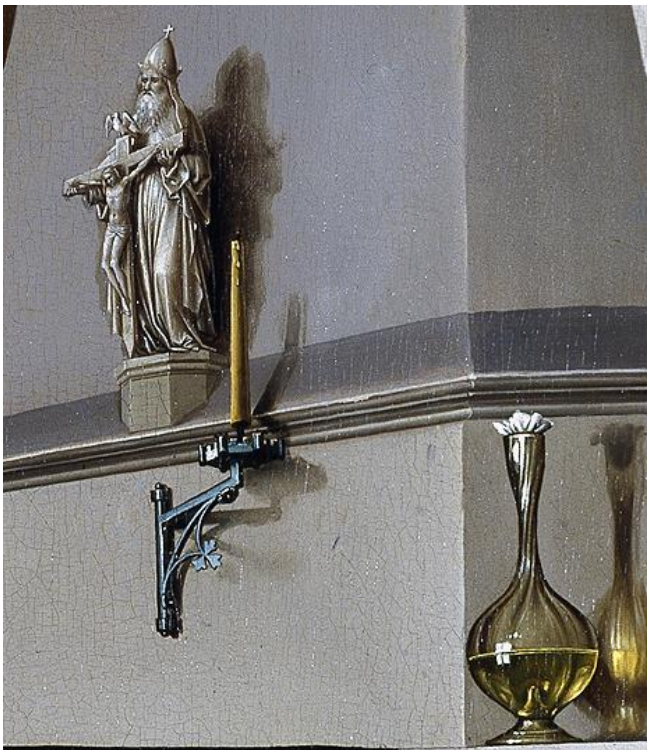

Fig. 15.22. Mestre de Flémalle, El retaule Werl (a la dreta), c. 1438. Museo del Prado, Madrid (detall)

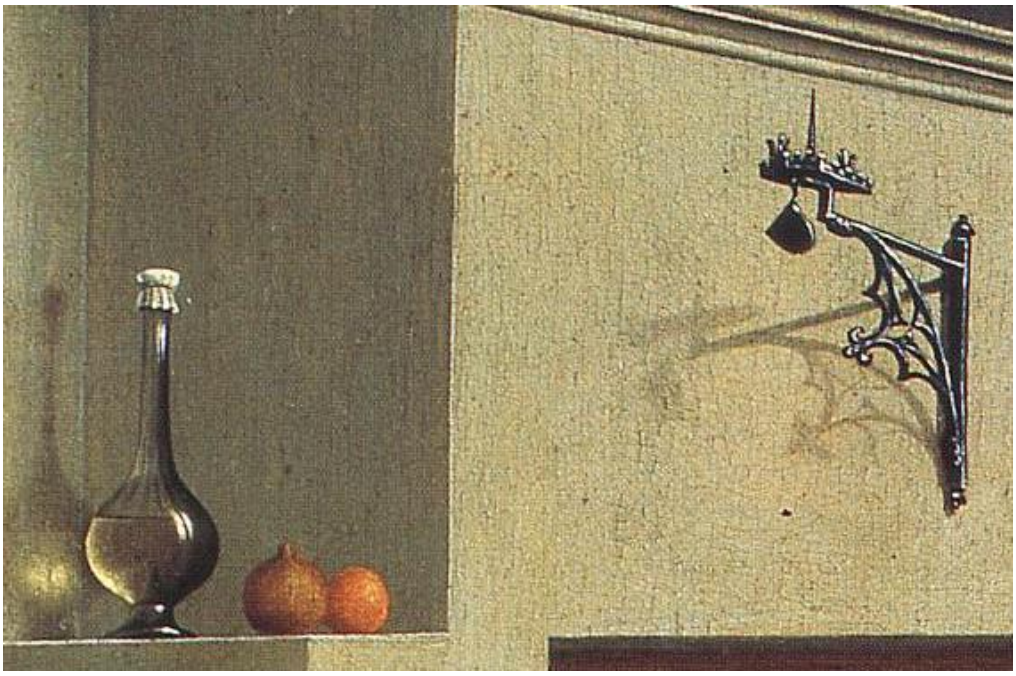

Fig. 15.23. L'Anunciació, c. 1440. Paris, Musée du Louvre (detall)

Fig. 15.24. Barthélemy d'Eyck, La Sagrada Família, c. 1440, Tresor de la Catedral, Lo Puèg [Le Puy –en– Velay]

Fig. 15.25. Joos van Cleve, L'Anunciació, 1525, inv. Núm. 32.100.60, Nova York, Metropolitan Museum of Art

15.6 Torxa (o antorxa)

La torxa era un altre objecte que també servia per il·luminar. En els exemples que veurem a continuació, ens adonarem, però, que moltes d'aquestes torxes de cera eren una mena de ciris gruixuts que s'utilitzaven sobretot en circumstàncies molt especials, com podia ser fer llum al cos d'un difunt. A més, veurem que eren força cares.

Objecte: Torxes	Data	Nombre de torxes i material	Núm.	Preu	Situació
A·n Gabriel Amorós, specier, sis lliures, XVIIII sous, XI diners, per quatre antorches que féu enserne [encendre] al cors de mossèn Johan de Setcastella, quondam	1459	Quatre	69	6 ll., 19 s., 6 d. [comprades a un especier]	Il·luminar el cos del difunt
Dues miges antorges	1460	Dues mitges	71	5 s., 11 d.	
A·n Pere Olzina, specier, per quatre antorches, les quals pesaren LXIIII lliures he nou onzes, a raó de XX diners per lliura, he per una creu per a sobre lo cors, costà V sous; e una lliura de candeles al damunt dit for, lo dia de la sepultura	1462	Quatre	78	[uns 108 s.]	Il·luminar el cos del difunt
Una entorxa de cera, començada de cremar.	1463	Una, cera	79		Estudi
Una entorxa de cera començada de cremar.	1463	Una, cera	79		Celer
Una antorxa de fust.	1478	Una, fusta	99		Cambra
Hun troç d'antorcha, de pes de liura y miga, poch més o menys	1504	Tros	125		Cambra del difunt
Hun antorxer [antorxera?] del senyor compte d'Albayda	1507		128		Studi de la rosa; cambra del reixat
Dues antorges de sera.	1518	Dues, cera	133		Cambra
Dos trosços de antorcha.	1529	Dos trossos	145		Rebost
Un tros de antorcha	1529	Tros	145		Cambra de la carrera
Miga antorcha	1536	Mitja	148		Cambra del difunt
I antorga [torxa] desfeta	1539	Una	149		Cambra de l'algorfa
Una caxeta de pi, ab pany sens clau, larga y streta, modo de antorchera, dins la qual fonch atrobat una capsa sens cubertor, ab unes claus y un rrastre de anelletes y altres ferros de pocha importànsia	1563		168		Entrada
Dues brandoneres, per a posar antorches	1563		170		Pastador

Les torxes o *antorxes*, d'acord amb la definició que trobem al DCVB, eren compostes de dos, tres o quatre ciris entortolligats. Aquesta definició concorda bastant amb allò que ens duien els documents dels inventaris i encants de Lleida, conservats a l'ACL.

- Hi ha algun document (el número 78), que ens permet de saber, per exemple, el pes de les torxes de cera. Pel que fa a aquest cas, si considerem que al segle XVI la lliura de Lleida pesava 350 grams, podem concloure que aquestes torxes pesaven uns 5,66 kg. També sabem que cadascuna va costar uns 27 sous. I, segurament, les quatre torxes que trobem documentades al document 69 encara devien ser més grans, atès que varen costar, totes quatre, 139,5 sous (i cadascuna uns 35 sous).

- Les torxes (o *antorxes*) que es trobaren a les cases lleidatanes de la fi de l'edat mitjana foren inventariades sobretot a la cambra del difunt, però també en altres llocs molt diversos, com pot ser l'estudi, l'entrada, el celler o el rebost.

- En dos documents es fa esment dels antorxers i de les antorxeres. Al DCVB es defineix antorxera com a un "aparell que contenia alguns brocs o canelobres per aguantar antorxes enceses". Aquest significat és ben evident en dos documents dels anys 1523 i 1546: "*Ítem, unes entorxeres ab nou canalobres de ferro*" i "*Quatre canalobres de ferro per les antorxes ab unas antorxeras de fust*". En ambdós casos es veu la relació entre l'antorxera i els canelobres.

En els exemples de Lleida, no és pas segur que la paraula antorxera tingui sempre el mateix significat. Amb relació a l'antorxer del document número 128 no podem dir res. Per contra, el document 168, de l'any 1563, ens diu "*una caxeta de pi, ab pany sens clau, larga y streta, modo de antorchera, dins la qual fonch atrobat una capsa*", on sembla desprendre's que en alguns casos l'antorxera també podia ser la caixa que contenia les antorxes, d'una manera semblant a allò que trobem amb les candeles i la candelera, que estudiem en un altre apartat.

Finalment, per a cloure aquest apartat, podem fer esment de la brandonera, que era un objecte semblant a l'antorxera. No sembla que fos, però, una caixa, ans més aviat un lloc on posar-hi els brandons, o en aquest cas les torxes, per tal que cremessin. El DCVB defineix brandonera com a "atxer en forma de canelobre o de caixa per sostenir molts de brandons". I esmenta un exemple prou eloqüent: "*per portar los banchs o brandoneres hon staran los siris qui iran a la sepultura*" (document de l'any 1479).

15.7 Faró

El faró era una mena de fanal o llanterna. En molts aspectes podem remetre'ns a l'apartat que hem inclòs en aquest treball dedicat a aquest objecte, la llanterna. Els esments de farons no són gaire nombrosos. Heus ací allò que trobem als inventaris i als encants de Lleida conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (ACL).

Objecte: faró	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Un farahó petit de vidre	1463	Vidre	87		Cambra de la cuina
Hun faró de vidre	1464	Vidre	90		Sala
Quatre almaraxes, hun got e una anpolleta e hun faró	1464		91	1 s., 5 d.	
hun faró	1492		121	1 s., 2 d.	

Segurament, tal com trobem al DCVB, cal escriure faró, accentuat a la darrera "o". A partir de les poques dades que tenim, podem arribar a la conclusió –provisional– que el faró era una llanterna en què hi tenia una importància fonamental el vidre, i no sols l'estructura metàl·lica o d'algun altre material. De fet, ja hem vist, més amunt, que una de les llanternes que trobem documentades era de "vidre" (doc. 9, de l'any 1354).

D'acord amb els inventaris, les principals característiques dels farons eren:

- Els trobem documentats a la segona meitat del segle XV (entre els anys 1463 i 1492).

- Bàsicament eren de vidre.

- En trobem a la sala i en una cambra. Les dades que tenim no ens permeten de dir res més. Recordem que al Maresme es fa esment, l'any 1449, d'"*hun faró de cambra*". [27]

- És impossible de dir quin preu tenien atès que es vengueren amb molts altres objectes, majoritàriament de vidre.

[27] P. BENITO, "Casa rural y niveles de vida...", doc. 4.

15.8 Llàntia

D'acord amb la definició del DCVB, una llàntia era un "aparell per a fer llum, compost essencialment d'un recipient gran dins el qual n'hi ha un altre que conté líquid combustible i un ble immergit que s'encén pel cap que sobreïx del líquid".

Objecte: llàntia	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Una llàntia de vidre, migancera	1463		81		Estudi de l'alberg
Huna llàntia de vidre, ab sa coriola y corda.	1518		133		Sala
Huna basina ab son guarniment, que és per a una llàntia	1518		133		Cambra

Tenim poques referències a llànties. Les tres conservades, una és del 1463 i les dues restants són del mateix document de l'any 1518. Podem assenyalar:

- En els diversos casos, sembla que eren bàsicament de vidre.

- Sembla, d'acord amb allò que s'esmenta al document 133, que almenys aquesta devia penjar del sostre, atès que es parla de la corda que l'aguantava i de la corriola que devia servir per fer que pugés i baixés ("*huna llàntia de vidre, ab sa coriola y corda*", any 1518).

- Trobem les tres llànties documentades, una a l'estudi, l'altra a la sala i la darrera en una cambra.

De fet, la diferència entre la llàntia i el llumener no devia ser gaire gran. No sabem si allò que hi ha al final del braç, en el retaule de Jaume Cabrera, és un llumener (com hem assenyalat més amunt) o bé es pot considerar més aviat una llàntia (fig. 15.6); la diferència potser no era important. De fet, al document 137 trobem esmentat "*un pagès per tenir lo lumener*".

Fig. 15.26. Diferents tipus de canelobres, llànties i gresols de l'Illa de França. Provenen de Vincennes. SRAIF, del Musée de Chelles, del castell vell de Poigny, del Musée de Meaux[28]

[28] Font: Font: *Aspectes méconnus de la Renaissance*..., p. 215.

CAPÍTOL 16

Per escalfar quan fa fred

A Lleida, a l'estiu fa molta calor, però a l'hivern fa fred de debò, especialment al llarg dels dies o de les setmanes en què la ciutat queda amagada rere la boira. Per aquest motiu era important tenir els mitjans per tal d'evitar passar massa fred. A més, encara que pugui semblar que no té gaire importància, cal tenir present que després d'uns anys més calents, propers al primer canvi de mil·lenni de la nostra era, quan s'arribà als segles que ara estudiem, es va entrar a una època més aviat freda, en què la mitjana de les temperatures era uns graus més baixa que la que hauríem trobat cinc-cents anys abans o bé que la que hi ha actualment.

En totes les cases era fonamental per a escalfar-se i per a cuinar l'existència d'una llar de foc. Per desgràcia, la xemeneia era un element arquitectònic de la casa i no pas un moble que hagués de sortir als inventaris. Això fa que els esments de focs a terra fossin escassos i que les poques vegades que es parla d'una "xemeneia" es fes d'una manera indirecta, amb relació a una cambra que calia situar (semblantment a allò que s'esdevenia amb les portes, les escales o les finestres). Per saber on hi havia xemeneies o llars de foc no tindrem més remei que fer-ho d'una manera indirecta, interessant-nos pels objectes mòbils que sempre hi solia haver en aquest espai: cremalls, lleves, asts, cavalls de foc, llosses, forrolls, calderes, perols, etc.

A part de la llar, també hi ha altres objectes que podien servir per escalfar i fins i tot per a coure: els foguers i els *foguerils*.[1] En trobem un nombre força elevat en la documentació que hem utilitzat, els inventaris de la ciutat de Lleida conservats a l'ACL. Finalment, també estudiarem els escalfadors i ens fixarem en totes les variants que hi havia en aquest instrument que podia servir per escalfar el llit i també per escalfar les mans i els peus.

Diguem que, amb relació a tots els objectes estudiats en aquest capítol, hem trobat un nombre força considerable de representacions pictòriques en retaules i en miniatures. Com podreu veure, algunes de les representacions són excepcionals per la fidelitat que mantenen amb relació a l'objecte o els objectes representats. Amb relació a aquests objectes trobem molts exemples de fora de Catalunya, però, sortosament també en podem trobar uns quants de Catalunya, començant pel mateix retaule de la Paeria de Lleida, en què hi veiem en un racó una llar de foc, a cura d'un sant Josep que participa activament en les tasques de la llar.

[1] En els documents consultats de l'ACL trobem que es parla de foguers. Creiem que han de correspondre als objectes que ara anomenem brasers. Preferim fer ús de les paraules que s'utilitzaven a l'edat mitjana a l'hora d'anomenar els objectes medievals representats en la iconografia d'aquests segles.

Fig. 16.1. Mestre de l'Osservanza, El Naixement de la Verge, c. 1440, NG5114, The National Gallery, Londres[2]

Podríem posar aquesta pintura (fig. 16.1) simplement per a acompanyar el text introductori d'aquest capítol dedicat al foc i a l'escalfor. Això però és precisament allò que no volem fer en aquest treball. En realitat, cal assenyalar que és una escena molt interessant que ens permet de conèixer alguna cosa sobre els objectes que tenia la gent d'aquesta època. Assenyalem-ne només dues. En primer lloc, cal dir que és de les poques representacions en què veiem pintada la tapa (la cobertora) de la cassola que s'aguanta en aquest cas sobre uns trespeus, damunt del foc. Diguem també que mentre el que hi ha a la cassola es cou –devia bullir–, el que hi havia a la gerra que veiem al costat només s'estava escalfant. Més d'una vegada trobem reflectida en la pintura que el ferro podia anar a ple foc, en canvi la terrissa era millor de situar-la a la vora per tal que s'escalfés més lentament.[3]

[2] http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/master-of-the-osservanza-the-birth-of-the-virgin
© Copyright The National Gallery, London 2015
[3] Daniele ALEXANDRE-BIDON, *Une archéologie du goût. Céramique et consommation*, Picard, París, 2005, p. 221-223.

16.1 Xemeneia

Parlar de les xemeneies és parlar de les llars de foc. Creiem que les llars eren un element important en l'organització de l'espai de la casa. La llar de la cuina tenia un paper central, com a lloc on cuinar i fins i tot per a escalfar-se. També hi havia llars de foc en algunes cambres o per exemple en algunes de les sales. Allò que ens indica més si en una estança o si en un habitatge hi havia una llar de foc és el fet de tenir documentat en els inventaris els objectes que se solen trobar en aquests espais, com poden ser els cremalls, els asters, els forrolls, els molls, etc. Ja en parlarem més endavant.

Hem cregut interessant fer una taula amb la llista dels esments que es fa de la xemeneia en els documents:

Objecte: xemeneia	Data	Núm.	Possessor	Ofici
En la cambra prop la chimenea	1518	133	Lluís des Valls	Donzell
En la saleta hont sta la gameneia [xemeneia]	1539	149	Lluís de Montsuar	Canonge
En la cambra de la sala, prop de la examenia	1545	150	Jaume Riquer	Porcioner i porter
En la cambra de la exeminia	1562	162	Jaume Pont	Prevere beneficiat

Com hem dit, la xemeneia no era pas un bé moble que calgués inventariar i que després es pogués vendre al mercat dels encants; per aquest motiu no consta directament en cap dels inventaris. Només les trobem esmentades d'una manera indirecta amb relació a alguns espais, amb relació a algunes cambres on hi havia una xemeneia o bé que eren a prop d'una xemeneia.

Podem comparar aquests quatre esments amb aquesta taula següent, on s'esmenten totes les persones que tenien cremalls o clemàstecs:

Núm.	Data	Situació dels cremalls	Nom i cognom	Ofici
27	1391	Cambra	Jaume Ferran	Prevere beneficiat
55	1401	Cuina	Jaume Salines	Beneficiat
55	1401	Cuina		
55	1401	Cuina		
65	1441	Cuina	Rollí Galter	Mestre d'obra
70	1460	Cuina	Joan del Camp	Pagès
71	1460	Sala	Gabriel de Vilanova	Canonge i prebost
82	1463	Cuina	Antoni de Casagualda	Ciutadà de Lleida
87	1463	Cuina	Caterina	Vídua de Perot Teixidor, pagès
90	1464	Cuina	Pere del Camp	
102	1481	Cuina	Caterina	Joan Botella, jurisperit
116	1487	Cuina	(Anònim)	
131	1510	Cuina	Miquel Montgai	Ciutadà de Lleida
133	1518	Cuina	Lluís des Valls	Donzell
144	1529	Sala	Esteve Castilló	Prevere beneficiat
145	1529	Cambra	Pere Agustí	Canonge i prebost
148	1536	Cuina	Montserrat Montfar	Prevere beneficiat
150	1545	Cuina	Jaume Riquer	Porcioner i porter
152	1550	Cuina	Mateu Sanç	Prevere beneficiat
154	1552	Sala	Jaume Coll	Prevere beneficiat de Sant Llorenç de Lleida
156	1552		Cosme Montfar	Prevere beneficiat
158	1556	Cambra del difunt	Bernat Berenguer	Prevere beneficiat
161	1559	Sala	Bernardí Lluçars	

161	1559	Cuina		
170	1563	Cuina	Francesc Soler	Degà, canonge i prebost

Si comparem aquesta taula amb la precedent ens adonem que només coincideix la gent esmentada en aquesta taula amb dues de les quatre persones que tenien una xemeneia a casa. A més, també veiem que molta més gent havien de tenir una llar de foc, atès que tenien uns cremalls, encara que no tinguem cap notícia directa de l'existència d'una xemeneia a casa seva.

Fig. 16.2. Giovani di Paolo, Escena del naixement de sant Joan Baptista, 1454. Inv., NG5453, Londres, The National Gallery (detall)[4]

Hem de recórrer a les escenes del Naixement de sant Joan Baptista (figs. 16.2 i 16.4) i del Naixement de Maria (fig. 16.3) per poder descriure com eren les cambres de dormir que incorporaven la llar de foc per poder-se escalfar. La xemeneia és un element més de l'estança.

Fig. 16.3. Jan de Beer, El Naixement de la Verge, c. 1520. Potser fet a Anvers, Museo Thyssen-Bornemisza. Núm. inv. 34 (1956.16) detall[5]

[4] http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/giovanni-di-paolo-the-birth-of-saint-john-the-baptist-predella-panel

[5] © 2009 Museo Thyssen-Bornemisza. Núm. inv. 34 (1956.16)

Fig. 16.4. Mestre delretaule de sant Joan [Meester van het Johannes-Altaar], Naixement de sant Joan Baptista, c. 1510 – 1520[6]

En aquestes dues pintures de Jan de Beer i del Mestre del retaule de sant Joan (figs. 16.3 i 16.4), veiem clarament les característiques i les funcions de la xemeneia i del foc a terra. Hi veiem representats els cavalls de foc, els forrolls, els cremalls, etc. Hi veiem com el foc servia per coure i per escalfar les coses (la roba o les farinetes per a l'infant) i les persones.

Fig. 16.5. Pintor desconegut, Naixement de la Verge, Catedral d'Atri, c. primer quart del segle XV

[6] http://collectie.boijmans.nl/en/work/2118%20%28OK%29

Amb relació a la pintura italiana de la catedral d'Atri que podem veure a la pàgina anterior (fig. 16.5), podríem esmentar una gran quantitat d'objectes molt interessants, per exemple amb relació al llit o amb el tallador que fa de plat per menjar (possiblement un tros de pollastre). Ara però volem cridar l'atenció més aviat sobre les característiques de la llar de foc i d'una manera especial sobre la forma de la campana circular, típica de les terres mediterrànies. A sota de la xemeneia també hi ha una olla a punt d'anar al foc o que s'està escalfant a prop de les flames.

Fig. 16.6. Mestre de Bruges, Díptic de Christiaan de Hondt, abat de l'abadia de Dunes, c. 1499, inv. 256, Anvers, Koninklijk Museum voor Schone Hunsten

També podem comentar una llar de foc ben diferent, molt més senyorial, com la que veiem en aquesta pintura del Mestre de Bruges (fig. 16.6). La forma de la campana del foc a terra és molt treballada (com alguna de les que hem vist més amunt). També hi veiem un petit pagès destinat a suportar un llum (com comentem en l'apartat dedicat a la il·luminació, capítol 15). A sota, al costat del foc, hi veiem els mateixos cavalls de ferro o de foc que trobem sempre allà on es pot encendre el foc.

Podem cloure aquest apartat amb la fotografia d'un vitrall del monestir cistercenc de Mariawald (prop de Colònia); fou fet entre els anys 1520 i 1530 i es conserva al museu Victoria and Albert de Londres (fig. 16.7). Hi veiem amb una gran precisió el cremall, el cavall de foc, l'ast, un culler i la greixonera. Molts objectes ens recorden realitats del centre d'Europa, per bé que cal dir també que molts objectes són exactament iguals que els que hauríem trobat a les terres mediterrànies.

Fig. 16.7. Vitrall de Mariawald, anys 1520-1530. Museu Victoria and Albert, Londres. Foto: Imma Sànchez-Boira

16.2 Foguer i fogueril

Trobem nombrosos foguers documentats als inventaris i també sembla que els podem identificar a la pintura, en moltes escenes de naixement. Potser correspon, si fa no fa, al que actualment en diem un braser. El *fogueril* sembla que més aviat és un fogó. Seguim el mateix recorregut de sempre: primer els documents escrits i després els "documents" iconogràfics.

Objecte: Foguer, fogó	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I foguer	1343		1	2 d.	
Foguer de ferre	1354	Ferro	8		Sala
Un foguer de ferre, redon, migancer	1377	Ferro	13		Cambra (casa)
I fogeret de ferre, ab son apareyll	1383	Ferro	16		Cambra ?
Un fogueriç de ferre, trenquat, de pocha valor	1387	Ferro	22		Cambra de la serventa
I fogueraç de ferre	1387	Ferro	23		
I foger de ferre, ab sa exèrcina [eixàrcia]	1388	Ferro	25	1 s., 9 d.	
I foguer de fust, sens de fogueril	1393	Fusta	33		Estudi
I ffogueril de ferre, de fer foch.	1393	Ferro	33		Cuina
I foguer de fust	1393	Fusta	34	18 d.	
Un foguer gran, de fer foch en cambra	1396		40		Cambra menor
Un foguer de ferre	1396	Ferro	41	30 s.	
I foguer de fust	1396	Fusta	42		Cambra del difunt
I foguer de fust	1396	Fusta	43	3 s., 9 d.	
I foguer de fferre, ab son fferret	1398	Ferro	47		Cambra del difunt
I foguer de fferre, poch, de tenir foch en cambra	1398	Ferro	47		Sala
I foguer de fere	1399	Ferro	48		Cambra
I foguer de ferre per tenir en cambra	1399	Ferro	49	49 s.	
I foguer poch, de fferre, de pendre foch	1399	Ferro	51		Sala
I foguer de ferre, \de traure foch/	1399	Ferro	52	3 s., 8 d.	
I foguer de traure foch	1399		53	8 d.	
Un fogaret petit, de ferre	1401	Ferro	55		Cambra
I fogueret petit, de fferre	1403	Ferro	58		Cambra del difunt
I fogueret poch, de fuylla d'esta<n>y	1403	Estany	58		Recambra
I fogueret de ferre e altre de fust	1403	Ferro, fusta	58		Recambra
I foger	1403		60	18 d.	
I foger	1403		60	2 s. 6 d.	
I fogueret de ferre	1403	Ferro	60	1 s.	
I foguer de fust	1403	Fusta	60	1 s.	
Hun foguer per tenir b<r>ases, sotill	1463		80	1 s., 2 d.	
Hun foguer de ferre, de dues olles	1463	Ferro	81		Cuina
Hun foguer de ferre	1463	Ferro	81		Estudi
Huns alambins ab sa casola e fogaril, tot d'aram	1463	Aram	82		Alberg
Hun foguer d'acer, cubert de fusta, per scalfar les mans del prevere qui dehïa missa al altar major (la cuberta e lo fust són trencats e ara no servex)	1464	Acer	92		
Un fogueril de ferre, de tenir dues olles.	1472	Ferro	96		Cuina
Foguer de ferre	1474	Ferro	97		Sala
Hun foguer de fèrrer	1474	Ferro	98	1 s.	
Hun foguer de ferro	1478	Ferro	99		Recambra
Hun alambí de aram, ab lo foguer de ferro	1478	Ferro	99		Cuina
Hun foguer, ab son ferro	1478	Ferro	100	1 s.	
Altre foguer de ferro	1478	Ferro	100	8 d.	
Hun fogueret de ferre	1481	Ferro	101		Cambra del difunt
Hun cavall foguer gran	1482		103		Cuineta petita
Un foguer de fusta, ple de terra	1482	Fusta	105		Entrada
Dos fogués de ferro, la hu ab cubertor	1482	Ferro	105		Entrant de cambra
Hun foguer de ferre	1482	Ferro	105		Entrant de cambra
Un fogaril de fusta	1482	Fusta	107	4 d.	
Hun foguer de ferre	1482	Ferro	107	2 s.	

Hun foguer	1482		107	8 d.	
Dues capces, la una de foger	1483		108		Recambra
Hun fogueril de ferre, per a cuynar	1483	Ferro	109		Pastador
Hun foguer de ferre, ab quatre carruches	1483	Ferro	110		Porxo
Hun fogueret per a traure foch	1483		110		Estudi
Hun foguer de ferre	1483	Ferro	113	9 s.	
Hun foguer de ferre	1483	Ferro	113	13 s.	
Hun foguer de ferre	1483	Ferro	113	1 s., 2 d.	
Hun foguer de ferre per a cuynar ab carbó	1484	Ferro	114	7 s.	
Hun ffoguer de fferre	1487	Ferro	116		Cuina
Hun foguer de ferre	1488	Ferro	117		Cambra del difunt
Dues relles e hun foguer	1488		118	3 s., 4 d.	
Hun foguer de ferro	1492	Ferro	120		Cuina
Hun martell, unes tenalles e hun foguer e molts claus	1492		121	2 s., 6 d.	
Foguer de ferre, per a coure carn	1500	Ferro	123		Sala
Hun fogueret, de terra cuyta	1504	Terra	125		Cambra
Hun foguer de ferro	1504	Ferro	125		Golfes
Hun foguer de terra cuyta	1504	Terra	126	4 d.	
Hun foger	1507		128		Cuina
Hun fogó d'aram	1510	Aram	131		Cuina
Hun ffogó de ffer<r>o, per ha huna hola	1518	Ferro	133		Cuina
Hun ffogó de ffer<r>o, per a tenir tres holes	1518	Ferro	133		Cuina
Huns ffogons de ffere, per a tenir tres oles	1518	Ferro	133		Cuina
Hun ffogó, per a cuynar ab carbó, de aram	1518	Aram	133		Rebost de la cuina
Hun ffogó de pentinar, per a traure estams	1518		133		Golfes
Hun foguer de ferre de la cunya, antich, de la casa	1518	Ferro	135		Cambra del pastador
Un fogonet de aram	1521	Aram	137		Cuina
Una capceta ab un ferro de foger	1522	Ferro	138	6 d.	
Un fogó de aram	1522	Aram	140		Cuina
Un foguer de aram	1527	Aram	143		Sala
Hun fogó de aram y huns ferres y huns cremals	1536	Aram	148		Cuina
Un foger per a cuynar	1550		151		Cuina
Una capsa de foguer, de llauna	1552	Llauna	154		Cambra del difunt
Un fogueril de ferro	1552	Ferro	155	12 s.	
Una capsa de foguer	1552		155		
Un fogó de cunyar	1556		158		Cambra del difunt
Un stoig de foguer de ferro, ab tot son recapte	1556	Ferro	158		Cambra del difunt
Un fogó	1556		159	17 s., 6 d.	
Un foguer de aram	1559	Aram	161		Celler del vi blanc
Un foguer	1562		163	1 s.	
Un foguer	1562		167	2 s.	
Un foguer	1563		169		
Un foguer	1563		169		
Una capsa de foguer	1563		173	1 s.	
Un foguer y esca	1564		176		Cambra

Amb relació als foguers i els fogons podem assenyalar els aspectes següents:

- En primer lloc, com ja hem dit més amunt, cal distingir entre els foguers (o brasers) i els fogons. Hem inclòs en aquesta taula objectes amb noms diferents, que podien tenir algun tret característic semblant, però que, malgrat tot, no creiem pas que fossin exactament la mateixa cosa: foguer, el seu diminutiu fogueret, fogó i fogueril.

- Trobem foguers i fogons al llarg dels segles que podem estudiar a partir de la consulta dels inventaris i encants de la ciutat de Lleida, conservats a l'ACL (Arxiu Capitular de Lleida).

- Gairebé tots els foguers eren de ferro. També n'hi havia algun d'aram i alguns de terrissa. És més sorprenent que n'hi hagués també algun de fusta.

- Una de les funcions dels foguers era coure els aliments, cuinar ("*un foger per a cuynar*", doc. 151); sobretot però sembla que per cuinar es feia servir els fogons ("*Un fogó de cunyar*", doc. 158). Fins i tot n'hi ha alguns, de fogons, que es diu que eren per a una, per a dues o per a tres olles. També és fa esment que de vegades es cuinava amb carbó ("*hun ffogó, per a cuynar ab carbó,* de *aram*", doc. 133).

- Potser la funció fonamental dels foguers era escalfar les cambres. En aquest sentit, podem interpretar quan se'ns diu: "*un foguer gran, de fer foch en cambra*" (doc. 40) o bé "*I foguer de ferre per tenir en cambra*" (doc. 49).

- Sembla que molts cops els foguers eren formats per una mena de capsa o recipient on es cremava la llenya o el carbó. Es parla de "*una capsa de foguer, de llauna*" (doc. 154), d'"*una capceta ab un ferro de foger*" (doc. 138) o bé d'"*un stoig de foguer de ferro, ab tot son recapte*" (doc. 158). També, en algun cas, podien tenir una tapa o cobertor ("*dos fogués de ferro, la hu ab cubertor*", doc. 105). De fet, això ho veurem a la iconografia.

- De vegades, podem pensar que els foguers no sols tenien una "*eixàrcia*" (doc. 25) o aparell que els acompanyava, ans que tenien unes rodetes, per moure's, tal com sembla que trobem pintats en alguna representació iconogràfica ("*hun foguer de ferre, ab quatre carruches*", doc. 110).

- Un cop es diu que era rodó ("*un foguer de ferre, redon, migancer*", doc. 13). Plausiblement es diu això perquè n'hi havia molts que eren quadrats o quadrangulars, tal com veurem representat en les pintures que es feren en aquesta època.

- En trobem a gairebé tot arreu. N'hi ha molts a les cuines i també a les cambres. Amb tot, no és pas impossible de trobar-ne en una sala, en una recambra, al celler o al porxo, i fins i tot a les golfes.

- Hi ha una gran oscil·lació en els preus dels foguers. Un foguer de terra cuita podia costar a l'encant només 4 diners. Per contra, alguns foguers de ferro podien arribar a valdre 9 sous. Hi havia, per tant, molta diferència en els preus en funció del material amb què eren fets i també segurament amb relació al seu estat de conservació.

- Cal assenyalar que hi ha alguns objectes, amb el mateix nom, que segurament tenien unes mides i també unes funcions diferents. És interessant l'esment que es fa d'"*hun foguer d'acer, cubert de fusta, per scalfar les mans del prevere qui dehïa missa al altar major*" (doc. 92). També és un cas excepcional l'esment en què trobem el foguer amb relació a un alambí ("*hun alambí de aram, ab lo foguer de ferro*", doc. 99).

A continuació, tal com fem amb relació a alguns objectes, hem fet un quadre de barres, on se situen tots els foguers i fogons esmentats als inventaris, amb relació a les diverses cases que foren inventariades. Tot i que hi ha algunes excepcions, podem assenyalar que normalment a les cases hi havia un sol foguer o fogó. Són comptats els casos en què, en un sol habitatge, en trobem tres, quatre o cinc. D'altra banda, trobem foguers i fogons d'una manera força regular al llarg dels tres segles que estudiem.

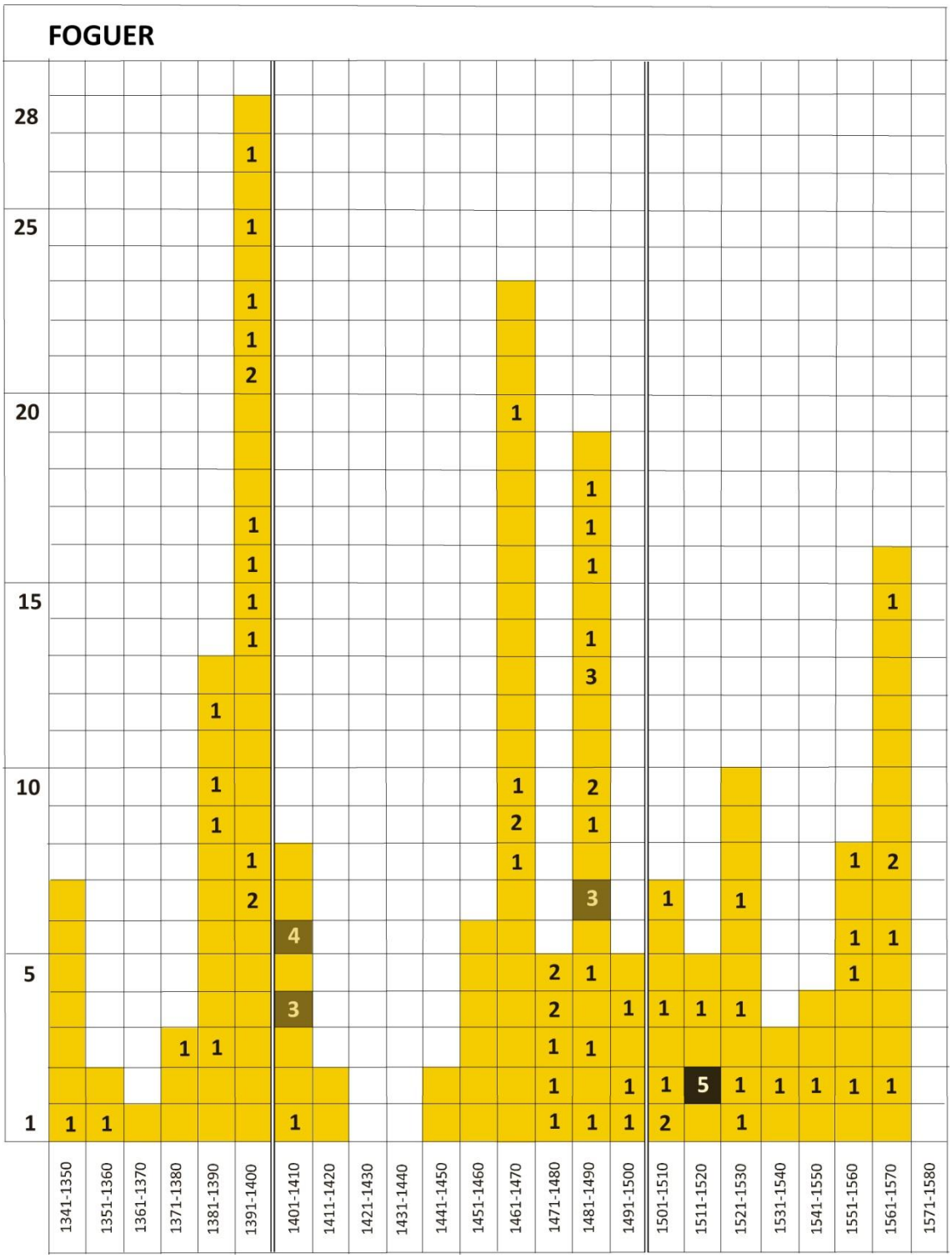

A continuació podem veure alguns dels exemples de foguer que trobem representats als retaules i miniatures d'aquests segles. Hi veiem foguers quadrats i rodons i també fins i tot foguers amb rodetes. Després també presentarem alguns exemples de fogons, certament força diferents dels foguers.

Fig. 16.8. Dieric Bouts the Elder, El judici de Déu o ordalia del foc, c. 1460. Musées Royaux des Beaux-Arts, Brussel·les[7]

En primer lloc hem triat un foguer que és dibuixat amb un gran realisme (fig. 16.8). Veiem aquest foguer, amb les "carrutxes" que permeten d'arrossegar-lo. És rectangular i ple de brases enceses. Té una nansa a cada extrem. Podríem descriure'l, tal com es fa al document 110 (any 1483), com "*hun foguer de ferre, ab quatre carruches*".

Fig. 16.9. Atribuïda a l'anònim Mestre de Torà. Retaule de la Nativitat de la Verge i Presentació al temple de la Mare de Déu, suposadament de procedents de Torà de Riubregós (Segarra)
Núm. inv. 15853, MNAC. Foto: Imma Sànchez i Boira

[7] Font: http://www.wga.hu/index1.html

En el retaule del Mestre de Torà (fig. 16.9) veiem un tipus de foguer amb "carrutxes" molt semblant al precedent. Hi veiem la caixa de ferro, més quadrada, i les brases al seu interior. I hi veiem les rodetes. Potser és menys realista que l'anterior, però ens adonem que s'està dibuixant exactament el mateix objecte.[8]

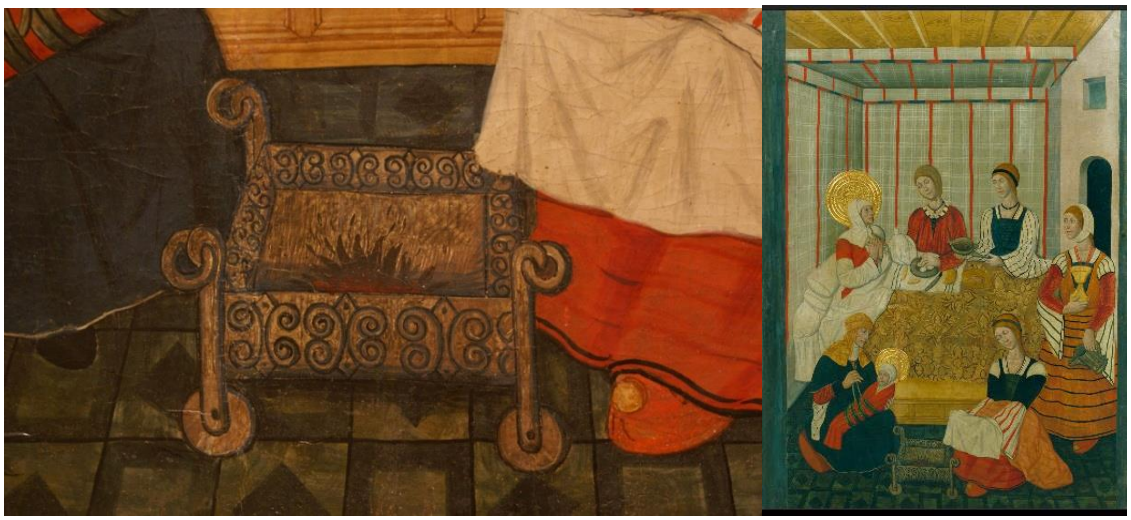

Fig. 16.10. Pere Garcia de Benavarri, Naixement de la Verge, 1475. Inv. núm. 114750-000, Barcelona MNAC[9]

En aquesta pintura de Pere Garcia de Benavarri es representa un altre foguer molt semblant als precedents (fig. 16.10). Té la caixa metàl·lica, té les quatre rodetes, però, en aquest cas té quatre anelles en cadascun dels quatre angles, segurament per a poder-lo penjar si es creia convenient. Com podem veure, el foguer esdevé un element moble important en qualsevol escena de naixement. Més endavant, al final d'aquest capítol, tornarem a parlar d'aquest foguer.

[8] A l'escena del naixement de la Verge del retaule Major de l'església parroquial de Nuestra Señora del Rosario a Villarroya del Campo (Saragossa) podem veure també un tipus de braser similar a l'exemple de Torà. Atribuït al pintor Blasco de Grañén en col·laboració amb el seu deixeble Pere Garcia de Benavarri. Vegeu: Maria del Carmen LACARRA DUCAY, "Representación de la vivienda cristiana bajo-medieval en los retablos góticos aragoneses del siglo XV", Mª Elena DÍEZ - Jorge-Julio NAVARRO PALAZÓN (eds.), *La casa medieval en la península ibérica*, Sflex Ediciones, S.L., 2015, p. 659-660.

[9] Font: Google Art Project/MNAC

Fig. 16.11. Mestre d'Arties - Mestre d'All, Retaule de santa Maria, Nativitat, segona meitat segle XV, església de Santa Maria d'Arties (Vall d'Aran), conservat in situ[10]

Com podem comprovar, aquesta pintura del Mestre d'Arties o d'All (fig. 16.11) representa un foguer exactament igual que el que hem vist en el retaule precedent de Pere Garcia de Benavarri, conservat al MNAC (la fig. 16.10). Segurament van copiar un objecte molt semblant que devia tenir una forta difusió en aquell moment. Ja en parlarem més endavant.

Fig. 16.12. Mestre de Torralba, Retaule de la Verge. Primera meitat del segle XV. Museu Nacional del Prado[11]

[10] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b5/Interior_of_Santa_Maria_d'Arties_02.JPG
En relació al retaule de santa Maria d'Arties, vegeu: Ximo COMPANY, *L'art gòtic a Catalunya*, *Pintura III*, vol. 7, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2005-2006, p.191, i fotografia p. 190.
[11] Font: Copyright © 2014 Museo Nacional del Prado

Fins i tot si anem una mica més lluny trobem representat un foguer molt semblant. Aquest foguer del Mestre de Torralba, un dels artistes actius a Aragó a principi del segle XV, té exactament les mateixes característiques que els precedents (fig. 16.12). Sembla que aquest retaule pot provenir o bé de Saragossa o bé de Calataiud, encara que no se sap ben bé del cert. En una escena diferent dels exemples precedents, encara que també s'hi representa el naixement de Jesús.

Fig. 16.13. Taller de Mateu Ortoneda, atribuït a Pasqual Ortoneda. Taula de la Dormició de la Mare de Déu, c. 1410-1415, col·lecció privada[12]

https://www.museodelprado.es/coleccion/galeria-on-line/galeria-on-line/obra/retablo-de-la-virgen/?no_cache=1

[12] Font: Francesc RUIZ I QUESADA, *Retrotabulum. Estudis d'Art Medieval*, núm. 10, desembre 2013, p. 16-21, fotografia, p. 17. http://www.ruizquesada.com/phocadownload/retrotabulum/10%20retrotabulum.pdf http://www.ruizquesada.com/index.php/ca/retrotabulum/104-retrotabulum-10

Del taller de Mateu Ortoneda es conserva una taula dedicada a la Dormició de la Mare de Déu (fig. 16.13). Al centre de l'escena hi podem veure un braser quadrat amb peus. La cronologia d'aqueta taula, al voltant del primer quart del segle XV, permet de documentar aquest tipus de brasers, sense rodes, al costat dels models que hem vist que tenien rodes o carrutxes. D'altra banda, amb aquest exemple s'amplien alhora els temes i escenaris iconogràfics. Certament, els temes d'interiors domèstics al voltant del naixement i de la mort, en el moment del bany o per escalfar la cambra a l'hivern, esdevenen els marcs figuratius on trobem representat aquest objecte en la pintura medieval.

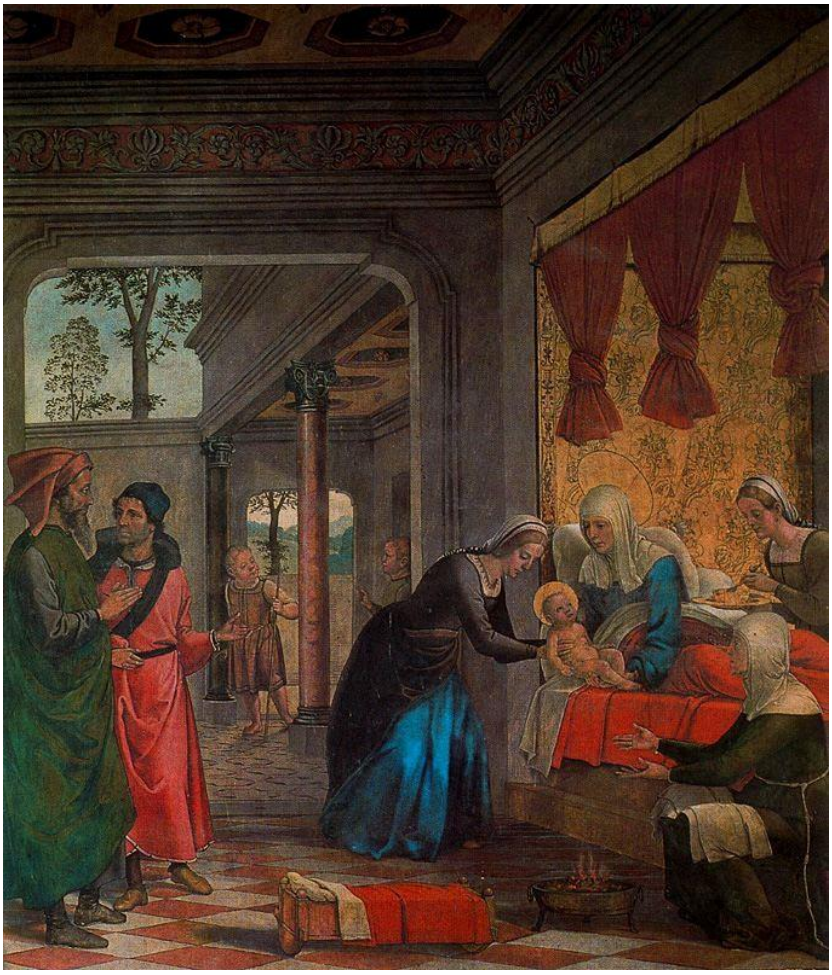

Fig. 16.14. Juan de Borgoña, Naixement de la Verge, c. 1509-1511. Catedral de Toledo[13]

[13] Font: http://www.wga.hu/index1.html

Però, no tots els foguers eren iguals. En aquest cas veiem que aquest foguer o braser tenia una forma circular, amb dues nanses i amb tres peus (fig. 16.14). Evidentment també era metàl·lic. De fet, a l'inventari hem vist que també es feia esment d'"*un foguer de ferre, redon, migancer*" (doc. 13 de l'any 1377). En pot ser un bon exemple.

Fig. 16.15. Pere Nunyes, Portes del retaule de sant Eloi, c. 1526-1529, núm. inv. 015893-CJT, MNAC
Foto: Imma Sànchez Boira

Fig. 16.16. Pere Nunyes, Portes del retaule de sant Eloi, c. 1526-1529, núm. inv. 015893-CJT, MNAC (detall)[14]

Encara que sembli molt diferent, aquest foguer o braser circular (figs. 16.15 i 16.16) s'assembla força al precedent (figs. 16.14). És cert que té un peu únic i que no té anses, però és bàsicament un recipient on hi ha brases, que serveix per escalfar (uns llençolets, com s'esdevé en aquest cas, o per exemple una cambra). Fixem-nos ahora en l'escudella amb orelles de reflexos metàl·lics (de Mèlica) que veiem al costat seu.

Fig. 16.17. Foli d'un Breviari, 1400. Miniatura sobre pergamí. Koninklijke Bibliotheek, La Haia. Web Art Gallery

Podem esmentar, en darrer lloc, aquesta mena de foguer (fig. 16.17) situat al costat d'un bressol de barrots. Sembla que era de terrissa i que tenia un mànec o cua notable. No sabem pas si hi havia a Catalunya un foguer com aquest, que només el trobem documentat en una miniatura feta als Països

[14] Font: http://www.museunacional.cat/ca/colleccio/portes-del-retaule-de-sant-eloi/pere-nunyes/015893-cjt

Baixos. Només podem dir que en un dels inventaris de Lleida es fa esment d' "*hun foguer de terra cuyta*", que l'any 1504 (doc. 126) fou venut en uns encants d'aquesta ciutat per només 4 diners.

Fig. 16.18. Breviarium secundum ordinem Cisterciencium, Breviari de Martí l'Humà, Naixement de la Verge, c. 1380-1450 f. 381v. BnF[15]

Deixem ara de comentar els foguers i passem a il·lustrar els fogons. El fogonet que és representat al Brevari de Martí l'Humà (fig. 16.18) també és circular, però té unes característiques molt diferents que les que tenen els foguers que hem vist fins ara. També té quatre peus i quatre anelles per on agafar-lo. Té, però, una portelleta o finestreta, potser per a treure les brases o potser per a posar-hi llenya o carbó. No és per tant un braser (com eren els foguers) sinó que és un fogó on escalfar una olla. Tot seguit ho podrem confirmar en altres exemples semblants.

Fig. 16.19. Breviari cistercenc, La Nativitat, Rothschild 2529, foli 134r, c. 1398-1403, Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Division occidentale. Galica (detall)[16]

[15] Font: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52000996s/f269.image.r=Rothschild+2529.langFR.zoom

[16] Font: http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52000996s/f269.image.r=Rothschild%202529Gallica, Bibliothèque nationale de France (http://gallica.bnf.fr/html/und/manuscrits/manuscrits)

Fig. 16.20. Breviari cistercenc, La Nativitat, Rothschild 2529, foli 134r, c. 1398-1403, Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Division occidentale. Galica

Aquest fogó representat en un breviari conservat a la BNF (figs. 16.19 i 16.20) és gairebé exactament igual que el precedent. En aquest cas, veiem que a sobre hi ha una olla plena potser d'un líquid que està bullint. Veient això sembla que cal concloure que la finestreta que hi ha oberta al costat del fogó potser podia ser per a treure la cendra, però sobretot servia per a posar-hi llenya o carbó quan era encès i potser també perquè el foc respirés i hi entrés oxigen per a fer la combustió.

Fig. 16.21. Anònim, *Nativitat*, c. 1390, Anvers, Musée Mayer van der Berg

En aquest cas (fig. 16.21) veiem representada una mena de llar de foc d'obra, amb dos nivells. Al damunt hi ha un trespeus o potser, més aviat, un "quatre peus", que serveix per a

suportar l'olla on es cou una menja per a l'infant que acaba de néixer o per a la seva mare. És una altra realitat, que no sabem pas si la podem trobar reflectida en la documentació que tenim com a base, els inventaris i encants de Lleida.

Fig. 16.22. Foguer o braser, segle XIV. Museu episcopal de Vic

Finalment recorrem a allò que s'ha conservat als museus, que, com hem dit diverses vegades, és el tercer puntal de la nostra recerca. En aquest cas, el braser de Vic (fig. 16.22) ens fa tornar a parlar dels foguers o brasers que hem vist tan acuradament representats unes pàgines enrere. Veiem que aquest objecte és exactament allò que intentava representar Pere Garcia de Benavarri o bé el Mestre d'Arties o d'All (figs. 16.10 i 16.11). Hi veiem les rodes o carrutxes, les anelles situades als quatre angles i el treball del ferro, que aquests pintors van intentar de pintar tan acuradament com van poder a l'hora de fer llurs retaules. De fet, estaven copiant un model del país, no se l'inventaven pas, ni en absolut copiaven models de terres llunyanes.

Podem cloure aquesta visió dels foguers dient que, l'any 1338, Burget de Sarrià, a Barcelona, d'acord amb l'inventari *post mortem* que es féu a casa seva, tenia "*quoddam fogerium ferri aptum ad tenendum in camera in tempore iemali ad calefac[ien]dum*".[17] Com s'afirma, una de les principals funcions d'aquests foguers que hom tenia a la cambra era que fessin de calefacció durant els mesos d'hivern. La principal funció dels fogons, per contra, era fer que es cogués allò que hi havia dins de les olles que es posaven al damunt.

[17] Pere ORTÍ GOST, "La casa i les possessions d'un jurista barceloní segons el seu inventari de béns. Burguet de Sarrià (1338)", *Miscel.lània de Textos Medievals*, 7, 1994, p. 323-339. Internet: digital.csic.es

16.3 Escalfador

En les cases hi havia dos grans problemes, d'una manera especial a l'hivern, el fred i la manca de llum. Dels problemes de la il·luminació de la casa ja en parlem en altres apartats (cap. 15). Com hem fet al llarg de les darreres pàgines d'aquest capítol, ara ens interessarem per com ho feien per combatre el fred. Un dels primers sistemes era la llar de foc, que hauríem trobat en algunes cuines, sales i cambres de dormir. També –ja ho hem estudiat en l'apartat precedent– hi havia els foguers, que creiem que eren una mena de brasers. A part, els documents fan esment així mateix dels escalfadors o simplement *calfadors*. A continuació incloem una taula amb totes les mencions d'aquest aparell que hem trobat als inventaris i encants de Lleida dels segles XIV- XVI, que després ja comentarem.

Objecte: Escalfadors	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I calfador d'aram	1348	Aram	6		
I calfador d'aram	1348	Aram	7	3 s., 1 d.	
I calfador	1354		8		Rebost
Calfador	1354		8		Estudi
Un calfador	1356		11		Casa d'en ramon pellicer
Un calfador d'aram	1377	Aram	13		Cuina
I calfador nou.	1393		33		Estudi
I calfador d'aygua, xich.	1393		33		Cuina
I calfador de aram	1393	Aram	34	13 s., 6 d.	
Un calfador d'aram.	1396	Aram	40		Cuina
I calfadoret de aram.	1399	Aram	50		
I calfador d'aram	1399	Aram	53	6 s., 6 d.	
Un calffador petit	1401		55		Cuina
Un calffadoret xic, d'aram.	1403	Aram	59		Recambra
I calfadoret d'aram	1403		60	2 s.	
Un calfador d'aram, sens cubertor, de calfar aygua	1472	Aram	96		Cuina
Hun scalfador de aram.	1478	Aram	99		Cuina
Un calfador d'aram, tot boyns [bonys]	1481	Aram	102		En una cambra
Hun escalfador d'aram, ab cubertor	1488	Aram	117		Cuina
Hun calfador d'aram	1488	Aram	118	11 s.	
Dos escalfadós, lo hu bo, l'altre trenquat, per a lits.	1500		123		Entrada de la cambra
Hun escalfador de peus	1509		130		Cambra del difunt
Una copa d'aram, per escalfa	1509	Aram	130		Cuina
Hun scalfador d'aygua	1510		131		Cuina de fora
Hun escalffador de aram, mijanser, per a escalfar aygua per a ffer netes les escudeles	1518	Aram	133		Cuina
Hun escalffador, per a escalffar aygua per a les escudeles	1518		133		Cambra de la ferramenta
Hun scalfador per scalfar aygua	1518		134		Sala
Hun scalfador de aram	1518	Aram	135		Cuina
Altre scalfador de aram, gran	1518	Aram	135		Cuina
Un scalfador de aram	1522	Aram	140		Cuina
Un scalfadoret de lit.	1522		140		Cuina
Un scalfador	1523		141		Cuina
Un scalfador, per scalfar lo lit.	1529		145		Cambra de la carrera
Un scalfador de aram	1536	Aram	148		Cambra del difunt
I scalfador de aram, ja usat	1539	Aram	149		Saleta de la xemeneia
Uns alembins y una copa y un scalfador de aram, per a scalfar lo lit	1545	Aram	150		Sala gran
Un escalfador de llit, de aram	1552	Aram	156		Cambra del difunt
Un scalfador de aram	1552	Aram	157	10 s., 6 d.	

Un escalfallit de aram.[18]	1559	Aram	161		Cambra del difunt
Un escalfallit de aram	1562	Aram	162		Cuina
Un scalfador de aram	1562	Aram	163	7 s.	
Un escalfallit	1562		164		Cambra de la cuina
Un scalfador	1562		167	6 s., 2 d.	
Un calfador	1562		167	4 d.	
Un pom de llautó per a scalfar les mans	1562	Llautó	167	6 d.	
Un scalfapeus de fusta, quadrat, ab un ferro dedins.	1563	Fusta i ferro	168		Cambra del difunt
Un spalmador y un calfador de fferro	1563	Ferro	168		Cambra del difunt
Un scalfador de llit, de aram	1563	Aram	168		Cuina
Un scalfador per a scalfar lo llit, de aram	1563	Aram	169	9 s.	
Un scalfapeus	1563		169	15 s., 6 d.	

Podem destacar els aspectes següents dels escalfadors dels segles XIV-XVI, d'acord amb les dades que trobem als inventaris i encants de Lleida, esmentats en la taula annexa:

- Els trobem al llarg dels tres segles que estudiem en aquest treball. El primer cop que surt esmentat és l'any 1348 (doc. 6) i el darrer el 1563 (doc. 169).

- La funció principal d'aquests escalfadors era escalfar el llit. Així ho trobem per exemple quan es diu "*un scalfador, per scalfar lo lit*" (doc. 145). Hi havia escalfadors amb altres funcions, com per exemple escalfar l'aigua per després poder rentar millor els plats i les escudelles ("*hun escalffador de aram, mijanser, per a escalfar aygua per a ffer netes les escudeles*", doc. 133). En alguns casos, també podia servir per a escalfar els peus. Encara, fins i tot, hi havia escalfadors per a les mans.

- Molts d'aquests escalfadors no feien servir pas l'aigua. Així, es parla d'"*un pom de llautó per a scalfar les mans*" (doc. 167) o bé d'"*un scalfapeus de fusta, quadrat, ab un ferro dedins*" (doc. 168).

- Cal tenir present que, a partir de l'any 1559, l'escalfador del llit rebia també el nom d'escalfallit (doc. 161), que ha perdurat fins a l'actualitat.

- La gran majoria d'aquests escalfadors eren d'aram. Només hi ha un escalfapeus que era de fusta i de ferro (doc. 168). De fet, podia ser una mena d'alcorsí amb un ferro a dins. En època moderna, aquest escalfapeus rebia el nom de maridet. El 1674, ja es documenta un text que s'hi refereix; diu "*amb sos peus demunt es maridet*" (esmentat al DCVB).

- Trobem aquests escalfadors sobretot a les cambres i a les cuines, plausiblement en funció de llur funció. Amb tot, com se sol esdevenir sempre, també en trobem algun a la sala o bé al rebost.

- Pel que fa al seu preu de venda als encants, oscil·lava entre els 4 diners fins als 13 sous i mig de l'escalfador del canonge Joan de Peralta. Hi hagué, però, al segle XVI, un escalfapeus que va arribar a valdre 15 sous i mig.

Amb relació a aquests escalfadors, cal assenyalar que sabem que un dels esmentats en aquesta llista fou cedit per la reina Elionor de Sicília a precisament Joan de Peralta. Al document 33, que és l'inventari dels béns d'aquest canonge i prebost de la seu de Lleida, fet el 30 de juny de l'any 1393, trobem que es parla d'"*I calfador nou*", situat al seu estudi, i també d'"*I calfador d'aygua xich*", que tenia a la cuina (doc. 33). Un d'aquests escalfadors es va vendre per la quantitat de 13 sous i mig als encants. Recordem que trobem mencionat al llibre de la reina Elionor de Sicília que "*En la ciutat de*

[18] Escalfallit. En un document del segle XVI: "*Escalfallits d'aram ab un mànech*". DCVB. Adonem-nos que abans ja es fa esment d'algun escalfador que s'especifica que era per al llit.

Leyda manà la senyora reyna que I escalfador de coure vell, lo qual era en la guarda-roba, fos desfet e mès en los següents, los quals foren fets de nou: [...] Ítem, III calfadors: I gran e dos petits [...]. Ítem, de manament de la dita senyora, fo donat, en la demunt dita ciutat, I dels dits escalfadors petits a don Johan de Peralta."[19]

La pintura holandesa del segle XVII reflecteix la vida quotidiana amb la representació de temes que descriuen allò que hom feia cada dia. El pintor holandès Pieter de Hooch, en aquesta escena d'interior (figs. 16.23 i 16.24), ha representat amb fidelitat una mena de cassola de coure per escalfar el llit. Amb el realisme que caracteritza les representacions d'aquests pintors es pot apreciar l'escalfallit que penja de la paret al costat del llit. El mateix objecte el trobem en una escena de caçadors a l'interior d'una taverna del pintor Ludolf de Jongh, cap a la segona meitat del segle XVII.[20]

Fig. 16.23. Pieter de Hooch, Una mare netejant els polls dels cabells del seu nen, conegut com "El deure d'un Mare", c. 1658-1660, SK-C-149 Rijksmuseum, Amsterdam[21] Fixem-nos que hi ha un escalfallits i també, a la dreta, una "cadira per aviciar els infants" (una mena de trona)

[19] M. ANGLADA – M. A. FERNÁNDEZ – C. PETIT, *Els quatre llibres de la reina Elionor de Sicília a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona*, Fundació Noguera, Barcelona, 1992, p. 89

[20] En relació a la influència dels treballs de Pieter de Hooch en Ludolf de Jongh, vegeu: Jeroen GILTAIJ (ed), *Senses and Sins. Dutch Painters of Daily Life in the Seventeenth Century*, Hatje Cantz Verlag, Ostfildern-Ruit, 2004, p. 168-171 (foto p. 171).

[21] http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8769

Fig. 16.24. Pieter de Hooch, Una mare netejant els polls dels cabells del seu nen, conegut com "El deure d'un Mare" (detall)

Per a cloure aquest apartat és important també de fer una visita al museu. Certament, de vegades per a entendre allò que trobem a l'edat mitjana, a part de fixar-nos en la pintura i miniatura de l'època, també pot ser important fer un cop d'ull per exemple als museus, per tal de veure com eren fins fa pocs anys els objectes que hi havia a les cases de fa uns cinc segles. A continuació hem inclòs la fotografia de dos escalfallits contemporanis, possiblement no gaire diferents d'alguns dels escalfadors o escalfallits que trobem esmentats a la documentació. Un és un escalfador de llits d'Esterri d'Àneu (Pallars Sobirà, fig. 16.25). L'altre és un escalfallit de la Pobla de Vallbona (a la comarca del Camp de Túria, al País Valencià), que ha estat datat al segle XVII (fig. 16.26). Actualment es conserva al museu etnològic de la Casa Gran d'aquest municipi. L'escalfador era format per un recipient circular amb una tapa metàl·lica de coure o bé de llautó, amb el mànec llarg de fusta. Segons sembla, el mànec tan llarg permetia de moure l'escalfallit per tot el llit i així fer que tot ell fos més confortable.

Fig. 16.25. Escalfador de llits. Esterri d'Àneu[22]

Fig. 16.26. Escalfallit del segle XVII. Museu etnològic de la Pobla de Vallbona (Camp de Túria)[23]

[22] Font: http://taller.iec.cat/aldc/cerca-foto.asp?offset=260
[23] Font: http://museucasagran.es

CAPÍTOL 17

Per la neteja de la gent i de la casa

Actualment els objectes relacionats amb la neteja són molt nombrosos en les cases on vivim. Hi ha una gran quantitat d'objectes en els habitatges actuals dedicats a la nostra neteja o a la neteja de tot allò que hi ha entorn nostre. Als darrers segles medievals, la realitat era diferent, fet que no ens ha de portar a creure que no n'hi havia, de neteja. Ara centrarem l'atenció en tres objectes: el *llavamans* o rentamans, el bugader i la ratera. Certament, també hi hauríem d'incloure algunes banques bugaderes (que ja hem comentat més amunt); caldria afegir-hi, així mateix, alguns altres objectes com les aigüeres, els cossis que servien per rentar la vaixella, l'escalfador que servia per escalfar l'aigua que era per a fer netes les escudelles (que també acabem de veure), etc. I, en certa manera, també forma part d'aquest capítol un espai com a latrina o "privada", que trobem en algunes cases, però que havia d'existir a totes, o bé els orinals que hi havia sota els llits (i que veiem representats fins i tot en algunes pintures de l'època).

Parlar de la neteja ens du, ni que sigui per un moment, a parlar de qui feia aquesta feina de fer neta la casa.[1] En els castells, hi havia diverses serventes i mossos. A les cases dels eclesiàstics hi trobem gairebé sempre una dona que es dedicava a fer aquestes tasques domèstiques. Sovint rebia en nom de "la tia"; era la majordona. Al segle XVI, per exemple s'esmenta com "la tia o casera".[2] D'una manera lògica, és normal que a la seva cambra trobem precisament estris per netejar, com pot ser el bugader o una escombra o granera, o objectes per fer altres tasques, com el pastador, per amassar el pa que després amb un taulell especial es duia al forn més proper que hi havia a la ciutat.

Pel que fa a la iconografia, mentre alguns d'aquestes objectes són molt ben representats, d'altres no és pas així. Trobem sovint representats els *llavamans* o rentamans, una gresala acompanyada sempre per un pitxer o gerret. Trobem, no en la pintura catalana, però sí en la de la resta d'Europa, exemples de rateres, excepcionalment ben representades. Per contra, com veurem més endavant, és molt més difícil trobar representat un bugader. Intentar establir un lligam entre l'objecte esmentat als inventaris i l'objecte representat a les pintures i miniatures ens permet de veure aquestes diferències, de vegades sorprenents, i d'intentar de cercar-ne una justificació.

Les possibilitats d'aprofundir en aquesta recerca són immenses. Abans d'entrar a comentar cadascun dels diferents objectes, podem observar la pintura de Lorenzetti que incloem a sota i observar també el tovalló o tovalla de lli i de cotó conservat al Museu de Cluny de París, que prové d'Itàlia i que fou fet al segle XV (figs. 17.5 i 17.9). Tal com hem insistit manta vegada al llarg de les darreres pàgines, relacionar els documents escrits, les representacions iconogràfiques i allò que

[1] Les aprofundir en les qüestions relatives a les tasques domèstiques i la neteja a l'edat mitjana, vegeu: Teresa VINYOLES I VIDAL, "L'utillatge de la llar als darrers segles medievals", *Anuario de Estudios Medievales,* 29, 1999, p. 1168-1175.

[2] Document 162: inventari de béns de Jaume Pont, de l'any 1562.

podem trobar als museus és fonamental per arribar a saber com eren els objectes quotidians dels darrers segles medievals.

Els inventaris ens aporten una valuosa informació en relació als teixits i les robes de casa. Un capítol a part mereixeria l'estudi de les tovalloles.[3] Només un exemple. A l'inici del segle XV (any 1403), a casa de Guillem s'Escala (doc. 58), hi havia moltes tovalloles. El seu inventari és molt interessant. Quan es va redactar, es va fer una classificació dels objectes en relació al tipus d'objecte inventariat. A la seva cambra, aquest rector de l'església de Santa Magdalena de Lleida, hi guardava molta roba de casa. Si anem al seu inventari veurem com està ordenada i classificada sistemàticament. Les vànoves, els llençols, les tovalloles, com també els mobles i la vaixella d'argent i els llibres estan ordenats. L'inventari es va fer en el decurs de quatre dies i és un exemple excepcional que ens permet veure com es procedia a l'hora d'elaborar un inventari. Aquesta ordenació de cada un dels objectes és un recull que fa possible conèixer quants objectes tenia Guillem s'Escala d'un mateix tipus. No ens podem referir a cada objecte en particular, però si que volem cridar l'atenció en relació a les tovalloles que hi havia a casa seva. Sabem el nombre de tovalloles que tenia a casa, però també l'inventari ens informa dels teixits dels que estaven fetes, dels colors i dels seus guarniments o ornamentació:

Tovaylles:
Primo, unes tovaylles blanques, esquaquejades, grans e noves.
Ítem, unes altres tovaylles escaquejades, de poca valor.
Ítem, unes altres tovalles, ab listes blaves als caps.

Ítem, IIIes tovaylloles en I peçol, ab listes blaves als caps.
Ítem, II tovaylloles blanques, en I peçol.
Ítem, I^a^ tovayllola obrada de seda.

L'encant dels seus béns permet fer una estimació al valor que aquests teixits tenien (doc. 60, any 1403):

Ítem, I^a^ tovallola o braga, de seda vermeila e<n> mig e als caps, a·n Pere Esteve ... V ss., I dr.
Ítem, I^a^ altra tovallola blanca, ab flocadura blanca de seda, a·n Beringuer Riart ... VII ss.
Ítem, I^a^ altra tovallola tota blanca, ab flocadura de seda de diverses collós, a·n Pere Esteve ... VIII ss.
Ítem, I^a^ altra tovallola semblant de la damunt, a Iuanies, prevere ... VIII ss.
Ítem, I^a^ tovallola prima, de cotó, \lestada a dos caps/, a·n Johan Iuanies ... IIII ss., IIII ds.

Gairebé seixanta anys més tard, cap a l'any 1460, a casa del canonge Gabriel de Vilanova (doc. 71) també hi havia moltes tovalloles. Volem assenyalar una curiositat que no passa inadvertida. Quan estudiem un període tan llarg en el temps podem trobar en les mateixes fonts alguna dada que permet veure com la gent té consciència dels canvis que es produiren.

[3] Els documents de Lleida són molt rics en les descripcions de les peces relacionades amb la roba, tant si es tracta de la roba de la casa com de la roba de vestir. Mereix un estudi exhaustiu que deixem per a més endavant. Les tovalloles són descrites en els inventaris amb tot tipus de detall. Les funcions i els usos que aquestes robes tenien és divers. Volem cridar l'atenció en la descripció que es fa d'una tovallola a l'encant de Guillem s'Escala, rector de l'església de la Magdalena de Lleida. Entre els seus béns l'any 1403 hi havia molta roba. Entre la seva roba personal de vestir hi trobem una tovallola o braga: *Ítem, I^a^ tovallola o braga, de seda vermeila e<n> mig e als caps, a·n Pere Esteve ... V ss., I dr.* Evidentment la funció que aquesta tovallola tenia era ben diferent.

Curiosament, a casa d'aquest canonge quan es descriu una tovallola s'hi afegeix la informació següent:

Ítem, una tovallola blanqua, obrada a l'antigor, de seda morada, ab flocadura als caps.
Ffonch venuda, la dita tovalola, a·n Anthoni de Vilanova, a XVI de nohembre, per ... III ss., XI <d.>

Aquest mateix any 1460, a casa de Pere Morell, dins d'una coberta de coixí de llenç hi havia:

Ítem, altra cuberta de coxí de lenç, hon eren les cosses següents:
Primo, quatre tovalloles de tela, ab franga blancha.
Ítem, altra tovallola de lenç, ab franga e sobrepasat.
Ítem, altra tovallola de lenç, ab randes, de mans[4]*, ab flocadura.*
Ítem, altra tovallola de tela, ab randes de sobrepasat e flocadura de seda.
Ítem, una tovallola de tela, de cap, ab ullet.[5]
Ítem, altra tovallola de lenç, per exugar les mans.

I un darrer exemple. De la mateixa manera que parlem de pervivències en les tradicions, models i manera d'obrar, els inventaris reflecteixen també les innovacions. L'any 1463, a l'inventari del prevere beneficiat de Lleida Joan Bordell, es va fer l'inventari de les següents tovalloles:

Primo, unes tovalyes escaqueiades, oldanes, ab listes blaves.
Ítem, una tovalyola de tela, del dit diffunt
Ítem, dues tovalyoles ab listes vermelyes.
Ítem, una tovalyola oldana, sobreposada de seda.
Ítem, una tovalyola de lenç, ab randeta petita als caps
Ítem, quatre tovalyoles oldanes, ab diverses listes de li, que stan sobre los dits papers, e drap de Pietat.
Ítem, una peça de tovalyoles, tiraren.
Ítem, una tovalyola antigua, oldana, obrada de seda vermelya e negra.
Ítem, unes tovalyoles encordonades.
Ítem, altres tovalyoles esquacades.
Ítem, una tovalyola, ab listes blaves als caps
Ítem, una tovalyola blanca.
Ítem, altra tovalyola blanca, ab randes als caps.
Ítem, altra tovalyola prima, brodada, ab randes e flochs de seda morada als caps.
Ítem, altra tovalyola brodada al mig e ab flochs als caps, verts, grochs e morats.
Ítem més, tres tovalyoles oldanes.

Al costat d'una tovallola "*antiga*", hi tenia unes tovalloles "*encordonades*", és a dir guarnides amb cordons. Aquest tipus de confecció molt probablement era una novetat. Els documents que estem treballant no en fan cap esment abans d'aquest any.

A continuació podem fer una taula amb els colors d'aquestes tovalloles i amb els seus motius decoratius, d'acord amb allò que diuen els documents, i repartides en tres columnes, una per a cadascun dels documents precedents.

[4] De fet, la tovallola era de mans.
[5] Ullet: foradet rodó, ordinàriament reforçat amb un anellet de metall, de cordó, etc., i que serveix per a passar-hi un cordó. DCVB.

	1403	1460	1463
Blanc	6	5	2
Blau			2
Diversos colors	2		
Groc			1
Negre			1
Tanat (o tenat)[6]		1	2
Verd			1
Vermell	1		2
Escacat	2		2
Franges		5	
Llistes blaves als caps	4		4
Randes		2	3
Sobrepassat		1	1
Brodat			2
Encordonat			1
Seda	5	3	3
Flocadura	3	2	
Cotó	1		
Llenç		3	1
Tela		6	1
Antigor		1	1

Fig. 17.1. Tovallola llistada de diversos colors (a baix): Maître de Flémalle (Robert Campin ?): L'Anunciació, c. 1415-1425? inv. 3937, Brussel·les, Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique (detall)[7]

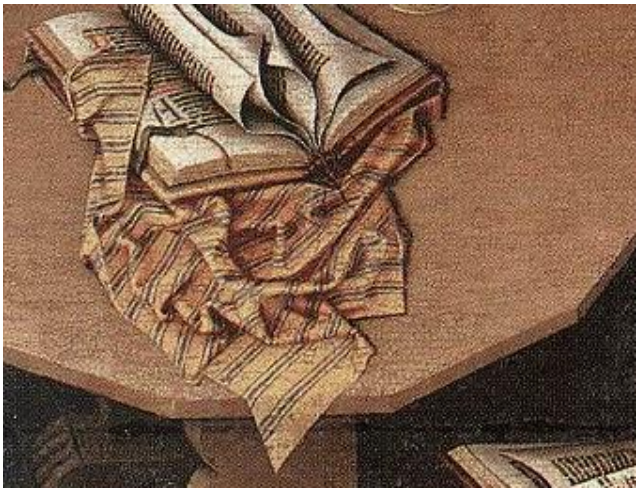

Fig. 17.2 (a la dreta). Tovalloles blanques amb randes: Robert Campin, Triptic de l'Anunciació, c. 1427. Nova York: Metropolitan Museum[8]

[6] Tenat o tanat: de color moradenc, vinós o ros fosc*(DCVB)*

[7] Font: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Annunciation_by_Robert_Campin_(Bruxelles)#/media/File:L%27annonciation.JPG

Fig. 17.3. Pieter Bruegel el Vell (còpia), segona meitat del segle XVI (detall). Extracció de la pedra de la bogeria. Després de 1557. Saint-Omer: Le cabinet Renaissance, musée de l'Hôtel Sandelin [9]

Fig. 17.4. Tovallola blanca: Matthias Grünewald, Concert d'Àngels i Naixement, c. 1515, Musée d'Unterlinden, Colmar (detall)[10]

La pintura gòtica, a través dels seus retaules, és una font de documentació molt interessant amb relació a les tovalloles. Les representacions de tovalloles en les escenes de l'Anunciació, dels naixements, del bany del nadó, de la circumcisió de Jesús, del Sant Sopar i de Pilat en el discurs de la Passió permeten d'identificar aquestes peces de roba en els seus contextos. Les dones, protagonistes moltes vegades d'aquests escenaris, són un testimoni clar de les activitats que es portaven a terme a la llar: l'assistència als parts, la preparació del menjar, servir els aliments i tenir cura del bany dels infants eren moltes de les tasques de les quals les dones n'eren les responsables.[11]

[8] Font: https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_de_M%C3%A9rode#/media/File:Robert_Campin_-_Triptych_with_the_Annunciation,_known_as_the_%22Merode_Altarpiece%22_-_Google_Art_Project.jpg

[9] http://www.patrimoines-saint-omer.fr/uk/Les-musees-et-oeuvres/Musee-de-l-hotel-Sandelin/Parcours-Arts-du-16e-au-19e-siecle/Ecoles-du-Nord/Cutting-Out-the-Stone-of-Madness-copy-after-Pieter-Bruegel-the-Elder

[10] Font: http://www.wga.hu/index1.html

[11] Per una aproximació als objectes de la vida quotidiana i les activitats que es feien a casa, vegeu: Teresa VINYOLES i VIDAL, "L'utillatge de la llar als darrers segles medievals", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 29, 1999, p. 1165-1184.

Fig. 17.5. (a sota a l'esquerra). Tovalloles blanques amb franges, llistades i amb escacat: Pietro Lorenzetti, Retaule amb escenes de la Vida de la Verge, el Naixement de la Verge, c. 1342, Catedral de Siena, Panell (NG 1113), Museo dell'Opera del Duomo (detall)

Fig. 17.6. (a dalt a la dreta). Tovallola blanca I tovallola de cap amb llistes: Sano di Pietro (atribuïda). Naixement de la Verge, c. 1428-39, Museo d'Arte Sacra d'Asciano (detall)[12]

[12] Font: Google Art Project

Fig. 17.7. Sano di Pietro (Ansano di Pietro di Mencio, Siena 1405–1481), Naixement i nom de sant Joan Baptista, c. 1450–60, núm. Inv. 1975.1.44 The Metropolitan Museum of Art (detalls a les figures inferiors)[13]

[13] http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/458984

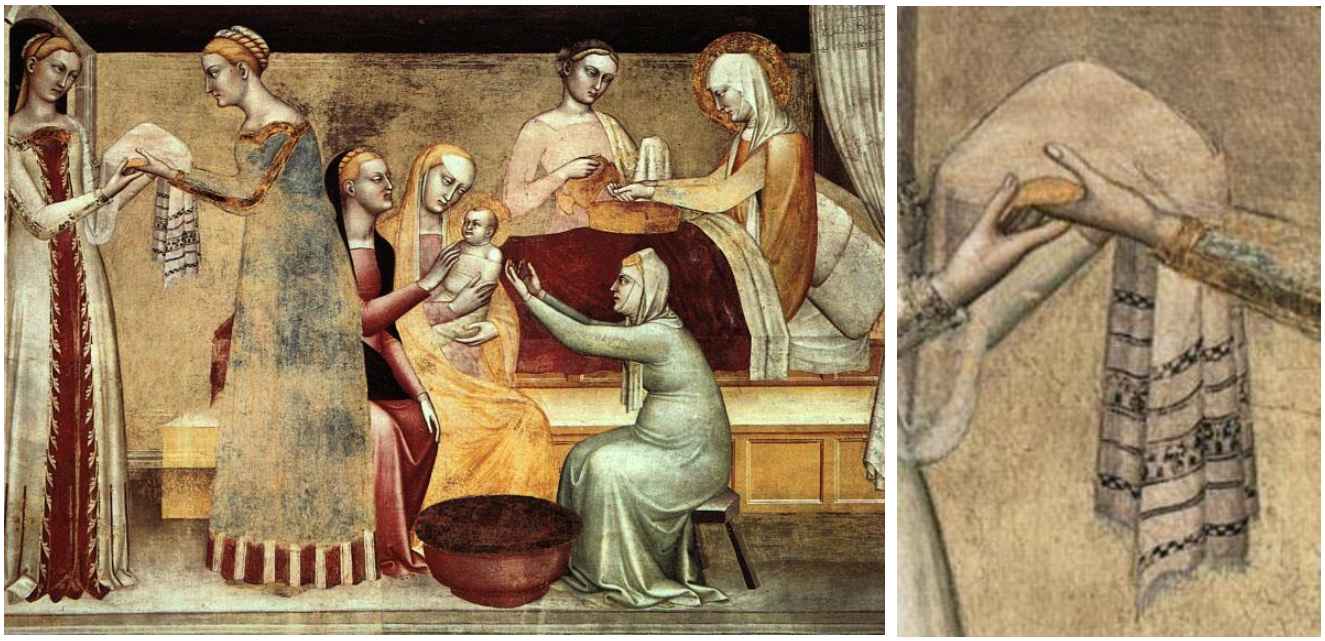

Fig. 17.8. Tovalloles blanques amb llistes i motius ornamentals. Giovanni da Milano, Naixement de la Verge, 1365, detall del mur nord, Fresc, Capella Rinuccini Santa Croce, Florència[14]

Fig. 17.9. Tovalló de lli i cotó, segle XV. Itàlia? Paris, Museé du Moyen Age Cluny[15]

[14] Font: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Rinuccini_Chapel_%28Basilica_of_Santa_Croce%29
[15] Font: http://www.musee-moyenage.fr/homes/home_id20393_u1l2.htm

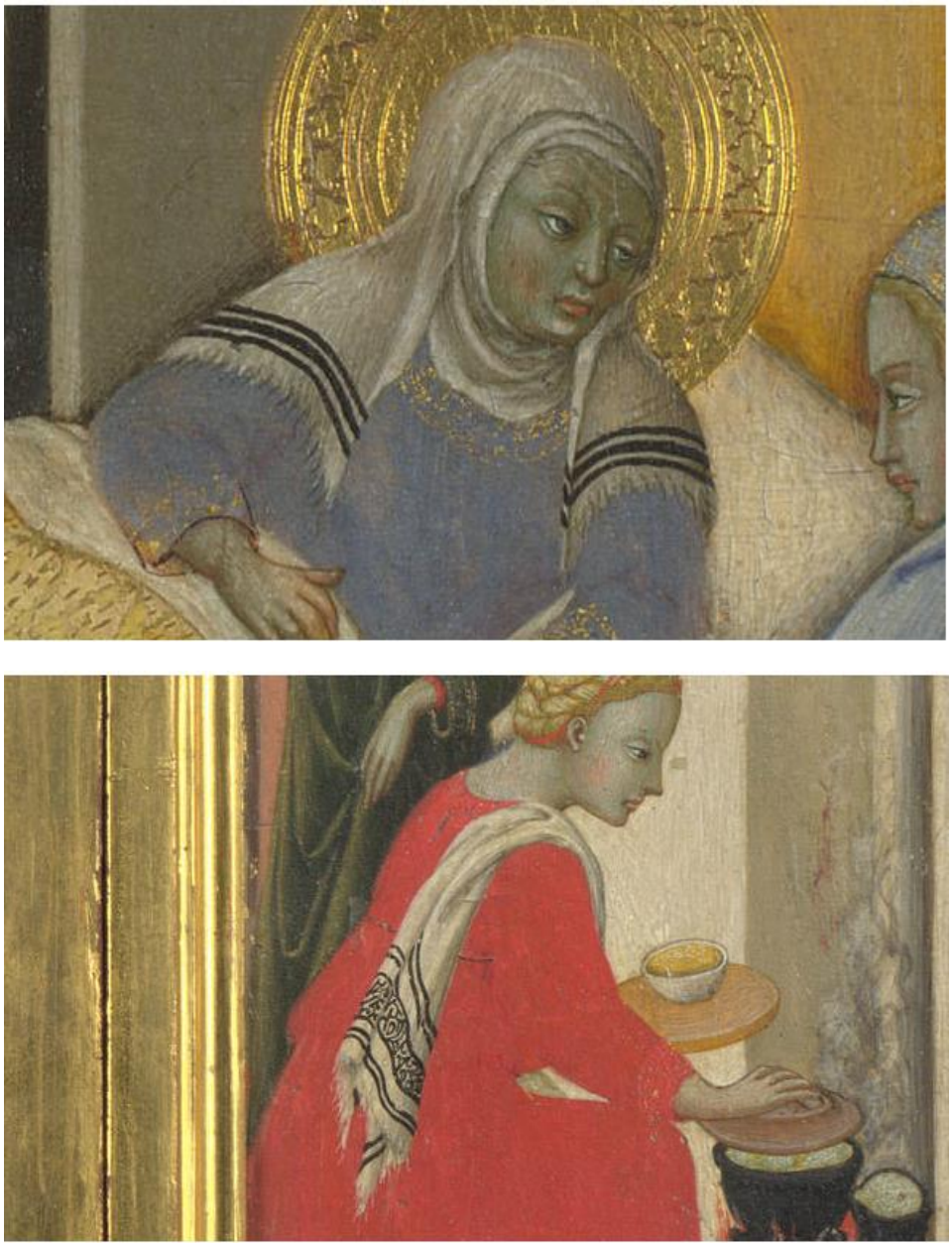

Fig. 17.10. Tovallola de cap blanca amb llistes negres i flocadura i tovallola blanca amb llistes i randes. Mestre de l'Osservanza, naixement de la Verge, c. 1440, Londres, The National Gallery[16]

[16] Font: http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/master-of-the-osservanza-the-birth-of-the-virgin

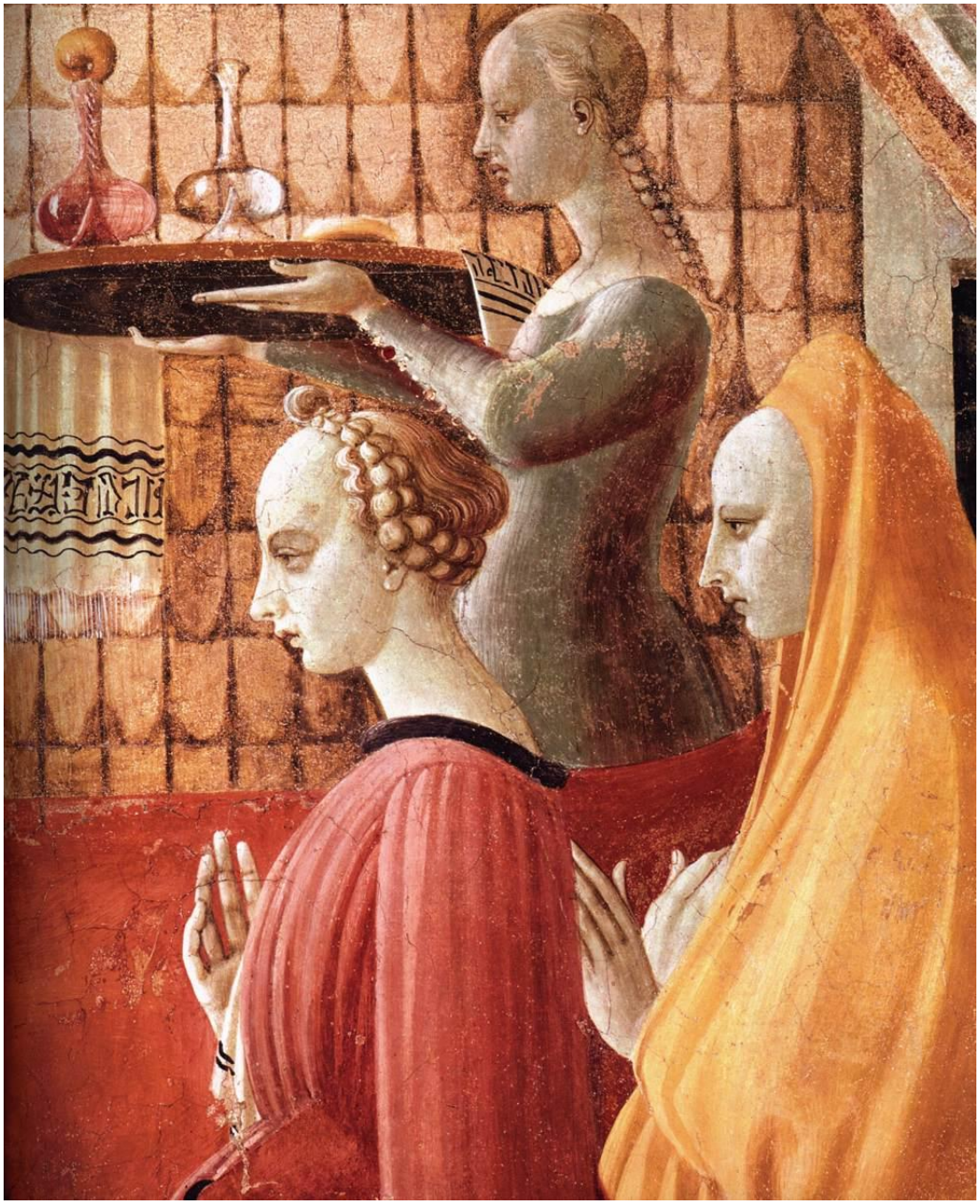

Fig. 17.11. Tovallola blanca amb flocadura i llistes als caps amb inscripcions decoratives: Paolo Uccello (atribuïda), El naixement de la Verge, c. 1435, fresc de la capella de l'Assumpció de Prato (detall)[17]

[17] Font: http://www.wga.hu/index1.html

Fig. 17. 12. Bernat Martorell, retaule de Sant Jordi, escena de la Flagel·lació, c. 1435, París, Musée du Louvre (detall)[18]

Fig. 17.13. Tovallola blanca: Martin van Cleve o taller. interior d'una cuina, detall, c.1565, Skokloster Castle[19]

[18] Font: Francesc RUIZ I QUESADA, *Bernat Martorell, el mestre de sant Jordi*, Generalitat de Catalunya, - Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2002, detall fotografia p. 47.

17.1 Rentamans o llavamans

Els *llavamans* o rentamans era un plat normalment de metall o de terrissa, que trobem en moltes sales i cambres per a rentar-se les mans amb l'aigua que queia d'un pitxer o d'algun altre recipient. Fixem-nos en els esments que trobem a la documentació de Lleida.

Objecte: Rentamans o llavamans	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Hun plat de lavamans, de lautó	1483	Llautó	109		Cambra del difunt
Hun lavamans ab lo dit senyal, tot de mèliqua	1483	Terrissa	110		Recambra
Hun reffredador, del senyal mateix, e hun lavamans de mèliqua	1483	Terrissa	110		Recambra
Hun lavamans de mèliqua e una cetra	1483	Terrissa	112	5 s., 6 d.	
Hun plat de lautó, de lavamans	1484	Llautó	114	12 s.	
Lavamans de lautó	1488	Llautó	118	6 s.	
Hun lavamans de lautó.	1500	Llautó	123		
Hun lavamans de estany	1500	Estany	123		
Hun plat lavamans de lautó	1509	Llautó	130		Sala
Dos lavamans y una bacina plena, de lautó	1510	Llautó	131		Cambra de la cuina pintada
[argent] hun plat gran, lavamans, ab lo sol enmig, pessa deu marchs	1523	Argent	142	70 ll.	
Tres plats de lavamans, de carasqua[20], grans.	1529	Alzina	145		Sala
Un lavamans de lautó y una copeta de coure	1529	Llautó	145		Cambra de la carrera
Un lavamans de mèlica	A1550		151		Lo rebost

Després de veure què ens diuen els documents escrits sobre els *llavamans* o rentamans, podem assenyalar el següent:

- En principi, el rentamans o *llavamans* que tenim documentat era un plat que tenia la funció de recollir l'aigua abocada, que servia per a rentar les mans. Potser la bacina que acompanyava el *llavamans* al document 131 (any 1510) també servia per contenir l'aigua emprada per a rentar-se. El mateix podem dir amb relació a la setra que trobem mencionada al costat del *llavamans* citat al document 112 (any 1483). No podem parlar encara de l'existència d'un moble en relació al llavamans, destinat a fer la funció de rentamans. La documentació de Lleida al llarg d'aquests darrers segles medievals ens permet d'afirmar que a les cases dels eclesiàstics encara no hi ha un mobiliari específic per a rentar-se les mans.[21]

- Els rentamans podien ser fets de molts materials. Normalment, a Lleida, eren de llautó o de terrissa valenciana decorada (de Mèlica). També n'hi podia haver de coure, tal com era un que

[19] Font: Google Art Project
[20] Carrasca: alzina. Mot usat sobretot a la Catalunya meridional i al País Valencià.
[21] No podem parlar encara, a partir de la documentació consultada, de l'existència de cap estructura de fusta que fes la funció de rentamans com en algun cas s'ha afirmat en relació a l'edat mitjana. Vegeu: Mónica PIERA MIQUEL, "Quan s'és jove per fer bonic i quan s'és gran per no fer fàstic. Tocadores y lavamanos en la vivienda catalana de la época moderna", *Cuadernos de Historia Moderna. Anejos,* 2009, VIII, p. 96.

fou trobat al castell de Torre-serona.[22] Al costat d'aquests materials (no pas barats), trobem algun llavamans fet amb argent, que costava moltíssim (1.400 sous!), o bé fet de fusta (per exemple els tres plats de llavamans fets amb alzina carrasca que trobem a la sala de la casa esmentada a l'inventari número 145, de l'any 1529).

- Curiosament, els primers *llavamans* que trobem documentats són de la darreria del segle XV (any 1483); després en trobem al llarg de tota la primera meitat del segle XVI, que tenim ben documentada.

- Normalment trobem que es conservaven o bé a la cambra, a la recambra o bé a la sala. També n'hi havia un al rebost d'una casa.

En la pintura trobem representats plats que podien servir com a rentamans o llavamans. Molt sovint eren acompanyats d'una gerra o setra. En la miniatura feta per Loyset Liédet, dedicada a Carles el Temerari que visita David Aubert en el seu escriptori o estudi (figura 17.14), veiem a sota del "parador" o petit tinell un plat –amb un gerro– que és molt probable que tingués la funció de fer de *llavamans*. Aquesta miniatura és molt interessant també per altres objectes que hi ha representats, com pot ser un escambell, un altre seient plegadís, un faristol, un mirall, etc.

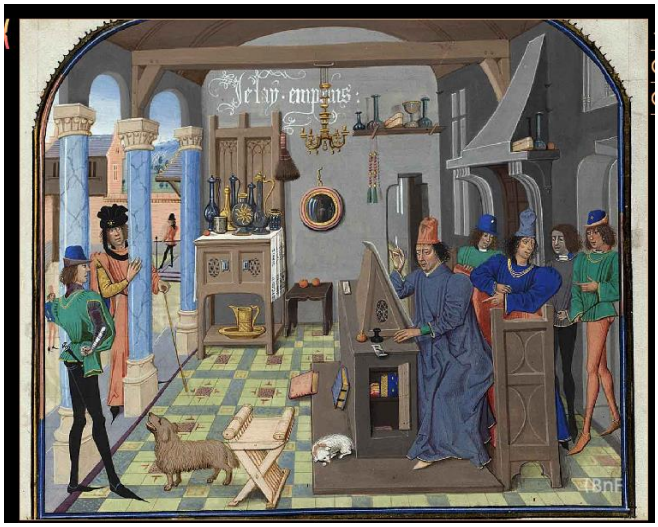

Fig. 17.14. Loyset Liédet, Carles el Temerari visita David Aubert en el seu escriptori. Miniatura inclosa en l'obra de David Aubert, *Histoire de Charles Martel*. Feta al segle XV. Conservada a Brussel·les, KBR, ms. 8, f. 7

[22] Al castell de Torre-serona, al porxo, hi havia "*un lavamans de coure*". J. J. BUSQUETA, "L'inventari de béns dels castells....", p. 286.

Fig. 17.15. Mestre de Flémalle, El retaule Werl, Santa Bàrbara llegint, 1438, núm. inv. 1353, Museo del Prado, Madrid[23] (detall)

En la pintura del Mestre de Flémalle annexa (vegeu més avall, fig. 17.15), veiem una magnífica representació d'un rentamans amb el seu gerret. Es veuen les característiques d'aquests objectes de metall, lluents i curosament treballats. En les pàgines següents en veurem altres representacions que provenen de la pintura alemanya i de la pintura catalana. Aquests objectes els retrobem normalment a la sala, en l'escena de l'anunciació. En algunes escenes dedicades a la Mare de Déu, l'artista ha representat només una setra o un pitxell sense representar el *llavamans*. Creiem que es tracta d'una simplificació, pel caràcter simbòlic que aquests objectes tenien. Fins i tot en la representació de temes que al·ludeixen a la Mare de Déu indirectament, com per exemple en l'escena de sant Lluc pintant la Verge, on no hi ha representat el *llavamans*, però sí que hi podem veure la setra damunt del parador de la sala (fig. 8.39).

Fig. 17.16. Hans Multscher, Retaule de Wurzach, Crist davant Pilat, primera meitat del segle XV. Gemäldegalerie, Staatliche Museen zu Berlin

[23] https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_Werl

A Alemanya, a la zona superior de Rin, el pintor alemany Hans Multscher en l'escena de Crist davant de Pilat, dins del cicle de la Passió de Crist, amb un estil que el caracteritza i en el que es destaca l'humanisme greu dels seus personatges, ha representat un escenari en el que els teixits tenen un paper rellevant en el moment en que Pilat es renta les mans: les cortines verdes del pal·li (dels mateixos tons i motius ornamentals que la vestimenta de Pilat), el drap amb la decoració d'unes aus daurades sobre fons vermell per sota del llavamans, que destaca també pels reflexos metàl·lics, i la tovallola blanca amb unes franges d'escacat, permeten reconstruir aquest episodi, emmarcar les accions i els gestos dels personatges i centrar el protagonisme dels objectes –el pitxer o setra i el llavamans– que justifiquen el tema.

Fig. 17.17. Vergós i taller, Retaule de sant Esteve, Naixement de Sant Esteve, c. 1495-1500, inv. 015876-000 MNAC [24]

Fig. 17.18. Joan Antigó, Retaule de la Mare de Déu de l'Escala, Monestir de Sant Esteve de Banyoles, Circumcisió de Jesús, c. 1437-1439 . Foto: Imma Sànchez i Boira

[24] Font: J. BOLÒS, *Vida quotidiana*…, p. 63.

Objecte: Rentamans o llavamans	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Ítem, tres palms de lenç, stret a[...] de pentinador.	1461	llenç	73		cambra
Ítem, hun pentinador de fillperpua.//	1463	filperpua	79		cambra
Ítem, hun pentinador de dosenpua, a mossèn Johan Pèriç, lochtinent de official, per cinch sous, sis diners ... V ss., VI <d.>	1463	dosenpua	80	5 s., 7 d.	
Ítem, hun sobreplat ho pentinador, a mossèn Blay Guiu, per ... II s.	1474		98	2 s.	
Ítem, hun pentinador obrat	1518	obrat	133		cambra
Ítem, en lo cayxonet ha hun pentinador de tella, ab fflocadura de seda, blanqua	1518	tela amb flocadura de seda	133		cambra
Ítem, dos pentinadors, de bri de lli.[25]	1521		137		cambra
Ítem, un pentinador dolent	1521		137		cambra
+ Ítem, un pentinador de tela, brodat, a micer Voltor ... VII s.	1522	tela brodat	138	7 s.	
Ítem, un pentinador prim, oldà, un tros de lens prim y una coxinera, a mossèn Sió ... IIII s.	1522	prim	138	4 s.	
Primo, un pentinador de seda rexada, ab franges d'or tot alredor.	**1523**	seda reixada amb franges d'or	141		
Ítem, un pentinador de tela, obrat de seda negra, y unes tenalles de ferre.	**1523**	tela, obrat de seda negra	141		cambra
Primo, vint-i-vuyt torquaboques y hun exugamans en una coxinera dolenta, foren judicats, y hun pentinador ab una tovallola dolenta, tot per ... XVII s.	**1523**		142	17 s.	cambra
Ítem, hun pintinador de seda cuyta, ab sa trena d'or y cabeç d'or, vall ... I l., IIII s.	**1523**	seda cuita	142	1 l., 4 s.	casa de baix
Ítem, I pentinador de tela de calicú[26], ab trenes de grana y seda blanqua	**1539**	tela de *calicú*	149		estudi
Ítem, un pentinador de tela, desfilat, guarnit de flocadura y guarnit al un cap.	**1559**	tela, desfilat	161		cambra
Ítem, pentinador de tela, guarnit de passamà negre	**1563**	tela, guarnit de passamà negre	168		cambra

[25] El bri de lli servia per fer un teixit de la pura fibra del lli o del cànem, sense estopa ni borra. *DCVB*.
[26] Calicó: roba blanca de cotó. Prové del francès calicot. DCVB.

17.2 Pentinador

La docmentació de l'Arxiu Capitular de Lleida (ACL) permet d'identificar els teixits i les robes personals que els eclesiàstics de Lleida conservaven a casa seva. Al costat de les tovalloles, eixugamans i tovallons, entre la roba personal hi havia el pentinador. El pentinador és un mocador gran o vesta amb el què la persona que es pentina es cobreix des del coll fins a la cintura perquè no li caiguin cabells damunt del vestit (*DCVB).*

Entre la documentació de Lleida, el pentinador no el trobem documentat fins a la segona meitat del segle XV. Era un objecte personal que es guardava a la cambra de dormir, en la major part dels casos, a dintre dels calaixos de l'*estrado* (docs. 79 i 133), a dins dels cofres (doc. 73) o a dins de les caixes, amb la resta de la roba i dels objectes personals (doc. 141).

L'existència d'aquests objectes més personals a les cambres és un reflex de la preocupació creixent de la gent per la seva higiene i el seu aspecte personal. Crida l'atenció la presència de pentinadors a les cambres dels eclesiàstics en el mateix moment en què Jaume Roig escriu una obra on es fa esment a qüestions relatives a la higiene i bellesa, adreçada sobretot als costums i pràctiques femenines: *Spill,* coneguda també com el *Llibre de les Dones.*[27]

Els pentinadors, els miralls, les pintes, els raors o ganivets per al pèl de la barba o els cabells (*rehors*), els *barbers* i els bacins de barber, les bacines, els plats i els orinals, entre d'altres objectes, són una mostra d'allò que hi havia a les cases d'aquests eclesiàstics relacionat amb la neteja i la higiene personal.[28] Les bacines són presents a la cambra, a la sala i a la cuina, i són uns recipients molt relacionats amb el fet de rentar-se i potser d'ensabonar-se les mans.[29] A la cuina del canonge Lluís de Montsuar hi havia, entre molts objectes, una bacina, una setra i un plat (doc. 149, any 1539):

> *"Ítem, una bacina de aram ab sos peus, per tenir aygua.*
> *Ítem, I setra de aram, petita, dolenta.*
> *Ítem, I plat de llautó, per a dar ayguamans.*"

---

[27] Jaume ROIG, *Spill o Llibre de les dones*, Barcino, Barcelona, 1928.

[28] Mónica PIERA MIQUEL, "Quan s'és jove per fer bonic i quan s'és gran per no fer fàstic. Tocadores y lavamanos en la vivienda catalana de la época moderna", *Cuadernos de Historia Moderna. Anejos,* 2009, VIII, p. 93-117.

[29] *Ítem, dos bacins de barber e dues bacines de dar ayguamans*, documentat a casa del canonge Gabriel de Vilanova (doc. 71, 1460); *Ítem, una bacina gran d'aram, ab tres peus, a mossèn Anthoni Sopiera, per quaranta-cinch sous ... XXXXV ss.,* a l'encant d'Antoni Rollan (doc. 80, 1463); *Ítem, tres bacins de barber, los dos xichs e hun gran* (doc. 85, 1463); *Ítem, una bacina d'ençabonar, sotil, d'aram* (doc. 131, 1510); *Ítem, huna bacieta, ab sa corda y corriola per a traure aygua* (doc. 134, 1518); *Ítem, quatre bacins de lautó, de barber* (doc. 135, 1518); Ítem, una bacina de aram, per ensebonar (doc. 141, 1523), *Ítem, una bacina gran, ab sos peus, bolonada, ab dues anses ... IIII l.*(doc. 142, 1523); *Ítem, una bacina de aram ab sos peus, per tenir aygua* (doc. 149, 1539); *Ítem, IIII bacines de llautó grans, per a ayguamans, ja usades* (149, 1539).

A la sala, del també canonge Gabriel de Vilanova, hi havia entre molts objectes, dos bacins de barber i dues bacines (doc. 71, 1460): *"Ítem, dos bacins de barber e dues bacines de dar ayguamans"*.

Els *barbers*, documentats des de l'any 1354, completen l'assortiment de productes tèxtils relacionats amb la higiene, juntament amb els mocadors. El *barber* devia ser una mena de mocador o tovallola que feia de pitet, com ens informen els inventaris del segle XV: "*Ítem, Iª tovayllola blava, a manera de barber*[30]*, a·n Johan Exemeniç ... II ss., I dr."* (doc. 53, 1399).

Els eclesiàstics de Lleida els guarden entre els seus objectes personals, normalment en llurs cambres o a la sala, amb la resta de la roba de la casa, o dins dels cofres, com ens permet documentar un inventari de l'any 1363, de la casa d'Arnau Odalguer (doc. 16): "*I cofre de capelà, ab I drap de barber"*.

Per completar els tipus d'objectes relacionats amb la higiene, a les cases dels eclesiàstics de Lleida hi havia també les cadires de barber (vegeu capítol 7) i els bacins de barber. Un document del segle XVI ens permet d'identificar a l'aigüera del rebost de la cuina uns bacins de barber ("*Primo, en la aygüera, dos basinets de lautó, ayxí com huns de barber"*, doc. 133, any 1518).

Al segle XVI comencen a aparèixer caixes i objectes per guardar tot allò relacionat amb la higiene, com un estoig de barber ("*Ítem, hun estog de barber, ab tot son ffer<r>ament*", doc. 133) o una capsa de barber ("*Ítem, una altra capsa de barber*", doc. 167).

En la documentació del segle XIV no hem trobat l'esment de cap mocador. Els mocadors són presents en la documentació a partir de la segona meitat del segle XV, fins al segle XVI.[31] Estan relacionats amb la higiene i la neteja personal ("*Ítem, cinch mocadós bruts e hun rahor molt dolent"*, doc. 110, 1483), i en la documentació s'identifiquen en algun cas amb els torcaboques ("*Ítem, altres sis mocadors o torquaboques, al dit Berthomeu Pastor, menor ... II ss., IIII ds."*, doc. 74, 1461); alguns mocadors són de teixits delicats i ben guarnits ("*Ítem, dos mocadós de tela, ab cordonet d'or entorn, a·n Johan Gispert, texidor ... I s., VIII ds.",* doc. 74; "*Ítem, hun mocador, ab mostres d'or e de seda"*, doc. 90, 1464). Se n'han trobat a la cambra i a la sala, en algunes de les cases de Lleida.

Molts eclesiàstics tenien el costum de guardar coses i objectes petits embolicats en un mocador:

*"Ítem, hun mocador prim, hon havia sexanta-huyt florins, mig en or, e de nombre" (*dins d'una caixa tancada que hi havia a la cambra del canonge Joan Calb, doc. 76, any 1462).

[30] El *barber* (mot no esmentat amb aquest significat ni al DCVB ni al DECLC) potser era una mena de tovallola que es feia servir quan es tallava la barba o potser era una tovallola que es posava sota la barbeta quan hom menjava.

[31] Vegeu docs: 71, 1460; 73, 1461; 74, 1461; 76, 1462; 77, 1462; 79, 1463; 80, 1463; 90, 1464; 110, 1483; 121, 1492; 123, 1500; 125, 1504; 126, 1504; 127, 1506; 130, 1509; 133, 1518; 137, 1521; 141, 1523; 142, 1523; 145, 1529: 150, 1545; 151, a1550; 152, 1550; 153, 1550; 158, 1556; 160, 1559; 161, 1559; 164, 1562; 166, 1562; i 169, 1563.

"Ítem, en hun mocador, XXIII ducats e tres pacíffics[32]*, cinc florins d'or ... XXIII ducats, tres pacífics, cinc florins d'or"* (a l'estudi de casa de Manuel d'Argentona, doc. 127, 1506).

"Primo, hun mocador en lo qual se trobà CCL ducats e, de altra part, dos alfonsins ... CCL ducats, dos alfonsins" (dins d'un arquibanc davant del llit de la cambra de la casa de mossèn Argentona, doc. 127, any 1506).

"Ítem, un mocador, ple de gra de mostalla" (aquesta mostassa era dins d'una caixa llarga que hi havia a la cambra del prevere Rafael Rafart, doc. 137, 1521).

També sabem que els mocadors es podien guardar dintre de capses, juntament amb altres objectes i coses més petites:

"Ítem, una capsa pintada, ab mocadós hi moltes cosetes hi colós; la dita casera pertén que tot so que és en dit cofre és seu" (una capsa que es va trobar dins d'un cofre situat a l'entrada de la cambra del cabiscol de la seu Damià de Liori, doc. 151, a1550).

"Ítem, una capseta quadrada, ab son cobertor, y dedins un compaç, un mocador desfilat de nabal[33]*, un altre mocador de tela ab rets als caps, altre mocador de tela, brodat al entorn, y al cap de seda negra, un ret per mocador, tres cabessos de tela y altre també de tela, oldà, y uns guans prims, de cabrit"* (dins d'una caixa d'àlber amb la coberta de noguer amb pany i clau a casa del prevere Bernardí Lluçars, doc. 161,1559).

Entre els documents conservats a l'ACL del segle XVI, hem trobat també la menció, per influència castellana, del *tocado* (doc. 133, 161) i de la *toquilla* (docs. 142, 145, 161 169, 171). Tant el tocado com la toquilla eren era una mena de mocadors. El *tocado* es portava enrrotllat al cap (DCVB) i la *toquilla* podia cobrir el cap o l'esquena (DCVB).

Al relació al segle XVI, comptem amb l'inventari de Brunissèn, vídua de Ramon Eimeric, metge de la ciutat de Lleida. (doc. 50, 1399). Aquesta dona tenia entre els seus béns unes *gandalles* o *gandaies* que, segons el *DCVB*, eren una lligadura de malla de seda o d'altre teixit fi, i de vegades de fil d'or, amb què antigament portaven recollits els cabells les dones:

"Ítem, Iª gandanya de fil d'or e de seda."
"Ítem, altra gandanya[34] *verda, ab or."*

També n'hi havia una a casa d'Antoni Casagualda, de la seva vídua (doc. 82, 1463), a casa de Bernat de Vilagrassa, de la seva muller (doc. 85, 1463); a casa de Pere del Camp, també de la dona (doc. 90, 1464); però també a casa d'un canonge, a la seva cambra (doc. 125, 1504), a casa de Diomedes Lladró, senyor d'Anglessola (doc. 135, 1518),[35] i a casa de la senyora Telma (doc. 160, 1559). Tots aquests objectes, relacionats amb la cura i la protecció dels cabells, segurament exigien l'existència d'un moble o espai a la cambra per poder empolainar-se. Entre els documents de l'ACL

[32] El pacífic era una moneda d'or (amb un valor de 18 a 20 sous), creada per Pere IV, l'any 1465.
[33] Naval: tela de cotó, de gruix mitjancer, enravenada, que serveix per a folros. DCVB.
[34] Gandalla o gandaia: lligadura de malla de seda o d'altre teixit fi, i a vegades de fil d'or, amb què antigament portaven recollits els cabells les dones. *DCVB*. És interessant saber que a Berga, l'any 1441, s'esmenta "tres aguylles de lautó per fer gandaylles". M. D. SANTANDREU, *La vila de Berga*..., p. 349.
[35] És molt interessant aquest text que fa referència a la *gandaia* per a cobrir els cabells de les núvies: *Ítem, una gandaya*[35] *de fil d'or y seda vermella, la qual dix que la senyora, sancta glòria haja, les dexava a les nòvies.*

no es fa cap referència a un moble específic per poder guardar els miralls, les pintes, les gandaies i els mocadors. És cert que el fet de lligar-se els cabells amb gandaies podria haver estat l'orígen d'un moble –el lligador– que es pot documentar més tardanament, com s'ha afirmat en algun cas.[36]

[36] Mónica PIERA MIQUEL, "Quan s'és jove per fer bonic i quan s'és gran per no fer fàstic. Tocadores y lavamanos en la vivienda catalana de la época moderna", *Cuadernos de Historia Moderna. Anejos,* 2009, VIII, p. 100.

17.3 Bugader

Els inventaris *post mortem* permeten reconstruir els objectes relacionats amb les activitats domèstiques que es feien a la casa. Aquest és el cas de rentar la roba. Com hem vist, en parlar dels bancs i de les banques, moltes vegades els inventaris distingien la banca per a seure d'aquella que es destinava a altres usos de la casa, com per exemple rentar la roba. En un mateix document, es descriu a la cuina la presència d'una banca de fer bugada i d'una altra per a seure ("*Iª bancha de fer bugada.*" i "*Iª altra <bancha> de seure*"; doc. 50, any 1399). Podem parlar així de l'existència d'un mobiliari relacionat amb el treball.

Objecte: Bugader	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Cartró bugader	1388		16		Porxo
Banca bugadera	1383		16		Cuina
Una banqua buguadera, de pocha valor.	1387		22		Celler
Una bancha bugadera	1387		23	4 s., 6 d. barcelonesos	
El quatró [cartró] bugader	1388		26		Cambra
Iª bancha de lavar bugada	1396		43	2 s., 3 d.	
Banca de fer bugada	D.1396-1398		46		Entrada
Iª bancha de fer bugada.	1399		50		Cuina
Cartró bugader	1399		51		Cuina
Uns fferres e una bancha de fer bugada	1399		53	7 s.	
Un bugader de vímens e de canes, de poca valor.	1441	Vímets i canyes	65		Cuina
Huna banca bugadera gran, ab hun cartró bugader	1460		70		Celler
Huna banca bugadera	1460		70		Casa
Hun coci per fer bugada, ab sa bancha de pedra, enserpellat, sta en la cuyna engastat.[37]	1460	Pedra	71		Cuina
Una bancha redona de fer buguada; la dita bancha de fust	1460	Fusta	71	1 s., 6 d.	
Una bancha bugadera, petita	1461		73		Entrada
Un banch gran, una banqueta bugadera e un alcorcinet	1461		74	1 s., 8 d.	
Un coci per fer bugada, petit.	1467		87		Cuina
Un bugader de miga mà.	1467		87		Estable
Huna tenalla trencada, de fer bugada	1464		90		Cuina
Huna banqua bugadera, sense peus.	1464		90		Cambra prop de la cuina
Hun bugader gran, de fer bugada	1465		95		Sala
Dos bugadés sotils	1478		99		Cuina
Una caça de fer bugada, bona	1510		131		Cambra del cap de l'escala
Hun cosi gran, de ter<r>a, per a ffer bugada	1518	Terra	133		Cuina
Huna picha de pedra, per fer bugada.	1518	Pedra	135		Cambra
Una caldera de fer bugada, de tenguda de cinch ho sis cantes	1529		145		
I cove bugader	1539		149		Pastador

[37] El mateix document diu que era encastat, segurament a la paret de la cuina.

Un cossi de terra y una banca de fusta, per fer bugada	1552	Terra	156		Cambra de la tia
Una banca de fer bugada	1552		157	1 s., 7 d.	
Dues banques de fer bugada.	1556		158		Entrada baixa
Una caldera de aram per fer bugades, de tenguda de tres cànters, poch més o manco	1559	Aram	161		Algorfa
Una bàcia migancera y altra chiqua y una de fer bugada	1574		163	4 s.	
Un cossi de terra, per fer bugada.	1562	Terra	164		Cambra de la cuina
Un cossi de terra, per fer bugada.	1562	Terra	165		
Una bancha de fust per fer bugada	1562	Fusta	167	3 s.	
Una caldera de fer bugada, de tinguda de dos cànters o poch més	1563		168		*Cambreta on dorm la tia*
Un cove bugader y un paner de sarga, vell	1563	Sarga	168		Terrat
Un cove bugader, mijanser.	1563		171		Porxo
Una banca per fer bugada.	1568		177		
Una caldera, de tenguda de dos cànters, poch més o manco, per a fer bugada	1568		177		Cuina
Un cove de vímens, per a fer bugada	1568	Vímets	177		

En molts casos, trobem el bugader a la cuina, juntament amb altres objectes del mobiliari relacionats amb aquesta tasca, que descriurem tot seguit.[38] De bugaders també se'n trobaren, en fer els inventaris de les cases de Lleida dels segles XIV- XVI, a la sala i a l'estable. El més usual era descobrir-lo en aquells espais propis per fer les feines i tasques domèstiques, com podia ser el celler, el porxo, alguna cambra o fins i tot l'entrada. A més, en tots aquests espais també hi trobem d'altres objectes i eines relacionats amb la neteja i amb el bugader.

D'acord amb el quadre annex, podem fer esment dels estris o objectes següents que es poden relacionar amb la neteja:

- Banca bugadera.
- Cartró bugader. D'acord amb el que diu el diccionari (DCVB), hom deia cartró, en aquells segles, a una espècie de paner de vímets, relativament poc fondo, que servia per traginar terra, fems, o per dur la roba a rentar.
- Cossi.
- Cove.
- Tenalla.
- Caldera.
- Bàssia. Segons diu el DCVB, era un recipient de fusta, de pedra o de terra, que pot tenir una forma quadrangular i poca fondària, que serveix per posar-hi el menjar dels

[38] El bugader, a la majoria de les cases, el trobem posat a la cuina, fins i tot en un cas estava clavat a la paret, la qual cosa ens dóna la idea d'un lloc fix per aquest gran recipient de terrissa, revestit de cordes i tapat amb una tapadora de fusta. EQUIP BROIDA, "Els atuells de terrissa a les llars barcelonines vers l'any 1400", p. 207. Són fonamentals les precisions que es fan en aquest estudi. S'hi diu que el recipient per fer la bugada, és a dir, el precedent del safareig, rebia noms diferents: bugader, cossi, *pir* o *ungador*; tots ells tenien unes característiques semblants i de vegades els empren com a sinònims. Alguns tenien una tapadora de fusta, perquè a dins hi devien tenir la roba en remull i també perquè no es feien servir quotidianament, ja que normalment la bugada es feia una vegada al mes. Alguns tenien elements complementaris, com ara un banc bugader per a aguantar-los, d'altres estaven clavats a la paret. Una altra de les característiques d'aquests recipients era que normalment estaven enserpellats, és a dir protegits per una funda de trenat vegetal, que servia per a salvaguardar les peces que serien normalment grans, i per això cares. Sembla que els que consta que estan enserpellats estan més ben conservats que els altres. Pel que fa a la mida d'aquests bugaders, n'hi havia de grans, mitjans i petits; també documentem un bugaderet. Els més petits havien de servir per a rentar les peces de roba més petites, esbandir o rentar poques peces, com ara la roba dels infants. EQUIP BROIDA, "Els atuells de terrissa a les llars barcelonines vers l'any 1400", p. 213.

porcs o d'altres animals domèstics. De fet, en aquest cas tenia la mateixa funció que el cove, el cartró, la pica o la tenalla.
- cassa.
- pica de pedra.
- alcorsí. Potser servia per agenollar-se les dones mentre feien la bugada.

Al costat de rentar la roba, a prop de la cuina es podia pastar la farina, es podia filar i fer treballs relacionats amb el tèxtil ("*una cistelleta dolenta, ab set fusades de li filat*"; "*a-y dos fusos*"; doc. 137, any 1521) o s'hi podia guardar l'escombra per a escombrar la casa.

Centrem l'atenció amb les eines que servien per netejar la roba. La **banca de fer bugada** podia ser de fusta, com s'especifica en alguns documents (doc. 71, any 1460; doc. 156, any 1552; doc. 167, any 1562) o de pedra (doc. 71, any 1460). La banca de fer bugada devia ser una mena de seient de fusta més aviat baix i amb quatre peus. Al DCVB la defineix com a siti o seient de fusta amb quatre petges curts, damunt el qual es posen agenollades les dones per rentar la roba. Sabem també que la banca de fer bugada podia ser també rodona (doc. 71 any 1460). Progressivament, les cases s'adaptaren a les necessitats i a les activitats d'aquests espais. A casa del canonge Gabriel de Vilanova, l'inventari descriu la banca de fer bugada, que era de pedra. També ens mostra el seu cossi, que era enserpellat i sembla que havia estat encastat a la paret de la cuina ("*hun coci per fer bugada, ab sa bancha de pedra, enserpellat, sta en la cuyna engastat*", doc. 71). Aquest exemple ens pot permetre de recordar l'existència d'un tipus de mobiliari arquitectònic que s'adapta a les necessitats i usos d'un espai concret. En aquest cas, això ens permet de pensar que era la cuina l'espai propi per a fer aquesta activitat de la vida quotidiana.

El bugader[39] o **cossi** per fer bugada, com trobem a la documentació (docs. 71 i 87), era un recipient normalment d'una mida gran, encara que també n'hi havia de més petits (doc. 87, any 1487). Els bugaders eren de pedra o de terrissa i podien estar enserpellats (doc. 71, any 1460) o protegits amb vímets o canyes (doc. 65, any 1441). Potser es podien col·locar a sobre d'un suport, la banca de fer bugada. I com acabem de veure podien estar adossats o encastats a la paret de cuina. L'any 1518, la pica de rentar la roba formava també part del mobiliari arquitectònic d'alguna de les cases, com ens descriu un inventari fet aquest any (*"huna picha de pedra, per fer bugada").*

La mateixa documentació ens diu qui feia aquesta feina de netejar la roba de la casa. En el document 168, de l'any 1563, es parla d'"*una caldera de fer bugada, de tinguda de dos cànters o poch més*". Aquesta caldera era precisament situada a "*la cambreta <que> sta prop dita cunya, en la qual dorm la tia"*;la tia, com hem assenyalat abans, era la majordoma de la casa. Evidentment ens descriu un objecte relacionat amb una de les tasques domèstiques que feien les dones. I en aquests cas, encara ens informa com la "tia" (o majordona) dormia en una cambra a prop de la cuina per estar encara més a prop de les tasques que en aquest moment eren bàsicament realitzades per les dones, com podia ser fer el menjar o també pastar la farina.

Tot i que en la majoria dels casos les tasques de fer la bugada es feien prop de la cuina, també trobem que en alguna de les cases de Lleida es podien fer al porxo, al terrat o a les golfes. En

[39] D'acord amb el diccionari (DCVB), el bugader era un cubell o cossi de terra, de fusta o de metall, on posen la roba per passar bugada. La documentació emprada diu: "*un bugader de terra encordat*" (any 1410) o bé "*la porten al pastador on hi tenen el gros bugader de pedra o de terrissa dintre la paret en el qual hi fiquen la roba passada per aigua*" (agost 1925).

el cas en què es diu que era al terrat és perquè aquest espai, on hi havia un cove bugader i un paner de sarga (doc. 168), era situat precisament a prop de la cuina.

Els treballs etnològics poden aportar molta informació a l'hora d'entendre allò que ens diuen els documents escrits (i que no sempre trobem prou ben representat a les imatges dels retaules o de les miniatures de l'època medieval). Els treballs arqueològics també de vegades poden ser fonamentals (per exemple a l'hora d'identificar certes peces de ceràmica).[40]

Quan es feia la bugada, s'utilitzava el lleixiu fet a base de les cendres. Trobem en els inventaris alguns objectes, com pot ser recipients, relacionats amb la cendra. Sovint aquests objectes eren presents a la cuina, fet que ens permet de pensar en el seu ús per a poder rentar i emblanquinar la roba. En el document 37, l'inventari dels béns de Bernat de Vall-llonga, fet l'any 1394, trobem, per exemple, "*Iª altra <tenalla> de tenir cendra, al celler de la casa*". També, en un altre document de l'any 1510 (doc. 131), s'hi diu "*Ítem, dos cendrés*".[41] Així mateix, en la cambra de la cuina pintada, hi havia el següent: "*altre cabaç, ple de cendra*" (doc. 131, any 1510). Finalment, també en la cuina, en la casa de Pere Agustí (doc. 145, any 1529) es fa esment d'una "*caixota, dins la qual ha una poca de cendra*."

Pel que fa als preus, sabem poca cosa. Sabem que una banca bugadera podia arribar a valdre 4 sous i mig. Tres bàssies, segurament de terrissa, una de les quals per fer la bugada, costaren 4 sous, als encants de Lleida. Són unes dades molt escasses. Segons estudisfets a Barcelona, un bugader de terrissa (o de terra) podia costar 3 sous, mentre un bugader també de ceràmica, però trencat, valia només 1 sou i 2 diners.[42]

Pel que fa a aquest aspecte farem una proposta original, amb relació a allò que hem fet als altres apartats. Ens aprofitarem d'un treball etnològic i ens endinsarem novament (ja ho vam fer en atansar-nos als escalfallits) en un aspecte que volem que tingui un cert pes en aquest treball: la relació entre el passat i el present i la importància que aquesta relació dialèctica pot tenir en la didàctica de les ciències socials i en la capacitat de fer comprendre i valorar el passat a la gent que viu actualment.

En primer lloc podem veure uns cossis bugaders, tal com eren utilitzats fins fa pocs anys. S'hi veu també una cassa i una ampolla potser amb llexiu (fig. 17.19). Aquestes fotografies foren fetes a Can Botei, l'any 1981.

---

[40] José I. PADILLA– Josep M. VILA, (coord.), *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1998, p. 187-188

[41] Cendrer: possiblement era un drap gruixat que posaven estès damunt el cossi o bugader, i damunt el qual posaven la cendra per a passar la bugada. En un inventari de Vic de l'any 1491 consta: "*En altre calaix, una sort de draps de cuyna e cendrers*". DCVB.

[42] EQUIP BROIDA, "Els atuells de terrissa les llars barcelonines vers l'any 1400", p. 218.

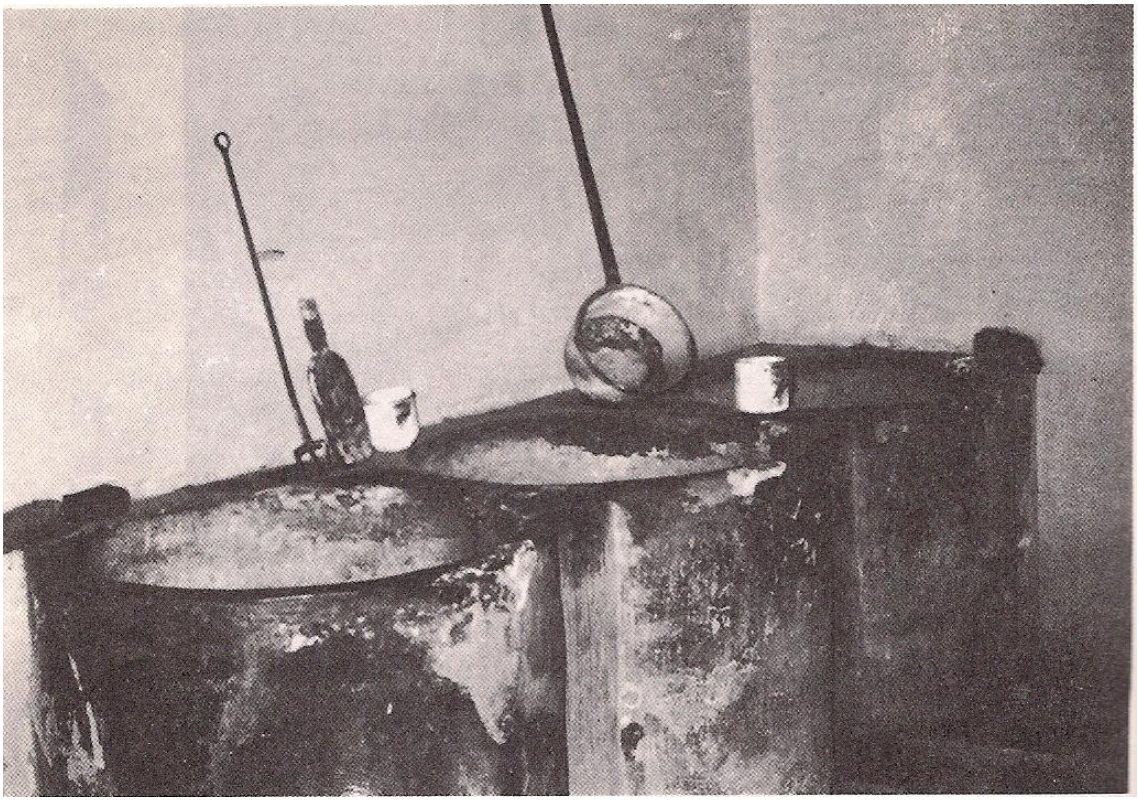

Fig. 17.19. Fotografia dels cossis i altres eines de "fer bugada", a can Botei, de l'any 1981. http://memoriadelsbarris.blogspot.com.es/2012/11/el-carrer-aiguafreda-els-safareig-i-les.html

La segona imatge és la representació d'una dona que fa la bugada. És cert que aquesta pintura flamenca és d'un moment una mica més tardà i ultrapassa el límit cronològic que hem establert per a aquest treball, però atesa la seva excepcionalitat hem cregut important d'incloure-la (fig. 17.20). És molt notable el cossi bugader –*cartró bugader* (doc. 16 de l'any 1383, doc. 26 de l'any 1388, doc. 51 de l'any 1399) o *cove bugader* (doc. 149 de l'any 1539, doc. 168 de l'any 1563, doc. 171 de l'any 1563)– i, fins i tot, sorprèn la representació del nen que assegut en una cadireta fa bombolles de sabo! Mentrestant, una altra dona, fora de la cambra (la cuina?) on hi ha el bugader, està estenent la roba. És una escena que podem pensar que és llunyana, encara que en molts aspectes ens és propera, perquè ens porta a la vida de la gent normal que vivia en molts pobles si fa o no fa un segle endarrere.

El realisme de moltes pintures dels segles XVII i XVIII ens permet de reconèixer allò que ens diuen els documents medievals. La pintura i la iconografia a la baixa edat mitjana és un preludi de la pintura que al llarg de l'època moderna cercarà els seus models també en els espais domèstics, tot transformant la quotidianitat en escenaris artístics.

Fig. 17.20. Jean-Baptiste-Siméon Chardin, La bugadera, c. 1730, Museu de l'Hermitage, Sant Petesburg

17.4 Ratera

En una casa hi havia molts objectes. Per fer aquest treball de recerca només n'hem pogut triar poc més d'un centenar dels esmentats als inventaris i encants. Un dels que hem triat ha estat la ratera. Ho hem fet perquè en trobem força exemples a la documentació dels inventaris de Lleida dels segles XIV- XVI i sobretot perquè és un objecte força ben representat a la iconografia d'aquesta època, encara que això pugui sorprendre de bell antuvi. Fixem-nos d'entrada en allò que en diuen els documents escrits:

Objecte: Ratera	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I portadora, Iª candelereta, I banquet de peus, I sedach [sedaç], Iª ratera, I orinal, Iª maceta ab altra frascha	1388		25	2 s.	
Iª ratera de fferre	1393	Ferro	33		Estudi
Iª ratera, I carner negre, Iª cingla, I fàçquia[43], I grealet, taules e escachs, \I servidora/, d'altra frasca	1393		34	2 s.	
II ballestes rateres	1393		35		Cambra de la dona
II rateres.	1396		42		Cambra del difunt
II rateras e tres cantes oliers	1396		43		
Iª ratera de ferre	1396	Ferro	43	3 s.	
III rateras, II sedaços, I [...], Iª arera	1396		43	4 s., 6 d.	
Iª ratera de maça	1403		58		Recambra
Iª ratera de maça	1403		58		Privada
Iª ratera	1403		60	1 s.	
Iª ratera	1403		60	10 d.	
Iª ratera de fust	1403	Fusta	60	1 s.	
Una ratera de fust	1492	Fusta	120		Sala
Huna ratera	1518		133		Cambra de les dones
Huna ratera de ffust, ab verges de ffere	1518,	Fusta, ferro	133		Cuina
Huna ratera de ffust.	1518,	Fusta	133		Cambra
Una ratera dolenta.	1529		145		Cambra
Una ratera de fust.	1529	Fusta	146		Cuina
Una raterra de fust	1536	Fusta	148		Cambra
Una ratera dolenta	1550		152		Cambra
Una ratera guarnida de ferro y una soga	1559	Ferro	160		Rebost
Una ratera, de fil de ferro	1563	Filferro	170		En la cambra del caragolet
Una ratera de verga de ferro, redona	1563	Verga de ferro	173	11 s.	
Una ratera	1568		177		

La documentació reflecteix curiosament diverses realitats. En primer lloc, cal dir que no pas totes les rateres eren exactament iguals. Què més ens pot aportar sobre les seves característiques:

- Potser d'una manera lògica, trobem rateres al llarg dels tres segles que estudiem. El primer document és el 25, de l'any 1388; el darrer document és el 177 (últim de la col·lecció), de l'any 1568.

[43]Fàsquia: faixa, corretja que passa pel ventre. En un document valencià de l'any 1415: "*D'una part quatre-centes ventreres o fàsquies de cànem [...] e d'altra part quatre-centes tafarres e pitrals de cànem*". DCVB.

- La major part de les rateres eren de fusta. N'hi havia també de ferro, de filferro i de verga de ferro. En un document de l'any 1504, de Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà), esmentat al DCVB, es fa esment d'"*una retera guarnida de ferro*". Devia ser semblant a la que trobem al document 133 de Lleida, que es descrita com a "*huna ratera de ffust, ab verges de ffere*" (any 1518) i exactament igual, en principi, que la "*ratera guarnida de ferro*", esmentada al document 160 (any 1559).

- Pel que fa a les seves característiques, els documents no diuen gaire cosa més. Potser el més notable és l'esment de "*Iª ratera de maça*" (doc. 58). I, certament, les ballestes rateres devien fer referència més aviat a unes ballestes que eren emprades per a matar aquestes bèsties.

- Trobem rateres a la major part de les estances de la casa: a la cambra, a la recambra, a l'estudi, a la cuina, a la sala o al rebost.

- Pel que fa al preu, hi havia moltes diferències entre la ratera que va costat només 10 diners fins a la ratera que va costar 11 sous. Aquesta darrera era, però, de verga de ferro i, curiosament, es diu a l'inventari que era rodona.

A la iconografia trobem magnífiques mostres de rateres de la fi de l'edat mitjana. En podem esmentar un exemple. En el conegut Retaule de Mérode, del mestre de Flémalle veiem dues rateres (fig. 17.8).[44] Una és damunt de la taula (és la que hem ampliat); l'altra és a la finestra. Podem aprofitar per subratllar la cura amb què es van dibuixar les diferents eines de fuster o fins i tot la petita escudelleta de fusta dins la qual es guarden els claus grans amb cabota.

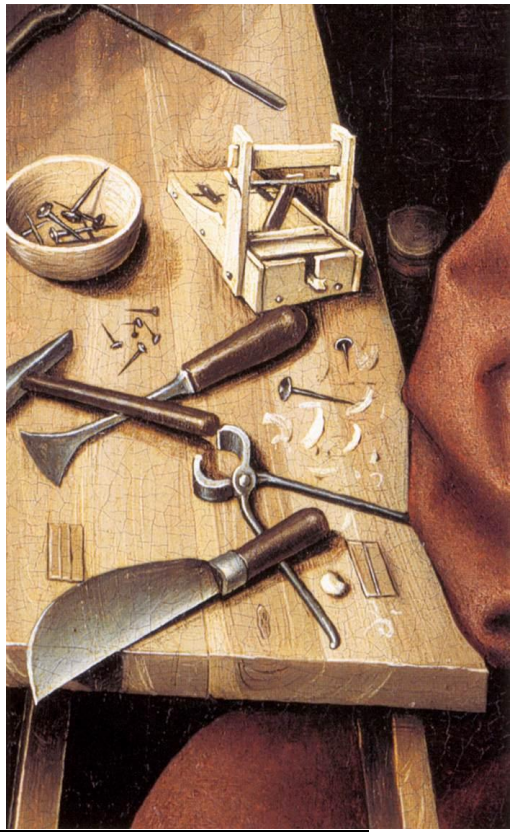

Fig. 17.21. Mestre de Flémalle, Retaule de Mérode, c. 1427. Metropolitan Museum of Art, Nova York[45]

[44] Vegeu: Margaret B. FREEMAN, "The iconography of the Merode Altarpiece", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin,*1957, p. 130-139.
[45] Font: http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/470304

18. Per saber l'hora

Una de les novetats dels darrers segles medievals fou l'aparició dels rellotges. Hi hagué rellotges mecànics als campanars (per exemple al de la seu de Lleida) i també hi havia rellotges en algunes cases.[1] Si ens ho mirem a nivell europeu, el primer canvi fou el pas de sentir l'hora de les campanes dels campanars a sentir-la a la torre del palau comunal. Fou un canvi important, fins al punt que Chiara Frugoni afirma que a mitjan segle XIV "va néixer el temps dels laics, separat per primera vegada del temps de Déu".[2] A Lleida allò que s'esdevingué fou la construcció, havent de superar moltes dificultats, d'un rellotge al capdamunt del campanar de la Seu Vella; encara era el temps de l'Església.[3] D'altra banda, al segle XV, ja trobem els rellotges a les cases. Frugoni mateix, ens recorda l'obra de Botticelli, que dibuixa sant Agustí al seu estudi, davant d'un rellotge, una esfera armil·lar, que s'aguanta sobre un moble, davant d'un llibre obert en què es mostren els teoremes de Pitàgores. La busca del rellotge indica la mitja nit, les 12 (per palesar el treball que no deixa dormir el sant). Tanmateix, l'avenç important s'esdevingué arran de la difusió dels rellotges mecànics.

En aquesta època de les acaballes dels temps medievals, els rellotges començaren a omplir les parets d'algunes cases de les ciutats europees. Nosaltres en el primer apartat d'aquest capítol ens fixarem en com entren, d'acord amb el que diuen els inventaris, a les cases de la ciutat de Lleida. I també com són representats a la iconografia de l'època. Finalment, podrem mostrar un rellotge del sud d'Alemanya d'aquesta època que ha arribat fins a l'actualitat i que es conserva en un museu de Londres. Com hem dit diverses vegades, desitgem que les tres potes o fonaments d'aquesta recerca sobre els objectes dels segles XIV-XVI –escrits, pintura i arqueologia– coincideixin per tal d'ajudar-nos en l'aproximació que fem als diversos objectes d'aquests segles, situats a cavall de l'edat mitjana i la moderna, que volem conèixer millor. D'altra banda, cal assenyalar que el rellotge és un bon reflex dels canvis que s'esdevingueren a la tardor de l'edat mitjana a tot Europa i també és un reflex dels lligams i de les connexions que hi havia entre les classes altes del nostre continent.

---

[1] En relació a la construcció i manteniment de rellotges a Catalunya, vegeu: Lluïsa AMENÓS. *L'activitat i les produccions dels ferrers en el marc de l'arquitectura religiosa catalana (s. XI-XV)*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Departament d'Història de l'Art, vol. 1, octubre 2004, capítol 4.3.

[2] Chiara FRUGONI, *Le Moyen Âge sur le bout du nez. Lunettes, boutons et autres inventions médiévales*, Les Belles Lettres, París, 2011, p. 119; Víctor PÉREZ ÁLVAREZ, "Una invención medieval: El reloj mecánico. Aproximación historiogràfica", a Beatriz ARÍZAGA BOLUMBURU- Dolores MARIÑO VEIRAS- Carmen DÍEZ HERRERA - Esther PEÑA BOCOS (et alii.), *Mundos medievales. Espacios, sociedades y poder. Homenaje al profesor José Ángel García de Cortazar y Ruiz de Aguirre*, vol. II, Editorial Universidad de Cantabria, Santander, 2014, p. 1743-1756.

[3] Caterina ARGILÉS i ALUJA, "El rellotge medieval de la Seu Vella de Lleida", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 14-15, 1993-1994, p. 259- 273.

18.1 Rellotges: de la sorra al metall

Els rellotges eren escassos. Havien de ser força cars i segurament s'havien de fer portar de lluny. És, però, un d'aquests objectes que trobem poc representats a la documentació escrita (perquè n'hi havia pocs) i que en canvi trobem força ben representats en algunes pintures de la tardor de l'edat mitjana. Atesa la importància que tenia el simbolisme en la pintura, la representació material del pas del temps sempre ha estat important; el trobem en alguns casos simbolitzat en el rellotge de sorra o arena i en altres casos en un rellotge mecànic, penjat a la paret en un lloc visible. Ara ens centrarem en aquests segons.

Per entrar en aquest tema, comencem fent un cop d'ull a la taula següent, on es fa esment de tots els rellotges que trobem mencionats als inventaris i encants dels segles XIV-XVI conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (ACL). En aquest cas, hem eliminat la columna del material, que no té cap sentit; per contra, més endavant farem una nova taula en què valorarem especialment el coneixement del nom i de l'ofici dels possessors dels rellotges.

Objecte: rellotge	Data	Núm.	Preu	Situació
Un ralotge de ferre de toquar ores, tot desmarxat [espatllat]	1441	65		Sala
Hun relotge de mija ora, ab son bastiment	1478	100	6 s.	A l'entrant de recambra
Un relotge, ab bastiment de fust [i moltes altres objectes]	1483	108		Cayxó de la cayxa de pi
Un retllotget	1529	145		Cambra de la carrera

Com hem dit, és important saber de qui eren aquests rellotges. Per aquest motiu, fem aquest segon quadre:

Propietari	Any	Nombre de rellotges	Professió
Rollí Galter	1441	1	Mestre d'obra de la seu de Lleida. Casat amb Isabel
Joan Espills	1478	1	Casat amb Llorença
Pere d'Orcuia	1483	1	Prevere
Pere Agustí	1529	1	Canonge i prebost de la seu de Lleida.

A l'edat mitjana, el ritme del temps era marcat per les hores de llum, per la foscor i la claror, pel dia i la nit. Les espelmes i els canelobres, les llanternes i els llumeners o els gresols i les llànties, que trobem esmentats sovint als documents, evidencien la necessitat de la llum. Les activitats s'organitzaven al ritme de la presencia de la claror. Primerament el temps es mesurava pel repic de les campanes de les esglésies o de la seu episcopal. Més endavant, l'avenç tecnològic va fer possible la incorporació d'un objecte que progressivament s'imposà a l'hora de controlar el temps: els petits rellotges portàtils mecànics.

Uns petits objectes funcionals, com eren els rellotges, entraren a formar part del mobiliari dels habitatges. La seva existència segurament no era pas gaire coneguda per la gent que vivia en

aquest temps, perquè tampoc devien ser gaire difosos en els segles que estudiem. Amb tot, com hem vist, fins i tot eren presents en algunes de les cases que ens descriuen els inventaris de la ciutat de Lleida dels segles XV i XVI.

El rellotge és un objecte que només hem trobat citat en quatre ocasions en el conjunt de documents que hem treballant, dels segles XIV, XV i XVI. No era un objecte desconegut, però, com hem dit suara, la presència de rellotges a les cambres de les cases no era pas habitual.[4] A partir del segle XV, la demanda d'aquesta mena de rellotges mecànics d'ús domèstic va començar a augmentar. Van aparèixer els rellotges portàtils, de dimensions més petites, que al llarg de segles XV i XVI es podien trobar en algunes cases,[5] com segurament devien ser els que trobem esmentats en la nostra documentació.[6]

El primer que trobem ja gairebé és de mitjan segle XV. No és pas casual que fos a la casa de Rollí Galter, un mestre d'obra de la seu de Lleida que venia del nord d'Europa. El rellotge de ferro que hi havia a la sala de la casa devia tocar les hores i evidenciar així el pas del temps en la vida de cada dia d'aquest mestre d'obra de la seu de Lleida i de la seva família, en les seves activitats quotidianes.

Aquests rellotges eren de ferro, però podien tenir un bastiment de fusta, tal com trobem esmentat l'any 1478 (doc. 100) o com veiem en el del prevere Pere d'Orcuia, que s'afirma que era guardat dins d'una caixa de fusta (doc. 108). Aquests petits objectes de ferro amb un bastiment de fusta enriquiren progressivament el repertori d'objectes de tipus funcional que trobem a les cases des de mitjan del segle XV i contribuïren també a enriquir els elements decoratius dels espais domèstics. No sabem, però, amb seguretat on eren situats aquests rellotges. En principi, podríem pensar que no fossin rellotges de taula. Si fos així formarien part d'un repertori d'objectes que sovint trobem damunt de les taules i que, tractant-se de rellotges, a part de fer la seva funció, també tindrien una funció decorativa. Amb tot, tal i com trobem representat en alguns retaules, els rellotges sembla que devien ser sobretot de paret.

Hem vist que sovint els inventaris aclareixen la situació dins la cambra de molts dels objectes quan són inventariats. En aquest cas, tanmateix, no s'especifica si es tractava de rellotges de taula o de paret. Nosaltres, tal com hem dit, d'acord amb allò que ens mostra la iconografia, creiem que és molt probable que fossin penjats a les parets de les cambres. Aquesta és certament una de les aportacions que pot fer la iconografia; ho veurem més endavant.

La tecnologia començava a formar part de la vida de la gent. Els canvis i les necessitats que exigien moltes activitats professionals feien necessària la incorporació d'aquestes nous instruments tecnològics a la vida quotidiana. Entre els documents on trobem aquests objectes veiem que, dels quatre casos que tenim documentats, en dues ocasions trobem la presencia del rellotge en cases

[4] Caterina ARGILÉS i ALUJA, "El rellotge medieval de la Seu Vella de Lleida", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 14-15, Barcelona 1993-1994, p. 259- 273.
[5] L'inventari del Palau d'Oliva, de l'any 1550 fa esment de la presencia d'un rellotge despertador. Vegeu: Vicent FELIP SEMPERE, "L'inventari del Palau d'Oliva", *Revista Cabdells*, núm. 4, 2004, p. 101-108, Apèndix documental, p. 109-179.
[6] Carlos M. MADRID CASADO, "La representación de la técnica y de la ciencia entre los siglos XVI y XVIII en la colección del Museo del Prado", *Llull, Revista de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias y de las Técnicas*, 33 (núm. 72), 2010, p. 269-287.

d'un eclesiàstic i en dues més en cases de professionals casats i amb una família. Això ens podria portar a parlar de la necessitat de controlar el temps en la vida urbana.[7]

Volem assenyalar un darrer aspecte. Entre els objectes trobats a la casa que tenia el canonge i prebost de la seu de Lleida, Pere Agustí, al carrer Major d'aquesta ciutat, hi havia un rellotget. Els inventaris ens aporten poques dades d'aquest preciós i excepcional instrument. Però sabem que aquest tipus de rellotges portàtils i mecànics, en lloc de mostrar les hores, les feien sonar, com de fet ens diu l'inventari de Rollí Galter, de l'any 1441: "*un ralotge de ferre de toquar ores, tot desmarxat*", tot espatllat (doc. 65).

Fins i tot podem fer, en darrer lloc, un esment del preu. En el document 100, un encant públic, el preu del rellotge de mitja hora, amb el seu bastiment, l'any 1478, fou de 6 sous. És una quantitat important (de fet si fa no fa una setmana de feina), però no prou gran pel valor real que podia tenir aquest objecte si hagués estat nou. Això ens fa adonar del valor que perdia pel fet de ser de segona mà (fet que, per cert, cal tenir present a l'hora de valorar allò que es va pagar pels altres objectes). De fet, ben segur que si, al segle XV, volies comprar un rellotge nou hauries hagut de pagar molt més!

També podem dir que aquesta mena de rellotges han estat trobats, així mateix, en altres ciutats catalanes. Només en citarem un exemple, a causa de la precisió de la descripció. En l'inventari dels béns del barceloní Miquel Mai, fet una mica més tard, l'any 1546, es diu "*un rellotge de ferro ab sa campaneta de coure, ab tot son aparat apte per fer-li tocar hores, bé que és tot rovellat, ab son gorniment de fusta*".[8]

Per cloure aquest apartat que es basa en la documentació escrita, volem presentar un quadre de barres, on se situen, amb relació a la resta de la documentació publicada al llibre *Inventaris i encants*, els quatre esments que tenim de rellotges documentats en aquests instruments notarials de la ciutat de Lleida, conservats a l'ACL. Certament, no hi havia cap casa en què hi hagués més d'un rellotge.

[7]Vegeu: Valérie TARTAS, *La construction du temps social par l'enfant*, Peter Lang, Berna, 2009, p. 23-24; J. LE GOFF, *El orden de la memoria. El tiempo como imaginario*, Ediciones Paidós, Barcelona, 1991.
[8] Joan BELLSOLELL MARTÍNEZ, "Miquel Mai (c.1480-1546). Art i cultura a la cort de Carles V", Universitat de Girona, Girona, 2011, p. 492. Tesi doctoral que es pot consultar a internet.

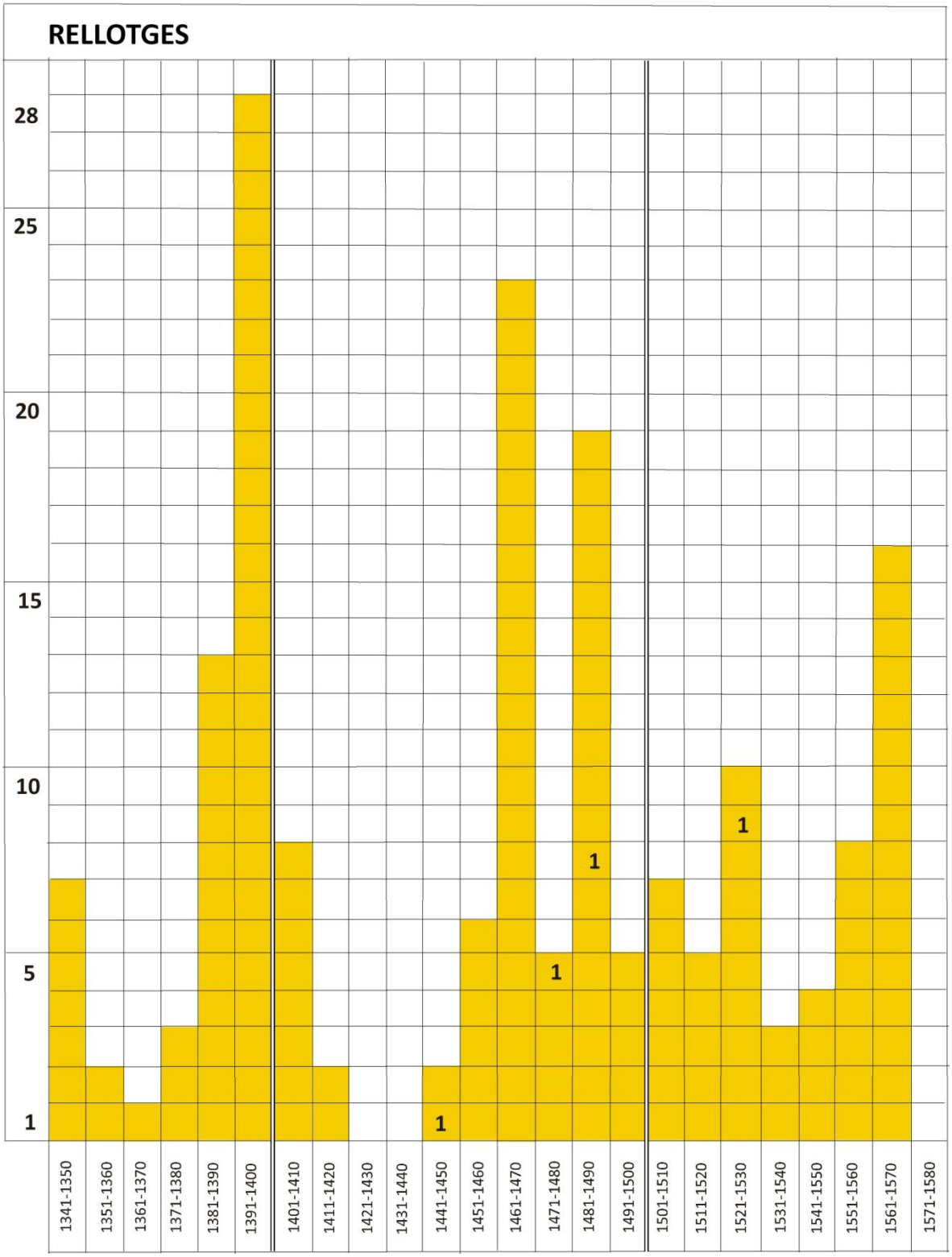

La iconografia ens pot aportar, en aquest cas, molta informació sobre com eren aquests rellotges de l'inici del Renaixement. En les representacions iconogràfiques, sobretot flamenques, molt sovint veiem representat un rellotge a la paret, segurament "*ab bastiment*", la fusta que el suportava, tal com és descrit en un dels documents de Lleida. Encara que també n'hi havia sense

bastiment, com el representat al darrere de sant Agustí, en un fresc fet vers l'any 1480 per Sandro Botticelli (fig. 18.1).[9]

Fig. 18.1. Botticelli, Sant Agustí. Any 1480. Fresc conservat a l'església d'Ognissanti, Florència

Certament, eren rellotges mecànics i en gran part metàl·lics. Tanmateix, primerament ens fixarem en allò que ens mostra la iconografia dels rellotges de sorra (que no trobem esmentats a la nostra documentació) i després ens fixarem en els rellotges mecànics (que, com hem vist, sí que trobem esmentats algunes vegades).

Cerquem els precedents. A la pintura, trobem el rellotge de sorra habitualment representat en escenes com la de sant Jeroni en el seu estudi (fig. 18.2). En un gravat fet en un moment tardà, l'any 1514, es representa sant Jeroni en un acollidor estudi, amb el mobiliari corresponent, tot escrivint davant del seu petit faristol. Estava preparant la traducció de la Bíblia al llatí, submergit en els seus pensaments i il·luminat per la llum del sol que travessava els vidres de les finestres que veiem a la nostra mà esquerra. Davant de sant Jeroni, als peus de la taula de treball, reposen el seu lleó i el gos fidel. Veiem un crani, com un objecte més entre els llibres i els coixins que hi ha sota la finestra, i també podem centrar l'atenció en un rellotge de sorra penjat a la paret darrera del sant. Tots aquests objectes són un recordatori visible de l'existència efímera i transitòria de la vida. Sant Jeroni en el seu estudi posa l'accent en la contemplació més que en l'aspecte actiu de la vida cristiana.

En aquest gravat, Durer va posar una acurada atenció en la diferenciació subtil de les qualitats materials dels objectes, i en la representació d'aquest interior d'un habitatge d'acord amb les lleis de la perspectiva central. Les línies convergents de la perspectiva van a parar en l'espai situat a la dreta de la figura del sant. Malgrat això, hi ha un cert grau de distorsió evident a causa del fet que el punt de fuga no el trobem al centre sinó més a prop del marge, a la dreta del sant, tal i com podem també trobar en altres obres de Durer.

[9] Chiara FRUGONI, *Le Moyen Âge sur le bout du nez. Lunettes, boutons et autres inventions médiévales*, Les Belles Lettres, París, 2011, p. 119.

Fig. 18.2. Dürer, Sant Jeroni al seu estudi. Any 1514. Amsterdam, Rijiksmuseum

A Lleida no hem trobat cap esment de rellotges de sorra o d'arena. En altres inventaris fets a Catalunya en aquesta època, sí que se n'han trobat, d'esments. Així, en l'inventari de béns de Miquel Mai (fet l'any 1546), es menciona "*un relotge de ampolletes gornit de coure deurat, ab un Jesus a cascun cap*" i també "*un relotge o ampoleta de vidre de alçara de un pam y mig quart, gornit ab una capsa de fusta*" i encara "*una capseta de fusta smeltada de or, dins la qual havie un rellotget de ampolleta, gornit de argent, molt petita*".[10] De fet, al DCVB trobem que es fa esment de les ampolletes d'hores (documentades a Mallorca l'any 1434), amb el significat de rellotge d'arena.

Podem trobar moltes altres representacions semblants on també veiem un rellotge de sorra com a símbol del pas del temps.

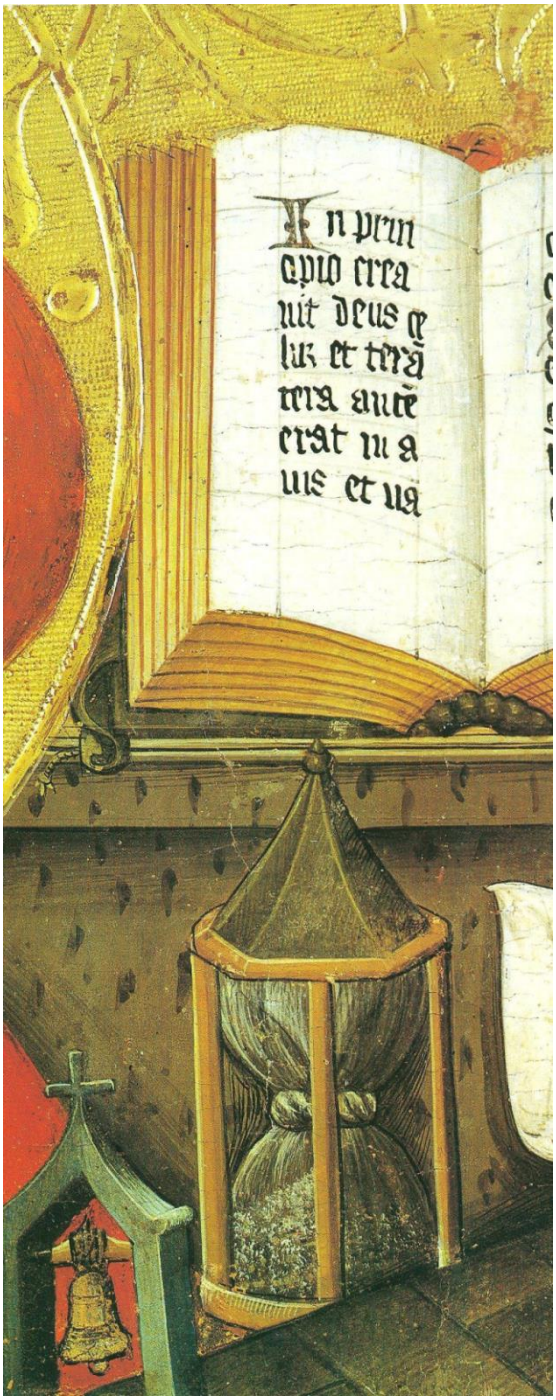

Fig. 18.3 Jaume Ferrer, Retaule de sant Jeroni, sant Martí de Tours, sant Sebastià i el Calvari, detall de l'escena de sant Jeroni al seu estudi, c. 1450, MNAC/MAC 114743-000

[10] Joan BELLSOLELL MARTÍNEZ, "Miquel Mai (c.1480-1546). Art i cultura a la cort de Carles V", Universitat de Girona, Girona, 2011, ps. 454, 455 i 464. Tesi doctoral que es pot consultar a internet.

En una representació de sant Jeroni, conservada al MNAC (fig. 18.3), veiem darrere del sant, a la nostra dreta, un acurat rellotge de sorra.[11] Al seu costat hi ha molts altres objectes, molts d'ells ja representats al gravat de Durer que acaben de comentar. En podem destacar un de nou: les ulleres. Aquests objectes personals no formen part del mobiliari de la casa, evidentment, i per això ara no centren pas la nostra atenció, però són certament una novetat d'aquesta època; les trobem ben representades en la iconografia i també en la documentació escrita dels inventaris de l'ACL.

Podríem allargar el nombre d'exemples que provenen en gran part de representacions de Pares de l'Església. En l'exemple següent, veiem un sant Agustí al seu estudi; és el compartiment d'un retaule fet, a la segona meitat del segle XV, per un membre de l'escola de Tarragona; actualment es conserva al Museu Episcopal de Vic (fig. 18.4). En aquest cas, en l'escriptori que hi ha davant seu, també veiem un acurat i ple de simbolisme rellotge de sorra.

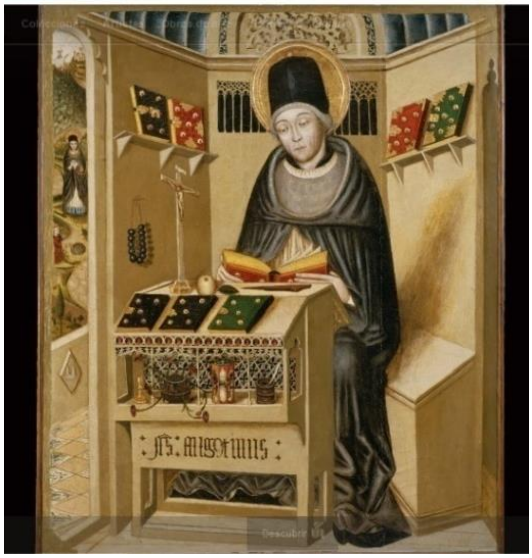

Fig. 18.4. Compartiment d'un retaule que representa Sant Agustí al seu estudi. Segona meitat del segle XV. Escola de Tarragona. Museu Episcopal de Vic

Un darrer exemple de rellotge de sorra. Amb aquest mateix llenguatge simbòlic que prenen aquesta mena de representacions, trobem també la representació de sant Vicent Ferrer al seu estudi, en l'escena del miracle de l'aparició de la Verge al sant (fig. 18.5).[12] La riquesa descriptiva en els detalls dels objectes representats potencien l'efecte narratiu de l'escena i la recerca de la construcció de l'espai.

[11] Ulleres de sant Jeroni, rellotge i llibre, vegeu: Rosa ALCOY, *Prefiguració*..., p. 284

[12] Barbara G. LANE, *The altar and the*..., p. 19-21. Maria com a *Ara Coeli (Altar del Cel)*. Vegeu també: *Museo di Capodimonte*, Touring Editore, Milà, 2002, p. 267

Fig. 18.5. Niccolò Antonio, Colantonio del Fiore (actiu a Nàpols des de l'any 1440 fins a 1470), políptic de sant Vicent Ferrer, Aparició de la Verge a sant Vicent Ferrer en el seu estudi, Museo di Capodimonte

Hem d'esperar fins al segle XV perquè trobem, a la pintura nòrdica o d'influència flamenca, els primers interiors domèstics amb la representació d'un rellotge mecànic. Dos exemples evidencien l'interès que, des del començament del segle XVI, tenen els pintors per representar uns escenaris domèstics molt més propers a la vida quotidiana. Al llarg del segle XVI, en el marc encara de la temàtica religiosa, escenes com el naixement de sant Joan Baptista, la Pentecosta i Jesús a casa de Simó desenvolupen uns episodis de caràcter narratiu que reprodueixen amb fidelitat uns interiors domèstics molt propers a la realitat. El tractament de l'espai, el mobiliari i sobretot la presència d'objectes d'ús quotidià ens apropen a la vida de cada dia de la gent d'aquest període de la baixa edat mitjana i de l'inici de l'edat moderna. La temporalitat de l'escena ve recolzada per la presència del rellotge que és capaç de transformar l'espai sagrat, on es desenvolupa l'escena religiosa, en un espai temporal, en el que transcorre la vida humana. El retaule que Juan de Flandes -pintor d'origen nòrdic que va treballar a Castella per a la reina Isabel- va realitzar per a la Cartoixa de Miraflores contextualitza el moment del naixement de sant Joan Baptista a l'interior d'una cambra de dormir, de tal manera que el mobiliari hi juga un paper important (fig. 18.6). Sense obviar cap detall, l'artista ha representat el llit amb totes les robes i el seu parament, la cadira, l'armari amb tot d'elements decoratius, les bigues de fusta del sostre, la porta i, al fons, penjat a la paret, el rellotge com un

element més d'aquest mobiliari.[13] Fixem-nos que marca les hores, que té una capsa potser de fusta i que té dues peses que pengen.[14]

Fig. 18.6. Juan de Flandes (i Michel Sittow?). Cap a 1500. Altar de la Vida de Sant Joan Baptista. Escena del naixement i de posar el nom a Joan Baptista. Cartoixa de Miraflores. Cleveland Museum of Art

Uns anys més tard, cap al 1515, un altre pintor, deixeble de Gerard David, pintà el mateix tipus de rellotge en una altra escena d'interior en la que es desenvolupava el tema de la Pentecosta (fig. 18.7). A la paret de la dreta de la imatge, un rellotge amb la seva capsa de fusta i les seves quatre peses ens recorda el pas del temps, el fet que les coses són transitòries. De fet, és un element important en la representació. És el més important, deixant de banda la Mare de Déu i els apòstols, l'Esperit Sant i els vitralls que veiem fets d'una manera acurada.

[13] Juntament amb el mirall i el braser o foguer, objectes d'un tipus de mobiliari de dimensions més petites, que estudiem en altres capítols.

[14] A l'interior de la cambra de Maria, penjat a la paret trobem també un rellotge. L'escenari ha canviat, però el pintor ha representat el mateix model de rellotge de paret que trobem en els exemples que estem comentant.

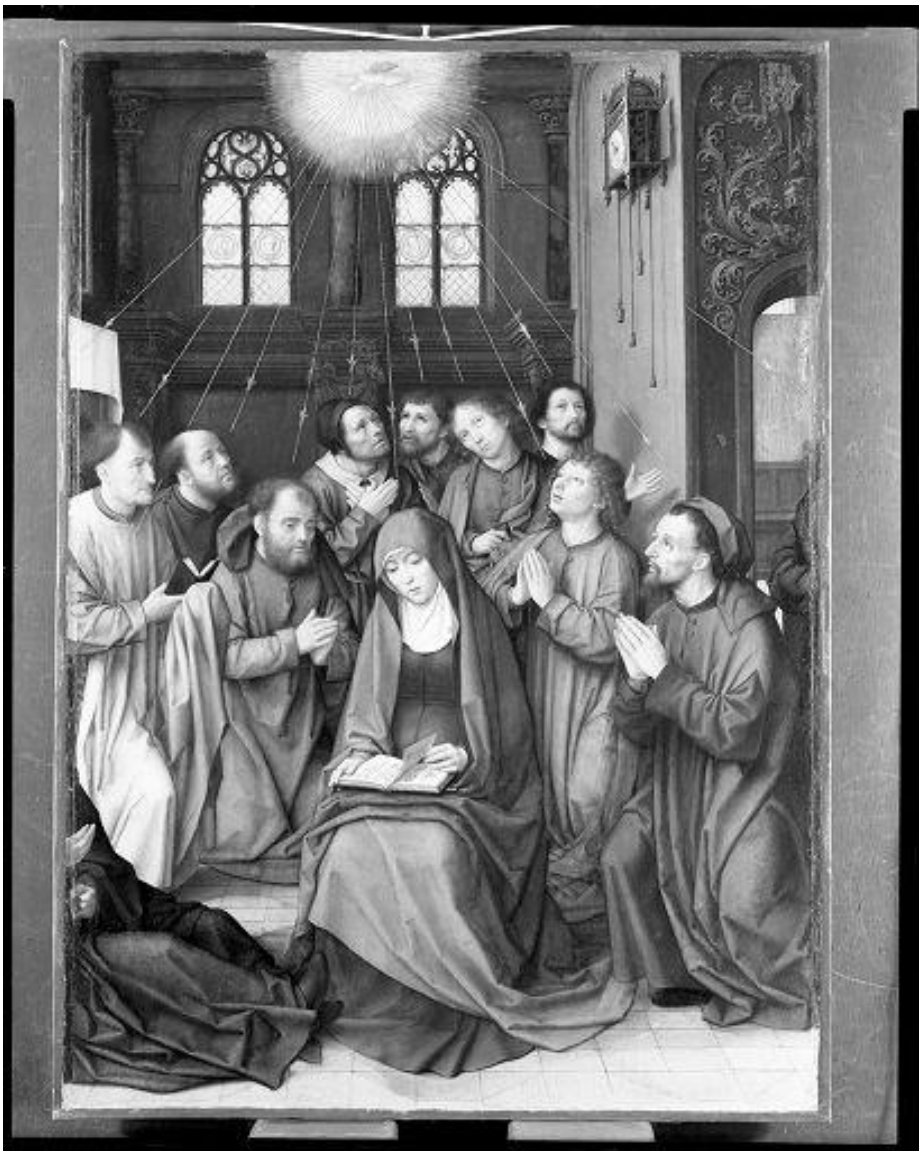

Fig. 18.7. Seguidor de Gerard David, *La davallada de l'Esperit Sant*, vers l'any 1515. Fet a Holanda. Conservat al Harvard Art Museums. © 2009 President and Fellows of Harvard College

A l'escena de Jesús a casa de Simó, l'anomenat Mestre del Tríptic de l'Abadia de Dielegem, desitja descriure els espais amb molt de detallisme (figs. 18.8 i 18.9). Ara ens interessa assenyalar que va representar un rellotge, també de paret, més evolucionat i fet amb més complexitat, amb unes portes obertes. A continuació, podem veure l'escena sencera i també el detall del rellotge.

Consultar llibre Eva Oledzka p. 40- 41 Rellotges i mobiliari amb els seus objectes són indicatius de la riquesa i ostentació de la vida privada d'aquell temps

Fig. 18.8. Mestre del Tríptic de l'Abadia de Dielegem (àlies Jan Mertens van Dornicke ?), Tríptic de l'Abadia de Dielegem. Taula central. Escena de Jesús a casa de Simó, 1518, Musée d'Art Ancien. Musées royaux des Beaux-Arts de Bruxelles, Belgique, inv. 329. Foto Imma Sànchez.

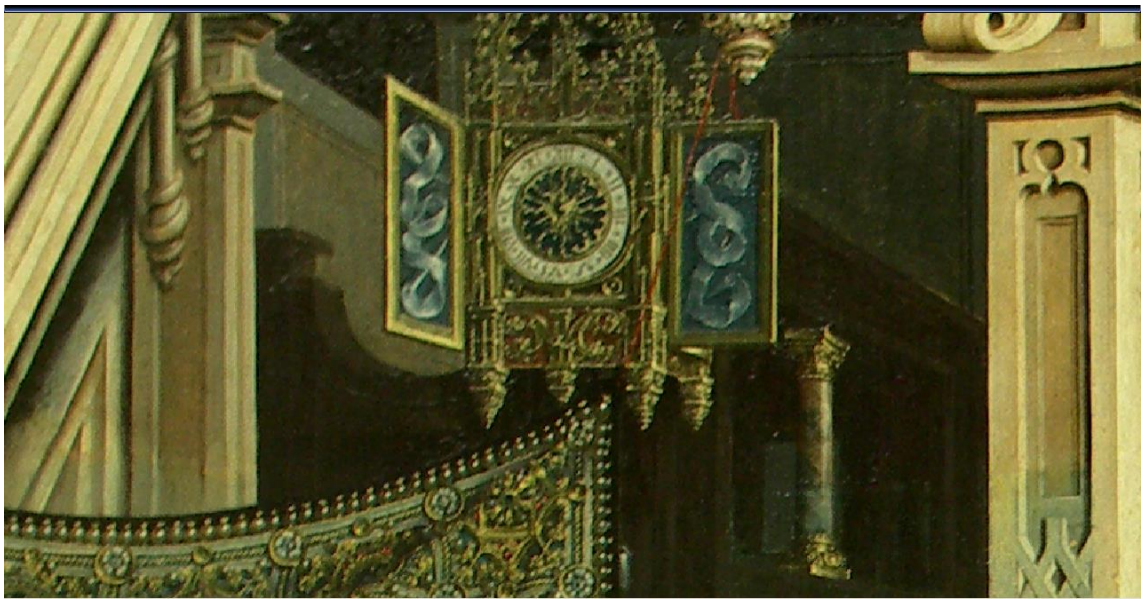

Fig. 18.9. Mestre del Tríptic de l'Abadia de Dielegem. Escena de Jesús a casa de Simó, 1518 (detall del rellotge)

Un nou exemple. En una miniatura feta per Loyset Liédet, miniaturista de Bruges, a Flandes, pintada poc després de l'any 1472, veiem en una escena on es representa el duc Felip el Bo, que dóna ordres sobre com s'ha de fer el llibre, al fons, un bonic rellotge de paret. S'hi representen

les busques que marquen les hores, sobre un fons blau, blanc i vermell. Dos pesos mouen l'instrument (fig. 18.10).

Fig. 18.10. Loyset Liédet, Felip el Bo dóna instruccions a l'autor del llibre, fet després del 1472. En el llibre *Olivier de Castille*, escrit abans de l'any 1467. Paris, Bibliothèque Nationale de France, Mss, fr. 12574, f. 1. © Bibliothèque Nationale de France

Fig. 18.11. Gerlach Flicke (cercle de), *Retrat de John Isham* (1525-1595), 1568. Col·lecció Lamport Hall. http://www.bbc.co.uk/arts/yourpaintings/paintings/john-isham-15251595-warden-of-the-mercers-company-49313

Finalment, també podem fer esment del rellotge representat al *Retrat de John Isham*, del segle XVI. Fou pintat el mateix any en què a Lleida moria Bartomeu Grassa i es feia el seu inventari. En aquesta pintura, el rellotge penja a l'esquerra de la imatge, al costat de l'escut heràldic (fig, 18.11). Un element simbòlic més, al costat de l'escut i de la calavera que hi ha sota la mà d'aquest home.

Aquests exemples que hem vist responen a un model de rellotge de paret. Més tard, cap a mitjan segle XVII, el pintor Jan Brueghel el Vell, en el seu cèlebre treball *El sentit de l'oïda* (1618), va representar uns rellotges de taula en un interior domèstic ple d'objectes (retaules, instruments musicals, partitures) que decoraven parets i taules (figs. 18.12 i 18.13). En aquesta pintura, el rellotge ja no és el símbol de la transitorietat, més aviat és un rellotge musical, que té diferents tipologies i models. Aquesta diversitat és visible al fons, a la dreta de la imatge.

Fig. 18.12. Jan Brueghel el Vell, Al·legories i temes religiosos, *El sentit de l'Oïda*, 1618, Museo del Prado, Madrid

Fig. 18.13. Jan Brueghel el Vell, *El sentit de l'Oïda*, 1618 (detall)

Uns anys més tard, també al segle XVII, el pintor holandès Jan Steen (1626-1679), mogut per la necessitat de representar tot allò que l'envoltava i interessat per fer visible la realitat quotidiana, va dedicar la major part de la seva obra a aquesta temàtica relacionada amb allò que formava part de la vida de cada dia (fig. 18.14). Els interiors domèstics en són un bon exemple. En la seva obra *La llar dissoluta* (any 1665) el rellotge representat a la paret del costat de la porta ens diu que són les cinc menys cinc minuts de la tarda. La claror que entra per la finestra fa pensar en un incipient capvespre. Les actituds dels personatges representats ironitzen sobre les activitats i els comportaments d'una part de la societat benestant de l'època. La irresponsabilitat i l'exemple dels pares que no tenen cura dels seus fills enmig del desordre de la llar són representats amb una dosi important de creativitat; el pintor, en el fons, vol comunicar un missatge moral en relació a les conductes humanes. El rellotge, com les espelmes o les fruites, objectes i elements presents en la vida quotidiana, com posen també de manifest els inventaris de Lleida, esdevenen també en la pintura objectes reals i presents; però també al·legories visuals del món sensible i de la transitorietat de la vida.

Fig. 18.14. Jan Steen, La llar dissoluta, c. 1661-1664, Wellington Museum, Apsley House, Londres

Per acabar, podem mostrar un rellotge que ha arribat fins a l'actualitat. Al British Museum de Londres hi ha tot un espai dedicat als rellotges d'aquest període. En podem presentar un dels molts que hi ha exposats (fig. 18.15). Aquest rellotge fou fet al sud d'Alemanya entre els anys 1520 i 1540. Funcionava, pels pesos que penjaven a sota, al llarg de mig dia. De fet, cal tenir present que un dels motius pels quals aquesta mena de rellotges havien de ser penjats a la paret era precisament a causa de tenir els pesos.

Fig. 18.15. Rellotge del sud d'Alemanya. Fet entre els anys 1520 i 1540. Conservat al British Museum. P & E CAI 2136. Foto: Imma Sànchez

CAPÍTOL 19

Altres realitats: les armes, els jocs, els llibres i els animals

En plantejar la realització d'aquesta recerca ja vam decidir que no podíem abastar totes les activitats que es feien en una casa, ni tampoc tots els objectes que trobem en qualsevol dels habitatges inventariats als segles XIV-XVI a Lleida. Perseguíem estudiar uns quants objectes, com a prova per a aplicar una metodologia que volia relacionar escrits, imatges i, molt marginalment, objectes conservats als museus. Inicialment només volíem incloure un nombre molt reduït d'objectes (una cinquantena com a màxim); després, sense gairebé ni adonar-nos, la llista inicial s'amplià moltíssim, fins al punt que al final n'hem inclòs, en la nostra llista, més d'un centenar. N'hem hagut d'excloure, però, molts. I també hem hagut d'excloure moltes activitats que no resten reflectides, encara que foren estudiades al llibre *Inventaris i encants*, editat l'any 2014. A partir de les dades del nostre llibre, a continuació comentarem algunes activitats que ara, per a aquest treball, hem decidit que no volem tractar, però que tampoc volem obviar i no dir-ne res.

19.1 Per defensar-se o atacar. En moltes cases hi havia un escut, com per exemple un broquer o un pavès, o bé una ballesta, una espasa, una llança, un golondard o godendard (una llança curta), una visarma (o alabarda) i, més rarament, una ronca (també una mena d'alabarda). Algunes de les armes potser tenien una funció decorativa. És molt possible que algunes espases, escuts, alabardes o llances estiguessin penjades a la paret; de vegades, fins i tot, s'afirma a l'inventari que eren molt velles. Algun cop també trobem que hi havia en una sala tota una cuirassa, possiblement també com a objecte decoratiu. Amb tot, també és cert que, de vegades, algunes d'aquestes armes tenien una finalitat defensiva evident i que la gent volia tenir fàcilment a l'abast; així, per exemple, una ballesta i un broquer. La violència quotidiana i l'ambient de l'època feien que fos normal disposar d'alguna arma personal per a defensar-se (i si convenia per atacar). En parlem en un apartat dedicat d'una manera específica a les armes al llibre ja esmentat, *Inventaris i encants*, on es comenta a fons precisament sobre l'existència a les cases d'eclesiàstics de ballestes i de broquers (una mena d'escuts rodons).[1] La normalitat amb què es tenien armes a les cases s'expressa en un inventari del segle XVI d'un ciutadà de Lleida, Miquel Montgai, que ens descriu com en una cambra de dormir de davant de l'estudi, amb el llit i les caixes, hi tenia una arma i un oratori penjat a la paret ("*Primo, una guisarma.*[2] *Ítem, un oratori petit, en la paret*", doc. 131 de l'any 1510).

[1] Jean-Marie Pesez analitza una realitat semblant a França. Les fonts documentals i els testimonis arqueològics posen en evidència la presència d'armes a les cases d'alguns habitants de ciutats tranquil·les al llarg dels segles XIV i XV. L'autor en fa una reflexió i presenta una possible justificació. Són aquestes realitats representatives de la població a la baixa edat mitjana?. Vegeu: Jean-Marie PESEZ, "Les armes du populaire: Inventaire écrit et inventaire archéologique", *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, fasc. XI, 1998, p. 51-54.

[2] Visarma o guisarma: arma formada per un ferro en forma de gatzoll amb una punta més amunt de la corba del tall, antecedent de l'alabarda. En un document de l'any 1289, trobem: "*IX espaes et una bisarma et una balesta*". L'any 1434, s'esmenta que: "Una bisarma o luna venuda per IV sous". *DCVB* i A. I. ALOMAR, *L'armament i la defensa*..., p. 359.

19.2 Per jugar. A les cases inventariades en els documents que publiquem trobem el testimoni de diferents jocs. Potser el més difós és el joc d'escacs i el de taules. Descobrim en moltes cases l'existència del taulell (que estudiem a l'apartat dedicat als taulells) i de les peces d'escacs. Al document 7 (any 1348), entre els béns d'un prevere beneficiat, es fa menció d'"*I joch d'escachs*". Al document 17, a la casa d'Arnau Odalguer (any 1383), s'esmenten "*scachs e taules*", amb un "massapà" (o capsa, com veiem en un altre capítol), potser per a guardar-hi les peces. A l'inventari 33 (any 1393), trobem, a la casa del canonge Joan de Peralta, "*I taulell de scachs ab sos escachs*". Aquest mateix "*tauller ab taulles e ab los scach*s" va valdre set sous i mig, en ésser venut poc després a l'encant públic (doc. 34). I en aquest mateix encant es va vendre "*I taulell poch de escachs, ab sos escachs*", per nou sous i un diner. Al document 43 (any 1396), els encants dels béns de Domingo de Puiaçol, prevere beneficiat, es va subhastar "*I taulel de escacs e de taules, ab ses taules e ab sos escacs*" i es va cobrar sis sous i nou diners. De vegades, la descripció de l'objecte inventariat és interessant i molt aclaridora. A l'inventari del rector Guillem s'Escala (doc. 58, any 1403), el notari que féu el document va escriure: "*I taulel gran de jugar ascacs ab seynal d'Escala, ab sos escachs, e de la altra part de jugar a taules, ab ses taules*." Sembla que, com s'esdevé encara actualment (amb el joc de dames), era un taulell amb dues cares, una per a jugar a escacs i l'altre per a jugar a taules. Tanmateix, com veiem en altres documents, no sempre era així; a l'inventari d'un prevere beneficiat (doc. 161, any 1559), es parla de "*dos taulells, lo hu de escachs y l'altre de taules, ab escachs y taules*."

Coneixem prou bé el joc d'escacs, que ha arribat sense gaire canvis fins a l'actualitat. Les taules, en canvi, tot i que s'assemblaven una mica al joc de dames, eren en molts aspectes diferents del joc actual. Sembla que per jugar a taules calia fer servir els daus; per aquest motiu, de vegades el joc de taules era malvist (com el de daus o bé el de naips) i àdhuc va poder ésser prohibit. Tanmateix, com veiem amb aquests exemples, molt sovint les taules foren una excepció amb relació a altres jocs de daus que eren bandejats (en un document de l'any 1284 s'establia, per exemple, "*que negú hom no gaus jogar [...] en negun joch de daus, exceptat joch de taules*"; text citat al *Diccionari català-valencià-balear*).

En documents de la fi del període estudiat també trobem altres esments dels escacs. A la sagristia de la catedral de Lleida, hi havia "*hun scach sive roch del joch dels scachs del gloriós mossèn sent Ramon*" (doc. 115, any 1486). El "roc" corresponia a la peça que ara anomenem torre (encara ara parlem, però, d'enrocar). I, als documents que publiquem en aquests volums, podem trobar altres mencions dels escacs. A l'inventari del canonge Gaspar Ferrer (doc. 125, any 1504) hi ha l'esment d'una "*capceta de fust, ab hun goch de scachs petits*." A l'inventari del canonge Ramon de Solsona (doc. 128, any 1507) es menciona un "*caxó de tercia, en lo qual ha hun goch de scachs en lo cubertor, ab moltes scriptures sues pròpies*." El *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) interpreta el mot tarsia com a "embotit, peces encastades dins un moble" i recorda que ho traduïen al llatí com a *tessellato*, com si fos fet de tessel·les. Ara la tarsia rep el nom de marqueteria. Molts mobles fets a l'inici del segle XVI van ser fets amb aquesta tècnica.[3]

Pel que fa als escacs, recordem també el document 140 (any 1522), inventari del canonge Joan Creixença, en què es parla d'"*una taula redona, ab joch de scachs*." Sembla que hi havia algunes taules en què podíem trobar el taulell del jocs dibuixat o encastat al damunt. Per cloure aquest

[3] Vegeu la figura 6.1.

apartat, recordem que el prevere beneficiat Miquel Casset tenia a casa "*una cistelleta de sarga, plena de scachs*" (doc. 168, any 1563), que sabem que fou venuda al bisbe Maiques pel preu de dos sous i sis diners (doc. 169). Podem concloure dient que el joc d'escacs era molt difós a les cases dels eclesiàstics.

19.3 El món dels llibres i dels documents personals. En moltes de les cases inventariades existia un espai i un conjunt d'objectes destinats a la cultura i també a la comptabilitat i l'administració del patrimoni. Ja hem fet esment de l'existència en molts dels habitatges d'un estudi. Tanmateix, a la casa del prevere i mestre Bartomeu Grassa (doc. 177, any 1568) trobem que els llibres es conservaven en la mateixa cambra on dormia aquest eclesiàstic i professor universitari. A més, com veiem en aquest cas, el valor (no només econòmic) de la cultura era molt gran en la seva casa i, ben cert, en la seva vida. La biblioteca del mestre Grassa, cal repetir-ho, era molt rica, era molt valorada per aquest professor de l'Estudi General de Lleida i havia estat acuradament ordenada; per contra, la resta d'objectes de l'habitatge eren escassos i més aviat pobres.[4]

A part dels llibres, que estudiem detingudament al primer volum d'*Inventaris i encants*, ara podem fixar un moment l'atenció en els objectes de comptabilitat esmentats en alguns dels inventaris que transcrivim en aquests volums. En el document 29 (any 1392), inventari dels béns del rector de la parròquia de Sant Joan de Lleida, trobem un esment de les cartes i dels documents que eren guardats "*en la caxa de la sagristia de Sent Johan*". Hi havia cartes de venda, censals, àpoques, etc. Són la mateixa mena de documents que trobem en algunes caixes o armaris d'altres eclesiàstics i laics que tenien alguna propietat i alguns drets. Aquest conjunt de documents formaven un petit arxiu que, si hi havia algun plet o judici, havia de permetre defensar el patrimoni familiar o, en el cas dels homes d'Església, els drets de la institució eclesiàstica que regentaven.

Podem esmentar alguns exemples de laics i, després, alguns d'eclesiàstics. En l'inventari de Caterina, muller del difunt Joan Botella, jurisperit de Lleida (doc. 102, any 1481), els que feien l'inventari trobaren, curiosament a la cuina, en "*una caxa, molts plechs de cartes*", tres cartes de censals, un contracte i "*dos plechs o tres de contractes*, *en què ha diversitats de contractes*".

Segons l'inventari dels béns de Miquel Montgai, ciutadà de Lleida (doc. 131, any 1510), en un calaix, en la cambra del difunt, foren trobats setze plecs de cartes, vint-i-nou cartes i, també, dos trasllats o còpies de documents. Hi havia algunes cartes interessants –que per desgràcia no foren transcrites–, com la que deia: "*De la qual la ciutat vené los enfronts de les cases del Areny*". A més, també hi havia "*hun plech de papés*", albarans i altres scriptures i, així mateix, "*altre plech de scriptures y albarans*" i, encara, molts albarans més. Pel aquest mateix inventari 131, sabem que, a l'estudi de Miquel Montgai, s'hi guardava un "*libre nomenat «Censals»*", uns "*libres dels comuns de la Claveria*", "*hun libre de la marmesoria d'en Gallart*", "*hun libre de dates y rebudes*", "*hun libre de compres intitulat «Bellpuig»*", "*altre libre de compres de la Botigua*", dos "*libres de deutes*", "*hun jornaler*" (on potser s'apuntaven els jornals), i, en un calaix del taulell, "*hun libret de albarans*" i, encara, "*molts plechs de cartes de Roma*". Era un conjunt de documents, un petit arxiu, ben notable.

Esmentem un altre exemple interessant, tot i que potser menys espectacular que el precedent. En l'inventari de Joan del Camp (doc. 70, any 1460), hi ha un apartat breu dedicat a les cartes, on es fa esment d'un censal de quinze lliures que havien de pagar uns homes de les Cases de

[4] I. SÀNCHEZ-BOIRA, "La casa i els llibres de Bartomeu Grassa, mestre en Arts, rector de Sant Martí i prevere beneficiat (any 1568)", a J. BOLÒS (ed.), *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval, Territori i societat a l'edat mitjana*, IV, 2007, p. 386-399.

Corbins (Segrià), un censal de vuit sous i quatre diners i un violari de setze sous i vuit diners d'uns homes d'Albesa i de la Portella (la Noguera). Com s'ha estudiat amb relació a moltes ciutats, l'àrea on els habitants de la ciutat de Lleida compraven censals era un bon reflex del territori on hi havia una influència econòmica del centre urbà.[5]

Un parell d'exemples relacionats amb eclesiàstics. A la casa del prevere Joan Monge (doc. 117, any 1488), a l'estudi, després de fer-se esment dels llibres, hom diu que hi "*fonch trobat hun capbreu escrit de mà del dit deffunt*" i "*hun altre capbreu, escrit de mà del dit deffunt, que és dels censals <que> se fan al benefiu de Sent Cosma et Damià, en Sent Andreu*".

I, en darrer lloc, cridem l'atenció sobre el document 149 (any 1539), del canonge Lluís de Montsuar, on es descriu que tenia "*I caxa de secretari, ab sa tisora y caixonets dedins, de tersia*"; dins d'aquests caixonets hi "*havie letres y bulles, tot cosa de Roma*". La Lleida d'aquests segles XV i XVI era una ciutat oberta al món, on la seva gent es relacionava no sols amb persones de la resta de l'estat – allò que ara anomenem la Corona catalanoaragonesa–, ans també amb terres i ciutats molt més allunyades; això certament és el que permet d'entendre, per exemple, la difusió dels ideals del Renaixement cultural europeu i de l'Humanisme en els ambients eclesiàstics i universitaris d'aquesta ciutat.

19.4 Per cavalcar. En moltes cases hi havia un estable amb animals. Amb relació a aquests animals trobem un gran nombre d'objectes. Pel que fa a les bèsties que es podien cavalcar, com els cavalls, els muls o els rocins, podem esmentar algun objectes, com el cabestre o xàquima ("*una xàquima de cuyro, ab son arreu*", doc. 81, any 1463; "*huna xàquima de cuyro*" venuda per sis diners, doc. 113, any 1483), el fre ("*II ffrens*", doc. 8, any 1354; "*dos frens, hu de mula, altre de roci*", doc. 70, any 1460), el tarí (una classe de fre), el mos (part del fre que entra dins la boca de l'animal), la brida ("*hun moç, tarí e una brida*", doc. 81), el morral ("*albarda, e Iª cingla e I morral, [...] cadenes*", doc. 42, any 1396), les regnes ("*una brida ab capçanes e regnes*", doc. 30, any 1392), les falses regnes ("*hunes beaces e huna falsa regna*", doc. 110, any 1483), les capçanes ("*unes capçanes negres ab tapes negres*", doc. 58, any 1403), el pitral ("*hun pitral de mula*", doc. 103, any 1482), les cingles, el gambal ("*un parell de streps ab sos gambals*", doc. 150, any 1545), els estreps ("*hun cabaset chic, ab ffrens y estreps*", doc, 133, any 1518), el dogal[6] ("*unes cadenes y dogal de la mula*", doc. 149, any 1539), la sella ("*una sela de caval, ab esmalts*", doc. 8, any 1354), el bast ("*un bast de pocha valor*", doc. 11, any 1376), l'albarda ("*albarda, e Iª cingla e I morral [...] cadenes*", doc. 42, any 1396) o l'arçó ("*una bossa de cuyro, per portar al arçó*", doc. 160, any 1559).[7]

A més, trobem mencionats altres objectes que també s'han de relacionar amb els animals, com l'estríjol[8] ("*I strígol*" que valia set diners, doc. 3, any 1345; "*strígol de fust*", doc. 98, any 1474; "*I strígol sens mànech, dolent*", doc. 149, any 1539), les cadenes de ferro ("*unes morralyes o cadenes de ferre, per a mula*", doc. 133, any 1518) i els esperons ("*II sperons larchs, per cavalcar per a ciutat*", doc. 149, any

[5] J. BOLÒS, *Dins les muralles....* p. 327; J. BOLÒS, *Els origens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història e Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2004, p. 140-146.

[6] El dogal era la corda que anava unida al cabrestell o a la cadena i servia per a subjectar i menar les bèsties. DCVB.

[7] L'arçó era l'arc de fusta que hi havia davant i darrera de la sella i del bast, i que servia d'ànima a aquests ormeigs. DCVB.

[8] L'estríjol és un raspall de ferro, fixat a un mànec de fusta, que serveix per a netejar el pèl de les bèsties cavallines o bovines. DCVB.

1539). Així mateix, amb relació al bestiar, trobem les bonetes[9] ("*unes bonetes de cuyre*", doc. 2, any 1345; "*I boneta de cuyre oldana*", doc. 33, any 1393; "*unes bonetes de tela negra, pintades*", doc. 141, any 1523), les alforges ("*huna alforga de cuyro*", doc. 118, any 1488; "*una alforgeta de cuyro, francesa*" i "*unes bonetes*", doc. 131, any 1510; "*dos parells de alforgetes*", doc. 161, any 1559) i les beaces[10] ("*unes beaces de cuyro*", doc. 29, any 1392; "*unes beaces, ab I p<ar>eyll de sperons*", doc. 57, any 1402).

Si comparem tots els objectes que trobem nosaltres a Lleida amb els que, en aquesta mateixa època, hom ha pogut trobar a Mallorca pel que fa a les guarnicions de les bèsties veiem que les diferències no són pas gaire importants.[11]

19.5 La música

No ens podem entretenir gaire estudiant el tema de la música. És un tema que trobem força ben representat a la documentació i que també veiem representat àmpliament a la iconografia. Són molt coneguts els àngels que toquen instruments musicals presents en molts retaules que permeten identificar els instruments musicals que ens descriuen els documents. També hi ha pintats objectes de música en altres escenes. Ara, tot i que no volem entrar-hi a fons, presentem aquesta taula, amb una llista de tots els objectes relacionats amb la música que hem trobat als inventaris de Lleida dels segles XIV-XVI.

El primer que podem destacar és l'absència d'instruments musicals al llarg del segle XIV entre els documents de l'ACL que formen part d'aquest estudi. Apareix la primera varietat de flauta a l'inici del segle XV (doc. 62, 1408). Aquest és l'instrument que és més freqüent durant el segle XV. La viola apareix documentada a la segona meitat del segle XV i en alguns documents del segle XVI. La guitarra i el monacort només els localitzem en dos documents. El monacort al segle XV i la guitarra, més tardana, a la segona meitat del segle XVI.

Malgrat que és a la cambra on s'han trobat el nombre més important d'instruments musicals, en un inventari de l'any 1463 (doc. 87) es fa esment d'una caixa de fusta que es conservava a la cuina de la casa, on hi havia guardades, al seu interior, dues flautes. Es tracta de l'inventari de la dona d'un pagès de Lleida, la Caterina. És significatiu comprovar com en les cases dels habitants de Lleida, que no formen part del grup dels eclesiàstics, hi ha la majoria dels instruments musicals. El mombre d'inventaris del grup dels menestrals té un pes quantitativament inferior al dels inventaris dels eclesiàstics, malgrat tot, la proporció d'aquells que tenen un instrument musical a casa seva és elevada amb relació a la resta. Els instruments musicals al llarg dels segles XV i XVI estan relativament difosos.[12]

1408 Joan de Requesens, canonge
1441 Rolli Galter, mestre d'obra de la seu
1460 Mosèn Gaçol
1462 Joan Ortí, candeler
1462 Joan Aventí, prevere

[9] Les bonetes eren una mena d'alforges que es duien damunt la cavalcadura per fer un viatge. DCVB.
[10] Les beaces també eren una mena d'alforges: eren un conjunt de dues bosses unides per damunt amb una corretja que es posava sobre l'esquena de l'animal, de manera que pengés una bossa a cada costat de la bèstia. DCVB.
[11] M. BARCELÓ, *Elements materials*..., p. 101-102.
[12] Els treballs de Renata Ago realitzats a Roma un segle més tard, a través de les fonts documentals, documenten la presencia de set guitarres entre els anys 1617-1669. Contràriament no es documenta cap flauta ni cap viola. Vegeu: Renata AGO, *Il gusto delle cose. Una storia degli oggetti nella Roma dei Seicento*, Donzelli Editore, Roma, 2006, taula 4, p. 172 .

1463 Caterina, muller del pagès Perot Teixidor
1481 Antoni Miquel, prevere
1483 Pere Orcuia, prevere
1487 Mossèn Miró, el compra a l'encant
1488 Joan Monge, prevere
1518 Bernat Armendaris, mestre cinter i ciutadà de Lleida
1550 Mateu Sanç, prevere
1562 Jaume Pont, prevere
1563 Miquel Casset, prevere

Les flautes eren objectes petits i delicats. Normalment es guardaven a l'interior de mobles com els arquibancs (any 1462), les caixes i els caixons (anys 1463, 1483 i 1488); o bé les trobem damunt d'un taulell (any 1562). La viola també es conserva en algun cas dins d'una caixeta (any 1550). En el capítol que hem dedicat a l'anàlisi dels mobles destinats a guardar i conservar els objectes ja vèiem com els objectes delicats es guardaven en els seus estoigs i en les caixes, caixetes i capses de totes les mides i varietats. Amb aquests exemples d'objectes concrets –en aquest capítol els instruments musicals- es van veient els canvis i les transformacions de la societat, els comportaments humans i les peculiaritats individuals. També permet de reconsiderar els tòpics assignats als períodes històrics.

Objecte:	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Monacort					
Hun monacort[13] sotil, petit, lo qual és de mossèn gaçol	1460		71		
Flauta i flautes de pan					
Una sanfonia[14] de vori.	1408	Vori	62		Cambra del difunt
Una samphonia de poca valor.	1441		65		Cambra
Dues flautes, huna grosa e huna petita	1462		75		Cambra
Una flauta migancera.	1463		87		Cuina
Altra flauta petita.	1463		87		Cuina
Una flauta, una capceta ab brulleries[15]	1482		107	8 d.	
Una flauta gran	1483		108		Recambra
Una flauta	1488		117		Cambra
Dues flautes	1562		164		
Dues flautes de nou punts	1562		166	4 s.	
Guitarra					
Una guitarreta[16]	1562		162		Cambra
Viola					
Una viola[17]	1481		101		Cambra
Hun guant de malla, ab hun plec de cordes de viola	1518		134		Entrada
Una viola, sens tapa	1550		152		Cambra del difunt
Una corda de viola	1563		169	2 d.	

[13] Monocord: instrument músic d'una sola corda. En un document de l'any 1497: "*Hun monacort de roure de Flandes, ab sa caxa*". DCVB.
[14] Samfonia: flauta de Pan. Ramon Llull diu "*En axí com lo juglar ha art e manera en fer lo so en la samphonia o en la caramella*". DCVB. Tanmateix, el mot samfonia també era un sinònim de martinet (parador de ballesta format per un torn i un sistema de cordes amb dues politges amb sengles ganxos). A. I. ALOMAR, *L'armament i la defensa* ..., p. 327. En aquest cas, el fet d'ésser de vori ens porta a pensar més en la primera possibilitat.
[15] Sic. Barbolleries, coses insignificants, sense valor.
[16] Una guitarra petita.
[17] Viola: instrument de corda, semblant al violí, però més gros i de cordes més fortes, que entre els instruments de la seva classe equival al contralt. En un document de l'any 1410: "*Una viola ab cordes e clavies*". DCVB.

TERCERA PART

CAPÍTOL 20

La cambra i els seus objectes

Com eren els espais de la casa que es destinaven al descans i que feien de dormitori? Quina importància tenia el dormitori? Com ho reflecteixen els inventaris *post mortem*? Quantes cambres es destinaven a aquests ambients més personals i íntims? Què hi hauríem trobat?

Un dels espais més importants de la casa, potser el que segons els documents sembla que era el més "viu" fins poc temps abans de fer-se l'inventari, és la cambra major. Era la cambra on, com també molt sovint ens diu l'inventari, hi va morir el difunt propietari de la casa. En aquest espai, on el propietari va passar els darrers dies de la seva vida o potser les darreres setmanes o mesos, hi solem trobar una gran quantitat d'objectes. Molt sovint el nombre d'objectes inventariats a la cambra és més gran que el nombre d'atuells que trobem a la cuina i molt més gran que tot allò que hi havia a la sala.

A continuació farem una llista de les cases que tenien una, dues, tres, quatre i cinc cambres o més. Amb relació a cada document indiquem no sols el número que figura en l'apèndix documental, sinó també l'any en què es va fer l'inventari.

- **Una cambra: 15 (any 1381), 27 (any 1391), 31 (any 1392) [potser], 62 (any 1408), 75 (any 1462), 87 (any 1463), 95 (any 1468), 97 (any 1474), 109 (any 1483), 130 (any 1509), 145 (any 1529), 164 (any 1562), 176 (any 1564).**

- **Dues cambres: 6 (any 1348), 24 (any 1387), 37 (any 1394), 40 (any 1396), 48 II (any 1399), 70 (any 1460), 79 (any 1463), 90 (any 1464), 100 (any 1478), 102 (any 1481), 116 (any 1487), 117 (any 1488), 140 (any 1522), 141 (any 1523), 151 (any a1550).**

- **Tres cambres: 8 (any 1354), 21 (any 1386), 42 (any 1396), 51 (1399), 55 (1401), 58 II (1403), 73 (any 1461), 81 (any 1463), 82 (any 1463), 99 (any 1478), 103 (any 1482), 105 (any 1482), 110 (any 1483), 120 (any 1492), 134 (any 1518), 137 (any 1521), 144 (any 1529), 156 (any 1552), 161 (any 1559).**

- **Quatre cambres: 11 (any 1376), 13 (any 1377), 35 (any 1393), 48 (any v1399) [cambra blanca], 58 (any 1403), 96 (any 1472), 123 (any 1500), 125 (any 1504), 148 (any 1536), 152 (any 1550), 154 (any 1552), 158 (any 1556), 171 (any 1563), 177 (any 1568).**

- **Cinc o més cambres: 2 (any 1345), 16 (any 1383), 22 (any 1387), 26 (any 1388), 29 (any 1392), 33 (any 1393), 47 (any 1398), 65 (any 1441), 128 (any 1507), 131 (any 1510), 133 I (any 1518), 133 II (any 1518), 135 (any 1518), 145 (any 1529), 146 (any 1529), 149 (any 1539), 150**

(any 1545) [cambra pintada], 160 (any 1559), 162 (any 1562), 168 (any 1563), 170 (any 1563) [cambra del cargolet].

Com podem veure, trobem tretze casos en què en un habitatge hi havia només una cambra (o almenys així es desprèn de l'inventari), hi ha quinze casos més en què hi havia dues cambres, n'hi ha dinou amb tres cambres, catorze amb quatre cambres i, finalment, vint-i-un "albergs" formats per cinc o més cambres. Cal pensar que alguns d'aquests darrers habitatges podien ésser castells, on és lògic que en aquesta època hi hagués un elevat nombre de dormitoris.

A continuació, per tal de tenir una idea aproximada dels objectes que hi hauríem pogut trobar, triarem alguns exemples de cambres dels tres segles que estudiem. Aquests exemples permetran de mostrar quins eren els béns que més usualment hauríem trobat en llur interior.[1]

La documentació distingeix sovint *la cambra, la cambra major* i fins i tot, en algun cas, *la cambra de la serventa, la cambra superior* i una *altra cambra.* Com eren aquests espais? Com s´organitzaven? Quins objectes els identificaven?.

Algun cas concret. Un primer exemple, del segle XIV, és la cambra major de la casa de Guillem Soler, ardiaca de Ribagorça a la seu de Lleida (doc. 8), de l'any 1354. En aquesta cambra hi havia un llit per a l'ardiaca, amb una màrfega gran i amb dos matalassos grans, llistats, i un travesser. Excepcionalment, al seu costat, hi havia un segon llit, amb una màrfega més petita, amb dos matalassos amb cobertes de cotó, on dormia l'escuder de l'ardiaca, que li devia fer companyia durant la malaltia que el dugué a la mort.[2] A part d'això, en aquesta cambra també hi havia uns mobles per seure (una cadira i dos seients amb les quatre barres, *II^os^ sitis*[3] *a se<n>yal reyal*), uns objectes per fer llum (un canelobre de ferro penjat a la paret) i uns objectes decoratius (una cortina de color blau, situada davant del llit del difunt, on hi havia dibuixat el senyal heràldic de l'ardiaca, i tres estores (dues de grans i una de més petita). Si ens centrem en les objectes més importants, ens adonem que hi havia una caixa amb peus plena de llibres de Dret (Decretals, Clementines, un Sisè, una *Summa* de Ramon de Penyafort) i d'objectes religiosos. A més, hi havia encara dos cofres encuirats amb uns coltells i sobretot amb robes, però també canelobres, brandons (espelmes), una pinta i uns documents. Encara hi havia tres cofres més i un arquibanc amb robes, llibres i canelobres o brandons. En aquestes caixes que hi havia a les cambres s'hi solia guardar la roba de llit (llençols) i la roba de vestir (almuces, sobrepellissos, birrets, guants, corretges, etc.).

En moltes altres cambres hauríem trobat una realitat semblant uns anys més tard. A la cambra major del degà Guillem Ramon de Montcada (doc. 11, any 1376), hi havia el llit o colga, amb un travesser, una alcócera i un banc. Normalment els llits i les colgues es diu que eren fets de

---

[1] Els treballs que s'han portat a terme a Yorkshire, al nord d'Anglaterra, de cases de pagesos, també a partir d'inventaris *post mortem* des de l'any 1250 fins al 1520, confirmen "*the conventional assumptions about the use of different parts of the house*", vegeu: Christopher DYER, "Living in peasant houses in late medieval england", *Vernacular Architecture*, vol. 44, 2013, p. 21.

[2] Era un costum que trobem també a Anglaterra cap a l'any 1577. Al costat del llit principal, a la cambra de dormir, n'hi havia un altre de més petit, per als nens o servents. Vegeu: John WROUGGHTON, *Tudor Bath. Life and Strife in the little city, 1485-1603*, The Lansdownn Press, Bath, 2006.

[3] Siti: seient, objecte o lloc destinat a seure-hi. DCVB. Aquests sitis podien ésser de diversos materials. A Berga trobem que hi havia sitis de boga o potser de cànem o canya (cabàs?) i de sac de borra. En un cas s'esmenta que hi havia un sitis "*de seure a pintenar*", segurament per a treballar el lli. M. D. SANTANDREU, *La vila de Berga a l'edat mitjana. La família dels Berga*, Universitat de Barcelona, 2006 (tesi de doctorat), p. 365.

posts, de vegades però es concreta més i es diu, per exemple, que unes colgues eren "entaulades" (doc. 22), potser revestides de taules o posts posats verticalment. A més, a la cambra de Guillem Ramon de Montcada hi havia cinc cofres amb llibres i roba. En aquest cas, també hi havia uns coixins i uns recolzadors, tots amb el senyal dels Montcada. I, potser a causa de l'origen noble d'aquest degà de la seu, en aquesta cambra també trobem tres escuts i tres llances, que sobretot devien tenir una finalitat decorativa. Assenyalem també que en aquest cas, pel fet d'haver-hi una *recambra*, alguns objectes que en l'inventari precedent (de l'ardiaca de Ribagorça) eren a la mateixa cambra major aquí no hi són i eren guardats en aquest espai annex (per exemple, una altra colga amb dos bancs i un travesser, un llençol i una guaenga o bé una cadira de ferro i dos canelobres també de ferro). De fet la recambra solia ser un espai on es guardaven coses que no cabien a la cambra; podia ser fins i tot una mena d'estudi i, algunes vegades, podia ser un lloc on hi podia dormir algú, per exemple un servent.

Cap a l'any 1441, a la cambra de casa del mestre d'obra de la seu Rollí Galter hi havia molts objectes relacionats amb les armes.[4] En aquesta mateixa cambra es descriuen les robes, la situació dels bancs i dels arquibancs; així com els recipients que hi guardava: setres, escudelles i plats. Un altre ciutadà de Lleida, Antoni Casagualda (1463), tenia a la cambra una colga amb palla. Per damunt, un matalàs blanc de llana i un travesser també blanc, ple de ploma. Els llençols eren de pare e mare.[5] Per sobre hi havia les flassades. En aquella cambra hi hauríem trobat també el cortinatge, tot blanc, de llenç, format per cinc peces amb els seus tovallons i bastiment. El mobiliari de la cambra es completava amb un llit de post amb dos bancs i un *estrado* o davantllit tot ple de coses. Podem pensar que era una cambra gran perquè s'hi van trobar sis cofres plens de roba de vestir i de la casa amb a'altres objectes diversos.

Anem-nos-en uns anys més tard. L'any 1468, segons l'inventari de Ramon de Cardona (doc. 95). hauríem trobat a la seva cambra una colga, un matalàs, un "xaló" (un teixit de Châlons), una flassada, quatre cortines (amb el senyal dels Cardona)[6], dos bancals, dos cofres, una caixeta i

---

[4] Què hi feien les armes a casa d'un mestre d'obra? En aquests anys era un fet normal tenir a casa armes, ballestes, espases o escuts, com posa de manifest també l'estudi de l'inventari d'un mestre d'obra de l'any 1398 conservat a Dijon. A la seva cambra es van trobar armes i armadures entre els seus objectes personals. Vegeu: Françoise PIPONNIER, "Maçons des champs et maçons des villes en Bourgogne à la fin du Moyen Âge à travers l'inventaire de leurs biens meubles", a *Budownictwo i budowniczowie w przeszlosci* [Construction et constructeurs, Mélanges en l'honneur du Professeur Tadeusz Poklewski], Lodz, 2002, p. 323.

[5] Llençols "*pare e mare*": eren uns llençols fets amb una tela de bona qualitat. En la documentació l'ús de l'expressió "*pare e mare*" s'esmenta en els casos següents, fent referència als llençols, la peça de roba, les vànoves, les tovalles o els tovallons: docs. 26/ 1388 (llençols), 47/ 1398 (llençols), 55/ 1401 (llençols, peça de roba), 57 / 1402 (es refereix a llençols i tovalles *pare i mare,* 58 / 1403 (llençols i peça de roba), 60 / 1403 (peça de roba i llençol), 79 / 1463 (llençols i peces de roba), 80 / 1463 (peces de roba, llençols i tovalles), 81 / 1463 (en relació a unes peces de roba i una vànova), 81 / 1463 (en relació les tovalles i als tovallons), 82 / 1463 (llençols), 85 / 1463 (peça de roba), 87 / 1463 (tovalles), 87 / 1463 (tovalló), 90 / 1464 (tovalles), 99/ 1478 (tovalles), 99/ 1478 (llençols i tovalles), 105 / 1482 (tovalles i llançols), 106 / 1482 (tovalles), 107 / 1482 (peça roba i tovalles), 108 / 1483 (llançols), 110 / 1483 (peça de tovalles, peça de tovallons, i llançols, peça de roba), 112 / 1483 (peça de roba), 114 / 1484 (llençol i peça de roba), 117 / 1488 (llançol), 123 / 1500 (llençol), 125 / 1504 (llençol, vanoveta, peça de roba), 126 / 1504 (llençols, peça de roba), 135/ 1518 (peces de roba), 137 / 1521 (llençol), 138 / 1522 (llençols, peça de llenç), 148 / 1536 (llençols).

[6] Amb relació als llits del senyor del castell "sempre és un llit encortinat, és a dir, envoltat per un dosser i quatre cortines; sovint es diu que era encaixat, és a dir, posat en una mena de caixa, en la qual hi havia una

dos canelobres. A part de tot això, també hi havia roba. No hi ha gaire diferència amb allò que trobàvem un segle abans a la cambra del degà. En aquest cas, però, hi veiem un cert desordre, característic de molts espais habitats en aquesta època (especialment en un moment com aquest, de la defunció del propietari); d'una manera força sorprenent, en aquesta cambra també s'hi havien guardat dues pasteres (una de pastar i una que ja era *dolenta*).

Podríem trobar molts altres exemples de cambres semblants a les suara descrites. L'any 1472, Pere de Valldeperes (doc. 96), tenia a la seva cambra un llit de posts amb una màrfega plena de palla. Tenia tres matalassos farcits de llana (abans parlàvem de només un o dos matalassos). A més, també tenia un traspontí (marfegó o matalàs prim i petit), un travesser, dues flassades de borra i un davantllit de llenç i un sobrellit blanc amb llistes (o franges) vermelles i grogues. A més, encara hi ha havia un banc, una cadira de barber[7] i tres coixins de ploma o borra, per a seure.[8] Tampoc no hi faltaven elements decoratius, com podien ésser les cortines. I per il·luminar la cambra hi havia una grua situada a la paret (que devia suportar el llum). També hi descobrim unes espases velles, un ferro de llança i unes cervelleres; bàsicament devia ésser decoratiu. A part de la roba, en aquest cas podem destacar que hi havia una tauleta i un escambell, objectes de cuina (com escudelles d'estany amb orelles, unes tudoneres, una almorratxa, bacinetes, setres) i objectes de neteja personal (un orinal amb el seu estoig). A més, encara hi havia unes balances petites destinades a pesar els florins d'or, amb pesals de cinc, deu, cinquanta i cent florins. Certament, també hi havia diversos cofres on es guardava molta roba. Diguem per acabar que hi trobaren, així mateix, un papallonet petit, el pavalló d'un llit. De fet no era seu, atès que el tenia com a penyora per haver deixat cent sous al canonge Capdevila. Com ens diu el document, era molt *bell*: de seda groga, amb un pomet daurat i amb la flocadura d'or i de seda, i amb l'extrem trepat. En molts llits hi havia papallons o pavallons, que sovint també trobem representats als retaules o miniatures d'aquesta època.[9]

Volem cloure aquest apartat amb un inventari del segle XVI. Si entrem a la cambra de Ramon Solsona, canonge de Lleida (doc. 128 de l'any 1507), trobem un llit de posts, amb sa màrfega i quatre matalassos (el nombre de matalassos s'incrementava en relació al poder adquisitiu que tenia una persona, és a dir, era una realitat lligada a l'estatus social de l'individu; ja en parlarem

---

màrfega de palla i dos matalassos de llana; als peus del llit hi havia un banc de llit". EQUIP BROIDA, "Us de l'espai en els castells...", p. 250.

[7] A Mallorca, en una casa hi havia cadires de barber, una de les quals "*ab citi a modo de stoig o caxa per tenir algunes coses.*" M. BARCELÓ, *Elements materials...*, p. 18. Més amunt ja hem esmentat sobre com podien ésser.

[8] A través dels retaules podem situar molts dels coixins que els inventaris i encants ens descriuen. No només trobem els coixins en els llits i en les cambres de dormir. La iconografia de la baixa edat mitjana situa també els coixins damunt dels bancs, dels alcorsins i dels escambells, per fer més confortable els mobles destinats a seure. Com veiem a l'escena de l'Anunciació de Jan van Eyck (1434-1436, Washington, National Gallery of Art), del Mestre de la Flémalle (c. 1440, Londres, National Gallery), de Rogier van der Weyden (c. 1440, Paris, Musée du Louvre), etc.

[9] Els papallons i els sobrecels eren uns dels elements que hauríem pogut trobar en alguns llits menys pobres. Aquesta tradició perdurà fins a l'època contemporània. Amb relació a l'any 1700, s'afirma que "molt més costosos eren els guarniments que envoltaven el llit i el podien convertir en un espai tancat dins l'habitació, protegit del fred i de les mirades. Estaven formats per un seguit de peces (entre sis i deu, i molt sovint nou): cortines, "sobrecel" i "entorn peu", amb l'ornament de "flocadures" i "almares". Sovint, aquests rics elements de complement romanien guardats en caixes, esperant els moments festius, dramàtics o solemnes en els quals era obligat "parar" i embellir el llit". Albert GARCIA ESPUCHE ET ALII, *Interiors domèstics. Barcelona 1700*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2012, p. 32.

més endavant). També tenia sis coixins, un cobertor de pell per posar sobre el llit, una flassada i un cortinatge, segurament situat al voltant del llit (que devia tenir un dosser) o també, de vegades, podia ésser un element decoratiu de la paret de la cambra. A part, hi havia dos cofres amb força roba d'eclesiàstic; a més, també hi hauríem trobat dos mitjos-cofres. En un d'aquests mitjos-cofres hi havia objectes tan notables com un retaule, segurament un tríptic, on hi havia representats els Reis d'Orient. Encara hi havia alguna altra caixa, una taula de pi i una cadira de cuir, amb un coixí foguejat, de cuir vermell. I també hauríem trobat, en aquesta cambra, una imatge de la Mare de Déu, pintada amb pinzell, penjada a la paret. Hem dedicat un apartat (capítol 14) precisament a parlar de la importància dels objectes que reflectien la religiositat dels homes i dones que vivien en aquestes cases.

Certament, podem comparar aquest inventari de la cambra de Ramon Solsona amb el de la cambra de la "tia" o majordona d'aquest canonge, la qual era situada precisament al costat de la cuina. Tot era molt més auster. Hi havia un llit de posts amb els seus bancs, segurament situats a banda i banda, amb una màrfega i amb dos matalassos (el canonge en tenia quatre), amb dos llençols (un d'estopa i l'altre de llenç), una flassada vella i un travesser.[10] La roba de la dona era dins d'una caixa ferrada. La resta d'allò que hi hauríem trobat eren objectes molt diversos, com un cossi, una panistra, uns sacs, unes alforges, una caixa per a tenir-hi farina, etc.

En general les cambres eren l'espai de la casa destinat a dormir. Els inventaris ens descriuen la roba de llit en forma de matalasssos, llençols, flassades i cobertors. Les màrfegues, els coixins i les cortines que trobem en moltes de les cases de Lleida, i que no sempre trobaríem en el món pagès, són indicadors del nivell de confort que es gaudia en moltes de les cases de la ciutat de Lleida. La presència de llits de fusta també diferència el nivell de vida de la ciutat del de les comunitats pageses que, en algunes contrades, dormien bàsicament damunt la palla.[11] Els cofres, les caixes i les arques eren els contenidors per a guardar i emmagatzemar les coses de casa, els teixits, la roba de vestir i la roba de la llar, sobretot la roba del llit que hi havia a la cambra. A la ciutat, a les cambres també hi havia arquibancs, caixes i escambells, llibres, tinters, oratoris, imatges, ampolles i objectes variats, menjar, eines, ciris, perfums, etc.

Si bé la roba de vestir mereix un estudi a part, cosa que no hem fet en aquest treball, volem destacar la presencia en alguna cambra de dormir d'una peça de roba, el cobricap o *papafigo*, com trobem esmentat en la documentació (doc. 81, 1463; doc. 103, 1482, doc. 110, 1483; doc. 133,

---

[10] De fet, en altres llocs encara trobem una realitat pitjor. A la torre Vilanova de Sant Cugat del Vallès, l'any 1437, a la cambra dels missatgers, hi havia "*una colga petita, ab quatre peus de fusta, de palles; un matalafot dolent e podrit e destrosat, ab fort pocha lana, e qui valia poch; un travesserot esquinsat, ple de lana; dues altres flassadotes squinsades, ab diverses listes als caps*". EQUIP BROIDA, "Us de l'espai en els castells...", p. 249; En un altre exemple, la casa tenia una altra cambra situada al pis superior on devia dormir algú, potser la dona esmentada que tenia cura de la casa. S'hi troben coses diverses barrejades; amb relació al llit complet: amb una vànova, un sac-llit, un matalàs, un travesser, dos coixins blancs; un armari petit de fusta podia servir a la persona que utilitzava l'estança. Vegeu: Carme BATLLE, "Guillem Eimeric, jurista d'una família patrícia de Barcelona (†1301)", *Anuario de Estudios Medievales*, 37/2, 2007, p. 823-866.

[11] "*Wooden bed frames are not listed, and possibly members of the peasant household slept on the floor on heaps of straw, as might be implied by a coroner's inquest in Essex in 1370 which records that straw in a chamber caught fire*." En relació a les condicions de vida al món pagès a Anglaterra en l'època medieval, vegeu: Christopher DYER, "Living in peasant houses in late medieval england", *Vernacular Architecture*, vol. 44, 2013, p. 22.

1518, doc. 141, 1523; doc. 142, 1523; doc. 144, 1529; doc. 145, 1529 i doc. 145, 1529). A la cambra de dormir de Joan Bordell, entre les coses que hi havia al costat del llit, hi ha un papafigo.[12] Era una peça de roba per protegir el cap que segurament el prevere feia servir per a dormir.[13] Al segle XVI al costat del cobricap també s'usava un barret per dormir com trobem esmentat en un inventari de l'any 1529, del canonge Pere Agustí (doc. 146): *"tem, un bar<r>et vermel, per a dormir"*.

L'inventari del canonge de la seu, Joan Calb, descriu només les coses que hi havia a l'interior de les dues caixes de la cambra del canonge. Poques coses sabem de com era casa seva, la resta dels espais de la casa, el nombre de cambres i la seva distribució. Tampoc sabem res de qui vivia amb el canonge. Malgrat tot, l'inventari esmenta "*una squeleta petita de coure, de cridar cambres"* (doc. 76, 1462). Podem arribar a pensar que vivia en una casa gran i a més a més que, evidentment, tenia alguna persona al seu servei.

Els inventaris del segle XVI enriqueixen els noms de les cambres que es distribuïen en els espais de la casa. Com a anècdota volem assenyalar l'existència a casa del ciutadà de Lleida, Miquel de Montgai, d'una cambreta de la fruita (doc. 131, 1510). El Museu del Prado de Madrid conserva un oli de l'any 1633 del pintor flamenc Frans Snyders, que se'l coneix, entre d'altres atributs, amb el nom de *la cambra de la fruita*.

A continuació veurem diversos quadres que ens permetran de saber quins objectes hi havia a les cambres al llarg dels tres segles estudiats. Hem fet una tria d'uns quants objectes que hem cregut que eren més representatius d'allò que hauríem trobat en aquest espai i ens hem fixat si hi eren en la cambra més important de les diferents cases que van ser inventariades (generalment la "cambra del difunt"). Aquesta possibilitat de comparar les coincidències i els canvis en l'existència dels objectes, l'hem feta amb relació al segle XIV i també amb relació als dos segles següents. Més endavant, als capítols 21 i 22, farem uns quadres semblants amb relació als objectes de la cuina i als objectes de la sala, respectivament.

---

[12] Cobricap que s'estenia fins a cobrir el coll i que cobria també part de la cara, deixant només en descobert els ulls i el nas, *DCVB*.

[13] Françoise Piponnier assenyala la importància que aquesta peça de roba el "couvretête" o "couvrechef" té entre la població de Dijon. Segons Piponnier els homes l'usaven durant la nit ("*les femmes, qui les drapent diversement sur leur tête, le jour comme la nuit, que par les hommes, qui les portent comme bonnets de nuit"*. Vegeu: Françoise PIPONNIER, "Linge de maison et linge de corps au Moyen Age d'après les inventaires bourguignons", *Etnologie française*, 1986, núm. 3, p. 240-241. En la documentació de Lleida el *papafigo* podria ésser també una mena de caputxa com ens descriu el document: "*hun mantet curtet, \de mescla/, ab un papafigo, ab unes mànegues rosades .... I l."* (doc. 142, any 1523).

Cambra XIV	DOCUMENTS																	
OBJECTES	6	8	11	13	20	21	22	24	27	31	33	33	35	37	40	42	47	48
Alcócera			■	■								■	■				■	■
Arca																■		
Armari																		■
Arquibanc	■		■	■			■					■	■	■		■	■	■
Banc			■	■	■	■	■	■	■			■		■	■	■		
Cadira		■		■			■				■		■	■			■	■
Caixa		■				■	■	■	■	■		■		■	■	■		
Canelobre		■						■			■				■	■		
Carpita									■			■						
Cobertor	■			■	■				■					■				■
Cofre		■	■	■				■				■	■		■			■
Coixins	■			■	■			■										■
Colga			■	■	■		■	■		■		■		■	■	■		■
Cortina		■		■	■		■					■	■		■			■
Estora		■		■				■										
Flassades	■				■							■	■	■		■	■	■
Guaenga								■				■						
Llanterna		■											■			■		
Llençols				■	■	■				■	■		■	■			■	■
Llit	■	■				■			■		■		■				■	
Màrfega	■	■				■	■		■	■	■					■	■	
Matalàs	■	■		■	■			■	■					■	■	■	■	
Oreller				■								■			■			
Orinal																■		
Plomàs					■													
Taula/plega				■								■						
Travesser	■		■		■			■	■						■	■	■	■
Vànova				■						■	■	■	■	■	■	■		■
Xaló													■			■		

Aquest quadre ens ha servir per a veure quins eren els objectes que hauríem trobat a totes les cambres i per saber si hi hagué canvis en la tria dels objectes al llarg dels segles. Segurament hauríem pogut incloure en aquesta taula d'altres objectes que no hi hem inclòs (com per exemple les armes). En principi mantindrem aquesta selecció d'objectes al llarg dels tres segles (en els sis quadres que hi dediquem).

- 6. 1348, abril, 12. Inventari dels béns de Guillem sa Plana, beneficiat de la seu de Lleida.
- 8. 1354, març, 10-12. Inventari dels béns trobats a la casa de Guillem de Soler, ardiaca de Ribagorça de la Seu de Lleida.
- 11. 1376, febrer, 1. Inventari dels béns de Guillem Ramon de Montcada, degà de la seu de Lleida.
- 13. 1377. Inventari dels béns de Joan Perpinyà, doctor en Decrets, canonge i sagristà de Lleida.
- 20. 1385, març, 1. Inventari dels béns d'Esteve Folquet, canonge de la Seu de Lleida.
- 21. 1386, octubre, 11. Inventari dels béns de Romeu de Vila-seïna, prevere beneficiat de la Seu de Lleida.

- 22. 1387, febrer, 25 – març, 18. Inventari dels béns de Mateu Pellisser, canonge i prebost de la Seu de Lleida.
- 24. 1387, desembre, 20 – 23. Inventari dels béns de Bernat Ferrer, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 27. 1391, agost, 26. Inventari dels béns trobats a la casa de Jaume Ferran, prevere beneficiat de la seu de Lleida
- 31. 1392, novembre, 20. Inventari dels béns de Pere Franc, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 33. 1393, juny, 30 – agost, 2. Inventari dels béns de Joan de Peralta, canonge i prebost de la seu de Lleida.
- 35. 1393, desembre, 8 - 22. Inventari dels béns trobats a la casa de Berenguer Vicent, degà de València i ardiaca de Benasc de la seu de Lleida.
- 37. 1394, febrer, 5. Inventari dels béns i drets de Bernat de Vall-llonga, canonge de la seu de Lleida.
- 40. 1396, abril, 12. Inventari dels béns d'Arnau d'Orcau, capellà del comte a la Seu de Lleida.
- 42. 1396, juny, 24-27. Inventari dels béns de Domingo de Puiaçol, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 47. 1398, març, 6. Inventari dels béns de Francesc Salom, batxiller en Dret civil i canònic, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 48. 1399, març, 17-18. Lleida, Bellvís i Cobins. Inventari dels béns de Pere Bada, canonge [de la seu de Lleida].

Cambra XV (a)	DOCUMENTS												
	55	57	58	62	65	70	73	75	76	79.a	79.b	81	82
OBJECTES													
Alcócera					■				■		■		
Arca													
Armari													
Arquibanc	■		■		■	■	■	■					
Banc		■	■	■	■					■			
Cadira													
Caixa	■	■	■	■	■	■	■		■	■	■	■	
Canelobre	■												■
Carpita													
Cobrellit, cobertor		■	■			■							
Cofre	■		■	■	■								■
Coixins													
Colga	■	■	■			■	■						■
Cortina			■				■	■		■		■	■
Estora								■					
Estradó								■			■	■	■
Flassades	■	■	■		■		■	■	■		■		■
Foguer	■												
Guaenga													
Llanterna													
Llençols	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■		■
Llit				■	■			■	■	■	■	■	■
Màrfega		■	■	■		■			■	■	■	■	
Matalàs	■	■	■		■		■	■	■	■	■		■
Oreller													
Orinal		■											
Papalló										■			■
Plomàs													
Taula/plega													
Travesser	■	■	■			■		■	■		■		■
Vànova	■				■		■	■			■	■	■
Xaló			■										

Amb relació al segle XV farem el mateix. Mantenim la llista d'objectes que hem resseguit al llarg del segle XIV, per tal de facilitar una comparació entre les dues realitats. A continuació incloem la llista dels possessors dels béns inventariats.

- 55. 1401, juliol, 27. Inventari dels béns de Jaume Salines, beneficiat de la seu de Lleida.
- 57. 1402, setembre, 27. Inventari dels béns de Joan Mercer, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 58. 1403, setembre, 7. Inventari dels béns de Guillem s'Escala, rector de l'església de Santa Magdalena de Lleida.
- 62. 1408, agost, 7. Inventari dels béns de Joan de Requesens, canonge de la seu de Lleida. Es mencionen també els objectes que tenia en penyora.

- 65. 1441, juliol, 31 – octubre, 17. Inventari dels béns de Rollí Galter, mestre d'obra de la seu de Lleida.
- 70. 1460, gener, 20-23. Inventari dels béns de Joan del Camp.
- 73. 1461, agost, 25. Inventari dels béns de Pere Morell, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 75. 1462, març, 15. Inventari dels béns de Joan Ortí, candeler.
- 76. 1462, novembre, 11-22. Inventari dels béns de Joan Calb, canonge de la seu de Lleida.
- 79. 1463, gener, 7-11. Inventari dels béns d'Antoni Rollan, canonge de la seu de Lleida.
- 81. 1463, març, 31. Inventari dels béns de Joan Bordell, prevere beneficiat de Lleida.
- 82. 1463, maig, 12. Inventari dels béns d'Antoni de Casagualda, ciutadà de la ciutat de Lleida.

Amb relació a la segona meitat del segle XV farem el mateix. A continuació incloem la llista dels possessors dels béns inventariats.

Cambra XV (b)	DOCUMENTS												
	95	96	97	99	101	102	103	105	108	109	110	120	123
OBJECTES													
Alcócera													
Arca													
Armari													
Arquibanc						■	■				■		
Banc			■		■		■			■		■	
Cadira		■					■						
Caixa	■	■		■					■	■			
Canelobre	■				■								
Carpita													
Cobrellit, cobertor	■	■			■							■	■
Cofre	■	■					■	■		■	■	■	■
Coixins													
Colga	■								■				
Cortina	■	■		■			■			■		■	■
Estora													
Estradó	■			■			■						■
Flassades	■	■		■			■	■				■	■
Foguer													
Guaenga													
Llanterna													
Llençols			■						■	■	■	■	■
Llit		■	■	■	■	■	■	■		■	■	■	■
Màrfega		■	■	■	■	■	■	■	■		■	■	■
Matalàs	■	■	■		■	■	■	■		■	■	■	■
Oreller													
Orinal													
Papalló										■			■
Plomàs													
Taula/plega													
Travesser	■	■	■			■	■	■				■	
Vànova		■					■		■	■	■	■	■
Xaló	■											■	

- 95. 1468, març, 31. Inventari dels béns de Ramon de Cardona.
- 96. 1472, febrer, 18-19. Inventari dels béns de Pere Valldeperes, prevere beneficiat de la seu de Lleida. 97. 1474, març, 1. Inventari dels béns de Martí Joan, prevere.
- 97. 1474, març, 1. Inventari dels béns de Martí Joan, prevere.
- 99. 1478, març, 13-14. Inventari dels béns de Joan Espills.
- 100. 1478, abril, 2-8. Encant dels béns de Joan Espills.
- 101. 1481, febrer, 28. Inventari dels béns d'Antoni Miquel, prevere.
- 102. 1481, juny, 8. Inventari dels béns de Caterina, muller del difunt Joan Botella, jurisperit de Lleida.
- 103. 1482, març, 22. Inventari dels béns de Vicent Sopeira, canonge de la seu de Lleida.

- 105. 1482, novembre, 8-9. Inventari dels béns de Jaume Forner, prevere beneficiat de la seu de
- Lleida.
- 108. 1483, març, 14. Inventari dels béns de Pere d'Orcuia, prevere.
- 109. 1483, juliol, 31. Inventari dels béns de Gaspar Sanç, sagristà de la seu de Lleida.
- 110. 1483, agost, 4. Inventari dels béns de Miquel d'Albesa, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 116. 1487, juny, 29. Inventari de béns. Desconeixem qui havia estat el propietari dels objectes.
- 120. 1492, setembre, 22-23. Inventari dels béns de Melcior Aguiló, beneficiat de la seu de Lleida, trobats a casa seva.
- 123. 1500, gener, 3-febrer, 5. Inventari dels béns de Bartomeu Pomar, prevere beneficiat de la seu de Lleida.

Cambra XVI (a)	DOCUMENTS														
	125	128	130	131	133	134	135	137	140	141	143	144	145	146	148
OBJECTES															
Alcócera					■										
Arca															
Armari															
Arquibanc															
Banc						■			■	■	■		■		
Cadira															
Caixa		■		■		■	■	■		■		■	■		■
Canelobre															
Carpita															
Cobrellit, cobertor															
Cofre	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■			■	■	■
Coixins															
Colga															
Cortina		■		■		■	■	■	■	■		■	■		■
Estora															
Estradó	■		■	■				■	■				■		
Flassades		■			■	■	■	■	■		■	■	■		■
Foguer															
Guaenga															
Llanterna															
Llençols	■		■	■	■	■	■	■	■	■		■		■	■
Llit	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Màrfega	■	■	■	■		■	■	■	■			■		■	■
Matalàs	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■		■	■
Oreller															
Orinal															
Papalló	■		■			■	■			■			■	■	
Plomàs															
Sobrellit															
Taula/plega															
Travesser	■					■				■					
Vànova	■		■					■				■	■	■	
Xaló, drap											■				■

Amb relació als primers anys del segle XVI, s'esmenten els objectes relacionats amb la cambra dels inventaris següents:

- 125. 1504, maig, 30. Inventari dels béns, segurament de Gaspar Ferrer, canonge.
- 128. 1507, febrer, 28. Inventari dels béns de Ramon Solsona, doctor en Decrets i canonge de la seu de Lleida.
- 130. 1509, juliol, 24-27. Inventari dels béns de Pere Mateu, canonge de la seu de Lleida.
- 131. 1510, gener, 10. Inventari dels béns de Miquel Montgai, ciutadà de Lleida.
- 133. 1518, setembre, 4-28. Lleida i el Poal. Inventari dels béns de Lluís des Valls, donzell, que tenia el domicili a Lleida i era senyor dels llocs de Gimenells i del Poal.

- 134. 1518, novembre, 21-desembre, 9. Inventari dels béns de Bernat Armendaris, mestre cinter i ciutadà de Lleida.
- 135. 1518, desembre, 3-19. Castell d'Anglesola (Urgell). Inventari dels béns de Diomedes Lladró, senyor d'Anglesola.
- 137. 1521, maig, 6-11. Inventari dels béns de Rafael Rafart, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 140. 1522, març, 24. Inventari dels béns de Joan Creixença, canonge de la seu de Lleida.
- 141. 1523, octubre, 5-26. Inventari dels béns de Francesc Soler, júnior, doctor en Decrets, degà de la seu de Lleida.
- 143. 1527, desembre, 12. Inventari de béns, possiblement d'un eclesiàstic relacionat amb l'Estudi General.
- 144. 1529, febrer, 16. Inventari dels béns d'Esteve Castilló, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 145. 1529, març, 18- abril, 13. Inventari dels béns de Pere Agustí, canonge i prebost de la seu de Lleida.
- 146. 1529, desembre, 21-24. Inventari dels béns de Pere d'Aragó (o Pedro de Aragón), beneficiat de l'església de Lleida.
- 148. 1536, gener, 29. Inventari dels béns de Montserrat Montfar, prevere beneficiat de la seu de Lleida.

Cambra XVI (b)		DOCUMENTS													
		149	150	151	152	154	156	158	160	161a	161b	162	164	168	177
OBJECTES	Alcócera	■	■							■					
	Arca														
	Armari														
	Arquibanc														
	Banc	■	■		■	■	■			■	■				
	Cadira														
	Caixa	■	■	■	■	■	■	■	■		■	■	■		■
	Canelobre														
	Carpita														
	Cobrellit, cobertor														■
	Cofre		■	■							■		■	■	■
	Coixins														
	Colga														
	Cortina			■											
	Estora														
	Estradó														
	Flassades			■	■	■	■	■	■		■	■		■	■
	Foguer														
	Guaenga														
	Llanterna														
	Llençols		■	■	■	■	■	■			■	■	■	■	
	Llit	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
	Màrfega			■		■	■		■					■	
	Matalàs	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
	Oreller														
	Orinal														
	Papalló						■	■	■			■			
	Plomàs														
	Sobrellit														
	Taula/plega														
	Travesser					■									
	Vànova				■					■					■
	Xaló, drap					■									

Finalment, pel que fa als darrers documents del segle XVI, s'esmenten els objectes relacionats amb la cambra dels inventaris següents:

- 149. 1539, febrer, 1-8. Inventari dels béns de Lluís de Montsuar, canonge de l'església de Lleida.
- 150. 1545. Inventari dels béns de Jaume Riquer, porcioner i porter del capítol de Lleida.
- 151. a.1550, juliol, 1-agost, 3. Inventari dels béns de Damià de Liori, cabíscol de la seu de Lleida.

- 152. 1550, gener, 8-11. Inventari dels béns de Mateu Sanç, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 154. 1552, gener, 2. Inventari dels béns de Jaume Coll, prevere beneficiat de la parròquia de Sant Llorenç de la ciutat de Lleida.
- 156. 1552, octubre, a.10. Inventari dels béns de Cosme Montfar, prevere beneficiat de la seu de Lleida. Còpia feta el 8 de novembre.
- 158. 1556, maig, 22-27. Inventari dels béns de Bernat Berenguer, prevere beneficiat de la seu de Lleida i rector de l'església parroquial del castell d'Alfés, del bisbat de Lleida.
- 160. 1559, desembre, 4. Inventari dels béns de Lluís Juneda, canonge i prebost de la seu de Lleida.
- 161. 1559, desembre, 14-19. Inventari dels béns de Bernardí Lluçars, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 162. 1562, març, 20. Inventari dels béns de Jaume Pont, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 164. 1562, setembre, 16. Inventari dels béns de Joan Aventí, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 168. 1563, gener, 21. Inventari dels béns de Miquel Casset, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 177. 1568, agost, 6. Inventari dels béns del difunt Bartomeu Grassa, prevere, mestre en Arts, beneficiat de l'església de Lleida.

A través de les imatges podem veure on eren situats els llits, i sobretot com eren els teixits i les robes que l'envoltaven. La iconografia esdevé una font documental que ens permet situar les caixes i els cofres, distingir les seves formes i apreciar-ne els colors. Més difícil és apreciar la qualitat dels teixits i les seves textures. Les representacions de llits no ens permeten diferenciar tota la roba de llit que segurament hi havia al damunt i entorn. Bernat Mateu, per exemple, tenia un llit amb una guaenga, una flassada, uns llençolassos, tres coixins, una màrfega, un travesser i un oreller (any 1403). Els documents escrits ens aporten una valuosa informació en relació a la roba de la casa. Les informacions en relació a aquests teixits són variades. Els inventaris de l'ACL aporten dades suficientment abundants com per a fer una aproximació als teixits i robes de les cases de Lleida. La informació que contenen els documents notarials permet també entreveure la riquesa dels teixits a la baixa edat mitjana i l'especialització de cadascuna de les robes de la llar.

Les fonts iconogràfiques dels segles XV i XVI, com veurem, reflecteixen les activitats de la vida diària que es desenvolupaven a la casa i a la cambra de dormir. Les escenes del Naixement de la Verge, del Naixement de sant Joan Baptista, del Naixement de Jesús i les escenes de la Dormició de la Verge i alguns exemples de Vides de Sants ens acosten a aquests espais, destinats bàsicament a fer de dormitori. Però, com veiem també a través de les imatges d'alguns retaules del segle XV, les cambres de dormir sovint eren espais on s'hi feia una mica de tot, eren estances *multiús,*[14] destinades a la lectura, la higiene i el bany, i on també s'hi podia menjar, com succeïa en el cas de malaltia o

[14] *"During the fiteenth century, the "cassa" was typically multi-purpose",* com es posa de manifest a través de pintors venecians, com Carpaccio i Tizià. Vegeu: Patricia FORTINI BROWN, *Private Lives in the Renaissance Venice.* Yale University Press, New Haven-London, 2004, p. 100.

després del part. Un espai també de relació, de reunió i de recepció, per exemple, desprès del part.[15] I així ho evidencien les escenes representades en la pintura d'aquests anys.

Fig. 20.1. Memmo di Filippuccio o Niccolò di Segna, Escenes de vida profana. *Els plaers de la vida conjugal*. Els esposos es retiren a la seva cambra, fresc de la Camera del Podestà, Siena, San Gimignano, c. 1306. Fondazione Musei Senesi[16]

Les representacions d'escenes de vida quotidiana reflecteixen sovint els ambients domèstics, la decoració de les cambres i la riquesa dels teixits. Aquesta escena de Memmo di Filippuccio n'és un exemple clar (fig. 20.1).[17] El color ocre de les cortines, la decoració de les parets amb llistes i franges vermelles, grogues i blaves, i també la de la caixa, que podia ser de cuir vermell, amb les seves corretges o ferros, o de fusta pintada de color vermell, com es diu en els documents d'aquesta época, expressen a través d'un llenguatge plàstic la riquesa i l'elegància de moltes cambres del segle XIV, a la ciutat de Siena, a través dels seus mobles i dels seus teixits. No gaire lluny d'aquesta realitat italiana, trobem també les cambres de les cases de la ciutat de Lleida. Els documents ens permeten d'afirmar-ho. Per exemple, els inventaris del segle XIV, coetànis a aquesta

[15] A Venècia, per exemple, existiren uns mobles o espais que eren usats per al part: estances anomenades *camera del parto*. Vegeu: Patricia ALLERSTON, "Contrary to the truth and also to the semblance of reality"? Entering a Venetian "lying-in" chamber (1605)", a Marta AJMAR-WOLLHEIM – Flora DENNIS – Ann MATCHETTE, (eds), *Approching the Italian Renaissance Interior: Sources, Methodologés, Debats,* Blackwell Publishing Ltd, 2007, p. 11-13.

[16] Font: Google Art Project.

[17] Peter THORNTON, *The italian Renaisance Interior 1400-1600*, Nova York, 1991, p. 162-165.

representació, ens diuen que a Lleida, en alguna de les cases d'aquests eclesiàstics, hi havia aquest tipus de caixa o aquest tipus de vànova o de coixí travesser o oreller.

La combinació de les formes i dels colors, el contrast i la gradació dels tons posa de manifest una preocupació per la moda a les ciutats italianes, que l'artista ha volgut testimoniar en la representació d'aquest interior. Els coxins representats al costat del capçal de fusta, la gira dels llençols per damunt la vànova de quadres i les cortines que la minyona -que duu una gonella meidatada- desplega ens acosten a la realitat de cada dia i a la vida privada de la gent.

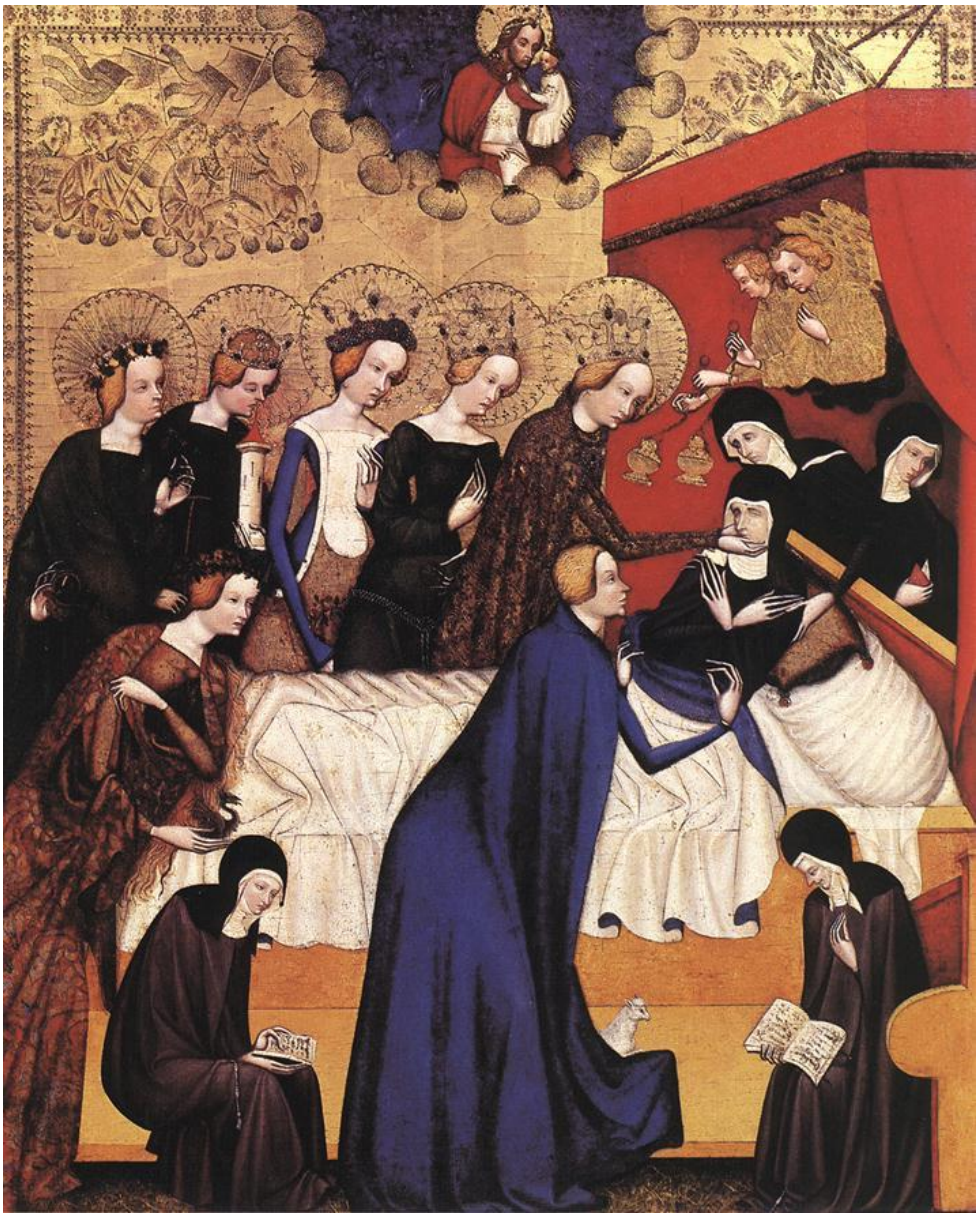

Fig. 20.2. Mestre de Heiligenkreuz, la Mort de santa Clara, c. 1410, Washington, National Gallery of Art[18]

[18] Font: http://www.wga.hu/html_m/m/master/heiligen/heilige1.html

En la representació d'una escena de la mort de santa Clara –una temàtica molt allunyada de l'exemple anterior- hi veiem, malgrat tot, una realitat semblant (fig. 20.2). La roba de llit és bàsicament blanca. La gira de la vànova permet d'apreciar la cara sotana de la vànova de color blau. Els llençols, com el travesser, són també blancs. En la iconografia cristiana, per exemple, sabem que el blanc és símbol de la fe i de la castedat. El blau era el color propi de la Verge. Sabem, a través de la documentació, que al llarg del segle XV hi havia vànoves blanques a les cases; era el color que hi predominava per a la roba de llit: "*Una vànova tota blanca*" (doc. 81, de l'any 1463), "*una vànova blanqua*" (doc. 79, any 1463). Podríem trobar molts altres exemples. Entrar a les cambres de les cases a través de la pintura d'aquests anys és també descobrir els colors que envoltaven els espais domèstics.

D'altra banda, escombrar, llegir, filar, netejar la roba o les escudelles eren tasques que formaven part de la vida de cada dia (sobretot de moltes dones) a les que la iconografía ens acosta i documenta, com veurem al llarg dels propers capítols (i d'alguns dels capítols precedents).[19]

La cambra era un espai on es naixia, dormia i moria. Si bé en el moment del naixement la cambra de dormir era un espai reservat exclusivament a les dones, els pintors recrean també a partir de temes religiosos els espais de socialització a l'interior de les cases. A través de diferents escenaris, els personatges es relacionen i mantenen diàlegs entre ells.

Fig. 20.3. Joan Antigó, Retaule de la Mare de Déu de l'Escala, la Dormició de la Verge, c. 1437-1439. Banyoles, Monestir de Sant Esteve. Foto: Imma Sànchez i Boira

[19] Veiem, per exemple, els treballs de Teresa Vinyoles i Vidal.

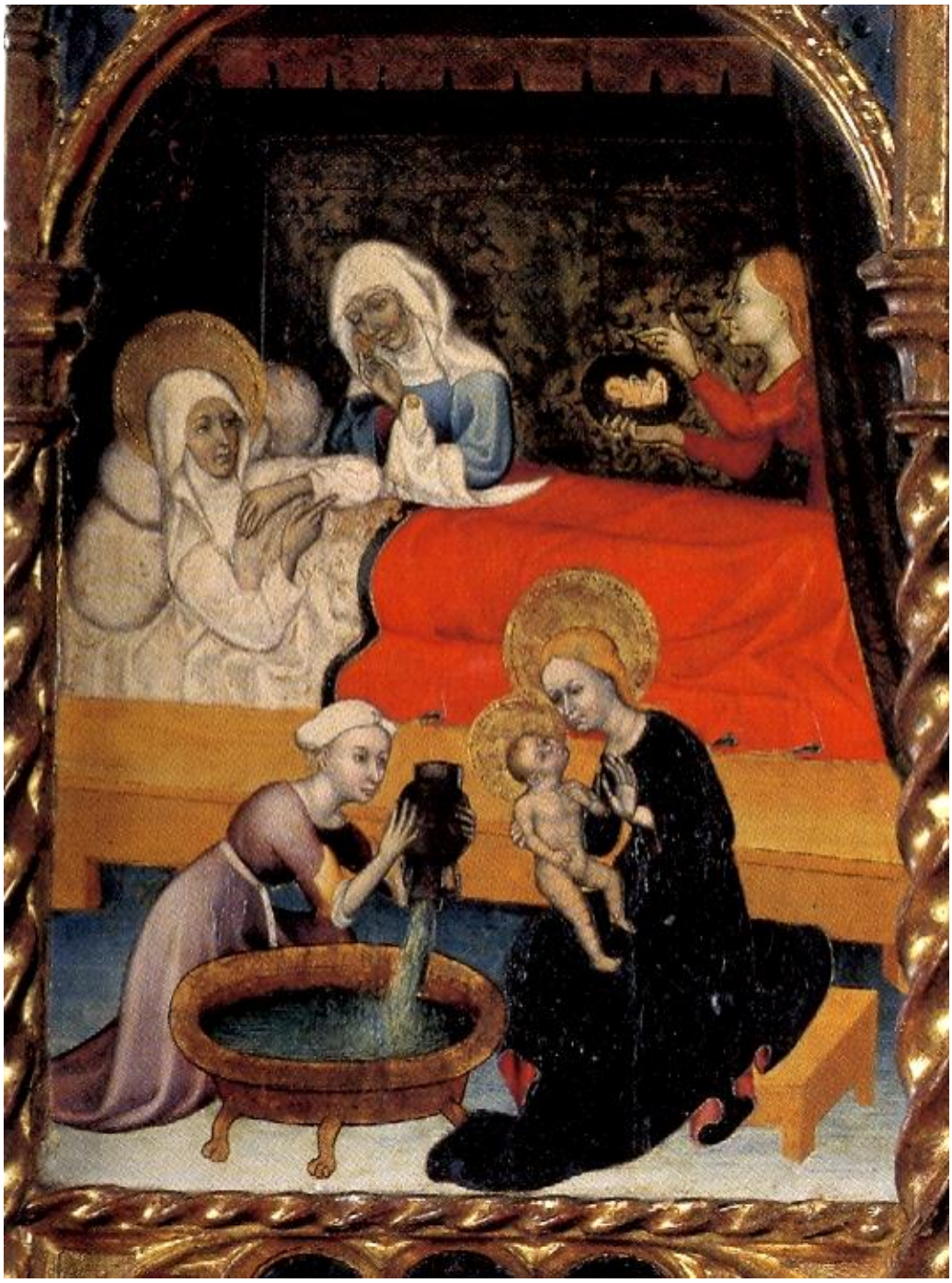

Fig. 20.4. Bernat Martorell (i d'altres), Retaule de sant Joan Baptista de Cabrera de Mar, el Naixement de sant Joan Baptista, c.1425, Barcelona, Museu Diocesà, inv. 24.

Fig. 20.5. Mestre de la Vida de sant Joan Baptista, Escenes de la vida de sant Joan Baptista, el Naixement de sant Joan Baptista, c. 1330-1340. Washington, National Gallery of Art[20]

[20] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/m/master/life_bap/index.html

Els mobles, arquibancs, bancs i escambells es converteixen en els objectes que fan possible aquestes relacions i que permeten el desenvolupament de l'espai quotidià en la pintura. Al costat de les cortines i del llit, els mobles per a seure són els objectes també necessaris per a la creació d'aquests escenaris domèstics. Per fer-nos càrrec d'aquesta realitat, podem fer un cop d'ull al retaule de Joan Antigó (fig. 20.3) i al retaule atribuït a Bernat Martorell (fig. 20.4) que veiem representants en aquestes pàgines.

En la representació de la figura 20.5 –que també hem fet servir a l'hora per exemple de parlar dels escons– podem veure tres moments separats de la infancia de sant Joan Baptista: el seu naixement, quan li posen el seu nom i el moment quan l'infant Joan és circumcidat.[21] Dues dones contemplen el nadó acabat de néixer i una altra ho fa des de la porta. Zacaries escriu el nom del Nen mentre altres personatges conversen. La pintura recrea uns espais domèstics i si cal els reorganitza per tal d'adaptar-los a allò que vol expressar. Amb tot, molts dels objectes corresponen a objectes reals i ens ajuden a comprendre allò que hi havia en una cambra.

Fig. 20.6. Pietro Lorenzetti, Retaule amb les escenes de la Vida de la Verge, el Naixement de la Verge, c. 1342, Siena, Museo dell'Opera del Duomo, CatedralPanel (NG 1113)[22]

[21] Lc 1, 59.
[22] http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/l/lorenzet/pietro/2/15birth.html

Les escenes de la Nativitat de la Verge ens porten també cap a escenaris domèstics. Les dones de la casa desenvolupen aquelles activitats relacionades amb un naixement. En aquesta obra de Lorenzetti, la composició de l'escena en forma de seqüència narrativa, sense imposar els límits del marc de la composició, representa tres instants diferenciats d'aquest moment: a l'escena central, santa Anna amb les llevadores i les serventes pendents del bany i del nadó, a l'esquerra, sant Joaquim, acompanyat d'un altre home, segurament un parent, s'espera a l'interior d'una sala contigua a la cambra de santa Anna, assegut en un banc, quan s'assabenta de la bona nova que s'ha convertit en pare (fig. 20.6).

El realisme d'aquesta escena es reforça amb la representació dels objectes quotidians: els llençols blancs i la vànova decorada, les tovalloles brodades, les decoracions pintades de les cortines, la gresala, el ventall de palla, blanc i negre, i de teixit fi. En definitiva, molts dels objectes que retrobem en els inventaris d'aquests anys.

Fig. 20.7. Pere Nicolau, Escenes de la vida de Sant Domènec de Guzman, a. 1403, inv. 238, València, Museu de Belles Arts[23]

La *Llegenda Daurada* es converteix en una font important per explicar a través de les arts figuratives les vides dels sants. La narració de les vides de sants a través de la pintura exigeix la creació d'uns escenaris que permetin explicar aquestes *històries viscudes*. Crida l'atenció com el pintor representa a la cambra de dormir dos dels moments més significatius de la vida del sant: el *Somni profètic de Joana d'Aza*, mare de sant Domènec, i el *Somni del papa Inocenci III amb sant Domènec*[24], mentre sosté els murs de la basílica de Sant Joan de Laterà (fig. 20.7). La creativitat de l'artista el porta a representar dues cambres de dormir. La mida dels llits, el color i la decoració de les vànoves, així com la de les cortines permet diferenciar dos ambients totalment diferents.

[23] Foto: http://www.cult.gva.es/mbav/data/238.jpg
[24] Vegeu: Santiago DE LA VORÀGINE, *La leyenda dorada*, Alianza Editorial, vol. 1, Madrid, 1984, p. 440-456.

Fig. 20.8. Simone Martini, El somni de Sant Martí, fresc, c. 1320-1325, cappella di San Martino, Assís, Església de Sant Francesc[25]

D'una manera especial, podem destacar aquesta escena pel brodat (una mena de reixat) que veiem, tant al coixí com també a la gira del llençol (fig. 20.8). Les cortines podien ser reixades (docs. 96, 134), com les tovalloles (docs. 113, 134) i els davantllit (doc. 141). Per sota del llençol, el cobrellit és decorat amb un "modern" entrellaçat de quadres de diferents colors.

[25] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/s/simone/3assisi/index.html

Fig. 20.9. Vittore Carpaccio, El Naixement de la Verge en un interior, 1504. Academia Carrara, Bèrgamo, Inv. 731 - 1866, Legato Guglielmo Lochis.[26]

Aquest retaule formava part d'un cicle de sis pintures dedicades a la *Vida de la Verge* i va ser fet per a decorar la *Scuola di Santa Maria degli Albanesi* (fig. 20.9). Tot i la presencia de santa Anna, sant Joaquim i els motius simbòlics com els conills i la inscripció en hebreu per sobre la paret que decora la cambra al costat del llit, l'escena recorda una cambra veneciana, un interior burgès, amb el seu mobiliari, la decoració de l'època, els teixits i els servents tot fent les seves activitats diaries.[27] Una porta oberta deixa entreveure la xemeneia i la cuina, al fons.

---

[26] http://www.accademiacarrara.bergamo.it/ [20-9-09]

[27] La cambra era un dels espais de la casa on es feien un gran nombre d'activitats diaries. El pintor venecià Carpaccio en fa una evidència en la representació de l'escena del naixement de la Verge: "*The infant has just been bathed in a wooden tub and the wrapped in linen towels, which have been warmed in front of the fire. The servant seated on the*

Fig. 20.10. ***Miniatura els pares carnals i la infusió de l'ànima*****, segona meitat del segle XV, París, Biblioteca de l'Arsenal, BnF, ms. 5206, f. 174v**

Les representacions de la cambra de dormir incorporen els mobles i els objectes que trobem esmentats en les fonts notarials. I també ens mostren aquells elements del mobiliari arquitectònic com la xemeneia que, com hem vist, són molt menys esmentats als inventaris atès que no són elements mobles. En una miniatura (fig. 20.10) que representa l'escena dels *Pares carnals i la infusió de l'ànima*, de la segona meitat del segle XV, conservada a la Biblioteca Nacional de França, el

---

paperet in the foreground prepares one roll of swaddling bands, while another can be seen at her side. Children were often massaged whith oils and then tightly wrapped in these strips of linen inthe belief that it would protect them and also encourage their limbs to grow straight". Elizabeth CURRIE, *Inside the Renaissance House*, Victoria and Albert Publications, Londres, 2010, p. 60.

pintor ha incorporat a la cambra de dormir una xemeneia, tot transformant el tema religiós en un espai domèstic.[28] I encara hi podríem destacar altres petits detalls, com les pantofles al costat del llit, la pellissa damunt del sobrellit, la taula i el banc o el pagès amb una candela encesa.

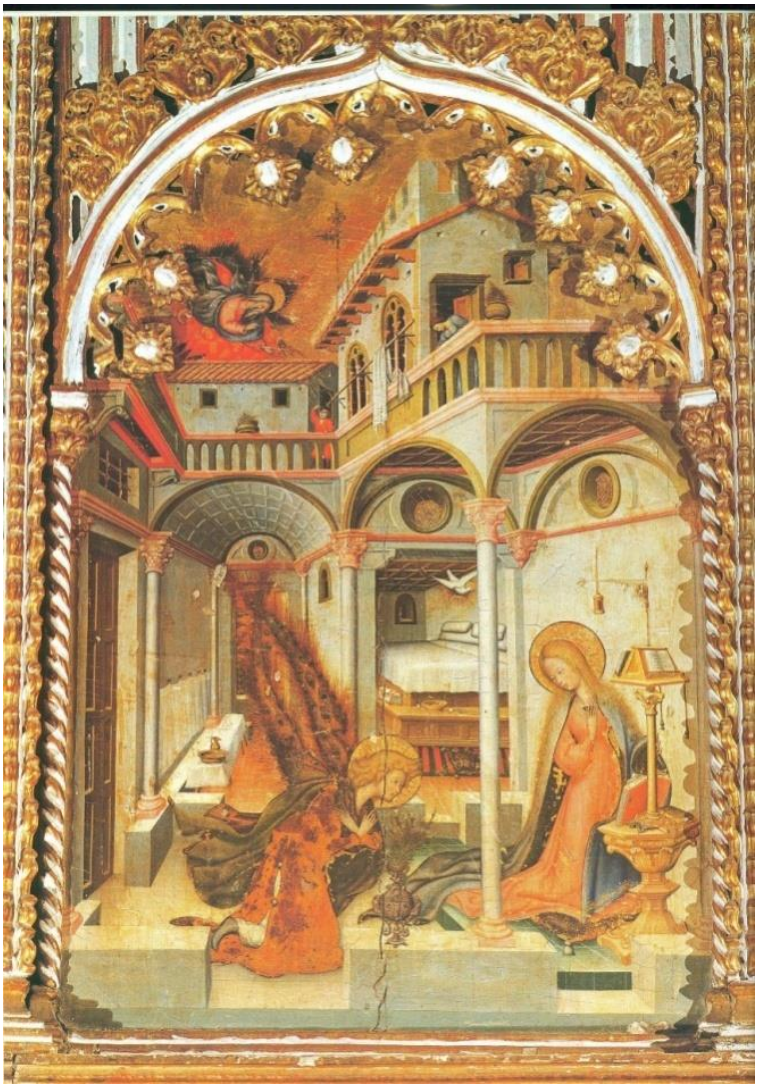

Fig. 20.11. Dello Delli-Nicolás Florentino, Retaule Major de la Catedral Vella de Salamanca, l'Anunciació, c. 1440-1445, Salamanca[29]

Com ja hem vist en nombrosos exemples, també en el tema de l'Anunciació, l'artista representa una cambra que fa moltes vegades les funcions de sala i de dormitori. Els objectes i el mobiliari representats enriqueixen el repertori de tot allò que trobaríem a les cases més benestants a la baixa edat mitjana.

---

[28] François BOESPFLUG, *Dieu et ses images. Dieu et ses images. Une histoire de l'Éternel dans l'art.* Bayard, 2008, p. 244.

[29] Font: Javier PANERA CUEVAS, (coord. ed.), *La Restauración del Retablo de la Catedral Vieja de Salamanca*, Fundación del Patrimonio Histórico de Castilla y Leon, León, 2000, p. 98-101, foto p. 99.

En aquest sentit, és molt representativa l'escena de l'Anunciació del *Retaule Major de la catedral Vella de Salamanca,*[30] de mitjan segle XV (fig. 20.11). En l'escena de l'Anunciació, la cambra de Maria és també un lloc destinat a la pregària i a la lectura. Com també ho veiem sovint en les descripcions dels inventaris, quan a la cambra de dormir és on es duen a terme les activitats més privades i íntimes i on també hi trobem testimonis que demostren que es feien altres activitats, com llegir o escriure.

En l'escena de l'Anunci del Naixement de la Verge a santa Anna,[31] com per exemple en la que Giotto va representar a la *Cappella degli Scrovegni* a Pàdua, al mur nord de la nau, en un interior domèstic, santa Anna s'envolta del mobiliari que correspon a aquet espai: el llit, la caixa o arca (pintada de vermell), el banc llarg, les cortines blanques i el cobrellit ratllat (fig. 20.12). Les cortines són independents del llit. Resten directament penjades del sostre amb una estructura de fusta, amb unes anelles que permeten que es puguin tancar i obrir. Podem observar com les dues cortines poden tancar els dos costats del llit. Els teixits no són només un element ornamental de la composició. El realisme amb el que Giotto ha representat el cos de fusta que penja del sostre i com s'articulen les cortines al seu voltant permet de comprendre'n el funcionament. De la mateixa manera, podem afirmar que la vànova i els plecs dels llençols col·laboren a accentuar el naturalisme de l'escena. El mateix motiu decoratiu del llit –les llistes blanques i verdes– es repeteix a l'escena del naixement de la Verge (fig. 20.13).[32] És interessant també assenyalar com l'artista ha representat al fons una escala que dóna accés al pis superior.

---

[30] Aquest retaule en el marc de la pintura gòtica castellana "*representa una cruïlla estètica en la que hi conflueixen elements gòtics trescentistes i de l'estil cortesà internacional amb els primers resons del renaixement italià a partir del quattrocento florentí*"; vegeu: F. Javier PANERA CUEVAS, *El retablo de la Catedral Vieja y la pintura gótica internacional*, Centro de Estudios Salmantinos, Salamanca, 1995; F. Javier PANERA CUEVAS - Pablo Luís YAGÜE HOYAL - Enrique PARRA CREGO, *La restauración del retablo de la Catedral Vieja de Salamanca,* Fundación del Patrimonio Histórico de Castilla y León, Valladolid, 2000; Marciano SÁNCHEZ RODRÍGUEZ, *Escenas del vivir cotidiano: iconografía en la Catedral de Salamanca,* Diputación Provincial, Salamanca, 1990; Pilar SILVA MAROTO, "La pintura española entre Italia y el mundo nórdico: del gótico internacional al hispano-flamenco", *España medieval y el legado de occidente*, p.159. Segons l'autora, l'escena de l'anunciació s'atribueix a Dello: "*La mayoría de las tablas de los dos registros inferiores del retablo mayor de la catedral vieja de Salamanca –entre ellas, el Nacimiento de la Virgen, los Desposorios, la Anunciación, la Visitación, el Sueño de José y la Matanza de los Inocentes– son obra de Dello, que dio en ellas pruebas del conocimiento que tenía del arte véneto y del florentino, sin olvidar tampoco Siena en el modo en que dibujó las nubes sobre el oro en algunas escenas. El colorido, rico y vivo, con abundantes rojos, está en deuda con Gentile da Fabriano y con el arte véneto. A él remiten también algunos elementos de sus arquitecturas, como se constata en la Anunciación en las ventanas góticas de la planta superior. En cambio, la planta baja evoca el arte florentino.*"

[31] Tant al *Protoevangeli de Jaume* com en el llibre de la *Nativitat de Maria* es fa esment que els pares de la Verge eren d'una familia benestant. Comença el text del Protoevangeli explicant les memòries de les dotze tribus d'Israel, on hi havia un home molt ric anomenat Joaquim. També esmenta la criada de santa Anna, Judit. Vegeu: Felipe SEN, "Apócrifos del Nuevo Testamento y la literatura cristiana primitiva", *Asociacion Española de Orientalistas,* XXXIX, 2003, p. 203-215, en concret p. 210; Armand PUIG I TÀRRECH (ed.), *Els Evangelis Apòcrifs,* vol 1, Edicions Proa, Barcelona, 2008, p. 203.

[32] A l'escena del Naixement de Maria, Giotto ha representat dues accions consecutives en un mateix espai. La Verge és representada dues vegades en una mateixa escena: en el moment del naixement i en el moment del bany. El tractament que Giotto en fa de l'espai no és només per reforçar el sentit narratiu de l'escena sinó també per atorgar més dinamisme a l'escena. Vegeu: Robert SMITH, "Giotto: artistics realism, political realism", *Journal of Medieval History*, 4, North-Holland Publishing Company, 1978, p. 274.

Fig. 20.12. Giotto. Escenes de la vida de Joaquim, l'Anunciació de l'àngel a santa Anna, c. 1304-1306, fresc, Pàdua, Cappella Scrovegni[33]

[33] Font: http://www.wga.hu/html_m/g/giotto/padova/old/joachi3.html

Fig. 20.13. Giotto. Escenes de la vida de la Verge, el Naixement de la Verge, c. 1304-1306, Cappella Scrovegni, Pàdua[34]

En darrer lloc, en aquest intent de relacionar els espais descrits als inventaris i els espais representats a les pintures, podem assenyalar que el pintor Roger van der Weyden va introduir un tipus d'Anunciació que pinta la Verge en un interior domèstic, la qual cosa és molt representativa de la pintura del nord d'Europa (fig. 20.14). La Mare de Déu és a la seva cambra llegint, mentre l'àngel Gabriel anuncia la bona nova. El llit, el *thalamus,* simbolitza el seu embaràs i la consumació del seu casament místic.[35] Però l'escenari domèstic és també un *mirall* a través del qual hi veiem les coses de

[34] Font: http://www.wga.hu/html_m/g/giotto/padova/old/mary01.html

[35] "*Although Italian fourteenth-century painting located the Annunciation in the Virgin's bedchamber, neither van Eyck nor Campin used it in their Annunciations. When Rogier introduced the thalamus Virginis into Northern Renaissance painting, he derived it from Northern miniatures of such subjects as the Birth of John the Baptist or the Birth of theVirgin, rather than from Trecento Italian models. Following its appearance in Rogier's Louvre Annunciation, the nuptial bed became a common symbol in the North of the sacred union between heaven and earth. The grand canopy and the bed's brilliant red color, produced by one of the more expensive pigmentsof the time, gave the bed regal connotations appropriate to Christ and his mother.*" Vegeu: Shirley

casa: els mobles de la cambra, els teixits i el parament del llit, els coixins, els llums, els petits objectes com l'ampolla de vidre, el rentamans o el gerret amb un ram de flors. Molts dels objectes que hi veiem també els trobem documentats als inventaris de Lleida.

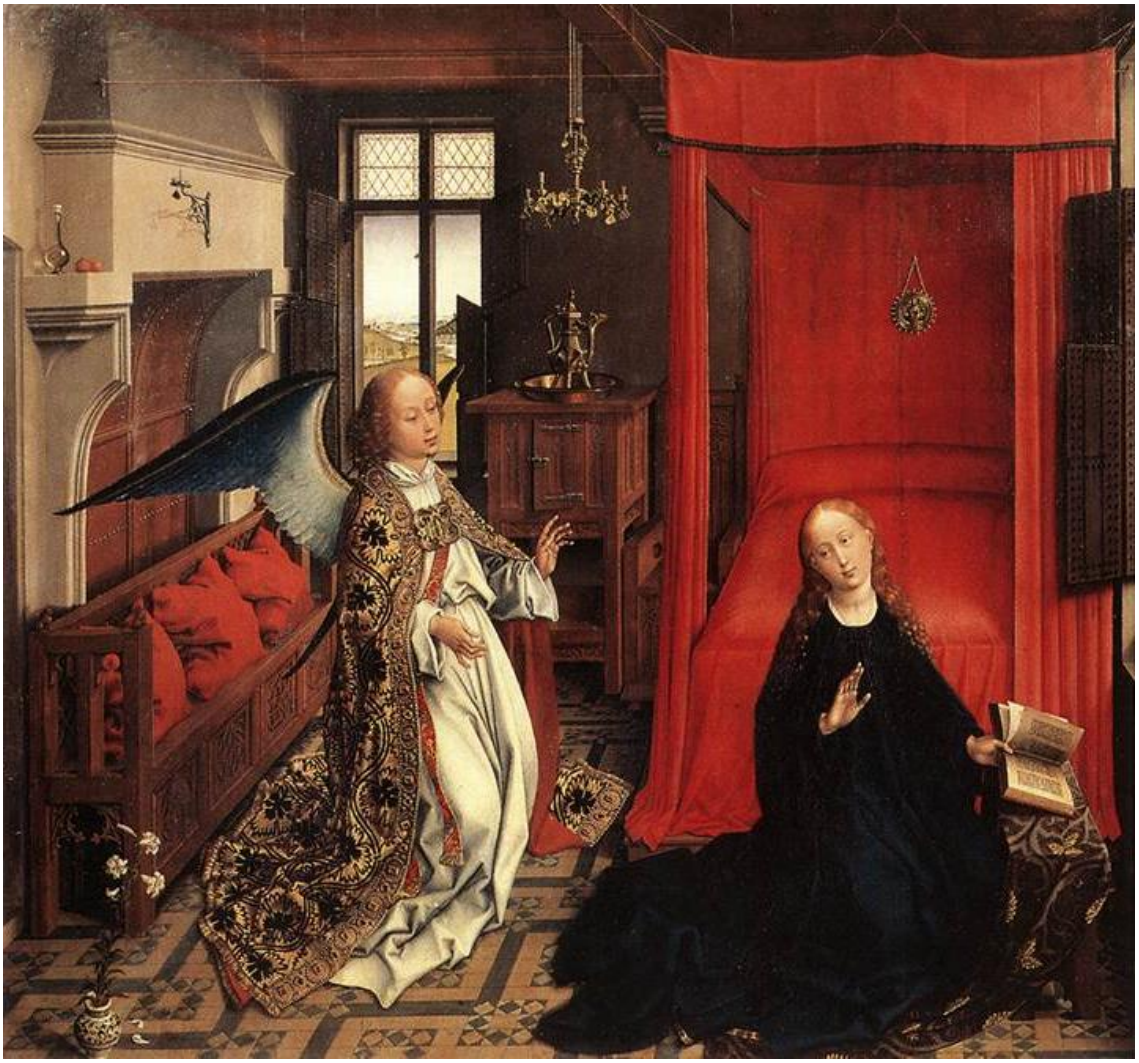

Fig. 20.14. Rogier van der Weyden, Tríptic de l'Anunciació, c. 1440, Paris, Musée du Louvre, Paris[36]

El tipus més comú de petits retaules no era el retrat, sinó la imatge de devoció domèstica, amb la que hi havien associats alguns retrats, com hem vist en el capítol dedicat a la religiositat i la devoció. En moltes cambres, les imatges de devoció es van afegir als objectes que hi havia a la cambra, a l'entorn del llit. Al costat del llit, penjaven de la paret petites imatges, com la que el

---

NEILSEN NLUM, "Hans Memling's Annunciation with AngelicAttendants", *Metropolitan museum journal,* vol. 27, The University of Chicago Press - The Metropolitan Museum of Art, 1992, p. 43-57 i notes 5 i 6. http://www.jstor.org/stable/1512934

[36] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/w/weyden/rogier/03annunc/index.html

Mestre de Moulins va representar en l'escena de l'Anunciació. Darrere la Mare de Déu, al capçal del llit, una petita imatge de Crist *Salvator Mundi* decora la cambra.[37]

A continuació hem inclòs l'estudi de diversos objectes que trobem al voltant del llit, a la cambra. Mentre a la segona part del treball hem estudiat només els mobles, ara, en aquesta tercerca part de la recerca, hem triat un conjunt d'objectes que creiem que poden permetre d'entendre millor aquest espai domèstic. En les properes pàgines centrarem l'atenció en les màrfegues, els matalassos, els cobrellits, les vànoves, els pavellons o papallons i els coixins, per exemple. Per estudiar aquests objectes seguirem la mateixa metodologia que hem seguit a l'hora d'aproximar-nos als objectes mobles de la casa: saber què en diuen els inventaris i els encants i comparar-ho amb allò que podem veure a les miniatures i pintures coetànies de Catalunya i de la resta d'Europa.

[37] Vegeu: Jill DUNKERTON-Susan FOISTER-Dillian GORDON-Nicholas PENNY, "Civic, dynastic and domestic Art", *Giotto to Dürer. Early Renaissance Painting in the National Gallery*, Yale University Press - National Gallery Publications, Londres, 1991, p. 105-107.

20.1 Màrfega

La màrfega era un sac gros, que se solia farcir de palla i aleshores era usat com a matalàs, per a jeure-hi al damunt. El tema de les màrfegues, com podrem veure en l'annex, ens du a parlar del tema de les colgues i dels llits que ja hem tractat d'una manera més profunda en un altre apartat. A continuació presentem una taula abreujada, on s'assenyalen els aspectes més notables de les màrfegues, que després comentarem; al final d'aquest capítol, tal com hem fet al llarg de les darreres pàgines, incloem la taula exhaustiva de totes les màrfegues que són esmentades als documents conservats a l'ACL (Arxiu Capitular de Lleida).

Objecte: Màrfega	Data	Material o contingut	Núm.	Situació
I lectum de \o—o/ postis, marficam cum paleis et matalaffum	1343	Palla	1	
I màrfega d'estopa	1345	Estopa	2	
Duos lectos de postibus, duas marfficas cum paleis et duo matalaffia	1347	Palla	4	
Una colgua de posts, ab màrffegua	1354		9	Cuina
I drap de canamiç, oldà, de drap de màrfega	1388	Canemís	25	
Dos troços de drap de cànam, per a màrffegas, lo qual fonch alnat[38], he són XXXVIII alnas he miga	1401		55	Cambra
Una colga de pi, \baldada/, ubi cubabat dictus deffunctus in vita sua, cum sua marfica bona, plena de pala	1403	Palla	58	Cambra del difunt
I lit ab VI posts, ab sos peus e ab se màrfega de canamiç	1403	Canemís	58	Cambra major
Una màrfegua francessa, buyda de canemiç, nova; venuda la dita màrfegua ab lo prop dit lit e ab aquell preu compresa	1460	Canemís	71	
Una màrfegua de canamiç, francesa, squinçada; fonch venuda la dita màrfegua ab lo lit damunt dit	1460	Canemís	71	
Hun lit de màrfega, en lo qual havia hun matalaf, una cócera, hun traveser ab lana, hun parell de lançols de tres teles, una flaçada blancha, cardada, una flaçada blava, ab lestes blanques, blaves e verdes	1462		76	Cambra
Una colgua nova, ab sostre de qua<n>yiç, ab costats de màrfega al modo francès	1463		79	Cambra de la dona
Hun lit de barres, ab sa màrfegua, ab son davantlit, oldà	1482		103	Cambra
Llit encaixat, ab sa màrfega plena de palla y dos matalafs de bona lana, fina, de tela, ab son parell de lansols de \tres teles/ y una flassada cardada y barrada, de barres negres	1518	Palla	135	Cambra del difunt
Hun lit de mossos ab sa flassada y dos lansols y màrfega e hun travesser <de> stopa, ple de palla. Hun sobrelit blanch, <ab> listes negres, oldà, e hun pellot.	1518		135	En la cambra del caragol
Un lit \de posts y màrfega/, tres mataláços, un davantlit, una flaçada vella, una vànova, dos lançols, dos coxins y una coxinera	1521		137	Cambra del difunt
Un lit de posts, ab una màrfega feta com matalaff.	1529		146	Cambra del difunt
Una caxa de àlber, ab son pany y clau, dins la qual havie una màrfega dolenta	1568		177	Cambra

[38] Alnar: mesurar amb l'alna. Documentat ja a la fi del segle XIV. DCVB.

Segurament hauríem pogut trobar màrfegues damunt del terra per a servir de jaç per a dormir. Amb tot, la documentació conservada gairebé sempre relaciona les màrfegues amb els llits i especialment amb les colgues. Assenyalem, a continuació, alguns dels elements més característics de les màrfegues, d'acord amb els inventaris i encants conservats a l'ACL.

- Trobem documentades les màrfegues al llarg dels tres segles estudiats en aquest treball.

- Les màrfegues solien ser fetes amb un drap de cànem, de canemís, en forma de sac, que servia per a omplir-les de palla.

- En un cas, trobem que s'esmenta una màrfega buida. Normalment, com acabem de dir, eren farcides de palla.

- Gairebé sempre trobem les màrfegues a les cambres (on certament hi solia haver els llits i les colgues).

- En els llits i les colgues de posts, solia haver-hi, entre les posts o a sobre de les posts, la màrfega. A sobre la màrfega se solien posar un o dos matalassos.

- El lligam entre el llit i la màrfega era força intens, com trobem al document 76: "*hun lit de màrfega, en lo qual havia hun matalaf, una cócera, hun traveser ab lana, hun parell de lançols de tres teles, una flaçada blancha, cardada, una flaçada blava, ab lestes blanques, blaves e verdes*". Aquest document de l'any 1463, ens mostra la distribució de tot allò que hi havia d'haver en un llit.

- A partir de mitjan segle XV (doc. 71, any 1460), trobem que es fa esment de les màrfegues franceses. No sabem pas quina diferència hi havia amb les restants màrfegues que no tenien aquest origen. És curiós el document 79, on es fa esment d'una "*colgua nova, ab sostre de quanyiç, ab costats de màrfega al modo francès*". Sembla com si en aquest cas la màrfega recobrís fins i tot els costats de la colga.

- Podem esmentar també el document 146, en què s'assenyala que una màrfega era semblantment a un matalàs: "*un lit de posts, ab una màrfega feta com matalaff*" (any 1529).

- En darrer lloc, pel que fa als preus, podem dir que als encants, en aquests segles XIV - XVI, se solien comprar les màrfegues per uns 8, 10 o 12 sous. N'hi havia de velles o de dolentes que es podien adquirir per només 2 o 3 sous. Finalment, algunes ja molt cares, arribaven a valdre uns 17 sous. Es pot subratllar aquesta oscil·lació en els preus. Cal assenyalar també que, com podem veure a la taula que fa d'annex final del capítol, moltes vegades es venien les màrfegues juntament amb el llit o la colga.

A sota incloem un quadre de barres on es representen les màrfegues que van trobar els que feren els inventaris en les diferents cases que foren inventariades. A l'acte ens adonem que es trobaren màrfegues al llarg dels tres segles estudiats, però que normalment en les cases, en tot aquest període, només hi solia haver una màrfega o, com a màxim, dues.

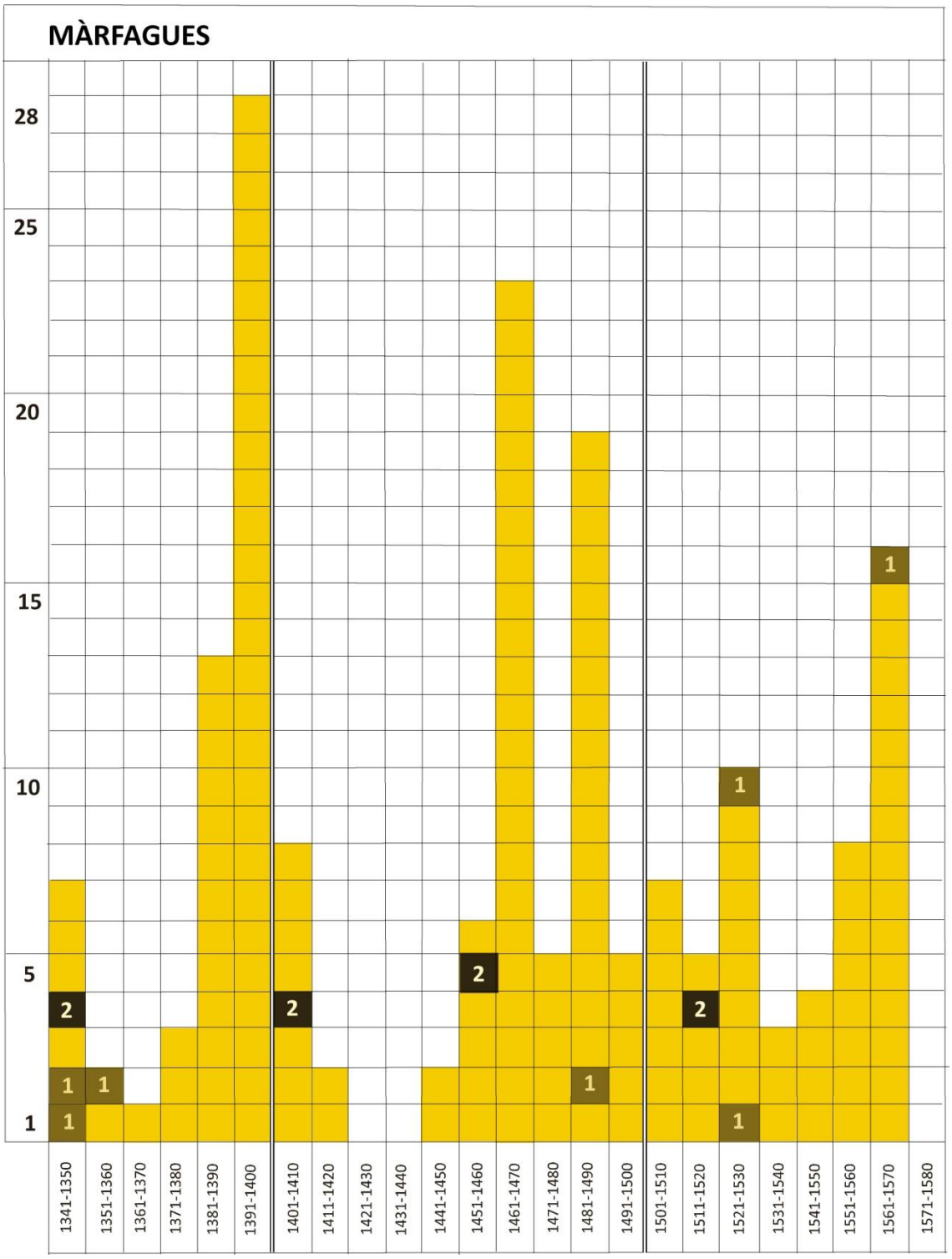

A continuació ens fixarem en algunes representacions iconogràfiques que ens permetran de confirmar la visió que tenim de les màrfegues a l'edat mitjana. Cal dir que no n'hi ha gaires, però que no és pas impossible de trobar-ne. Hem de tenir present que no les podem veure quan presumiblement eren al llit, ans només quan servien de jaç independent del llit o de la colga.

Fixem-nos, en primer lloc, en una miniatura on és representada santa Genoveva, feta al tercer terç del segle XIV per Guillaume de Digulleville (fig. 20.15). Hi veiem una màrfega, plausiblement farcida de palla, potser un cobrellit i un coixí travesser (que fa joc amb la màrfega). Resten situades en un espai que hi ha entre un terra (que sembla una estora) i una paret decorada. Malgrat aquest fet sembla evident que es tracta d'una màrfega i no pas d'un llit o d'una colga.

Fig. 20.15. Guillaume de Digulleville, Santa Genoveva, miniatura feta entre els anys 1367 i el 1399. Dins l'obra *Le Pelerinage de la vie humaine*. Conservat a París. BNF, ms. 1130, f. 083.

Podem aprofundir més en aquesta escena. Fer el llit és una activitat quotidiana que és representada amb un gran realisme en aquesta miniatura que il·lustra els versos de *Le Pelerinage de la vie humaine* de Guillaume de Digulleville: "Celle au baston qui rafasoit / Les lis et blanc dras y mettoit / Et sa compaigne au gambeson [tipus de vestit embotit] / Chantoit une telle chançon...".[39] Aquesta és una representació molt esquemàtica del que podria ser un jaç pobre a la fi del segle XIV (fig. 20.15). Una mena de màrfega amb el seu travesser amb uns llençols i un cobertor. El sòl damunt del qual es troba la colga es representat en forma d'espiga com si es fos la palla que li feia de base (o com una estora). El miniaturista ha representat aquesta palla de forma esquemàtica

[39] Philippe ARIÈS - Georges DUBY, *Histoire dela vie privé. De l'Europe féodale à la renaissance*, tome 2, Paris 1985, p. 486 (traducció castellana de Francisco Pérez Gutiérrez: *Historia de la vida privada. El indivuduo en la Europa feudal*, Taurus, Madrid, 1991, p. 184). Una altra escena p. 106 Eva oledzka fent el llit

seguint un model geomèric on hi predomina l'horitzontalitat en contrast amb la verticalitat del fons que reprodueix també un esquema geomètric que imita uns motius vegetals.

Pel que fa a la importància de la palla que era emprada per farcir les màrfegues, ens podem fixar en el retaule dels Set Sagraments, fet cap a l'any 1451 per Roger van der Weyden (fig. 20.19), el pintor va representar el llit amb un matalàs prim. El realisme de l'escena permet distingir per sota del matalàs la palla.

Com hem estudiat en el capítol cinquè d'aquest treball, en la iconografia trobem alguns models d'allò que podria ser una colga. També ja hi hem assenyalat que de vegades és difícil distingir les colgues dels llits.

En l'escena que veiem a sota –de la dreta de la predel·la– l'artista ha representat sant Nicolau qui, des de la finestra, llença una bossa amb or per salvar les tres germanes de la prostitució, que el seu pare es veia obligat a vendre perquè no podia fer front al pagament del dot (fig. 20.16). El pare, arruïnat, jeu, i ho fa sobre una màrfega que li fa alhora de coixí, sense llençols ni cobrellit, damunt una colga de fusta. Representa un tipus de jaç molt pobre. Aquest és un exemple clar de com era una màrfega –més aviat pobra– estesa damunt potser d'una colga.

Fig. 20.16. Masaccio, Predel·la de l'Altar de Pisa, per a l'església de Santa Maria del Carmine, Històries de sant Nicolau de Bari, c. 1426. Berlin, Staatliche Museen, Gemaldegalerie[40]

[40] Font: ArtGalleryABC, Images Gallery, Copyright © 2010

A part d'aquestes imatges, en podem afegir d'altres, com, per exemple, la que veiem en una escena de *La Nativitat* d'un mestre anònim a l'entorn del 1400, que ha estat altribuïda al pintor Melchior Broederlam (fig. 20.17).[41] La màrfega, sobre la qual jeu la Mare de Déu, devia éssser farcida –presumiblement– de palla i era feta amb una roba decorada amb unes formes ondulades i amb uns motius florals, possiblement lliris.[42] Al seu costat, el bon i vell sant Josep, en lloc de preocupar-se, aquesta vegada, de fer les farinetes per al Nen Jesús, talla una de les seves botes a tires possiblement per fer-li uns bolquers.[43]

Fig. 20.17. Mestre Anònim (Melchior Broederlam?), Part del "Antwerp-Baltimore Quadriptych", la Nativitat, c 1400. Anvers, Mayer van den Bergh Museum, (inv. 1)[44]

Les escenes del *Naixement de Jesús* ens aproximen a aquest tipus d'objecte que fa la funció de llit i que s'apropa a allò que coneixem com a matalàs (fig. 20.18). La pintura i la miniatura del segle XV ens ofereixen tot un ventall de possibilitats en relació als colors, els motius ornamantals i fins i tot en relació al tipus de material del qual estava feta la màrfega. Per exemple, en una escena del *Naixement de Jesús* conservada a Viena, la màrfega podría ser de vímet, que com la tanca i el sostre de la cambra vol representar un ambient proper a un estable. Els tons daurats predominen en aquesta escena no sols per a pintar les aurèoles dels nimbes sinó també per a representar molts dels objectes quotidians.

[41] En relació a aquesta obra, el "Quadriptic d'Anvers-Baltimore" i el problema de les seves atribucions, vegeu: Hélène MUND - Cyriel STROO - Nicole GOETGHEBEUR, *The Mayer van der Bergh Museum*, Centre d'étude de la peinture du quinzième siècle dans les Pays-Bas Méridionaux et la Principauté de Liège, Brussel·les, 2003, p. 254-287.

[42] *"The mattress on which Mary is lying is covered with a silk fabric, decorated with golden lilies on a white background, and is spread over a bed of ears of wheat. This can be seen as a reference to thew Song of Songs, (7:3) in which the bride is sung as having a "belly like a sheaf of wheat set about whit lilies"*, vegeu: Hélène MUND - Cyriel STROO - Nicole GOETGHEBEUR, *The Mayer van der Bergh Museum,* p. 277.

[43] Vegeu: Hélène MUND-Cyriel STROO-Nicole GOETGHEBEUR, *The Mayer van der Bergh Museum,* p. 277.

[44] Font: http://www.museummayervandenbergh.be/Museum_MayerVanDenBergh_EN/MayerVanDenBerghEN/What-is-there-to-see/Collection-on-the-road/Antwerp-Baltimore-Panels.html

Fig. 20.18. Geburt Christi, Salzburg (?), la Nativitat, c. 1400. Museum mittelalterlicher österreichischeGalerie Belvedere Kunst,Vienna[45]

[45]https://www.belvedere.at/en/sammlungen/belvedere/mittelalter/oberes-belvedere

Annex: les màrfegues a Lleida (segles XIV-XVI)

Objecte: Màrfega	Data	Material o contingut	Núm.	Preu	Situació
I lectum de \o—o/ postis, marficam cum paleis et matalaffum	1343	Palla	1		
Iª màrffegua ab paylla	1343	Palla	1	6 s., 4 d.	
Iª màrffega ab sa paylla	1345	Palla	2		Cambra major
Iª màrffega	1345		2		Cambra major
I lit torneyat ab sa màrfega, I capçal	1345		2		Cambra de la serventa
Iª màrfega	1345		2		Cambra
Iª màrffega	1345		2		Alberg
I màrfega d'estopa	1345	Estopa	2		
Iª màrffega	1345		3	5 s., 5 d.	
Màrffegua	1345		3	2 s., 5 d.	
Màrffega	1345		3	2 s., 6 d.	
Màrffega	1345		3	5 s.	
Màrffega	1345		3	9 s., 7 d.	
Duos lectos de postibus, duas marfficas cum paleis et duo matalaffia	1347	Palla	4		
I màrfegua	1347		5	9 s.	
I lit de posts, cum marfica et matalafo et coxinal e coxins po[cs] \sive travesser/ III e II flaçades e II parells de lançols d'estopa ol[dans], I drap de sardil blanch per a sobrelit, e I matalaf vert	1348		6		
I màrfegua ab paylla, squinça<da>	1348	Palla	6		Sala
I màrfegua ab paylla	1348	Palla	7	5 s., 6 d.	
Màrfegua ab paylla	1354	Palla	8	5 s.	Cambra
Una màrfegua	1354		8		
Una màrfegua	1354		8		Cambra
Duas marfficas; unam magnam, que est in lecto ubi iacebat dictus archidiaconus, et aliam parvam, in lecto ubi iacebat scutifer	1354		8		Cambra major
Una màrfegua	1354		8		Cambra
Un lit de posts ab una màrfegua, uns plomaça e un plomaç	1354		8		Cambra
Una colgua de posts, ab màrffegua.[46]	1354		9		Cuina
Iª màrfega de pocha valor.	1376		11		Cambra del terrat
Iª marfagaça sens paylla	1376	Sense palla	12	21 d.	
Un lit de posts, ab sa màrfega	1377		13		Recambra
I lit de posts, de poca valor, ab sa màrfega, de poca valor	1381		15		Cambra
I lit gran de posts, ab sa màrfega plena de p[alla]	1383	Palla	16		Casa prop del studi
[... I colga gran], ab sa màrfega plena de paylla	1383	Palla	16		En la cambra
[I lit de po]sts ab Iª màrfegaça	1383		16		Cambra
I lit de posts ab sa màrfega.	1385		20		
Altre lit de posts, ab sa màrfega	1385		20		
Altre lit de posts, ab sa màrfega, ab son banch davant	1385		20		
[I lit] de post, ab màrfega	1385		21		Cambra
Una màrfegua de pocha valor	1387		22		Cambra de la serventa
Una màrfegua	1387		22		Cambra del difunt
Una màrfegua de pocha valor	1387		22		Cambra
I troç de màrfega	1387		23	4 s., 6. barcelonesos	
Una màrfecha ab paylaça	1387	Palla	23	4 s., 6 d.	

[46] Deia: *I lit de po[sts]*, ratllat al damunt i corregit. Certament això vol dir que hi havia una diferència molt evident entre els llits i les colgues.

				barcelonesos	
Iª màrfequa	1387		23	9 s.barcelonesos	
Iª màrfegua de pocha valor	1387		23	6 s.barcelonesos	
Iª màrfegua \de/ pocha valor	1387		23	3 s.barcelonesos	
Iª màrfega	1387		24		Cuina
I drap de canamiç, oldà, de drap de màrfega	1388		25	4 s.	
Iª marfegaça ab paylla	1388	Palla	25	2 s., 7 d.	
Una màrfega bona e bella	1388		26		Cambra
Iª màrfega de pocha valor.	1388		26		Cambra
I lit \ab VI/ posts \e sos peus/; Iª màrfega	1391		27		Cambra
Una carpita vermeylla sobre la màrfega	1391		27		Cambra
Iª màrfega en lo dit lit, plena de paylla	1392	Palla	29		Saleta
Iª màrfega de pocha valor	1392		29		Cambreta
I lit de po<s>ts, ab sa màrfegua, de pocha valor	1392		30	18 s., 6 d.	
I troç de màrfegua ho pentinó[47] de lana	1392		30	12 s.	
Una colga de fust nova ab sa màrffega	1392		31		
Una màrfega plena de paylla	1393	Palla	33		Cambra
Iª colga gran en què ell jahya ab sa màrfega plena de paylla	1393	Palla	33		Cambra del difunt
Iª màrfega plena de payla	1393	Palla	33		Cambra
I troç de màrfega de pocha valor	1393		33		Cambra
Iª colga gran, ab sa màrfega plena de payla	1393	Palla	33		Cambra
Iª màrfega plena de payla	1393	Palla	33		Cambra de la dona
Iª màrfega plena de paylla	1393	Palla	34	17 s., 3 d.	
Iª altra màrfega gran, plena de payla	1393	Palla	34	15 s., 6 d.	
I lit de posts ab sa màrfega	1393		35		Cambra de la dona
Iª màrfega plena de paylla	1393	Palla	36		Palau nou
Iª colga[48] de fust, hon jaya lo dit lo defunt, ab sa màrfega	1394		37		Cambra del difunt
I lit de posts, de pocha valor, ab Iª màrfega, axí matex de poca valor	1394		37		Cambreta
Iª màrffega plena de paylla	1396	Palla	40		Cambra menor
Iª màrfega plena de paylla	1396	Palla	42		Cambra del difunt
I lit de posts ab sa màrffega e I traversser he I troç de pell, I troç de lençol	1396		42		Cambreta
I lit de posts ab sa màrfega	1396		43	10 s., 6 d.	
Iª marfegaça e I matalaffaç e Iª goenga squinçada, tot de pocha valor	1396		43	10 s.	
I troz de màrfega antiga	1396		43		
I troç de màrfega	1396		43		
Iª màrffega ab paylla	1396	Palla	43	7 s., 6 d.	
I lit de posts, hon lo dit defunt morí, ab sa màrfega bona e cócera e traversser, tot de fluxell	1398		47		Cambra del difunt
Altre lit en aquella cambra metexa, de posts, ab sa màrfega de pocha valor	1398		47		Cambra del difunt
I lit de posts, ab sa màrfega de paylla	1399	Palla	48		Recambra on és la privada
I lit de posts, sa màrfega	1399		48		Recambra
Una màrfega ab palla	1399	Palla	49	3 s.	
I lit de po<s>ts, ab una màrfega	1399		49	12 s.	
Altra màrffega de poca valor	1399		49	3 s.	
I lit de posts, ab sa màrfega bona	1399		50		Cuina
Marfegaça en la colga.	1399		51		Cambra

[47] Pentinó: bolletes que es formen a la llana; la part dolenta o impura de l'estam (a Mallorca i Menorca). En un document de l'any 1443: "*Hun lançol de lana cosit com a saqua, on avia pentinó blanch*". DCVB.
[48] Van escriure *lit*, que després fou ratllat.

II colgues, en la una avie una màrfegua e \en l'altra avia/ algunes postaces	1399		52	35 s.	
Un seti ab listes blaves, de pocha valor, e una marfegaça e I peu de taula, tot de pocha valor	1399		52	3 s., 6 d.	
Una màrfega plena de paylla	1399	Palla	53	10 s.	
Iª màrfega bona	1399		53	10 s.	
Dos troços de drap de cànam, per a màrffegas, lo qual fonch alnat[49], he són XXXVIII alnas he miga	1401		55		Cambra
Una màrffega de poca valor, am<b> pallya	1401	Palla	55		Estable
Iª màrfega bona.	1402		57		
Una colga de pi, \baldada/, ubi cubabat dictus deffunctus in vita sua, cum sua marfica bona, plena de pala	1403	Palla	58		Cambra del difunt
I sobrelit squinçat, aprés de la màrfega	1403		58		Cambra del difunt
Una colga de pi ab se màrfega; I banch	1403		58		Cambra de la dona
I lit ab VI posts, ab sos peus e ab se màrfega de canamiç	1403	Canemís	58		Cambra major
I lit ab ses posts, ab sos peus e ab una màrfega e ab I banch	1403		58		Cambra
Iª màrfega de poca valor	1403		58		Cambra
Un lit de posts, en què a VI posts, ab sa màrfega, ab dos banchs	1403		59		Recambra
Màrffega	1403		59		Recambra
I lit de posts, ab sa màrffega plena de paylla	1403	Palla	60	15 s.	
Iª colga gran, ab sa màrffega plena de paylla	1403	Palla	60		
Iª colga major de totes, ab \I sobrelit esquincat/, ab sa màrfega e ab I banch	1403		60	38 s.	
Un lit de posts, ab sa màrfega plena de palla, ben dolenta	1441	Palla	65		Cambra
Un lit de posts, sense màrfega	1441		65		Recambra
Un lit de posts ab sa màrfega, alcócera e coxinals	1441		65		Cambra del costat de la cuina
Altra cambra aprés, en què fonch trobat un lit una màrfega dolenta	1441		65		Cambra
Huna colga de posts, ab sa màrfega	1460		70		Cambra del difunt
Un lit de posts ab sa màrfega	1460		70		Cambra
Una màrfega	1460		70		Cambra
Una màrfegua francessa, buyda de canemiç, nova; venuda la dita màrfegua ab lo prop dit lit e ab aquell preu compresa	1460	Canemís	71		
Una màrfegua de canamiç, francesa, squinçada; fonch venuda la dita màrfegua ab lo lit damunt dit	1460	Canemís	71		
Una màrfegua de canemiç, plena de palla, e una tela per davantllit, de lenç	1461	Canemís; Palla	73		
Una màrfegua nova, buyda	1461		74	14 s.	
Hun lit de posts, gran, ab sa màrfega	1462		75		Cambra
Hun lit de màrfega, en lo qual havia hun matalaf, una cócera, hun traveser ab lana, hun parell de lançols de tres teles, una flaçada blancha, cardada, una flaçada blava, ab lestes blanques, blaves e verdes	1462		76		Cambra
Hun lit de posts, ab sa màrfega bona	1463		79		Cambra del difunt
Hun lit de posts nou, ab sa màrfega nova, ple de palla nova	1463	Palla nova	79		Cambra del difunt
Hun lit de posts ab sa màrfega	1463		79		Cambra del servidor
Una colgua nova, ab sostre de qua<n>yiç, ab costats de màrfega al modo francès	1463		79		Cambra de la dona
Hun lit de posts, ab sa màrfega plena de palla	1463	Palla	80	25 s.	Cambra del difunt

[49] Alnar: mesurar amb l'alna. Documentat ja a la fi del segle XIV. DCVB.

Hun lit ab màrfega sotil	1463		80	14 s.	Cambra del servidor
Hun lit de posts, ab sa màrfega plena de palya	1463	Palla	81		Cambra del difunt
Hun lit de posts, ab sa màrfega	1464		88		
Hun lits de posts, ab [hu]na màrfega dolenta e hun sobrepall oldà	1464		88	6 d.	
Hun lit de posts, ab sa màrfega	1464		90		Cambra
Un lit de posts, ab sa màrfega, ab palla, sotil e squexada	1472	Palla	96		Cambra del difunt
Hun lit de posts, ab sa màrfegua francesa	1474		97		Cambra del difunt
Una màrfega, ab les posts e petges del lit, e hun banch detràs	1474		98	25 s.	
Hun llit de posts, ab sa màrfega, en què ha dues flaçades obra de Aragó, blanques	1478		99		Cambra
Hun lit de po<s>ts, petges \de pi/ e màrfega	1478		100	16 s., 6 d.	
Hun lit de posts ab sa màrfegua	1481		100		Cambra del difunt
Un lit de posts, ab sa màrfega	1481		102		Cambra
Un lit de posts, ab sa màrfega, ab un matalaç, ab listes blaves e blanques, e dos travesés	1481		102		Cambra prop del sobrecell
Una màrfegua ffrancesa, ab u<n>a tela davantlit	1482		103		Cambra
Una màrfega, ab son davantlit oldà	1482		103		Cambra del difunt
Hun lit de barres, ab sa màrfegua, ab son davantlit, oldà	1482		103		Cambra
Una marfegaça	1482		105		Corral
Hun lit de po<s>ts ab sa màrfega	1482		105		Cambra
Hun lit de posts, ab sa màrfega, e una borraça sobre la màrfega	1482		105		Cambra
Hun lit de posts, ab sa màrfega e hun lençol de stopa de dues teles e una flaçada dolenta	1482		105		Estable
Hun lit de posts ab màrfega	1482		106		
Un lit de posts, ab sa màrfega e hun banch davant lo lit	1482		106	20 s.	
Una màrfegua ab lit de po<s>ts	1482		107	28 s.	
Una marfegueta de sterliç	1483	Esterlís	108		Cambra del difunt
Hun lit de posts, ab sa màrfegua	1483		109		Cambra del difunt
Hun lit de repòs, ab sa màrfega	1483		109		Recambra
Huna màrfega bona, de canamiz, sens palla	1483	Canemís	110		Recambra
Huna colga, ab hun matalaf de tela blava e la sotana blanqua, e sa màrfega	1483		110		Recambra
Huna màrfegua	1483		110		Cambra del difunt
Huna màrfegua	1483		113	12 s.	
Huna màrfega	1483		113	9 s., 6 d.	
Huna màrffega nova	1483		113	12 s.	
Hun lit de posts, ab màrfega ben dolenta	1484		114	12 s.	
Huna marffegueta e huna fflaçada, tota blanqua	1487		116		Recambra
Hun lit de repòs, ab hun exaló grog e hun altre vermell, ab sa màrffega	1487		116		Recambra
Hun lit de posts, ab sa màrffega e hun travesser e hun papalló de tela, ab ffranga blanqua	1487		116		Recambra
Una màrfegua francesa	1488		117		Cambra del difunt
Hun lit de posts, ab dos banchs e cinch posts, ab sa màrfegua francesa, ab hun travesser dolent, de ploma	1488		117		Cambra
Una màrfegua	1488		118	3 s., 4 d.	
Hun lit de posts, ço és, cinch posts e dos banchs, ab sa màrfega francesa	1488		118	26 s., 6 d.	
Hun lit de posts ab una màrfequa	1492		120		Cambra del difunt
Una màrfega, posts e banchs, del lit	1492		121	20 s.	
Hun lit enquaxat vermell, ab una màrfega plena de palla	1500	Palla	123		Cambra del difunt
Dues màrfegues buydes	1500		123		Cambra
Una màrfega	1500		123		Cambra
Hun lit de posts, ab sa màrfega plena de pala,	1504	Palla	125		Cambra

ab cinch po<s>ts y dos banchs					
Una màrfega	1504		125		Cambra del difunt
Una màrfega dolenta	1504		125		Cambra
Una màrfegua dolenta	1504		125		Botigueta
Una màrfegua vella	1504		126	3 s., 6 d.	
Una màrfegua vella	1504		126	2 s.	
Hun lit de posts, ab la màrfegua, ga oldana	1504		126	10 s.	
Una màrfegua	1504		126	24 s.	
Hun lit de posts ab sa màrfegua	1507		128		Cambra del difunt
Una màrfega	1507		128		Cambra de la tia
Una màrfegua plena de pala	1507	Palla			Cambra
Una màrfegua molt dolenta, de canyemiç	1507	Canemís			Cambra
Hun lit de posts, ab sa màrfega, dos matalaços e hun travesser e hun coxí de fluxell	1509		130		Estudi
Hun lit de posts, ab sa màrfega plena de palla	1509	Palla	130		Cambra del difunt
Hun lit ab ses po<s>ts, màrfega, ab dos matalaços	1510		131		Cambra del difunt
Hun lit ab ses po<s>ts y màrfegua y dos matalaços, tots blanchs	1510		131		Cambra davant l'estudi
Màrfega	1510		131		Cambreta del caragol
Hun lit ab sa màrfegua, dos lançols de stopa y una flaçada dolenta.	1510		131		Botiga
Màrfega	1510		131		Cambra
En lo lit avie huna màrffega y hun matalàs	1518		133		Recambra
Huna màrfega plena de pala	1518	Palla	133		Cambra
Huna màrfega	1518		134		Cambreta
Huna màrfega	1518		134		Cambra
Una màrfega	1518		134		Cambra
Un lit, ab sa màrfega	1518		134		Cambra
Una màrfega	1518		134		Cambra
Llit encaixat, ab sa màrfega plena de palla	1518	Palla	135		Cambra del difunt
Huna màrfega dolenta	1518		135		Sala gran
Huna màrfega ab banchs y posts y ab huna flassada oldana y dos lansols, per a dos mosos	1518		135		Cambra
Màrfega	1518		135		Cambra del caragol
Huma màrfega	1518		135		Cambra nova
Hun lit encaxat de fusta, groch, ab sa màrfega e flassada cardada	1518		135		Recambreta
Hun lit encaxat, groch, \ab dos matalaffs/ y la màrfega bona, nova	1518		135		Cambra del mig del passatge
Dues màrfegues en terra, dolentes	1518		135		Cambra dels mossos
Hun lit gran, ab sa màrfega bona, casi nova, ab sos caxons a l'entorn, ab letres blanques	1518		135		Cambra de parament
Un lit \de posts y màrfega/	1521		137		Cambra del difunt
Un lit de posts, ab sa màrfega	1521		137		Cambra
Un lit ab posts y banchs y màrfega	1521		137		Cambra de la tia
Un lit de posts, ço és, màrfega, un mathalaff, dos lançols oldans, una flaçada blancha, oldana	1522		140		Cambra
Una màrfega	1522		140		Cambra del difunt
Un lit de posts y banchs, una màrfega, un matalaff euna flaçada pardilla	1522		140		Recambra
Matalaços sens màrfeges	1527		143		Instàncies altes
Un lit de po<s>ts ab una màrfea bona y dos matalafs bons	1529		144		Cambra del difunt
Un lit de po<s>ts y una màrfega, bo	1529		144		Cambra de la tia
Un lit de posts, ab sa màrfegua, y dos banchs	1529		144		Cambra
Una màrfega y un matalaf y un coxí	1529		145		Recambra
Màrfegua	1529		145		Cambra
Un lit de potsts, ab sa màrfegua y un matalaf	1529		145		Cambra
Hun lit de posts, ab sa màrfegua y un travescer de fluxel	1529		145		Cambra
Un lit de posts, a<b> sa màrfegua y banchs	1529		145		Cambra
Tretze sachs per al molí y una màrfega	1529		145		Cambra

Un lit de posts, ab una màrfega ussada	1529		146		Cambra
Màrfega	1529		146		Cambra
Un lit de posts, ab una màrfega feta com matalaff	1529		146		Cambra del difunt
Una màrfega e una flaçada ussada e un drap de ras, molt squeixat e foradat	1529		146		Cambra
Un lit de posts ab sa màrfega	1536		148		Cambra del difunt
Una màrfega	1536		148		Cambra de la tia
I màrfega de palla	1539		149		Botiga
I màrfega plena de palla	1539	Palla	149		Cambra
Una màrfega de palla	1539	Palla	149		Cambra de la tia
Una màrfega, ab po<s>ts hi ban<c>s	a1550		151		Cambra
Un lit de po<s>ts, ab màrfega	a1550		151		Cambra
Una màrfega	1550		152		Cambra
Una màrfega	1552		154		Cambra del difunt
Una màrfega	1552		154		Cambra
Una màrfega	1552		155	8 s.	
Una màrfega	1552		155	8 s.	
Una màrfega	1552		156		Cambra de la tia
Una màrfega	1552		156		Cambra del difunt
Una màrfega	1552		156		Cambra
Lit de post y màrfega	1552		157	18 s.	
Una màrfega dolenta	1552		157	3 s., 8 d.	
Màrfega	1556		158		Cambra blanca
Una màrfega	1556		159	12 s., 2 d.	
Una màrfega	1559		160		Cambra
Ab una màrfega	1559		160		Cambra dels mossets
Dos matalafs de llana	1559		161		Cambra
Una màrfega	1559		161		Pastador
Una màrfega	1559		161		Gorfa del passet
Un llit de posts y banchs, ab sa màrfega	1562		162		Cambra de la tia
Un llit de posts y banchs, ab sa màrfega y dos matalaffs de llana bona	1562		162		Recambra
Una màrfega	1562		167	3 s., 1 d.	
Una màrfega	1563		168		Cambra del difunt
Una màrfega	1563		168		Cambra
Una màrfega	1563		169	16 s.	
Un llit de banchs y posts, ab sa màrfega y dos matalaffs y un travesser	1563		170		Cambra
Una màrfega dolenta	1563		170		Botigua
Un llit de banchs y posts, ab una màrfega	1563		173	31 s.	
Un llit de posts y banchs, ab sa màrfega	1568		177		Cambra
Una caxa de àlber, ab son pany y clau, dins la qual havie una màrfega dolenta	1568		177		Cambra

20.2 Matalàs

Els matalassos i les màrfegues eren dos elements fonamentals en molts llits o colgues. Tenien algunes semblances, però no eren mai confosos entre ells; segurament els uns eren farcits de llana i les altres de palla. Potser el recobriment també era diferent i fins i tot la forma. Com hem esmentat més amunt, en un sol cas se'ns diu d'una "*màrfega feta com matalaff*" (doc. 146, any 1529). Com veurem, els matalassos no eren pas uns objectes barats; qui en podia tenir dos o més demostrava que tenia un cert poder econòmic.

A causa de les característiques de la taula on s'esmenten tots els matalassos que trobem als inventaris i encants de Lleida, ara només fem una selecció dels aspectes que creiem més notables i, la taula completa, força llarga, la inclourem al final del capítol com a annex.

Objecte: Matalàs	Data	Material, decoració i color	Núm.	Preu	Situació
I matalaf ab listes blaves, forrat de forradura groga	1387	Llistes blaves, folradura de color groc	23	30 s. Barcelonesos	
II matalaffs, ab la cuberta d'amont vert e la d'avall blancha	1392	Verd i blanc	29		
Un matalaff cubert de ffustani, listat de blanc e de blau, ab son travesser d'aquela color matexa	1396	Coberta de fustani, llistes blanques i blaves	40		Cambra menor
Dos matalafs, tots blanchs, la sotana de estopa, tots de lana bona	1488	Blanc; estopa; llana	117		Cambra
Tres matalaços plens de lana, blanchs, e l'altre listat de blau, oldans	1492	Llana; blancs; llistat de blau	120		Cambra del difunt
Quatre matalasos de lana, ab cubertes de estopa, y la hu és ple de pala	1518	Llana; estopa; palla	133		Recambra

A continuació esmentarem alguns dels aspectes més notables d'allò que diuen aquests documents amb relació als matalassos:

- En primer lloc, cal assenyalar que d'una manera lògica, trobem matalassos al llarg de tot els segles estudiats. Se n'esmenta un al document primer (any 1343) i també un altre al document darrer (doc. 177, any 1568).

- Els matalassos eren situats normalment a la cambra i, en molts casos, a la cambra del difunt. Això no vol dir que alguns cops no se'n trobin a la sala i, d'una manera excepcional, en altres indrets de la casa, com pot ser la cuina o l'estudi. Fins i tot se'ns trobaren algun al porxo o a les golfes.

- Els matalassos, com hem traslladat a la columna de la taula dedicada a "material, decoració i color" eren formats per dues cobertes: una de superior feta amb una roba de més qualitat i una sotana o inferior feta amb una tela diferent. Generalment també era a la coberta de sobre on hi havia la decoració més visible. En moltíssim casos hi trobem llistes de diversos colors.

- Com ja hem dit, generalment els matalassos eren farcits de llana, mentre les màrfegues es farcien de palla. Això no vols dir que no hi trobem alguna excepció.

- El preu d'un matalàs en aquests segles solia oscil·lar entre els 25 i els 50 sous. Els que valien 7 o 15 sous eren considerats "*oldans*" [envellits], un de 12 sous era esquinçat; fins i tot un de 18 sous era de "poc valor". Per contra, a l'altre extrem, un de 70 sous era considerat com a "bell".

Per acabar, podem cridar l'atenció sobre tota aquella gent que tenia un llit amb més d'un i fins i tot, amb més de dos matalassos. Incloem, en la taula annexa a sota, aquells que tenien algun llit amb tres, quatre o àdhuc cinc matalassos:

Núm.	Data	Nom i cognom	Ofici
2	1343	Mateu d'Alins	Beneficiat
13	1377	Joan Perpinyà	Canonge i sagristà
48	1399	Pere Bada	Canonge
110	1483	Miquel d'Albesa	Prevere beneficiat
120	1492	Melcior Aguiló	Beneficiat
123	1500	Bartomeu Pomar	Prevere beneficiat
128	1507	Ramon Solsona	Canonge
130	1509	Pere Mateu	Canonge
133	1518	Lluís des Valls	Donzell
135	1518	Diomedes Armendaris	Senyor
137	1521	Rafael Rafart	Prevere beneficiat
140	1522	Joan Creixença	Canonge
143	1527	[anònim]	Eclesiàstic
145	1529	Pere Agustí	Canonge i prebost
148	1536	Montserrat Montfar	Prevere beneficiat
149	1539	Lluís de Montsuar	Canonge
150	1545	Jaume Riquer	Porcioner i porter
152	1550	Mateu Sanç	Prevere beneficiat
158	1556	Bernat Berenguer	Prevere beneficiat
160	1559	Lluís Juneda	Canonge i prebost
161	1559	Bernardí Lluçars	Canonge i prebost
162	1562	Jaume Pont	Prevere beneficiat
164	1562	Joan Aventí	Prevere beneficiat
170	1563	Francesc Soler	Degà, canonge, prebost
171	1563	Joan Ferrer	Oficial del bisbe
177	1568	Bartomeu Grassa	Beneficiat, mestre en arts

Amb aquesta taula al davant, podem assenyalar bàsicament dues coses. En primer lloc que trobem sobretot gent que tenia més de dos matalassos al llit al segle XVI. Del segle XIV només hi ha tres casos i del segle XV només dos; per contra, trobem tota la resta al llarg dels decennis que estudiem del segle XVI (fins a l'any 1568). En aquest segle, el canonge Lluís de Montsuar fins i tot en va tenir cinc, de matalassos. Desitjava dormir bé i tou (i potser demostrar que s'ho podia permetre). En segon lloc, podem cridar l'atenció sobre la diversitat d'eclesiàstics que al llarg d'aquest segle XVI tenien més de dos matalassos. Hi havia algunes dignitats, però també hi havia nombrosos preveres beneficiats. Així mateix, el donzell Lluís des Valls i el senyor d'Anglesola, Diomedes Armendaris, gaudien d'un llit amb diversos matalassos. I, com hem vist, els matalassos eren un objecte força car, especialment si els comparem amb altres objectes que trobem a les cases de Lleida en aquest període.

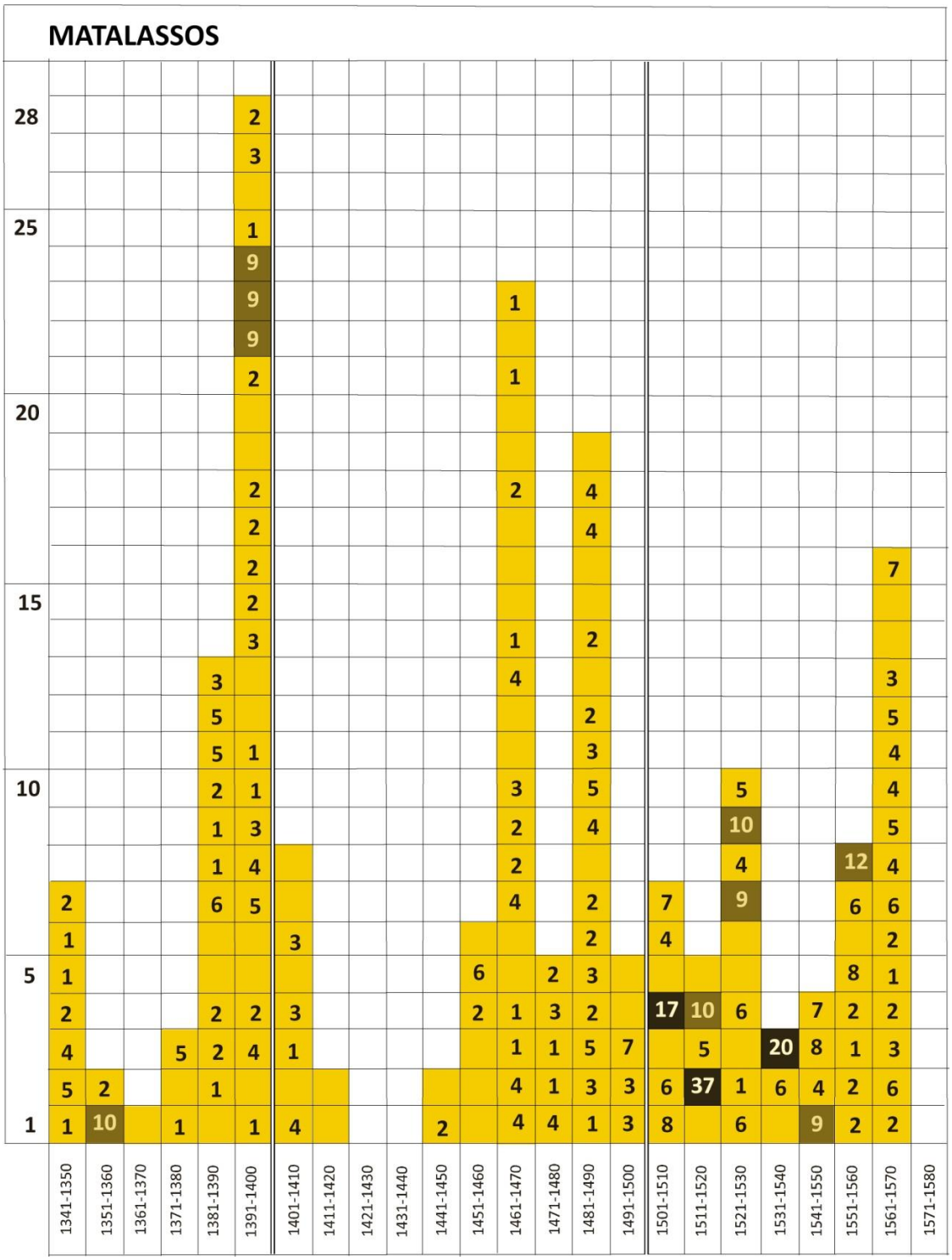

Per completar allò que hem dit fins ara, podem fer un cop d'ull al quadre de barres que annexem al damunt. S'hi representen els matalassos que hi havia en cadascuna de les cases inventariades. Veiem que hi havia matalassos en gairebé totes les cases i al llarg dels tres segles estudiats. Ens adonem, però, que en la majoria de les cases n'hi havia d'un a sis. En molt pocs

habitatges n'hi havia nou o més de nou. Cal assenyalar, a més, que trobem cases (o castells algun cop) amb més de deu matalassos sobretot al segle XVI.

En la iconografia trobem representats un gran nombre de llits. Les escenes que incorporen el llit amb tota la roba que l'acompanya són un dels repertoris més rics i abundants al llarg d'aquests segles. Vànoves i cobrellits, llençols, coixins i estores enriqueixen amb ornaments i colors els interiors de les cambres de dormir. Però dins d'aquests objectes destinats a vestir i protegir el llit i les cambres, els matalassos no hi són representats. És lògic que sigui així; el matalàs queda amagat per sota dels llençols, gairebé sempre blancs, com també veiem en la documentació escrita. Podem, no obstant això, veure alguna representació de matalassos en la iconografia, com en l'escena del Sagrament de l'extremaució del Tríptic dels Sets Sagraments de Roger van der Weyden (fig. 20.19). Per sota dels llençols blancs, podem veure un matalàs molt prim que recolza sobre una base amb palla. També, encara que ara no sigui el tema tractat en aquest apartat, podem cridar l'atenció sobre com eren el travesser i els coixins i les teles que els cobrien.

Fig. 20.19. Rogier van der Weyden i col·laboradors, Triptic dels Set Sagraments[50], Escena del sagrament de l'extremaunció, c. 1445-1450. Inv. 393-395, Anvers, Koninklijk Museum voor Schone Hunsten (Musée royal des Beaux-arts)[51]

[50] Dirk de VOS, *Van der Weyden, L'oeuvre complet*, Editions Hazan, París, 1999.
[51] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/w/weyden/rogier/05sevens/index.html

Annex: els matalassos a Lleida (segles XIV-XVI)

Objecte: Matalàs	Data	Material, decoració i color	Núm.	Preu	Situació
I lectum de \o—o/ postis, marficam cum paleis et matalaffum	1343		1		
I matalaff	1343		1	12 s.	
III matalaffs	1345		2		
I matalaff	1345		2		
I matalaf	1345		2		
I matalaff	1345		3	9 s., 1 d.	
Matalaff	1345		3	18 s.	
I matalaff	1345		3	16 s., 2d.	
Iª sella a senyal d'Angleola [...] De cavall e Iª darga de cuyr e I gran tallador de fust e I matalaf e I cofre e Iª caxa maresa[52]	1345		3	119 s., 3 d. [penyora]	
Duo matalaffia	1347		4		
I matalaf listat	1347	llistat	5	22 s., 2d.	
I matalaf vert	1348		6		
I matalaf ab cuberta vert	1348	verd	7	24 s.	
I matalaf	1348		7	9 s., 1d.	
II matalaffs grans, listats, del lit mayor, ab I traverser.	1354	llistats	8		Cambra major
II matalaffs blanchs, ab cubertes de cotó, del altre lit	1354	blanc, cotó	8		Cambra major
Dos matalafs ab listes blaves	1354	llistes blaves	8		Cambra
Un treverseret semblant dels matalaffs	1354		8		Cambra
Dos matalafs, a se<n>yal reyal	1354	senyal reial	8		Cambra
II matalafs listats	1354	llistats	8		Estudi
II matalaffs, un gran e altre poch	1354		9		Cuina
Un matalaff	1376		11		Casa d'en Ramon Pellicer
Un matalaf ab listes blaves e blanques	1377	llistes blaves i blanques	13		Cambra del difunt
Un matalaf gran	1377		13		Casa [cambra]
III matafaf, IIII travessers	1377		13		
I matalaf de poca valor.	1381		15		Cambra
II matalafs	1383		16		
I matalaf	1383		17		
Matalaf squinçat	1383		17	12 s.	
I matalaff leug<er>	1385		20		
I matalaff	1385		20		
Un[a] colga ab I matalaff, ab listes blaves e blanques	1385	llistes blaves i blanques	20		Castell de Bellvís
I matalaff de pocha valor, ab listes blaves	1385	llistes blaves	20		Castell de Bellvís
I matalaff de pocha valor, apedaçat.	1385		20		Castell de Bellvís
I matalaff listat, ab listes blanques e blaves e	1385	llistes blanques, blaves i vermelles	20		Recambra

[52] Segons Coromines, cal relacionar aquest adjectiu "marès" amb el llatí *merus*, vi. DECLC V, p. 460.

vermeylles					
I matalaf	1386		21		Cambra
I matalaf tot blanch.	1387	blanc	22		Sala
I matalaf ab listes blaves, forrat de forradura groga	1387	llistes blaves, folradura de color groc	23	30 s. barcelonesos	
I matalaf cubert de forradura blancha e groga	1387	folradura blanca i groga	23	30 s., 7d.	
I matalaf, ab listes blaves e blanques e ab forradura groga	1387	llistes blaves i blanques, folradura groga	24		Sala
Dos matalafs	1387		24		Cambra
I matalaf ab listes blaves e blanques, oldà	1387		24		Cambra
I matalaf de pocha valor	1387		24		Cuina
I matalaff bell, \listat/	1388	llistat	25	70 s.	
I altre matalaff de poca valor	1388		25	18 s., 6 d.	
I altre matalaff	1388		25	30 s., 6d.	
I matalaff de fustany, ab listes blaves e blanques	1388	llistes blaves i blanques, fustani	25	38 s.	
I matalaf	1388		25	9 s.	
I matalaff gran, listat, ab listes blaves e blanques	1388	llistes blaves i blanques	26		Cambra
I altre matalaff ab listes blaves e blanques, bo e bell	1388	llistes blaves i blanques	26		Cambra
I matalaff de pocha valor	1388		26		Cambra
I matalaf blanch	1391	blanc	27		Cambra
I escayg de drap d'estopa, per a matalaff teynit de groch, que és VII alnes, I quartó	1392	drap d'estopa, groc	29		
I esquaix de drap d'estopa, per a matalaff tiynit de groch, que és IIIIe alnes e IIIes quartós	1392	drap d'estopa, groc	29		
II matalaffs, \ab/ la cuberta d'amont vert e la d'avall blancha	1392	verd i blanc	29		
I altre matalaff, ab les cubertes de stopa, la I^a^ part blanca e l'altra groga	1392	cobertes d'estopa, blanc i groc	29		
I lençol plen de lana grossa, de poca valor, per a matalaff	1392		29		Cambra jussana
I matalaffaç vell, tot esquinçat	1392		29		Cambra jussana
I matalaf	1392		30	47 s.	
Altre matalaf	1392		30	40 s., 6 d.	
I matalaff escaquejat, ab son coxinal semblant al dit matalaff	1393	escacat			Cambra
Altre matalaff ab listes blaves e blanques	1393	llistes blaves i blanques	33		Cambra
I matalaff esquinçat, de pocha valor	1393		33		Cambra
I matalaff esquaquejat.	1393	escacat	33		Cambra
I matalaff oldà, apedaçat	1393		33		Cambra
I matalaff gran, ab listes blaves e blanques, ab I coxinal blanch de fluxell	1393	llistes blaves i blanques	34	45 s. barcelonesos	
I matalaf eschaquegat, ab la coberta groga	1393	escacat, coberta groga	34	60 s.	
Matalaf ab la coberta listada	1393	coberta llistada	34	37 s., 6 d.	

Matalaf squasquegat, ab lo travesser squasquegat	1393	escacat	34	72 s., 6 d.	
I matalaff vert, de lana	1393	Verd, llana	35		Cambra
I matalaff, ab listes blaves e blanques	1393	llistes blaves i blanques	35		Cambra de les companyes[53]
Un matalaff blanch, la Iª part e l'altra listada, de poca valor	1393	llistat	35		Cambra de la dona
I matalaff ab listes blaves	1393	llistes blaves	36		Palau nou
I matalaff ab listes blaves e blanques e I coxal [coixinal?]	1394	llistes blaves i blanques	37		Cambra major del difunt
I matalaff apedaçat	1394		37		Sala
Un matalaff cubert de cànam groch, gros	1396	coberta de teixit de cànem de color groc	40		Cambra major
Matalaff ab listes blanques e blaves, de pocha valor	1396	llistes blanques i blaves	40		Cambra major
Un matal<a>ff cubert de ffustani, listat de blanc e de blau	1396	coberta de fustani, llistes blanques i blaves	40		Cambra menor
Un matalaf ab cuberta groga	1396	coberta groga	41	22 s., 6 d.	
Un matalaf oldà, listat de diverses listes	1396	llistat (diversos colors)	41	7 s., 6 d.	
I matalaff blanch ab listes blaves	1396	llistes blaves	42		Cambra del difunt
I matalaff blanch, ab listes blaves	1396	llistes blaves	42		Cambra del difunt
II peces de boq<ue>ran per a matalaff	1396	boqueram	42		Cambra del difunt
I matalaffaç, de pocha valor	1396		42		Porxo del terrat
I matalaff e I coxinal	1396		43	40 s.	
Iª marfegaça e I matalaffaç e Iª goenga squinçada, tot de pocha valor	1396		43	10 s.	
Un matalaf barrat	1396	Barrat [amb barres]	44	34 s., 6 d.	
Un matalaf barrat, ab un traverser oldà	1396	barrat	44	26 s., 6 d.	
I matalaff, tot blanch, de pocha valor	1398	blanc	47		Cambra del difunt
I matalaff, ab listes blaves e blanques	1398	llistes blaves i blanques	47		Cambra del difunt
Iª colga ab palla ab I matalaff blanch	1398	blanc	47		Cambra
I matalaf esquinçat	1399		48		Recambra on és la privada
Pareyll de matalafs de fustani, baregat de blau e de blanch, ab foradura de squaquejat	1399	fustani, barres de color blau i blanc, folradura d'escacat	48		Recambra on és la privada
Dos matalaf<s> de poqua valor	1399		48		Cambra blanca
Un matalaf de pocha valor	1399		48		Cambra
I matalaf	1399		48		Recambra
Tres matalafs, la I de fustani listat, els dos de canamaç blanch.	1399	fustani amb llistes i canemàs blanc	48		Cambra
I matalaf listat de fustani	1399	Llistat, fustani	49	20 s.	
I altre matalaf squinçat,	1399	blanc, canemàs	49	10 s.	

[53] Companya: persones dedicades al servei d'una casa o família. En sengles documents dels anys 1329 i 1376 trobem: "*Les companyes de casa no podien sustentar lo trebayl del dia*" i "*En lo rebost III tovalles per companyes*". DCVB.

blanch, de canamaç					
I altre matalaf de canamaç, vermell	1399	canemàs vermell	49	30 s.	
I matalaf, ab Iª tela blancha enmig	1399	tela blanca enmig	49	11 s.	
I matalaf grog	1399	groc	49	7 s., 2 d.	
I matalaf ab listes blaves e blanques	1399	llistes blaves i blanques	49	42 s.	
I matalaf de pocha valor e I travercer de pocha valor	1399		49	10 s.	
Dos matalaffs de poca valor	1399		49	50 s.	
I matalaf gros, ab listes blaves, e de part daval de groch, lo millor de casa	1399	llistes blaves, groc	50		
I coxinet de fustani, de matalaf	1399		50		
I matalaf cubert en la cara damunt de drap, ab listes blaves e blanques, e de la cara d'avall de cuberta groga	1399	drap amb llistes blaves i blanques i coberta groga	50		
Dos matalaf<s> ab listes blaves, ab I cobertor de pells de lebre, tot squinçat [54]	1399	llistes blaves	50		
I matalaf.	1399		50		
I matalaf blanch, petit	1399	blanc	50		
I matalaf blanch	1399	blanc	50		
I matalaf listat de listes blaves e blanques	1399	llistes blaves i blanques	50		
I matalaff ab la cuberta vert	1399	coberta verda	50		
I matalaff bo, ab listes blaves	1399	llistes blaves	51		Cambreta
I matalaff de bocaram ab listes blaves, de poca valor	1399	bocaram, llistes blaves	53	10 s., 4 d.	
I matalaff ab listes blaves	1399	llistes blaves	53	30 s.	
I matalaff ab listes blaves, de poca valor, ab I coxinet listat	1399	llistes blaves	53	8 s., 1 d.	
I troç de drap de bocaran, per a cuberta de matalaff	1399	bocaram	53	3 s.	
Matalaf blanch, de canamiç les cubertes	1400	canemís	54	25 s., 6 d.	
Matalaf de canamiç blanch, folrat de canamiç groch, apedaçats als costats	1400	canemís blanc, folre de canemís groc	54	15 s.	
I matalaff \bo/, de fustani, ab listes blaves e blanques	1401	fustani, llistes blaves i blanques	55		Cambra
I matalaff tot blanch, cominal [comú]	1401	blanc	55		Cambra
I altre matalaff tot blanch, de poqua vallor	1401	blanc	55		Cambra
I altre matalaff listat, ab listes blaves e blanques, de pocha valor	1401	llistes blaves i blanques	55		Cambra

[54] Els estudis de F. Piponnier a Dijon posen de manifest que el cobertor es converteix en una forma d'abric molt normalitzada al llarg dels segles XIV i XV. Malgrat tot, la qualitat dels seus materials i l'ornamentació de molts d'aquests teixits fan palesa la riquesa i el luxe de moltes cases de ciutadans. "*Contrairement à ce qui a été observé dans les milieux de cour, les couvertures de pelleteries restent exceptionnelles à Dijon et leur usage est limité aux membres de l'entourage ducal*". Vegeu : Françoise PIPONNIER, "La diffusion des tentures à la fin du Moyen Âge. L'exemple de la Bourgogne", *Mélanges de l'École français de Rome, Moyen Äge*, tome 111, 1999, p. 425.

I matalaff ab listes blaves	1402	llistes blaves	57		
I bell matalaff, ab listes blaves e blanques	1403	llistes blaves i blanques	58		Cambra del difunt
I altre matalaff listat, de listes blaves e blanques, ab furradura blanqua	1403	llistes blaves i blanques, folradura blanca	58		Cambra del difunt
I altre matalaff blau, de pocha valor, forrat de blanch	1403	blau, folrat de blanc	58		Cambra del difunt
I matalaff listat de lestes blanques e blaves, ab la sotana groga	1403	llistes blanques i blaves, sotana groga	60	33 s.	
I matalaf de poca valor, ab lestes blanques e blaves	1403	llistes blanques i blaves	60	9 s., 2 d.	
I altre matalaf de lestes blanques e blaves, ab la sotana blanqua	1403	llistes blanques i blaves, sotana blanca	60	24 s, 1 d.	
Iª cuberta de matalaf blanqua	1403	coberta blanca	60	9 s.	
I troç de drap listat de matalaff	1403	llistat	60	1 s., 1 d.	
I troç de drap de fustani, de matalaff listat, e I ligacap oldà	1403	llistat	60	1 s.	
Un matalaf de pèl de boch, de tela negra, ab sotana blancha com la colga	1441	tela negra, sotana blanca	65		Cambra del difunt
Un matalaf blau, ab sotana negra, de poca valor	1441	blau, sotana negra	65		Cambra
Matalaff, ab sotanes blanques, ab listes blaves en la cara	1460	llistes blaves	70		Sala
Hun matalaff ab listes blaves	1460	llistes blaves	70		Casa [cambra]
Hun matalaff blau, ab sotana blancha	1460	blau, sotana blanca	71	23 s.	
Dos matalaffs ab les cares de fustani blanch, ab listes blaves, plens la hu de lana fina, l'altre de lana comuna	1460	fustani blanc, llistes blaves	71	48 s.	
Hun matalaff ab la cara de bocaram[55], listat de blau, ab sotana vermella, de lana fina	1460	Bocaram, llistat blau; vermell; llana	71	50 s., 6 d.	
Hun matalaff de bocaram, ab listes blaves, vermelles, ab sotana vermella	1460	Bocaram, llistat blau i vermell; vermell	71	30 s.	
Hun matalaff, la cara de la tela vermella e la sotana de tela blancha, de lana comuna	1460	Tela vermella; tela blanca; llana	71	15 s.	
Un matalaff de tela blava, la cara, e de canemiç vermell, la sotana	1461	Tela blava; canemís vermell	73		Cambra d'una sala
Un matalaff blanch, tot ab listes blaves scures, e la sotana de stopa e de llana fina	1461	Llistes blaves; estopa; llana	73		Cambra
Matalaff de buguerat[56] o fustani, ab listes grogues e	1461	Bocaram o fustani; llistes grogues i tanat [color morat];	73		Cambra

[55] Bocaram: tela gruixuda, que inicialment procedia de Pèrsia. En un document de l'any 1376: "*Un pali ab so frontal de bocaran, ab barres de vellut vermeyll*". DCVB.

tenades, ab sotana de canemiç groch, de lana de matalaffs, sotil		canemís groc; llana			
Matalaff de buguerat a boquaran, ab listes blaves, lo sòl de stopa de llana fina	1461	Bocaram; llistes blaves; estopa; llana	73		Cambra que hix en la dita sala
Un matalaff, de lana fina, ab listes blaves	1461	Llana; llistes blaves	74	3 ll.	
Un \matalaff/ de bona llana, ab listes tenades e quasi grogues	1461	Llana; llistes tanades [morades] gairebé grogues	74	2 ll.	
Un matalaff de llana de [...], la cara blava	1461	Llana; blau	74	1 ll., 10 s.	
Un matalaff	1461		74	50 s.	
Hun matalaf ab dues cubertes, huna blanqua e altra vermella	1462	Blanc; vermell	75		Cambra
Hun matalaf	1462		76		Cambra
Hun «Decret», lo qual fonch trobat als peus del lit, daval lo matalaf, lo qual és bel «Decret», cubert de vermell, ab cantoneres, tres gafets, hun trencat[57]	1462		76		Cambra
Hun matalaff de boqueram, la sotana de stopa, convinent	1463	Bocaram; estopa	79		Cambra del difunt
Hun matalaf nou, ab listes blaves e blanques, lana fina	1463	Llistes blaves i blanques; llana	79		Cambra del difunt
Hun matalaff blanch, ab listes blaves, lana bona, ja oldà	1463	Blanc amb llistes blaves; llana	79		Cambra de la dona
Hun matalaf tot blanch, de pèll de boch	1463	Pèl de boc	79	10 s.	
Hun matalaf tot blanch	1463	blanc	80	20 s.	
Hun matalaff listat de blau, damunt e daval	1463	Llistat de blau	80	21 s., 1 d.	
Hun matalaf ab listes blaves e blanques, e la sotana vermelya, oldà, ple de lana	1463	Llistes blaves i blanques; vermell; llana	81		Sala
Matalaf tot blanch, nou, ple de lana.	1463	Blanc; llana	81		Sala
Hun matalaf, ab listes blaves e la sotana de stopa	1463	Llistes blaves; estopa	81		Cambra de la cuina
Un matalaff tot blanch, de llana	1463	Blanc; llana	82		Cambra
Un matalaff de buguerà, ab listes blaves, ple de llana	1463	Bocaram; llistes blaves	82		Cambreta
Un matalaff de buguerà, ab listes blaves, ple de llana.[58]	1463	Bocaram; llistes blaves; llana	82		Forn de la casa
Hun matalaf blau, ab listes grogues e verdes, ab la sotana de blau e grog	1463	Llistes grogues i verdes; blau i groc	85		
Altre matalaf, tot blanch	1463	blanc	85		
Un matalaff, ab la cara blava e blanqua e la sotana grogua	1463	Blau i blanc; groc	85		

[56] *Bocaram*.
[57] El fet que hom trobés aquest llibre de Dret canònic al llit on morí és prou significatiu de l'interès que tenia per al dret el canonge Calb.
[58] Inicialment van escriure: *palla*.

Hun matalaff listat, ab listes blaves, grogues, vermelles e blanques, ab la sotana groga	1463	Llistes blaves, grogues, vermelles i blanques; groc	85		
Huna cara de matalaff <de> buquarà, ab listes blaves	1463	Bocaram; llistes blaves	86		
Huna sotana de matalaff, de stopa	1463	estopa	86		
Dos matalaffs blanchs, ab listes blaves, plens de lana	1464	Blanc amb llistes blaves; llana	90		Sala
Dos banquets, hon està la plega dels matalaffs.	1464		90		Sala
Hun matalaf tot blanch	1465	blanc	93	34 s.	
Hun matalaf vell, ab la sotana negra, ab listes blaves e blanques	1468	Negre; llistes blaves i blanques	95		Cambra del difunt
Un matalaff ab la cara de bocarà e la sotana blancha, de stopa, squexat en algun loch, ab lana de cerpes.[59]	1472	Bocaram; blanca; llana	96		Cambra del mig
Un matalaff ab la cara de cócera e la sotana blancha, ab bona lana	1472	Blanc; llana	96		Cambra del difunt
Altre matalaff ab la cara de bugarà, tot blanch, e la sotana blancha e blava, bo	1472	Bocaram; blanc; blanc i blau	96		Cambra del difunt
Altre matalaff, tot blanch, oldà, ab lanas, pèl de boch	1472	Pèl de boc	96		Cambra del difunt
Hun matalaf, tot blanch	1474	blanc	97		Cambra del difunt
Hun matalaf e hun travesser	1474		98	48 s.	
Dos matalaffs, la hun de lana, cuberta de canemàs vermella e sotana blancha, de canemàs	1478	Llana; canemàs vermell; blanc	99		Sala
Altre matalaff de pèl de boch, cuberta vermella e sotana blancha, tot de canemàs	1478	Pèl de boc; vermell; blanc; canemàs	99		Sala
Matalaff de canemís, sotana vermella e la cara blanqua, ple de pèl de boch	1478	Canemís; vermell; blanc; pèl de boc	100	16 s.	
Hun matalaff oldà, sotana e cuberta blanqua de lana, e hun coxinal de ploma	1478	Blanc; llana	100	15 s.	
Hun matalaf de lana sotil, ab quatre coxins dolents, sens cubertes	1481	llana	101		Cambra del dit deffunt
Un lit de posts, ab sa màrfega, ab dos matalaços desfets e travesser	1481		102		Cambra
Un lit de posts, ab sa màrfega, ab un matalaç, ab listes blaves e blanques, e dos travesés	1481	Llistes blaves i blanques	102		Cambra a prop del sobrecell
Hun matalaf blau, ab sotana vermella	1482	Blau; vermell	103		Cambra \gran/
Altre matalaf, ab cuberta blava e blanqua, ab sotana blanqua	1482	Blau i blanc; blanc	103		Cambra gran de la saleta

[59] Lectura dubtosa; algunes lletres no són pas segures. Potser es pot relacionar amb la paraula *serpa* i *serpellera* o xerpellera.

\Dos/ matalafs, la cuberta blanqua e la sotana vermella, e l'altre blanch	1482	Blanc; vermell	103		Cambra del difunt
Hun matalaf, cuberta blanqua ab sotana vermella, apedaçada	1482	Blanc; vermell	103		Cambra prop de la finestra
Hun matalaf blanch	1482	blanc	104	42 s.	
Hun matalaf	1482		104	50 s.	
Matalaç, ab la cara listada de blau e la sotana de miga lana, de poqua valor	1482	Llistes blaves	105		Cambra
Dos matalaços blanchs, plens de lana	1482	Blancs; llana	105		Cambra
Un matala[ç] blanc	1482	blanc	106		
Hun matalaç e traveser	1482		106	15 s.	
Hun matalaç blanch	1482	blanc	107	48 s.	
Hun matalaç blanch	1482	blanc	107	49 s.	
Hun matalafaç petit, per a lit de repòs, tot blanch	1483	blanc	109		Cambra del difunt
Matalaf groch e burell, sobre lo lit hon jahïa dit deffunt	1483	Groc i burell	109		Cambra del difunt
Hun matalaffet blanch	1483	blanc	109		Recambra
Huna cuberta de matalaf, oldana, vermela e groga	1483	Vermell i groc	109		Recambra
Hun matalaf, ab cuberta blanqua e sotana groga	1483	Blanc; groc	109		Pastador
Hun matalaf blanch, ab listes blaves, de buquarà	1483	Llistes blaves; blanc; bocaram	110		Sala
Huna colga, ab hun matalaf de tela blava e la sotana blanqua, e sa màrfega	1483	Tela blava; blanc	110		Recambra
Tres matalafos e hun travesser	1483		110		Cambra del difunt
Hun matalaf tot blanch, de lana bona	1483	Blanc; llana	111		
Altre matalaf sotil, ab la cara blava	1483	blau	111		
Altre matalaf ab la cara blava, bo	1483	blau	111		
Dos matalafs, ab dos coxins petits	1483		112	100 s.	
Hun matalaf, la cuberta blanqua e la sotana burella, ab son travesser blanch	1484	Blanc; burell	114	46 s.	
Hun matalaf groch e burell	1484	Groc i burell	114	28 s.	
Dos matalafs, tots blanchs, la sotana de estopa, tots de lana bona	1488	Blanc; estopa; llana	117		Cambra
Dos matalafs sobre lo dit lit, lo hu de estopa blanqua tot e lo altre groch e vermell; la sotana del hu blanqua e lo altre la sotana vermella; de pèl de boch, dolents	1488	Blanc; estopa; blanc Groc i vermell; vermell Pèl de boc	117		Estudi
Hun matalaf	1488		118	30 s.	
Hun matalaf	1488		118	44 s.	
Dos matalafs, la huna [un] listat de groch e vermell, l'altre blanch e blau	1488	Llistat de groc i vermell; blanc i blau	118	5 s.	
Tres matalaços plens de lana, blanchs, e l'altre listat de blau, oldans	1492	Llana; blancs; llistat de blau	120		Cambra del difunt

Hun matalaç ab cubertes <de> listes blaves e cuberta blanqua, ple de lana	1492	Llistes blaves; blanc; llana	121	20 s., 1 d.	
Hun matalaç, ab cubertes de la cara blanqua e la sotana blanqua	1492	Blanc; llana	121	50 s.	
Hun matalaç, ab cuberta blanqua e la sotana blanqua	1492	blanc	121	50 s.	
Tres matal<a>fs plens de lana	1500	llana	123		Cambra del difunt
Dos matalafs e dos travessés, \plens/ de ploma	1500	ploma	123		Cambra
\Quatre/ teles de matalaf, vermelles, de stopa	1500	Vermell; estopa	123		Sala
Una cara de matalaf de buquarrà, ab listes blaves	1500	Bocaram; llistes blaves	123		Sala
Hun matalaf de stopa, ple de lana	1500	Estopa; llana	123		Cambra
Hun matalaf de lana, ab les cares de stopa	1504	Estopa; llana	125		Cambra
Fonch trobat hun matalaff de lana, ab la cara de stopa y la sotana de stopa	1504	Estopa; llana	125		Cambra
Un altre matalaff de pèl de boch, ab les cares de stopa, groses.	1504	Estopa; pèl de boc	125		Cambra
Dos matalafs	1504		125		Cambra del difunt
Dos matalafs de lana, ab cubertes de stopa	1504	estopa	125		Cambra del difunt
Hun matalaff de lana, ab les cubertes de stopa	1504	Llana; estopa	125		Cambra
Hun matalaff	1504		126	31 s.	
Hun matalaff	1504		126	26 s.	
Hun matalaff	1504		126	37 s.	
Hun matalaf	1504		126	35 s.	
Hun matalaf	1504		126	24 s.	
Hun matalaf de pèl de boch e hun coxí de fluxel	1504	Pèl de boc	126	12 s.	
Tres matalafs, tots blanchs, y les sotanes blanques; d'estos n'i ha hu que té la hun costat listat de blau	1507	blanc	128		Cambra del difunt
Hun altre matalaff listat de blau, ab la sotana blanqua	1507	Llistat blau; blanc	128		Cambra del difunt
Tres matalafs, la ha hu listat de blau, sotana blanqua, y los dos tots blanchs	1507	Llistes blaves; blanc	128		Cambra del difunt
Dos mataláços tots blanchs, la hu de stopa	1507	Blancs; estopa	128		Cambra
Hun matalaff de stopa, ab listes blaves, oldà	1507	Llistes blaves; estopa	128		Cambra
Altre matalaff tot blanch, de ca<n>yemaç	1507	Blanc; canemàs	128		Cambra
Dos matalaffs, la hu roig y l'altre blanch.	1507	Roig; blanc	128		Cambra
Hun matalaff cubert de vermel, la sotana de stopa, ple de lana	1507	Vermell; estopa; llana	128		Cambra
Hun altre matalaff de canyemich, tot blanch	1507	Canemís; blanc	128		Cambra
Hun matalaff ab les cubertes de canyemiç, tot blanch	1507	Canemís; blanc	128		Cambra
Hun altre matalaff, ab	1507	Llenç; cotonina	128		Cambra

cuberta de lenç y sotana de cotonina					
Dos mataloços	1509		130		Estudi
Tres mataloços	1509		130		Cambra del difunt
Hun matalaf			131		Cambra del difunt
Dos mataloços	1510		131		Cambra del difunt
Hun matalaç	1510		131		Sala
Dos mataloços, tots blanchs	1510	blanc	131		Cambra
Matalaç	1510		131		Cambreta del caragol
Hun matalaç sotil	1510		131		Cambra
Tres coxins, dos mataloços	1510		131		Cambra de la cuina
Hun matalàs bo, cubert ab huna cortina negra, dolenta	1518		133		
Dos matalasos prou bons	1518		133		Cambra a prop la ximeneia
Hun matalàs, que està en terra, dolent	1518		133		Cambra a prop la ximeneia
En lo lit avie huna màrffega y hun matalàs.	1518		133		Recambra
Quatre matalasos	1518		133		Cambra
Tres matalasos de dit lit	1518		133		Cambra
Dos matalasos y huna alcósera	1518		133		Cambra
Hun matalàs y hun lansol y hun sobrelit.	1518		133		Cambra
Dos matalasos	1518		133		Cambra
Hun matalàs bo, miganser	1518		133		Cambra de la Devesa
Hun matalaff de pala, dolent	1518	palla	133		Cambra de l'algorfa
Hun matalàs, dolent dolent	1518		133		Saleta
Quatre matalasos, hun groser y tres bons	1518		133		Cambra
Quatre matalasos de lana, bons.	1518	llana	133		Cambra
Huna alcósera de dues vores, de matalàs	1518		133		Cambra
Tres matalasos de lana, cuberts de teles de estopa	1518	Llana; estopa	133		Cambra de la sisterna
Hun matalàs cubert de estopa, dolent	1518	estopa	133		Cambra
Quatre matalasos de lana, ab cubertes de estopa, y la hu és ple de pala	1518	Llana; estopa; palla	133		Recambra
Hun matalàs de pala	1518	palla	133		Recambra
Quatre mataloços	1518		134		Cambra en la sala
Hun matalaf	1518		134		Cambra
Dos matalafs de bona lana, fina, de tela	1518	llana	135		Cambra del difunt
Dos matalaffs	1518		135		Cambra nova
Matalaff	1518		135		Recambreta
Dos matalafs/	1518		135		Cambra
Tres matalaffs de lana, sotils y dolents	1518	llana	135		Cambra de parament
Tres mataloços	1521		137		Cambra del difunt
Dos mataloçot de lana.	1521	llana	137		Cambra
Un matalaç y un coxí.	1521		137		Cambra de la tia
Un matalaç de llana	1522	llana	138	40 s.	
Dos mathalaços	1522		140		Cambra del difunt
Un matalaff	1522		140		Recambra
Tres mataloços	1522		140		Cambra del difunt
Quatre mataloços de lana	1527	llana	143		Cambra del difunt
Mataloços sens màrfeges y \sengles/ flaçades cardades, ben oldanes	1527		143		Instàncies altes

Tres mataloços	1527		143		Recambra de l'estudi
Dos matalafs bons	1529		144		Cambra del difunt
Un matalaf bo	1529		144		Cambra de la tia
Un matalaff bo	1529		144		Cambra
Dos matalafs	1529		145		Estança, rebost
Un matalaf	1529		145		Recambra
Dos matalafaçs, ya usats	1529		145		Cambra
Un matalaf	1529		145		Cambra
Un matalaf	1529		145		Cambra
Tres matalafs	1529		145		Cambra
Un matalaff	1529		146		Cambra
Matalaff	1529		146		Cambra
Una màrfega feta com matalaff	1529		146		Cambra del difunt
Dos matalaffs de llana	1529	llana	146		Cambra del difunt
Un matalaff, de llana comuna	1529	llana	146		Cambra
Dos matalafs bons	1536		148		Cambra del difunt
Tres matalafs	1536		148		Porxo
Hun matalaf	1536		148		Cambra de la tia
I matalaf de llana sardesca, amprat	1539	Llana de Sardenya	149		Botiga
I matalaf de llana bona, ja usat.	1539	llana	149		Cambra
Tres mataloços de llana de la terra, ja amprats	1539	Llana de la terra	149		Recambra de l'estudi
IIII mataloços de bona llana	1539	llana	149		recambra
V mataloços de llana bona, ja servits	1539	llana	149		Recambra
I matalaf de llana bona, usat	1539	llana	149		Cambra
Trobam V mataloços de llana, bona, ya servits	1539	llana	149		Cambra de l'algorfa
Tres matalassos de lana bona, ja algun tant servits	1545	llana	150		Cambra dins l'estudi
Dos matalassos	1545		150		Cambra
Tres matalassos bons	1545		150		Cambra
Hun matalaff de pèl de boc	1545	pèl de boc	150		Cambra
Dos matalafs	a1550		151		Rebost
Dos matalafs bons	a1550		151		Cambra
Dos matalaffs	1550		152		Cambra dels hostes
Tres matalaffs	1550		152		Pastador o rebost
Tres matalaffs	1550		152		Cambra del difunt
Tres matalaffs	1550		153	114 s., 6 d.	
Tres matalaffs	1550		153	86 s.	
Un matalaff	1550		153	25 s.	
Un matalaff	1552		154		Cambra del difunt
Un matalaff, dolent.	1552		154		Cambra
Dos matalassos de llana	1552	llana	155	3 ll., 6 s.	
Un matalaff	1552		156		Cambra del difunt
Un matalaf nou	1552		157	36 s.	
Un matalaff	1552		157	36 s.	
Quatre matalaffs de llana bona	1556	llana	158		Cambra del difunt
Un matalaff	1556		158		Cambra blanca
Tres matalaffs	1556		158		Cambra
Tres matalassçs de llana bona, bons	1559	llana	160		Cambra del difunt
Un matalaff de llana	1559	llana	160		Recambra o studi
Dos matalassos de llana	1559	llana	160		Cambra dels mosets
Tres matalafs de llana bona	1559	llana	161		Cambra del difunt
Dos matalafs de llana	1559	llana	161		Cambra
Tres matalaffs de llana	1559	llana	161		Cambra dels hostes
Un llit de banchs y posts,	1559	llana	161		Recambra

ab tres matalaffs de llana, un parell de llançols de stopa, dues flassades, la una vermella y l'altra blancha, un travesser y un coxí ab sa coxinera, de llenç, dolenta, y un devantllit de tela de llançol dolent, de aquest llit; dix dit mossèn Perot que no y havie de casa sinó un matalaff cubert de stopa, los dits llançols y lo devantllit, y que lo més avant de dit llit és seu					
Un matalaff	1559		161		Gorfa del passet
Un matalaf	1562		162		Cambra de la tia
Dos matalaffs de llana bona	1562	llana	162		Recambra
Tres matalafs de llana[60]	1562	llana	162		Cambra
Dos matalaffs	1562		162		Cambra del difunt
Quatre matalasos, quasi nous, ab son llit de posts	1562		163	160 s.	
Dos matalasos, ja servits, y un altre xichet, ab listes blanques y verdes	1562	llistes blanques i verdes	163	97 s.	
Un trossot de tela de matalaff, molt dolent	1562		164		Cambra
Tres matalaffs de bona llana, bons	1562	llana	164		Recambra
Dos matalaffs	1562		165		
Un matalaff de llana	1562	llana	166	2 ll., 6 d.	
Dos matalassos ja molt servits	1562		167	3 ll.	
Dos matalaffs	1563		168		Cambra del difunt
Un matalaff,	1563		168		Cambra
Dos matalassos, la hu rahonable y l'altre dolent	1563		168		Cuina
Un matalaff	1563		168		Cambreta
Dos matalassos	1563		169	4 ll., 5 s.	
Un matalaff ya servit	1563		169	2 ll., 16 s.	
Un matalafet o fillola[61], molt dolenta	1563		169	10 s.	
Dos matalaffs	1563		170		Cambra
Tres matalaffs	1563		170		Golfes
Tres matalaffs	1563		171		Recambra
Un matalaff	1563		171		Cambra
Dos matalaffs de llana, ja servits	1563	llana	172	5 ll., 12 s.	
Dos matalaffs de llana bona, ja servits	1563	llana	172	6 ll., 4 s.	
Un matalaff, ja usat	1563		173	2 ll., 11 s.	
Un matalaff ya servit	1563		173	2ll., 10s.	
Altre matalaff	1563		173	2 ll., 10 .	
Altre matalaff	1563		173	2 ll., 10 s.	
Una fillola de matalaff	1563		173	1 ll., 4 s.	
Un matalaff, ja molt dolent	1563		173	1 ll., 1 s.	
Una fillola de matalaff	1563		173	17 s., 6 d.	
Tres matalassos y una filola	1563		174	6 ll.	
Un matalaff dolent	1568		177		Cambra

[60] Darrere diu: bona, ratllat al damunt.
[61] De fet, una fillola era un matalasset que es posava entre dos matalassos grans per a evitar que es formés un clot i per a donar més comoditat al qui hi havia de jeure. DCVB. En parlarem en un apartat proper.

Quatre matalaffs, los dos rahonables y los altres molt dolents	1568	177	Cambra del difunt
Dos matalaffs ja servits	1568	177	Cambra

20.3 Fillola

La fillola era, tal com trobem definit al DCVB, un matalasset que es posava entre dos matalassos grans per tal d'evitar que es formés un clot al mig del llit i per, d'aquesta manera, donar més comoditat al qui hi havia de jeure. Trobem alguns esments d'aquestes filloles a la documentació de Lleida dels segles XIV - XVI, que incloem en la taula annexa.

Objecte: Fillola	Data	Núm.	Preu	Situació
Un lit, ab banchs y posts, tres matalaços y una fillola	1523	141		Cambra del difunt
Trobam v matalaços de llana, bona, ya servits, y una fillola	1539	149		Cambra de l'algorfa
Un matalafet o fillola, molt dolenta	1563	169	10 s.	
Una fillola de matalaff	1563	173	24 s.	
Una fillola de matalaff	1563	174	17 s., 6 d.	

Les dades que ens aporten els inventaris i encants de Lleida ens confirmen el que hem esmentat al primer paràgraf. Podem assenyalar les coses següents:

- Trobem esmentades les filloles al segle XVI. La primera vegada que se'n fa esment és l'any 1523 (doc. 141): "*tres matalaços y una fillola*".

- Trobem les filloles amb relació als llits, i per tant a les cambres. Certament, en aquest cas, tenim una mostra molt reduïda i així doncs és molt més difícil d'arribar a cap conclusió.

- Cal relacionar el fet que apareguin les filloles amb el fet que va augmentar el nombre de matalassos que tenia la gent més rica, de les classes altes de la societat. Com hem vist en parlar dels matalassos, va ser precisament al segle XVI quan trobem que un nombre més elevat de persones tenien als llits més de dos matalassos. Fixem-nos que en els dos casos que tenim documentades filloles als inventaris, en el primer (doc. 141), hi havia tres matalassos i, en el segon (doc. 149), hi havia, la notable quantitat, de cinc matalassos. En els exemples que trobem al DCVB també es parla de tres matalassos blancs i una fillola o en l'altre de set matalassos i dues filloles (que cal suposar que eren per a dos llits); aquests documents esmentats al DCVB, com els de Lleida, també són del segle XVI (anys 1517 i 1558).

- Pel que fa als preus, veiem que eren força cares. La més barata es va vendre per 10 sous i s'afirma que era molt dolenta. Les dues filloles més normals es vengueren per 17 sous i mig i per 24 sous.

Les fonts iconogràfiques confirmen allò que diuen els documents escrits. És també cap al segle XVI que trobem a la pintura la representació del llit amb el seu matalàs visible. Pintors com Fernando Yañez de la Almedina, Fernando Llanos, Vicent Macip i Joan de Joanes, precursors de les noves formes del Renaixement en les terres valencianes, ens fan visible allò que fins ara restava amagat per sota dels llençols. Fernando Llanos, a l'escena de la Nativitat de Maria de les portes del

Retaule Major de la Catedral de València, va representar un esplèndid llit amb santa Anna que recolza el seu braç damunt de dos coixins (fig. 20.20). Per sota la gira del llençol es veuen tres matalassos, més aviat prims; fins i tot podrien ser aquestes filloles que intentem d'identificar. En qualsevol cas, la representació de santa Anna segons els *Evangelis Apòcrifs* ens permet de veure com als llits de persones inportants i rellevants hi havia més de dos matalassos. De fet ja n'hem parlat a bastament en l'apartat precedent.

Fig. 20.20. Fernando Llanos, la Nativitat de Maria, portes obertes del Retaule Major de la Catedral de València, c. 1507-1510[62]

En una altra escena del mateix tema, els pintors Vicent Macip i Joan de Joanes, uns anys més tard, cap al 1529, representen el llit de santa Anna amb tota la solemnitat d'un parament de llit ric i amb l'exhuberància visible dels teixits. També, en aquest cas, com en el model anterior, per sota dels dos coixins blancs, hi podem veure els matalassos prims o potser les filloles. Aquesta escena de la Nativitat de la Verge és en un compartiment del Retaule Major de la Catedral de Sogorb.

Com veiem, els exemples que podem trobar a la pintura per documentar les filloles i els traspontins ens remeten a treballs més tardans de l'inici del Renaixement. Hem d'afegir, a totes les pintures que acabem d'esmrentar, l'escena de l'Aparició de Crist ressuscitat a la Verge, on potser podem documentar visualment un traspontí (o qui sap si també una fillola) (fig. 20.21)

[62] Font: Ximo COMPANY, *La Época Dorada de la pintura valenciana (siglos XV y XVI)*, Generalitat Valenciana, València, 2007, imatge 265, p. 322.

20.4 Traspontí

Hem parlat de matalassos, de màrfegues i de filloles. Els traspontins s'han de sumar a aquest conjunt d'objectes que es poden relacionar amb el llit. Aquesta és la taula que reflecteix allò que trobem als inventaris i encants de Lleida, dels segles XIV-XVI, que ens serveixen de base per a fer aquest estudi:

Objecte: Trasponti	Data	Material i colors	Núm.	Preu	Situació
Hun transpontí, los banchs ab les posts	1482		104	33 s.	
Dos trespontins, la hu cuberta blanca e vermella, l'altre tot blanch, oldà	1482	Blanc i vermell; blanc	105		Cambra de la sala
Hun lit de colga, una marfegueta de sterliç, dos trespontins, hun coxinal, hun parell de lançolls e dues vanovetes e una cayxeta petita	1483		108		Cambra del difunt
Dos banquets petits y dues po<s>ts de àlber, los quals estaven al estrado en què y avie dos trespontins	1518		133		Cambra del mig
Dos trespontins	1518		133		Cambra
Tres trespontins	1518		133		Cambra de la cisterna

D'acord amb la definició que trobem al DCVB, un traspontí era un "marfegó o matalàs prim i petit". Per tant, era ple de, per exemple, llana. En un document esmentat en aquest mateix diccionari, de l'any 1430, es diu "*un trespontí de lana cubert de canemaç negre, desús e dejús*". En un altre document que se cita a continuació s'identifica matalasset amb traspontí. Sembla que aquest mot traspontí es una paraula que prové de l'italià *strapuntino* (que era també un matalasset). I què en diuen els documents de Lleida?

- Trobem relativament pocs documents en què es faci esment de traspontins. El primer és de l'any 1482, ja de la fi del segle XV, i el darrer de l'any 1518. De fet, només s'esmenta amb relació a quatre habitatges.

- Sempre els trobem citats, d'una manera lògica, amb relació a la cambra de dormir.

- Tenien una "coberta" que podia ser decorada amb diferents colors. Segons el document 105 (de l'any 1482), en aquest cas, la coberta d'un dels traspontins era de color blanc i vermell, mentre la de l'altre només era blanca. En l'exemple citat al DCVB, que hem copiat més amunt, trobem el traspontí cobert de canemàs negre a totes dues cares. En un altre exemple que prové de la mateixa font, s'esmenta que, en un document de l'any 1437, hi havia un traspontí o matalasset "*ab cuberta blava e blancha e sotana de canamaç blanch*". Com hem vist amb relació amb altres objectes de llit, la varietat podia ser molt gran.

- És impossible de saber-ne el preu. En el document 104 un traspontí va valdre 33 sous, però juntament amb uns bancs i unes posts del llit.

Fig. 20.21. Fernando Yáñez de la Almedina, l'Aparició de Crist resuccitat a la Verge, inv. general 459,València, Museu de Belles Arts[63]

[63] Font: Fernando BENITO DOMÉNECH - José GÓMES FRECHINA (dir.), *La impronta florentina y flamenca en Valencia. Pintura de los siglos XIV-XVI*, Generalitat Valenciana – Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana - Museu de Belles Arts de Valencia - Provincia di Firenze, València, 2007, p. 146 (número de catàleg 26).

20.5 Travesser

El travesser era un coixí llarg que anava de banda a banda del llit. D'acord amb els exemples que presenta el DCVB: en un document de l'any 1392: "*Restituïts los matalassos, flasades e travesers*" i en un del 1434: "*Un trauesser listat de fluxel, ab la sotana vella e squinsada*". Fixem-nos en quines són les seves característiques d'acord amb la documentació de Lleida:

- En primer lloc, cal assenyalar que trobem esmentats els travessers al llarg dels tres segles d'aquest estudi. El primer cop és en el document 2, de l'any 1345. El darrer cop és el document 176, del 1564.

- Els inventaris ens permeten saber els colors dels travessers. Solien ser de clor blanc; amb tot, algun fins i tot podia ser de color vermell. Moltes vegades tenien llistes de color blau. La major part de les llistes eren dibuixades de través; en algun cas també podien ser fetes al llarg del coixí ("*hun travesser, ab listes blaves de larch*", doc. 97). N'hi havia algun d'escacat. Eren fets amb fustani, estopa, bocaram i fins i tot seda. Al segle XVI en trobem de fets amb draps de la Gascunya ("*hun traveser gasconil, ab listes blaves*", doc. 81).

- Els travessers eren farcits de llana, de fluixell, de plomís i, molt rarament, de palla o de borra.

- Hem trobat els travessers sobretot a les cambres i, de vegades, a les recambres. Molt més rarament eren en altres indrets de la casa.

- Hi havia una gran varietat i una notable oscil·lació en els preus dels travessers. N'hi havia de més barats, que podien valdre d'1 sou a uns 9 sous, fins a d'altres que costaven fins a la notable quantitat de 48 sous. El normal era que es venguessin als encants (de segona mà), per de 15 a 25 sous.

La pintura europea i catalana dels segles XV i XVI és una font de documentació que permet contextualitzar i identificar aquests tipus de coixí. Les representacions de cambres amb el llit acompanyat de la roba i dels coixins que el vesteixen són un bon complement al repertori de coixins que trobem esmentats als inventaris i als encants.

Fig. 20.22. Giovanni Francesco da Rimini, La caritat de sant Nicolau de Bari, c. 1454-1455, París, inv. R. F. 202 Musée du Louvre. Foto : Imma Sànchez Boira

Fig. 20.23. Bernat Martorell i Ramon de Mur, Retaule dels sants Joans de Vinaixa, escena del naixement de Joan Baptista, c.1435-1445, MNAC, núm. inv. 064045 Foto: Imma Sànchez i Boira

El travesser de color blanc, el travesser blanc llistat i el travesser amb llistes blaves i blanques són el més usual al llarg dels tres segles. Observem, però, que els documents del segle XIV ens descriuen el travesser amb una varietat més important de colors. Hi veiem un travesser de color blau (doc. 2, 1345), un travesser de color vermell (doc. 40. 1396), un travesser amb llistes verdes (doc. 25, 1388) i un d'escacat (doc. 24, 1393). Hem de recórrer a la pintura del segle XV per trobar

aquests models a les arts figuratives que, malgrat tot, reprodueixen sobretot travessers de color blanc i llistat. La iconografia del segle XV coincideix amb la informació dels documents escrits que ens descriuen travessers blancs amb llistes i travessers amb llistes blaves (fig. 20.24).

Fig. 20.24. Mestre del retaule dels *Croisés*, Santa Agnés de Bohèmia tenint cura d'un malalt. Cara interior del panell de la dreta del retaule, Puchner, 1482. Praga, Narodmí galerie (detall)[64]

[64] Font: Till-Holger BORCHERT - Hilde LOBELLE-CALUWÉ, *Le siècle de Van Eyck. Le monde méditerranéen et les primitifs flamands*, Ludion, Gant-Amsterdam, 2002, p. 454.

Fig. 20.25. Rogier van der Weyden i col·laboradors, Tríptic dels Set Sagraments, 1445-50. Koninklijk Museum voor Schone Hunsten, inv. 393-395. Anvers[65]

[65] Font: http://www.wga.hu/index1.html

Fig. 20.26. Hans Multscher, La mort de la Verge, c. 1437, Staatliche Museen, Berlin (detall)

Fig. 20.27. Joos van Cleve, Mort de la Verge, a. 1515. Wallraf-Richartz Museum, Colònia[66]

[66] Font: http://www.wga.hu/html_m/c/cleve/joos/death_m.html

Al llarg del segle XVI, la pintura enriqueix els temes i incorpora un estil molt més descriptiu, que inclou molts més elements de la vida quotidiana relacionats amb aquests espais domèstics. Al mobiliari s'hi afegeixen el parament del llit i els objectes d'ús quotidià que podem reconèixer i identificar. Interiors domèstics com el que Petrus Christus va representar en l'escena de la Verge amb el Nen (c. 1460) descriuen amb realisme la vida quotidiana contemporània. Fins al punt que hom ha arribat a afirmar que el "*seu realisme pot distreure de la seva intenció de fe* [...]".[67]

A continuació presentem diverses escenes de la pintura o de la miniatura, on veiem, damunt d'un llit, un travesser. Molts cops damunt del coixí travesser hi veiem encara un coixí oreller. És això el que mostra la pintura de l'època i també, certament, allò que ens diuen els documents escrits, com poden ésser els inventaris i encants de Lleida. Cal cridar l'atenció sobre el fet que alguns cops, el travesser restava tapat pel cobrellit o la vànova; així ho veiem, per exemple, al retaule de Sant Llorenç de Morunys.

Fig. 20.28. Meister des Lösel-Altars, el Naixement de Joan Baptista, 1450-1460. Kunstmuseum Basel, inv. 466. © Kunstmuseum Basel (detall)

Fig. 20.29. Bernard van Orley, el Naixement de sant Joan Baptista, c. 1514-1515. The Metropolitan Museum of Art.

[67] GRAND RY, Michel de, *Les Primitifs flamands et leur temps*, La Renaissance du Livre, Tournai, 2000, 374.

Fig. 20.30.Pere Garcia de Benavarri (atribuïda), Dormició de la Mare de Déu, c. 1460-65, MNAC 064040-000 Foto: Imma Sànchez i Boira. L'oreller a sobre el travesser (que es confon amb la vànova o sobrellit)

Fig. 20.31. Jean Hennecart, *L'Instrucció d'un princep jove,* 1468-1470, Paris, BNF, Ars., ms. 5104, f.5[68]

[68] Font: http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_132.htm

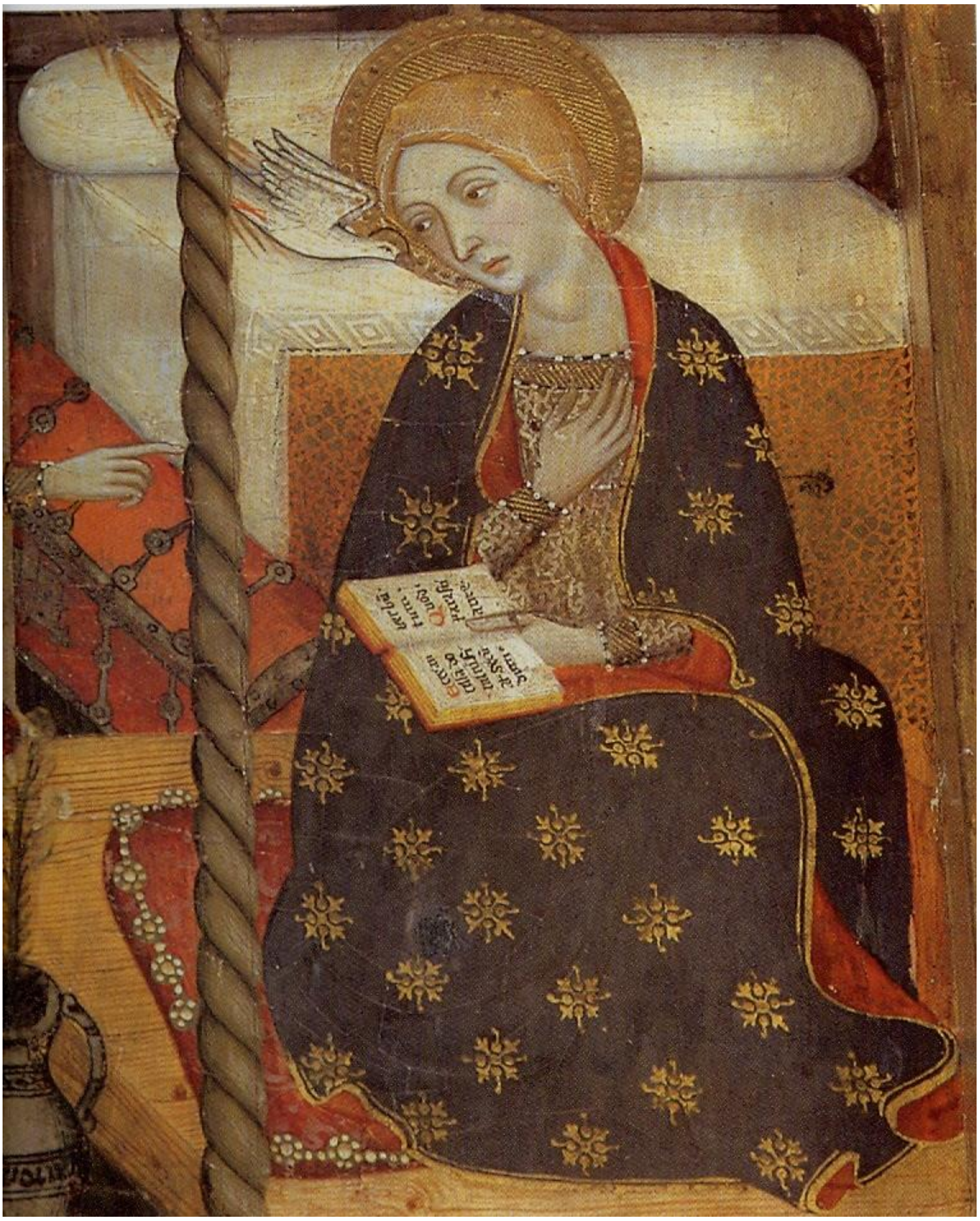

Fig. 20.32. Mestre de Sixena, probablement Pere Serra, Retaule de la Mare de Déu, l'Anunciació, c. 1367-1381, núm. inv. 015916-CJT MNAC (detall)[69] Magnífica representació d'un coixí travesser

[69] Font: Jordi BOLÒS, *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 32.

Annex: travessers de Lleida (segles XIV-XVI)

Objecte: Travesser	Data	Material i decoració	Núm.	Preu	Situació
I travesser	1345		2		Cambra major
I travesser blanch, ab listes blaves	1345	Llistes blaves, blanc	2		Recambra
Altre sobrepeliç esquinçat, I travesser listat	1345	Llistes	2		Recambra
I coffre ab Iª tovayllola de seda, I tayllador gran, I travesser blau.	1345	Blau	2		Cambra
I travesser	1345		2		
I travesser en lo lit del scolà	1345		2		
I traveser listat	1345	Llistes	3	3 s., 8 d.	
I travesser blanch	1345	Blanc	3	12 d.	
I travesser	1345		3	4 s.	
I travesser listat	1345	Llistat	3	3 s.	
I traveser	1345		3	6 s., 10 d.	
Travesser/ III	1348		6		
Un travesser ab diverses lestes	1377	Llistes	13		Cambra
III matafaf, IIII travessers	1377		13		
Una cócera[70] ab son travesser	1387		22		
Un travesser de seda, de pocha valor	1387	Seda	22		Cambra
I travesser ab listes blanques e blaves	1388	Llistes blanques i blaves	25	18 s., 9 d.	
I travesser oldà, ab listes verts	1388	Llistes verdes	25	13 s., 7 d.	
I travesser blanch, ab listes blaves, de fluxell	1388	Blanc, fluixell, llistes blaves	26		Cambra
I altre travesser poch, ab listes blaves	1388	Llistes blaves	26		Cambra
I travesser bo, de fluxell	1388	Fluixell	26		Cambra
I travesser tot blanch, de fluxel.	1392	Blanc, fluixell	29		
I altre tavesser de fustani, de ploma, ab la cuberta de fustani, esquinçat	1392	Fustani, ploma	29		
I altre travesser de fustani, de ploma, ab listes blaves	1392	Fustani, ploma, llistes blaves	29		
III altres travessers, listats de blau, esquinçats, de pocha valor	1392	Llistes blaves	29		
I traveser ab listes, oldan	1392	Llistat	30	16 s.	
I altre traveser, tot blanc	1392	Blanc	30	35 s.	
I altre traveser, ab listes blaves	1392	Llistes blaves	30		
I travesser bell, de boqueran	1393	Bocaram	33		Cambra
Un altre matalaf squasquegat, ab lo travesser squasquegat	1393	Escacat	34	72 s., 6 d.	
Una alcólcera de ploma, ab lo traveser, tot de una color	1393		34	7 ll., 10 s.	
I travesser listat.	1393	Llistes	36		Palau nou
\I/ travesser cubert de ffustani, squinçat, ab listes blanques e blaves.	1396	Fustani, llistes	40		Cambra major
\I/ travesser vermeyll.	1396	Vermell	40		Cambra major
I traveser	1399		49	12 s.	
I traveser ab listes blaves	1399	Llistes	49	10 s.	
Tres travessés de fustani listats, blanchs	1399	Fustani, llistats, blanc	50		
Un traveser de fustani, \blanch/, listat de blau, listes stretes	1400	Blanc, llistat de blau	54	6 s., 3 d.	
I travesser lonch, ab listes blaves, de lonch a lonch	1401	Llistes	55		Cambra
Una flessada de se<n>yal reyal, un	1403		58		Cambra de la

[70] Cócera: una mena de vànova o d'edredó. En un document del segle XIV es parla de: "*Una cócera de ploma*" i en un altre, de l'any 1490, de Vic: "*Una cóssera de fluxell petita, ab cuberta cosseril*". Ramon Llull parla de "*Jaher en cósseres e en blans lits, e en lançols e cubertors de seda*". DCVB. Vegeu també DECLC II, p. 792.

travesser squinçat					dona
Un traveser, que·s ple de lana; és de estopa	1403	Llana, estopa	59		Recambra
I traveser de ffluxell gran, bell	1403	Fluixell	60	22 s.	
Una alcócera ab son travesser.	1441		65		Cambra
Un travesser oldà, tot squinzat	1441		65		Cuina
Hun travesser \blanch/, ab listes blaves	1460	Llistes, blanc	70		Cambra del difunt
Travesser blanch, ab listes blaves	1460	Llistes, blanc	70		
Hun traveser ample, ben ple.	1460		71	22 s.	
Hun traveser ample, ben ple.	1460		71	22 s.	
Hun traveser de bocaram, listat de blau, ple de ploma	1460	Bocaram, llistes, ploma	71		
Hun traveser de bocaram, ple de ploma, ab listes amples de dos dits, sotilet	1460	Bocaram, ploma, llistes	71		
Un travesser de fluxell, ab listes blaves	1461	Fluixell, llistes	73		Cambra
Un travesser bell, de fluxell	1461	Fluixell	74	2 ll., 1 d.	
Un travesser de ploma	1461	Ploma	74	12 s., 4 d.	
Hun travesser ple de lana, listat de blau	1462	Llistat, llana	75		Cambra
Hun traveser ab lana	1462	Llana	76		Cambra
Hun bell traveser, nou, ple de plomió[71]	1463	Plomís	79		Cambra del difunt
Hun traveser bo	1463		79		Cambra del difunt
Hun traveser sotill, ple de lana, ab listes blaves	1463	Llana, llistes	79		Cambra
Hun traveser blanch, de pocha valor	1463	Blanc	79		Cambra de la dona
Hun traveser blanch, ab listes blaves	1463	Blanc, llistes	80	10 s.	
Hun traveser gran	1463		80	48 s.	
Traveser petit, de poca valor	1463		80	1 s., 6 d.	
Hun traveser gasconil, ab listes blaves	1463	Llistes blaves	81		Sala
Hun traveser de ploma, gasconil.	1463	Ploma	81		Cambra de la cuina
Un travesser tot blanch, ple de ploma	1463	Blanc, ploma	82		Cambra
Hun travesser ab listes blaves	1463	Llistes blaves	85		
Un travesser ple de borra	1463	Borra	87		Cambra de la cuina
Un travesser ab listes blaves, ab llana	1463	Llana, llistes blaves	87		Cambra de la cuina
Hun travesser blanch, ab listes blaves	1464	Llistes blaves	88		
Dos travessés	1468		95		Cambra del difunt
Un travesser ab cuberta de cócera, ab fluxel, oldà	1472	Fluixell	96		Cambra del difunt
Hun travesser, ab listes blaves de larch.	1474	Llistes blaves	97		Cambra del difunt
Hun travesser	1474		98	48 s.	
Travesser	1481		102		Cambra en la sala
Dos travesés	1481		102		Cambra a prop del sobrecell
Hun travesser de fluxell, blau, ab barres blaves al mig	1482	Blau, fluixell, barres blaves	103		Cambra \gran/ de la saleta
Hun travesser ple de ploma	1482	Ploma	103		Cambra del difunt
Hun travesser de fluxell	1482	Fluixell	103		Cambra prop de la finestra
Hun traveser oldà, ple de lana	1482	Llana	105		Cambra
Hun traveser de fluxel	1482	Fluixell	105		Cambra de la sala
Hun traveser de ploma	1482	Ploma	105		
Traveser de ploma	1482	Ploma	106		

[71] Potser: plomís (plomatge).

Hun matalaç e traveser	1482		106	15 s.	
Hun travesser blanch, ple de ploma	1483	Blanc, ploma	109		Recambra
Hun travesser blau, ple de lana	1483	Blau, llana	109		Recambra
Hun travesser xich, ple de ploma a hun pelliçó	1483	Ploma	110		Recambra
Hun travesser	1483		110		Cambra del difunt
Hun travesser a modo d'alquócera[72]	1483		111		
Hun travesser de fluxell	1483	Fluixell	112	13 s.	
Hun travesser ple de fluxell	1483	Fluixell	113	4 s., 1 d.	
Travesser blanch	1484	Blanc	114	46 s.	
Hun travesser	1487		116		Recambra
Hun travesser	1487		116		Cambra
Hun travesser de fluxell, la cuberta de buquarà, ab listes blaves per mig, apedaçat als caps	1488	Fluixell, bocaram, llistes blaves	117		Cambra del difunt
Hun travesser dolent, de ploma	1488	Ploma	117		Cambra
Hun travesser	1488		118	10 s.	
Hun travesser ben dolent	1488		118	4 s., 6 d.	
Hun traveser molt dolent	1492		120		Cambra
Hun traveser, ab cuberta blanqua e listada de blau	1492	Blanc i llistes blaves	121	9 s.	
Hun traveser curt, dolent	1492		121	6 s.	
Hun travesser ple de ploma, ab cuberta blava	1500	Ploma, blau	123		Cambra del difunt
Dos matalafs e dos travessés, \plens/ de ploma	1500	Ploma	123		Entrada de la cambra
Hun travesser ab listes blaves, ple de ploma	1500	Ploma, llistes blaves	123		Cambra
Hun traveser de fluxel	1504	Fluixell	125		Cambra del difunt
Dos travesés, la hun barregat de listes blaves, ab lana dins en los dos	1504	Llana, llistes blaves	126	9 s., 6 d.	
Hun traveser de fluxel, ben oldà	1507	Fluixell	128		Cambra de la tia
Hun traveser de fluxel, oldà	1507	Fluixell	128		Cambra
Hun travesser	1509	Fluixell	130		Estudi
Tres matalaços e hun travesser vell.	1509		130		Cambra del difunt
Hun traveser buyt, bo	1510	Buit	131		Cambra
Hun traveser	1518		133		Cambra de les dones
Hun traveser	1518		133		Cambra de l'algorfa
Hun travesser	1518		134		Cambreta
Hun travesser	1518		134		Cambra
Hun travesser de fluxell.	1518	Fluixell	134		Cambra
Un travesser	1518		134		Escala
Hun travesser <de> stopa, ple de palla	1518	Estopa, palla	135		Cambra del cargol
Un travesser listat, buyt	1522	Llistat i buit (de fluixell o de llana)	140		Recambra
Un travesser	1523		141		Cambra del difunt
Un travesser nou	1523		141		Cambra del difunt
Hun traveser buyt y hun bonet	1523		142	8 s.	
Un traveser ple de lana, bo	1529	Llana	144		Cambra de la tia
Un traveser de lana	1529	Llana	144		Cuina vella
Un travescer de fluxel	1529	Fluixell	145		Cambra
Un travesser de fluxel, molt dolent	1529	Fluixell	145		Cambra
I traveser ple de palla	1539	Palla	149		Botiga
I traveser de fluxell	1539	Fluixell	149		Cambra de la tia
Un travesser	1550		152		Cambra dels hostes

[72] Cócera: vànova. En un document de l'any 1420: "*Un matalàs, una cócera, una flassada sotil*". DCVB.

Un travesser	1552		154		Cambra del difunt
Un travesser de drap gasconí, nou, descosit.	1559	Drap gasconí	161		Rebotiga
Un travesser	1559		161		Cambra
Un travesser nou.	1559		161		Cambra
Un travesser	1559		161		Pastador
Un travesser	1559		161		Recambra
Un travesser	1563		168		Cambra
Un travesser de llit	1563		169	6 s., 4 d.	
Un travesser	1563		170		
Un travesser de llit	1563		173	3 s.	
Un travesser de bocaram blanch, llistat de blau	1564	Bocaram blanc, llistat de blau	176		Entrada

20.6 Orellers i orellals

L'oreller, segons el DCVB, era un coixí que servia per a descansar-hi el cap. És una paraula "vella", que neix a l'alta edat mitjana. Trobem el mot *auriculare* ja esmentat en les actes d'un concili celebrat a Aquisgrà l'any 816 ("*almuciis, coopertoribus, auricularibus uti possent*"). Així mateix, ja molt més tard, en una crònica escrita en llatí i redactada abans de l'any 1234 també es fa esment de "*duo linteamina cum auriculari ad eius lectum tenetur providere*".[73] Nosaltres, als inventaris i encants de Lleida, només trobem aquesta paraula en documents dels segles XIV i XV.

Objecte: Oreller	Data	Material i color	Núm.	Preu	Situació
Duos coxinets oreyllés	1347		4		
I oreller	1347		5	2 s., 2 d.	
Un oreyller, ab vetes blaves e botons redons als caps	1377		13		Cambra del difunt
I coxí orellal	1387		24		Cuina
II^{os} orellals de pocha valós	1391		27		Cambra
I orelal ab coperta blava	1391	Blau	27		Cambra
I orelal obrat de seda	1391	Seda	27		Cambra
I altre orelal	1391		27		Cambra
I^{a} coperta de orelal, obrada de seda	1391	Seda	27		Cambra
Dos orelals blanchs, pochs	1392		30	9 s. barcelonesos	
IIII coxinets blanchs, en altra manera appellats oreyllés	1393		33		Cambra major
I pareyll de coxins oreyllés	1393		34	10 s., 3 d.	
VI coxinets oreyllés, enfre als [àvols] ho bons	1396		40		
I oreyller obrat de seda	1396	Seda	42		Cambra del difunt
Tres coxinets ho oreyllés blanchs	1399		50		
Dos coxinets ho oreyllés, obrats de seda vermella e negra, ab flochs	1399	Seda vermella i negra	50		
Tres coxinets ho orellés, los dos blanchs ab botons als caps e la I obrat de seda	1399	Blanc, seda	50		
I pareyll de oreyllés, de pocha valor	1399		51		
I coxinet oreyller	1402		57		
V coxinets sive oreyllés, enfre als [àvols] e bons	1403		58		Cambra del difunt
Un coxinet o oreller, de poca valor	1441		65		Cambra
Tres coxins orelyals, tots blanchs, plens de ploma	1463	Blanc, ploma	81		Cambra de la cuina
Hun coxinet oreyal, de ploma, ab sa cuberta, de poca valor	1463	Ploma	81		Passatge de la cambra de la sala
Quatre coxins, los dos grans ab randes de filera, los altres de orella, petits	1463		82		Cambra
Hun coxí tot blanch ho orellal	1474		97		Sala
Tres orellals per al cap, petits	1474		97		Sala
Dos orellals ab ses cubertes	1474		98	11 s.	

[73] J. F. NIERMEYER, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, E.J.Brill, Leiden, 1984, p. 72.

Tots aquests documents ens confirmen que l'oreller era un coixí que servia per a descansar-hi el cap (doc. 97, any 1474). Els documents esmenten també en algun cas l'expressió "d'orella" (doc. 82 de l'any 1463). Era un coixí petit, que en algun cas s'esmenta amb l'expressió coixinet o oreller (per exemple doc. 50 de l'any 1399). També podem assenyalar amb relació als orellers de Lleida:

- Trobem esmentat el primer oreller l'any 1347 (doc. 4), és a dir des del moment en què tenim documents d'inventari i encants a l'ACL, i el darrer cop l'any 1441 (doc. 65). De fet, podem considerar que tenia un significat semblant el mot orellal, que encara trobem fins a l'any 1474 (doc. 98).

- Aquests orellers o orellals es conservaven normalment a la cambra i es poden relacionar amb els llits. Això no impedeix que en trobem algun a la sala, per exemple.

- Aquests coixins eren farcits normalment de plomes. Així ho trobem esmentat en dos casos (doc. 81, de l'any 1463).

- Els orellers normalment són coixins de color blanc. En un document excepcional, trobem que l'oreller, obrat de seda, era de color vermell i negre (doc. 50 de l'any 1399). La "coberta", és a dir la coixinera, podia ser obrada de seda. La seda podia ser de diversos colors, com el blau (doc. 27 de l'any 1391).

- Aquesta "coberta" exterior es podia tancar, com en alguns coixins actuals, o bé amb vetes o bé amb botons, o amb les dues coses alhora.[74] Així ho trobem esmentat al document 13 de l'any 1377: "*un oreyller, ab vetes blaves e botons redons als caps*".

- El preu de venda dels orellers o orellals, que foren comprats als encants de la ciutat de Lleida, oscil·lava entre uns 2 sous i uns 11 sous.

Diguem per acabar que certament *orellal* en aquests casos tenia el mateix significat que oreller (i evidentment no tenia el significat que trobem al DCVB d'"*anella de metall amb què les dones s'adornen l'orella",* una mena d'arracada). Cal assenyalar també que en llegir aquests documents dels segles XIV i XV t'adones que ja aleshores era una paraula potser poc viva o no esmentada per tothom. El que escrivia el document sovint dubtava i escrivia "*coxinets ho oreyllés*" (doc. 50 de l'any 1399) o bé "*coxinets blanchs, en altra manera appellats oreyllés*" (doc. 33 de l'any 1393).

---

[74] Entre els documents de l'ACL, els botons són documentats al llarg dels tres segles. Són un sistema de tancament no només d'algunes peces de roba de vestir; també eren utilitzats per a tancar les cobertes de llibres (doc. 71 de l'any 1460 i doc. 99 de l'any 1478) i les bosses (doc. 50 de l'any 1399, doc. 90 de l'any 1464 i doc. 108 de l'any 1483). Ens interessa sobretot veure com els botons s'empraven també per a la confecció de la roba de la casa. Trobem així una vànova prima botonada a mitjan segle XIV (doc. 8 de l'any 1354) i unes tovalloles, sobretot de seda, amb botons (doc 35 de l'any 1399, doc. 48 de l'any 1399, doc. 49 de l'any 1399, i altres exemples de tovalloles que es van trobar a la sagristia en un document l'any 1464). Els documents del segle XIV esmenten els orellers i coixins amb botons. En trobem molt pocs al segle XV (doc. 92 de l'any 1464), però en retrobem un altre al segle XVI (doc. doc. 160 de l'any 1559). Els documents esmenten els botons rodons i uns botons de pell vaca, l'any 1550 (doc. 160). En relació als botons, la seva aparició i el seu ús vegeu: Chiara FRUGONI, *Le Moyen Âge sur le bout du nez. Lunettes, boutons et autres inventions médiévales*, Les Belles Lettres, París, 2011 (edició original italiana de 2001).

D'exemples d'orellers n'hem vists molts a l'apartat precedent, en parlar dels travessers. En la iconografia normalment el coixí oreller és representat al damunt d'un coixi més llarg, el travesser. En moltes escenes de l'Anunciació a Maria i de la Mort de la Verge els pintors han representat aquests dos tipus de coixins relacionats entre ells. També cal dir que, com hem vist en les imatges que il·lustren l'apartat precedent, sobre els travessers, hom té la impressió que de fet hi havia almenys tres tipus de coixins: els travessers, els orellers i els coixins pròpiament dits (més quadrats, encara que sovint força grans, com podem veure en les figures 20.27 o en 20.29). No hem inclòs els coixins entre el centenar d'objectes que són estudiats en aquesta recerca, destinada, en primer lloc, a demostrar l'interès d'aplicar una metodologia d'estudi (esperem poder-los estudiar ben aviat).[75]

[75] En un proper apartat sí que estudiarem les coixineres.

20.7 Capçal

Els capçals, en principi, en aquesta època, eren uns coixins que hi havia al cap del llit. Certament, és difícil de saber quina diferència hi havia entre els capçals i els travessers, els orellers o els coixins. A continuació ens podem fixar en totes les mencions que tenim d'aquest objecte en la documentació de Lleida dels segles XIV-XVI.

Objecte: Capçal	Data	Material decoració	Núm.	Preu	Situació
I capçal	1343		1	2 s.	
I lit torneyat ab sa màrfega, I capçal	1345		2		Cambra de la serventa
I capçal	1345		3	12 d.	
Tres capçals cum plumba	1347		4		
Dos capçals speçats	1476		11		
Dos capçals antichs, de pocha valor	1387		22		Cambra de la serventa
Un capçal de poch preu	1387		22		Cambra de la serventa
Dos capçals, la I ab listes blaves e l'altre ab grogues e negres, de pocha valor	1387	Llistes blaves; llistes grogues i negres	23	7 s., 6 d.	
I capçal ab listes vermeyles, blaves, grogues, antich, ab II troços de carpita ho cortines, de pocha valor	1387	Llistes vermelles, blaves, grogues	23	5 s., 6 d.	
I capçal antich, de pocha valor, ab I sach	1387		23	4 s.	
Dos capçals listats, oldans	1392	Llistat	30	5 s., 1 d.	
Un capçalaç de paylla, ple	1396	Palla	41	13 d.	
I coxinet de capçal,	1396		41	30 s.	
IIIIe coxinets de capçal, la I cubert de fustani, els tres blanchs de lenç	1396		41	5 s., 9 d.	
I capçal de pocha valor	1396		43		
Un capçal de fustani, listat.	1399	Fustani, llistat	48		Recambra
Un capçal de pocha valor	1399		48		Cuina
I coxí gran e altre poch e I troç de capçalaç	1399		53	3 s.	
I capçal de lana d'Aragó	1401	Llana	55		Cambra del difunt
II capçals sive peus del dit lit	1403	[Fusta?]	58		Cambra
Dos capçals dolents	1500		123		Cambra del difunt
Una caxa dolenta, ab capçals	1510		131		Cuina
Un coyxí per capçal	1529		145		Cambra

El DCVB diu clarament que a la baixa edat mitjana els capçals eren uns coixins de llit. Menciona un document de l'any 1198 en què es fa esment de "*meum lectum [...] et II lanzols et I cabzal et cuxins*". D'acord amb el que trobem en aquests inventaris i encants dels segles XIV-XVI, de Lleida, podem assenyalar el següent:

- Trobem documentats els capçals com a coixins al llarg de tot el segle XIV. El primer document on trobem que se n'esmenten és de l'any 1343 i correspon al document primer de la col·lecció. El darrer document que trobem és de l'any 1510. Hi ha encara un esment de l'any 1529, en què es parla d'un coixí "*per capçal*" (doc. 145). Cal dir, però, que abans, al llarg del segle XV hi ha

un cert buit. El 1401, trobem "*I capçal de lana d'Aragó*" (doc. 55). Dos anys més tard, el 1403 (doc. 58), trobem que s'esmenta "*I lit de posts de pi, ço és, V posts ab II capçals sive peus del dit lit*", que fa pensar que aquest capçal ja podia ser de fusta (i correspondre al significat que té actualment aquesta paraula).

- Deixant de banda el problema que planteja aquest document de l'any 1403, la resta de documents ens parlen d'un capçal que era fet amb roba i era, d'acord amb el document 55, farcit amb llana ("*I capçal de lana d'Aragó*"). Segons el document 41, n'hi havia també de plens de palla (certament devien ser de menys categoria; rep el nom despectiu de *capçalàs*). Al DCVB veiem que en els exemples de capçals que trobem es parla d'"*un capçal plen de borra*" (any 1329), d'"*un capçal de ploma*" (any 1373) o d'un capçal ple de fluixell ("*hun capsal de fluxell e hun coxí de fluxell*", any 1466).

- La roba que feia de coixinera podia ser de fustani, tal com trobem al document 48. Aquesta roba molt sovint tenia decoració: llistes de diferents colors, tal com podeu veure en la taula annexa.

- En principi, hem de trobar els capçals a les cambres, amb relació als llits (com recorda llur nom). Potser excepcionalment algun fou trobat, pels que feren l'inventari, en altres llocs de la casa, com podia ser la cuina o bé una recambra.

- El preu dels capçals, d'acord amb allò que trobem als inventaris conservats de la ciutat de Lleida, dels segles XIV - XVI, podia oscil·lar entre 1 sou i uns 4 sous.

20.8 Coixineres (i coixins)

Estudiar les coixineres és molt interessant. No sols perquè podem conèixer els tipus de teixits i les diverses decoracions, ans també perquè algunes vegades la coixinera no era la funda per protegir el coixí, sinó que esdevenia un saquet o bossa per a guardar coses petites o no tant petites, però si valuoses. Hem inclòs en la taula annexa tots els esments que hom pot trobar de les coixineres als inventaris i encants conservats a l'ACL i datats als segles XIV, XV i XVI.

Objecte: coixinera	Data	Material i color	Núm.	Preu	Situació
Una coxinera longua, altra petita	1461		74	1 s., 14 d.	
Una coxinera \de bocharà/	1478	Bocaram	100	2 s.	
Una coxinera, de lenç grosset	1483	Llenç	110		Estudi
Hun saquet, a modo de coxinera	1483		110		Cambra del difunt
Hun saquet a modo de coxinera, ja oldà, en què ha vint-e-sis tovalloles, entre blanques e pintades	1483		110		Cambra del difunt
Una coxinera de lenç, ja amprada	1483	Llenç	110		Cambra del difunt
Una coxinera listada de blau	1483	Llistada de blau	110		Cambra del difunt
En una altra coxinera	1483		110		Cambra del difunt
Dues coxineres, totes esquexades, per als coxins	1488		117		Cambra del difunt
Hun coxí per al cap, ab coxinera blanqua	1492	Blanca	120		Cambra del difunt
Huyt coxineres ho cubertes de coxins	1500		123		Cambra del difunt
Tres coxineres.	1500		123		Cambra del difunt
Dues coxineres de lenç, randades, e una altra de filenpua	1500	Llenç, randes, filenpua	123		Cambra del difunt
Dos coxins plens de ploma, ab ses coxineres blanques, randades	1504	Blanques, randades	125		Cambra
Dos coxins de ploma, ab coxineres de lenç, blanques	1504	Llenç, blanques	125		Cambra
Una coxinera de lenç	1504	Llenç	125		Cambra
Una coxinera, ab listes blaves	1504	Llistes blaves	125		Cambra
Una coxinera oldana	1504		125		Cambra
Una coxinera de lenç	1504	Llenç	125		Cambra
Altra coxinera de lenç	1504	Llenç	125		Cambra
Tres coxins, ab ses coxineres randades	1504	Randes	126	10 s.	
Una coxinera de lenç, ja servida, ab randa	1504	Llenç, randa	126	1 s.	
Hun coxí de fluxell, sens coxinera	1504		126		
Quatre coxins sense coxineres, plens de lana	1507		128		Cambra del difunt
Dos [coixins] sense coxineres	1507		128		Cambra del difunt
Hun coxí de cap, ple de lana, sense coxinera	1507		128		Recambra
Hun coxí de fluxel, sense coxinera	1507		128		Cambra
Cinch coxineres	1507		128		Estable
Altra coxinera de lenç	1509	Llenç	130		Estudi
Una coxinera, tretze torquaboques	1509		130		Cambra del difunt
Una coxinera blanqua, de lenç	1509	Llenç, blanca	130		Cambra del difunt
Tres coxineres de lenç	1510	Llenç	131		Cambra del difunt
Dues coxineres y dues tovaloles de lenç, bones	1510	Llenç	131		Cambra en la cuina
Dos coxineres de tela, obrades de seda negra.	1518	Tela, obrades de seda negra	134		Cambra en la sala
Tres coxineres de tela, obrades de seda de grana	1518	Tela, obrades de seda grana	134		Cambra en la sala

Dos coxineres de tela, ab listes negres de seda	1518	Tela, llistes negres de seda	134		Cambra en la sala
Hun coxí de lana, ab sa coxinera de tela blancha, ab cordons de filadís[76] negre; hun altre coxí de lana, ab sa coxinera de tela blancha; dix eren de sa senyoria	1518	Tela blanca, cordons de filadís negre	135		Cambra del difunt
Huna coxinera dollenta, ab trossos de veta squexats	1518		135		Cambra del difunt
Una coxinera	1521		137		Cambra del difunt
Dues coxineres, dos mocadors	1521		137		Cambra del difunt
Una coxinera	1521		137		Cambra del difunt
Una coxinera	1521		137		Cambra del difunt
Una coxinera	1521		137		Cambra del difunt
Dues coxineres	1522		138	2 s., 1 d.	
Una coxinera de lens, oldana	1522	Llenç	138	9 d,	
Dues coxineres oldanes	1522		138	1 s., 1 d.	
Dues coxineres de stopa, molt dolentes, ab un saquet de stopa	1522	Estopa	138	6 d.	
Una tovallola, una coxinera y un drap squexat	1522		138	2 s., 3 d.	
Dues coxineres oldanes	1522		138	4 s.	
Una coxinera	1522		138	4 s.	
Una coxinera de seda negra	1523	Seda negra	141		Cambra del difunt
Hun exugamans en una coxinera dolenta	1523		142	17 s. [valoració]	Cambra
Una coxinera d'Almeria, ab listes morisques	1529	Llistes morisques	145		Cambra
Una coxinera chica, <o>brada de ceda de grana	1529	Obrada de seda grana	145		Cambra
Una coxinera de lenç, servida	1529	Llenç	145		Cambra
Altra coxinera, semblant de la prop dita	1529		145		Cambra
Una coxinera de tella blanca, molt servida	1529	Tela blanca	145		Cambra
Una coxinera de Almeria, ab listes morisques	1529	Llistes morisques	145		Cambra
Una coxinera bona e altra squeixada	1429		146		
Hun coxí de llana, ab sa coxinera blanqua	1539	Blanca	149		Recambra de l'estudi
Miga coxinera de lens	1545	Llenç	150		Cambra dins l'estudi
Una coxinera dolenta	1550		152		Sala
Un coxí de llana, ab sa coxinera ab una llista blava	1552	Llista blava	156		Cambra de la tia
Quatre coxins, los tres de llana, ab ses coxineres de llens, y l'altre de ploma, sens coxinera	1552	Llenç	156		Cambra del difunt
Deu capdells, de fil de bri de lli, dins una coxinera dolenta	1556		158		Cambra del difunt
Un coxinet ab coxinera	1556		159	1 s., 8 d.	
Un coxí gran, ab sa coxinera de tela guarnida de ret, ab botons	1559	Tela, guarnida de ret, amb botons	160		Cambra del difunt
Un coxí de fluxell, bo, ab sa coxinera de tela	1559	Tela	160		Recambra o estudi
\Tres/ coxins de fluxell, \lo hu/ gran \y los dos xichs, ab ses/ coxineras de llens, obrades de ret sobreposat, ab flochs	1559	Llenç, ret sobreposat, flocadura	160		Casa [cambra]
Una coxinera de llenç, ab llista blava	1559	Llenç, llista blava	161		Cambra
Una coxinera, ab cordons al entorn, de lenç	1559	Llenç, cordons	161		Cambra
Una coxinera ab arròs	1559		161		Cambra
Una coxinera de lenç, xiqueta	1559	Llenç	161		Cambra
Una coxinera de tela, ab un poch de pebre y canyella, que, sens la dita coxinera, pesà quatre onces y tres quarts [uns 161 g]	1559	Tela	161		
Una coxinera, de tela dolenta	1559	Tela	161		Cambra dels hostes

[76] Filadís: seda de qualitat inferior; el rebuig de la seda, que no se separa fàcilment del capoll. DCVB.

Dos coxineres de tela ab llistes de grana, una coxinera de llenç lisa y altra de ret, escorterada[77]; una coxinera de llenç, lisa	1559	Tela, llistes de grana, llisa o de ret, llenç	161		Cambra dels hostes
Un coxí ab sa coxinera, de llenç, dolenta	1559	Llenç	161		Recambra
Una coxinera de llenç	1562	Llenç	162		Cambra
Un altre coxí xich, ab sa coxinera	1562		163	3 s.	
Una coxinera de llistes negres, un rall, un pínter de pentinar cànem, un libre, un cove y draps, tot de pocha importància	1562		163	2 s., 4 d.	
Una coxinera de llenç, guarnida de cordonet, bona	1562	Llenç, cordonet	164		
Dos coxins ab coxinera	1563		168		Cambra del difunt
Una coxinera plena de ametlles	1563		169	4 s.	
Una coxinera de sal de Peralta	1563		169	2 s., 3 d.	
Una coxinera de stopa, ab roses seques	1563	Estopa	170		Sala
Una coxinera de tela ab listes negres	1563	Tela, llistes negres	170		Cambra

A partir de la lectura d'aquesta taula, podem arribar a les conclusions següents sobre les característiques de les coixineres, d'acord amb la documentació de Lleida dels segles XIV - XVI:

- Curiosament, el primer cop que trobem esmentada una coixinera és l'any 1461 (doc. 74), ja a la segona meitat del segle XV. El darrer document en què es fa esment d'una coixinera és del 1563 (doc. 170), de fet al final del període estudiat.

- Hi havia coixineres fetes amb materials de més qualitat, com llenç, tela o àdhuc seda, mentre també n'hi havia d'altres de fetes amb materials de menys qualitat, com l'estopa.

- En algunes coixineres s'assenyala que hi havia llistes, randes o que eren obrades amb algun motiu decoratiu. Sovint hi trobem esmentades decoracions amb els colors blau, grana, negre, etc.

- Algunes vegades podien ser recobertes d'una mena de xarxa o podien ser formades per una xarxa (o "*ret*"). Al document 160 trobem: "*coxineras de llens, obrades de ret sobreposat, ab flochs*" i al document 161 "*una coxinera de llenç lisa y altra de ret*".

- Com dèiem al començament, algunes vegades trobem que les coixineres són plenes de pebre, canyella, sal, ametlles o, fins i tot, roses negres. Les coixineres podien servir com a bosses.

- Trobem les coixineres a les cambres, estretament amb relació amb els coxins i amb els llits. Molt rarament foren inventariades en altres estances, com la recambra o la sala.

- Les coixineres devien valdre de mig sou a uns 2 sous. Depenia de com era conservada, de com era decorada, del material de què era feta, etc. En la taula annexa també veiem que el preu de vegades pot correspondre no només a la coixinera, ans més aviat a allò que hi havia al seu interior.

A continuació, hem fet un quadre de barres, on es representen totes les coixineres que trobem mencionades als documents amb relació a cadascuna de les cases inventariades. Veiem que les trobem esmentades a partir de la segona meitat del segle XV. També ens adonem que és al darrer

[77] Esquarterada.

decenni d'aquest segle XV i al segle XVI quan trobem més mencions d'aquest objecte i quan ens adonem que en algunes cases fins i tot hi podia haver més de cinc i de deu coixineres.

Per cloure el tema dels coixins (que no tenen un apartat propi), podem remarcar el fet que, en general, els coixins, els travessers, els orellals i els capçals eren peces de roba que formaven part del llit. De formes diverses, de teixits variats i de diferents colors eren uns objectes presents a totes les cambres. Nornalment eren blancs, però també n'hi havia de virolats. L'any 1400, a l'encant de Ramon Castellar es va vendre, per exemple, un travesser de fustani blanc, llistat de blau, amb llistes estretes. De vegades també podem trobar que es parli d'un "*coxí blanch ab flochs*" (any 1403). Encara que els coixins no tinguin un apartat propi, ni que sigui amb relació a les coixineres dels coixins, és molt interessant de copiar una notable relació de coixins descrits a la sala de la casa del canonge Gabriel de Vilanova (de l'any 1460):

"*Ítem, dos coxins verts, ab senyal de moltons de lana, la cuberta e la sotana de cuyro.*
Fforen retrobats III coxins hu més, que no són scrits en lo inventari, los quals III coxins foren venuts a micer Guillem de Vallterra, a V de nohembre, per ... XV ss.
Ítem, dos coxins de tela, pintats ab senyal de copa, plens.
Ítem, altres dos coxins, pintats de tela, ab senyals de leopart.
Ítem, altres dos coxins, pintats de tela, ab senyals de guineu."

De fet, veiem que en realitat es parlava més de la roba del coixí que del seu farciment. De coixins n'hi havia així mateix de verds.[78] A la casa del canonge Vilanova també hi tenia travessers:

"Ítem, hun traveser de bocaram, listat de blau per lo larch, ple de ploma.
Ffonch venut, lo dit traveser, a V de nohembre, a mossèn Exemeno, per ... XII ss., VI d."

Ara, per a cloure aquest apartat, volem mostrar encara uns coixins decorats, que realment són excepcionals. Acompanyen el mobiliari, l'escon o l'escambell, o recolzen directament sobre el terra. En primer lloc veurem els tres coixins representats pel Mestre de Liesborn damunt de l'escon d'una cambra (fig. 20.33) i, després, el coixí situat sobre d'un escambell, pintat acuradament per Jan van Eyck (fig. 20.35).

[78] Pels mateixos anys, les fonts iconogràfiques ens permeten documentar la informació que prové de l'inventari del canonge Gabriel de Vilanova: uns coixins verds i vermells damunt d'un banc també cobert per un drap del mateix color decoraven la sala en un escena de l'Anunciació, realitzada pel taller de Dieric Bouts, cap als anys 1475-1480 (Muzeum Norodowew de Cracovia, inv. FCZ XII-356).

Fig. 20.33. Mestre de Liesborn, Retaule de Liesborn, l'Anunciació, Abadia benedictina de Liesborn, Westphalia, c. 1470-80, Londres, National Gellery, NG 256 (detall)[79]

Fig. 20.34. Mestre de Liesborn, Retaule de Liesborn, l'Anunciació (detall del paviment amb el dibuix d'un cérvol, el mateix motiu decoratiu que veiem al coixí)

[79] Font: http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/master-of-liesborn-the-annunciation

Fig. 20.35. Jan van Eyck, *L'Anunciació*, c. 1434-1436, Washington Dc, National Gallery of Art (detall)[80]

[80] https://www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/the-annunciation/xwFVdn0XxLmf9Q?projectId=art-project

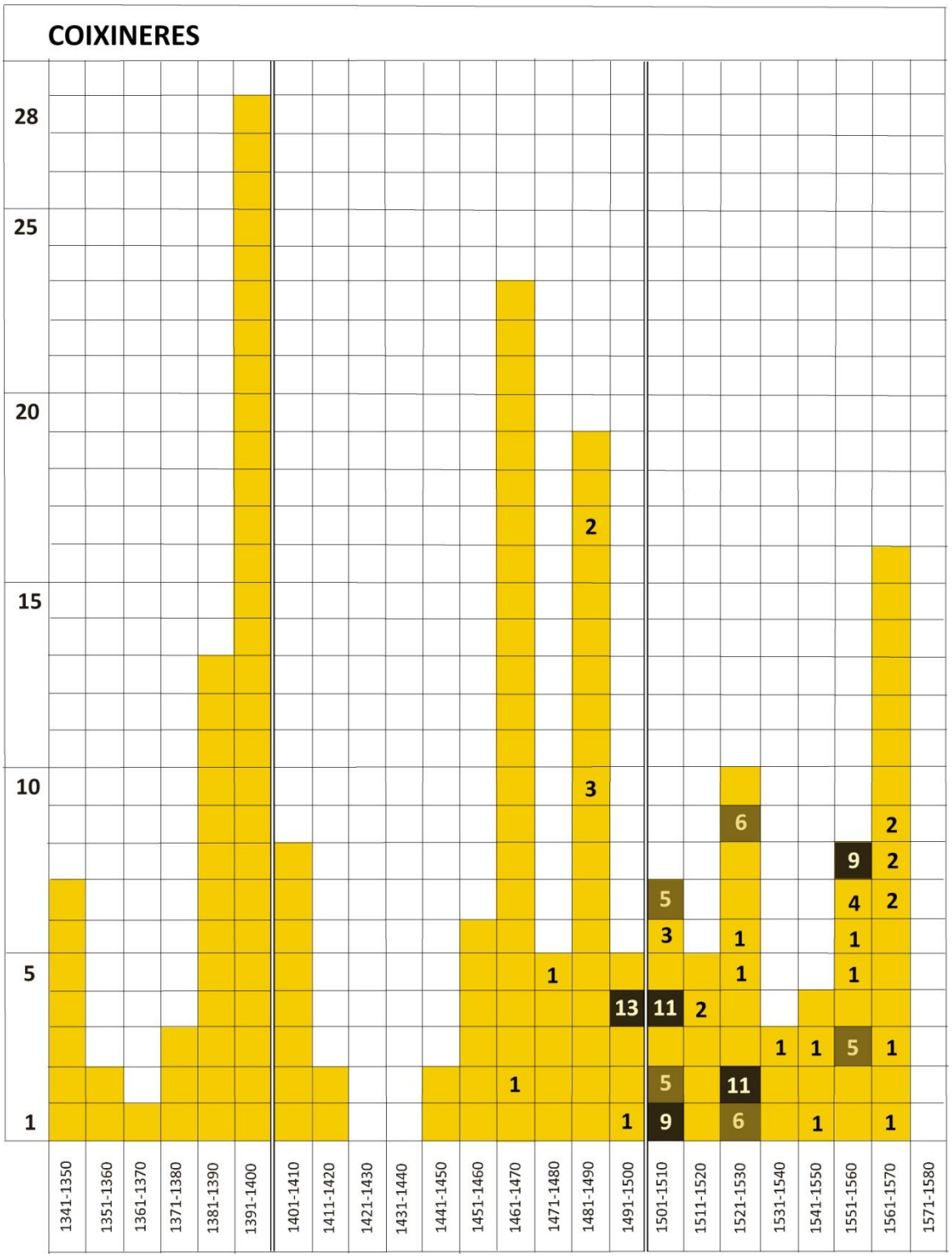

En aquest quadre de barres, on se situen les coixineres esmentades amb relació als documents publicats a *Inventaris i encants*, veiem que trobem mencionat aquest objecte gairebé a partir del darrer quart del segle XV. Al segle XVI, esdevenen molt nombroses a la documentació.

20.9 Sobrellit i cobrellit

El sobrellit o cobrellit era un objecte molt semblant a la vànova. Podem veure què en diuen sobre els sobrellits els documents de Lleida dels segles XIV - XVI. Primerament parlarem dels sobrellits i després dels escassos esments de cobrellits.

Objecte:Sobrellit	Data	Material i decoració	Núm.	Preu	Situació
I sobrelit olzà [oldà]	1345		2		
I sobrelit listat	1347	Llistat	4		
I drap de sardil blanch per a sobrelit	1348	Drap	6		
Un sobrelit	1354		8		Cambra
I sobrellit oldà	1387		24		Cambra
Ii^{os} sobrelits, I oldà, altre de borra	1387	Borra	24		Cuina
I sobrelit	1388		25	8 s., 3 d.	
Altre sobrelit	1388		25	12 s., 1 d.	
II^{os} sobrelits, I ab listes vermeylles, l'altre ab listes blaves, pochs	1388	Llistes vermelles o blaves	26		Cambra
I sobre\lit/ de poca valor, ab moltes listes diverses	1388	Llistes	26		
I sobrelit ab listes vermeylles e grogues	1391	Llistes vermelles i grogues	27		Cambra
Un sobrelit blau, listat, ab listes stretes, verts, vermeylles e blanques	1400	Llistes verdes, vermelles i blanques	54	7 s.	
Sobrelit de pels, tiynat	1400	Pell	54	5 s. [7 s., 6 d.]	
Sobrelit squinçat, aprés de la màrfega.	1403		58		Cambra del difunt
I sobrelit de borra, oldà, ab listes vermeylles e blanques e verts	1403	Borra, llistes vermelles, blanques i verdes	58		Cambra del difunt
II flaçades, a manera de sobrelits, de burell, ab listes blaves al cap.	1403	Burell, llistes blaves als caps	58		Cambra d'avall
\I sobrelit esquincat/	1403		60	38 s.	
Hun sobrelit ab listes vermelles, negres e grogues	1460	Llistes vermelles, negres i grogues	70		Cambra del difunt
Hun sobrelit estrellench	1460	Estrelenc ?	70		Cambra
Hun sobrellit ab listes negres e blanques	1460	Llistes negres i blanques	70		Cambra
Hun sobrelit dolent	1463		79		Cambra de la dona
Hun sobrelit de cendat[81] vermeyll, oldà, e la sotana vermelya	1463	Sendat vermell	81		Seu
Un sobrelit blanch, ab listes negres	1463	Blanc, amb llistes negres	83		
Un sobrellit blanch, ab barres negres	1463	Blanc, amb llistes o barres negres	83	10 s.	
Altra sobrellit, ab listes negres e blanques	1463	Llistes negres i blanques	84		
Hun sobrelit blanch, de lana	1463	Llana	85		
Altre sobrelit blanc	1463	Blanc	85		
Altre sobrelit blanch	1463	Blanc	85		
Altre sobrelit blanch, ab listetes burelles	1463	Blanc, amb llistes fines i burelles	85		
Altre sobrellit blanch, ab listetes burelles	1463	Blanc, amb llistes fines i burelles	85		
Altre sobrellit blanch	1463	Blanc	85		
Hun sobrellit, pintat	1463	Pintat	85		

[81]Sendat: tela fina, de seda, que s'usava per a fer-ne vestits, folradures, roba de llit, mantells, penons, banderes, etc. (i que per la seva transparència servia també per a passar i cendre [o cerndre] líquids o pólvores).

Un sobrelit blanch	1463	Blanc	85		
Hun sobrelit tot blanch, nou.	1463	Blanc	85		
Hun sobrelit blanch, cardat, ab listes burelles als caps	1463	Llistes de color burell	86		
Sobrelit ab listes burelles, grogues e vermelles als caps	1463	Llistes de colors burell, groc i vermell	86		
Hun sobrelit listat, ab listes vermelles, blaves e blanques	1463	Llistes vermelles, blaves i blanques	86		
Hun sobrelit, ab listes burelles	1464	Llistes de colors burell	90		Sala
Dos sobrelits grochs e vermells	1464	Groc i vermell	90		Sala
Un sobrelit vermel, grog	1464	Groc i vermell	91	6 s., 2 d.	
Hun altre sobrelit grog e vermell	1464	Groc i vermell	91	4 s.	
Sobrelits de lana de muntanya, quatre; una \flaçada/ e tres altres	1468	Llana	95		Cambra del difunt
Una flaçada o sobrelit blanch, ab una lista groga a quiscun cap, dolent	1472	Blanc, llistes grogues	96		Cambra del mig de la sala
Un sobrelit tot de listes burelles e blanques, oldà	1472	Llistes de color burell i blanc	96		Cambra del mig de la sala
Un sobrelit blanch, ab listes vermelles e grogues, molt dolent.	1472	Llistes vermelles i grogues	96		Cambra del difunt
Hun sobrelit de vert e groch, a modo de vànova	1474	Verd i groc	98	55 s.	
Hun sobrelit blanch, ab les ores obrades de vermell	1481	Vores vermelles	101		Cambra del difunt
Un sobrelit, dolent	1481		102		Cambra en la sala
Hun sobrelit blanch e vermell	1483	Blanc i vermell	113	17 s.	
Hun sobrelit listat, oldà	1492	Llistat	120		Cambra
Hun sobrelit de sendat blau, de moltes peces, ple de lana, e la sotana de tela groga e blava	1492	Sendat blau, farcit de llana, sotana groga i blava	121	42 s.	
Hun sobrelit dolent	1518		133		Estudi
Hun sobrelit de lana, ab hunes bares negres	1518	Llana, barres negres	133		Estable
Hun sobrelit bo, listat de listes negres	1518	Llistes negres	133		Recambra
Dos sobrelits, hun negre y hun blanc	1518	Negre i blanc	131		Cambra de dalt
Hun sobrelit oldà	1518		133		Cambra alta
Hun sobrelit	1518		133		Cambra alta
Hun sobrelit	1518		133		Cambra de faramenta
Dos sobrelits	1518		133		Cambra de l'algorfa
Hun sobrelit	1518		133		Cambra de la capela
Hun sobrelit blanch, <ab> listes negres, oldà	1518	Llistes negres	135		Cambra del cargol
Un sobrelit	1529		144		Cuina vella
I sobrelit listat de listes negres, de lana, ja usat	1539	Llistes negres, llana	149		Botiga
I sobrellit de listes negres, ja ras lo pèl	1539	Llistes negres	149		Cambra a prop de l'estable
Un sobrelit molt usat	1552		157	9 s., 2 d.	
Un sobrellit de pèl de boch	1556	Pèl de boc	158		Cambra
Dos sobrellits llistats	1559	Llistat	160		Cambra dels mosets
Un sobrellit	1559		161		Gorfa del passet
Dos sobrellits usats	1562		162		Cambra de la tia
Un sobrellit, ja molt servit	1562		163	10 s., 7 d.	
Un sobrellit	1562		163	6 s.	
Un sobrellit blanch	1563		168		Cambreta de la tia
Un sobrellit llis, ben dolent	1563		168		Terrat
Un sobrellit blanc, molt dolent	1563	Blanc	169	10 s., 1 d.	
Un sobre<llit> llistat de negre	1563		168		Cambra

Dos sobrellits	1563		171		Cambra a prop del perxe
Un sobrellit ja usat	1563		172		
Un sobrellit llistat de vermell	1563	Llistes vermelles	172	1 ll., 2 d.	
Un sobrellit	1563		173	11 s.	
Un sobrellit llistat, molt dolent	1564	Llistat	176		Entrada
Altre sobrellit també llistat, molt dolent	1564	Llistat	176		Entrada
Un sobrellit blanch, molt usat	1568	Blanc	177		Cambra
Un sobrellit blanch, grosser, molt usat	1568	Blanc	177		Cambra del difunt

Amb relació als sobrellits citats en la documentació de Lleida dels segles XIV - XVI, podem assenyalar el següent:

- Trobem esments de sobrellits al llarg dels tres segles. El primer és de l'any 1345 (doc. 2), moment en què ja es parla d'un sobrellit oldà, envellit. En darrer esment és el que trobem al document 177, de l'any 1568.

- Rebia el nom en primer lloc per la funció que feia. Els sobrellits, en canvi, podien ser fets amb materials diversos. En trobem de fets amb teixits molt fins, com pot ésser el sendat (docs. 81 i 121), mentre d'altres devien ésser molt més gruixuts, per exemple si eren de pell (doc. 54), o bé molt més peluts (doc. 158).

- Segurament no tots eren farcits de llana, semblants a unes vànoves, però sí que n'hi havia algun amb aquestes característiques (doc. 121): "*hun sobrelit de sendat blau, de moltes peces, ple de lana, e la sotana de tela groga e blava*". En algun cas les vores del sobrellit eren treballades, com esmenta el document 101, en relació a un sobrellit blanc amb les vores obrades de vermell: "*Hun sobrelit blanch, ab les ores obrades de vermell*" (any 1481)[82]

- Cal tenir present que de vegades es confon amb altres objectes. Sempre és molt interessant adonar-se d'aquests dubtes. Així trobem: "*II flaçades, a manera de sobrelits*" (doc. 58), "*hun sobrelit estrellench*", semblant a una estrellenca (doc. 70), "*una flaçada o sobrelit blanch*" (doc. 96), "*hun sobrelit de vert e groch, a modo de vànova*" (doc. 98). En d'altres apartats ja tractarem sobre les característiques de les flassades, de les estrellenques o de les vànoves.

- Normalment, els sobrellits eren a les cambres, amb relació als llits. Això no impedeix que, els que feren els inventaris també en trobessin en altres llocs de la casa, com poden ésser la recambra, la sala, la cuina o àdhuc l'entrada o les golfes.

- Un sobrellit podia costar d'uns 4 sous a uns 18 sous, segons la qualitat i el seu estat de conservació. És cert que també n'hi havia alguns de molt més cars, com un sobrellit que semblava una vànova, que va vendre's als encants de la ciutat de Lleida per 55 sous (doc. 98, any 1474) o un gran sobrellit de sendat blau, farcit de llana, que va costar, tot i ser de segona mà, 42 sous, l'any 1492 (doc. 121).

[82] Recordem el cobrellit o vànova que el pintor Bernat Martorell ha representa en l'escena de la mort de sant Vicenç en el retaule conservat al Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC/MAC 015797-CJT). El retaule de la primera meitat del segle XV destaca per la qualitat dels detalls de la roba de llit que l'artista o artistes han representat en l'escena de la mort del sant.

Gairebé com a apèndix d'aquest apartat, podem fer esment dels dos cobrellits que trobem mencionats a la documentació dels segles XIV – XVI, que ha servit de base per a fer aquest treball:

Objecte: Cobrellit	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I cobrelit vermeyll, ab senyal de leó	1402		57		
Dos cobrelits, la hun gran e l'altre petit	1492		121	10 d.	

Tots dos són del segle XV. Bàsicament sabem que un era de color vermell i que fins i tot hi havia dibuixat, com a senyal heràldic, un lleó.

20.10 Vànova

Les vànoves, una mena de cobrellits, eren un teixit que es posava sobre el llit i que tenia una doble finalitat: fer d'abric i alhora ser un element decoratiu. Per aquest motiu, com veurem, algunes vànoves podien arribar a ser força cares i, per tant, hem de suposar que eren un objecte d'ostentació. Com a curiositat, podem dir que a Lleida hi havia gent que al segle XV vivia de fer vànoves. L'any 1463 (doc. 80), sabem que hi havia un Jacme Vidal que era vanover (i que va comprar un gipó per 7 sous).

A continuació inclourem una mostra d'esments de vànoves que trobem als inventaris i encants de Lleida i després assenyalarem els aspectes que creiem més notables d'aquest objecte. També en veurem algunes representacions fetes pels pintors i miniaturistes d'aquests segles. Finalment, hem inclòs la taula exhaustiva de totes les vànoves, on s'especifiquen les seves característiques, el seu preu, la seva situació dins la casa, etc. Els sobrellits i els cobrellits han estat estudiats en un altre apartat.

Objecte: Vànova	Data	Decoració	Núm.	Preu	Situació
I vànova prima de V teles	1354		8		Cambra major
Parel de vànoves canonades	1354	Canonada	8		Cambra
Iª vànova prima, escaqueyada, bona e bella	1388	Escacat	26		Cambra
Iª vànova ondada, de tres teles e miga	1392	Ondada	29		
Iª vànova de cotonina panpanada[83] de III fils, de IIII teles	1399	Amb pàmpols	51		Botigueta
Vànova, ab fulles de llor, ab la sotana de canamiç cru, gran e ben complida, per a tot lit	1460	Amb fulles de llorer, sotana de canamís	71	70 s.	
Una vànova de lenç, de tres teles e miga, e la sotana de tramat, obrada obra de rajoles	1461	Llenç; sotana de tramat; obra de rajoles	73		Cambra
Una vànova grossa, de pare mare, ab scata de peys, grosa	1463	Escata de peix	81		Seu
Hun cubertor ho vànova, de vert e groch	1474	Verd i groc	97		Sala
Hun sobrelit de vert e groch, a modo de vànova	1474		98	55 s.	
Una vànova prima, de tela, obra de daus	1482	Tela, daus	103		Cambra gran

Per a fer aquest quadre, només hem triat uns quants esments que ens semblen representatius amb relació a les vànoves. Creiem que l'estudi d'aquest objecte és important a causa de la informació que ens forneixen els documents i a causa de la riquesa de motius decoratius i de colors que endevinem que tenien. Com fem gairebé sempre, a continuació comentarem els aspectes que pensem que són més rellevants, amb relació a aquest objecte, les vànoves.

[83] Pàmpol o pampa: fulla de cep o de figuera. DCVB. Pampanat: ple de pàmpols.

- Trobem vànoves al llarg dels tres segles estudiats en aquest treball. La primera és esmentada a l'encant del document 1 (any 1343) i la darrera al document 177 (any 1568), l'últim de la col·lecció d'inventaris i d'encants conservats a l'ACL.

- La majoria de les vànoves s'han de relacionar amb un llit o una colga. Per tant, la majoria eren situades en una cambra i, moltes vegades, en la cambra del difunt. Certament, molt més rarament, en trobem a la sala, en una recambra o en llocs més sorprenents, com pot ser un rebost o un porxo.

- Pel que fa al preu, trobem una gran varietat. De fet, el preu normal d'una vànova oscil·lava entre uns 30 i els 100 sous. Una vànova "bona e vella" podia valdre uns 62 sous. N'hi havia moltes de 45, de 50, de 60, de 72 o de 80 sous. Només n'hi ha una que passa dels 100 sous i que costà 131 sous (al mercat de segona mà dels encants). Per contra, les que costaven 10 sous o 6 sous o 3 sous eren considerades com a dolentes o molt dolentes, ja molt malmeses pel temps i per l'ús dels seus propietaris.

		NOMBRE DE MENCIONS
MOTIU DECORATIU	Ondada	17
	Canonada	15
	Fulles de llorer	5
	Amb roses	5
	Obra de rajola	4
	Amb basteta	4
	Escacat	3
	Mitja rajola	2
	Amb barres	2
	Botonada	1
	Amb pàmpols	1
	Escata de peix	1
	Petxines	1
	Creus	1

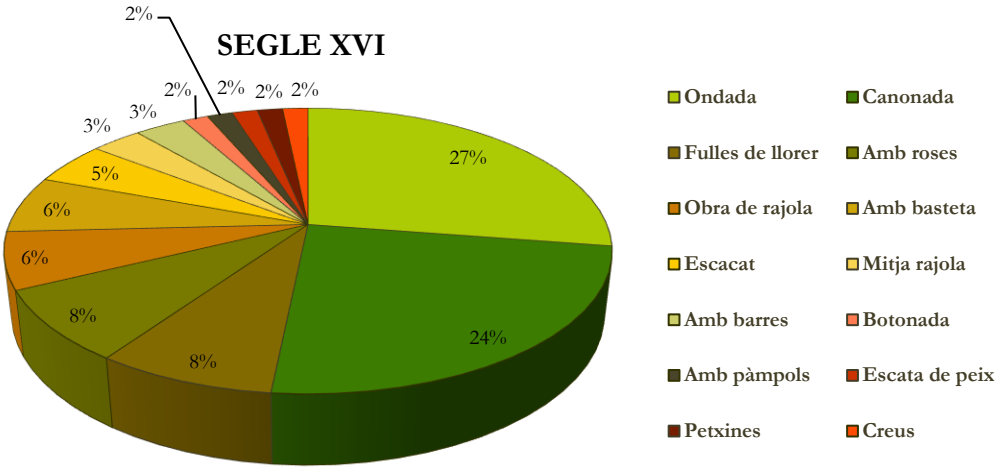

En estudiar les vànoves i fer un cop d'ull a la taula annexa (al final d'aquest apartat), a l'acte ens adonem de la gran varietat de motius decoratius que podem trobar en aquestes vànoves; en podem fer un quadre específic (que podeu veure a la pàgina precedent).

Amb aquest quadre veiem sobretot la gran diversitat de motius decoratius que hauríem pogut trobar a les vànoves dels segles XIV-XVI, que hi havia a les cases de la ciutat de Lleida.

-En relació al color de les vànoves, els inventaris posen de manifest una realitat sorprenen. Si els motius ornamentals i decoratius són d'una gran riquesa i varietat, els inventaris poques vegades fan cap esment en relació als colors de les vànoves. I quan ho fan, veiem que només hi ha un color: el blanc. Els colors de les vànoves a través de la informació que ens aporten els inventaris queda reduït al color blanc. Al llarg dels tres segles, les vànoves són blanques (doc. 50, 79, 81, 95, 99, 109, 120, 144 i 161).[84] Algunes combinen el color blanc amb motius ornamentals. Observem un canvi en un inventari de l'any 1474, en què s'identifica el cobertor amb la vànova; i en aquest cas, d'una manera excepcional, els colors de la vànova són el verd i el groc.[85]

Assenyalem, per acabar, que en un cas es considera que les paraules cobertor (amb relació al llit) i vànova podien tenir un significat semblant (doc. 97, any 1474). En un altre document, un encant, fet al mateix any, hom parla d'un sobrellit (possiblement el mateix que el precedent), que era semblant a una vànova (doc. 98); fou comprat als encants per 55 sous.

També, en relació a aquest objecte, hem fet un quadre de barres on se situen totes les vànoves que s'esmenten als inventaris amb relació a les diverses cases inventariades de la ciutat de Lleida. Com hem dit, només en trobem als segles XIV i XV. A més, normalment en una casa només hi havia una sola vànova.

---

[84] A Dijon els *courtepointes* (una mena d'edredó diferenciat del cobertor) són blancs. "*L'unique couleur précise et le blanc. Les intérieurs équipés seulement de courtepointes sont, à toutes les époques, parmi les plus modestes: maisons de vignerons ou de tonneliers (...)*", vegeu: Françoise PIPONNIER, "La diffusion des tentures...", p. 423-424.

[85] Tenim poques notícies i treballs en relació als colors de la roba de casa. Una aproximació als colors i al seu simbolisme, vegeu: Alicia SÁNCHEZ ORTIZ, "El color: símbolo de poder y orden social: Apuntes para una historia de las apariencias en Europa", *Espacio, tiempo y forma*, Serie IV: Historia moderna, núm. 12, 1999, p. 321-354. A Dijon, per exemple al llarg dels segles XIV i XV, s'han documentat cobertors o vànoves (*couvertures*) de color vermell, blau, verd, violeta i negres. En relació a la distinció entre vànoves i cobertor, la qualitat dels materials tèxtils i els seus colors, a la zona de Dijon, vegeu: Françoise PIPONNIER, "La diffusion des tentures...", p. 425- 428.

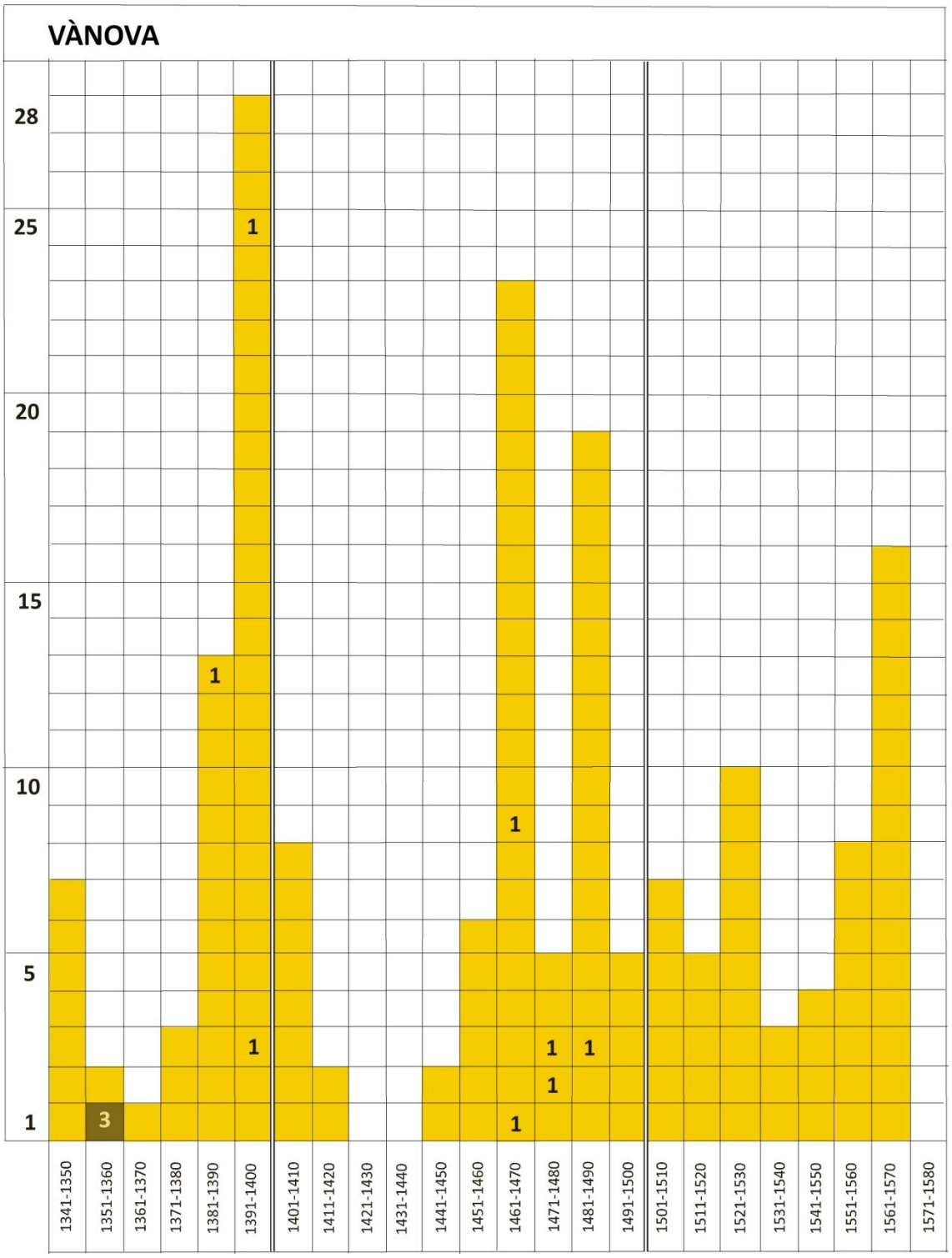

Què ens pot aportar la iconografia? El panorama és espectacular. De moment centrarem l'atenció en els colors i sobretot en les decoracions de les vànoves i dels sobrellits que trobem en pintures fetes al conjunt de l'Europa occidental. És interessant de veure les semblances i les diferències amb allò que trobem a Lleida, que hem esquematitzat en un quadre més amunt.

Les decoracions i els colors de les vànoves

Amb escates de peix

Amb creus, fulles i flors

Amb pàmpols, fulles i roses

Amb basteta

Escacat

Amb barres (encreuades) o reixat

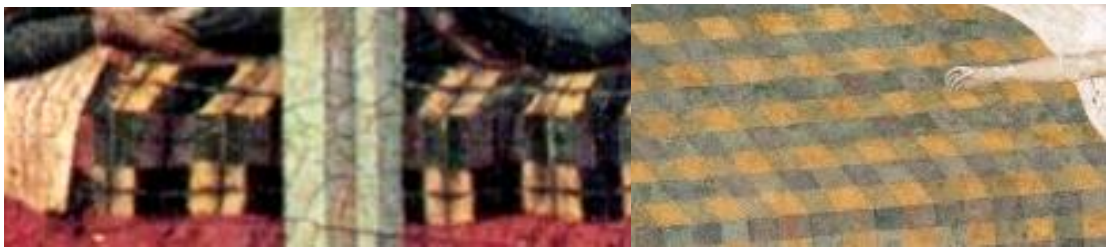

Amb barres i amb llistes

De colors (vermell, blau, blanc, verd, bru)

En les darreres set pàgines hem agafat mostres de cobrellits representats en pintures i en miniatures de tot Europa. Hem intentat d'agrupar-les en funció dels motius decoratius i dels colors que hi veiem. Així, ens podem adonar de les semblances i de les diferències que hi ha en la decoració de tots aquests cobertors de llit. La possibilitat d'establir unes tipologies que bàsicament coincideixen amb les tipologies que podem proposar després de fer el buidatge de la información que trobem als inventaris de Lleida és molt interessant. És notable perquè ens està mostrant no només el realisme de les escenes representades sinó, alhora, els lligams que d'una manera o altra existien entre els diferents països europeus, si més no a l'hora de triar els motius que servien per decorar aquests cobrellits. A continuación veurem d'una manera més detallada alguns d'aquests exemples que hem exposat al llarg de les darreres pàgines, només mostrant-ne un petit detall i sense ni esmentar-ne la procedencia –gairebé com si fos un catàleg de teixits actual–.

Què podem veure a la iconografia? El panorama és espectacular. Gairebé a l'atzar en podem triar diverses mostres de pintures on es vegin llits i sobretot vànoves o bé cobrellits. Hi veiem representats tots els escenaris que podem trobar a les cambres: per dormir, on néixer o on morir. Els dos exemples que veiem en aquesta primera pàgina ens mostren el llit de la parella i el llit del naixement. Alhora hi veiem un cobrellit reixat, amb unes franges entrecreuades, i un cobrellit de color vermell, d'un sol color.

A l'esquerra: fig. 20.36. Memmo di Filippuccio o Niccolò di Segna, Escenes de vida profana. *Els plaers de la vida conjugal*, *Els esposos es retiren a la seva cambra*, fresc de la *Camera del Podestà,* Siena, San Gimignano, c. 1306. Fondazione Musei Senesi[86]

A la dreta: fig. 20.37. Bernat Martorell, Retaule de sant Joan Baptista de Cabrera de Mar, Naixement de sant Joan Baptista, c. 1427, Barcelona, núm. inv. 24, Museu Diocesà

[86] Font: http://www.wga.hu/index1.html

A dalt: fig. 20.38. Pere Nunyes, Retaule de sant Eloi dels argenters, Naixement de sant Eloi,núm. inv. 024254-MNAC

A baix: fig. 20.39. Adoració del Nen Jesús. Llibre d'Hores del Mariscal de Boucicaut, c. 1409, Musée Jacquemart-André, ms. 2, fol. 73 v., Paris, BNF.

En la figura 20.39, el motiu decoratiu escacat el trobem decorant el cobrellit que alhora fa de dosser en una escena de la Nativitat o, més aviat, de l'Adoració del Nen, del Llibre d'Hores del Mariscal de Boucicaut (fet cap el 1409). Hi veiem una representació del llit segons la iconografia oriental, encara que la Mare de Déu en aquest cas no s'hi ajeu, sinó que s'agenolla davant del Nen en una actitud d'adoració davant l'infant, que ocupa el lloc de la Verge al llit. El llit és protegit per un capçal a la manera de dosser, decorat també amb unes franges escacades. Podem destacar el realisme de les tanques de vímet trenades al voltant del llit (*thalamus virginis*).

La capacitat del miniaturista d'anar més enllà del món real per recrear escenaris imaginaris que el porten a substituir el mobiliari de la cambra per les robes i teixits que tenen la mateixa funció, però transformant l'espai, sense perdre, amb tot, la proximitat al món real a partir del realisme minuciós d'alguns objectes.

Fig. 20.40. Konrad von Soest. Tríptic de Niederwildungen de l'església de Sant Nicolau (cap a 1403). Escena del naixement[87]

[87] Font: http://www.wga.hu/index1.html

En l'obra de Konrad von Soest (fig. 20.40), la Verge es troba mig ajeguda amb el seu Fill, d'acord amb la tradició iconogràfica oriental, mentre sant Josep, ajupit, atia el foc, sobre el qual hi ha una paella en la que s'escalfa el menjar del nen Jesús. De la paella ja n'hem parlat en un altre apartat; ara sobretot ens interessa la gran vànova que cobreix segurament una màrfega que hi havia dessota.

Fig. 20.41. Pintor desconegut, escola napolitana o d'Avinyó. Diptic amb l'escena de l'estigmatització de sant Francesc i de l'àngel coronant santa Cecília i sant Valerià, Nàpols o Avinyò, c. al 1330, inv. 86.PB.490,Getty Center, Museum North Pavilion, Gallery N201. The J. Paul Getty Trust. http://www.getty.edu/art/gettyguide/artObjectDetails?artobj=907&handle=li

Fig. 20.42. Mestre de Jean de Mandeville, Naixement d'Esaül i Jacob, c. 1360-1370. Ms. 1, V1, fol. The J. Paul Getty Museumwww.getty.edu/art/gettyguide/artObjectDetails?artobj=2899&handle=li

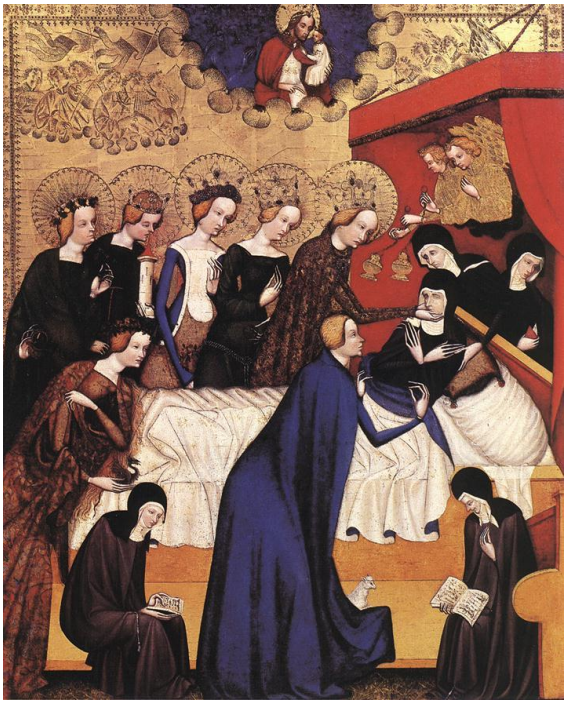

A la dreta: fig. 20.43. Mestre de santa Coloma de Queralt, Retaule dels sants Joans, c. 1356, MNAC 004351. A l'esquerra: fig. 20.44. Mestre de Heiligenkreuz, La Mort de Santa Clara, c.1410. National Gallery of Art, Washington

A dalt a l'esquerra: fig. 20.45. Giotto, Escenes de la vida de la Verge. El naixement de la Verge, c. 1304-1306. Cappella Scrovegni, Pàdua.

A dalt a la dreta: fig. 20.46. Mestre de Mansel, miniatura del foli 179 de l'obra de Jean Mansel, *La Fleur des histoires*, c. 1450-1458, Tournai, Arràs i potser Saint-Omer. KBR, ms. 9231, f. 179. Brussel·les.

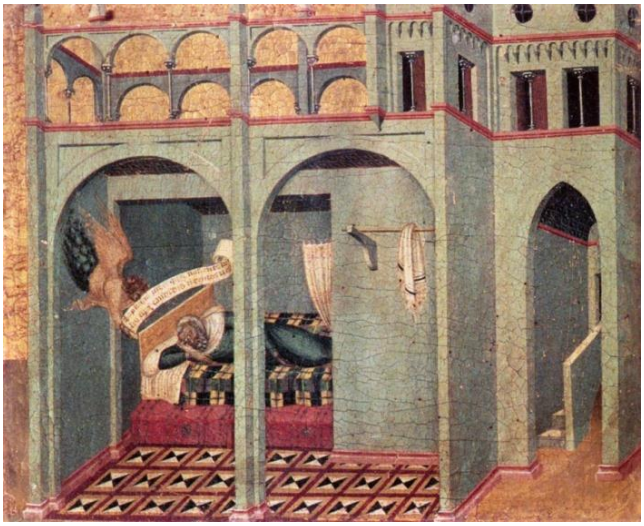

A l'esquerra: fig. 20.47. Filippo Lippi, Naixement de sant Esteve. Sant Esteve és substituït per un altre nen. Fresc, c. 1452 -1465. Conservat al Duomo, Prato

A la dreta: fig. 20.48. Pietro Lorenzetti, L'Anunciació a Sobac, c. 1328-29. Pinacoteca Nazionale, Siena

Fig. 20.49. El mestre de Mansel, Història de Lotari, a Jean Mansel, *La Fleur des histoires,* c. 1450-1458. KBR, ms. 9232, f. 351, Brussel·les

Fig. 20.50. Breviari del rei Martí l'Humà o Breviarium secundum ordinem Cisterciencium, 1380-1450. Fol. 369r
http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52000996s/f721.planchecontact.r=Catalogne

Fig. 20.51. Detall escena naixement de la Verge del Breviari de Martí l'Humà o Breviarium secundum ordinem Cisterciencium, 1380-1450. BNF, f. 381v, París
http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52000996s/f721.planchecontact.r=Catalogne

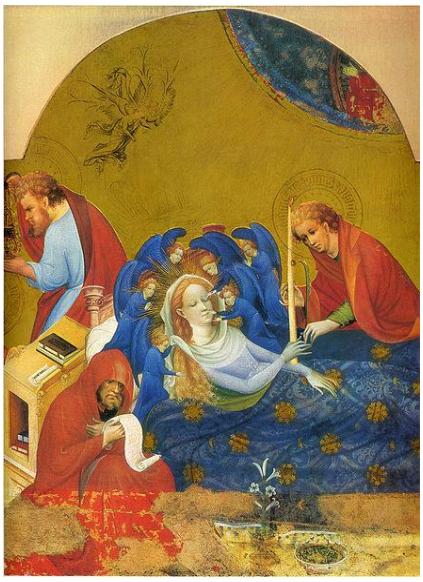

A l'esquerra: fig. 20. 52. Atribuït a Sano di Pietro, Naixement de la Verge, c. 1428-1439. Museo d'Arte Sacra, Asciano

A la dreta: fig. 20. 53. Atribuït a Conrad von Soest, Dormició de Maria, 1420. Marienkirche Dortmund

A l'esquerra: fig. 20. 54. Mort del rei Artús, Poitiers, segle XV, BnF, Français 111, Fol. 266v

A la dreta: fig. 20. 55. Maître de Fauvel, Mordrain et Nascien dans leurs lits, Histoire du saint Graal, France, Paris, XIVe siècle, Français 105 , Fol. 41v

Fig. 20.56. Phaidymè identificant Gaumata, Guiard des Moulins, Bíblia historial, París, segle XV, Français 9, Fol. 269

Fig. 20.57. Maître de Fauvel i col·laboradors, Guiard des Moulins, Bíblia historial, Paris, segle XIV, Naixement d'Esaül i de Jacob, Français 8 , Fol. 26. BNF

A l'esquerra: fig. 20.58. Maître de Fauvel i col·laboradors, Guiard des Moulins, Bible historiale, France, París, segle XIV, David i Salomó, Français 8 , Fol. 148v. BNF

A la dreta: fig. 20.59. Osée i Gomer. Naixement de Yizréel, Costat, Français 10 , Fol. 444, Guiard des Moulins, Bible historiale, France, París, segle XIV, BNF.

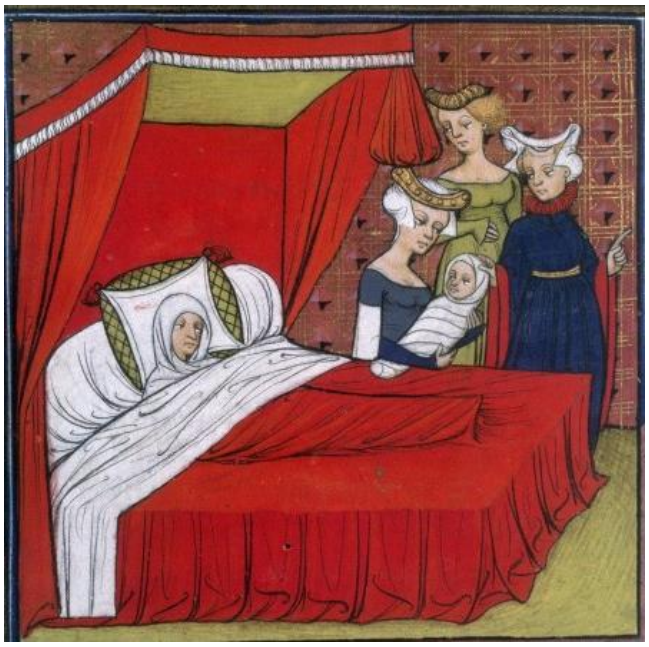

A dalt: fig. 20.60. Grandes Chroniques de France, Paris, segles XIV-XV, Naixement de Luís VIII, Français 73 , Fol. 263v, BNF

A baix: fig. 20.61. Tristany de *Léonois*, França central, segle XV, Marc jeu amb Brangain, Français 112 (1), Fol. 244v, BNF

A dalt: fig. 20.62. Petrus Christus, l'Anunciació, c. 1452, Berlin: Staatliche Museen.

A baix: fig. 20.63. Guiard des Moulins, Bible historiale, Paris, XVe siècle, Ochozias malalt. Elies i l'àngel, Français 3, Fol. 160v, BNF.

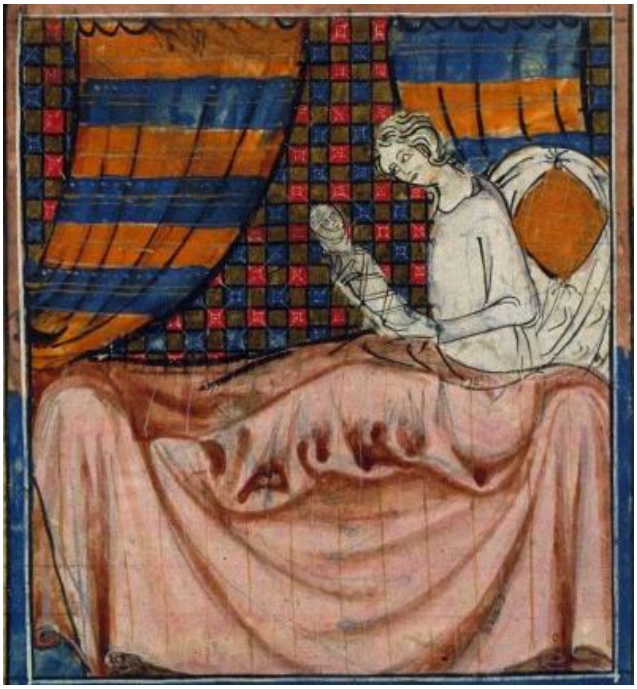

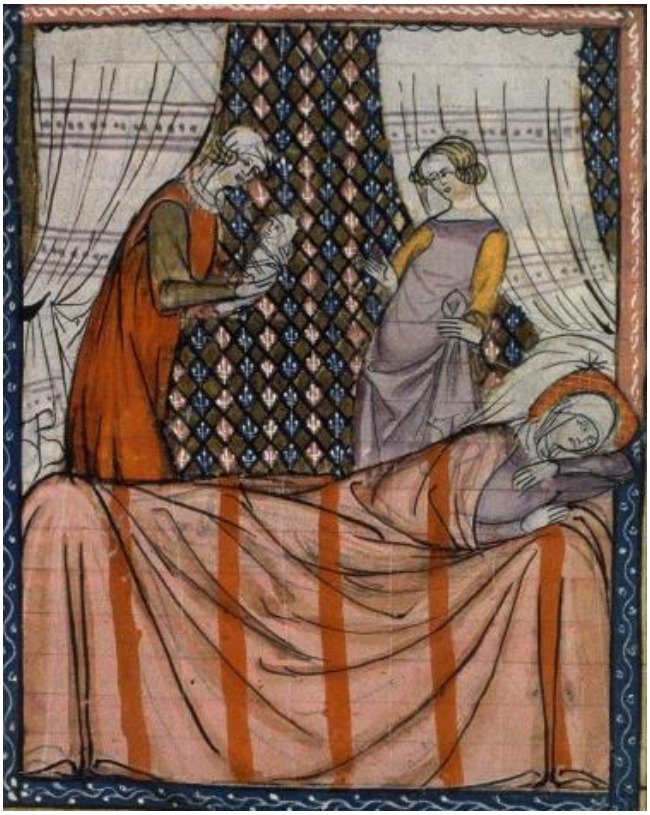

A dalt: fig. 20.64. Guiard des Moulins, Bible historiale, Paris, segle XIV, Maître de Fauvel i col·laboradors, Naixement de Cain, BNF Richelieu Manuscrits Français 8, Fol. 10v. BnF

A baix: fig. 20.65. Guiard des Moulins, Bible historiale, France, Paris, segle XIV, Maître de Fauvel i col·laboradors, Naixement de Samuel, Français 8 , Fol. 123, BnF

A dalt: fig. 20.66. Guiard des Moulins, Bible historiale, París, segle XV, Arbre de Jessé, Français 10 , Fol. 490, BnF.

A baix: fig. 20.67. Guiard des Moulins, Bible historiale, France, París, segle XV, Lancelot malalt, Français 111 , Fol. 272

Fig. 20.68. Morgana llença una maledicció a Lancelot, Centre de França, segle XV, BNF Richelieu Manuscrits Français 112 (1)

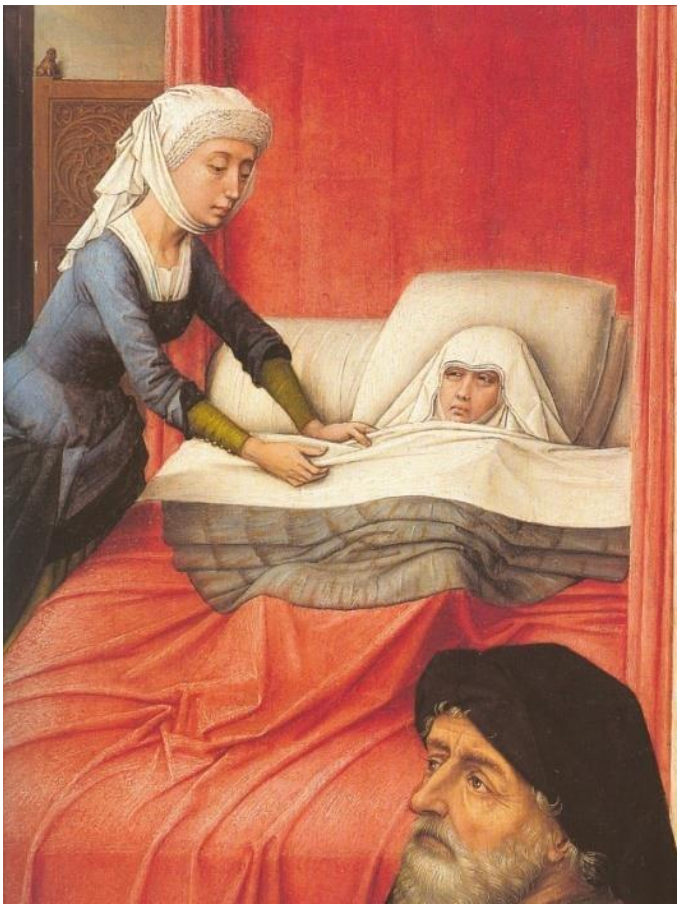

A l'esquerra: fig. 20.69. Van der Weyden, Retaule de sant Joan (detall escena esquerra), Berlin, Staatliche Musseen zu Berlin (cat 22) Foto: Dirk DE VON, *Van der Weyden*, p. 121

A la dreta: fig. 20.70. Maître du Flavius Josèphe del museu Soane, Maître du Froissart de Philippe de Commynes, Jean Mansel (1400?-1474?). Naixement de la Verge, c. 1475-1482?, Français, 297, fol. 1. BnF

Fig. 20.71. Parella que rep un nen de la santa Trinitat. Segle XV, BNF. Foto: Béatrice FONTANEL, *La vie quotidienne en peinture*, Éditions de La Martinière

En aquest darrer exemple veiem una mena de cobrellit de pell, una pellissa, que també trobem esmentada a la documentació conservada a la ciutat de Lleida. Tot això ens ha de portar a valorar les semblances que hi havia entre les diferents ciutats i països, sense oblidar, però, les diferències que ben segur que també existien, com hem pogut veure igualment al llarg de les pàgines d'aquest estudi.

Annex: les vànoves a Lleida als segles XIV-XVI

Objecte: Vànova	Data	Decoració	Núm.	Preu	Situació
Iª vànova	1343		1	3 s., 8 d.	
Iª vànova	1345		2		Cambra major
Una vànova	1345		2		
I vànova.	1345		2		
Iª vànova	1345		3	9 s.	
I vànova prima de V teles	1354		8		Cambra major
Una vànova esquinçada	1354		8		Cambra
Parel de vànoves canonades	1354	Canonada	8		Cambra
II vànoves canonades, beles	1354		8		Cambra
Una vànova prima, botonada	1354	Botonada	8		Cambra
Vànova canonada	1354	Canonada	8		Estudi
Dues vànoves canonades	1354	Canonada	9		Cuina
Una vànova prima	1377		13		Cambra del difunt
Iª vànova prima	1377		13		Cambra del difunt
Iª vànova de poca valor	1383		16		Casa de la pebordria
Iª vànova squinçada, a él matex	1383		17	3 s., 6 d.	
II vànoves, una grossa, altra prima	1385		20		
Una vànova de lenç, en la qual stava lo cors del dit defunt	1387	Llenç	22		Sala
Una vànova prima, oldana	1387		22		
I troç de vànova	1387		23		
Una vànova spletada	1387		23	37 s., 6 d.	
Iª vànova de lenç grossa, ab canons	1387	Llenç, canonada	24		Sala
Iª altra vànova de lenç, prima, vordada	1387	Llenç	24		Sala
Una vànova oldana	1388		25	18 s.	
Una vànova	1388		25	100 s.	
Iª vànova prima	1388		25		
I \vànova/ grossa, ab barres amplas, longas	1388	Amb barres amples	26		Cambra
Iª vànova prima, escaqueyada, bona e bella	1388	Escacat	26		Cambra
Iª vànova prima	1391		27		
Iª vànova ondada, de tres teles e miga	1392	Ondada	29		
Iª altra vànova ondada, de tres teles e miga	1392	Ondada	29		
Iª altra vànova de tela prima, \de Vilaffranca/, bella, de IIIIe teles	1392		29		
Una vànova prima, bella, de V teles, de Villafrancha	1392		30	131 s. barcelonesos	
Una vànova grossa, de drap gros	1392		30	50 s.	
Vànova prima	1392		30	46 s., 6 d.	
III vànovas de lenç, una prima de IIII teles, altra prima de IIIes teles, altra grosseta de tres theles	1392		31		
Iª vànova prima, bella	1393		33		Cambra
Una vànova canonada, squinçada	1393	Canonada	33		Cambra major
Altra vànova grossa	1393		33		Cambra major
Una vànova dolenta	1393		33		Cambra major
Altra vànova grossa	1393		33		Cambra major
Iª vànova prima, bella	1393		33		Cambra
Una vànova gran e bella	1393		34		
Iª altra vànova esquinçada, de poqua valor	1393		34	18 s.	

Iª altra vànova oldana, esquinçada	1393		34	9 s., 2 d.	
Una altra vànova gran, bona e bella	1393		34	62 s.	
Iª vànova bella	1393		34		
Iª altra vànova prima, bella	1393		34		
Una vànova prima	1393		34		
Dues vànoves, una prima, altra grosa	1393		34	180 s.	
Altra vànova prima	1393		34	90 s.	
Iies vànoves blanques, de cotó	1393	Blanques, cotó	35		Cambra del difunt
I vànova prima, de tres teles e miga	1393		35		Cambra del difunt
I altra vànova grossa, de tres teles e miga	1393		35		Cambra
Iª vànova assàs bella, bastada.	1393		36		Palau nou
Iª vànova grosseta ab hondes	1394	Ondada	37		Cambra del difunt
Iª vànova de pocha valor	1394		37		Cambreta petita
Una vànova grossa, cuberta de nou	1396		40		Cambra major
Iª vànova prima, gran, \bella/, de cinch telles, ondada	1396	Ondada	40		Cambra major
Una vànova	1396		41	52 s., 6 d.	
Iª vànova prima	1396		41		Cambra
Iª vànova prima	1396		43	45 s.	
Una vànova quax nova	1396		46		
Iª vànova prima ab hondes	1398	Ondada	47		Cambra
Una vànova grossa, canonada	1399	Canonada	48		Cambra
Una vànova grosa, canonada	1399	Canonada	48		Recambra on és la privada
Altra vànova prima, de cotonina canonada	1399	Canonada	48		Recambra on és la privada
Altra vànova prima, ondada	1399	Ondada	48		Recambra on és la privada
Dues vànoves canonades, de IIIIe teles cascuna	1399		48		Cambra
Iª vànova canonada, de tres teles	1399	Canonada	49	72 s.	
Iª altra vànova prima, hondada	1399	Ondada	49	50 s.	
Iª altra vànova canonada, de tres teles	1399	Canonada	49	30 s.	
Iª altra vànova canonada, de tres teles	1399	Canonada	49	35 s.	
Iª vànova grossa, canonada	1399	Canonada	49		
Una vànova canonada, de V teles	1399	Canonada	49	80 s.	
Altre arquibanch ab dues vànoves, ple de drap de li	1399		50		
Iª vànova prima, undada, de V theles	1399	Ondada	50		
Altra vànova prima, sotil, de tres teles	1399		50		
Una vànova prima, blancha	1399	Blanca	50		
Una vànova tota blancha, hondada	1399	Ondada	50		
Iª vànova oldana, de pocha valor	1399		51		Cambra
Iª vànova de cotonina panpanada[88] de III fils, de IIII teles	1399	Amb pàmpols	51		Botigueta
II vànoves	1399		51		
Vànova ... Iª	1399		51		
Una vànova	1399		52	12 s.	
Iª vànova prima	1399		53		
Altra vànova gran, prima	1399		53		
Iª altra vàno<va> prima, oldana	1399		53	16 florins d'or	
Una vànova rota	1400		54	11 s.	
Iª vànova de pocha valor	1401		55		Cambra

[88] Pàmpol o pampa: fulla de cep o de figuera. DCVB. Pampanat: ple de pàmpols.

Iª vànova pocha	1401		55		Cambra
Duas vànoves, la una prima e l'altra grosa	1406		56	116 s. [50 + 66 s.]	
Iª vànova prima, de dues theles e miya, de V pamls la thela.	1402		57		
Iª vànova ondada ab puntes, de IIIIe theles	1403	Ondada amb puntes	58		Cambra
Iª altra vànova canonada, de IIIestheles	1403	Canonada	58		Cambra
Iª altra vànova oldana, esquinçada, de IIIIe theles	1403		58		Cambra
Iª altra squinçada, de pocha valor	1403		58		Cambra
Una vànova prima, gran, ondada, de IIIIe theles	1403	Ondada	58		Cambra
Una vànova prima, \ondada/	1403	Ondada	60	65 s., 6 d.	
Iª altra vànova \grosa/, canonada	1403	Canonada	60	40 s., 6 d.	
Iª altra vànova grossa	1403		60	46 s.	
Iª altra vànova \undada/, oldana, quaix squinçada	1403	Ondada	60	11 s.	
Iª vànova prima, bella, de IIIIe theles	1403		60	80 s.	
Una vànova prima, de poca valor e ja squinzada	1441		65		Cambra
Una vànova \petita/, prima, de poca valor.	1441		65		Cambra
Una vànova e un drap de ras	1459		69	20 ll.	
Una vànova petita, obrada als caps, barrada per lo mig, tal la sotana com la cara, squexada	1460	Obrada als caps, barrada al mig	71		
Una vànova ab fulles de llor, ab la sotana de lenç, gran e ben complida	1460		71	142 s.	
Vànova, ab fulles de llor, ab la sotana de canamiç cru, gran e ben complida, per a tot lit	1460	Amb fulles de llorer, sotana de canamís	71	70 s.	
Una vànova petita, squinçada al mig e foradada.	1460		71	5 s., 7 d.	
Una vànova, la cara de lenç, molt la[rga e] sotil, obra de rajola, e la sotana de stopa	1461	Llenç, amb dibuix d'obra de rajola; sotana d'estopa	73		
Una vànova de lenç, de tres teles e miga, e la sotana de tramat, obrada obra de rajoles	1461	Llenç; sotana de tramat; obra de rajoles	73		Cambra
Una vànova petita, de obratge de ondeta prima	1461	Ondada	73		Entrada
Una bella vànova de lenç e de cotó	1461	Llenç i cotó	74	3 ll., 12 s.	
Vànova prima	1461		74	1 ll., 10 s.	
Una vànova	1461		74	60 s.	
Huna vànova cuberta de lenç, de dues parts, ab fulles de laurer e roses	1462	Llenç, decorada amb fulles de llorer i roses	75		Cambra
Una vànova plana, ab basteta, bona	1463	Amb basteta, plana	79		Cambra
Una vànova blanqua, petita, grossa	1463		79		Cambra
Hun vanovó de lit de repòs	1463		79		Cambra del difunt
Una vànova petita ab basteta	1463	Amb basteta	80	30 s.	
Una vànova ab basteta, oldana, petita	1463	Amb basteta	80	9 s.	
Una altra vànova, ab basteta covinent	1463	Amb basteta	80	50 s.	
Una vànova tota blanca	1463	Blanca	81		Cambra

Una vànova blancha, de lenç, e la sotana de stopa	1463	Llenç, sotana	81		
Una vànova prima, de lenç, ab obra de puntes o de ondes	1463	Llenç, ondada	81		Seu
Altra vànova blanca, de lenç, ab obres de ondes	1463	Llenç, ondada	81		Seu
Una vànova grossa, de pare mare, ab scata de peys, grosa	1463	Escata de peix	81		Seu
Una vànova de tela migancera, ab cotó, de obratge de pechines	1463	Cotó, petxines	82		Cambra
Una vànova de cotonina blanqua	1468		95		Cambra del difunt
Una vànova prima, ab la cara de tela e la sotana de tela grosseta, ab obres de fulles de lor e altres obres, bona	1472	Tela, fulles de llorer	96		Cambra del difunt
Altra vànova, ab la cara de lenç e la sotana de stopa enbotida, ab obres de fulles de lor e altres obres, bona	1472	Llenç, stopa, fulles de llorer	96		Cambra del difunt
Hun cubertor ho vànova, de vert e groch	1474	Verd i groc	97		Sala
Hun sobrelit de vert e groch, a modo de vànova	1474		98	55 s.	
Una vànova prima, ab puntes	1478	Amb puntes	99		Recambra
Una vànova blancha, com a cubertor, cara de tela e sotana canemís.	1478	Canemís	99		Recambra
Una vànova prima, blancha	1478	Blanca	100	110 s.	
Una vànova prima	1481		101		Casa
Un troç de vànova prima, squexada	1481		102		Estudi
Altra taula, en què ha una vànova de cotonina, ab obra de miga regola, cuberta ab hun lançol, oldà	1482	Cotinina, mitja rajola	103		Entrada del celler
Una vànova prima, de tela, obra de daus	1482	Tela, daus	103		Cambra gran
Una vànova prima, molt oldana	1482		103		Cambra del difunt
Una vànova grossa, de cotonina, ab senyal de roses	1482	Cotonina, senyal de roses	103		Sala major
Una vànova, cuberta de stopa, molt gastada, de cotó	1482	Cotó, coberta d'estopa	105		Cambra
Una vànova molt dolenta	1482		107	3 s.	
Una altra vànova molt dolenta	1482		107	6 s., 1 d.	
Dues vanovetes	1483		108		Cambra del difunt
Una vànova blanqua de tela, a modo de ondes	1483	Ondada, blanca	109		Cambra del difunt
Huna vànova de lenç, grossa	1483	Llenç	109		Cambra del difunt
Primo, una vànova prima, de lenç, escacada	1483	Llenç, escacat	110		Perxe
Altra vànova de lenç, a modo de fulles de lor	1483	Llenç, fulles de llorer	110		Perxe
Una vànova de lenç, prima	1483	Llenç	110		Cambra del difunt
Una vànova bona, a modo de miga regola	1483	Decoració de mitja rejola	111		
Huna vànova prima	1483		112	30 s.	
Una vànova esquexada als caps	1483		112	30 s.	
Una vànova prima de lenç	1484	Llenç	114	100 s.	
Huna vànova esquexada	1484		114	16 s.	
Una vànova blanqua, ab roses	1492	Blanca, amb roses	120		Cambra de la sala
Una vànova blanqua ab roses	1492	Amb roses	121	70 s.	
Una vànova de estopa	1500		123		Cambra del difunt
Una vànova de lenç, prima	1500		123		Sala

Una vànova grosa	1504		125		Cambra
Una vanoveta prima, ab la una cara de lenç y l'altra de pare y mare[89]	1504	Llenç	125		Cambra
Altra vànova bona, ab la una cara de lenç y l'altra de stopa	1504	Llenç, stopa	125		Cambra
Una vànova prima, petita, de lit de repòs, sotana y cuberta de lenç comú	1504	Sotana i coberta de llenç	125		Cambra del difunt
Una vànova prima	1504		126	48 s.	
Una vànova petita	1504		126	41 s.	
Una vànova	1504		126	61 s., 6 d.	
Sobre la caxa, hun troç de vànova molt dolenta	1507		128		Cambra de la tia
Una vànova de tela, ab senyals redons	1507		128		Cambra
Una vànova oldana, de ragoleta	1507	Dibuix de rajoles	128		Cambra
Troç de vànova, vell, sobre lo transpontí	1509		130		Estudi
Una vànova	1509		130		Cambra del difunt
Una vànova	1509		130		Cambra del difunt
Tres vànoves ga servides, la una molt dolenta	1510		131		Cambra de la cuina pintada
Huna vànova, ab mostres de roses	1518	Decorada amb roses	133		Cambra
Huna vànova petita	1518		133		Cambra
Hun coffre esquenut, gran, de pi, en lo qual y ha huna vànova dolenta	1518		133		Cambra de la capela
Huna vànova prima	1518		133		Cambra
Cotó de una vànova que desfferen	1518		133		Cambra
Tres vànoves grans, primes y bones	1518		133		Cambra
Huna vànova de domàs vert, gran, for<r>ades de tela verda	1518		133		Cambra damunt la de la senyora
Huna vanoveta de domàs vert, per al bres	1518	Domàs verd	133		Cambra
En lo hun cofre, huna vànova nova	1518		134		Cambra en la sala
Huna vànova oldana de la casa	1518		135		Cambra nova
Huna vànova sufficient, tot de la casa	1518		135		En la cambra de parament
Dues vànoves, semblant a les altres	1518		135		En la cambra de parament
Una vànova, dos lançols	1521		137		Cambra del difunt
Un tros de vànova	1522		138	2 s., 6	
Una vànova vella squexada, un troç de vànova vella	1522		138	15 s.	
\Cinch/ vànoves bones /y\ modernes, de tela, de diverses mostres	1523		141		Sala
Quatre vànoves de diversos obrages, ga servides	1523		142	5 ll.	
Un lit de posts, ab tres matalaços, una vànova e un bancal	1527		143		Recambra de l'estudi
Una vànova de lenç, servida, en algunes parts foradada	1529	Llenç	144		Cambra del difunt
Una vànova blanqua de lenç, rahonable	1529	Llenç, blanca	144		Cambra
Una vànova de cotonina, de miga ragola, de la forma maior	1529	Cotonina; rajola	145		Rebost

[89] La roba de pare i mare era un tipus de teixit, tal com resta ben clar en aquesta anotació. Segurament era de més bona qualitat.

Altra vànova, la una part de cotonina, l'altra de lenç, de mostres[90] de lasos	1529	Cotonina, llenç	145		Rebost
Altra vànova de cotonina, de la forma maior, a manera de creus	1529	Cotonina, creus	145		Rebost
Una vànova de lenç gros, de cenyal de [...].	1529	Llenç	145		Rebost
Altra vànova gran de cotonina, molt bona	1529	Cotonina	145		Rebost
Una vànova de part de cotonina, de la altra de lenç, de la forma major	1529	Cotonina, llenç	145		Sala
Una vànova prima, <no> usada, y altra usada; la bona és la una part de cotonina, l'altra de lenç	1529	Cotonina, llenç	145		Cambra
Una vànova de la forma major, de cotoni<n>a, molt oldana	1529	Cotonina	145		Cambra
Una vànova de lenç comú, scaquegades, servida	1529	Llenç, escacat	145		Cambra
Tres vanovetes de faxar de minyons[91] y una vanoveta, dolenta tot.	1529		145		Cambra
Una vànova ussada	1529		146		Cambra del difunt
Una vànova gran de cotó, ussada	1529	Cotó	146		Cambra
Una vànova ja usada	1539		149		Recambra
I cofre gran de fusta de pi, dins lo qual havia dos vànoves grans, molt servides	1539		149		Recambra de la saleta
I vànova molt dolenta	1539		149		Cambra de la tia
Dues vànoves xiques, la una raonable y l'altra dolenta	1545		150		Sala gran
Un lançol hi una vànova aldana[oldana]	a1550		151		Rebost
Una vànova aldana y un travesser	1550		152		Cambra
Una vànova dolenta	1550		152		Cambra del difunt
Una vànova dolenta	1550		153	10 s.	
Una vanoveta vella y huns tovallons y altres coses	1550		153	10 s., 6 d.	
Una vànova dolenta	1550		153	11 s., 6 d.	
Una vanoveta vella y huns tovallons y altres coses	1550		153	10 s., 6 d.	
Una vanoveta vella y huns tovallons y altres coses	1550		153	10 s., 6 d.	
Dues vànoves blanques, bones	1559		161		Cambra
Una vànova dolenta, y un travesser	1563		168		Cambra
Una vànova ja molt dolenta	1563		169	8 s.	
Una vànova gran, blanca y usada	1568	Blanca	177		Cambra del difunt

[90] Mostra: potser dibuix teixit o estampat a la roba. En un document de l'any 1515: "*Un albernú blau e una merlota, tot embotonat ab mostres de satí carmesí*". DCVB.

[91] En moltes representacions de l'època veiem infants acabats de néixer "faixats". N. ORME, *Medieval children*, Yale University Press, New Haven – Londres, 2003 (primera edició 2001), p. 12 i 61; P. RICHÉ – D. ALEXANDRE-BIDON, *L'enfance au Moyen Âge*, Seuil – Bibliothèque nationale de France, París, 1994, 3, 54, 57, 66 ("*il est vêtu à l'italienne, d'un maillot composé de fines bandelettes souplement enroulées autour de son corps, immobilisant les membres*"), p. 75.

20.11 Cócera

Les cóceres o alcóceres eren, segons el DCVB, "*una mena de vànova o d'edredó*". Normalment era farcida de fluixell o de plomes fines d'ocell. En certa manera és possible que aquesta paraula d'origen àrab substituís la paraula plomassa, que trobem a l'alta edat mitjana. Fixem-nos en què diuen els inventaris i encants conservats a l'ACL, dels segles XIV - XVI, amb relació a l'objecte que anomenen cócera o alcócera.

Objecte: Cócera	Data	Farcida amb i colors	Núm.	Preu	Situació
Unam alcocceram et IIIes lodices	1347		4		
Iª alcócera ab fluxel e I traverser	1347	Fluixell	5	35 s.	
Una alcócera	1376		11		Cambra major
Una cócera	1377		13		Cambra del difunt
Una cócera ab son travesser[1]	1387		22		Sala
Una cócera de pocha valor	1387				Cambra
Una alcócera ab listes blaves	1387	Llistes blaves	23	40 s. barcelonesos	
Iª cócera	1387		23	57 s., 6 d. barcelonesos	
Iª alcócera	1387		24		Cambra
Una cócera	1388		25	101 s., 6 d.	
I cócera squinçada, de pocha valor	1388		26		Cambra
Iª plomaça a manera d'alcócera	1388		26		Cambra
I cócera oldana, de pocha vallor	1393		33		Cambra del difunt
Iª cócera	1393		33		Cambra sobirana
Una alcólcera de ploma, ab lo traveser, tot de una color	1393	De color	34	7 ll., 10 s. [150 s.]	
Una alcócera listada, ab listes blaves	1393	Llistes blaves	34	40 s., 3 d.	
Iª cócera de fluxell, ab son bell traversser	1393	Fluixell	35		Cambra del difunt
I lit de posts, hon lo dit defunt morí, ab sa màrfega bona e cócera e traversser, tot de fluxell	1398	Fluixell	47		Cambra del difunt
Una cócera oldana	1399		48		Cambra del difunt
Una cócera pocha	1399		48		Cambra blanca
Iª alcócera cuberta de fustani, ab listes blaves, ab I travecer de pocha valor	1399	Fustani, llistes blaves	49	51 s.	
Iª cócera	1399		49		
I troç de fustani de cócera	1403	Fustani	58		Recambra
Una alcócera ab son travesser	1441		65		Cambra
Una alcócera ab dos coxinals o traversers, un vayrat de diverses colós, squinzat	1441		65		Recambra
Un lit de posts ab sa màrfega, alcócera e coxinals	1441		65		Cambra
Una alcócera e son coxinal	1441		65		Cambra
Una cócera,	1462		76		Cambra

[1] Travesser: coixí llarg, que va de banda a banda del llit. DCVB. Hem estudiat els travessers en un altre apartat precedent.

Una alquócera de fluxell, bona	1463	Fluixell	79		Cambra del difunt
Una quócera	1463		80	40 s.	
Un matalaff ab la cara de cócera e la sotana blancha, ab bona lana	1472		96		Cambra del difunt
Un travesser ab cuberta de cócera, ab fluxel, oldà	1472		96		Cambra del difunt
Una alcócera petita	1483		110		Cambra del difunt
Hun travesser a modo d'alquócera.	1483		111		
Una alcócera de fluxel, ab listes blaves	1507	Fluixell	128		
Una alcócera nova, buyda	1523		142	1 ll. (estimació)	
Una \al/cócera buyda	1527		143		Estudi
Una alcócera de fluxem [fluixell], ja servit tot	1539	Fluixell	149		Recambra
Un lit ab sos banchs y posts de àlbe<r>, ab una alcócera y tres matalassos de lana bona, ja algun tant servits	1545		150		Cambra dins l'estudi
Tres matalaffs y una alcócera	1550		152		Cambra del difunt

Al DCVB, a l'hora de trobar exemples d'esments antics d'aquesta paraula cócera copia un document del segle XIV on es parla d'"*una cócera de ploma*" i un altre, de l'any 1490, fet a Vic, en què es descriu "*una cóssera de fluxell petita, ab cuberta cosseril*"; també remet a un text de Ramon Llull en què considera una gran comoditat poder jeure en cóceres i ho compara amb dormir sota un cobertor de seda ("*Jaher en cósseres e en blans lits, e en lançols e cubertors de seda*"). Certament, a més, el fet que la cócera estigués farcida de plomes ens fa pensar que era més semblant a un edredó que no pas a una vànova o cobrellit. Podem assenyalar les seves característiques a partir d'allò que diuen els inventaris i encants conservats a l'ACL.

- Trobem esments de cóceres al llarg de tot el període estudiat. El primer esment és de l'any 1347 (doc. 4). El darrer esment és del 1550 (doc. 152); no podem pas afirmar, però, que es deixés de fer ús d'aquesta paraula posteriorment.[2]

- La major part de les cóceres es relacionen amb els llits i, per tant, es poden situar a les cambres. Això no vol dir que no n'hi hagués alguna en altres espais, com pot ser la sala, a la recambra o fins i tot a l'estudi.

- Un dels aspectes més evidents és que les cóceres eren farcides, eren plenes de plomes menudes. Els documents ens parlen del fluixell que, tal com descriu el DCVB, era la "pelussa fina o el plomissó dels ocells".

- La coberta dins la qual hi havia el fluixell podia ser decorada, per exemple amb llistes de color blau, com trobem esmentat en diversos documents (docs. 34 i 49).

[2] És una paraula que també existí en castellà. Per exemple a la zona de Burgos, Segovia, La Rioja o Álava, el terme amb les seves múltiples variants formals (cócera, cróçeda, cocedrón, cólcedro) ha quedat reduït a algunes zones com a un localisme lèxic, amb un ús geogràficament limitat al llarg del segle XVII. A la zona de Burgos però, manté encara una forta vitalitat al llarg d'aquest segle. Vegeu: José RAMÓN MORALA, "Relaciones de bienes y geografía lingüística, *Cuadernos del Instituto Historia de la Lengua* (2012), 7, 306-307.

- Les cóceres eren força cares. Eren un objecte bo i gens econòmic. Com es reflecteix en el text de Ramon Llull que hem citat més amunt, eren gairebé un símbol de riquesa o d'ostentació. Tenien un preu que, als encants, podia oscil·lar entre 40 sous i més de 100 sous. Moltes vegades estaven però tan estretament lligades al coxí travesser que es venien alhora, fet que fa sigui més difícil fer-ne una valoració.

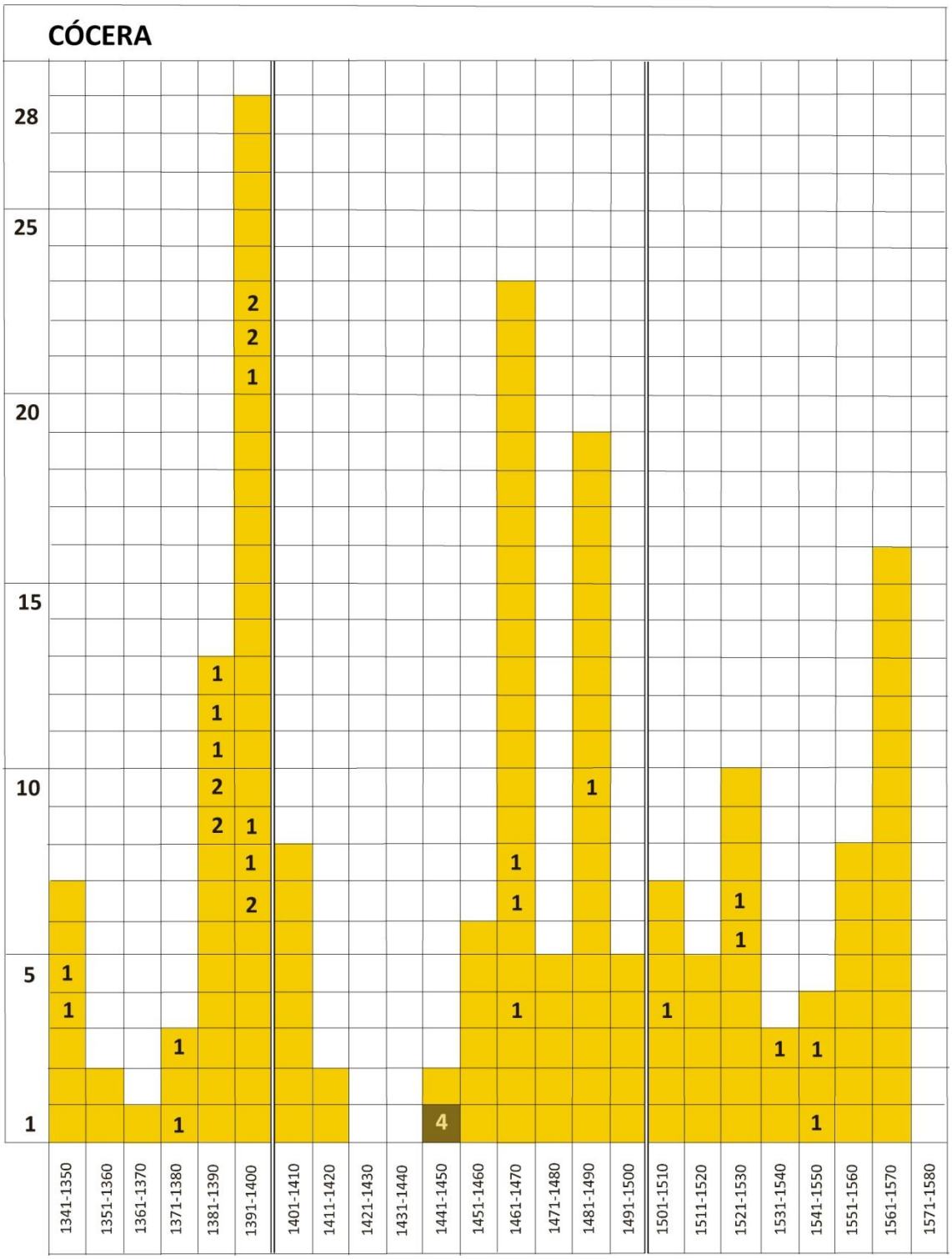

En el quadre de barres annex, on se situen totes les cóceres que esmenten els documents consultats, veiem que n'hauríem pogut trobar en cases de Lleida al llarg dels tres segles. També

veiem que no en podia tenir tothom i que qui en tenia només en solia posseir una o, com a màxim, dues, a casa seva. Només trobem un cas d'algú que tingués quatre cóceres en el seu habitatge.

20.12 Estrall i estrallenca

Segons trobem al DCVB, un estrall era un cobertor de llit. S'hi fa esment de diversos exemples de documents medievals: "*mig estrayl esquinçat*" (any 1329), "*un strayl barrat de groch e de vermeyll*" (any 1400). No fa, tanmateix, cap esment de la paraula *estrallenca*, certament emparentada amb el mot estrall. Coromines ens il·lustra d'altra banda que els estralls, una mena de flassades o vànoves gruixudes, ja són esmentats en documents fets cap a l'any 1200 (*strails)*.[3] Com fem sempre, en primer lloc inclourem una taula amb tots els esments d'aquests dos objectes semblants –els estralls i les estrallenques– que trobem als inventaris i encants de la ciutat de Lleida dels segles XIV - XVI.

Objecte: Estrall i estrallenca	Data	Decoració	Núm.	Preu	Situació
Iªestrayll	1345		2		Cambra de la serventa
I estrayll	1345		2		Cambra superior
I estrayll listat	1345	Llistat	2		Cambra
Iª strallenqua seu tapit	1345		3	3 s., 11 d.	
Una estralenqua listada	1354	Llistat	8		Estudi
Iª strayllenca, ab listes vermeylles, blaves, grogues	1388	Llistes vermelles, blaves i grogues	25	8 s.	
Iª altra, ab listes vermeylles, a manera de estraylencha, oldana	1393	Llistes vermelles	33		Cambra
I guaenga a manera de straylencha.[4]	1393		33		Cambra del difunt
Iª flaçada ab listes vermeylles, a manera de straylenca	1393	Llistes vermelles	34	9 s.	
Iª straylenca oldana, a ssenyal real	1394	Quatre llistes vermelles i llistes grogues	37		Cambreta petita
IIes estraylenques oldanes, ab listes blanques e vermeylles, que stan damont la colga	1396	Llistes blanques i vermelles	40		Cambra major
Un strayl oldà, listat de diverses colors, ab una cuberta obrada de seda squinçada	1396	Llistat	41	4 s.	
Sis strayls oldans, de diverses colós	1396	Diversos colors	41	22 s., 6 d.	
Iª strayllenca ab listes vermeylles e grogues	1399	Llistes vermelles i grogues	53	11 s.	
I troç de straylenca	1399		53	4 s., 2 d.	
Iª straylencha, ab diverses listes	1401	Llistes	55		Cambra
Huna flaçada estrellenca	1464		88		

El que trobem als documents de Lleida dels segles XIV - XVI ens permet d'aclarir alguns aspectes sobre els estralls i les estrallenques.

- Un primer aspecte és que veiem que era un producte (o un nom) clarament medieval, que no va superar la "barrera" del segle XV. La major part dels que tenim documentats són del segle XIV. L'any 1401, encara s'esmenta una estrallenca. Després res més. Només l'any 1464 es fa esment d'"huna flaçada estrellenca". Al segle XVI ja no hi ha cap esment. És d'aquelles paraules –no és pas l'única- que no va arribar a l'edat moderna; va morir abans del 1500.

[3] Joan COROMINES, DECLC III, 792
[4] És interessant que s'assenyali la semblança entre una "*guadenga*" i una "*estrallenca*".

- Els estralls i les estrallenques eren de diversos colors i usualment tenien dibuixades llistes també de diferents colors.

- És interessant d'assenyalar la possibilitat de confondre les estrallenques amb les guaengues (que estudiem en un altre apartat). S'hi diu, al document 33: "*I guaenga a manera de straylencha*" (any 1393).

- Un altre document molt interessant és el 40, que ens recorda, en aquest cas, que hi havia dues estrallenques (que eren velles), que s'estaven damunt de la "colga", el llit.

- També ens aclareix algunes coses el document 41 (any 1396), que ens recorda que els estralls podien tenir una coberta de seda (en aquest cas desgraciadament esquinçada). Això ens pot fer pensar que usualment eren farcides de llana o de fluixell i que per aquest motiu tenien unes cobertes. Per desgràcia tenim poca informació.

- Gairebé totes les trobem a les cambres, cosa que és normal atès el seu lligam amb els llits.

- El seu preu oscil·lava entre uns 8 sous i uns 11 sous. Certament, si l'estrall era molt "oldà", envellit, podia arribar a valdre només 4 sous.

- Diguem per acabar que no només hi havia estrallenques a Lleida. També en trobem a la Catalunya Vella. En una casa de la plaça de Bagà (al Berguedà), l'any 1365, hi havia "*un sobrellit de pells e ab una strayllencha*".[5]

[5] J. SERRA I VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*, vol. 2, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1947, p. 262.

20.13 Tapit

El tapit era, d'acord amb el que diu el DCVB, una mena de catifa. En la documentació catalana ja s'esmenta molt aviat aquest mot. En la lleuda de Cotlliure de l'any 1249 ja se'n fa esment. En un inventari d'Alfons IV es menciona, per exemple, "*I tapit o catiffa rasa ab senyals de les armes que·l senyor rey feya com era infant*". Què trobem als documents de Lleida?

Objecte: Tapit	Data	Material i color	Núm.	Preu	Situació
I tapit	1345		2		Cambra major
Iª strallenqua seu tapit	1345		3	3 s., 11 d.	
I tapit	1345		3	18 d.	
Un tapit	1354		8		Estudi
I tapit	1376		11		
[I ban]cha, ab i tapit poch, dessús	1383		16		Casa prop de l'estudi
I tapit oldà, de color vermeyla e groga	1387	Vermell i groc	23	7 s., 6 d.	
I tapit vermell	1399	Vermell	49	17 s.	
I altre tapit vermell	1399	Vermell	49	12 s.	
\un tapit/ , ab lo guarniment blanch	1460		70		Sala
Hun tapit velós, que sta sobre la caxa del capítol, dins la segrestia	1464	Pelut	92		Sagristia
Tres tapits sive catifes, grans, peludes, a manera de drap de velut	1464	Pelut	92		Sagristia
Un coxí blanch de llana y un tapit de pèl de boch	1522	Pèl de boc	138	8 s.	
Una vànova vella squexada, un troç de vànova vella, un paper pintat y un troç de tapit dolent	1522		138	15 s.	
Una tapida de seda, ab listes de moltes colós, ya molt oldana	1529	Llistes de colors	145		

Hom té la impressió que el tapit era especialment un drap o teixit que es col·locava sobre els mobles per a protegir-los i com a ornament. També podia ser una mena de catifa per cobrir el terra de les cambres. Amb relació amb aquestes dades, podem dir:

- Trobem esmentats tapits al llarg de gairebé tot el període estudiat. El primer és de l'any 1345 (doc. 2) i el darrer de l'any 1529 (doc. 145).

- És interessant que en un cas es confongui amb una estrallenca (que hem estudiat en un apartat precedent) ("*Iª strallenqua seu tapit*", doc. 3) i en un altre cas aquest mot tapit sigui sinònim de catifa (que també estudiem a part) ("*tapits sive catifes*", doc. 92) o bé s'assenyali la seva semblança amb un drap de vellut, pelut.

- Cal assenyalar que de vegades era de colors, per exemple de color vermell o de color vermell i groc.

- Només un cop se n'esmenta el material. En aquest cas hom diu que era de pèl de boc. Això no suposa pas que tots els altres també ho fossin. Certament, gairebé tots devien ésser, això sí, peluts.

- Trobem els tapits sobretot a la cambra, a l'estudi i a la sala.

- Tal com trobem al document 16 *("[I ban]cha, ab I tapit poch, dessús*"), hem de pensar que se situaven sobre els mobles, com banques o com taules. En certs aspectes eren doncs semblants als bancals (que estudiem en un altre apartat).

- Un tapit podia valdre, de segona mà, de 12 sous a 17 sous. És cert que un que era "oldà", envellit, va valdre només 7 sous i mig i que per un que semblava un estrall (o una estrallenca) només en van pagar 3 sous i 11 diners.

- Al document 145 s'esmenta "*una tapida de seda, ab listes de moltes colós, ya molt oldana*". No sabem pas què era. Aquesta paraula no s'esmenta al DCVB. Cap pensar que devia tenir una funció semblant a la que tenia el tapit, tot i que les seves característiques eren prou diferents: el tapit era pelut, mentre aquesta tapida era de seda.

20.14 Plomàs o plomassa

Mentre hi ha objectes o noms d'objectes que comencem a trobar al llarg dels segles del període que estudiem en aquest treball (segles XIV - XVI), n'hi ha d'altres que sembla com si "morissin" en aquests segles. Amb tot, sabem que tenien una llarga tradició. Sabem de vegades fins i tot que ja s'esmenten en documents de l'alta edat mitjana; tanmateix, el nombre d'esments d'aquests objectes minva o fins i tot s'estronca definitivament al llarg d'aquests segles que estudiem, que són a cavall entre l'edat mitjana i la moderna. Aquest és el cas del que passà amb els plomassos o plomasses. Al diccionari de J. F. Niermeyer, amb relació al mot *plumacium*, que considera un llit de plomes o un oreller, remet a dos exemples prou representatius d'aquestes dues possibilitats, dels dos significats que podia tenir aquest nom. El primer text diu "*in lecto nihilo palea nisi strato et pro plumacio posito tantummodo ligno*" (que es pot datar vers l'any 1050), que correspondria al primer cas; el segon text diu "*in lecto [...] pro plumacio capiti suo petram subponere consuevit*" (datat entre els segles IX i X), que ens remet més aviat a un coixí (massa tou per a la santa que el rebutja).[6]

Si ens hi fixem en la taula annexa, ens adonem que tots els esments d'aquest objecte són del segle XIV.

Objecte: Plomàs	Data	Material o color	Núm.	Preu	Situació
Uns plomaça e un plomaç	1354		8		Cambra baixa
I plomaç vermeyll e grog	1385	Vermell i groc	20		Castell de Bellvís
Una plomaça de pocha valor	1387		22		Cambra
Iª plomaça a manera d'alcócera	1388		26		Cambra

La definició que trobem al diccionari de plomàs o plomassa és que és una mena de coixí de plomes (d'aquí en ve el nom) o edredó. En principi, sembla que les plomasses havien de ser més grans que no pas un coixí. En el primer exemple, de l'any 1354 (doc. 8), sembla que facin la funció d'un matalàs (recordem que els matalassos també eren plens de plomes). En el darrer, gairebé s'identifiquen amb les cóceres o alcóceres.

En conjunt, però, podem assenyalar que sabem poques coses sobre les plomasses en aquest període. Sabem, això sí, que cal relacionar-les amb els llits. Sabem que podien ser de diversos colors. No sabem pas, tanmateix, quin preu podien tenir. Parlarem més d'aquesta mena d'ededrons en parlar de les cóceres o de les guaengues i també dels coixins.

[6] J. F. NIERMEYER, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, E.J.Brill, Leiden, 1984, p. 810.

20.15 Guaengues

Com hem dit amb relació als plomassos i les plomasses, hi ha paraules que neixen en aquesta època de trànsit de l'edat mitjana a la moderna; n'hi ha d'altres que sembla que hi moren. És així també en el cas de la guaenga. Trobem esmentades guaengues en documents de cap a l'any 1000. Així, en un document de l'any 1094 es diu que hom deixà a un tal Gerbert Mir "*guadenga I et colcedra I et plomaz I*" (certament: una guaenga, una cócera i un plomàs). De fet, s'ha trobat referències encara en documents més antics, del 1066, en què per cert reben el nom de guadengs. En un document del 1097, ja es fa esment d'"*I guadenga cum listas blavas*". D'acord amb el parer de Joan Coromines, aquesta paraula tenia el mateix origen que el mot vànova, malgrat la diferència, que creu deguda en part a una "adaptació al trivial sufix germanoide –*enga*; majorment si tenim present el gran paper de les dones germàniques en la filatura i sastreria dels legionaris del *limes* romà, que tingué tantes conseqüències en la germanització dels noms dels colors [...]."[7]

Als documents de Lleida, en concret als inventaris i encants, hi ha força esments de guaengues. Els traslladarem a una taula i després en comentarem els aspectes més importants.

Objecte: Guaenga	Data	Motius decoratius	Núm.	Preu	Situació
Iª goenga	1343		1	7 s.	
Iª goenga	1343		1	3 s., 8 d.	
Iª guaengua	1345		2		Cambra de la serventa
Una guaenga ondada	1345	Ondada	2		Recambra
Iª guaenga	1345		2		Cambra
I goenga squinçada	1345		2		
Iª goenga	1345		3	7 s., 2 d.	
Iª guaenga	1345		3	3 s., 11 d.	
I goengua	1347		5	7 s., 7 d.	
II gaengues oldanes	1354		9		Cuina
Iª guaengua blancha, listada	1376	Blanca, llistada	11		Recambra
Una goenga blancha, ab diversos colós als caps	1377	Blanca, colors	13		Cambra a prop l'andador
Una goenga de borres, squinçada, de diverses colós	1377	Borra	13		Cambra a prop l'andador
Dos pedaços de guenga.	1381		15		Cambra
Iª guaengua blanqua, ab listes verm[eylles]	1385	Blanca, llistes vermelles	20		
II guaengues blanques, ab listes a cada cap	1385	Blanca, llistes als caps	20		
Una goengua blanqua, ab listes vermeyles	1387	Blanca, llistes vermelles	23	18 s. barcelonesos	
Iª guaenga oldena [oldana], ab	1387	Llistes vermelles i	24		Sala

[7] Joan COROMINES, DECLC, vol. IX, p. 42. Les referències documentals de l'edat mitjana central provenen d'aquesta font.

listes vermelles e grogues, oldana		grogues			
V guaengues enfre unes e altres	1387		24		Cambra
Iª guaengua oldana	1387		24		Cuina
Iª goenga de lana, ab listes groges, vermeles e verts	1393	Llana, llistes grogues, vermelles i verdes	33		Cambra del difunt
Altra goenga de lana, ab listes negres, blanques e grogues, oldana	1393	Llana, llistes negres, blanques i grogues	33		Cambra del difunt
Altra goenga de lana, ab listes burelles, negres	1393	Llana, llistes burelles i negres	33		Cambra del difunt
I guaenga a manera de straylencha[8]	1393		33		Cambra del difunt
Una guaenga ab listes, de lana d'Aragó	1393	Llana d'Aragó, llistes	33		Cambra
Iª guaenga oldana, de lana de Aragó	1393	Llana d'Aragó	33		Cambra de la dona
Una guaenga \nova/, listada ab listes morades e verts e grogues	1393	Llistes morades, verdes i grogues	34	30 s.	
Una \altra/ guaenga, ab listes balves[9], de bora	1393	Borra, llistes blaves	34	57 s.	
Una miga guaenga, \de pocha valor/, ab listes negres	1393	Llistes negres	34	2 s., 3 d.	
Una guaenga, ab \les listes/ vermelyes e negres	1393	Llistes vermelles i negres	34	10 s.	
Una altra guaenga, ab listes negres e vermelyes e grogues	1393	Llistes negres, vermelles i grogues	34	10 s.	
Una altra guaenga oldana, ab les listes negres	1393	Llistes negres	34	12 s.	
Iª guaenga \oldana/, listada ab listes vermeylles e negres	1393	Llistes vermelles i negres	34	7 s., 6 d.	
Iª guaenga	1393		34	9 s.	
Iª goenga de pocha valor	1396		43		
Una goengaça	1396		44	2 s.	
Iª goenga blancha, listada als caps ab listes verts	1399	Blanca, llistes verdes als caps	49	10 s., 2 d.	
Iª altra goengua blancha, squinçada, ab listes negres	1399	Llistes negres	49	4 s., 4 d.	
Iª guaengaça squinçada, de burell	1399	Burell	51		Celler
Iª guaengaça[10] a senyal real, que penge en la paret	1399	Senyal reial [les quatre barres]	51		Celler
Una geenga blanca, ab lestes vermeyles als caps; una altra goenga, lestada de blanc e de burel	1403	Llistes vermelles als caps Llistes blanques i de burell	59		Recambra
Una altra goenga blanca, ab lestes groges e v<e>rmeyles e negres	1403	Llistes grogues, vermelles i negres	59		Recambra
Una altra goenga real, de poca valor	1403		59		Recambra
Iª altra guaenga de lana d'Aragó, ab listes morades e	1403	Llana d'Aragó, llistes morades i negres als	60	4 s., 6 d.	

[8] És interessant que s'assenyali la semblança entre una "*guadenga*" i una "*estrallenca*".
[9] Sic. Per blaves.
[10] És curiosa aquesta guaenga, que era decorada amb les quatre barres sobre fons groc, que penjava a la paret.

negres als caps		caps			
Huna goenga blanqua, ab listes burelles	1460	Llistes de color burell [gris fosc]	70		Sala
Huna goenga blanca, ab listes groges, burelles e negres	1460	Llistes grogues, burelles i negres	70		Sala
Una goenga estrelenca.[11]	1460		70		Cambra
Dues goengues	1460		70		Casa
Una flaçada o goengua, tota blanqua	1463	Blanca	83	10 s.	
Una gouengua oldana, ab listes negres e blanques	1463	Llistes negres i blanques	84		
Una goengua de burell, tota negra	1463	Burell, negra	84		
Huna goenga, ab listes burelles	1464	Llistes burelles	90		Sala
Dos lits, quadencs, matalaços sens màrfeges y \sengles/ flaçades cardades, ben oldanes	1527		143		

El DCVB defineix "guadenga" o guaenga com una mena de flassada o manta. Ja hem vist que Joan Coromines es decanta, cercant-ne l'origen lingüístic, a considerar que aquest mot és un sinònim de vànova. Segons les dades que llegim a la taula annexa, podem dir:

- Trobem esmentades les guaengues des de l'any 1343 (doc. 1) fins a l'any 1527 (doc. 143). En aquesta data però ja trobem emprada la forma "*guadenc*", que és, com hem vist en els documents citats a l'inici (trets del DECLC), una variant que va existir paral·lelament a la forma principal guadenga (o guaenga). De fet, a part d'aquest esment tardà i excepcional, deixem de trobar guaengues l'any 1464 (doc. 90).

- D'acord amb la seva funció, el normal era trobar les guaengues a la cambra, especialment a la cambra on morí el propietari de la casa. Això no impedeix que per algun motiu no en trobem també en altres indrets de l'habitatge, com podien ser les recambres, les sales o fins i tot als cellers o a la cuina.

- La majoria d'aquestes guaengues eren fetes amb llana. Fins i tot, en un cas, es diu que era llana d'Aragó. En un altre cas s'assenyala que era feta amb borra.

- Cal assenyalar també el fet que en dos casos es consideri que les guaengues eren molt semblants a les estrallenques (o estralls). Així, al document 33 es diu "*I guaenga a manera de straylencha*" (any 1393) i al document 70, de l'any 1460, es parla d'"*una goenga estrelenca*". Assenyalem també que, tal com s'esmenta al DCVB, de vegades es considerava que algunes guaengues eren iguals que les flassades o fins i tot que tenien una certa semblança amb les plomasses (que eren en principi una mena d'edredó). En un document, de l'any 1384, de Montblanc es fa esment de "*tres goengues sive flaçades*" i encara, en un document del segle XIV, de Santa Coloma de Queralt, s'esmenta que hi havia"*una plomaça de sarzill a manera de goenga*".

- Eren uns teixits decorats, com les vànoves o les flassades. Tenien molt sovint llistes de diverses colors (que hem assenyalat a la taula) i també ones. Esmentem que fins i tot n'hi havia una que tenia dibuixat el senyal reial dels reis catalanoaragonesos, això és les quatre barres vermelles

[11] Una guaenga (o guadenga) semblant a un cobertor de llit (un estrall). A sota, al document 70, s'esmenta un 'sobrellit' o cobrellit amb aquestes mateixes característiques.

intercalades amb les barres grogues. Al seu propietari li va agradar tant que el va penjar a la paret com si fos un domàs; som a l'any 1399 (doc. 51) i cal dir que la paret era la del celler.

- El preu de les guaengues oscil·lava entre uns 10 sous i els 57 sous. Segurament les més econòmiques devien ser "oldanes" (envellides i malmeses), tal com trobem en el cas de la guaenga esmentada l'any 1393, que tenia llistes vermelles i negres i que fou comprada als encants per 7 sous i 6 diners o bé la guaenga blanca i esquinçada que, l'any 1399, va ser venuda per només 4 sous i 4 diners (doc. 49). Per contra una guaenga nova, amb llistes morades, l'any 1393 fou adquirida per la notable quantitat de 30 sous i una altra guaenga també llistada i de borra, com hem dit, va ser cedida a canvi de la molt elevada quantitat de 57 sous (és a dir, 3 lliures menys 3 sous).

20.16 Flassada

En la majoria dels llits esmentats als inventaris hi devia haver, quan feia fred, a part dels llençols, els coixins i les vànoves o cobertors, alguna flassada. De fet, en trobem, en aquest conjunt de documents, un nombre força considerable. Aquestes són algunes de les seves característiques:

- En trobem evidentment al llarg dels tres segles estudiats. La primera és esmentada al document 6, de l'any 1348, i la darrera al document 177, de l'any 1568.

- Aquestes flassades devien ser de llana. Fins i tot, moltes vegades es diu que eren fetes amb llana d'Aragó. Moltes de les flassades eren cardades, és a dir, després de ser teixides eren sotmeses a un cardat en les dues cares de la flassada per treure'n fils i proporcionar una textura pilosa i suau.[12]

- Solien ser de color blanc. N'hi havia algunes, de fet molt poques, que eren de colors, com el verd, el blau i el vermell o el burell.[13]

- Moltes de les flassades tenien llistes de diferents colors. N'hi havia dels colors següents (i normalment de dos o tres colors alhora):

- **Blanques**
- **Blaves**
- **Burelles**
- **Grogues**
- **Morades**
- **Negres**
- **Verdes**
- **Vermelles**
- **Violetes (violades)**

- En trobem sobretot a les cambres i de vegades a les recambres. Molt excepcionalment en podem trobar en altres llocs de la casa, com pot ser la sala, la cuina, el porxo, l'entrada, etc.

- Pel que fa als preus de les flassades, veiem que oscil·laven entre 3 o 4 sous i 58 sous. Les més barates devien ser molt velles i en mal estat de conservació. La majoria valien de 10 a uns 50 sous.

A continuació incloem la llista de flassades que trobem als inventaris i encants de Lleida, conservats a l'ACL (Arxiu Capitular de Lleida).

---

[12] Mª Ángeles GONZÁLEZ MENA, *Colección Pedagógico-Téxtil de la Universidad Computense de Madrid. Estudio e Inventario*, Consejo Social de la Universidad Computense de Madrid, Madrid 1994, p. 53.

[13] Segons María Ángeles González Mena això és una herència de cobertor o "manta-colcha" que també podia ser de colors: "La lana blanca se teñia en rojo, verde y negro, combinándose éste con uno de los otros dos, para obtener tejidos listados o a cuadros (...). Hay que señalar que las listadas eran las más baratas ya que su ejecución exigía un esfuerzo menor; las de cuados figuraban en el ajuar de todo labrador bién acomodado", Mª Ángeles GONZÁLEZ MENA, *Colección Pedagógico-Téxtil...,* p. 53.

Objecte: Flassada	Data	Material	Color	Núm.	Preu	Situació
II flaçades	1348			6		
Altra flaçada	1348			7	4 s., 6 d.	
VI flaçades de diverses colós	1354		Colors	8		Cambra
Una flaçada	1354			8		Celler
Una flaçada barrada de borres	1377	Borra	Barres	13		Cambra del difunt
I flaçada de borra	1377	Borra		13		
Iª flaçada de lana blanqua, ab listes blaves	1385	Llana	Blanc, llistes	20		Castell de Bellvís
Iª flaçada blanqua, ab listes vermeylles e negres, de pocha valor	1385		Blanc, llistes	20		Castell de Bellvís
I flaçada blanqua, ab listes vermeylles e blaves	1385		Blanc, llistes	20		Recambra
Una flaçada ab listes vermeyles	1387		Llistes	22		Cuina
Una altra flaçada ab listes negres	1387		Llistes	22		Cuina
Una flaçada oldana, ab listes vermeyles e grogues	1387		Llistes	22		Cambra
Dues flaçades ab listes negres e vermeyles	1387		Llistes	22		Cambra
Iª flaçada oldana, ab listes grogues, morades e negres	1387		Llistes	23	7 s., 7 d.	
Una flaçada blanqua, ab listes negres	1387		Blanc, llistes	23	9 s., 8 d.	
Iª flaçada blanqua, ab listes vermeyles, grogues e negres	1387		Blanc, llistes	23	15 s. barcelonesos	
Iª altra falaçada blanqua, ab listes vermeyles, grogues e negres	1387		Blanc, llistes	23	16 s., 6 d.	
Iª flaçada de borra, ab listes blaves e vermelyes	1388	Borra	Llistes	25	28 s., 6 d.	
Una flaçada ab listes negres e vermeylles e grogues	1388		Llistes	25	15 s.	
Altra flaçada, ab listes grogues e negres, ha ell matex	1388		Llistes	25	13 s., 6 d.	
Una altra flaçada, ab listes vermeylles, negres e grogues	1388		Llistes	25	30 s.	
I flaçada bla<n>qua, listada als caps	1388		Llistes	25	15 s.	
I flaçada de borra blancha, ab listes blaves, amplas als caps	1388	Borra	Blanc, llistes	26		Cambra
Iª flaçada blanqua, ab listes vermeylles e blaves	1388		Blanc, llistes	26		Cambra
Iª flaçada oldana, ab listes vermeylles e blaves	1388		Llistes	26		Cambra
Iª flaçada blanca, ab listes vermeylles.	1388		Blanc, llistes	26		Cambra
Una flaçada blancha, ab listes vermeylles ho quaix	1388		Blanc, llistes	26		Cambra
Iª flaçada ab listes grogues e vermeylles	1391		Llistes	27		Cambra
Iª fflaçada de borra blancha, ab listes blaves e vermeylles als caps	1392	Borra	Blanc, llistes	29		Cambra major
Iª flaçada blanca d'aragó, ab listes vermeylles als caps	1392		Blanc, llistes	29		Cambra major
Iª altra flaçada[14] blanca, veylla, ab lestes burelles e \Iª lesta/ blava	1392		Blanc, llistes	29		Cambra major
Miga flaçada axí matex d'aragó, ab listes vermeylles	1392		Llistes	29		Cambra major
Miga flaçada d'Aragó, ab listes vermeylles	1392		Llistes	29		Cambra major
Una flaçada oldana, listades[15] de moltes listes e diverses	1392		Llistes	29		Cambra major
Iª altra flauça<da>[16] esquinçada, ab listes negres	1392		Llistes	29		Cambra major
Una flaçada blancha, de borra, ab listes	1392	Borra	Blanc,	30	57 s.	

[14] Deia: *vermeylla*, ratllat.
[15] Sic. *Listada* (llistada).
[16] O quelcom semblant. Segurament: *flaçada*, flassada.

blaves e vermelles			llistes			
Dues mitges flaçades de lana d'aragó, ab listes vermeles e morades	1392	Llana d'Aragó	Llistes	30	22 s.	
Una flaçada listada, ab listes negres, oldana	1392		Llistes	30	17 s., 6 d.	
Iª flassada de borra, ab listes blaves al cap	1393	Borra	Llistes	33		Cambra del difunt
IIIes flaçades de lana d'aragó, oldanes, ab listes grogues, negres e vermeylles	1393	Llana d'Aragó	Llistes	33		Cambra
Iª altra, ab listes vermeylles, a manera de estraylencha, oldana	1393		Llistes	33		Cambra
Iª flaçada ab listes vermeylles, a manera de straylenca	1393		Llistes	34	9 s.	
Iª flaçada blanqua de lana, ab listes blaves e vermeylles al cap	1393	Llana	Blanc, llistes	35		Cambra
Iª flaçada de borra, ab listes vermeylles e verdes al cap	1393	Borra	Llistes	35		Cambra del difunt
Iª miga flaçada, ab listes blanques e blaves	1393		Llistes	35		Cambra del difunt
Iª flaçada blanqua, ab listes vermeylles e grogues, oldana	1393		Banc, llistes	35		Cambra
Iª altra ab listes vermeylles e grogues, oldana	1393		Llistes	35		Cambra
Iª flaçada listada de borra, listes blanques e burelles, que dix[17] que és de madona sança, neboda sua	1394	Borra	Llistes	37		Cambra del difunt
Iª flaçada esquinçada	1394			37		Cambra
Iª flaçada blancha ab listes vermeylles	1396		Blanc, llistes	40		Cambra menor
Miga[18] flaçada, ab listes morades e negres	1396		Llistes	40		Cambra menor
Iª flaçada oldana, ab listes vermeylles, la qual dien que és de don[19]Esteve de Puyaçola	1396		Llistes	42		Cambra del difunt
Iª altra flaçada de pocha valor, ab listes blaves e vermeylles	1396		Llistes	42		Cambra del difunt
I troç de flaçada, ab listes blaves e blanques e vertes	1396		Llistes	42		Cambra del difunt
IIII flaçad<e>s bones, de lana d'Aragó	1396	Llana d'Aragó		42		Cambra del difunt
Iª flaçada oldana	1396			43	12 s	
Iª flaçada de lana d'Aragó, ab listes vermeylles, grogues e verts	1396	Llana d'Aragó	Llistes	43	27 s.	
Iª flaçada de lana d'Aragó, ab <l>istes vermeylles als caps	1396	Llana d'Aragó	Llistes	43	21 s., 2 d.	
Iª flaçada oldana, de poqua valor	1396			43	4 s., 3 d.	
I troç de flaçada, listada ab listes blaves	1396		Llistes	43	3 s.	
[Mija] flaçada listada, ab listes vermeylles e negres e blanques	1398		Llistes	47		Cambra del difunt
Iies flaçades blanques, de lana d'Aragó, ab listes vermeylles	1398	Llana d'Aragó	Blanc, llistes	47		Cambra del difunt
Iª flaçada de pocha valor, ab listes blanques, negres e vermeylles	1398		Llistes	47		Cambra
Una flaçada de borra blava	1399	Borra	Blau	48		Cambra
Iª flaçada de bor<r>a blanqua, ab listes blaves	1399	Borra	Blanc, llistes	48		Cambra blanca
Flaçada blanqua, listada de vermeyl	1399		Blanc, llistes	48		Cambra blanca
Flaçada ab diverses listes	1399		Llistes	48		Cambra blanca
I flaçada de bor<r>a, listada de diverses colós	1399	Borra	Colors, llistes	48		Cambra
I flaçada de bor<r>a blanqua, listada	1399	Borra	Blanc,	48		Recambra

[17] Lectura difícil.
[18] Al davant hi deia: *Iª altra flaçada*, ratllat al damunt.
[19] Lectura dubtosa.

de vert			llistes			
Altra flaçada blanqua, ab listes negres, de pocha valor	1399		Blanc, llistes	48		Recambra
Iiii^e^ flaçades de lana d'Aragó, oldanes	1399	Llana d'Aragó		48		Cambra
Iª flaçada holdana, blancha	1399		Blanc	49	3 s., 2 d.	
Iª altra flaçada blancha, de pocha valor	1399		Blanc	49	2 s., 8 d.	
Iª flaçada blancha, ab listes vermelles	1399		Blanc, llistes	49	7 s., 6 d.	
Iª flaçada blancha, ab listes blaves e verdes e vermelles	1399		Blanc, llistes	49	14 s.	
Iª altra flaçada de diverses colós, de pocha valor	1399		Colors	49	5 s.	
Una flaçada blancha, listada de burell	1399		Blanc, llistes	49		
Una altra flaçada \grossa/, listada vermella, blava e blancha	1399		Vermell, blau, blanca	49		
Una flaçada blancha, ab listes vermelles e grogues	1399		Blanc, llistes	49		
Altra flaçada blancha, ab listes burelles	1399		Blanc, llistes	49		
Altra flaçada blancha, ab listes negres e vermelles	1399		Blanc, llistes	49		
Una flaçada blava, de borra	1399	Borra	Blau	49	50 s.	
Una flaçada blava, de borra	1399	Borra	Blau	49	50 s.	
VI flaçades de lana d'Aragó	1399	Llana d'Aragó		50		
VI flaçades blanques, ab listes de diversses colós als caps	1399		Blanc, llistes	50		
Dues flaçades blanques, ab listes vermelles als caps	1399		Blanc, llistes	50		
Dues flaçades barrades de vermeyll e grog, e la Iª esquinçada	1399		Barres	50		
Dues flaçades blanques ab listes vermelles als caps	1399		Blanc, llistes	50		
I altre seti, ab troces de carpita e de flaçada.	1399			50		
Dues flaçades	1399			50		
Iª fflaçada de lana d'Aragó, ab listes vermeylles e blanques, e altres	1399	Llana d'Aragó		51		Celler
Flaçades ... X sunt	1399			51		Botigueta
Una flaçada listada de vermell e I travecer, tot de pocha valor	1399		Llistes	52	3 s., 6 d.	
Una flaçada ab listes vermeylles	1399		Llistes	53	18 s.	
Iª flaçada ab listes vermeylles e grogues, oldana,	1399		Llistes	53	9 s., 7 d.	
Iª flaçada bona, ab listes vermelles e grogues	1399		Llistes	53	13 s.	
Iª altra flaçada, ab <l>istes vermelles e grogues, oldana	1399		Llistes	53	7 s., 3 d.	
Iª altra flaçada bona, ab listes vermeylles, grogues e negres	1399		Llistes	53	15 s.	
Iª flaçada oldana, ab listes vermeylles e grogues	1399		Llistes	53	10 s., 6 d.	
Iª flaçada oldana, ab listes vermeylles, negres e grogues	1399		Llistes	53	9 s., 2 d.	
Iª altra flaçada ab listes vermeylles, morades e grogues	1399		Llistes	53	11 s., 6 d.	
I troç de flaçada	1399			53	4 s., 2 d.	
Una flaçada de borra, ab listes negres de borra	1401	Borra		55		Cambra
Iª fflaçada blancha, ab listes blaves de borra, ab listes blaves, bona	1401	Borra	Llistes	55		Cambra
Iª flaçada oldana, ab listes amples, blanches, vermeylles e grogues	1401		Llistes	55		Cambra
Iª flaçada oldana, de lana d'Aragó	1401	Llana d'Aragó		55		Cambra

Iª altra flaçada de lana d'Aragó, oldana	1401	Llana d'Aragó		55		Cambra
Iiª flaçades de lana d'aragó, ab listes negres, morades e grogues	1402	Llana d'Aragó	Llistes	57		
Iª altra fflaçada, ab listes grogues e vermeylles	1402		Llistes	57		
Iª flaçada de lana d'Aragó, ab listes vermelles e grogues e blanques	1403	Llana d'Aragó	Llistes	58		Cambra del difunt
Iª altra flaçada de borra, oldana, ab listes vermeylles als caps	1403	Borra	Llistes	58		Cambra del difunt
I altra flaçada \nova/, de borra, ab listes blaves e blanques e verts	1403	Borra	Llistes	58		Cambra del difunt
Iª altra flaçada de lana d'Aragó, ab listes vermeylles als caps	1403	Llana d'Aragó	Llistes	58		Cambra del difunt
Iª flaçada de lana d'Aragó, ab listes als caps vermeylles e negres e blanques	1403	Llana d'Aragó	Llistes	58		Cambra del difunt
Iª altra flaçada blanqua, de lana d'Aragó, oldana, ab listes \verts/ als caps	1403	Llana d'Aragó	Blanc, llistes	58		Cambra del difunt
Iª flaçada oldana, de pocha valor, \apedaçada/, ab listes vermeylles	1403		Llistes	58		Cambra del difunt
II flaçades, a manera de sobrelits, de burell, ab listes blaves al cap	1403	Borra	Llistes	58		Casa d'avall
Iª flaçada oldana, ab listes blaves e vermeylles	1403		Llistes	58		Casa d'avall
I pareyll de flaçades oldanes, de poca valor, la Iª blancha e l'altra ab diverses listes	1403		Blanc, llistes	58		Casa d'avall
Una flessada de se<n>yal reyal	1403		Senyal reial	58		Cambra del difunt
Altra flaçada[20], ab lestes negres e vermeyles e groges.	1403		Llistes	59		Recambra
Una flaçada blanca ab lestes vermeyles e blaves	1403		Blanc, llistes	59		Recambra
Iª flaçada oldana, ab listes vermeylles e grogues.	1403		Llistes	59		Cela apelada d'en belestari[21]
Iª flaçada blanqua, de lana d'Aragó, ab Iª lista vert a cada cap	1403	Llana d'Aragó	Blanc, llistes	60		
Una fflaçada \de/ bora, ab listes vermeylles als caps	1403	Borra	Llistes vermelles	60	10 s., 6 d.	
Una fflaçada de lana d'Aragó, ab Iª lista vermeylla a cada cap	1403	Llana d'Aragó	Llistes	60	11 s., 8 d.	
Iª altra flaçada oldana, de pocha valor	1403			60	2 s.	
Iª flaçada, ab lestes vermeyles e blanques als caps	1403		Llistes	60	11 s.	
Una flaçada[22] blanqua, ab listes morades e d'altres colors	1408		Blanc, llistes	62		Cambra del difunt
Una flaçada verda, ab listes blaves e vermelles als caps	1441		Verd, llistes	65		Cambra de l'entrada del celler
Una flaçada qui sta en la paret, ab listes grogues e vermelles, de poca valor	1441		Llistes	65		Cambra
Dues flaçades blanques, quardades	1441		Blanc	65		Cambra
Una miga flaçada, ab listes negres, de poca valor.	1441		Llistes	65		Cambra
Una flaçada burella, dolenta, ab listes blaves, negres e blanques, de poca valor	1441	Borra	Llistes	65		Cambra
Un troç de flaçada blancha	1441		Blanc	65		Cambra
Una flaçada de borra, quardada [cardada]	1441	Borra		65	4 flo.	
Una flaçada blava, nova, ab listes blanques als caps	1460		Blau, llistes	71	35 s.	

[20] Com sempre hem fet, normalitzem l'ús de la "ç".
[21] Lectura dubtosa.
[22] Com fem sempre, hem normalitzat l'ús de la "c" i la "ç".

Una flaçada tota blanqua, ab listes blaves e vermelles als caps, oldana. Ffonch venuda ab altra, tota squinçada	1460		Blanc, llistes	71	8 s	
Altra flaçada blanqua	1460		Blanc	71		
Una flaçada cardada, tota blanqua	1460			71	49 s., 8 d.	
Altra flaçada listada de listes amples e stretes, de diverses colós	1460		Llistes de colors	71	16 s.	
Una flaçada sotil	1460			71		
Una flaçada burella, ab listes blaves e blanques als caps	1460	Borra	Llistes	71	6 s.	
Una flaçada blancha, ab listes vermelles e negres o burelles	1461		Blanc, llistes	73		Cambra
Una flaçada blancha, bona, ab listes blaves als caps	1461		Blanc, llistes	73		Cambra
Altra flaçada semblant, blancha, ab listes blaves als caps, poch menor	1461		Blanc, llistes	73		
Altra flaçada sotil, blancha, ab listes vermelles, grogues e negres	1461		Blanc, llistes	73		
Altra flaçada sotil, blancha, ab listes vermelles, grogues e negres	1461		Blanc, llistes	73		
Altra flaçada sotil, blancha, ab listes vermelles, grogues e negres	1461		Blanc, llistes	73		
Una flaçada, ab listes vermelles e grogues e burelles	1461		Llistes	73	10 s., 7 d.	
Altra flaçada blancha, ab listes blaves e vermelles als caps	1461		Blanc, llistes	73	10 s., 10 d.	
Altra flaçada blancha, ab listes vermelles grogues e negres als caps	1461		Blanc, llistes	74	11 s.	
Altra flaçadaça squexada, ab listes tota grogues e \vermelles/	1461		Llistes, escacada	74	6 s.	
Una flaçada blancha, ab listes blaves e vermelles	1461		Blanc, llistes	74	8 s.	
Huna flaçada, ab barres blanques e negres	1462		Barres	75		Cambra
Una flaçada blancha, cardada, una flaçada blava, ab lestes blanques, blaves e verdes	1462		Blanc, blava, llistes	76		Cambra
Una flaçada blancha, quadrada	1463		Blanc	79		Cambra del difunt
Una flaçada blancha, ab listes blaves, de pocha valor	1463		Blanc, llistes	79		Cambra del difunt
Una flaçada blancha, migancera, ab listes violades	1463		Blanc, llistes	79		Celer
Una flaçada blava, bona	1463		Blau	79	13 s.,	
Una flaçada blanqua, cardada	1463		Blanc	80	35 s.	
Hun troç de flaçada squinçada	1463			80	4 d.	
Una flaçada blanca, ab listes blaves e vermelyes	1463		Blanc, llistes	81		Cambra de la cuina
Una flaçada oldana, ab listes vermelyes als caps	1463		Llistes	81		Cambra de la cuina
Una flaçada cardada, nova	1463			82		Cambra
Altra flaçada cardada, oldana	1463			82		Cambra
Tres flaçades blaves, la una nova, les dues oldanes	1463		Blau	82		Cambreta
Dues flaçades blanques, ab listes blaves	1463		Blanc, llistes	82		Cambreta
Altres dues flaçades, totes blanques	1463		Blanc	82		Cambreta
Una flaçada o goengua, tota blanqua	1463		Blanc	83	10 s.	
Altra flaçada blanqua, ab listes verdes e blaves	1463		Blanc, llistes	83	16 s.	
Altra flaçada blava, ab listes verdes e blanques	1463		Blau, llistes	83	35 s., 6 d.	
Altra flaçada blanqua, ab listes blaves	1463		Blanc, llistes	83	13 s.	
Altra flaçada blava, ab listes verdes e blanques	1463		Blau, llistes	83	15 s.	
Altra flaçada de lana sotil apedaçada, ab listes blanques	1463	Llana	Llistes	83	6 s.	

Una flaçada blanqua, sotil	1463		blanc	83	10 s., 2 d.	
Tres flaçadaces squexades	1463		Escacades	83		
Una flaçada blava, ab listes blaves, grogues e vermelles	1463		Blau, llistes	85		
Una flaçada blanqua, cardada	1463		Blanc	85		
Una flaçada blanqua, ab listes blaves, vermelles	1463		Blanc, llistes	85		
Una flaçada cardada, blanqua	1463		Blanc	85		
Una flaçada blanqua, ab listes blaves e vermelles	1463		Blanc, llistes	85		
Huna flaçada blanqua, ab listes grogues e morades, nova	1463		Blanc, llistes	86		
Altra flaçada oldana, blanqua, ab listes e burells als caps	1463		Blanc, llistes	86		
Altra flaçada, tota listada de burell e vermell	1463		Llistes	86		
Ab una flaçada burella, ab listes blanques	1463	Borra	Llistes	87		Cambra de la cuina
Huna flaçada estrellenca	1464			88		
Altra flaçada ab listes vermelles, burelles e grogues	1464		Llistes	88		
Huna flaçada blanqua ab listes burelles, grogues e vermelles	1464		Blanc, llistes	89	10 s.	
Huna flaçada oldana	1464			89	5 s.	
Huna flaçada blanqua e vermella	1464		Blanc, vermell	91	3 s.	
Una flaçada oldana, burella e blanqua	1464		Blanc, burell	91	2 s.	
Una flaçada blanqua, ab listes burelles	1465		Blanc, llistes	93		
Una flaçada cardada, blanqua	1468		Blanc	95		Cambra del difunt
Una \flaçada/ e tres altres	1468			95		Cambra del difunt
Una flaçada o sobrelit blanch, ab una lista groga a quiscun cap, dolent	1472		Blanc, llistes	96		Cambra del mig de la sala
Una flaçada, tota blanca e pèll rasa	1472	Pèl rasa	Blanc	96		Cambra del mig de la sala
Altra fflaçada, blancha, ab listes vermell<e>s als caps, squexada, streta	1472	Pell rasa		96		Cambra del mig de la sala
Una flaçada burella, ab listes blanques, blaves, vermelles als caps, pèl-rasa	1472		Burell, Llistes	96		Cambreta del cap de la sala
Una flaçada de borra burella, obra de barchinona, ab listes blanques, verts e blaves als caps, oldana	1472	Borra	Llistes, burella	96		Cambreta del cap de la sala
Altra flaçada blava, de borra, \obra/ de barçalona, ab listes verts, blanques e vermelles	1472	Borra	Blau, llistes, obra de Barcelona	96		Cambra del difunt
Una flaçada cardada, blanqua	1474		Blanc	97		Cambra del difunt
Altra flaçada, ab listes vermelles	1474		Llistes	97		Cambra del difunt
Una flaçada cardada	1474		Llistes	98	27 s., 6 d.	
Altra flaçada listada	1474		Llistes	98	20 s., 1 d.	
Hun lit o colga ab canyís, en què ha flaçada blanquinosa e una altra burella, ab listes blaves	1478		blanc, burell	99		Cambra
Hun llit de posts, ab sa màrfega, en què ha dues flaçades obra de Aragó, blanques	1478		blanc	99		Cambra
Hun parell de flassades, la huna blancha e l'a<l>tra blancha e negra, obra de aragó	1478		Blanc, nergre	100	17 s.	
Una flassada blancha, ab listes vermelles e verdes	1478		Blanc, llistes	100	9 s., 1 d.	
Una flasada burella, ab listes blaves e blanques	1478		Llistes, burella	100	12 s.	

Una flassada blanquinosa, obra de aragó	1478		Blanc, obra d'aragó	100	6 s., 8 d.	
Dues flassades, una blava e altra blanqua	1481		Blau, blau	101		Casa del marmessor
Una flaçada cardada, oldana, e una altra blanqua, ab listes al cap, vermelles, oldana	1481		Blanc, llistes	102		Cambra
Una flaçada de borra soltil[23], ab listes als caps, blaves e blanques	1481	Borra	Llistes	102		Estudi
Una flaçada blanqua e vermella, oldana	1482		Blanc, vermell	103		Cambra
Una flaçada blanqua, oldana	1482		Blanc	103		Cambra del difunt
Altra flaçadota prima, de stam, ab listes vermelles	1482	Estam	Llistes	103		Cambra del difunt
Una flaçada comuna, ab listes vermelles.	1482		Llistes	103		Cambra del difunt
Una flaçada blanqua, a<b> listes als caps, oldana	1482		Blanc, llistes	103		Pastador
Una flaçada blanqua, ab listes vermelles	1482		Blanc, llistes	104	22 s.	
Una flaçada cardada, oldana	1482			104	35 s.	
Una flaçadeta de stam	1482	Estam		104	6 s.	
Dues flaçades, una blava ab listes blanques e vermelles	1482		Blau, llistes	105		Cambra
Una altra flaçada blanqua	105		Blanc	105		Cambra
Una flaçada blanqua, \dolenta/	1482		Blanc	105		Cambra de la sala
Huns troces de flaçades dolentes	1482			105		Corral
Una flaçada dolenta	1482			105		Cambra
Una flaçada cardada, blanqua, amprada	1482		Blanc	106		
Una flaçada blanqua e altra blava	1482		Blanc, blau	106	24 s.	
Una flaçada dolenta ab listes grogues, vermelles e negres	1482		Llistes	107	3 s.	
Una flaçada	1482			107	7 s.	
Una flaçada blanqua	1482		Blanc	107	12 s.	
Una flaçada blanqua, molt oldana	1483		Blanc	108		Entrant de recambra
Una flaçada dolenta	1483			108		Cambra baixa
Huna flaçada blava	1483		Blau	109		Recambra
Dues flaçades blanques, oldanes	1483		Blanc	109		Recambra
Huna flaçada blanqua, oldana	1483		Blanc	109		Pastador
Altra flaçada blanqua, oldana	1483		Blanc	109		Pastador
Una flaçada verda, ab listes blaves e blanques	1483		Verd, llistes	110		Perxe
Altra flaçada blava, de bona lana, ab listes blanques e verts	1483	Llana	Blanc, llistes	110		Perxe
Huna flaçada blancha, cardada	1483		Blanc			Perxe
Altra flaçada blanqua, ab listes burelles, dolenta	1483		Blanc, llistes	110		Perxe
Una flaçada blanqua, cardada, oldana	1483		Blanc	110		Cambra
Huna flaçada blanqua, ab listes blaves als caps, oldana	1483		Llistes	110		Cambra
Una flaçada vert ab los caps listats	1483		Vert, llistes	111		
Una flaçada cardada, oldana	1483			111		
Una flaçada cardada, oldana	1483			112	24 s.	
Dues flaçades oldanes	1483			113	14 s.	
Altra flaçada oldana	1483			113	5 s.	
Una flaçada blanqua, listada de blau	1483		Blanc, llistes	113	15 s., 6 d.	
Huna fflaçada, tota blanqua	1487		Blanc	116		Recambra
Huna fflaçada	1487			116		Cambra
Flaçada cardada, blanqua	1488		Blanc	117		Cambra

[23] Sic. *Sotil*, prima.

Una flaçada blanqua, ab listes als caps blaves e negres, molt dolenta	1488		Blanc, llistes	117		Estudi
Una flaçada blanqua, cardada, ja foradada, de lana grossera	1488	Llana grossera	Blanc	117		Cambra de la privada
Una flaçada cardada	1488			118	40 s.	
Una flaçada ab listes vermelles, negres e grogues,	1488		Llistes	118	12 s., 6 d.	
Una flaçada cardada, de lana grossera	1488	Llana grossera		118	14 s.	
Una flaçada blava	1488		Blau	118	8 s.	
Huna flaçada cardada, oldana, molt rasa.	1492			120		Cambra de la sala
Una flaçada molt dolenta, blanqua e burella.	1492		Blanc, burell	120		Cambra
Una flaçada cardada, molt servida	1492			121	16 s.	
Una flaçada dolenta	1492			121	11 s., 6 d.	
Quatre flaçades, tres noves e una oldana, e més encara altra oldana	1500			123		Cambra del difunt
Unes flaçades oldanes, ab listes burelles	1500		Llistes	123		Cambra del difunt
Una flaçada blanqua, ab listes vermeles y blaves als caps, oldana	1504		Blanca, llistes	125		Cambra
Una altra flaçada blava, ab listes blanques y verdes al<s> caps, ja oldana	1504		Blau, llistes	125		Cambra
Una flaçada cardada	1504			125		Cambra del difunt
Ítem més, una flaçada cardada, ga tenguda	1504			125		Cambra del difunt
Una flaçada blanca, oldana	1504		Blanc	125		Cambra
Una flaçada cardada, blanqua	1504		Blanc	126	20 s.	
A ell mateix, altra flaçada blanqua, grosa, ab listes blaves e vermeles als caps	1504		Blanc, llistes	126	10 s., 2 d.	
Una flaçada blanqua, cardada	1504		Blanc	126	17 s.	
Una flaçada blanqua	1504		Blanc	126	24 s.	
Una flaçada cardada	1507			128		Cambra del difunt
Una flaçada cardada, oldana	1507			128		Cambra
Una flaçada cardada, de blau y vermel, listada, bona	1507		Blau, vermell, llistes	128		Cambra
Una flaçada burrella, ab listes blaves y blanques, apedaçada	1507		Llistes, burell	128		Cambra
Tres flaçades blanqua<s>, cardades; la una dolenta	1509		Blanc	130		Sala
Una flaçada blava, ab listes verdes	1510		Blau, llistes	131		Sala
Una flaçada cardada	1510			131		Cambra
Una flaçada blanqua, sotil	1510		Blanc	131		Cambreta del caragol
Una flaçada dolenta	1510			131		Botigua
Una flaçada burella	1510		burell	131		Cambra
Una flaçada de pèll de boch	1510	Pèl de boc		131		Cambra
Una flaçada cardada	1518			132		
Huna fflasada cardada, blanqua, ab hun cubertor negre	1518		Blanc, negre	133		Cambra prop la ximeneia
Huna fflasadeta dolenta	1518			133		Recambra
Huna fflasada vermela	1518		Vermell	133		Cambra de dalt
Huna fflasada cardada, oldana. Huna altra fflasada cardada, bona. Huna altra fflasada cardada, bona	1518			133		Cambra alta
Huna fflasada cardada	1518			133		Cambra de segre
Huna fflasada cardada, holdana	1518			133		Cambra de segre
Huna flasada cardada, dolenta	1518			133		Cambra
Huna fflasada cardada	1518			133		Cambra de la sisterna
Huna fflasada cardada	1518			133		Cambra de la

						sisterna
Huna fflasada dolenta, cardada	1518			133		Cambra de la senyota
Huna fflasada cardada, dolenta	1518			133		Cambra de les dones
Huna fflasadeta cardada, ben dolenta	1518			133		Guarda-roba
Huna flassada dolenta	1518			134		Cambreta
Huna flassada mig usada, cardada	1518			134		Cambra en la sala
Huna flassada cardada, vermella.	1518		Vermell	134		Cambra en la sala
Huna flassada blanca, grossera.	1518		Blanc	134		Cambra en la sala
Huna flassada de pèl de boc, dolent.	1518	Pèl de boc		134		Recambreta
Huna flassada, ja pèl ras	1518	Pèl ras		134		Recambreta
Una flassada cardada y barrada, de barres negres	1518		Barres	135		Cambra del difunt
Huna flassada oldana	1518			135		Cambra
Hun lit de mossos ab sa flassada	1518			135		Cambra del caragol
Huna flassada cardada	1518			135		Cambra
Hun lit encaxat de fusta, groch, ab sa màrfega e flassada cardada	1518			135		Recambreta
Hunes dues flasades llargues, la huna no és acabada	1518			135		Cambra del difunt
Una flaçada blava, vella	1521		Blau	137		Sala
Una flaçada vella	1521			137		Cambra del difunt
Una flaçada cardada, bona; altra vella	1521			137		Cambra
Una flaçada cardada, ya servida, que se cobrà d'en Lima[24]; la tenie per fer-la neta	1521			137		Cambre
Altres dues flaçades velles	1521			137		Cambra de l'algorfa
Una flaçadeta dolenta	1521			137		Cambra de l'algorfa
Una flaçada cardada, vermella	1522		Vermell	138	38 s.	
Dos troços de flaçada blanca	1522		Blanc	138	3 s., 6 d.	
Una flaçada blava, dolenta	1522		Blau	138	6 s., 6 d.	
Se donaren III sous, a mestre luna, per netegar una flaçada cardada ... III s. Foren donats a la tia, per a despessa ... IIII s.	1522			139	4 s.	
Flaçada del spital	1522			139	10 s.	
Una flaçada blancha, oldana.	1522		blanc	140		Cambra
Una flaçada blancha, ab listes blaves en los caps	1522			140		Cambra del difunt
Una flaçada pardilla	1522		"pardilla"	140		Recambra
Una flaçada cardada, blancha, oldana	1523		Blanc	141		Cambra
Altra flaçada cardada, blancha, oldana	1523		Blanc	141		Cambra
Una flaçada cardada	1527			143		Cambra del difunt
\Sengles/ flaçades cardades, ben oldanes	1527			143		Instàncies altes
Una flaçada de lana, blanqua, molt oldana, ab listes negres y vermelles	1529	Llana	Blanc, llistes	144		Cambra del difunt
Una flaçada cardada, blanqua, ab listes blaves y vermelles, oldana	1529		Blanc, llistes	144		Cambra
Dues flaçades, ya usades	1529			145		Cambra
Una flaçada vermella, cardada	1529		Vermell	145		Cambra
Dues flaçades cardades, blanches	1529		Blanc	145		Cambra
Una flaçada blava, molt roín	1529		Blau	145		Perxe
Tres flaçades cardades, les dos dolentes, la una poch bona	1529			145		Cambra
Una flaçada cardada, bona	1529			145		Cambra
Una flaçada ussada	1529			146		Cambra
Dos flaçades	1529			146		Cambra
Una flaçada cardada, bona	1529			146		Cambra del

[24] Lectura difícil.

						difunt
Una flaçada ussada	1529			146		Cambra de la sala
\Tres/ flasades, dues blanques, la una cardada, l'altra per cardar, y una vermela, oldana	1536		Blanc, vermell	148		Cambra del difunt
Una flaçada oldana	1536			148		Perxe
Una flaçada	1536			148		Cambra
I flaçada ab listes vermelles y negres, ja servida	1539		Llistes	149		Botiga
I tros de flaçada ben dolenta	1539	Pèl rasa	Blanc	149		Cambra a pprop l'estable
I flaçada tota blanqua, pèl-rasa	1539		Blanc	149		Cambra a prop l'estable
Una flaçada blanqua, cardada, ja amprada	1539		Blanc	149		Recambra de l'estudi
II flaçades cardades, la una vermella y l'altra blanqua, ja usades y bé	1539		Vermell, blanc	149		Recambra
I flaçada cardada, blanqua, dolenta	1539		Blanc	149		Cambra
IIII flaçades de llana, cardades, blanques, ya usades y bé	1539	Llana	Blanc	149		Cambra de l'algorfa
Vuyt flassades, enfre bones y dolentes.	1545			150		Cambra
Una flaçada cardada, mig aldana	A.1550			151		Rebost
Una flaçada cardada	A.1550					Cambra
Una flaçada vermela, ja pèll-rasa	1550	Pèl rasa	Vermell	152		Cambra
Una flaçada blanca, dolenta	1550		Blanc	152		Pastador o rebost
Dos flaçades bones, la huna blanca y l'altra vermella	1550		Blanc, vermell	152		Cambra del difunt
Una flassada vermella	1550		Vermell	153	36 s.	
Una flaçada molt servida	1550			153	17 s.	
Una flaçada	1550			153	28 s.	
Una flassada blanca, pèl rasa	1552	Pèl rasa	Blanc	154		Cambra del difunt
Dos flassades, una blanca, llistada, y altra blava, tot[25] dolent	1552		Blanc, blau, llistes	154		Cambra
Una flassada blanca	1552		Blanc	155	1 ll., 4 s.	
Dues flassades blanques, la una bona y l'altra dolenta	1552		Blanc	156		Cambra
Dos flassades blanques, la una bona y l'altra dolenta	1552		Blanc	156		Cambra del difunt
Una flassada blanca	1552		blanc	156		Cambra
Una flassada ja rompuda, per als pobres òrfens	1552			157	21 s.	
Una flaçada petita, blanca	1552		Blanc	157	22 s.	
Una flaçada blanca, gran	1552		Blanc	157	32 s.	
Dues flassades, la una blanca y l'altra groga, molt usades.	1556		Blanc	158		Cambra del difunt
Una flassada blanca	1556		Blanc	158		Cambra
Una flassada cardada	1559			160		Cambra del difunt
Dos flassades blanques, tot dolent	1559		Blanc	160		Recambra o estudi
Dos flassades blanques, tres coxins y un travesser; diu dita madò ysabet que té en casa de dit defunct un llit, ço és, banchs y posts, un matalaff, una màrfega, quatre llançols, un coxí y un travesser y una flassada.	1559			161		Cambra
Una flassada vermella pèl-rasa	1559	Pèl rasa	Vermella	161		Cambra
Quatre flassades blanques, les tres pèl-rases, l'altra bona	1559	Pèl rasa	Blanc	161		Cambra
Dues flassades, la una vermella y l'altra blancha	1559		Vermell, blanc	161		Recambra
Uns flassada blanca	1559		Blanc	161		Gorfa del passet
Dues flassades blanques bones	1562		Blanc	162		Cambra del

[25] Al davant: *y un sobrellit*, ratllat.

						difunt
Dues flassades blanques, pèl-rases	1562	Pèl rasa	Blanc	162		Cambra del difunt
Una flassada, ja molt pèl-rasa	1562	Pèl rasa		163	9 s., 8 d.	
Una altra flassada blancha, casi nova	1562		Blanc	163	28 s.	
Una flassada ja molt servida	1562			163	9 s.	
Una flassada blancha, cardada	1562		Blanc	164		Cambra
Altra flassada vermella, ja usada.	1562		Vermell	164		Cambra
Dos parells de llançols, hu de llenç, altre de dos flassades	1562			165		
Una flassada, ja molt dolenta	1562			167	5 s., 1 d.	
Una altra flassada	1562			167	8 s.	
Dues flasades, la una blanca, l'altra vermella	1563		Blanc, vermell	168		Cambra del difunt
Dues flassades blanques, pèl-rrases y una panistreta de cana	1563	Pèl rasa	Blanc	168		Cuina
Una flasada blanqua, ja servida	1563		Blanc	169	1 ll., 9 s., 6 d.	
Una flasada vermella	1563		Vermell	169	2 ll., 8 s.	
Una flasada blanca, servida	1563		Blanc	169	1 ll., 8 s., 6 d.	
Una flasada, molt dolenta	1563			169	8 s.	
Dues flassades blanques, la una ja usada y l'altra molt dolenta	1563		Blanc	171		Recambra
Una flassada blanca, ja usada	1563		Blanc	172	2 ll., 10 s., 6 d.	
Una flassada blanca, ja pèl-rasa	1563	Pèl rasa	Blanc	172	2 ll.	
Una flaçada blanca, vella	1563		Blanc	174	10 s.	
Una flaçada vermella, usada	1568		Vermell	177		Cambra del difunt
Una flaçada blanca, dolenta	1568		Blanc	177		Cambra del difunt
Una flassadota blanca, molt dolenta	1568		Blanc	177		Terrat
Una flaçada blanca, cardada, ab llistes blaves y vermelles	1568		Blanc, llistes	177		Cambra

20.17 Davantllit

Als documents dels segles XV i XVI trobem que la paraula davantllit té dos significats diferents. D'una banda és un moble, és per tant de fusta. D'altra banda també pot ser un teixit de més o menys qualitat, més o menys decorat. A continuació incloem la llista de tots els davantllits que eren un moble; després inclourem la llista dels davantllits que eren de roba.

Objecte: Davantllit (moble)	Data	Material i decoració	Núm.	Preu	Situació
Dos banchs encaxats de davantlit.	1460		71		Sala
Un davantllit quasi a manera de caxa, sense tanquadura, hon foren trobades les cosses següents [se n'esmenta el contingut]	1461	[Fusta]	73		Cambra
Un strado o davantllit, en lo qual eren les cosses següents [se n'esmenta el contingut]	1463	[Fusta]	82		Cambra
Una caxabanch, davantlit, ab dos quaxons	1463	[Fusta]	85		
Un davantlit encaxat, de pi, ab tres calaixs, envasat[26], ab ses clavadures e claus, dins los quals trobam les coses següents [se n'esmenta el contingut]	1472	Pi	96		Sala
Un banch davantlit, de pi		Pi			Sala
Un banch o strado[27] davant lo lit, de pi, envasat	1472	Pi	96		Cambra del difunt
Hun davantllit o strado, en lo qual atrobam lo següent [se n'esmenta el contingut]	1478	[Fusta]	99		Cambra
Un davantlit ab son banquet	1481	[Fusta]	102		Sala
Hun davantlit, ab dos caxons, en lo qual ffonch trobat quatre tovales scacades	1487	[Fusta]	116		Recambra
Hun davantlit e alguns torcaboques, dos lansols, hu de stopa e altre de tela, e mol<t>s altres drapinyols[28], de pocha vàlua	1487	[Fusta]	116		Recambra
Hun davantlit de hun caxó, ple de vores	1487	[Fusta]	116		Cambra i recambra

Davantllits de fusta. Trobem els esments de davantllits que eren un moble de fusta durant uns anys molt concrets de la segona meitat del segle XV. El primer esment que trobem és de l'any 1460 (doc. 71). El darrer cop que trobem aquesta paraula amb el significat de moble és l'any 1487 (doc. 116), poc més de vint-i-cinc anys més tard.

- Trobem aquests mobles anomenat davantllits a les cambres. Això no impedeix que de vegades els que feren l'inventari no en trobessin també a la recambra o fins i tot a la sala de la casa.

[26] Envasat: amb una "vasa" o base.
[27] *Estrado*: part d'una habitació que té el sòl més elevat que la resta i està destinada a col·locar-hi un tron, un llit, etc. En un document valencià del 1473: "*Hun altre artibanch ab estrado, tres caxons sens tancadures*". DCVB. Hem dedicat, més amunt, un apartat a parlar dels *estrados* o estrades.
[28] Draps dolents, petits i de poca importància.

- Aquests davantllits s'especifica en alguns casos que eren fets amb fusta de pi. En els altres casos, nosaltres hem cregut que havien de ser de fusta.

- Aquests davantllits que eren un moble situat davant del llit solien tenir calaixos, dins dels quals els documents solen esmentar els objectes que s'hi conservaven. En el primer document, el 71, ja es diu "*dos banchs encaxats de davantlit*"; ço és, dos bancs amb uns caixons que eren al davant del llit.

- Dins del davantllit trobem roba personal i altres objectes. El que trobem esmentat al document 73, servia de caixa per guardar roba personal de vestir, alguna peça de roba de casa (llençols) i algun altre objecte de caire personal.

- En certs aspectes, els davantllits també es podien confondre amb una caixa: en el document 73, es diu "*Un davantllit quasi a manera de caxa*".

- Hem de suposar que la diferència entre aquests davantllit i els *estados* no era pas gaire gran, atès que els documents sovint els confonen o els consideren sinònims: "*un strado o davantllit*" (doc. 82), "*banch o strado davant lo lit*" (doc. 96), "*davantllit o strado*" (doc. 99). Per tant, certament, hauríem pogut incloure aquests davantllits en la segona part d'aquest estudi, juntament amb altres mobles, com els *estrados*, els bancs, els arquibancs, etc.

A continuació parlarem dels davantllits que no eren de fusta. Primerament inclourem la taula –força llarga– de tots els esments que es fan d'aquests davantllits als inventaris i encants:

Objecte: Davantllit (teixit)	Data	Material i decoració	Núm.	Preu	Situació
Tela per davantllit, de lenç	1461	Llenç	73		Cambra
Una tela de lenç, per davantllit	1461	Llenç	73		Cambra
Hun davantlit de tella de lançol, sotill	1463	Tela de llençol	79		Cambra del difunt
Hun davantlit de tella, ab floquadures blanques	1463	Tela, amb flocadures	79		Cambra del difunt
Una tella de lenç, oldana, per davantlit	1463	Llenç	80	1 s., 4 d.	
Un davantllit de lenç, tot blanch, de una tela e miga	1463	Llenç, blanc	82		Cambra
Un davantlit \de lenç, ab randes/, squexat	1472	Llenç, randat	96		Cambra del difunt
Hun davantlit ab listes blanques	1474	Llistes blanques	97		Cambra del difunt
Hun davantlit de stopa, raxat	1474	Estopa, reixat	98	7 s.	
Hun davantllit tot blanch, de lenç	1478	Llenç, blanc	99		Recambra
Un davantlit oldà, de troços	1481		102		Sala
Una màrfegua ffrancesa, ab u<n>a tela davantlit.	1482	Tela davantllit	103		Cambra gran de la saleta
Una màrfega, ab son davantlit oldà	1482		103		Cambra del difunt
Hun lit de barres, ab sa màrfegua, ab son davantlit, oldà	1482		103		Cambra a prop de la finestra
Una tella de lançol davantlit, molt anprada	1482	Tela de llençol	105		Celler
Una tela de davantlit	1482	Tela de davantllit	107	2 s., 6 d.	
Hun davantlit ab listes blanques e blaves, de filenpuha	1483	Filenpua, llistes blanques i blaves	109		Cambra del difunt
Altre davantlit, raxat ab franges[29] blaves entorn	1483	Franges blaves	109		Cambra del difunt
Hun davantlit de filenpuha, ab randes blanques	1483	Filenpua, randes blanques	109		Cambra del difunt
Hun davantlit de filenpuha, raxat, tot blanch	1483	Filenpua, blanc, reixat	109		Cambra del difunt
Hun davantlit blanc, ab randes blanques	1483	Blanc, randes	109		Recambra

[29] Abans deia amb llistes, després corregit.

per mig					
Davantlit de filenpuha, raxat	1483	Filenpua, reixat	110		Recambra pus a dins
Hun davantlit raxat, ab listes blaves	1484	Raixat, llistes blaves	114	20 s.	
Hun davantlit ab flocadura blanqua	1484		114	7 s.	
Altre davantlit listat ab listes blanques, raxat	1484	Llistes blanques, reixat	114	10 s.	
Hun davantlit, ab listes blanques	1487	Llistes blanques	116		Recambra
Hun davantlit de filenpua, ab cinch randes	1488	Filenpua, randat	117		Cambra del difunt
Hun davantlit ab randes e hun ruquet	1488	Randat	118	3 s.	
Dos lançols dolents e hun davantlit dolent	1488		118	5 s.	
Hun davantlit de stopa	1500	Estopa	123		Sala
Davantlit de stopa de filenpua, ja amprat	1500	Estopa de filenpua	123		Sala
Hun davantlit de stopa, listat de blanch	1504	Estopa, llistat	125		Cambra
Hun davantlit molt oldà, de filenpua	1504	Filenpua	125		Cambra del difunt
Una tela de lenç de lençol, per davantlit	1504	De llenç de llençol	125		Cambra del difunt
Un davantlit ab listes blaves, de stopa, dolent	1504	Estopa, llistes blaves	125		Cambra
Hun davantlit de lenç, ab randes y listes blaves	1504	Llenç, llistes blaves	125		Cambra
Altre davantlit de filenpua, raxat, ab listes morisques, ab franges negres y tenades	1504	Filenpua, reixat, llistes morisques	125		Cambra
Hun davantlit, ab listes blaves, de stopa	1504	Estopa, llistes blaves	126		Cambra
Hun davantlit de filenpua, ab randes	1504	Filenpua, randes	126	7 s., 1 d.	Algorfa
Hun davantlit de stopa, ab listes blaves y raxat	1507	Estopa, llistes blaves, reixat	128		Cambra del difunt
Hun davantlit dolent	1507		128		Estable
Hun davantlit randat, de fileta.	1510	De fileta, randes	131		Cambra del difunt
Dos davantlits grosets, raxats	1510	Reixat	131		Cambra del difunt
Hun davantlit de stopa	1510	Estopa	131		Perxe
Hun davantlit ab listes negres	1510	Llistes negres	131		Perxe
Dos davantlits ab randes, ga oldans	1510	Randes	131		Perxe
Hun davantlit negre	1518	Negre	133		Cambra a prop la ximeneia
Hun davantlit oldà, rayxat	1518	Reixat	133		Sala
Hun davantlit de lens	1518	Llenç	133		Cambra de la senyora
Hun davantlit de ffil y seda, rayxat, ab listes groges, ayxí com les cortines.	1518	De fil i seda, reixat, llistes grogues	133		Cambra
Tres davantlits, listats de cotó blau, ja servits	1518	Cotó, llistat	134		Recambreta
Tres davantlits de filenpua raxats, la hu és ab listes vayrades[30] y l'altre ab listes negres, de seda, y l'altre ab randes blanques, de filera.	1518	Filenpua reixats Seda de filera,llistes, randes	134		Cambra en la sala
Hun davantlit dolent, ab randes de fillera	1518	De filera, randes	134		Cambra en la sala
Un davantllit	1521		137		Cambra delsenyor
Un davantlit oldà	1521		137		Cambra del senyor
Un davantlit	1521		137		Cambra del senyor
Un davantlit randat.	1521	Randes	137		Cambra
Un davantlit randat	1522	Randes	138	7 s., 2 d.	
Un davantlit de filempua, oldà	1522	De filenpua	138	2 s.	
Un davantlit de ras fi, de personatges	1523	De drap d'Arras fi, personatges	141		Sala
Un davantlit de filenpua, rexat	1523	De filenpua, reixat	141		Cambra del difunt
Un bancal d'alió per davantlit	1523	Drap de Lió	141		Cambra del difunt
Un davantlit de filempua, ab listes groges, ab sa flocadura	1523	De filenpua, llistes grogues	141		Cambra del difunt
Hun davantlit de figures	1523	Amb figures	142	10 s.	
Hun davantlit de fillenpua, ab listes	1523	De filenpua, llistat, amb	142	8 s.	Cambra més abant

[30] Vairat: de diversos colors.

negres y [...] y una frangeta morada y blanqua		frangeta			
Un davantlit de stopa, en la hu cap se té lo peçol	1529	Estopa	144		Cambra del difunt
Altre davantlit rayat, molt dolent	1529	Ratllat	144		Cambra del difunt
Un davantlit rayat, ab listes tenades y negres	1529	Llistat	145		Rebost
Altre davantlit de dos-en-pua[31], ab listes negres y guarnit de flocadura blanca y negra	1529	De dosenpua, llistat	145		Rebost
Altre davantlit dos-en-pua, ab randes blanques	1529	De dosenpua, randat	145		Rebost
Altre davantlit, ab listes de grana de dos-en-pua	1529	De dosenpua	145		Rebost
Un davantlit obrat de randes blanches, ya servit	1529	Randes blanques	145		Cambra de la carrera
Un davantlit de Almeria, ab \tres/ listes de ceda, dues negres e una morada	1529	D' Almeria, llistes de seda	145		Cambra de la carrera
Un davantlit de lista, usat, ab listons blaus	1529	Amb llistons	146		Cambra del difunt
Un davantlit	1536		148		Cambra del difunt
Un davantlit dolent	1536		148		Cambra del difunt
Quatre davantlits; dos listats de blau y un raxat ab franga blava y altre pla	1536	Llistat, reixat	148		Cambra en la salla
I davanllit de filempua, ab listes y flocadura colorades, ja molt usat.	1539	Llistes	149		Estudi
I davantlit de banqual, dolent	1539		149		Recambra
Un davantlit de listes blaves	1545	Llistes blaves	150		Cambra dins l'estudi
Un davantlit randat	a1550	Randes	151		Cambra del difunt
Un davantlit aldà [oldà]	1550		152		Sala
Un davantlit ab listes de seda y ab flocadura blanca y blava	1550	Seda	152		Cambra del difunt
Un davantlit, randat de blanc, ja servit	1550	Randes	152		Cambra del difunt
Un altre davantlit, obrat ab listes de ceda, ab flocadura verda y gimgolat [ginjolat]	1550	Seda, llistyes	152		Cambra del difunt
Un davantllit de llens, ab llistes blaves	1550	Llenç, llistes blaves	152		Cambra del difunt
Un davantlit ab listes y franges	1550	Llistes i franges	153	18 s.	
Un davantlit	1550		153	12 s., 6 d.	
Un davantlit ab listes	1552	Llistat	157	8 s.	
Un davantlit	1552		157		
Un davantlit de filenpua	1556	De filenpua	158		Entrada o sala
Dos lansols de stopa, un davantllit rendat ab franga, dos coxins grans y dos xiquets, ab son pavalló y camiseta, guarnits de franja, ab son pom vermell.		Randat			Cambra del difunt
Un davantllit	1556		158		Cambra blanca
Un davantllit de filanpua, brodat de blanc, ab flocadura de grana al entorn	1559	De filenpua, brodat	161		Cambra
Davantllits de filenpua, de Fraga	1559	De filenpua, de Fraga	161		Cambra
Davantllit llistat dolent, [ab] son pavalló y camiseta de lli, guarnit de franja	1562	Lli	162		Cambra del difunt
Un davantllit	1562		163	2 s., 6d.	
Un davantllit	1562		167	1 s., 7 d.	
Altre davantllit	1562		167	1 s., 11 d.	
Un davantllit	1562		167	3 s.	
Un davantllit ab sa flocadura	1562		167	4 s.	
Un davantllit comú	1563	Comú	168		Cambra del difunt
Un davantllit de filenpua, ab llistes.	1563	De filenpua, llistat	168		Cambra del difunt
Un davantllit blanch	1563	Blanc	168		Cambra
Un davantllit de filenpua, listat, molt sat	1563	De filenpua, llistat	169	5 s.	

[31] De fet, eren 'dos fils en pua'. Cal relacionar-ho amb el mot filempua (drap de tela clara i prima que es brodava amb fil o seda com el canemàs i servia per a fer sedassos, tovalloles, cortines, davantllits, etc. DCVB). Sembla que hi havia certes menes de tela que es feien passant dos fils (o més) per la pua. Vegeu DECLC III, 1027.

Un davantllit	1563	169	14 s., 6 d.
Un davantllit	1563	169	7 s.

Davantllits de teixit. El davantllit, segons la definició del DCVB, era una "cortina que cobria la part inferior del llit, penjant des dels matalassos fins en terra". Aquesta definició en bona part ens il·lustra sobre les característiques dels davantllits que eren de teixit (i no eren de fusta, com hem vist fins ara). A partir de la documentació que hem consultat, podem assenyalar-ne les característiques següents:

- Trobem esments de davantllits de roba des de l'any 1461 (doc, 73) fins a l'any 1563 (doc. 169). Durant el primer segle, de mitjan segle XIV fins a mitjan segle XV, no en trobem cap esment. Potser era així perquè la forma del llit o de la colga feia que no calgués.

- D'acord amb la definició del DCVB, el davantllit potser servia per a tapar la part inferior del llit. En alguns casos veiem un lligam entre la màrfega i el davantllit: "*una màrfegua ffrancesa, ab una tela davantlit*" (doc. 103).

- Trobem davantllits fets amb diverses menes de teixits. Es fa esment del llenç, de l'estopa i del fil i la seda. També trobem que al document 141 (any 1523) es mencionen dos davantllits, un de drap d'Arràs (de Ras) i l'altre de drap de Lió (d'Alió).

- Els davantllits podien ser de colors diversos, encara que sobretot predominava el color blanc. Allò que variava més era el color de les llistes o de les randes. Un document de l'any 1539 (doc. 149) descriu: "*I davanllit de filempua, ab listes y flocadura colorades, ja molt usat*".

- Trobem que els davantllits solien ser decorats de diferents maneres: amb llistes, amb randes, amb franges, amb reixat, etc. En algun cas es fa esment que el motiu decoratiu eren uns personatges ("*un davantlit de ras fi, de personatges*", doc. 141).

- Els davantllits normalment eren situats a les cambres o dormitoris. Això no impedeix que de vegades se'n trobessin a la recambra, a la sala o fins i tot al rebost, a les golfes o bé al porxo.

- El preu dels davantllits, als encants de Lleida, podien oscil·lar entre 1 sou i mig fins a uns 20 sous. Normalment costaven uns 7 o 8 sous.

- Diguem, per acabar, que al segle XV també trobem l'esment d'un davant-taulell (doc. 102, any 1481) i d'un davantaltar vermell (doc. 119, any 1489).

Com hem fet amb relació a alguns objectes, en aquest cas també hem fet un gràfic de barres, que incloem a continuació. Veiem que trobem davantllits especialment a partir de la segona meitat del segle XV. En algunes cases n'hi podia arribar a haver cinc o sis, encara que el normal és que n'hi hagués només un o dos.

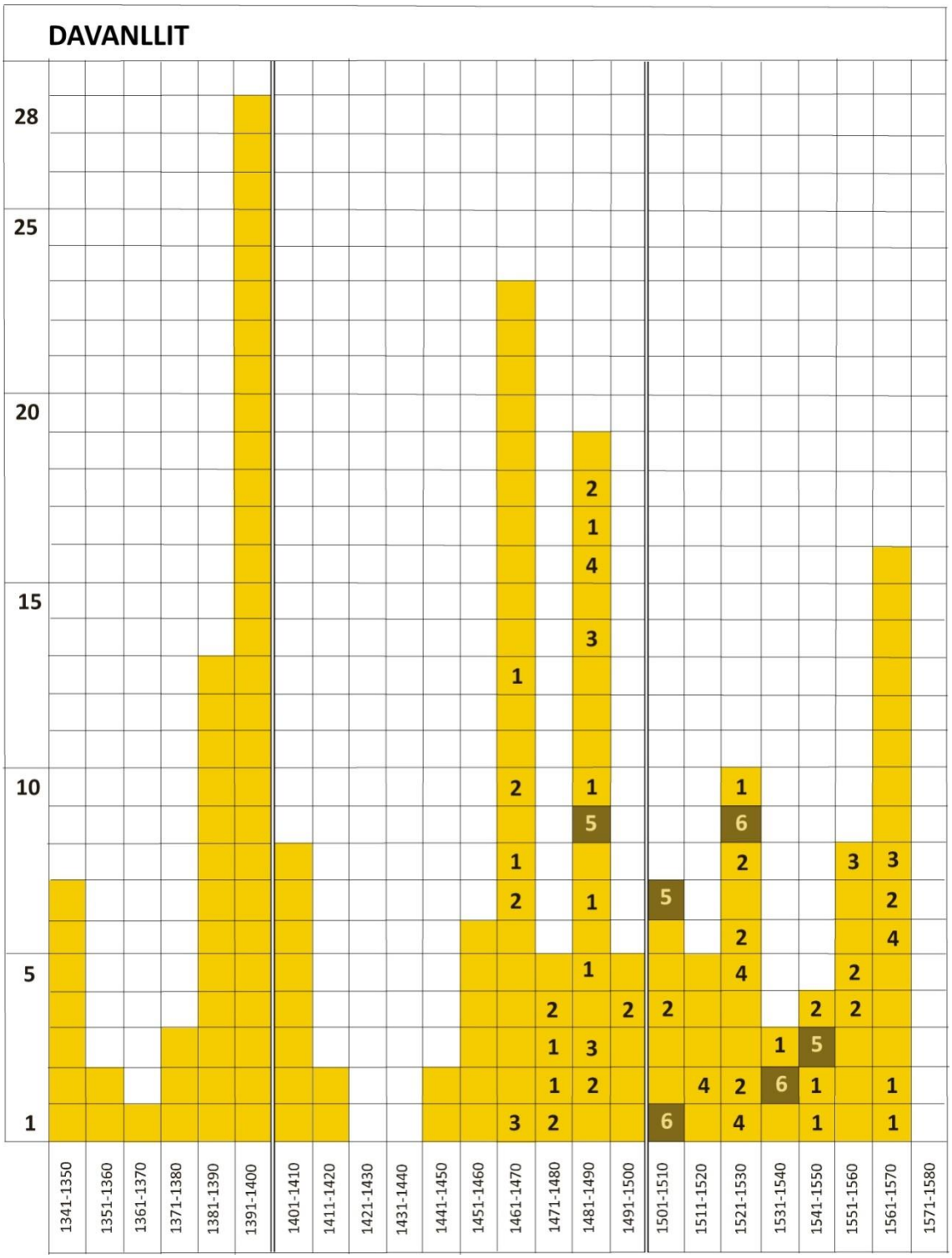
DAVANLLIT
28
25
20
15
10
5
1
1341-1350
1351-1360
1361-1370
1371-1380
1381-1390
1391-1400
1401-1410
1411-1420
1421-1430
1431-1440
1441-1450
1451-1460
1461-1470
1471-1480
1481-1490
1491-1500
1501-1510
1511-1520
1521-1530
1531-1540
1541-1550
1551-1560
1561-1570
1571-1580

20.18 Sotsllit

D'acord amb la documentació de Lleida, el sotsllit es devia posar a sota del llit o més aviat a sota dels matalassos o de la màrfega del llit. Era un teixit de llana i podia ser de color blanc. Només en dues ocasions trobem esmentat als inventaris i encants de Lleida l'existència d'un *sotsllit*. En els dos casos era a la sala de dues cases del segle XV (anys 1460 i 1464), al costat de moltes altres peces de roba i d'objectes variats.

Objecte: Sotsllit	Data	Material i color	Núm.	Preu	Situació
Hun sotslit de lana, de pocha valor	1460	Llana	70		Sala
Hun sotslit blanch.	1464	Blanc	90		Sala

Cal assenyalar, a més, que el document 70 és l'inventari dels béns de Joan del Camp, un pagès del terme de Lleida. El document 90 és l'inventari de la casa de Pere del Camp, que tampoc no era cap eclesiàstic (i potser era parent de l'anterior).

20.19 Sobrecel

El sobrecel o cobricel s'ha de relacionar amb els llits i amb les cortines que l'envoltaven per protegir-lo de les mirades i potser també dels insectes. De les cortines i concretament de les cortines de llit ja n'hem parlat en la segona part d'aquest estudi, en aprofundir en el coneixement dels objectes que servien per a embellir les cases.

A l'inventari del rei Alfons IV (al segle XV), trobem "*Un parament de lit, qui són IIII peces, ço és, dosser, sobrecel, cortina de paret*".[32] En un altre inventari, de la reina Elionor de Sicília, encara al segle XIV, s'esmenta "*dosser e sobrecel qui·s tenen ab grius de fil d'or [...]. Ítem, III cortines corredisses de taffatà vert e vermell, listat d'or.*"[33] Trobem les cortines dels llits i llurs sobrecels esmentats als documents i també pintats en un gran nombre de retaules i de miniatures dels segles XIV-XVI. Aquests són els esments que trobem als documents de Lleida que ens serveixen de fonament per a fer aquesta recerca:

Objecte: Sobrecel	Data	Material	Color i decoració	Núm.	Preu	Situació
I sobrecel vermell, ab senyals de Castella	1345		Vermell, senyals	3	7 s., 1 d.	
Unes cortines belles, blaves que són V peces, ab lo sobrecell	1393		Blau	35		Cambra del difunt
Un sobrecell blanch, ab frangeta blanqua, qui stave damunt lo lit	1441		Blanc	65		Cambra
Dues cortines blanques e hun sobrecel	1462			75		Cambra
Hun sobrecel, damunt lo lit, groch e vert	1463		Groc, verd	81		Cambra de la cuina
Hun sobrecell de tela negra, ab una donzella al mig, vermella	1482	Tela negra	Negre, amb donzella vermella	105		Cambra de la sala
Hun sobrecell ab huna donzella	1482		Donzella	106		
Quatre cortines ab ses tovaloles, vert e groch, e son cobertor de dita color ho sobrecell	1492		Verd, groc	120		Cambra del difunt
Dues cortines de lit, blanques ab son sobrecel	1521		Blanc	137		Cambra del difunt
Unes cortines blanques ab sobrecell	1521		Blanc	137		Cambra de la tia

Com a síntesi, podem dir que trobem sobrecels en documents dels segles XIV, XV i XVI. El primer esment és de l'any 1345 (doc. 3) i el darrer és del 1521 (doc. 137).

- Els sobrecels s'han de relacionar amb les cortines que tancaven el llit. Com diu el document 35: "*unes cortines belles, blaves que són V peces, ab lo sobrecell*". Cal pensar que hi havia una peça a cada costat del llit (menys aquell per on s'hi entrava, que en necessitava dues).

[32] Esmentat al DCVB.

[33] M. ANGLADA – M. A. FERNÁNDEZ – C. PETIT, *Els quatre llibres de la reina Elionor de Sicília a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona*, Fundació Noguera, Barcelona, 1992, p. 79.

- Els sobrecels eren de colors i fins i tot podien ser pintats. El cas més extraordinari el trobem al document 105, en que s'esmenta un "*sobrecell de tela negra, ab una donzella al mig, vermella*"; aquest sobrecel era del prevere Jaume Forner.

- Lògicament, trobem els sobrecels gairebé sempre en alguna de les cambres de la casa, amb relació als llits.

- Només sabem el preu de venda als encants en un sol cas. Segons l'encant transcrit al document 3, un sobrecel es va vendre per 7 sous i 1 diner. De fet, amb tot, només disposar d'una sola dada és poc segur amb vista a poder proposar un preu.

- En darrer lloc podem fixar-nos en qui era que tenia a casa seva aquests sobrecels:

Núm.	Nom i cognom	Ofici
3	Arnau Ponç	Beneficiat de la seu
35	Berenguer Vicent	Ardiaca de Benasc i degà de València
65	Rollí Galter	Mestra d'obra de la seu de Lleida
75	Joan Ortí	Candeler
81	Joan Bordell	Prevere beneficiat de la seu de Lleida
105 i 106	Jaume Forner	Prevere beneficiat de la seu de Lleida
120	Melcior Aguiló	Prevere beneficiat de la seu de Lleida
137	Rafael Rafart	Prevere beneficiat de la seu de Lleida

Com podem veure hi havia molts eclesiàstics, però també hi havia alguns laics que tenien un sobrecel en el seu llit, com per exemple el mestre d'obra Rollí Galter, que tot i treballar per la catedral, vivia amb la seva família a la ciutat de Lleida.

A continuació podem veure com són representats aquests sobrecels pels pintors de l'Europa occidental. En trobem moltes representacions; gairebé totes reflecteixen ambients senyorials o nobles. Com deia Piponnier: "*rares en effet son les représentations d'intérieurs modestes (...)*"[34]

[34] Vegeu: Françoise PIPONNIER, "La diffusion des tentures...", p. 421.

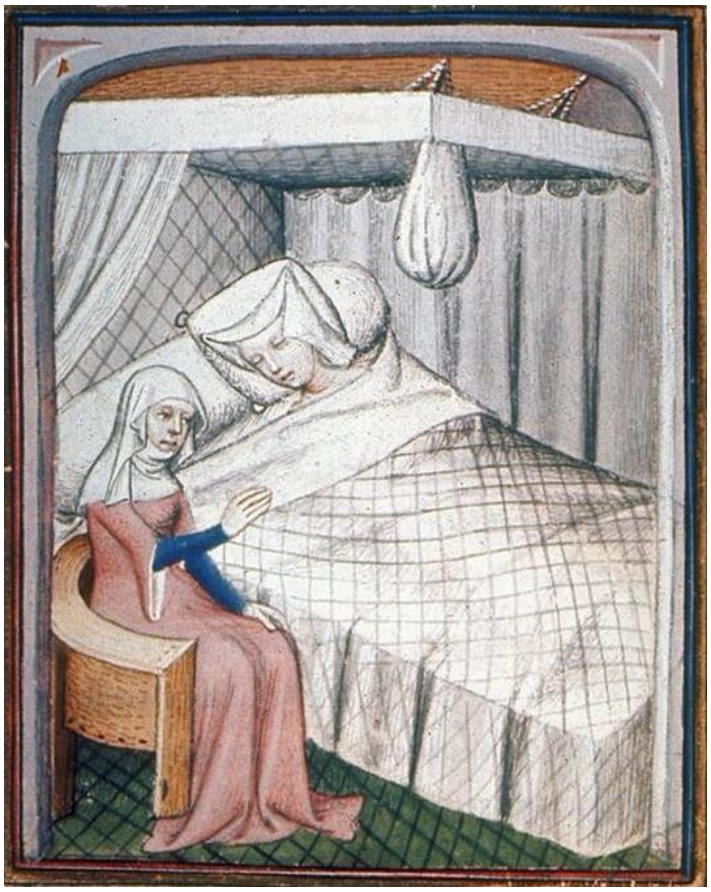

A dalt : Fig. 20.72. Atribuït al mestre de Cité des Dames i taller i al Mestre del Duc de Bedford, Cristina de Pisan, La sibil·la de Cumea al costat del llit de Cristina, *Le Livre du chemin de long estud*e (ff. 178-219v),c. 1410-c. 1414 British Library, Ms. Harley 4431, fol. 180v

A l'esquerra : Fig. 20.73. Jacques de Besançon, Nativitat de sant Joan Baptista, a Jacobus de Voragine, *Llegenda daurada*, c. 1480-1490. Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Division occidentale, Français 244, foli 17r

A l'esquerra: Fig. 20.74. Dieric Bouts, l'Anunciació, c. 1450-1455, The J. Paul Getty Museum http://www.getty.edu/art/collection/objects/754/dieric-bouts-the-annunciation-netherlandish-about-1450-1455/

A baix Fig. 20.75. Naixement d'Esaü i de Jacob, a Guiard des Moulins, *Bible historiale*, segle XV. BNF Richelieu, Manuscrits Français 9, fol. 28v

Fig. 20.76. A dalt:
Guiard des Moulins,
Bible historiale, segle XV.BNF Richelieu,
Manuscrits Français 10

.

Fig. 20.77. A la dreta:. MS 5206, fol. 174, BNF. Foto: Béatrice FONTANEL, *La vie quotidienne en peinture*, Éditions de La Martinière.

Fig. 20.78. Jaume Cirera - Bernat Despuig, Retaule de sant Miquel i sant Pere, 1432-1433. MNAC[35]

[35] Font: http://www.museunacional.cat/ca/colleccio/retaule-de-sant-miquel-i-sant-pere/jaume-cirera/015837-cjt

Fig. 20.79. Bernat Martorell, Retaule dels sants Joans de Vinaixa (les Garrigues), escena naixement de sant Joan Baptista, c. 1435-1445. MNAC, núm. inv. 064045-CJT Foto: Imma Sànchez i Boira

Trobem la decoració de les cortines i cobricel amb un escacat a la pintura gòtica catalana, per exemple, a l'escena del naixement de sant Joan Baptista del retaule dels sants Joans de Vinaixa de Bernat Martorell (fig. 20.79). A la cambra, el pintor ha representat unes sumptuoses cortines amb fulles daurades sobre fons vermell que decoren tota la cambra a l'entorn del llit. El cobricel és decorat amb un escacat a la seva vora. En aquesta escena del naixeement de sant Joan Baptista podem reconèixer la voluntat de Martorell d'escenificar l'episodi en un ambient domèstic propi de les classes acomodades de l'època. Notables són també els seus intents per introduir altres detalls de la vida quotidiana. Aquesta reveladora i fascinant aproximació a la realitat es desprèn igualment de la reproducció d'un seguit d'objectes característics de la cultura material coetània. En aquestes darreres produccions, Martorell mostra la capacitat d'assimilar i de fusionar propostes naturalistes flamenques al gòtic internacional.[36]

[36] Joan MOLINA, *Bernat Martorell i la tardor del gòtic català*. El context artístic del retaule de Púbol, Museu d'Art de Girona, Girona, 2003, p. 37-41

Fig. 20.80. Mestre d'Arties/ Mestre d'All, Retaule de l'església de Santa Maria d'Arties (Vall d'Aran), mitjan segle XV[37]

[37] Font: Direcció General del Patrimoni Cultural / Josep Giribet. Juliol de 2007

20.20 Papalló o pavelló

El papalló servia per a cobrir el llit. Era semblant a algunes mosquiteres que s'han fet servir fins fa poc temps i es pot relacionar amb les tendes que s'usaven quan es feien campanyes militars.[38] Tot i que tenia una funció semblant, cal no confondre'l amb el cobricel o sobrecel i amb els dossers, que trobem també documentats als inventaris de Lleida dels segles XIV – XVI, i que veiem tan ben representats a la iconografia de l'època. Cal assenyalar que aquest objecte tèxtil, que cal relacionar amb els llits, tant podia ésser anomenat papalló com pavelló; nosaltres atès que sempre (menys en uns documents dels anys 1523, 1527, 1539, 1550, 1552, 1556, 1159, 1562, 1563 i 1568) trobem la primera forma a la documentació lleidatana, farem sobretot ús del mot papalló. Segurament la forma pavelló s'imposà al llarg del segle XVI.

Objecte: Papalló	Data	Material	Color	Núm.	Preu	Situació
I papaylló	1345			2		Recambra
I papalló de li	1345	Lli		3		
Hun papalló petit, de fillenpua, ab floquadura blancha	1463	Filenpua		79		Cambra del difunt
Una alquella blancha, ab ses tovaloles, ab franga blancha de tella, bones	1463		Blanc	79		Cambra del difunt
Una alquella[39] blancha, covinent	1463		Blanc	79		Cambra del difunt
Una alquella tota blanqua, ja usada	1463		Blanc	80	30 s., 6 d.	
Hun papalló de filldepua	1463	Filenpua		80	50 s.	
Un papalló de filenpua, tot blanch, ab son tenidor de fust	1463	Filenpua	Blanc	82		Cambra
Un papallonet petit, de seda groga, ab son pomet daurat e ab flocadura d'or e de seda, trepat lo copoll	1472	Seda groga	Groc	96	100 s.	Cambra del difunt
Se trobà en dit mig-coffre un papaló blanch, ab frangues de filera, sobreposades a l'entorn, ab son pom de fust, pintat ab lo senyal de Botella	1481		Blanc, amb franges, amb senyal	102		Cambra prop del sobrecell[40]
La camisa del papaló, ab sa franga	1481		Amb franja	102		Cambra
Hun papalló blanch, ab son pom	1483		Blanc	109		Cambra del difunt

[38] Danièle Alexandre - Bidon identifica aquest tipus de cobriment de llit amb el nom de "*moustiques et éperviers*". A França es considera que aquests pavellons apareixen al final del segle XV. Els inventaris de Lleida ens permeten de documentar aquest pavelló de llit l'any 1345 (docs. 2 i 3). Vegeu: Danièle ALEXANDRE – BIDON, *Au lit au moyen age*, tour Jean sans Peur, Association des Amis de la tour Jean sans Peur, Paris, 2011, p. 21.

[39] Alquella: pavelló per endosserar un llit. En un document de l'any 1479: "*E sobre aquest lit o litera fou mès un bell pavelló o alquella blancha, pampolat d'or ça e lla, a manera de roses, lo qual penyava en lo sostre e occupava tota la redor del dit lit*". DCVB. Martí II de Sicília, fill del rei Martí I, tenia "*una alquela de drap, de mànagues de alcandora, de seda blancha, barreiada per lonch e per través de altre seda pus blancha, brodada de diverses brots, papallons, legostres e clavells, orlada de terçanells vermells, ab diverses fullatges, ab la divisa del rey Martí d'Aragó, ab corones dobles ab floquedura de seda de grana, ab senyals a les armes de Sicília e de Aragó*". J. RUBIÓ I BALAGUER, *Història i historiografia*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987, p. 66.

[40] Sobrecel: potser era, en aquest cas, el porxo o trespol més alt de la casa, sota el llosat o la teulada. Paraula actualment viva a Andorra i a les valls d'Àneu. DCVB.

Hun papalló blanch, de filenpuha, ab franges blanques	1483		Blanc, frangees blanques	109		Recambra
Hun papalló blanch, \de lenç/, ab flocadura entorn e son botó de fust	114/1484	Llenç	Blanc	114	50 s., 6 d.	
Hun papalló de tela, ab ffranga blanqua	1487	Tela	Franja blanca	116		Recambra
Hun papalló de tela, oldà	1500	Tela		123		Cambra del difunt
Hun papaló de lenç, ab son pomp	1504	Llenç				Cambra del difunt
Hun papalló, ab la camisa e pom	1504			126	40 s.	
Hun pomp de papaló	1507					Cambra
Hun papalló blanch, sobre lo lit	1509		Blanc	130		Cambra del difunt
Hun papaló de lenç, prim	1510	Llenç		131		Cambra del difunt
Unes portes de papaló, obrades a teler, ab cordonet de seda negra	1518			133		Cambra prop la ximeneia
Hun papaló de estam, burel, negre	1518	Estam	Burell, negre	133		Recambra
Hun pom de papaló blanc y vermel.	1518			133		Cambra de les dones
Hun papaló de li, ab son pom	1518	Lli		133		Cambra
Hun papaló de estame<n>ya, blau y vermel	1518	Estamenya	Blau, vermell	133		Cambra de Segre
Hun pom de papaló	1518			133		Cambra de la Devesa
Hun papaló ab son pom; és de lens	1518	Llenç		133		Cambra de la cisterna
Hun pom de papaló, daurat	1518			133		Cambra
Hun papaló de estopa, tenyit de vermel, y leonat	1518	Estopa	Vermell, lleonat	133		Cambra de les dones
Hun papaló de ffilempua, ab ffranges de ffilladís	1518	Filenpua	Amb franges	133		Cambra
Sinch peses del dit papaló, que no son cosides[41]	1518			133		Cambra
Hun papalló blanc, ja oldà	1518		Blanc	134		Sala
Hun papalló obrat de seda negra, gornit de filadís negre y de filera, ab sa camisa	1518	Seda	Negre	134		Cambra
Hun pom del papalló, nou	1518			134		Cambra
Hun papalló de tela ab sa camisseta, tot blanch, ab la flocadura blancha	1518	Tela	Blanc	135		Cambra del difunt
Un papalló de lenç, bo, ab sa camiseta	1523	Llenç		141		Cambra de la tia
Pom de pavalló daurat; ha-y un àngel y un castell	1523			141		Cambra del difunt
Un pavalló de tela, brodat de seda negra	1523	Tela; brodat		141		Sala
Hun papaló de lenç, ab sa camisa	1523	Llenç		142	40 s.	
Un pavalló ab son papafigo[42], dins una camisa de lenç	1527	Llenç		143		Sala
Un pom de papaló, molt gentill	1529			144		Cambra del difunt
Un papalló de lenç, tot schexat	1529	Llenç		145		Sala
Un papalló de lenç, tot blanch	1529	Llenç	Blanc	145		Cambra
Un papalló de lenç comú, ab floquadura blanca, ya servit	1529	Llenç	Flocadura blanca	145		Cambra
Un papalló de lenç, tot squexat	1529	Llenç		145		Cambra
Una camissa de papalló, molt vela	1529			145		Cambra
Un pavalló de llenç, guarnit de flocadura de filera blanqua	1539	Llenç	Flocadura de filera	149		Recambra

[41] Com en el cas de les cortines, aquest papalló també era compost de cinc peces de roba.
[42] El papafigo, en principi, era un cobricap que s'estenia fins a cobrir el coll i que cobria també part de la cara (DCVB). En aquest cas, sembla que més aviat fa referència a les cortines del pavelló o papalló (o a una part d'aquesta roba, potser l'exterior).

Un papalló ab sa camiseta de lens	1545	Llenç		150		Cambra dins l'estudi
Un pom de papalló	1550			152		Cambra dels hostes
Un pavalló de filampua, ab flocadura blava y blanca	1550	Filenpua	Flocadura blava i blanca	152		Cambra del difunt
Un pany y un pom de papalló	1550			153	4 s.	
Un papaló	1550			153	12 s.	
Dos llumeners y un pom de pavalló	1552			154		
Un pavalló de llens, ab una llista de fil rovellat, de alt a baix, ab sa camiseta del mateix, ab una llista blava	1552	Llenç	Amb una llista blava	156		Cambra del difunt
Un papaló	1552			157	44 s.	Cambra
Pavalló y camiseta, guarnits de franja, ab son pom vermell	1556			158		Cambra
Un pavalló ab sa camiseta, de llens prim, guarnit de flocadura blancha, ab son pom	1559	Llenç	Flocadura blanca	160		Cambra del difunt
Unes guarnicions de papalló, ab unes franjes de filadís vermell y filera blancha, assentades en tela verda	1559	Tela	Verd, franges de filadís vermell i filera blanca	160		Cambra
Dues corrioletes de ferro, per a pavallons	1559			161		Cambra del difunt
Un pavalló de filampua, molt usat	1559	Filenpua		161		Cambra
Un pavalló, ab sa camiseta de llenç bo	1559	Llenç		161		Cambra
Un davantllit llistat dolent, [ab] son pavalló y camiseta de lli, guarnit de franja	1562	Lli	Guarnit de franja	162		Cambra del difunt
Un pavalló, ab sa camiseta de llens	1563	Llenç		168		Cambra
Un pavalló	1563			169	40 s.	
Un pom de papalló	1563			170		Cambra del caragolet
Un tros de guarnició de pavalló	1568			177		Cambra del difunt

D'acord amb allò que diu el DCVB, el papalló era una mena de dosser plegadís que aixoplugava el llit, acabat al capdamunt amb un pom que se solia penjar al sostre. En trobem nombrosos esments a la documentació que estem treballant, tal i com podem veure a la taula annexa. Podem assenyalar el següent:

- Trobem esments de papallons al llarg de tot el període estudiat. Amb tot, al llarg del primer segle (de mitjan segle XIV fins a mitjan segle XV) són molt escassos. Evidentment, cal relacionar l'existència de papallons amb qui era el possessor de la casa (o del castell).

- Hi ha papallons fets amb diversos materials; d'acord amb allò que diuen els documents: de llenç, de tela, d'estam o estamenya, de lli, de filenpua i fins i tot de seda.

- Bàsicament el papalló era format per una camisa i per un pom, situat al capdamunt i segurament lligat al sostre. De vegades el pom també podia rebre el nom de botó. La camisa podia ser formada per cinc peces cosides entre elles, tal com trobem esmentat al document 133 (any 1518).

- La majoria dels papallons eren de color blanc, encara que també n'hi podia haver algun, rarament, de color verd, vermell, burell, negre, amb franges de diversos colors. Era normal que tinguessin flocadures.

- Sembla que l'alquella que trobem l'any 1463 (docs. 79 i 80) era una mena de papalló. Fins i tot hi ha un document del segle XV en què es diu '*pavelló o alquella*'.

- La gran majoria dels papallons eren situats a les cambres. En primer lloc a la cambra del difunt, però també en altres cambres de l'habitatge. Més rarament el podem trobar a la recambra o bé guardat a la sala.

- El preu dels papallons solia oscil·lar entre els 40 i els 100 sous. Eren força cars. Només en trobem un que, no sabem per quin motiu, es va vendre als encants de Lleida per sols 12 sous (doc. 153).

A continuació hem fet un quadre de barres on se situen tots els esments de papallons que trobem a la documentació de Lleida conservada a l'ACL (Arxiu Capitular de Lleida). En trobem a partir del setè decenni del segle XV. Normalment només n'hi havia un per casa.

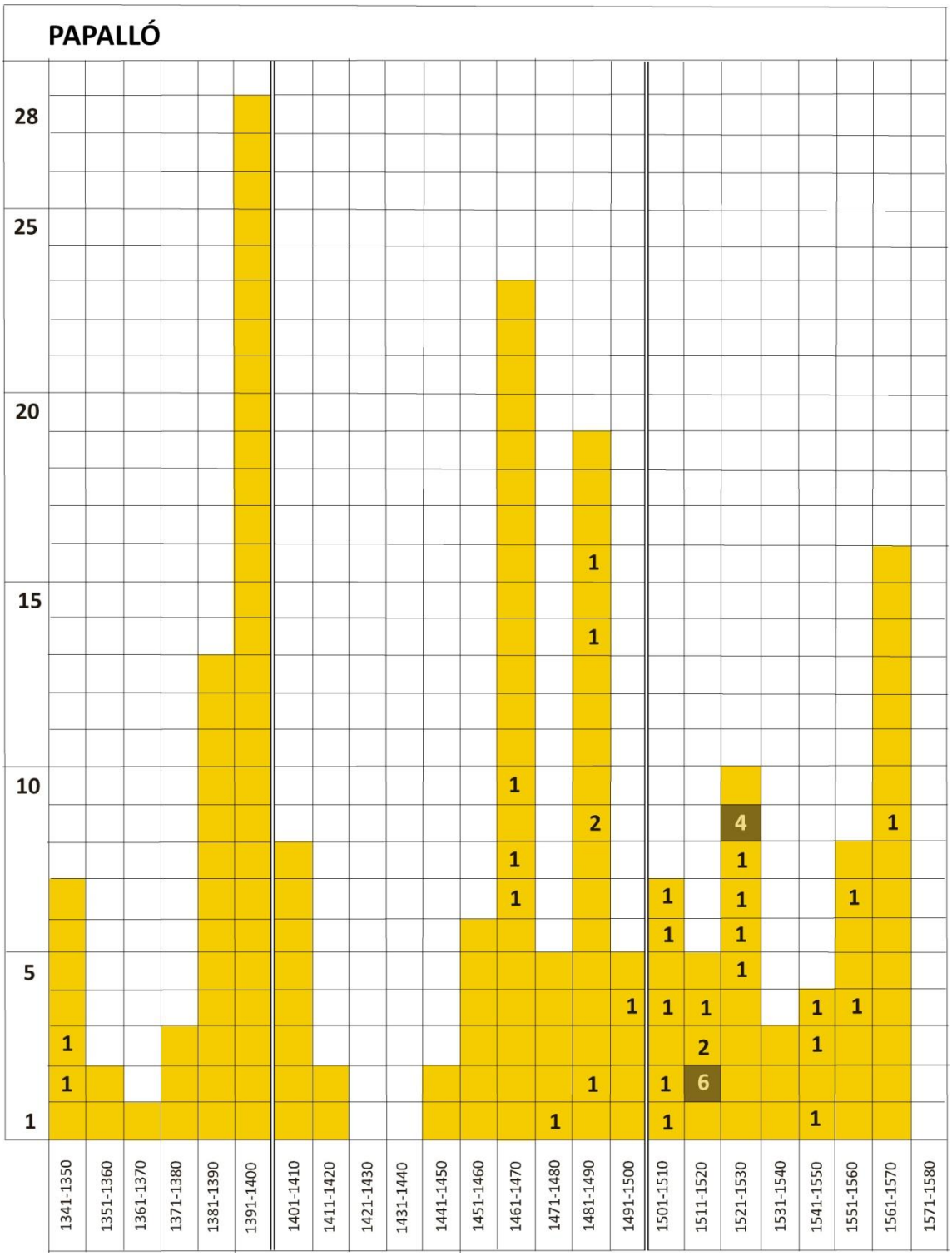

Com hem dit, a la iconografia de l'època, trobem potser més sovint representats els cobricels o dossers, amb tot també trobem alguns papallons o pavellons. A continuació en veurem alguns exemples:

Fig. 20.81. Mestre de les Hores del Mariscal de Boucicaut, c. 1411, a Pierre Salmon*, Les demandes faites par le roi Charles VI touchant son état et le gouvernement de son royaume, avec les résponses de Salmo*n. Bibliothèque Publique et Universitaire, Ginebra*.

Amb relació a Catalunya, podem fer esment del retaule de Sant Miquel Arcàngel i Sant Joan Baptista de Sant Llorenç de Morunys,[43] del segle XV (fig. 20.82). Hi veiem un magnífic papalló de color vermell a sobre del llit.

Fig. 20.82.(a baix) Bernat Despuig i Jaume Cirera, Retaule dedicat als sants Miquel Arcàngel i Joan Baptista, escena del naixement de Sant Joan Baptista, segle XV. Església de Sant Llorenç de Morunys. Foto: Imma Sànchez i Boira

[43] Una revisió historiogràfica de l'autoria del retaule, de la seva trajectòria i de la seva conservació a: María del Carmen RIU DE MARTÍN, "El retablo de San Miguel y Sant Juan Bautista de la Iglesia parroquial de sant Llorenç de Morunys (s. XV)", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 20-21, 1999-2000 (Exemplar dedicat a: Homenatge al Dr. Manuel Riu i Riu, vol. 1), p. 737-754.

Fig. 20.83. Roderic d'Osona - Bartolomé Bermejo, Retaule de la Verge de Montserrat, c. 1481-1486, Catedral d'Acqui Terme, sala capitular[44] Vegeu el pavelló a l'escena de l'esquerra, on es representa el naixement de la Verge

[44] Font: Caterina LIMENTANIVIRDIS - Mari PIETROGIOVANNA, *Retables. L'âge gothique et la Renaissance*, Paris 2001, p. 14.

A l'esquerra: Fig. 20.84. Bartolomé Bermejo, Mort de la Verge, 1460-62. Staatlische Museem, Berlin.

A la dreta: Fig. 20.85. Giovanni Antonio Sodoma, Interior,1505-1508. Monte Oliveto Maggiore. Font: P. THORNTON, *The Italian Renaissance Interior*..., p. 286

Fig. 20.86. Sandro Botticelli, L'Anunciació, c. 1481, Florència, Galleria degli Uffizi[45]

[45] http://www.wga.hu/html_m/b/botticel/21/6annunci.html

CAPÍTOL 21

La cuina i la llar de foc

En gairebé totes les cases hi havia una cuina; molt rarament n'hi havia més d'una (docs. 16, 73, 103 i 131). Sovint també trobem que a la cuina o al seu costat hi havia, així mateix, el pastador, que descriurem en l'apartat següent. A continuació farem una llista de totes les cuines mencionades als inventaris que hem publicat en aquest llibre (esmentem, com fem sempre, així mateix l'any del document).

Cuina: 2 (1345), 8 (1354), 9 (1354), 11 (1376), 13 (1377), 16 (1383) [cuina i cuineta d'avall], 22 (1387), 24 (1387), 26 (1388), 29 (1392), 33 (1393), 35 (1393), 36 (1393), 37 (1394), 40 (1396), 42 (1396), 47 (1398), 48 (1399) [cuina, cambra on cuinaven, cuina sobirana], 50 (1399), 51 (1399), 55 (1401), 58 (1403), 62 (1408), 65 (1441), 70 (1460), 73 (1461) [cuina i cuineta de la part baixa de la casa], 79 (1463), 81 (1463), 82 (1463), 87 (1463), 90 (1464), 95 (1468), 96 (1472), 97 (1474), 99 (1478), 101 (1481), 102 (1481), 103 (1482) [cuina i cuineta petita], 105 (1482), 109 (1483), 110 (1483), 116 (1487), 117 (1488), 120 (1492), 125 (1504), 128 (1507), 130 (1509), 131 (1510) [cuina i cuineta de la botiga], 133 (1518) [a la casa de Lleida i al castell del Poal], 134 (1518), 135 (1518), 137 (1521), 140 (1522), 141 (1523) [cuina vella], 145 (1529), 146 (1529), 148 (1536), 149 (1539), 150 (1545), 151 (a1550), 152 (1550), 158 (1556), 160 (1559) [cuina de dalt], 161 (1559), 162 (1562), 164 (1562), 168 (1563), 170 (1563), 171 (1563), 177 (1568).

Quan ens fixem en allò que hi havia a la cuina, ens adonem que en la majoria dels casos els que feren l'inventari hi trobaren una taula i un banc, d'una manera semblant a allò que descobrien a la sala. De fet, cal pensar que molt sovint la cuina, a part de servir per cuinar el menjar, també devia ésser utilitzada com a menjador, com a indret on prendre molts dels àpats que es feien al llarg de la jornada. Amb relació a la cuina, sense entrar tampoc en gaires detalls, podem assenyalar que hi havia quatre grans grups d'objectes.

En primer lloc, cal assenyalar tots aquells objectes relacionats amb el foc. En la majoria de les cuines hi havia una llar de foc on es podien coure els aliments (bullir-los, fregir-los o rostir-los). Això no impedeix que en algunes cases també hi hagués llars de foc a la sala o en algunes altres cambres (potser, per exemple, en les anomenades cambres de la xemeneia). Amb relació al foc a terra, hem de diferenciar d'entrada els objectes que hi havia a la mateixa llar, dels objectes que servien per a coure aliments al foc. Entre els primers podem esmentar els cremalls, les lleves, els ferros, els molls, les manxes, etc. Entre els segons, les calderes i calders, els perols, les cassoles, les olles[1], les graelles, les paelles o els asts. Lògicament, tots aquests estris eren objectes metàl·lics, majoritàriament de ferro. Cal assenyalar també que als inventaris sovintegen els esments de foguers,

[1] La tradició islàmica encara era més viva i forta a Mallorca, on en aquests segles de la fi de l'edat mitjana existia una "*olla cuscussonera*", per a fer cuscús, que no hem trobat pas en cap inventari de Lleida. M. BARCELÓ, *Elements materials...*, p. 31.

destinats segurament també a coure i sobretot a escalfar l'estança (com si fossin una mena de brasers), encara que no tinguin res a veure amb el foc a terra o llar que hi havia en un costat de la cuina.

En segon lloc, els objectes relacionats amb servir i prendre el menjar. La llista és força llarga. Entre els que servien per servir o prendre aliments hi havia les escudelles, els plats, talladors[2], servidores, giradores, ganivets, culleres, gots, todoneres, etc.

En tercer lloc, entre els objectes destinats a preparar el menjar, podem esmentar sobretot els morters, els boixos (o mans de morter), els ralls (per a ratllar els aliments), els alambins, els coladors ("*una coladora de pedra*", doc. 99; "*hun colador d'aram, ab una ansa*", doc. 103), alguns talladors (que ja hem esmentat més amunt), la pastera, etc. En algun grup també hi podem incloure la bromadora (o esbromadora), que trobem esmentada en molts inventaris.[3] Hi havia morters de diferents mides i sobretot fets amb materials diversos (terra, fusta, pedra, coure); com veurem més endavant, segons el material de què eren fets variava força el preu (per exemple de venda als encants). Per a tallar hi havia ganivets, coltells, ganivetes i potser també algunes destrals ("*una destraleta per tallar la carnsalada*", doc. 137) o tisores. Molt sovint es devia tallar damunt del tallador ("*un tallador de tallar carn*", doc. 152).[4] Com acabem de recordar, en moltes de les cuines hi havia també una pastera, on es pastava el pa abans de coure'l. Amb relació amb la pastera també hi havia un conjunt d'objectes, com podien ésser cabassos, coves, cistelles, panistres; en parlarem a l'apartat següent.

En quart lloc, un altre conjunt d'objectes eren els atuells que servien per a conservar i transportar líquids. Són força nombrosos. Podem esmentar les tenalles, els cànters, les setres i setrills, els sellons, els barrals, les ampolles, les alcolles, etc. També servien per a contenir líquids els bacins, els gresals, les tasses, etc. Encara podem fer esment, amb relació als líquids i els aliments, dels coladors, les bromadores, les canades, les ferrades, els poals, els embuts, etc.

En cinquè lloc, cal fer esment dels objectes relacionats amb la il·luminació. Com amb relació a les cambres i recambres, també hi trobem alguns objectes destinats a il·luminar la cuina, com poden ésser gresols, llumeners, llanternes o canelobres. A la cuina no hi veiem una concentració d'objectes destinats a la il·luminació com s'ha trobat en altres llocs, tot i que hi solien ésser bastant nombrosos i, potser, n'hi havia més que en moltes de les cambres o sales.[5]

---

[2] És interessant que a la lleuda de Cotlliure de l'any 1317 es fes esment d'una "*somada de escudeles e de taladors e de anaps e de tota autra obra de torn*" (o "*de terra*"). El fet que es digui que els talladors eren fets de terra o fets amb un torn (*corn*) ens en mostra les característiques d'alguns d'aquests objectes. Jaume SOBREQUÉS, *Estudis d'història de Catalunya. Edat mitjana. Edat moderna. El pactisme*, Editorial Base, Barcelona, 2008, p. 96. Amb tot, cal assenyalar que, tal com diuen els documents, la gran majoria dels talladors eren de fusta.

[3] A Mallorca també s'han trobat "*dues macetes de fust, en què n'i ha una sens mànech, per trencar avellanes*." M. BARCELÓ, *Elements materials*..., p. 29. A Lleida, les macetes cal relacionar-les més aviat amb el treball de la construcció.

[4] Com assenyala M. Barceló, "en els inventaris sembla referir-se o bé a una superfície plana de fusta sobre la qual es talla, "*tallador gran de tallar, de fust*", o bé a un recipient per servir aliments semblant a un plat, que és el "*tallador de fust de servir*". M. BARCELÓ, *Elements materials*..., p. 33.

[5] A Mallorca s'assenyala que aquests aparells sovint els "trobam inventariats a la cuina, tot i que, amb seguretat, eren mòbils i debien canviar de lloc segons les necessitats. Un exemple de concentració d'aparells per il·luminar en la cuina el trobam a la possessió de Pau Claret, on hi ha dues llumeneres de "tella" [teula] i una dotzena de llumeners de ferro." M. BARCELÓ, *Elements materials*..., p. 23.

A més d'aquests conjunts d'objectes que hem descrit, com a tot arreu, hi hauríem trobat estris i atuells diversos, de vegades poc relacionats amb l'alimentació. Tanmateix, la cuina era un dels pocs llocs on hi havia, en general, una certa especialització d'allò que s'hi guardava.[6]

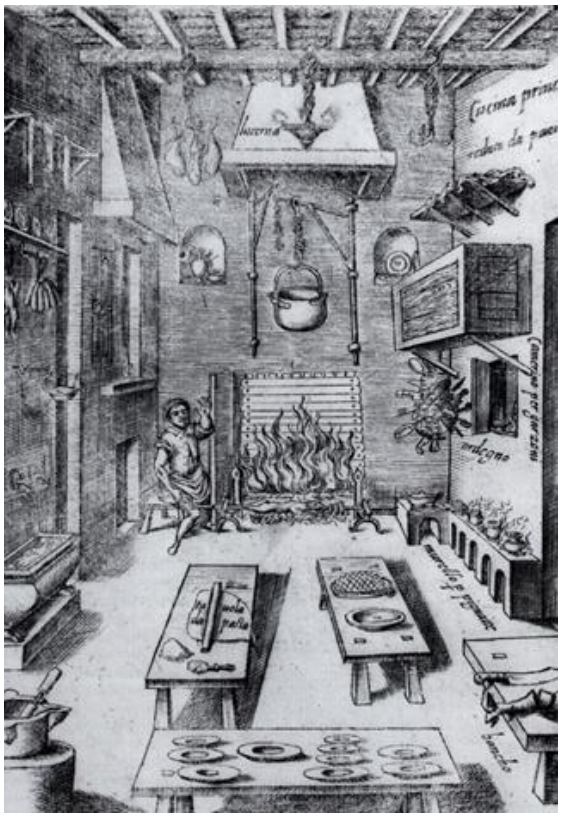

Fig. 21.1. Representació d'una cuina italiana. Bartolomeo SCAPPI, *Opera*, Venècia, 1570. París, BnF[7]

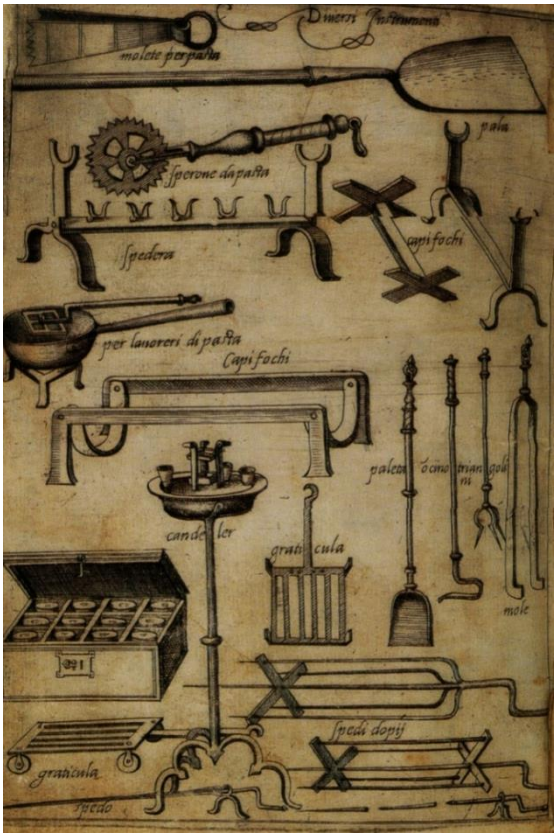

Fig. 21.2. Bartolomeo SCAPPI, *Opera*, Venècia, 1570. Eines per a una cuina i una llar de foc, Bodleian Library, Oxford.[8] Hi veiem l'ast (*spedo*), l'aster (*spedera*), la graella (*graticula*), el canelobre (*candeler*), molls (*mole*), ferro de foc (*capifochi*), etc.

[6] Tanmateix, tot i les diferències que hi podia haver, també eren molt grans, lògicament, les semblances que podem trobar entre una cuina de vers el 1400 i una de cap a l'any 1700. Pel que fa al 1700, a Barcelona, "la gran majoria dels estris principals que s'hi trobaven complien, lògicament, les funcions de conservar, preparar i cuinar el menjar: morters, mitges llunes amb ganivet i ratlladora, talladors, fogons, pales per al foc, clemàstecs, asts i cavalls de ferro, graelles, trespeus de ferro, casses amb mànecs de ferro, calderes, perols, conques i copes d'aram, cassoles, olles de ferro, coure o aram, greixoneres, paelles de ferro o d'aram, escumadores, torradores de pà..." Albert GARCIA ESPUCHE ET ALII, *Interiors domèstics. Barcelona 1700*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2012, p. 30.

[7] Font: E. LATREMOLIERE – F. QUELLER (eds.), *Festins de la Renaissance. Cuisine et trésors de la table,* Somogy editions d'art – Château royal de Blois, París, 2012, p. 125.

[8] Font: E. CURRIE, *Inside the Renaissance House*, V&A Publications, Victoria and Albert Museum, Londres, 2006, p. 43.

Fig. 21.3. Martin van Cleve o taller. Interior d'una cuina, detall, c. 1565[9] (Font: Google Art Project)

[9] Font: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Marten_van_Cleve#/media/File:M%C3%A5leri,_genrebild._K%C3%B6ksinteri%C3%B6r_-_Skoklosters_slott_-_88962.tif

La documentació ens permet *d'imaginar* què hi podia haver a la cuina als primers anys del segle XV. Un inventari de l'any 1403 esmenta "*un exugamans de paret, un odre, un parell de tovayles súzees*[10]*, un calderet de traure aygua de tenayla, aynes de cuina, quatre tailadós, un soficient e dos petits, uns feres de cuinar, un astet de fere, ab una grayla, dos gerets, un de tera, altre de pedra, i quatre olles de tera"*. A més a més, hi havia uns bancs i "*una cistela, ab unes poques de amelles"* (doc. 59).

A casa del mestre d'obra de la seu de Lleida Rollí Galter (o Rotllí Gautier) trobem un exemple molt interessant de com era una cuina a mitjan del segle XV. Era una cuina on hi ha una mica de tot.

Podem veure algun altre exemple de cuina. La casa de Vicent Sopeira, de l'any 1482 (doc. 103) és força excepcional. És de les poques cases on hi havia dues cuines, una de més gran i una de petita. Podem fer el quadre següent, que ens servirà per a comparar les dues realitats:

En la cuyna	***En la cuyneta petita***
Primo, una taula plegadiça ab sos petges. *- Ítem, hun banch per a seure.* *- Ítem, una tauleta redona, ab sos petges.* *- Ítem, una cadira plegadiça.* *- Ítem, tres alcorcins.* *- Ítem, \hun/ cavall de ferre, xich.* *- Ítem, una caxa ho arquibanch de pi.* *- Ítem, hun tinell petit.* *- Ítem, una cadira de barber.* *- Ítem, tres asts migancés.* *- Ítem, dues graelles.* *- Ítem, huns ferolls.* *- Ítem, hun rall.* *- Ítem, una caçola d'aram.* *- Ítem, hun morter de coure, ab sa mà.* *- Ítem, hun colador d'aram, ab una ansa.* *- Ítem, hun cetrill d'aram.* *- Ítem, tres candelobres de lautó, morisch.* *- Ítem, huyt escudelles de estany, platerades.* *- Ítem, quatre escudelles de estany, ab orelles.* *- Ítem, cinch plats plans, d'estany.* *- Ítem, hun plat gran, d'estany.* *- Ítem, sis grealets petits, d'estany.* *- Ítem, sis plats, de terra de Mèliqua.* *- Ítem, una cetra d'estany.*	*- Primo, una bacina d'aram; és de mossèn Serrana.* *- Ítem, dos mortés de pedra, hu gran, altre petit e esportellat.* *- Ítem, dos mortés de terra.* *- Ítem, tres boxos de fust.* *- Ítem, dos cullers.* *- Ítem, una bromadora.* *- Ítem, tres talladós, dos migancés e hun xich.* *- Ítem, tres olles de terra e quatre topins.* *- Ítem, dues quaçoles de terra.* *- Ítem, hun tornell de fust.* *- Ítem, sis cubertores de terra.* *- Ítem, una olla de terra, ab sa cubertora.* *- Ítem, una quaça d'aram.* *- Ítem, una caldera, de tenguda de quatre cantes; diu-se la té penyora per XXV sous jaquesos, <que> deu Jaume Guerau.* *- Ítem, hun peroll d'aram, de tenguda de tres cantes.* *- Ítem, una pastera de fust.* *- Ítem, hun cavall foguer gran.* *- Ítem, huns ferres.* *- Ítem, huns alanbins, ab la capa de plom.* *- Ítem, hun quoci.* *- Ítem, hun quociet petit.* *- Ítem, una pastera, per a servey de la cuyna.* *- Ítem, tres cresols.* *- Ítem, dues paelles, una d'aram, altra de ferre.* *- Ítem, hun canalobre de ferre, de l'antiguor.* *- Ítem, altre canalobre dolent.*

[10] Sutze o sútzeu (m.) i sutza o sútzea (f.): brut.

Entre aquestes dues cuines d'una mateixa casa hi havia diferències. Els objectes que trobem en cadascuna d'aquestes cuines ens permeten de veure l'ús que es feia d'aquests espais. Com hem vist, a la cuina més gran hi havia molts mobles: "*una taula plegadiça ab sos petges, hun banch per a seure, una tauleta redona, una cadira plegadiça"* i "*tres alcorcins"*. A més a més, també hi havia "*una caxa ho arquibanch de pi, hun tinell petit"* i *"una cadira de barber"*. Encara, a la primera cuina, a la més gran, també hi ha tot un seguit d'objectes relacionats amb fer de menjar i servir els aliments a taula. Per tant, si recuperem l'esquema que hem proposat més amunt, podem fer la llista següent, amb relació a aquesta cuina més gran:

- **1. Objectes relacionats amb el foc**: *cavall de ferre, xich, tres asts migancés i dues graelles.*

- **2. Objectes relacionats amb servir o prendre el menjar**: *huyt escudelles de estany, platerades. Ítem, quatre escudelles de estany, ab orelles. Ítem, cinch plats plans, d'estany. Ítem, hun plat gran, d'estany. Ítem, sis grealets petits, d'estany. Ítem, sis plats, de terra de Mèliqua.*

- **3. Objectes destinats a preparar el menjar**: *Ítem, hun rall. Ítem, una caçola d'aram. Ítem, hun morter de coure, ab sa mà. Ítem, hun colador d'aram, ab una ansa.*

- **4. Objectes eren els atuells que servien per a conservar i transportar líquids:** *Ítem, una cetra d'estany.*

- **5. Objectes relacionats amb la il·luminació:** *Ítem, tres candelobres de lautó, morisch.*

Per acabar, podem copiar un altre exemple d'allò que hi havia en una cuina. La trobem en l'inventari de Joan Monge (doc. 117, any 1488):

Primo, al pugant de la escala de la casa del dit deffunt, en la cuyna, foren trobades les coses següents:
Ítem, tres olles de coure, miganceres e sanceres, e una trencada. *Ítem, hun morter petit, de coure, ab sa mà.* *Ítem, quatre plats de stanys, migancés, los dos trencats.* *Ítem, una caldera petita, sense ansa, esclafada.* *Ítem, hun escalfador d'aram, ab cubertor.* *Ítem, hun petxell de stany, vell, trencat.* *Ítem, una quaça d'aram.* *Ítem, una quaçola trencada, d'aram.* *Ítem, una paella de ferre, ab sa giradora.* *Ítem, tres asts de ferre, petits.* *Ítem, hun cavall de ferre e hun aster e molls e huns ferres.* *Ítem, unes graïlles petites e una loça e unes leves.* *Ítem, tres talladós de fust.* *Ítem, hun morter de pedra.* *Ítem, hun ban<c> de barber.* *Ítem, dos banchs de seure, de fust.* *Ítem, altre banquet petit.* *Ítem, una lanterna, per portar lum.* *Ítem, dos canalobres de ferre e dos lumenés ho cresols.* *Ítem, dos plats de stany, bons.*

Cuina XIV (a)		DOCUMENTS									
		2	8	9	11	13	16	22	24	26	29
OBJECTES	Arca									■	
	Arquibanc				■						
	Ast			■	■				■	■	■
	Banc	■		■			■		■		■
	Bromadora					■			■		
	Cadira				■						
	Caldera				■			■	■		■
	Canelobre			■		■					
	Cànter	■		■			■	■			
	Escala	■		■							
	Escudella	■				■	■		■	■	■
	Foguer										
	Graella				■						■
	Gresol	■							■		
	Llanterna			■							
	Llosses			■	■				■	■	■
	Morter	■	■	■	■	■	■		■	■	■
	Olla			■	■				■		■
	Paella			■	■				■	■	■
	Pastera								■		■
	Rall				■						■
	Setra						■				
	Setrill		■			■			■	■	
	Tallador			■	■	■			■	■	■
	Taula	■	■	■	■	■	■	■		■	■
	Tenalla	■	■				■		■		

Per fer aquesta taula hem actuat d'una manera semblant al que hem fet amb relació a la cambra (cap. 20). Hem triat un conjunt d'objectes que hem cregut que podien ser representatius d'aquest espai, de la cuina i de l'entorn de la llar de foc. Certament, alguns potser no hauria calgut incloure'ls i d'altres potser s'haurien hagut d'afegir a la llista. Amb tot, la intenció és assenyalar quins són aquests objectes més representatius i sobretot saber si hi ha diferències al llarg dels segles. En aquesta taula hem situat objectes de la cuina amb relació als documents següents:

- 2. 1345, febrer, 20-24. Inventari dels béns d'Arnau Ponç, beneficiat de la Seu de Lleida.
- 8. 1354, març, 10-12. Inventari dels béns trobats a la casa de Guillem de Soler, ardiaca de Ribagorça de la Seu de Lleida.
- 9. 1354, març, 18. Inventari dels béns de Ramon Vidal, canonge de la seu de Lleida.
- 11. 1376, febrer, 1. Inventari dels béns de Guillem Ramon de Montcada, degà de la seu de Lleida.
- 13. 1377. Inventari dels béns de Joan Perpinyà, doctor en Decrets, canonge i sagristà de Lleida.
- 16. 1383, maig, 6. Inventari de les robes i béns trobats a la casa d'Arnau Odalguer.
- 22. 1387, febrer, 25 – març, 18. Inventari dels béns de Mateu Pellisser, canonge i prebost de la Seu de Lleida.
- 24. 1387, desembre, 20 – 23. Inventari dels béns de Bernat Ferrer, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 26. 1388, febrer, 7 - 12. Inventari dels béns de Pere de Nou, doctor en Decrets, canonge de la seu de Lleida.
- 29. 1392, abril, 2 - maig, 1. Inventari dels béns de Pere de Rocamora, prevere, rector de la parròquia de Sant Joan de Lleida i beneficiat de la seu de Lleida.

Cuina XIV (b)		DOCUMENTS								
		33	35	37	40	42	47	48	50	51
OBJECTES	Arca									
	Arquibanc									
	Ast	■	■	■	■	■	■	■	■	■
	Banc		■		■	■		■	■	■
	Bromadora					■	■	■	■	■
	Cadira	■								
	Caldera		■					■	■	
	Canelobre	■	■					■		
	Cànter		■					■		■
	Escala							■		
	Escudella	■	■	■	■	■				■
	Foguer	■								
	Graella	■		■	■	■	■	■		■
	Gresol	■	■						■	■
	Llanterna									
	Llosses	■	■	■	■	■	■	■	■	■
	Morter	■	■	■	■	■	■	■	■	■
	Olla	■	■	■	■	■	■		■	■
	Paella	■	■	■	■		■		■	■
	Pastera									
	Rall	■	■		■	■	■		■	
	Setra	■								
	Setrill				■			■	■	■
	Tallador	■	■	■	■	■				■
	Taula		■			■		■		■
	Tenalla				■				■	

Amb relació a aquesta segona part del segle XIV, hem buidat els objectes de la cuina dels inventaris següents:

- 33. 1393, juny, 30 – agost, 2. Inventari dels béns de Joan de Peralta, canonge i prebost de la seu de Lleida.
- 35. 1393, desembre, 8 - 22. Inventari dels béns trobats a la casa de Berenguer Vicent, degà de València i ardiaca de Benasc de la seu de Lleida.
- 37. 1394, febrer, 5. Inventari dels béns i drets de Bernat de Vall-llonga, canonge de la seu de Lleida.
- 40. 1396, abril, 12. Inventari dels béns d'Arnau d'Orcau, capellà del comte a la Seu de Lleida.
- 42. 1396, juny, 24-27. Inventari dels béns de Domingo de Puiaçol, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 47. 1398, març, 6. Inventari dels béns de Francesc Salom, batxiller en Dret civil i canònic, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 48. 1399, març, 17-18. Lleida, Bellvís i Cobins. Inventari dels béns de Pere Bada, canonge [de la seu de Lleida].
- 50. 1399, maig, 23 – octubre, 10. Inventari dels béns de Brunissèn, vídua de Ramon Eimeric, metge de la ciutat de Lleida.
- 51. 1399, octubre, 29 – novembre, 18. Inventari dels béns de Ramon Comes, prevere beneficiat de la seu de Lleida i cartoixà de Terrassa.

Cuina XV (a)	DOCUMENTS											
	58	62	63	65	70	73	79	81	82	87	90	95
OBJECTES												
Arca												
Arquibanc												
Ast	■			■	■		■	■	■	■	■	■
Banc					■			■	■		■	
Bromadora	■	■					■			■	■	
Cadira												
Caldera	■			■	■		■	■	■		■	
Canelobre												
Cànter				■				■		■		
Escala												
Escudella	■	■			■		■					■
Foguer												
Graella	■	■					■	■	■	■	■	■
Gresol					■	■	■		■			■
Llanterna												
Llosses	■								■	■		
Morter	■	■			■	■	■		■			
Olla				■	■		■	■	■	■		
Paella	■	■	■	■	■		■	■	■			■
Pastera												
Rall	■				■				■	■		
Setra												
Setrill				■	■							
Tallador		■		■	■			■	■	■	■	
Taula	■				■			■	■	■		
Tenalla												

Pel que fa als primers anys del segle XV, s'esmenten els objectes de la cuina dels inventaris següents:

- 58. 1403, setembre, 7. Inventari dels béns de Guillem s'Escala, rector de l'església de Santa Magdalena de Lleida.
- 62. 1408, agost, 7. Inventari dels béns de Joan de Requesens, canonge de la seu de Lleida. Es mencionen també els objectes que tenia en penyora.
- 63. 1419, juliol, 12. Inventari de béns de Bernat Martí, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 65. 1441, juliol, 31 – octubre, 17. Inventari dels béns de Rollí Galter, mestre d'obra de la seu de Lleida.
- 70. 1460, gener, 20-23. Inventari dels béns de Joan del Camp.
- 73. 1461, agost, 25. Inventari dels béns de Pere Morell, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 79. 1463, gener, 7-11. Inventari dels béns d'Antoni Rollan, canonge de la seu de Lleida.
- 81. 1463, març, 31. Inventari dels béns de Joan Bordell, prevere beneficiat de Lleida.
- 82. 1463, maig, 12. Inventari dels béns d'Antoni de Casagualda, ciutadà de la ciutat de Lleida.
- 87. 1463, desembre, 21. Inventari dels béns de na Caterina, muller de Perot Teixidor, pagès de Lleida.
- 90. 1464, febrer, 27. Inventari dels béns de Pere del Camp.
- 95. 1468, març, 31. Inventari dels béns de Ramon de Cardona. Aquests béns foren donats a la vídua de l'esmentat Ramon de Cardona.

Cuina XV (b)	DOCUMENTS											
OBJECTES	96	97	99	100	103	105	108	109	110	116	117	120
Arca												
Arquibanc												
Ast	■	■	■	■	■	■	■	■	■		■	
Banc		■	■	■	■	■		■		■	■	■
Bromadora	■	■	■		■							
Cadira												
Caldera	■	■	■		■	■			■			
Canelobre												
Cànter	■	■					■					
Escala												
Escudella		■		■	■	■	■		■	■		■
Foguer												
Graella	■	■	■	■	■			■	■		■	■
Gresol					■		■	■				■
Llanterna												
Llosses		■	■	■			■					■
Morter	■	■	■		■			■		■	■	■
Olla		■	■		■	■	■	■		■	■	■
Paella	■	■	■	■	■		■	■	■	■	■	■
Pastera												
Rall	■	■	■		■			■	■			
Setra												
Setrill			■		■			■				
Tallador	■	■	■		■	■	■		■		■	■
Taula		■	■		■	■		■	■			■
Tenalla												

Pel que fa a la segona meitat del segle XV, s'esmenten els objectes relacionats amb la cuina dels inventaris següents:

- 96. 1472, febrer, 18-19. Inventari dels béns de Pere Valldeperes, prevere beneficiat de la seu de Lleida. 97. 1474, març, 1. Inventari dels béns de Martí Joan, prevere.
- 99. 1478, març, 13-14. Inventari dels béns de Joan Espills.
- 100. 1478, abril, 2-8. Encant dels béns de Joan Espills.
- 103. 1482, març, 22. Inventari dels béns de Vicent Sopeira, canonge de la seu de Lleida.
- 105. 1482, novembre, 8-9. Inventari dels béns de Jaume Forner, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 108. 1483, març, 14. Inventari dels béns de Pere d'Orcuia, prevere.
- 109. 1483, juliol, 31. Inventari dels béns de Gaspar Sanç, sagristà de la seu de Lleida.
- 110. 1483, agost, 4. Inventari dels béns de Miquel d'Albesa, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 116. 1487, juny, 29. Inventari de béns. Desconeixem qui havia estat el propietari dels objectes.
- 117. 1488, agost, 30. Inventari dels béns de Joan Monjó, prevere i porcioner de la seu de Lleida.
- 120. 1492, setembre, 22-23. Inventari dels béns de Melcior Aguiló, beneficiat de la seu de Lleida, trobats a casa seva.

Cuina XVI (a)		DOCUMENTS										
		125	128	130	131	133	134	135	137	140	141	145
OBJECTES	Arca											
	Arquibanc											
	Ast	■			■	■		■	■	■	■	■
	Banc	■			■			■	■			■
	Bromadora											
	Cadira											
	Caldera	■		■	■	■	■				■	
	Canelobre											
	Cànter	■	■			■		■				
	Escala											
	Escudella	■	■		■	■			■	■	■	■
	Foguer											
	Graella	■	■		■	■	■		■			
	Gresol					■			■			■
	Llanterna											
	Llosses	■				■			■			
	Morter	■	■		■	■		■	■	■	■	■
	Olla		■	■		■		■	■	■	■	■
	Paella	■	■		■	■		■	■	■	■	■
	Pastera											
	Rall	■	■		■	■			■		■	
	Setra											
	Setrill								■			
	Tallador	■	■			■			■	■		
	Taula	■	■		■				■	■		
	Tenalla											

Amb relació als primers anys del segle XVI, s'esmenten els objectes relacionats amb la cuina dels inventaris següents:

- 125. 1504, maig, 30. Inventari dels béns, segurament de Gaspar Ferrer, canonge.
- 128. 1507, febrer, 28. Inventari dels béns de Ramon Solsona, doctor en Decrets i canonge de la seu de Lleida.
- 130. 1509, juliol, 24-27. Inventari dels béns de Pere Mateu, canonge de la seu de Lleida.
- 131. 1510, gener, 10. Inventari dels béns de Miquel Montgai, ciutadà de Lleida.
- 133. 1518, setembre, 4-28. Lleida i el Poal. Inventari dels béns de Lluís des Valls, donzell, que tenia el domicili a Lleida i era senyor dels llocs de Gimenells i del Poal.
- 134. 1518, novembre, 21-desembre, 9. Inventari dels béns de Bernat Armendaris, mestre cinter i ciutadà de Lleida.
- 135. 1518, desembre, 3-19. Castell d'Anglesola (Urgell). Inventari dels béns de Diomedes Lladró, senyor d'Anglesola.
- 137. 1521, maig, 6-11. Inventari dels béns de Rafael Rafart, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 140. 1522, març, 24. Inventari dels béns de Joan Creixença, canonge de la seu de Lleida.
- 141. 1523, octubre, 5-26. Inventari dels béns de Francesc Soler, júnior, doctor en Decrets, degà de la seu de Lleida.
- 145. 1529, març, 18- abril, 13. Inventari dels béns de Pere Agustí, canonge i prebost de la seu de Lleida.

Cuina XVI (b)		DOCUMENTS										
		146	148	149	150	151	161	162	168	170	171	177
OBJECTES	Arca											
	Arquibanc											
	Ast			■	■		■	■		■	■	
	Banc			■				■				■
	Bromadora											
	Cadira											
	Caldera	■	■	■	■				■		■	■
	Canelobre											
	Cànter	■		■								■
	Escala											
	Escudella			■		■	■	■	■		■	■
	Foguer											
	Graella		■	■	■		■					
	Gresol	■										
	Llanterna											
	Llosses										■	
	Morter	■		■	■	■		■		■	■	
	Olla	■		■	■		■	■	■		■	■
	Paella	■	■	■	■	■	■	■		■	■	■
	Pastera											
	Rall			■			■	■	■		■	
	Setra											
	Setrill							■				
	Tallador								■			
	Taula			■								
	Tenalla											

Finalment, pel que fa als darrers documents del segle XVI, s'esmenten els objectes relacionats amb la cuina dels inventaris següents:

- 146. 1529, desembre, 21-24. Inventari dels béns de Pere d'Aragó (o Pedro de Aragón), beneficiat de l'església de Lleida.
- 148. 1536, gener, 29. Inventari dels béns de Montserrat Montfar, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 149. 1539, febrer, 1-8. Inventari dels béns de Lluís de Montsuar, canonge de l'església de Lleida.
- 150. 1545. Inventari dels béns de Jaume Riquer, porcioner i porter del capítol de Lleida.
- 151. a.1550, juliol, 1-agost, 3. Inventari dels béns de Damià de Liori, cabíscol de la seu de Lleida.
- 161. 1559, desembre, 14-19. Inventari dels béns de Bernardí Lluçars, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 162. 1562, març, 20. Inventari dels béns de Jaume Pont, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 168. 1563, gener, 21. Inventari dels béns de Miquel Casset, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 170. 1563, agost, 26. Inventari dels béns de Francesc Soler, doctor en Decrets, degà, canonge i prebost de la seu de Lleida.
- 171. 1563, setembre, 15. Inventari dels béns de Joan Ferrer, oficial del bisbe de Lleida.
- 177. 1568, agost, 6. Inventari dels béns del difunt Bartomeu Grassa, prevere, mestre en Arts, beneficiat de l'església de Lleida.

Fig. 21.4. Brueghel el Vell, Proverbis holandesos (The Dutch Proverbs), c. 1559 Berlin, Gemalde Galerie, National Museums Berlin (detall)[11] Hi veiem representats alguns objectes que hauríem trobat en moltes cuines, com un ast i un aster, una taula, uns molls, una esbromadora, etc.

En les properes pàgines, la suma de les dades que provenen dels documents escrits –un conjunt homogeni d'inventaris i encants dels segles XIV-XVI–, de les informacions que ens aporten les representacions que trobem en la iconografia d'aquest mateix període i, en algun cas, d'allò que trobem als museus, ens permetrà d'aprofundir més en el coneixement de com eren les cuines i sobretot de saber com eren alguns dels objectes hi havia en aquestes cuines de la fi de l'edat mitjana i de l'inici dels segles moderns. Certament, si només disposéssim de les pintures i miniatures, aquesta aproximació seria molt pobre.[12] L'important és precisament la conjuncció d'aquestes tres fonts d'informació. Alhora som concients que resten molts objectes que podrien ésser estudiats i que, per les limitacions que ens vam imposar en començar a fer aquesta recerca, de moment, en aquest treball, no s'han estudiat, encara que tenim la intenció d'estudiar-los en un futur proper d'una manera sistemàtica, si pot ésser encara afegint-hi més dades d'informació, per tal de poder-ne precisar les característiques.

---

[11] Font: https://www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/the-dutch-proverbs/WwG8mD89xbELbQ?hl=ca&projectId=art-project

[12] Gaspar COLL, "La cuina en l'art medieval català", a *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Museu d'Història de la Ciutat – Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1994, p. 42-45.

21.1 Ast i aster

Els asts i els asters eren uns dels objectes fonamentals en una llar de foc, al costat dels clemàstecs (o cremalls) i els cavalls de ferro o de foc. Als cavalls de ferro hi dediquem també un apartat i assenyalem precisament la seva semblança en alguns casos amb els asters. A continuació, com fem alguns cops quan la taula és molt llarga, posarem alguns dels esments d'ast i asters més interessants; al final de l'apartat, en un annex, inclourem, però, la llista completa de les mencions que trobem d'aquest objecte als inventaris i encants conservats a l'ACL.

Objecte: ast i asters	data	Material	núm.	preu	Situació
II asts de fferre		Ferro	2		Abadia d'Esplucs
Aster de ferre	1354	Ferro	8		Rebost
I cavayll de ferre, de tenir asts			11		Cuina
III ast de ferres, la I ab peus	1399	Ferro	50		Cuina
II asts de fust	1399	Fusta	52		
Dos tenidós d'asts.	1460		70		Cuina
Un ast de ferre gentil	1463	Ferro	83	2 s.	
III asts, dos grans e hun xich, spuntat	1478		99		Cuina
Un ast de ferre, per coure savogues	1482	Ferro	105		Cambreta
Hun<s> asts de longanices e hun ferre	1482		107	2 s., 9 d.	

Com podem veure en el quadre annex, hi ha documentats, als inventaris i encants, asts i asters al llarg dels tres segles que estudiem en aquest treball. El primer cop que trobem un ast esmentat és al document 1 (any 1343) i el darrer cop al document 177 (any 1468). Per que fa a algunes de les característiques d'aquests objectes segons els inventaris i encants de Lleida:

- Tots eren lògicament de ferro.

- Els trobem gairebé tots a la cuina. Només n'hi ha algun a la sala o al rebost, per exemple. De fet, és normal que els trobem allà on hi havia la llar de foc i allà on es cuinava.

- Pel que fa als preu, trobem que els asts de ferro podien valdre d'1 sou a 5 sous. El més normal és que el preu oscil·lés al voltant d'1 i 2 sous. Els asters eren una mica més cars i podien valdre al voltant dels 3 o 5 sous.

A continuació hem fet un quadre de barres on se situen tots els esments, casa per casa, de l'existència d'asts i asters, d'acord amb els inventaris i encants. En certa manera, podem assegurar que en totes aquestes cases hi havia una llar de foc. Com podem veure, hi havia aquests estris en gairebé totes les cases, al llarg dels tres segles, i de vegades n'hi havia diversos.

ASTS I ASTERS

	1341-1350	1351-1360	1361-1370	1371-1380	1381-1390	1391-1400	1401-1410	1411-1420	1421-1430	1431-1440	1441-1450	1451-1460	1461-1470	1471-1480	1481-1490	1491-1500	1501-1510	1511-1520	1521-1530	1531-1540	1541-1550	1551-1560	1561-1570	1571-1580
28																								
						10																		
						5																		
25						3																		
						8																		
						4							1											
						3																		
						1																		
20																								
													7											
													5		3									
						8							1		4									
						2							1		1								3	
15													6											
						3									1									
					2										4									
					4																			
					3	3							1										2	
10													2		5				2				2	
						3							3		3				6				4	
						4							3		1				1			8	3	
	1					5									10		3		1			4	2	
							3								1							4	4	
5	1						1					11		3	9				1			4	2	
	1					2	4					6		4		6	1	2	2		4	3	1	
	1			2		2	1						1	3	3			7		4	4	3	3	
	4	1					1							4	5	2		10	6	4	1	5	2	
1	1	2		3		2	1				3			11	4	2	7		6		4	6	2	

Annex: asts i asters a Lleida (segles XIV-XVI)

Objecte: Ast i asters	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I ast	1343		1	12 d.	
II asts gran, I poch, de fferre	1345	Ferro	2		Cambra superior
II asts de fferre		Ferro	2		
I ast de fferre	1345	Ferro	3	15 d.	
I vern seu ast de ferro	1347	Ferro	4		
I ast	1347		5		
I creol e I astet de ferre	1348	Ferro	7	4 d.	
Aster de ferre	1354	Ferro	8		Rebost
Un ast de ferre, gran	1354	Ferro	8		Rebost
I ast de ferre	1354	Ferro	9		Cuina
I ast de ferre, gran	1376	Ferro	11		Cambra
II asts, I migencer e altre poch			11		Cuina
I cavayll de ferre, de tenir asts			11		Cuina
II asts	1377		13		Celler major
III asts de ferre	1387	Ferro	24		Cuina
I ast e una giradora	1388		25		
I ast de ferre		Ferro	25	18 d.	
II asts de fferre		Ferro	25	3 s., 1 d.	
I ast de ferre, miyancer	1388	Ferro	26		Cuina
I altre xich, trenchat	1388		26		
Ii^{os} asts de ferre	1391	Ferro	27		Cambra
II astets de ferre, de pocha valor	1392	Ferro	29		Cuina
I ast	1392		30		
Una paella d'aram, I ast, una bromadora			30	2 s., 6 d.	
V asts de ferre, I gran e altre migancer e tres xichs	1393	Ferro	33		Cuina
I ast de ferre gran	1393	Ferro	34	3 s., 3 d.	
I^{a} graylla e tres asts petits	1393			7 s., 6 d.	
III asts, I mijancer e II xichs	1393		35		Cuina
I ast	1394		37		Cuina
II asts de ferre, la I ab peu.		Ferro	37		Cuina
II asts de ferre, I gran e un petit	1396	Ferro	40		Cuina
Un astet de coure figues			40		Cuina
Asts de fferre	1396	Ferro	42		Cuina
I^{a} loça e I^{a} bromadora e II asts de fferre	1396	Ferro	43	4 s., 6 d.	
I ast			43	9 d.	
II asts de ferre		Ferro	43	15 d.	
III asts xichs de ferre		Ferro	43	18 d.	
I ast de fferre	1398	Ferro	47		Cuina
Dos asts de ferre, I gran, altre xich	1399	Ferro	48		Sala i cuina
Un aster	1399		48		Sala i cuina
I aster de ferre	1399	Ferro	49	5 s.	
I ast gran	1399		49	4 s., 2 d.	
I ast de fferre, petit	1399	Ferro	49	I s.	
I ast de ferre, trencat	1399	Ferro	49		
III ast de ferres, la I ab peus	1399	Ferro	50		Cuina
III asts	1399		50		Cuina
I aster	1399		50		Cuina
I aster	1399		50		Cuina
III asts de ferre, pochs	1399	Ferro	51		Cuina
I ast gran	1399		52	16 d.	
I astet de fferre	1399	Ferro	52	6 d.	
Un ast e una graylla	1399		52	2 s., 2 d.	
II asts de fust	1399	Fusta	52		
I ast de ferre	1399	Ferro	53	1 s., 8 d.	
I ast de ferre	1399	Ferro	53	2 s., 7 d.	
II asts de ferre	1399	Ferro	53	2 s., II d.	

I destral e I ast de ferre	1399	Ferro	53	4 s.	
Ii^{os} asts de ferre	1399	Ferro	53	1 s., 8 ds.	
III asts e I^{a} arpa pocha e IIIes squelles	1399		53	3 s	
I ast de fferre	1401	Ferro	55		Cuina
Graylla grant e I ast	1402		56	4 s., 6 d.	
I ast de ferre	1403	Ferro	57		
Tres asts de ferre, la I gran, l'altre migencer, l'altre poch	1403	Ferro	58		Cuina
I ast de ferre	1403	Ferro	58		Casa d'avall
Un astet de fere, ab una grayla	1403	Ferro	59		Cambra de la Degania
I ast de ferre	1403	Ferro	60	1 s., 2 d.	
I ast petit e I^{a} loça	1403		60	1 s., 6 d.	
I ast de ferre	1403	Ferro	60	2 s., 2 d.	
Un ast gran, ab son peu	1441		65		Cuina
Altre ast migancer, ab son peu	1441		65		Cuina
Un astet petit	1441		65		Cuina
Ítem, dos tenidós d'asts	1460		70		Cuina
Tres asts de ferre, hun gran e dos chichs	1460	Ferro	70		Cuina
Hun ast migancer, de ferre	1460	Ferro	70		cambra
Hun tenidor d'ast, de ferre.	1460		70		cambra
Hun aster de ferre e dos ferrolls, la hu trencat.	1460		71		Sala
Ferre e dos ferrolls, la hu trencat; ffonch venut, l'aster damunt dit	1460		71	3 s., 6 d.	Sala
IIII ast<s> de ferre.	1460		71	2 s.	Sala
Fforen venuts, los altres dos asts, ab una panistreta e ab stopa de li, e ab aquell preu comprès.	1460		71		Sala
Sis asts de ginebre, nous.	1460		71	9 d.	Sala
Quatre asts	1462		75		sala
Hun noc de asta de lança d'armes , ab hun ferre al cab, sotill.	1463		79		Entrada
Dos asts de ferre, hun petit, altre migancer	1463	Ferro	79		cuina
Hun aster de ferre petit	1463	Ferro	80	3 s.	
Tres asts, la hu petit, l'altre axí matex petit e lo tercer migancer	1463		80	2 s.	
Tres asts de ferre, lo hun gran e dos migancers	1463	Ferro	81		Cuina
Dos asts de ferre, la hu gran, l'altre petit	1463	Ferro	82		Cuina
Un ast de ferre gentil	1463	Ferro	83	2 s.	
VI asts de ferre; \tres/ migancés e tres petits	1463	Ferro	87		Cuina
Hun tenidor d'ast.	1464		88		
Hun rall e hun aster	1464		89	6 d.	
Tres asts migancés, \hun xich/ e hun gran	1464		90		Cuina
Hun tenidor d'ast, ab dues leves de ferre.	1464		90		Cuina
Hun astet petit, ab huna paella de ferre	1464	Ferro	90		Cuina
Hun ast de ferre, una cantarella e hun cetrill	1464	Ferro	91	6 d.	
Un ast e una bromadora	1464		91	8 d.	
Hun ast	1464		91	11 d.	
Hun ast e una giradora	1464		91	7 d.	
Hun ast e una bromadora	1464		91	10 d.	
Hun ast e una bromadora	1464		91	10 d.	
Hun ast	1464		91		
Dos ganfonons de tela negra, hon són intitulats sive pintats los opobriis que feren a Jhesu Christ, ab ses astes de fust.	1464		92		
Hun ast de ferre	1468	Ferro	95		Cuina
Un aster de tenir l'ast	1472		96		Cuina
Sis asters de ferre, petits	1472		96		Cuina
Quatre asts de ferre, dos granets e dos migancerets	1472	Ferro	96		Cuina
Tres asts petits	1474		97		Cuina
Hun aster de ferre	1474	Ferro	97		Cuina

Tres asts, tres giradores, tres loces	1474		98	5 s., 1 d.	
III asts, dos grans e hun xich, spuntat	1478		99		Cuina
Hun aster	1478		99		Cuina
Hun ast gran, ab menador	1478		100	2 s., 6 d.	
Dos asts	1478		100	6 d.	
Quatre asts migancés, de ferre	1481	Ferro	101		Cuina
Una paella de fferro, uns ferros, un ast	1481	Ferro	102		Cambra
Tres asts de ferre	1481	Ferro	102		Cambra a prop del sobrecell
Un ganxo e una forqueta, ab ses asts	1481		102		Estudi
Tres asts migancés	1482		103		Cuina
Dos asts de ferre e quatre de fusts	1482	Ferro	105		Cambra
Dos asts de ferre migancés	1482	Ferro	105		Cambreta
Un ast de ferre, per coure savogues	1482	Ferro	105		Cambreta
Hun tenidor de ast e unes molls petites	1482		105		Cuina
Tres asts petits, de ferre	1482	Ferro	105		Cuina
Hun dal-falç e hun<a> asta de golandart.					Corral
Hun ferres ab hun aster	1482	Ferro	106	3 s.	
Dos asts de fusta	1482	Fusta	107	6 d.	
Hun ast de fusta	1482	Fusta	107	2 d.	
Hun cavall de ferre, per tenir asts	1482		107	3 s.	
Tres asts \de ferre	1482	Ferro	107	2 s., 2 d.	
Dos asts de ferre	1482	Ferro	107	1 s., 9 d.	
Hun<s> asts de longanices e hun ferre	1482		107	2 s., 9 d.	
Hun ast de ferre	1483	Ferro	108		Cuina
Hun ast gran e dos xichs e dos ferres	1483	Ferro	109		Cuina
Hun aster de ferre	1483	Ferro	110		Cuina
Hun tenidor de sal de fust, dues graelles, quatre asts, una quaça molt oldana, dos ralls, dues paelles de ferre, hun plat de stany, quatre telladós de fust, dos plats de Mèliqua, ab tres ho quatre escudelles.	1483	Ferro	110		Cuina
Dos asts	1483		113	2 s.	
Hun ast de ferre ab son tenidor	1483	Ferro	113	2 s.	
Hun ast e hunes dabanadores	1483		113	10 d.	
Hun ast de ferre, ab unes graelles sens coha	1484	Ferro	114		
Hun astet	1487		116		Cuina
Tres asts de ferre, petits	1488	Ferro	117		Cambra del difunt
Hun cavall de ferre e hun aster e molls e huns ferres	1488		117		Cambra del difunt
Tres asts de ferre	1488	Ferro	118	1 s.	
Hun ast chich, de ferre	1492	Ferro	120		Cuina
Una loça e unes graelles, hun ast e una giradora	1492		120		Cuina
Hun ast e una loça	1492		121	1 s., 2 d.	
Hun ast \petit/	1492		121	2 d.	
Sis asts de ferre, entre grans e xichs	1500	Ferro	123		Sala
Set asts de ferro	1504	Ferro	125		Cuina
Set asts de ferro, huns ferros de peus	1504	Ferro	126		
Hun ast gran, de ferre	1507	Ferro	128		Sala
Hun menador d'ast. E dien tota questa de ferra damunt dita diu ésser del senyor compte d'albayda.	1507		128		Cambra
Tres asts de ferre	1510	Ferro	131		Cuina de fora
Tres asts de ffero; la huns peus	1518	Ferro	133		Cuina
Sis asts de fere, dos grans y dos migansés y dos chichs	1518	Ferro	133		Cuina
Hun ast de ffere, rovelat	1518	Ferro	133		Rebostet de la cuina
Mija dotzena de asts	1518		134		Recambreta
Hun ast gran, ab sos peus, y hun cavall de ferre	1518		134		Recambreta
Dos asts de ferre	1518	Ferro	135		Cuina
Cinch asts de ferre	1521	Ferro	137		Cuina
Un ast gran, de ferre	1521	Ferro	137		Cuina
Tres asts de fferre	1522	Ferro	138	5 s., 1 d.	
Un ast de ferre, gran	1522	Ferro	138	4 s.	

Un ast girer de fferre	1522	Ferro	138	4 s.	
Un ast y una giradora de fferre	1522	Ferro	138	2 s., 6 d.	
Dos asts de fferre	1522	Ferro	140		Cuina
Un ast	1523		141		Cuina
Un ast	1527		143		Sala
Un ast petit y un ral	1529		144		Sala
Cinch asts	1529		145		Cuina
Un aster y uns molls	1529		145		Cuina
Dos asts de ferro, un chich e un migancer	1529	Ferro	146		Rebost de l'entrada
Un pagès y quatre asts	1536		148		Sala
Unes graelles y tres asts	1539		149		Cuina
Ítem, hun cavall de ferre, per menar l'asts.	1539		149		Cuina
I asts larch	1539		149		Cambra que està a la algorfa
Quatre asts de ferro	1545	Ferro	150		Cuina
Un ast	a1550		151		Cuina
Cavallet chich, per a menar lo ast	1550		152		Sala
Tres asts, migancés	1550		152		Sala
Dos asts, un chich y un gran	1550		153	2 s., 6 d.	
Ast de ferre	1550	Ferro	153	8 d.	
Un aster	1550		153	1 s.	
Sis astets de ferro, xiquets	1552	Ferro	154		Sala
Una paella petita y un astet	1552		155	4 s.	
Un aster petit, de ferro	1552	Ferro	155	6 d.	
Dos astets petits	1552		155	1 s	
Un tros de ast de ferro	1552	Ferro	155	4 d.	
Tres astests, dos mijansers y l'altre xich	1552		156		Sala
Tres asts y una forrolla	1552		157	6 s.	
Dos asts de ferro, la hu gran y l'altre xich y dues forquetes	1556	Ferro	158		Entrada o sala
Un menador de ast	1556		158		Cambra del difunt
Dos asts mijancers	1556		158		Cambra del difunt
Quatre asts	1556		159	6 s.	
Quatre asts de ferro, dos grans y dos xichs	1559	Ferro	160		Rebost
Vuyt asts de ferro, entre grans y xichs	1559	Ferro	161		Cuina
Una paella, una giradora y dos asts, tot de ferro	1562	Ferro	162		Cuina
Un ast xich	1562		163	1 s., 2 d.	
Un pagès y un ast de fust	1562	Fusta	163	2 s., 6 d.	
Tres asts de ferro	1562	Ferro	164		Cambra de la cuina
Un menador de ast, de ferro	1562	Ferro	164		Cambra de la cuina
Un ast	1562		165		
Dos astets de ferro	1562	Ferro	166		
Tres trosços de ast	1562		167	1 s.	
Dos astos	1562		167	2 s.	
Un ast	1562		167		
Dos astets	1563		168		Saleta
Dos asts	1563		169	2 s., 6 d.	
Un ast	1563		169	1 s., 1 d.	
Un ast de fust	1563	Fusta	169		
Dos asts grans, de ferro	1563	Ferro	170		Cambreta o guarda-roba
Un ast gran, de ferro	1563	Ferro	170		Cuina
Un altre ast trencat	1563		170		Cuina
Dos asts, lo hu gran y l'altre mijanser	1563		171		Cuina
Dos asts de ferro, lo hu gran y l'altre mijanser	1563	Ferro	172	3 s.	
Tres asts xichs	1568		177		Cuina

Pel que fa a la iconografia, veiem que a les miniatures i a les pintures dels segles XIV, XV i XVI hi ha nombroses representacions d'asts i d'asters. En veurem alguns exemples que ens permetran de conèixer més bé les característiques d'aquests estris.

Fig. 21.5. Boccacio, Le Décameron, 1432. Paris, BnF, Arsenal, manuscrit 5070. http://expositions.bnf.fr/gastro/grands/087.htm

Fig. 21.6. Mestre de Flémalle, El retaule Werl, 1438. Museo del Prado, Madrid

Fig. 21.7. Robert Campin, Mare de Déu i Nen davant la ximeneia, 1433-1435. Museu del Hermitage, Sant Petersburg

Fig. 21.8 (a dalt, a l'esquerra). Robert Campin (Jacques Daret?), La verge i el Nen en un interior, a. 1432. The National Gallery

Fig. 21.9 (a dalt, a la dreta). Giovani di Paolo, Naixement de sant Joan Baptista, 1454. The National Gallery, Londres

Fig. 21.10. Giovani di Paolo, Naixement de sant Joan Baptista, 1454. The National Gallery, Londres. Detall

Fig. 21.11. Jan de Beer, el Naixement de la Verge, c. 1520, inv. núm. 34 (1956.16). Madrid, Museo Thyssen-Bornemisza (detall). Font: http://www.museothyssen.org/thyssen/zoom_obra/555

Fig. 21.12. Meester van het Johannes-Altaar,
el Naixement de Sant Joan Baptista, c. 1510 – 1520[13]

[13] Font: text i foto: http://collectie.boijmans.nl/en/work/2118%20%28OK%29

21.2 Cavall de ferro

Un dels objectes que hi solia haver a les llars de foc medievals era el cavall de ferro. Era situat al costat dels asts i asters i dels clemàstecs. Fem una llista en la taula següent d'allò que diuen els inventaris i encants de Lleida.

Objecte: Cavall de ferro	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I caval ferre	1345	Ferro	3	21 d.	
Ster [aster] de fferre alias cavall	1376	Ferro	12	7 s., 6 d.	
Un cavall de ferre, per al foch	1463	Ferro	82		Cuina
Hun cavall	1478		100	6 d.	
Cavall de ferre, petit, sotill	1481	Ferro	102		Cambra prop del sobrecell
\Hun/ cavall de ferre, xich	1482	Ferro	103		Cuina
Hun cavall foguer gran	1482		103		Cuineta petita
Hun cavall de ferre	1482	Ferro	105		Cambra al puyant de la cuyna
Hun caval de ferre, ab hun ferrol	1482	Ferro	105		Cuina
Hun cavall de ferre, per tenir asts	1482	Ferro	107	3 s.	
Hun cavall de ferre	1482	Ferro	107	2 s.	
Hun cavall de ferre	1483	Ferro	113	3 s.	
Hun cavall de ferre e hun aster e molls e huns ferres	1488	Ferro	117		Pugant de la escala de la casa del dit deffunt, en la cuyna
Hun cavall de ferre	1488	Ferro	118	3 s., 7 d.	
Hun cavall de ferre	1488	Ferro	118	1 s., 2 d.	
Hun cavallet de ferre, ab hun peu	1504	Ferro	125		Altra cambra, al costat de la desús dita
Hun caval per rostir carn	1504		125		Cuina
Hun caval de ferre	1504	Ferro	126	1 s	
Hun caval gran, del foch	1507		128		Cuina
Dos cavals petits y hun menador	1507		128		Cuina
Hun caval de ferre	1510	Ferro	131		Cuina, al cap de la scala
Hun caval de ffere, per a tenir la le<n>ya al ffoch, de dos caps	1518	Ferro	133		Cambra de la ffaramenta
Hun \caval/ de tenir la lenya al foch, ab dos caps	1518		133		Cuina
Dos cavals per a tenir lenya al ffoch, grans, de ffere	1518	Ferro	133		Cambra de la sisterna
Hun cavall de ferre	1518	Ferro	134		Recambreta
Dos cavalls de ferre	1521	Ferro	137	4 s.	Sala
Un cavall de foch	1522		138	4 s.	
Un cavall de fferre	1522	Ferro	138	4 s.	
Un cavallet de ferre	1522	Ferro	138	1 s., 6 d.	
Un cavall de ferre, per al foch	1522	Ferro	140		Recambra
Un cavall de ffoch	1522		140		Cuina
Un cavallet de ferre	1523	Ferro	141		Cuina
Hun caval de ferre, ab una coha de bou per a tenir los pintes	1523	Ferro	142	4 s	Cambra
Hun caval de ferre	1523	Ferro	142	4 s.	Cambra
Dos cavalls fferres	1527	Ferro	143		Sala
Dos cavalls, un gran y un chich.	1529		144		Sala
Dos cavalls que stan al foch	1529		145		Sala
Un raxat y unes lévens y un cavall chiquet y un ferre lévens	1529		145		Cambra
Un cavall de ferro	1529	Ferro	146		Cuina
Un altre caval de ferro, per a rostir	1529	Ferro	146		Cuina
Hun parell de cavalls de ferro nous; staven al foch	1539	Ferro	149		En la saleta hont sta la gameneia
Hun cavall de ferre, per menar l'asts	1539	Ferro	149		Cuina

Quatre cavalls de ferro, per al foc, dos grans y dos xics	1545	Ferro	150		Cuina
Dos cavals de fog	A1550		151		Cuina
Cavallet chich, per a menar lo ast	1550		152		Sala
Un cavallet de ferro y un<s> ferros dolents y uns cremalls	1552	Ferro	154		Sala
Uns llévens, uns clamasques, dos cavalls, una ferrolla, uns molls y uns ferros, tot de ferro	1552	Ferro	156		Sala
Dos ferros he ho cavalls de foch	1552	Ferro	157	13 s., 6 d.	
Un cavallfoch	1556		158		Cambra que trau finestra a la plaça de la Roqueta, hont morí lo dit deffunct
Un cavall de ferro	1556	Ferro	159	9 s., 6 d.	
Un cavall del foch	1556		159	3 s., 6 d.	
Un cavall, una forrolla, \uns molls/ y uns ferros per posar l'olla	1559		160		Sala
Un cavall de foch y un menador, tot de ferro	1559	Ferro	160		Rebost
Tres cavalls de ferro, una ferrolla y uns cremalls	1559	Ferro	161		Sala
Dos cavalls de ferro, per al foch	1562	Ferro	164		Cambra de la cuyna
Un cavall de ferro	1562	Ferro	166	3 s.	
Altre cavall de ferro	1562	Ferro	166	7 s., 6 d.	
Un cavallet rostidor	1562		166	2 s.	
Un cavallet de ferro	1562	Ferro	167	2 s., 6 d.	
Dos cavallets de foch, de ferro, uns molls y unes llunes	1563	Ferro	168		Cambra de la cuyna
Dos cavallets de ferro, ja servits	1563	Ferro	169	10 s., 6 d.	
Dos cavalls de ferro de foch, lo hu gran, l'altre xich	1563	Ferro	170		Cuina

El cavall de ferro, d'acord amb la definició que trobem al DCVB, era una "peça de ferro amb petges que servia per sostenir la llenya del foc". En el mateix diccionari se cita un inventari de l'any 1410, interessant, que fa esment d'"*un cavall de ferro antich de dos caps*". També s'assenyala que de vegades podia rebre el nom de cavall de foc o de cavall foguer, tal com també trobem als documents de la ciutat de Lleida.

Cal tenir present que aquests cavalls de ferro o de foc podien tenir diverses funcions. Una podia ser la de suportar la llenya que es cremava sota la xemeneia. Al document 133, de l'any 1518, es fa esment precisament d'"*hun caval de ffere, per a tenir la le<n>ya al ffoch, de dos caps*", descripció molt semblant a la que fa un document citat al DCVB, de l'any 1410. De vegades, però, també en tenia d'altres, com per exemple aguantar els asts. En aquest cas, certament, també podria rebre el nom d'aster (que estudiem en un altre apartat, juntament amb l'ast). De fet, al document 12 (any 1376) es parla d'un "*ster de fferre alias cavall*". En un altre document una mica més tardà, del 1482 (doc. 107), es diu també "*hun cavall de ferre, per tenir asts*". Fins i tot, en un cas (doc. 125) s'assenyala que la funció del cavall era rostir la carn ("*hun caval per rostir carn*"). Tanmateix, pocs temps abans, l'any 1488 (doc. 117), es diferencia clarament, en un cas, el cavall i l'aster ("*hun cavallde ferre e hun aster e molls e huns ferres*").

Diguem també que la difinició que trobem al DCVB dels ferrolls o forrolls (que també trobem a la documentació) no era gaire diferent de la definició que hem trobat amb relació als cavalls de ferro. Segons veiem, un forroll era "*cadascun dels dos ferros que hi ha a la xemeneia, a banda i banda de la llar, per evitar que la llenya s'escampi*". Deriva, en aquest cas, del mot llatí *verŭcŭlu*, que tenia precisament el significat d'ast. Cal dir, amb tot, que al document 105 (any 1482) trobem esmentat

"*hun caval de ferre, ab hun ferrol*". I certament la forrolla no s'ha de confondre amb els ferros que servien per a suportar l'olla al foc ("*ferros per posar l'olla*", doc. 160).

Amb relació amb la taula annexa (que hem inclòs més amunt), podem assenyalar també:

- Trobem cavalls de ferro al llarg de tot el període estudiat. El primer documentat en aquesta col·lecció de documents lleidatans és de l'any 1345 (doc. 3) i el darrer de l'any 1563 (doc. 170).

- Trobem els cavalls de ferro sobretot a les cuines i també en algunes cambres i en alguna sala. A part, també n'hi podia haver en alguna recambra o bé en algun rebost. Cal pensar que en la gran majoria dels casos, quan en una cuina, una sala o una cambra hi havia un cavall de ferro això volia dir que hi havia una llar de foc, encara que usualment no se'n faci esment als inventaris (atès que no eren un bé moble, que després es pogués vendre a l'encant independentment de la casa).

- El preu d'aquests cavalls de ferro solia oscil·lar entre 1 sou i mig i 9 sous i mig. Els preus de venda a l'encant més usuals eren de 3 sous o 4 sous.

- Diguem per acabar que algun cavall de ferro que trobem esmentat als inventaris de Lleida potser no tenia cap relació amb el foc ("*Hun caval de ferre, ab una coha de bou per a tenir los pintes*", doc, 142) ans potser –no és pas segur– amb el treball del lli.

A continuació hem fet un quadre de barres on se situen tots els esments de cavalls de ferro o de foc mencionats amb relació a les diferents cases inventariades a Lleida als segles XIV - XVI. En primer lloc ens adonem que, per algun motiu, els trobem esmentats sobretot a partir de la segona meitat del segle XV. En segon lloc, que si bé molt sovint només hi havia un o dos cavalls de foc, en moltes cases n'hauríem pogut trobar tres o, fins i tot, quatre.

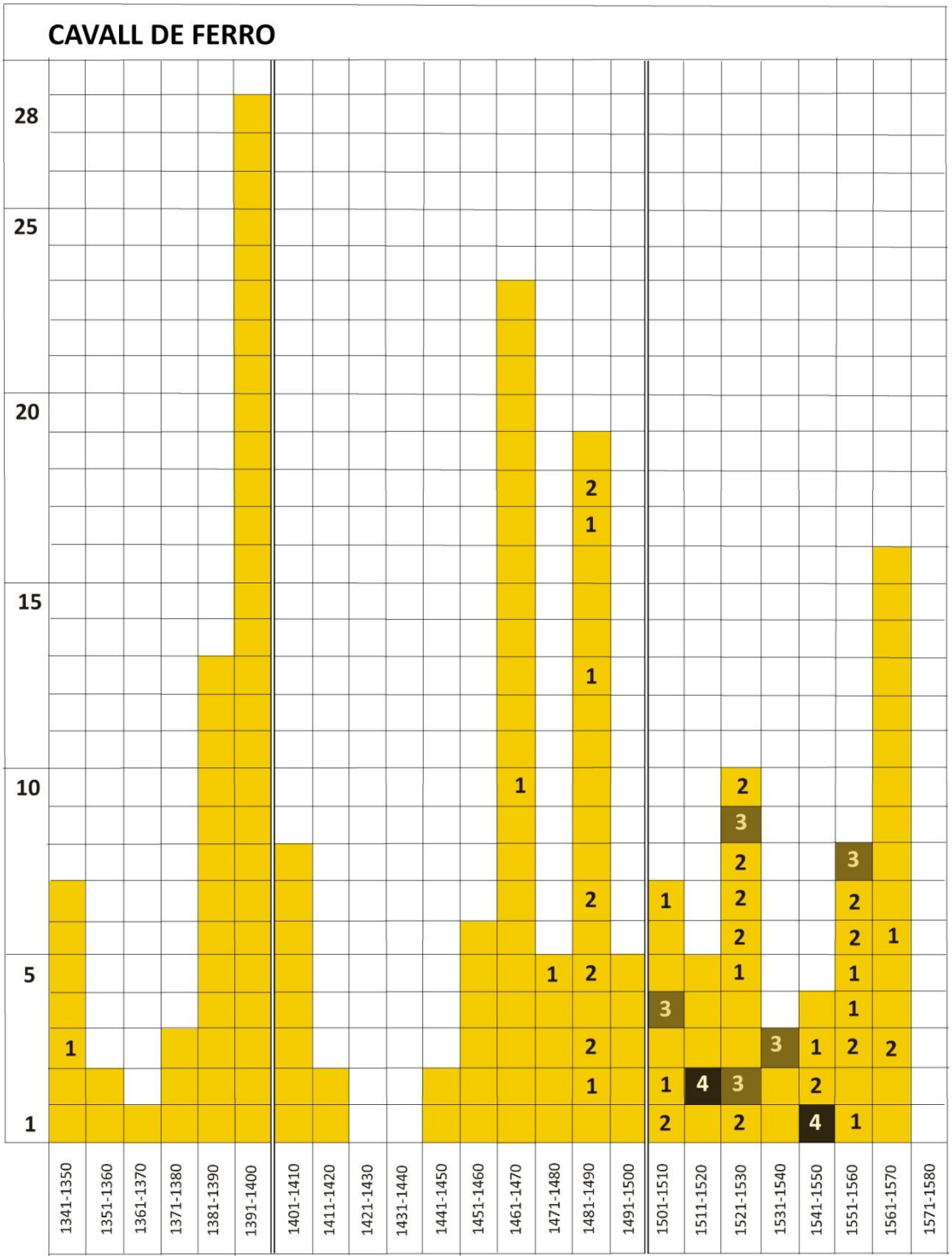

La iconografia ens permet de veure alguns cavalls de ferro magnífics. El primer exemple el trobem a l'escena del Sopar de *Da Costa Hours*, miniatura de Simon Bening, feta vers l'any 1515 (fig. 21.13). Certament, ens hem d'enfrontar amb el mateix problema que tenien més amunt. Aquests dos cavalls de ferro podien fer alhora la funció d'asters. Amb tot, tant per la forma com per la funció que fan –amb relació a la llenya que crema– creiem que poden rebre perfectament, en aquest cas, el nom de cavalls de foc o de cavalls de ferro.

Fig. 21.13. Simon Bening, Escena del Sopar Da Costa Hours, c. 1515, The Morgan Library & Museum (detall)

Hi ha, però, una representació més bonica d'aquest instrument que, amb poques diferències hauríem trobat a les llars de foc de bona part de l'Europa occidental (fig. 21.14). A la pintura de Jan de Beer, *El naixement de la Verge*, feta vers l'any 1520 i conservada al Museu Thyssen-Bornemisza de Madrid, veiem un magnífic cavall de ferro fet amb gran cura i realisme (com la resta de l'escena). A l'esquerra del cavall de ferro que veiem n'hi devia haver un altre que s'intueix, encara que no va ser pintat per Jan de Beer per restar fora de l'escena. Al davant del foc hi ha una mena d'escudella o de cassoleta amb mànec (cua) i amb tres peus tan típica de les cuines de l'Europa septentrional. Al seu costat hi ha uns molls.

Fig. 21.14. Jan de Beer, El naixement de la Verge, c. 1520, Madrid, Museu Thyssen-Bornemisza (detall)

.

21.3 Cremalls o clemàstecs

Els cremalls o clemàstecs són un altre dels objectes que trobem a totes les llars de foc. És una paraula que trobem en documents molt més vells. Cal relacionar-los amb les lleves i les llunes que trobem mencionades en altres documents (i de les quals no farem en aquest volum cap estudi detallat).

A continuació incloem en una taula la llista de tots els esments d'aquest objecte metàl·lic que trobem als documents lleidatans. Els cremalls eren un objecte fonamental a l'hora de penjar les olles, les calderes o els perols al foc.

Objecte: Cremalls o clemàstecs	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I cremaylls de ferre, pochs	1391	Ferro	27		Cambra
Uns cremaylls	1401		55		Cuina
Unes cremaylles poques	1401		55		Cuina
Uns cremaylls	1401		55		Cuina
Uns cremalls de cuhïna	1441		65		Cuina
Huns cremalls, ab sa cadena e ab ses leves	1460		70		Cuina
Huns cremalls ab sa cadena	1460		70		Una altra casa
Unes cremalles de ferre, ab ferrelleves	1460	Ferro	71	1 s.	Sala
Unes cremalles, ab leves e ferres leves	1463		82		Cuina
Unes cremalles e unes lleves	1463		83	3 s.	
Uns cremalles de ferre, ab ses lleves	1463		87		Cuina
Huns ferres ab huns cremalls	1464		90		Cuina
Uns cremalls \de ferro/, per tenir l'olla	1481	Ferro	102		Cuina
Huns cremals de fferre	1487	Ferro	116		Cuina
Huns cremals	1510		131		Cuina
Huns cremals de ffere, de la cuyna	1518	Ferro	133		Cuina
Uns cremals, ab guanchos de ferro ho lévens	1529		144		Sala
Uns cremals	1529		145		Cambra
Huns ferres y huns cremals	1536		148		Cuina
Unes cremalles y unes lévens	1545		150		Cuina
Uns cremalls	1550		152		Cuina
Un<s> ferros dolents y uns cremalls	1552		154		Sala
Uns cremalls de ferro	1552	Ferro	155	4 s.	
Uns cremalls, ab uns lévens	1556		158		Cambra del difunt
Uns cremalls y llévens y uns ferros de foch	1556		159	12 s., 1 d.	
Uns cremalls	1559		161		Sala
Uns ferros y uns cremalls, tot de ferro	1559	Ferro	161		Cuina
Uns cremalls	1563		170		Cuina

Trobem esments de cremalls als documents escrits i també, com veurem, trobem moltes representacions d'aquests objectes en pintures o miniatures dels segles XIV, XV i XVI. D'acord amb aquesta taula, podem assenyalar-ne les característiques següents:

- Hi ha esments de cremalls al llarg dels tres segles que estudiem en aquest treball. Amb tot, pel motiu que sigui, el primer cop que trobem esmentat aquest objecte és l'any 1391 (doc. 27). El darrer cop que s'esmenta és el 1563 (doc. 170).

- Sobretot trobem els cremalls a la cuina, però també en alguna cambra i en alguna sala. Cal pensar que, en la major part dels casos, en aquesta estança hi devia haver una llar de foc (tal com ja ho hem afirmat en parlar dels cavalls de foc o dels asters).

- En molts documents alhora que es fa esment dels cremalls també es fa esments de les lleves, que permetien d'enganxar les olles o d'altres recipients a aquests cremalls.

- És difícil de saber el valor exacte d'uns cremalls. En principi, al mercat de segona mà dels encants de Lleida, cal pensar que costaven entre 1 sou i 4 sous. Eren uns objectes de ferro. L'any 1556 (doc. 159), uns cremalls, unes lleves i uns ferros de foc foren venuts per 12 sous i 1 diner.

Hem fet també en aquest cas un quadre de barres amb relació als cremalls o clemàstecs. Tot i que els trobem esmentats en cases inventariades els tres segles, potser quan sovintegen més és a la segona meitat del segle XV i sobretot al segle XVI.

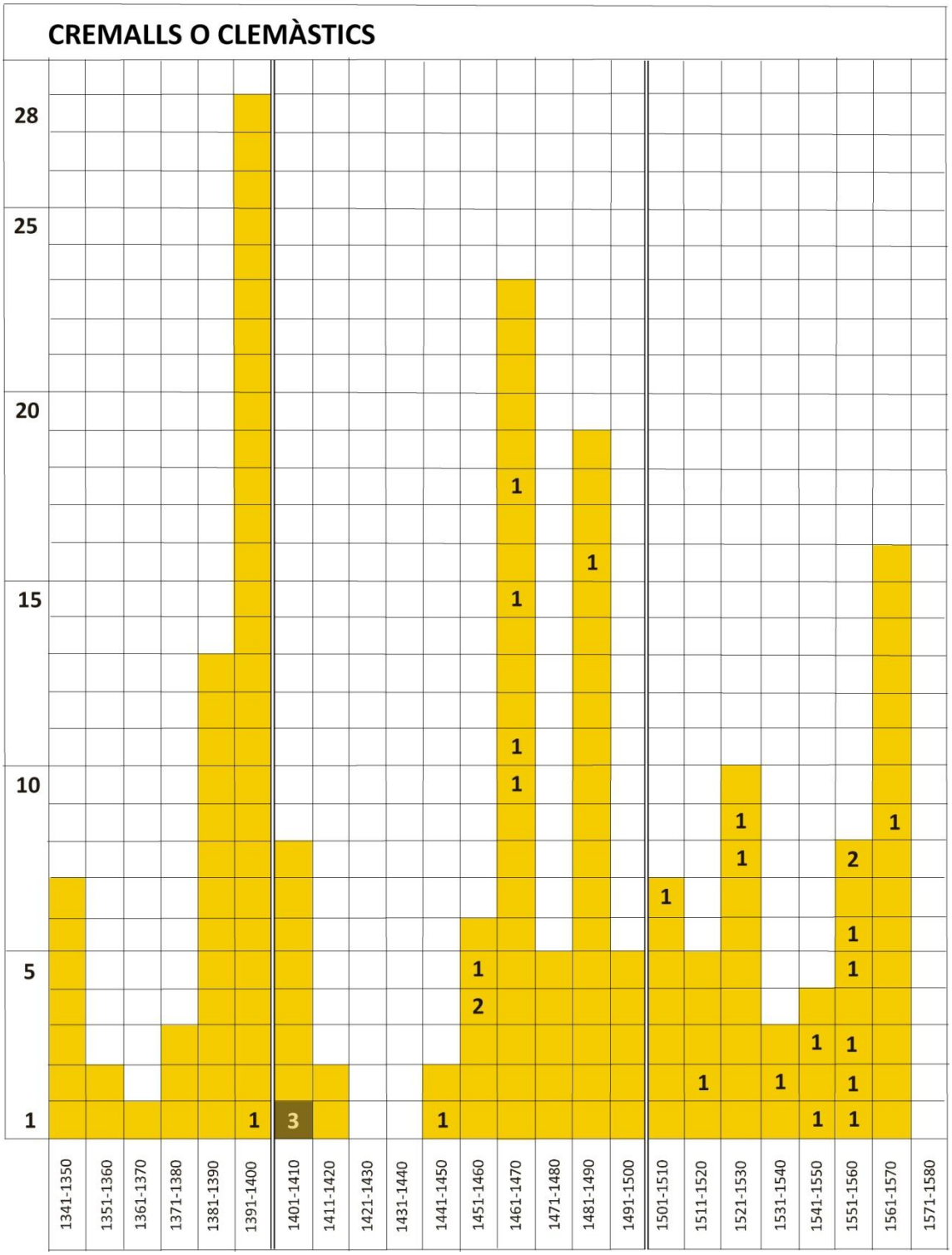

Podem veure alguns exemples de pintures o miniatures on es representin uns cremalls. A la Bíblia Historial d'Eduard IV, en l'escena en què es representa la ceguesa de Tobies, veiem una llar de foc amb un magnífics cremalls, molt ben representats (fig. 21.15). Dels cremalls penja una mena de petita perola, amb una nansa metàl·lica. Al davant del foc, una dona que llegeix, fica un culler de fusta dins d'una grossa olla que sembla de terrissa i que té dues petites nanses.

Fig. 21.15. Mestre del Soane Josephus i Mestre d'Eduard IV. Detall d'una miniatura que representa la ceguesa de Tobies, ajagut al llit de casa seva atès per dues dones. Royal 15 D I f. 18 de l'obra de Guyart des Moulins, *La Bíblia Historiada*, part 4 (Bíblia Historial d'Eduard IV). Datada entre els anys 1470 i 1479 (detall)

Al Llibre d'Hores de Caterina de Cleves, hi ha una miniatura que ens ha de servir per comentar diversos objectes, com l'escudeller penjat a la paret, la bromadora o la cadira rodona. A dins de la llar de foc també hi veiem uns cremalls, uns molls i una graella i, encara, una petita espelma o candela (fig. 21.16).

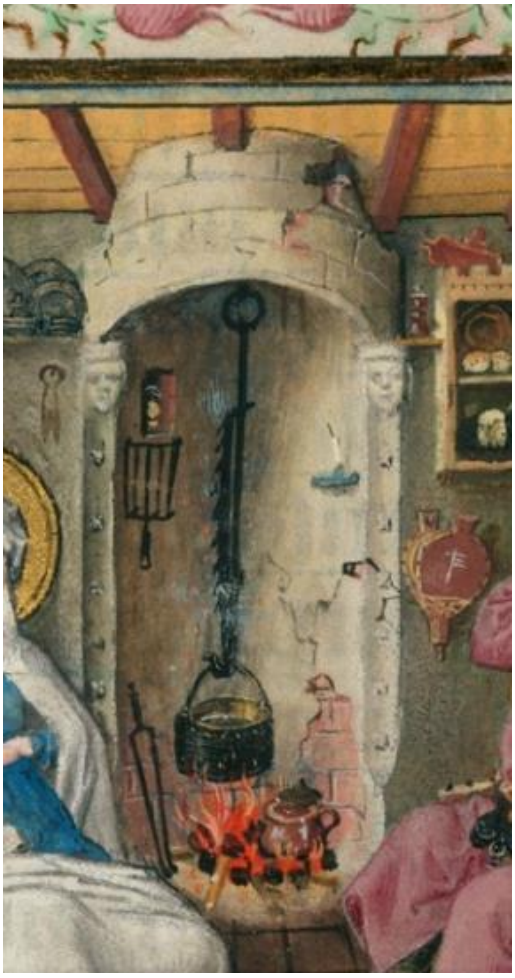

Podem augmentar molt el nombre de mostres de cremalls, amb per exemple els que veiem en una altra miniatura d'aquest Llibre d'Hores de Caterina de Cleves (fig. 12.17). Mentre la Verge Maria fila, sant Josep treballa la fusta i el nen Jesús va amb un caminador. Darrere, a l'esquerra de la finestra, hi ha una llar de foc, a l'interior de la qual penja uns bonics cremalls de ferro. En aquest cas, d'aquests cremalls no hi penja cap olla o caldera.

Fig. 21.16. Mestre de Caterina de Cleves, Sopar de la Sagrada Família, en el Llibre d'Hores de Caterina de Cleves, fet vers l'any 1440 (després del 1434). The Morgan Library & Museum. Ms. M.917, ps. 150–151 (detall)

Fig. 21.17.Mestre de Caterina de Cleves (detall)

Per acabar, ens podem fixar en aquesta impressionant pintura de Pieter Brueghel II, anomenada *Visita dels pagesos* (fig. 21.18). Hi veiem una gran quantitat de detalls, que comentarem en altres apartats. Ara, però, allò que ens interessa més és la gran caldera que penja d'uns bons cremalls, situats curiosament al mig d'aquesta sala pagesa.

Fig. 21.18. Pieter Brueghel II, Visita dels pagesos, Koninklijk Museum voor Schone Hunsten Antwerpen, Anvers. Foto: Imma Sànchez-Boira

21.4 Molls

Els molls formen part del conjunt d'objectes que trobem en una llar de foc o prop d'un foguer o braser. Al seu costat, a la llar, també hi havia els ferros, les llosses, els asts i asters, els trespeus o els clemàstecs. Molts d'aquests objectes ja són estudiats en altres apartats.

Fixem-nos en allò que diuen els documents conservats a l'ACL, amb relació a les cases de Lleida, als segles XIV, XV i XVI.

Objecte: Molls (per al foc)	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Unes molls a manera de ferroll	1393		33		Cuina
Iª loça e Iª giradora e I tornell e unes molls	1393		34	3 s.	
I fornell de ferre[14], ab tres cases[15] sive molles d'olles	1393	Ferro	35		Cuina
Unes molles de ferre	1393	Ferro	35		Cuina
Unes molls e una loça	1399		53	3 s.	
Huns molls, una cobertora e una giradora de ferre	1460		71		
Huns molls	1474		97		Cuina
Huns molls de ferre	1474	Ferro	98	1 s.	
Huns molls ab una giradora per a la paella	1482		105		Cambreta
Hun tenidor de ast e unes molls petites	1482		105		Cuina
Huns molls	1482		107	1 s., 4 d.	
Huns molls de ferre	1483	Ferro	113	1 s., 2 d.	
Hun cavall de ferre e hun aster e molls e huns ferres	1488		117		Cuina
Huns molls de ferre	1488	Ferro	118	1 s., 1 d.	
Unes molls de foch.	1521		137		Cuina
Una pala y molls de ferre	1527	Ferro	143		Sala
Un aster y uns molls	1529		145		Cuina
Una pala y molls de ferro; staven al foc	1539	Ferro	149		Saleta on és la xemeneia
Uns molls de ferro	1550	Ferro	152		Cuina
Uns molls	1552		155	1 s.	
Uns llévens, uns clamasques, dos cavalls, una ferrolla, uns molls y uns ferros, tot de ferro	1552	Ferro	156		Sala
Uns ferres dits molls	1552	Ferro	157	2 s., 6 d.	
Una pala de foch y uns molls de ferro	1556	Ferro	158		Cambra del difunt
Uns molls de ferro per al foch	1556	Ferro	159	3 s.	
Un cavall, una forrolla, \uns molls/ y uns ferros per posar l'olla	1556		160		Sala
Uns molls.	1562		164		Cambra de la cuina
Uns molls de ferro	1562	Ferro	167	1 s., 8 d.	
Dos cavallets de foch, de ferro, uns molls y unes llunes	1563		168		Saleta
Uns molls	1563		169	1 s., 10 d.	
Uns molls	1563		171		Cuina
Unes molls y un coladoret de aram	1563		172	4 s.	
Uns ferros, una ferrolla y uns molls de ferro	1568	Ferro	177		Cuina

[14] Fornell: fogó; suport del foc i de l'atuell on s'ha de coure alguna cosa. En un document de l'any 1380: "*Un fornell de fust, dos sitis*". DCVB.
[15] Podria ésser: tases. És difícil d'entendre la relació entre una cassa i uns molls potser per agafar les olles. També hi podem llegir "caixes".

Segons la definició que trobem al DCVB els molls o les molls (o molles) són un instrument compost de dues fulles de ferro unides per un clau a manera de tisores, però de tal forma que coincideixin de pla els dos extrems d'una i altra (de les fulles). Serveixen per a agafar les brases del foc (o altres coses perilloses d'agafar amb els dits). De fet, potser, en època medieval, d'acord amb allò que veiem a les pintures de l'època, eren més aviat com una mena de pinces de mida molt gran. Ja en veurem algunes imatges més endavant.

- Trobem esments de molls des de l'any 1393 (doc. 33) fins a l'any 1568 (doc. 177 i darrer). El fet que durant els primers quaranta anys no se'n faci esment no vol pas dir que no existissin.

- Els molls sempre eren de ferro.

- Trobem els molls sobretot a la cuina, on hi havia el foc. També en trobem algun en alguna cambra i en alguna sala. De fet, al document 149 es diu que era la saleta en què hi havia precisament una xemeneia (es a dir en que hi hauríem trobat una llar de foc).

- Pel que fa al preu, valien, venuts als encants públics de la ciutat de Lleida, entre 1 sou i 3 sous.

A les pintures i miniatures de l'època que estudiem trobem diverses representacions de molls. En podem veure una, ja tardana (de cap a l'any 1559), a les obres de Brueghel el Vell (fig. 21.19). També ens podem fixar en el Sopar de la Sagrada Família, que trobem en el *Llibre d'Hores de Caterina de Cleves*, fet vers l'any 1440 (fig. 21.16), del Mestre de Caterina de Cleves. En tots els casos tenien unes característiques molt semblants (i força diferents de les que tenen els molls actuals).

Fig. 21.19. Brueghel el Vell, Proverbis holandesos (The Dutch Proverbs), c. 1559 Berlin, Gemalde Galerie, National Museums Berlin (detall)[16]

[16] Font: https://www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/the-dutch-proverbs/WwG8mD89xbELbQ?hl=ca&projectId=art-project

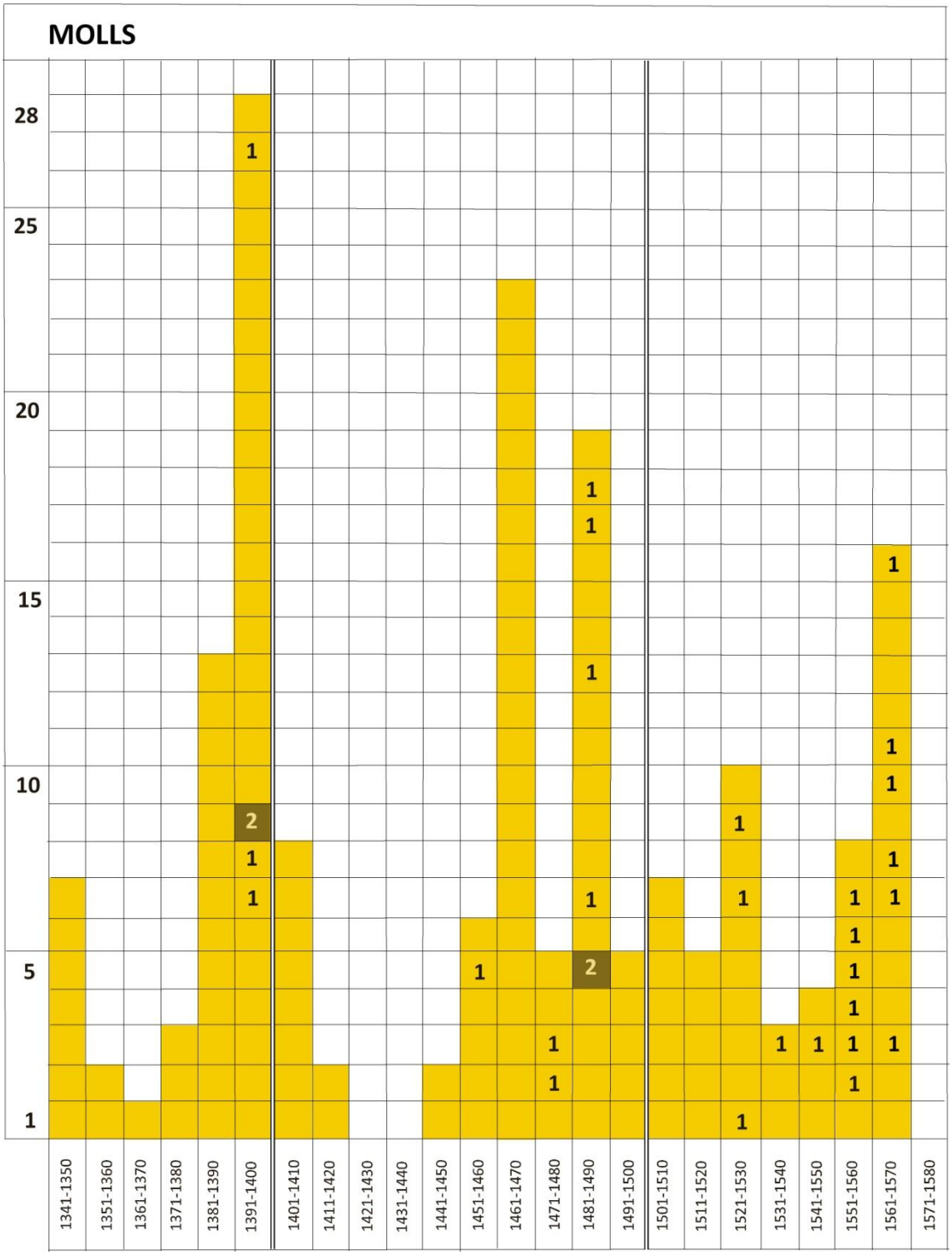

A continuació hem fet un quadre de barres, on se situen tots els molls esmentats als inventaris i encants fets a Lleida als segles XIV - XVI (amb relació als documents conservats a l'ACL). A l'acte veiem que se n'esmenten més a partir de la segona meitat del segle XV. Els trobem a gairebé tots els « albergs » lleidatans inventariats, sobretot al segle XVI, d'una manera especial a partir del 1520.

21.5 Calder i caldera

Els calders i les calderes també es poden relacionar amb les llars de foc. Per aquest motiu hem cregut important d'incloure'ls. En un altre apartat també estudiarem els perols i les peroles, que tenien una funció força semblant.

A continuació triarem alguns esments que creiem que tenen un interès especial i al final d'aquest apartat –com ja hem fet molts altres cops– inclourem, en una taula, la llista sencera dels esments que trobem als inventaris i encants de Lleida dels calders i de les calderes.

Objecte: Calder i caldera	Data	Material	Nombre de cànters	Núm.	Preu	Situació
I calderet alias cetriyll	1386			21		Entrada
Iª caldera gran, de tenguda de tres cànters e mig, poch més ho menys	1393		3,5 cànters	33		Menjador
Un calderet de traure aygua de tenayla	1403			59		Cambra de la degania
Un calderet de posar a foc	1403			59		Recambra
Una caldera de coure vin blanch, de tenguda de VI migeres, ab sa esbromadora, d'aram	1463	Aram	6 mitgeres	81		Celleret
Una caldera ab dues anses.	1463,			85		
Una caldera o perol de aram, ab dues anses, de tenguda de sis en set cantes, de coure vin cuyt	1472	Aram	6 o 7 cànters	96		Pastador
Hun cetrill ho calderó d'aram	1483	Aram		112	4 s.	
Hun calderet de absolre	1518			134		Cambra
Hun calderet de aram, de traure aygua del pou	1518	Aram		135		Sala
Una caldera, ab uns draps <que> staven a remullà	1550			152		Cuina
Caldera de fer bugada, de tinguda de dos cànters o poch més	1563		2 càntirs	168		Cambreta de la tia

D'entrada, cal dir que trobem documentats calders i calderes al llarg dels tres segles que estudiem en aquest treball, amb relació als inventaris i encants que vam publicar l'any 2014. Podem fer esment d'altres característiques:

- Normalment, quan es fa esment del material, se'ns diu que tant els calders com les calderes eren fetes d'aram. Algunes vegades es concreta també que les anses d'aquests atuells eren de ferro.

- Molt sovint s'especifica la capacitat d'aquests recipients en càntirs (o cànters). Sabem que un càntir a Lleida, en aquesta època, corresponia a 11,67 litres.[17] Això ens permet de calcular la capacitat que tenia la majoria d'aquests calders i calderes. Podem fer el quadre següent:

[17] Claudi ALSINA – Gaspar FELIU – Lluís MARQUET, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1990, p. 133.

	Nombre de calders
0'5 càntirs	8
1 càntir	17
1,5 càntirs	7
2 càntirs	11
3 càntirs	12
3,5 càntirs	1
3-4 càntirs	1
4 càntirs	9
5 càntirs	4
5-6 càntirs	2
6 càntirs	1
6-7 càntirs	1

- Trobem els calders i calderes sobretot a les cuines i a les cambres. De fet estan estretament lligats amb l'indret on hi havia la llar de foc. També en trobem, però, a l'entrada, al rebost, al celler o al pastador, per exemple.

- El preu dels calders variava entre 4 sous i uns 10 sous; depenia de la mida i de l'estat de conservació. Les calderes, que eren més grans que els calders, es venien de segona mà als encants per uns preus que oscil·laven normalment entre els 9 i els 50 sous. Unes de grans es van vendre, per exemple, per 48 i 53 sous. Fins i tot una arribà a costar 60 sous. Moltes d'altres, però, tenien un preu de 16 a 25 sous.

- En el document 21, de l'any 1386, es parla d'un "*calderet alias cetriyll*". En el document 112: "*hun cetrill ho calderó d'aram*". En un document més tardà, de l'any 1472 (doc. 96) es diu "*una caldera o perol de aram, ab dues anses, de tenguda de sis en set cantes, de coure vin cuyt*". En un altre apartat ja estudiarem també els perols, que també podien anar al foc, penjats del cremall.

- A part de per a coure viandes, els calders i calderes també, de vegades, eren emprats per a altres funcions, com:

- *"Iª caldera gran, de coure vin"* (doc. 36)
- *"un calderet de traure aygua de tenayla"* (doc. 59)
- *"hun calderet de absolre"* (doc. 134)
- *"hun calderet de aram, de traure aygua del pou"* (doc. 135)
- *"una caldera, ab uns draps <que> staven a remullà"* (doc. 152)
- *"caldera de fer bugada, de tinguda de dos cànters o poch més"* (doc. 168)

A continuació, en el quadre de barres que hem dibuixat, veiem el nombre de calderes i de calders que trobem esmentats als inventaris fets a Lleida als segles XIV - XVI. Veiem que hi havia calders i calderes a moltes de les cases d'aquesta ciutat. També ens adonem a l'acte que, a partir de la segona meitat del segle XV, el nombre de calderes que hi havia en cada casa augmentà amb relació a allò que trobem al segle XIV i a la primera meitat del segle XV (quan normalment només n'hi havia una o dues en cada "alberg").

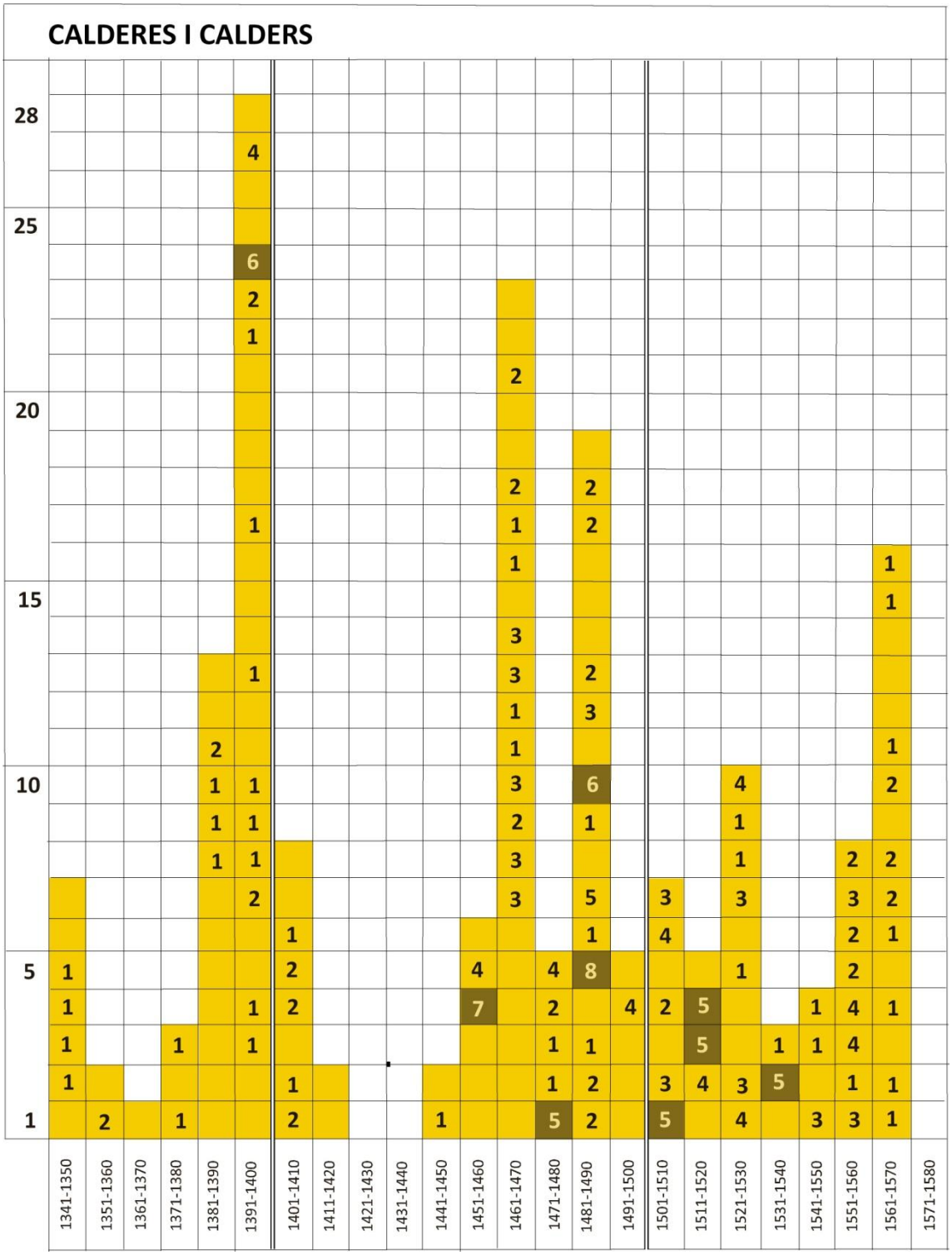

Il·lustrar aquests objectes no és pas gaire difícil, atès que hi ha un gran nombre d'escenes en què es representa una llar de foc amb una caldera que penja dels cremalls.

Fig. 21.20. Master of the Soane Josephus and Master of Edward, Detall d'una miniatura que representa la ceguesa de Tobit, ajagut al llit a casa seva atès per dues dones, c. 1479. Londres, The British Library, Royal 15 D I, f. 18 (detall).

Fig. 21.21. Sagrada família, Book of Hours of Catherine of Cleves, The Morgan Library & Museum, ms. M.917, p. 150-151 (detall)

Fig. 21.22. Caldera o perola medieval anglesa[18] Font: Geoff EGAN, *The Medieval Household. Daily Living c.1150-c.1450*, Boydell Press – Museum of London, Londres, 2010, p. 171.

[18] Font: Geoff EGAN, *The Medieval Household. Daily Living c.1150-c.1450*, Boydell Press – Museum of London, Londres, 2010, p. 171.

Annex: calders i calderes a Lleida (segles XIV-XVI)

Objecte: Calder i caldera	Data	Material	Nombre de cànters	Núm.	Preu	Situació
I calder ab uns fferres de lar	1345			2		Cambra superior
I calderet	1345			3	5 s.	
I caldera et Iª sartaginem de ferro	1347			4		
I' caldera	1347			5	9 s., 6 d.	
Dues calderes grans	1354			8		Rebost
Iª caldera, tenguda de III cànters o pus.	1376		3 cànters	11		Cuina
Iª caldera	1377			13		
I calderet alias cetriyll.	1386			21		Entrada
Una caldereta de aram, de pocha tenguda	1387	Aram		22		Cuina
Iª caldereta de aram	1387			23	12 s., 2 d. Barcelonesos	
Iª caldera migancera, d'aram	1387	Aram		24		Cuina
I calderet migancer, d'aram	1387	Aram		24		Cuina
Iª caldera foradada, de poca valor, de tenguda de II cantes.	1392		2 cànters	29		Cuina
Una caldera de <a>ram	1392	Aram		30	14 s.	
Iª caldera gran, de tenguda de tres cànters e mig, poch més ho menys	1393		3,5 cànters	33		Menjador
Iª caldereta d'aram, menys d'ansa.	1393	Aram		33		Cuina
Iº caldera gran	1393			34	45 s.	
Iª caldera gran, d'aram	1393	Aram		35		Cuina
Iª caldera gran, de coure vin	1393			36		Palau nou
Una caldera	1394			39	60 s.	
Iª caldera gran e Iª altra pocha	1396			43	24 s.	
Una caldera, de tenguda de dos cantes	1399		2 cànters	48		Cambra on cuinaven
I calder de aram	1399	Aram		49	8 s.	
Iª caldera trencada	1399			49	10 s.	
Dues calderes, Iª gran e altra migancera	1399			50		Cuina
Dues calderes	1399			50		
Una caldera gran, de coure vi, ab sos ferres	1399	[Aram], ferro		50		
Una caldera	1399			50		
Iª caldera	1399			53	18 s.	
Iª caldera gran	1399			53	30 s.	
Iª caldera gran	1399			53	30 s.	
I caldera gran d'aram, de coure vin	1399	Aram		53	45 s.	
Una caldera gran, de tenguda de tres cànters, poch més ho menys	1401		3 cànters	55		Cuina
Una caldera, de tenguda de un cànter he mig, poch més o menys.	1401		1,5 cànters	55		Celler
De una caldera que tenia penyora en Pug, per dos florins	1402			56	2 florins [penyora]	
Iª caldera gran, de tenguda de IIII cantes, poch més ho meny	1403		4 cànters	58		Privada
Una caldera migencera	1403			58		Cuina
Un calderet de traure aygua de	1403			59		Cambra de la Degania

tenayla						
Un calderet de posar a foc.	1403			59		Recambra
Iª caldera	1403			60	12 s.	
Una caldera de dos cantes	1441		2cànters	65		Cuina
Huna caldera gran	1460			70		Cuina
Dos caldés petits, hu ab ansa e altra sense ansa	1460			70		Cuina
Hun calder de tenguda de hun quànter	1460		1 cànters	70		Cuina
Hun calder d'aram	1460	Aram		70		Celler
Una caldera d'aram	1460	Aram		70		
Hun calderet d'aram, apedaçat	1460	Aram		70		
Una caldera de aram, de tenguda de deu migeres, poch més o menys	1460	Aram	10 mitgeres	71	50 s.	
Tres caldés de aram, hun gran e dos migancés	1460	Aram		71	9 s. 7 s.	
Una caldera gran, de tenguda de tres cànters, poch més ho menys	1463		3 cànters	79		Cuina
Altra caldera migancera, de tenguda de hun cànter e mig.	1463		1,5 cànters	79		Cuina
Hun calderó petit, de tenguda de mig cànter	1463		0,5 cànters	79		Cuina
Una caldera de tenguda de hun cànter, poch més ho menys	1463		1 cànters	80	15 s., 6 d.	
Hun calderet petit, de tenguda de mig cànter, poch més ho menys	1463		0,5 cànters	80	5 s., 6 d.	
Una caldera gran	1463			80	26 s.	
Una caldera, de tenguda de tres cànters, foradada	1463		3 cànters	81		Cuina
Una caldera de coure vin blanch, de tenguda de VI migeres, ab sa esbromadora, d'aram	1463	Aram	6 mitgeres	81		Celleret
Una caldereta, de tenguda de un cànter e mig.	1463		1,5 cànters	82		Cuina
Altra caldera, de tenguda de cinch cànters	1463		5 cànters	82		Cuina
Un calderet, de tenguda de un cànter, poch men<y>s.	1463		1 cànters	82		Cuina
Un calderet	1463			83	9 d.	
Una caldera foradada, de tenguda de un cànter e mig	1463		1,5 cànters	84		
Una caldera ab dues anses.	1463,			85		
Dues calderes miganceres, la huna foradada e la altra bona.	1463,			85		
Hun calder d'aram, en loch de nou	1463	Aram		86		
Huna caldera sense ansa, ab la hora [vora] hun poch esclafada	1463			86		
Una caldera d'aram de tenguda de quatre quantes, poch més ho menys, e huna caça [o taça]	1463	Aram	4 cànters	86		
Hun calder d'aram, de qualque mig cànter	1464	Aram	0,5 cànters	88		
Hun calder	1464			89	5 s.	
Hun calder foradat	1464			90		Cuina
Huna caldera gran, ab ansa de ferre	1464	[Aram], ferro		90		Cambra prop de la cuina
Una caldera ab dues anses	1465			93	19 s.	
Una caldera	1465			93	16 s.	
Un calder migancer, de aram, ab ansa de ferre	1472	Aram, ferro		96		Cuina
Dos calderets de aram, sotils, ab anses de ferre	1472	Aram, ferro		96		Cuina
Una caldera o perol de aram, ab dues anses, de tenguda de sis en set cantes, de coure vin cuyt	1472	Aram	6 o 7 cànters	96		Pastador
Una caldera de aram, de tenguda de tres cantes, poc més o meyns, ab	1472	Aram, ferro	3 cànters	96		Celler

ansa de ferre						
Hun calder, de tenguda de hun cànter	1474		1 cànter	97		Cuina
Hun calder d'aram	1474	Aram		98	8 s., 3 d.	
Una caldera de aram de quatre cantes	1478	Aram	4cànters	99		Cuina
Una altra caldera de III cantes	1478		3 cànters	99		Cuina
Una altra caldera de hun cànter	1478		1 cànter	99		Cuina
Una caldera gran	1478			100	13 s.	
Una caldera mijancera	1478			100	9 s.	
Hun calder	1478			100	7 s.	
Una caldereta petita	1478			100	4 s.	
Una caldera, de tenguda de quatre cantes, poch més o menys, e una casa [caça o tassa] mijancera	1481		4 cànters	101	36 s.	
Hun calderet xich, ab ansa	1481			101		
Una caldera, de tenguda de dos cantes, vella, tota boyns	1481		2 cànters	102		Cambra
Un calderet ab ansa, vela [vell]; matexa tenguda.	1481		[2 cànters]	102		Cambra
Una caldera, de tenguda de quatre cantes	1482		4 cànters	103	25 s. Jaquesos [penyora]	Cuineta
Quatre calderes, dues grans, la una ab ansa e l'altra sense anses, de tenguda de quatre quantes cada una; les dos altres de tenguda, la una de dos cantes e l'altra de hu, poch més ho menys.	1482		4 cànters 4 cànters 2 cànters 1 cànter	105		Cambra
Un calderet petit, de tenguda poch menys de mig cànter	1482		0,5 cànters	105		Cambreta
Dues olles d'aram e hun calder de celler, foradat, ab s'ansa, ja guast al sòl	1482	[Aram]		105		Cambreta
Un calder	1482			105		Cambreta
Hun calder, de tenguda de mig cànter, foradat al sòl en molts lochs	1482		0,5 cànters	105		Cuina
Una caldera migancera	1482			106	12 s.	
Hun calder	1482			107	10 s., 6 d.	
Hun calder foradat	1482			107	5 s., 4 d.	
Una caldera gran	1482			107	36 s.	
Huns ferres de caldera	1482	[Ferros]		107	1 s., 6 d.	
Una caldera sense anses	1482			107	31 s., 6 d.	
Hun calder ab dos foradats [forats?]	1482			107	10 s., 4 d.	
Hun calderet e hun salizpaç[19]	1482			107	1 s.	
Una caldera d'aram, de tenguda de tres cantes, poch més ho menys	1483	Aram	3 cànters	109		Entrada
Dos caldés d'aram, de hun cànter cascú	1483	Aram	1 cànter 1 cànter [11,6 litres]	110		Sala
Hun calder d'aram, de tenguda de hun cànter, poch més ho menys	1483	Aram	1 cànters [11,6 litres]	110		Estudi
Huna caldera d'aram, de tenguda de quatre cantes, poch més ho menys	1483	Aram	4 cànters [46,4 litres]	110		Recambra
Dos caldés, la hu de hun cànter, altre poch menys	1483		1 cànter	110		Cuina
Hun cetrill ho calderó d'aram	1483	Aram		112	4 s.	
Una caldera d'aram	1483	Aram		112	34 s.	
Hun calder d'aram	1483	Aram		112	7 s., 1 d.	
Hun calder	1483			113	5 s.	
Altre calder	1483			113	4 s.	
Una caldera petita, sense ansa, esclafada.	1488			117		Cuina

[19] Salispàs o salpasser: objecte que serveix per a fer les aspersions d'aigua beneita arran del salpàs. DCVB.

Hun calder d'aram, ab forat en lo mig de la ansa	1488	Aram		117		Celler
·Una caldera trencada, ab sa ansa	1488			118	8 s., 8 d.	
Hun calder dolent	1488			118	3 s., 8 d.	
Hun caldaret d'aram e una petxilla [pitxella] d'aram e altra de lautó.	1500	Aram		123 /		Cambra del difunt
Dos caldés, lo hu gran, l'altre xich e una caceta petita, ab coha	1500			123 /		Entrada de la cambra
Hun calder d'aram, ab sa ansa.	1500	Aram		123 /		Sala
Hun calderet d'aram, foradat, ab l'ansa de ferro	1504	Aram		125		Cambra del difunt
Hun calderet, ab una caneleta al sòl, d'aram	1504	Aram		125		Cambra
Una caldera, de tenguda de hun cànter y mig	1504		1,5 cànters	125	12 s. [penyora]	Cambra
Una caldera, de tenguda de cinch cantes	1504		5 cànters	125		Cuina
Hun calderet, de tenguda de hun cànter	1504		1 cànter	125		Cuina
Hun calderet, de mig cànter	1504		0,5 cànters	126		
Una caldereta	1504			126	3 s.	
Una caldera de cinch o sis cantes	1504		5 o 6 cànters	126		
Una caldereta d'aram, ab sa ansa	1507	Aram		128		Cambra
Hun calder de hun cànter, d'aram	1507	Aram	1 cànter	128		Estable
Dues calderes de aram, miganceres	1509	Aram		130		Cuina
Dues calderetes petites	1509			130		Cuina
Hun<a> caldereta de dos cantes, bona.	1510		2 cànters	131		Cambra
Una caldereta tota foradada	1510			131		Cuina
Hun calder nou, de tenguda de hun cànter	1510		1 cànter	131		Porxo
Huna caldera de aram	1518	Aram		133		Cuina
Hun calderet de aram, de mig cànter, ya ben dolent	1518	Aram	0,5 cànters	133		Establet
Dues anses de calderes, dolentes	1518			133		Cambra de la ferramenta
Dos caldés de aram, cada hu té hun cànter y mig	1518	Aram	1,5 cànters 1,5 cànters	133		Rebostet de la cuina
Huna caldera, tenint de sis cantes, en què beuen les mules	1518		6 cànters	134		Celler
Hun calderet de absolre.	1518			134		Cambra
Dos calderes, tinent la huna de tres cantes, l'altra de quatre	1518		3 cànters 4 cànters	134		Cuina
Hun calder, tinent de hun cànter	1518		1 cànter	134		Cuina
Un calderet d'argent, ab sa anseta, petit; dix és de pes de vuyt onzes, poch més o menys	1518	Argent		135		Cambra del difunt
Hun molí de oli, fet e edifficat [...]És ab doze astorins [estorins] y sis spadelles[20] y ses quatre caxes e son rodet y ab caldera y totes altres coses necessàries	1518			135		Botiga; molì d'oli
Hun calderet de aram, de traure aygua del pou	1518	Aram		135		Sala
Dues calderes de aram, grans, de tenguda de deu cantes les dos, poch més o menys	1518	Aram	5 cànters 5 cànters	135		Cambra dels mossos
Un calder, <de> tenguda de tres cànters, sens ances.	1521		3 càntirs	137		Rebost
Una caldereta de aram	1521	Aram		137		Cuina
Una caldereta de lautó, petita	1521	Llautó		137		Cambra del difunt

[20] Espadella: podria ésser, en aquest cas, cadascuna de les peces de fusta forta que es passen entravessades dins els forats de les cuixeres de la premsa de biga, quan aquesta es baixa i fa pressió damunt els cofins, per impedir que torni a alçar-se abans d'acabar la premsada. DCVB.

Una caldera gran, per coure vin blanch	1521			137		Cambra alta
Dos calderets, una caça, unes leves, olles, cànters, caçoles, cantarelles, un plat gran de Mèliqua, una loça, cinch posts, un banch sense peges, panistres, cabacets, cabaços, coladors, un cabaç e moltes fresqueries altres	1522			138	30 s.	
Una caldereta de lautó	1522	Llautó		138	4 s.	
Una caldera de dos cànters.	1523		2 càntirs	141		Cuina
Tres calderes	1527			143		Sala
Un calder d'aram, de tenguda de un cànter	1529	Aram	1 cànter	144	6 s. [penyora]	Sala
Una caldera de fer bugada, de tenguda de cinch ho sis cantes	1529,		5 o 6 cànters	145		Cambra
Una caldera de aram, gran, de tenguda de tres o quatre cànters	1529	Aram	3 o 4 cànters	146		Cuina
Dos calderes de aram, miganceres	1529	Aram		146		Rebost de l'entrada
Un altre calder de aram, chic	1529	Aram		146		Rebost de l'entrada
Un calderet de aram	1536	Aram		148		Sala
Dos calders de aram	1536	Aram		148		Sala
Dues calderes grans y una paella de ferre, gran	1536			148		Cuina
I calder de aram, de tenguda de mig quànter	1539	Aram	0,5 càntirs	149		Cuina
Un calderet de aram y un plat de leutó	1545	Aram		150		Sala gran
Un calderet, sense ansa.	1545			150		Cuina
Una caldera migancera	1545			150		Pastador
Una caldera, ab uns draps <que> staven a remullà.	1550			152		Cuina
Una caldera	1550			153	18 s.	
Dos calderetes de aram, la una migansera y l'altra més petita	1552	Aram		154		Sala
Una caldera de aram, nova, de tenguda de quatre quanters, poch més o manco	1552	Aram	4 cànters	154		Sala
Calderet petit	1552			155	6 s.	
Quatre calderes, una gran, una mijansera y dues xiques	1552			156		Cambra de la tia
Una caldera gran	1552			157	80 s.	
Un calder	1552			157	13 s.	
Un calder	1552			157	12 s., 6 d.	
Una caldera	1552			157	10 s., 6 d.	
Una caldera de aram, mijancera, ab la ansa de ferro	1556	Aram, ferro		158		Cambra del difunt
Un calderet de aram	1556	Aram		158		Golfes
Una caldera	1556			159	1 ll., 6 s.	
Un calder	1556			159	8 s., 2 d.	
Una caldera mijansera, de aram	1559	Aram		160		Rebost
Una caldereta de aram y un rall	1559	Aram		160		Rebost
Una caldera gran, de aram	1559	Aram		160		Rebost
Una caldera de aram per fer bugades, de tenguda de tres cànters, poch més o manco; dix madò Ysabet ere sua	1559	Aram	3 càntirs	161		Golfes
Una onça de caldera de ferro	1559			161		Cambra del carbó
Una caldera, de tenguda de tres cànters, poch més o menys, de aram	1559	Aram	3 càntirs	161		Entrada
Una caldereta, de tenguda de un cànter, de aram	1562	Aram	1 cànter	162		Sala
Una caldera xicha de aram	1562	Aram		163	20 s.	
Un calderet xich,	1562			165		
Una caldera gran	1562			167	2 ll., 8 s.	
Un calderet de aram	1563	Aram		168		Cuina
Caldera de fer bugada, de tinguda de dos cànters o poch més	1563		2 càntirs	168		Cambreta de la tia

Una caldera de ara<m> gran, ya servida	1563	Aram		169	2 ll., 13 s.	
Un calderet ya foradad	1563			169	8 s., 6 d.	
Una caldera de dos cànters	1563		2 càntirs	171		Cuina
Un calderet de un cànter, poch més o menys.	1563		1 càntir	171		Cuina
Un calderet	1563			172	14 s.	
Una caldera, de tenguda de tres cànters, poch més o menys, for<r>ada	1564		3 càntirs	176		Corral
Una caldera, de tenguda de dos cànters, poch més o manco, per a fer bugada	1568		2 càntirs	177		Cuina

21.6 Perol i perola

En aquest apartat centrarem l'atenció en els perols i les peroles. Són molt semblants als calders o calderes. Tal i com fem sempre, primerament ens fixarem en allò que diuen els inventaris i encants conservats a l'ACL.

Objecte: Perols i peroles	Data	Material	Capacitat	Núm.	Preu	Situació
Dues peroletes de coure pex, la una tancada.	1354			8		Rebost
Dos perols de fer cera	1377			13		Casa de la cera
Hun perol de aram, de tenguda de XIIII migeres, ab sos ferres	1460	Aram	14 mitgeres	71	7 ll. [preu de cost]	
Una caldera o perol de aram, ab dues anses, de tenguda de sis en set cantes, de coure vin cuyt	1472	Aram	6 o 7 cànters	96		Pastador
Un perollet ab dues anses, de aram, petit	1481	Aram		102		Cambra
Hun peroll d'aram, de tenguda de tres cantes	1482	Aram	3 cànters	103		Cuineta
Hun perol d'aram	1482	Aram		104	18 s.	
Hun perol ab dos anses	1482			105		Cambra
Hun perolet petit, ab una ansa	1482			105		Cambra
Hun peroll ab dues anses, de tenguda de cinc quantes	1500		5 cànters	123		Cambra del difunt
Hun perolet petit, de aram	1504	Aram	0,5 cànters	125		Cambra
Hun perolet d'aram, de tenguda de mig cànter	1504	Aram		125		Cuina
Un perolet d'aram	1504	Aram		126	15 s.	
Hun perol redó, ab dues anses	1510			131		Cambra
Dos perolets peti<t>s, ab anses	1510			131		Cambra
Hun perol de aram, de hun cànter	1518		1 cànter	133		Cuina
Hun perol de ffer sera, ab casa chica y gran[21], y coladora	1518			133		Guarda-roba
Un perollet de aram, de tenguda de mig cànter	1529	Aram	0,5 cànters	145		Cuina
Un perol de coure vi, de cinch ho sis cantes.	1529		5 o 6 cànters	145		Cambra
I perol de aram, de tenguda de tres quànters	1539	Aram	3 cànters	149		Celler
I perol de aram ab dos anses, ja usat.	1539	Aram		149		Cambra de les golfes
Un peroll, una pitxella, tot de aram	A1550	Aram		151		Entrada
Un perol de aram, miganseret	1552	Aram		154		Sala
Un plat de llautó de donar ayguamans y un perolet de aram	1552	Aram		155	1 ll.	
En una caseta que està dins dit corral, havie un perol gran de aram, per bollir vi	1559	Aram		161		Caseta

[21] Sic. La cassa és un instrument compost d'un recipient de metall, relativament profund, unit a un mànec llarg, que serveix per a treure matèria líquida o semilíquida (en aquest cas plausiblement la cera) i transportar-la a un altre lloc. DCVB.

Segons el DCVB, un perol és un "recipient d'aram o d'altre metall, de forma aproximadament hemisfèrica, que serveix per a tenir-hi aigua o altre líquid que calgui coure al foc". Pot ser interessant copiar el que es diu al mateix DCVB: "En general, en el Principat el perol és sinònim de caldera, i té una gran ansa diametral o dues anses laterals; hi ha llocs on el perol té quatre anses (Pla d'Urgell); a les Balears el perol és més petit que la caldera i sol tenir un mànec llarg. El perol és un atuell que, a part de la cuina, s'empra en diferents oficis [...]."[22] Al mateix DCVB es diu que una perola era un "perol gran".

D'acord amb allò que trobem als documents de Lleida, podem afirmar el següent:

- Trobem esments de perols al llarg dels tres segles estudiats. L'any 1354 (doc. 8) ja s'esmenten unes peroletes i el 1559 (doc. 161) es fa menció d'un perol gran.

- Al document 96 (any 1472) s'equipara perol i caldera ("*una caldera o perol de aram, ab dues anses*").

- Hi havia perols de dues anses i d'una sola ansa. Els documents ho especifiquen molt sovint, fet que fa pensar que era important a l'hora d'assenyalar-ne les característiques. De fet, només un perolet petit, esmentat l'any 1482 (doc. 105) tenia una sola ansa.

- Pel que fa a la capacitat, podem fer la taula següent (que podeu comparar amb la que hem fet en parlar de les calderes i calders):

Capacitat	Núm.	Equivalència (en litres)
14 mitgeres	71	Uns 145,6 litres
6 o 7 cànters	96	69,6 p 81,2 litres
3 cànters	103	34,8 litres
5 cànters	123	58 litres
0,5 cànters	125	5,8 litres
1 cànter	133	11,6 litres litres
0,5 cànters	145	5,8 litres
5 o 6 cànters	145	58 o 69,6 litres
3 cànters	149	34,8 litres

Les equivalències han estat agafades del llibre *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*.[23] En resum, d'acord amb allò que diuen els mateixos documents, veiem que hi havia una gran diversitat de mides i de capacitats.

- Tots els perols eren d'aram (almenys tots dels que se n'esmenta el material amb el qual eren fets).

[22] DCVB, vol. 8, p. 486.
[23] Claudi ALSINA – Gaspar FELIU – Lluís MARQUET, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1990, p. 133.

- Trobem els perols sobretot a la cuina, a les cambres, al rebost o al pastador.

- Eren força cars. Trobem, a partir de les dades que tenim, que podien valdre de 15 sous fins a 140 sous (7 lliures). Cal tenir present que aquest darrer preu correspon al cost de comprar-lo de primera mà (i no pas als encants).

21.7 Olles

En gairebé totes les cases hi havia olles. Hi podia haver olles fetes amb diversos materials i també amb funcions diferents. Sobretot ens interessen les olles que podien anar al foc o que s'escalfaven al costat del foc. Com fem molts cops, inclourem a continuació una tria d'esments d'olles trets de la documentació escrita que ens serveix de base per a fer aquest treball; la taula exhaustiva, en aquest cas força llarga, la incloem, com a annex, al final d'aquest apartat.

Objecte: Olles	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Dues olles de coura, migenceres	1376	Coure	11		Cuina
IIes olles de terra	1387	Terrissa	24		Cuina
IIIIe olles de coure, I^{a} gran e altra queucom menor e altra pus xiqua e altra petita, ab anses.	1393	Coure	33		Cuina
Una olleta de coure, ab sa leva	1393	Coure	34	16 s., 6 d.	
I^{a} olleta de tenir mell	1396		42	3 d.	
I^{a} olla d'aram, estaynada	1398	Aram	47		Cambra
IIIes olles de coure, les dues de tenguda de X scudelles, poch més o menys, e altra pus petita	1441	Coure	65		Recambra
Una olla de coure, on se pot coure II lliures e mige de moltó	1459	Coure	67		
Una olleta de vidre	1463	Vidre	81		Estudi
Una olla de coure, gran, ab dues anses	1463	Coure	85		
Una olla oliera	1482		106	5 s.	
Una olla de aram ab sa cubertora	1482	Aram	107	11 s.	
Una olla de coure gran, de tenguda de mig cànter [5,8 litres]	1504	Coure	125		Golfes
Huna olleta de vidre, ab \mel/rosat	1518	Vidre	135		Cambra del senyor
Huna olla nova, ab saffrà, àrnica, de dues ho tres lliures	1518		135		Cambra del senyor
Set cubertores de olla	1521		137		Cuina
Dos ferres per tenir la olla al foch	1522		138		
Unes lunes de ferro, per tenir la olla al foch	1545		152		Cambra
Una cubertora de olla, de ferro	1545		152		Cuina
Una olla de aram, ab dos anses, pese V lliures y tres honces y mija	1550	Aram	153	12 s., 10 d.	

Com hem dit, hi havia olles amb funcions diverses. No totes les olles servien per a coure. Així mateix, no totes les olles eren de terrissa. Ara en parlarem.

- Per començar cal assenyalar que trobem olles, d'una manera lògica, al llarg dels tres segles que estudiem en aquest treball. La primera vegada que és esmentada una olla és l'any 1347 (doc. 5). El darrer cop és l'any 1568, al document 177, el darrer de la col·lecció d'inventaris i encants de Lleida que vam publicar l'any 2014.

- La major part de les olles foren descobertes, pels que feren els inventaris, a la cuina (tal com en principi és lògic). Amb tot, pel motiu que sigui, també en trobaren en moltes altres estances, algunes de les quals força sorprenents. Així, en descobriren a les cambres, a la sala, a l'estudi, a les recambres i també als porxos, les golfes, el rebost i fins i tot a la cambra de la privada.

- Hi havia olles fetes de diversos materials. Podem fer un quadre dels materials de què eren fetes les olles i dels canvis que es produeixen al llarg dels segles.

		SEGLE					
		1347-1400	1401-1450	1451-1500	1501-1550	1551-1568	1347-1568
MATERIAL	Coure	31	7	54	16	4	112
	Terrissa	16	5	16	20	14	71
	Aram	5	0	3	11	0	19
	Vidre	0	0	1	2	1	4
	Plom	0	0	0	1	0	1
	Total	52	12	74	50	19	207

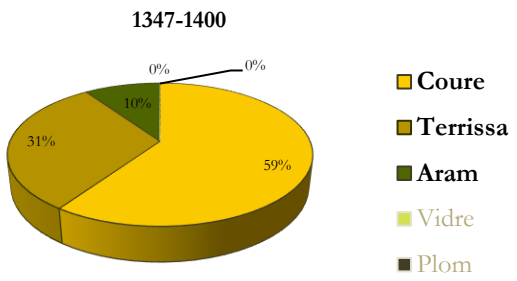

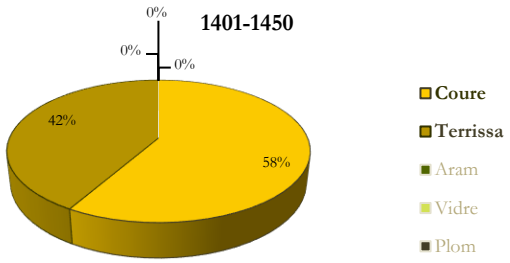

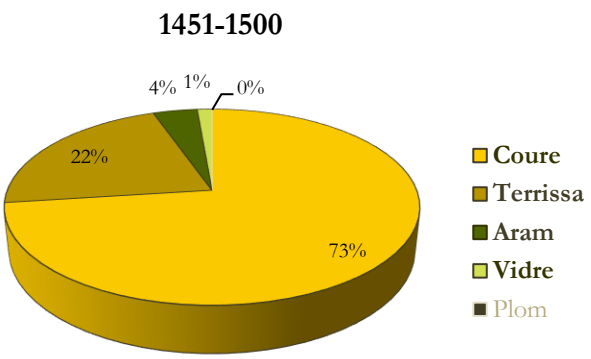

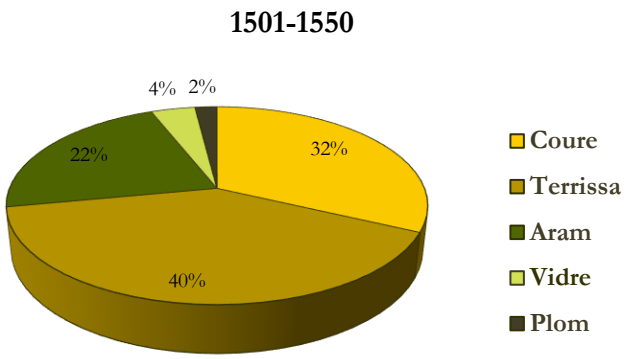

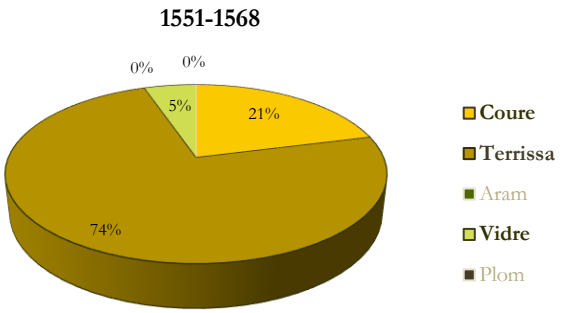

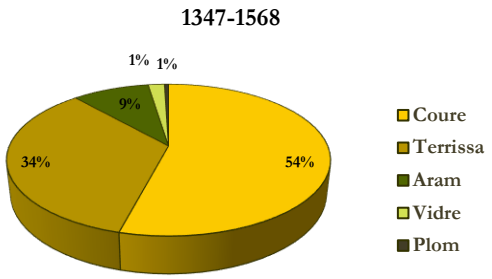

D'acord amb aquesta taula podem assenyalar diverses coses. En primer lloc, que hi havia més olles de coure que no pas de terrissa (menys durant la primera meitat del segle XV). En segon lloc, que hi havia olles de, com a mínim, cinc materials diferents.[24]

- De vegades es diu la capacitat de les olles. És difícil de saber-ne l'equivalència. En podem veure a continuació algunes mostres.

6 escudelles – docs. 75 i 83
6 o 7 escudelles – doc. 102
7 o 8 escudelles – doc. 87
8 escudelles – doc. 102.
10 escudelles – doc. 65
10 o 12 escudelles – docs. 82 i 96
12 o 15 escudelles – doc. 87

Per desgràcia, no saber exactament a quan corresponia una escudella. D'acord amb les orientacions que trobem al llibre *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, podem suposar que podia correspondre, si fa no fa, a 0,23 litres.[25] En d'altres documents, les valoracions de la capacitat es fan amb cànters (o càntirs), de la qual mesura és molt més fàcil de saber-ne l'equivalència.

Mig cànter – doc. 125
Un cànter – doc. 135 [és considerada com a gran]
Un cànter i mig - doc. 128

Si considerem que el cànter (o càntir) a Lleida en aquesta època corresponia a 11,6 litres podem saber la capacitat d'aquestes tres olles. En altres casos encara s'assenyala que en una d'aquestes olles es podia coure dues lliures i mitja de moltó (doc. 67) i, en una altra, que era per a coure fins i tot una lliura de carn (doc. 75). D'altra banda, això també és molt interessant perquè ens assenyala que en les olles es coïa carn, per exemple de moltó.

---

[24] Cal tenir present que els números inclosos en la taula fan referència als esments que trobem als inventaris o encants i no estrictament al nombre d'olles que es mencionen als documents. Per exemple, si en un encant es venen cinc olles de terrissa, en aquesta taula annexa només costarà com a una menció de l'objecte en la filera de la terrissa i en la columna del mig segle corresponent.
[25] C. ALSINA, G. FELIU, L. MARQUET, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1990, p. 152. Molt probablement aquesta quantitat és massa reduïda. Seria més prudent de pensar que unes deu escudelles corresponien a potser uns deu litres (o gairebé).

- En alguns casos se'ns indiquen algunes característiques de les olles o alguns dels elements que les podien acompanyar. Es fa esment per exemple de les tapes o cobertores (docs. 43 i 107), de les lleves (que les unien als calamàstecs; doc. 34), dels peus que feien que no toquessin a terra ("*ferres de possar les olles al foch*", doc. 128; doc. 137; doc. 171 ; doc. 176), de les anses o nanses que tenien (docs. 33, 85 i 140), etc.

- Algunes de les olles servien per a conservar-hi aliments, com el codonyat, la confitura de taronger, la mel, el sagí, els cigrons, el melrosat o el safrà i l'àrnica.

- A l'hora d'estudiar els preus de les olles, cal distingir els materials de què eren fetes. El preu variava molt si eren metàl·liques o bé si eren de ceràmica. Les olles de coure costaven de 15 a 30 sous. N'hi havia de petites, que podien costar 4 o 5 sous (cosa poc normal) o de trencades, que foren comprades per 13 sous. Al seu costat, una olla gran podia arrribar a valdre 40 o fins i tot 60 sous.

- Les olles d'aram tenien un preu a l'encant de Lleida semblant al de les olles de coure, encara que, i malgrat el nombre més limitat de notícies que tenim, podem pensar que potser no eren tan cares. Gairebé totes les olles d'aram que tenim documentades a partir dels encants sabem que costaren entre 10 i 12 sous.

- Finalment cal fer esment dels preus de les olles de terrissa o de terra, com diuen els documents. El preu de les olles de terrissa generalment s'expressava en diners i no en sous, com passava amb les olles de coure o aram. Aquestes olles, al mercat de segona mà, només costaven de 6 a 18 diners, aproximadament. Això no impedeix que unes olles de «terra» molt grans no arribessin a valdre 4 o 5 sous.

És interessant assenyalar una curiositat en relació a la manera de transportar les olles. Un inventari de l'any 1563 (doc. 70) esmenta uns arcs que servien per a transportar olles ("*Primo, uns archs de portar olles"*).

Per a cloure aquest apartat dedicat a les olles, podem veure una representació d'una olla, situada a prop del foc, feta el segle XV (fig. 21.23).

Fig. 21.23. Andrea Delitio, Naixement de la Verge, c. 1465 (1481, 1488). Fresc, Catedral d'Atri

Annex: olles a Lleida (segles XIV-XVI)

Objecte: Olles	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Ollam cupri	1347	Coure	5		
IIII olles grans de coura, III senceres e Iª trencada	1376	Coure	11		Recambra
Dues olles de coura, migenceres	1376	Coure	11		Cuina
Iª olla pocha	1376		11		Cuina
Uns ferres de tres olles	1376		11		Cuina
IIes olles de terra	1387	Terrissa	24		Cuina
Una olla de coure	1388	Coure	25	33 s., 6 d.	
Una altra olleta pocha	1388		25	20 d.	
Dues olles de terra, IIIes pots de terra, IIosgreals de terra	1388	Terrissa	25	2 s., 6 d.	
Una olleta de coure, xicha	1388	Coure	25	14 s.	
Iª olla de coure		Coure	25	32 s.	
Iª olla gran de terra	1391	Terrissa	27		Sala
IIIes olletes poques, enfre aus [àvols] e bones, de terra		Terrissa	27		Sala
IIIes \olles/ de coure, Iª miyancera, altre menor e altre pus xica.	1392	Coure	29		Cambra
V olles de terra, entre als e bones.	1392	Terrissa	29		Cuina
Una olleta xiqua, de coure	1392	Coure	30	30 s.	
Altra olleta de coure, gran	1392	Coure	30	40 s., 11 d.	
Una altra olla migencera	1392		30	24 s.	
I ast e una olla de terra e hun barrelet de fust	1392	Terrissa	30	2 s., 3 d.	
Una sella gran, una olla, una gàbia, una olla gran de terra	1392	Terrissa	30	3 s., 1 d.	
IIIIe olles de coure, Iª gran e altra queucom menor e altra pus xiqua e altra petita, ab anses.	1393	Coure	33		Cuina
Iª olla de coure	1393	Coure	34		
Dues olles de coure	1393	Coure	34	97 s., 6 d.	
Una olleta de coure, ab sa leva	1393	Coure	34	16 s., 6 d.	
Una olla de coure	1393	Coure	34	60 s.	
IIIes olles de coure, IIes migeres e Iª xiqua	1393	Coure	35		Cuina
V olles de terra	1394	Terrissa	37		Cuina
VI olles de terra, enfre als e bones	1396	Terrissa	40		Cuina
Iª olleta de coure	1396	Coure	42		Cuina
Tres olles de terra, entre als e bones	1396	Terrissa	42		Cuina
Iª olleta de tenir mell	1396		42	3 d.	
I cànter gran e altre poch e Iª olleta	1396		42	1 s., 2 d.	
V olles de terra e frasca de terra	1396	Terrissa	43	16 d.	
Iª olla de coure ab Iª cobertora	1396	Coure	43	16 s., 6 d.	
Iª olla d'aram, estaynada	1398	Aram	47		Cambra
Iª olleta d'aram	1398	Aram	47		Cuina
III olles de terra	1398	Terrissa	47		Cuina
Iª olla de coure gran	1399	Coure	49	35 s.	
Iª olla d'aram	1399	Aram	49	10 s., 10 d.	
Iª olla de coure, trencada	1399	Coure	49	21 s.	
Iª olla d'aram	1399	Aram	49	10 s.	
Iª olla de coure, xica, fe<s>a de cap a cap	1399	Coure	49	7 s., 6 d.	
Una olla de coure, petita	1399	Coure	49		
Iª altra olla d'aram, miyancera	1399	Aram	49		
Iies olles de coure, Iª xica e Iª gran	1399	Coure	50		Cuina
Una olla de coure.	1399	Coure	50		
V olles de coure	1399	Coure	50		
Tres olles de coure	1399	Coure	50		
Iª olla de coure mijancera, sancera	1399	Coure	51		Cambra
Dues olles de terra	1399	Terrissa	51		Cuina
Dues ollaces de terra	1399	Terrissa	53		
Iª olleta de tenir mell e Iª altra	1399		53		

I cartró plen de olles e d'escudelles de terra e dos greals de terra e scudelles de terra e ollets de terra e altra frasqua	1399	Terrissa	53	2 s., 4 d.	
Iª olleta de terra de tenir m[e]l	1399	Terrissa	53		
Iª olla de coure, mijancera	1399	Coure	53	20 s., 4 d.	
Iª olla de coure	1399	Coure	53	30 s.	
Iª olla de coure	1399	Coure	53	15 s., 1 d.	
Iª altra olla sentida \en la hora [vora]/	1399		53	13 s.	
Iª olla de coure	1399	Coure	53	15 s., 6 d.	
I olla de coure	1399	Coure	53	20 s., 6 d.	
Una olla de coure, migançera	1401	Coure	55		Cuina
Altra olla de coure, menor que aquella	1401	Coure	55		Cuina
Iª olla de terra, ab sa cob<e>rtora	1401	Terrissa	55		Cuina
Iª olla de terra	1401	Terrissa	55		Cuina
Olla de coure, migacera	1402	Coure	56		
IIII olles de coure, Iª gran, Iª mijancera e iiᵉˢ xiques	1403	Coure	58		Cambra de la privada
Quatre olles de tera	1403	Terrissa	59		Cambra
III olles de terra, I cantarel e un<es> greales de terra e I cetrillet de terra	1403	Terrissa	60		
Iª olla de coure, migancera	1403	Coure	60	15 s., 6 d.	
I \altra/ olla de coure, \ab sa cobertora/, mayor, de l'altra	1403	Coure	60	18 s.	
IIIᵉˢ olles de coure, les dues de tenguda de X scudelles, poch més o menys, e altra pus petita	1441	Coure	65		Recambra
IIIᵉˢ olles de terra e un topinet		Terrissa	65		Cuina
Una olla de coure, on se pot coure II lliures e mige de moltó	1459	Coure	67		
Iª olla de coure	1459	Coure	68		
Quatre olles de coure, una gran, dues miganceres e una petita	1460	Coure	70		Cambra
Tres olles de terra e dos topins	1460	Terrissa	70		Cuina
Dues olles de coure, miganceres	1460	Coure	70		
Una olla de coure, gran	1460	Coure	70		
Tres olles de coure, una gran, altra migana, altra chiqua	1460	Coure	71	7 s. + 9 s. + 16 s.	
Sis olles de terra, entre grans e chiques	1460	Terrissa	71		
Dues olles de coure, huna petita, de tenguda de sis escudelles, l'altra de cuynar una lliura de carn	1462	Coure	75		Sala
Una olla de terra, bona	1463	Terrissa	79		Cuina
Una olla petita de coure	1463	Coure	79		
Una olla de coure	1463	Coure	79		
Olla de coure, petita	1463	Coure	79		
Olles, plats e caçoles	1463		80	2 s. 7 d.	
Una olla petita de terra, ab hun poch de quodo<n>yat	1463	Terrissa	80	10 d.	
Una olla petita, de coure	1463	Coure	80	5 s.	
Dues olles grans de terra	1463	Terrissa	81		Cuina
Quatre ollyes de coure	1463	Coure	81		Cambra de la cuina
Hun foguer de ferre, de dues olles	1463		81		Cambra de la cuina
Una olla de coure	1463	Coure	81		
Una olleta de vidre	1463	Vidre	81		Estudi
Una olla de coure	1463	Coure	81		
Huns bahïnots, ab sa olleta, de poca valor	1463		81		
Una olla de coure, de tenguda de X o XII scudelles	1463	Coure	82		Cambra
Dues olles de coure, la una petita, l'altra migancera	1463	Coure	82		Cuina
Una olla de coure, de tenguda de VI scudelles, poch més ho menys	1463	Coure	83	8 s.	
Altra olleta de coure, petita	1463	Coure	83	5 s.	
Una olla de coure	1463	Coure	83	10 s.	
Una olleta de coure, petita	1463	Coure	85		
Una olla de coure, gran, ab dues anses	1463	Coure	85		
Altra olla pus gran, de coure	1463	Coure	85		
Una altra olla de coure, petita	1463	Coure	85		

Altra olla, axí com la damunt	1463		85		
Dues olles de coure, la huna gran e l'altra migancera	1463	Coure	86		
Una olla de terra, de tenguda de XII o XV scudelles	1463	Terrissa	87		Cuina
Una olla de coure, de tenguda de VII o VIII scudeles	1463	Coure	87		Cuina
Dues olles de coure, huna xiqua e una migancera	1464	Coure	90		Sala
Una olla de coure	1464	Coure	90		Sala
Huna olla de coure	1464	Coure	90		
Huna olla de terra gran	1464	Terrissa	90		Cuina
Una olla de coure gran	1465	Coure	93	27 s.	
Una olleta de coure	1465	Coure	93	10 s.	
Altra olla	1465		93	14 s., 2 d.	
Altra olla	1465		93	13 s.	
Una olleta de coure	1465	Coure	93	4 s., 10 d.	
Un fogueril de ferre, de tenir dues olles	1472		96		Cuina
Tres olles de terra	1472	Terrissa	96		Pastador
Una olla de coure, de tenguda de deu en dotze scudelles, poch més o menys	1472	Coure	96		Pastador
Tres olletes de coure, miganceres	1474	Coure	97		Cuina
Tres olles de terra e una cubertora	1474	Terrissa	98		Cuina
Una olla de coure	1474	Coure	98	6 s.	
Altra olla de coure	1474	Coure	98	6 s.	
Altra olla de coure	1474	Coure	98	13 s.	
Tres olles de coure, la una gran e dues mijanceres	1478	Coure	99		Recambra
Dues olles de coure	1478	Coure	99		Recambra
Una olla	1478		99		Cuina
Una olla de coure e hun morter \ab sa mà/,	1478	Coure	100		
Una olla d'aram, ab dues anses, vella, tota boyns	1481	Aram	102		Cambra
Una olla de coure, de tenguda de VIII scudelles	1481	Coure	102		Cambra
Una olla de coure, de tenguda de sis o set scudelles	1481	Coure	102		Cambra
Tres olles de terra e quatre topins	1482	Terrissa	103		Cuineta
Una olla de terra, ab sa cubertora	1482	Terrissa	103		Cuineta
Quatre olles de coure, dos miganceres e dos petites	1482	Coure	105		Cambreta pujant a la cuina
Dues olles d'aram e hun calder de celler	1482	Aram	105		Cambreta pujant a la cuina
Quatre olles de terra	1482	Terrissa	105		Cambreta pujant a la cuina
Una olleta de coure, trenquada	1482	Coure	105		Cuina
Una olla de coure	1482	Coure	106	15 s.	
Una olla oliera	1482		106	5 s.	
Una olleta de coure	1482	Coure	107	9 s.	
Una olla de aram ab sa cubertora	1482	Aram	107	11 s.	
Una olla de coure	1482	Coure	107	20 s.	
Una olleta de coure	1482	Coure	107	4 s.	
Nou olles de terra, entre bones e dolentes	1483	Terrissa	108		Cuina
Hun tinter, ab sa olleta	1483		108		Recambra
Quatre olles de terra	1483	Terrissa	109		Cuina
Tres olles de coure, dues miganceres e una petita	1483	Coure	110		Estudi
Dues olles de coure, miganceres	1483	Coure	110		Estudi
Dues olles de terra, grans	1483	Terrissa	110		Estudi
Dos salerets de vidre blau e una olleta.	1483		110		Estudi
Dues olles de coure e hun bacinet petit	1483	Coure	112	26 s.	
Moltes olles e caçoles	1483		113	3 s., 6 d.	
Certes olles de terra	1483	Terrissa	113	1 s., 6 d.	
Tres olles de coure, miganceres e sanceres, e una trencada	1488	Coure	117		Cuina
Una olla de coure	1488	Coure	118	16 s., 6 d.	
Tres olles de coure, la una trencada	1488	Coure	118	18 s.	

Cinch olles de coure, tres xiques e dues grans	1500	Coure	123		Cambra del difunt
Huns bacinots guarnits, ab sa olleta	1500		123		Cambra del difunt
Una olla de aram, en la qual ha hun almut de ciurons	1504	Aram	125		Cambra
Una olla de terra	1504	Terrissa	125		Cambra
Una olla de coure gran, de tenguda de mig cànter [5,8 litres]	1504	Coure	125		Golfes
Altra olla de coure, no tan gran, sancera	1504	Coure	125		Golfes
Dues olles de coure, miganes, sanceres	1504	Coure	125		Golfes
Una olleta de coure, sancera.	1504	Coure	125		Golfes
Altra olla de coure, sancera, migancera	1504	Coure	125		Golfes
Tres olles de terra	1504	Terrissa	125		Cuina
Dos olles de terra	1504	Terrissa	126	1 s.	
Hun tinter sens olleta	1504		126		
Dos olles de terra, dos topins, tres scudelles, hun plat	1504	Terrissa	126	1 s.	
Una olla de coure	1504	Coure	126		
Una olla de coure gran, de tenguda de hun cànter y mig	1507	Coure	128		Cambra
Cinch olles de terra	1507	Terrissa	128		Cuina
Tres ferres de possar les olles al foch	1507		128		Cuina
Una olla d'aram	1507	Aram	128		Cambra
Altra olla d'aram, gran	1507	Aram	128		Cambra
Altra olla gran, d'aram, ab sa cubertora	1507	Aram	128		Cambra
Una olleta petita, d'aram	1507	Aram	128		Cambra
Quatre olles de coure, petites	1509	Coure	130		Cuina
Una olla de coure, gran	1509	Coure	130		Cuina
Quatre olles de coure, petites	1518	Coure	134		Recambreta
Tres olles grans, també de coure	1518	Coure	134		Recambreta
Huna olla de aram, gran, de hun cànter.	1518	Aram	135		Cuina
Dues olles de aram, petites	1518	Aram	135		Cuina
Altres dues olles de aram, altra petita	1518	Aram	135		Cuina
Altra olla de aram	1518	Aram	135		Cuina
Huna olleta de vidre, ab \mel/rosat	1518	Vidre	135		Cambra del senyor
Huna olla nova, ab saffrà, àrnica, de dues ho tres lliures	1518		135		Cambra del senyor
Una olla, de tenguda de bacina	1521		137		Rebost
XIIII olles de terra, entre grans y xiques	1521	Terrissa	137		Cuina
Un sati [seti] de olla	1521		137		Cuina
Dos ferres de tenir la olla al forn	1521		137		Cuina
Set cubertores de olla	1521		137		Cuina
Una olleta de terra	1521	Terrissa	137		Cambra del difunt
Una olleta, ab confitura de toronger	1521		137		Cambra del difunt
Una olla de vidre	1521	Vidre	137		Cambra del difunt
Una oleta ab saffrà, una onza	1521		137		Cambra del difunt
Dues olles de terra y una caçola	1522	Terrissa	138	1 s	
Una olla \de terra/	1522	Terrissa	138	6 d.	
Dos ferres per tenir la olla al foch	1522		138		
Olles	1522		138		
La ollaça de la olla	1522		138		
Una tenalla oliera y set cànters dolents, una olla gran	1522		138	3 s..	
Quatre olles de terra	1522	Terrissa	140		Cuina
Una olla gran, de terra, ab quatre anses; és trencada	1522	Terrissa	140		Cuina
Un tinter de paper engastat, ab una olleta de plom, ab tesores y tallamplomes	1523	Plom	141		Cambra del difunt
V olles de terra	1523	Terrissa	141		Cuina
Tres olles de terra	1529	Terrissa	144		Sala
Una olla nova, ab una pocha de mell	1529		144		Cambra del difunt
Una olla de coure	1529	Coure	144		Cambra del difunt
Una olleta, de sagí dolç	1529		145		Rebost
Sis olles de coure, chiques, en les quals n'i a una trencada	1529	Coure	145		Cambra
Quatre olles de terra	1529	Terrissa	145		Cuina
Huyt olles de terra, entre grans e chiques	1529	Terrissa	146		Cuina
Un ferros de tenir l'olla	1529		146		Sala

Un librell de terra e una olla	1529		146		Rebost
Una olleta de coure	1536	Coure	148		Cambra
II olles de coure, miganseres, ja servides	1539	Coure	149		Cuina
Huns ferros de posar l'olla	1539		149		Cuina
VI olles de terra, la una gran y l'altra xica, ja servides	1539	Terrissa	149		Cuina
Una olla de terra, trencada, ab sal dedins	1539	Terrissa	149		Rebost
Una olleta de tinter	1545		150		Estudi
Dues olles de coure	1545	Coure	150		Cuina
Sinc o sis olles de terra.	1545	Terrissa	150		Cuina
Una olla de aram	1545	Aram	152		Cambra
Unes lunes de ferro, per tenir la olla al foch	1545		152		Cambra
Un gancho, per traure la carn de la olla	1545		152		Cambra
Cinch olles de terra	1545	Terrissa	152		Cambra
Una olla petita, de coure	1545	Coure	152		Cambra
Una cubertora de olla, de ferro	1545		152		Cuina
Dos olles, una gran y una chica	1545		152		Cuina
Una olla de aram, ab dos anses, pese V lliures y tres honces y mija	1550	Aram	153	12 s., 10 d.	
Una olla de terra	1550	Terrissa	153	4 d.	
Una olla de coure, migansera, y una altra xiqua	1552	Coure	154		Sala
Una cassola y dos o tres olles de terra	1552	Terrissa	154		Sala
Una olla de coure, mijansera	1552	Coure	155	18 s.	
Altra olla de coure poch més gran, trencada	1552	Coure	155	18 s.	
Dues olles, ab ses cubertores	1552		156		Sala
Tres talladors, tres plats y una olla de terra	1552	Terrissa	157	3 s.	
Dues olletes de vidre	1556	Vidre	158		Cambra
Dues olles	1556		158		Cuina
Tres olles, set topins, dues cassoletes, una graxonera y una copeta, tot de terra, e un tallador	1559		160		Rebost
Un cavall, una forrolla, \uns molls/ y uns ferros per posar l'olla	1559		160		Sala
Sinch olles de coure, les quatre grans, la una xicha	1559	Coure	161		Cuina
Vuyt olles de terra	1559	Terrissa	161		Cuina
Uns baynots ab sa olleta, sens tisores ni ganivets	1559		161		Cambra del difunt
Dos tallanplomes y olleta	1559		161		Recambra
Dues olles, tot de terra	1562	Terrissa	162		Cuina
Una olla	1562	[Terrissa]	163	1 s., 6 d.	
Sinch olles de terra	1562	Terrissa	164		Cambra de la cuina
Un parell de olles de terra	1562	Terrissa	165		
Dues olles	1562		166		
Una olleta	1562	[Terrissa]	167	3 d.	
Una olleta de tinter	1563		168		Saleta
Dues olles mijanceres, dos topinets	1563		168		Cuina
Una olla mijancera, ab sal.	1563		168		Cuina
Una olla migansera y una altra xica, y una cubertora gran, dues xiques	1563		169		
Una olleta de tinter	1563		169		
Tres olles de terra, la una gran, l'altra xica y l'altra migansera	1563	Terrissa	170		Sala
Una olleta	1563		170		Cambra
Dues olles grans y dues xiques	1563		170		Cambreta o guarda-roba
Uns archs de portar olles	1563		170		Golfes
Sinch olles de terra, entre bones y dolentes.	1563	Terrissa	171		Cuina
Uns ferros per tenir l'olla, mijans, y altres molt petits	1563		171		Cuina
Quatre olles de terra y una panistra vella	1563	Terrissa	172	1 s., 4 d.	
Una olla gran de terra, sens cubertora	1563	Terrissa	173	4 s.	
Altra olla de terra, ja molt més gran que la damunt dita	1563	Terrissa	173	6 s.	
Tres plats grans, de foch, tres grexoneres y dues olles, tot de terra	1563		173	5 s., 2 d.	
Una olla gran y altra xica de terra	1563	Terrissa	173		

Dues olles de terra, la una gran y l'altra xica	1564	Terrissa	176	Entrada
Uns ferros per a tenir la olla	1564		176	Corral
Quatre olles, entre grans y xiques, y tres topins de terra	1568	Terrissa	177	Cuina

21.8 Graelles

Les graelles eren un objecte important en moltes cuines. De fet, com podrem veure en el quadre annex, n'hauríem pogut trobar en moltes cases. Cal tenir també present que cal relacionar les graelles amb l'existència d'una llar de foc. Si en un habitatge hi ha graelles, asts, ferros de foc i clemàstecs, ben segur que hi havia una xemeneia, com diuen els documents quan hi havia un foc a terra en una cambra, a la sala o molt sovint a la cuina.

A continuació hem inclòs una taula que inclou tots els esments de graelles que trobem als inventaris i encants conservats a l'ACL:

Objecte: Graelles	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Grareyetes [graelletes?]	1348		7	6 d., malla	
Una grayla	1354		8		Rebost
Iª graylla de ferra	1376	Ferro	11		Cuina
Iª graylla	1376		12	3 s., 7 d.	
Iª graylla pocha, de ferre	1391	Ferro	27		Cambra
Iª graylla.	1392		29		Cuina
Una graylla	1392		30	4 s., 6 d.	
I graylla de ferre	1393	Ferro	33		Cuina
Iª graylla	1393		34		
Iª graylla	1393		35		Cuina
Iª graylla	1394		37		Cuina
Iiᵉˢ graylles de ferre	1396	Ferro	40		Cuina
Una graylla	1396		41	3 s.	
Iª graylla	1396		42		Cuina
I graylla	1396		43	4 s., 6 d.	
Iª graylla.	1398		47		Cuina
Una graylla	1399		48		Sala i cuina
Unes graïlles ab Iª loça	1399		49	18 d.	
Iª graylla petita	1399		51		Cuina
Un ast e una graylla	1399		52	2 s., 2 d.	
Iª graylla	1399		53	3 s.	
Iª graylla	1401		55		Cuina
Una graylla grant	1402		56		
Una grayella	1403		58		Cuina
Un astet de fere, ab una grayla	1403		59		Cambra de la Degania
Unes graylies	1403		60	2 s.	
Unes graelles	1408		62		Cuina
Unes graelles de ferre, grans, altres petites	1460	Ferro	71		Sala
Les graelles chiques	1460		71	2 s.	Sala
Les graelles grans, [...] Perquè eren dolentes	1460		71	1 s.	Sala
Unes graelles miganceres e altres xiques	1463		79		Entrada
Unas graylles petites, ab roda	1463		81		Cuina
Unes grayles petites	1463		81		Cambra de la cuina
Unes graelles	1463		82		Cuina

Unes graelletes petites	1463		83	2 s.	
Unes graïlles; a-y V barres	1463		87		Cuina
Huna graïlla	1464		90		Cuina
Unes graelles	1468		95		Cuina
Dues graïlles sotils, de ferre	1472	Ferro	96		Cuina
Unes graelles	1474		97		Cuina
Unes graelles	1474		98		
Unes graïlles	1478		99		Cuina
Unes graïlles	1478		100	2 s.	
Unes graelles petites	1481		101		Cuina
Dues graelles petites	1481		102		Cambra a prop del sobrecell
Dues graelles	1482		103		Cuina
Unes graelles	1482		104	2 s., 1 d.	
Unes graelles bones e altres dolentes sense coha	1482		105		Cambreta
Unes graïlles	1482		107	2 s., 10 d.	
Unes graïlles	1483		109		Cuina
Dues graelles	1483		110		Cuina
Hunes graelles	1483		113	2 s., 8 d.	
Hunes graelles	1483		113	1 s.	
Hun ast de ferre, ab unes graelles sens coha	1484		114	4 s.	
Unes graïlles petites	1488		117		Cuina
Unes graelles	1488		118	3 s.	
Unes graelles	1492		120		Cuina
Una graïlla	1492		121		
Unes graïlles	1500		123		Sala
Unes graïlles	1500		123		
Unes graylles de ferro	1504	Ferro	125		Cuina
Unes grayles	1504		126		
Unes grayles	1507		128		Cuina
Unes graylles, totes desfetes.			128		Cambra
Unes grayles	1510		131		Cuina de fora
Hunes grayles de ffer<r>o	1518	Ferro	133		Cuina
Hunes grayles de ffere		Ferro	133		Rebostet de la cuina
Hunes graylles de ferre	1518	Ferro	134		Cuina
Unes graelles	1521		137		Cuina
Unes graell<e>s	1522		138	2 s., 8 d.	
Unes graylles de ferro, chiques	1529	Ferro	146		Rebost de l'entrada
Unes grayell<e>s	1536		148		Cuina
Unes graelles	1539		149		Cuina
Dues graelles	1545		150		Cuina
Unes graelles	1550		152		Sala
Unes graelles	1550		153		
Unes graelles xiques, quadrades, y unes altres, redones	1556		158		Cambra del difunt
Unes graelles	1556		159	2 s., 4 d.	
Unes graelles	1559		160		Rebost
Unes graelles	1559		161		Cuina
Unes graelles	1559		161		Cambra del blat
Unes graelles redones	1562		164		Cambra de la cuina
Unes graelles redones	1562		166	4 s., 7 d.	
Unes graelles redones	1568		177		Cuina

D'acord amb aquests documents, les característiques de les graelles eren les següents:

- Trobem esmentades graelles al llarg dels tres segles estudiats. El primer document en què se n'esmenten unes de petites és de l'any 1348 (doc. 7) i el darrer és el document 177 i darrer (de l'any 1568).

- Bàsicament trobem les graelles a la cuina, encara que també n'hi havia alguna a les cambres, a les sales i sobretot guardades al rebost.

- Els documents en molts casos diuen molt poca cosa sobre com eren les graelles. Un dels aspectes que és més evident, i així ho confirmen molts dels documents, és que eren de ferro.

- Hi ha, a més, alguns inventaris o encants que ens permeten d'aclarir alguns detalls prou interessants. En un cas, es diferencien, per exemple, unes graelles quadrades d'unes altres de rodones ("*unes graelles xiques, quadrades, y unes altres, redones*", doc. 158). De vegades –per desgràcia molt poques!- s'especifica el nombre de barres que tenia la graelles: "*unes graïlles; a-y V barres*" (doc. 87).

- Així mateix, els documents diuen que algun cop eren "*dolentes, sense coha*" (doc. 105), fet que ens obliga a pensar que les bones tenien una "cua" o mànec, per poder-les agafar (sense cremar-se). Diguem finalment que al document 81 es fa esment d'una roda (doc. 81), potser amb la finalitat que la graella pogués giravoltar (encara que això no sigui pas segur).

- Pel que fa al preu de venda als encants de les graelles, diguem que solia oscil·lar entre 1 sou i uns 4 sous i mig. La majoria solien costar entre 2 i 3 sous.

El quadre de barres que hem inclòs a continuació, en què se situen, en funció del número del document, tots els esments d'aquest objecte, les graelles, ens permet de veure algunes coses. En primer lloc que hauríem trobat graelles a la majoria de les cases al llarg de tot el període estudiat (segles XIV - XVI). En segon lloc que, en la major part de les cases, només hi havia una graella o, a tot estirar, un parell de graelles.

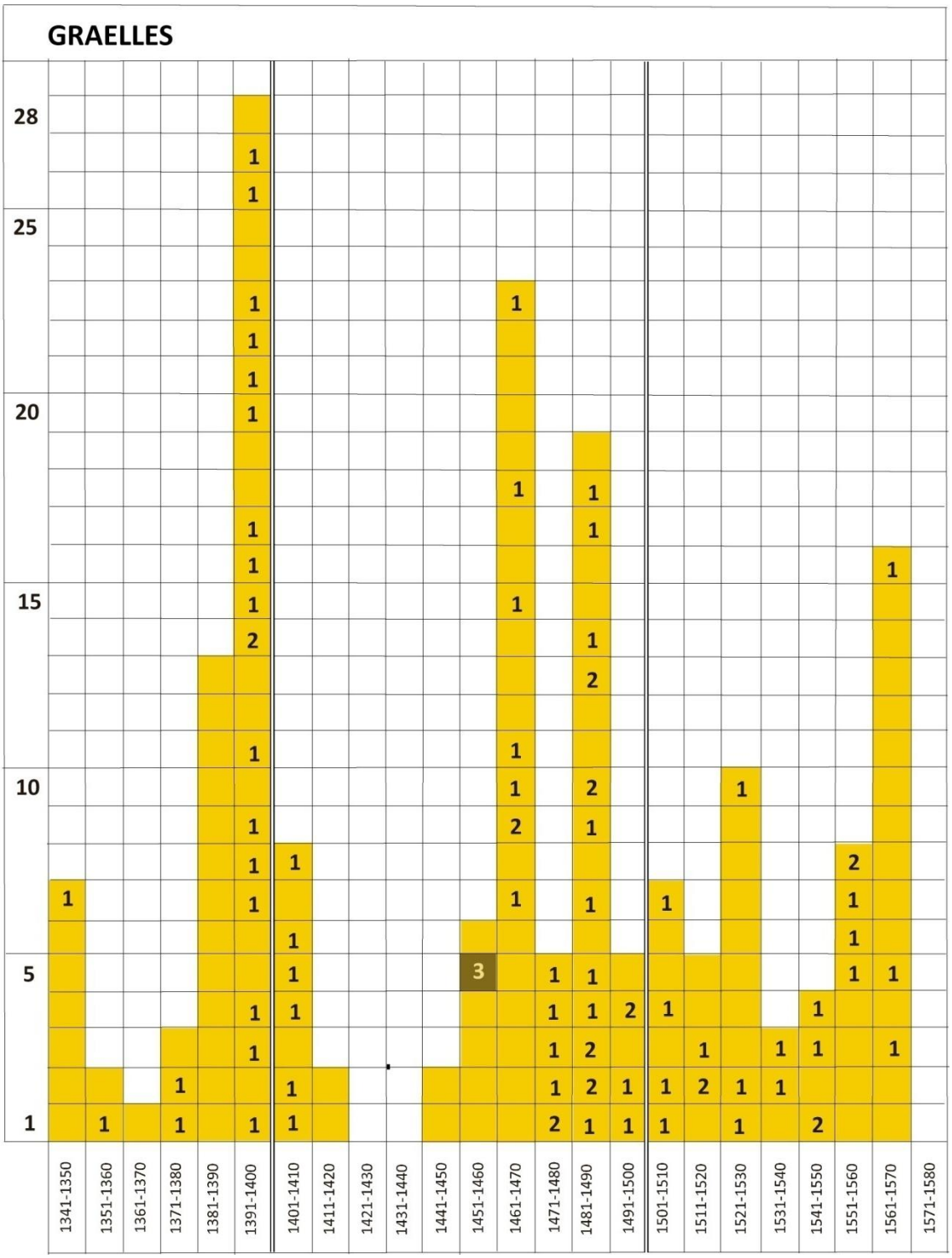

Els retaules, les miniatures i els gravats ens aporten imatges d'aquestes graelles de la fi dels segles medievals i del Renaixement. Podem posar com a mostra una miniatura feta per Jean Le Tavernier (fig. 21.24), que ens mostra perquè serveixen les graelles a l'infern. Els objectes de la vida quotidiana a través de la mirada i el pinzell de l'artista són capaços de mostrar realitats tan dramàtiques com aquesta.

Fig. 21.24. Jean Le Tavernier, L'infern, d. 1455, Gérard de Vliederhoven, *Traité des quatre dernières choses*, Brussel·les, KBR, ms. 11129, f. 90 (Bibliothèque royale de Belgique)

21.9 Greixonera

La greixonera era un objecte que s'esmenta en alguns documents del segle XVI de Lleida i que trobem també esmentat en època gòtica en altres comarques catalanes. Com hem fet al llarg de les darreres pàgines, és important saber què en diuen els documents escrits, per després veure si podem identificar aquest estri de la cuina en la pintura catalana o europea d'aquests segles que se situen a cavall de l'edat mitjana i de l'edat moderna.

Objecte: Greixonera	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Dues grexoneres, una gran, altra petita	1504		125		Cuina
Una grexonera	1504		126	6 d.	
Una grexonera	1504		126	6 d.	
Una grexonera gran	1507		128		Cambra
Huna grexonera de ferre	1518	Ferro	134		Cuina
Dues grexeres de terra	1521	Terrissa	137		Cuina
Dues grexoneres	1522		138	1 s., 4 d.	
Una grexonera de aram, larga	1523	Aram	141		Cambra del difunt
Una grexonera y dos cassoles, una gran y altra xica, de terra	1552	Terrissa?	156		Sala
Dues olles mijanceres, dos topinets, una cassoleta, una copeta, sis albúrnies, una grexonera, una cassoleta, dues librelles y dues cubertoretes, tot de terra	1563	Terrissa	168		Cuina
Dues olles grans y dues xiques y dues grexoneres y tres plats de terra	1563	Terrissa?	170		Cambreta o guarda-roba
Tres plats grans, de foch, tres grexoneres y dues olles, tot de terra	1563	Terrissa	173	5 s., 2 d.	

Un dels primers aspectes que ens sorprèn amb relació a les greixoneres és que no s'esmentin en la documentació dels segles XIV i XV En podem assenyalar alguns altres d'aspectes.

- Cal dir, en primer lloc, que la greixonera devia servir per recollir el greix que queia dels rostits que es feien a la llar de foc. Per tant, sembla que era una mena de plata allargada que es posava sota de l'ast. De fet, és molt significatiu que al document 141 es digui "*una grexonera de aram, larga*". Certament, la majoria de les greixoneres havien de tenir una forma poc o molt allargada per tal d'adaptar-se a la forma de l'ast.

- A part de l'aspecte cronològic, també cal assenyalar que eren fetes de diversos materials. En la documentació del segle XVI de Lleida en trobem de fetes de terrissa i també de ferro i d'aram.

- Pel que fa al preu, oscil·la entre només mig sou i 1 sou i 4 diners. Certament, segurament podia variar molt segons fos feta de terrissa o bé de metall.

- Les trobem situades, d'acord amb els inventaris, o bé a la cuina o bé a la sala o a la cambra. Segurament havien de ser, en principi, situades allà on hi havia la llar de foc.

És molt important en aquest cas, de la mateixa manera que en tots els altres, poder identificar aquest objecte lligat a la cuina en la iconografia que s'ha conservat, en manuscrits o bé en retaules o, fins i tot, en gravats.

Fig. 21.25. Interior de cuina. Sopar d'Emaús, segle XVI, Musée des Beaux-Arts, Lilla, França[1]

Inicialment pensàvem que seria impossible de descobrir cap pintura en què es representés aquest objecte. A partir del moment en què vam saber com era, ens ha estat molt fàcil de localitzar-ne unes quantes en pintures del segle XVI. Així, per exemple, veiem dues greixoneres metàl·liques representades en una pintura del segle XVI que representa el sopar d'Emaús (fig. 21.25).

També, en aquest cas, hem cregut important de recórrer a les fonts arqueològiques. Presentem a sota un objecte del final del segle XV o potser dels primers anys del segle XVI que ha arribat fins a nosaltres. Es tracta d'una greixonera (en francès *lèchefrite*) trobada prop de la catedral de Bourges i actualment conservada al museu de Berry. Té una forma de recipient allargat, amb els extrems arrodonits, amb dos mànecs en un costat (per poder-la agafar amb les dues mans) i amb dos petits becs a cada extrem.

Fig. 21.26. Greixonera de Bourges, del segle XV o de principi del segle XVI, conservada al Museu de Berry[2]

[1] Font: Béatrice FONTANEL, *Daily Life in Art*, Abrams, Nova York. 2006, p. 42.
[2] Font: Alexandre-Bidon, *Une archéologie du goût*..., p. 220; *Festins de la Renaissance*..., p. 201.

En darrer lloc, atès que es un exemple català, encara podem fer esment de la greixonera que es va trobar arran de les excavacions que es feren al Born. És un recipient allargat i recobert d'un vidrat bru. Té una nansa en un dels extrems. En l'altre extrem hi ha un petit bec o pinçament fet a la terrissa per tal d'abocar-ne el contingut.

Fig. 21.27. Greixonera del Born Centre de Cultura i Memòria (segle XVIII) Foto: J. Bolòs

21.10 Paelles

La llar de foc era un dels espais importants de la casa. Amb el foc a terra es relaciona l'escalfor d'algunes cambres o sales, però també la preparació de molts dels aliments. A part d'estudiar les calderes, les peroles i les olles que trobem a la documentació, hem decidit triar un altre objecte que creiem interessant, gairebé en algunes imatges simbòlic: la paella. Com fem sempre, primerament ens centrarem en l'estudi d'allò que diuen els documents i després ens fixarem en allò que ens mostren les representacions iconogràfiques. Atès que la taula de les paelles és molt llarga, l'hem inclòs sencera al final de l'apartat com a annex i ara només en presentem algunes de les anotacions que ens han semblat més interessants:

Objecte: Paelles	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Iª paella	1345		2		Cambra superior
I paela de ferre, ab giradora	1347	Ferro	5	4 s., 3 d.	
I paela d'aram	1348	Aram	7	3 s.	
III paelles, IIes grans e Iª pocha	1388		26		Cuina
Iª paeleta d'aram, senes de coa	1403	Aram	60	1 s., 3 d.	
Una paella de aram, ab coa de ferre, sotil	1472	Aram	96		Cuina
Una pa<e>lla anpla	1507		128		Cuina
Una paella sens mànech	1559		160		Rebost

Certament, quan els que escrivien l'inventari i la resta de la gent havien d'identificar un objecte que rebia el nom de paella, tothom sabia com era. Això fa que en gairebé cap menció dels inventaris i encants faci esment de les seves característiques. Amb relació a la paella, fent ús de les fonts escrites, podem dir:

- Podem trobar esmentades paelles als documents al llarg de tot el període estudiat. La primera esmentada és al document 2 (any 1345) i la darrera al document 177 i darrer (any 1568).

- Podem saber els materials amb què eren fetes aquestes paelles. Com es desprèn del quadre annex, si fa no fa dues terceres parts eren fetes de ferro i la tercera part restant era d'aram.

		ANYS					
		1347-1400	1401-1450	1451-1500	1501-1550	1551-1568	1347-1568
MATERIAL	Aram	10	3	5	3	1	21
	Ferro	10	3	19	20	2	53

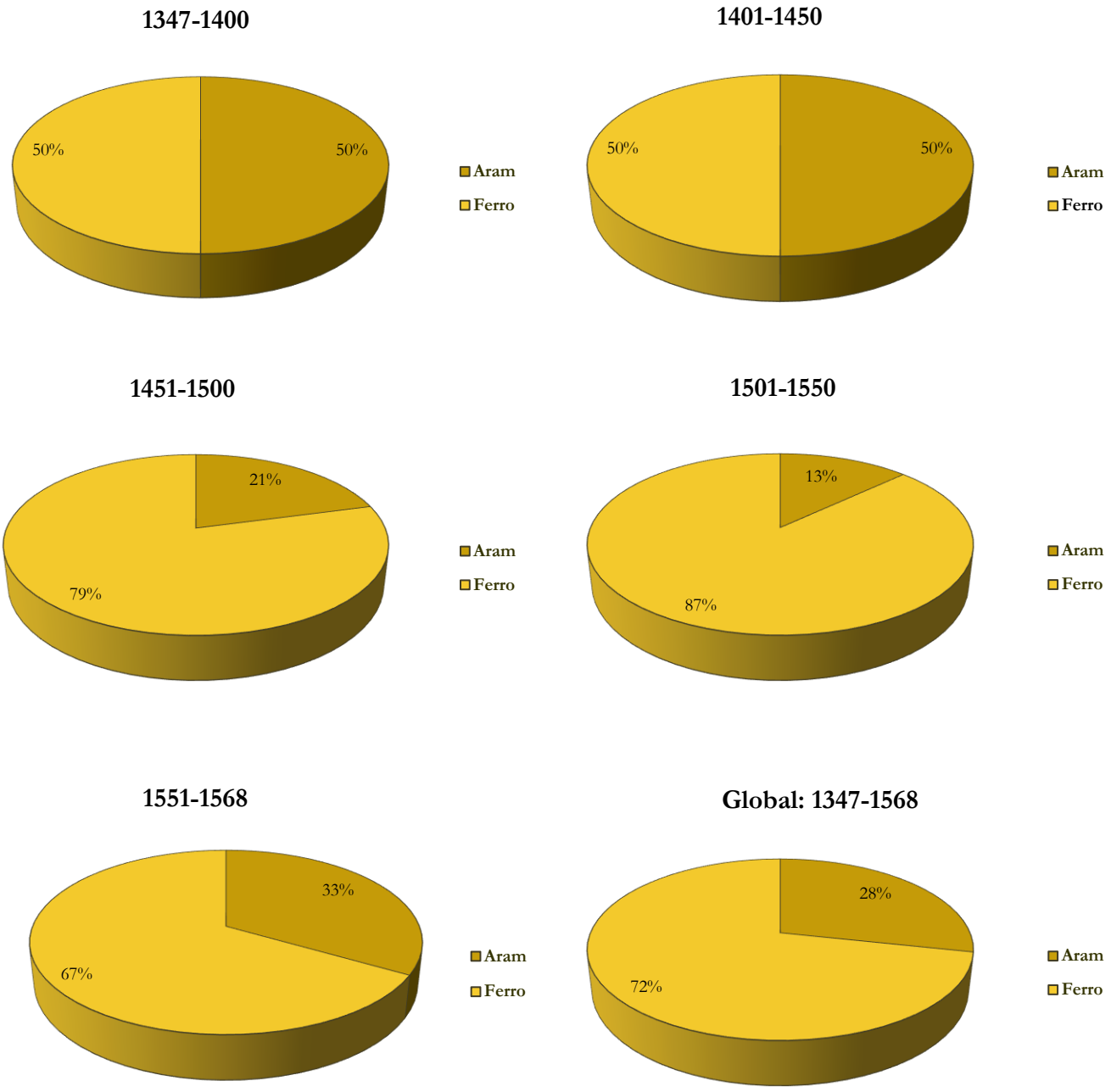

- Poques vegades se'ns diu com podien ser aquestes paelles. Sabem que n'hi havia de més grans i d'altres de més petites. Sabem que tenien un mànec o una cua (docs. 60 i 160). Potser el més interessant és el document 96, que descriu "*una paella de aram, ab coa de ferre*". És interessant que es digui que el mànec no era del mateix material que la paella en sí, atès que com veurem això es veu clarament en alguna de les representacions pictòriques que inclourem més endavant.

- Cal assenyalar que moltes vegades s'esmenta, al costat de la paella, la giradora. Això fa pensar que amb la paella es feien truites o altres menges que calia girar-les a mitja cuita. Aquest estri ha arribat també fins a l'actualitat.

- Pel que fa a la localització dels indrets de la casa on hi havia paelles, trobem que, d'una manera lògica, la immensa majoria eren situades a la cuina. Amb tot, n'hi havia alguna per exemple

a la cambra de la serventa, en una cambra on es cuinava, en la cambra del difunt, en una recambra, en un rebost o encara en llocs més sorprenents, com el terrat o un corral. Certament, algunes devien fer-se servir, d'altres devien no usar-se usualment.

- Finalment, pel que fa al preu, podem assenyalar que el preu usual de les paelles d'aram o de ferro era d'entre 3 i 6 sous. Amb tot, n'hi podia haver de petites o de malmeses que per exemple es venguessin per només 1 sou. Al seu costat, algunes de molt grans podien arribar a valdre 9 sous i 1 diner.

Amb relació a aquest aspecte també és molt important fer un cop d'ull a les representacions iconogràfiques europees, per tal de veure com eren les paelles en aquella època. Per tal de conèixer si eren semblants a les actuals o bé si tenien algunes diferències.

Si fem un cop d'ull a la magnífica pintura de *L'Adoració dels Reis* de Hans Multscher, feta l'any 1437 (fig. 21.28), tenim la sorpresa de veure que sant Josep aguanta amb la mà dreta una paella, dins la qual hi ha un menjar, una mena de farinetes de color blanc, i una cullera de fusta (fig. 21.29). La paella, potser de ferro, és exactament igual que moltes de les paelles actuals, que es fan servir en moltes cases. Diguem de passada que sorprèn el contrast entre els reis d'Orient que porten regals fastuosos i el sant Josep que hi aportà el seu menjar. De fet, sobretot en les representacions del naixement de Jesús, l'aparició d'un sant Josep "casolà", que cuina, és molt usual i molt interessant.

Fig. 21.28. Hans Multscher, l'Adoració dels Reis, c. 1437, Staatliche Museen, Berlin[3]

[3] Font: http://www.wga.hu/html_m/m/multsche/wurzach/6adorat.html

Fig. 21.29. Hans Multscher, L'Adoració dels Reis, any 1437, Staatliche Museen, Berlin (detalls)

Fig. 21.30. Konrad von Soest, Tríptic de Niederwildungen de l'església de Sant Nicolau, cap a l'any 1403[4]

Si continuem a l'Europa septentrional, ens podem fixar en el notable *Tríptic de Niederwildungen* de l'església de Sant Nicolau de Konrad von Soest, pintat cap a l'any 1403 (fig. 21.30). Hi trobem un sant Josep amatent de l'alimentació del nen Jesús. Davant de la màrfega en

[4] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/k/konrad/nativity.html

què jeu el nen i la seva mare i davant el bou, la mula i el pastor, agenollat, té cura del foc i de la cuita del menjar per a l'infant. Hi veiem quatre objectes: en primer lloc una paella, a sota un trespeus, a l'esquerra un plat de fusta i, recolzant amb el plat, una cullera també de fusta. Ara sobretot ens interessa la paella que sembla que té l'interior d'un color i l'extrem del mànec d'un altre (sembla potser de fusta). Ens plantegem la qüestió, impossible de respondre amb plena seguretat: és com la paella d'aram i ferro que trobem documentada l'any 1472 a Lleida (doc. 96) o bé és un model que només existia a les terres alemanyes i que no hauríem pogut trobar a Catalunya?

De fet, és un model molt semblant al que trobem en una miniatura que de la qual ara només mostrem un detall (fig. 21.31), atès que ja l'hem presentada en parlar dels escambells. Amb gran cura i precisió fou dibuixada aquesta mena de paella (feta amb dos o tres materials: ferro, aram i fusta?).

Fig. 21.31. Mestre de Flavius Josèphe del museu Soane i Mestre de Froissart de Philippe de Commynes, Anunciació a Joaquim i naixement de la Mare de Déu, fet entre el 1475 i el 1482, foli 1 de *Fleur des histoires*, Bruges, BnF (detall)

Fig. 21.32. Naixement de la Mare de Déu, c. 1285?-1290?, BnF NAF 16251, foli 19

Fig. 21.33. Jean de Mauléon, Febrer: cuinar i fer festes, c. 1525, Walters Art Museum, Baltimore, Ms. W.449, f. 3v[5]

En una representació del Naixement de la Verge, feta en una data molt reculada, a la fi del segle XIII, veiem que a santa Anna li ofereixen el menjar que hi ha dins d'una paella que té un mànec notablement llarg i que potser era fet amb un altre material (fig. 21.32). Per contra, la paella

[5] Font: Béatrice FONTANEL, *Daily Life in Art,* Abrams, Nova York. 2006, p. 39.

pintada per Jean de Mauléon (fig. 21.33), també té una llarga "cua" o mànec, però sembla que tota ella fou feta amb un únic material, plausiblement el ferro.

Annex: les paelles a Lleida als segles XIV-XVI, segons els inventaris i encants conservats a l'ACL

Objecte: Paelles	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Iª paella	1345		2		Cambra superior
Iª paella	1345		3	2 s., 11 d.	
I paela de ferre, ab giradora	1347	Ferro	5	4 s., 3 d.	
I paela ab giradora de ferre	1348	Ferro	6		
I paela d'aram	1348	Aram	7	3 s.	
Una paela	1354		8		Rebost
Una paela e i giradora de fferre	1354	Ferro	9		Cuina
Una paella	1377		13		
Iª paella	1385		20		Cambra?
Iª paella	1385		20		Recambra
Un pareyl de paeles d'aram	1387	Aram	22		Cambra de la serventa
Una paela d'aram	1387	Aram	23		
Iª paela trenchada e iª cetra trencada e i tornel de ferre	1387		23	3 s., 7 d. Barcelonesos	
Iª paela de aram, de pocha valor	1387	Aram	23	2 s., 8 d. Barcelonesos	
Paella de ferre	1387	Ferro	24		Cuina
Iª paella de ferre.	1387	Ferro	24		Cuina
Una [pa]ella	1388		25	9 s., 1 d.	
Una [...] Paella	1388		25	8 s.	
III paelles, IIes grans e Iª pocha	1388		26		Cuina
Iª paella gran d'aram	1391	Aram	27		Cambra
III paelles, les dues de pocha valor	1392		29		Cuina
Una paenllade ferre	1392	Ferro	30	4 s., 8 d.	
Una paella gran de ferre, forradada	1392	Ferro	30	2 s., 3 d.	
Una paella d'aram, I ast, una bromadora	1392	Aram	30	2 s., 6 d.	
Iª paella bona e Iª giradora	1393		33		Cuina
Iª paella e Iª graylla	1393		35		Cuina
Iª paella d'aram, gran	1393	Aram	36		Palau nou
Iª paella de ferre	1394	Ferro	37		Cuina
Una paella d'aram	1394	Aram	39	7 s.	
Una paella ab sa giradora	1396		40		Cuina
Iª paella e Iª giradora	1396		43	3 s., 9 d.	
Iª paella petita; Iª giradora	1398		47		Cuina
Dues paeles, Iª gran, altra xiqua	1399		48		Sala i cuina
Una paela d'aram	1399	Aram	48		Cambra on cuinaven
Iª paella gran	1399		49	9 s., 1 d.	
Dues paelles miganceres	1399		49		
Iª paella, I rayll, IIes cobertores, Iª xica e altra gran.	1399		50		Cuina
Iª paella	1399		50		
II paelaces trenquades	1399		53	2 s., 6 d.	
Iª paella de fferre	1399	Ferro	53	3 s., 8 d.	
Una paella de fferre	1401	Ferro	55		Cuina
Altra paella de fferre, menor que l'altra	1401	Ferro	55		Cuina
Una paella ab una giradora	1403		58		Cuina
Una paela d'aram	1403	Aram	59		Recambra
Iª paeleta d'aram, senes de coa	1403	Aram	60	1 s., 3 d.	
Iª paeleta de ffere	1403	Ferro	60	1 s.	
Iª paela	1403		60	5 s.	

Una paella	1408		62		Cuina
Iª paella migancera	1419		63		Cuina
Una paella gran	1441		65		Cuina
Una paella d'aram, de poca valor	1441	Aram	65		Cuina
Una paella de ferre	1460	Ferro	70		Cuina
Una paella ab sa giradora; venuda, la dita paella	1460		71	3 s.	
Una paella de fferre	1463	Ferro	79		Cuina
Una paella	1463		80	3 s., 6 d.	
Dues paelles petites, la una de ferre, l'altra d'aram	1463	Ferro, aram	81		Cuina
Una paella de ferre ab sa giradora	1463	Ferro	81		Cuina
Una paella de ferre e dues giradores	1463	Ferro	82		Cuina
Una paella sotil	1463		82		Cuina
Una paella de ferre, ja foradada	1463	Ferro	83	2 s., 7 d.	
Una paella sotil, de aram	1463	Aram	84		
Una paella gran, de aram	1463	Aram	84		
Huna paella de ferre	1464	Ferro	88		
Huna paella	1464		89	2 s.	
Hun astet petit, ab huna paella de ferre	1464	Ferro	90		Cuina
Una paella	1468		95		Cuina
Una paella de ferre, bona	1472	Ferro	96		Cuina
Una paella de aram, ab coa de ferre, sotil	1472	Aram	96		Cuina
Una paella	1474		97		Cuina
Hun quavall de ferre, una quaça e una paella e huns ferres e hun banch	1474		98	15 s.	
Una paella	1478		99		Cuina
Una paella de ferro, huns ferres de cuynar, hun ferroll e una lossa	1478	Ferro	100	4 s., 6 d.	
Huna paella	1481		101		Cuina
Una paella de fferro, uns ferros, un ast	1481	Ferro	102		Cambra
Dues paelles, una d'aram, altra de ferre	1482	Ferro, aram	103		Cuineta
Dues paelles de ferre, la una gran e l'altra petita	1482	Ferro	105		Cambreta
Una giradora per a la paella	1482		105		Cambreta
Una paella e giradora	1482		107	3 s., 6 d.	
Una paella, una loça de ferre, hun cresol, dos librells de terra, hun tallador	1483		108		Cuina
Hun plat de stany, petit, e hun tornell, unes graïlles e hun rall e una paella e hun ast gran e dos xichs e dos ferres, los huns grans e los altres xichs	1483		109		Cuina
Hun tenidor de sal de fust, dues graelles, quatre asts, una quaça molt oldana, dos ralls, dues paelles de ferre, hun plat de stany, quatre telladós de fust, dos plats de mèliqua, ab tres ho quatre escudelles	1483	Ferro	110		Cuina
Huna paella e una giradora	1483		113	4 s.	
Huna paella de ferre	1483	Ferro	113	4 s.	
Dues paeles, huna gran e huna chica	1487		116		Cuina
Una paella de ferre, ab sa giradora	1488	Ferro	117		Cuina
Una paella e una giradora	1488		118	4 s.	
Huns alambins ab una paella	1488		118	7 s.	
Dues paelles, una gran e una chiqua	1492		120		Cuina
Una paella petita de ferro	1492	Ferro	121	1 s., 5 d.	
Oles, mortés, plats e caçoles e una paella de ferro e una graïlla, e una giradora e tres ampoles	1492	Ferro	121	3 s., 6 d.	Cuina
Dues paelles, una foradada, l'altra bona	1500		123		Sala
Una paella	1504		125		Cuina
Una paella	1504		126	2 s., 1 d.	
Una paella	1507		128		Cuina
Una pa<e>lla anpla	1507		128		Cuina
Una paella gran, d'aram	1507	Aram	128		Cambra
Altra paella gran	1507		128		Cambra
Una paella d'aram, molt dolenta	1507	Aram	128		Cambra
Dues paeles, una gran, altra petita	1510		131		Cuina
Dues paeles de ffer<r>o, huna gran y huna	1518	Ferro	133		Cuina

chica					
Huna paella gran, de aram	1518	Aram	133		Cuina
Huna paella gran y huna chica, les dos de ffere	1518	Ferro	133		Rebostet de la cuina
Dues paelles grans, de ferre	1518	Ferro	135		Cuina
Dues paelles, la huna gran, l'altra xicha	1518		135		Cuina
Una paella de ferre	1521	Ferro	137		Cuina
Una [coa] de paella	1522		138		
Una paella	1523		141		Cambra del difunt
Una paella petita	1523		141		Cuina
Una paella de ferre, bona	1529	Ferro	144		Sala
Tres paelles	1529		145		Cuina
Dos paelles de ferro, la huna chiqua e l'altra gran	1529	Ferro	146		Cuina
Una paela y una losa de ferre	1536		148		Sala
Dues calderes grans y una paella de ferre, gran	1536	Ferro	148		Cuina
Iii paelles de ferre, la una gran y dos miganseres, servides	1539	Ferro	149		Cuina
Tres paelles de ferre	1545	Ferro	150		Cuina
Una paella no foradada	A1550		151		Cuina
Dues paelles de ferro	1550	Ferro	152		Sala
Una paella y una arpeta	1550		153	3 s.	
Una paella y unes graelles y una sbromadora	1550		153	3 s., 6 d.	
Dos paelles, la una migansera y l'altra més petita	1552		154		Sala
Una paella petita y un astet	1552		155	4 s.	
Una paella mijansera	1552		155	5 s.	
Una paella ab sa giradora	1552		156		Sala
Una paella y una giradora	1552		157	6 s., 2 d.	
Una giradora de paella	1556		158		Cambra
Quatre paelles, les dues mijanseres y les altres xiques	1556		158		Cambra
Una paelleta	1556		159	2 s., 6 d.	
Una paella y una giradora	1556		159	4 s.	
Una paella	1556		159	5 s.	
Dos paelles, la una mijansera y l'altra xicha	1559		160		Rebost
Una paella sens mànech	1559		160		Rebost
Unes paelles	1559		161		Cuina
Dos paelles, una gran, l'altra mijansera	1559		161		Cambra del blat
Una paella, una giradora y dos asts, tot de ferro	1562	Ferro	162		Cuina
Una paelleta	1562		163	2 s.	
Dues paelles, una gran, altra xicha	1559		164		Cambra de la cuina
Una giradora de paella, de ferro	1559	Ferro	164		Cambra de la cuina
Dues paelles, una gran, altra xica.	1562		165		
Una paella	1562		167	4 s., 6 d.	
Una paelleta	1562		167	3 s., 2 d.	
Una paella	1562		167	4 s.	
Dues paelles, la una mijancera, l'altra xicha y dues giradores de ferro	1563		168		Terrat
Una paelleta ab sa giradora	1563		169	5 s., 4 d.	
Una altra paella mijansera	1563		169	4 s., 6 d.	
Una paella gran, de aram	1563	Aram	170		Cambreta o guarda-roba
Una paella gran, apedasada	1563		170		Cuina
Dues paelles, la una mijansera y l'altra xica	1563		171		Cuina
Una paella mijansera	1563		172	5 s., 1 d.	
Una paelleta xica	1563		172	1 s., 9 d.	
Una paelleta	1564		176		Corral
Dues paelles, una gran y una xicha	1568		177		Cuina

21.11 Manxes

Al voltant de la llar de foc hi havia un conjunt d'instruments, que trobem gairebé arreu: ast, ferros, clemàstecs, etc. De vegades en aquest conjunt també podem afegir-hi les manxes. Primerament podem veure la llista no pas gaire nombrosa d'esments de manxes mencionades als inventaris i encants de Lleida. Després farem algun comentari sobre les seves característiques i, a continuació, ens fixarem en alguna representació d'aquest objecte, pintat d'una manera força fidel en alguns miniatures i pintures dels segles XIV - XVI.

Objecte: Manxes	Data	Núm.	Preu	Situació
Iª caxeta, cartró, manxets e granera	1345	3	11 d.	
Unes manxes maneres	1403	58		Recambra
Uns \manxons/	1403	60	2 s., 6 d.	
Unes manxes no grans.	1441	65		Casa de l'obra
Unes manxetes	1478	99		Cuina
Unes manches sense canó	1482	107	1 s.	
Tres portadores velles y unes manchetes i tres agulles	1563	174	16 s., 9 d.	

Hi ha alguns esments de manxes interessants. Al document 58 (any 1403) es mencionen unes manxes maneres, situades en una recambra. Devien ser unes manxes que es podien agafar amb una mà. Al document 65 (any 1441) es parla d'unes manxes no gaire grans. De fet, en un document posterior (doc. 99) també es fa menció d'unes manxes petites, unes manxetes. L'any 1482 (doc. 107) trobem una referència prou interessant per a assenyalar-nos les característiques d'aquest instrument; s'hi diu "*unes manches sense canó*"; devia mancar el canonet per on surt l'aire a pressió. Encara en alguns altres documents es fa esment de manxes petites (docs. 3, 60, l'esmentat 99 i 174).

A continuació hem fet un quadre de barres on se situen els esments de manxes, d'acord amb les dades que ens aporten els inventaris i encants de Lleida dels segles XIV - XVI. Dues coses: no se n'esmenten gaires (cosa una mica sorprenent) i només n'hi havia una per casa.

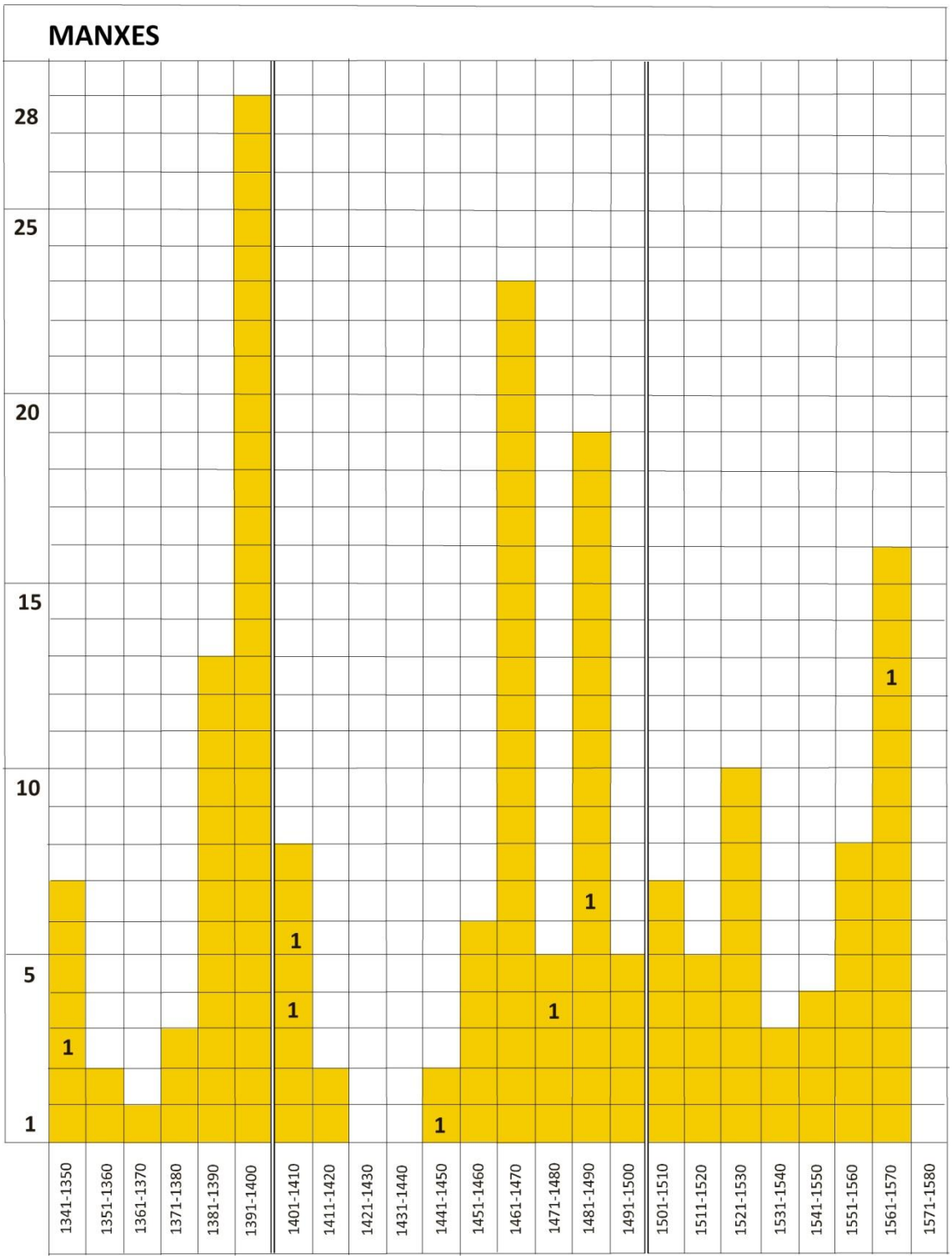

Amb totes aquestes dades tindríem molt poca informació. En aquest cas, com en alguns altres, és fonamental per saber com era realment aquest objecte fa uns cinc-cents anys fer un cop d'un a les miniatures i a les pintures de l'època.

Podem comentar novament una miniatura que ja hem vistat altres vegades en aquest volum. A les Hores de Caterina de Cleves, conservades a la Morgan Library and Museum de Nova York, fetes vers l'any 1440, podem veure al costat de sant Josep (que està preparant unes farinetes

per al nen que, per cert, està mamant del pit de la Mare de Déu), una bonica manxa. A l'esquerra de la manxa, hi ha la llar de foc. En aquesta miniatura veiem representades amb molta fidelitat totes les característiques de la manxa, que és clavada a la paret. S'hi poden distingir les dues cares fixes, els petits mànecs (un dels quals foradat), la part mòbil i el canó (que en una de les manxes de Lleida, venuda per 1 sou, no hi era).

Fig. 21.34. Mestre de Caterina de Cleves, Escena del sopar de la Sagrada Família (detall), c. 1440, MS M.917/945, pp. 150–151. Nova York: The Morgan Library & Museum

21.12 Morters

Els morters eren un producte molt usual a tots els habitatges. Mentre no hi havia gairebé cap casa que no tingués un matalàs (com a mínim), també gairebé no hi havia cap cuina que no tingués un morter on preparar els aliments. Això sí, hi havia morters fets amb diferents materials: de pedra, de fusta, de coure, etc. A continuació en veurem alguns exemples i al final del capítol, en un annex, inclourem tota la llista dels morters esmentats als inventaris i encants conservats a l'ACL (Arxiu Capitular de Lleida). En aquesta taula, com fem sempre, no sols es fa esment de la data i del número del document, ans també del material, del preu (quan és un encant) i de la situació dins de l'habitatge.

Objecte: Morter	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I morter de pedra e i box	1343	Pedra	1	6 d.	
I morter de coure ab sa mà	1347		4		
I morter de fust	1387	Fusta	22		Rebost
I morter de pedra blancha	1388	Pedra blanca	25	2 s.	
I morter de pedra de Çaydí.[Saidí]	1392	Pedra de Saidí	29		Cuina
Iª altra caxa, en què avia i morter de fust	1398	Fusta	47		Entrada
Hun morter de terra, dos boxos e una cubertora	1464	Terrissa	91	5 d.	
Hun morter de marbre	1510	Marbre	131		Cuina
Hun altre morteret de alabastre, sense mà.	1518	Alabastre	133		Cambra
Dos mortés grans, de pedra de Girona.[6]	1518	Pedra de Girona	133		Rebostet de la cuina

En la majoria de les cases on se cuinava hi havia un morter i de vegades més d'un. Sovint, com podem veure, eren de mides diverses i fets amb materials diferents. Aquestes són les característiques principals dels morters que trobem esmentats als inventaris i encants de la ciutat de Lleida als segles XIV - XVI.

- Com es desprèn del que acabem de dir, trobem esments de morters al llarg dels tres segles que abasta aquest estudi. El primer document en què s'esmenta un morter és precisament el document 1 (any 1343) i el darrer, el document 176 (del 1564).

- Trobem, dins de l'habitatge, els morters sobretot a la cuina. De vegades també n'hi havia algun en alguna cambra (com la cambra de la serventa o com la cambra on es cuinava), al rebost o a la sala o al menjador. Era més rar de trobar-ne a l'entrada, a l'estudi, a les golfes o al terrat, encara que no hi havia res impossible.

- La forma del morter no variava gaire, però sí el material. D'acord amb el quadre annex, veiem que una majoria dels morters d'aquest període eren de pedra, encara que també n'hi havia

[6]Al castell d'Alcarràs, en un dels cellers, hi havia "*quatre parells de colones ab sos capitells de pedra de Girona*". J. J. BUSQUETA, "L'inventari de béns dels castells....", p. 276.

molts de coure. A continuació cal situar els de fusta i els de terrissa o "terra", tal com trobem als documents.

		ANYS					
		1347-1400	1401-1450	1451-1500	1501-1550	1551-1568	1347-1568
MATERIAL	Alabastre				2		2
	Coure	13	22	2	14	1	52
	Fusta	11	5	2	1	3	22
	Guix	1					1
	Marbre				1		1
	Pedra	32	26	6	21	12	97
	Terrissa		9	1	4	6	20
	Total	**57**	**62**	**11**	**43**	**22**	

1347-1400

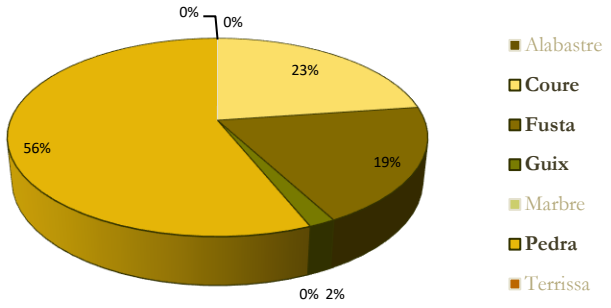

1401-1450

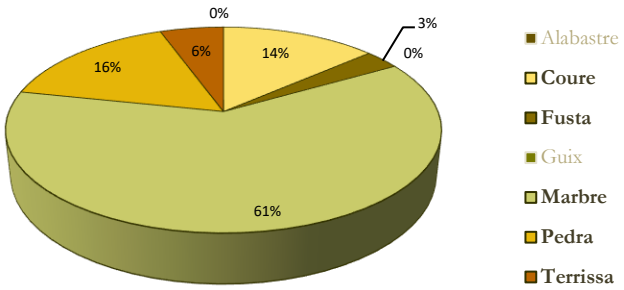

1451-1500

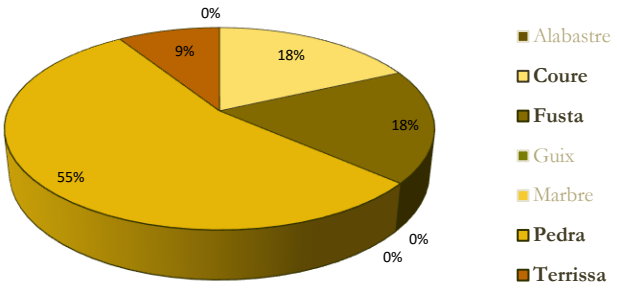

1501-1550

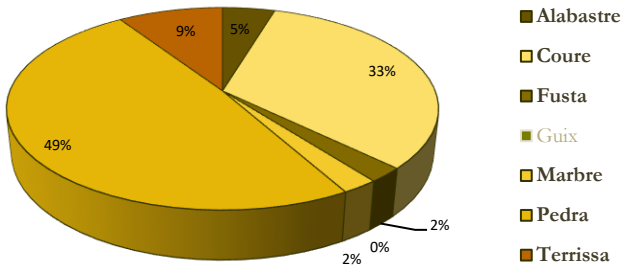

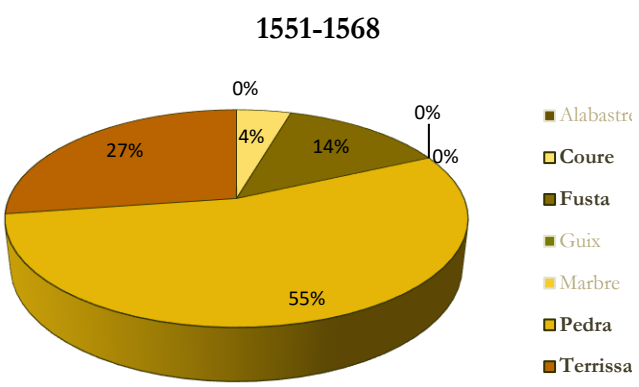

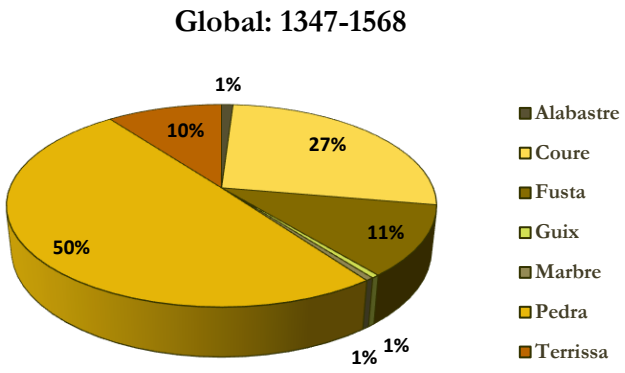

- Amb el morter sempre hi solia haver una mà de morter o boix. Al document 3, trobem "*I morter de pedra ab son boyx*" i, al document 4, "*I morter de coure ab sa mà*". Fins i tot, quan no en tenia es feia constar expressament a l'inventari ("*I morteret xich, de coure, meyns de mà*", doc. 33).

- A l'hora de valorar els preus dels morters, cal tenir present el material de què eren fets. Els de coure eren molt més valorats que no pas els de terrissa. Certament, a l'hora de comparar els preus, també cal tenir ben present la mida del morter, que de vegades s'esmenta al document de l'inventari o de l'encant (morteret, morter xic, morter mitjancer o de mida mitjana, morter gran). I, potser també caldria relacionar els canvis en els preus dels morters (quan eren del mateix material i de la mateixa mida) amb les oscil·lacions en la corba de preus dels productes que hauríem trobat a la ciutat de Lleida en aquests segles de crisi, i que estudià fa uns anys C. Argilés amb relació als preus dels cereals i d'altres objectes que servien per a la construcció.[7] Amb tot, en general, ateses les poques dades de què disposem, és impossible de tenir-ho present.

- Els morters de coure eren els més cars. Podien valdre d'uns 6 sous fins a uns 15 sous. D'una manera excepcional, n'hi ha un que costà 24 sous.

- Els morters de pedra eren una mica més barats. Els més econòmics costaven 5 o 6 diners i els més cars uns quants sous. Un de gran va costar 7 sous. El més normal és que costessin de 2 sous fins a 4 o 5 sous.

- Dels morters de fusta i de terrissa, en tenim poques dades sobre els preus de venda als encants. Els de terrissa es podien adquirir de segona mà per pocs diners (de 2 a 5 diners) i els fusta per, si fa no fa, 1 sou.

Per acabar, volem mostrar la imatge d'un morter. En la representació que féu Pere Vall de Santa Anna, veiem a fora de la cambra on hi ha la santa, una serventa que té davant seu un morter força gros, segurament de pedra. Amb la mà dreta aguanta el boix o mà de morter dins d'aquest recipient, mentre amb la seva mà esquerra aguanta un culler de fusta. Al costat seu, una altra dona s'espera a la porta amb un plat a les mans.

[7] C. ARGILÉS, *Una ciutat catalana de època de crisi: Lleida, 1358-1500: el treball, els salaris, la producció agrícola i els preus a través dels llibres d'obra de la Seu Vella*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 2010.

Els elements narratius d'aquesta escena es completen amb allò que veiem al fons de la cambra. En una barra situada a la paret de la cambra i al costat d'un armari obert, on hi ha una mena de cistella, hi ha la representació d'un altre culler i una *bromadora*, que com diuen els documents era normalment de ferro i que trobem al costat del foc. Aquests objectes penjaven de la barra. L'actitud dels personatges i les accions que es duen a terme en aquest espai, ens apropen a la representació més propera del que seria una cuina que podríem trobar a la pintura gòtica catalana. Alhora, l'esquema compositiu ens apropa als models italians que hem vist en altres obres d'aquesta època.[8]

Fig. 21.35. Pere Vall, Retaule dedicat a Santa Anna. Naixement de la Mare de Déu. Detall d'una dona amb un morter, c. 1405-1411. Col·lecció privada, Barcelona[9]

[8] El retaule de la Nativitat de la Verge i la Presentació al temple de la Mare de Déu (MNAC), obra atribuïda a l'anònim mestre de Torà, també segueix el mateix model compositiu. Una columna separa els dos escenaris que representen dos moments de la vida de Verge: el del seu naixement i el de la presentació al temple. Hi ha una voluntat de seqüenciar dos moments allunyats en el temps. El pintor, seguint els models italians, no només desenvolupa un llenguatge narratiu a través dels objectes representats en l'espai, sinó que també és capaç de narrar els fets en el temps, com ja va fer Giotto a la capella Scrovegni en representar el mateix tema i en el tema de l'anunciació a sant Joaquim.

[9] Aquest és un excel·lent i únic exemple conegut que tenim a la pintura catalana. Procedent probablement de Cardona. Podeu veure una ampliació de la mestressa amb el morter a: J. BELTRÁN DE HEREDIA, "Terminologia i ús dels atuells ceràmics de cuina", *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona, 1994, p. 23. En aquest mateix treball trobem exemples de morters conservats, dels segles XIV i XV, encara guardats als museus (p. 123).

Annex: els morters a Lleida (segles XIV-XVI), segons els inventaris i encants

Objecte: Morter	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I morter de pedra e I box	1343	Pedra	1	6 d.	
III mortés de pedra	1345	Pedra	2		Cuina
I morter de fust; I box	1345	Fusta	2		Abadia d'Esplucs
I morter de pedra, ab son boyx	1345	Pedra	3	12 d.	
I morter de coure ab sa mà	1347	Coure	4		
I morter cum suo tricorio sive buxo	1347		4		
I morteret de coure	1348	Coure	6		
I morter ab I box e scudeles e d'altra frasca de fust	1348		7	19 d.	
I morter de pedra	1348	Pedra	7	5 d., malla	
I morter de coure ab sa mà	1348	Coure	7	8 s., 2 d.	
morter de [pedra o de coure], ab sa mà	1354		8		Rebost
morter de pedra.	1354	Pedra	8		Cuina
morter de pedre e I box.	1354	Pedra	9		Cuina
I morter de caura [coure], ab sa mà	1376	Coure	11		Cuina
I morter de coure	1377	Coure	13		
II mortés de pedra, la hu gran, l'altre mi[gancer]	1383	Pedra	16		Cuina
Un morter de pedra	1387	Pedra	22		Cambra de la serventa
Un \altre/ morter de pedra	1387	Pedra	22		Cambra de la serventa
I morter de fust	1387	Fusta	22		Rebost
I morter de pedra, gran, ab son box	1387	Pedra	23	7 s. barcelonesos	
Frascha de tayladós, grealets, mortés, I canadeta, Iª panistraça de pocha valor	1387		23	2 s., 6 d. barcelonesos	
I taylador gran, I morter de pedra, ab I box gran, mig almut, Iª bacineta de lautó, pocha	1387	Pedra	23	5 s. barcelonesos	
I morter de pedra	1387	Pedra	24		Cuina
I morter de coure, ab sa mà	1387	Coure	24		Cuina
I morter de pedra blancha	1388	Pedra blanca	25	2 s.	
I scudeller ab scudelles e I tayllador gran, \I morter de fust/, III taylladorets xichs, e III boix	1388	Fusta	25	4 s., 6 d.	
I morter de pedra	1388	Pedra	26		Cuina
I morteret de fu<s>t; I box;	1391	Fusta	27		Sala
I morter de pedra de Çaydí.[Saidí]	1392	Pedra de Saidí	29		Cuina
III mortés de fust, I gran e II xichs.	1392	Fusta	29		Cuina
I morter de pedra	1392	Pedra	30	2 s., 9 d.	
IIII scudelles e V talladors, I morter, I boix trenchat e I cuyller	1392		30	2 s.	
I morteret xich, de coure, meyns de mà.	1393	Coure	33		Estudi
I morter de pedra blanqua, ab I boix gran	1393	Pedra blanca	33		Menjador
I morter de coure, ab sa mà	1393	Coure	33		Cuina
I morter de pedra blancha	1393	Pedra blanca	33		Cuina
I morter de pedra ab I boix	1393	Pedra	34	6 s., 1 d.	
un morter de coure, ab sa mà	1393	Coure	34	24 s.	
I morter petit de coure	1393	Coure	34	6 s.	
I morter de coure, ab sa mà.	1393	Coure	35		Cuina
I morter de pedra, ab I boix de fust.	1393	Pedra	35		Cuina
I morter de pedra e I boix	1394	Pedra	37		Cuina
Un morter de coure, ab sa mà	1396	Coure	40		Cuina
Un morter de pedra, poch, e tres boys de fust	1396	Pedra	40		Cuina
Un morteret ab sa mà de coure	1396	Coure	41	5 s., 6 d. jaquesos	
Un morter de fust, dos boxs, dos taylladós migancés e V pochs, V scudeles de fust, I cuyller de fust, un tornell, VI grealets, una scudela de	1396	Fusta	41	2 s.	

terra					
I morter de pedra.	1396	Pedra	42		Cuina
I morter de terra	1396	Terrissa	42		Cuina
III mortés de fust.	1396	Fusta	42		Cuina
II mortés de fust, IX taylladós, enfre xichs e grans	1396	Fusta	43	5 s.	
I morter de fust e XII scudelles, II boix, I cuyller, II tornells de fust	1396	Fusta	43	4 s., 1 d.	
I morter de pedra	1396	Pedra	43	21 d.	
II mortés de ges.	1398	Guix	47		Cuina
Iª altra caxa, en què avia I morter de fust	1398	Fusta	47		Entrada
I morter de pedra, ab son box	1399	Pedra	48		Sala i cuina
Un morter de fust, ab tres boyxs	1399	Fusta	48		Cambra on cuinaven
I morter de coure, ab sa mà	1399	Coure	49	15 s.	
Huyt scudelles e I morter e dos boys e I tallador mijancer e iiiiᵉ chics	1399		49	3 s.	
I morter de pedra	1399	Pedra	50		Cuina
I morter de coure, ab sa mà	1399	Coure	50		
I morteret de coure, ab sa mà	1399	Coure	51		Cambra
II mortés de pedra ges	1399	Pedra	51		Cambra
I morter de pedra	1399	Pedra	52	1 s.	
I morteret e un boxet	1399		52	6 d.	
I morter de pedra	1399	Pedra	53	1 s., 8 d.	
I morter de pedra e dues cordes	1399	Pedra	53	2 s.	
I morter de coure, ab sa mà, e I barral d'estany	1399	Coure	53	21 s.	
Una loça, Iª giradora, Iª loça, un greal de terra, un box, un morter, dos taylladorets, dues scudeles de fust	1400		54	3 s. [de fet: 2 s., 6 d.]	
Un morter de pedra, ab son box	1400	Pedra	54	2 s.	
Un morter de coure, ab sa mà.	1401	Fusta	55		Cuina
II mortés de fust, I gran, altre xich	1401	Fusta	55		Cuina
I morter de pedra	1402	Pedra	57		Cambra
I morter de coure, ab sa mà	1403	Coure	58		Recambra
\III/ morters de pedra, dos grans e I patit; III boys, dos migencers e I patit.	1403	Pedra	58		Cuina
I morter de coure ab sa mà	1403	Coure	60	15 s.	
I morter de pedra, ab son boyx	1403	Pedra	60	3 s., 6 d.	
I morter de pedra	1403	Pedra	60	2 s.	
I morter	1403		60	2 s., 6 d.	
Iª loça e Iª bromadora et I tailador migancer e III petits, I morter de terra, ab son boix, e I cuileró (?) E dues escudeles de fust e escudeles de terra, enfre tot	1403	Terrissa	60	3 s., 6 d.	
Un morter de pedra	1408	Pedra	62		Cuina
Un morter gran, de pedra	1441	Pedra	65		Cuina
Hun morter de coure, sense mà	1460	Coure	70		Cuina
Hun morter de coure, sense mà	1460	Coure	70		
Dos mortés de coure, ab ses mans, la hu magor que l'altre	1460	Coure	71	6 s. 8 s.	
Quatre mortés de pedra, entre grans e chichs.	1460	Pedra	71	6 d. 1 s., 6 d. 4 d. 2 s., 3 d.	
Un morter de pedra	1461	Pedra	73		Cuina
Hun morter de coure, petit, ab sa mà	1463	Coure	79		Cuina
Dos mortés de pedra, hun petit, altre gran	1463	Pedra	79		Cuina
Hun morter de pedra, migancer	1463	Pedra	80	4 s.	
Altre morter de pedra, petit	1463	Pedra	80	5 s.	
VII taladós de fust, hun culer, hun can<ad>ell e hun morter de fust, trencat	1463	Fusta	80	1 s., 8 d.	
Un morter de pedra	1463	Pedra	82		Cuina
Hun morter de coure, ab sa mà	1464	Coure	90		Sala
Dos ho tres talladós de fust, ab hun morter de terre, ab huna cubertora de terra, ab dos boxos de fust.	1464	Terrissa	90		Cuina
Hun morter de terra, dos boxos e una cubertora	1464	Terrissa	91	5 d.	
Hun morter de coure, sense mà	1468	Coure	95		Celler

Un morter de pedra e dos de terra, la hun granet, l'altre petit.	1472	Pedra, terrissa	96		Cuina
Un morter de coure, ab sa mà	1472	Coure	96		Pastador
Hun morter, ab sa mà, de coure	1474	Coure	97		Cuina
Altre morter de terra, ab son boix	1474	Terrissa	97		Cuina
Dues cantareles de mel, dos cantarets de terra, huna oliera, huna cassola, dos oletes, hun morter de terra ab lo boix	1474	Terrissa	98	1 s., 2 d.	
Hun morter de coure, ab sa mà	1474	Coure	98	12 s.	
Hun morter de coure, ab sa mà.	1478	Coure	99		Recambra
Dos mortés de fust	1478	Fusta	99		Cuina
Una olla de coure e hun morter \ab sa mà/	1478	Coure	100	20 s., 6 d.	
Un morteret de coure, ab sa mà	1481	Coure	102		Cambra
Hun morter de coure, ab sa mà	1482	Coure	103		Cuina
Dos mortés de pedra, hu gran, altre petit e esportellat.[10]	1482	Pedra	103		Cuineta
Dos mortés de terra; tres boxos de fust.	1482	Terrissa	103		Cuineta
Dos mortés, la hu de pedra, l'altre de fust.	1482	Pedra, fusta	105		Cambra
Dos morterets de coure, la hu migancer e l'altre petit, \quiscú ab sa/ mà	1482	Coure	105		Cambreta
Una cadiraça, un banch sense petges, un morter de pedra trenquat, sis cavalls de fust de àlber, una portaça e una post	1482	Pedra	107	5 s.	
Hun morter de coure ab sa mà	1482	Coure	107	8 s.	
Hun morter de pedra	1482	Pedra	107	1 s.	
Un morter ab sa mà, de coure	1482	Coure	107	8 s., 6 d.	
Morter de pedra e hun boix	1483	Pedra	109		Cuina
Dos mortés de coure, ab ses mans, la hu major que l'altre	1483	Coure	110		Estudi
Hun morter de pedra	1483	Pedra	110		Pastador
Hun morter de coure, ab sa mà	1483	Coure	112	13 s., 11 d.	
Hun morter de ped<r>a e hun boix	1484	Pedra	114	8 d.	
Dos mortés de pedra, hun gran e hun chich	1487	Pedra	116		Cuina
Hun morteret e tres platerets, de terra	1487	Terrissa	116		Cuina
Hun morter petit, de coure, ab sa mà	1488	Coure	117		Cuina
Hun morter de pedra	1488	Pedra	117		Cuina
Hun morter de pedra e hun boix de fust	1488	Pedra	118	1 s., 8 d.	
Hun morter de pedra, dolent, ab sa mà de fust	1492	Pedra	120		Sala
Hun banquet e hun morter de pedra e \hun/ <morter> de terra	1492	Pedra, terrissa	120		Cuina
Hun morter de fust.	1492	Fusta	120		Cuina
Oles, mortés, plats e caçoles e una paella de ferro e una graïlla, e una giradora e tres ampoles	1492		121	3 s., 6 d.	
Hun morter de pedra	1492	Pedra	121	1 s., 6 d.	
Hun morter de coure, ab sa mà	1500	Coure	123		Sala
Hun morter de pedra	1504	Pedra	125		Golfes
Hun morter de coure, ab sa mà.	1504	Coure	125		Cuina
Hun morteret de pedra.	1504	Pedra	125		Cuina
Hun morteret de coure, ab la mà	1504	Coure	126		
Hun morter de pedra, ab dos boxos	1504	Pedra	126	2 s.	
Hun morter de terra	1504	Terrissa	126	2 d.	
Dos mortés de terra	1507		128		Cuina
Hun morter de pedra	1507	Pedra	128		Cuina
Dos mortés de pedra.	1510	Pedra	131		Cuina
Hun morter de marbre	1510	Marbre	131		Cuina
Hun morter de coure, petit	1510	Coure	131		Porxo
Hun morter de pedra, gran.	1518	Pedra	133		Cuina
Hun morter chic, de coure, ab sa mà	1518	Coure	133		Cuina
Hun morter de pedra, miganser	1518	Pedra	133		Cuina
Hun morteret petit petit, de coure, y sa mà.	1518	Coure	133		Cambra
Hun altre morteret de alabastre, sense mà.	1518	Alabastre	133		Cambra
Hun morter de coure, ab sa mà, chich	1518	Coure	133		Cuina
Sinch mans de morter, de ffust	1518		133		Rebostet de la cuina
Dos mortés grans, de pedra de Girona.[11]	1518	Pedra	133		Rebostet de la

[10] Esportellar: trencar la vora d'un recipient o altre objecte. DCVB.

					cuina
Altres dos mortés de pedra, migansés, també de Girona	1518	Pedra de Girona	133		Rebostet de la cuina
Hun morter de coure, ab sa mà, xiquet	1518	Coure	134		Sala
Hun morteret de coure, sens mà, petit; és del moble antich de la casa	1518	Coure	135		Cambra del difunt
Dos morters de pedra, grans, la hu és trenchat; lo sanser és de alabastre	1518	Pedra, alabastre	135		Cuina
Un morter de coure, ab sa mà	1521	Coure	137		Cuina
\Dos/ morter<s> de pedra	1521	Pedra	137		Cuina
Un morter de coure, ab sa mà	1522	Coure	138	13 s., 1 d.	
Un morter de pedra	1522	Pedra	140		Cuina
Un morter de pedra.	1523	Pedra	141		Cambra del difunt
Un morteret de pedra de Girona	1523	Pedra de Girona	141		Cuina
Un morter de terra, ab una mà de fust	1529	Terrissa	144		Sala
Tres mortés de pedra, un de pedra marbre, los dos blanchs	1529	Pedra	145		Cuina
Un morter de coure, ab sa mà	1529	Coure	145		Cuina
Una mà de morter, de fusta	1529		145		Cambra
Dos morters de pedra, la hu migancer e l'altre chic	1529	Pedra	146		Cuina
Un altre morter de coure, chic, ab sa mà de ferre	1529	Coure	146		Cuina
Un morter de terra e un culler e una torcelladora (?)	1529	Terrissa	146		Rebost de l'entrada
Un morter de terra y dos boxos.	1536	Terrissa	148		Sala
I morter de coure, ab sa mà.	1539	Coure	149		Cuina
I morter de pedra.	1539	Pedra	149		Cuina
Un morter de coure, ab sa mà.	1545	Coure	150		Cuina
Un morter de pedra, hi un ast	a1550	Pedra	151		Cuina
Dos mortés de pedra, un gran y un chic	1550	Pedra	152		Cambra dels hostes
Un morter de fusta.	1550	Fusta	152		Cuina
Un morteret de pedra	1550	Pedra	153	4 s.	
Un morter de pedra	1550	Pedra	153	7 s.	
Un morter de pedra, miganser	1552	Pedra	154		Sala
Un murter de terra	1552	Terrissa	154		Sala
Un morter de pedra	1552	Pedra	155	5 s., 11 d.	
Un morteret de pedra	1552	Pedra	156		Cambra
Un morteret de pedra	1552	Pedra	157	1 s.	
Un morteret de fusta, ab sa mà, y un culler	1556	Fusta	158		Entrada o sala de la porta
Un morter de terra	1556	Terrissa	158		Cuina
Un morter de pedra	1556	Pedra	159	3 s.	
Un morter gran de pedra, ab tres boxos	1559	Pedra	160		Rebost
Un morter de coure, ab sa mà	1559	Coure	161		Celler de vi blanc
Un morter.	1562		162		Cuina
Tres plats, sinch scudelles, un morter, \dos/ plats de foch, una cassoleta, sinch coxinets y dues olles, tot de terra	1562	Terrissa	162		Cuina
Un morter de pedra, gran	1562	Pedra	164		Cambra
Un morteret de terra	1562	Terrissa	164		Cambra
Un morter de pedra	1562	Pedra	165		
Un morter de pedra	1563	Pedra	168		Terrat
Dos olierets, un morteret y un cellonet de terra.	1563	Terrissa	168		Terrat
Un morteret de fust, ab sa mà	1563	Fusta	169	1 s.	
Un morter de pedra	1563	Pedra	169	3 s.	
Un morter de terra, trencat, ab sa mà de fust	1563	Terrissa	170		Cuina
Un morter de pedra, ab sa mà de boix	1563	Pedra	171		Cuina
Quinze plats, dotze scudelles, dues plateradetes, una gresaleta, una albúrnia, un morteret y una cubertora, tot de terra	1563		172	6 s., 5 d.	
Un morter de pedra	1563	Pedra	172	2 s., 6 d.	
Un morterot de fust, un culler y una escudella de fust	1564	Fusta	176		Entrada

[11]Al castell d'Alcarràs, en un dels cellers, hi havia "*quatre parells de colones ab sos capitells de pedra de Girona*". J. J. BUSQUETA, "L'inventari de béns dels castells....", p. 276.

21.13 Esbromadora

L'esbromadora o *bromadora* (com trobem molt sovint als documents medievals), era, d'acord amb la definició del DCVB. "un instrument semblant a una cullera rodona, plana i amb foradins, que serveix per a esbromar el brou, el vi, etc." Gairebé tothom en té a casa, encara que sovint no en sap el nom. Fixem-nos en la documentació medieval de Lleida i en les fonts iconogràfiques.

Objecte: Esbromadora	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
II bromadores	1345		2		Cambra superior
Iª loça e Iª bromadora	1345		3	14 d.	
Altra loça e bromadora	1345		3	12 d., malla	
I sbromatoram	1347		4		
I loça e bromadora de ferre	1347	Ferro	5	16 d.	
I paela ab giradora de ferre e I bromadora e cobertora, II loces de ferre	1348		6		
I bromadora e I cobertora de ferre	1348		7	10 d.	
Dues loces e dues bromadores, la Iª trencada	1354		8		Rebost
Iª loça e Iª esbromadora.	1376		11		Cuina
Una bromadora	1377		13		Cuina
Iª sbromadora de ferre	1383	Ferro	16		Botiga
Iª bromadora	1385		20		Recambra
Una sbromadora de fferre.	1387	Ferro	22		Rebost
Iª loça ab una bromadora de ferre	1387	Ferro	23	2 s., 7 d. barcelonesos	
Iª bromadora	1387		24		Cuina
Una [cuber]tora e una bromadora	1388		25	4 s.	
Iª bromadores	1388		26		Cuina
Iª sbromadora de ferre	1391	Ferro	27		Sala
Iª loça e II bromadores, de pocha valor	1392,		29		Cuina
Una paella d'aram, I ast, una bromadora	1392		30	2 s., 6 d.	
Iii^es^ loces e ii^es^ bromadores; la <Iª> bona e altra trenquada	1393		33		Cuina
Iª loça, Iª bromadora e Iª cob<e>rtora	**1393**		34	7 s.	
Iª bromadora.	1393		36		Palau nou
Una loça e una bromadora de ferre.	1396	Ferro	40		Cuina
Tres speronaços, Iª loçaça, una sbromadoraça, un candalobraç, dues falçaces, dues esquellaces, I troç de ban<y>a de cervo[12], a·n Pere Malet, macip del encant ... XVI drs	1396		41	16 d.	
III loces e Iª bromadora	1396		42		Cuina
Iª loça e Iª bromadora e II asts de fferre	1396		43	4 s., 6 d.	
Iª bromadora.	1398		47		Cuina
Una loça, una sbromadora trencada	1399		48		Sala i cuina
Una esbromadora de pocha valor	1399,		49		
VI loces, Iª bromadora, Iª arpa[13], Iª giradora	1399		50		Cuina
Iª bromadora	1399		50		
Una bromadora	1399		50		

[12] Joan Coromines afirma que cérvol només és una variant de cervo. DECLC II, 687.

[13] Arpa: segurament en aquest cas devia ésser una mena de ganxo, una peça corbada i aguda, de metall, per a subjectar altres objectes. Actualment, a les Garrigues també té el significat de rasora, espàtula per tallar la pasta de farina. DCVB.

Una bromadora	1399		50		
II loces e una bromadora	1399		51		Cuina
Una bromadora	1399		52	10 d.	
Iª loça e una bromadora	1399		53	2 s., 4 d.	
Dues loçaces, Iª sbromadora, un atiafoch[14]	1400		54	14 d.	
Dues loces e una esbromedora	1403		58		Cuina
Iª loça e Iª bromadora et I tailador migancer e III petits, I morter de terra, ab son boix, e I cuileró[15] e dues escudeles de fust e escudeles de terra, enfre tot	1403		60	3 s., 6 d.	
Una sbromadora trencada	1408		62		Cuina
Una sbromadora de ferre	1441	Ferro	65		Recambra
Tres cubertores de ferre, huna loça e dues bromadores.	1460		70		
Dues loces e dues bromadores e dues cubertores de ferre.	1460	Ferro	70		
Dues loces e dues esbromadores	1460		71	4 s., 2 d.	
Huna bromadora	1462		75		Sala
Dues bromadores petites, de pocha valor.	1463		79		Cuina
Foren venudes dues esbromadores	1463		80	2 s., 4 d.	
Una caldera de coure vin blanch, de tenguda de VI migeres, ab sa esbromadora d'aram.	1463	Aram	81		Celleret
Dues loces e una bromadora	1463		81		Cuina
Una sbromadora	1463		87		Cuina
Una sbromadora de ferre	1463	Ferro	87		Entrada
Tres esbromadores	1464,		90		Cuina
Huna graïlla, una bromadora d'aram, tres asts migancés, \hun xich/ e hun gran, dos tornells de ferre, \tres/ giradores, tres esbromadores.	1464	Aram	90		Cuina
Un ast e una bromadora	1464		91	8 d.	
Hun ast e una bromadora	1464		91	10 d.	
Una bromadora	1464		91	1 s., 2 d.	
Una sbromadora de ferre	1472	Ferro	96		Cuina
Una bromadora	1474		97		Cuina
Una loça e una bromadora	1474		98	3 s., 1 d.	
Una sbromadora de vin cuyt, de aram	1478	Aram	99		Cuina
Una sbromadora \de aram/	1478	Aram	100	2 s.	
Dos loces de ferre e una bromadora petita	1481		101		Cuina
Una bromadora	1482		103		Cuineta
Una bromadora e huns ferrolls	1482		104	2 s., 6 d.	
Quatre loces e dues bromadores, la una foradada	1482		105		Cambreta
Dues loces e una bromadora	1482		107	2 s., 1 d.	
Dos loces e una bromadora	1482		107	2 s.	
Huna bromadora e huna giradora.	1483		110		Recambra
Huna bromadora de ferre	1483	Ferro	113	1 s.	
Una bromadora de ferre	1488	Ferro	118	10 d.	
Una esbromadora	1522		138	2 s., 3 d.	
Una sbromadora dolenta, de ferro	1550	Ferro	152		Sala
Una paella y unes graelles y una sbromadora	1550		153	3 s., 6 d.	

A quines conclusions podem arribar a partir d'allò que diuen els inventaris i encants de Lleida dels segles XIV -XVI:

- Trobem esbromadores al llarg dels tres segles, per bé que al segle XVI són molt més escadusseres. El primer cop que se n'esmenta una és al document 2 (any 1345); el darrer l'any 1550 (doc. 153).

[14] Atiafoc: estri que serveix per atiar, fer més viu, el foc.
[15] Dubtós.

- Moltes de les esbromadores són de ferro; amb tot, d'ençà de l'any 1464 també en trobem d'aram. Aquesta esbromadora d'aram es pot relacionar amb la "*caldera de coure vin blanch*" (doc. 81).

- Trobem la major part de les esbromadores a la cuina, encara que també n'hi hagi alguna al rebost, a la recambra, al celleret, a l'entrada, a la sala, etc.

- El seu preu als encants oscil·lava entre 10 diners i 2 sous. Era important, a l'hora d'establir-ne el valor, el seu estat de conservació i el material amb el qual era feta.

Si ens fixem en l'escena de les *Da Costa Hours*, de Simon Bening, on veiem la Sagrada Família, al costat de la llar de foc, damunt de sant Josep hi veurem un escudeller i dins d'aquest moble una esbromadora (fig. 21.36).

Fig. 21.36. Mestre de Caterina de Cleves , (Horas i misses pels set dies de la setmana). Escena del sopar de la Sagrada Família (detall), c. 1440, MS M.917/945, pp. 150–151. Nova York: The Morgan Library & Museum

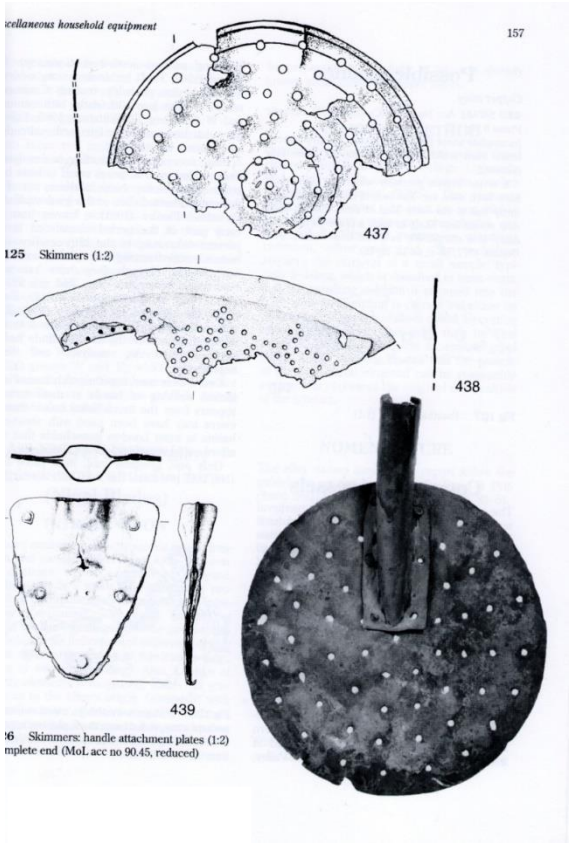

En aquest cas també podem recórrer al tercer puntal de la nostra recerca. A les excavacions fetes a Londres aquests darrers decennis s'ha trobat una gran quantitat de material. Entre els objectes trobats, podem destacar aquests fragments d'esbromadores, datades poc després de l'any 1450 (fig. 21.37).

Fig. 21.37. Esbromadores (*skimmers*) trobades a Londres, d.1450. Font: Geoff EGAN, *The medieval Household...*, p. 157.

21.14 Rall o ratllador

El rall era un objecte secundari de les cuines. Era un objecte poc car. Tenia la funció de ratllar certs productes, com per exemple el formatge. Només en un cas rep el nom de ratllador, i això ja al segle XVI. A continuació farem una taula de tots els ralls esmentats als inventaris i encants de Lleida (escrits com a *rall* o com a *rayll* i àdhuc, molt més rarament, com a *ral*). Després, al final, veurem un únic exemple de rall o ratllador que hem trobat en un dibuix fet en aquesta època; de fet, aquest fet és allò que ens ha animat a incloure aquest rall entre els objectes que il·lustren allò que hi havia a la cuina.

Objecte: Rall	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I rayll, I creol	1345		3	8 d.	
I maça clavada e I candalabre de ferre e I rall	1347		5	6 d.	
I panistre e rall	1348		6		Cambra del difunt?
I rayll	1348		7	4 d.	
Un rayl	1354		8		Rebost
I rayll de ferre	1376	Ferro	11		Cuina
I rayll	1376		12	12 d.	
I rayll	1385		20		Recambra
II^{os} raylls, la I de ferre e l'altre engastat en fust.	1387	Ferro; amb fusta	24		Cuina
Un rayl	1388		25	3 s.	
I rayll	1392		29		Cuina
Una destral, I rall	1392		30	3 s.	
I rayll de ferre, bon, e II trenquats	1393	Ferro	33		Cuina
I rayll gran e I altre trenquat e I boix e I cuyller de fust e I^{a} cetra trenquada e I tornell de fust	1393		34	3 s.	
I rayll de ferre	1393	Ferro	35		Cuina
Rayll de fferre	1393	Ferro	35		Cuina
Un rayll	1396		40		Cuina
I rayll	1396		43	1 s.	
I rayll	1398		47		Cuina
I rayl de fust, pintat, encaxat.	1399	Encaixat en fusta	48		Cambra on cuinaven
I rall e I^{a} exada e unes banes de cérvol e I tallador gran e I^{a} podadora trencada e dos fferros de pocha valor e altra exada e I^{a} cobertora de pocha valor e un strep e un squellot e una esbromadora de pocha valor	1399		49	6 s., 8 d.	
I rall	1399		50		Béns de Brunissèn
I^{a} paella, I rayll, ii^{es} cobertores, I^{a} xica e altra gran	1399		50		Cuina
II raylls, unes tenaylletes, criva gros e altre xich e altra ffrasca	1399		53	3 s.	
Dos raylls, la I encastat en fust.	1403	Encastat en fusta	58		Cuina
Hun rall	1460		70		Cuina
Dos ralls de pocha valor	1460		71	1 s.	
Hun rall	1462		75		Sala
Una quaça petita e hun rayll	1463		80	3 s., 2 d.	
Hun rayll	1463		81		Cambra de la cuina
Un rall.	1463		82		Cuina
Un rall de ferre	1463	Ferro	83	8 d.	
Un rall	1463		87		Cuina
Hun rall	1464		88		
Hun rall e hun aster	1464		89	1 s., 6 d.	

Un raïll de ferre, pla	1472	Ferro	96		Cuina
Hun rall	1474		97		Cuina
Hun rall	1474		97		Cuina
Hun rall	1478		99		Cuina
Hun rall de ferro	1478	Ferro	100	8 d.	
Hun rall	1482		103		Cuina
Hun rall de ferre e unes leves de ferre, dues cobertores de ferre, la una sancera, l'altra guasta	1482		105		Cambreta, pujant a la cuina
Hun plat de stany, petit, e hun tornell, unes graïlles e hun rall e una paella e hun ast gran e dos xichs e dos ferres, los huns grans e los altres xichs	1483		109		Cuina
Hun tenidor de sal de fust, dues graelles, quatre asts, una quaça molt oldana, dos ralls, dues paelles de ferre, hun plat de stany, quatre telladós de fust, dos plats de Mèliqua, ab tres ho quatre escudelles.	1483		110		Cuina
Hun rall	1483		113	1 s., 1 d.	
Hun rall de fferre	1487	Ferro	116		Golfes
Hun ral de ferro	1504	Ferro	125		Cuina
Hun rall, hun porguador, hun parell de candelobres migans, hun cabaç gran	1504		126	60 s.	
Un rallador	1521		137		Rebost
Un rall	1521		137		Cuina
Un rall. Ítem, un colador	1523		141		Cuina
Un rall, dels de marchants.[16]	1529		146		Rebost de l'entrada
I rall de ferre	1539		149		Cuina
Un rall.	1550		152		Cambra dels hostes
Un ral y un tallador	1550		153	1 s., 2 d.	
Un rall de ferro	1556	Ferro	159	2 s., 6 d.	
Una caldereta de aram y un rall	1559		160		Rebost
Dos ralls y una llanterna	1559		161		Cuina
Un rall dolen<t>, un boix, un setril de terra y dos llumaners	1562		162		Cuina
Una coxinera de llistes negres, un rall, un pínter de pentinar cànem, un libre, un cove y draps, tot de pocha importància	1562		163	2 s., 4 d.	
Un rall.	1562		164		Cambra de la cuina
Un rall	1562		167	6 d.	
Un rall, una cubertora de ferro y dues cubertores de terra	1563		168		Cuina
Un rall.	1563		171		Cuina
Un rall	1563		172	9 d.	
Un rall	1564		176		Cambra
Tres llumeners, un rall, unes graelles redones, tres asts xichs.	1568		177		Cuina

D'acord amb el DCVB, el rall era una ratlladora, una eina per a ratllar pa, fornatge o altres productes. S'hi mencionen dos exemples interessants en aquest sentit de saber perquè servien: "*Dos raylls de raure pa*" (any 1410) o "*Tres ray<l>s de raure formatge*" (any 1465).

Hem inclòs tots els esments de ralls que trobem al llarg dels segles XIV, XV i XVI a Lleida. La informació sobre aquest objecte és escassa; la resumirem a continuació:

- En primer lloc, cal assenyalar que trobem ralls des de l'any 1345 (doc. 3) fins a l'any 1568 (doc. 177 i darrer). Era un estri necessari en gairebé totes les cases.

- Sobre la seva forma, en sabem ben poca cosa. Després veurem l'única representació que n'hem trobat. Pels textos escrits, sabem que era de ferro i que de vegades estava encastat o encaixat en una peça de fusta (docs. 48 i 58).

[16] Marxant: venedor ambulant. Ja és una paraula emprada al segle XV. DCVB.

- D'acord amb la seva funció, gairebé sempre el trobem a la cuina. Molt rarament el trobem en un rebost, a les golfes, a la sala o en una cambra, que, a més, se sol dir que era propera a la cuina i fins i tot s'afirma que era on la gent de la casa cuinava.

- Pel que fa als preus, de vegades és difícil de saber, sobretot si és acompanyat de molts altres objectes. A partir dels casos en què només en va vendre als encants un sol rall, podem pensar que el preu normal era de poc més d'1 sou. Alguns, de poc valor, podien arribar a valdre només 4 o 6 diners. N'hi havia força de 13 o de 14 diners. Alguns de més bons –per algun motiu que no sabem– pogueren arribar a comprar-se, de segona mà, per 2 sous i mig i, fins i tot, per 3 sous.

Intentar trobar una representació d'un rall a la iconografia de l'època que estudiem –si fa no fa del 1350 fins al 1550- sembla a primer cop d'ull una tasca molt dificultosa, per no dir impossible. Finalment n'hem trobat un de representat en un gravat fet vers l'any 1514 a la capital de l'Alsàcia, anomenat *Gedichte vom Hausrat*. Són dos gravats. En un d'ells (fig. 21.38), a baix, a mà esquerra, hi ha una eina metàl·lica, tubular i acabada amb un mànec perforat, per tal que es pogués penjar. El més interessant és que la part metàl·lica és plena de diversos rengles (7 o 8) de petits forats.

Fig. 21.38. *Gedichte vom Hausrat*, Estrasburg, c. 1514. Font: D. ALEXANDRE-BIDON, *Une archéologie du goût...*, p. 49 i 50.

CAPÍTOL 22

La sala

La sala era l'espai central de moltes de les cases de la ciutat de Lleida als darrers segles medievals.[1] Normalment devia ésser situada al primer pis, al nivell principal. Segurament s'hi devia arribar pujant per una escala, que sortia del costat de l'entrada situada a la planta baixa. Moltes vegades, a la sala hi havia diverses portes que permetien de tenir accés a les diverses cambres que hi havia al seu voltant.[2] A continuació farem una llista de tots els esments d'aquest espai nuclear de l'habitatge que trobem als documents publicats als tres volums d'*Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida*.

Sala: 2 (1345), 6 (1348), 8 (1354), 11 (1376), 13 (1377), 14 (1381), 15 (1381), 16 (1383) [menjador], 22 (1387), 24 (1387), 26 (1388), 27 (1391), 29 (1392), 33 (1393) [sala i menjador], 35 (1393), 37 (1394), 40 (1396), 42 (1396), 47 (1398), 48 I (1399), 48 II (1399), 51 (1399), 55 (1401), 58 I (1403), 58 II (1403), 62 (1408), 65 (1441), 70 (1460), 73 (1461), 75 (1462), 81 (1463), 82 (1463), 87 (1463), 90 (1464), 95 (1468), 96 (1472), 97 (1474), 99 (1478), 100 (1478), 102 (1481), 103 (1482) [sala i saleta], 105 (1482), 108 (1483), 110 (1483), 116 (1487), 117 (1488), 120, (1492) 123 (1500), 125 (1504), 128 (1507), 130, (1509) 131 (1510), 133 II (1518), 134 (1518), 135 (1518), 137 (1521), 140 (1522), 141 (1523), 143 (1527), 144 (1529), 145 (1529), 146 (1529), 148 (1536), 149 (1539) [saleta amb xemeneia], 150 (1545) [sala i saleta], 152 (1550), 154 (1552), 156 (1552), 158 (1556) [sala o entrada], 160 (1559), 161 (1559), 162 (1562), 164 (1562), 168 (1563), 170 (1563), 177 (1568).

Els objectes més característics de la sala eren la taula i un banc on seure. Aquests dos mobles eren presents en gairebé totes les sales inventariades. A part, en moltes sales també hi havia alguna cadira, un arquibanc, algunes caixes o un cofre.[3] També era força usual trobar-hi objectes

---

[1] En relació a les sales dels castells, vegeu: Perrine MANE, "La « salle » du château d'après les enluminures des XIVe et XVe siècles: fonctions et symboles", a Anne-Marie COCULA - Michel COMBET (éds), *Le château au quotidien : les travaux et les jours. Actes des Rencontres d'archéologie et d'histoire en Périgord les 28, 29 et 30 septembre 2007*, Scripta Mediaevalia, núm. 15, Ausonius, Bordeus, 2008, p. 79-93. També: "*La sala era l'espai noble on es desenvolupava la funció social, jurídica i militar de la cort, i on també es menjava. Les primeres novel·les ambientades a la cort del rei Artús comencen amb els personatges asseguts al voltant d'una taula i és a la taula on passen els episodis més transcendentals*". Vegeu: Isabel DE RIQUER, "L'espai privat a l'edat mitjana", *Espais: revista del Departament de Política Territorial i Obres Públiques,* núm. 23, juny 1990, p. 30.

[2] "*The reception room , known as the "sala" in Florence and "portgeso" in Venice, was ussually the largest room in the house and was located on the first floor at the front of the building directly above the main entrance",* vegeu: E. CURRIE, *Inside the Renaissance House*, Victoria and Albert Publications, Londres, 2006, p. 21.

[3] És molt interessant comparar allò que trobem en aquestes cases lleidatanes amb allò que trobem en altres cases de la resta dels Països Catalans. A Mallorca, per exemple, a part dels bancs, també hi havia "*les cadires de vegades situades al cap de la taula, les estormies de palma i de cuiro i el siti de bova*." Per exemple, a la casa de Guillem Fornari hi havia tres bancs llargs, dues cadires, tres estormies i dos sitis de bova. L'estormia, que era una mena de coixí cilíndric de cuir o de llatra de palma ple de palla que servia com a seient, no és pas documentada a Lleida. M. BARCELÓ, *Elements materials...*, p. 18. I, fins i tot fora de les terres de parla catalana, a l'edat mitjana hauríem trobat de vegades un vocabulari semblant a l'usat a Catalunya, València o les Illes Balears. Així, per exemple, a Saragossa, els inventaris d'aquests darrers segles medievals també fan esment dels mots com

que podríem dir que eren propis de la cuina, com poden ésser escudelles, talladors, morters, etc. Alguna vegada fins i tot alguns objectes podien tenir una funció decorativa: "*un plat de Mèlicha, pintat, gran*"(doc. 144).[4] Així mateix, en alguns inventaris trobem a la sala un tinell per a guardar-hi els objectes de terrissa o de vidre i un eixugamans, que cal relacionar amb la funció que podia fer la sala com a menjador. Cal tenir present, pel que fa als inventaris publicats l'any 2014, que de vegades el fet que el propietari de la casa hagués passat una llarga malaltia que l'havia obligat a estar-se al llit i potser a no moure'ns de la seva cambra, feia que la funció de la sala com a menjador restés més desdibuixada. Aquest mateix fet ens permet d'entendre que de vegades hi trobem objectes que estrictament no hauríem hagut de trobar al menjador d'una casa.

Certament, el conjunt d'objectes que es van trobar a les sales arran de la redacció dels inventaris, en general, és força heterogeni. Per no estendre'ns-hi massa, podem distingir cinc grans tipus diferents d'atuells que hi solien sovintejar. En primer lloc, els objectes destinats a contenir líquids, com poden ésser tenalles, cànters, gerres, gibrells, setres o barrals. En segon lloc, els objectes relacions amb l'ornamentació i decoració, com podien ésser bancals[5], catifes, coixins, estores, tancaportes, draps de paret, cobertors, tapits, etc. En tercer lloc, hi haurien descobert armes, que moltes vegades podien tenir gairebé només una funció decorativa: llances, espases, broquers, ballestes, cervelleres, pavesos, etc. En quart lloc, hi havia els atuells relacionats amb la il·luminació, com podien ésser gresols, llanternes, canelobres[6], llumeners, pagesos, etc. I, en cinquè lloc, encara que pugui semblar sorprenent, hi havia també objectes relacionats amb els animals (destinats al transport o a les feines als camps) o amb el treball agrícola.

Per completar aquest apartat, podem veure d'una manera més detallada alguns exemples de sales, representatius de les diverses èpoques i sobretot de les diverses realitats que podem trobar. La sala del degà Guillem Ramon de Montcada (doc. 11, de l'any 1376), d'una manera sorprenent, era molt pobre, atès el llinatge d'on provenia aquest degà. Només hi havia dues taules grans, un banquet i una canada (galleda encerclada amb cèrcols de ferro i amb un broc). Feia temps que no es devia utilitzar gaire aquesta sala. Aquest, però, no és pas un exemple únic. Si fem un cop d'ull al document 55 (de l'any 1401), trobem que a la sala del beneficiat Jaume Salines només hi havia dues

---

arquibanch, *plega, arca, caxa genovesa* i *caxa de Barcelona, paella, bacinet, taillador, gradal*, etc. J. P. BARRAQUÉ, *Saragosse à la fin du Moyen Âge. Une ville sous influence*, L'Harmattan, París, 1998, ps. 325-336. Al llarg d'aquest període, les cadires de la sala es varen especialitzar en relació a la seva funció. Progressivament les cadires amb braços i els bancs foren substituïts per cadires més simples (vegeu: E. Currie, *Inside the Renaissance House*, Victoria and Albert Publications, Londres, 2006, p. 24).

[4] A Mallorca, a l'entrada d'una casa, hi havia "un plat gran, de terra de treure carn de l'olla, pintat amb una àguila, obra de Màlaga, i una bacina de terra, també obra de Màlaga [de fer devien venir del País Valencià], amb pintures d'una Y i una corona de rei. És evident que aquestes dues peces no eren d'ús diari i devien tenir una finalitat decorativa." M. BARCELÓ, *Elements materials*..., p. 33.

[5] A Mallorca sembla que de vegades el mot bancal tenia el significat d'un banc llarg amb calaixos, de caixa baixa, i no pas de la roba que podia cobrir aquest banc, com trobem a Lleida. En canvi, a les Balears trobem esments de cobriplats, de cobribancs, de cobritaules o sobritaules i, fins i tot, de cobriplegues. Així: "*hun drap de paret o cobribanch entorn la taula, squinsat e ben dolent, verd ab brots e flors*". Vegeu: M. BARCELÓ, Elements materials..., ps. 45-46 i 62.; A Berga, el bancal també era un drap: "*un banchal ab listes grogues e vermeylles*". M. D. SANTANDREU, "La vila de Berga...", p. 389. El mateix s'esdevenia a Barcelona.

[6] Normalment no trobem canelobres llevadissos o canelobres que s'alcin, que s'aguantin al sostre. En aquesta època de la fi de l'edat mitjana, només en trobem en alguns castells, com al de Castellar o al de Tous. EQUIP BROIDA, "Us de l'espai en els castells...", p. 254. A Berga també es fa esment tanmateix, l'any 1383, d'"*unum candalabrum quod pendet in sala*", que cal pensar que era al mig de la sala. M. D. SANTANDREU, "La vila de Berga...", p. 373.

taules (amb llurs peus) i un banc. És el mínim que hi podia haver. Ni servia com a cambra de mals endreços. Molts altres cops el parament de la sala també era molt pobre. El canonge Joan de Requesens (doc. 62, de l'any 1408) tenia, a la seva sala, una taula, un banc encaixat (segurament amb *caixons*), una caixa gran (amb un cobertor "*platonat*"), una tenalla per a aigua, una ampolla i una escala (de sis graons).[7] La sala havia d'ésser l'espai de les celebracions, dels àpats i de les festes; quan mancava el desig d'ostentació o bé quan la malaltia s'havia apoderat de la casa, es perdia la importància de la sala com a menjador i com a sala de reunions, de festes o de celebracions.

Algunes vegades, però, trobem sales on resta reflectida una certa riquesa del propietari de la casa. Joan de Perpinyà, canonge (doc. 13, de l'any 1377), tenia a la sala de casa seva "*una taula bela, ab sos peus*", una altra taula, un banc i una tenalla aiguadera. Això, com ja hem vist, era usual. A més, però, hi havia alguns objectes que reflectien que en algun moment s'havia volgut embellir aquesta estança. Hi havia "*un drap de parament, de lana, ab diverses figures e senyals*", un bancal, amb diverses figures, ja pèl-ras, i com a mostra de la religiositat del seu propietari, un oratori. En aquest cas, les parets i la taula no restaven nues, ans eren recobertes per draps decorats.[8]

La sala del mestre Rollí Galter (doc. 65, de l'any 1441) és molt interessant a causa de la diversitat d'objectes que contenia. Devia ésser una sala o menjador no gaire gran. Hi havia una taula petita (amb els petges) i dues cadires de fusta plegadisses. Tanmateix, hi havia moltes més coses, algunes de molt notables. Hi trobarem "*un ralotge de ferre de toquar ores*", això sí, tot desmarxat o malmès.[9] A més, aquest notable artista tenia a la seva sala "*una ymaga de pinzell de la Verge Maria, en un drap encerat, damunt lo portal de la dita [...] sala.*" Damunt d'aquesta imatge hi havia una "*tovallola morischa ab flochs vermells e negres als caps*".[10] També hi havia (o hi havia d'haver) unes posts grosses, potser de fusta de Solsona, que no sabem exactament com devien ésser. A part d'això, hi van descobrir un conjunt heterogeni d'objectes: un torcamans (o eixugamans) de paret, un garbell, un cabàs petit i una part d'una ballesta. A més, hi havia els objectes destinats a la il·luminació: "*un cresol dolent*" i "*una lanterna de fulla de stany*". Era una sala més "viva", més utilitzada per la gent que vivia en aquesta casa que moltes de les sales que hem vist fins ara. Na Isabel, la dona de Rollí, aleshores ja viuda, hi havia viscut fins a la mort del marit, probablement acompanyada de llur fill Francí. En darrer lloc, també hi havia en aquest menjador un arquibanc, ple d'objectes que esmentarem en un altre apartat dedicat precisament a comentar el contingut de les caixes i arquibancs, espais sovint curulls de béns i de vivències, que permeten d'entendre millor els costums i les mentalitats de l'època. Els objectes que hi havia en aquesta sala ens permeten d'identificar aquest espai de la casa.

---

[7] Hi havia escales molt més llargues, especialment per a treballar a la seu, de nou, onze, vint, vint-i-cinc i, fins i tot, trenta graons. C. ARGILÉS, *Una ciutat catalana de època de crisi*..., p. 50.

[8] Una moda estesa també a Itàlia: *"They were usually covered whit fine, white, Flemish or Italian linen tableclots, placed over the top of brightly woollen table carpets, often imported from Turkey or Spain. All these objects were easy to move, so that the entire space could be quickly transformed whenever necessary."* Vegeu: E. CURRIE, *Inside the Renaissance House*, Victoria and Albert Publications, Londres, 2006, p. 24-25.

[9] Fins i tot als castells, estudiats per T. M. Vinyoles i la resta de l'Equip Broida, només s'esmenta, l'any 1437, un rellotge a la torre Vilanova de Sant Cugat del Vallès (al porxo del terrat hi havia "*un relotge e una esquella per tocar ores*"). EQUIP BROIDA, "Us de l'espai en els castells...", p. 265. Hem parlat àmpliament dels rellotges al capítol 12.

[10] Era força usual trobar una representació religiosa damunt la porta o damunt d'un arc. Al castell de Castellserà, l'any 1443, al celler major, hi havia "*en lo arch qui és sobre lo cub, una taylla*". EQUIP BROIDA, "Us de l'espai en els castells...", p. 286.

Ara bé, també en altres espais de la casa trobem alguns objectes pròpis de la sala. A casa del mestre Rollí Galter, a més a més, en el dormitori també hi havia objectes relacionats amb la vaixella.

Entre els documents de Lleida, l'inventari de Gabriel de Vilanova ens permet saber com era la sala de casa seva l'any 1460. A la sala hi havia bacins, pixells, "*plats de fust per tenir fruyta*", dues taules, una llarga plegadissa i una altra gran, de noguer, també plegadissa. Segurament devia ser una sala gran, decorada amb coixins, draps i bancals (certament uns teixits). Els teixits tenien molta importància i decoraven i protegien tots els mobles de la sala. A més a més de les taules, a la sala hi havia un nombre important de mobles: un arquibanc llarg, una caixa feta a manera d'arquibanc per tenir pa, i uns *escambells pintats ab senyal de Vilanova*. També hi tenia catifes, i entre molts mobles hi havia una cadira nova.

Podem fixar-nos ara un moment en una sala ben diferent, tot i ésser altre cop d'un eclesiàstic. El prevere beneficiat Bernat Ferrer (doc. 24, de l'any 1387) tenia, a la sala de casa seva, una taula, amb quatre bancs i una cadira. Tanmateix, allò que crida més l'atenció d'aquesta sala és la quantitat d'armes que hi havia: dues ballestes d'estrep,[11] un pavès, dos broquers, una llança, tres dards, tres parells d'esperons i unes cuirasses amb la coberta de color vermell. A part d'això, hi havia uns quants recipients (gresals de Manises, ampolles, tasses, pitxells, un "bou", un barral, pots de terra, dues bacines[12], una setra, un setrill, un flascó), algunes eines de casa ("*I coltelaç sens bahïna, de cohïna*", una maça de ferro, un estoig amb tenalles, tribanells i un martell, un pany amb el seu forrellat i la seva clau, i un cadenat amb la seva clau[13]), objectes relacionats amb la devoció i religiositat (una coberta de breviari), eines per treballar el camp (dues serretes, una aixadella), etc. Els que redactaren l'inventari també hi trobaren unes balances de llautó i, àdhuc, una gàbia de caderneres. La il·luminació era assegurada per "*dos candelobres, la I de ferre, l'altre ab seti de fust*". Era un espai viu, habitat. Fins i tot hi havia un orinal amb el seu estoig. Tanmateix, potser en aquell moment de la mort del propietari de la casa, era més aviat una cambra de mals endreços (amb un matalàs i una guaenga vella). A més, en aquesta sala també hi havia un arquibanc i una caixa de noguer.

Per acabar podem fer un cop d'ull a sengles sales de dos canonges lleidatans que ja moriren el segle XVI. En l'inventari de la sala del canonge Gaspar Ferrer (doc.125, de l'any 1504) es descriu perfectament com era aquest espai central de la casa. Hi havia una taula gran, plegadissa, dos bancs, una cadira de barber, una cadira de vint-i-dues costelles[14] i un escambell. A més, hi havia una gerra per a tenir-hi aigua i dos cànters d'aram. Allò que ens crida més l'atenció d'aquesta sala és l'existència d'un tinell ("*ab ses scaletes y dos calaxos*"). Com hem assenyalat més amunt, el tinell era un

[11] La ballesta d'estrep era una "ballesta que al cap superior de l'arbrer, darrere l'arc, tenia un estrep, dins el qual el ballester posava el peu per empènyer l'arc cap avall, mentre amb un ganxo (el croc) penjat a la cintura travava la corda i l'estirava cap amunt fins a subjectar-la a la nou". També va rebre el nom de ballesta amb croc. Vegeu: Antoni I. ALOMAR, *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval. Terminologia*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1995, p. 261.

[12] Els treballs que s'han fet fins ara s'han central en l'estudi del baci o bacina en relació a la seva funció litúrgica i religiosa. Vegeu: Lluïsa AMENÓS, "Hostiers, bacines, encensers i campanetes del Museu de Lleida, diocesà i comarcal", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 21, 2007, p. 29-35.

[13] Al castell de Castellserà, l'any 1443, s'esmenten "*tres cadenats, tots ab ses claus*". EQUIP BROIDA, "Us de l'espai en els castells...", p. 281.

[14] A València s'ha assenyalat que hi podem trobar documentades les cadires amb costelles a partir de l'any 1447. J. V. GARCÍA MARSILLA, "La vida de las cosas...", p. 15.

element molt característic dels menjadors de la fi de l'edat mitjana.[15] Fins i tot sabem que en un calaix d'aquest tinell hi havia dues "xapes" (o gots plans) de vidre i dues tasses. Els dos elements més ostentosos que trobem en aquesta sala eren malgrat tot "*hun drap de pinzel ab la ystòria de sent Jordi*", que hi havia en una de les parets d'aquesta estança. En una altra paret hi havia un llancer amb cinc llances i també una ronca o ronxa (una mena d'alabarda) i un golandard (o godendard). Potser en la tercera paret hi havia la imatge d'"*una Verge Maria*", coberta amb una tovalloleta, aleshores ja malmesa. La sala era il·luminada per una llanterna "*sotil*".

A la sala del canonge Ramon Solsona (doc. 128, de l'any 1507) hi havia, així mateix, un tinell "*ab ses scales*"; aquest moble de fusta devia ésser notable perquè es esmentat en primer lloc en la relació d'objectes d'aquesta estança.[16] A part d'això, també hi havia una taula, tres bancs petits, una cadira i uns "*estrados*". Cal tenir present, però, que sembla que en aquesta sala, potser –podem proposar a tall d'hipòtesi–, durant la malatia del canonge, s'hi deia missa. Damunt la taula hi havia un altar ("*en què sta parat hun altar*"). A més, també hi havia, segurament a la paret, un retaule. A part d'això, els que feien l'inventari hi trobaren dos canelobres, una ampolla, un olier, unes tovalles i un cobertor de cuir. Curiosament també hi havia tres matalassos i "*una bacina d'aram per a les aygües*" (una gibrelleta o orinal). Hom té la impressió que, potser a causa de la malaltia i la mort del canonge Solsona, durant els darrers temps abans del seu traspàs, la funció d'aquest espai havia canviat una mica i s'havia adaptat a les noves necessitats.

Entre les imatges i els documents. Les escenes del Sant Sopar, del sopar d'Emaús, del banquet d'Herodes, de les noces de Canà, i les escenes de la Mare de Déu de la Humilitat, de la Mare de Déu amb el Nen i la Sagrada Família són els temes més representatius per poder identificar aquest espai de la sala en la iconografia. La documentació escrita ens permet fer una descripció aproximada de com eren les sales a les cases de la ciutat de Lleida d'aquests darrers segles medievals per poder:

1. Reconstruir el seu espai i la funció que tenien aquestes estances dins de la casa.
2. Identificar els objectes que hi havia a les sales en funció de la seva utilitat.
3. Veure els tipus de mobles d'aquest espai.
4. Veure quan hi trobem xemeneies.
5. Identificar els objectes per menjar i per conservar aliments.
6. Conèixer com era la il·luminació de la sala
7. Aclarir com eren els armaris.
8. Conèixer com es guardaven i situaven els llibres.
9. Veure els objectes que decoraven i embellien la sala.
10. Valorar la importància dels teixits per decorar les taules, les parets i el terra de la sala.

[15] El mateix s'esdevenia, per exemple, a Mallorca. "El tinell era un moble específic de la sala menjador, format de diversos prestatges superposats, sovint escalonats, amb calaixos o sense, que servia per a tenir-hi la vaixella, botelles i altres atuells." En una casa de Mallorca, un tinell de color groc, sobre el qual hi havia unes tovalles de filempua, contenia quatre brocals, una castanya, dos gots, un saler blau i una setra d'aigua, tot de vidre. M. BARCELÓ, Elements materials..., p. 21. Al castell de Castellserà, l'any 1443, hi havia "*un tinell gran ab sos armaris, en què ha una ampolla*". EQUIP BROIDA, "Us de l'espai en els castells...", p. 283.

[16] El tinell està relacionat amb un tipus de mobles que els documents italians anomenen *credenze*, *credenzini* i *buffetti*. Cap al segle XVII, a Itàlia també es coneixien els *credenze da libri*. Tota una varietat àmplia de mobiliari relacionat amb la sala i els seus usos. Vegeu: Renata AGO, *Il gusto delle cose. Una storia degli oggeti nello Roma del Seicento*, Donzelli editore, Roma, 2006, p. 59- 87.

11. Veure quins objectes de devoció i de religiositat tenien els eclesiàstics a casa seva.

12. Justificar la presència d'armes i altres objectes.

13. Conèixer els jocs, els instruments musicals, els tinters i altres objectes.

Fig. 22.1. Jean Bourdichon, Els quatre estats de la societat, L'home ric, c. 1500-10, Manuscrit (Mn. 90-93), 1, École Nationale Supérieure des Beaux-Arts, Paris (detall)[17]

La sala era un espai de la casa on hi podem trobar molts objectes i molt variats. Els inventaris ens hi descriuen, en aquesta sala, des d'objectes relacionats amb l'alimentació fins a objectes luxosos i rars. En moltes cases, la sala feia les funcions de menjador, en d'altres era un espai de trobada, un espai per treballar o un espai per llegir i descansar. El tinell era un dels mobles més representatius d'aquest espai (ja n'hem parlat al capítol 8). Era format per un cos inferior, que feia la funció d'armari i un cos superior, amb prestatges esglaonats per exposar-hi els atuells i els objectes valuosos de la vaixella domèstica.

[17] Font: https://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Bourdichon#/media/File:Bourdichon_The_Wealthy_Man.jpg

A. Un exemple excepcional: la sala com a espai per a la lectura, el descans i la pregària.

Un document: l'inventari de Rafael Rafart de l'any 1521 (doc. 137). A partir dels inventaris sabem com eren els espais de la casa i tots els objectes que hi havia. Els objectes i mobles que s'han trobat a la sala ens informen de les activitats que s'hi podien fer. La sala era un espai central de la casa, important. S'hi accedia per una porta, que en alguns casos, sobretot cap al segle XVI, podia estar guarnida amb un drap historiat: "*A la porta de la sala hi havia un drap de ras ab personatges.*" Més amunt hem comentat com a la casa del mestre Rolli Galter, gairebé un segle abans, hi havia també un drap encerat amb la imatge de pinzell de la Mare de Déu damunt del portat de la sala (doc. 65). La sala era un espai notable, potser el més solemne de tota la casa. La col·locació de draps pintats a la porta d'entrada així ho escenifica. Era un espai per a les visites; era l'espai més visible de la casa per part de la gent de fora. Els objectes i els mobles que hi trobem així ho deixen palès. Els mobles més importants de la casa els trobem a la sala, com per exemple el tinell. La decoració més exhuberant també la trobem a la sala. I és a la sala també on hi veiem els canvis de mentalitat i culturals. Els temes que trobem representats en els draps que decoren el portal de la sala ens indiquen que algunes coses estaven canviant. Al llarg del segle XV, però sobretot durant el segle XVI, al costat de temes religiosos trobem escenes més narratives, amb figures de caràcter profà. Una moda que no només veiem a Lleida, sinó que s'imposà també a València, per exemple.[18]

El mobiliari i els teixits que els inventaris descriuen ens permeten relacionar aquest espai de la casa amb el menjar. El tinell, com hem dit, presidia moltes sales i permetia de guardar i d'organitzar els objectes relacionats amb el fet de servir i de parar la taula. Un altre moble, l'*estrado*, una mena de tarima més o menys alta, també formava part del mobiliari d'alguna sala i en el seus calaixos s'hi podia guardar roba de la casa que s'usava a l'hora de menjar: les tovalles i els torcaboques. Així ho trobem en aquest inventari de Rafael Rafart, de l'any 1521 (doc. 137):

> *"Ítem, un strado ab tres caxons.*
> *Ítem, a-y dins \tres/ stovalles.*
> *Ítem, dos sachs.*
> *Ítem, tres torcaboques bons y tres dolents."*

L'existència de tovalles i de tovallons guardats en un dels calaixos d'aquest moble fa pensar que eren utilitzats en els àpats i que la sala era l'espai de la casa per menjar de forma habitual al segle XVI. Aquest mateix document ens permet imaginar com era la sala: ben il·luminada amb un gran nombre de canalobres i un "*lanternal*". També hi havia restes d'un ciri. El mobiliari de la sala estava format per dues taules, una d'aquestes més petita; era "*una tauleta petita, ab sos peges*", decorada i coberta amb "*un vayrat sobre la dita taula*".[19] A més a més, hi havia un *"strado ab tres caxons"*. Entre

[18] Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, *Art i societat a la València Medieval*, Editorial Afers, Catarroja-Barcelona, 2011, p. 171-182.

[19] Tradicionalment el vairat era una mena de cobertor de llit de diversos colors *(DCVB)*. L'inventari de Rafael Rafart de l'any 1521 aludeix al vairat de sobre la taula. Podem pensar que aquests cobertors de colors, a més a més de protegir el llit, tenien també la funció de cobrir la taula com si fossin bancals.

molts altres objectes, a la sala hi destacava un sant Cristòfol penjat a la paret.[20] Hauríem trobat aquest sant en cases catalanes, però també en les parets de cases flamenques.

La ciutat de Lleida estava molt allunyada de les ciutats flamenques del Nord d'Europa. Les diferències evidentment hi eren, però els inventaris ens informen també de realitats gairebé excepcionals. Cap a l'any 1420, només uns anys més tard que l'inventari de casa de Rafael Rafart, el pintor Robert Campin (el Mestre de Flémalle) va representar una escena de l'Anunciació innovadora i que descriu amb molt de realisme la sala, amb el seus mobles (fig. 22.2). Al costat de la xemeneia hi ha un banc cadirat i una taula rodona amb un "*canelobre"* apagat damunt la taula. Per il·luminar tota la cambra, en la foscor de la nit, hi havia, a més a més, uns llums penjats a la paret que podem identificar amb el nom de pagès. Era una cambra amb llum de dia, amb finestres amb vidres decorats amb imatges,[21] amb prou claror per descansar i llegir. A les sales de les cases de Lleida, més modestes, hi hauríem trobat potser finestres amb papers encerats, com ens diuen els documents.[22]

L'escena de l'Anunciació té lloc dins d'un habitatge burgès, una novetat en la pintura de l'època, ja que fins llavors l'escena sempre havia estat representada dins o davant d'una església.[23] En línia amb la tradició, Gabriel entra a l'habitació per l'esquerra. La Verge està asseguda davant d'un banc, envoltada de coixins, damunt d'un terra de rajoles, un signe de la seva humilitat. A la vora del seu mantell és pot llegir una inscripció inspirada en l'himne *Salve regina*, una altra innovació del Mestre de Flémalle. Els gestos de la Verge indiquen l'acceptació i acollida de les paraules de l'àngel: la seva mà dreta descansa sobre el seu pit mentre que els seus ulls miren cap avall fixant-los en el llibre obert que Maria té a la falda. Un segon llibre, també obert, es troba sobre la taula. Els llibres fan referència a les sagrades escriptures; Maria, com moltes dones d'aquella època, aprofitava aquest espai d'intimitat per dedicar un temps a la pregària, fet que reflectia molt bé la devoció popular creixent al voltant de l'any 1400. Els llibres, molt presents també a les cases de Lleida,

[20] Sant Cristòfol era una dels sants més venerats a l'edat mitjana, protector contra la pesta. És també un dels personatges més extensament tractats a la *Llegenda Daurada* de J. de la Voràgine. A Catalunya també hi havia molta devoció a aquest sant. A l'església d'Alp, sant Cristòfol (portador de Crist) és representat de la manera més usual, es a dir, en el moment en que ajuda Crist Nen a passar el riu. tot carregant-lo sobre les seves espatlles, amb l'ajut del bastó florit. Vegeu, M. Rosa TERÉS I TOMÁS, "L'església de sant Pere d'Alp: descoberta d'uns fragments de pintura mural", *D'Art: Revista del Departament d'Història de l'Art*, núm. 13, 1987, p. 135-146; no només decorava les parets de la sala, en una cambra de dormir, en un inventari de l'any 1460, hi havia una imatge de paper amb la Verge, Sant Joan i Sant Cristòfol, fixada damunt d'una fusta, sobre un drap, a la paret. Vegeu: Teresa VINYOLES VIDAL, "El espacio doméstico y los objetos cotidianos en la Cataluña medieval", a *La casa medieval en la península Ibérica*..., p. 634. En relació a la veneració i al culte de sant Cristòfol, vegeu també: John MORGAN-GUY, "Public space and private prayer: the church building as *locus* for personal devotion", *The Welsh medieval church and its context*, november 2008, St Fagans National History Museum. A la nota 34 diu: "*St Christopher. Possibly a martyr in Asia Minor in the 3rd century. A church was erected at Chalcedon in the mid 5th century in his honour. His cult was widespread in both eastern and western Christendom, though the stories and legends associated with him differed widely from place to place.Throughout the Middle Ages there was a widespread belief that whoever looked on the image of thesaint would either suffer no harm that day or would die a good death shriven and prepared. His image was often among the largest in the church (Christopher was reputed a man of gigantic stature) usuallypainted on the wall opposite the principal entrance. He was – and remains – the patron saint of travellers."*
https://www.museumwales.ac.uk/stfagans/

[21] Segurament amb figures de profetes que anuncien la vinguda del Messies.

[22] Vegeu: capítol 15 (docs. 133, 137 i 169).

[23] Jan de Beer, encara a la primera meitat del segle XVI, representà aquest tema a l'interior de l'església, seguint la tradició.

l'assenyalen com a coneixedora de la saviesa divina. El banc decorat amb lleons i les vidrieres decorades possiblement amb les figures dels profetes anuncien la vinguda del Messies.

Alguns altres objectes aparentment quotidians també tenen un significat addicional, més profund.[24] L'escombra de mà al costat de la llar de foc simbolitza la purificació de la taca del pecat,[25] i els lliris blancs fan al·lusió a la virginitat de Maria. La finestra oberta, probablement al·ludeix al seu títol honorífic de "*fenestra coeli*", la finestra del cel. Les espelmes es refereixen a Crist i a la Verge. Les espelmes apagades indiquen que la concepció ha tingut ja lloc. Tot els objectes quotidians amaguen un contingut simbòlic en aquests pintures medievals de temàtica religiosa.

Un detall interessant és el gravat probablement de fusta que hi ha penjat per sobre de la xemeneia que representa Sant Cristòfol amb el Nen travessant el riu (fig. 22.2). Aquest motiu és un bon exemple dels salts cronològics que trobem amb freqüència en les pintures dels primitius flamencs: Jesús encara no havia nascut i, en canvi, a la paret hi ha una imatge de Sant Cristòfol amb el Nen. No ens ha de sorprendre. Aquest tipus d'imatges molt vinculades a la pietat i devoció privada eren molt freqüents. Com hem dit, és la mateixa imatge que també trobem a la sala de la casa del prevere de la seu de Lleida, Rafael Rafart, cap a l'any 1521.

En el quadre inferior incloem tot allò que hauríem trobat en aquesta sala de Rafael Rafart, prevere de la seu de Lleida, que morí l'any 1521 (doc. 137):

A la porta de la sala hi havia un drap de ras ab personatges.
En la sala:
Primo, un tinell. *Ítem, Sanct Christòfol de pinzell, en la paret.* *Ítem, vuyt candalobres de lautó, en\tre/ grans y xichs.* *Ítem, dos cànters de aram, vells.* *Ítem, una bacina de aram, de quatre o V cànters, poch <més o menys>.* *Ítem, plat de lautó per lavar mans.* *Ítem, un barrallet de vidre, cubert de sarga.* *Ítem, deu peces de vidre, ampolles, taces y [...].* *Ítem, un lanternal al forchó, a la cuberta.* *Ítem, una tenalla de tenir aygua.* *Ítem, un cànter de olives.* *Ítem, dues cistelles dolentes.* *Ítem, dos canterets de terra.* *Ítem, una burnieta per tenir mel.* *Ítem, un sayo negre.* *Ítem, cloxa negra.* *Ítem, barret dolent.* *Ítem, una cànter dolent.* *Ítem, una tauleta petita, ab sos peges.*

[24] Vegeu la interpretació iconogràfica d'aquest tema a Bernhard RIDDERBOS - Anne VAN BUREN - Henk VAN VEEN (ed.), *Early Netherlandish Paintings: Rediscovery, Reception, and Research,* Amsterdam University Press, 2005

[25] Entre els inventaris de l'ACL també es fa esment de l'escombra i la granera entre els objectes per a realitzar les tasques domèstiques. En relació a l'escombra, vegeu docs. 27, 36, 105, 108 i 172. En relació a la granera, vegeu docs. 3, 22, 58, 80, 105, 107, 131, 133, 141, 149, 152, 158, 160, 161, 168, 170, 176, i 177. La iconografia també ens permet identificar aquesta eina per a treballar i que podríem incloure dintre d'un grup d'objectes com a part del mobiliari de la casa. Una miniatura de cap a l'any 1480 representa una dona escombrant (Barthélemy l'Anglais, *Livre des Propiétés des Choses* BNF, Fr. 9140, fol. 107).

Ítem, un vayrat sobre la dita taula. *Ítem, altra taula ab cinla.* *Ítem, un strado ab tres caxons.* *Ítem, a-y dins \tres/ stovalles.* *Ítem, dos sachs.* *Ítem, tres torcaboques bons y tres dolents.* *Ítem, un cozí.*
En un caxó:
Primo, dos calechets, lo un ab fesols, l'altre ab arroç. En l'altre caxó, 4 tovalles, quatre exugamans, tres tovalloles, V torcaboques bons, V torcaboques dolents. *Ítem, en la porta, un drap de ras ab personatges.* *Ítem, unes calces e un parell de borzaguins.* *Ítem, una flaçada blava, vella.* *Ítem, una cadira.* *Ítem, una terrepadora.* *Ítem, tros de siri de cera nova*

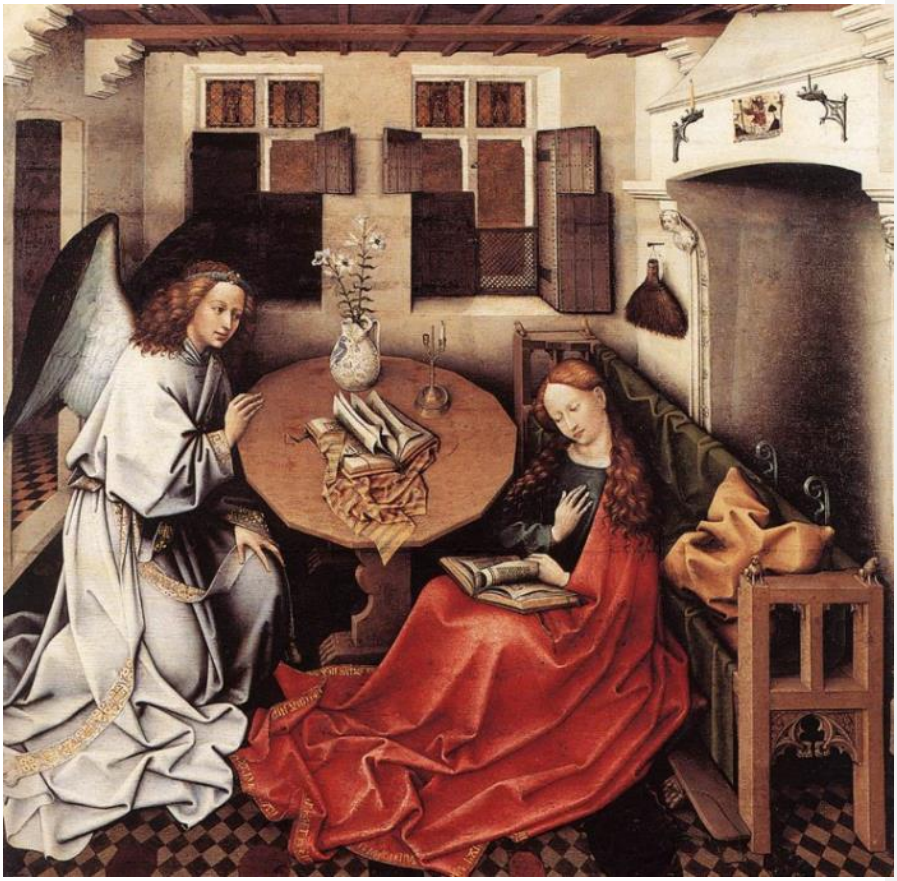

Fig. 22.2. Retaule de l'Anunciació del pintor Robert Campin (Mestre de Flémalle), c. 1420
Brussel·les, Musées Royaux des Beaux-Arts[26]
Ens hem de fixar en el conjunt de l'espai d'aquesta sala, però també en els petits detalls, com pot ser el sant Cristòfol que veiem enganxat a la campana de la xemeneia entre dos "pagesos".

[26] Font: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Robert_Campin_-_Annunciation_-_WGA14402.jpg

Fig. 22.3. Guillebert de Mets, Sant Cristòfol, Llibre d'Hores, c. 1409-1419, Paris, BNF, Mss, NAL 3055, f. 178 vo[27]

B. La sala i el menjador.

Entre els inventaris del segle XIV només en dos casos trobem el menjador com un espai diferenciat de la resta dels espais de la casa (docs. 16 i 33).[28]

Un document de l'any 1383 esmenta el menjador ("*en lo menyador")* com un dels espais de la casa a l'hora de fer l'inventari. Era situat segurament a prop de la cuina. Això és significatiu perquè ens demostra que a la fi del segle XIV ja hi havia un espai a la casa que es destinava a fer de menjador. Era un dels pocs casos, perquè entre els inventaris treballats normalment trobem la sala i la cuina que devien fer les funcions de menjador. En aquest inventari no s'esmenta pas la sala. Amb tot, també hi ha d'altres cambres que podien tenir les funcions d'una sala. Aquest document només ens descriu les dues taules que hi havia en aquell moment al menjador de la casa, sense cap objecte més (doc. 16, 1383):

[27] Font: Exposició Miniatures Flamandes BnF
http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_099.htm
[28] En relació a aquest espai de la casa i seva funció vegeu: Teresa Vinyoles i Vidal, "Lús de l'espai domèstic a l'època gòtica", PASCUAL, Eva – SHELLY, Ana – *Maymó*, Jaume, *El moble medieval a la Corona d'Aragó*, Museu de les Arts Decoratives – Institut de cultura de Barcelona, Barcelona, 2005, p. 33-35.

"En lo menyador: Dues taules ab sos peus, levadices."

Un segon inventari del final d'aquest mateix segle XIV, de l'any 1393, de la casa del canonge Joan de Peralta, ens aporta més informació d'aquells objectes que podríem trobar a aquest espai per a menjar (doc. 33):

En lo menjador:
Primerament, Iª taula \de pi/, ab sos peus.
Ítem, I seti de fust.
Ítem, Iª tauleta petita, a manera de dreçador.
Ítem, I banch xich, de poca valor.
Ítem, Iª post de pi.
Ítem, I coxinet per a sseure.
Ítem, I coltell.
Ítem, I morter de pedra blanqua, ab I boix gran.
Ítem, Iª tenaylla de tenir aygua.
Ítem, I cetrill de celler.
Ítem, I bací de leutó, de pocha valor.
Ítem, Iª caldera gran, de tenguda de tres cànters e mig, poch més ho menys.
Ítem, Iª conqua gran, trenquada.
Ítem, Iª bàcia[29] de fust.
Ítem, I odre gran, de tenir vin, foradat, de poca valor.
Ítem, Iª migera de terra[30], a manera de cànter.

Com en l'inventari anterior, la cuina, en tots dos exemples, era situada a prop del menjador. El fet que hi hagués un menjador, no implica necessàriament que a les cases no hi hagués una sala (doc. 33, 1393). En aquest menjador del final dels segle XIV, podem destacar la presencia també d'un moble: el dreçador. En aquest cas, no hi ha un tinell, sinó una *tauleta petita a manera de dreçador* (ja n'hem parlat al capítol 8).[31] Segurament en aquesta tauleta es disposava el menjar que havia de ser servit a taula (fig. 22.4). La diferència entre el dreçador i el tinell, que s'anà imposant sobretot al llarg del segle XVI, rau en la funció que cada moble té.[32] En el tinell, un moble més gran i amb prestatges graonats, com escaletes, es disposa la vaixella més important de la casa i s'exhibeix a la sala. La seva funció no només es limita a guardar i organitzar els objetes destinats als àpats, sinó que també té una funció decorativa important.

[29] Bàssia: recipient de fusta, de pedra o de terra, que pot tenir una forma quadrangular i poca fondària, que serveix per posar-hi el menjar dels porcs o d'altres animals domèstics. DCVB.

[30] Devia ésser una mesura de terrissa amb forma de cànter.

[31] Com es pot veure en l'escena del Naixement de sant Joan Baptista atribuida al cercle de Jan van Eyck, de les Hores de Milà-Tori, Ms. 47, fol. 93v. c. 1422. (Tori, Museu Cívic). Capítol 8 (fig. 8.2).

[32] Si bé els treballs realitzats fins ara afirmavem que "*del mismo modo se hace referencia a la alacena o aparador, denominado tinel en la Corona de Aragón o* dreçador *en el reino de Navarra*" (vegeu. María Antonia ANTORANZ ONRUBIA, *La mesa de los reyes. Imágenes de banquetes en la baja Edad Media*, Zamora, Grupo San Gregorio, 2010), la informació dels documents de l'ACL permet afirmar l'existència d'aquests tres tipus diferenciats de mobles a les cases de Lleida, a la baixa edat mitjana: l'aparador, el dreçador i el tinell. El dreçador i el tinell mantenen una certa convivència al segle XV; durant el segle XVI s'imposà el tinell. Vegeu també: Eva PASCUAL MIRÓ, "Els tinells, les taules i els seients", a *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'objecte*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2005, p. 320-321; Eva PASCUAL MIRÓ, "Tipologies del moble medieval a la Corona d'Aragó: evolució i pervivencia de les formes", a *El moble medieval a la Corona d'Aragó*, Ajuntament de Barcelona - Institut de Cultura - Museu de les Arts Decoratives, Barcelona, 2008, p. 65.

Fig. 22.4. Atribuïda al cercle de Jan van Eyck, Naixement de sant Joan Baptista, Hores de Milà-Tori, Ms. 47, fol. 93v. c. 1422. Tori, Museu Cívic (detall).

En altres casos no hi ha cap menció del menjador, però la informació dels documents ens permet de deduir que en algunes cases la sala era l'espai destinat a fer els àpats. Així ho veiem en un inventari de l'any 1392, del prevere i rector de la parròquia de sant Joan de Lleida, Pere de Rocamora. En una de les sales de la casa, "*la sala d'avall",* hi havia una taula per menjar ("*I taula de menyar, ab sos peus, que en altra manera és appellada mesa").* A la sala hi havia també uns bancs per seure, un situat a prop de la taula; un arquibanc foradat, una taula de comptar, a sobre de qual hi ha una bosseta amb diners. També hi havia uns setres, nou formatges, unes tovalles i tovallons i dos canelobres de ferro.

Entre els inventaris del segle XV, no trobem el menjador com un espai diferenciat de la casa. Hem d'esperar al segle XVI. I encara així, en els inventaris que estem treballant només s'esmenta una vegada, l'any 1563, l'existència del menjador: "*en lo menjador de baix"* (doc. 171).

Amb tot, en general, a les cases de Lleida el menjador no era un espai gaire usual; els àpats tenien lloc a la cuina, potser de forma més habitual, o en alguna altra estança com la sala.[33]

[33] Podem contrastar aquestes dades amb les d'alguna inventaris de Barcelona. Vegeu: Maria Teresa VINYOLES VIDAL,"L'ús de l'espai domèstic en època gòtica", a Eva PASCUAL – Ana SHELLY – Jaume MAYMÓ, *El moble medieval a la Corona d'Aragó*, Museu de les Arts Decoratives – Institut de cultura de Barcelona, Barcelona, 2006, p. 34.

Cap el segle XVI, veiem a la miniatura la representació d'escenes quotidianes a l'entorn de la taula parada. Podem posar un exemple. En l'escena del sopar d'un llibre d'hores que representa el mes de gener (Ms. M. 399 *Da Costa Hours),* s'ha representat una sala que fa de menjador (fig. 22.5). En la representació d'aquest interior domèstic hi ha dos moments de la narració de l'escena: el sopar, que es desenvolupa al voltant d'una taula rodona, parada amb tot el necessari per a sopar, i el moment del descans davant del foc, en l'espai a l'entorn de la llar de foc que escalfa la cambra. La sala té un sostre alt d'on hi penja un llum, com és típic a les cases del nord d'Europa, apagat. La cambra és il·luminada per la claror del foc i la claror de l'espelma que hi ha al damunt de la taula. La xemeneia també il·lumina la sala a més a més de donar escalfor.

Fig. 22.5. Simon Bening, Gener: Escena del Sopar, c. 1515, Morgan Library Da Costa Hours MS M. 399 (fols. 2v–3), Nova York, The Morgan Library & Museum[34]

Escena familiar que pot exemplificar el model de trobada d'una família a l'hora de sopar. L'escena ens permet també reconstruir els espais de la casa i els ambients a l'entorn de la taula parada: els objectes, les actituds i els comportaments familiars. Aquesta miniatura ens permet imaginar com eren les relacions entre els espais vinculats a aquest moment del dia: la cuina, al fons, on es preparen els aliments i el menjador o sala, l'espai destinat a menjar i al descans a la vora del foc, en una nit freda. En aquesta escena, dels primers anys del segle XVI, veiem també com és la dona l'encarregada de servir el menjar a taula. Com trobaríem en altres escenes de la pintura d'aquesta època, la dona protegeix la seva gonella amb un davantal.

[34] Font: http://www.themorgan.org/collection/medieval-and-renaissance/manuscript/msm399f2v-3

C. Objectes senzills per servir a taula: el davantal.

Entre tots els teixits i robes que podríem relacionar amb les activitats que es feien a la sala ens crida l'atenció el davantal. Era una peça de vestir, però íntimament relacionada amb el menjar. És ben segur que les dones protegien els seus vestits amb el davantal a l'hora de cuinar o bé de servir el menjar a taula, com veiem en el retaule de santa Maria Magdalena de Perella, obra atribuïda a Bernat Martorell i el seu taller (fig. 22.6). En una de les escenes dedicades a la vida de la santa se la representa com una serventa amb davantal en el moment de servir el peix a taula. Un indumentària senzilla, però representada amb elegància per un dels grans mestres de la pintura gòtica catalana: la delicadesa de la tela, el moviment dels plecs, el treball minuciós del teixit en forma de xarxa i el nus que lliga el davantal ens permeten d'identificar un davantal tal i com ens el descriuen els inventaris.

Fig. 22.6. Bernat Martorell i taller, Retaule de santa Maria Magdalena de Perella, Sant Sopar, c. 1437-1452, núm. inv. 47, Vic, MEV (detall)[35]

En els inventaris del segle XIV, conservats a l'ACL, no es fa cap referència a cap davantal, però sí que tenim l'exemple de l'existència d'aquestes peces de vestir entre la documentació del segle XV: "*Ítem, hun davantal ab quoetes*". Aquest devantall amb vetes (cuetes), havia estat trobat pels

[35] Font: Jordi BOLÒS, J, *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 93; Joan MOLINA FIGUERAS, *Joan (ed.), Bernat Martorell i la tardor del gòtic català, El context artístic del retaule de Púbol*, Museu d'Art de Girona, Girona, 2003, p. 15.

que redactaven l'inventari dins d'un cofre de noguer, juntament amb d'altra roba (doc. 84, de l'any 1463). També podem esmentar aquests altres davantals en uns altres documents d'aquest mateix segle: "*Primo, tres davantals de stopa, de maestres, ab sos vets, ja usats*". Aquest era guardat dins d'un "*saquet de stopa*", que era dins d'un "*coffre forrat par del dessús specifficat, ab clavadura e clau*" (doc. 95, de l'any 1472). Encara, però, podem fer créixer la llista d'exemples: "*Ítem, hun davantal de dona e hun saquet de li que era guardat en altra caxa d'àlber dins la sala*" (doc. 96 de l'any 1474), "*Ítem, un davantal de stopa, squaquegat*", que era *"en una cambra en la sala"* (doc. 101, de l'any 1481). O, per exemple, aquest cas que especifica que entre la roba*, "en la sala, dins d'hun coffre de noguer, hi havia tres davantals de lenç, per anar al forn"* (doc. 122 de l'any 1500).

D. A l'entorn de la taula parada: les tovalles.

A Catalunya, en la representació de l'escena de les Noces de Canà del retaule de la Transfiguració del pintor Bernat Martorell, s'aconsegueix transformar el tema bíblic en un escenari ple de contingut profà. El miracle de les noces a Canà és una Epifania. És la manifestació de la divinitat de Jesús, la qual és celebrada litúrgicament amb l'Adoració dels tres Mags i el Baptisme a les aigües del Jordà. A aquest episodi se li ha donat una interpretació eucarística i, juntament amb les escenes del Sant Sopar, esdevé un dels millors escenaris de la representació d'una taula parada. A la pintura catalana, tenim el Sant Sopar de Sixena, conservat al MNAC, del taller dels germans Serra, i el Sant Sopar de Jaume Ferrer I, que es conserva al MDCS, dos exemples excepcionals on a través de les formes figuratives es podem reconèixer i identificar els objectes d'una taula parada.

Les escenes narren episodis de la vida de Crist i de vides de sants. El tema religiós recrea escenes impregnades d'una certa quotidianitat que s'insinua en l'atenció als detalls en els objectes representats que trobaríem habitualment en la vida de cada dia. El parament de la taula ens aproxima a un cert realisme en la representació de les estovalles i dels utensilis representats damunt la taula. Els objectes i els mobles representats en aquestes escenes fan referència a la realitat mundana. Els objectes estan vinculats a un temps històric. Com ens descriuen els inventaris, trobaríem molts d'aquests objectes presents en la sala de moltes cases. Aquest realisme el veiem reflectit en la forma de les taules, amb els seus petges i suports, els motius de les tovalles, fins i tot, en la finor dels brodats reproduint formes vegetals que àdhuc fan sospitar que pugui tractar-se de fruites distribuïdes damunt la taula, en el moviment i ondulacions de les teles, en les formes dels ganivets, dels gots (fig. 22.7 i 22.8) i de recipients de tota mena, en la transparència dels vidres, en les ombres dels metalls i per exemple en la decoració de la ceràmica.

Fig. 22.7. Jaume Huguet, Sant Sopar, c. 1463-1460/75, procedent del convent de sant Agustí de Barcelona, MNAC/MAC núm. inv. 040412-000[36]

E. Sala: espai per treballar, llegir i descansar

En la pintura flamenca, les escenes relacionades amb la infantesa de Jesús es desenvolupen en espais d'interiors domèstics que podem relacionar amb la sala. Moltes escenes descriuen episodis de la vida de Jesús, encara un nen acompanyat de la seva mare i de sant Josep, que apareixen

[36] Font: Google Art Project; Francesc RUÍZ QUESADA, "El retaule de Sant Agustí de Jaume Huguet. Un referent singular en l'art ictòric català del darrer quatre-cents", *Quaderns de Vilaniu, Quaderns d'Art* , núm. 37, 2000, p. 3-40.

representats filant o treballant de fuster.[37] Un exemple d'això que estem dient el veiem en l'escena de la Sagrada Família de l'anomenat Mestre de la Llegenda de santa Magdalena, de cap a l'any 1520, conservat al Museu de Belles Arts d'Anvers (fig. 29.9).

L'escena es desenvolupa en l'interior d'una sala (en moltes de les representacions flamenques Maria també llegeix en una sala). En aquest cas, Maria, com a mare, acompanya el seu fill, el nen Jesús, mentre està ocupada en les tasques domèstiques: representació d'un cistell amb roba al primer pla. La sala, també amb una llar de foc al fons, és plena de mobles i fins i tot és representat un retaule (vegeu capítol 14). Les escenes de vida quotidiana vinculades a aquest tema ens permeten reconstruir l'espai domèstic i les activitats que es podien fer a casa, com les eines de fuster de sant Josep i els objectes de costura de la Verge. El mobiliari de la sala, la il·luminació, la llar de foc i els objectes de devoció privada ens acosten a aquests espais i ens permeten fer una aproximació a les sales de les cases de Lleida d'aquesta mateixa època.

En la iconografia, la sala esdevé un espai on es desenvolupen alguns temes que fan referència a la infantesa de Jesús. Les escenes que representen aquests temes es troben sobretot en els models nòrdics on, justament, la figura de sant Josep adquireix un significatiu protagonisme, com hem vist.

Fig. 22.8. Hugo van der Goes, L'Adoració dels Pastors, c. 1476-79. Galleria degli Uffizi, Florència (detall)[38]

[37] Per aprofundir sobre el tema de la Verge de la Humilitat, desenvolupat en un interior domèstic, per conèixer l'evolució del tema des de els seus orígens, la seva justificació, la seva interpretació i el seu realisme, vegeu: Catherine REYNOLDS, "Reality and Image: interpreting three paintings of the Virgin and Child in an interior associated with Campin", *Robert Campin: new directions in scholarship,* Brepols, 1996.
[38] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/g/goes/portinar/index.html

Fig. 22.9. Mestre de la Llegenda de santa Magdalena, La Sagrada Família, 1520, inv. 948, Anvers, Koninklijk Museum voor Schone Hunsten Antwerpen Foto: Imma Sànchez i Boira

A l'entorn de la primera meitat del segle XVI, trobem a la pintura flamenca la representació de la Mare de Déu i el Nen com un tema habitual en el que la Verge ajuda el Nen a menjar les farinetes o sopes.

En aquestes imatges, el món sagrat s'esfuma discretament cap allò més profà. Es descriu un interior burgès, tal com el vivien els pintors de l'Europa septentrional. L'escena representa el moment de l'alimentació del Nen (que passa de l'aliment líquid al sòlid). En aquestes escenes, la Verge és representada com a mare més que com a santa. En relació a la nostra recerca és molt interessant la representació dels objectes que la Verge té damunt de la taula: el bol o plat de fusta, la cullera de fusta (o culler) i el ganivet.[39]

F. La sala: un lloc on hi ha de tot

La cambra que correspon a la sala, com de vegades es diu en la documentació, pot referir-se a un espai polivalent o multifuncional, com avui diríem. Entre els inventaris que estem treballant, la sala és també un espai on es pot dormir, una cambra per a menjar, una cambra per llegir i escriure, i una cambra per a descansar. I aquesta realitat la veiem també en la iconografia d'aquests anys.

[39] Marie-Christine AUTIN GRAZ, *Bambini nella pintura*, Skira editore, Milà, 2002.

Les imatges que provenen dels retaules i de la miniatura ens permeten, com estem veient, imaginar visualment com era aquest espai de la casa que anomenen sala. Les arts figuratives recreen aquests espais, els enriqueixen representant escenaris imaginaris amb objectes reals. En algunes ocasions, la sala és també una cuina, en d'altres la cambra de dormir esdevé també una sala. Els pintors representen un escenari en el que s'expliquen moltes històries i representa també, enmig d'aquesta narració, un espai que és una fórmula simplificada de representar altres espais de la casa.

La cuina és un d'aquests espais. A la pintura gòtica, l'espai de la cuina no és una representació habitual i freqüent, però sí que a l'entorn del foc els pintors i miniaturistes es permeten recrear escenes i moments de la vida quotidiana que fan referència a l'alimentació. A partir d'uns esquemes compositius que es reiteren, trobem en la pintura i la miniatura la representació de la llar de foc amb uns elements mínims que ens recorden el fet de cuinar. En aquesta escena, l'Anna, l'esposa de Tobies, prepara el menjar mentre llegeix atenent les necessitats de l'home malalt (fig. 22.10). No sabem si l'escena representa una sala, una cuina, un menjador o una cambra de dormir. El llenguatge figuratiu és ambigu. Les imatges sovint transmeten una ambigüitat d'espais: l'escena es desenvolupa en una cambra amb una xemeneia i amb el foc, representa una sala amb un banc, com una mena de llit, o és la representació d'una cuina amb un escon al costat de la llar?

Fig. 22.10. Mestre de Soane Josephus i Master d'Edward IV, Detall d'una miniatura que representa la ceguesa de Tobit ajagut al llit a casa seva atès per dues dones. Royal 15 D I, f. 18, The British Library

Malgrat tot, en l'escena que hom veu representada en aquesta miniatura hi ha una certa fidelitat a allò que trobem descrit als inventaris: la presencia de mobles que poden servir com a llits en una diversitat d'espais.

Fig. 22.11. Mestre de Caterina de Cleves, Les Hores de Caterina de Cleves, La Sagrada Família, c. 1434, MS M.917, pp. 150–151 Nova York, The Morgan Library & Museum (detall)

Fig. 22.12. Mestre de Caterina de Cleves, Les Hores de Caterina de Cleves, La Sagrada Família, c. 1434, MS M.917, pp. 150–151 Nova York, The Morgan Library & Museum (detall)

Els inventaris, com també ens mostra la iconografia, relacionen un espai que pot fer les funcions de la sala i de la cuina alhora: "*Ítem, un taulel de taules"*, situat *"En la sala e cuyna"* (doc, 48, any 1399). En l'escena que representa el tema de la Sagrada Família atribuïda al Mestre de Caterina de Cleves hi podem reconèixer els mobles i objectes que identifiquen aquest espai amb una cuina i també el mobiliari i els objectes que trobaríem a la sala. Hi ha una relació molt estreta entre aquests dos espais (fig. 22.12). Els objectes, representats amb un grau de realisme important, permeten recrear l'espai quotidià en el moment de l'alimentació del nadó. L'artista hàbilment reitera dos moments en l'alimentació de l'infant: el de l'alletament de la mare i el pas del menjar líquid al sòlid, en un acte de reivindicació del paper també protagonista en l'escena de sant Josep.

La representació del menjador i la sala amb el foc o la xemeneia no és un tema recurrent en la pintura gòtica catalana. A Catalunya, la representació d'aquests espais queda reduïda a escenes que es vinculen al tema del Sant Sopar i el festí d'Herodes, bàsicament (vegeu capítol. 12). El tinell i la cortina de pinzell o el drap de ras identifiquen la sumptuositat i solemnitat de les festes i banquets que tenen la sala com l'escenari propi. Prou representativa és aquesta representació del Banquet d'Herodes de Pere García de Benavarri (fig. 22.13). També en els espais domèstics de la ciutat de Lleida el tinell i la decoració de les parets amb tota mena de teixits presidien la sala de la casa.

Fig. 22.13. Pere García de Benavarri, Banquet d'Herodes.
A l'esquerra d'aquesta representació d'una sala veiem pintat un tinell.

SALA XIV		DOCUMENTS																
		08	11	13	14	15	22	24	26	27	29	33	35	37	40	42	47	51
OBJECTES	Arca					■												
	Arquibanc							■		■	■		■		■	■	■	■
	Banc		■	■	■	■	■	■		■	■	■		■	■	■	■	
	Cadires												■					■
	Caixa							■			■						■	
	Canelobre							■			■					■		■
	Drap de paret			■														
	Dreçador					■	■						■					
	Escan, seti									■								
	Estora											■						
	Foguer	■															■	■
	Setra							■		■	■				■	■		■
	Taula	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■		■	■	■
	Tenalla			■			■								■	■		■
	Tinell																	

En aquesta taula hem situat objectes de la sala amb relació als documents següents:

- 8. 1354, març, 10-12. Inventari dels béns trobats a la casa de Guillem de Soler, ardiaca de Ribagorça de la Seu de Lleida.
- 11. 1376, febrer, 1. Inventari dels béns de Guillem Ramon de Montcada, degà de la seu de Lleida.
- 13. 1377. Inventari dels béns de Joan Perpinyà, doctor en Decrets, canonge i sagristà de Lleida.
- 14. 1381, setembre, 19. Inventari dels béns trobats a la casa de la sagristia de la seu de Lleida.
- 15. 1381, octubre, 22. Inventari dels béns trobats a la casa de Guillem Ramon, rector de la parròquia de Sant Gili de la ciutat de Lleida
- 22. 1387, febrer, 25 – març, 18. Inventari dels béns de Mateu Pellisser, canonge i prebost de la Seu de Lleida.
- 24. 1387, desembre, 20 – 23. Inventari dels béns de Bernat Ferrer, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 26. 1388, febrer, 7 - 12. Inventari dels béns de Pere de Nou, doctor en Decrets, canonge de la seu de Lleida.
- 29. 1392, abril, 2 - maig, 1. Inventari dels béns de Pere de Rocamora, prevere, rector de la parròquia de Sant Joan de Lleida i beneficiat de la seu de Lleida.
- 33. 1393, juny, 30 – agost, 2. Inventari dels béns de Joan de Peralta, canonge i prebost de la seu de Lleida.
- 35. 1393, desembre, 8 - 22. Inventari dels béns trobats a la casa de Berenguer Vicent, degà de València i ardiaca de Benasc de la seu de Lleida.
- 37. 1394, febrer, 5. Inventari dels béns i drets de Bernat de Vall-llonga, canonge de la seu de Lleida.
- 40. 1396, abril, 12. Inventari dels béns d'Arnau d'Orcau, capellà del comte a la Seu de Lleida.
- 42. 1396, juny, 24-27. Inventari dels béns de Domingo de Puiaçol, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 47. 1398, març, 6. Inventari dels béns de Francesc Salom, batxiller en Dret civil i canònic, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 50. 1399, maig, 23 – octubre, 10. Inventari dels béns de Brunissèn, vídua de Ramon Eimeric, metge de la ciutat de Lleida.

SALA XV (a)		DOCUMENTS															
		55	58	62	65	70	71	73	75	81	82	87	90	95	96	97	99
OBJECTES	Arca					■				■							
	Arquibanc				■												
	Banc	■	■	■		■		■		■	■	■		■	■	■	■
	Cadires				■			■	■	■		■		■	■	■	■
	Caixa			■					■	■	■	■	■		■	■	■
	Canelobre						■						■			■	■
	Drap de paret						■	■		■	■	■					
	Dreçador																
	Escan, seti																
	Estora																■
	Foguer															■	
	Setra, pitxer		■		■						■					■	■
	Taula	■	■	■	■	■	■				■		■	■	■	■	■
	Tenalla, ampolla		■	■							■						■
	Tinell													■			

Hem situat els objectes de la sala amb relació als documents següents:

- 55. 1401, juliol, 27. Inventari dels béns de Jaume Salines, beneficiat de la seu de Lleida.
- 58. 1403, setembre, 7. Inventari dels béns de Guillem s'Escala, rector de l'església de Santa Magdalena de Lleida.
- 62. 1408, agost, 7. Inventari dels béns de Joan de Requesens, canonge de la seu de Lleida. Es mencionen també els objectes que tenia en penyora.
- 65. 1441, juliol, 31 – octubre, 17. Inventari dels béns de Rollí Galter, mestre d'obra de la seu de Lleida.
- 70. 1460, gener, 20-23. Inventari dels béns de Joan del Camp.
- 71. 1460. Inventari dels béns de Gabriel de Vilanova, doctor en Decrets, canonge i prebost de la seu de Lleida.
- 73. 1461, agost, 25. Inventari dels béns de Pere Morell, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 75. 1462, març, 15. Inventari dels béns de Joan Ortí, candeler.
- 81. 1463, març, 31. Inventari dels béns de Joan Bordell, prevere beneficiat de Lleida.
- 82. 1463, maig, 12. Inventari dels béns d'Antoni de Casagualda, ciutadà de la ciutat de Lleida.
- 87. 1463, desembre, 21. Inventari dels béns de na Caterina, muller de Perot Teixidor, pagès de Lleida.
- 90. 1464, febrer, 27. Inventari dels béns de Pere del Camp.
- 95. 1468, març, 31. Inventari dels béns de Ramon de Cardona. Aquests béns foren donats a la vídua de l'esmentat Ramon de Cardona.
- 96. 1472, febrer, 18-19. Inventari dels béns de Pere Valldeperes, prevere beneficiat de la seu de Lleida. S'inventarien alguns llibres i els diners que guardava a la Seu.
- 97. 1474, març, 1. Inventari dels béns de Martí Joan, prevere.
- 99. 1478, març, 13-14. Inventari dels béns de Joan Espills.

SALA XV (b)		DOCUMENTS								
		101	102	103	105	110	116	117	120	123
OBJECTES	Arca									
	Arquibanc									
	Banc									
	Cadires									
	Caixa, cofre									
	Canelobre									
	Drap de paret									
	Dreçador									
	Escan, seti									
	Estora									
	Foguer									
	Setra, pitxer									
	Taula									
	Tenalla, ampolla									
	Tinell									

Hem situat els objectes de la sala amb relació als documents següents:

- 101. 1481, febrer, 28. Inventari dels béns d'Antoni Miquel, prevere.
- 102. 1481, juny, 8. Inventari dels béns de Caterina, muller del difunt Joan Botella, jurisperit de Lleida.
- 103. 1482, març, 22. Inventari dels béns de Vicent Sopeira, canonge de la seu de Lleida. S'esmenten els objectes d'argent i també diversos llibres.
- 105. 1482, novembre, 8-9. Inventari dels béns de Jaume Forner, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 110. 1483, agost, 4. Inventari dels béns de Miquel d'Albesa, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 116. 1487, juny, 29. Inventari de béns. Desconeixem qui havia estat el propietari dels objectes.
- 117. 1488, agost, 30. Inventari dels béns de Joan Monjó, prevere i porcioner de la seu de Lleida.
- 120. 1492, setembre, 22-23. Inventari dels béns de Melcior Aguiló, beneficiat de la seu de Lleida, trobats a casa seva.
- 123. 1500, gener, 3-febrer, 5. Inventari dels béns de Bartomeu Pomar, prevere beneficiat de la seu de Lleida. També s'inventarien uns béns trobats a Santa Maria la Vella.

SALA XVI (a)	DOCUMENTS												
	125	128	130	132	133	133	134	135	137	140	141	143	144
OBJECTES													
Arca													
Armari				■									
Arquibanc													
Banc	■	■	■		■	■	■	■					■
Cadires	■	■		■	■	■	■	■		■		■	■
Caixa													
Canelobre					■	■	■		■	■			
Cofre					■	■	■				■	■	■
Setibanc													
Drap de paret	■								■		■		
Dreçador													
Escan, seti													
Estora													
Foguer												■	
Setra, pitxer			■		■	■	■			■			
Taula	■	■	■	■	■	■	■		■	■		■	■
Tenalla, ampolla					■		■		■	■			
Tinell	■	■		■			■	■	■				

Hem situat els objectes de la sala amb relació als documents següents:

- 125. 1504, maig, 30. Inventari dels béns, segurament de Gaspar Ferrer, canonge.
- 128. 1507, febrer, 28. Inventari dels béns de Ramon Solsona, doctor en Decrets i canonge de la seu de Lleida.
- 130. 1509, juliol, 24-27. Inventari dels béns de Pere Mateu, canonge de la seu de Lleida.
- 132. 1518, juliol, 8. Inventari dels béns de Francesc Soler, prevere porcioner de la seu de Lleida.
- 133. 1518, setembre, 4-28. Lleida i el Poal. Inventari dels béns de Lluís des Valls, donzell, que tenia el domicili a Lleida i era senyor dels llocs de Gimenells i del Poal.
- 134. 1518, novembre, 21-desembre, 9. Inventari dels béns de Bernat Armendaris, mestre cinter i ciutadà de Lleida.
- 135. 1518, desembre, 3-19. Castell d'Anglesola (Urgell). Inventari dels béns de Diomedes Lladró, senyor d'Anglesola.
- 137. 1521, maig, 6-11. Inventari dels béns de Rafael Rafart, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 140. 1522, març, 24. Inventari dels béns de Joan Creixença, canonge de la seu de Lleida.
- 141. 1523, octubre, 5-26. Inventari dels béns de Francesc Soler, júnior, doctor en Decrets, degà de la seu de Lleida.
- 143. 1527, desembre, 12. Inventari de béns, possiblement d'un eclesiàstic relacionat amb l'Estudi General.
- 144. 1529, febrer, 16. Inventari dels béns d'Esteve Castilló, prevere beneficiat de la seu de Lleida.

.

SALA XVI (b)		DOCUMENTS													
		146	148	149	150	152	154	156	158	160	161	162	164	170	177
OBJECTES	Arca														
	Armari								■		■			■	
	Arquibanc														■
	Banc		■				■	■		■	■			■	
	Cadires	■	■	■	■	■	■	■		■	■	■	■	■	■
	Caixa	■									■			■	■
	Canelobre				■	■	■								
	Cofre	■			■	■			■		■		■	■	
	Setibanc				■				■		■				
	Drap de paret			■			■		■						■
	Dreçador														
	Escan, seti														
	Estora														
	Foguer														
	Setra, pitxer		■			■		■		■					
	Taula	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■			■
	Tenalla, ampolla					■	■	■	■	■					
	Tinell				■			■		■					

Hem situat els objectes de la sala amb relació als documents següents:

- 146. 1529, desembre, 21-24. Inventari dels béns de Pere d'Aragó (o Pedro de Aragón), beneficiat de l'església de Lleida.
- 148. 1536, gener, 29. Inventari dels béns de Montserrat Montfar, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 149. 1539, febrer, 1-8. Inventari dels béns de Lluís de Montsuar, canonge de l'església de Lleida.
- 150. 1545. Inventari dels béns de Jaume Riquer, porcioner i porter del capítol de Lleida.
- 152. 1550, gener, 8-11. Inventari dels béns de Mateu Sanç, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 154. 1552, gener, 2. Inventari dels béns de Jaume Coll, prevere beneficiat de la parròquia de Sant Llorenç de la ciutat de Lleida.
- 156. 1552, octubre, a.10. Inventari dels béns de Cosme Montfar, prevere beneficiat de la seu de Lleida. Còpia feta el 8 de novembre.
- 158. 1556, maig, 22-27. Inventari dels béns de Bernat Berenguer, prevere beneficiat de la seu de Lleida i rector de l'església parroquial del castell d'Alfés, del bisbat de Lleida.
- 160. 1559, desembre, 4. Inventari dels béns de Lluís Juneda, canonge i prebost de la seu de Lleida.
- 161. 1559, desembre, 14-19. Inventari dels béns de Bernardí Lluçars, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 162. 1562, març, 20. Inventari dels béns de Jaume Pont, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 164. 1562, setembre, 16. Inventari dels béns de Joan Aventí, prevere beneficiat de la seu de Lleida.
- 170. 1563, agost, 26. Inventari dels béns de Francesc Soler, doctor en Decrets, degà, canonge i prebost de la seu de Lleida.
- 177. 1568, agost, 6. Inventari dels béns del difunt Bartomeu Grassa, prevere, mestre en Arts, beneficiat de l'església de Lleida.

22.1 Tovalles

Com hem fet amb relació a la cuina i, abans, en estudiar el dormitori, a continuació estudiarem uns quants objectes que creiem que són representatius de l'espai de la sala. En capítols precedents hem estudiat els mobles, ara ens aproparem a tots aquells objectes que hi podia haver a la sala. Certament, com hem dit diverses vegades, només farem una tria d'alguns objectes; n'hi ha molts d'altres (fins i tot de vegades importants per entendre l'espai) que no els estudiem en les properes pàgines (encara que desitgem poder-los estudiar en un futur proper, fent ús de la mateixa metodologia que ens ha permès de fer aquesta aproximació al llarg d'aquest treball).

En aquest apartat centrarem l'atenció en una roba que tenia importància a les cases (només cal fer un cop d'ull a la quantitat de tovalles que hi ha esmentades als inventaris i que consten en l'annex). Estudiarem les tovalles. Primerament, farem un recull d'algunes mencions de tovalles més interessants (que trobem als inventaris i encants de Lleida) i després en veurem les característiques més notables:

Objecte: Tovalla o tavalles	Data	Material	Color i decoració	Núm.	Preu	Situació
II tovales grans, franceses, e II tovalons	1354			8		Cambra major
II tovales alamandesques, ab listes blaves a quada cap	1354		Llistes	8		Cambra major
unes tovalles de taula	1392			30	11 s.	
un arquibanch bel, ple de tovalles e tovayllons he altres robes de li	1399	Lli		50		
Iª tovalla pocha, ab listes blaves, a manera de barber	1399		Llistes	53	2 s.,4 d.	
I pareyll de tovalles mongils, totes blanques, scaquejades, belles	1403		Blanc, escacat	58		In camera ubi obuit dictus deffunctus
Quatre línees sive tovalles per a l'altar	1464			92		
Un barberet o tovalleta petita, plana, de lenç, ab listes blaves als caps	1472	Llenç	Llistes	96		Sala
Unes tovalles de lens, ab randes \blaves/ als caps	1478	Llenç	Randes	100	8 s.	
Hunes tovalletes de pasta, listades, oldanes	1483		Llistat	110		Cambra del difunt
Unes tovalles de pastera, ben dolentes	1504			125		Cambra
Tovalles per a taula; vint-e-huna, entre grans e xiques	1509			130		Cambra de la sala
Dues tovales de companya, brutes, de lens, obra ffransesa	1518	Llenç		133		Sala
Dues tovaletes de malalt, oldanetes, de lens	1518	Llenç		133		Recambra
Dos tovalles, de sinc palms de ample y sinc alnes de larc cada huna, de lens	1518	Llenç		134		Sala
IIII tovalles de companya, de stopa, ja servides	1539	Estopa		149		Saleta on esta la xemeneia
\Tres/ tovales de malva, per a taula redona, bones	1550		Malva	152		Cambra del difunt
Unes stovalles gasconines, ab llistes blaves	1559		Llistes	161		Rebotiga
Unes altres tovalles noves, a manera de torcaboques	1563			169	13 s.	

Trobem tovalles al llarg dels tres segles. En trobem al document 1 (any 1343) i en el darrer document (doc. 177, de l'any 1568). Podem esmentar-ne també les característiques següents:

- Els documents conservats a l'ACL posen de relleu la quantitat de roba de casa que hi havia als "albergs" de Lleida a la baixa edat mitjana. Les tovalles eren uns dels teixits més importants de la casa. Al costat de la roba de llit, la roba de taula tenia un pes important a les cases lleidatanes. La major part de les vegades, les tovalles eren per posar sobre les taules, com ara, en el moment dels àpats. Però les tovalles també podien tenir altres funcions, de les quals en trobem diferents exemples en els nostres inventaris.

- Farem dos petits quadres, com hem fet en altres casos: un de dedicat als colors i l'altre als motius decoratius que trobem en aquestes tovalles de Lleida dels segles XIV - XVI. Pel que fa als colors del teixit (no de les llistes, ni les barres o les franges):

	segle XIV	**segle XV**	**segle XVI**
blanc	8	38	-
blau	1	-	-
malva	-	2	33

Veiem clarament un canvi de modes en els colors de les tovalles. Passa de predominar el color blanc a haver-hi un predomini total del color malva. Aquesta evolució entre el segle XIV i el XVI resta perfectament reflectida en els inventaris i encants de Lleida, tal com hem traslladat a la taula adjunta. A continuació veurem els motius decoratius que trobem en aquestes tovalles al llarg dels tres segles que etudiem:

	segle XIV	segle XV	segle XVI
barres		1	
brodat			1
creus		1	
escacat	1	119	71
estels	1		
ginesta		2	1
gra d'ordi		2	
llistes	23	101	30
obrat			1
pinyonat			2
randes		2	1
vetes		1	

Veiem un clar predomini dels escacats i de les llistes. Cal assenyalar que alguna vegada, molt poques, l'escacat era menut o mitjà.[40] D'altra banda, les llistes de les tovalles sempre eren de color

[40] Aquest motiu ornamental el retrobem també, a part de a les tovalles, en algunes tovalloles de cap d'alguns personatges del retaule de sant Jordi de Bernat Martorell i el seu entorn, realitzat vers l'any 1435. A l'escena de la Flagel·lació de sant Jordi, probablement procedent de la capella del Palau de la Generalitat de Barcelona, realitzada cap a l'any 1435 (París, Musée du Louvre), la bibliografia identifica uns personatges amb turbans "*molts dels quals estan decorats amb inscripcions pseudoaràbiques. És evident que, amb aquest recurs, el pintor vol suggerir l'ambient ric i exòtic d'una cort oriental*". Vegeu; Guadaira MACÍAS, Rafael CORNUDELLA, "Bernat Martorell i la llegenda de Sant Jordi. Del retaule als brodats", *Locvs amoenvs*, 11, 2011-2012, p. 28. Entremig d'aquests "turbants" (en la documentació de l'ACL no trobem documentat aquest terme) hi podem diferenciar unes *tovalloles de cap* amb la decoració d'escacat petit –com trobem en la documentació–. No es tracta d'un motiu ornamental de caire exòtic, més aviat era una ornamentació molt normal –i de moda– entre la roba blanca de la casa (tovalles, tovalloles i tovallons). Entre els inventaris consultats a Lleida és fa esment, per exemple,

blau. Podien tenir, per exemple, dues llistes a cada cap (doc. 64). Volem destacar també altres tipus de motius decoratius que trobem als segles XV i XVI, que recorden més aviat formes i motius vegetals o florals: la ginesta, el gra d'ordi o els pinyons. També n'hi havia amb estels (segle XIV).

- Trobem les tovalles sobretot a les cambres. Es guardaven molt sovint a les caixes que hi havia a la cambra principal. Però també en trobem en altres indrets de la casa, com podien ser la sala, la recambra, la cuina o, fins i tot, l'estudi o l'entrada.

- El preu de les tovalles podia variar força. Podien valdre de 2 sous i mig fins a 25 sous. Certament la diferència entre les unes i les altres és força gran. Les de 2 sous o menys (per exemple de 8 o de 12 diners) eren petites o bé eren molt velles i malmeses, segons es desprèn dels inventaris.

- Diguem, per acabar, que tenim la sort que alguns documents ens diuen que algunes tovalles eren fetes d'acord amb la moda d'un país o que provenien d'un país determinat. Així, per exemple, es parla de: "*II tovales grans, franceses*" (doc. 8, any 1354), "*tovales alamandesques*" (doc. 8, any 1354), "*obra ffransesa*" (doc. 133, any 1518), "*stovalles gasconines*" (doc. 161, any 1559). Algunes tovalles eren fetes a casa, potser eren fetes a Lleida mateix o potser al mateix habitatge ("*Ítem, una peça de tovales de listes blaves, fetes en casa"*, doc. 152, 1550).

- A la roba de taula hi hem d'afegir també els tovallons. Per a designar els tovallons, en els inventaris i encants de Lleida, trobem dos termes que s'empren indistintament: "*tovayllons"* i "*torcaboques"* o *"torcamans",* com s'expressa en un document: "*Ítem, IIII tovallons sive torquamans oldans"* (doc. 26, 1388); *"I torquamans de poca valor"* (doc. 33, any 1393). En aquest mateix document també llegim: "*Ítem, II tovallons en I peçol"* (doc. 33, 1393). En algun cas hi ha més aviat una assimilació dels torcaboques amb els mocadors. A l'encant del prevere Pere Morell (doc. 74, 1461) hi trobem relacionats els mocadors amb el torcaboques:

> *"Ítem, altres sis mocadors o torquaboques, al dit Berthomeu Pastor, menor ... II ss., IIII <ds.>*
> *Ítem, altres sis mocadors o torquaboques, al dit Jaume Urgellès, notari ... I s., VII <ds.>"*

És interessant observar com, a l'hora de fer l'encant, es va voler indicar aquesta relació entre els mocadors i els torcaboques. Més endavant, en aquest mateix encant trobem esmentats els mocadors sense aquesta relació amb el torcaboques i, més endavant, també trobem mencionats els torcaboques:

> *"Ítem, altres sis mocadors, al dit Jaume Urgellès ... I s., VI <ds.>*
> *Ítem, dos mocadós de tela, ab cordonet d'or entorn, a·n Johan Gispert, texidor ... I s., VIII <ds.>"*
> "*Ítem, sis torquaboques prou sotils, al fill maior de Maymó ... XI <ds.>"*

Malgrat aquestes relacions entre les robes destinades a la neteja personal en el moment dels àpats, els tovallons i torcaboques en principi s'usaven a l'hora de menjar i els torcamans eren, per contra, uns draps de cuina per a la neteja de les mans.

Com molta de la roba de la casa, els tovallons, com hem vist també en les tovalles, eren preferentment blancs o blancs amb llistes blaves. De fet, algun document fa referència a les llistes blaves als caps (doc. 58, any 1403).

---

d'una tovallola de cap ("*una tovallola de tela, de cap, ab ullet",* doc. 71, de l'any 1460). En relació a les tovalloles de cap, vegeu capítol 17 ("*Per la neteja de la gent i de la casa",* fig. 17.). Capítol corresponen FOTO

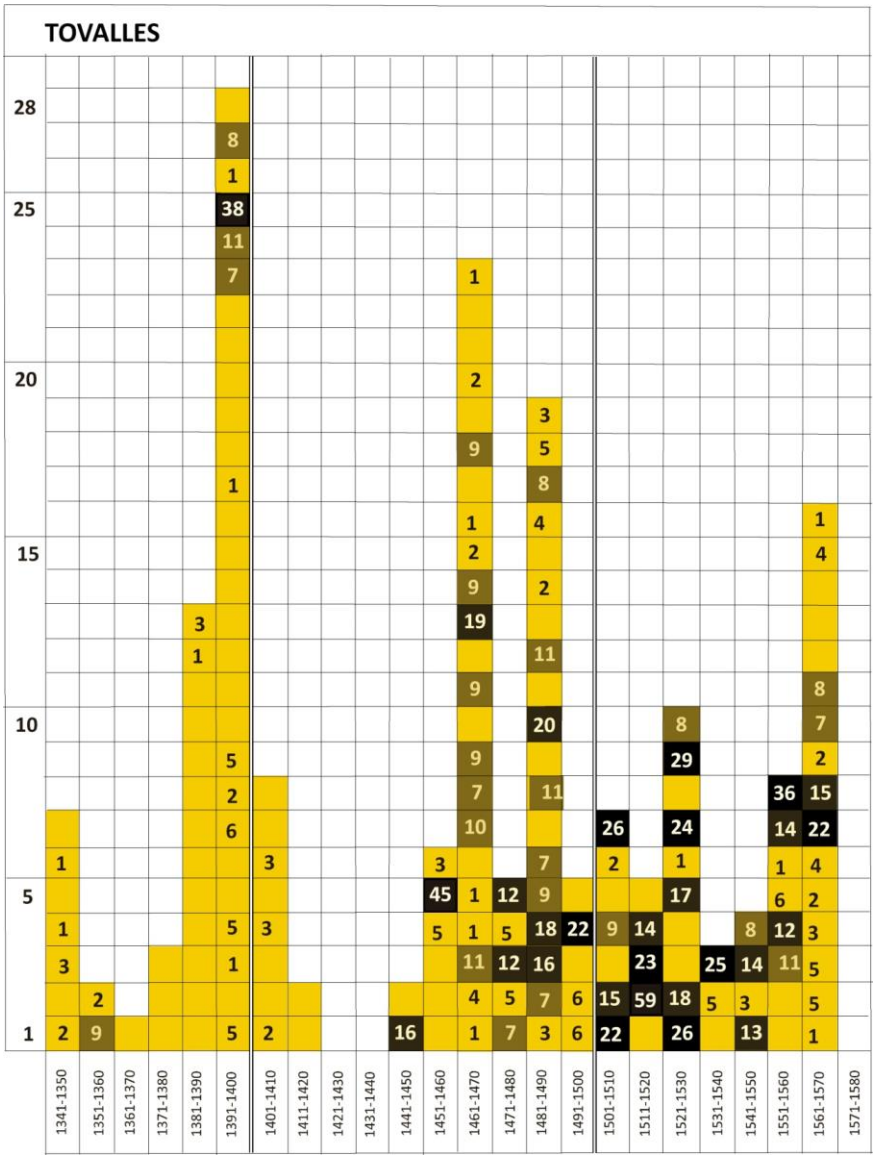

A sobre hem inclòs un quadre de barres on s'esmenten totes les mencions de tovalles que foren trobades en les diferents cases arran de fer-se l'inventari de tots els seus objectes. Hi veiem amb facilitat que, a partir de la segona meitat del segle XV, el nombre de tovalles que hi havia a les cases era molt més gran.

A continuació podem veure algunes tovalles que són representades en pintures i miniatures dels segles que estudiem.

Fig. 22.14. Atribuït a Guillem Seguer, Retaule de Vallbona de les Monges, Sant Sopar, c. 1340-1350, 009920-000, MNAC Foto: Imma Sànchez i Boira

Fig. 22.15. Mestre de Soriguerola, Retaule Soriguerola, Sant Sopar, final del segle XIII, 003901-000 MNAC Foto: Imma Sànchez i Boira

Fig. 22.16. Mestre de Santa Coloma de Queralt, Retaule dels sants Joans, Banquet d'Herodes i dansa de Salomé, c. 1356, Museu Nacional d'Art de Catalunya[41] Foto: Imma Sànchez Boira

[41] En relació a la iconografia i desenvolupament del tema del banquet d'Herodes i la dansa de Salomé, vegeu: Xènia GRANERO VILLA, "La dansa de Salomé en la pintura catalana del segle XIV", *Lambard. Estudis d'Art medieval*, vol. 24, Institut d'Estudis Catalans - Amics de l'Art Romànic, Barcelona, 2012-2013, p. 93-128.

Fig. 22.17. Mestre de Sixena (Mestre de Sixena (probablement Pere Serra i taller) Retaule de la Verge, Sant Sopar, c. 1363-1375, MNAC, 015916-CJT. Foto: Imma Sànchez i Boira

Fig. 22.18. Duccio, Retaule de la Maestà,
Sant Sopar, c. 1308-1311. Museo dell'Opera del Duomo, Siena[42]

[42] Font: http://www.wga.hu/html_m/d/duccio/maesta/verso_1/verso03.html

Fig. 12.19. Duccio, Retaule de la Maestà, Miracle de les Noces de Canà, 1308-1311. Museo dell'Opera del Duomo, Siena[43]

[43] Font: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Duccio_di_Buoninsegna_-_Wedding_at_Cana_-_WGA06775.jpg

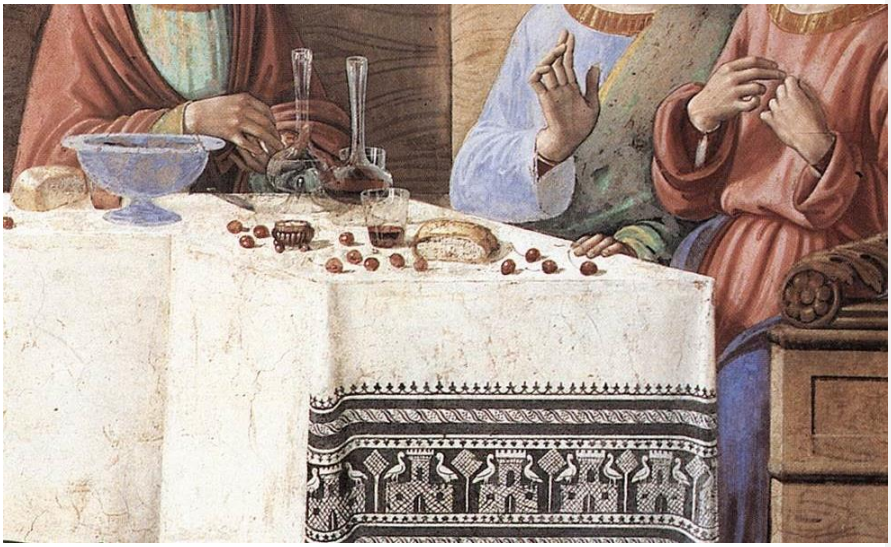

Fig. 22.20. Domenico Ghirlandaio, Sant Sopar, c. 1486, San Marco, Florència (detall)[44]

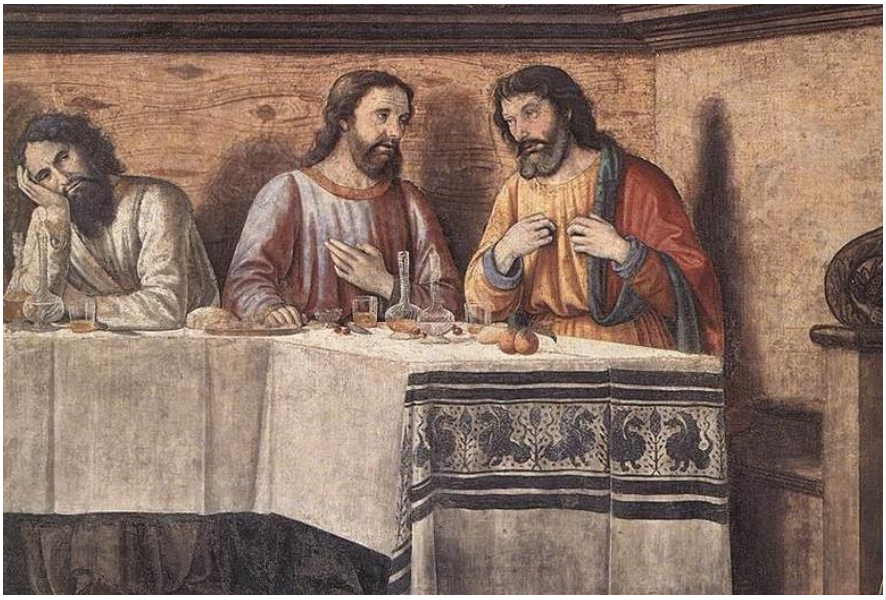

Fig. 22.21. Domenico Ghirlandaio, Sant Sopar, c. 1480, fresc de l'Església d'Ognissanti, Florència (detall)[45]

[44] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/g/ghirland/domenico/4lastsup/index.html
[45] Font: http://www.wga.hu/html_m/g/ghirland/domenico/4lastsup/2ogniss1.html

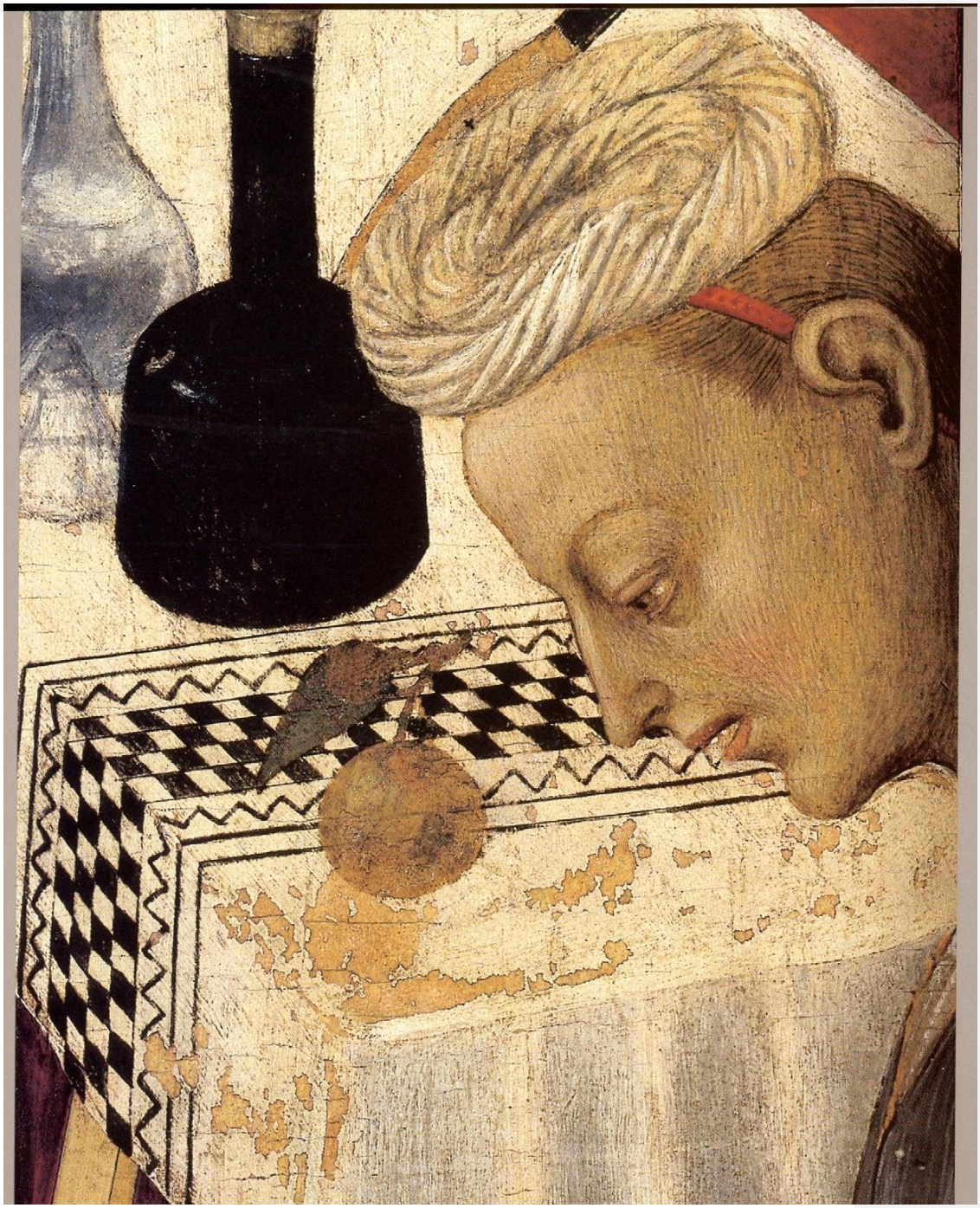

Fig. 22.22. Bernat Martorell, Retaule de la Transfiguració, Noces de Canà, catedral de Barcelona [46]

Fig. 22.23. Jaume Ferrer I, Retaule del Sant Sopar, segle XV, núm. inv. 16, MDCS[47]

[46] Font: RUIZ I QUESADA, Francesc, *Bernat Martorell, el mestre de sant Jordi*, Generalitat de Catalunya - Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2002, p. 111.
[47] Font: J. BOLÒS, *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 101.

Fig. 22.24. Mestre de Vallbona de les Monges (Atribuït a Guillem Seguer ?)Taula Santíssima Trinitat i Corpus Christi, c. 1340-1350, MNAC/MAC 009920-000 Foto: Imma Sànchez i Boira Tovalles blanques amb plecs

Fig. 22.25. Bernat Despuig, Retaule de sant Joan Baptista i de sant Esteve, Banquet Herodes,núm. inv. 15. 824, MNAC (detall)[48]

Fig. 22.26 (a). Jaume Serra (atribuïda), c. 1370.1400, Sant Sopar, Museu Nacional de Palermo (detall de la predel·la) Tovalles blanques escacades amb serell i flocadura[49]

[48] Font: J. BOLÒS, *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 91.
[49] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/s/serra/jaume/lastsupp.html

Fig. 22.26 (b). Mestre de les figures anèmiques, Retaule dedicat a sant Martí de Tours, núm. inv. 1009-1013, Vic, MEV[50] Tovalles blanques decorades amb randes a les vores.

Vegeu també a l'església parroquial de Santa Maria, de Sant Martí Sarroca (Alt Penedès) el retaule de Santa Maria, atribuït a Jaume Cabrera i taller. Escena del Sant Sopar: taula rodona amb tovalles decorades amb dues franges (*in situ*).

[50] Font: Google Art Project

Fig. 22.27. Jacomart-Reixach, Retaule del Sant Sopar, c. 1455, Museu Diocesà de Sogorb (Castelló)[51]

[51] Font: COMPANY, Ximo, La *Época Dorada de la pintura valenciana (siglos XV y XVI)*, Generalitat Valenciana, 2007, p. 192.

Annex: les tovalles segons els inventaris i encants de Lleida (segles XVI-XVI)

Objecte: Tovalla o tavalles	Data	Material	Color i decoració	Núm.	Preu	Situació
Iª tovalla	1343			1	8 d., malla	
Iª tovalla	1343			1	3 sol., 2 d.	
I tovalles	1345			3	21 d.	
Iª tovallola	1345			3	21 d.	
tovalles e III tovallons e II oles de coure.	1347			4		
II tovales grans, franceses, e II tovalons	1354			8		Cambra major
II tovales alamandesques, ab listes blaves a quada cap			Llistes	8		Cambra major
III tovales ab II tovalons alamandeschs, tot blanch	1354		Blanc	8		Cambra major
II tovales e III tovalons	1354			8		Rebost
II tovales	1354			9		Cuina
unes tovalles	1388			25	10 s., 6 d.	
III tovalles blanques, de pocha valor	1388			26		Cambra
I tovalletes listades	1391		Llistes	27		Cambra
I tovalletes stretes	1391			27		Cambra
I tovalletes stretes	1391			27		Cambra
I tovalles ab listes blaves	1391		Llistes	27		Cambra
Unes tovalles ab listes blaves	1391		Llistes	27		Cambra
Unes tovalles e uns tovayllons de pocha valor, les quals tenen los fadrins.	1392			29		Sala d'avall
Unes tovalles de taula	1392			30	11 s.	
Un<e>s tovalles petites	1392			30	5 s., 6 d.	
Unes belles tovalles	1392			30	11 s.	
Dues tovalles belles, en una peça, esquaquegada, sens listes	1392		Escacat	30	24 s., 6 d.	
I drap de pasta e unes stovalles blaves	1392		Blau	30	4 s., 4 d.	
Unes tovalles ab esteles de sede negra e vermella	1393		Estels de seda negra i vermella	33		Cambra major
Altra tovalla ab listes de seda	1393		Llistes	33		Cambra major
Unes tovalles blanques beles, totes blanques, molt beles.	1393		Blanc	33		Cambra major
Unes tovalles grans e belles, ab listes blaves als caps	1393		Llistes	33		Cambra major
Altres tovalles ab listes blaves.	1393		Llistes	33		Cambra major
Unes tovalles bones, ab listes blaves als caps.	1393		Llistes	33		Cuina
Dues tovalletes petites, les unes totes listades, ab les listes blaves, e les altres ab listes blaves als caps	1393		Llistes	34		
Unes tovalles belles, grans, ab listes blaves als caps	1393		Llistes	35	17 s., 3 d.	Cambra
III tovalles, entre als e bones	1393			35		Cambra
Unes tovalles listades e II tovayllons	1393		Llistes	35		Cambra del difunt
Unes tovalles noves, ab listes blaves	1396		Llistes	43	15 s.	
Unes stovalles totes blanques	1399			49	7 s., 2 d.	
Unes tovalles ab uns tovallons	1399				15 s., 7 d.	
Unes tovalles grans, ab listes blaves als caps	1399		Llistes	49	9 s.	
Unes stovalles totes blanques	1399		Blanc	49	6 s., 8 d.	
Unes altres stovalles ça semblants	1399			49	6 s., 6 d.	
Dues tovalles grosses, totes blanques.	1399		Blanc	49		
Un arquibanch bel, ple de tovalles e tovayllons he altres robes de li	1399	lli		50		
IIIIᶜ tovalles, II blanques e dues ab listes blaves	1399		Llistes, blanc	50		Cuina
II tovalles de stopa, listades de blau, noves	1399	Estopa	Llistes	50		Cuina

IIes tovalles blanques, en una peça	1399		Blanc	50		Cuina		
I pareylls de tovalles	1399			50		Cuina		
Altres tovalles	1399			50		Cuina		
Altres tovalles poques	1399			50		Cuina		
Unes tovalles	1399			50		Cuina		
Unes tovalles de lenç, ab listes blaves	1399		Llistes	50			50	Cuina
X tovaylyes	1399			51		Botigueta		
Suma de tovayles ... XXVII; fal-ne Iª tovalya	1399			51		Botigueta		
Unes tovalles grans ab listes blaves als caps	1399		Llistes	52	7 s.			
Iª tovalla \pocha/, ab listes blaves	1399		Llistes	53	2 s., 9 d.			
Iª altra tovalla pocha, ab listes blaves,	1399		Llistes	53	2 s., 3 d.			
Iª tovalla pocha, ab listes blaves, a manera de barber	1399		Llistes	53	2 s.,4 d.			
Unes tovalles blanques, ab listes de cotonina	1399		Llistes, blanc	53	13 s., 1 d.			
I pareyll de tovalles, totes blanques, \ab listes de cotó/, listades de cotó	1399		Llistes, blanc		19 s.			
Un pareyll de tovalles grans, noves, listades de blau, \en hun peçol/	1399		Llistes	53	20 s.			
Iª tovalla blancha, scaquejada	1401		Blanc, escacat	55		Cambra del difunt		
Unas tovallyas blancas, ab listas blavas	1401		Llistes, blanc	55				
Unes altres tovalles, ab listes blaves als caps	1403		Llistes	58		Cambra del difunt		
I pareyll de tovalles mongils, totes blanques, scaquejades, belles	1403		Blanc, escacat	58		Cambra del difunt		
Una tovalleta pocha, ab listes als caps.	1403		Llistes	58		Cambra del difunt		
Unes tovales oldanes, lestades als caps	1403		Llistes	60	2 s., 7 d.			
Unes tovalles, lestades de fil blau als caps	1403		Llistes	60	4 s., 7 d.			
Iª tovalleta petita, lestada als caps	1403		Llistes	60	12 d.			
Unes grans tovalles belles, ab listes blaves als caps	1441		Llistes	65		Cambra		
VIIIIº tovalles, entre bones e cominals	1441			65		Cambra		
Unes altres tovalles, totes blanques	1441		Blanc	65		Cambra		
Unes tovalletes listades ab listes blaves	1441		Llistes	65		Cambra		
Unes tovalles, ab listes blaves als caps	1441		Llistes	65		Cambra		
Un parell de tovalles blanques, squaquades	1441		Blanc, escacat	65		Cambra		
Unes tovalletes petites, ab listes blaves als caps	1441		Llistes	65		Cambra		
Unes tovalletes ab listes blaves, de stopa, de una alna [0,89 m]	1460	Estopa	Llistes	70		Cambra del difunt		
Unes estovalles de stopa, ab listes blaves, planes	1460	Estopa	Llistes	70		Cambra del difunt		
Unes tovalles de lenç, ab listes blaves, ab creus	1460	Llenç	Llistes, creus	70		Cambra del difunt		
Unes tovalles de stopa, oldanes, esquaquegades	1460	Estopa	Escacat	70		Cambra del difunt		
Unes tovalles de stopa, esquach<a>des, oldanes	1460	Estopa	Escacat	70		Una altra casa		
Dos tovalles en hun plech, que no han servit, totes blanques, squaquades	1460		Escacat, blanc	71	17 s.	Sala		
V stovalles de li, grans, scacades, totes blanques.	1460		Escacat, blanc	71	5 s.	Sala		
VIII tovalles ab listes blaves als caps, són totes de stopa; a•n'i dues grans, scadades.	1460	Estopa	Escacat, blanc	71	8 s.	Sala		
Altres tovalles	1460			71	20 s.	Sala		
Altres tovalles	1460			71	7 s.	Sala		
Altres tovalles	1460			71	7 s., 8 d.	Sala		
Altres tovalles petites	1460			71	3 s.	Sala		
Altres tovalles	1460			71	15 s.	Sala		
XIII tovalles de stopa, totes blanques; a•n'i de grans e de petites	1460	Estopa	Blanc	71	15 s.	Sala		
Altres tovalles	1460			71	7 s., 3 d.	Sala		
Altres tovalles	1460			71		Sala		
Altres tovalles	1460			71	3 s.	Sala		

Altres tovalles	1460			71	10 s.	Sala
Altres tovalles	1460			71	3 s., 6 d.	Sala
Altres tovalles	1460			71	5 s.	Sala
Altres tovalles petites	1460			71	3 s.	Sala
Altres tovalles petites	1460			71	1 s., 8 d.	Sala
Altres tovallesl	1460			71	1 s., 8 d.	Sala
Altres tovalles	1460			71	1 s., 5 d.	Sala
Altres [tovalles]	1460			71	4 s.	Sala
Altra tovalla	1460			71	2 s., 2 d.	Sala
Unes tovalles	1460			72	5 s.	
Per altres tovalles	1460			72	7 s., 8 d.	
Tovalles	1460			72	15 s.	
Altres tovalles squaquades, ab un listó blau a cada cap, de tenguda de tres alnes, poch més ho menys. [2,6 m]	1461		Escacat, llistó	73		Cambra
Unes tovalles squaquades, de tres alnes, poch més ho menys	1461		Escacat	74	6 s., 2 d.	
Unes tovalles de stopa, ab listes blaves, a Gabriel Perpinyà	1461	Estopa	Llistes	74	3 s., 6 d.	
Una tovalleta tota blancha, streta	1461		Blanc	74	2 s., 3 d.	
Una cubertaça de coxí e unes tovalles squexades	1461			74	8 d.	
Onze tovalles, entre bones e males, e cinch tovallons, entre bons e mals	1462			75		Sala
Unes tovales stretes e curtes, ab listes blaves als cabs	1462		Llistes	76		Cambra
Unes tovales ab listes blaves als caps	1462		Llistes	77	3 s.	
Unes tovales blanques, petites, de pocha valor	1463		Blanc	79		Cambra de la cuina
Dues peces de tovales sanceres, esquaquades, noves, de li	1463	lli	Escacat	79		Cambra del difunt
Unes tovales bones, blanques, ab esquachs	1463		Escacat, blanc	79		Cambra del difunt
Unes tovales ab listes blaves, grans	1463		Llistes	79		Cambra del difunt
Unes tovales blanques, de stopa, ab esquachs	1463	estopa	Escacat	79		Cambra del difunt
Unes tovales petites, blanques, ab esquachs	1463		Escacat, blanc	79		Cambra del difunt
Unes tovales blanques, squaquades, ab listes blaves als cabs	1463		Escacat, llistes	79		Estudi
Unes tovales listades de blau, noves	1463		Llistes	79		Estudi
Altres tovales listades de blau	1463		Llistes	79		Estudi
Unes tovales blanques, squaquades	1463		Escacat, blanc	79		Estudi
Hun roll de tovales de stopa, blanques, squaquades, tiren sis alnes, miga [5,7 m], a raó de II sous, I diner	1463	Estopa	Escacat, blanc	80	13 s., 6 d.	
Unes tovales blanques, squaquades, ab listes blaves als cabs	1463		Llistes	80	3 s., 1 d.	
Unes tovalles blanques, esquaquades, curtes	1463		Blanc, escacat	80	4 s.	
Unes tovales blanques, ab listes blaves als cabs	1463		Blanc, llistes	80	3 s., 6 d.	
Unes tovales blanques, squaquades	1463		Blanc, escacat	80	3 s., 1 d.	
Unes tovales blanques, esquaquades, curtes	1463		Blanc, escacat	80	4 s., 6 d.	
Hun roll de tovales blanques, pare e mare, noves	1463		Blanc	80	18 s.	
Unes tovalyes escaqueiades, oldanes, ab listes blaves	1463		Escacat, llistes	81		Cambra de la cuina
Unes tovalyes petites, esquinçades, totes blanques.	1463		Blanc	81		Cambra de la cuina
Unes \tovalyes/ de pare mare, oldanes, ab listes blaves	1463		Llistes	81		seu
Altres tovalyes, ab listes blaves, amples	1463		Llistes	81		seu
Altres tovalyes, totes blanques	1463		Blanc	81		seu

Altres tovalyes petites, ab listes blaves	1463		Llistes	81		seu
Tovalyeta petita, ab listes blaves als caps	1463		Llistes	81		seu
Nou tovalles totes blanques, squaquejades, de stopa les huyt, la una de lenç; que tire quiscuna tres alnes, poch més	1463	Estopa i llenç	Blanc, escacat	82		Cambra
\Un parell de/ tovalles de lenç, squaquejades, noves; tiren quatre alnes [2,6 m], poch més o menys, quada una	1463	Llenç	Escacat	82		Cambra
Altre parell de tovalles de lenç, squaquejades, totes en una peça	1463	Llenç	Escacat	82		Cambra
Unes tovalles de stopa, grans, squaquejades, totes blanques	1463	estopa	Blanc, escacat	82		Cambra
Dues tovalles de lenç, ab squach ample; tiren quiscuna de V [5,2 m] en VI alnes; dix eren de la dita viuda	1463	Llenç	Escacat	82		Forn
Altres tovalletes de lenç, petites, de I alna, ab listes blaves	1463	Llenç	Llistes	82		Forn
Tres tovalletes de stopa, per draps de pastes, ab listes blaves, de dues alnes les dues, la una de una alna	1463	Estopa	Llistes	82		Forn
Unes stovalles squaquades; tiren dues alnes, miga, poch més ho menys	1463		Escacat	83		
Unes stovalles de stopa, ja foradades; tiren tres alnes, poch més ho menys	1463	Estopa		83	2 s., 10 d.	
Altres tovalles squaquades	1463		Escacat	83	2 s., 10 d.	
Altres tovalles de stopa, squaquades	1463	Estopa	Escacat	83	3 s., 6 d.	
Altres tovalles de stopa, squaquades	1463	Estopa	Escacat	83	3 s., 6 d.	
Unes tovalletes o manilet de stopa, ab listes blaves	1463	estopa	Llistes	83	1 s., 8 d.	
Unes stovalles squaquades, totes blanques	1463		Blanc	83	3 s.	
Altres tovalles de stopa, squaquades	1463	Estopa	Escacat	83	4 s.	
Unes tovalletes sotils	1463			83	2 s.	
Unes tovalles blanques, de pinte stret, ab listes blaves als caps	1463		Blanc, llistes	85		
Dues tovalles esquagedes, blanques, en hun peçol, de pinte ample	1463		Blanc, llistes	85		
Altres dues tovalles amples, en hun peçol, esqua\que/gades	1463		Escacat	85		
Altres tovalles grosses, de pinte ample, esquaqu<e>jades, blanques	1463		Escacat, blanc	85		
Unes altres tovalles blanques, ja usades e squaquejades	1463		Escacat	85		
Unes tovalles blanques, ab listes blaves	1463		Blanc, llistes	85		
Dues tovalles de stopa en hun peçol, ab listes blaves	1463	Estopa	Llistes	85		
Unes tovalles de stopa, ab quatre listes blaves	1463	Estopa	Llistes	85		
Unes tovalles de stopa, ab listes blaves	1463	Estopa	Llistes	85		
Altres tovalles de stopa, ab listes blaves	1463	Estopa	Llistes	85		
Unes belles tovalles grans, esquaquades, ab hun peçol, ab hun cap de stopa	1463	Estopa	Escacat	85		
Unes tovalles grosses, ab listes blaves	1463		Llistes	85		
Unes tovalles ab listes blaves	1463		Llistes	85		
Hunes tovalles blanques, listades de blau	1463		Llistes	85		
Altres tovalles grans, esquaquejades, ab listes blaves, de lenç	1463	llenç	Escacat, llistes	85		
Hunes tovalles blanques de li e cotó, esquacades, ab listes blaves als caps	1463	lli i cotó	Escacat, llistes, blanc	86		
Altres tovalles de lenç, esquagades, ab listes blaves als caps	1463	llenç	Escacat, llistes	86		
Altres tovalles de lenç, esquagades, ab listes blaves als caps	1463	Llenç	Escacat, llistes	86		
Altres tovalles planes, de lenç, ab listes blaves als caps	1463	Llenç	Escacat, llistes	86		
Altres tovalles esquagedes , ab listes blaves als caps	1463		Escacat, llistes	86		

Con formato: Punto de tabulación: 1,66 cm, Izquierda + No en 2,35 cm

Altres tovalles planes, de lenç, ab listes blaves als caps	1463	llenç	Llistes	86		
Altres tovalles de lenç, planes, ab listes blaves als caps	1463	Llenç	Llistes	86		
Hunes tovalles de stopa, ab listes blaves als caps, esquagedes	1463	Estopa	Escacat, llistes	86		
Hunes tovalles de stopa, planes, ab listes blaves, en les quals s'i té huna cuberta de coxí de buquerà	1463	Estopa	Llistes	86		
Unes tovalles de pinte ample, totes blanques, foradades al cap, de pare e mare	1463		Blanc	87		Cuina
Altres tovalles de lenç, squexades, ab listes blaves als cabps	1463	Llenç	Llistes	87		Cuina
Hunes tovalletes esquaquades, migpartides	1464		Escacat	88		
Tovalles de lenç, ab listes blaves	1464	Llenç	Llistes	90		Sala
Hunes tovalles, totes blanques, de malva	1464		Blanc	90		Sala
Hunes tovalles blanques, esquaquejades	1464		Blanc, escacat	90		Sala
Unes tovalles de stopa, esquaquejades	1464	Estopa		90		
Hunes tovalles de li e de stopa, esquaquejades	1464	Lli i estopa	Escacat	90		
Hunes tovalles de pare e mare, esqua<que>jedes, blanques	1464		Blanc, escacat	90		
Hunes tovalles de lenç, ab listes blaves	1464	Llenç	Llistes	90		
Huna tovallola de lenç, ab listes blaves	1464	Llenç	Llistes	90		
Hunes tovalles de stopa, ab listes blaves, ab hun cantarell de tenir oli	1464	estopa	Llistes	90		Cuina
Quatre línees sive tovalles per a l'altar	1464			92		
Unes tovalles de cotonina, blanques, les quals hi donà la muller d'en Citrilla	1464	cotonina		92		
En los dits coffres, foren trobades tovalles, deu, blanques	1468		Blanc	95		Cambra del difunt
Unes tovalles planes, de lenç, ab listes blaves als caps	1472	Llenç	Llistes	96		Sala
Dues tovalles totes planes, ab tres listons a quiscun cap, planes, del fil mateix d'estopa, totes curtetes	1472	Estopa	Llistons	96		Sala
Un barberet o tovalleta petita, plana, de lenç, ab listes blaves als caps	1472	Llenç	Llistes	96		Sala
Unes tovalles de lenç, totes blanques, ab obres menudes, bones	1472	Llenç	Blanc	96		Cambra del mig de la sala
Altres tovalles semblants, ab algun foradet.	1472	Estopa		96		Cambra del mig de la sala
Unes tovalles de stopa, squaquades de scachs migancés, totes blanques	1472		Escacat, blanc	96		Cambra del difunt
Unes tovalles, listades de blau e squaquades	1474		Llistes, escacat	97		Sala
Altres tovalles blanques, oldanes	1474		Blanc	97		Sala
Una tovalleta listada de blau, oldana	1474		Llistes	97		Sala
Dos troços de tovalles oldanes e uns exugamans	1474			97		Sala
Unes tovalles petites	1474			97		Cuina
Unes tovalles blanques, listades de blau	1474		Blanc, llistes	98	5 s., 3 d.	
Unes altres tovallaces e altres drapaços	1474			98	2 s., 10 d.	
Unes tovallaces e altres drapaços	1474			98	1 s., 7 d.	
Unes tovalles ab listes blaves, pare e mare, planes	1474			98		Cambra
Altres tovalles, totes blanques	1474		Blanc	98		Cambra
Altres tovalles de lenç, squacades, ab listes blaves als caps.	1474	Llenç	Llistes, escacat	98		Cambra
Altres tovalles, totes planes, ab listes blaves als caps, de lenç	1474		Llistes	98		Cambra
Altres tovalles de stopa, squaquejades, ab listres blaves als caps	1474	Estopa	Llistes, escacat	98		Cambra
Altres tovalles de lli, planes, ab listes blaves als caps.	1474	Lli	Llistes	98		Cambra

Altres tovalles de lenç, squaquejades, ab listes blaves als caps	1474	Llenç	Llistes, escacat	98		Cambra
Altres tovalles squaquejades, de malva, ab listes als caps, blaves	1474	Malva	Llistes, escacat	98		Cambra
Altres de stopa, scaquades, listes blaves als caps	1474	estopa	Llistes, escacat	98		Cambra
Quatre tovalles, les dues de pare e mare, scaquejades, l'altre ab listes blaves, l'altre squaquejada, sotils	1478		Llistes, escacat	99		Recambra
Unes tovalletes petites, de lens, ab listes blaves	1478	Llenç	Llistes	99		Recambra
Unes tovalles squaquejades, de stopa, ab lista blava a quiscun cap	1478	Estopa	Llistes, escacat	100		
Unes tovalles de lens, ab randes \blaves/ als caps	1478	Llenç	Randes	100	8 s.	
Unes tovalles scaquades de lens, ab listes blaves als caps, a mossèn Sen	1478	Llenç	Llistes, escacat	100	9 s.	
Unes tovalles ab listes blaves als caps	1478		Llistes	100	7 s., 6 d.	
Unes tovalles de malva, ab listes blaves als caps	1478	Malva	Malva, llistes	100	3 s., 8 d.	
Altres tovalles de stopa, ab listes blaves als caps	1478	Estopa	Llistes	100	3 s. 6 d.	
Unes tovalles totes listades de blau, de stopa	1478	estopa	Llistes	100	3 s., 8 d.	
Unes altres tovalles, de lens, ab listes blaves als caps	1478	Llenç	Llistes	100	4 s.	
Una taula de pi, ab petges, e dues tovalletes de lenç, ab randes	1478	llenç	Randes	100	12 s.	
Unes tovalles de stopa, ab listes blaves als caps	1478	Estopa	Llistes	100	4 s.	
Unes tovalles blanques e hun tovalló de stopa, ab listes blaves	1478	Estopa	Blanc	100	3 s.	
Unes tovalles ab listes blaves	1478		Llistes	100	3 s.	
Unes tovalletes curtes de lenç, esquaquades	1481	Llenç	Escacat	101		Cambra del difunt
Altres tovalles de lenç, esquaquades	1481	Llenç	Escacat	101		Cambra del difunt
Altres tovalles esqua<qua>des, ab listes blaves	1481		Escacat, llistes	101		Cambra del difunt
Unes tovalles de lenç, oldanes, de tenguda de tres alnes [2,6 m]	1481	Llenç		102		Sala
Unes tovalles de stopa, squaquegades; tiren tres alnes	1481	Estopa	Escacat	102		Cambra
Unes altres tovalles oldanes, de stopa, largària de quatre alnes [3,5 m]	1481	Estopa		102		Cambra
Altres semblants de stopa, oldanes, de largària de quatre alnes	1481	Estopa		102		Cambra
Unes altres de stopa, oldanes, de largària de tres alnes e miga	1481	Estopa		102		Cambra
Unes tovalles squaquegades, de lenç, de larch de tres alnes e miga	1481	Llenç	Escacat	102		Cambra
Altres semblants, de lenç, de la largària matexa	1481	Llenç		102		Cambra
Tres peces de tovalles esquaquades, les unes de lenç e les altres de tramat	1482	llenç, tramat	Escacat	103		Cambra del difunt
\Nou/ tovalles de lenç e una de stopa	1482	Llenç i estopa		103		Sala major
Sis tovalles de stopa, oldanes	1482	Estopa		103		Sala major
Hunes tovalles esquaquades, de lenç	1482	llenç	Escacat	104	24 s.	
Altres tovalles de stopa, esquacades	1482	Estopa	Escacat	104	18 s.	
Unes tovalles	1482			104	3 s.	
Dues tovalles	1482			104	3 s.	
Unes tovalles	1482			104	10 s., 6 d.	
Unes tovalles	1482			104	5 s.	
Unes tovalles	1482			104	12 s., 2 d.	
Altres tovalles	1482			104	12 s., 2 d.	
Unes tovalles	1482			104	9 s.	
Tres tovalles	1482			104	2 s., 6 d.	
Dues tovalles en hun peçol	1482			104	16 s.	

Con formato: Sangría: Izquierda: -0,14 cm, Primera línea: 0,14 cm

Altres tovalles	1482			104	2 s., 6 d.	
Altres tovalles	1482			104	4 s.	
Unes tovalles	1482			104	2 s., 6 d.	
Unes tovalles	1482			104	3 s., 6 d.	
Unes tovalles, que té mestre Huguet, de squachs menuts, de lenç, que té per lo dret de la confraria dels çabatés, com a maioral	1482		Escacat menut	105		Sala
Unes tovalles de pare e mare, ab squachs migans.	1482		Escacat	105		Sala
Unes tovalles de stopa, ab squachs de gra d'ordi empallolat	1482	Estopa	Escacat de gra d'ordi	105		Sala
Unes altres tovalles, de tramat, de squach, migans	1482	tramat	Escacat	105		Sala
Altres tovalles de dos troces, noves, del<s> matexos squachs	1482		Escacat	105		Sala
Unes tovalles de stopa, ya molt guastes.	1482	Estopa		105		Sala
Unes tovalles, de pare e mare, ab listes de cotó blau e blanch	1482	Cotó	Llistes	105		Sala
Unes tovalles de squachs petits, ab creus blaves	1482		Escacat, creus	105		Entrada de la cambra
Altra tovalla petita, de lenç, graellada de listes blaves	1482	llenç	Graellada de llistes	105		Entrada de la cambra
Unes tovalles, de squachs petits, de pare e mare	1482		Escacat	106		
Hunes tovalles squexades	1482			106		
Unes tovalles de gra d'ordi, pare e mare	1482		Gra d'ordi	106	12 s.	
Unes tovalles de squach migancer	1482		Escacat	106	6 s.	
Unes tovalles de squach mygancer	1482		Escacat	106	9 s.	
Altres tovalles ab listes blaves e blanques, de cotó	1482		Llistes	106	5 s.	
Altres tovalles ab squachs grans	1482		Escacat	106	6 s., 1 d.	
Unes tovalletes, listades de blau	1483		Llistes	108		Recambra
Una scobeta e una scarcella e unes tovalles oldanes	1483			108		Recambra
Unes tovalles, listades de blau	1483		Llistes	108		Recambra
Unes tovalles esquacades, de cinch pal<m>s, de lenç	1483		Escacat	108		Cambra del difunt
Altres tovalles esquacades, de lenç	1483	Llenç	Escacat	108		Cambra del difunt
Altres tovalles esquacades , de estopa	1483	Estopa	Escacat	108		Cambra del difunt
Altres \dues/ tovalles ab listes blaves, de lenç	1483	Llenç	Llistes	108		Cambra del difunt
Unes tovalles de stopa, esquacades	1483	Estopa	Escacat	108		Cambra del difunt
Hunes tovalles esquacades, de lenç, que tiren huyt alnes [7,1 m], poch més ho menys	1483	Llenç	Escacat	108		Cambra del difunt
Hunes tovalles de stopa, escacades	1483	Estopa	Escacat	108		Recambra
Huna peça de tovalles esquacades, de pare e mare	1483		Escacat	110		Recambra pus a dins
Unes tovalles de lenç, de escachs, ab peçol	1483	Llenç	Escacat	110		Recambra pus a dins
Quatre tovalles de lenç, de esquach gran, bones	1483	Llenç	Escacat	110		Cambra del difunt
Tres tovalles de lenç, esquach petit, bones	1483	Llenç	Escacat	110		Cambra del difunt
Hunes tovalles de lenç, listades de cotó blau	1483	Llenç	Llistat	110		Cambra del difunt
Altres tovalles de lenç , totes blanques, ja amprades	1483	Llenç	Blanc	110		Cambra del difunt
Altres tovalles, totes blanques, ab hun cordó blanch	1483		Blanc	110		Cambra del difunt
Altres tovalles de stopa, ab listes blaves e blanques	1483	Estopa	Llistat	110		Cambra del difunt
Hunes tovalletes de pasta, listades, oldanes	1483		Llistat	110		Cambra del difunt
Altres tovalletes listades de blau, ja oldanes	1483		Llistat	110		Cambra del difunt
Tres tovalles en una peça, planes, barrades de blau	1483		Barres	110		Cambra del difunt
Unes tovalles de stopa, esquacades, ja amprades	1483	Estopa	Escacat	110		Cambra del difunt
Altres tovalles de ginesta, ja amprades, ab	1483		Llistat,	110		Cambra del difunt

tres listes als caps, ja amprades			ginesta			
Unes tovalles de malva, ja amprades, ab listes als caps	1483		Malva, llistes	110		Cambra del difunt
Unes tovalletes blanques, de esquach, ja amprades, e hun tovalló listat de blau	1483		Escacat	110		Cambra del difunt
Horatori, que sta pintat lo crucifixi, al davant una tovalleta	1483			110		Cambra del difunt
Unes tovalles esquacades	1483		Escacat	112	8 s., 6 d.	
Altres tovalles semblants	1483		Escacat	112	8 s., 6 d.	
Altres tovalles	1483			112	3 s.	
Altres tovalles, e son de ginesta	1483		Ginesta	112	9 s.	
Unes tovalles noves, esquacades	1483		Escacat	112	9 s.	
Dos troces de tovalletes	1483			112	1 s., 11 d.	
Hunes tovalles listades de blau,	1483		Llistat	112	4 s.	
Tres troços de tovallaces	1483			112	2 s.	
Unes tovalles listades de blau	1483		Llistat	112	6 d.	
Unes tovalles	1483			112	18 s.	
Unes tovalles escacades	1483		Escacat	112	8 s.	
Hhunes tovalles esquacades	1484		Escacat	114	7 s.	
Unes tovalles esquacades e huna peça de torquaboques	1484		Escacat	114	14 s.	
Hun davantlit, ab dos caxons, en lo qual ffonch trobat quatre tovales scacades e hun davantlit e alguns torcaboques, dos lansols, hu de stopa e altre de tela, e mol<t>s altres drapinyols , de pocha vàlua	1487		Escacat	116		Recambra
Hunes estovalletes de lenç ho estopa, ab listes blaves, ja oldanes	1488	Llenç o estopa	Llistes	117		Cambra del difut
Unes tovalles de stopa, esquaquades, sotils	1488	Estopa		117		Estudi
Unes tovalles esquaquades, de esquach menut	1488		Escacat menut	117		Estudi
Unes tovalles semblants de les propdites	1488		Escacat	117		Estudi
Altres tovalles de lenç, esquaquades, sotils	1488	Llenç	Escacat	117		Estudi
Unes stovalles de lenç, listades de cotó blau a quascun cap	1488	Llenç	Llistes	117		Estudi
Altres stovalles semblants de les desús dites	1488		Llistes	117		Estudi
Unes stovalles de lenç, esquaquades, totes blanques	1488	Llenç	Escacat, blanc	117		Estudi
Unes stovalles esquacades	1488		Escacat	118	5 s., 6 d.	
Dues tovalles petites, esquacades	1488		Escacat	118	5 s.	
Unes stovalles escacades, oldanes	1488		Escacat	118	2 s., 8 d.	
Unes tovalletes	1488			118	1 s., 10 d.	
Unes tovalles scaquegades, ab listes blaves de lenç, anples y estretes, de larguària, poc més ho me<n>ys, de tres alnes [2,6]	1489		Escacat	119		
Altres tovales, tals matexes, ab listes blaves y esquaquejades	1489		Escacat, llistes	119		
Altres tovalles de lenç, esquac menut, d'aquella larguària, al cap ya foradades	1489	Llenç	Escacat	119		
Unes tovalles de stopa, squaquades, oldanes	1492	Estopa	Escacat	120		Cambra del difunt
Unes tovalles de stopa, squaquades	1492	Estopa	Escacat	120		Cambra del difunt
Unes tovalles de \stopa/ , squaquades.	1492	Estopa	Escacat	120		Cambra del difunt
Unes altres tovalles de \stopa/, squaquades, sotills	1492	Estopa	Escacat	120		Cambra del difunt
Unes tovalles de lenç, squaquades, ab listes blaves	1492	Llenç	Escacat	120		Cambra del difunt
Altres tovalles squaquades, <de> stopa, oldanes	1492	Estopa	Escacat	120		Cambra del difunt
Unes tovalles de stopa, squaquades	1492	Estopa	Escacat	121	6 s.	
Unes tovalles	1492			121	3 s., 8 d.	
A mossèn Sellés, unes tovalles ab listes blaves	1492		Llistes	121	4 s., 2 d.	
Unes tovalles de stopa, squaquades	1492	Estopa		121	3 s., 6 d.	
Unes tovalles de stopa, oldanes, \squaquades/, molt servides	1492	Estopa	Escacat	121	1 s., 10 d.	
Hun sobrepelliç de fillenpua, unes tovalles	1492	Estopa	Escacat	121	5 s.	

de stopa, squaquades, e quatre tovalloles, la una ab los caps blaus, molt dolentes						
Onze tovalles, huyt esquaquades, les altres ab listes blaves	1500		Escacat	123		Cambra del difunt
Quatre tovalles, dues esquagades e altres ab listes blaves e altres blanques	1500		Escacat	123		Cambra del difunt
Hun troç de tovalla, oldana	1500			123		Cambra del difunt
Tres tovalles, les dues esquaquegades, l'altra ab unes vetes blaves	1500		Escacat, vetes	123		Sala
Huns caps de tovalletes per anar als cavadós	1500			123		Sala
Tovalles equaquegades tres, e tres peces de torquaboques	1500		Escacat	123		Sala
Una peça de tovalles esquaquades	1500		Escacat	123		Sala
Unes tovaletes foradades, ben dolentes	1504			125		Cambra
Una tovala, brodada als caps, de seda, ga vela	1504	seda	Brodada	125		Cambra
Unes tovalles de lenç, listades, ab listes blaves als caps	1504	Llenç	Llistat	125		Cambra
Una Verge Maria, en la paret, ab una tovaloleta oldana	1504			125		Sala
Una tovaloleta de filenpua, oldana, obrada de filera, als caps	1504	Filenpua	Obrada	125		Cambra del difunt
Unes tovalles de stopa, scaquades	1504	Estopa	Escacat	125		Cambra del difunt
Una peça de tovalles, de stopa, ab listes blaves; tiraren sis alnes	1504	Estopa	Llistes	125		Cambra del difunt
Altra peça de tovalles, esquaquades, de lenç; tiraren set alnes [6,2 m]	1504	Llenç	Escacat	125		Cambra del difunt
Unes tovalles de lenç, esquaquades, ya tengudes	1504	Llenç	Escacat	125		Cambra del difunt
Unes tovalles noves, de stopa, esquaquades, de tirada de cinch alnes y hun palmp	1504	Estopa	Escacat	125		Cambra del difunt
Unes tovalles de stopa, squaquades	1504	Estopa	Escacat	125		Cambra del difunt
Unes tovalles de pastera, ben dolentes	1504			125		Cambra
Unes tovales de stopa, ab listes blaves	1504	Estopa	Llistes	125		Cambra
Unes tovalles de lenç, esquaquades, bones	1504	Llenç	Escacat	125		Cambra
Altres tovalles de lenç, squaquades, bones	1504	Llenç	Escacat	125		Cambra
Altres tovalles de lenç, squaquades	1504	Llenç	Escacat	125		Cambra
Unes tovalles de lenç, squaquades	1504	Llenç	Escacat	125		Cambra
Unes tovalles de stopa, squaquades	1504	Estopa	Escacat	125		Cambra
Altres tovalles de stopa, squaquades	1504	Estopa	Escacat	125		Cambra
Unes tovalles ben dolentes	1504			125		Cambra
Unes tovalles de stopa, ga oldanes	1504	Estopa		125		Cambra
Unes tovalles de stopa, ab listes blaves	1504	Estopa	Llistes	125		Cambra
Unes tovalles de stopa, oldanes, esquaquades	1504	Estopa	Escacat	125		Cambra
Unes tovalles de lenç	1504	Llenç		126	1 s.	
Unes tovalles de lenç, squaquades	1504	Llenç	Escacat	126	8 s.	
Unes tovalles de lenç,,	1504	Llenç		126	6 s.	
Unes tovalles ab listes blaves	1504		Llistes	126	3 s.	
Unes tovalles,	1504			126	3 s.	
Unes tovalles	1504			126	7 s.	
Unes tovalles	1504			126	1 s., 6 d.	
Unes tovalles noves, que tiraren alnes	1504			126	6 s., 2 d.	
Unes tovalles	1504			126	8 s.	
Sis alnes <de> tovalles ab listes blaves	1504		Llistes	126	9 s.	
Unes tovalles	1504			126	3 s., 6 d.	
Unes tovalles	1504			126	3 s., 6 d.	
Unes tovalletes	1504			126	1 s., 2 d.	
Hun tovalló y dues tovalles dolentes	1504			126	1 s., 6 d.	
Foren trobades unes tovales de malva, ga oldane	1507		Malva	128		Cambra del difunt
Unes tovalles de lenç, squaquades, dolentes	1507	Llenç	Escacat	128		Cambra del difunt
Unes tovales ab listes blaves al<s> caps; stan sobre l'altar	1507		Llistes	128		Sala
Altres tovalles scaquades	1507		Escacat	128		Sala
Unes tovalletes, listades als caps de blau	1507		Llistes	128		Cambra
Unes tovalles listades de lenç	1507	Llenç	Llistes	128		Cambra

Altres tovalles ben dolentes	1507			128	Cambra
Hun parel de tovalles molt dolentes, de lenç	1507	Llenç		128	Cambra
Tres tovalles, unes de malva y dues scaquades	1507		Escacat, malva	128	Estable de fora casa
Tovalles per a taula; vint-e-huna, entre grans e xiques	1509			130	Cambra de la sala
Unes tovalles listades de blau	1509		Llistes	130	Cambra de la sala
Unes tovales listades de blau, squaquades	1510		Llistes, escacat	131	Cambra del difunt
Altres <tovales> de malva, dolentes, groseres	1510		Malva	131	Cambra del difunt
Dues tovales de tramat, de quatre palms, de scach menut	1510	tramat	Escacat	131	Cambra del difunt
Quatre tovales de stopa , squaquades	1510	Estopa	Escacat	131	Cambra del difunt
Sis tovalons de stopa	1510	Estopa		131	Cambra del difunt
Unes tovaletes dolentes, de stopa	1510	Estopa		131	Cambra del difunt
Quatre tovalles de malva	1510		Malva	131	Cambra del difunt
Tres tovales de lenç, squaquades	1510	Llenç	Escacat	131	Cambra del difunt
Unes tovaletes dolentes	1510			131	Estudi del difunt
Hun parel de tovales oldanes y dos torqaboques y hun tovaló	1510			131	Perxe
Unes tovales grans, de malva	1510	Malva		131	Perxe
Hun paner de sarga, cubert, per a tenir les tovales	1518			133	
Hunes tovales de estopa, per a la companya	1518	Estopa		133	Cuina
Hunes tovales de la companya	1518			133	Sala
Huna tovala nova y dos torcaboques nous, de lens tot	1518	Llenç		133	Sala
Hunes altres tovales dolentes, de la taula del senyor	1518			133	Sala
Hunes tovales de companya, oldanes	1518			133	Sala
Hunes tovaletes dolentes, chiquetes	1518			133	Sala
Dues tovales de companya, brutes, de lens, obra ffransesa	1518	Llenç		133	Sala
Hunes tovales de la taula del senyor, brutes, de lens	1518	Llenç		133	Sala
Hunes tovales de lens, oldanes	1518	Llenç		133	Cambra de la senyora
Hunes tovales de lens oldanes, obrades a la ffransesa	1518	Llenç		133	Recambra
Dues tovaletes de malalt, oldanetes, de lens	1518	Llenç		133	Recambra
Dues tovales de companya, de estopa	1518	Estopa		133	Cambra de les dones
Dues tovales de la taula del senyor, de li	1518	Lli		133	Cambra de les dones
Tres tovales de li, primes, esquaquejades	1518	Lli	Escacat	133	Cambra
Dues tovales de lens, primes, obrades a la ffransesa	1518	Llenç		133	Cambra
Hunes tovales de lens prim, ya espletades, esquaquejades de menut	1518	Llenç	Escacat	133	Cambra
Hunes altres, esquaquejades, de lens prim	1518		Escacat	133	Cambra
Set tovales de lens, esquaquejades	1518	Llenç	Escacat	133	Cambra
De dit lens, tres tovales esquaquejades	1518	Llenç	Escacat	133	Cambra
Hunes tovales esquaquejades, de lens	1518	Lllenç	Escacat	133	
Dues tovales primes y ben amples, ffranseses	1518			133	Cambra
Quatre tovales de ginesta, primes	1518		Ginesta	133	Cambra
Dues tovales grosetes, de lens	1518	Llenç		133	Cambra
Tres tovales de estopa, groses, noves	1518	Estopa		133	Cambra
Set tovales de companya, noves, bones	1518			133	Cambra
Sinch tovales noves, de estopa	1518	Estopa		133	Cambra
Hunes tovaletes de altar	1518			133	Cambra
Tres tovalles de stopa, listades de blau.	1518	Estopa	Llistes	134	Sala
Quatorze alnes de tovalles de tramat, en peça	1518	Tramat		134	Sala
Dos tovalles, de sinc palms de ample y sinc alnes de larc cada huna, de lens	1518	Llenç		134	Sala
Dos tovalles de lens, de tres alnes cada huna	1518	Llenç		134	Sala

Dues tovalles de lenç; tiren tres alnes y mija quada huna; les hunes bones, les altres dolentes	1518	Llenç		134		Cambra de la sala
Unes tovalles squaquades, de lens comú, ab los squacs ambles ; tiren tres alnes poch més o menys	1518	Llenç	Escacat	135		Cambra del difunt
Unes altres semblants tovalles, de tir de quatre alnes, poch més o menys	1518			135		Cambra del difunt
Altres tovalles squaquades, de lens comú, de tir de tres alnes	1518		Escacat	135		Cambra del difunt
Altres tovalles squaquades, de tir de quatre alnes	1518		Escacat	135		Cambra del difunt
Altres tovalles squaquejades, de tir de dos alnes	1518		Escacat	135		Cambra del difunt
Altres semblants tovalles, del matex tir e sort; són sues	1518			135		Cambra del difunt
Altres tovalles, de tir de tres alnes	1518			135		Cambra del difunt
Unes tovalles de pint ample, squaquades, de tir de quatre alnes, poch més o menys	1518		Escacat	135		Cambra del difunt
Unes tovalles de malva, de amplària de dos alnes, poch més o menys, y de largària tres alnes, poch més o menys	1518		Malva	135		Cambra del difunt
dues tovalles y hun davantaltar de filenpua, ab randes	1518	Filempua		135		Sala gran
hunes tovalles scacades, de lens gros, quasi noves	1518	Llenç	Escacat	135		Cambra del difunt
Dues tovalles de stopa	1518	Estopa		135		Cambra del difunt
\Tres/ stovalles	1521			137		Sala
4 tovalles, quatre exugamans, tres tovalloles, V torcaboques bons, V torcaboques dolents	1521			137		Sala
Tres tovalles scacades	1521		Escacat	137		Cambra del difunt
V tovalles	1521			137		Cambra del difunt
Unes tovalles listades de blau	1521		Llistes	137		Cambra del difunt
Altres tovalles listades de blau	1521		Llistes	137		Cambra del difunt
Tres tovalles escacades	1521		Escacat	137		Cambra del difunt
\Tres/ tovalles scacades	1521		Escacat	137		Cambra del difunt
Altres tovalles scacades	1521		Escacat	137		Cambra del difunt
Dues stovalles	1521			137		Cambra
Una tovalla ampla	1522			138	16 s.	
Altra tovalla streta	1522			138	6 s.	
Altra tovalla de malva	1522		Malva	138	18 s., 6 d.	
Altra tovalla de malva	1522		Malva	138	19 s.	
Una tovalla de malva	1522		Malva	138	16 s., 1 d.	
Una ferrada petita,	1522			138	2 s., 7 d.	
Una tovalla scacada, sotil	1522			138	5 s., 6 d.	
Una tovalla de malva	1522		Malva	138	18 s.	
Una tovalla scacada	1522		Escacat	138	16 s.	
Una darga	1522			138	7 s.	
Una tovalla prima, scacada	1522		Escacat	138	12 s.	
Una tovalla scacada, sotil,	1522		Escacat	138	4 s., 8 d.	
Una tovalla prima, oldana	1522			138	2 s., 2 d.	
Una tovalla scacada	1522		Escacat	138	10 s.	
Una tovalla dolenta	1522			138	2 s.	
Una tovalla	1522			138	6 s., 4 d.	
Una tovalla streta	1522			138	4 s.	
Altra tovalla streta	1522			138	4 s.	
Una tovalla scacada	1522		Escacat	138	8 s., 2 d.	
Una tovalla scacada	1522		Escacat	138	5 s.	
Quatre tovalles de malva, primes	1523		Malva	141		Cambra del difunt
Una tovalla de malva	1523		Malva	141		Cambra del difunt
Nou tovalles de lenç, per a companya	1523	Llenç		141		Cambra de la tia
Tres troços de tovalles oldanes	1523			141		Cambra de la tia
Dos lançols de li y cotó, ga oldans, y unes tovales	1523	Lli i cotó		142		Cambra
Onze tovalles de lenç y stopa, entre bones y dolentes, y set tovalloles, y una obrada de	1527	Llenç i estopa		143	1 ll., 4 s.	Cambra

Con formato: Punto de tabulación: 3,86 cm, Izquierda + No en 5,44 cm

tela soltil, dos exugamans y quatre coxineres y deu torquaboques y dotze mocadós sotils, tres camises frangades y una plana, molt dolenta, y dues d'altra part dolentes					
Sis tovalles	1527			143	Sala
Dues tovalles de malva, per a taula redona	1527		Malva	143	Sala
Quatre tovales de stopa, molt servides	1527	Estopa		143	Cambra del difunt
Altres tovales de stopa, dolentes	1527	Estopa		143	Cambra del difunt
Unes tovalles de dues presses	1529			145	
Altres tovales scaquegades, de scachs grans	1529		Escacat	145	Rebost
Altres stovales semblants	1529		Escacat	145	Rebost
Altres stovales scaqueyades, ya oldanes	1529		Escacat	145	Rebost
Altres stovales, tals matexes	1529		Escacat	143	Rebost
Altres stovales, tals matexes	1529		Escacat	145	Rebost
Unes stovalles de malva	1529		Malva	145	Rebost
Altres stovalles de malva	1529		Malva	145	Rebost
Altres stovalles de malva, més primes	1529		Malva	145	Rebost
Altres stovalles de malva	1529		Malva	145	Rebost
Un paner ab unes tovalles scachegades, ab tres torcaboques usats	1529		Escacat	145	Sala
Un parell de tovalles de malva, molt dolentes	1529		Malva	145	Cambra de la carrera
Altre parell de tovalles scaquegades, oldanes	1529			145	Cambra de la carrera
Altre parell de tovales de stopa, oldanes	1529	Estopa		145	Cambra de la carrera
Una stovalla de stopa, dolenta	1529	Estopa		143	Cambra de la carrera
Unes tovalletes molt oldanes	1529			145	Cambra de la carrera
Altres stovalletes molt oldanes y dos trosos de lançol, tots squexats	1529			145	Cambra de la carrera
Una pesça de tovales de malva, molt groceres	1529		Malva	145	Cambra de la carrera
Unes stovales de stopa, servides	1529	Estopa		145	Cambra de la carrera
Unes altres stovales de stopa, ab listons blaus	1529	Estopa	Llistons	143	Cambra de la carrera
Cinch pesces de tovales, de stopa grosça	1529	Estopa grossa		145	Cambra de la carrera
Unes stovalles ab listós blaus, molt oldanes	1529		Llistons	145	Cambra de la carrera alta
Altres stovalles scaquegades, molt oldanes	1529		Escacat	146	Cambra de la carrera alta
Tres tovalles primes, squaquades, ussades	1529		Escacat	146	Sala
Altres tres tovalles, dos de stopa e unes squaquades, ussades	1529	Estopa	Escacat	146	Sala
Unes tovalles ab listes blaves	1529		Llistes	146	Sala
Quatre pesses de tovalles squaquades y unes de malva	1536		Escacat, malva	148	Cambra de la sala
Unes tovalles listades	1536		Llistes	148	Cambra de la sala
XII tovalles, ço és, X scacades y les altres dos, grans, alamandesques, primes, totes servides	1539			149	Saleta on és xemeneia
IIII tovalles de malva, ja servides	1539		Malva	149	Saleta on és xemeneia
IIII tovalles de companya, de stopa, ja servides	1539	Estopa		149	Saleta on és xemeneia
V tovalles també de stopa, ya servides	1539	Estopa		149	Saleta on és xemeneia
Tres tovalles primes, de malva	1545		Malva	150	Cambra dins l'estudi
Unes tovalles largues, de lens, ja oldanes	1545	Llenç		150	Cambra dins l'estudi
Sinc tovalles de cànem, noves, pinyonades	1545	Cànem	Pinyonat	150	Cambra dins l'estudi

Unes tovalles de lens, ja usades	1545	Llenç		150		Cambra dins l'estudi
Unes stovalles	1545			150		Cambra
Dues tovalles	1545			150		Retretet
Unes tovales dolentes	a1550			151		Rebost
Unes tovales bones	a1550			151		Cambra de dalt
Unes tovales grans hi unes xices	a1550			151		Cambra
Unes tovales dolentes	1550			152		Sala
Quatre tovalles, dues raonables y dos dolentes	1550			152		Pastador o rebost
Unes tovalles squaquades, bones, de largària de sis alnes	1550		Escacat	152		Cambra del difunt
Una peça de tovales de listes blaves, fetes en casa	1550		Llistes	152		Cambra del difunt
Unes tovales squaquades, ja servides	1550		Escacat	152		Cambra del difunt
Una peça de tovales squaquades	1550		Escacat	152		Cambra del difunt
\Tres/ tovales de malva, per a taula redona, bones	1550		Malva	152		Cambra del difunt
Unes tovalles scacades, bones	1550		Escacat	152		
Unes altres tovalles de malva, ja servides	1550		Malva	152		
Unes tovalles	1550			153	16 s.	
Unes tovalles squaquades	1550		Escacat	153	24 s.	
A mossèn Miquel Gibert, prevere, per dues tovales de malva, per a taula redona	1550		Malva	153	13 s., 1 d.	
Una peça de tovalles, a rahó de dos sous y set dinés per alna, són set alnes y un palm [6,4 m]	1550			153	18 s., 8 d.	
Unes tovalles de malva	1550		Malva	153	6 s., 6 d.	
Una peça de tovales, a XVI dinés la alna, són nou alnes	1550			153	12 s.	
Un fardel de tovales y torquaboques dolents	1550			153	8 s.	
Set tovalles	1552			156		Cambra del difunt
Unes estovalles, de scacat menut	1552		Escacat menut	156		Cambra del difunt
Tres tovalles	1552			156		Cambra del difunt
Unes tovalles	1552			157	6 s., 10 d.	
Altres tovalles	1552			157	10 d.	
Unes tovalles	1552			157	4 s., 4 d.	
Unes tovalletes	1552			157	4 s.	
Dos tovalles	1552			157	7 s., 8 d.	
Tres tovalles	1552			157	7 s.	
Vint torcaboques, un davantlit, tres tovalletes \y tres/ exugamans, \tot de lenç/,	1552	Llenç		157	10 s., 6 d.	
Tres tovalletes de companya	1556			158		Entrada o sala
Tres tovalles scaquejades	1556		Escacat	158		Entrada o sala
Tres torcaboques y unes tovalletes	1556			159	3 s.	
Unes estovalles de companya y un drap de pasta	1559			160		Pastador
Una panistreta, ab <u>nes estovalletes y un ganivet	1559			160		Pastador
Unes estovalles de companya, dolentes, llistades de blau	1559		Llistes	160		Pastador
Quatre tovalles de malva, usades	1559		Malva	160		Cambra
Dues tovalles de la companya, llistades de blau	1559			160		Cambra
Sinch tovalles, les tres pinyonades, bones, y les dos scacades, dolentes	1559		Escacat, pinyonat	160		Cambra
Dues pesses de stovalles de stopa, tiraren XX alnes [17,8 m]	1559	Estopa		161		Rebotiga
Unes estovalles escacades, ab uns flochs als caps	1559		Escacat	161		Rebotiga
Unes estovalles escacades, ab flocadura al un cap	1559		Escacat	161		Rebotiga
Unes stovalles gasconines, ab llistes blaves	1559		Llistes	161		Rebotiga
Uuna pessa de tovalles escacades; tirave vuyt alnes	1559		Escacat	161		Cambra

Tres tovalles beneydes, ab llistes blaves les dos y l'altra escacada	1559		Escacat, llistes	161		Cambra
Dues estovalles escacades, la una ab cordons al cap y l'altra sens res	1559		Escacat	161		Cambra
Sis estovalles franceses, de malva, bones	1559		Malva	161		Cambra
Sinc estovalles escacades	1559		Escacat	161		Cambra
Tres estovalles de companya, llistades de blau	1559		Llistes	161		Cambra
Quatre tovalloles llargues de llenç, totes lises, unes estovalles de malva, de llargària de una alna y mija, poch més o menys	1559	Llenç	Malva	161		Cambra
Unes stovalles franceses, estretes y usades	1559			161		Cambra
Unes estovalles de stopa, escacades	1559	Estopa	Escacat	161		Cambra
Dos estovalles de llenç, escacades	1559	Llenç	Escacat	161		Cambra
Quatre tovalles de stopa, escacades	1559	Estopa	Escacat	161		Cambra del difunt
Unes tovalles llistades de blau, usades	1562		Llistes	162		Cambra del difunt
Dues stovalles de stopa	1562	Estopa		163	8 s.	
Unes stovalles de stopa, ya molt servides,	1562	Estopa		163	2 s., 8 d.	
Unes stovalles de companya	1562			163	4 s.	
Dues estovalles de malva, rahonables	1562		Malva	164		Recambra
Tres estovalles gasconines, les dues bones y les altres ja usades	1562			164		Recambra
Tres tovalles gasconines	1562			165		
Unes estovalles de malva,	1562		Malva	166	17 s., 6 d.	
Altres stovalles de malva, al mateix	1562		Malva	166	13 s., 6 d.	
Unes stovalles	1562			167	1 s., 6 d.	
Dues stovalles d'estopa, llistades, de cotó blau	1562	Estopa	Llistat	167	2 s., 3 d.	
Unes stovalles, d'estopa	1562	Estopa		167	3 s., 6 d.	
Unes stovalles de stopa y cotó, noves	1563	Estopa i cotó		168		Entrada de dalt
Altres stovalles de stopa y cotó, scacades, foradades	1563	Estopa i cotó	Escacat	168		Entrada de dalt
Unes stovalles de stopa, listades de bla<u>, usades	1563	Estopa	Llistes	168		Entrada de dalt
Unes stovalles molt dolentes	1563			168		Saleta
Sinch tovalles de malva y scacades, usades	1563		Escacat, malva	168		Cambra del difunt
Dues tovalles de malva, primes, usades	1563		Malva	168		Cambra del difunt
Unes tovalles gasconines, foradades	1563			168		Cambra del difunt
Quatre tovalles randades, les tres bones y l'altra dolenta	1563		Randes	168		Cambra del difunt
Un tovallolet de filampua , molt dolent	1563	Filempua		168		Cambra del difunt
Quatre tovalles rahonables	1563			168		Cuina
Dues tovalletes de stopa, llistades de blau	1563	Estopa	Llistes	168		Terrat
Unes stovalles ab llistes blanques, com a torcaboques	1563		Llistes	169	1 ll., 1 s.	
Unes altres tovalles del matex, més servides	1563			169	13 s.	
Al matex, unes altres tovalles del matex	1563			169	16 s.	
Dues stovalles ab llistes blaves, de stopa	1563	Estopa		169	8 s.	
Unes stovalles grans, molt primes	1563			169	1 ll., 5 s.	
Unes stovalles ya molt servides	1563			169	8 s., 6 d.	
Unes stovalles ya molt servides	1563			169	5 s.	
Unes altres tovalles noves, a manera de torcaboques	1563			169	13 s.	
Unes tovalles	1563			169	7 s., 10 d.	
Unes tovalles	1563			169	6 s.	
Unes stovalles	1563			169	9 s.	
Unes tovalles	1563			169	5 s.	
Unes tovalles molt usades	1563			169	5 s., 8 d.	
Unes tovalles dolentes	1563			169	2 s., 6 d.	
Dues stovalles de companya, dolentes	1563			170		Sala
Set tovalles, ja usades	1563			171		Recambra
Dues stovalles ja usades	1563			172	8 s.	
Unes stovalletes, llistades de blau, per a la	1563			172	5 s.	

companya						
Unes estovalles ja molt servides	1563			172	1 s., 8 d.	
Unes stovalles gasconines	1563			172	8 s., 6 d.	
Unes stovalles llistades de blau	1563		Llistes	172	4 s., 2 d.	
Unes stovalles gasconines	1563			172	8 s.	
Unes stovalles	1563			172	6 s.	
\Quatre/ estovalletes llistades de blau, de estopa	1564	Estopa	Llistes	176		Entrada
Set tovalles comunes, molt usades	1568			177		Cambra del difunt

22.2 Bancal

A l'edat mitjana ja hi havia algunes diferències dialectals en el català. Moltes de les diferències eren degudes a la més gran o més reduïda influència del substrat de llengua àrab; això fa que als documents de Lleida trobem alcócera (o cócera) o alcorsí, per exemple. Al costat d'aquestes diferències, en trobem d'altres que potser no depenen del substrat lingüístic precomtal. És així en el cas de bres i bressol o també en el cas del mot bancal. Aquesta paraula a la Catalunya oriental tenia un significat i a la de ponent un altre. Mentre als documents per exemple de Berga era un moble a Lleida era un teixit que es col·locava sobre els mobles; moltes vegades era un teixit decorat i car.

A continuació copiarem alguna de les referències més interessants de la taula completa que hem inclòs al final de l'apartat, atesa la seva longitud:

Objecte: bancal	Data	Material i decoració	Núm.	Preu	Situació
Altra bancal ab rodes e ab senyal del compta d'urgell	1376	Senyal del comte d'Urgell; rodes	11		Recambra
Dos bancals de seure, de bora, la i listat, l'altre scaquat	1399	Borra, llistat, escacat	48		Recambra on és la privada
Hun banqual, ab títols: "an seré leal"	1482	Lletres	103		Cambra
Hun bancal de sobre taula	1465		93	10 s.	
Hun bancal vert, de raz, ab fullatges	1474	Verd, d'arràs, fullatges	97		Cambra del difunt
Dos draps, dits banquals, ab figures, ab la forradura blanqua, foren judicats	1523	Figures	142	8 ll.	
Altre bancal, ab cinch rodes, ya dolent	1529	Rodes	145		Cambra

D'acord amb les dades que trobem esmentades als inventaris i encants de Lleida, podem esmentar les característiques següents dels bancals:

- Trobem bancals al llarg dels tres segles estudiats. El primer cop que són documentats és l'any 1345 (doc. 3) i la darrera vegada l'any 1563 (doc. 172).

- Els bancals podien ser de colors i tenir decoracions diverses. Bàsicament podem esmentar les següents:

Decoració	Núm. del document	Primera data en què és esmentat
Arbres	26	1388
Armes (heràldiques)	112	1483
Barres	100	1478
Brots	102	1481
Conill	71	1460
d'Arràs	120	1492
de Flandes	141	1523
de Lió	137	1521
de Tornay	133	1518
Escacat	48	1399
Figures	13	1377
Flors de lis	103	1482

Fullatges	97	1474
Lleons	103	1482
Llistes	3	1345
Meitadat	22	1387
Mussol	71	1460
Obra morisca	103	1482
Ondes	103	1482
Rams	62	1408
Rodes	11	1376
Roses	48	1399
Senyal (heràldica)	11	1376
Títols (paraules)	103	1482
Vairat	54	1393
Viat	161	1559

- Gairebé sempre els bancals es posaven sobre les taules. Trobem per exemple: "*una taula de pi, ab dos petges, ab un bancal desobre*" (doc. 154, any 1552), "*lo banqual de cobrir la taula*" (doc. 133, any 1518). Hi ha però algunes excepcions. Trobem alguns bancals per a seure (doc. 48) o que eren situats sobre un arquibanc (doc. 110) o sobre una caixa de fusta (doc. 154). Hi ha casos més sorprenents, com el "davantllit" de bancal (doc. 149), l'escon que tenia un bancal que li feia de respatller (doc. 137), el bancal que era entorn d'un llit (doc. 133) o el bancal dolent que ja no servia per res més de bo que per a cobrir la pasta (al pastador, certament; doc. 133, any 1518).

- Trobem els bancals sobretot a la sala i a la cambra. També en trobem a l'estudi i a la recambra. Fins i tot, però, n'hi havia a la cuina, al porxo, al celler o, com acabem de veure, al pastador.

- El preu dels bancals que foren venuts als encants podia variar molt. Des de només 8 diners fins a 8 lliures. Certament, són els dos extrems. Els bancals podien ser de moltes menes, de moltes procedències i amb uns estats de conservació molt diversos. El normal és que els barats costessin de 2 a 5 sous. La majoria valien, de segona mà, de 10 a 15 sous. N'hi havien alguns de més bons que podien també valdre per exemple 26 o 27 sous o fins i tot 32 sous. El bancal que fou venut per 160 sous (les 8 lliures) devia ésser excepcional.

La iconografia ens permet de veure alguns bancals excepcionalment ben dibuixats. La bellesa i el detallisme de les imatges (gairebé semblen que siguin fotografies) gairebé no necessita paraules. El primer exemple són diverses fotografies tretes de l'obra *Gerro amb flors* de Hans Memling (fig. 22.28).

Fig. 22.28. Hans Memling, Gerro amb flors, c. 1490. Museu Thyssen-Bornemisza, Madrid[52]

Fig. 22.29. Hans Memling, Gerro amb flors, c. 1490. Museu Thyssen-Bornemisza, Madrid (detall)

[52] Foto: http://www.museothyssen.org/thyssen/ficha_obra/69

Fig. 22.30. Hans Holbein el Jove, El mercader Georg Gisze, 1532. Staatliche Museen zu Berlin[53]

El segon exemple és un detall del retrat del mercader de Gdansk Georg Gisze (fig. 22.30). El conjunt d'objectes que hi ha damunt del bancal que cobreix la taula mostren el seu rang, la seva manera d'actuar i les seves qualitats. Ara, a nosaltres, ens crida l'atenció el bancal d'origen segurament oriental, representat també amb una gran cura, com en el cas precedent. Cal confessar que segurament la immensa majoria dels que trobem a Lleida en aquesta mateixa època no eren pas tan luxosos i no devien ser tan cars com degué ser aquest.

Fig. 22.31. Pedro Berruguete, Milagro de San Cosme y San Damián, c. 1450-1499, Museu: Antiga Col·legiata Covarrubias (Burgos)

[53] Font: http://www.wga.hu/html_m/h/holbein/hans_y/1535/2gisze.html

Els exemples es podrien estendre i ampliar enormement. La pintura del final del segle XV i la de l'inici del Renaixement són testimoni d'allò que dieun els documents escrits. Pedro Berruguete a l'escena del miracle de sant Cosme i sant Damià ha cobert un banc amb un bancal vermell amb un coixí al damunt (fig. 22.31). I el pintor italià Vittore Carpaccio, a l'escena del Somni de santa Úrsula, cobreix també amb aquest tipus de teixit una tauleta petita que forma part del mobiliari de la cambra (fig. 22.32). Hi veiem una mena de bancal amb flocadura que cobreix la taula rectangular que hi ha al costat de l'armari. A la cambra predominen els tons vermells

Fig. 22.32. Vittore Carpaccio, El somni de santa Úrsula, c. 1495, Venècia, Gallerie dell'Accademia (detall)[54]

Annex: els bancals a Lleida als segles XIV-XVI (segons els inventaris i encants conservats a l'ACL)

Objecte: Bancal	Data	Material i decoració	Núm.	Preu	Situació
I bancal a seynal real	1345	Senyal reial	2		Sala
I banqual listat	1345	Llistat	3	2 s., 1 d.	
I banqual poquet	1345		3	8 d.	
V bancals ab son se<n>yal. Un bancal blau	1345	Senyal, blau	8		Estudi
II bancals verts.	1345	Verd	8		Estudi
Un bancal veyll, ab vayres	1376	Bigarrat	11		Recambra
Altra bancal ab rodes[55] e ab senyal del compta d'Urgell	1376	Senyal del comte d'Urgell; rodes	11		Recambra
Un bancal, ab diverses figures, pèl ras	1377	Figures	13		Sala major
Dos banchals	1377		13		
I banqual ho seti mitadat[56]	1387	Meitadat	22		Sala
Un banqual, ab listes vermeyles e	1387	Llistes vermelles,	22		Cambra contigua

[54] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/c/carpacci/1ursula/index.html
[55] Cal pensar que hi havia representades dues rodes o rotllanes. Amb relació a moltes catifes també es fa esment de les rodes que hi havia dibuixades.
[56] Meitadat: amb la meitat d'un color i l'altra meitat d'un altre. DCVB.

grogues e blanques e vermeyles		grogues i blanques			
I foguerać de ferre, I bancalaç, I talecó,[57] I troç de vànova, e altres frasques, les quals eren de pocha valor	1387		23	3 s., 9 d. barcelonesos	
I banchal ab listes vermeyles	1387	Llistes vermelles	23	0,5 florins	
I banchal oldà, ab listes verdes, grogues e vermeyles	1387	Llistes verdes, grogues i vermelles	23	21 s., 1 d. barcelonesos	
I banchal vayrat, ab arbres	1388	Bigarrat, arbres	26		Cambra
I banqual vermeyll, listat de groch e de blau.	1392	Vermell, llistat de groc i de blau	29		
Un banchal vermell, ab listes groges e blaves, ab senyal de roch	1392	Vermell, llistes grogues i blaves, senyal	30	22 s., 6 d.	
II bancals vayrats	1393	Bigarrat	33		Cambra major del difunt
I banchal escaquegat, ab listes vermeylles, blaves e gorgues	1393	Escacat, llistes vermelles, blaves i grogues	34	16 s., 6 d.	
II banchals verts, ab senyal d'àguila	1393	Verd, senyal	35		Cambra
Un bancal de vert, ab roses groses	1399	Verd, roses	48		Recambra on és la privada
I pareyl de bancals, listat de groc e de morat	1399	Llistat, groc i morat	48		Recambra on és la privada
Dos bancals de seure, de bora, la I listat, l'altre scaquat.	1399	Borra, llistat, escacat	48		Recambra on és la privada
I bancal vert, ab tres senyals de rosa	1399	Senyals	49	15 s.	
I bancal ab listes morades e grogues e blanques	1399	Llistes morades, grogues i blanques	49	6 s., 1 d.	
I altre bancal d'aquella color matexa	1399	Llistes morades, grogues i blanques	49	4 s.	
I bancal de pocha valor, de listes blaves.	1399	Llistes blaves	50		
I bancal, ab senyal de [...], oldà	1399		51		Sala
I banchalaç de seure, de poca v[alor]	1399		51		Cambra
I banchal vert, ab son senyal de Comes	1399	Senyal	51		Botigueta
I bancal vert, tot squexat	1399	Verd	52	3 s.	
I banqual vayrat, bell	1393	Bigarrat	54	32 s.	
Un banqual vert, ab senyals de ram	1408	Senyal de ram	62		Cambra pintada
IIIes banquals oldans, verts	1441	Verd	65		Cambra
Dos bancals de senyals de Vilanova, de lana negra	1460	Senyals, llana negra	71	33 s.	
Altres dos bancals verts, ab brots hi ab hòmens qui tenen spases ab ses dames, ha-y, en la hu, hun muçol hi, en l'altre, un conil	1460	Verds, figures, mussol, conill	71	52 s., 6 d.	
Altre parell de bancals ab listes grogues e vermelles, no molt grans	1460	Llistes	71	10 s., 2 d.	
Hun bancal a manera de vayrat	1460		71	10 s., 1 d.	
Hun banqual, listes grogues e vermelles	1463	Llistes grogues i vermelles	79		Cambra del difunt
Hun banqual esquinçat	1463		80	3 s., 9 d.	
Hun banqual ample, de moltes colors, obra de Aragó	1463	Bigarrat	80	8 s.	
Hun banqual de diverses colors, ja oldà	1463	Bigarrat	80	6 s.	
Dos bancals de poca valor, d'Aragó, lo hun ab listes vermelyes e grogues e l'altre ab listes negres	1463	Llistes	81		Cuina
Un bancal, ab listes grogues e vermelles	1463	Llistes	82		Cambra
Altre bancal de diverses colors, de pocha	1463	Bigarrat	82		Cambra

[57] Devia ésser un talec petit. Talec: sac relativament petit, però de tela millor que la dels sacs normals, per a dur diners, menjar individual o altres coses de poc embalum. DCVB. Vegeu taleca al DECLC, VIII, 226. A Mallorca trobem que s'esmenta en un inventari de la casa d'una vídua "*tres talequets de tenir oregan e puliol*", unes plantes aromàtiques. M. BARCELÓ, *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval (part forana)*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1994, p. 80.

vàlua					
Dos banchals de llana, ab listes grogues e vermelles	1463	Llistes, llana	83	13 s.	
Altre banchal de llana, ab listes grogues e vermelles	1463	Llistes, llana	83	5 s., 6 d.	
Hun bancal de sobre taula	1465		93	10 s.	
Dos banquals listats, ab listes tenades e negres	1468	Llistes de colors de vi i negre	95		
Un parell de bancals ab listes amples, grogues e vermelles e altres obres menudes; la un més larc [llarg]que·l altre	1472	Llistes	96		Cambreta
Un bancal, tot \de/ listes burelles, vermelles, grogues e blanques, stretes	1472	Llistes	96		Cambreta del cap de la sala
Altre bancal de listes vermelles e grogues, amples	1472	Llistes	96		Cambreta del cap de la sala
Un bancalet de diverses listes, molt oldà	1472	Llistes	96		Cambra del difunt
Hun bancal vert, de raz, ab fullatges	1474	Verd, d'Arràs, fullatges	97		Cambra del difunt
Dos pexells e dos bancals.	1478		99		Sala
Una flassada blancha, ab listes vermelles e verdes, e \tres/ bancals sotills, ab barres grogues e vermelles, a ell mateix	1478	Llistes, barres grogues i vermelles	100	9 s., 1 d.	
Dos banqualets, de tenguda de dues alnes e miga quada hu	1481		102		Sala
Un altre banqual tot squexat	1481		102		Cambra de la sala
Hun banqual de listes tenades y negres, oldà	1481	Llistes de colors de vi i negre	102		Cambra de la sala
Un banqual de miga lana, tot squexat	1481	Llana	102		Cambra de la sala
Dos banquals ab brots, tots squinçats, ab brots	1481	Brots	102		Estudi
Dos banquals obra morisqua, nous	1482	Obra morisca	103		Entrada del celler
Hun banqual, listat de groch, vermell e vert	1482	Llistes grogues, vermelles i verdes	103		Cambra del difunt
Hun banqual, barrat de vermell e groch	1482	Barres vermelles i grogues	103		Sala major
Hun banqual, ab títols: "an seré leal"	1482	Lletres	103		Cambra
Hun bancal, ab flos de lir e leons, de diverses colós	1482	Flors de lis i leons	103		Entrada del celler
Altre bancal ab listes vermelles e blanques, ab hondes negres	1482	Llistes i ondes	103		Entrada del celler
Altre semblant	1482	Llistes i ondes	103		Entrada del celler
Dos banquals obra morisqua, nous	1482	Obra morisca	103		Entrada del celler
Hun bancal, ab senyal de ocells, ab barres	1482	Senyals i barres	103		Cambra del difunt
Dos bancals	1482		104	30 s.	
Dos bancals de raç	1482	d'Arràs	104	15 s., 6 d.	
Hun bancal	1482		104	7 s.	
Hun bancal morisch	1482	Morisc	104	6 s., 8 d.	
Una taula de tres peces, de pi, ab sos petges, ab hun banqual listat groch, blau e blanch e vermel, molt oldà	1482	Llistes grogues, blaves, blanques i vermelles	105		Cuina
Quatre banqualls, la hu ab listes grogues, blanques, negres, vermelles	1482	Llistes	105		Sala
L'altre ab listes groges e vermelles, e altre banqual semblat mateix	1482	Llistes	105		Sala
Altre banqual ab listes groges, negres e blanques e vermelles	1482	Llistes	105		Sala
Altre banqual ab listes vermelles, groges, blaves e blanques	1482	Llistes	105		Sala
Hun altre banqual, semblant als damunts dits	1482	Llistes	105		Sala
Hun banqual de miga lana, listat de vermell e negre, molt dolent	1482	Llistes, llana	105		Cambra de la sala
Dos banqualls, la hu dolent e l'altre <ab> listes blaves e grogues	1482	Llistes	107	3 s.	
Altre banqual	1482		107	3 s., 6 d.	

Hun banqual listat	1482	Llistes	107	6 s.	
Hun banqual	1482		107	4 s., 6 d.	
Hun vayrat[58], a mestre Granyó	1482		107	2 s.	
Hun banqual listat, dolent	1483	Llistes	109		Recambra
Hun banqualet sobre lo arquibanch	1483		110		Cambra del difunt
Hun bancal, de grog e vermell e blanch.	1483	Groc, vermell i blanc	110		Perxe
Altre bancal de raç, ab dues ymages, e armes de Cardona	1483	Imatges i armes heràldiques	110		Perxe
Hun banqualet, ab una figura al mig	1483	Figura	111		
Hun bancal de armes reals	1483	Armes heràldiques	112	8 d.	
Hun bancalaç	1483		113	8 d.	
Hun bancal de drap de raç, tot lo camp vert, ab fullatges e·ls brins coronats	1488	Drap d'Arràs	117		Cambra
Hun bancal ab listes verdes, grogues e de diverses colors	1488	Llistes	117		Sala
Hun bancal de raz, ab reys coronats	1488	d'Arràs, reis coronats	118	10 s.	
Una taula de mengar, ab sos peus, e bancal pintat	1488	Pintat	118	5 s.	
Dos banqualls listats de listes blaves, blanques e vermelles, e l'altre banqual de raç, tot squexat, e hun altre banqual molt dolent, listat de blau, blanch e vermell	1492	Llistes; d'Arràs	120		Sala de la casa del difunt
Dos ho tres banquals listats, guastats, e hun cobertor listat, vermell e grog	1492	Llistes	121	6 s., 6 d.	
Dos tanquaportes molts vells e squexats e hun banqualaç, tot squexat	1492		121	3 s.	
Tres bancalls, los dos blanchs e vermells, e tres [tercer] blanch, vermell e blau; hi aquest és de raç	1500	d'Arràs, blancs, vermells, blaus	123		
Dos bancals blanchs, ab vetes de burell	1500	Blancs	123		Entrada de la cambra
Hun bancal e dos sachs dolents	1500		123		Cambra dalt
Hun banqual de brots	1504	Brots	125		Cambra al cap de la sala
Altre banqual barrat, ab les bar<r>es verdes y groges, ga vel	1504	Barres	125		Cambra al cap de la sala
Altre banqual groch, ab listes vermeles, ga oldà	1504	Llistes	125		Cambraal cap de la sala
Hun banqual de brots, bo	1504	Brots	125		Cambraal cap de la sala
Altre banqual de brots, bo	1504	Brots	125		Cambra al cap de la sala
Hun banqual de diverses colós	1504	Bigarrat	125		Cambra del difunt
Hun banqual per a cobrir la taula, listat de vermel, dolent	1504	Llistes	125		Perxe dela cuina
Hun banqualet dolent	1504		125		Cuina
Hun bancal de brots	1504	Brots	126	14 s.	
Hun altre bancal de brots, semblant	1504	Brots	126	15 s.	
Hun bancal de brots	1504	Brots	126	13 s.	
Dos bancals, barrats de diverses colós	1504	Barres	126	6 s.	
Hun bancal, de diverses colós e obres	1504	Bigarrat i diverses obres	126	4 s., 8 d.	
Dos bancals, la hun barrat de groch e vermell, l'altre barrat de diverses colós	1504	Barres	126	9 s.	
Hun bancal vell, barrat de diverses colós	1504	Barres	126	1 s., 6 d.	
Hun artibanch ben dolent, ab hun banqualàs ben dolent	1507		128		Recambra
Hun banqual, barrat, ab listes blanques, blaves y vermeles	1507	Barres i llistes	128		Cambra de la sala

[58] Vairat: cobertor de llit de diversos colors. En un document de Santa Coloma de Queralt, de l'any 1402: "*Un lit de posts ab sa màrfega, matalaff, dos lançols, una guenga oldana, un vayrat oldà*". DCVB.

Tres banquals, la hu de brots, los dos de obres morisques, de stam tres[59]	1510	Brots, obra morisca, estam	131		Estudi del defunt
Hun banqual de brots, de pinzel	1510	Brots, de pinzell	131		Cambra del cap de l'escala
Dos banquals barats, grochs y vermels, dolents	1510	Barrats	131		Cambra del cap de l'escala
Hun banqual dolent, ab listes vermeles	1510	Llistes	131		Cambra de la cuina pintada
Dos bancals grochs e vermels, dolents	1510	Groc i vermell	131		Cambra
Hun banqual dolent	1518		133		Cambra que dien del mig
Lo banqual de entorn del lit	1518		133		Cambra
Lo banqual de cobrir la taula	1518		133		Sala
Hun banqual de lana y estopa, bar<r>at	1518	Llana, estopa, barres	133		Sala
Dos banquals de Tornay, cosits andós	1518	De Tornay	133		Cambra
Hun banqual dolent, ab senyals de roses	1518	Senyal de roses	133		Guarda-roba
Hun bancal dolent, de listes negres y groges, de lana, per a cobrir la pasta	1518	Llana, llistes	133		Pastador
Dos bancals listats, ja servits	1518	Llistes	134		Cambra en la sala
Huna taula ab petges, ab hun bancal dolent	1518		134		Cuina
Hun bancal, obrat de colors	1518	Obrat	134		Cambra
Hun altre bancal, tanbé obrat	1518	Obrat	134		Cambra
Hun altre <bancal>, tanbé obrat	1518	Obrat	134		Cambra
Hun altre, groc y vermell	1518	Groc i vermell	134		Cambra
Dos banchals ab listes	1518	Llistes	135		Cambra de parament
Banqual dolent	1521		137		Cambra del difunt
Un scan, ab un bancal per respallera	1521		137		Cuina
Un bancal de alió[60]	1521	De Lió	137		Cambra a prop de l'estudi
Una taula ab sos petges cuberta, ab un bancal	1521		137		Cambra de la tia
Un bancal de alió	1522	De Lió	138	27 s., 6 d.	
Un bancal barragà	1522		138	12 s.	
Un bancal de alió, dolent	1522	De Lió	138	5 s., 2 d.	
Un sach dolent y un tros de bancal dolent ab un tros de vànova	1522		138	2 s., 6 d.	
Un bancal de la sala	1522		138	15 s.	
Un bancal sotil dels fluxos, de Flandres	1523	De Flandes	141		Sala
Un bancal d'alió[61] per davantlit	1523	De Lió	141		Cambra del difunt
Un bancal usat, de alió	1523	De Lió	141		Sala
Un bancal d'alió, ben oldà	1523	De Lió	141		Cambra del difunt
Dos draps, dits banquals, ab figures, ab la forradura blanqua, foren judicats	1523	Figures	142	8 ll.	
Hun bancal molt oldà, de diverses colós, fonch judicat	1523	Bigarrat	142	4 s. [estimació]	
Un bancal petit	1527		143		Cambra del defunt
Un bancal de alió	1527	De Lió	143		Cambra del defunt
Un bancal vell	1527		143		Cambra del defunt
Un bancal de alió, tot nou	1527	De Lió	143		Estudi
Un lit de posts, ab tres matalaços, una vànova e un bancal	1527		143		Recambra de l'estudi
Un banqual de taladures de sastre, dolent	1529		144		Cambra de la tia
Un bancal de brots, oldà	1529	Brots	144		Cambra del difunt
Un bancal molt vell	1529		145		Cambra de la carrera
Un bancal ab uns leons, molt usat	1529	Lleons	145		Altra cambra
Altre bancal de brots y animals, ya vell	1529	Brots i animals	145		Altra cambra

[59] Lectura dubtosa.
[60] Cal pensar que devia ésser de Lió, a França.
[61] Probablement amb relació a la ciutat francesa de Lió.

Altre bancal de brots, vel	1529	Brots	145		Altra cambra
Altre bancal de presonatges, vel	1529	Personatges	145		Altra cambra
Altre bancal, ab cinch rodes, ya dolent	1529	Rodes	145		Altra cambra
Una tauleta quadrada, ab son petge, ab un bancal vert de brots	1529	Verd, brots	146		Cambra de miga scala
Un bancal sobre dita taula, listat de moltes colors	1529	Llistes	146		Sala
Un taulell ab dos petges de fust, ab un bancal de colors, listat	1529	Llistes	146		Sala
Dos banquals servits	1536		148		Cambra del difunt
I davantlit de banqual, dolent.	1539		149		Recambra de la saleta
I bancal de listes groges y vermelles, usat	1539	Llistes	149		Cambra que està a la algorfa
I bancal de brots, ab huns scuts de armes, de podadora[62]	1539	Brots, escuts	149		Cambra que està a la algorfa
Hun bancal dolent	1545		150		Cambra
Set bancals de diverses colors	1545	Bigarrat	150		Cambra
Un bancal de taula aldà [oldà]	a1550		151		Cambra
Un bancal de listes	1550	Llistat	152		Cambra del difunt
Un altre bancal de listes, francès	1550	Llistat	152		Cambra del difunt
Un bancal	1550		153	18 s.	
Un bancal	1552		153	12 s.	
Un bancal dolent	1552		153	3 s.	
Una taula de pi, ab dos petges, ab un bancal desobre	1552		154		Sala
Altra caxa de fusta, ab son cubertor, sens pany ni clau, molt vella, ab un bancal molt vell desobre	1552		154		Sala
Un bancal, llistat de diverses colors	1552	Llistes	155	8 d.	
Un taulell de noguer, ab dos petjes, \cubert ab/ un bancal llistat	1559	Llistes	160		Recambra o estudi
Un bancal llistat	1559	Llistes	160		Recambra o estudi
Dos bancals, lo hu de estam, ab llistes blanques grogues, vermelles y de diverses colors, y l'altre grosser de llana, ab llistes de diverses colors, mig usats	1559	Llistes, estam, llana	161		Rebotiga
Un bancal de llana, llistat, dolent	1559	Llana	161		Celler del vi blanc
Un bancalet de mija llana, viat[63]	1559	Llana, viat	161		Celler del vi blanc
Una tauleta de pi ab sos petges, ab un bancal llis, tot damunt	1562		162		Sala
Un banqual ya servit	1562		163	2 s., 6 d.	
Un bancal ya molt dolent	1562		167	13 s.	
Una tauleta de pi ab un petge, ab un bancalet damunt, llistat, vell	1563	Llistes	168		Saleta
Un bancal francès, listat	1563	Llistes	168		Cambra
Un bancal llistat, molt usat	1563	Llistes	169	9 s.	
Un tros de bancal llistat	1563	Llistes	169	3 s.	
Un taulell llarch de pi, ab dos petges, y demunt ell un bancal llistat, sobre lo qual foren trobats los Testuals en leys y cànones, los de leys de forma mayor y los de cànones de forma menor	1563	Llistes	171		Cambra o estudi
Un taulell llarch, de pi, ab un bancal llistat, molt dolent	1563	Llistes	172	10 s., 6 d.	

[62] Podadora: coltell corbat per a podar. DCVB.
[63] Viar: ratllar, fer ratlles de diferent color, sobretot a una roba. DCVB.

22.3 Obra de Mèlica

La terrissa anomenada als document de Mèlica o de Màlica correspon a allò que en arqueologia rep el nom de ceràmica amb "reflexos metàl·lics", que en principi s'ha identificat amb la ceràmica del taller de Manises, al País Valencià. La informació que trobem a la documentació consultada és força notable. D'entrada podem dir que mostra la difusió d'aquest tipus de terrissa per les terres de Lleida, tal com de fet ja han demostrat les fonts arqueològiques. A continuació inclourem la taula, sencera, de tots els esments que es fan en els inventaris i encants dels segles XIV -XVI conservats a l'ACL. Les dades incloses en aquesta taula ens permetran de comentar diverses coses. Després de fer això, veurem diverses pintures d'aquesta època on es representen aquests objectes. És interessant d'assenyalar que, en aquest cas, la majoria dels exemples provindran de retaules catalans.

Objecte: Obra de Mèlica	Data	Objecte	Núm.	Preu	Situació
Tres greals de terra, de obra de Mèlicha	1387	Greal	24		Sala
XIII peces de terra, de obra de Mèlica	1399		50		
Iª alfabergera de Mèlica	1399	Alfabergera	53		
Iª pexelleta de Mèlica ab ses armelles	1403	Pitxelleta	58		Recambra
III greals de Mèlica, la Iª scantellada	1403	Greal	58		Recambra
I librell sive conqua de obra de Mèlica	1403	Llibrell o conca	58		Recambra
Un bací de Mílicca	1403	Bací	59		Recambra
III greal<s> de terra \de Mèlica/, emverniçats	1403	Greal	60	1 s..	
I librel ab una cantareleta d'obra de Mèlica	1403	Cantarelleta	60	1 s., 2 d.	
Dos greals, hun trencat, altre de Mèlica	1460	Greal	70		Cuina
Dits sis sedaços, ab dos cantarelles o confiteres de Mèlicha	1460	Cantarella o confitera	71	3 s., 2 d.	
Dues confiteres de obra de València, de terra	1460	Confitera	71		
Hun plat de terra de Mèlicha	1460	Plat	71		
Cinch plats grans e cinch petits, de Mèlica	1462	Plat	75		Sala
IIII plats de Mèlica	1462	Plat	75		Cambra
Sis scudelles e sis platerets petits, de Mèlica	1462	Plateret	75		Cambra
Quatre plats de Màliqua, dos grans e dos migancés	1463	Plat	80	6 s.	
Quatre plats de Màlica, scudeles e altra obra de terra, trencada	1463	Plat	80	4 s., 11 d.	
Quatre scudeles de Mèlica	1463	Escudella	81		Cambra de la cuina
Dos plats de Mèlica, lo hun és trenquat	1463	Plat	81		Cambra de la cuina
Hun refredador de Mèlica, obra de València	1463	Refredador	81		Estudi
Dos plats grans, obra de València	1463	Plat	81		Estudi
Hun bací de obra de València	1463	Bací	81		Estudi
Dues scudeles miganceres, de Mèlica	1463	Escudella	81		Estudi
Hun tinter pla, de terra de Mèlica	1463	Tinter	81		Estudi
Una scudela gran, obra de València, ab senyal de cervo	1463	Escudella	81		Estudi
Una todonera e dos grealets de Mèliqua	1463	Grealet	87		Cuina
Greal de Mèlicha	1463	Greal	87		Cuina
Un pexellet petit, de Mèliqua	1463	Pitxellet	87		Cuina
Dues anpolles, hun broqual e una taça bisbal, de vidre, hun got de Mèliqua e hun barralet de	1464	Got	90		Sala

vidre					
Deu escudelles de Mèlica	1464	Escudella	90		Sala
Quatre plats de Mèlica	1464	Plat	90		Casa de la palla
Dos plats de Mèlica	1464	Plat	90		Casa de la palla
Dos plats de Mèlica	1464	Plat	91	9 d.	
Huna greala de Mèlica	1464	Greala	91	8 d.	
Hun pot \e hun got de Mèlica/ e una escudella per a sagnar	1464	Got	91	4 d.	
Tres plats de Mèlica	1472	Plat	96		Cuina
Tres \pots/ pintats, obra de Mèlica	1472	Pot	96		Sala
Una todonera petita, obra de Mèlica, ab son cobertor	1472	Todonera	96		Sala
Deu scudelles de terra, obra de Màlicha	1472	Escudella	96		
Dues tudoneres grans, que són quatre peces, la una peça sportellada,[64] obra de Màlica.	1472	Tudonera	96		Cambra del difunt
Sis scudelles e cinch plats, de Mèlica	1474	Escudella	97		Cuina
Hun plat gran, de Mèliqua	1474	Plat	97		Cuina
Dues escudelles platerades, de Mèliqua	1474	Escudella	97		Cuina
Una librella de Mèliqua	1474	Llibrella	97		Cuina
Nou pesses de Màliqua, ço és cinch plats e dues scud<ell>es platerades e hun plat gran e huna libereretа, e més dos pitxells de ter<r>a	1474	Plat, escudella, pitxell	98	3 s., 7 d.	
Sis scudeles de Mèliqua e hun plat	1474	Escudella	98	1 s., 6 d.	
Cinch plats de Mèlicha, los dos pregons com a scudelles	1478	Plat	99		Sala
Tres plats grans de Màlicha	1478	Plat	99		Recambra
Una gresoleta de Mèlicha	1478	Gresola	99		Recambra
Cinch plats de Mèliqua e unes scudelles fondes	1478	Plat	100	4 s., 6 d.	
Dos plats grans e dos petits e una scudella de Mèlicha	1478	Escudella	100	1 s., 4 d.	
Dos plats grans e una scudella gran e tres plats pregons, tot de Mèlicha	1478	Plat	100	1 s., 8 d.	
Una piqueta de obra de València e huna setreta petita, com a canadella de dita obra	1478	Piqueta, setreta	100	1 s., 8 d.	
Dos petchels de obra de Mèliqua	1482	Pitxell	103		Sala major
Sis plats, de terra de Mèliqua	1482	Plat	103		Cuina
Dues pichelles de Mèliqua	1482	Pitxella	104	3 s.	
Una pichella de Mèliqua	1482	Pitxella	105		Cambreta
Miga dotzena de plats de Mèliqua	1482	Plat	105		Cuina
VII plats de Mèlica, platerats	1482	Plat	105		Sala
Deu plats de Mèlica, plans	1482	Plat	105		Sala
Dos plats de Mèliqua e una scudella cubertorada	1482	Plat	107	1 s., 4 d.	
Una cetra de terra de Mèlica	1482	Setra	107	1 s., 4 d.	
Quatre plates de Mèliqua	1483	Plata	109		Cuina
Dues peces de todoneres, de Mèliqua, de la sort menor	1483	Tudonera	110		Estudi
Hun reffredador de Mèliqua, gran	1483	Refredador	110		Estudi
Huna cetra de aquella matexa obra [de Mèliqua]	1483	Setra	110		Estudi
Hun plat de Mèliqua, ab hun ocell	1483	Plat	110		Estudi
Tretze scudelles de Mèliqua ab senyal de Alb<esa>	1483	Escudella	110		Recambra
Scudelles petites, nou, ab lo mateix senyal	1483	Escudella	110		Recambra
Tres plats platats, ab lo dit senyal	1483	Plat	110		Recambra
Huyt plats ab lo dit senyal	1483	Plat	110		Recambra
Dos petchés ab lo dit senyal	1483	Pitxer	110		Recambra
Hun lavamans ab lo dit senyal, tot de Mèliqua	1483	Rentamans	110		Recambra
Hun plat de la forma migana, ab lo dit senyal	1483	Plat	110		Recambra
Altre plat de la forma petita, ab arol de "Ave Maria", ab hun moxó	1483	Plat	110		Recambra
Hun reffredador, del senyal mateix	1483	Refredador	110		Recambra

[64] Esportellat: amb la vora trencada. DCVB.

Hun lavamans de Mèliqua	1483	Rentamans	110		Recambra
Dos plats de Mèliqua	1483	Plat	110		Cuina
Hun lavamans de Mèliquae una cetra	1483	Rentamans	112	5 s., 6 d.	
Dos plats de Mèliqua	1484	Plat	114	6 d.	
Quinze scudeles de Mèlica	1487	Escudella	116		Cuina
Quatre plats de Mèlica	1487	Plat	116		Cuina
Hun potet de Mèliqua	1492	Potet	120		Cambra del difunt
Hun plat de Mèliqua, gran	1492	Plat	120		Cambra
Dos scu<de>les de Mèliqua	1492	Escudella	120		Cuina
Un tinter de terra de Mèliqua e hun stoig de orinal	1492	Tinter	121	6 d.	
Una fruytera pintada, de vidre, et un plat gran, de Mèliqua	1492	Plat	121	6 s., 6 d.	
Hun potet de Mèliqua	1492	Potet	121		
Hun tinter de Mèliqua	1504	Escudella	125		Cambra del difunt
Set escudelles de Mèlicha.	1504	Escudella	125		Cuina
Dues escudelles de Mèlica	1504	Escudella	125		Cuina
Una escudela de Mèlica, enplaterada	1504	Escudella	125		Cuina
Tres ansiameres de Mèlica	1504	Enciamera	125		Cuina
Hun plat de Mèlica, gran	1504	Plat	125		Cuina
Sis plats de Mèlica, comuns	1504	Plat	125		Cuina
Cinch plats de Mèlica, comuns	1504	Plat	125		Botigueta
Dos platerets petits, de Mèlica	1504	Platet	125		Botigueta
Dues ansiameres de Mèlica, petites	1504	Enciamera	125		Botigueta
Una ansiamera de Mèlica, gran	1504	Enciamera	125		Botigueta
Dues escudelles de Mèlica	1504	Escudella	125		Botigueta
Dues escudelletes de Mèlica	1504	Escudellata	125		Botigueta
Hun pot de Mèlica	1504	Pot	125		Botigueta
Tres scudelles, hun plat gran de Mèliqua, una ansiamera, una scudela platerada, quatre plats, altra ansiamera	1504	Plat	126	2 s., 8 d.	
Tres capcetes e una pixelleta de Mèliqua, esportelada	1504	Pitxelleta	126	8 d.	
Una escudela de Mèliqua	1504	Escudella	126	2 d.	
Hun tinter de Mèliqua	1504	Tinter	126	4 d.	
Set plats de Mèliqua	1504	Plat	126	2 s., 8 d.	
Sis escudelles de Mèliqua	1504	Escudella	126	1 s.	
Tres ansiameres de Mèliqua	1504	Enciamera	126	1 s	
Una cetreta de Mèliqua, petita	1507	Setra petita	128		Recambra
XV plats de Mèliqua	1507	Plat	128		Cuina
Nou escudelles de Mèlica	1507	Escudella	128		Cuina
Una cetra de Mèliqua	1507	Setra	128		Recambra
Hun plat y una scudela de Mèlica, obrades de diverses colós	1510	Plat, escudella	131		Cambra del difunt
Moltes scudeles, plats de Mèlica, cullés	1510	Plat	131		Cambra del difunt
Hun plat de Mèlica gran, trencat	1510	Plat	131		Cuina
Plats y scudelles de Mèlica, per al servey de casa	1510	Plat, escudella	131		Cuina de fora
Tretse plats de Mèlica	1518	Plat	133		Cuina
Deu escudeles de Mèlica	1518	Escudella	133		Cuina
Quatre plats de Mèlica	1518	Plat	133		Rebostet de la cuina
Hun gresalet de Mèlica	1518	Gresal petit	133		Recambra de la cambra de la senyora
Dotse plats de Mèlica	1518	Plat	133		Rebost
Hun plat gran, de Mèlica	1518	Plat	133		Rebost
Dos pechellets valencians, de Mèlica	1518	Pitxell petit	134		Recambreta
Dos plats de Mèlica, mijansés, de donar ayguamans	1518	Plat	135		Cambra del senyor
Sinch plats grans, de Mèlicha	1518	Plat	135		Cuina
Dues copes o codonyeres de Mèlicha	1518	Copa	135		Cuina
Dues cetres de Mèlicha	1518	Setra	135		Cuina
Quatre plats scudellés de Mèlicha	1518	Plat	135		Cuina
Huyt plats de Mèlicha	1518	Plat	135		Cuina
Hun plat gran, de Mèlicha	1518	Plat	135		Cuina
Hun plat gran, de obra de Barcelona	1518	Plat	135		Cuina

Cinch plats de Mèlica	1521	Plat	137		Cuina
Quatre scudelles de Mèlica	1521	Escudella	137		Cuina
Tres ansiameres de Mèlica	1521	Enciamera	137		Cuina
Altra ensiamera de terra, de Leyda	1521	Enciamera	137		Cuina
Tres tenalles de Mâlica	1521	Tenalla (gerra)	137		Cambra
Unes todoneres de Mèlica	1522	Tudonera	138	2 s.	
Plat gran de Mèliqua	1522	Plat	138		
Una cetra de Mèlica	1522	Setra	140		Sala
Un plat petit, de Mèlica	1522	Plat	140		Cuina
Miga dozena de plats de Mèlica.	1522	Plat	140		Cuina
Una dozena y miga \scudelles/ de Mèlica	1522	Escudella	140		Cuina
Set plats de Mèlicha	1529	Plat	144		Sala
Vuyt scudelles de Mèliqua	1529	Escudella	144		Sala
Una librella de Mèliqua	1529	Llibrella	144		Sala
Un plat de Mèlicha, pintat, gran	1529	Plat	144		Sala
Onze scudeles de Mèlica	1529	Escudella	145		Cuina
Set scudelles de Mèlica	1529	Escudella	146		Rebost
Dos ansiameres de terra, de Mèlica	1529	Enciamera	146		Rebost
Un plat de Mèlica, gran	1529	Plat	146		Rebost
Nou plats de Mèliqua	1536	Plat	148		Sala
Una librella de Mèliqua	1536	Llibrella	148		Sala
Dos plats de Mèliqua, grans, dolents	1536	Plat	148		Cambra
Hun plat gran de Mèliqua	1539	Plat	149		Rebost
Un plat de Mèlica	1545	Plat	150		Sala gran
Un candalobre de Mèlica	1545	Canelobre	150		Sala gran
Dues scudelles grans de quatre orelles, de Mèlica	1545	Escudella	150		Sala gran
Dos plats de Mèlica	1545	Plat	150		Cambra de les golfes
Un lavamans de Mèlica hi un talador	a1550	Rentamans	151		Rebost
Un plat de Mèlica	a1550	Plat	151		Cambra
Un plat de Mèlica, gran	a1550	Plat	151		Cuina
Quatre plats de Mèlica	a1550	Plat	151		Cambra
Un pot de Mèlica, ab olives, ab cubertora de ferro	1550	Pot	152		Cambra d'hostes
Dos plats grans, de Mèlica	1550	Plat	152		Cambra d'hostes
Set plats blanchs y dos de Mèlica	1556	Plat	158		Sala o entrada de dalt
Una alburnieta de Mèlica	1559	Albúrnia petita	160		Recambra o estudi
Un saler del matex [de Mèlica]	1559	Saler	160		Recambra o estudi
Quatre plats grans, de Mèlica	1559	Plat	161		Cuina
Dos plats grans, de Mèlica	1562	Plat	164		Cambra
Gresaletes de Mèlica	1563	Gresala	168		Cuina
Un pot de terra <de> València	1563	Pot	168		Cambra del difunt
Una gresala de Mèlica	1563	Gresala	169		
Tres plats de terra, los dos de Mèlica, mijanser<s>, y l'altre blanch	1563	Plat	172	2 s., 2 d.	
Dos gresales de Mèlica	1564	Gresala	176		Entrada
Nou escudelles de Mèlica, entre bones y dolentes	1564	Escudella	176		Entrada

Amb relació a aquest quadre, podem fer diversos comentaris.

- Trobem esments de ceràmica de Mèlica des de l'any 1387 fins a l'any 1564 (és a dir fins al final de l'època estudiada).

- Pel que fa a la situació a la casa, podem fer aquest petit quadre:

	Nombre d'objectes
Cuina	**46**
Recambra	**20**
Sala	**19**
Cambra	**14**

Estudi	**12**
Altres llocs (casa, botigueta)	**9**
Rebost	**8**
Cambra del difunt	**7**
Entrada	**3**

SITUACIÓ DELS OBJECTES

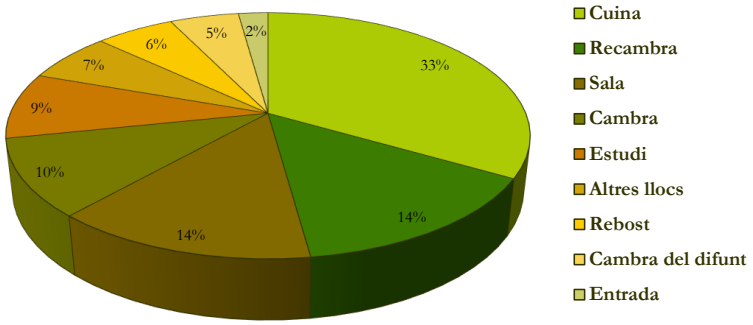

N'hi havia per tota la casa. D'una manera lògica, allà on n'hauríem trobat més és allà on es feien servir, en primer lloc a la cuina i després a la sala. Això també vol dir que, tot i ser una terrissa més cara que la que la "terra" que hom podia comprar, per exemple, a Lleida, era una ceràmica usada habitualment.

- Un altre aspecte també molt interessant és fixar-nos en quins objectes hi havia fets a València, considerats com a terrissa de Mèlica. Fàcilment ens adonarem que hi ha més objectes diferents que els que trobem representats a la pintura i potser fins i tot que els que trobem a les excavacions i es conserven als museus.

		SEGLE		
		Segle XIV	**Segle XV**	**Segle XVI**
MOTIUS DECORATIUS	Albúrnia	0	0	1
	Alfabergera	1	0	0
	Bací	0	1	0
	Canelobre	0	0	1
	Cantarella	0	1	0
	Cetra	0	2	5
	Confitera	0	2	0
	Copa	0	0	2
	Enciameres	0	0	15
	Escudelles	0	87	102
	Fritera	0	1	0
	Got	0	2	0
	Greal	3	12	5
	Gresola	0	1	0
	Llavamans	0	3	1
	Llibrell	0	3	2
	Peces de terra	13	0	0
	Pitxer	0	8	3
	Plates	0	4	0
	Platet	0	0	9
	Plats	0	108	140
	Pot	0	6	2
	Refredador	0	3	0
	Saler	0	0	1
	Tenalles	0	0	3
	Tinter	0	2	1
	Tudonera	0	14	1

SEGLE XIV

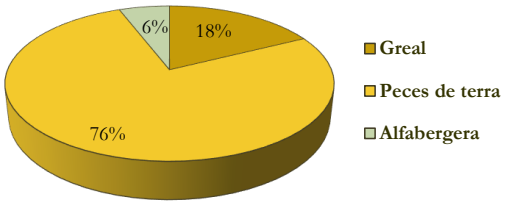

SEGLE XV

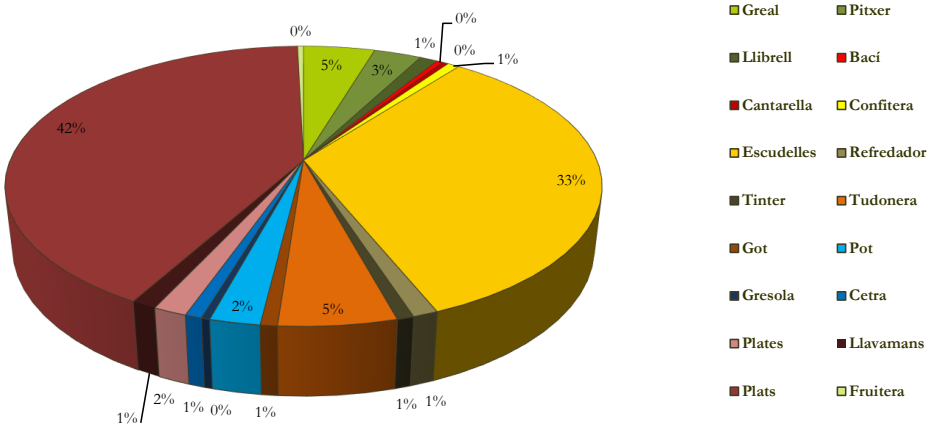

SEGLE XVI

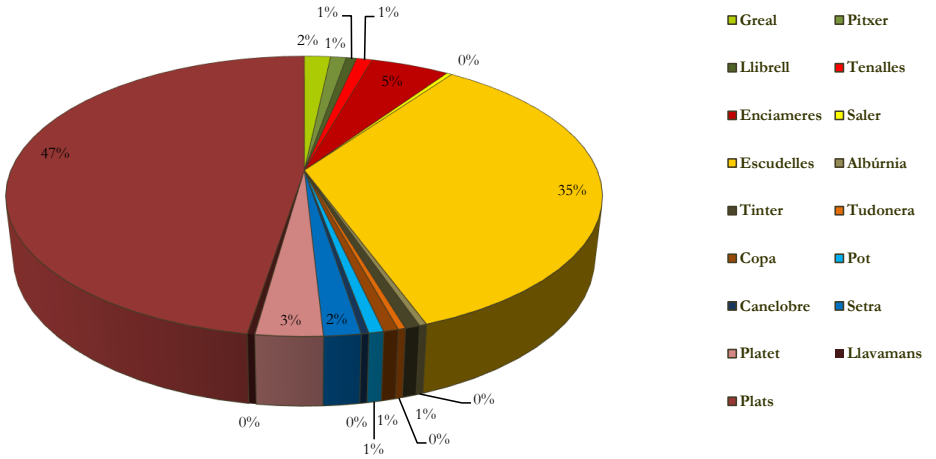

Cal assenyalar que la xifra que acompanya l'objecte en aquesta taula no correspon al nombre de peces que hi havia, sinó només al nombre de vegades que és esmentat en la taula. Així, en el document 140 (de l'any 1522) es fa esment d'una dotzena i mitja d'escudelles que hi havia a la cuina de la casa, mentre en la taula annexa només consta com un sol esment d'escudella.

- Cal destacar d'una manera molt especial certes peces. En primer lloc per la funció que tenien. És notable que es faci esment d'un tinter, d'un refredador, d'un rentamans (o *llavamans*) o d'un saler.

- Cal esmentar també altres aspectes decoratius. L'any 1483, trobem esmentats diversos objectes que duien el senyal dels senyors d'Albesa: tretze escudelles, nou escudelles petites, tres plats, vuit plats, dos pitxers, un rentamans (o *llavamans*) i un plat de mida mitjana. A més a més, en aquesta casa hi havia un plat de mida petita en què hi devia haver al mig un ocell (o moixó) i a l'erol o banda exterior la solutació "Ave Maria", que trobem en molts d'aquests plats.

A continuació ens podem fixar en diverses pintures en què es representen d'una manera molt realista objectes de ceràmica de Mèlica (fig. 22.33 i 22.34).

Fig. 22.33. Mestre de la Porciúncula, Mare de Déu de la Porciúncula, cap a 1450. MNAC, núm. 64103 (detall) Foto: Imma Sànchez i Boira

Fig. 22.34. Mestre de la Porciúncula, Mare de Déu de la Porciúncula, cap a 1450. MNAC, núm. 64103 (detall) Foto: Imma Sànchez i Boira

Fig. 22.35. Jaume Ferrer i col·laboradors, Retaule de la Paeria, el Naixement de Jesús, c. 1450-1455, Lleida (detall)[65]

[65] Font: Isidre PUIG, *Jaume Ferrer II, Pintor de la Paeria de Lleida*, Ajuntament de Lleida i Pagès Editors, S.L., Lleida, 2005.

La predel·la del retaule de la Paeria de Lleida (fig. 22.35) conté una de les representacions més narratives que descriuen el tema de l'Epifania o Adoració dels Reis que trobem a la pintura gòtica catalana de la primera meitat del segle XV (c. 1450-1455). Ens interessa especialment que sant Josep agafi un culler i els clamàstecs d'on penja l'olleta i tingui al costat dues escudelles amb orelles on abocar el menjar per a l'infant Jesús.

El Sant Sopar conservat al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona és també una magnífica pintura on podem veure diferents escudelles i gerretes de Mèlica, de ceràmica de Manises. Hem de cridar l'atenció d'una manera especial sobre l'escudella on hi ha escrit "Ave Maria" (fig. 22.36).

Fig. 22.36. Taller del Mestre d'Albatàrrec, Jaume Ferrer I (?), Taula del Sant Sopar de Solsona, principi del segle XV. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, inv. núm. 16 (detall)[66]

[66] Font: BOLÒS, J., *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 100.

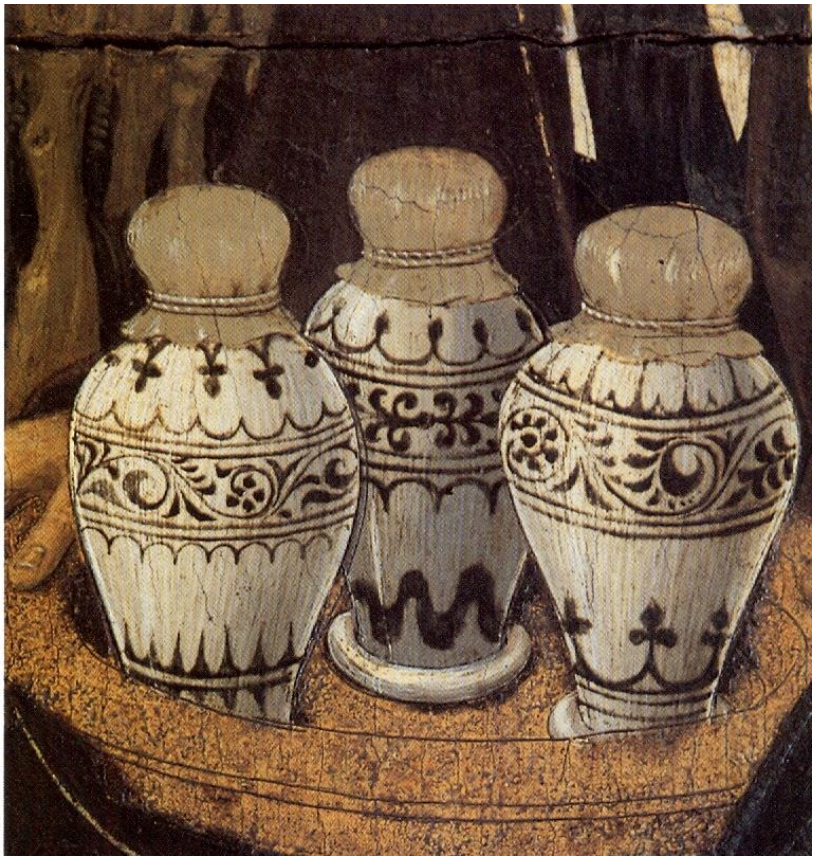

Fig. 22.37. Bernat Martorell, Predel·la del retaule de la Transfiguració. Escena del descendiment de la creu, segle XV, Catedral de Barcelona[67]

[67] Font: J. BOLÒS, *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 125.

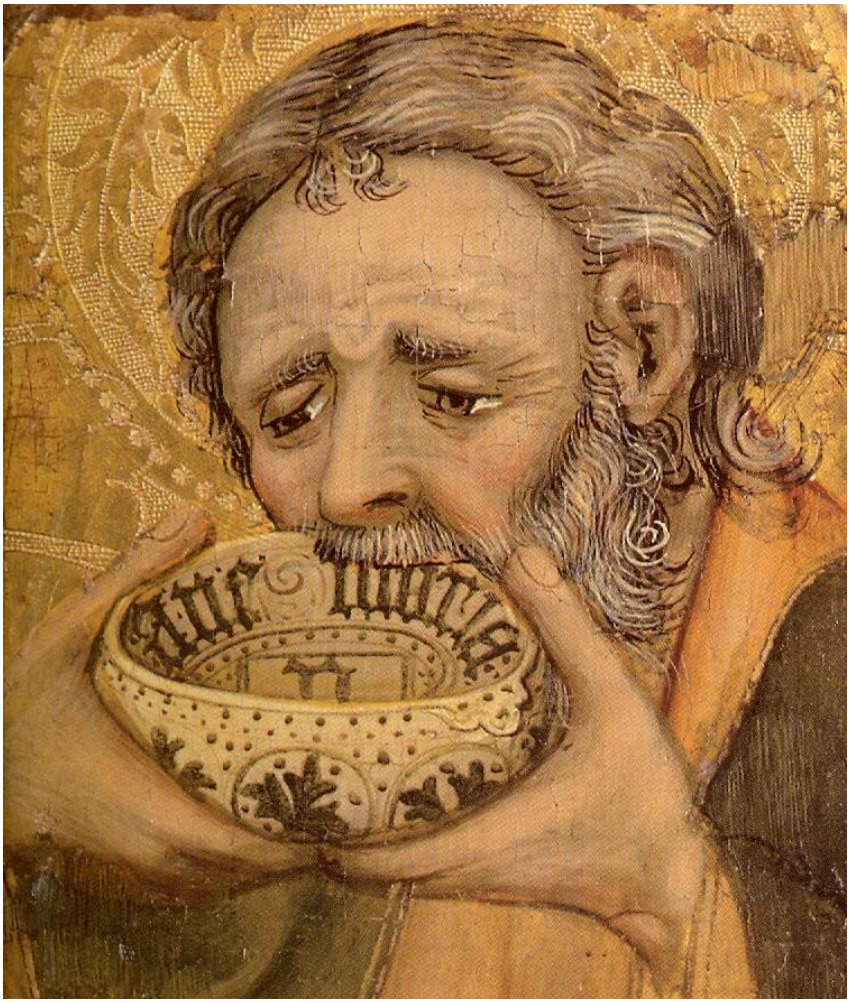

Fig. 22.38. Taller del Mestre d'Albatàrrec, Jaume Ferrer I (?), Taula del Sant Sopar de Solsona, principi del segle XV. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, inv. núm. 16 (detall)[68] En aquesta escudella amb orelles també podem llegir fàcilment "Ave Maria"

[68] Font: J. BOLÒS, *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 100.

Fig. 22.39. Plats de ceràmica de Manises conservats al musée de Cluny - musée national du Moyen Âge. N° Inventaire : Cl. 2343, Cl. 2119, Cl. 2240, Cl. 1686, Cl. 7647. Segles XV-XVI. Foto: Imma Sànchez Boira

Fig. 22.40. Plats de ceràmica de Manises conservats al musée de Cluny - musée national du Moyen Âge. N° Inventaire : Cl. 2343, Cl. 2119, Cl. 2240, Cl. 1686, Cl. 7647. Segles XV-XVI. Foto: Imma Sànchez Boira

Fig. 22.41.Gerro i pots de ceràmica de Manises conservats al musée de Cluny - musée national du Moyen Âge. N° Inventaire : Cl. 2343, Cl. 2119, Cl. 2240, Cl. 1686, Cl. 7647. Segles XV-XVI. Foto: Imma Sànchez Boira

22.4 Escudelles

Al llarg de les darreres pàgines hem visy molts exemples d'escudelles de Manises. Les escudelles, juntament amb els talladors (molt sovint de fusta), eren els objectes que es feien servir més a l'hora de menjar. D'acord amb els criteris que hem seguit, de no incloure tots els objectes esmentats als inventaris i encants, hem deixat de moment l'estudi dels talladors per més endavant i ens hem centrat en les escudelles. A continuació inclourem algunes mostres de les dades que ens aporten els inventaris i encants de Lleida. Al final, com a annex, hem inclòs la taula sencera.

Objecte: escudelles	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
XVIII escudeles de fust, Iª d'estayn	1345	Fusta, estany	2		Camera superior
Iª scudela fruytera	1387		24		Cuina
Una scudella de terra, enverniçada de verniç vert, de mesurar vin	1388	Terrissa	26		Celler principal
Iª escudela de mesurar	1393		34	2 s.	
IIes scudeles e IIesplates d'argent, ab marcadura de barcelona	1396	Argent	40		Cambra menor
Tres escudelles redones, ab horelles	1399		50		
Set scudelles petites de stany, ço és, IIII ab orelles e III platerets	1460	Estany	71	8 s.	Entrada
Sis scudelles e sis platerets petits, de mèlica.		Mèlica	75		Cambra
Una scudela gran, obra de València, ab senyal de cervo	1463	València	81		Estudi
Una escudella per a sagnar	1464		91	4 d.	

Fig. 22.42 (a sota). Taller del Mestre d'Albatàrrec, Jaume Ferrer I (?), Taula del Sant Sopar de Solsona, principi del segle XV. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, inv. núm. 16 (detall)[69]

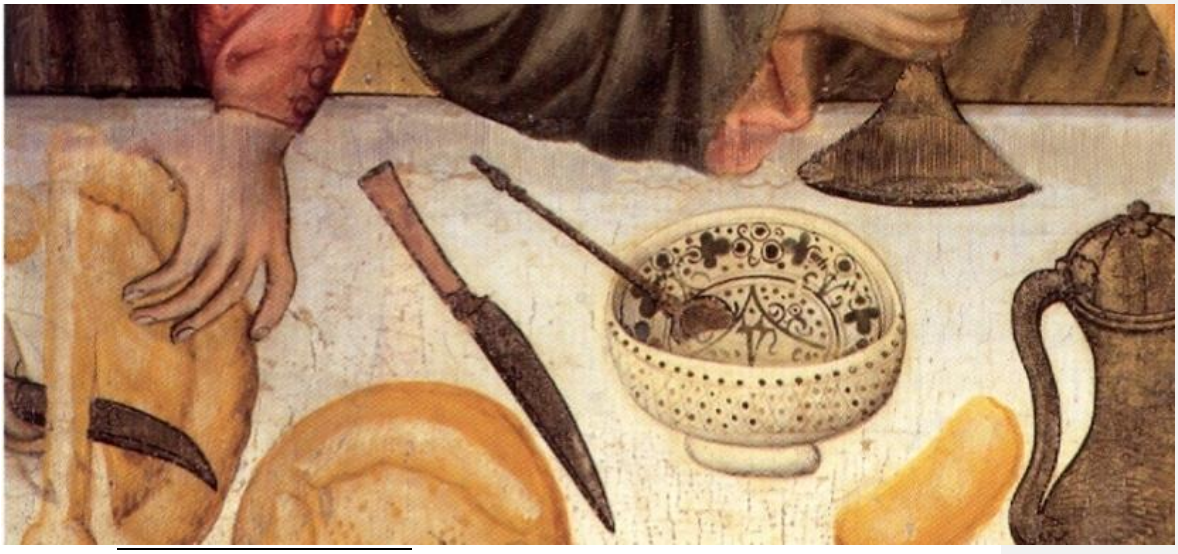

[69] Font: BOLÒS, J., *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 100

Les escudelles eren un dels objectes més importants i més usats a l'hora de menjar; potser, tant o més que els plats o els talladors. Les seves característiques d'acord amb el que podem veure al quadre que consta al final de l'apartat, com annex, són les següents:

- Trobem esmentades escudelles al llarg dels tres segles. El primer esment és el document número 1 i el darrer esment al número 177 (l'últim de la col·lecció documental d'inventaris i encants).

- Hi havia escudelles fetes amb diversos materials o amb procedències diverses:

		SEGLE		
		Segle XIV	**Segle XV**	**Segle XVI**
MATERIAL	Argent	10	5	2
	Estany	5	20	1
	Ferro			1
	Fusta	20	7	1
	Fusta de carrasca			2
	Pintada	1		
	Terrissa	18	11	1
	Terrissa blanca			2
	Terrissa de Mèlica		13	22
	Terrissa de València		1	
	Terrissa roja			2
	Vidre			1

Veiem que hi hagué un certs canvis en els costums. Sembla que les escudelles de fusta eren molt més nombroses, fins i tot entre les classes benestants, al segle XIV que no pas al segle XVI. Per contra, al segle XV veiem un fort augment del nombre de les escudelles d'estany i també de les de terrissa de Manises (o de Mèlica). Finalment, al segle XVI, hi va haver un cert predomini de les ceràmiques valencianes anomenades de Mèlica.

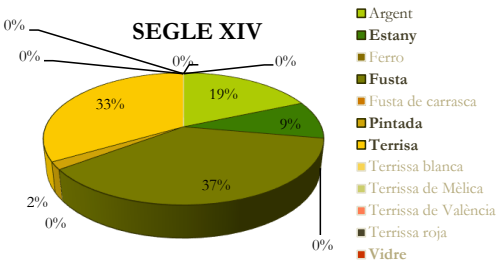

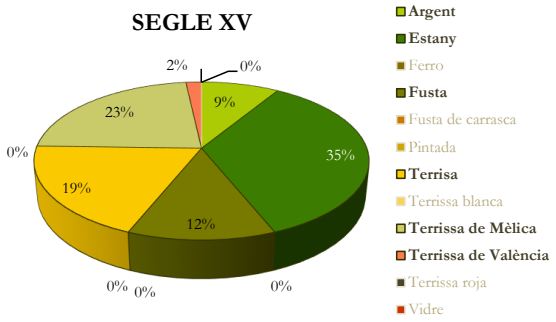

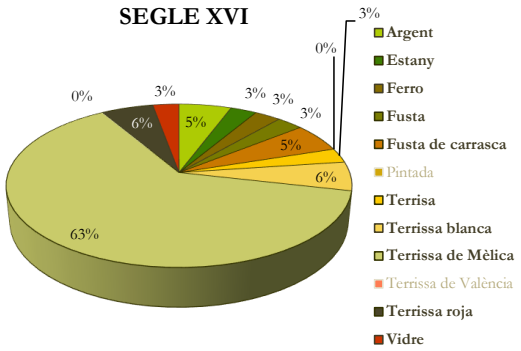

- Trobem, dins de la casa, escudelles a les cuines i a les cambres. Amb tot, també en podem trobar en altres llocs de les cases dels segles XIV - XVI, com les sales, les recambres, els estudis i, així mateix, als cellers, a les entrades, als rebostos, etc.

- El preu de les escudelles en primer lloc variava bastant en funció del material amb què fossin fetes. En principi, les escudelles de terrisa no eren pas gaire cares. Solien valdre d'1 diner fins a 4 o 5 diners. Les escudelles d'estany ja eren una mica més cares i el seu preu als encants solia ser al voltant d'1 sou per exemplar, generalment una mica més.

Fig. 22.43. Pere García de Benavarri i taller, el Naixement de la Mare de Déu, MNAC 114.750, escena d'alimentació[70]

A continuació hem inclòs un quadre de barres on se situen totes les escudelles que són esmentades als inventaris que es feren a Lleida als segles XIV - XVI. Veiem que d'una manera lògica n'hi havia en totes les cases i amb relació als tres segles que estudiem en aquest treball.

[70] Font: fotografia Imma Sànchez i Boira

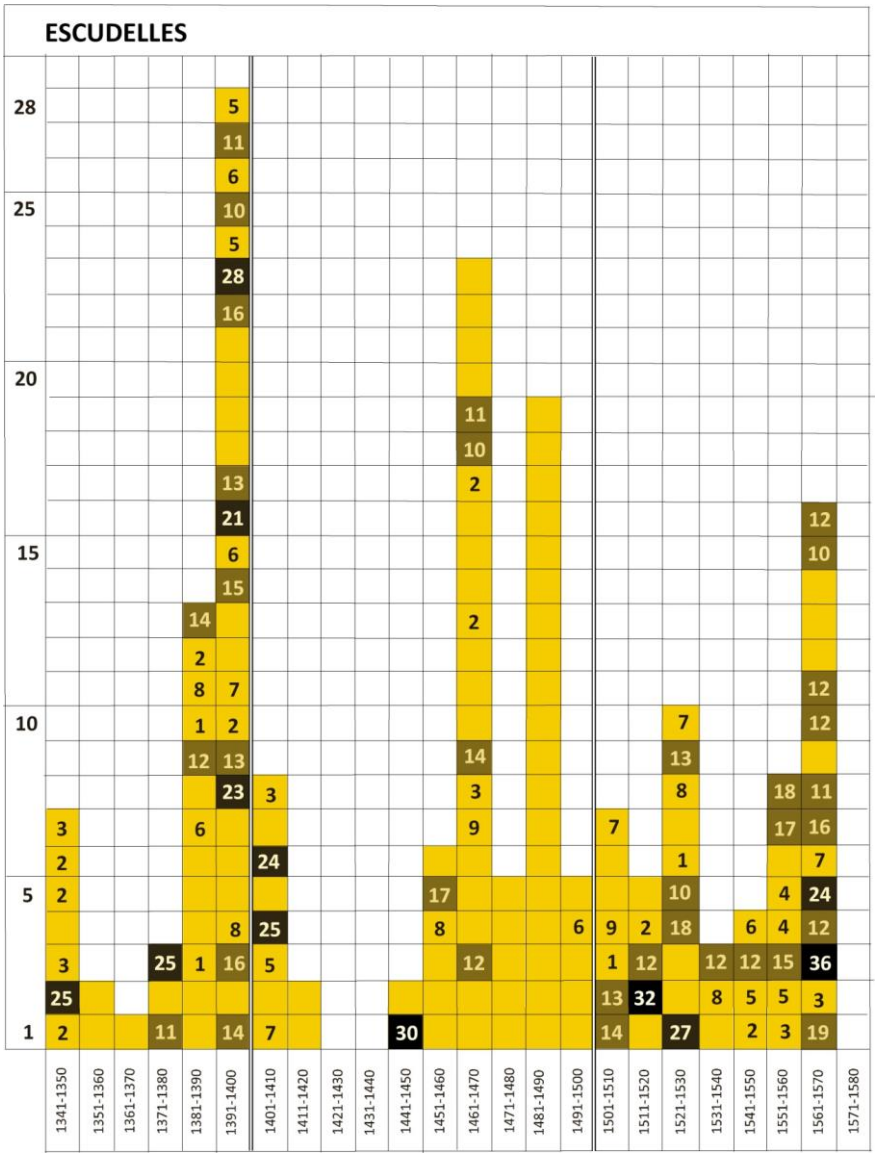
ESCUDELLES
28
25
20
15
10
5
1
1341-1350
1351-1360
1361-1370
1371-1380
1381-1390
1391-1400
1401-1410
1411-1420
1421-1430
1431-1440
1441-1450
1451-1460
1461-1470
1471-1480
1481-1490
1491-1500
1501-1510
1511-1520
1521-1530
1531-1540
1541-1550
1551-1560
1561-1570
1571-1580

Annex: les escudelles a Lleida als segles XIV-XVI

Objecte: Escudelles	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Scudeles e talladós e I rayll	1343		1	12 d.	
Iª scudela d'estayn trencada	1345	Estany	2		Cuina
XVIII escudeles de fust, Iª d'estayn	1345	Fusta, estany	2		Cambra superior
VI scudeles poques	1345		2		
Talladós e scudeles de fust	1345	Fusta	3		
Scudela d'estayn	1345	Estany	3		
Scudeler ab scudeles \e taylladós/ de fust	1347	Fusta	5		
II scudeles de terra, de fust, e taylladós	1348	Terrissa, fusta	6		
I morter ab I box e scudeles e d'altra frasca de fust		Fusta		19 d.	
Scudeles e d'altra frasca de fust	1348	Fusta	7		
I scudela de terra	1348	Terrissa	7	8 d.	
Frascha de talladors pochs e de scudelles	1376		11		Cuina
Nou scudelles d'argent	1376	Argent	11		Casa
XIII scudeles de fust ... Rupte sunt	1377	Fusta	13		Cuina
V scudeles	1377		13		Celler major
IIII scudeles d'argent	1377	Argent	13		Celler major
III scudeles d'argent	1377	Argent	13		Celler major
Iª scudela de fust e II taylladorets	1383		16		Cuina
Miga dotzena d'escudelles de fust	1385	Fusta	20		
XII scudeylles de fust.					Recambra
Una dotzena d'escudeles de fust.	1387	Fusta	22		Rebost
I bastida de tenir scudeles	1387		23		
Iª scudela gran, pintada, trencada	1387	Pintada	23	9 d. barcelonesos	
Iª scudela fruytera	1387		24		Cuina
I scudeller ab VII scudelles, enfre auls e bones			24		Cuina
I scudeller ab scudelles e I tayllador gran, \I morter de fust/, III taylladorets xichs, e III boix	1388		25	4 s., 6 d.	
Algunes escudelles e greals de fust, de pocha valor	1388	Fusta	26		Cambra
XI scudelles d'estayn	1388	Estany	26		Cuina
Una scudella de terra, enverniçada de verniç vert, de mesurar vin	1388	Terrissa	26		Celler principal
Iª scudella de terra, enverniçada de verniç vert, de mesurar vi		Terrissa amb vernís			Graner
Iª scudella gran, de terra	1391	Terrissa	27		Sala
Iª scudella redona, gran[...], de fust	1391	Fusta	27		Sala
Dues scudelles de terra	1391	Terrissa	27		Sala
VIII scudelles, enfre aus e bones, de fust	1391	Fusta	27		Sala
IIes scudelles fruyteres, de fust	1391	Fusta	27		Cambra
IIII scudelles noves, de fust	1392	Fusta	29		Cambra
V escudelles de fust	1392	Fusta	29		Cuina
V escudelles de terra e III taylladorets de terra	1392	Terrissa	29		Cuina
IIes escudelles sive lib<r>ells, pochs	1392		29		Celler
Una frascha de scudelles e talladors	1392		30	7 s., 1 d.	
IIII scudelles e V talladors, I morter, I boix trenchat e I cuyller	1392		30	2 s.	
Dues scudelles de corró	1392		30	7 d., malla	
Iª escudella ab marquovis	1393		33		Estudi
II dotzenes de scudelles, entre xiques e grans e bones e als	1393		33		Cuina
Iª escudella \de terra/ ho librell, de mesurar vin, no molt gran.	1393		33		Celler
V scudelles d'argent	1393	Argent	33		Celler
Iª escudella d'argent	1393		33		Celler
XXII escudelles, VII taylladós grans	1393		34		
Iª escudela de mesurar	1393		34	2 s.	
VII escudelles de terra e II grealls de terra	1393	Terrissa	35		Cuina
II escudelles d'argent, ab orelles, [ab]	1393	Argent	35		Celler

\marchadura/ de València					
IIII escudelles planes, ab marquadures de València	1393	[Argent]	35		Celler
IIes escudelles e I grealet	1393		36		Palau nou
VI scudelles de fust he tres de terra	1394	Fusta, terrissa	37		Cuina
I scudella mi<jan>cera de terra e I greal	1394	Terrissa	37		Cuina
IIes scudeles e IIes plates d'argent, ab marcadura de Barcelona	1396	Argent	40		Cambra menor
Una scudela de terra	1396	Terrissa	40		Cambra menor
VIII scudelles de fusts	1396	Fusta	40		Cuina
IIII scudeles de terra	1396	Terrissa	40		Cuina
Una pasteraça de lavar scudeles	1396		40		Cuina
V scudeles de fust	1396	Fusta	41		
Una scudela de terra	1396	Terrissa	41		
XII scudelles de fust	1396	Fusta	42		Cuina
IIII scudelles de terra	1396	Terrissa	42		Cuina
V scudelletes petites, a manera de grealons	1396		42		Cuina
XII scudelles	1396		43		
I^{a} escudella de terra, migancera	1396	Terrissa	43	4 d.	
IIII scudeles	1399		48		Cambra
VI scudeles	1399		48		Cambra baixa
Sis escudeles	1399		48		Cuina
XV peces de stany, entre plates e escudelles	1399	Estany	49	25 s.	
Huyt scudelles	1399		49		
Tres escudelles redones, ab horelles	1399		50		
Escudelles, plates e greals e de tota altra vexella de argent	1399	Argent	50		Cuina
V scudelles de terra	1399	Terrissa	51		Cuina
V scudelles de fust	1399	Fusta	51		Cuina
I^{a} taulaça hon staven les scudelles	1399		51		Cuina
II grealets e VI escudelles	1399		52	8 d.	
I cartró de scudelles e de taylladorets	1399		53		
Scudelles e greals	1399		53		
I scudeller ab scudelles e taylladós grans e taylladorets xichs e I troç de corn de cervo	1399		53	6 s., 2 d.	
I cartró plen de olles e d'escudelles de terra e dos greals de terra e scudelles de terra e ollets de terra e altra frasqua	1399	Terrissa	53	2 s., 4 d.	
III scudelles d'argent ab oreylles, que pesen II marchs e IIII onzes e II quarts	1399	Argent	53		
III scudelles d'argent ab oreylles, que pesen II marchs e IIII onzes e II quarts	1400	Argent	54		
Una ola de terra, scudeles e taylladós	1400	Terrissa	54	2 s.	
Una scudela d'argent redona, ab oreles	1401	Argent	55		Cambra del difunt
Tres scudelles de terra	1401	Terrissa	55		Cuina
Tres scudelles de fust, poques	1401	Fusta	55		Cuina
III scudelles de fust	1402	Fusta	57		
II scudeller de terra		Terrissa	57		
X scudelles noves e I^{a} veylla	1403		58		Casa de la privada
XIII scudelles de fust	1403	Fusta	58		Cuina
Una taule de pocha valor, ab dos peus, on stan les scudelles	1403		58		Cuina
Teylladors e scudelles de terra	1403	Terrissa	58		Cuina
Dues scudeles de tera	1403	Terrissa	60	2 d.	
Un taillador, ab I^{a} gran scudela trencada e ab quatre grealets de fust	1403	Fusta ?	60	1 s., 11 d.	
XIX scudeles e V tayladors	1403		60		
Dues escudeles de fust e escudeles de terra	1403	Terrissa	60		
III scudelles	1408		62		Cuina
Miga dotzena de scudelles de stany, ab orelles	1441	Estany	65		Cambra
X scudelles de stany, ab ores planes	1441	Estany	65		Cambra
IIII^{c} scudelles de stany, ab ores planes, pus grans que les damunt	1441	Estany	65		Cambra
IIIes olles de coure, les dues de tenguda de X	1441		65		Recambra

scudelles					
IIII^{c} scudelles de terra		Terrissa	65		Cuina
Huyt scudelles de terra	1460	Terrissa	70		Cuina
Set scudelles petites de stany, ço és, IIII ab orelles e III platerets (i dos plats de stany, la hu trencat)	1460	Estany	71	8 s.	Entrada
Sis scudelles de terra (amb el contingut)	1460	Terrissa	71	3 s.	Entrada
Dues scudelles d'argent ab orelles, marchades, de pes de hun march e mig, poch més o menys	1460	Argent	71		Entrada
Altres dues scudelles d'argent, marchades, ab les ores planes, de pes de dos marchs e mig	1460	Argent	71		Entrada
Dues olles de coure, huna petita, de tenguda de sis escudelles, l'altra de cuynar una lliura de carn	1462		75		Sala
Sis scudelles e sis platerets petits, de Mèlica		Mèlica	75		Cambra
Huyt scudeles de terra	1463	Terrissa	79		Cuina
Una scudella de stany, emplaterada, bona	1463	Estany	79		Estudi
Una scudella de stany, emplaterada, ab una cetra de stany	1463	Estany	80	5 s.	
Quatre plats de Màlica, scudeles e altra obra de terra, trencada	1463	Mèlica	80	4 s., 11.	
Quatre scudeles de Mèlica	1463	Mèlica	81		Cambra de la cuina
Pastera redona, de fer belles scudelles	1463		81		Cambra de la cuina
Quatre scudeles de stany, platerades	1463	Estany	81		Estudi
Tres scudeles de stany, ab orelyes	1463	Estany	81		Estudi
Dues scudeles miganceres, de Mèlica, e quatre platerets petits	1463		81		Estudi
Una scudela gran, obra de València, ab senyal de cervo	1463	València	81		Estudi
Una olla de coure, de tenguda de X o XII scudelles	1463		82		Cambra
Una olla de coure, de tenguda de VI scudelles	1463		83	8 s.	
Dues scudelles petites, de stany, ab orelles	1463	Estany	85		
Una caceta (o taceta), de tenguda de tres o quatre scudelles d'aygua	1463		87		Cuina
Una olla de terra, de tenguda de XII o XV scudelles	1463		87		Cuina
Una olla de coure, de tenguda de VII o VIII scudeles	1463		87		Cuina
Certes escudelles e cinch talladós	1464		89	3 s.	
Deu escudelles de Mèlica, ab huns librells	1464	Mèlica	90		Cambra de la sala
Hun librell de lavar scudelles	1464		90		Cuina
Dues escudelles	1464		91	1 s., 4 d.	
Dues escudelles	1464		91	7 d.	
Altre parell de scudelles	1464		91	8 d.	
Altre parell de scudelles	1464		91	7 d.	
Dues escudelles e dos plats	1464		91	1 s.	
Una escudella per a sagnar	1464		91	4 d.	
Dues escudelletes	1465		93	11 s., 6 d.	
Set scudelles de terra	1468	Terrissa	95		Cuina
Deu scudelles de terra, obra de Màlicha	1472	Mèlica	96		Pastador
Una olla de coure, de tenguda de deu en dotze scudelles	1472		96		Pastador
Cinch scudelleres ab orelles, de stany	1472	Estany	96		Cambra del difunt
Una scudella d'argent, ab dues orelles, tota blancha, la qual pesà cinch onzes, III quarts	1472	Argent	96		Cambra del difunt
Una scudella platerada d'argent, tota blancha, la qual pesà nou onzes, III quarts e mig	1472	Argent	96		Cambra del difunt
Sis scudelles e cinch plats, de Mèlica	1474	Mèlica	97		Cuina
Tres plats de estany e una escudella de stany	1474	Estany	97		Cuina
Dues escudelles platerades, de Mèliqua	1474	Mèlica	97		Cuina
Tres plats de stayn, los dos trenquats, ab huna scudela de stany	1474	Estany	98	4 s.	
Sis scudeles de Mèliqua e hun pla<t>	1474	Mèlica	98	1 s., 6 d.	
Cinch plats de Mèlicha, los dos pregons com a	1478	Mèlica	99		Sala

scudelles					
Tres scudelles de stany		Estany	99		Sala
Cinch plats de Mèliqua e unes scudelles fondes	1478	Mèlica	100	4 s., 6 d.	
Dos plats grans e dos petits e una scudella de Mèlicha	1478	Mèlica	100	1 s., 4 d.	
Dos plats grans e una scudella gran e tres plats pregons	1478		100	1 s., 8 d.	
Tres scudelles	1478		100	12 diners la lliura	
Dues escudelles e tres plats e una librelleta	1481		101		Cuina
Una olla de coure, de tenguda de VIII scudelles	1481		102		Cambra prop del sobrecell
Una olla de coure, de tenguda de sis o set scudelles	1481		102		Cambra prop del sobrecell
Un scudeller petit, axí com armarieret dolent	1481		102		Cuina
Huyt escudelles de estany, platerades	1482	Estany	103		Cuina
Quatre escudelles de estany, ab orelles	1482	Estany	103		Cuina
Quatre escudelles de stany	1482	Estany	104	6 s.	
Quatre scudelles platerades	1482		104	10 s	
Sis scudelletes ab orelles, de stany	1482	Estany	104	4 s.	
Dues escudelles platerades, de stany	1482	Estany	104	3 s.	
Dues scudelles platerades, de stany	1482	Estany	104	2 s., 8 d.	
Una dotzena de scudelles	1482		105		Cuina
Quoranta-dues scudelles de fusta, entre chiques e grans e dolentes e bones	1482	Fusta	105		Corral
Dos plats e una scudella platerada	1482		107	1 s., 6 d.	
Dos plats de Mèliqua e una scudella cubertorada	1482		107	1 s., 4 d.	
Sis plats e sis scudelles platerades	1482		107	5 s.	
Moltes scudelletes de fust	1482	Fusta	107	6 d.	
Huna scudelleta de fust	1482	Fusta	107		
Dues scudelles	1483		108		Una saleta
Dues scudelles e dos plats, una librelleta de terra	1483		108		Cuina
Dos plats e dues scudelles e tres petites, del seu senyal	1483		110		Estudi
Tretze scudelles de Mèliqua ab senyal de Alb<esa>; scudelles petites, nou, ab lo mateix senyal	1483	Mèlica	110		Recambra
Tres ho quatre escudelles	1483		110		Cuina
Huna tauleta ab sos petges, hon estan les escudelles	1483		110		Cuina
Tres plats e tres scudelles	1483		112	1 s., 8 d.	
Tres escudelles e hun plateret xiquet	1483		112	8 d.	
Quinze scudeles de Mèlica	1487	Mèlica	116		Cuina
Tres scudelles	1492		121		
Sis escudelles de stany, ab orelles	1500	Estany	123		Cambra del difunt
Set escudelles de Mèlicha	1504	Mèlica	125		Cuina
Dues escudelles de Mèlica	1504	Mèlica	125		Cuina
Una escudela de Mèlica, enplaterada	1504	Mèlica	125		Cuina
Dues escudelles de Mèlica	1504	Mèlica	125		Botigueta
Dues escudelletes de Mèlica	1504	Mèlica	125		Botigueta
Tres scudelles, hun plat gran de Mèliqua, una ansiamera, una scudela platerada, quatre plats, altra ansiamer	1504	Mèlica	126		
Una escudela de Mèliqua	1504	Mèlica	126	2 d.	
Sis escudelles de Mèliqua	1504	Mèlica	126	1 s.	
Tres scudelles	1504		126		
Una escudella	1506		127	4 s., 10 d.	Estudi
Nou escudelles de Mèlica	1507		128		Cuina
Hun plat y una scudela de Mèlica, obrades de diverses colós	1510	Mèlica	131		Cambra del difunt
Moltes scudeles, plats de Mèlica	1510	Mèlica	131		Cambra del difunt
Dues scudelles de stany	1510	Estany	131		Cuina de fora
Plats y scudelles de Mèlica, per al servey de casa	1510	Mèlica	131		Cuina de fora
Escudeler	1518		133		Cuina
Deu escudeles de Mèlica	1518	Mèlica	133		Cuina

Sis escudeles de moros	1518		133		Cuina
Hun escalffador de aram, mijanser, per a escalfar aygua per a ffer netes les escudeles	1518		133		Cuina
Hun cove de vime, ab escudeles roges	1518	Roges	133		Cambra de la ferramenta
Hun escalffador, per a escalffar aygua per a les escudeles	1518		133		Cambra de la ferramenta
Quatre escudeles	1518		133		Rebost de la cuina
Dotse escudeles roges	1518	Roges	133		Rebost de la cuina
Huna dotzena de scudelles y altra de plats	1518		134		Sala
Quatre plats scudellés, de Mèlicha	1518	Mèlica	135		Cuina
Plats y scudelles de casa	1518		135		Cambra del difunt
Quatre scudelles de Mèlica	1521	Mèlica	137		Cuina
Desset scudelles de carrasca, ennegrides y petites	1521	Carrasca	137		Cambra on dormia
Cinch scudelles platerades, de carrasca	1521	Carrasca	137		Cambra on dormia
Una scudella platerada, de vidre clar	1521	Vidre	137		Cambra on dormia
Una dozena y miga \scudelles/ de Mèlica	1522	Mèlica	140		Cuina
Dos scudelles	1523		141		
Vuyt scudelles, cinch plats y dues enciameres	1523		141		Cuina
Deu plats y una scudela d'argent, pesaren setze marchs	1523	Argent	142		Cassa de bax
Vuyt scudelles de Mèliqua	1529	Mèlica	144		Sala
Dues scudelles de argent, ab orells	1529	Argent	145		Rebost
Onze scudeles de Mèlica	1529	Mèlica	145		Perxe dalt
Set scudelles de Mèlica	1529	Mèlica	146		Rebost de l'entrada
Tres scudelles	1536		148		Sala
Cinc scudelles	1536		148		Sala
Altra dotzena de scudelles de terra	1539	Terrissa	149		Cuina
Dues scudelles grans de quatre orelles, de Mèlica	1545	Mèlica	150		Sala gran
Dues escudeles hi tres plats de ter<r>a	a1550		151		Cuina
Tres escudeles			151		Cambra
Sis scudelles	1550		152		Sala
Tres plats y sis scudelles	1550		152		Cuina
Tres plats y una ribela y sis scudelles	1550		153	1 s., 4 d.	
Tres o quatre plats y dos o tres scudelles, tot de ferro	1552	Ferro	154		Sala
Dos plats y sinch scudelles, tot de terra	1552	Terrissa	155	1 s.	
Quinze escudelles, de terra	1552	Terrissa	156		Sala
Quatre escudeles y dos plats y un cànter gran y una cantareta de tenir olives, tot per obra	1552		157	2 s., 5 d.	
Quatre scudelles blanques, de terra	1556	Terrissa, blanques	158		Entrada o sala
Tretze escudelles, tot de terra	1559	Terrissa	160		Sala
Quatre scudelles de terra	1559	Terrissa	160		Pastador
Devuyt escudelles	1559		161		Cuina
Sis scudelles de obra comuna	1562	Terrissa ?	162		Cambra
Vuyt scudelles	1562		162		Cambra
Sinch scudelles	1562		162		Cuina
Una panistra ab plats y scudelles	1562		163	1 s., 6 d.	
Una tassa y una scudella	1562		163	7 d.	
Tres dotzenes de scudelles, de terra	1562	Terrissa	164		Cambra de la cuina
Dotze scudelles	1562		165		
Vint-y-quatre scudelles	1562		166		
Una scudella de terra, gran	1562	Terrissa	167	4 d.	
Una scudella	1562		167		
Una gressala y una scudella de terra	1562	Terrissa	167	3 d.	
Tres plats y quatre scudelles de terra	1562	Terrissa	167	11 d.	
Sinc scudelles	1563		168		Saleta
Quatre plats comuns de terra y dues scudelletes	1563		168		Saleta
Nou scudelles de obra comuna de terra	1563	Terrissa	168		Cuina

Sis scudelles	1563		169		
Sinc plats y sinc scudelles de obra blanca	1563	Terrissa, blanca	169	5 s., 8 d.	
Dotze scudelles de terra, entre bones y dolentes	1563	Terrissa	171		Cuina
Dotze scudelles	1563		172		
Nou escudelles de Mèlica, entre bones y dolentes	1564	Mèlica	176		Entrada
Una escudella de fust	1564	Fusta	176		Entrada
Dotze escudelles comunes	1568	Terrissa ?	177		Cuina

22.5 Plats

En gairebé totes les cases, al costat de les escudelles i dels talladors, també hi havia algun plat. El primer plat que trobem documentat és un plat d'estany de l'any 1388 (doc. 26). Abans ja s'esmenten, però uns platets i quatre plates. Els darrers plats, també són uns plats d'estany, esmentats al darrer document (doc. 177), de l'any 1568.

Atès que la funció del plat a l'edat mitjana moltes vegades la feina el tallador, és normal que trobem molts dels plats que eren d'argent i tenien unes característiques i una funció una mica diferent. Aviat, però, també trobem plats de terra o terrissa i plats de Manises (de Mèlica, com diuen els inventaris). Fixem-nos en les definicions que trobem al DCVB de tallador ("plat on se tallava i en què se servia la carn, el peix o altres viandes sòlides") i de plat ("peça de terrissa, de vidre o de metall, en forma de disc amb la vora un poc alçada tot al voltant formant una concavitat de poca fondària, que serveix per a posar-hi la porció de cosa comestible destinada al consum d'una persona"). S'hi esmenta un document de l'any 1485 en què es parla de "*plats grans de tallar*" i de "*plats comuns de menjar*", a part dels "*plats fondos*".

Pel que fa als materials, podem fer el quadre següent:

		SEGLE		
		Segle XIV	**Segle XV**	**Segle XVI**
MATERIAL	Argent	35	5	0
	Estany	17	100	61
	Terra	0	26	144
	Llautó	0	3	7
	Vidre	0	7	3
	Mèlica	0	116	119
	Fusta	0	6	1
	Terra vermella	0	1	3
	Obra de València	0	2	0
	Obra de Barcelona	0	0	1
	Ferro	0	0	0
	Sarga	0	1	1
	Aram	0	1	0
	Obra de moros	0	0	10
	Carrasca	0	0	4

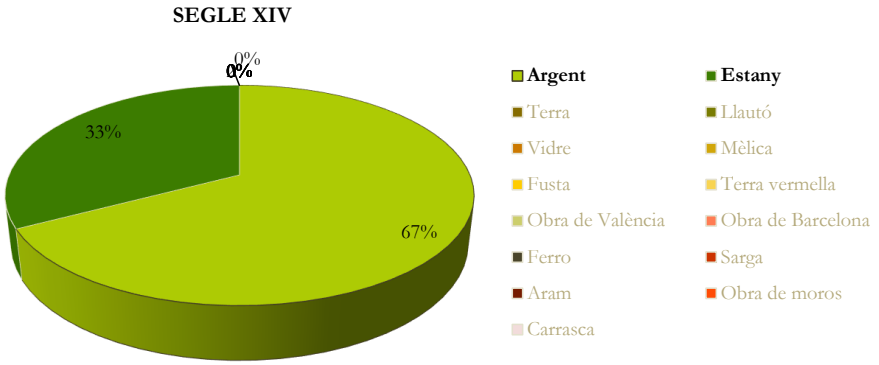
SEGLE XIV
0%
0%
33%
67%
Argent
Estany
Terra
Llautó
Vidre
Mèlica
Fusta
Terra vermella
Obra de València
Obra de Barcelona
Ferro
Sarga
Aram
Obra de moros
Carrasca

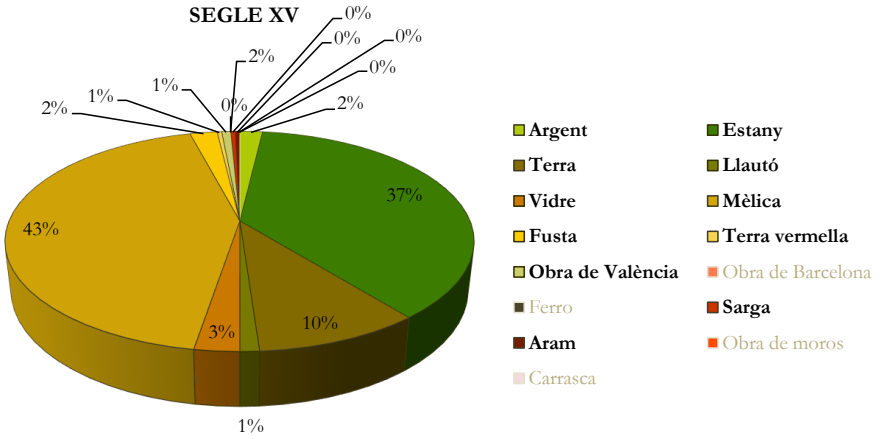
SEGLE XV
0%
0%
0%
2%
0%
2%
1%
1%
0%
2%
37%
43%
10%
3%
1%
Argent
Estany
Terra
Llautó
Vidre
Mèlica
Fusta
Terra vermella
Obra de València
Obra de Barcelona
Ferro
Sarga
Aram
Obra de moros
Carrasca

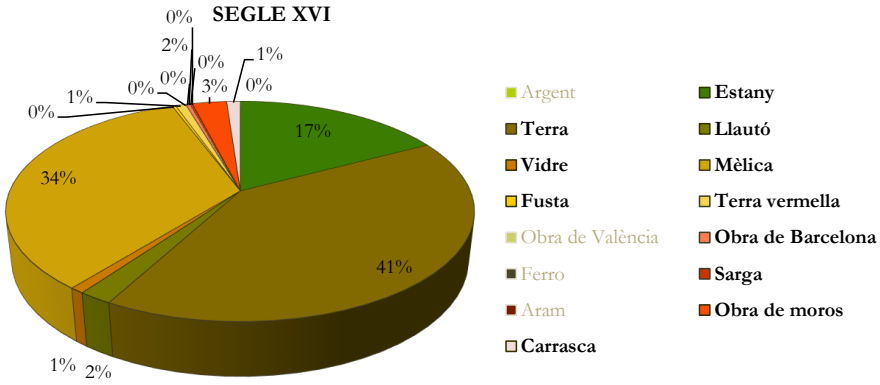
SEGLE XVI
0%
2%
0%
1%
0%
0%
3%
0%
1%
0%
17%
34%
41%
1%
2%
Argent
Estany
Terra
Llautó
Vidre
Mèlica
Fusta
Terra vermella
Obra de València
Obra de Barcelona
Ferro
Sarga
Aram
Obra de moros
Carrasca

Podem veure en aquest quadre que mentre al segle XV encara predominaven els plats d'estany; en segon lloc els decorats de Mèlica o Manises (que hem estudiat en un altre apartat), al segle XVI ja predominen els de terrissa i d'una manera especial els fets en principi al País Valencià.

Cal assenyalar que trobem plats en gairebé totes les estances de les cases. Potser n'hi havia més a la cuina, però també en trobem a les cambres, a les recambres, al rebost, al celler, a les sales, al pastador i, fins i tot, a l'estudi.

Pel que fa al preu, cal tenir present que variava molt en funció del material de què eren fets. Els d'argent podien valdre molt. Els de Mèlica o de Manises es venien als encants per si fa no fa mig sou, de vegades una mica més. El preu dels plats d'estany era semblant a aquest, al voltant d'1 sou. És cert que de vegades podien ser una mica més cars. Un plat d'estany, l'any 1504 (doc. 126) va arribar a valdre 2 sous i 4 diners.

A continuació, en aquest quadre de barres que incloem, veiem situat, amb relació a cada habitatge, el nombre de plats que, segons els que feren l'inventari, hi havia al seu interior. A partir de la segona meitat del segle XV augmentà molt el nombre de plats que hi havia en les cases.

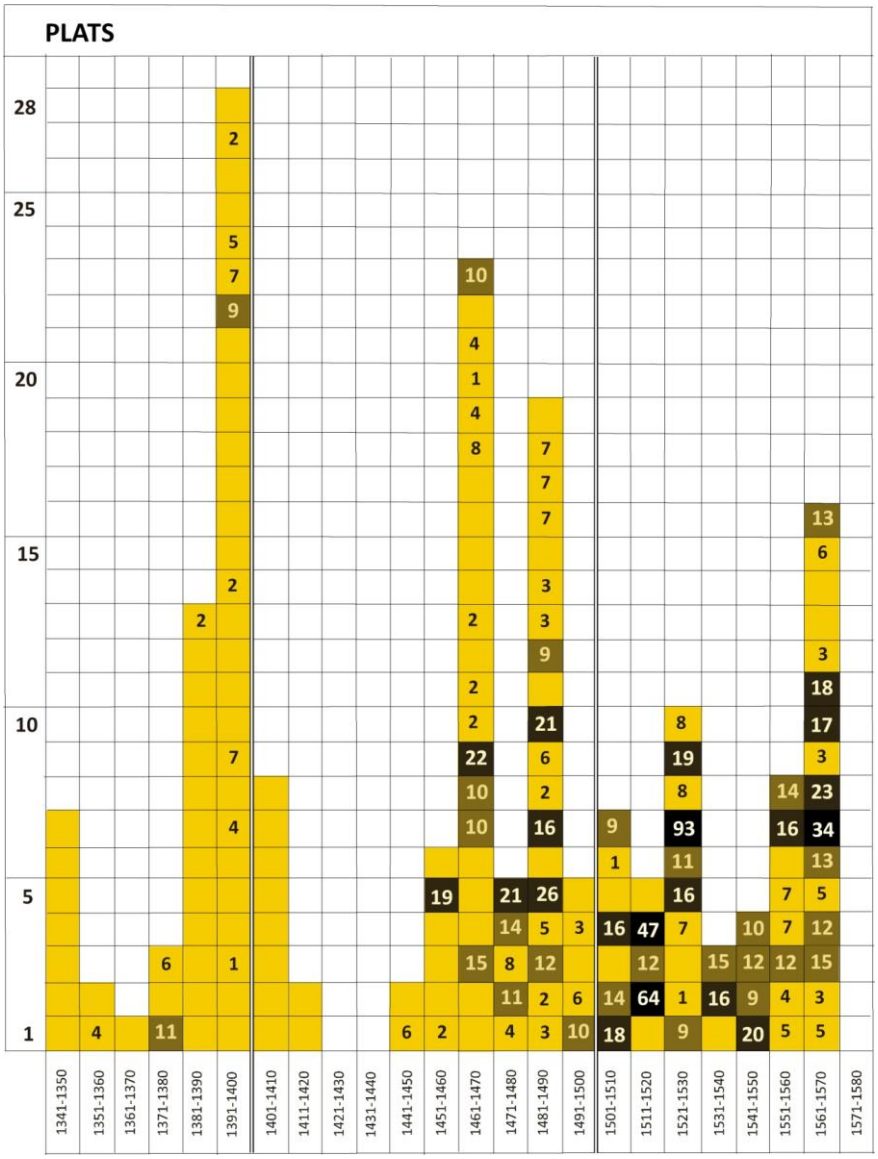

Volem incloure a continuació un notable Sant Sopar de Lorenzetti (figs. 22.41 i 22.42), on es contraposa l'escena solemne i tràgica del darrer sopar de Jesús amb els apòstols, amb una escena molt més quotidiana d'uns homes que estan rentant els plats, "ajudats" per un gos i un gat, al costat d'una llar de foc.

Fig. 22.44 (a sota). Pietro Lorenzetti, Sant Sopar, c. 1320, fresc de l'església inferior de sant Francesc d'Asís[71]

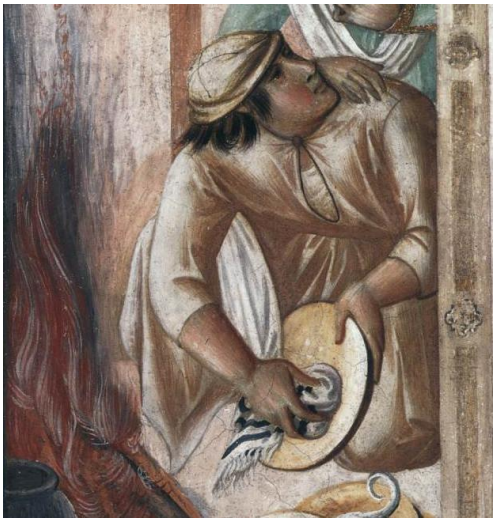

Fig. 22.45 (a sota). Pietro Lorenzetti, Sant Sopar, c. 1320, fresc de l'església inferior de sant Francesc d'Asis[72]

[71] Font: http://www.wga.hu/html_m/l/lorenzet/pietro/1/1vault/2lastsu.html
[72] Font: http://www.wga.hu/html_m/l/lorenzet/pietro/1/1vault/2lastsu.html

Annex: plats esmentats als inventaris i encants de Lleida (segles XIV-XVI)

Objecte: Plats	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
IIII plates, cum signo de Comes (d'argent)	1354	Argent	8		Celler
Onze platets d'argent	1376	Argent	11		
VI platells	1377		13		Celler major
II plats d'estayn	1388	Estany	26		Cuina
I plater d'argent de pes de I march	1392	Argent	29		Cambra major
Iii^es^ plates d'argent	1393	Argent	33		Celler
Unum plat d'argent	1393	Argent	33		Celler
I plat \gran/ d'argent, de cort	1393	Argent	35		Celler
I plat d'argent de cort	1393	Argent	35		Celler
VI plates d'argent, de forma menor, II marquades a march de Barch<inona> e II a march de València, e II sens de march	1393	Argent	35		Celler
IIes plates d'argent	1396	Argent	40		Cambra menor
IIII plates	1399		48		Cambra
V plates, de pes de I marc la peça	1399		48		Cambra baixa
XV peces de stany, entre plates e escudelles	1399	Estany	49	15 s.	
Dos plates	1399		50		Cuina
Escudelles, plates e greals e de tota altra vexella de argent	1399	Argent	50		Cuina
I plater d'argent	1399	Argent	50		Cuina
II plates d'argent, que pesen XIIII onzes, I quart	1399	Argent	53	11 s.	
Dos plats grans de stany	1441	Estany	65		Cambra
Dos plats de stany, migancers, pregonets	1441	Estany	65		Cambra
Un sòl de plat de stany, petit	1441	Estany	65		Cambra
Un plat de terra e IIIIe scudelles de terra, tot de pocha valor	1441	Terrissa	65		Cuina
Ítem, unes plates de correge amunt.	1459		67		
Ab III plats de fust	1460	Fusta	71		Pastador
Tres plats de fust per tenir fruyta	1460	Fusta	71		Sala
Dos plats de stany, romputs a les orelles	1460	Estany	71		
III platerets	1460		71		
Dos plats de stany, la hu trencat	1460	Estany	71		
Hun plat de terra de Mèlicha e altre de terra vermella	1460	Mèlica i terrissa vermella	71		
Hun plat d'argent, ab les ores planes, de pes de hun march e mig, e no és marchat, emperò barrinat e de bon argent marchador	1460	Argent	71		
Dos plats d'argent, ab les ores planes, marchats ab se<n>yals de pechines, de pes de dos marchs e mig	1460	Argent	71		
Altre plat d'argent, ab les ores planes, marchat, de pes de hun march e dues on	1460	Argent	71		
Altre plat d'argent marchat, per a servir, de pes de qualsque set onzes	1460	Argent	71		
Cinch plats grans e cinch petits, de Mèlica	1462	Mèlica	75		Sala
IIII plats de Mèlica	1462	Mèlica	75		Cambra
Sis platerets petits, de Mèlica	1462	Mèlica	75		Cambra
Cinch plats de terra	1463	Terra	79		Cuina
Quatre plats de terra, dos migancés e dos grans	1463	Terra	79		Estudi
Hun plat d'estany gran	1463	Estany	79		Celler
Olles, plats e caçoles	1463		80	2 s., 7 d.	
Quatre plats de Màliqua, dos grans e dos migancés	1463	Mèlica	80	6 s.	
Quatre plats de Màlica, scudeles e altra obra de terra,	1463	Mèlica	80	4 s., 11 d.	

trencada					
Dos plats de Mèlica, lo hun és trenquat	1463	Mèlica	81		Cambra de la cuina
Set plats de stany, migancers	1463	Estany	81		Estudi
Dos plats de stany, sancers	1463	Estany	81		Estudi
Tres plats de stany, trenquats	1463	Estany	81		Estudi
Tres platerets petits, de stany	1463	Estany	81		Estudi
Dos plats grans, obra de València	1463	Obra de València	81		Estudi
Dues scudeles miganceres, de Mèlica, e quatre platerets petits	1463	Mèlica	81		Estudi
Hun plat de stany, migancer	1463	Estany	81		Estudi
Dos plats de stany, la hu gran, l'altre migancer	1463	Estany	82		Cuina
Dos plats de stany, la hu gran, l'altre petit, e una cetra de stany foradada	1463	Estany	83	7 s., 6 d.	
Dos plats de stany	1463	Estany	85		
Quatre plats de Mèlica	1464	Mèlica	90		Cambra
Dos plats de Mèlica	1464	Mèlica	90		Casa de la palla
Té lo vicari de Sent Johan dos plats de Mèlica, que s'enportà al peroliar		Mèlica			Casa de la palla
Hun <post> de tenir los plats, de ferre	1464	Ferro	90		Cuina
Dos plats de Mèlica	1464	Mèlica	91	9 d.	
Dues escudelles e dos plats	1464		91	1 s.	
Tres bacins d'argent, dos del altar e hu dels aniversaris [més avall: dit plat]	1464	Argent	92		
Hun pichel de stany, quatre plats, dues escudelletes e mig saler de stany	1465	Estany	93	11 s., 6 d.	
Nou plats de stany	1468	Estany	95		Cuina
Hun plat gran, de tallar, de estany	1468	Estany	95		Cuina
Tres plats de Mèlica e un vert, sotils	1472	Mèlica	96		Cuina
Dos plats de vidre, lo hu gran, l'altre xich	1474	Vidre	97		Cambra del difunt
Sis scudelles e cinch plats, de Mèlica	1474	Mèlica	97		Cuina
Hun plat gran, de Mèliqua	1474	Mèlica	97		Cuina
Tres plats de estany e una escudella de stany	1474	Estany	97		Cuina
Tres plats de stayn, los dos trenquats, ab huna scudela de stany	1474	Estany	98	4 s.	
Per nou pesses de Màliqua, ço és cinch plats e dues scud<ell>es platerades e hun plat gran e huna liberereta, e més dos pitxells de ter<r>a	1474	Mèlica	98	3 s., 7 d.	
Cinch plats de Mèlicha, los dos pregons com a scudelles	1478	Mèlica	99		Sala
V plats de stany, tres plans, dos pregons	1478	Estany	99		Recambra
Plats grans de Màlicha e dos xichs, dels grans ha·n'i de hun de pinta	1478	Mèlica	99		Recambra
Cinch plats de Mèliqua e unes scudelles fondes	1478	Mèlica	100	4 s., 6 d.	
VI plats de stany, tres plans e tres pregons; són los dos petits	1478	Estany	100		
Dos plats grans e dos petits e una scudella de Mèlicha	1478	Mèlica	100	1 s., 4 d.	
Dos plats grans e una scudella gran e tres plats pregons, tot de Mèlicha	1478	Mèlica	100	1 s., 8 d.	
Deu peses d'estany en què ha una pexella e \sis/ plats, los quatre grans e los dos xichs, e tres scudelles	1478	Estany	100	14 s.	
Dues escudelles e tres plats e una librelleta	1481		101		Cuina
Un plat de stany, migancer	1481	Estany	102		Cambra
Un plat de lautó, per lavar les mans	1481	Llautó	102		Cambra
Cinch plats plans, d'estany	1482	Estany	103		Cuina
Hun plat gran, d'estany	1482	Estany	103		Cuina
Sis plats, de terra de Mèliqua	1482	Mèlica	103		Cuina
Cinch plats de stany, plans	1482	Estany	104	12 s.	
Quatre plats de terra, tres grans e halgú migancer	1482	Terrissa	105		Cambra
Miga dotzena de plats de Mèliqua e miga de verts, entre cichs e grans	1482	Mèlica	105		Cuina
VII plats de Mèlica, platerats	1482	Mèlica	105		Sala
Deu plats de Mèlica, plans	1482	Mèlica	105		Sala
Dos plats e una scudella platerada	1482		107	1 s., 6 d	
Dos plats de Mèliqua e una scudella cubertorada	1482	Mèlica	107	1 s., 4 d.	

Sis plats e sis scudelles platerades	1482		107	5 s.	
Hun plat de sarga	1482	Sarga	107	4 d.	
Dos plats grans	1482		107	4 s.	
Tres plats trenquats	1482		107	1 s., 4 d.	
Dues scudelles e dos plats, una librelleta de terra	1483	Terrissa	108		Cuina
Hun plat de lavamans, de lautó	1483	Llautó	109		Cambra del difunt
Quatre plates de Mèliqua	1483	Mèlica	109		Cuina
Hun plat de stany, petit	1483	Estany	109		Cuina
Dos plats de vidre	1483	Vidre	110		Estudi
Hun plat de Mèliqua, ab hun ocell	1483	Mèlica	110		Estudi
Dos plats e dues scudelles e tres petites, del seu senyal	1483		110		Estudi
Tres plats platats, ab lo dit senyal [d'Albesa]	1483		110		Recambra
Huyt plats ab lo dit senyal [d'Albesa]	1483		110		Recambra
Hun plat de la forma migana, ab lo dit senyal	1483		110		Recambra
Altre plat de la forma petita, ab arol de "Ave Maria", ab hun moxó	1483		110		Recambra
Hun plat de stany	1483	Estany	110		Cuina
Dos plats de Mèliqua	1483	Mèlica	110		Cuina
Hun platet d'aram	1483	Aram	112	4 s.	
Hun cabaç, dos plats grans, huna todonera	1483		112	3 s., 7 d.	
Tres plats e tres scudelles	1483		112	1 s., 8 d.	
Tres escudelles e hun plateret xiquet	1483		112	8 d.	
Dos plats de vidre	1483	Vidre	113	1 s., 9 d..	
Hun plat de estany	1483	Estany	113	4 s.	
Hun plat de lautó, de lavamans	1484	Lautó	114	12 s.	
Dos plats de Mèliqua	1484	Mèlica	114	6 d.	
Quatre plats de Mèlica	1487	Mèlica	116		Cuina
Tres platerets, de terra		Terrissa	116		Cuina
Quatre plats de stanys, migancés, los dos trencats	1488	Estany	117		Escala
Dos plats de stany, bons	1488	Estany	117		Escala
Hun plat, per a tenir cireres	1488		117		Estudi
Sis plats, entre bons e dolents, de stany	1488	Estany	118	9 s., 6 d.	
Ampolles, hun plat de vidre e tres pots	1488	Vidre	118	2 s., 4 d.	
Dos plats grans, de stany	1492	Estany	120		Cambra
Hun plat de Mèliqua, gran	1492	Mèlica	120		Cambra
Set plats molt dolents e unes grealles de terra	1492	Terrissa	120		Cuina
Una fruytera pintada, de vidre, et un plat gran, de Mèliqua	1492	Mèlica	121	6 s., 6 d.	
Hun cartró ab una gerreta \ab arop /, I plat, una greala e tres scudelles, per a mossèn Miró	1492		121	2 s., 8 d.	
Oles, mortés, plats e caçoles e una paella de ferro e una graïlla, tot per III sous, VI <diners>, e una giradora e tres ampoles; ere de la cuyna	14921492		121	3 s., 6 d.	
Dos plats de stany, enplaterats, a mestre Antich, lo Emprempçador	1492	Estany	121	17 s.	
Tres plats de stany plans e dos platerats	1500	Estany	123		Cambra del difunt
Dos plats de lautó, de lavar les mans	1504	Llautó	125		Cambra del difunt
Hun plat de lautó, trencat	1504	Llautó	125		Cambra
Hun plat de Mèlica, gran	1504	Mèlica			Cuina
Sis plats de Mèlica, comuns	1504	Mèlica			Cuina
Hun plat de stany, petit	1504	Estany			Cuina
Cinch plats de Mèlica, comuns	1504	Mèlica			Botigueta
Dos platerets petits, de Mèlica	1504	Mèlica			Botigueta
Tres scudelles, hun plat gran de Mèliqua, una ansiamera, una scudela platerada, quatre plats, altra ansiamera	1504	Mèlica	126	2 s., 8 d.	
Hun plat de stany	1504	Estany	126	2 s., 4 d.	
Hun plat de vidre	1504	Vidre	126	6 d.	
Set plats de Mèliqua	1504	Mèlica	126	2 s., 8 d.	
Dos olles de terra, dos topins, tres scudelles, hun plat	1504		126	1 s.	
XV plats de Mèliqua	1507	Mèlica	128		Cuina
Hun plat gran, de stany	1507	Estany	128		Cuina
Hun plat lavamans de lautó	1509	Llautó	130		Sala
Hun plat y una scudela de Mèlica, obrades de diverses colós	1510	Mèlica	131		Cambra del difunt
Plats de Mèlica	1510	Mèlica	131		Cambra del difunt
Hun plat de Mèlica gran, trencat	1510	Mèlica	131		Cuina
Hun sòl de plat, de stany	1510	Estany	131		Cuina

Dos plats de stany, la hu gran, l'altre petit	1510	Estany	131		Cuina de fora
Plats y scudelles de Mèlica, per al servey de casa	1510	Mèlica	131		Cuina de fora
Hun plat de stany, gran	1510	Estany	131		Perxe
Tretse plats de Mèlica	1518	Mèlica	133		Cuina
Quatre plats de terra, dels moros	1518	Terrissa	133		Cuina
Dos plats de estany, dolents	1518	Estany	133		Rebostet de la cuina
Quatre plats de Mèlica	1518	Mèlica	133		Rebostet de la cuina
Deset plats rogs	1518		133		Rebostet de la cuina
Hun sobreplat de sobreposat , randat de ffilera					Cambra
Hun sobreplat de ffilempua, obrat a•lla antigor.		Filempua			Cambra
Hun plat de estany, trenquat	1518	Estany	133		Rebost
Dotse plats de Mèlica	1518	Mèlica	133		Rebost
Hun plat gran, de Mèlica	1518	Mèlica	133		Rebost
Quatre plats de moros	1518	Moros	133		Rebost
Sis plats de moros	1518	Moros	133		Rebost
Huna dotzena de scudelles y altra de plats	1518		134		Sala
Dos plats de Mèlica, mijansés, de donar ayguamans	1518	Mèlica	135		Cambra del difunt
Deu plats de stany, enplaterats	1518	Estany	135		Cambra del difunt
Cinch plats de stany, de forma comuna, lisos y plans	1518	Estany	135		Cambra del difunt
Sinch plats y dos talladós	1518		135		Cambra
Sinch plats grans, de Mèlicha	1518	Mèlica	135		Cuina
Tres plats grans, de stany	1518	Estany	135		Cuina
Hun plat petit, <de> stany	1518	Estany	135		Cuina
Quatre plats scudellés de Mèlicha	1518	Mèlica	135		Cuina
Huyt plats de Mèlicha	1518	Mèlica	135		Cuina
Hun plat gran, de Mèlicha	1518	Mèlica	135		Cuina
Hun plat gran, de obra de Barcelona	1518	Obra de Barcelona	135		Cuina
Hun bell drap de filenpua, cobreplat, obrat de seda groga, blancha, negra, vermella; molt bella cosa.		Seda groga			Cambra del difunt
Plats y scudelles de casa	1518		135		Cambra del difunt
Plat de lautó, per lavar mans	1521	Lautó	137		Sala
Cinch plats de Mèlica	1521	Mèlica	137		Cuina
Dos plats de terra de Menizes	1521	Manises	137		Cambra del difunt
Un plat gran de carrasqua, tot fes	1521	Carrasca	137		Rebost
un plat gran de Mèliqua	1522	Mèlica	138	30 s.	
Un plat petit, de Mèlica	1522	Mèlica	140		Cuina
Miga dozena de plats de Mèlica	1522	Mèlica	140		Cuina
Vuyt plats de argent, de servir, de taula	1523	Argent	141		
Dos plate\ra/des d'argent	1523	Argent	141		
Un plat gran, de lavar les mans, ab senyal del sol.	1523		141		
Vuyt scudelles, cinch plats y dues enciameres	1523		141		Cuina
Hun plat gran, lavamans, ab lo sol enmig, pessa deu marchs	1523		142	60 ll.	Cambra
Deu plats y una scudela d'argent, pesaren setze marchs	1523	Argent	142	112 ll.	Cambra
LXXXXIII plats plans de canonge	1527		143		Cambra del difunt
Set plats de Mèlicha	1529	Mèlica	144		Sala
Una copeta de aram, per tenir lo plat en taula	1529	Aram	144		Sala
Un plat de Mèlicha, pintat, gran	1529	Mèlica	144		Sala
Dos plats de cervir, de argent, chichs	1529	Argent	145		Rebost
Tres plats de lavamans, de carasqua, grans	1529	Carrasca	145		Sala
Un plat de lavar mans de lautó	1529	Llautó	145		Sala
Un plat de stany	1529	Estany	145		Cambra
Dotze plats y una anziamereta	1529		145		Cuina
Un plat de vidre morat	1529	Vidre	146		Cuina
Sis plats de terra e set scudelles de Mèlica	1529	Terrissa	146		Rebost
Un plat de Mèlica, gran.	1529	Mèlica	146		Rebost
Una casola de terra y un plat	1536		148		Sala
Un plat y hun pualet de terra	1536		148		Sala
Un paneret ab hun plat.	1536		148		Sala
Nou plats de Mèliqua y un librella de Mèliqua	1536	Mèlica	148		Sala
Un plat de stan, gran	1536	Estany	148		Cambra
Un altre [plat] de lautó	1536	Llautó	148		Cambra

Dos plats de Mèliqua, grans, dolents	1536	Mèlica	148		Cuina
I plat de llautó, per a dar ayguamans	1539	Llautó	149		Cuina
I plat de stany, gran.	1539	Estany	149		Cuina
Una dozena de plats de terra	1539	Terrissa	149		Cuina
Hun plat gran de Mèliqua	1539	Mèlica	149		Rebost
Dos plats de stany, un gran y un migancer	1545	Estany	150		Sala gran
Un plat de leutó	1545	Llautó	150		Sala gran
Un plat de Mèlica y un candalobre de Mèlica	1545	Mèlica	150		Sala gran
Vuyt plats de carrasca	1545	Carrasca	150		Sala gran
Sinc o sis plats de terra y un tallador	1545	Terrissa	150		Cuina
Dos plats de Mèlica	1545	Mèlica	150		Cambra gran
Un plat de Mèlica	A1550	Mèlica	151		Cambra de dalt
Un plat de Mèlica, gran	A1550	Mèlica	151		Cuina
Dues escudeles hi tres plats de ter<r>a	A1550	Terrissa	151		Cuina
Quatre plats de Mèlica	A1550	Mèlica	151		Cambra
Un plat de lautó, per lavar les mans	1550	Llautó	152		Cambra
Dos plats grans, de Mèlica	1550	Mèlica	152		Cambra
Sis plats y dos ribelletes	1550		152		Cambra
Tres plats y sis scudelles	1550		152		Cuina
Quatre plats de terra	1550	Terra	153	1 s.	
Un plat gran de terra, pintat	1550	Terra	153	4 s., 2 d.	
Un plat gran de terra, pintat	1550	Terra	153	3 s., 6 d.	
Tres plats y una ribela y sis scudelles	1550		153	1 s., 4 d.	
Hun plat de leutó	1550	Llautó	153	7 s	
Tres o quatre plats y dos o tres scudelles, tot de ferro	1552	Ferro	154		Sala
Un plat de llautó	1552	Llautó	154		Sala
Un plat de llautó de donar ayguamans y un perolet de aram	1552	Llautó	155	1 ll.	
Un plat de estany	1552	Estany	155	2 s., 8 d.	
Dos plats y sinch scudelles, tot de terra	1552	Terrissa	155	1 s.	
Dotze plats	1552		156		Sala
Per quatre escudeles y dos plats y un cànter gran y una cantareta de tenir olives, tot per obra	1552		157	2 s., 5 d.	
Tres talladors, tres plats y una olla de terra			157	3 s.	
Set plats blanchs y dos de Mèlica y quatre scudelles blanques, de terra	1556	Mèlica	158		Entrada
Deu/ plats de terra, blanchs, y sin<c> dels comuns	1559	Terrissa	160		Sala
Sis plats fondets, mijancers, y altre pintat de vert, de terra.	1559	Terrissa	160		Pastador
Nou plats de terra	1559	Terrissa	161		Cuina
Quatre plats grans, de Mèlica	1559	Mèlica	161		Cuina
Un plat de ayguamans, de lleutó	1559	Llautó	161		Cambra del difunt
Obra de terra, ço és, dos plats, dos platerets [...]	1562	Terrissa	162		Cambra
Tres plats, sinch scudelles, \dos/ plats de foch	1562		162		Cuina
Un plat de foch	1562	[Terrissa]	163	3 d.	
Una panistra ab plats y scudelles	1562		163	1 s., 6 d.	
Un plat gran de llautó	1562	Llautó	164		Cambra
Dos plats grans, de Mèlica	1562	Mèlica	164		Cambra de la cuina
Una dotzena de plats de terra	1562	Terrissa	164		Cambra de la cuina
Dotze plats de terra	1562	Terrissa	165		
Un plat gran de terra	1562	Terrissa	166	1 s., 6 d.	
Altre plat semblant	1562		166	1 s., 6 d.	
dos plats, vint-y-quatre scudelles	1562	Terrissa	166	8 s.	
Un plat de foch, tot de terra	1562	Terrissa	166		
Un plat gran de terra	1562	Terrissa	167	2 s.	
Un plat y copeta de terra y un tallador	1562		167	1 s., 1 d.	
Un plat de foch y dues casoletes de terra	1562		167	7 d.	
Tres plats de terra	1562	Terrissa	167	1 s., 5 d.	
Tres plats de terra roja	1562	Terrissa	167	3 d.	
Un plat roig	1562		167	3 d.	
Tres plats y quatre scudelles de terra	1562		167	11 d.	
Un plat de foch	1563		168		Entrada de dalt
Un plat de vidre y una xapa	1563	Vidre	168		Saleta
Dotze platerets de terra, blanchs	1563	Terrissa	168		Saleta
Quatre plats comuns de terra y dues scudelletes	1563	Terrissa	168		Saleta

Dos plats mijancers, pintats	1563		168		Cuina
Quatorze plats, entre grans y chichs	1563		168		Cuina
Dos plats verts, vuyt comuns, una gresala de Mèlica, una altra xicha, blanca, dos platerets blanchs y dos comuns	1563	Mèlica	169	6 s.	
Dos platerets blanchs y dos comuns	1563		169		
Un paneret y un plateret de sarga	1563	Sarga	169	1 s.	
Una gresala o plat de fust	1563	Fusta	169	4 d.	
Sinc plats y sinc scudelles de obra blanca	1563		169	5 s., 8 d.	
Un plat gran, pintat, y quatre chichs	1563		169	5 s.	
Tres plats de terra	1563	Terrissa	170		Cambreta o guarda-roba
Tres plats de terra, dos pintats y l'altre blanch	1563	Terrissa	171		Entrada o saleta
Quatorze plats de terra, entre bons y dolents	1563	Terrissa	171		Cuina
Quinze plats	1563	Terrissa	172	6 s., 5 d.	
Tres plats de terra, los dos de Mèlica, mijanser<s>, y l'altre blanch	1563	Terrissa	172	2 s., 2 d.	
Tres plats grans, de foch	1563	Terrissa	173	5 s., 2 d.	
Sis plats comuns de terra, entre bons y dolent	1564	Terrissa	176		Entrada
Deu plats xichs, tres de grans y una platerada pintada, tot de terra	1568	Terrissa	177		Cuina
Tres plats xichs, de estany	1568	Estany	177		Cuina

Fa uns anys ja es va afirmar que l'arqueologia pot permetre conèixer amb precisió "*le petit máteriel mobilier du Moyen Âge, notamment les utensiles de la table et de la cuisine*"; malgrat tot, ja s'era conscient que no s'han de menystenir les fonts escrites i iconogràfiques que han de contribuir a aclarir les troballes de les excavacions.[73] Al llarg dels capítols d'aquest treball hem pogut veure com els objectes de ceràmica, recipients i tot allò que es pot relacionar amb la taula és present en moltes escenes. La iconografia religiosa és molt rica en figuracions d'àpats: en primer lloc, en les representacions del Sant Sopar, després en la representació del primer miracle de Jesús, les Noces de Canà, i també en escenes de banquets, com el Festí d'Herodes, entre d'altres. També hi podem afegir un altre tipus de fonts que provenen de la miniatura, com són els calendaris i els llibres d'hores, normalment amb escenes que representen el mesos de gener i febrer.

A partir del segle XIV, i sobretot al segle XV, en moltes escenes d'àpats es poden identificar els gots, les escudelles, els ganivets, les culleres i els talladors. L'art s'interessa per mostrar l'objecte. Els materials i els objectes de la taula són variats i amb formes diversificades. A Catalunya les escenes mostren la taula parada amb objectes de ceràmica i de terrissa. Si bé els treballs realitzats a França insisteixen en la poca representació de la terra cuita a les representacions de la taula, la pintura catalana és molt més esplèndida en aquest aspecte. Hem vist, per exemple, el ric repertori d'objectes de Mèlica en relació a l'escena del Sant Sopar de Solsona.[74]

Altres escenaris permeten també identificar els objectes relacionats amb la taula. Les escenes d'interiors domèstics, com per exemple les relacionades amb el tema de l'Anunciació, com

[73] Jean-Marie PESEZ-Françoise PIPPONNIER-Jean CHAPELOT, "Sources Archéologiques et autres sources de l'hiatoire médiévale: l'exemple de la céramique", *Actes 93e Congrès National des Sociétés Savantes*, Tours 1968, p. 145. En aquest treball els autors comparen els resultats arqueològics amb la informació que poden aportar les fonts iconogràfiques per a l'estudi de la ceràmica a través de les representacions de banquets. Es fa una revisió dels temes i els tipus d'objectes representats.

[74] Jean-Marie PESEZ-Françoise PIPPONNIER-Jean CHAPELOT, "Sources Archéologiques et autres..., p. 151. Vegeu: Thierry Bouts, L'àpat a casa de Simó, c. 1440, Staatliche Museen, Berlin. En aquesta escena del Sant Sopar, Bouts ha representat objectes de vidre, metàl·lics i de ceràmica o terra. A la pintura del nord d'Europa, trobem objectes de ceràmica en les escenes que representen els àpats.

Con formato: Punto de tabulación: 2,4 cm, Izquierda + No en 3,39 cm

hem vist, ens acosten als objectes de la taula i al fet de rentar-se les mans. L'escena de la Mare de Déu amb el Nen, amb totes les seves variants, suposa sovint una representació fidel d'objectes com plats i culleres de fusta. Al costat d'aquests materials, les gerres o pitxers de metall guarneixen aparadors i tinells en escenes de banquets o en interiors nobles i de la cort. Els inventaris de Lleida sovint esmenten els materials d'aquests objectes relacionats amb el menjar i la taula. També, a través dels inventaris, podem saber el nom que rebien. La interrelació de les dues fonts documentals es fa imprescindible per poder aclarir i identificar el mobiliari relacionat amb la taula i l'alimentació.

Fig. 22.46. Jaume Huguet, Sant Sopar, c. 1463-1460/75, procedent del convent de sant Agustí de Barcelona, MNAC/MAC núm. inv. 040412-000.[75] Foto: Imma Sànchez i Boira

[75] Font: Google Art Project; Francesc RUÍZ QUESADA, "El retaule de Sant Agustí de Jaume Huguet. Un referent singular en l'art ictòric català del darrer quatre-cents", *Quaderns de Vilaniu. Quaderns d'Art* , núm. 37, 2000, p. 3-40.

22.6 Setrills

En principi un setrill era una setra petita. Per tant, els setrills haurien de ser de terrissa i tenir una boca i un broc. Actualment, un setrill és de vidre i té unes característiques clarament definides. La realitat d'allò que trobem reflectit a la documentació dels segles XIV -XVI és molt més complexa, tal com podem comprovar a la taula annexa.

Objecte: Setrills	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I cedryllet, \altre cedryll/	**1345**		**2**		Recambra
I cedril de terra	1345	Terrissa	3		
I cetrill de fust	1348	Fusta	7	6 d.	
Un cetryl de traure aygüe, ab coha de ferre	1354		8		Cuina
Un cetriyll ... est fracta	1377		13		Cuina
I calderet alias cetriyll.	1386		21		Entrada
Iª cetril de coure, en la paret	1386	Coure	21		Cambra
I cetrill d'aram, ab ansera e ganxe	1387	Aram	24		Sala
I cetrill d'aram, de traure aygua de la tanalla	1387	Aram	24		Cuina
I cetrill \de traure aygua/, ab son penyador	1388		25	2 s., 8 d.	
I [cetr]ill gran	1388		25	14 s., 6 d.	
Un cetril poch	1388		25	4 s., 6 d.	
II cetrills, I de traure aygua e altre de cuyna.	1388		26		Cuina
I cetrill de celler.	1393		33		Menjador
Cetril que serveyx a llavar les tones.	1393		36		Palau nou
Un cetryll.	1396		40		Cuina
I cetrill d'aram, \bon/.	1398	Aram	47		Sala
cetril, de te<n>guda de I cànter[1]	1399		48		Sala i cuina
I cetrill de traure aygua	1399		49		
Un cetriyl de puar ayga	1399		49		Cambra on cuinaven
II cetrills de celler, la I mascarat e l'altre que no és mascarat	1399		50		Cuina
I citril d'aram, de traure aygua	1399		50		Cuina
Dos cetrills.	1399		50		
Dos cetrills	1399		50		
IIIes \cetrils/ de lautó	1399	Llautó	50		
Dos cetrills de aram	1399	Aram	50		
I cetrill de traure aygua	1399		51		Sala
I cetrill de tenir oli	1399		51		Cuina
I cetrill gran, redon, \d'aram/, foradat	1399	Aram	53	3 s., 4 d.	
I cetrill	1399		53	9 s., 1 d.	
I cetrill poch de traure aygua	1399		53	3 s.	
I cetrill mascarat	1399		53	10 s.	
I cetrill d'aram, gran	1399	Aram	53	9 s.	
Un cetrill grant	1401		55		Cuina
I cetrill petit, de traure aygua de la tanaylla	1403		58		Recambra
I cetrill de traure aygua del pou.	1403		58		Pati del pou
I cetrillet petit, de traure aygua de la tanayla	1403		58		Terrat
Un cetril de traure aygua	1403		59		Recambra
I cetrillet d'aram, petit	1403	Aram	60	4 s.	
III olles de terra, I cantarel e un<es> greales de terra e I cetrillet de terra	1403	Terrissa	60	1 s., 4 d.	
I cetrill ab son penjador	1403		60		

[1] Un cànter o càntir correspon a entre 11,38 i 11,67 litres. ALSINA-FELIU-MARQUET, *Pesos, mides i mesures*…, p. 133.

I cànter sens anses e I cetril d'oli e I baralet de tinta e II pexeletes de terra	1403	Terrissa?	60	9 d.	
Un cetrillet d'aram	1441	Aram	65		Cuina
Dos cetrills de tenir oli.	1441		65		Cuina
Tres cetrills d'aram, de traure aygua	1460	Aram	70		Cuina
Tres cetrillets d'aram, de traure aygua	1460	Aram	70		
Hun cetrill d'aram, ab broch	1462	Aram	75		Sala
Hun cetrilyet petit, d'aram	1463	Aram	81		
Hun cetrill	1464		91		
Hun cetrill petit, per a traure aygua	1474		97		Sala
Hun cetrill d'aram, ab sa ansa	1474	Aram	98	2 s., 6 d.	
Hun cetrillet	1478		99		Cuina
Hun cetrill de traure aygua	1478	Terrissa?	100	1 s., 9 d.	
Un cetril de aram, petit, ab una ansa	1481	Aram	102		Cambra
Hun cetrill d'aram	1482	Aram	103		Cuina
Hun cetrill d'aram per a traure aygua	1483	Aram	109		Cuina
Hun cetrill d'aram, ab sa ansa	1483	Aram	110		Estudi
Hun cetrill ho calderó d'aram	1483	Aram	112	4 s.	
Hun cetril de vidre olier	1492	Vidre	121		
Un cetrill gran, per tenir oli	1521		137		Cuina
Un cetrill de aram	1522	Aram	138	6 s.	
Un cànter, una petxella e dos setrills, tot de terra	1559	Terrissa	161		Sala
dos setrils	1562		162		Cambra
Un setril de terra	1562	Terrissa	162		Cuina
Un cetrill, tot de vidre, y altre cetrill de llauna, per a tenir oli.	1568	Vidre, llauna	177		Sala

Al llarg dels tres segles estudiats, la segona meitat del XIV, el XV i la primera meitat del segle XVI, trobem nombrosos esments de setrills. Les seves característiques eren bàsicament les següents:

- En primer lloc, podem destacar el fet que fossin fets de diferents materials, d'acord amb el quadre annex:

		NOMBRE
MATERIAL DEL SETRILL	**Aram**	18
	Coure	1
	Fusta	1
	Llauna	1
	Llautó	1
	Terrissa	5
	Vidre	1

NOMBRE DE SETRILLS

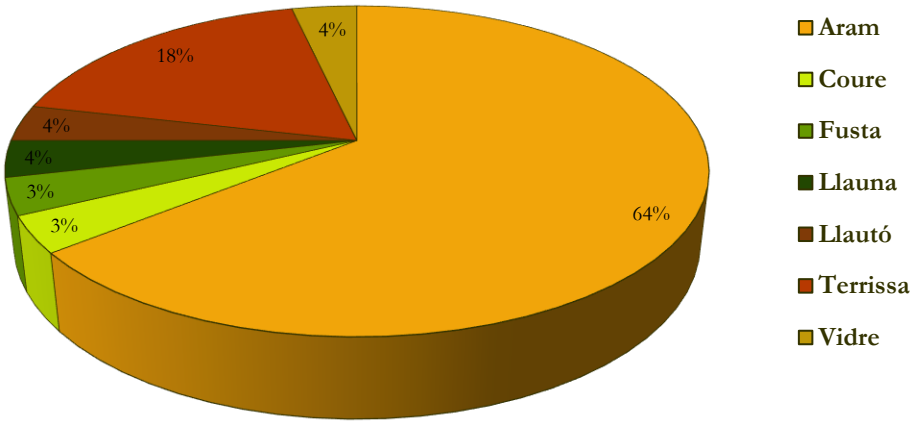

Veiem que una gran majoria de les peces eren d'aram. Només cal recordar algunes representacions pictòriques que ens ho il·lustren prou bé. Veiem alhora que hi pot haver una gran diversitat de materials; no tots eren metàl·lics, també n'hi havia de terrissa, de vidre i fins i tot fusta.

- N'hauríem trobat gairebé a tot arreu de la casa, encara que els trobem sobretot a la cuina, a la sala, a la cambra o la recambra, etc. Cal pensar que aquesta diversitat també es pot relacionar amb la funció que feien. El setrill que servia per a treure aigua del pou, certament, devia ser molt semblant a un poal i, encara que no ho digui el document, és molt possible que fos de terrissa. Amb tot, en altres casos, trobem diversos setrills que servien per a treure aigua, que eren d'aram ("*tres cetrills d'aram, de traure aygua*", doc. 70).

- Pel que fa als preus, gairebé només els tenim amb relació als setrills d'aram. Veiem que eren relativament cars, si ho comparem amb altres objectes també venuts als encants de Lleida. D'entrada, el de fusta, valia molt poc: 6 diners. Per contra, els d'aram es vengueren per un preu que oscil·lava al voltant dels 4 i els 6 sous, encara que també n'hi havia un que només valgué 2 sous i 8 diners i n'hi havia alguns altres, de molt cars, que costaren més de 9 sous i un que arribà a valdre 14 sous i mig.

- Per acabar, encara podem assenyalar diversos aspectes que es desprenen de la documentació escrita. N'hi havia que servien per a agafar aigua i n'hi havia que eren per a guardar-hi oli, d'una manera semblant als setrills oliers actuals (també representats en la iconografia que veurem més endavant).

- N'hi havia molts que tenien una ansa (o nansa). També n'hi havia que s'afirma que tenien un broc. Finalment, d'altres es diu que eren proveïts d'un penjador. De fet, en el document 24 se'ns diu: "*I cetrill d'aram, ab ansera e ganxe*", és a dir que tenia una nansa i un ganxo per penjar-lo si calia. Adonem-nos també que, en un cas, es diu que era "*un cetryl de traure aygüe, ab coha de ferre*", que tenia per tant una mena de mànec (semblantment a una paella) i que, plausiblement en aquest cas, no devia tenir cap mena de nansa. Per tant, podem concloure que és molt probable que aleshores haguéssim pogut trobar objectes que eren anomenats setrills que tenien unes formes diverses; el setrill actual només té una d'aquestes formes, que ha arribat fins a l'actualitat.

A continuació veurem algunes representacions iconogràfiques que ens permetran de completar aquesta visió dels setrills dels segles XIV - XVI. En podem fixar en el magnífic setrill de vidre representat vers el 1515 per Matthias Grünewald, en el *Concert d'Àngels i Naixement* (fig. 22.47). És situat al costat del llitet o el bressol del nen Jesús. És fet amb tanta cura i vol reflectir tant la realitat que, si no t'hi apropes molt, gairebé no és visible. Té una boca, un llarg broc i una nansa. Des de la nostra perspectiva actual, el podem identificar sense cap dificultat amb un setrill. Tanmateix, com hem dit, potser no tots els setrills eren com aquest setrill de vidre del qual ara se'n conserva una fidedigna representació en un museu de l'Alsàcia. Per adonar-nos del grau de realisme amb què són representats els objectes pintats, només cal fixar-nos en la gresala o mena de bugader de fusta que hi a sota, en la qual podem distingir tots els defectes i les irregularitats de la fusta amb què va ser fet.

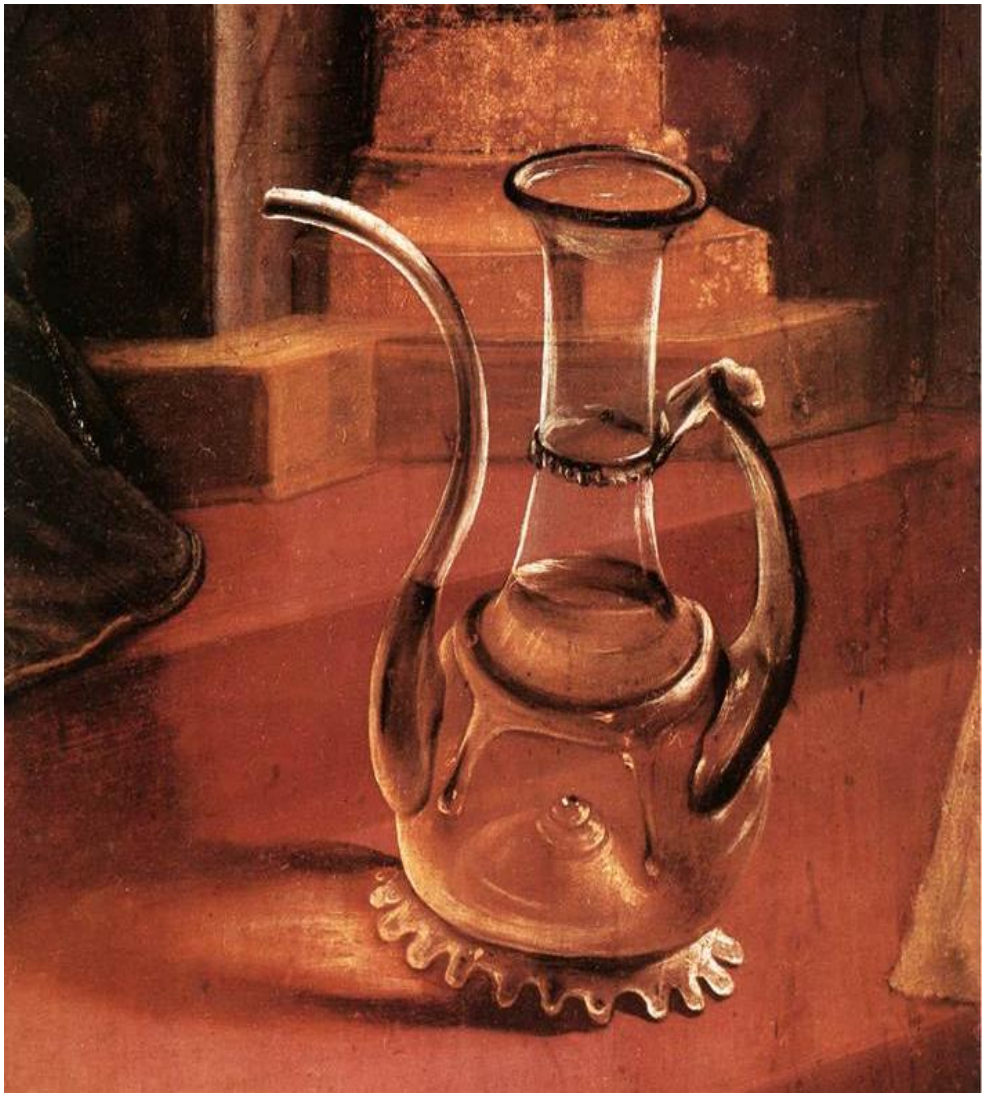

Fig. 22.47. Matthias Grünewald, Concert d'Àngels i el Naixement, c. 1515, Musée d'Unterlinden, Colmar (detall)[2]

[2] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/g/grunewal/index.html

Fig. 22.48. Taddeo Gaddi, escena de la Vida de la Verge, nínxol amb objectes litúrgics, fresc c. 1330, Santa Croce, Florència[3]

[3] Font: Jacqueline DU PASQUIER, *Histoire du verre*, Massin Editeur, Paris, 2005, p. 110. http://www.scalarchives.it/web/ricerca_risultati.asp?nRisPag=36&prmset=on&ANDOR=and&xesearch=floral&ricerca_s=floral&SC_PROV=RR&SC_Lang=fra&Sort=9&luce=

22.7 Culleres i cullers

Un dels objectes importants de les cuines eren les culleres i els cullers. Com veurem en la taula annexa, exhaustiva, mentre les culleres solien ser d'argent, els cullers eren de fusta. Mentre les primeres eren un luxe, un motiu d'ostentació, els segons eren d'ús quotidià i a l'abast de tothom. A continuació adjuntem la taula de tots els esments que trobem als inventaris i encants de Lleida, que ens permetrà arribar a unes certes conclusions sobre aquests dos objectes.

Objecte: Culleres	Data	Material	Num.	Preu	Situació
Set culleres d'argent, sis senceres e Iª trencada	1376	Argent	11		Casa
VII culleres	1399	[argent]	50		
Culleres	1399	Argent	50		
Un culler trancat, I tornell e dos manadors[4], tot de fust	1403	Fusta	58		Cuina
Un culler	1408	[fusta]	62		Cuina
VI culleres d'argent, IIIIᶜ petites, antigues e de poch pes, e dues del temps, pesaren IIIᵉˢ onzes e miga	1441	Argent	65		Cambra
IIIᵉˢ talladós de fust, III cullers, un boix gran e altre xich, tot de fust	1441	[fusta]	65		Cuina
Sis culleres d'argent, que no és marcat; la Iª és trancada: fall-ne la coha e I poc més.	1459	Argent	67		
Ab una panistra, hun cosi de tenir panses, un culler, hun cint de balesta, una arpeta, una cobertora de ferre	1460	[fusta]	71	2 s., 6 d.	
Hun culler de fust		Fusta	71		
Sis culleretes, marchades, d'argent; les cinch tenen, als cap<s> de les cohes, bolletes daurades, e la huna no; de pes de sis onzes, poch més o menys		Argent	71		
Set culleres d'argent marquat, pesen, en un estoig	1463	Argent	85		
Una cullereta d'argent blanqua	1463	Argent	86		
Hun parell de culleres d'argent	1464	Argent	90		Cambra de la sala
Huna cullereta de lautó, trencada	1464	Llautó	90		Cuina
Tres culleres	1464	[argent]	92		
Set culleres	1465	Argent	93		
Quatre boxos, un culler e un tornell de fust	1472	[fusta]	96		Cuina
Tretze culleres de argent, de diverses forges algunes e de talla de pera, ab bellotes als caps, les quals pesaren onze onces e un argenç	1472	Argent	96		
Dues culleres d'argent	1474	Argent	97		Sala
Set culleres d'argent	1478	Argent	99		Recambra
Una cullerareta de fust	1478	Fust	100	6 d.	
Hun culler de fust e dos boxes	1481	Fust	101		Cuina
Una cullereta de argent, no marcada		Argent	101		Casa
Onze culleres \d'argent/, que entre totes pesen, poch més ho menys, huyt ho nou onces.	1482	Argent	103		
Dos cullers	1482	[fusta]	103		Cuineta
Tres culleretes d'argent; la una ab la coha retordellada, ab una pellota al cap; l'altra ab la coha seguida, ab hun punyó al cap; l'altra tota la coha seguida	1482	Argent	105		Sala
Hun culler de fust, trenquat	1483	Fusta	108		Cuina
Dues culleretes d'argent	1483	Argent	109		Recambra
Hun culler	1483	[fusta]	109		Cuina
Tres culleres d'argent, ab los caps daurats	1483	Argent	110		
Dues culleres d'argent, sanceres e una trenquada	1488	Argent	117		Estudi

[4] Menador: barra o bastó amb què es remena una cosa. DCVB.

Tres culleretes d'argent, ço és, les dues sanceres e la una trenquada, pesaren dues onces, tres argenços	1488	Argent	118	40 s.	
Hun troç de cullera cremada	1500	[argent]	123		Cambra del difunt
Quatre culleres d'argent	1500	Argent	123		Cambra del difunt
Sis culleres de argent, que pessaren sis onzes menys hun quart	1504	Argent	126	98 s., 8 d., malla	
Una cullereta	1504	[argent]	126	12 s., 9 d.	
Set culleres	1504	[argent]	126		
Nou culleres d'argent	1506	Argent	127		Estudi
Deu culleretes d'argent	1509	Argent	130		Estudi
Una taceta plana d'argent, ab dues culleretes e dos anells	1509	Argent	130	60 s. [penyora]	
Quatre culleres d'argent	1510	Argent	131		Cambra del difunt
Quatre culleres de argent	1518	Argent	134		Cambra del difunt
Onze culleres de argent, dins una capceta pintada	1521	Argent	137		Rebost
Onze culleres de argent	1522		138	8 ll., 5 s.	
Sis culleres de argent ab son stoig, pesen, poch més o menys, quiscuna \d'elles/ una onza	1523	Argent	141		
Dos scudelles, ab dos culleres d'argent	1523	Argent	141		
Tres culleres de argent, poch més ho menys de pes de miga onza	1529	Argent	144		Cambra del difunt
Un culler	1529	[fusta]	146		Rebost de l'entrada
Una cullera de argent, trencada	1529	Argent	146		Rebost de l'entrada
Un culler y un tornell	1536		148		Sala
V culleres de argent, lises, que pesen enfre totes V onzes	1539	Argent	149		Recambra
Dues culleres [d'argent]	1545	Argent	150		Cambra
Set culleres de argent, ab un stoig	1550	Argent	152		Cambra del difunt
VII culleres de argent	1550	Argent	153	125 s., 3 d.	
Tres boxos y dos talladorets y un culler de fust	1552	Fusta	154		Sala
Una cullera de argent, molt vella, y dues de lleutó	1552	Argent, llautó	154		Cambra del difunt
Tres talladors y dos cullers, de fust	1552	Fusta	156		Sala
Un culler	1556	[fusta]	158		Entrada
Onze culleres de argent; pesaren deu onces	1559	Argent	161		Pastador
Una cullera de argent, trencada; pesà quatorze argenços	1559	Argent	161		Pastador
Sis culleres de argent; pesaren IIII onzes, XII argenços	1562	Argent	164		Recambra
Un culler y dues cubertores de terra	1562	[fusta]	164		Recambra
Un culler	1562		165		
Una cullera de argent	1562	Argent	165		
Sinch culleres de argent	1562	Argent	166	3 ll., 10 s.	
Una cullera de llautó	1562	Llautó	167	2 d.	
Tres culleres de argent y una de fust	1563	Argent, fusta	168		Cambra del difunt
Quatre culleres	1563		169	1 s., 4 d.	
Una cullera de fust	1563	Fusta	169	4 d.	
Tres culleres de argent, pesaren tres onces manco dos argenços y mig	1563	Argent	169	2 ll., 10 s.	
Una cullera de plata, pesa y CLXXXXII lliures, I sou, en diners	1563	Argent	171		Recambra
Una cullera de argent	1563	Argent	172	18 s..	
Un culler y una escudella de fust	1564	[fusta]	176		Entrada
Una caxeta de pi, sens pany ni clau, en la qual havie una cassola gran y una llibrella <de> terra y una cubertora de terra y un culler	1564	[fusta]	176		Entrada
Dos cullers, dolents	1568	[fusta]	177		Cuina

Creiem que cal distingir clarament els cullers de les culleres. És cert que en un cas es parla d'"*una cullerareta de fust*" (quan potser hauria de dir un culleret), fent referència a un culler de fusta

molt petit. Amb tot, veiem que gairebé sempre es reserva el mot femení cullera per a les culleres d'argent, que no podien ser gaire grans, mentre el mot culler restava reservat per esmentar les culleres grosses de fusta.

Culler. Segons el DCVB, en la seva primera accepció, el culler era una cullera grossa, generalment de forma semiesfèrica, que servia per a escudellar la sopa i per a remenar l'olla. Tria com a exemple un document de Santa Coloma de Queralt, de l'any 1444, en què es parla d'"*un culler e un tornell de fust*". Podem veure què ens diu el conjunt de documents que hem consultat sobre el culler:

- En principi només trobem esmentats cullers als segles XV i XVI. El primer esment és de l'any 1403. Probablement, però, això és simplement fruit de la casualitat. El darrer document, per contra, és l'últim de la col·lecció; és el número 177, fet l'any 1568.

- Trobem els cullers sobretot a la cuina. Això no obsta que de vegades també n'hi hagi en altres llocs, com pot ser un rebost, la recambra, la sala o l'entrada.

- Tenim molt poca informació sobre el seu preu. Podem considerar que, d'acord amb allò que trobem esmentat al document 169, podien valdre uns 4 diners.

- Cal assenyalar que els cullers moltes vegades són mencionats juntament amb altres objectes de poc valor i de la cuina, com poden ésser plats, escudelles, morters i boixos de fusta o també menadors i tornells. De passada, podem dir que al DCVB hom hi diu que el tornell era un utensili de cuina de significat incert. És molt plausible de pensar que, com el menador, devia ésser una mena de pala o culler que servia per fer girar o remenar els productes alimentaris. És una proposta. De fet, el significat antic del verb "tornar" és precisament "girar o voltar"; per tant tornell seria un girador o un estri per fer voltar el menjar.

Cullera. D'acord amb la definició del mateix DCVB, la cullera és un "instrument de metall o de fusta generalment, que consisteix en una petita pala còncava i ordinàriament oval, amb un mànec, la qual s'empra per a prendre el contingut d'un recipient i portar-lo a un altre recipient o a la boca de les persones, que se'n serveixen per a menjar substàncies líquides o semilíquides". Esmenta, entre d'altres, els dos exemples següents: "*en la cuyna II culleres miganceres*", d'un document de l'any 1373, i "*dos culleres d'argent*", d'un inventari de l'any 1410. És una realitat molt semblant a la que trobem als documents lleidatans.

- Trobem culleres d'argent al llarg de tots els segles que estudiem en aquest treball. El primer document en què són esmentades és de l'any 1376 i el darrer és de l'any 1563.

- Dins dels habitatges, trobem les culleres d'argent a la cambra del difunt, a les recambres, a la sala o fins i tot a l'estudi. Mai les trobem a la cuina. Eren un objecte de luxe, no un objecte d'ús quotidià.

- Com hem dit, gairebé sempre les culleres eren d'argent. N'hi havia també algunes de llautó. Assenyalem que en aquest cas, la de llautó si que es conservava a la cuina (doc. 90), fet que fa pensar que tenia una utilitat per a menjar i un ús quotidià.

- El preu de les culleres d'argent, molt sovint marcades, es calculava per llur pes. En un cas, onze culleres d'argent que es conservaven en una capseta pintada al rebost de l'habitatge (doc. 137, de l'any 1521), després foren venudes per la quantitat de 165 sous.

A continuació veurem uns quadres on es representa el nombre de culleres i de cullers, repartits per segles i també distribuïts pels materials amb els quals foren fets:

		SEGLE		
		Segle XIV	**Segle XV**	**Segle XVI**
MATERIAL	Argent	16	82	115
	Fusta	0	12	12
	Llautó	0	1	3

SEGLE XIV

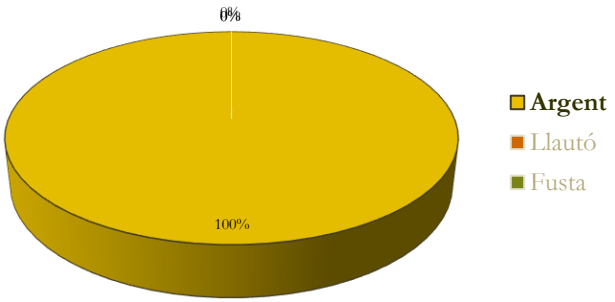

SEGLE XV

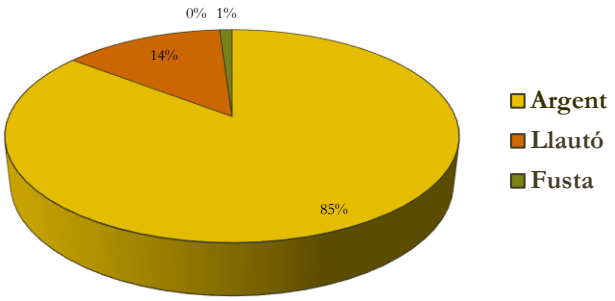

SEGLE XVI

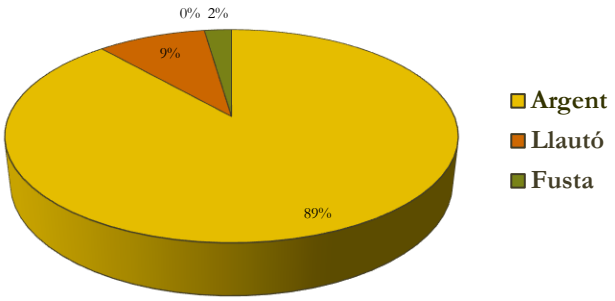

A continuació podem veure diverses pintures i miniatures en què hi ha representats cullers.

Fig. 22.49. Gerard David, Verge amb el Nen, c. 1515. Musei di Strada Nuova, Aurora Trust, New York (detall)[5]

[5] Font: https://www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/madonna-and-child-with-the-milk-soup/wgGgR6Vau86-pw

Fig. 22.50. Mestre del Soane Josephus - Mestre d'Eduard IV. La ceguesa de Tobies ajagut al llit atès per dues dones (detall). Inclòs en el foli 18 de l'obra de Guyart des Moulins, *La Bíblia Historial*, part 4 (Bíblia Historial d'Eduard IV), c. 1470-1479. Royal 15 D I, f. 18, British Library (detall)[6]

[6] Font: The British Library

Fig. 22.51. A l'esquerra: culleres d'argent d'Orleans, segle XV. Musée historique et archéologique de l'Orléanais, inv. 2001.7.1.
A la dreta: cullera de coure, vers 1500. Musée national du moyen âge – hôtel de Cluny, inv. CL2664

Fig. 22.52. Konrad von Soest, Altar de la Passió, Nativitat, c. 1403, Gesamtansicht, església de Bad Wildungen, Alemanya[7]

[7] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/k/konrad/index.html

22.8 Forqueta (o forquilla)

La forqueta o forquilla fou una novetat del període que estudiem. No en comencem a trobar fins a la segona meitat del segle XV. Fou així a Catalunya i també a la resta de l'Europa occidental, on sembla que ja es documenta per primera vegada a la segona meitat del segle XIV.[8] Hem cregut interessant incloure aquest objecte que ara considerem normal i que no trobem documentat a Lleida fins a aquesta data, ja a les acaballes dels segles medievals.

A continuació incloem una taula amb tots els esments de forquetes que trobem a Lleida, als inventaris i encants conservats a l'ACL (Arxiu Capitular de Lleida).

Objecte: Forqueta	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Un ganivet e una forqueta, ab sa bayna	1463		82		Forn
Una coltelleta ab son estoyg, hon ha dues ganivetes grans, hun ganivet e una forqueta	1463		85		
Huna coltellera a dos canivets e huna forqueta	1464		90		Sala
Unes ganivetes, ço és, tres de ferre, ab sa forqueta	1474		97		Sala
Unes coltelleres, ço és, tres <coltells> e una forqueta	1474		98	6 s., 7 d.	
Un ganxo e una forqueta, ab ses asts	1481		102		Estudi
Una coltellera[9] fornida ab tres ganivetes, hun ganivet e una forqueta	1488		117		Estudi
Dos ganivets y una forqueta petita.	1504		125		Cambra del difunt
Una coltelera, ab una ganiveta y una forqueta	1504		125		Cambra del difunt
Hun parell de ganivets e una forqueta petita, ab la bayna	1504		126	1 s., 9 d.	
Una forqueta rovellada, per a talar carn	1504		126	6 d.	
Dues ganivetes y huna fforqueta	1518		133		Sala
Un stog de ganivetes, ab una ganiveta y forqueta	1521		137		Cambra
Una bosa [ab] uns memorials y unes forquetes	1536		148		Cambra del difunt
Un panyet de ferro, una forrolla per al foc y unes forquetes largues	1545		150		Sala gran
Unes forquetes	1550		153	1 s.	
Dos asts de ferro, la hu gran y l'altre xich y dues forquetes	1556		158		Sala o entrada de dalt
Un stoig ab tres ganivetes y unes forquetes	1559		160		Recambra o estudi
Una ganivetera, ab tres ganivetes, y unes forquetes	1559		161		Cambra del difunt
Unes forquetes, dos sacamolls y dos tallanplomes, tot de ferro, y una tribanella	1559		161		Cambra del difunt
Un estoig de dona, ab unes forquetes	1559		161		Cambra del difunt

[8] Elisabeth LATRÉMOLIÈRE – Hélène LEBÉDEL-CARBONNEL, "La fourchette", a E. LATRÉMOLIÈ – F. QUELLIER (eds.), *Festins de la Renaissance*..., p. 246. És documentada, l'any 1380, en possessió del rei Carles V de França. Raffaella Sarti documenta la forqueta ja a l'època dels antics romans, encara que no fou fins a l'època bizantina que es coneix l'invent. Cap als segles X-XI l'ús de la forqueta va ser present també a Itàlia: *"Il banchetto per le nozze tra la principessa greca Argillo e il figlio del doge di Venezia, celebrate nel 955, è forse la prima occasione in cui su una tavola dell'Europa occidentale compare tale posata. Mentre tutti mangiano con le mani la raffinata principessa usa infatti una forchetta (...). In Italia è dal Tre-Quattrocento che le forquette cominciano a comparire in modo n po`meno sporadico (...). Certo allora si tratava di un cibo costoso e di uno strumento il cui uso era limitato agli ambienti di corte. Ma anche prima di divenire un alimento popolare, la pasta –e con essa la forquetta- conosceranno un certo successo negli ambienti borghesi. È dall'Italia pertanto che la forchetta passa negli altri paesi europei nel corso dell'Età moderna. Ma la sua diffusione è piuttosto lenta."* Vegeu: Raffaella SARTI, *Vita di casa. Abitare, mangiare, vestire, nell'Europa moderna*, Editore Laterza, Bari 2008, p. 190.

[9] Coltellera: estoig o adreç (conjunt) de coltells. DCVB.

Un estoig de ganivets, ab dues ganivetes y un cassut[10] y una forqueta	1562	164		Recambra
Un estoig de ganivets, ab dos ganivets y una forqueta y un sacamoll[11]	1562	164		Recambra
Dos ganivets, un sacamoll y unes forquetes, ab son stoig	1562	165		
Tres ganivetes y unes forquetes, ab son estoig	1562	166	12 s., 8 d.	
Unes forquetes	1562	167	6 d.	
Dos ganivetets y una forqueta	1563	168		Saleta
Unes forquetes	1563	169	7 d.	
Una caixa de pi, ab son pany y clau, molt usada, dins la qual havie un paneret de çarga, ab un ganivet y unes forquetes, dolent	1563	171		Entrada o saleta
Unes forquetes	1563	172	6 d.	
Tres ganivets y unes forquetes y un mollet[12] y un stuch[13] ben vell	1563	174	5 s.	

Chiara Frugoni esmenta la forquilla o forqueta entre els invents medievals.[14] En la documentació que hem utilitzat per a fer aquest treball, la trobem per primera vegada l'any 1463 (doc. 82). Després, continua essent documentada al llarg dels decennis següent. En aquesta època sempre rep el nom de forqueta. Aquestes són algunes de les seves característiques:

- Normalment, als inventaris, trobem la forqueta juntament amb altres objectes, especialment ganivets, en l'anomenada coltellera. Aquesta coltellera, de vegades, també rep el nom de gavinetera o simplement d'estoig ("*un estoig de ganivets, ab dues ganivetes y un cassut y una forqueta*", doc. 164).

- Hem mantingut la columna de material, encara que mai s'esmenta. Això sí, moltes vegades les trobem amb productes de ferro i, fins i tot, un cop sabem que era rovellada ("*una forqueta rovellada, per a talar carn*", doc. 126), fet que ens permet de confirmar que era d'aquest material.

- Adonem-nos que trobem aquestes forquetes sobretot a la sala, a l'estudi i a la cambra del difunt o a la seva recambra. Per contra, curiosament, no la trobem mai a la cuina.

- Pel que fa al preu, veiem que no era pas gaire alt. Amb relació als casos en què, en una venda als encants, només hi havia forquetes (i no hi havia també ganivets potser més valuosos), sabem que costavren d'uns 5 diners a uns 12 diners. En certa manera això també és una confirmació que devien ser de ferro (i que certament no eren pas d'argent, com algunes que s'han trobat en altres països).

En aquest cas, pot ser interessant saber qui va començar a tenir aquest instrument tan "innovador":

[10] Cassut pot derivar del mot cas i aplicar-se a una eina de tall amb una esquena (així a l'edat mitjana es parlava d'espases cassudes). A Mallorca, segons M. Barceló: "Els instruments per tallar més usuals, tot i que a les diferents cases més aviat n'hi havia pocs, eren ganivets, cassut, coltells, coltellina, gatzells, ganivetes [...]."M. BARCELÓ, *Elements materials*..., p. 29.
[11] Sacamoll: era una mena de coltell o ganivet.
[12] S'esmenta, al costat de tres ganivets i unes forquilles, un mollet, que potser cal relacionar amb el mot sacamoll, que ja hem trobat mencionat en altres documents. Potser era també una mena de ganivet o punyal.
[13] Segurament un estoc (espasa prima, amb la qual sols es pot ferir de punta. DCVB).
[14] Chiara FRUGONI, *Le Moyen Âge sur le bout du nez. Lunettes, boutons et autres inventions médiévales*, Les Belles Lettres, París, 2011, p. 149-151.

Núm.	Nom i cognom	Ofici
82	Antoni de Casagualda	Ciutadà de Lleida
85	Bernat de Vilagrassa	De Palau de l'Horta
90	Pere del Camp	
97 i 98	Martí Joan	Prevere
102	Caterina	Vídua de Joan Botella, jurisperit de Lleida
117	Joan Monge	Prevere i porcioner
125 i 126	Gaspar Ferrer	Canonge
133	Lluís des Valls	Donzell i senyor de Gimenells i del Poal
137	Rafael Rafart	Prevere beneficiat
148	Montserrat Montfar	Prevere beneficiat
150	Jaume Riquer	Porcioner i porter
153	Mateu Sanç	Prevere beneficiat
158	Bernat Berenguer	Prevere beneficiat
160	Lluís Juneda	Canonge i prebost
161	Bernardí Lluçars	Prevere beneficiat
164 i 165	Joan Aventí	Prevere beneficiat

Els primers que tingueren forquetes a Lleida no foren pas eclesiàstics. El ciutadà de Lleida Antoni de Casagualda (doc. 82) ja tenia una forqueta i un ganivet, l'any 1463. El primer prevere que fa adquirir una forqueta fou Martí Joan, que va morir l'any 1474. A partir del segle XVI, la forqueta ja degué esdevenir un objecte més normal i difós entre els estaments alts de la societat, laica i també eclesiàstica.

A continuació, per a veure la distribució de les forquetes o forquilles als segles XIV – XVI, hem fet el quadre de barres següent. Com podem veure no en trobem fins a la segona meitat del segle XV i és al segle XVI quan a les cases n'hi havia un nombre més elevat.

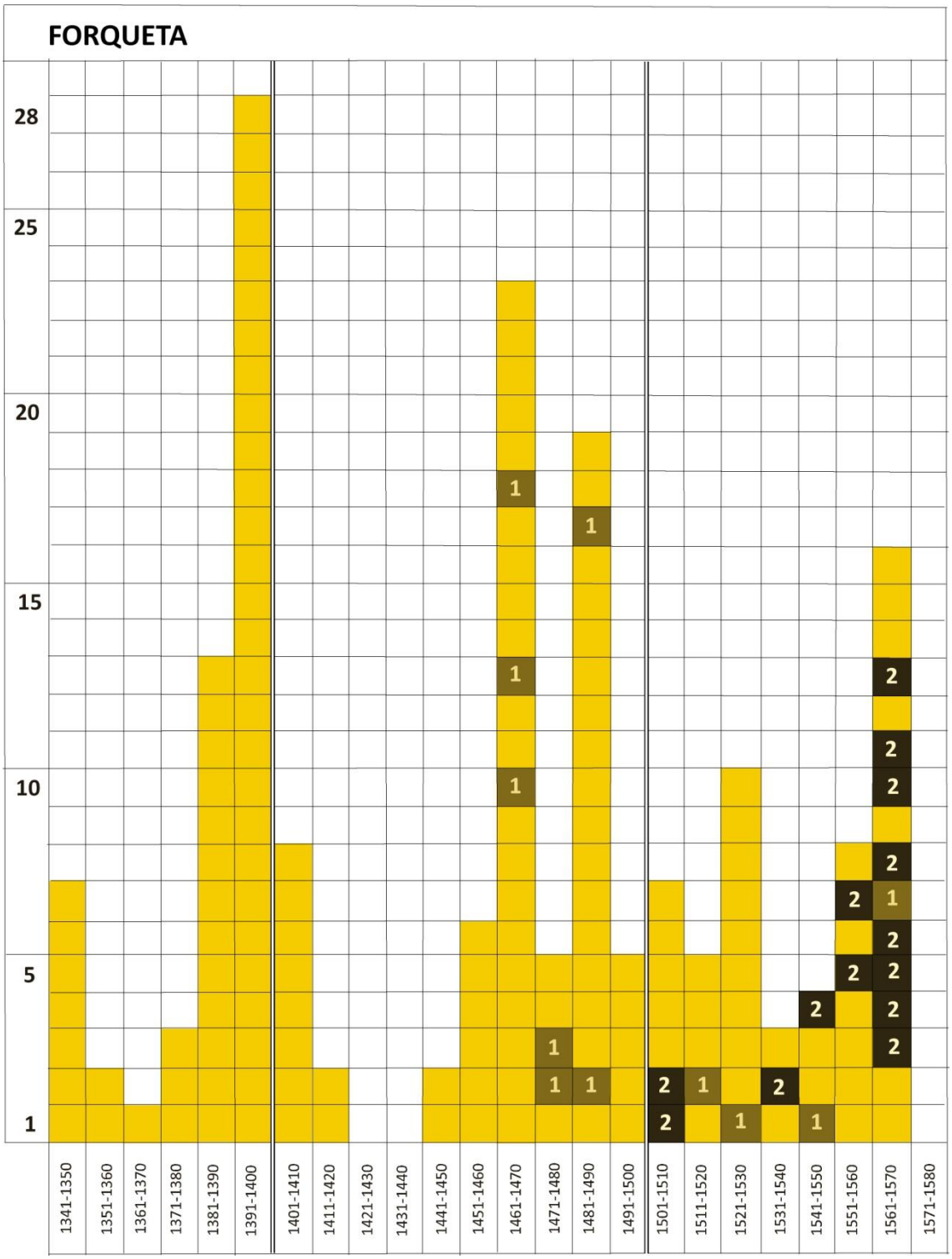

Sempre que podem, intentem d'incloure imatges dels objectes que documentem als inventaris i als encants o bé a les pintures o miniatures de l'època o bé entre els objectes conservats als museus, que de vegades s'han obtingut arran d'excavacions. A continuació podem veure algunes forquetes que es conserven als museus:

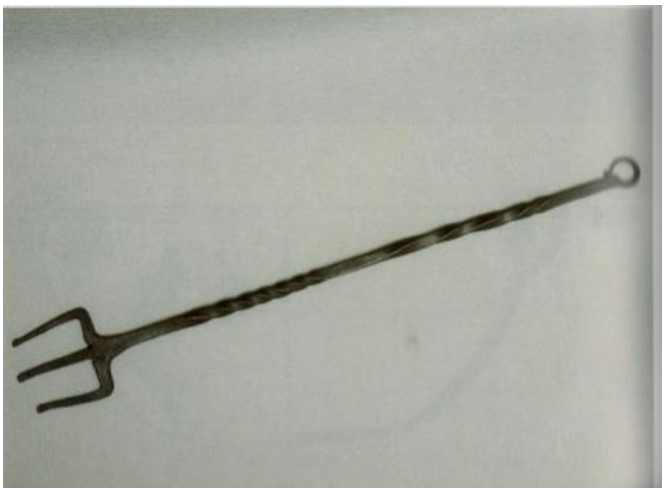

Fig. 22.53 Forquilla de coure amb mànec procedent de Nantes, Segles XV-XVI, Écouen, Musée national de la Renaissance, inv. E. CL. 2988[15]

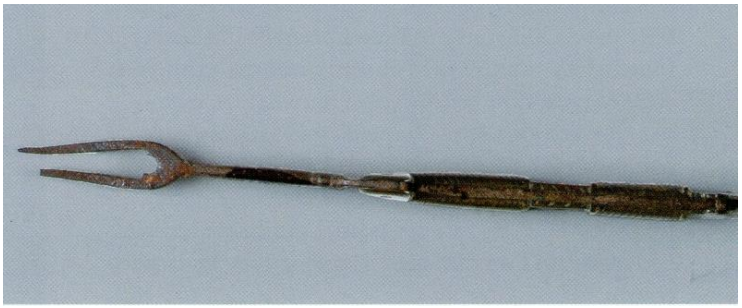

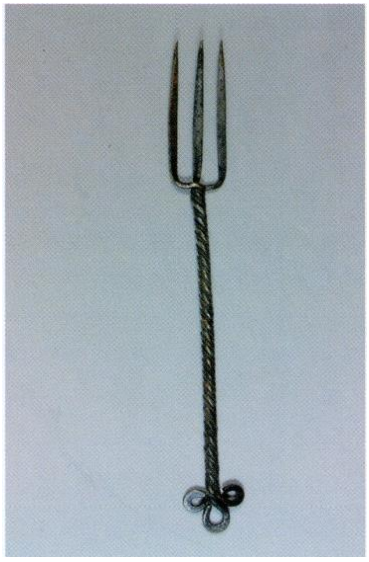

Fig. 22.54 (esquerra) Forquilla plegable (proc. Saône) Chalon-sur-Saône, Musée Denon, D. 98. 20.199[16]
Fig. 22.55 (dreta) Forquilla de tres dents amb mànec (proc. Excavacions de Murat), c. segles XV-XVI, Écouen, Musée national de la Renaissance, inv. E. CL. 1804a[17]

[15] Font: LATRÉMOLIÈRE, É. – QUELLER, F. (eds.), *Festins de la Renaissance. Cuisine et trésors de la table*, Somogy, Editions d'art – Château royal de Blois, París, 2012, p. 246, fig. 167.
[16] Font: LATRÉMOLIÈRE, É. – QUELLER, F. (eds.), *Festins de la Renaissance. Cuisine et trésors de la table*, Somogy, Editions d'art – Château royal de Blois, París, 2012, p.. 247, fig. 171.
[17] Font: LATRÉMOLIÈRE, É. – QUELLER, F. (eds.), *Festins de la Renaissance. Cuisine et trésors de la table*, Somogy, Editions d'art – Château royal de Blois, París, 2012, p. 247, fig. 168.

22.9 Ampolla

Les ampolles eren recipients de vidre. De fet, moltes vegades se'ns diu als inventaris i encants que eren fetes amb aquest material ("*Iª ampola de veyre*", doc. 5; "*Iª ampolla de vidre*", doc. 27). A part de dir que eren de vidre, se sol dir poca cosa més. Només en un cas s'afirma que tenia el coll molt llarg ("*Dues ampoletes del col larch*", doc. 133, any 1518).

En un cas sembla que una ampolla daurada era feta a Anvers ("*Quatre ampoletes de obra de Ambres, daurades*", doc. 145). A continuació, en una taula annexa, podem destacar els productes que contenien d'acord amb allò que diuen els inventaris de Lleida dels segles XIV-XVI:[18]

Objecte: Ampolla	Any	Núm.	
Ampolletes de bàlsem	1376	11	BÀLSAM
X ampolletes xiques, de vidre, de tenir exarop	1392	29	XAROP
IIIIe ampollas de vidri, en la una de las quals havia un poch de aygua-ros	1401	55	AIGUA-ROS
Dues ampolyes, la una ab vinagre rosat, l'altra ab oli rosat	1463	81	VINAGRE ROSAT OLI ROSAT
Una ampolya plena de aygua de fumusterre	1463	81	FUMUSTERRA (*Fumaria officinalis*)
Tres ampolles bones, sanceres; en la una aygua-ros, altra oli rosat, en l'altra oli de camamirla	1472	96	CAMAMILLA (*Matricaria recutita*) OLI ROSAT AIGUA-ROS
V armaraxes blaves, dues blanques e IIII ampoletes; a-y aygües	1478	99	AIGÜES
Hunes ampoletes de olius	1518	133	OLIUS
Quatre ampoles, plenes de aygües per a salut	1518	133	AIGÜES PER A LA SALUT
Huna ampoleta de vidre, ab oli rosat	1518	133	OLI ROSAT
V ampolles de vidre grans, dins les quals havie aygües sullades, ço és, aygua-ros, aygua de bufalosa, andiana, scaviosa	1539	149	AIGUA DE BUFALLOSA (*Anchusa azurea*) INDIANA SCABIOSA
II ampolletes de vidre, en què ha en la una huns pochs de alcúrnies	1539	149	ALCÚRNIES
Dos ampolletes per a vinagre y dos per a oli	1539	149	VINAGRE OLI
Sinch ampolles de vidre, dos grans y les tres xiques, ab algunes aygües estillades	1552	156	AIGUA DESTIL·LADA
Una ampolleta trencada, per a tenir tinta	1562	163	TINTA
Una ampolla plena de agràs	1563	168	AGRÀS
Tres ampolles y un barralet, ab aygües	1563	168	AIGÜES
Una ampolla de agràs	1563	169	AGRÀS
Dues ampolletes de oli de majoles	1563	169	OLI DE MAJOLES (*Matricaria recutita*)
Una ampolla de vedre, ab vinagre rosat	1568	177	VINAGRE ROSAT

[18] L'inventari de l'apotecari Francesc Ferrer inclou una relació de totes les ampolles que tenia, amb el que hi havia a dintre. Vegeu: Carme BATLLE, "Francesc Ferrer, apotecari de Barcelona vers el 1400 i el seu obrador", *Miscel·lània de textos medievals*, vol. 7, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1994, p. 529-531, 534-536 (relació d'ampolles).

La major part dels productes que contenien es podien relacionar amb la higiene i la cosmètica. Entre els documents de Lleida no es fa esment d'un moble destinat a guardar i contenir aquests objectes delicats. Sabem que, en alguns armaris, s'hi guardaven ampolles (vegeu capítol 8). Recordem, per exemple, el que hi havia a l'entrada de la casa de Joan Espills, l'any 1478 ("*En hun armari havie una ampolla e una castanya e dues tases bisbals, una taça prima, hun got*, doc. 99). O aquest altre exemple, fet uns anys més tard: "*En hun armariet, hont estave dit argent; hi havie V ampolles de vidre grans, dins les quals havie aygües sullades , ço és, aygua-ros, aygua de bufalosa , andiana , scaviosa*." (doc. 149, de l'any 1539).[19]

- En trobem, d'ampolles, en diversos llocs de la casa: a la cuina, a la cambra, a la recambra, a la sala, a l'estudi, al rebost, a l'entrada, al celler, etc.

- El seu preu no era gaire elevat. Podien valdre d'entre 2 o 3 diners fins a 1 sou i mig. El normal és que valguessin, als encants de Lleida, de mig sou a 1 sou. Cal tenir present que, en aquest cas, moltes vegades no es pagava només per l'ampolla ans també pel preu del seu contingut.

El quadre de barres annex ens permet de veure en quines cases n'hi havia i la quantitat d'ampolles que hi havia en cadascun dels habitatges. En aquest quadre veiem que hauríem trobat una o diverses ampolles a les cases, al llarg de tot el període estudiat.

[19] A València hi ha documentat un *"enidor d'ampolles pintat de vert* " cap a l'any 1411 (vegeu: Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, "La vida de las cosas. El mercado de objetos de segunda mano en la Valencia Bajomedieval", a A. FURIÓ – F. GARCIA-OLIVER (eds.), *Pautes de consum i nivells de vida al món rural medieval (18-20 de setembre de 2008)*, Universitat de València, p. 26. (http://www.uv.es/consum/textos.htm).

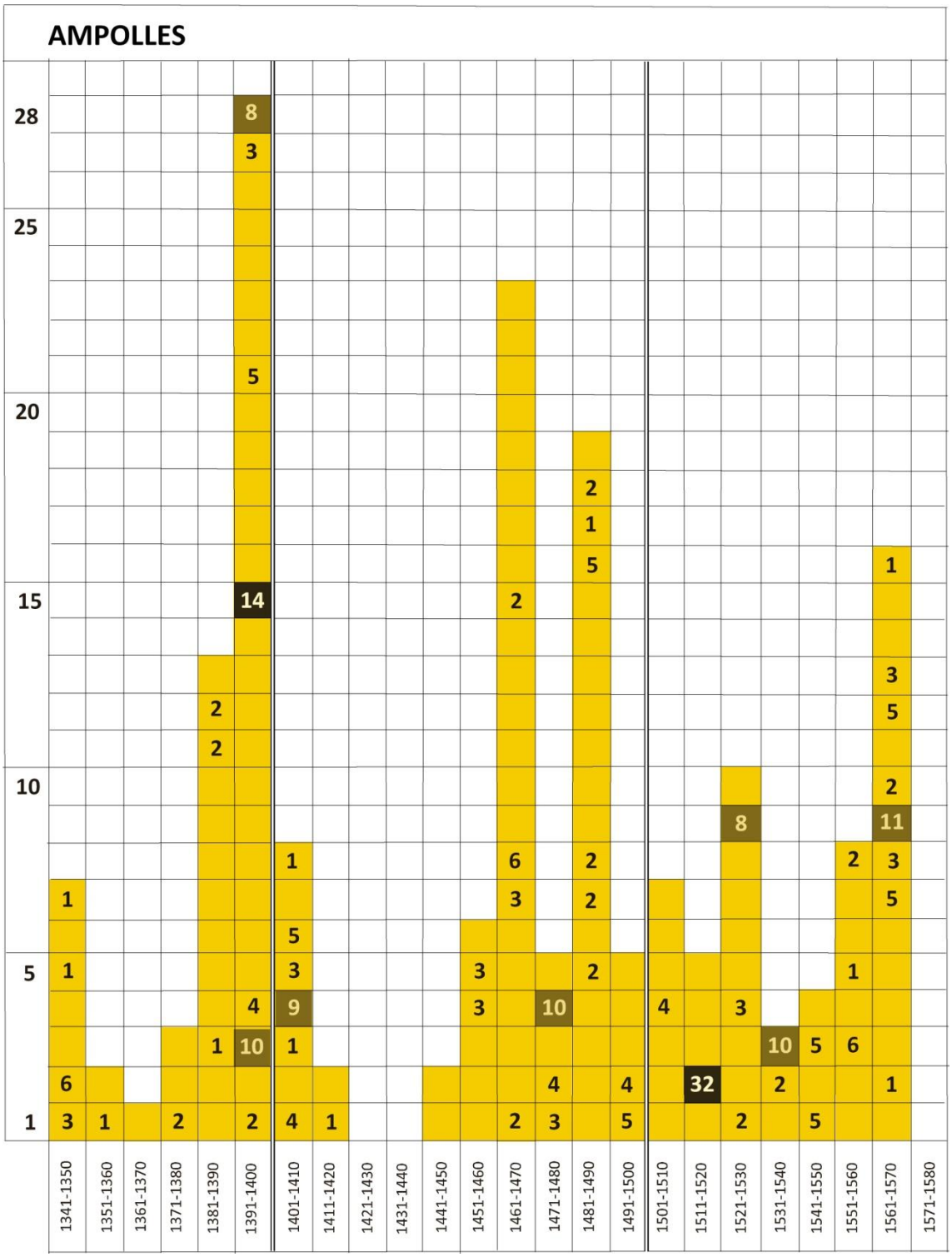

Mereix una atenció especial l'estudi de les ampolles a través de la iconografia. A partir sobretot del segle XV la pintura gòtica en ofereix una riquesa extraordinària en aquest sentit. Damunt de les taules parades, les ampolles destaquen per les seves formes i per la varietat de tonalitats que volen ser reflex del continent i del contingut. Al costat del to rosat de vi o la transparència de l'aigua en les escenes del tema de les Noces de Canà, damunt dels prestatges i al

costat de la xemeneia, en les escenes dedicades a la Verge, l'art gòtic desplega un extens ventall de possibilitats.[20]

A continuació podem veure algunes pintures d'aquests segles que estudiem on es representen ampolles. Són un complement necessari a la informació que ens aporten els documents escrits que hem vist fins ara.

.

Fig. 22.56. A l'esquerra: Mestre de Flemalle, El retaule de Wert, Santa Bàrbara, c. 1438, Madrid, Museu del Prado (detall)

Fig. 22.57. A la dreta: Joos van Cleve, la Sagrada Família, c. 1512-13, inv. núm. 32.100.57, Nova York, Metropolitan Museum of Art (detall)[21]

[20] Al costat de les ampolles, també els gots, els barrals, les tasses, les almorratxes, els brocals, les setres, els potets, les castanyes, les fruiteres, els salers, els pitxers, els plats, les escudelles, els llums i els tinters eren els objectes de vidre que hauríem trobat a les cases de Lleida de la baixa edat mitjana. Els miralls, les joies i les ulleres, també de vidre, completen el repertori d'objectes d'aquest material. Un extens repertori iconogràfic i arqueològic dels objectes de vidre a: Jacqueline du PASQUIER, *Histoire du verre*, Massin Editeur, 2005. La vaixella de vidre d'ús domèstic del segle XII al segle XIV a: David WHITEHOUSE, *Medieval glass for Popes, Princes, and Peasants*, The Corning Museum of Glass, Corning, Nova York, 2010, p. 33- 40.

[21] Font: http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/436793

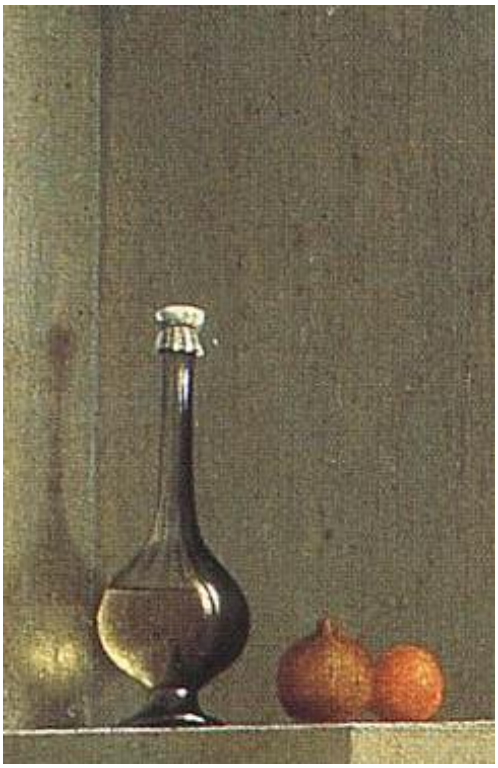

Fig. 22.58. A dalt: Roger van der Weyden (Mestre de Flémalle), l'Anunciació, c. 1440, Paris, Museu del Louvre (detall)

Fig. 22.59. Jan van Eyck Lucca Madonna (detall), c. 1436. Frankfurt: Städelsches Kunstinstitut (detall)

Fig. 22.60 (esquerra). Domenico Ghirlandaio, Les històries de santa Fina a San Gimignano, Anunci de la mort de Santa Fina (1473-75), Col·legiata de San Gimignano, Capella de Santa Fina (detall)

Fig. 22.61 (a la dreta). Domenico Ghirlandaio, el Naixement de sant Joan Baptista, 1486-90, fresc, Cappella Tornabuoni, Santa Maria Novella, Florencia (detall)

Fig. 22.62. Bernat Martorell, Retaule de la Transfiguració. Les Noces de Canà, c. 1445-1452, Catedral de Barcelona

Fig. 22.63. Deixeble de Jan van Eyck, La Verge amb el Nen, c. 1433, Melbourne, National Gallery of Victoria[22] Hi veiem una ampolla bicònica, un tipus d'ampolla documentada a Alemanya al segle XV[23]

[22] Font: http://www.ngv.vic.gov.au/essay/the-national-gallery-of-victorias-virgin-and-child-by-a-follower-of-jan-van-eyck-a-continuing-reassessment-2/
Carl VILLIS, "The National Gallery of Victoria's Virgin and Child, by a follower of Jan van Eyck: a continuing reassessment", *Art Journal*, 52.; un estudi tècnic de l'execució de l'obra a: *El Renaixement Mediterrani. Viatges*

Annex: ampolles a Lleida (segles XIV-XVI)

Objecte: Ampolles	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
III ampoles poques	1343		1	2 d.	
V ampoles	1345		2		Cambra de la serventa
Iª ampola	1345		2		Cuina
Iª ampola de veyre	1347	Vidre	5	4 d.	
II anpules, II taces de veyre	1348		7	10 d.	
Ampoleta de bàlsem	1354		8		Estudi
Ampolletes de bàlsem	1376		11		Reracambra
Iª ampola e Iª taça de vidre	1383	Vidre	16		Rebost
Dues ampoles grans e dues poquetes	1387		24		Sala
Dues ampoles e un brocal	1388		25	4 s., 6 d.	
Iª ampolla de vidre	1391	Vidre	27		Sala
Iª ampolla, Iª taça de vidre		Vidre	27		Cambra
X ampolletes xiques, de vidre, de tenir exarop	1392	Vidre	29		Cambra major
IIII ampoletes xiques e una gran e IIIes almeraxes	1392		30	4 s., 2 d.	
XIIII ampoletes, enfre poques e cominals	1396		41	11 d.	
V ampolles de vidre, entre poques e grans. Ítem, I pareyll, de vidre dorat.	1398	Vidre	47		Sala
Iª panistra ab ampolles e oliers de vidre	1399	Vidre	53	3 s., 2 d.	
Iª ampolla gran de vidre doble	1399	Vidre	53	2 d.	
Iª ampolleta pocha, ab son estoyg	1400		54	2 d.	
Set ampoletes			54	2 s., 6 d.	
IIIIe ampollas de vidri, en la una de las quals havia un poch de aygua-ros	1401	Vidre	55		Entrada
Iª ampolla gran e altra pocha	1402		57		
Iª ampolleta petita, ab bàlsem	1403		58		Cambra del difunt
Iª ampolleta petita, ab i poch de bàlsem	1403		58		Recambra
II ampolles de vidre, iª gran e altra mijancera	1403	Vidre	58		Recambra
V ampolles xiques, de tenir exarop	1403		58		Recambra
Tres ampoles	1403		59		Recambra
Iª ampolleta ab Iª poch de bàlsem	1403		60		
Tres ampoles miganceres e VI petites	1403		60	2 s., 6 d.	
I ampola gran, majós de totes	1403		60	1 s., 6 d.	
Una ampolla	1408		62		Rebost
II ampolles e Iª taça de vidre	1419	Vidre	63		Celler
Tres ampolles e dos brocals	1460		70		Cuina
Tres ampolles hi hun broqual	1460		71	1 s.	Sala
Dues ampolles de vidre e un broqual	1461	Vidre	73		Cuina
Tres anpoles de vidre, grans, e dos boquals e moltes ampoletes petites	1463	Vidre	79		Entrada
Hun parell de ampoles	1463		80	1 s., 5 d.	
Una ampoleta petita	1463		80	2 d.	
Moltes ampoletes petites	1463		80	2 s.	
Una ampoleta petita	1463		80	4 d.	
Dues ampolyes, la una ab vinagre rosat, l'altra ab oli rosat	1463		81		Cuina
Una ampolya plena de aygua de fumusterre	1463		81		Estudi
Dues ampolyes de vidre, dobles, la una gran, l'altra migancera	1463	Vidre	81		Estudi
Una ampoleta petita, de specier	1463		81		Estudi
Una ampolla plena de ayguanaffa	1463		81		Estudi
Una ampolla d'aygua-ros, d'enguany	1463		81		Estudi
Una ampoleta de vidre, hon havia una poca d'aygua	1463	Vidre	81		Estudi

d'artistes i itineraris d'obres entre Itàlia, França i Espanya al segle XV, Fundació Col·lecció Thyssen-Bornemisza, Madrid, 2001 p. 264-269.

[23] Vegeu: David WHITEHOUSE, *Medieval glass for Popes, Princes, and Peasants*, The Corning Museum of Glass, Corning, New York, °2010, núm. catàleg 98, p. 208.

de fumusterre					
Dues ampolles de vidre e dues <ampolles> petites	1463	Vidre	87		Cuina
Tres ampolles bones, sanceres; en la una aygua-ros, altra oli rosat, en l'altra oli de camamirla	1472		96		Sala
Dues ampolles	1474		97		Cambra del difunt
Dues ampolletes petites	1474		97		Cambra del difunt
Dues ampoles, la una gran e l'altra xiqua	1478		99		Sala
Una ampoleta e altres frasques de olors en ampoletes	1478		99		Recambra
V armaraxes blaves, dues blanques e IIII ampoletes; a-y aygües	1478		99		Recambra
Una ampolla e una castanya	1478		99		Entrada
Una ampolla gran	1478		99		Entrada
Ampolles grans e petites	1482		105		Sala
Quantes ampoles de vidre ab aygua-ros	1482	Vidre	107	2 s., 11 d.	
Hun pichel de vi e dues ampoles e dos gots	1483		108		Entrada
Dues ampolles, hun got	1487		116		Sala
Moltes ampolles de tenir aygües	1487		116		Recambra
Huna ampolla e huna taceta plana, de vidre	1487		116		Cuina
Una ampolla de vidre	1488	Vidre	117		Estudi
Ampolles, hun plat de vidre e tres pots	1488		118	2 s., 4 d.	
Huna ampola	1492		120		Cambra del difunt
Quatre ampoles, dos gots, una fruytera de vidre	1492		120		Sala
Tres ampoles	1492		121	3 s., 6 d.	
Huna ampola ab hun poch de oli	1492		121	1 s., 2 d.	
Quatre taces de vidre, ab dos broquals y una ampola	1507	Vidre	128		Cuina
Set ampoles y tres brocals de vidre, plenes de aygües	1518		133		
Hunes ampoletes de olius	1518		133		Cambra prop la chimenea
Hun brocal y dues ampoles de vidre	1518	Vidre	133		Sala
Dues ampoles y hun brocal de vidre, plens de aygües	1518		133		Cambra
Quatre ampoles, plenes de aygües per a salut	1518		133		Cambra
Huna ampoleta de vidre, ab oli rosat	1518	Vidre	133		Recambra
Huna ampola de vidre	1518	Vidre	133		Recambra
Huna ampola de vidre, buida	1518	Vidre	133		Rebost
Dues ampoletes del col larch	1518		133		Rebost
Deu ampoles de vidre, buides	1518	Vidre	133		Rebost
Deu peces de vidre, ampolles, taces	1521	Vidre	137		Sala
Tres ampolles de vidre	1522	Vidre	140		Sala
Quatre ampoletes de obra de ambres, daurades	1529	Terrissa?	145		Rebost
Quatre ampolletes de oli de bona holor	1529		145		Cambra
Deset peces de vidre, entre brucals, tases y ampoletes	1536	Vidre	148		Sala
V ampolles de vidre grans, dins les quals havie aygües sullades, ço és, aygua-ros, aygua de bufalosa, andiana, scaviosa	1539	Vidre	149		Recambra
II ampolletes de vidre, en què ha en la una huns pochs de alcúrnies	1539	Vidre	149		Recambra
Dos ampolletes per a vinagre y dos per a oli	1539		149		Cuina
I brocal y una ampolla	1539		149		Rebost
Una ampola, dos barrales de vidre	1545	Vidre	150		Saleta
Quatre ampolles y una tassa	1545		150		Sala gran
Una ampolla	1550		152		Cambra
Una ampolla y una cassa	1550		152		Cambra del difunt
Tres ampolles	1550		152		Cambra
Sinch ampolles de vidre, dos grans y les tres xiques, ab algunes aygües estillades	1552	Vidre	156		Cambra del difunt
Una ampolla, un brocalet y quatre barralets, de vidre	1556		158		Cambra
Dues ampolles	1559		161		Sala
Una ampolleta trencada, per a tenir tinta	1562		163	1 d.	
Una ampolla y un brocal	1563		168		Entrada de dalt
Una ampolla plena de agràs	1563		168		Entrada de dalt
Tres ampolles y un barralet, ab aygües	1563		168		Entrada de dalt
Una ampolla de agràs	1563		169	3 s.	
Dues ampolletes de oli de majoles	1563		169	I s.	

Tres ampolles y dos brocals, ab algunes aygües	1563		170		Cambra
Tres ampolles de vidre, grans, ab aygües	1563	Vidre	170		Cambra
Tres ampolles mijanceres y tres brocals, ab algunes aygües	1563		170		Cambra
Dues ampolles y dos brocals, ab algunes aygües	1563		170		Rebostet
Dues ampolles	1563		171		Entrada o saleta
Una ampolla de vidre, mijancera	1563	Vidre	173	8 d.	
Dues ampolles llargues	1563		173	2 s	
Dues ampolles grans, dues xiques y tres brocals	1563		173	6 s., 6 d.	
Tres ampolles	1563		174	13 s.	
Una ampolla de vedre, ab vinagre rosat	1568	Vidre	177		Cambra del difunt

22.10 Tenalles

En aquest apartat només ens centrarem en les tenalles que eren de terrissa, que eren unes gerres o alfàbies. No esmentarem pas les tenalles que eren una eina metàl·lica i que també trobem a la documentació dels segles XIV - XVI de Lleida. Creiem que és important fer esment de les tenalles atès que segurament per exemple en moltes entrades de cases hi havia una grossa tenalla plena d'aigua, tal com trobem mencionat en alguns inventaris.

Quines són les principals característiques de les tenalles? Cal dir, novament, que no inclourem en la llista que consta com a annex al final d'aquest apartat les tenalles "de ferro", ans només les tenalles que eren de terrissa.

- Les tenalles eren de terrissa. N'hi havia de terrissa negra, de terrissa vermella i de terrissa envernissada.

- En molts casos, els inventaris i encants permeten de saber ni que sigui d'una manera aproximada la capacitat d'aquestes tenalles. N'hi havia de petites i de molt grans.

- Servien per a guardar sobretot aigua i oli. També podien guardar vi, vinagre i productes molt diversos, com mel, sal, farina, olives, cigrons, pèsols, etc. Pel que fa al vi, s'especifica que podia ser blanc o negre (vermell) i també moscat, macabeu, etc.

- Algunes d'aquestes tenalles podien tenir quatre nanses. Moltes vegades es diu que tenien un cobertor o tap.

- Trobem les tenalles per exemple a l'entrada. Són plenes d'aigua. Però, també n'hi podia haver en molts altres indrets de la casa, com la sala, les cambres, les recambres, el celler, la cuina, les golfes, etc.

- Pel que fa als preus, veiem que oscil·laven entre uns 4 i uns 9 sous. Això no impedeix que n'hi hagués de petites que es van vendre per només mig sou i d'altres de grans que fins i tot es vengueren als encants per més de 9 sous. Cal pensar, amb tot, que moltes vegades es venia la tenalla amb allò que hi havia dins, fet que feia que el preu s'enfilés molt, essent en bona part resultat del valor d'allò que contenia l'atuell de terrissa.

En la taula de barres que hem inclòs a continuació esmentem, amb relació a cada document (inventari i encant) que sol correspondre a un habitatge, el nombre de tenalles que hi havia a la casa.

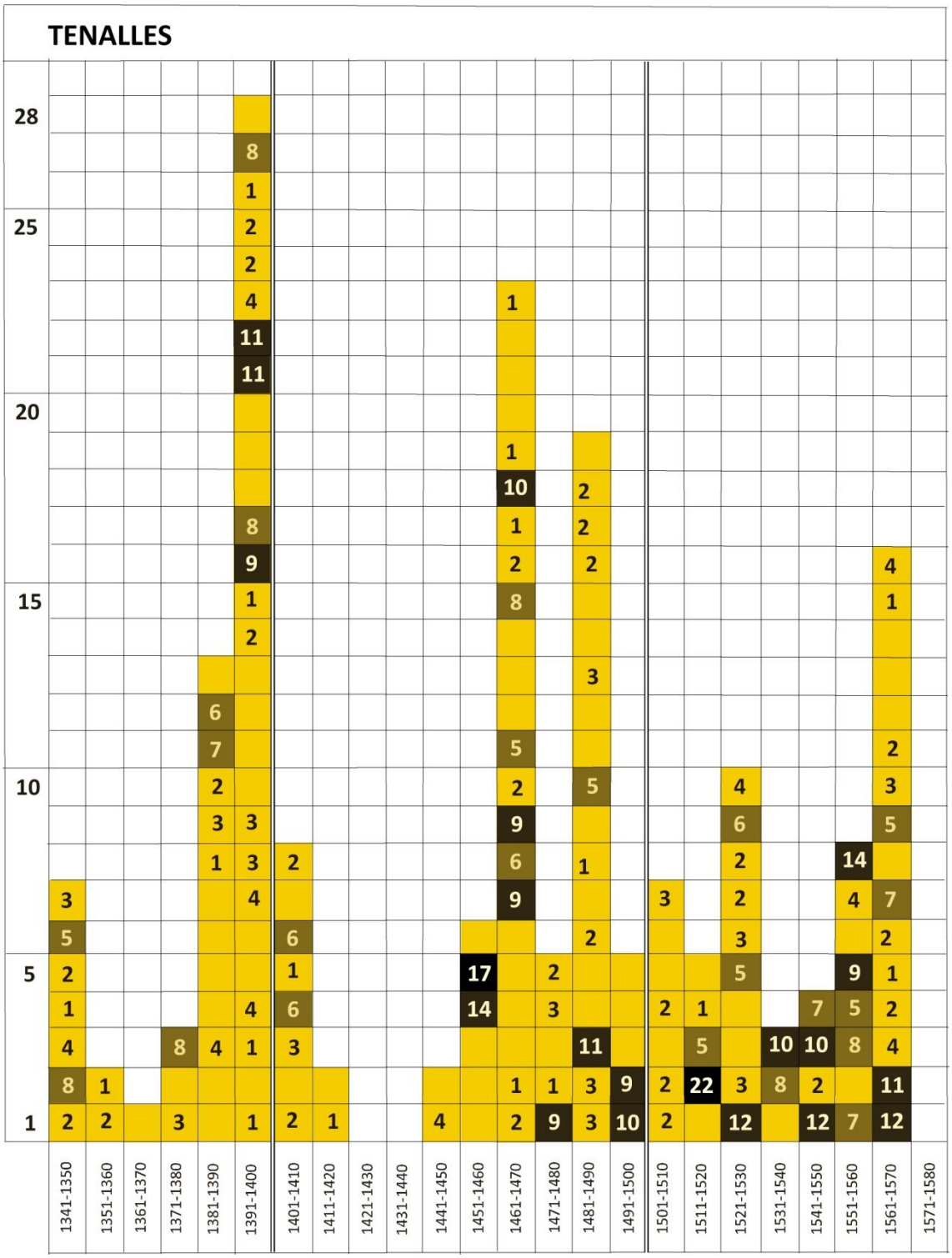

D'acord amb el que veiem en aquest quadre, trobem tenalles de terrissa al llarg dels tres segles i en gairebé tots els inventaris. La diferència més notable que es produeix al llarg dels segles és que si bé fins a l'any 1450 en cap casa n'hi havia més d'onze, a partir d'aquest moment és molt normal que en una casa n'hi hagués deu, onze, dotze o, fins i tot, catorze, disset o vint-i-dues tenalles.

Annex: les tenalles de terrissa a Lleida (segles XIV-XVI)

Objecte: Tenalles	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Iª tenalla	1343		1	2 sol., 5 d.	
Iª tenalla	1343		1	6 d.	
I tenalla oliera, tro a V o VI de aroves d'oli [58-69 litres].	1345		2		
Iª tenalla de terra	1345	terrissa	3		
Iª tenalla	1345		3	10 d.	
I tenalla oliera	1345		3	19 d.	
Iª tenalla oliera	1347		5	12 d.	
I birret e I tenalla, hon avie stat oli, e I paela ab giradora de ferre e I bromadora e cobertora, II loces de ferre, I panistre e rall, III banchs pochs, I sedaz, un porguador	1348		6		
III tenalletes de terra e canes e víme[n]s	1348	terrissa	6		
Una tenala xiqua	1354		9		Cuina
Dues tanalles	1387		24		Casa johana
I cetrill d'aram, de traure aygua de la tanalla.	1387		24		Cuina
IIes tanalles vinaderes	1387		24		
Una tanalla vinadera	1392		30	13 s., 8 d.	
Iª tanalla gran, holiera	1399		49	2 s., 1d.	
Iª tanalla holiera, petita	1399		49	3 s.	
Iª altra tanalla ça semblant matexa	1399		49	3 s.	
Iª tanalla de tenir ayga, de poca valor			49	1 s.	
Una tanalleta de tenir aygua e Iª alcola ab la gola streta e altra ab la gola streta	1399		50		Cuina
Iª tanalleta d'aygua	1399		50		Cuina
Una tanalleta de tenir aygua	1399		52	3 s.	
Quatre tenalles vinaderes	1403		58		Cambra de l'oli
Quatre tenalies	1403		60	13 s.	
I cobertor de tenalla e I cuiller de fust			60	2 d.	
Una tenalla pocha, de tenir aygua.	1408		62		Sala
Una tenalla sogada, enverniçada de dins, per a tenir aygua	1419		63		Celler
Dues tenalles ayguaderes, quiscuna de dues somades	1441		65		Celler
Una tenalleta per tenir oli, de dos cantes [23,2 litres]	1441		65		Recambra
Una tenalla d'aygua, de una somada	1441		65		Cuina
Una tenalleta de tenir oli	1460		70		Cambra del difunt
Una tenalla de tenir farina	1460		70		Cambra del difunt
Una tenalla de terra, de quatre anses, de tenir aygua	1460	terrissa	70		Cuina
Ícinch tenalles miganceres	1460		70		Celler
Una tenalla gran, hon trobam miga canta de mel.	1460		70		Celler
Una tenalla de terra negra, de tenguda de cinch cantes [58 litres], poch més ho menys	1460	terrissa negra	70		Cambra
Dues tenalles	1460		70		Cambra
Una tenalleta de tenir oli	1460		70		Cambra
Dues tenalles de <te>nir mel	1460		70		Cambra
VIIIIº tenalles olieres, en la una de les quals ha oli, que és quaix plena, e les dites esmigades	1460		71		Celler del carreró
Dues tenalles vinaderes	1460		71		Celler del carreró
Una altra tenalla petita, plena de vinagre.	1460		71		Celler del carreró
Una tenalla gran de tenir aygua, de tenguda de quatre càrregues [uns 500 litres?], poch més o menys, la qual és trencada	1460		71		Celler del carreró
Una tenalla vinagrera, de tenguda de VIII cantes, poch més o menys, buyda	1460		71		Celler del carreró
Una tenalla, de tenguda de dues somades d'aygua	1460		71	5 s., 9 d.	Celler del carreró
Una tenalla de tenir aygua, de tenguda de dues somades	1460		71	4 s.	Entrada
Pujam en la algorfa, hon foren trobats una tenalla oliera, de tenguda de VI cantes, poch	1461		73		Algorfa

més ho menys, e un cànter olier					
Una tenalla oliera	1461		74	4 s., 6 d.	
Una tenalla per tenir aygua, de tenguda de sis cànters, poch més o menys	1463		79		Entrada
Dues tenales de tenir aygua, poch més o menys de tenguda de una càrrega [125 litres].	1463		79		Cambra de la cuina
Quatre tenales negres, les dues grans, les dues petites; la una petita plena de vin blanch, poch més ho menys tres quarters	1463	terrissa negra	79		Celler
Dues tenales per tenir aygua, enverniçades, de tenguda quiscuna de sis quarters	1463		79		Celler
Una tenalla de tenguda de quatre o cinch quànters, poch més ho menys	1463		80	3 s., 6 d.	
Altra tenala petita	1463		80	2 s., 6 d.	
Una tenalla de tenir aygua	1463		80	5 s., 1 d.	
Altra tenalla	1463		80	5 s. 2 d.	
Una tenala trencada, ab hun banquet	1463		80	1 s., 7 d.	
Iª tenalla de tenir aygua	1463		80	3 s., 6 d.	
Una tenalya ayguadera, de tenguda de dues somades	1463		81		Sala
Una tenalya ayguadera, de tenguda de VI cànters	1463		81		Cuina
Altra tenalya ayguadera, de tenguda de una somada	1463		81		Cuina
Una alcolya o tenalya vinadera, buyda	1463		81		Celler
Una tenalya, hon havia hun poch de vinagre	1463		81		Celler
Dues tenalyes vinaderes, buydes	1463		81		Celleret petit
Una tenalyeta oliera, ab son embudet e trahedor de oli, de stany	1463		81		Celleret petit
Altra tenalyeta de tenguda de quatre cànters, miga de vinagre blanch	1463		81		Celleret petit
Una tenalla de tenir aygua, de V o VI cànters	1463		82		Sala
Una tenalla oliera.	1463		82		Cuina
Una tenalla ayguadera	1463		83	4 s.	
Una tenalla oliera	1463		83	5 s.	
Tres tenalles miganceres, negres, les dues sanceres, la una trencada	1463		83		
Una tenalleta ab tres anses, trenquada	1463		87		Sala del dit alberch
Una tenalla, de tenguda de quatre cànters	1463		87		Cuina
Un cubertor de tenalla, de fust	1463		87		Cuina
Una tenalla oliera, de tenguda de sis o set roves	1463		87		Cuina
Una tenalla oliera, buyda, de tenguda de dos cànters, poch més ho menys	1463		87		Cambra de la cuina
\Tres/ tenalles negres, ab anses, la una gran ab vinades, les dues buydes	1463	terrissa negra	87		Entrada
Una tenalla, de tenguda de VI o VII cànters, buyda, vinadera	1463		87		Celler
Huna tenalla de tenir aygua, ab quatre anses	1464		88		
Huna tenalleta negra	1464	terrissa negra	88		
Huna tenalla per tenir aygua	1464		89	5 s.	
Una tenalla oliera, gran, de qualsque vint cantes.	1464		90		Celler
Una altra tenalla per a vi, de qualsque dotze cantes	1464		90		Celler
Una altra tenalla, de qualsque deu cantes	1464		90		Celler
Una altra tenalla vinagrera, de huns tres cantes	1464		90		Celler
Una tenalla per a tenir aygua	1464		90		Sala
Una tenalleta per a tenir oli, sense oli, ab hun broquer per cubertor, dolent	1464		90		Cambra de la sala
Huna tenalla trenquada, ab cubertor de hun broquer dolent	1464		90		Cambra de la sala
Huna tenalla trencada, de fer bugada.	1464		90		Cuina
Huna librella de terra, ab huna tenalla sense sòl	1464		90		Cambra a prop de la cuina
Huna tenalla trencada.	1464		90		Cambra a prop de la cuina
Tres armelles d'aradre e huna tenalla	1464		91	7 d.	

Una tenalla	1468		95		Celler
Una alcolla o tenalla gran, de tenguda de un caffiç de farina, poch més o meyns	1472		96		Entrada
Una tenalla de tenir aygua, de tenguda de una càrrega, poch més o meyns	1472		96		Entrada
Una tenalleta redona, ab un poch d'oli	1472		96		Celler
Tres tenalles ab la boca ampla, de tenir vin cuyt, buides	1472		96		Celler
Una tenalla negra, de vinagre no bo	1472		96		Celler
Una tenalleta petita, negra, dolenta, buyda	1472	terrissa negra	96		Celler
Una tenalla, de tenir aygua	1474		97		Celler
Unes tenalles petites	1478		99		Recambra
Tenalles, la una de tenir vi, l'altra oli e l'altra vinagre, buydes	1478		99		Celler
Una tenalla de tenir aygua, de tenguda de quatre cantes	1478		100	3 s.	
Una tenalla, ab poch de vinagre	1481		101		Celler
Una tenalla ayguadera	1481		101		Celler
Una tenalleta de quatre anses, negra, e hun banquet e hun sobransat	1481	terrissa negra	101		Entrada
En la sala predita, dues tenales de aygua, la una trenquada	1481		102		Sala
Una tenalla negra	1481	terrissa negra	102		Celler
Una tenalla vinadera, de tenguda de quatre cantes	1482		103		Entrada del celler
Una tenalla oliera.	1482		103		Entrada del celler
una tenala d'aygua ab son cubertor de fust, ab tres peuets de ferre	1482		103		Entrada de la casa
Una tenalla trenquada, ab sal, una fanequa e miga, poch més o menys	1482		103		Entrada de la casa
Una tenalla trenquada, ab quatre anses, per tenir segó	1482		103		Cambra al pujant de la cuina
Una tenalla vinagrera, ab quatre anses	1482		103		Entrant del celler
Altra tenalla de quatre anses	1482		103		Entrant del celler
Altra tenalla sense anses, sedada	1482		103		Entrant del celler
Altra tenalla ab quatre anses, trenquada.	1482		103		Entrant del celler
Dues tenalles olieres; mesures cinch o sis, en un rast	1482		103		Entrant del celler
Una tenalla	1482		106	5 s.	
Una tenalla ab sòl, una fanequa e miga	1482		106	3 s.	
Una tenalla ab son cubertor e una pichella de tenir aygua	1483		108		Saleta
Altra tenalla petita, per a tenir oli	1483		110		Recambra
Huna tenalla trenquada, gran	1483		110		Recambra
Una tenalla de tenir aygua, ab quatre anses	1483		110		Celler
Una tenalleta, de quatre en cinch cantes, dolenta	1483		110		Celler
Altra tenalla vinagrera	1483		110		Celler
Huna tenalla enverniçada	1483		113	4 s.	
Huna tenalleta petita	1483		113	2 s., 6 d.	
Una tenalla	1483		113	3 s.	
Huna tenalla de vinagre, de tenguda de cinch o sis cantes	1487		116		Celler
Huna taulasa e huna tenalla e huna altra tenalla	1487		116		Algorfa
Una tenalla enverniçada, de tenguda de cinch en sis cantes	1488		117		Celler
Altra tenalla trencada	1488		117		Celler
dos canalobres de ferre e hun cubertor de tenalla	1488		118	8 d.	
una tenalla per tenir aygua	1488		118	3 s., 6 d.	
una tenalla enverniçada	1488		118	4 s.	
Una tenalla petita de aygua, ab quatre anses, ab son cobertor	1492		120		sala
Una tenalleta ab arob	1492		120		Cambra
Una tenalla dolenta, <en la> qual hi ha oli, poch més ho menys tres cantes, ab trahedor	1492		120		Cambra

d'oli					
Una tenalla vella, en la qual ha vinagre	1492		120		Cambra
Una tenalla d'aygua, trenquada	1492		120		Celler
Una altra tenalla fessa, negra	1492	terrissa negra	120		Celler
Dues tenalles, de tenguda de vuyt cantes, poch més ho menys, en les qualls ha vinagre.	1492		120		Celler
Dos tenales, la una negra e l'altra de aygua	1492	terrissa negra	121	5 s.	
A mossèn Miró, una tenalla negra, ab vinagre	1492	terrissa negra	121	4 s., 6 d.	
Una tenalla, ab dos aroves e miga d'oli, e lo trahedor del oli	1492		121	20 s.	
dues tenales ab vinagre; staven prop lo forment	1492		121	16 s.	
la tenalla de l'aygua, ab quatre anses	1492		121	3 s.	
una tanallya de tenir aygua.	1401		55		Entrada
Una tanaleta negra, de tenguda de tres cantes	1504	terrissa negra	125		Celler
Una tanala de aygua.	1504		125		Celler
Totes les portadores e una tanaleta petita, negra	1504	terrissa negra	126	11 s.	
una tanala, una tina, una bóta vella, hun banch granch , una canella de coure que tenie en hun vexel	1504		126		
Una tanaleta de tenir olives	1507		128		Recambra
Una tanala de tenir aygua	1507		128		Cuina
Una tanala gran, de oli, buyda	1510		131		Cambreta
Una tanalla, dolenta	1545		150		Recambreta
Quatre tanalles de terra, buydes, miganseres	1552	terrissa	154		Entrada o celler
Una tanalla de terra, de tenir aygua, migansera	1552	terrissa	154		Celler
Una tanalla gran, buyda	1559		160		Pastador
Altra tanalla mijansera, buyda, ab un cubertor	1559		160		Pastador
Una tanalla, per a tenir aygua, y altra per a olivers, negra	1559	terrissa negra	160		Rebost
Una tanalla negra, de tenguda de vuyt canters, poch més o menys	1559	terrissa negra	161		Celler del vi blanc
Una altra tanalla, de tenguda de sis cànters, poch més o menys, vinagrera	1559		161		Celler del vi blanc
Una tanalleta per a tenir olives, de tenguda de un cànter	1559		161		Celler del vi blanc
Dos tanalles [...] ab olives	1559		161		Entrada
Una tanalla per tenir aygua, de tenguda de sinch o sis cànters, y un cànter de terra	1562		164		Entrada
La tenala ab oli, que hi ere	1504		126	10 s.	
Dues tenaletes de Calanda, buydes	1510		131		Estable
Huna tenala, per a tenir aygua	1518		133		Cuina
Huna tenala, per a tenir oli, e a-y hun cànter de oli, e té dita tenala sinc cantes	1518		133		Cambra
Huna tenala de terra, per a tenir aygua; té huns quatre cantes	1518	terrissa	133		Cuina
Huna tenala de terra, <de> quatre cantes	1518	terrissa	133		Rebost
Huna altra tenala de sis cantes; a-y dues ffaneques de siurons	1518		133		Rebost
Huna altre tenala de terra; té quatre cantes; a-y una ffanequa de pèsols	1518	terrissa	133		Rebost
Dues tenales de terra; tenen cada huna quatre cantes.	1518	terrissa	133		Rebost
Huna tenala de terra, ab tres faneques de ffaves; té quatre cantes	1518	terrisa	133		Rebost
Huna tenala de oli; e-y hun cànter de oli; ella té quatre cantes; és de terra	1518	terrisa	133		Rebost
Huna tenala de tenir la sal; deu-y caber dues ffaneques de sal	1518		133		Passador
Huna tenala de terra; té quatre cantes	1518	terrissa	133		Pasador
Dues tenales negres, grans, que té cada huna vint cantes	1518	terrissa negra	133		Celleret del vi blanc
Dues tenales de terra, blanques, que deuen	1518		133		Celleret del vi blanc

tenir enffre andues nou cantes, plenes de moscat					
Huna tenala de terra negra, buyda; té deu cantes	1518	terrissa negra	133		Celleret del vi blanc
Huna altra tenala negra, gran, de terra; té setse cantes; és plena de macabeu	1518	terrissa negra	133		Celleret del vi blanc
Dues tenales negres de terra, que tenen enffre andues són buides	1518	terrissa negra	133		Celleret del vi blanc
Huna tenala de terra negra, de la tenguda mateyxa, plena de macabeu	1518	terrissa negra	133		Celleret del vi blanc
Huna tenala de terra, de tres quintàs, en la qual y ha dos quintàs de oli	1518	terrissa	133		Carnisseria
Huna tenalla de terra, tinent de dotze mijeres, buyda	1518	terrissa	134		Estable i celler
Huna altra tenalla, de cinc quantes	1518		134		Estable i celler
Huna tenalla tinent vint-y-sis migeres, buyda	1518		134		Celler
Huna tenalla per a tenir oli	1518		134		
Hunes grans tenales, ab sinch cantes	1518		135		Cuina
Dues tenalles grans	1521		137		Celler
Una tenalleta, <de> tenguda de tres cànters	1521		137		Rebost
Cinc tenalletes	1521		137		Rebost
Una tenalla de tenir aygua	1521		137		Sala
\tres/ tenalles de Màlica	1521		137		Cambra on dormia
Dues tenalles olieres	1522		138	8 s.	
Una tenalla oliera y set cànters dolents, una olla gran	1522		138	3 s.	
Quatre tenalles, la major és plena de oli, la dues miganades, l'altra buyda; stimarem hi ha \cinch/ quintals d'oli, entre tot	1523		141		Cambra de la tia
Tres tenales de oli bo, en què ha quatre quintàs de oli bo, e més altra tenala de [...]	1523		142	6 ll.	Cambra
Dues tenalles de vin blanch	1527		143		Celler
Una tenalla per tenir holi, en la quall y a un poch de oli	1529		144		Cambra de la tia
Un banch bo y una tenalla	1529		144		Celler
Dues tenaletes plenes de vinagre	1529		145		Celler
Una tenala per tenir aygua	1529		145		Celler
Una tenalla per tenir aygua	1529		145		Cuina
Una tenalla de quatre cantes de oli, prop de plena	1529		145		Cambra
Altra tenalla de oli, plena, de tenguda de set ho huyt cantes, poch més ho menys	1529		145		Cambra
En la entrada de dita casa, dos tenalles de tenir aygua, una gran e altra chiqua	1529		146		Entrada
Una tenalla de tenir lo pa	1529		146		Entrada
Una tenalleta negra, de tenir olives	1529	terrissa negra	146		Entrada
Tres tenalles \ab oli/, la una quasi plena	1536		148		Cambra del difunt
Una tenaleta	1536		148		Recambra
Dues tenalles chiques	1536		148		Entrada
Dues tenalletes	1536		148		Celler
V tenalles de terra, sanseres; en les dues havie aygua y en una de les altres havie obra de dos quànters de vinagre, y l'altra buyda	1539	terrissa	149		Celler
IIII tenalles de terra, olieres, buydes	1539	terrissa	149		Celler
Una altra tenalla plena de oli, en què albiràrem quatre quànters de oli	1539		149		Celler
Set tenalles de terra, entre grans y xiques, buydes	1545	terrissa	150		Celler
Quatre tenalles, dos porgadors y una servidora	1545		150		Pastador
Una tenala, per tenir aygua	a1550		151		Entrada
Una tenala per tenir aygua	a1550		151		Cuina
Una tenalleta, per a \tenir/ aygua	1550		152		Entrada de baix
Una tenalla negra, buyda	1550	terrissa negra	152		Entrada de baix
Dues tenalles olieres, la una plena, l'altra buyda	1550		152		Celler
Una tenalla vinagrera, ab vinagre	1550		152		Celler
Una tenalla negra	1550	terrissa	152		Celler

		negra			
Dos tenalles	1550		152		Cuina
Dues tenalletes negres	1550	terrissa negra	152		Cuina
una tenala de aygua, per quatre sous y sis dinés	1550		153	4 s., 6 d.	
una tenalla de aygua	1550		153	5 s.	
dos tenales vinaderes	1550		153	12 s., 3 d.	
una tenalla de oli, a rahó de XXXX sous lo quintar, pesa lo oli de dita tenala un quintar y nou liures y, ab la tenala y un cànter de vinagre	1550		153	50 s.	
Una tenalla de tenir aygua y una tauleta	1550		153	9 s.	
Un bastiment y unes taules velles, uns banchs de llit y una tenalla	1550		153	12 s.	
Una tenalleta oliera.	1552		154		Cambra
Una tenalla de terra buyda, ab quatre anses, trencada	1552	terrissa	154		Cambra
Una tenalla per a tenir aygua	1552		156		Entrada
Una tenalla mijansera, buyda	1552		156		Cambra del difunt
Dues tenalles, la una per tenir oli y l'altra vi, buydes	1552		156		Cambra del difunt
Quatre tenalles de terra per tenir vi, buydes, les dues ab axetes de coure y les altres sens axetes.	1552	terrissa	156		Celler
una tenala gran, oliera	1552		157	9 s.	
per una tenalla oliera	1552		157	18 s.	
Una tenalla per a tenir vi	1552		157	6 s.	
Altra tenalla de tenir vi	1552		157	6 s.	
Una tenalleta xica	1552		157	2 s., 6 d.	
Una tenalla de tenir aygua	1556		158		Entrada o sala
Una tenalla	1556		158		Cambra
Quatre tenalles olieres, buydes	1556		158		Rebost
Una tenalleta de tenir olives	1556		158		Rebost
Una tenalla negra, buyda	1556	terrissa negra	158		Celler
Altra tenalla vinagrera, buyda	1556		158		Celler
Una tenalla de tenir vinagre, gran, ab quatre anses, ab son cubertor	1559		160		cambra
Una tenalla, de tenguda de sinch cànters, poch més o manco, plena de vinagre blanch	1559		161		Celler del vi blanc
Una tenalla, de nou cànters, poch més o menys	1559		161		Entrada
Una tenalla buyda, oliera, de tenguda de VI cànters, poch més o menys	1559		161		Entrada
Altra tenalla oliera, de tenguda de VIII cànters, poch més o menys, ab quatre cànters de oli, poch més o manco.	1559		161		Entrada
Altra tenalla, de tenguda de sis cànters, plena de oli	1559		161		Entrada
Altra tenalla negra, de tenguda de VIII cànters, poch més o menys, ab un cànter de oli, poch més o manco	1559	terrissa negra	161		Entrada
Altra tenalla, plena d'oli, de tenguda de VI cànters, poch més o manco	1559		161		Entrada
Altra tenalla, de tenguda de tres cànters, poch més o menys, per a tenir oli, buyda	1559		161		Entrada
Altra tenalla negra, de tenguda de tres cànters, buyda	1559	terrissa negra	161		Entrada
Dues tenalles envernissades, noves, per tenir aygua	1562		162		Recambra o rebost
Sinch tenalles per tenir oli, \ab sos cubertors/, les quatre buydes y en l'altra havie tres cànters de oli, poch més o manco	1562		162		Recambra o rebost
Tres tenalles per a tenir vi, ab sos cubertors, buydes	1562		162		Celler del vi vermell
Una tenalleta ab quatre ancetes y dos cànters negres	1562		162		Celler del vi vermell
Una tenalla per tenir aygua, ab son cubertor	1562		162		Passet que entre a la sisterna
una tenalla	1562		163	6 s.	
Altra tenalla	1562		163	6 s.	

dues tenalles	1562		163	12 s.	
Dues tenalles de tenir vi	1562		163	10 s., 6 .	
una tenalla	1562		163	4 s.	
Una tenalla gran, ja trenchada	1562		163	2 s., 6 d.	
Una tenalleta	1562		163	3 s.	
Una tenalleta xica, per tenir olives,	1562		163	1 s.	
Un solatge de una tenalla de oli, hagué-y XX lliures	1562		163	10 s.	
Una tenalla oliera, mijancera	1562		163	5 s.	
Tres tenalles, la una oliera y les altres per tenir vinagre, buydes	1562		164		Cambra de la cuina
Una tenalla, per tenir aygua	1562		165		
Una tenalla per tenir oli	1562		165		
Una tenalleta per tenir olives	1562		166	2 s.	
Una tenalla y un cossi	1562		167	6 s., 6 d.	
una tenalla	1562		167	1 s., 6 d.	
Una tenalla gran, trencada, ab una pocha de borra de pèll de boch	1563		168		Cambra
Una tenalla oliera buyda, ab son ambut y traedor	1563		168		Cambra
Dues tenalles de tenir aygua y altra vinagrera y xiqueta, per a olives, y un cànter negre	1563		168		Passet entrant al celler
Una tenalla negra, plena de vi vermell	1563	terrissa negra	168		Celler
Dues tenalles buydes y un cossi	1563		168		Celleret
Una tenalla per a tenir olives	1563		169	3 s., 10 d.	
Una tenalla per a tenir oli	1563		169	9 s.	
Una tenalla per a tenir aygua	1563		169	5 s., 10 d.	
Altra tenalla per a tenir vinagre	1563		169	4 s.	
Una tenalla per a tenir aygua	1563		169	6 s., 2 d.	
Una tenalla gran, trencada	1563		169	1 s., 2 d.	
Dues tenalles, ab una canelleta de fust	1563		169	6 s., 1 d.	
Una tenalleta dolenta, al sobredit	1563		169	6 d.	
Un embut y un traedor de oli y un tap de tenalla	1563		169	1 s., 5 d.	
Una tenalla gran, negra, plena de vi vermell	1563	terrissa negra	169	1 ll., 10 s.	
Una tenalla, de deu cànters, poch més o manco, buyda	1563		170		Celler
Altra tenalla, de tenguda de quatre cànters, buyda	1563		170		Celler
Dues tenalles olieres, ab un ambut de aram, buydes	1563		170		Cambra del vi blanc
Una tenalla vinagrera, de tenguda de vint-y-sinch cànters	1563		170		Botiga
Dos tenalles, la una per a tenir aygua y l'altra olives	1563		171		Celler
Altra tenalla per tenir oli, ab mig cànter de oli, poch més o manco	1563		171		Celler
Una tenalla de terra, per tenir aygua, de tenguda de sis cànters, poch més o menys	1563	terra	172	5 s., 6 d.	
Una tenalleta y un cànter, ab una arrova, poch més o manco, de oli, y un traedor de llauna,	1563		172	1 ll., 8 s., 6 d.	
Una tenalla de terra negra, ab quatre onces, per a tenir vi, de tenguda de sis o set cànters.	1564	terrissa negra	176		Entrada
Una tenalleta, ab una pocha de sal	1568		177		Cambra
Una tenalla vinadera, buyda	1568		177		Cambra del difunt
Dues tenalles ab vinagre	1568		177		Celler
II tenaylles	1345		2		Cambra de la serventa
Iª tenaylla	1345		2		Cuina
Iª tenaylla	1345		2		Cambra
III tenaylles olieres	1345		2		Cambra
I tenayllam vinadera et aliam oleariam	1347		4		
Altra tenaylla vinadera	1347		5		
I tenaylla	1348		7	9 d.	
I tenaylla ab [...] d'oly	1348		7	19 d.	
I tena\y/lleta poca ab frasca de terra	1348	terrissa	7	3 d.	

Dues tenayles de tíner aygua	1354		8		Cuina
Una tenaylla ab vi	1377		13		Celler major
Una tenaylla … est in domo	1377		13		Celler major
Iª tenaylla vinadera, de tenguda de X ha XII cantes, poch més ho meyns	1381		14		Cambra o rebost
II tenaylles	1383		16		Cuina
II tenaylles ab Iª alcoylla, olieres, sanceres	1383		16		Botiga
Iª tenaylla verniçada, ab aygua	1386		21		Entrada
Iª tenaylla ayguadera	1388		25	11 s.	
Iª tenaylla vinadera	1388		25	9 s.	
Iª tenaylla poca, oliera	1388		25	4 s., 1 d.	
Iª tenaylla oliera	1388		25	3 s., 11 d.	
Iª tenaylla de tenir aygua.	1393		33		Menjador
Una tenaylla ayguadera	1396		41	7 s., 8 d.	
Iª tenaylla de pocha valor	1396		43	9 d.	
Iª tenaylla vinadera	1396		43	9 s.	
Iª tenaylleta de tenir vin	1396		43	4 s., 6 d.	
Iª tenaylla oliera	1396		43	18 d.	
Una tenaylla oliera, de te<n>guda de XV migeres	1399		48		Rebost
Altra tenaylla pocha, de tenguda de IIII cantes, ayguadera	1399		48		
En la ca<m>bra alta del tarrat, tres tenaylles poques, olieres.	1399		48		Cambra alta del terrat
Iª tenayla plena de vin blanch, de tenguda de VIII migeres	1399		48		Celler
Altra tenaylla, de tenguda de XII migeres					
IIII tenaylles grans, de terra, de tenguda entre totes de CXL migeres	1399		48		Celler
un calderet de traure aygua de tenayla	1403		59		Cambra de la Degania
Trobam una tenayla	1403		59		Recambra
Iª tenaylleta de tenir aygua, enverniçada, de tenguda de V cantes	1419		63		Alberg
Iª tanaylla de tenir aygua	1376		11		Cuina
Iª tanaylla vermeylla, oliera	1376		11		Casa de la civada
Una tanaylla ayguadera ... Fracta est	1377		13		Sala major
Una tanaylla ab un poch de vi semoscat … idem	1377		13		Celler
IIII tanaylles olieres	1377		13		
Una tanayla vinadera, tenguda de X migeres, poch més ho menys	1387		22		Celler
Una tanayla oliera	1387		22		Cassa hon se pastave la pebordria,
Una tanayla ho alcola de tenir aygua	1387		22		Sala
Iª \altra/ tanayla oliera	1387		23	9 s., 4 d.	
Iª tanayleta oliera	1387		23	6 s.	
Iies tanaylletes olieres	1387		24		Cambra
Iª tanaylla vermella, ayguadera	1387	terrissa	24		Cuina
Iª tanaylla vinadera	1388		25	5 s., 3 d.	
Iª tanaylla ayguadera	1391		27		Sala
Iª tanaylla de tenir aygua	1392		29		Entrada
Altra tanaylla vinadera	1392		30		
Iª tanaylla oliera	1392		30	9 s., 1 d.	
Una tanaylla per tenir aygua,	1392		30	12 s., 9 d.	
En la entrada del celler, Iª tanaylla gran e altra xica, de poca valor.	1393		33		Celler
Iª tanayla ayguadera	1393		34	11 s.	
Iª tanaylla de] tenir aygua	1393		35		Rebost de la civada
Iª tanaylleta pocha, oliera, en què ha I poch d'oli	1393		35		Celleret petit
Una tanaylla de tènyer aygua	1396		40		Sala
Una tanayla plena de vin blanch, de tenguda de X migeres, poch més ho menys	1396		40		Celler
II tanaylles olieres, en la Iª de les quals ha I poch d'oli, Iª arrova, /poch més ho menys	1396		42		Cambra
Iª tanayla de tenir aygua	1396		42		entrada
V tanaylles vinaderes, entre grans e xiques	1396		42		Celler

Iª tanaylla vinadera	1396	43	6 s., 9 d.	
Iª altra tanaylla vinadera, roheyllada	1396	43	18 d., 2 s.	
Iª tanaylla vinadera	1396	43	2 s.	
Iª tanaylla oliera	1398	47		Entrada
Iª tanaylleta de tenir aygua	1399	51		Sala
Iª tanaylleta pocha, de tenguda de V cànters, poch més ho menys	1399	51		Celler
Iª tanaylla oliera	1399	53	9 d.	
Iª altra tanaylla oliera, ab oli	1399	53	17 s.	
Iª tanaylla de tenir aygua	1399	53	8 s.	
II tanaylles, una vinadera e altra oliera	1399	53	6 s.	
Iª tanaylla vinadera	1399	53	6 s., 8 d.	
Iª tanaylla petita ab IIII anses, uns pelonaços , una cobertora de terra, un tayllador trenquat	1399	53	2 s., 8 d.	
Iª tanaylla oliera, pocha, en què ha I poch d'oli	1401	55		Passage de la privada
Iª tanaylla de terra, trencada, en què havia diverses troços de drap	1402	57		
Iª tanaylla ayguadera	1402	57		
I cetrill petit, de traure aygua de la tanaylla	1403	58		Recambra
I cetrillet petit, de traure aygua de la tanayla	1403	58		Terrat

22.11 Poal

D'acord amb els poals que s'han conservat i fins i tot d'acord amb allò que veiem a la pintura catalana medieval, podríem pensar que la identificació del poal que hi havia a la darreria de l'edat mitjana resultaria fàcil. En realitat no és pas així. Només cal fer un cop d'ull a la taula annexa per adonar-nos que, d'entrada, no tots els poals eren de terrissa.

Objecte: Poal	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
II creales de ferre, del poal del pou	1354		9		Cuina
I poal de traure aygua, de poca valor	1403		58		Privada
Dos cartrons ab Iª aixadela, ab i bací, ab un poal de ferre, trencat, ab altra frasqua	1403	Ferro	60	3 s., 6 d.	
Un poal de poar aygua	1441		65		Cuina
Hun poalet d'aram, sens cubertor	1463	Aram	81		Cambra de la cuina
Un poalet o pexella de aram	1463	Aram	83	6 s., 6 d.	
Hun poalet d'aram	1464	Aram	90		Sala
Hun poalet d'aram, que tenen los majorals penyora, e una destral.	1464	Aram	90		Sala
Un poalet de aram, sobreansat, ab son broch	1472	Aram	96		Cuina
Hun poal de aram ho canteret	1474	Aram	98	10 s.	
Un pualet d'aram, molt petiT	1481	Aram	102		Cambra
Hun poalet petit	1510		131		Cuina
Hun poalet de aygua beneyta	1510		131		Cuina
Hun poalet d'aram, molt petit, oldà	1510	Aram	131		Cambra de la cuina
Un cànter y un pual, per a tenir aygua, y un librel	1529		144		Sala
Un poal de aram, migancer	1529	Aram	146		Sala
Un plat y hun pualet de terra	1536	Terrissa	148		Sala
Ii poals de aram, ja servits	1539	Aram	149		Cuina
Un poalet de aram	1545	Aram	150		Sala gran
Un librel y un poalet de terra	1563	Terrissa	168		Saleta
Tres cànters de terra, per a tenir aygua, una cantereta negra, un llibrell, una gresala, un poal y un pixell petit	1568		177		Sala

No trobem gaire esments de poals al llarg dels segles XIV, XV i XVI, en els documents conservats a l'ACL (Arxiu Capitular de Lleida). Cal suposar que era així, en primer lloc, perquè no hi havia gaire pous a la ciutat de Lleida. Podem assenyalar, amb relació als poals, el següent:

- El primer esment, en aquest conjunt documental, és de l'any 1354 i el darrer de l'any 1568 (doc. 177 i darrer).

- En principi, cal pensar que els poals servien per a treure aigua del pou. Eren uns poals "*de poar aygua*", com trobem esmentat al document 65.

- La majoria d'aquests poals eren d'aram. Curiosament, només trobem en dos casos en què se'ns diu que eren de terrissa. Fins i tot, en un cas (doc. 60), es diu que el poal era de ferro. Cal dir que també hi havia un cas que es diu que era un poal per a aigua beneita (doc. 131, any 1510).

- En el document 90 es parla d'un poal *sobreansat*, amb un broc. Aquesta descripció coincideix amb allò que pensem que era un poal. En el document 81, es diu que hi havia a la casa

un petit poal, sense cobertor o tapa. Segurament, d'una manera usual, sobre la boca central hi havia una mena de tapa.

- Hi ha dos casos en què els que feren l'encant dubten a l'hora d'identificar un poal. En tots dos casos eren peces d'aram (que com hem dit era el material amb què era feta la majoria dels atuells). En el primer cas (doc. 83) es dubta entre un poal petit i una pitxella. En el segon cas (doc. 98) es dubta entre el poal i un cànter petit. No sabem com podia ser exactament aquest poal i si tenia o no un forat o boca al damunt, sota una nansa situada en aquest lloc.

- Pel que fa a la ubicació, trobem els poals a la cuina, a la sala, a la cambra i fins i tot a la privada de la casa. En algun cas es diu que era a prop del pou.

- Tenim poca informació sobre el preu dels poals. Podem suposar que els poals d'aram costaven a l'encant, per tant de segons mà, de 6 a 10 sous. Cal pensar que els poals de terrissa segurament no eren tan cars.

Com ja hem comentat, quan parlem de poals pensem bàsicament en el fet de treure aigua del pou. Els poals són uns recipients que es poden relacionar amb les tines, les tones, les bótes, els *veixells*, les alfàbies o les tenalles, objectes tots ells per a contenir líquids. Les escenes de Jesús i la Samaritana, de les Noces de Canà, i de l'Eucaristia són els escenaris on trobem tots aquests recipients (els poals i també les tenalles, per exemple). El Retaule de la Transfiguració de Bernat Martorell amaga la metàfora de l'aigua, símbol de la fe, de la salvació i de la vida eterna, en l'escena de la Samaritana: és una escena del ritus baptismal i una imatge de la salvació.[24] Els fets però transcorren enmig de la quotidianitat.

Fig. 22.64. Bernat Martorell, Retaule de la Transfiguració. Escena de Jesús i la samaritana, c. 1445, catedral de Barcelona.

[24] André GRABAR, *Las vias de la creación en la iconografia cristiana*, Alianza Editorial, Madrid, 1985, p. 29.

Fig. 22.65. Duccio di Buoninsegna, Predel·la de la Maiestà. Crist i la dona samaritana, c. 1310-11, Madrid, Museo Thyssen-Bornemisza (detall)[25]. En aquest cas, la samaritana fa servir una mena d'olleta potser metàl·lica, amb una ansa grossa, per a pouar aigua al pou. Amb aquest atuell devia omplir la gerra que duia sobre el cap.

[25] Font: https://www.google.com/search?q=Duccio+di+Buoninsegna+thyssen&ie=utf-8&oe=utf-8

22.12 Refredador

El refredador era un objecte que tenia la finalitat de refredar l'aigua o els líquids. Era un objecte de terrissa o de llautó. En trobem diversos esments als inventaris i encants de Lleida dels segles XV i XVI (no n'hi ha cap del segle XIV). També s'han conservat alguns objectes de terrissa als museus que hom ha considerat que tenien aquesta finalitat i que ens poden il·lustrar sobre les seves característiques.

Objecte: Refredador	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Hun refredador de mèlica, obra de València	1463	Terrissa	81		Estudi
Hun reffredador, del senyal mateix, e hun lavamans de mèliqua	1483	Terrissa	110		En la recambra
Hun reffredador de mèliqua, gran, e huna cetra de aquella matexa obra	1483	Terrissa	110		En lo estudi
Un refredador de llautó	1563	Llautó	170		En la cambreta o guarda-roba
Un refredador de llautó	1563	Llautó	173	30 s., 6 d.	

A partir de les dades incloses en aquest quadre, podem dir:

- Trobem refredadors a la segona meitat del segle XV i al segle XVI. Era però un objecte escàs, fet que fa que les conclusions que podem treure siguin poc segures.

- La majoria dels refredadors eren de terrissa, en concret de ceràmica de Manises. Amb tot, al costat d'aquests refredadors de terrissa també n'hi havia de llautó.

- Trobem els refredadors o bé a l'estudi, a la recambra i àdhuc, en un cas, en un guarda-roba o cambreta. Potser casualment, però, no n'hem trobat cap a la cuina, en una cambra o a la sala.

- Només sabem el preu d'un refredador de llautó, que es va vendre als encants de Lleida per la notable quantitat de 30 sous i mig. Segurament, en gran part, aquest preu és degut al fet que fos de metall; és molt possible que els de terrissa no fossin pas tan cars.

- Podem veure en un nou quadre quines eren les persones que tenien aquest objecte que servia per a refredar l'aigua:

Núm.	Nom i cognom	Ofici
81	Joan Bordell	Prevere beneficiat de Lleida
110	Miquel d'Albesa	Prevere beneficiat de Lleida
170 i 173	Francesc Soler	Degà, canonge i prebost de la seu

En aquest cas, l'única possibilitat que hi ha d'aclarir com era aquest refredador és mitjançant els estudis arqueològics de materials i objectes de ceràmica, especialment de la terrissa de Manises. Com hem vist en estudiar més amunt la ceràmica de Mèlica, aquesta ceràmica valenciana era molt coneguda i emprada a la ciutat de Lleida i a les terres del seu entorn.

En la miniatura dedicada a la Sagrada Família, a les Da Costa Hours, de Simon Bening, veiem sobre el cap de sant Josep un escudeller i un armariet (fig. 22.67). Damunt de l'armariet sembla que hi ha un refredador de terrissa (encara que no podem rebutjar totalment la possibilitat que no fos una greixonera).

Fig. 22.66. Refredador, primera meitat del segle XVI. De València. Nova York, The Metropolitan Museum of Art[26]

Potser els refredadors més ben conservats i més ben documentats són els que s'han conservat als museus, com el refredador valencià que podem veure al Metropolitan Museum of Art de Nova York (fig. 22.66) o el que es conserva al Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars de Barcelona (fig. 22.68).

[26] Font: http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/94.4.358

Fig. 22.67. La Sagrada Família, "The Hours of Catlerine de Cleves" The Morgan Library MS M.917, pp. 150–151. Armari i escudeller amb les eines de la cuina. Refredador a dalt de l'armari.

Fig. 22.68. Refredador, c. segles XV-XVI, Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars, Barcelona[27]

[27] Font: *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, Electa, Barcelona, 1994, p. 126, fig. 82;

22.13 Cistelles i cistells

En les cases hi havia diversos objectes que permetien carregar i transportar els productes sòlids (de la mateixa manera com hem vist que n'hi havia per als líquids). Els inventaris fan esment de cartrons, de cabassos, de panistres i també de cistelles i de cistells. A continuació en veurem les característiques, fent un buidatge d'allò que diuen els inventaris i encants dels segles XIV - XVI, de Lleida:

Objecte: Cistelles i cistells	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I panistra e cistelles e I cànter	1347		5	4 d.	
II guàbies de vergua, I panistret e I cistell	1348		7	9 d., malla	
Iª cistella de venemar	1396		42		Entrada
I cabaç, iiᵉˢ cistelles plenes de ploma e I sacaç,	1396		43	2 s., 3 d.	
Iª cistella.	1398		47		Cambra del difunt
I cabaç e Iª cistelleta	1398		47		Entrada
Una \cistela/[28] de canes.	1399	Canyes	48		Cuina sobirana
Una cistela, ab unes poques de amelles	1403		59		Cambra de la Degania
Tres cistelles, de pocha valor, petites.	1460		70		Sala
Una cistella ab bor<r>es de stopa	1463		80	3 d.	
Dues cistelyes de venemar	1463		81		Cuina
Tres còvens o cartrons e tres cistelles de venemar	1463		81		Seu
Panistra de canes e una cistella de venemar e dues altres petites	1463		87		Ciuna
Quatre cartrons e una cistella	1463		87		Entrada
Altra cistella	1463		87		Entrada
Una cistella de portar fruyta	1464		90		Sala
Una cistella gran, de canyes e vímens, on staven dites coses menudes e altres ferramentes dolentes	1472	Canyes i vímets	96		Celler
Dues cistelles	1474		97		Cuina
Quatre cistelles, dues de sarga e dues de vímens	1482	Sarga, vímets	105		Cuina
Hun cartró e una cistella	1482		106	8 d.	
Huna cistella de sarga	1483	Sarga	110		Estudi
Huna cistella dolenta	1483		113	2 d.	
Huna cistella ab fill	1483		113	3 s.	
Una cistella ab ferre vell	1488		117		Estudi
Una cistella de ferre vell	1488		118	5 s.	
Una cistela e cabacet de forment	1504		126	2 d.	
Dues cisteles grans, de cana	1507	Canya	128		Recambra
Una cistela, en la qual ha una anpola plena de aygua	1507		128		Cambra
Una cistella	1521		137		Rebost
Dues cistelles dolentes	1521		137		Sala
Una cistelleta dolenta, ab set fusades de li filat; a-y dos fusos	1521		137		Cuina
Un paneret petit, ab una cistelleta	1521		137		Cambra del difunt
Dues cistelles ab dos paners	1521		137		Cambra del difunt
Quatre panerets, una cistelleta de verga	1521	Verga	137		Cambra
Tres cistelletes dolentes	1521		137		Rebost
Un panaret e una cistelleta de sarga	1522	Sarga	138	8 d.	
Cinch panerets y un cistelló de verga de sarga	1522	Verga de sarga	138	2 s., 4 d.	
Dues cistelles, una gran, altra petita	1523		141		Cambra de la tia
Tres panistres grans y una petita y una cistela y	1523		142	3 s.	Cambra

[28] Deia: *panistra*, ratllat i corregit per cistella.

dos cabaços, y hun <cabaç> petit					
Una cistelleta y un paneret de sarga	1552	Sarga	156		Cambra del difunt
Tres sèrcols de ferro, de cistella de prempsa	1552		156		Cambra
Dos cabassos, la \un/ gran y l'altre xic, dolents, dues cistelles y dues albúrnies de terra, mijanceres	1552		157	3 s.	
Una cistelleta xica de canya	1559	Canya	161		Pastador
Dos cistelles, una de sarga, altra de canyes	1559	Sarga, canya	161		Recambra
Una cistella de vímens	1559	Vímets	161		Algorfa
Una cistella per a la prempsa, ab tres sèrcols de ferro	1559		161		Entrada
Una cistelleta de sarga, plena de scachs	1563	Sarga	168		
Una cistelleta de sarga, dins la qual havie tres culleres de argent y una de fust y un poch de çafrà	1563	Sarga	168		Cambra del difunt
Una cistelleta de canya	1563	Canya	172	4 d.	
Una cistelleta de çarga	1563	Sarga	172	4 d.	
Una cistella caragolera	1563		173	6 d.	

Amb relació als cistells i les cistelles, podem assenyalar el següent:

- Trobem cistelles al llarg dels tres segles, XIV - XVI. El primer document és el 5, uns encants de l'any 1347. El darrer, el 173, uns altres encants del 1563.

- Aquestes cistelles eren fetes amb vímets (o "*vímens*"), canya i sobretot amb sarga o verga de sarga.

- En podem trobar a totes les dependències de la casa: la cambra, l'entrada, la recambra, l'estudi, la cuina, el rebost, les golfes, etc.

- Valien pocs diners. Podem agafar com a referència "*una cistelleta de canya*", que l'any 1563 va valdre 4 diners o "*una cistelleta de çarga*", que en el mateix encant es va vendre per la mateixa quantitat. En molts altres casos és difícil d'assegurar-ne el preu, atès que fou venuda juntament amb altres productes o perquè es va vendre conjuntament amb allò que contenia.

- Pel que fa a allò que contenien aquestes cistelles, podem fer la llista següent:

Objecte: Cistella i cistell	**Contingut**	**Data**	**Núm.**
Iª cistella de venemar	Raïm	1396	42
I cabaç, IIes cistelles plenes de ploma e i sacaç	Ploma	1396	43
Una cistela, ab unes poques de amelles	Ametlles	1403	59
Una cistella ab bor<r>es de stopa	Borra d'estopa	1463	80
Huna cistella ab fill	Fil	1483	113
Una cistella ab ferre vell	Ferro vell	1488	117
Una cistela, en la qual ha una anpola plena de aygua	Ampolla d'aigua	1507	128
Una cistelleta dolenta, ab set fusades de li filat; a-y dos fusos	Lli filat i fusos	1521	137
Una cistelleta de sarga, plena de scachs	Escacs	1563	168
Una cistelleta de sarga, dins la qual havie tres culleres de argent y una de fust y un poch de çafrà	Culleres d'argent, culler de fust i safrà	1563	168
Una cistella caragolera	Cargols	1563	173

Com podem veure en aquest quadre, servien per a deixar-hi i per a portar qualsevol cosa. Tant s'hi podia deixar unes culleres i safrà, com una ampolla, com ametlles o el raïm de la verema. Certament, n'hi devia haver de mides i de formes diferents. De fet, com acabem de veure, també n'hi havia de fetes amb materials diversos.

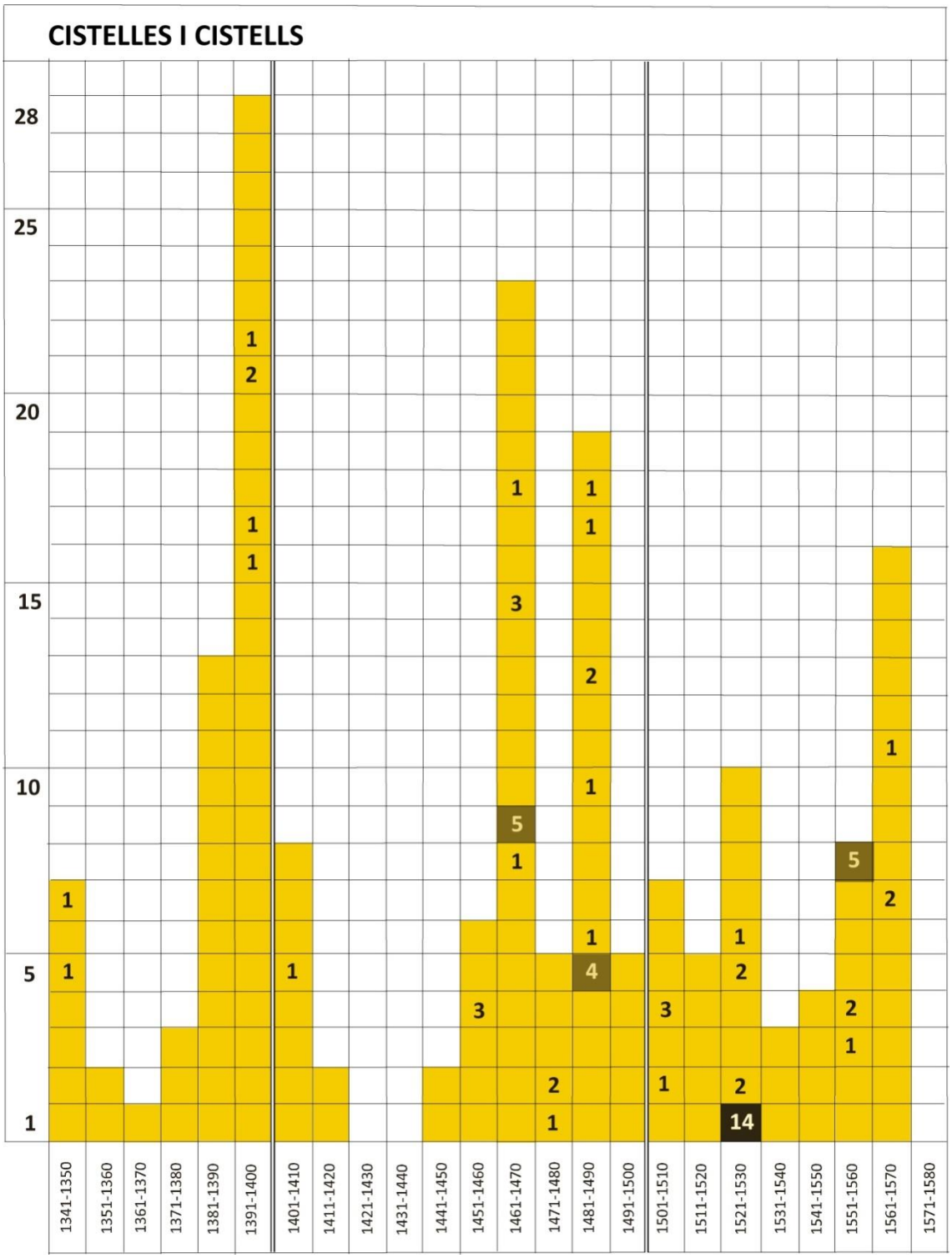

Aquest quadre de barres ens permet de saber les cases inventariades on hi havia cistelles i cistells i també el nombre d'aquests objectes que hi havia en cadascuna d'elles. A primer cop d'ull podem dir que en trobem a totes les èpoques. Hem d'esperar però a la segona meitat del segle XV per a trobar habitatges en què n'hi hagués un nombre important.

A continuació veurem algunes cistelles i cistells representats en pintures i miniatures dels segles que estudiem en aquest treball.

Fig. 22.69. A la dreta: Bernat Martorell, Retaule de la *Transfiguració de la catedral de Barcelona.* Escena de Jesús i la samaritana, c. 1445, Catedral de Barcelona

Fig. 22.70. A dalt: Taller del Mestre de Flémalle (Jacques Daret ?), Verge amb el Nen en un interior, a.1432, Londres de National Gallery, NG6514 (detall)

Fig. 22.71. A l'esquerra: Aine Bru, Retaule major del monestir de sant Cugat del Vallés, Martiri de sant Cugat, c. 1502-1507, MNAC núm. inv. 015840-000 (detall)

Fig. 22.72. A la dreta: Martin Schongauer, La Sagrada Família, detall, c.1475-1480, Viena, Kunsthistorisches Museum Vienna (detall)[29]

[29] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/s/schongau/index.html

Fig. 22.73. Martin van Cleve o taller. Interior d'una cuina, c. 1565 (detall)[30]

Fig. 22.74. Martin van Cleve o taller. Interior d'una cuina, c. 1565 (detall)

[30] Font: Google Art project

Fig. 22.75. Martin van Cleve o taller. Interior d'una cuina, c. 1565 (detall)

22.14 Tinters

Si haguéssim fet un capítol dedicat a l'escriptori, hauríem inclòs aquest apartat dels tinters amb relació a aquest espai domèstic. En no fer-lo, hem decidit d'incloure'l juntament amb la resta d'objectes que podien ser a la sala.

De fet, al voltant de l'escriptori, a sobre d'aquest moble, hi solia haver un conjunt d'objectes molt característics. Hi trobem plomes, tallaplomes (o trempaplomes), tisores o tisoretes, compassos i tinters. Ara no ho podem pas estudiar tot –hem decidit d'estudiar només uns cent objectes diferents que han de servir de mostra–; volem, amb tot, estudiar dos d'aquests objectes que formen part de l'espai de l'escriptori: els tinters i, després, els bainots.

A continuació, com fem sempre, presentem la taula amb les principals característiques dels tinters que trobem esmentats als inventaris i encants conservats a l'ACL, dels segles XIV - XVI.

Objecte: Tinters	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I tinter, ab son cordó de seda	1354		8		Estudi
Un tinter de plom	1354	Plom	9		Cuina
Un tinter	1376		11		Cambra major
Uns grilons, I strep, II claus, Iª paleta, [I] tinter de pedra	1383	Pedra	17	7 s.	
Iiᵒˢ tintés, la I de plom e l'altre de fust, ab tesoretes e tayllapena /e compàs\	1387	Plom, fusta	24		Cuina
I] tinter de fust de gingoler, ab tesores, compàs, tayllaplomes	1388	Fusta de ginjoler	25	3 s., 9 d.	
I berlet [barralet?] De tenir tinta	1396		40		Cambra major
II baralets de tenir tinta	1396		42		Cambra del difunt
I birlet [barralet?] De tenir tinta, cobert de paylla	1396		43	6 d.	
I tinter de fust.	1403	Fusta	58		Cambra del difunt
I tinter de plom.	1403	Plom	58		Recambra
I tinter de fust sens de ploma	1403	Fusta	60	2 s.	
I \tinter de plom/	1403	Plom	60	19 d.	
I cànter sens anses e I cetril d'oli e I baralet de tinta e II pexeletes de terra	1403		60	9 d.	
I tinter de bahïnots	1419		63		Casa
I tinter de baynes, ab unes tissores e I punxó e I ganivet	1419		64	2 s., 2 d.	
Hun tinter de fust, en què ha hun talamplomes, ab unes tisores que s'i trobaren	1460	Fusta	71	5 s., 6 d.	
Unes tisores de tinter	1461		73		Cambra
Hun tinter de fust.	1463	Fusta	79		Estudi
Hun tinter de fust	1463	Fusta	80	1 s., 6 d.	
Hun tinter pla, de terra de Mèlica	1463	Mèlica	81		Estudi
Hun tinter de plom	1463	Plom	81		Estudi
Hun tinter de a<l>mànguena.[31]	1478		99		Cambra
Hun barralet de tenir tinta.	1478		99		Recambra
Hun tinter de almànguena	1478		100	8 d.	
Hun tinter de fust	1481	Fusta	101		Cambra del difunt
Hun tinter	1482		107	1I s.	
Hun tinter, ab sa olleta.	1483		108		Recambra

[31] Lectura dubtosa. Segurament almangra o almànguena: peròxid de ferro aluminós; mescla natural d'alúmina i terra amb òxid vermell de ferro. DCVB.

Hun tinter de stany, petit.	1483	Estany	110		Estudi
Hun tinter d'estany	1483	Estany	113	3 s., 6 d.	
Hun tinter de plom e hun altre de fust	1487	Fusta	116		Recambra
Un tinter de terra de Mèliqua e hun stoig de orinal	1492	Mèlica	121	6 d.	
Hun tinter de fust, ab cubertes de post	1504	Fusta	125		Cambra del difunt
Hun tinter de Mèliqua	1504	Mèlica	125		Cambra del difunt
Hun punchó de tinter	1504		125		Cambra del difunt
Una anpoleta de tinta	1504	Terrissa, plom	126	2 d.	
Dos tintés, la hun de terra, l'altre de plom	1504	Terrissa, plom	126	6 d.	
Hun tinter sens olleta, ab la bosa de seda	1504		126	1 s., 4 d.	
Hun tinter fet ab cubertes de libre	1504	Pergamí?	126	1 s.	
Hun tinter de Mèliqua	1504	Mèlica	126	4 d.	
Hun tinter, dins lo qual avie unes tisores y hun talanplomes	1507		128		Cambra
Hun tinter de fust, pintat, ab hun pesset (?) Dedins	1510	Fusta	131		Estudi
Hun tinter de pedra, marbre	1510	Marbre	131		Estudi
Hun bar<r>alet per a tenir tinta	1518		133		Sala
Hun bar<r>alet de tinta	1518		133		Cambra
Hun tinter de terra	1518	Terrissa	133		Cambra
Hun tinter de plom	1518	Plom	133		Cambra
Un baynot per tinter	1521		137		Cambra del difunt
Un tinter de paper engastat, ab una olleta de plom, ab tesores y tallamplomes.	1523	Plom, paper	141		Cambra del difunt
Bar<r>alet per tenir tinta	1529		144		Sala
Un tinter ab unes tissores y un talamplomes y un sagel de fust, ab lo cap d'argent, e unes balances y pessos	1529		145		Cambra
Un tinter de terra	1529	Terrissa	145		Sala
Un tinter de fust, redó.	1529	Fusta	146		Cambra
Hun tinter guarnit de cuyro, ab son pany y clau, dins lo qual havie letres misives y unes tisores y tremplaplomes, ab son tinter de tinta	1539	Cuir	149		Estudi
Una olleta de tinter	1545		150		Estudi
Un tinter de fusta	1550	Fusta	152		Cambra del difunt
Uns beynots, ab un tallamplomes, ab sa bossa de cuyro, ab son tinter	1552		154		Cambra del difunt
Un tinter de fust, a modo de llibre, ab algunes scriptures dedintre	1552	Fusta	154		Cambra del difunt
Un baynot de tinter, ab ses tizores y tallamplomes	1556		158		Cambra del difunt
Un tinteret de plom	1556	Plom	158		Cambra del difunt
Un baynot de tinter, sens ganivets, y tisores	1559		161		Cambra del difunt
Una ampolleta trencada, per a tenir tinta	1562		163	1 d.	
Una empolleta de vidre, per tenir tinta	1562	Vidre	164		Recambra
Un tinter	1562		167	8 d.	
Un tinter	1562		167	6 d.	
Un tinter	1562		167	1 d.	
Una olleta de tinter i un tinter de plom y una arenera de llauna	1563	Plom	168		Sala
Un tinter de plom o de ferro	1563	Plom o ferro	168		Cambra del difunt
Una olleta de tinter y un tinter chiquet	1563		169	1 s.	
Tinter de plom, vell	1563	Plom	169		
Un tinter de plom	1563	Plom	169		
Un tinter de cuyro, a modo de una capsa	1563	Cuir	170		Cambra del difunt o estudi
Un tinter de plom	1563	Plom	170		Cambreta de la torre
Unes stisores llargues y un tinter de vidre.	1563	Vidre	171		Cambra o estudi
Dos barralets de vidre, per tenir tinta	1563	Vidre	171		Recambra
Un tinter, una polsera y un calçador, tot vell	1563		172	1 s.	
Un tinter de plom	1563	Plom	173	6 d.	

Al DCVB trobem que s'hi fa referència a alguns esments de tinters medievals. Es menciona un document de l'any 1331, que diu: "*un tinter d'argent que féu a ops del senyor infant*", i també un inventari de l'any 1495, en què es fa esment d'"*un tinter de fust*", d'"*hun altre tinter de paper engrutat*" i d'"*hun tinter de stany*". Els inventaris i encants conservats a l'ACL ens aporten més informació sobre les característiques dels tinters de la fi de l'edat mitjana:

- En primer lloc, cal assenyalar que trobem esmentada l'existència dels tinters al llarg dels tres segles estudiats. El primer document és del 1354 (doc. 8) i el darrer és del 1563 (doc. 173).

- Hi havia tinters de molts materials. En els exemples esmentats més amunt, trets del DCVB, ja n'hem vist de fusta, de paper engrutat, d'estany i fins i tot d'argent. Ara, farem un petit quadre amb els diferents materials dels tinters lleidatans:

		SEGLE		
		Segle XIV	**Segle XV**	**Segle XVI**
MATERIAL	Cuir			2
	Estany		2	
	Ferro (?)			(1)
	Fusta	1	7	5
	Fusta de ginjoler	1		
	Marbre			1
	Mèlica		2	2
	Paper			1
	Pedra	1		
	Pergamí (coberta de llibre)			1
	Plom	2	3	10 (o 11)
	Terrissa ("terra")			4
	Vidre			3

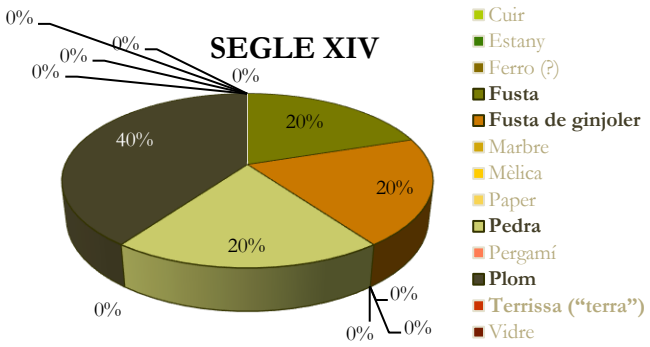

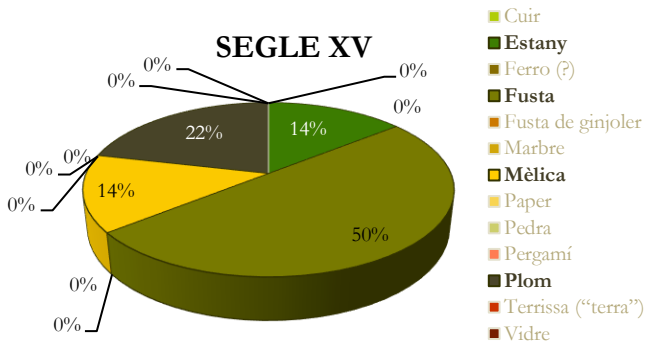

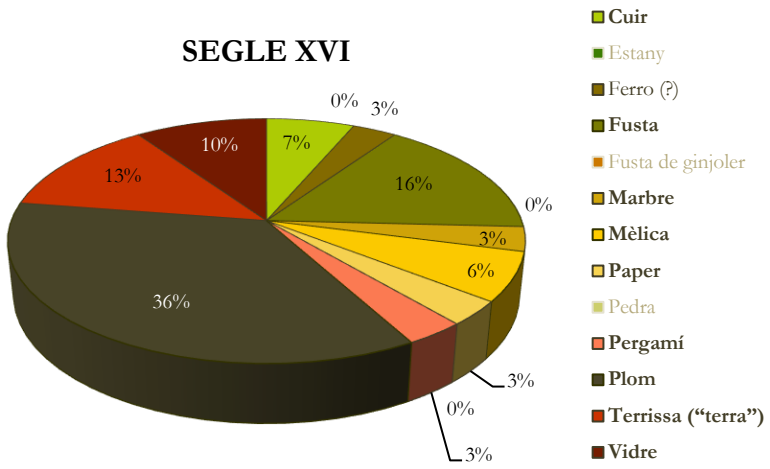

- Cal dir també que algunes vegades, quan es parla de tinters no es fa esment només del recipient que contenia la tinta, ans d'un conjunt d'objectes, un dels quals era aquest. Així trobem: "*hun tinter guarnit de cuyro, ab son pany y clau, dins lo qual havie letres misives y unes tisores y tremplaplomes, ab son tinter de tinta*" (doc. 149, de l'any 1539). També llegim en un altre cas "*un tinter de fust, a modo de llibre, ab algunes scriptures dedintre*" (doc. 154, any 1552). O, així mateix: "*hun tinter, dins lo qual avie unes tisores y hun talanplomes*" (doc. 128, any 1507), que es conservava en una cambra.

- Gairebé tots els tinters foren trobats, pels que feren els inventaris, a l'estudi, a la cambra del difunt o a la recambra. Molt més excepcionalment foren trobats a la sala i encara d'una manera més excepcional a la cuina.

- Pel que fa als preus, podem dir que solien costar de mig sou fins a uns 2 sous. Moltes vegades, però, foren venuts amb altres objectes de l'escriptori (fet que fa que sigui difícil de saber-ne el preu real).

- En aquesta llista de la taula hem inclòs alguns objectes que potser estrictament no eren un tinter, com pot ser un barralet de tinta, els bainots (que estudiarem a continuació).

- Fem una llista de les persones que tenien un tinter. Cal pensar que la majoria de les persones de les quals es féu l'inventari *post mortem* eren eclesiàstics i que, fins i tot, alguns devien ser professors de l'Estudi General de Lleida.

Núm.	Nom i cognom	Ofici
8	Guillem de Soler	Ardiaca
9	Ramon Vidal	Canonge
11	Guillem Ramon de Montcada	Degà de la seu
17	Arnau Odalguer	
24 i 25	Bernat Ferrer	Prevere beneficiat
40	Arnau d'Orcau	Capellà del comte
42 i 43	Domingo de Puiaçol	Prevere beneficiat
58 i 60	Guillem s'Escala	Rector de Santa Magdalena de Lleida
63 i 64	Bernat Martí	Prevere beneficiat
71	Gabriel de Vilanova	Canonge i prebost
73	Pere Morell	Prevere beneficiat
79 i 80	Antoni Rollan	Canonge
81	Joan Bordell	Prevere beneficiat
99 i 100	Joan Espills	

101	Antoni Miquel	Prevere
107	Jaume Forner	Prevere beneficiat
108	Pere d'Orcuia	Prevere
110 i 113	Miquel d'Albesa	Prevere beneficiat
116	(anònim)	
121	Melcior Aguiló	Prevere beneficiat
125 i 126	Gaspar Ferrer	Canonge
128	Ramon Solsona	Canonge i doctor en decrets
131	Miquel Montgai	Ciutadà de Lleida
133	Lluís des Valls	Donzell
137	Rafael Rafart	Prevere beneficiat
141	Francesc Soler	Degà, doctor en decrets
144	Esteve Castilló	Prevere beneficiat
145	Pere Agustí	Canonge i prebost
146	Pere d'Aragó	Beneficiat
149	Lluís de Montsuar	Canonge
150	Jaume Riquer	Porcioner i porter
152	Mateu Sanç	Prevere beneficiat
154	Jaume Coll	Prevere beneficiat
158	Bernat Berenguer	Prevere beneficiat
161	Bernardí Lluçars	Prevere beneficiat
163	Jaume Pont	Prevere beneficiat
164	Joan Aventí	Prevere beneficiat
167	Pere Joan Mirat	Prevere beneficiat
168 i 169	Miquel Gasset	Prevere beneficiat
170 i 173	Francesc Soler	Degà, canonge i prebost, doctor en decrets
171 i 172	Joan Ferrer	Oficial del bisbe

A continuació hem fet un quadre de barres on se situen tots els tinters amb relació a la casa on eren, que es va inventariar. Trobem un nombre força regular de tinters al llarg dels tres segles. En general només n'hi havia un, dos o com a màxim tres.[32]

[32] Per un error, en el quadre de barres annex, consta el número 72**,** que en realitat és el número del document i no pas, evidentment, el nombre de tinters que hi havia a la casa!

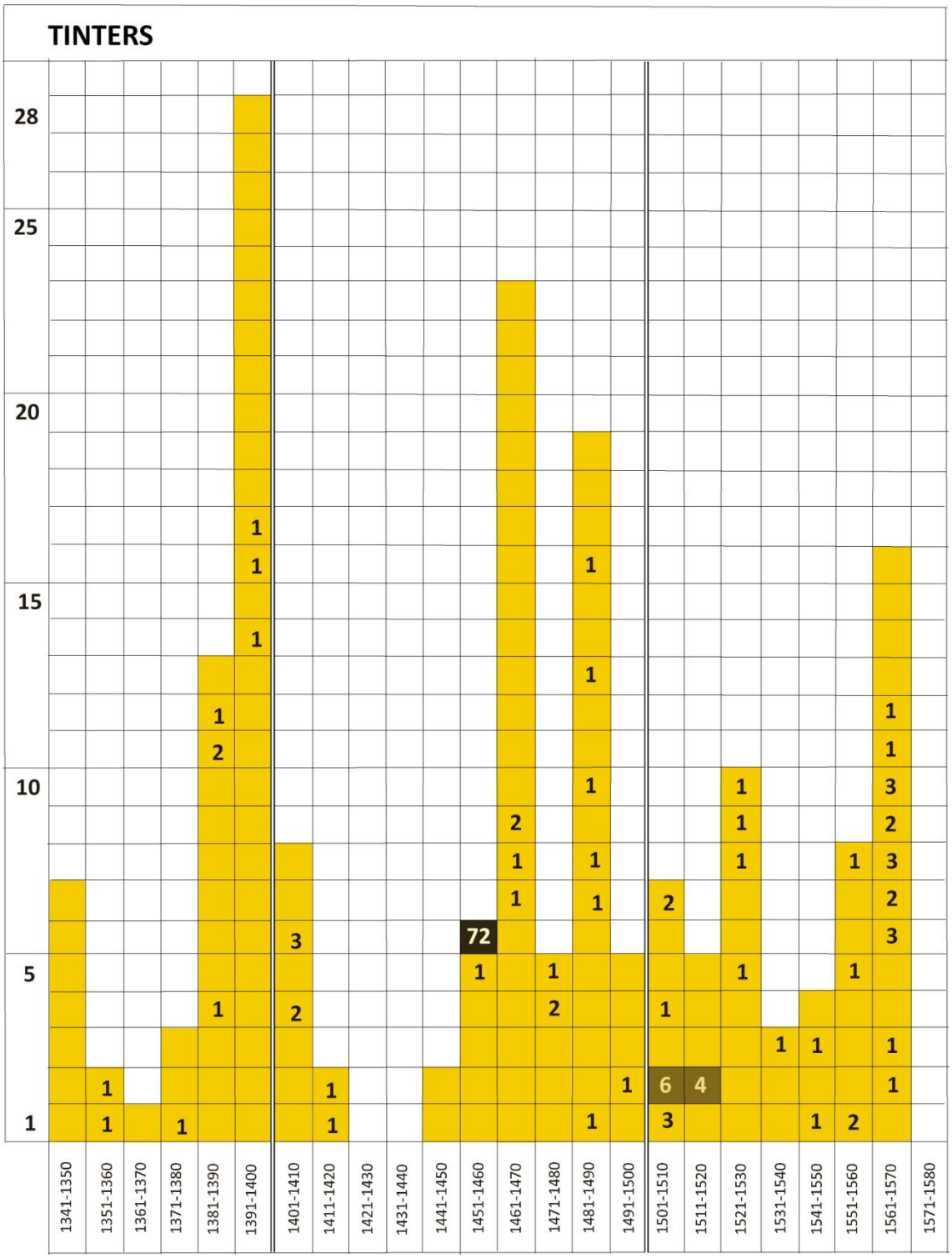

Com sempre que és possible, ens interessa de trobar aquests objectes documentats a Lleida en les pintures i miniatures d'aquesta mateixa època.

Podem veure per començar el retaula pintat per Jaume Ferrer en què es representa sant Jeroni, sant Martí i sant Sebastià, fet cap a l'any 1450 i conservat al MNAC (fig. 22.76). Potser hi veiem "*I tinter, ab son cordó de seda*", com trobem documentat en un inventari de Lleida una mica més vell (doc. 8, de l'any 1354). Si volem cercar un document fet en un moment més proper a la data en què es féu el retaule de Jaume Ferrer, podem fixar-nos en el document 71, de l'any 1460, en què

se'ns diu "*hun tinter de fust, en què ha hun talamplomes, ab unes tisores que s'i trobaren*". En aquesta representació veiem perfectament les tisoretes dins d'un estoig.

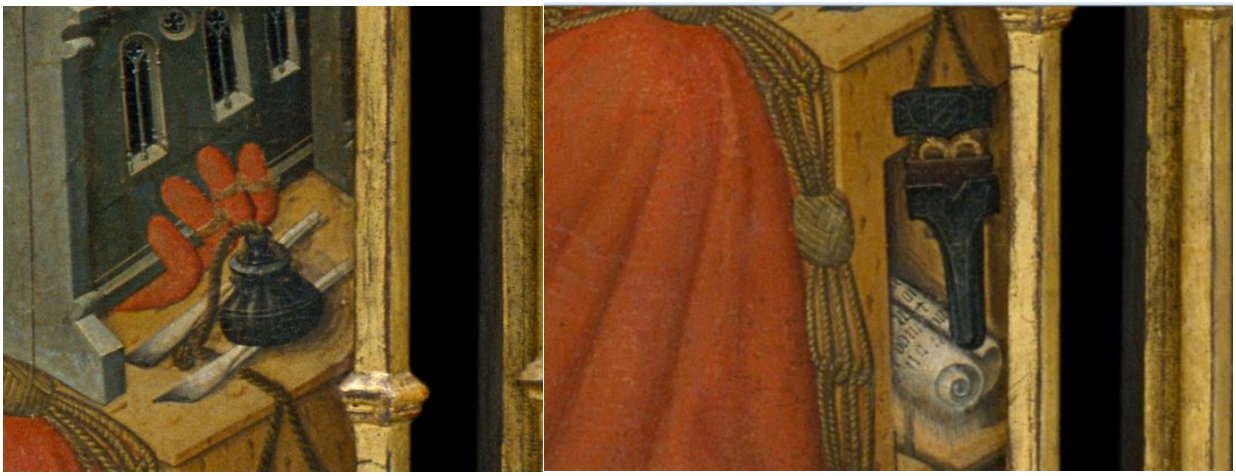

Fig. 22.76. Jaume Ferrer II i Pere Teixidor, Retaule Sant Jeroni, sant Martí de Tours, sant Sebastià i Calvari, sant Jeroni en el seu estudi, c. 1445-1455, núm. Inv. 114743-000 MNAC (detall escena de sant Jeroni)[33]

Un altre exemple d'una obra d'aquesta mateixa època. En una pintura del naixement de sant Joan Baptista, de Giovani di Paolo, feta l'any 1454, veiem a Zacaries amb una ploma a la mà dreta i un petit tinter ben agafat amb la mà esquerra (fig. 22.77).

Fig. 22.77. Giovani di Paolo, el Naixement de sant Joan Baptista, c. 1454, Londres, The National Gallery (detall)[34]

[33] Font: http://www.nationalgallery.org.uk

Fig. 22.78. Bernat Martorell, Retaule de la Mare de Déu, l'Anunciació, C. 1427, Musée des Beaux-Arts de Montréal (1962.1363) legs. F. Cleveland Morgan (detall)[35]

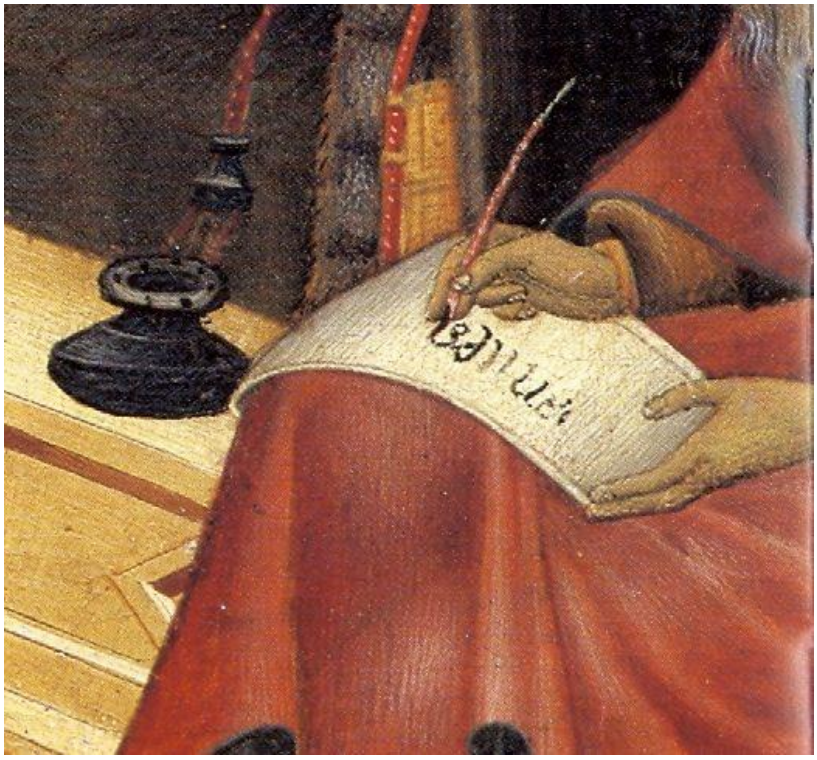

Fig. 22.79. Bernat Martorell, Retaule dels sants Joans de Vinaixa (les Garrigues), el Naixement de sant Joan Baptista c. 1435-1445, núm. inv. 064045-CJT MNAC (detall)

[34] Font: http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/giovanni-di-paolo-the-birth-of-saint-john-the-baptist-predella-panel
[35] Font: https://www.mbam.qc.ca/collections/?t=Martorell#detail-8337

Fig. 22.80. Caterina de Cleves resant amb la Verge i el Nen, c. 1440, Nova York, The Morgan Library. MS M.945, ff. 1v–2r. Vegeu el detall del tinter a la fig. 22.81.

Fig. 22.81. Caterina de Cleves resant amb la Verge i el Nen, c. 1440, Nova Yorl, The Morgan Library. MS M.945, ff. 1v–2r (detall)[36]

[36] Font: http://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/1

22.15 Bainot

El bainot era l'estoig on es guardaven les plomes per escriure. A causa de poder-lo identificar en la iconografia amb força precisió, hem cregut interessant d'incloure'l entre el centenar d'objectes que hem estudiat en aquesta recerca.

Objecte: Bainot	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
I tinter de bahïnots	1419		63		Casa
I tinter de baynes, ab unes tissores e I punxó e I ganivet	1419		64	2 s., 2 d.	
Unes baynetes [potser bainotes]	1419		64	8 d.	
I tinter de baynes, ab unes tissores e I punxó e I ganivet	1419		64	2 s., 2 d.	
Hun fre de mula e huns streps e huns baynots, de pocha valor	1460		71		
Huns baynots sotils, ab tesores e talaplomes.	1462		76		Cambra
Uns baynots ab tesores e talaplomes	1462		77	1 s.	
Huns bahïnots, ab sa olleta, de poca valor	1463		81		
Unes baynotes	1482		105		Cambreta
Hun baynot, ab cordó de seda, y una bosseta	1504		125		Cambra del difunt
Huns baynots, dolent	1510		131		Estudi
Un baynot per tinter	1521		137		Cambra del difunt
Uns beynots, ab un tallamplomes, ab sa bossa de cuyro, ab son tinter	1552		154		Cambra del difunt
Un baynot de tinter, ab ses tizores y tallamplomes	1556		158		Cambra del difunt
Un baynot de tinter, sens ganivets, y tisores	1559		161		Cambra del difunt
Uns baynots ab sa olleta, sens tisores ni ganivets	1559		161		Cambra del difunt
Uns baynots ab tisores, dos tallanplomes y olleta,	1559		161		Recambra
Uns baynots ab tisores	1559		161		Recambra
Uns baynots	1562		167	2 d.	

Segons el DCVB, un bainot era un estoig per tenir les plomes d'escriure. Esmenta un document del 1429: "*Uns baynots sotils ab ses tesores*" i un altre del 1560, de Santa Coloma de Queralt: "*un baynot y olleta de tinter ab dues plomes*". A partir de la consulta dels documents conservats a l'ACL podem saber el següent:

- Els tenim documentats al segle XV i al segle XVI. El primer esment és de l'any 1419 (doc. 63). El darrer ja és de l'any 1562.

- Els bainots no sols servien per a guardar-hi plomes; també hi trobem tisores, tallaplomes, ganivets i punxons. Algunes vegades s'esmenten conjuntament amb una olleta.

- Normalment, dins la sala, trobem els bainots a la cambra del difunt, a l'estudi i a la recambra. No en trobem cap fora de lloc, com s'esdevé en el cas de molts altres objectes.

- És difícil saber quan costaven, atès que tenim poques dades. Podem considerar que als encants, de segona mà, eren venuts per de 8 diners a 2 sous. Si es venien conjuntament amb altres objectes, com unes tisores i un punxó, és més difícil de fer-ne una valoració del preu.

A continuació podem fer una aproximació a com era aquest objecte a partir d'allò que ens mostra la pintura i la miniatura d'aquests segles.

Fig. 22.82. Jaume Ferrer, Retaule de la Paeria, l'Anunciació (detall)

22.16 Mapamundi

Aquest objecte només té una única referència en els 177 documents que formen la col·lecció d'inventaris i encants de Lleida als segles XIV - XVI. Creiem que val amb tot la pena de fer-ne esment, precisament a causa de la seva excepcionalitat.

Objecte: Mapamundi	Data	Material	Núm.	Situació
Un mapamundi ficat a la paret	1563		168	Saleta

A la saleta de la casa de Miquel Casset, segons l'inventari que fou fet el dia 21 de gener de l'any 1563, hi havia un mapamundi "*ficat*" a la paret. Si coneixem una mica la pintura flamenca i holandesa d'aquesta època, aquest esment ens porta a recrear un gran nombre d'escenes que comentarem més avall.

De fet, cal tenir present que ja trobem esmentat el mot mapamundi, en altres documents, ja a la fi del segle XIV, encara que certament només es podia representar Europa, Àfrica i Àsia. Per exemple, en un document de l'any 1379, s'hi diu "*Si en Mallorques ha un bell mapamundi*" o en un altre document de l'any 1390: "*Vos enviam [...] un estralau, un mapamundi, unes hores d'arena*". Són referències a documents esmentats al DCVB.

Tanmateix, aquest mapamundi del segle XVI ja podia incloure també el continent americà; cal pensar que ja era així. Francament creiem que és prou notable l'interès d'aquest prevere beneficiat de la seu de Lleida per tenir aquesta representació del món que en aquell moment es coneixia.[37] A Mallorca un altre canonge, uns anys abans, també tenia un mapamundi, segons l'encant dels seus béns.[38]

La iconografia flamenca del segle XVII ens il·lustra amb gran precisió sobre cambres o sales on hi havia mapes penjats a la paret.

[37] L'any 1617 trobem un mapamundi documentat entre els béns de Giovanni Contelori, jutge de la cort *Auditor Camerae* a la ciutat de Roma. La possessió d'aquest objecte no ve justificada per la seva professió o necessitat sinó més aviat per la seva curiositat: "*È su questo secondo tipo di propietà che si misura la diffusione non tanto della cultura scientifica, quanto della curiosità verso di essa, e non è un caso che siano proprio i piu cilti del campioni a segnalarsi anche sotto questo profilo.*" Vegeu. Renata AGO, *Il gusto delle cose*, Donzelli editore, Roma, 2006, p. 173-175.

[38] A Mallorca, l'any 1527, l'encant del canonge Gregori Genovard dóna a conèixer el mapamundi que aquest il·lustre canonge també tenia entre les seves coses: llibres, tinters i un "*mapamundi*". Vegeu: Maria BARCELÓ CRESPÍ- Gabriel ENSENYAT PUJOL, *Clergues il·lustrats. Un cercle humanista a l'entorn de la Seu de Mallorca (1450-1550),* Capítol Catedral de Mallorca, Palma, 2013, p. 65.

Fig. 22.83. Quiringh van Brekelenkam. El taller d'un sastre, c. 1660, Bonn, Rheinisches Landesmuseum[39]

[39] Font: Jeroen GILTAIJ (ed.), *Senses and Sins. Dutch Painters of Daily Life in the Seventeenth Century*, Hatje Cantz Publishers, Ostfildern-Ruit, 2004, fig. 51, p. 193. Prové de: Bonn, Rheinisches Landesmuseum

Fig. 22.84. Pieter Hooch, Una dona bevent amb dos homes, c. 1658, Londres, National Gallery[40]

[40] Font: http://www.wga.hu/html_m/h/hooch/2/21hooch.html

Capítol 23. *Conclusions i consideracions finals*

En la introducció d'aquest estudi afirmàvem la necessitat d'aproximar-nos als espais quotidians de la ciutat de Lleida als darrers segles medievals. Sortosament l'Arxiu Capitular de Lleida ha conservat una important i valuosa documentació notarial que ens permet conèixer com eren les cases i els espais domèstics on vivia un grup important d'eclesiàstics de la ciutat de Lleida a la Baixa Edat Mitjana.

Els inventaris *post mortem* que han arribat fins a nosaltres són una important font d'informació. Després de fer la transcripció de la documentació -gairebé tres segles d'història- era important transmetre i fer comprensible la gran quantitat d'informació que contenen aquests instruments. Ens hauríem pogut limitar a estudiar només uns anys o bé a fer una selecció de documents; malgrat tot era més temptador treballar amb tota la documentació: els inventaris i encants des de l'any 1343 (correspon al primer document) fins a l'any 1568 (data del darrer document transcrit, el número 177). És un privilegi que la ciutat de Lleida conservi un llegat documental tan homogeni dels darrers segles medievals. Per aquesta raó, el primer repte era poder concretar què es feia amb la informació que els inventaris i encants ens aportaven. A primer cop d'ull, els documents ens atreien pel tipus de dades que ens oferien: de fet, uns llistats d'objectes distribuïts en els diferents espais de la casa.

Ens vàrem plantejat uns **objectius generals** que justament havien de facilitar la difusió de la documentació i el coneixement de la vida quotidiana a la ciutat de Lleida a la Baixa Edat Mitjana.

Per a poder concretar aquests objectius generals, certament molt amplis, ens vam proposar tres objectius més específics que són els que han determinat l'orientació d'aquest treball.

1. En primer lloc, fer una aproximació als **espais i als objectes** de les cases de Lleida des del final del segle XIV fins al segle XVI, a partir de la consulta i estudi dels documents escrits. Aquesta primera aproximació es concreta en: **identificar, conèixer i diferenciar** els objectes d'ús quotidià a través de les fonts documentals.

2. Utilitzar les fonts iconogràfiques, bàsicament la pintura i la miniatura gòtiques, per identificar els objectes inventariats en els documents notarials.

3. Reflexionar sobre les aportacions de les fonts documentals i iconogràfiques per a l'aprenentatge de les ciències socials. Fer una mirada des d'una perspectiva interdisciplinària sobre les fonts per tal de facilitar l'aprenentatge de les ciències socials.

Aquests objectius específics ens havien de permetre resoldre algunes qüestions metodològiques i plantejar nous camins d'investigació en la didàctica, amb relació a la història i la història de l'art.

Davant d'aquest plantejament general i després d'haver completat aquesta investigació, volem fer algunes reflexions.

En relació al títol que havíem proposat, creiem que aquesta recerca és realment una **aproximació** als espais i objectes de les cases. El gran nombre d'objectes que hem pogut identificar als inventaris i encants de Lleida dels segles XIV-XVI ens ha portat a plantejar-nos la necessitat de fer-ne una **selecció**. Per tant, encara que hem treballat amb un nombre important d'objectes, creiem que bastant representatiu (més d'un centenar), no hem fet un treball exhaustiu. Els resultats, per tant, són només una aproximació. Un primer pas en una recerca que, com comentarem més endavant, caldrà continuar.

Hem fet el mateix plantejament en relació als espais de la casa: cambra, sala, cuina, estudi, golfes, etc. En aquesta investigació proposem estudiar una **mostra** d'espais on analitzar la relació que s'estableix entre els objectes i aquests espais de les cases. Ens hem centrat en tres espais: la cuina, la cambra de dormir i la sala. Se n'ha seleccionat tres de **significatius,** sobretot pel seu tipus de mobiliari i els objectes que els identifiquen. També, en aquest cas, hem hagut de renunciar a altres espais no menys importants, com, per exemple, l'estudi.

Abans de parlar dels objectes mobles i dels espais, la primera part d'aquest treball ens permet de conèixer la ciutat de Lleida als segles XIV-XVI. Hem fet un estudi aproximat del context històric de la ciutat, de la seva morfologia i del seu espai urbà. Hem fet també una aproximació a la societat de Lleida. Els inventaris i encants ens han aportat les dades per poder conèixer un grup social potent: **els eclesiàstics**. Molt lligats a la seu de Lleida, els eclesiàstics eren un col·lectiu important i significatiu per a la ciutat. Ens ha sorprès en algun cas conèixer els objectes dels quals s'envoltaven (com podien ser les armes, alguns objectes de luxe o objectes molt lligats a la noblesa laica, com algunes cortines i tapissos amb escenes cortesanes o bucòliques). Questions que poden semblar més insignificants -per exemple el consum de confits, com es desprèn de la informació dels documents- poden ajudar a valorar el nivell social i la mentalitat dels eclesiàstics. Segons estudis realitzats, el consum de confits d'alguns dels eclesiàstics de Lleida els pot situar entre els nivells socials més alts.[1]

En aquesta recerca han quedat moltes coses per fer. Una d'aquestes coses és precisament poder fer una anàlisi comparativa dels objectes que els eclesiàstics tenien a casa seva amb els objectes d'altres col·lectius o grups socials, per exemple els artesans, els professionals del dret i els de la medicina o la noblesa. Hem fet algun intent d'aproximació en algun cas concret, atès que entre els inventaris conservats a l'ACL n'hi ha alguns de cases de menestrals lleidatans o de castells de membres de la noblesa. Tanmateix, seria interessant aprofundir més en la valoració de les semblances i diferències del grup social dels homes de l'Església respecte als altres estaments.

[1] *"Els confits, en principi un aliment limitat a la cort reial i l'aristocràcia, inclosa l'eclesiàstica, s'havien posat a mitjan segle XIV a l'abast dels ciutadans que els podien pagar."* Vegeu: M. J. SANPIETRO I SOLANES, "L'aigua de roses i l'aiguardent a les apotecaries de Mallorca, de 1350 a 1550.", *Gimbernat*, 2000, 34, p. 16.

Les possibilitats que ens ofereix aquest tipus de documents són molt grans, gairebé inabastables en una investigació com aquesta. Atesa la riquesa de documents de què disposem, hem centrat la nostra investigació sobretot a la ciutat de Lleida. Un dels objectius que ens proposàvem era fer conèixer la documentació i iniciar una investigació a l'entorn de la **vida quotidiana**. Creiem que, després del treball que hem iniciat, caldrà relacionar els resultats d'aquesta investigació amb els d'altres ciutats i realitats. Possiblement, s'haurà de tenir present el context rural per poder determinar els costums, hàbits i condicions que determinen les diferencies entre els pagesos i els ciutadans urbans.[2]

A partir dels gràfics i de les taules que hem elaborat, hem fet visibles uns resultats que ens permeten observar els canvis que s'han produït al llarg de gairebé tres segles. Per aquesta raó hem concretat la nostra investigació en l'estudi dels **objectes quotidians** i dels **mobles de la casa**. Per **classificar** i **sistematitzar** les dades, hem elaborat unes taules per a cada un dels objectes i mobles de forma exhaustiva. Els resultats obtinguts ens permeten d'identificar els diferents objectes en el temps i l'espai. Hem volgut introduir també unes dades més **quantitatives** (en les taules sobretot) per poder apreciar l'evolució i els canvis en els objectes des del primer moment de la seva aparició fins a la darrera notícia que tenim de l'objecte. Els resultats assolits ens fan pensar en la necessitat de fer un nou estudi sobre les formes de vida i les realitats materials i econòmiques de la societat durant aquest període. També ens impulsen a encetar una línia de recerca que permet valorar els objectes en el seu context i a estudiar més a fons els preus de mercat (encara que en aquest cas fos del mercat dels encants i per tant de productes de segona mà).[3] Hem inclòs, amb tot, més endavant, en aquest capítol de conclusions i consideracions finals, una taula, a mode de síntesi, on podem apreciar l'evolució del preu màxim i del mínim d'alguns objectes al llarg d'aquests tres segles. Possiblement aquestes dades es podrien extrapolar a altres realitats, a altres objectes, i certament seria molt interessant de poder-les comparar amb les que es poden obtenir en altres ciutats, especialment de l'antiga Corona catalanoaragonesa.[4]

Així doncs, podem plantejar l'esquema següent d'allò que ha representat la base de la nostra recerca:

[2] Els treballs de Goldberg realitzats a Angleterra a partir d'una sèrie d'inventaris de les cases urbanes i rurals de Beberley, Exeter, Londres, Lynn, Nottingham, Scarborought, Southampton i York examinen les característiques que diferencien les societats pageses de les burgeses, els seus valors i la seva cultura material, a través dels objectes de les seves cases i del mobiliari. Vegeu: P.J.P. GOLDBERG, "The fashioning of bourgeois domesticity in leter medieval England: a medieval cultura perspective", Maryanne KOWALESKI-P.J.P. GOLDBERG (ed.), *Medieval Domesticity. Home, Housing and Househoil in Medieval England*, Cambridge University Press, 2008, p. 144.

[3] Els documents notarials consultats de la ciutat de Lleida permeten reconstruir els intercanvis que els objectes pateixen després de la mort del seu propietari. Coneixem l'objecte, el seu origen, les seves característiques i el seu nou comprador; moltes vegades passaren a altres eclesiàstics o ciutadans també de la ciutat de Lleida, dels quals es coneix el seu nom i ofici. En l'encant es concreta el preu de mercat del producte o massa vegades del lot d'objectes. Aquesta activitat permet de conèixer els béns més apreciats i el seu valor, l'activitat dels notaris (i dels "corredors") i la seva capacitat per posar preu als objectes.

[4] Ens remetem als treballs de Juan Vicente García Marsilla fets per a la ciutat de València i el seu entorn.

I. Documents escrits (segles XIV-XVI)

- Documentació de Lleida (segles XIV-XVI)
Amb el suport:
  - D'altres documents de la resta de les terres de parla catalana
  - De les dades que ens aporten els lingüistes

II. Fonts iconogràfiques (segles XIV-XVI)

- Imatges de Catalunya i de la resta de la Corona catalanoaragonesa
Amb el suport:
  - De les fonts iconogràfiques de la resta d'Europa

IIIa. Objectes conservats en museus

- Objectes que es conserven en els museus
- Objectes trobats a les excavacions arqueològiques

IIIb. Objectes actuals o contemporanis

- Objectes conservats en museus
- Objectes que han arribat fins a l'actualitat i que són estudiats en els treballs etnogràfics

Vessant didàctic: cercar la manera de fer arribar tota aquesta informació i aquesta possibilitat d'establir lligams entre el passat i el present a la gent, d'una manera especial als estudiants de tots els nivells.

Aquest plantejament inicial és el que ens va portar a fer la tesi com l'hem feta. Com hem dit al principi, ens va portar a aprofitar una font documental excepcional, com són els inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida, per tal d'establir una de les bases de la recerca.

Alhora que fèiem la transcripció i la publicació dels 177 documents conservats a l'ACL (Arxiu Capitular de Lleida) també vam començar a fer fitxes de la iconografia catalana i europea.[5] Quan fèiem aquest buidatge va intervenir-hi un altre factor que va facilitar molt, moltíssim, la nostra feina i que en certa manera representa una mutació en la metodologia de treball. La possibilitat que tenim ara, sense moure'ns de davant de la pantalla de l'ordinador, de recollir centenar d'imatges de primera qualitat de les pintures i miniatures més importants de tot el món. A l'acte ens vam adonar que això obria unes perspectives inèdites i que facilitava molt la recerca que volíem dur a terme.

Després de treballar-hi durant uns anys, l'any 2014, ja vam publicar el llibre *Inventaris i encants*. D'altra banda, al nostre ordinador hi havia centenars d'imatges que ens il·lustraven sobre els espais quotidians del període estudiat i sobre els objectes que eren dins d'aquests espais. De fet, malgrat les limitacions metodològiques que hem intentat de plantejar a la introducció, es podia establir fàcilment una relació entre aquests espais i uns objectes concrets. I, certament, aquestes imatges gairebé sempre permetien conèixer més bé els objectes que no pas els espais.

Tota aquesta feina aviat ens va dur a limitar l'estudi a poc més d'un centenar d'objectes i a la recerca sobre tres espais domèstics concrets: la cambra o dormitori, la sala i la cuina o, més aviat, l'espai que s'organitzava al voltant de la llar de foc. Tot això però sempre ho hem vist com una

[5] Jérome BASCHET, « Pourquoi élaborer des bases de données d'image? Propositions pour une iconographie sérielle », Axel BOLVING - Phillip LINDLEY (ed.), *History and Images*, p. 60-106.

"prova", com un primer pas per a poder emprendre una recerca molt més gran i ambiciosa, que s'hauria de dur a terme en el futur. Certament, això és possible amb els mitjans informàtics actuals i amb la gran quantitat d'informació de què disposem a internet. Com hem dit, amb aquest treball hem intentar de veure quin era l'interès, quines eren les possibilitats, quines eren les limitacions i les problemàtiques que calia superar pensant en la realització d'aquest projecte : un corpus dels objectes medievals, estudiats **en la llarga durada i estudiats d'una manera interdisciplinària**. Cal repetir que tot això no seria pas viable sense disposar dels mitjans informàtics actuals.

La finalitat d'aquesta recerca és poder saber quins objectes hi havia al final de l'edat mitjana a les cases de la ciutat de Lleida, quin nom tenien, com eren i quina funció tenien. Ben cert que això també ens portarà a haver d'assenyalar les diferències i les coincidències que s'esdevingueren al llarg dels segles. Com hem vist més amunt, el mateix nom es podia aplicar a més d'un objecte, en el mateix territori o en territoris propers (per exemple en el cas de bancal). Així mateix, la mateixa cosa pot rebre més d'un nom (recordeu el cas de bres i de bressol, per exemple). Seria molt interessant saber també quins noms reben (o més aviat rebien) els objectes en territoris en què es parlaven altres llengües (especialment romàniques): en italià, en occità, en castellà, en francès, etc. Recordem però que un dels punts forts de la documentació catalana (a part del fet que és molt abundant) és que està escrita des de molt aviat sobretot en català (cosa que no s'esdevé pas per exemple a les terres de parla francesa), d'una manera especial amb relació als inventaris.

A partir dels documents. Els documents, en concret els inventaris i els encants fets a Lleida als segles XIV - XVI i conservats a l'ACL són un dels puntals d'aquesta recerca. A continuació farem una llista de tots els objectes que hem estudiat a les parts segona i tercera d'aquest estudi. Hi indicarem la primera data en què s'esmenten, la darrera data que els trobem als inventaris i encants i els preus més baix i més alt que foren venuts als encants de Lleida. Cal tenir present que el document més vell és de l'any 1343 i que el més recent fou fet l'any 1568.

Objecte	Primera data	Darrera data	Preu mínim i màxim
colga	1348	1464	4 s. – 48 s.
llit	1348	1568	5 s. – 16,5 s.
llit de camp	1539	1568	41 s.
estrado	1463	1545	4 s. – 30 s.
taula	1343	1568	2 s. – 46,5 s.
tauleta	1345	1564	2 s., 8 d. – 9 s.
taulell	1345	1568	6 d. – 10 s.
cadira rodona	1377	1403	2 s., 3 d. – 18 s.
cadira plegadissa	1399	1509	10 d. – 2 s., 6 d.
cadira de barber	1463	1510	2 s. – 13 s.
cadira de costelles	1504	1563	1,5 s. – 4 s.
cadira de ferro	1376	1529	5 s.
cadira de cuir	1507	1568	2 s. – 50 s.
banc	1343	1563	1 s. – 4 s.
escambell	1460	1563	1 s. – 2 s.
alcorsí o esconsa	1393	1463	1,5 s. (?)
escon o escan	1347	1552	19 d. (?)
caixa	1343	1568	5 s. – 50 s.
caixeta	1345	1568	2 s. – 5 s.
arca	1345	1529	5 s. – 18 s.
arquibanc	1343	1568	3 s. – 45 s.
cofre	1345	1568	3 s. – 42 s.
mig-cofre	1463	1563	8,5 s. – 27 s,
armari	1345	1563	1 s. – 20 s.
tinell	1468	1564	24 s. – 48 s.
dreçador	1377	1481	11 s.
parador	1509	1563	1,5 s (?)

post	1387	1568	1 s. – 3,5 s.
post pintada			4 s. – 6 s.
candelera	1345	1539	2 s. – 3 s.
massapà	1343	1504	2 d. – 2 s.
escudeller	1347	1562	18 d. (?)
faristol	1345	1562	6 d. – 9 d. (o 3 s.)
sedàs	1348	1568	3 d. – 2,5 s.
escales	1345	1568	6 d. – 6 s.
tancaporta	1492	1550	40 s. – 60 s.
portalera	1504	1563	42 s.
cortines	1345	1568	2 s. – 18 s.
cortinatge			30 s. – 130 s.
cortines de pinzell			12 s. – 40 s.
barres (o vergues)	1481	1518	
carpita	1345	1403	8 s. – 10 s.
catifa	1399	1563	12 s. – 120 s.
drap d'Arràs	1441	1562	15 s. – 100 s.
Xalons	1343	1556	15 s. – 50 s.
estores	1345	1539	6 d. – 16,5 s.
mirall	1399	1563	4 d.
espill	1393	1563	4 d. – 2 s., 1 d.
gàbia	1347	1563	4 d. – 3 s., 2 d.
bressol (o bres)	1376	1564	3 s., 6 d.
carrutxes	1478	1487	2 s.
crucifix	1504	1563	1 s. – 20 s.
retaule	1482	1563	24 s.
oratori	1377	1563	2 s. – 110 s.
imatges	1388	1563	8 s. – 19 s.
altar o ara	1354	1563	
llumener	1463	1568	1 s. – 1,5 s.
llanterna	1343	1564	1 s. – 7,5 s.
canelobres	1343	1568	2 d. – 8 s.
pagès	1460	1563	1 s. – 2 s.
torxa (o antorxa)	1459	1563	27 s. – 35 s.
faró	1463	1492	
llàntia	1463	1518	
foguer	1343	1564	4 d. – 9 s.
escalfador	1348	1563	4 d. – 13,5 s.
escalfapeus	1563	1563	15,5 s.
rentamans	1483	a1550	5,5 s. – 12 s. [argent: 140 s.]
bugader	1383	1568	4,5 s.
ratera	1388	1568	10 d. – 11 s.
rellotge	1441	1529	6 s
màrfega	1343	1568	2 s. – 17 s.
matalàs	1343	1568	7 s. – 70 s.
fillola	1523	1563	10 s. – 24 s.
transpontí	1482	1518	
travesser	1345	1564	1 s. – 48 s.
oreller	1347	1474	2 s. – 11 s.
capçal	1343	1529	1 s. – 4 s.
coixinera	1461	1563	0,5 s. – 2 s.
sobrellit	1345	1568	4 s. – 55 s.
vànova	1343	1568	3 s. – 131 s.
cócera	1347	1550	40 s. – 100 s.
estrall o estrallenca	1345	1464	4 s. – 11 s.
tapit	1345	1529	7,5 s. – 17 s.
plomàs	1354	1388	
guaenga	1343	1464 (i 1527)	10 s. – 57 s.
flassada	1348	1568	3 s. – 58 s.
davantllit	1460	1563	1,5 s. – 20 s.
sotsllit	1460	1464	
sobrecel	1345	1521	7 s., 1 d.
papalló (o pavelló)	1345	1568	40 s. – 100 s.
ast	1343	1568	1 s. – 2 s.
aster	1354	1552	3 s. – 5 s.

cavall de ferro	1345	1563	1,5 s. – 9,5 s.
cremalls	1391	1563	1 s. – 4 s.
molls	1393	1568	1 s. – 3 s.
calder	1345	1563	4 s. – 10 s.
caldera	1347	1568	9 s. – 60 s.
perol i perola	1377	1559	15 s. – 140 s.
olla	1347	1568	4 s. – 60 s.
graelles	1348	1568	1 s. – 4,5 s.
greixonera	1504	1563	6 d. – 1 s, 4 d.
paella	1345	1568	1 s. – 9 s.
manxa	1345	1563	1 s. (?)
morter	1343	1564	5 d. – 7 s.
esbromadora	1345	1550	10 d. – 2 s.
rall	1345	1568	4 d. – 3 s.
tovalles	1343	1568	2,5 s. – 25 s.
bancal	1345	1563	8 d. – 160 s.
terrissa de Mèlica	1387	1564	
escudella	1343	1568	1 d. – 1 s.
plat	1354	1568	
setrill	1345	1568	6 d. – 14,5 s.
cullera	1376	1563	
culler	1403	1568	4 d.
forqueta (o forquilla)	1463	1563	5 d. – 12 d.
ampolla	1343	1568	2 d. – 1,5 s.
tenalla	1343	1568	4 s. – 9 s.
poal	1354	1568	6 s. – 10 s.
refredador	1463	1563	30,5 s.
cistella	1347	1563	4 d.
tinter	1354	1563	0,5 s. – 2 s.
bainot	1419	1562	8 d. – 2 s.
mapamundi	1563	1563	

Amb relació als documents emprats (inventaris i encants conservats a l'ACL), podem comentar alguns aspectes, que en part es desprenen de la consulta d'aquesta taula annexa.

1) *Els espais de les cases*. Els inventaris com hem vist són una magnífica font a l'hora de saber la distribució interna de les cases. Hem vist en diversos exemples (que fins i tot hem pogut reconstruir en uns dibuixos esquemàtics) com era l'organització vertical de l'habitatge. Hi havia un nivell de peu pla. Hi havia un nivell inferior, on hi solia haver el celler o cellers. Hi havia un pis principal, per damunt del de peu pla (on s'obrien les portes), on hauríem trobat normalment la sala i alguna de les cambres. També hi podia haver la cuina. I encara hi havia un pis superior, amb les golfes, el terrat i sovint un porxo i alguna cambra "de dalt". Aquesta distribució bàsica dels habitatges no impedeix que hi pogués haver en una casa més o menys cambres o recambres o un estudi. En general, com també hem mostrat, hom té la impressió que les cases dels eclesiàstics del segle XVI eren més espaioses que les dels homes d'Església de dos segles abans. Aquesta mateixa impressió també la tenim en analitzar els objectes. Al segle XVI hi ha una aparença de riquesa més gran que no pas al segle XIV. És una primera impressió fruit de l'anàlisi d'allò que diuen els inventaris conservats.

2) *El primer i el darrer cop que s'esmenten els objectes*. Aquest és un aspecte molt interessant. Ja ho hem vist reflectit a les diferents taules de cadascun dels objectes. Ara, en el quadre que hem annexat més amunt, ho veiem encara més clar. Tot i que no és pot pas assegurar que sempre sigui així, en molts casos, el fet que un objecte documentat el segle XIV ja no s'esmenti als inventaris fins al segle XV o fins al segle XVI, vol dir que ha deixat d'usar-se i d'existir o de ser conegut. El mateix podem dir en sentit invers, si un objecte que encara no existia, almenys als inventaris, comença a ser esmentat als inventaris del segle XV o, especialment, del segle XVI, és molt probable que això

signifiqui que és una novetat d'aquest moment. Conèixer tots aquests canvis en els costums (i potser algun cop en el llenguatge) de la gent és altament interessant. En parlarem més i d'una manera més detallada en els punts següents.

3) *Objectes que desapareixen*. En la llista annexa veiem molt clarament que hi havia un conjunt d'objectes que als segles XV i XVI deixaren de ser esmentats als inventaris. En podem veure uns quants: la colga, la cadira rodona, l'alcorsí, el dreçador, la carpita, el faró, l'oreller, l'estrall o estrallenca, el plomàs, la guaenga i el sotsllit. En aquesta llista n'hi ha alguns que estem segurs que tenien l'origen a l'alta edat mitjana i que arribaren fins a prop de l'any 1500, a les portes de l'edat mitjana; no van però tenir continuïtat més endavant. Aquests són els casos potser de la guaenga, de la colga o del plomàs, per exemple. Cal tenir present que de vegades pot molt ben ser que allò que s'esdevingués fos la pèrdua del nom –i no de l'objecte- i la substitució per un altre nom. És una realitat que respon a uns canvis en els costums i potser de vegades a una qüestió terminològica, en què s'hi ha de continuar treballant.

4) *Objectes nous*. Al costat dels objectes que desapareixen també hi ha objectes que trobem en algun moment dels segles XV o XVI per primera vegada. Com hem fet abans, podem fer una llista per poder assenyalar alguns objectes nous: llit de camp, cadira de costelles, cadira de cuir, parador (o aparador), portalera, escalfapeus, fillola, greixonera i mapamundi. Aquestes són les paraules que no trobem als inventaris fins al segle XVI. De fet, és lògic que no apareguin fins aquest inici dels segles moderns noms com portalera, mapamundi, cadira de cuir o llit de camp, encara que no és ben segur que no n'hi hagués poc abans del canvi de segle (any 1500); en molts aspectes els noms representen els canvis introduïts al segle XVI, de la mateixa manera que potser s'esdevingué amb la tarsia que servia com a motiu decoratiu de molts mobles cars.

En relació a la tarsia, hem pogut eixamplar els diferents tipus de mobles que, com molt bé s'esmenta en la documentació, eren elaborats, és a dir treballats, amb la tarsia: caixons, taules plegadisses, cofres, taulells de jugar a escacs, caixetes, clavillers i taules de secretari. En aquests sentit cal assenyalar que les descripcions que trobem en alguns inventaris permeten d'afirmar alguna característica més en relació als objectes amb tarsia. Com veiem en un inventari de l'any 1507 (doc. 128), en relació a una taula plegadissa, la decoració dels mobles amb la tarsia implicava un treball més elaborat de la fusta ("*Una \miga/ taula ab sos petges, ab una cadena, plegadiça, laborada de tercia*"). Per tant, podem afirmar que quan es va fer l'inventari ja n'eren conscients de la complexitat d'aquest treball de la fusta. D'altra banda, entre les novetats del segle XVI hi ha els clavillers, objectes que feien la funció de penjadors. Observem que tots els clavillers que podem documentar a la ciutat de Lleida a partir d'aquests inventaris eren treballats amb tarsia (una mena de marqueteria). Podem pensar, com ja hem avançat més amunt, que al llarg del segle XVI hi hagué un enriquiment a les cases i també en els mateixos objectes dels elements decoratius i ornamentals.

Objecte de tarsia	Data	Material	Núm.	Preu	Situació
Hun caxó de tercia, en lo qual ha hun goch de scachs en lo cubertor, ab moltes scriptures sues pròpies	1507		128		
Una \miga/ taula ab sos petges, ab una cadena, plegadiça, laborada de tercia	1507		128		cambra
Cayxeta	1518		132		estudi
Cofre gran	1518		133		cambra
Taulel de tersia, per a jugar a esquax y a taules	1518		133		cambra
Primo, sobre lo taulel del estudi havie huna cayxeta de tersia, dins la qual no·y avie sinó letres misives estudi	1518		133		estudi
Tres còffrens grans, de Gènova, obrats de tarsia	1523	de Gènova	141		sala
Hun coffre gran de tersia, ab son pany y clau	1523		141		cambra difunt

Un claviller[6] obrat de tarsia	1523		141		cambra difunt
Mig-cofre, decorat ab hun claviler de tercia, ab sos caxonets, fonch judicat	1523		142	1 ll., 4 s.	cambra
Tres caxes grans de noguer, obrades de tercia, ab ses clavadures	1523	noguer	142	6 ll	cambra
I caxa de secretari, ab sa tisora y caixonets de dins, de tersia	1539		149		estudi
Una taula larga de àlber, listonada, de listons negres de la matexa fusta, ab sa tisora, y sobre ella un pes de ducats	1560				
Un mig-cofre, enterciat de dins y de fora, y té una creu de tercia	1563		173	3 ll.	
Un claviller o tenidor de barrets, de noguer, entersiats, ab dos barrets	1563	noguer	170		cambra o estudi

Tornem a parlar dels "objectes nous". Al costat de la llista d'objectes que trobem per primer cop al segle XVI, encara podem afegir la llista dels noms d'objectes que no són citats al segle XIV i sí que ho són al segle següent, el XV: *estrado*, cadira de barber, escambell, mig-cofre, tinell, tancaporta, drap d'Arràs, carrutxes, llumener, pagès, torxa, faró, llàntia, rellotge, transpontí, coixinera, davantllit, sotsllit, culler, forqueta, refredador i bainot. Aquí també es barregen objectes que són evidentment una novetat de la fi de l'edat mitjana (com el rellotge, la forqueta, el mig-cofre o el drap d'Arràs) amb d'altres objectes que no és gaire probable, per no dir gens, que no existissin abans (com per exemple el culler o la llàntia).

Cal dir també que, a part de tots aquests exemples, hem de tenir present que hi ha molts altres objectes que ja existien abans de l'inici del període estudiat i alhora que n'hi ha molts d'altres que han perdurat fins a l'actualitat. De vegades, els canvis que s'han produït en la terminologia emprada en poden dificultar el seguiment al llarg dels segles. Paraules actualment poc difoses, com rall (ratllador), encara eren ben vives fins a l'any 1568, data del darrer document del recull d'inventaris que ha servit com a base d'aquest estudi.[7] L'escambell, per exemple, és un altre cas de nom que ha perdut progressivament la vitalitat que sembla que tenia a l'edat mitjana. Volem esmentar també, en relació als mobles per a guardar els objectes: el bagul (o baül) no és un moble medieval (o si més no el seu nom no és pas esmentat a l'edat mitjana); d'acord amb la documentació que tenim a l'abast no s'ha pogut documentar amb aquesta terminologia.[8] A Lleida, eren les caixes i els cofres, i, amb menys incidència, les arques, els mobles que tenien la funció de guardar i de conservar les coses. Com ja hem dit molts cops al llarg de les darreres pàgines, és important fer ús dels mots que s'empraven a l'edat mitjana a l'hora de designar els objectes que veiem a la iconografia medieval o bé, encara més, aquells que han arribat fins a l'actualitat.

5) *Preu dels objectes*. En la taula adjunta també hem inclòs els preus en què foren venuts aquests objectes als encants de Lleida. Creiem que incloure'ls tots en aquesta taula facilita la comparació i poder contrastar el valor dels diferents productes. És cert que de vegades aquests preus són una mica sorprenents. També és cert que cal tenir molt present, a l'hora d'aproximar-nos a aquestes dades, que allò que es venia eren uns objectes de segona mà. Això fa que la banda baixa dels preus no respongui molts cops al valor real de l'objecte (ni que fos ja usat) sinó al fet que aquest bé moble era envellit, trencat o molt malmès; molts cops s'esmenten els adjectius "oldà" o

[6] Claviller: potser post guarnida de clavilles, que, clavada a la paret, serveix per a sostenir diferents objectes. DCVB.

[7] I segurament en segles posteriors. Al DCVB trobem que s'esmenta en un document de l'any 1673: "*Unes graelles, un rall y un asat*".

[8] De fet, al DCVB la primera referencia és el del segle XVII. Sembla que és un mot que prové del francés.

"sotil", ara poc coneguts, però emprats regularment als inventaris i que servien per justificar una rebaixa notable del preu de la venda. Un altre aspecte que també cal tenir present a l'hora de fer una valoració de la llista adjunta és que podia haver-hi un mateix nom que servís per anomenar o bé objectes molt diferents o bé objectes fets amb materials molt diversos. Per exemple, el valor variava molt si un plat era d'argent o era de "terra" vermella. D'altra banda, no era pas el mateix un taulell d'escacs que un taulell que servia per a portar el pa al forn. Tots aquests matisos de vegades són difícils de representar en un quadre tan esquemàtic com aquest.

En aquest repàs de l'evolució dels preus, volem subratllar el fet que els teixits eren valorats enormement. No és una realitat exclusiva de Lleida, García Marsilla constata la mateixa realitat a València. Fins i tot és sorprenent l'elevat preu dels teixits en relació, per exemple, al preu dels mobles.

6) *On trobem els objectes*. Amb l'estudi que hem fet a la part tercera d'aquest treball, hem intentat de definir els objectes més importants que hi havia en cadascun dels espais de la casa. Conscients que no els podíem estudiar tots –no hem entrat, per exemple, ni a l'estudi ni al celler– hem centrat la nostra atenció en la sala, la cambra i la cuina o indret on hi havia la llar de foc (l'anomenada xemeneia). Creiem que fer aquesta feina és important amb vista a l'establiment dels objectes que en principi poden ser característics de cadascun d'aquests espais. Això ens ha portat a fer unes taules on es recullen els objectes més representatius de la sala, la cambra i la cuina –amb relació al segle XIV, al segle XV i al segle XVI– i també ens va dur a fer la tria dels objectes que hem estudiat al llarg de la tercera part d'aquesta recerca. Amb relació a aquest aspecte, cal assenyalar que certament alguns dels objectes poden ser a més d'un lloc. Si, per exemple, hi ha una llar de foc a la sala o al dormitori, també trobarem en aquests espais un cremall o un cavall de foc. Amb tot, també ens du a pensar que hi havia una certa relació entre objecte i espai on era ubicat. Això ens permet de limitar una mica la idea de llocs plens de "desordre" amb la que sempre s'han titllat les cases medievals. Després de llegir tots els inventaris, veiem un cert ordre en els espais i també un ordre a l'hora de guardar els objectes en caixes, arquibancs, arques, cofres, armaris, dreçadors, etc.

Per tant, a través dels objectes, podem diferenciar els espais de la casa. Així, per exemple, a la cuina normalment hi trobem aquells objectes que podem identificar amb les activitats que s'hi podien fer: calderes o perols, graelles, asts, paelles, etc. En un document del segle XV això es concreta de la següent manera: "*Ítem, trobam aynes de cuina, quatre tailadós, un soficient e dos petits (...)*", (doc. 59, de l'any 1403). També hi havia alguns mobles, que ja a l'hora de fer l'inventari s'especifica i es defineixen amb el qualificatiu "*de cuina*": així hom fa esment d'"*Iª taula de cuina*" (doc. 2, any 1345), "*I scan de cuyna*" (doc. 11, de l'any 1376), "*un banch encaxat, de cuyna*" (doc. 50, de l'any 1399), *"un arquibanquet de cuyna"* (doc. 65, de l'any 1441).

En alguna ocasió, però, a la cuina també hi trobem objectes i mobles que no formen part d'allò que hi hauria d'haver en una cuina. Recordem, per exemple, un inventari de final del segle XIV on es diu que a la cuina hi havia unes post de llit amb sa màrfega (doc. 50, any 1399). De vegades la cuina esdevenia un espai per a dormir?. De fet, el mateix podem dir, en d'altres casos, amb relació a la sala o a l'estudi. Malgrat una certa lògica i un cert ordre, els documents sempre ens poden acabar mostrant realitats que ens sorprenen.

7) *Els materials dels objectes*. A l'hora de fer l'estudi de cadascun dels objectes ens hem interessat d'una manera especial per aclarir el material amb què eren fets els objectes. Això tenia una gran importància pel que fa al seu valor, per exemple. A més, veiem que els inventaris –sortosament

per a nosaltres– molts cops especifiquen que un objecte era de fusta i, fins i tot, ens diuen de quina mena d'arbre era aquesta fusta. Es concreta, per exemple, que era de noguer, d'àlber, de server, de pi, de carrasca, de roure, etc. A través de la documentació, és possible tenir una aproximació certa de les qualitats de la fusta i del seu ús en un període –l'edat mitjana– en el que la conservació d'aquests objectes mobles domèstics és escassa. Sabem que el noguer era un tipus de fusta que s'usava per als mobles de més qualitat, com les taules. Les colgues, alguns llits i els bancs que acompanyaven el llit foren fets normalment de fusta de pi. La documentació esmenta també algun arquibanc de pi (any 1461) i algun *estrado* també de pi (anys 1472, 1507, 1539). Entre els inventaris i encants consultats de l'ACL no hi trobem llits de fusta de roure. De taules de pi també n'hi havia, però és a través de la documentació del segle XVI que podem obtenir dades molt més exhaustives i fer una valoració més aproximada de l'ús d'aquest material. Durant el segle XVI les fustes de pi, de noguer i d'àlber són les més freqüents per a la fabricació de les taules. La fusta de pi és documentada, en relació a les taules, des del 1507, seguint la tradició dels segles anteriors; el noguer, l'àlber i el roure tingueren al segle XVI també una presència important. És a dir, la fusta de més qualitat anà guanyant terreny al llarg d'aquest segle. La fusta de roure fou la més freqüent per a aquests tipus de mobles. D'altra banda, la fusta de pi s'imposa per a la fabricació de les tauletes més petites i dels taulells. També els bancs, com les caixes, són majoritàriament de pi o d'àlber, fustes molt més toves. En trobem alguna de noguer al llarg dels tres segles, però no són les més abundants. En canvi, a través de la documentació podem afirmar que hi ha un percentatge important d'arquibancs de fusta de noguer. Els cofres podem ser d'àlber, de noguer, de pi, de cuir, etc., podem saber, sobretot, que molts eren pintats, llaunats o de cuir.

Al costat d'això, alguns altres objectes es diu que eren de metall, de pedra, de terrissa, de vidre, etc. És interessant que s'especifiqui que certs atuells eren d'aram, de coure, de ferro, de llautó, etc. Aquest fet solia tenir una forta repercussió en el preu de venda als encants. Lògicament, això era així especialment si l'objecte era per exemple d'argent. En les cases especialment riques, el fet de posseir alguns objectes fets amb aquest material noble era una manifestació del seu estatus social i econòmic. De vegades, un tipus d'objecte havia de ser fet amb un material concret, com, per exemple, l'aster havia de ser de ferro. D'altres vegades, d'altres objectes podien ser fets amb molts materials diferents: un morter podia ser de fusta, de pedra, de metall, etc.

A aquests materials més resistents, encara hi cal afegir tots els objectes que eren de cuir, que eren de materials tèxtils, que eren de fibres com la boga o balca, etc. I cal pensar que de vegades no només es tractava de productes destinats a vestir; trobem que es distingeixen perfectament els sedassos fets de seda dels que eren fets de "línies" (de lli). La llista de materials encara es podria allargar molt més i fer esment, per exemple, de la cera amb què es feien les torxes, objecte molt car (com podem veure quan s'havien de comprar arran de la mort del propietari de la casa).

8) *La decoració dels objectes*. Un dels aspectes que hem volgut destacar amb relació a alguns objectes és la seva decoració. Tenim la sort que en molts casos l'inventari es fa ressò d'aquest aspecte per tal de poder definir millor l'objecte i per tal de diferenciar-lo dels altres i fer-ne després una valoració més ajustada. No ens hem interessat –en aquesta ocasió– per l'estudi dels molt nombrosos objectes relacionats amb els vestits de la gent. Sí però que ens ha semblat molt interessant de centrar l'atenció en la decoració de totes les robes destinades al llit i a cobrir la taula. És, en apropar-nos a les tovalles, als llençols, a les vànoves, als matalassos, a les màrfegues, als coixins o travessers, etc., quan ens hem adonat del gran nombre de motius decoratius que hi trobem: llistats, escacats, randats, franges, barres, etc. I, certament, allò més interessant ha estat trobar aquests mateixos motius decoratius en els objectes representats a la iconografia de l'època.

Al costat d'aquests motius lineals, també hi podem descobrir, llegint els inventaris i encants, altres decoracions, per exemple de figures o de "senyals". En alguns objectes més luxosos, com poden ser els draps de pinzell o els draps d'Arràs, ens adonem que els que feren l'inventari diuen que hi havia representades escenes mitològiques, donzelles, parelles d'enamorats, personatges històrics (com Carlemany), sants (com sant Jordi) o paisatges bucòlics. Sorprenen aquests repertoris en la casa d'eclesiàstics? Creiem que és molt interessant poder fer-ne una valoració en un futur. Al costat d'aquests motius ornamentals hi trobem també tota la decoració que a la documentació s'esmenta amb el nom "*els senyals de",* és a dir, els motius ornamentals que s'identifiquen amb el seu llinatge, el seu origen familiar i la seva condició social. En moltes de les cases d'aquests eclesiàstics podem trobar molts objectes amb aquests tipus de decoració: draps, sobrecels, selles, coixins, recolzadors, bancals, copes, capses, barralets, tasses, *pitrals,* cofres, draps de parament, segells, casulles i capes, escuts, cobertes de breviari, tovalloles, pilotes, cintes, candeleres, cortines, cobertors, guaengues, cobrellits, catifes, tancaportes i vànoves, escambells, caixes, escudelles i plats de rentar les mans, rebosters[9] i encara alguns altres objectes. Tot un món relacionat amb l'espai domèstic, les activitats de la seva gent i l'univers personal del seu propietari. És sorprenen també la quantitat i varietat d'objectes que duen aquestes marques personals i identitàries. No ens ha de fer estrany trobar en la pintura aquestes tipus d'elements decoratius ornamentant també els teixits i altres objectes. La iconografia, un cop més, evidencia allò que ja retrobem als documents escrits.

9) *El color dels objectes*. De la mateixa manera que ens hem fixat, a l'hora de fer les taules, en els motius decoratius i hem indicat clarament quin era aquest motiu, també, sempre que hem pogut, hem assenyalat el color de l'objecte estudiat. Això ens ha permès de conèixer la diversitat de colors que hi havia en algunes cases.[10] En les robes o teixits que no eren de vestir s'hi podia trobar, per exemple, el color verd, el vermell, el groc, el blau, etc. D'una manera especial, podem assenyalar la diversitat de colors que trobem en algunes robes o, per exemple, en alguns motius decoratius. Només volem recordar els colors de les llistes o franges de les flassades. D'acord amb el que vam assenyalar al capítol 20, podien ser blanques, blaves, burelles, grogues, morades, negres, verdes, vermelles o de color violeta. Cal recordar també que, en algun cas, fins i tot hem pogut assenyalar els canvis en els gustos que es van produir entre el segle XIV i el segle XVI.

10) *Qui tenia els objectes*. A l'hora de fer les taules o de fer uns quadres annexos, en alguns dels capítols, hem volgut assenyalar qui era el propietari de l'objecte estudiat. Quin era el seu nom i cognom i quin ofici tenia (per dir-ho d'alguna manera). Ho hem volgut saber per exemple amb relació amb alguns objectes més luxosos (com podien ser alguns tapissos o draps que es penjaven a les parets) o amb relació a alguns objectes relacionats amb la religiositat. En general hem pogut veure que hi havia una gran diversitat. Si bé és cert que els tenen aquells eclesiàstics, d'una manera especial els més benestants, també ho posseïen de vegades membres de la noblesa o els anomenats ciutadans de Lleida.[11]

11) *L'especialització dels objectes*. Un dels aspectes importants que s'ha tractat d'una manera directa o indirecta al llarg de les darreres pàgines ha estat el de poder saber la funció dels objectes, per què servien aquests objectes i, en el fons, descobrir si hi havia una especialització amb relació a

[9] Reboster: drap quadrat amb les armes del senyor, que es posava damunt les atzembles quan anaven de camí o servia de parament de balcons i finestres en dies de festa. En un document del 1533, trobem "*Un reboster de ras*" i en un del 1555, "*Tres rebosters, la hu ab una àliga, l'altre ab una font y l'altre blanch blau y vermell*". DCVB.

[10] Amb relació als colors: C. M. WOOLGAR, *The senses in Late Medieval England*, Yale University Press, New Haven – Londres, 2006, especialment p. 155-174.

[11] Aquests tipus d'objectes són molt més rars al món rural. Vegeu : Pere BENITO I MONCLÚS, "Casa rural y niveles de vida en el entorno de Barcelona a fines de la edad media". http://www.uv.es/consum/benito.pdf

cadascun dels centenars d'objectes que hem documentat als inventaris i encants. Malgrat que de vegades pugui semblar que no era així, en el fons creiem que d'acord amb allò que diuen els mateixos documents sí que hi havia un notable grau d'especialització en relació a la majoria dels objectes estudiats. Podem veure un exemple. Sovint hem cregut que a dins dels cofres es guardaven les objectes petits de més valor, com joies, diners i robes delicades, com la seda, però en molts casos la varietat d'objectes augmenta moltíssim. Ho podem veure a la casa de Bernat Mateu (any 1403, doc. 59):

> Ítem, I coffret, en què eren les coses que·s seguexen:
> Primo, Iª <cinta> de seda, lo parge[1] blau, de dona, ab los caps d'argent, e CLXVIII platons[1] redons d'argent.
> Ítem, I cinta de seda, de dona, ab lo parge morat, ab la si<ve>lla e·l cap d'argent, e XC platons redons, d'arge<nt>.
> Ítem, I altra cinta de seda, ab lo parge vermeyll, oldà, e la sy<ve>lla e lo cap d'argent, e XXX platons d'argent, plans.
> Ítem, huns paternostres de lambre e de coral mesclàs; e an-i II paternostres d'argent.
> Ítem, I bosset petit, en què avia XV diners barchinonenses, feyts.
> Ítem, unes tovaylles ab listes blaves als caps, belles, squaquejades.
> Ítem, II taces daurades, antigues.
> Ítem, I altra taça blanqua, la qual dien que ere de na Serrana, la qual li manà tornar.
> Ítem, I anab d'argent redon, tot blanch, en lo sòl del qual ha scrit: *Aquest \a/nab és d'en Johan /Senant, sartre*\.
> Ítem, IIII fassets de blanquet.
> Ítem, I mantó de burell, oldà.
> Ítem, Iª çamarra de pells, negra.
> Ítem, Iª flaçada oldana, ab listes vermeylles e grogues.
> Ítem, I pareyll de calces blanques, de poca valor.
> Ítem, II pareylls de guans de stam, de obra d'aguiylla.//
> Ítem, IIos caps de colga.
> Ítem, Iª taulaça de poca valor sive porta.
> Ítem, dien que·n ha I breviari, que dien que és del vicari de Vilanova de Segrià, que està penyora per XX fflorins, ut dicitur.
> Ítem, I altre breviari, lo qual jau penyora en poder d'en Sòria, per lo dret de tres confraries e per lo dret del hospital dels clergues.
> Ítem, I processonal, lo qual és en poder d'en Berthomeu de Sent Miquel, prevere.

Els documents de Lleida, però, plantegen una realitat més complexa. Al llarg de gairebé tres segles els objectes per poder guardar i conservar tot el que hi havia a les cases s'especialitzen i creix el nombre de caixes, caixetes, capses i contenidors de tota mena que es destinen a aquest ús. Gairebé cada una de les coses i objectes que hi havia a la casa té un lloc propi per a ser guardat i dipositat. A més a més del cofres, molts recipients i contenidors guarden en el seu interior objectes petits i valuosos. També a dintre de les caixes i caixetes més petites. Fixem-nos un moment en allò que hi havia en una caixa de Guillem s'Escala, tal com ho trobem en un inventari fet l'any 1403 (doc. 58):

Ítem, una altra caxa ab lo cobertor platonat, en la qual erant que sequntur:

Primerament, XX fflorins en I bosset, ab I albarà de la tenor següent: *Aquests XX florins he rebuts per la Puyg, per compte X sous censals als aniversaris de Magdalena, al qual he hagut a tornar II sous, VI diners, I diner e malla per florí*.

Ítem, Iª bosseta de vellut vermeyll, en què avia IX fflorins de Florença, en la qual havia I albarà de la tenor següent: *Aquests IX fflorins són de Florença, valen per peça XV sous*. Ítem, Iª corona d'or, a manera /de corona\.

Ítem, part l'albarà Iª altra corona.

Ítem, I bosset en què avia VI fflorins e mig e avia-\hy/ I albarà que comença: *Aquests XXV fflorins són d'en Johan de la Torre, etc*. Han-ne passat compte ja, e <h>an pagat al dit en Johan.

Ítem, II croats e mig d'argent. Ítem, XXXIX mealles, enfre barchinoneses e jaqueses.[1]

Ítem, I Agnus Dei petit, ab son cordó morat.

Ítem, I sach de tenir diners, en lo qual era l'albarà següent: *Ha en aquest sach, e foren de la Palma, XC sous. Ítem, de la cera que vení a·n Simonet, C sous. Ítem, d'en Corçà d'Alguayra, IIII fflorins*. Foren comptats e no y trobàrem sinó CLIX sous, menys /I diner\. Ítem, d'altra part, III florins d'Aragó.

Ítem, I altre sach en què avia I albarà de la tenor seguent: *Ha en aquest CC sous, e són del sensal d'Alguayra CC sous. Ítem, XXVIII sous, VIII diners de la Palma*. Fuerunt numerati et ita inventi sicut in albarano continetur.

Ítem, I altre sach albaranat[1] ut sequntur: *Ha en aquest sach, e són d'Albesa, X lliures d'en Johan de la Torre*. Foren segellats ab lo segell d'en Ramon Pellicer. En aprés, foren liurats al dit en Johan e ell ferma'n àpoca, quam tenet notarium cum maiori quantitate.

Ítem, I altre sach, en lo qual foren trobats, comptants en diners menuts jaquesos ... CCXVIII sous, VIII diners jaquesos. Ítem, foren trobats, en lo dit sach ... II reals e mig d'argent. Ítem, I crohat d'argent. Ítem, foren trobats en lo dit sach III florins d'or d'Aragó.

Ítem, en I altre sach, foren atrobats, enfre diners menuts e pugeses e barchinonesos \feyts/, en comptan, car comptaren-los reduyts, ço és a jaquesos .... CXI sous, VI diners jaquesos, los quals foren trobats en Iª candelera[1] que era en la dita caxa.

Ítem, la dita candelera e I rehor.

.

És cert que la roba de la casa i la roba de vestir es guardava sobretot a les caixes, però la documentació de Lleida ens permet d'ampliar aquesta realitat. Un inventari de l'any 1463 (doc. 79) a casa del canonge Antoni Rollan, un home que tenia a casa seva molta roba de casa i de vestir, ens permet d'identificar una caixa a la cuina, per la carn i un altres caixes repartides a les cambres i a l'estudi per guardar la roba. Al costat de les caixes, a la cambra també hi havia l'*estrado* on també es guardava la roba:

Ítem, una quaxa, de pocha valor, per tenir carn e altres coses per obs de la cuyna, en la qual no havia res. A la cuina

Ítem, una quaxa, de pocha valor, per tenir carn e altres coses per obs de la cuyna, en la qual no havia res. A la cambra de baix amb roba de la casa

Ítem, una quaxa d'àlber, ab sa tanquadura, també a la mateixa cambra amb roba de vestir del canonge

Ítem, una quaxa de pi, larga, ab sa tanquadura. A la mateixa cambra, també amb roba de vestir

Hun stradó davant lo lit, nou, ab son banch, ab tres quaxons, a la cambra on va morí el canonge, ple de roba.

Aquest *estrado* tenia tres calaixos amb roba del canonge i roba de la casa. El document especifica què hi havia a l'interior de cada calaix: al primer, bàsicament, roba de vestir, al segon roba de casa i una imatge de la Mare de Déu de pedra, i a l'últim calaix roba de casa amb d'altres objectes. Encara, una altra caixa a la mateixa cambra ("*Ítem, una quaxa d'àlber, ab sa tanquadura*") era plena de roba de vestir.

A part de les caixes i de l'*estrado* també hi tenia un caixó amb diners a la cambra, un altre de petit a l'estudi amb més diners i amb altres objectes. I encara, a més, a l'estudi hi tenia una altra caixa ("*Ítem, una quaxa de pi, migancera*") amb molta roba de casa.

Al costat dels cofres, en la resta dels mobles de la casa hi veiem una realitat semblant. Els llits, però sobretot les taules deriven cap a models i tipologies cada cop més especialitzades. Els inventaris així ens ho evidencien; retrobem en els espais de la casa: taules per comptar, per menjar, per estudiar, *que fahia plega*, de feinejar i de cuina. La diversificació dels mobles respon bàsicament a les necessitats pràctiques. Per exemple els taulells per a tenir roba.

12) *L'ús dels objectes*. Els documents ens aporten de vegades moltes dades sobre la utilitat dels objectes. De vegades l'ús que se'n feia es desprèn de les mateixes característiques de l'objecte. És així, per exemple, en parlar d'una cadira, d'un mirall o d'una caldera. Al costat d'això trobem que en alguns casos s'assenyala perquè servia l'objecte d'una manera específica. És molt interessant quan a l'inventari (o de vegades a l'encant) s'assenyala que un determinat objecte era "per a". A continuació farem una llista dels casos en què s'esdevé això, aspecte que potser no hem tractat amb prou deteniment en els apartats precedents. Comencem pel segle XIV:

Segle XIV
I drap de sardil blanch, per a sobrelit (doc. 6, any 1348) Moltes candeles de cera, per a les lanternes (doc. 13, 1477). Ítem, Iª exada streta, per a ffer lenya (doc. 20, 1385). Ítem, una pàllia[12] de cotó, per a altar (doc. 22, 1487). Ítem, I drap de li que és per axugamans, listat de blau (doc. 29, 1392).

Mentre amb relació al segle XIV encara trobem relativament pocs casos en què s'esmenti el "per a", perquè servien alguns objectes, amb relació als dos segles següents, augmenta molt el nombre d'explicacions d'aquesta mena. A continuació primerament veurem els del segle XV:

Segle XV
Ítem, dos troços de drap de cànam, per a màrffegas, lo qual fonch alnat[13], he són XXXVIII alnas he miga. (doc. 55, 1401). Ítem, I troç de drap blanch per a taula, que par que sia de cotó (doc. 58, 1403). Ítem, I troç de drap d'or, ab lo camp vert et II troços xichs, que són bons per a paraments (doc. 58, 1403). Ítem, I colltell de ferre, per a la coyna (doc. 58, 1403). Ítem, Iª pollera, per a tenir polls (58, 1403).

[12] Pàl·lia: bocí rectangular de tela blanca amb el qual es cobreix el calze perquè no hi caigui res durant la missa. En un document de l'any 1460: "Una pàllia blancha e altra blancha ab obres de seda de creus vermelles". També podia ésser un mantell o capa. DCVB.
[13] Alnar: mesurar amb l'alna. Documentat ja a la fi del segle XIV. DCVB.

Ítem, una tenalla sogada, enverniçada de dins, per a tenir aygua (doc. 63, 1419).

Primo, un troç de coral engastat en argent, per a joguets[14] de infans (doc. 63, 1441).

Ítem, una caxa feta a manera de arquibanch, per a tenir pa (doc. 71, 1460)

Ítem, dos cobertores de ferre, per a les olles (doc. 71, 1471).

Ítem, unes cubertes de palma, per a les portadores (doc. 81, 1463)

Ítem, dos pellots per a llit (doc. 82, 1463).

Ítem, una aztora per a cambra (doc. 82, 1463).

Ítem, hun torn per a filar lana, al dit Nicholau, per ... I ss. (doc. 89, 1464).

Ítem, hun rascle per a resclar safrà, sense mànech (doc. 90, 1464)

Primo, una tenalleta per a tenir oli, sense oli, ab hun broquer per cubertor, dolent (doc. 90, 1464).

Ítem, una cantarella per a tenir mel, a·n Guiamó d'Alcabez, per ... II d. (doc. 91, 1464).

Ítem, quatre forques per a ventar, a·n Pasqual Domingo, per ... I ss., VIII <d.> (doc. 91, 1464).

Ítem, qualsque quatre fa<neques> de ordi, ha servir per a les galines (doc. 95, 1468).

Ítem, \un/ drap de stamenya per a cubertor de taula, tot squaquat de squachs gros, burells e morats, larch, ja squexat (doc. 96, 1472).

Ítem, tres coxins per a seure, ab ploma (doc. 96, 1472).

Una pastera per a pastar, en la qual ha son drap de pasta, hun quabacet e una arpeta (doc. 97, 1474).

Ítem, altre candelobre de lautó, per a dos candeles (doc. 97, 1474).

Ítem, dues botchaques, per a paret (doc. 97, 1474).

Ítem, hun torquamans, per a paret (doc. 97, 1474).

Ítem, hun pagès, per a tenir lo cresol (doc. 97, 1474).

Ítem, hun petchallet de terra, per a vi (doc. 97, 1474).

Ítem, unes carruxes[15] per a fer anar mi<n>yons, a Joana de mossèn Albert ... II s. (doc. 100, 1478).

Ítem, molta fusta, hon ha mànechs per a martells, a·n Simó Meyà ... II s., II <d.> (doc. 100, 1478).

Ítem, hun banch per a seure (doc. 101, 1481).

Ítem, un caxonet petit per als cellés, per a tenir los dinés quant venen vi (doc. 102, 1481).

Ítem, hun banch per a buydar lo vi en los vexells (doc. 103, 1482).

Ítem, hun barril per a vinagre (doc. 103, 1482).

Ítem, una aztora gran, obra valenciana, per a la paret (doc. 103, 1482).

Ítem, hun drap de pinzell, per a la paret (doc. 103, 1482).

Ítem, dos banchs, per a seure entorn lo lit (doc. 103, 1482).

Ítem, una pastera, per a servey de la cuyna (doc. 103, 1482).

Ítem, huns molls ab una giradora per a la paella (doc. 105, 1482).

Ítem, una marfegaça, lenya menuda per a despessa de casa, molt poqua (doc. 105, 1482).

Ítem, hun matalafaç petit, per a lit de repòs, tot blanch (doc. 109, 1483).

Ítem, hun fogueril de ferre, per a cuynar (doc. 109, 1483).

Ítem, una serra per a serrar (doc. 110, 1483).

Ítem, huna banqua redona, ab son coxinet per a seure (doc. 110, 1483).

Ítem, hun maçapà, ab hun fogueret per a traure foch (doc. 110, 1483).

Ítem, hun estoig de fu<s>t, per a letres (doc. 110, 1483).

Ítem, tres petxelles per a tenir confits, de terra (doc. 110, 1483).

Ítem, hun molinet per a fer mostaya[16], per a·n Nicholau Antist, per ... IIII s (doc. 113, 1483).

Ítem, hun foguer de ferre per a cuynar ab carbó[17], a mossèn Blay Guiu, per VII sous ... VII s. (doc. 114, 1484).

Ítem, huna caxa plana, per a tenir pa (doc. 116, 1487).

Ítem, hun pagès petit, de fust, per a sobre la taula (doc. 117, 1488).

Ítem, dues posts, per a tenir libres en paret (doc. 117, 1488).

Ítem, una ampolla de vidre e hun plat, per a tenir cireres, e dos potets de vidre (doc. 117, 1488).

[14] Potser amb el sentit de 'joguina' o potser amb el significat de 'jogaïna' (joieta). DECLC IV, 895.

[15] Carrutxes: caminadors, caixa de fusta amb quatre rodetes, dins la qual posen un infant menut perquè aprengui de caminar. Modernament és un mot usat a Andorra, el Pallars, Osona, Solsonès, Alt Urgell, Urgell, etc. DCVB.

[16] Mostalla: mostassa.

[17] És molt interessant que en aquest document es digui perquè servia el foguer de ferro: per cuinar amb carbó.

Ítem, hun bastiment per a cortines (doc. 123, 1500).
Ítem, dos escalfadós, lo hu bo, l'altre trenquat, per a lits (doc. 123, 1500).
Ítem, foguer de ferre, per a coure carn (doc. 123, 1500).

Certament, amb relació al segle XV, ja trobem que hi havia ua diversitat molt i molt gran d'utilitats. Amb tot, de vegades trobem que el "per a" serveix per tal de dir-nos la utilitat, d'altres vegades només per a assenyalar el lloc on havia d'anar l'objecte. De vegades es fa esment d'unes butxaques o d'uns torcaboques que eren per anar a la paret, d'altres vegades es pot fer esment d'un foguer per a cuinar amb carbó, d'una fusta per a fer martells o d'uns coixins per a seure. És un conjunt fantàstic d'informació que ens permet de precisar l'ús que tenien o que podien tenir diversos objectes. Podem fer el mateix amb relació al seglre XVI.

Segle XVI

Lo qual lit, ab totes les sobredites robes, fonch dexat per a dormir a madona Tecla y a sa filla y a madona Catalina (doc. 125, any 1504).
Ítem, hun pot de lautó, per a tenir flos (doc. 125, 1504).
Ítem, hun troç de borraces per a sachs; tirà quatre alnes y miga (doc. 125, 1504).
Ítem, una plegadora de stopa, per a porgar (doc. 125, 1504).
Ítem, hun banqual per a cobrir la taula, listat de vermel, dolent (doc. 125, 1504).
Primo, una forqueta rovellada, per a talar carn, per ... VI <d.> (doc. 126, 1504).
Ítem, set o vuyt panerets de sargua, per a fruyta (doc. 128, 1507).
Ítem, una caxa, la qual servey<x> per a tenir farina (doc. 128, 1507).
Primo, dos strados, la hu ab tres caxons, l'altre per a seure (doc. 128, 1507).
Ítem, uns ferres per a tenir l'ola (doc. 128, 1507).
Ítem, sis cadires de fust plegadices, per a seure (doc. 130, 1509).
Ítem, tovalles per a taula; vint-e-huna, entre grans e xiques (doc. 130, 1509).
Ítem, hun pageset, per a tenir la lump (doc. 131, 1510).
Ítem, una caxeta petita, de roure, per a tenir albarans (doc. 131, 1510).
Primo, hun cofre fer<r>at, per a tenir lo pa (doc. 131, 1510).
Ítem, una barra prima de ferre, gran, per a cortines (doc. 131, 1510).
Ítem, una bacineta petita, per a tenir fruyta en taula (doc. 131, 1510).
Ítem, hun guant per a tenir falcons, ab ses lòrigues (doc. 131, 1510).
Ítem, hun canelobre de lautó ab sis branques, per a la sala (doc. 131, 1510).
Ítem, lenya per a cremar, tres càrregues (doc. 131, 1510).
Hun canteret de aram, petit, per a donar aygua en taula (doc. 133, 1518).
Huna canada de ffust, per a tenir vi, per a la compa<n>ya (doc. 133, 1518).
Dos coyxins de ras, per a seure, dolents (doc. 133, 1518).
Hun paner de sarga, cubert, per a tenir les tovales. (doc. 133, 1518).
Hun sedaset, per a colar let de amelles (doc. 133, 1518).
Hun escalffador de aram, mijanser, per a escalfar aygua per a ffer netes les escudeles. (doc. 133, 1518).
Hun ffogó de ffer<r>o, per ha huna hola (doc. 133, 1518).
Hun ffogó de ffer<r>o, per a tenir tres holes (doc. 133, 1518).
Huns ga<n>yxets de ffer<r>e, per a traure la carn de la ola (doc. 133, 1518).
Huna salera de ffust, per a tenir sal (doc. 133, 1518).
Hun ral, per a ralar fformatge (doc. 133, 1518).
Tres peses de listes de grana y blaves, per a cortinatje. (doc. 133, 1518)
Ítem, hun caval de ffere, per a tenir la le<n>ya al ffoch, de dos caps (doc. 133, 1518).
hun escalffador, per a escalffar aygua per a les escudeles (doc. 133, 1518).
Ítem, hun cabaset de palma, per a basures (doc. 133, 1518).
Ítem, huna tauleta de sarga, per a malalts (doc. 133, 1518).
Ítem, hunes tovales de estopa, per a la companya (133, 1518)
Ítem, huna pasterota de ffust, per a ffer segó a les galines; una pesa sola (doc. 133, 1518).
Ítem, altres neulés, per a ffer neules de pasta (doc. 133, 1518).
Ítem, huna copa gran, de aram, per a tenir brases a la cambra (doc. 133, 1518).
Ítem, hun bar<r>alet per a tenir tinta (doc. 133, 1518).
Ítem, hun pechel de estany, per a tenir vi (doc. 133, 1518).
Ítem, huna pala de ffere, per a traure mel (doc. 133, 1518).

Ítem, huna esquela per a egues (doc. 133,1518).
Ítem, huna carabaseta per a portar vi (doc. 133, 1518).
Ítem, huna capsa de estany, per a tenir cera (doc. 133, 1518).
Ítem, huna basina ab son guarniment, que és per a una làntia (doc. 133, 1518).
Ítem, hun paner de sarga, ab huna capsa plena de terra, per a escriure (doc. 133, 1518).
Ítem, hun taulel de tersia[18], per a jugar a esquax[19] y a taules (doc. 133, 1518).
Ítem, quatre ampoles, plenes de aygües per a salut (doc. 133, 1518).
Ítem, dos capdels de lana, per a ffer calsetes (doc. 133, 1518).
Ítem, huna raora per a la pastera (doc. 133, 1518).
Ítem, hun caval de ffust, per a tenir les seles (doc. 133, 1518).
Ítem, huna bacieta, ab sa corda y corriola per a traure aygua (doc. 134, 1518)
Ítem, hun banc larc, per a seure (doc. 134, 1518).
Ítem, huna caixeta, per a tenir la seda de obrar los cints (doc. 134, 1518).
Ítem, hun pínter per a pintinar li (doc. 134, 1518).
Ítem, dos rems per a stendre draps. (doc. 134, 1518).
Ítem, huna corriola per a pujar la lenya, ab sa corda. (doc. 134, 1518).
Ítem, hun capell de dona, de vellut negre, a la francesa, tot guarnit de fulletes d'or e ab fill d'or; dix és de la senyora; la qual, per lo semblant, servia per a les nòvies. (doc. 135, 1518).
Ítem, huna piqua de pedra, per a salar los porchs (doc. 135, 1518).
Ítem, hun caçó de argent, per a la companya, a beure (doc. 135, 1518).
+ Ítem, uns giradors de seda, per a breviari, a mossèn Ffrancesc Vilafrancha ... III s., VI <d.> (doc. 138, 1522).
Ítem, cinch grans grossos de coral per a saltiri[20], dos pedres de cap més (doc. 141, 1523).
Ítem, nou tovalles de lenç, per a companya (doc. 141, 1523).
Ítem, dues tovalles de malva, per a taula redona (143, 1527).
Ítem, una gerra per a tenir aygua, de tenguda de cinch cantes, poch més ho menys (doc. 144, 1529).
Ítem, un cànter y un pual, per a tenir aygua, y un librel (doc. 144, 1529).
Ítem, un bar<r>et vermel, per a dormir (doc. 145, 1529)
Ítem, una smoladora, per a follar[21] les ganivetes (doc. 145, 1529).
Ítem, un caratellet, per a tenir pólvora (doc. 145, 1529).
Ítem, un altre caval de ferro, per a rostir (doc. 146, 1529).
Primo, trobam una tina petita per a pisar[22] vin blanch, de tenguda de tres càrregues. (doc. 149, 1539).
Ítem, II sperons larchs, per cavalcar per a ciutat (doc. 149, 1539).
Primo, una trescoladora de fust per a vi, de tenguda de X quànters, poch més ho menys. (doc. 149, 1539).
Ítem, III carratells buyts per a vin blanch, de tenguda quiscú de quatre fins en cinch quànters. (doc. 149, 1539).
Ítem, I plat de llautó, per a dar ayguamans (doc. 149, 1539).
Ítem, tres o quatre brocals[23] de vidre, per a vi, y dos ampolletes per a vinagre y dos per a oli (doc. 149, 1539).
Ítem, II banchs xichs, per a star al foc (doc. 149, 1539).
Ítem, I cabàs de palma, en què ha naps per a mengar (doc. 149, 1539).
Ítem, I smoladora de fusts, per a smolar los gavinets (doc. 149, 1539)
Ítem, I ganivetera per a tallar la carn gran, fornida de tota ferramenta, ya servida (doc. 149, 1539)
Ítem, una torreta[24], ab X ganivets per a servir a la taula (doc. 149, 1539)
Ítem, I caxa per a tenir pa, ab alguns pans (doc. 149, 1539).
Ítem, capses grans per a posar camises, buydes (doc. 149, 1539)
Ítem, una bassina de aram, per a lançar l'ayga (doc. 150, 1545).
Ítem, un strado ab tres caxons, ab sos panys y claus, per a tenir roba bruta (doc. 150, 1545).
Ítem, un setibanch, per a sentar-se al foc (doc. 150, 1545).
Ítem, una caxeta per a posar lo segó (doc. 150, 1545).

[18] Marqueteria.
[19] Sic. Escacs.
[20] Saltiri: en aquest cas, rosari.
[21] Ha de tenir el significat d'esmolar, encara que no s'esmenti als diccionaris; no pot ésser ni follar (trepitjar [raïm]) ni afollar (malmetre).
[22] Piar: trepitjar els raïms per fer-ne el vi. DCVB.
[23] Brocal: ampolla panxuda. DCVB.
[24] Torreta: segurament devia ésser una mena de moble.

Ítem, un coxinet per a portar la maleta (doc. 151, a1550).
Ítem, un foger per a cuynar (doc. 151, a1550).
Ítem, una tenalleta, per a \tenir/ aygua (doc. 151, a1550).
Ítem, un ambut de aram, per a trescolar (doc. 152, 1550).
Ítem, cavallet chich, per a menar lo ast (doc. 150, 1550).
Ítem, al senyor mestre Benach, una caceta chica per a banyar los vexels, per un real ... II s. (doc. 153, 1550).
Ítem, un banch d'ezcorn[25], per a star al foch (doc. 154, 1552).
Ítem, un banquet y una caxeta, per a seure (doc. 154, 1552)
Ítem, tres feristols, per a tenir llibres pengats a la paret, en los quals havia sinquanta-quatre llibres vells, entre de stampa y de mà.[26] (doc. 154, 1552).
Ítem, una grua de fusta, per a penjar lo llum, ab una canya (doc. 154, 1552).
Ítem, vuyt agulles de ferro, per a fer barrets y [...].[27] (doc. 154, 1552).
Ítem, una tanalla, per a tenir aygua, y altra per a olivers, negra (doc. 160, 1559).
Ítem, una pessa de llens per a tovalloles; tirave sinch alnes y mija. (doc. 161, 1559).
Ítem, una escaleta de fust, ab sis grahons, per a pujar als grahons (doc. 161, 1559).
Ítem, una piqueta de terra blancha, per a tenir aygua beneyta (doc. 161, 1559).
Ítem, dues corrioletes de ferro, per a pavallons (doc. 161, 1559).
Ítem, un cortinatje de tela, per a llit de camp, entretallat, ab ses flocadures blanques, que són quatre cortines, un sobre-sel, quatre tovalloles y un devantllit.[28] (doc. 161, 1559).
Ítem, una pessa de drap gasconí, ab llistes negres per a fer alcósseres; tirà vuyt alnes. (doc. 161, 1559).
Ítem, un banch de taulell per a estudiar (doc. 161, 1559).
Ítem, un taulell de pi, per a tenir llibres, ab dos petjes (doc. 161, 1559).
Ítem, una tanalleta per a tenir olives, de tenguda de un cànter (doc. 161, 1559).
Ítem, una sistella de vímens, per a veremar (doc. 161, 1559).
Ítem, altra tenalla, de tenguda de tres cànters, poch més o menys, per a tenir oli, buyda. (doc. 161, 1559).
Ítem, quatre mesures per mesurar oli y dos embuts, tot de llauna, per a vendre oli. (doc. 162, 1562).
Ítem, un cànter olier y un llibrell per a vendre oli. (doc. 162, 1562).
Ítem, una pastereta, per a portar la pasta al forn (doc. 162, 1552).
Ítem, un trossellet[29] de cordes per a pescar, ab alguns ams. (doc. 162, 1552).
+ Ítem, al matex, una ampolleta trencada, per a tenir tinta, per un diner ... I <d.> (doc. 163, 1562).
Ítem, una gàbia de ferro, per a calàndria, a mossèn Felizes, per tres sous ... III s. (doc. 167, 1562).
Ítem, un pom de llautó[30] per a scalfar les mans, a mossèn Pardina, per sis diners ... VI <d.> (doc. 167, 1562).
Ítem, un stoig de fusta, quadrat, per a tenir corporals, dins lo qual havie uns corporals de tela, ab sa panna, lisos, bons. (doc. 168, 1563).
Ítem, un ferret per a tancar bossa de camí, ab un panyet (doc. 168, 1563).
Ítem, dos pots de vidre, per a tenir confitures (doc. 168, 1563).
Ítem, una bosa de cuyro, molt dolenta, per a portar lo breviari. (doc. 168, 1563).
Ítem, una capsa quadrada, ab quatre potets de vidre plens de codonyat. (doc. 168, 1563).
Ítem, una capseta redona, ab flor de toronger confitada. (doc. 168, 1563).
Ítem, un gavinet llarch, per a la cunya (doc. 168, 1563).
Ítem, quatre tests per a tenir alfàbega[31], dolents (doc. 168, 1563).
Primo, un scalfador per a scalfar lo llit, de aram, a mossèn Thomàs Ferrando,

[25] Era un escon, banc llarg amb un respatller alt. Trobem en documents del segle XVI: "*Un scon de fust larg*" (any 1523) o "*Una escon ab sa taula*" (1564). DCVB.
[26] Darrere deia, repetit: vells, ratllat. És una llàstima que no es faci esment dels autors i dels títols d'aquests cinquanta-quatre llibres, als quals cal afegir els que hi havia damunt la "canistra" i de la caixa ferrada, esmentades una mica més tard.
[27] Molt dubtós. Potser calsetes.
[28] És interessant i aclaridora la descripció de les robes (cortines, tovalloles i davantllit) que hi havia al voltant i a sobre d'un llit.
[29] Trossell: bolic. Un trossellet era un bolic petit. DCVB.
[30] És notable i sorprenent l'esment d'aquest pom de llautó que tenia com a finalitat lluitar contra el fred a les mans.
[31] Alfàbega o alfabrega: planta de la família de les labiades (*Ocimum basilicum*), que fa una olor molt intensa i agradable. DCVB.

per nou sous ... VIIIIº s. (doc. 169, 1563).
Ítem, un llumener de llautó per a tenir en taula (doc. 169, 1563).
Ítem, un cofre per a tenir farina, molt vell, a Nadal, lo Siego, per sis sous ... VI s. (doc. 169, 1563).
Ítem, un pany de ferro per a alforges, al senyor mossèn Stella, per un sou ... I s. (doc. 169, 1563).
Ítem, un enserat[32] per a finestra, al sobredit, per quatre diners ... IIII <d.> (doc. 169, 1563).
Ítem, dues brandoneres, per a posar antorches (doc. 170, 1563).
Ítem, un banquet, per a tenir los cantes, de pi, sobre lo qual estave una cantereta y una pixelleta de terra, un brocal y dues tasses de vidre (doc. 171, 1563).
Ítem, un breç y una pallussa[33], per a les criatures (doc. 176, 1564)
Ítem, una jarreta, per a tenir olives (doc. 177, 1568).
Ítem, un cove de vímens, per a fer bugada (doc. 177, 1568).

La llista en aquest cas, amb relació al segle XVI, encara és més llarga. Com podem veure, també és molt heterogènia, cosa que en part la fa encara més interessant. Tant hi trobem un guant que servia per als falcons, com un encerat que era per a fer de vidre en una finestra, com una bossa per a un breviari, com un cavallet (o aster) per a moure l'ast o com una gerreta per a les olives. És una aportació que ens permet de completar la visió que tenim de certs objectes o d'alguns dels espais que hem estudiat al llarg de les darreres pàgines.

13) *Els objectes i les necessitats de la casa.* Hem observat l'existència de molts objectes a les cases de Lleida d'aquests darrers segles medievals. La presència d'un gran nombre d'objectes respon a les necessitats i prioritats de la vida quotidiana. Alimentar-se, dormir i vestir-se cada dia fa créixer al seu entorn la necessitat d'una diversitant important d'objectes. Els mobles que trobem distribuïts en els diferents espais de la casa tenen un pes significatiu, sobretot els llits, les taules, els arquibancs i les caixes amb totes les seves variacions.

Després de revisar la documentació hom té la impressió que de teixits n'hi havia arreu: a les caixes, sobre els mobles, a la cuina, a la cambra, penjats a les parets. En relació a les peces de roba la iconografia contemporània permet contextualitzar-ne el seu ús. En els inventaris la roba de casa té un lloc important tant en la quantitat com en la qualitat de la informació. A totes les cases hi havia roba. Des del primer document, de l'any 1345, es parla de draps per a treballar ("*drap de pasta")* i draps encerats ("*drap encerat")*; pel que fa a la roba de la casa, es parla dels draps de cobricel per a les cortines ("*II draps de cobric<e>lles[34] verts, ab senyals de Pera",* doc. 35, any 1393) i de draps ornamentals i decoratius ("*drap vermeyll [...]a senyal de Sala")*, que enriqueixen la variada informació de les fonts escrites en relació als teixits que de ben segur contribuien a vestir els ambients domèstics. No podem excloure els draps relacionats amb la litúrgia que molts dels eclesiàstics també tenien a casa seva ("*uns corporals, a obs del drap de Nostre Senyor",* doc. 8, any 1354).

Molts inventaris són molt explícits a l'hora de precisar l'estat de conservació dels tipus de robes i teixits que hi havia a les cases: l'esment de draps esquinçats, de poca valor, nous, foradats,

[32] Encerat: tela o paper cobert de cera o d'una substància impermeable. Es posava a les finestres, en lloc de vidres, per deixar passar la claror i evitar que hi passés l'aire. En un document de Sóller, de l'any 1581: "*Com stiga manat que en dita finestra se fassen uns encerats y no són fets*". DCVB.
[33] Pallussa: fragments de palla procedents de la batuda i de la porgada dels cereals. No sembla gaire probable aquest significat. Un pallús, a Sopeira, era un recipient semblant a una gerra, però fet de palla teixida, que servia per a tenir-hi grans. DCVB. També és possible que calgui relacionar-ho amb pell.
[34] Dubtós. Segurament eren uns draps verds per al cobricel (o sobrecel) del llit. Abans s'ha fet esment d'unes cortines de color verd, també destinades a protegir el llit del fred, els animals o les mirades.

usats i bons –en podríem fer una llista llarga– permet valorar les característiques de les robes i el seu ús. Els adjectius esquinçat, vell, de poca valor i usat són més freqüents que els adjectius bell i nou. En moltes cases hi ha uns tipus de roba d'ús diari que s'aprofitava molot. D'altra banda, quan es fa l'inventari, observem que hi ha una intencionalitat molt evident de ressaltar aquests teixits nous, bells i amb unes qualitats bones. Normalment els inventaris precisen el material emprat per a confeccionar els draps de tota mena. La roba per a la llar és bàsicament d'estopa, de cotó, de fustany, de fluxell, de llenç o lli, de burell i de llana. Al segle XVI, s'incrementa l'ús del filempua i trobem algun tovalló gasconil ("*altre tovalló gasconil, ab llistes blaves",* doc. 168, 1563). El cendat i els teixits de seda apareixen en la documentació des del segle XIV i de forma constant al llarg dels gairebé tres segles. Un capítol a part mereix també la roba de vestir. Els inventaris són exhaustius i molt complerts en fer la relació de la roba de vestir que hi havia dins de les caixes i cofres de les cases. Encara que no hem dedicat un estudi a aquests teixits, els documents ens permeten de veure com el repertori dels teixits emprats per a la confecció de la roba de vestir s'amplia respecte d'aquells que s'usaven per a la roba de la llar. El drap de Malines per a fer mànigues i caperons el trobem des del segle XIV. També s'esmenta el *drap gros* amb relació als mantells (53, 1399). En trobaríem molts d'altres exemples.

La roba comuna de la casa era bàsicament blanca i de cotó com es posa en relleu en els inventaris ("*I troç de drap blanch per a taula, que par que sia de cotó",* doc. 58 de l'any 1403), però els documents de Lleida posen en evidència també la preferència per les llistes blaves, des del drap de pasta ("*I drap de pasta ab listes blaves,* doc. 5 de l'any 1399), fins al travesser (doc. 2, 1345), les tovalloles ("*II tovales alamandesques, ab listes blaves a quada cap"*, doc. 8, 1354), els matalassos ("*dos matalafs ab listes blaves",* doc. 8, 1354), el cobertor ("*I cobertor blanch, ab listes blaves",* doc. 20, 1385), la flassada ("*Iª flaçada de lana blanqua, ab listes blaves",* doc. 20, 1385), les tovalles ("*unes stovayles ab listes blaves",* doc. 22, 1387), el coixinal ("*I coxinal ab listes blaves"*, doc. 23, 1387), la còcera ("*una alcócera ab listes blaves",* doc. 23, 1387), el capçal ("*dos capçals, la I ab listes blaves",* doc. 23, 1387) i els tovallons ("*uns sto[vay]lons grans, de cotó, ab listes blaves, grans, el cap"*, doc. 23, 1387). Al segle XV hi podem afegir el davantllit ("*hun davantlit ab listes blanques e blaves, de filenpuha"*, doc. 109, 1483), roba per a ús personal ("*uns barberets de lenç, ab listes blaves"*, doc. 70, 1460) o per a la higiene ("*hun manill*[35] *petit, ab listes blaves als cabs",* doc. 72, 1462) i també trobem llistes blaves en algun ornament litúrgic per a l'altar ("*Iª línea d'altar, oldana, ab listes blaves als caps*", doc. 58, 1403). Al segle XVI trobem també amb llistes blaves les cortines ("*un cortinatge blanch, de filenpua, ab listes blaves"*, doc. 146, 1529) i una presència més important del davantllit. Al llarg dels tres segles les llistes blaves esdevenen el motiu decoratiu més abundant en la roba de casa i els seus teixits. Però, les llistes no només decoren la roba de casa d´ús diàri, sinó també els bancals, les caixes i fins i tot, al segle XVI, un inventari esmenta una bevedora d'aigua amb llistes blaves ("*una bevedora*[36] *d'aygua, ab listes blaves, grogues y blanques"*, doc. 168, 1563). Al segle XV, però sobretot durant el segle XVI a les llistes blaves s'hi afegeixen llistes d'altres colors, com el verd, el vermell i el blanc. També des del segle XV moltes estovalles combinen les llistes blaves amb els motius escacats.

Després de llegir tots els inventsaris, t'adones que la roba de llit està molt ben representada en els inventaris. Especialment al llarg del segle XV i també durant el segle XVI la roba de taula és

[35] Manil o mandil: drap de cuina; peça de roba de llana o de fil, generalment llistada, que serveix d'estovalles en les cases de pagès. En un document de l'any 1443: "*Hun manil de taula, de quatre alnes, ab listes vermelles e grogues*". *DCVB.*

[36] Bevedora: recipient de diverses formes, apte per beure-hi els animals, especialment les aus casolanes. *DCVB.*

més abundant. D'altra banda, com vèiem en l'apartat anterior, hi ha un important nombre d'objectes relacionats amb les activitats i el treball.[37]

14) *Les absències.* A través de la documentació notarial s'han pogut reconstruir i identificar els diferents espais de la casa en relació als seus objectes. Destaquem un objecte, la ferrada, absent gairebé en la nostra documentació. Només al segle XVI, a casa del mestre cinter i ciutada de Lleida, Bernat Armendaris, se'n va trobar una al celler de la casa (doc. 134, 1518). També s'esmenta una ferrada petita a l'encant de prevere Rafael Rafart, l'any 1522 (doc. 138). Era un recipient de fusta encercolada que els inventaris barcelonis dels darrers segles medievals esmenten entre els objectes que hi havia a la cuina.[38] Recordem, per exemple el retaule de la Transfiguració de Barcelona, l'escena de les Noces de Canà (fig. 6.4), en el que hi ha representada una ferrada entre els objectes que veiem al voltant de la taula. La seva presencia és justificada i permet documentar l'objecte que s'emprava per a tenir aigua. D'altra banda, és molt habitual trobar-ne en la pintura més septentrional d'Europa.

Fig. 23.1. Una ferrada, Sutton Hoo 500-600 dC 1939, 1010, 79, 83-85. Londres, Victoria and Albert Museum. Foto: Imma Sànchez i Boira

Entre els objectes quotidians relacionats amb la vida i el treball domèstic no hem trobat documentada la planxa de ferro. Cal esperar a la pintura del segle XVII, que ja ens apropa a aquest objecte (Jacob Duck). Un altre objecte que tampoc trobem en la documentació escrita és la

[37] Marta AJMAR-WOLLHEIM – Flora DENNIS – Ann MATCHETTE (eds), *Approaching the Italian Renaissance Interior: Sources, Methodologies, Debates,* Blackwell Publishing Ltd, 2007, p. 4.
[38] Teresa VINYOLES I VIDAL, "L'utillatge de la llar als darrers segles medievals", *Anuario d'Estudios Medievales*, núm. 29, 1999, p. 1174.

"*manteguera*". Tampoc l'hem trobat a la iconografia catalana. En el món flamenc i de l'Europa septentrional, en canvi, era un objecte habitual i així ho reflecteixen les representacions pictòriques.

L'aportació de la iconografia. Per reconstruir la realitat que la imatge expressa, és necessari saber en primer lloc a quina realitat ens referim. Els inventaris i encants ens *parlem* d'una realitat ben quotidiana a través dels espais i objectes presents en les cases dels beneficiats de la Seu de Lleida. El present estudi participa també de la investigació dels objectes materials (*realia*) representats en la iconografia, bàsicament des de final del segle XIV fins a mitjan del segle XVI, amb la finalitat d'explorar la potencialitat de la pintura gòtica com a font d'informació complementària de la cultura material. En la introducció d'aquest treball hem intentat traçar a grans trets el procés creatiu i les condicions culturals que ens mostren els camins d'introducció d'aquestes realitats materials en les representacions de la pintura gòtica. Deixarem per a investigacions posteriors la funció semiòtica de les representacions de les *realia* en els contexts de la iconografia religiosa[39]

El conjunt d'aquesta investigació deriva del desig personal de fer accessible la pintura gòtica a la nostra realitat. Aproximar-se a la representació d'uns elements molts particulars, els objectes, és descobrir una altra realitat del llenguatge pictòric dels darrers segles medievals. A través d'uns objectes litúrgics –els retaules– i enmig d'uns escenaris de temàtica bàsicament religiosa, els artistes vestien allò espiritual i el feien accessible visiblement. A través dels objectes de cada dia, és possible intentar comprendre allò que és convencional i allò que és contemporani (o realista) en les representacions d'interiors domèstics de la pintura dels darrers segles medievals. Des d'aquesta perspectiva, i des d'altres, s'obren nous camins per a la recerca i l'especulació.[40] Els inventaris i encants són la base històrica documental que ens ha permès contextualitzar els *objectes reals*. Aquells que formaven part del que hi havia a les cases i que la gent realment tenia i dels quals s'envoltava i reconeixia.

A través dels retaules veiem també alguns d'aquests mateixos objectes. Les imatges, però, ens informen dels objectes en contextos *recreats* i de nou representats i *re-contextualitzats* en escenaris quotidians que els pintors han *imaginat* i creat sota la seva mirada. Som conscients dels perills inherents en els que sovint es pot caure de veure només en les imatges una *il·lustració* de la vida de cada dia. El llenguatge figuratiu exigeix plantejar l'estudi de la vida quotidiana en l'art medieval des d'una perspectiva molt més amplia. Això mateix ens ha portat a enfocar aquesta recerca de la manera com ho hem fet. No hem intentat veure en les escenes i representacions de la pintura un mirall de la vida quotidiana a l'edat mitjana. Seria caure en una posició massa arriscada i reduccionista. El nostre procés ha estat invers. Hem intentat primer de fer una aproximació a la vida quotidiana i als espais domèstics a través dels seus objectes, els objectes que trobem referenciats en els documents escrits.

D'altra banda, les pròpies limitacions dels inventaris feien necessari treballar amb altres fonts. Estrictament, l'arqueologia hauria estat el camí més ràpid per *recuperar* materialment, visualment i formalment els objectes i fer possible la seva identificació i contextualització en el temps i l'espai. Hem volgut, no obstant això, fer sobretot la nostra especulació a través de les fonts

[39] Vegeu una revisió i estat de la qüestió de l'aproximació a la vida qüotidiana a través de l'art a: Rosa ALCOY PEDRÓS. "Vida quotidiana i art: reflexions, temes i línies de recarca iconográfica (segles XIV-XV)", a Neus PUIG I AMAT-Montse VIADER I CROUS (Eds.), *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana*, Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric, Girona, 2015, p. 55-73.
[40] Maria G. PARANI, *Reconstructing the Reality of Images*, Leiden-Boston, 2003, p.2.

iconogràfiques. Veure què apareix representat en la pintura gòtica dels objectes de la vida diària i veure què no hi és. Aquest estudi també fa evident que no tots els objectes en ús que hi havia a les cases són reflectits en l'art coetani, i que de vegades els artistes no dubten en sacrificar la precisió i fidelitat de l'objecte a la realitat, si així ho exigeix la narració o la composició d'un episodi.

La importància que les representacions dels interiors quotidians i dels seus objectes ha tingut en la iconografia religiosa no sempre ha estat reconeguda. Les coses i els objectes s'han entès com part del significat del llenguatge pictòric,[41] o com un element superflu o circumstancial. Els historiadors de l'art normalment no fem l'esforç d'establir els paràmetres i la metodologia que permetin fer possible veure de quina manera les representacions de la vida quotidiana que veiem a la pintura puguin reflectir els models de la realitat. Apropar-se a la vida quotidiana a través dels seus objectes pot iniciar aquest camí de recerca per evidenciar les relacions entre els documents escrits i les imatges.

La pintura gòtica ens aporta una riquesa impressionant d'objectes que veiem representats bàsicament en les escenes religioses i en repertoris de temes religiosos; hem de tenir molt present també que les escenes que provenen de la miniatura van engrandir molt aquests repertoris. Recordem, per exemple, l'escena del sopar que el miniaturista Simon Bening va representar per il·lustrar el mes de gener en un Llibre d'Hores de cap a l'any 1515. En aquesta escena, al voltant de la taula i al costat del foc, el miniaturista ha representat un dels espais més importants de la casa. La família es reuneix a la sala per sopar i descansar, i l'artista ha *recreat* en aquest espai alguns dels objectes que, també com ens diuen els inventaris, hi podia haver en una sala de Lleida: la taula rodona, el tallador, el canelobre d'un braç, els cavalls de ferro i la gàbia. Al costat d'aquestes escenes principals, també les marginàlies que emplenen les pàgines dels manuscrits medievals, d'una riquesa de detalls extraordinària, tenen importància per a poder reconstruir els escenaris domèstics que ara ens interessen.

Quan es posa en relació la informació dels inventaris amb la que ens aporten les imatges es quan podem reconèixer i identificar molts objectes. Hem esmentat alguns exemples concrets. Hem volgut fer una recerca sistemàtica per posar en relació la paraula escrita i la imatge més enllà de les metodologies que normalment s'han utilitzat.[42] Per tant, quan hem utilitzat les imatges ha estat per a associar i evidenciar la informació que ens aporten els documents notarials amb un intent d'apropar els objectes al seu context històric real per a un millor coneixement de la vida quotidiana a l'edat mitjana, sobretot en els darrers anys dels segles medievals i els primers anys del segle XVI. Volem recollir amb aquesta recerca el llegat de Huizinga –*"the first major work of history to have been inspired,*

[41] Partint d'aquesta qualitat de les pròpies imatges, recentment s'insisteix però, en com retrobar en les representacions episodis de la vida quotidiana i les seves línies de recerca. Vegeu: Rosa ALCOY PEDRÓS. "Vida quotidiana i art: reflexions, temes i línies de recerca iconogràfica (segles XIV-XV)": "*Difícilment trobem episodis prou descarregats de simbolització, cosa que no s'oposa a que la rutina quedi immersa sovint entre esdeveniments notables",* p. 59.

[42] Des de l'antiguitat, la literatura i la pintura han estat íntimament relacionades. A l'edat mitjana es van produir diferents nivells d'interacció entre la imatge i el text fins al punt de coexistir en un mateix producte artístic: els còdex medievals, que representen un dels models d'unió entre escriptura i imatge. Un únic suport –el manuscrit– per a dos tipus de llenguatges. Les lletres capitals miniades actuen de nexe entre el text escrit i les imatges (elements lingüístics i plàstics). La interacció-relació text i imatge es converteix en el canal de comunicació del missatge. Amb aquest supòsit, la miniatura medieval és, en aquest sentit, precursora d'un model d'interdisciplinarietat ja a l'època medieval.

both direct and self-confessedly, by visual sources"– [43] i explorar les fortaleses i les debilitats de l'ús de cada una d'aquestes fonts.

La finalitat d'aquest treball no ha estat aprofundir en la dimensió estètica de les representacions dels objectes i dels seus escenaris, qualitat intrínseca de l'art i a la què necessariament tendeixen els artistes. Deixem per a treballs posteriors les qüestions relatives a les fonts creatives de la iconografia religiosa que van motivar aquestes representacions, els models i les variacions estilístiques i les relacions entre l'artista i els seus patrons i clients, etc. Així com les fonts documentals ens permeten reconstruir els espais de la casa, també les imatges representen els objectes en escenaris domèstics que podem identificar.[44] Els objectes reforcen la construcció d'una perspectiva artificial de l'espai. L'objecte no és un element purament ornamental o superflu. La seva participació en la composició escènica és justificada: té una funció. Progressivament en les arts visuals hi ha un interès evident en representar els espais. D'altra banda, l'exigència i necessitat del tema arrossega l'artista a crear i introduir nous espais. Recordem per exemple l'escena del Dubte de Josep, un tema poc habitual en el repertori català i inspirat en els goigs de la Mare de Déu, i el tema de l'Anunci de la mort de Maria del retaule de la Mare de Déu de l'Escala de Banyoles, de la primera meitat del segle XV. L'habilitat de l'artista per crear un espai en el que els personatges es mouen com si es tractés d'una representació escènica, acosta aquests escenaris figuratius a les representacions escèniques religioses. La necessitat de desenvolupar la narració d'alguns temes obliga l'artista a crear nous espais, i, alhora, per caracteritzar els espais recorre a situar els objectes que l'identifiquen.

A mesura que avançàvem en l'estudi dels objectes i en la seva recerca en les fonts iconogràfiques, hem vist també la necessitat de realitzar en un futur treballs que permetin fer una anàlisi de les escenes i temes iconogràfics on trobem representats els objectes. Ens ha cridat l'atenció especialment un dels temes en què veiem representats alguns dels objectes que hi havia a les cases. Tenim un model molt proper en la representació de l'Epifania del retaule de la Mare de Déu de la Paeria de Lleida. El pintor Jaume Ferrer II ha representat l'Adoració dels Reis enmig d'un escenari de vida quotidiana. Els Reis mags adoren el Fill de Déu i la gent surt al carrer, deixa allò que està fent, les seves activitats de cada dia, per contemplar la manifestació de Déu al món i reconèixer la seva grandesa. A l'escena central, l'extrem més marginal de la composició, a l'esquerra, sant Josep pren un cert protagonisme i està pendent del foc. Sosté amb la mà el culler per remenar l'olla i té a punt les escudelles per abocar-hi el menjar. La iconografia medieval recrea *al voltant de la llar de foc* un espai quotidià que ens acosta a la representació de la cuina. Lluny de semblar un residu marginal de l'escena principal, la incorporació d'aquest motiu gairebé anecdòtic –sant Josep pendent de l'olla– esdevé un espai suggeridor que depassa el tema principal. El moment del naixement és oportú també per representar al voltant del foc els objectes i utensilis relacionats amb el menjar, tal com ho veiem en moltes de les representacions de la Nativitat de Maria, del Naixement de sant Joan Baptista i del Naixement de Jesús. Aquests escenaris i d'altres ens permeten reconèixer els objectes dels quals ens informen els textos. L'instant present, el de la vida de cada dia, els fets i objectes rutinaris resten immortalitzat en el marc d'un tema que explica un fet extraordinari –l'Adoració del Reis i Epifania–. Els episodis de la microhistòria els troben immersos

[43] Francis HASKELL, "Art and history: the legacy of Johan Huizinga", a Axel BOLVING and Philip LINDLEY, *History and Images. Towards a New Iconology*, Brepols Publishers, Turnhout, 2003, p. 11.

[44] Volem insistir de nou en la prudència i cautela que des de la Història de l'Art ha existit en parlar de vida quotidiana i art: "*Encara que calgui fer un espai per a les excepcions, és possible determinar que, quan et fet quotidià s'evidencia en l'art medieval, ho fa, bé d'una forma discreta i marginal (...) o d'una forma sintètica, redundant, simbòlica*." Vegeu: Rosa ALCOY PEDRÓS, "Vida quotidiana i art...", p. 60.

en la història de la salvació. Hem vist molts exemples en els que es descriuen escenaris quotidians al voltant de la llar de foc, la cambra de dormir, el moment del bany, els àpats, l'alimentació i el treball, en els quals els pintors segueixen fórmules compositives i iconogràfiques que ens permeten reconstruir els *espais de quotidianeïtat* que des de l'art es fa visible. Espais de quotidians continguts en els grans temes de la iconografia religiosa. En podríem citar molts d'altres.

S'ha fet una primera aproximació als espais quotidians a través dels seus objectes que ens ha permès fer un recorregut visual diacrònic i sincrònic a través de la pintura. Hem pogut veure un mateix objecte al llarg del temps (en un marc diacrònic) en espais quotidians diferenciats. D'altra banda la riquesa de les fonts iconogràfiques ens ha permès comparar fórmules compositives d'un mateix tema, amb les seves variants i peculiaritats, i identificar els objectes dels espais domèstics i el seu mobiliari.

Aquest estudi es focalitza en la pintura sobre taula i la miniatura bàsicament, encara que també es tenen en consideració altres fonts, com les aportacions de l'arqueologia. En parlarem més endavant. Entre les arts figuratives, és a la pintura de retaules i a la miniatura on trobem més escenes que ens apropen als espais quotidians i als seus objectes. Com dèiem en la introducció, als darrers segles medievals els escenaris representats són un reflex del món sensible que envoltava la vida quotidiana i la realitat de cada dia dels donants i dels comitents destinataris d'aquests objectes d'art.

D'altra banda, la delimitació cronològica ve determinada per les fonts notarials que dibuixen els límits històrics d'aquesta recerca i que coincideixen plenament amb els límits artístics: la Baixa Edat Mitjana o, més concretament, els darrers segles medievals. És conegut que la pintura d'aquest període revela una predilecció progressiva cap a la representació de detalls "*realistes*" i per la representació de temes i cicles iconogràfics cada cop més narratius. Aquesta tendència podria afavorir les condicions per a la representació d'elements de la cultura material amb la incorporació progressiva d'objectes de la vida de cada dia. Evidentment, darrere del que estem dient, hi ha a la societat medieval un desig de canvis. Ja n'hem parlat àmpliament a la introducció.

Com hem vist, les fonts documentals ens aporten el vocabulari per denominar els objectes i les realitats materials de les coses que hi havia a l'interior de les cases. És la base d'aquesta recerca.

En tot aquest context, allò que ens hem proposat és veure si els utensilis domèstics representats a la pintura responen a la realitat, i si és possible identificar en la pintura els objectes que eren utilitzats en la vida de cada dia i en el context dels interiors quotidians, tal com ens informen els documents escrits.

Els inventaris ens remeten a gairebé tres segles d'història a través dels objectes domèstics. En aquesta primera aproximació a la iconografia hem vist com es representen els estris i objectes de la casa, a partir de models que es repeteixen de forma constant. Amb tot, com es desprèn del que hem vist, també hi ha variacions en la forma com els artistes representen els objectes i hem pogut apreciar innovacions i canvis, que podríem justificar, possiblement, per la voluntat de l'artista en representar *la seva realitat*, el món que ell coneix i la seva percepció de la realitat. També hi podríem afegir que en l'art no és menyspreable considerar també la *genialitat* de l'artista i la potencialitat de la seva imaginació, el seu enginy en transformar el món real en un món idealitzat.

De tota manera, hi ha certes limitacions que s'han de tenir en compte quan s'intenta identificar els objectes quotidians en les fonts artístiques o quan usem les representacions artístiques

com suport per a l'estudi de la cultura material i la vida quotidiana. És prou evident que molts objectes de la vida real, que tenim ben documentats en les fonts escrites, no els hem vistos reflectits en la pintura. Ens estem referint, per exemple, entre d'altres a la candelera. És lògic suposar que la candelera era una mena de caixa per a poder guardar les candeles. A través de les imatges medievals no hem pogut documentar aquest objecte, que tenia una funció evident molt clara i que es diferenciava d'un altre objecte, el massapà. En un retaule conservat al *Musée royaux des Beaux-Arts* de Brussel·les a l'escena que representa el profeta Jeremies (fig. 8.51) hi ha representada, entre d'altres coses, una mena de caixa o maleta. Aquest objecte també podria ser una candelera. Segons els inventaris, les candeleres podien ser de fusta o de cuir, com l'objecte representat a Brussel·les, i podien tenir un pany. Les fonts iconogràfiques ens permeten veure-hi coincidències, entre el que ens diuen les fonts escrites i el que l'artista ha representat en aquesta escena. Crida l'atenció que el pintor Barthélemy d'Eyck, representés aquesta caixa al costat d'una altra caixa, el massapà. És ben cert que per aquest pintor les dues caixes eren ben diferents.

A través de la documentació escrita, hem pogut documentar els objectes i saber exactament la primera data de la seva aparició i també l'última vegada que hi apareix (tal com podem veure en la taula inclosa més amunt). A través de la pintura es fa molt més difícil poder saber amb seguretat el temps que va transcórrer entre l'aparició d'un objecte en la vida real i la seva representació. Es fa difícil també determinar com l'art posa en evidència els canvis i les continuïtats que els objectes experimenten al llarg dels anys. A tota aquesta problemàtica també hi hem d'afegir una altra realitat: al llarg de l'edat mitjana, els pintors progressivament enriqueixen els seus repertoris i models iconogràfics, encara que molts d'aquests es repeteixen continuadament. Els objectes que s'hi representen també ho fan, de repetir-se, de forma reiterativa. Pot significar això que també en la vida real existien aquests mateixos objectes? Com s'ha estudiat, sabem que els pintors treballaven molt sovint amb models, repertoris i còpies que es repetien. Hi ha el perill que aquest fet portés a una còpia reiterada en la pintura i la miniatura –almenys en alguns casos– de models i de fórmules de forma continuada, encara que potser l'objecte en la vida real ja fos obsolet. Podem pensar també en la capacitat o incapacitat del pintor per representar els models dels seu entorn, canviants i variats. El llenguatge de les formes artístiques és complex i mereix un estudi que aquí no hem contemplat. Ara hem cregut necessari plantejar algunes consideracions que cal tenir present desprès de fer aquesta aproximació als objectes des de les arts visuals. Qualsevol aproximació a la vida quotidiana i als seus objectes des de les fonts iconogràfiques s'ha d'entendre des d'una perspectiva àmplia i no exempta de riscos. És cert que el context en el que es van crear moltes d'aquestes produccions va determinar que els artistes s'haguessin de sotmetre a la demanda d'uns temes. No obstant, això no impedeix que pensem que és sorprenent la capacitat dels artistes en representar el seu entorn i la voluntat d'expressar, a partir dels objectes, la realitat en la que es trobaven immersos.[45]

També hem de posar en el plat de la balança, que ens obliga a ser prudents, el fet que el pintor era molt sovint un intermediari. S'acollia a les exigències dels paràmetres artístics vigents i a la seva demanda. Amb tot, moltes vegades, de les seves produccions es desprèn alhora que resta

[45] Una constant en l'activitat creativa que també trobem en la pintura holandesa del segle XVII: *"In the sevententh century paintings of daily life were described by subject (...).One should bear in mind that these were paintings, or rather images, composed in the artist's workshop, based on the memory of what he had seen but according to his own preference and vision, and by means of this own artistic and technical capabilities. They are not snapshots, in other words, but artistic renditions of the visible word"*. Vegeu: Jeroen GILTAIJ, "Painters o Daily Life: An Introduction to the Exhibition", Jeroen GILTAIJ (Ed.), *Sens and Sins. Dutch Painters of Daily Life in the Seventeenth Century*, Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam, 2004, p. 12-13.

immers en el món i que el seu art és proper a la realitat quotidiana.[46] Sigui com sigui, en les seves creacions introdueix la representació d'objectes que es poden reconèixer en el món profà. És a partir d'aquests objectes, aparentment superflus i poc significatius en molts casos, que l'artista acosta les seves representacions a la realitat viscuda.

Diguem per acabar que, de vegades, la pintura del segle XVII ens dóna resposta a molts dels interrogants pendents de resoldre a través de la pintura dels segles XIV-XVI. Les escenes de vida quotidiana que hem vist d'alguns pintors holandesos, com per exemple Jan Steen, ens donen la clau per poder identificar molts dels objectes esmentats en els inventaris que no hem pogut localitzar en la pintura dels segles precedents. Obrir-nos a aquesta nova estratègia ens pot permetre al mateix temps veure com la pintura medieval i tardomedieval inaugura el camí cap a la recerca de la construcció dels espais domèstics, fent ja anticipadament una acurada aproximació als objectes de cada dia. En la pintura de la baixa edat mitjana també hi veiem les mancances i la *incapacitació* de molts pintors per representat la realitat de cada dia i els objectes d'ús quotidià. En molts casos, però, la habilitat de retratar l'espai de la quotidianitat, l'espai humanitzat hi és. L'aproximació al món real, a partir de la representació dels objectes de cada dia, ens permet de recrear visualment la vida quotidiana dels darrers segles medievals en el nostre imaginari. Com hem pogut demostrar, la visió que molts pintors tenen del seu entorn la deixen entreveure en la representació dels petits objectes de cada dia. En la representació d'aquestes escenes de cada dia es posa en evidència també la realitat de la condició humana: l'home que es veu ell mateix i veu la seva actitud en relació als altres, mirall de la societat i una crítica d'aquesta.

[46] Peter BURKE, *Visto y no visto. La cultura material a través de las imágenes. El uso de la imagen como documento histórico*, Crítica S. L., Barcelona 2005, p. 112: "*Un artista no es una cámara fotográfica, sino un comunicador que tiene sus propios intereses. Incluso en la cultura de la descripción, a las personas –o cuando menos a algunas personas- seguía interesándoles que se ocultaba detrás de la superficie, tanto la de las imágenes como la del mundo material que representaban: No obstante, y teniendo en cuenta estos problemas, sigue siendo mucho lo que podernos aprender del estudio atento de los pequeños detalles existentes en las imágenes de interiores (...)".*

Fig. 23.2. Wolfgang Heimbach, interior de cuina, s. XVII, Germanisches, Natioalmuseum, Nuremberg[47]

[47] Font: Béatrice FONTANEL, *Daily Life in Art*, Éditions de la Martinière, París, 2005, p. 74.

La mirada interdisciplinària de les fonts: els documents

Difícilment es pot considerar que aquests documents no són representatius del conjunt de la població de Lleida. L'amplada de la mostra, més de cent cinquanta inventaris i encants, i el marc cronològic ampli fan que aquests documents esdevinguin un instrument privilegiat per **explorar els límits de la utilització dels objectes i la seva difusió.** S'han d'afegir, a més a més, els recursos que provenen de les fonts iconogràfiques, que aporten dades complementaries i elements de comparació.

Els textos ens aproximen a la distribució i a l'organització de l'espai domèstic. Són uns documents particularment rics pel que fa a l'aportació de dades en relació als objectes que hi havia a l'interior de les cases, al seu ús, a la seva transmissió i a la seva difusió. Els inventaris ens expliquen la història dels objectes. L'aproximació als objectes des del passat, permet reconstruir les *històries de la Història* lligades als espais domèstics. La informació que es desprèn de l'anàlisi dels inventaris de Lleida permet tornar a col·locar al seu lloc la realitat dels ambients domèstics d'uns grups socials escassament representats –els eclesiàstics i els habitants de la ciutat– en les fonts iconogràfiques que, en un percentatge elevat, només tenen en compte la iconografia d'espais i cambres reials o corts principesques.[48] Però en la recerca iconogràfica dels objectes quotidians també s'ha fet evident l'interès de molts artistes d'acostar-se els escenaris quotidians de cada dia, més enllà dels ambients cortesans.

Els inventaris de Lleida, contràriament a afirmacions que de manera generalitzada consideren els inventaris documents molts rics, però austers pel seu caràcter de documents legals,[49] aporten una informació que cal llegir i interpretar des de la interdisciplinarietat i des de la transversalitat.

Les fonts documentals, els inventaris i encants, permeten fer des dels mateixos documents aquesta lectura interdisciplinària i transversal de la informació. Pensem que al llarg d'aquesta investigació s'ha demostrat la **interrelació de la informació** que aquests tipus de documents aporten. Indirectament, les descripcions que aporten de cada un dels *ítems* dels inventaris i encants generen una informació que permet la relació i interrelació amb el conjunt de la resta de documents. L'estudi i l'aproximació als objectes des de les descripcions notarials genera una informació que permet construir noves formes de coneixement que ens eixamplen els continguts i les eines en l'aprenentatge de la història. Aquesta interpretació interdisciplinària de la informació (reconstituir un *moment sincrònic*) ha estat possible per la naturalesa mateixa del document notarial; des de les descripcions dels objectes inventariats *(descripció sistemàtica)* podem accedir a una informació molt variada i heterogènia dels objectes domèstics que pot anar des de les seves qualitats materials –per exemple, textures, colors i mides– fins a la seva funció, ús, situació, procedència, possessor o preu.

[48] Perrine Mane en el seu treball sobre la vida al camp a l'Edat Mitjana a través dels calendaris afirmava: *Comme toute image, les calendiers donnent une vision déformée de la réalité; cependant, en rapprochant de nombreux documents, souvent peu connus, produits en Italie ou en Angleterre, en France ou dans les Flandres, ils nous permettent d'approcher les paysans dans leurs tâches et leur vie quotidiennes, avec leurs outils et leurs gestes sans cesse répétés".* Vegeu : Perrine MANE, *La vie dans les campagnes au moyen âge à travers les calendriers,* Éditions de la Martinière, Paris, 2004, p. 9.

[49] A parer de M. R. Terés, els inventaris són documents de tipus legal i com a tals deixen molt poc marge a la imaginació o a la fantasia. El responsable de la confecció d'aquests documents ha de ser rigorós en tot allò que descriu i, per tant, sembla força clar que es poden interpretar gairebé al peu de la lletra. Parlen d'objectes reals i d'aquests en fan una descripció al més ajustada possible. Ara bé, aquest mateix caràcter de document legal que evidencien els fa ser molt escarits en les seves descripcions i fins i tot els pot fer caure en errors iconogràfics, Vegeu: Mª Rosa TERÉS I TOMÀS, "Art profà i vida quotidiana entorn a 1400: els inventaris barcelonins"..., p. 297.

Evidentment, l'aproximació a la informació que ens aporta el document exigeix la investigació interdisciplinària dels objectes des de diferents àmbits de coneixement, i també dintre del mateix àmbit de les ciències socials.[50]

L'anàlisi dels inventaris, a través dels objectes, com hem pogut comprovar, fa possible la reconstrucció dels usos de l'espai habitat de la casa. Els objectes permeten descriure els espais habitats, uns espais humanitzats i vius, que ens permeten reconstruir també el pas del temps. Per exemple, en una cambra de la casa que Lluís des Valls tenia a Lleida, a dins del llit, encara hi havia els tapins de la dona que els va deixar de forma desordenada, o els mocadors bruts dipositats en un cistell per a poder ser netejats (*"Ítem, deïns lo lit, avie hun parel de tapins leonats, dolents. Ítem, hun sestonet*[51]*, en lo qual avie mocadós bruts"* (doc. 133 de l'any 1518, en la cambra del mig). Els inventaris ens permeten de reconstruir les accions de cada dia, les rutines, com hem vist en parlar dels objectes de la cambra, de la cuina i de la sala. També fan possible reconstruir les activitats que tenien lloc a l'entorn del mobiliari de la llar. Però també els documents ens informen de totes les activitats inacabades, les que estaven pendents de realitzar-se. Fan visible, a través dels objectes vells conservats, el pas del temps: els inventaris ens diuen que en moltes cases es conservaven mobles corcats, com "*un arquibanch veyl, corquat"* que s'esmenta en un encant de l'any 1400 (doc. 54), a casa del prevere i rector de l'església de Ribelles, Ramon Castellar, o l'escala llarga, també corcada, de l'any 1492 (encant del doc. 121).

D'altra banda, l'anàlisi dels objectes que trobem en un repertori ampli d'inventaris i encants, com s'ha fet en aquesta aproximació a la reconstrucció dels espais domèstics de les cases de Lleida, fa possible també una aproximació transversal a l'objecte en *el temps i en l'espai.* A partir dels documents és possible fer un recorregut pels diferents espais de la casa, fer un estudi de cada un d'aquests espais i fer alhora també aquest recorregut de **l'objecte en l'espai** al llarg del temps.

La mirada interdisciplinària de les fonts: les imatges

Com una metàfora[52], podem considerar els inventaris i encants com l'*àlbum del patrimoni familiar*, la col·leció d'objectes d'una casa, amb el seu nom i, en alguns casos, amb el seu preu, però sense cap identificació visual. Per a una major comprensió de l'objecte i del seu context, es fa evident la necessitat d'identificar els objectes registrats. L'estratègia d'aquesta recerca ha estat posar en relació la "col·lecció d'objectes inventariats" amb els objectes representats en les "col·leccions" de pintura d'art occidental des de mitjans del segle XIV fins a mitjan del segle XVI, fent possible el diàleg entre els documents i les obres d'art i, anant encara més enllà, cercant diàlegs entre sls objectes dels documents i els objectes representats. En definitiva, un diàleg interdisciplinàri entre la Història i l'Art. No n'hi ha prou en conèixer el passat a través d'aquestes dues disciplines. El diàleg entre les dues fonts documentals i els seus continguts ha de crear un espai d'interrogació sobre el

[50] Lluïsa Amenós en la seva tesi doctoral es proposava un treball interdisciplinari per a l'estudi de les produccions de ferro a Catalunya. Vegeu: Lluïsa AMENÓS. *L'activitat i les produccions dels ferrers en el marc de l'arquitectura religiosa catalana (s. XI-XV)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Departament d'Història de l'Art, vol. 1, octubre 2004.

[51] *Cestó: cove gran. Castellanisme.*

[52] "*Metaphor is a fundamental mechanism of mind one that allows us to use what we know about our physical and social experience to provide understanding of countless other subjects. Because such metaphors structure our most basic understandings of our experience, they are "metaphors we live by"—metaphors that can shape our perceptions and actions without our ever noticing them."* George LAKOFF and Mark JOHNSON (abstract), *Metaphors We Live By,* University of Chicago Press, Chicago, 1980.

passat. Un passat medieval en el que es va decicir part del que ara som, i sobre el qual es van construir les nostres identitats.

Les recerques iconogràfiques realitzades paral·lelament a l'anàlisi d'aquests textos contribueixen positivament a la interpretació dels documents escrits conservats als arxius.

Els objectes a través dels retaules. Els pintors van introduir en els seus repertoris temàtics i iconogràfics els objectes que tenien visibles al context més immediat del lloc on vivien. És també en la representació dels objectes més quotidians i en els detalls quan hi veiem les preferències dels pintors i l'empremta del seu estil. Quan tractàvem les tovalloles, hem vist com els motius decoratius que ornamenten aquests teixits permeten de veure, a més a més, les relacions i semblances entre els diferents pintors. Les coincidències iconografiques i els repertoris utilitzats. Hem observat l'escacat no només en les decoracions de tovalles (que era el més normalitzat, com posa en relleu també la documentació), sinó també en les tovalloles, els cobricaps i en tovalloles de cap. Pintors com Bernat Martorell posen de manifest en la seva producció artística, i a través de la pintura, la importància que aquest motiu –l'escacat– va tenir en la moda del segle XV (fig. 22.2). Les fonts iconogràfiques corroboren les dades que els documents escrits ens aporten. A través dels objectes, és possible obtenir informació valuosa per a conèixer el passat, i molta de la informació que s'obté a partir dels objectes representats es pot interpretar en clau històrica. Un canvi important s'estava produint en les arts figuratives: al marge del tema principal, les connexions amb el món real i els seus contextos es fan cada cop més evidents: "*La pintura assoleix així la categoria d'un document narratiu de primer ordre, que sense perdre la gentilesa de formes influïda de corrents italians, respon ja a la nova sensibilitat flamenco germanitzant que comença a triomfar arreu d'Europa*".[53]

Els objectes construeixen la narració de les escenes. Alguns objectes ens permeten conèixer els continguts i significat de les imatges. A través de les escenes i dels temes representats, inversament, podem saber la funció que dins de la mateixa escena podien tenir els objectes que hi havia a l'entorn del tema principal. Veiem-ne un cas. El pintor Sano di Pietro en l'escena del Naixement de la Verge del retaule dedicat a les Històries de la Vida de la Verge (c. 1437-1439) descriu un escenari molt suggerent. Els detalls sofisticats dels objectes de cada dia, el moviment i els gestos dels personatges femenins insinuen una representació escènica gairebé teatral (fig.7.44). Aquesta pintura és molt interessant. En aquest cas, la llar de foc no representa una cuina sinó que és un element més de la cambra per donar escalfor en el moment del bany del nen. Al fons, en una cambra adjacent oberta a través d'un arc hi veiem una minyona amb un plat i un bol a la mà. Són els aliments que han de nodrir la mare després del part. Ja són cuinats. El moment del bany justifica la presencia de la llar de foc a la cambra. L'art gòtic és un art descriptiu i narratiu –com els inventaris– però és també un art esquemàtic, conceptual, de síntesi. Els objectes representats ens permeten deduir les accions, construir les narracions i les histories, organitzar les composicions i visibilitzar els significats ocults de l'escena. Hem de valorar, però, l'obra d'art i l'autonomia que tenen els objectes representats en relació al tema iconogràfic, fet que progressivament enforteix el realisme de l'escena. Hem vist, al llarg d'aquesta recerca, les característiques del procés creatiu. Tot i les limitacions pròpies de la pintura, que hem detectat a l'hora de valorar les representacions dels objectes –no pas de tota l'escena ni del contingut del tema–, l'art esdevé una eina capaç d'aportar informació per al coneixement històric. Les produccions artístiques dels darrers segles medievals i inici del segle XVI tenen un valor documental històric i estètic.

---

[53] F. P. VERRIÉ: "La trajectòria artistica de Bernat Martorell", *Bernat Martorell i la tardor del gòtic català*, Museu d'Art de Girona, 2003, p. 16.

De la casa al carrer. Parlar dels espais domèstics i dels seus objectes sobrepassa els límits de l'espai privat. A fora, al carrer continua la vida a l'entorn de la llar. Al carrer es fan visibles també els objectes de la casa, de la família i de l'espai íntim. I així ho fa manifest la pintura d'aquests segles. Ho hem vist en les escenes de la Nativitat de Jesús. Com si fos a dins de casa, Sant Josep cuina enmig del carrer, escalfa els bolquers del Nen i es treu el calçat. És a través dels objectes de cada dia que les escenes religioses es transformen en espais quotidians en els que les dones es passegen amb els cistells d'anar a comprar, filen mirant el carrer des de la finestra o preparen el bany del nadó.

Les escenes més dramàtiques estan envoltades d'un creixent humanisme. Davant de la mort, a l'entorn del llit, els artistes molt sovint representen episodis d'una calidesa humana extraordinària en els que el plor esdevé serè i les figures acompanyen el dol. Davant de la malaltia, el malalt s'envolta d'una cambra confortable, fins i tot, si cal, acompanyat de les seves *pantofles,* com veiem en el retaule de sant Marc de Fra Angelic (fig. 5.1) i com les que tenia el canonge Gaspar Ferrer a la seva cambra, l'any 1504, en el moment de la seva mort (doc. 125). El miracle, el fet extraordinari, es fa tangible. A l'escena de les Noces de Canà, Bernat Martorell vesteix la taula amb d'un àpat festiu, amb les formes i tons de les ampolles mig plenes de vi i d'aigua que veiem sobre les tovalles blanques, decorades als cap amb unes sanefes i uns motius escacats.

Fig. 23.3. Domenico di Bartolo, *Recepció dels Pelegrins a dins de l'església de l'Hospital*, c. 1440, Hospital de Santa Maria della Scala, Siena (detall) [54]

Un realisme idealitzat ? No ens n'hem d'estranyar. Cap a mitjan del segle XV, el pintor italià Domenico di Bartolo va realitzar uns murals per a l'Hospital de *Santa Maria della Scala.*[55] En l'escena de la *Recepció dels Pelegrins a dins de l'església de l'Hospital*, i en l'escena de *la Curació d'un malalt*, enmig d'un escenaris dramàtics, els detalls naturalistes, com el cabàs amb el nen i els cistells (fig. 23.3), les tovalles, el llavamans o la setra (o gerra) són plens de realisme, com el dels retrats dels malalts i dels

[54] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/d/domenico/bartolo/pellegri/index.html
[55] M. RICHARDSON, Carol, *Locating Renaissance Art*, Volum 2*,* Yale University Press, London, 2007, p. 149-159.

eclesiàstics (fig. 23.4). Els objectes que trobàvem a l'interior de les cases de Lleida i que ens han permès reconstruir una part de la vida de cada dia dels eclesiàstics de la ciutat de Lleida, els retrobem a Siena, decorant els murs d'un hospital. Podem fer l'exercici d'explorar a través de l'art els objectes de la vida quotidiana i veure com els escenaris de quotidianitat van més enllà de la casa: els identifiquen al carrer, i també en un l'hospital, perquè és a través dels objectes que els podem reconèixer.

Fig. 23.4. Domenico di Bartolo, Carregant un malalt, c. 1440, Siena, Hospital de Santa Maria della Scala (detall)[56]

És també amb els objectes que els artistes capten les sensacions: les ombres en l'espai, el fum de les espelmes (recordem el Mestre de la Flémalle, fig. 8.61) o el fum de les brases (Brueghel el Vell, fig. 21.4).

[56] Font: http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/d/domenico/bartolo/pellegri/index.html

Fer una anàlisi i l'observació dels objectes des de les creacions artístiques –sobretot la pintura–, establir relacions i comparacions entre les diferents formes de representació dels objectes i interpretar-ne els seus contextos, permet fer més comprensible el llenguatge artístic i conèixer el context històric al que pertanyen.

Una imatge per a cada objecte, molts objectes en una imatge. Al llarg d'aquest recorregut per la pintura del final de l'edat mitjana, hem pogut associar i relacionar gairebé tots els objectes que hem seleccionat per aquest estudi amb una imatge. I també hem vist com en una imatge s'hi han pogut identificat més d'un objecte. Hem pogut identificar l'objecte documentat en l'inventari amb l'objecte representat en l'objecte d'art, el retaule. Hem explorat els objectes quotidians representats en l'objecte artístic.

Els museus: la història medieval i l'art medieval en l'oblit?

La història no es pot oblidar. Els objectes que trobem continguts en els museus –com els que trobem esmentats en els inventaris i que formaven el patrimoni familiar d'una gent– són també la nostra herència del passat, l'element d'identitat i de pertinença a l'entorn. Els objectes fan possible els vincles amb el passat i ajuden a construir la memòria històrica.

Com hem pogut veure al llarg d'aquest treball, l'estudi dels objectes de la vida diària que trobem documentats a les cases de Lleida i que reconstruïm –encara que parcialment– a través de la mirada dels pintors, permet fer visible la realitat invisible de l'espai privat. Si les imatges feien visible la informació dels documents escrits, els objectes quotidians ens permeten reconstruir els espais més íntims i anònims de la vida de la gent i fan visible una "altra" realitat de la història. El coneixement des de la mirada interdisciplinària de les fonts dels objectes dels espais privats a l'edat mitjana –individuals i identitaris– converteix l'objecte en una eina per a comprendre la historia medieval, una estratègia per dissenyar nous espais d'aprenentatge i obrir nous espais de recerca. La mirada interdisciplinària de les fonts documentals per a l'aprenentatge de la història afecta la seva comprensió global. La relació entre les diferents fonts per a la construcció de coneixement implica ampliar els espais d'aprenentatge: anar de l'aula a l'arxiu i dels arxius als museus. D'altra banda, la revisió dels models d'aprenentatge implica un canvi en les relacions professor - alumne.[57] Amb la creació i recerca de nous contextos facilitadors d'aprenentatge (arxius, museus, espais patrimonials, etc.) és possible passar d'una posició passiva en l'adquisició de coneixement a la necessitat de fer recerca per fer créixer el coneixement. Sense la recerca no és possible el coneixement. La disciplina històrica es basa en fer-se preguntes sobre el passat. D'acord amb les tendències actuals, en considerar la intel·ligència com la capacitat per a resoldre problemes i fer-se preguntes –d'acord amb la coneguda proposta de Howard Gardner[58]–, la investigació històrica esdevé una eina potent per a estimular l'aprenentatge i avançar en el coneixement de les societats humanes.

[57] Una anàlisi recent de la docència universitària en l'ensenyament de la Història. Teresa VINYOLES VIDAL, "Enseñar historia, Aprender historia: un diálogo a tres voces", *Imago Temporis, Medium Aevum*, 1, 2007, p. 307-316.

[58] Howard GARDNER, *Inteligencias Múltiples. La teoria en la pràctica*, Paidós, Barcelona, 2012.

Els museus contenen un llegat important de la història visible del nostre passat: els objectes. Tant és així que el museu pot esdevenir un espai de recerca i documentació, un nexe entre la cultura material, les fonts documentals i les arts visuals.[59]

Amb la interacció de les diferents fonts documentals, una millor comprensió de l'obra d'art facilitaria l'aproximació als retaules medievals i la seva relació amb l'espectador. La mirada d'avui cap als retaules produïts al llarg dels darrers segles medievals, potser podria resultar no ser tan llunyana. Els documents escrits posen en evidencia i són un testimoni clar de l'existència dels objectes representats en la pintura. Amb **una mirada detinguda** i atenta dels retaules podem identificar en els escenaris representats els utillatges i objectes que hi havia a les cases. Realment molts dels objectes van existir, com ens diuen els documents.

Les obres d'art estan immerses en el seu temps i en el seu context, ens parlen del seu entorn, del moment en el que es van crear i per a què varen ser creades. Les pintures ens parlen del seu origen i també permeten traçar un camí entre el passat i el present. Un camí que es pot construir a través dels objectes que hi veiem representats. La recerca dels objectes quotidians en els escenaris figuratius esdevé una re-descoberta de les pintures i dels seus objectes. En algunes obres, el realisme d'alguns detalls dels objectes representats són plens de modernitat; una modernitat "tan actual" que l'objecte permet de ser descontextualitzat i alliberat del seu propi context per entrar en el context de la modernitat, el context actual.

Cap als anys setanta, l'historiador de l'art britànic Michael Baxandall va popularitzar el concepte "period eye", és a dir el context social i visual immediat en el qual les pintures eren creades i observades. És cert i cal tenir molt present aquest fet, però d'acord també amb Evelyn Welch cal ampliar la nostra mirada i cercar nous camins i noves possibilitats per saber veure i observar els objectes que varen existir en el passat:

> *"I would suggest that we need to multiply our vision, sensitizing our understanding of the many different ways and possibilities of seeing and observing objects which existed in the past".*[60]

Aquesta visió més amplia de l'obra d'art i la recerca interdisciplinària per a l'aprenentatge de la història pot posar en qüestió la funció que tradicionalment assumien els conservadors i guies de museus i el paper de l'historiador de l'art en els museus:

> "*The goal of the lecturers was to transmit expert information about the collection. Content typically included relevant dates, facts, stylistic explication, recitation of symbolic meaning, and significant comparisons among works (...). Art museum education was a young field whose practitioners were educated as art historians. The ideological context of their knowledge, goals, and teaching practice was academic art history. Pedagogically museum educators copied what they saw during their schooling.*

---

[59] *« Qu'elle concerne l'histoire comme science sociale ou l'histoire à transmettre et à faire construire dans l'espace public, et scolaire, la quête des invisibles trouve ainsi en premier lieu sa pertinence, comme nous l'avons déjà souligné, dans le regard particulier sur le monde, c'est-à-dire sur les sociétés humaines d'hier et d'aujourd'hui, qui est propre au questionnement historien. Il n'est en effet ni opportun ni nécessaire de se prévaloir de quelque sensibilité humaniste que ce soit, de quelque préoccupation progressiste que ce soit, pour placer au cœur du travail historien l'intérêt de rendre visible l'invisible. Cet objectif découle directement de l'épistémologie de la discipline »,* Charles HEIMBERG, « Réflexions pour une didactique de l'histoire des invisibles", a Ana María HERNÁNDEZ CARRETERO - Carmen Rosa GARCÍA RUIZ - Juan Luis de la MONTAÑA CONCHIÑA, Una enseñanza de las ciencias sociales para el futuro: Recursos para trabajar la invisibilidad de personas, lugares y temáticas, 2015, p. 635-647, en concret p. 639.

[60] Evelyn WELCH, *Art and Society in Italy 1350-1500*, Oxford-New York, Oxford University Press, 1997, p. 22.

Like a professor, the museum teacher was an authority figure modeling to the passive visitor accepted disciplinary practice"[61]

Al costat dels museus d'art, un gran nombre de museus conserven molts dels objectes que formen el patrimoni cultural i material, que esdevé també un patrimoni documental històric. Des del coneixement de la història i la seva comprensió[62] s'ha de prioritzar el valor dels objectes que conformen les seves col·leccions. A través dels museus, els objectes deixen de pertànyer al món de l'individualitat per formar part d'un patrimoni col·lectiu. Els objectes connecten les persones, els llocs, les institucions i les cultures.[63]

La recerca interdisciplinària per a l'aprenentatge de la història medieval des dels objectes fa imprescindible el contacte amb els **objectes des dels museus** i des de **l'arqueologia**, que ha de permetre deduir i explorar les característiques formals dels objectes i contrastar la informació amb les descripcions que els documents escrits i iconogràfics aporten.

Des de l'arqueologia és possible:

1. La recuperació de l'objecte
2. La contextualització de l'objecte.
3. Determinar el marc cronològic
4. Determinar la situació en l'espai.

A més a més, és important valorar altres disciplines com **l'etnografia** per conèixer els objectes en el seu entorn social i cultural, la funcionalitat, i els elements constructius i tècnics.

Des d'aquesta perspectiva global del coneixement i amb la integració de diferents disciplines, el museu pot esdevenir un espai d'aprenentatge de la història i amb la història. Un espai de trobada dels objectes materials medievals amb els documents escrits i iconogràfics que els són identitaris i els fan comprensibles. Un espai de trobada amb els públics i els seus entorns d'aprenentatge.[64]

La vida quotidiana té un valor significatiu i inqüestionable per a la didàctica de la història. Una vida quotidiana –la medieval– que és plena d'objectes. Des d'aquí es pot parlar de la didàctica de l'objecte.[65] La majoria de les qüestions i problemes que es plantegen a l'entorn dels objectes

---

[61] Melinda M. MAYER "A Postmodern Puzzle: Rewriting the Place of the Visitor in Art Museum Education". *Studies in Art Education, A journal of issues and Research*, National Art Education Association, 46(4), 2005, p. 356-360.

[62] En base a un ensenyament - aprenentatge profund d'una disciplina, vegeu: Howard GARDNER, *La educación de la mente y el conocimiento de las disciplinas.* Paidós, Barcelona, 2000.

[63] http://www.getty.edu/art/exhibitions/life_of_art/

[64] Melinda M. MAYER "A Postmodern Puzzle: Rewriting the Place of the Visitor in Art Museum Education". *Studies in Art Education, A journal of issues and Research*, National Art Education Association, 46(4), 2005, p. 356-368.

[65] En relació al tractament dels objectes com a fonts documentals, vegeu: Joan SANTACANA - Nayra LLONCH, *Manual de didáctica del objeto en el museo*, Trea, Gijón, 2012; Nayra LLONCH MOLINA, Natàlia ALONSO MARTÍNEZ, Pere BENITO MONCLÚS, "Hacer visible lo invisible: dando voz a personas y sus espacios desde la didáctica de la historia en el grado de educación primaria", a Ana Mª HERNÁNDEZ CARRETERO, Carmen Rosa GARCÍA RUÍZ, Juan Luis DE LA MONTAÑA CONCHIÑA (eds.), *Una enseñanza de las ciencias sociales para el futuro: recursos para trabajar la invisibilidad de personas, lugares y temáticas,* Universidad de Extremadura, Càceres, 2015. p. 535-543.

transcendeixen una única disciplina, fet que demanda una mirada interdisciplinària de l'objecte en tota la seva complexitat. L'aproximació al seu coneixement des d'una perspectiva multidisciplinària ens permet reconstruir més fidelment els espais que acullen els objectes i els seus contextos.[66]

Des de la museologia didàctica –que podem considerar una disciplina multidisciplinària– s'han portar a terme noves estratègies per aproximar els objectes materials i no materials del passat al present. Hem pogut veure, per exemple en relació als llits, com s'han realitzat reconstruccions de la cambra amb els seus objectes. Aquesta reconstrucció del llit amb tot el seu parament i els objectes que trobem a la cambra de dormir permet situar els objectes en l'espai i reconèixer la seva funcionalitat, entre d'altres coses.

Podem esmentar també la *Living History*. Aquesta estratègia, portada a terme en un museu d'art, fa possible el nexe entre la mirada atenta de l'obra d'art a l'obra d'art com a realitat viscuda. Es pretén transformar la visita al museu en una experiència emocional, una experiència social i una experiència d'aprenentatge.[67] Les experiències en aquest sentit posen en evidència la necessitat de no estructurar la visita al museu i fer possible la creació de "links" amb les persones i les obres d'art. El museu ha d'esdevenir un espai obert i d'intercanvi. En la *Living history* els actors són els nexes entre el públic visitant i les obres d'art. Faciliten l'aproximació a les obres d'art exposades, fan possible una combinació entre la teatralitat i creativitat que rescata de les obres d'art els detalls i els personatges.[68]

Podríem citar molts exemples en els que es fan actuacions d'aquest tipus combinant les recreacions i la història real[69], l'aprenentatge pràctic, la participació activa[70] i les simulacions. Tots aquests models prenen els objectes com a base de la seva estratègia per a apropar la historia als visitats de museus, la societat i la comunitat educativa.

En els darrers anys l'interès per conèixer la vida quotidiana a través dels seus objectes s'ha deixat veure en dues importants exposicions que giren a l'entorn de la pintura del segle XVII, fent

---

[66] En relació al món actual afirma la necessitat de la interdisciplinarietat per abordar els problemes transversals de la historia, fet però que creiem que també es pot aplicar a la historia medieval: "*La història forma part inevitable d'aquest complex disciplinari i el seu treball interdisciplinari és el desafiament més important d'aquesta disciplina en el present*." Joaquim PRATS - Joan SANTACANA, "Nous paradigmes en l'ensenyament de la història", *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 26, 2015, p. 19-39 (en concret la página 31) http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000220%5C00000025.pdf

[67] Diane Brandt STILLMAN, "Living History in an Art Museum", *The Journal of Museum Education*, vol. 15, núm. 2, Museum Theater, 1990, p. 8.

[68] Walters Art Gallery in Baltimore va portar a terme de l'octubre de 1987 al juliol de 1988 una experiència de Living History en les galeries d'art medieval anomenada "Echoes from the Middle Ages", que va fer possible el diàleg entre els objectes seculars de les galeries i el públic a través dels actors: *"Living history in an art museum identifies the inherent drama in the art through this human element, delving into the lives of those for whom the art was made, the social fabric surrounding the art, the beliefs of the people during the time the art was created, and the ideas on beauty that they held. The more riveting the drama, the more likely the visitor will be to suspend disbelief and participate unselfconsciously in examining the art keenly. The art is, after all, what the drama revolves around".*

[69] Els estudis que s'han realitzat en aquest sentit fan una clara distinció entre la difusió del passat a través de presentacions lúdiques orientades bàsicament cap a interessos comercials i els "museus educatius" que tenen per objectiu presentar la historia amb la major precisió possible. Posicions més crítiques com les de Jameson i Hewison lamenten la substitució de la historia "real" amb imatges i recreacions, que segons aquests autors, no són una autèntica connexió amb el passat i acaben no tenint cap significat. Vegeu: Barbara READ, "Historical Representations and the Gendered Battleground of the 'Past': A Study of the Canterbury Heritage Museum", *European Journal of Women's Studies,* Sage Publications, Londres, 1996, vol. 3, p. 115-130.

[70] "*By abandoning lecturing and developing new teaching techniques, educators endeavored to replace passive listening with active interchange between visitor and museum teacher*". Jerome BRUNER, *Acts of Meaning Four Lectures on Mind and Culture*, Harvard University Press, 1993.

un pas endavant al que fins ara havien estat les exposicions dedicades a la pintura de gènere.[71] L'any 2004, el *Museum Boijmans Van Beuningen* de Roterdam, amb el títol *Painters of Daily Life in the Seventeenth Century* va fer un recorregut de les obres més representatives dels artistes més rellevants. Al segle XVII, les pintures de la "vida diària" eren descrites pel tema o títol de l'obra. El treball de l'artista es basava en la memòria d'allò que havia vist, i d'acord amb la seva pròpia preferència i visió; certament també en funció amb la seva pròpia capacitat artística i tècnica. L'any 2015, aquest mateix museu, *Museum Boijmans Van Beuningen* de Roterdam, ha organitzat una exposició, '*Uncovering Everyday Life – From Bosch to Bruegel*' (*De ontdekking van het dagelijks leven van Bosch tot Bruegel)*, en la que l'aproximació a la vida quotidiana és a través dels objectes, establint una relació entre allò que es veu en les pintures i allò que podem trobar en els museus. Aquesta metodologia coincideix amb la que nosaltres hem seguit i aplicat al llarg d'aquesta recerca, fet que demostra l'interès d'aquests tipus de treballs interdisciplinaris en el món actual.

Consideracions finals

Resultats. Amb aquesta recerca hem volgut aportar els coneixements històrics, metodològics i teòrics necessaris per a desenvolupar una investigació interdisciplinària per a l'aprenentatge i la comprensió de la Història Medieval. Hem utilitzat bàsicament l'ús de dos tipus de fonts documentals que exigeixen dos itineraris diferenciats –degut a l'especialització de les disciplines– aplegades en la recerca d'un objectiu comú.

- S'ha volgut incorporar els objectes i la seva identitat al relat històric a partir dels inventaris i encants i al relat visual a través dels retaules.
- S'ha posat particular atenció als retaules gòtics produïts a Catalunya i al conjunt de l'Europa Occidental.
- S'ha treballant amb una documentació abundant; d'altra banda, la mirada interdisciplinària de les fonts exigeix un esforç d'anàlisi i de síntesi de la informació per a una millor comprensió dels objectes i dels seus espais. Posar en relació les dues fonts ens ha generat més coneixement dels objectes i dels espais de la casa. La complementarietat de les dues fonts exigeix un exercici d'imaginació. Com afirma Vigotsky[72], hem d'entendre la imaginació com l'activitat creadora del cervell humà, aquell mateix exercici d'imaginació de l'artista, que transforma el seu entorn i la realitat en art.

Paisatges domèstics. Un exercici d'imaginació que ens porta a parlar de paisatges domèstics. La casa no és només una construcció, sinó un lloc de vida. Els espais privats no són espais tancats. Les cases tenen portes, poques finestres i permeten alguna mirada al carrer (apartat 1). És en aquest context on es porten a terme les activitats domèstiques, les dinàmiques socials, un lloc d'abric, de descans, d'alimentació (apartats 13 i 14). A les cases de Lleida existien uns espais de

[71] "*Des dels inicis del segle XVIII i encara més al llarg del segle XIX, les pintures de la vida de cada dia (daily life) es van començar a conèixer amb el nom de pintura de gènere (...). Aquest terme es fer tant comú que, per curiós o lamentable que pugui semblar, és probablement irreemplaçable".* Vegeu: Jeroen GILTAIJ, "Painters o Daily Life: An Introduction to the Exhibition", a Jeroen GILTAIJ (ed.), *Sens and Sins. Dutch Painters of Daily Life in the Seventeenth Century*, Museum Boijmans Van Beuningen, Roterdam, 2004, p. 12.

[72] Cathrene CONNERY, "The Historical Significance of Vigotsky's Psychology of Art", Cathrene CONNERY (ed.), *Vigotsky and Creativity: A Cultural-historical Approach to Play, Meaning Making and the Arts,* Peter Lang, Nova York, 2010, p. 17-26.

trànsit, com els corredors, que comuniquen les cambres, la sala i la cuina. Unes escales per pujar i baixar; les portes per compartimentar els espais...

Donar protagonisme als objectes, els grans oblidats del relat històric, no ha estat inútil. L'aproximació als objectes de la casa ens aporta una important informació de l'entorn domèstic amb tota la seva complexitat. Els objectes ens permeten recrear el paisatge domèstic

Cal valorar la dimensió de la repercussió dels temes i escenes representades: la vida quotidiana en l'art va més enllà de les fronteres visuals, ideològiques, vivencials i dels propis espais. Al voltant de la casa, al seu interior, es creen uns paisatges domèstics. El paisatge és tot allò que veiem entorn nostre des d'un indret determinat. Normalment parlem de paisatges amb relació als espais oberts i ens referim als camps, els camins, els pobles o els boscos.[73] Des de dins de la casa també podem veure uns paisatges, on allò que observem són precisament aquests objectes que hem estudiat al llarg de les darreres pàgines. El fet de veure aquest entorn com un paisatge, facilita la necessitat que hi hagi un diàleg entre l'objecte i l'espai i alhora entre l'objecte, l'espai i la persona.

Projectes. Com hem vist al llarg de tota aquesta recerca, l'estudi que hem realitzat es fonamenta en tres pilars, tres fonts d'informació: la documentació escrita, les fonts iconogràfiques i les dades que provenen dels objectes conservats als museus (per exemple, algunes peces de ceràmica de Manises), les que s'han trobat a les excavacions arqueològiques (com el cas de la greixonera trobada a les excavacions que es feren al Born) i molt excepcionalment de les dades que provenen dels estudis etnogràfics (podem recordar el cas del bugader o el de l'escalfallits).

1. D'acord amb l'esquema, que proposàvem a l'inici i que a petita escala hem aplicat en aquesta recerca, creiem que caldria fer un corpus dels objectes de l'època gòtica i del Renaixement. El plantejament d'aquest projecte, aprofundint amb el que hem dit més amunt, es recolzaria en tres fonaments:

- Ia. Buidatge de la documentació, d'una manera especial dels inventaris de Lleida. Amb relació als inventaris de l'ACL, després d'haver iniciat l'estudi dels mobles i dels objectes que trobem en relació amb els tres espais que hem proposat amb aquesta recerca, caldria fer un buidatge exhaustiu de tots els centenars d'objectes que hi consten i que per les característiques d'aquest estudi s'han obviat.
- Ib. Buidatge de tots els inventaris publicats de la resta de terres de parla catalana.
- Ic. Cerca de les definicions que trobem als diccionaris generals i als diccionaris etimològics sobre aquestes paraules (sobretot DCVB i DECLC).

- IIa. Buidatge sistemàtic de la pintura i miniatura catalana, valenciana i mallorquina. Caldrà analitzar l'objecte i relacionar-lo amb l'escena.
- IIb. Buidatge de la pintura i miniatura europea que es pugui consultar a internet. Caldrà analitzar igualment l'objecte i relacionar-lo amb l'escena.
- IIc. Establir a nivell de proposta els noms de les coses. A mesura que avanci el treball es podrà precisar, discutir i completar la recerca. Justificar el perquè d'aquests noms.

- IIIa. Buidatge dels objectes conservats als museus arqueològics.
- IIIb. Buidatge de les informacions contingudes a les publicacions arqueològiques (per exemple de les memòries).
- IIIc. Buidatge dels treballs etnològics.
- IIId. Buidatge dels objectes conservats als museus etnològics.

[73] Jordi BOLÒS, *Els orígens medievals del paisatge català*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2004.

2. Cal assenyalar també, pel que fa a la documentació escrita, que ens hem cenyit, per motius pràctics, a la documentació lleidatana dels segles XIV, XV i XVI, per bé que mai hem renunciat a establir comparacions amb allò que es pot trobar en documents sobretot de la resta de Països Catalans. Els documents, en concret els inventaris, fets a València, a Barcelona, a Perpinyà o a Mallorca poden aportar molta informació per tal d'aclarir problemes plantejats que no podem resoldre amb els 177 documents que tenim a Lleida (comptant inventaris i encants i textos de comptabilitat).

3. Volem destacar, com es desprèn del que hem fet al llarg de tot l'estudi, la gran importància que té en aquest treball la col·laboració amb els lingüistes i el fet de saber aprofitar els resultats de llurs recerques. En un gran nombre de casos hem fet ús, per tal de definir les característiques d'un objecte, del *Diccionari català-valencià-balear* (el DCVB). En casos més complexos i difícils de resoldre també hem recorregut al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECLC) de Joan Coromines.

4. A tot això, cal sumar-hi la necessitat que ens hem plantejat des d'un principi que aquesta recerca tingui un **caràcter didàctic**. Per aquest motiu, gairebé podríem afegir una quarta «pota» en aquest projecte que seria cercar els mitjans per tal de fer arribar tota aquesta informació a la societat, als estudiants universitaris, als estudiants de secundària i als de primària. Els lligams entre el passat i el present són fonamentals en aquest sentit. Tots estem d'acord que una de les finalitats més importants dels estudis històrics és aconseguir que la gent que viu en el món actual entengui el present més bé mitjançant el coneixement de les seves arrels pretèrites. De la mateixa manera, l'estudi d'allò que hi havia en el passat ens permet de comprendre millor allò que tenim al nostre entorn. Cal una interrelació entre el passat i el present; fent ús de tots els mitjans que tinguem al nostre abast, que ara, gràcies als sistemes informàtics i tecnològics actuals, són molt potents. podem fer *present el passat*.[74] Un objecte conservat en una arxiu o en un museu desproveït de tot el seu context històric, social i cultural esdevé una font d'informació potent quan es posa en relació amb el seu context a través d'un seguit de canals d'informació com els textos escrits i les imatges. Els arxius històrics existents a Catalunya conserven objectes quotidians, com per exemple els tinters de marbre medievals, conservats a Tortosa.[75]

5. Estratègies d'aproximació didàctica. Per acabar i amb relació a aquest darrer aspecte cal assenyalar també allò que s'ha fet i allò que caldria fer.

- Com ja hem dit, és important poder reconstruir els espais de la casa a través dels mobles i els seus objectes. Reconstruccions que permeten fer una aproximació a com s'organitzaven els espais i els objectes que els caracteritzaven, la funció que podien tenir els objectes i la seva visualització. La contextualització dels objectes en els espais que li són identitaris, com s'ha fet per exemple al Museu de Cluny de París o bé al Museu Fitzwilliam de Cambridge, transforma els espais museístics en espais *re-constructors de contextos* i creadors de nous escenaris en els que es posen en relació els objectes i les imatges. La creació d'aquests entorns apropa els objectes a l'espectador recreant els espais representats en els retaules i conservats als museus en un nou context. La proximitat amb els objectes en facilita la comprensió.

---

[74] Vegeu: Flocel SABATÉ, "La Edad Media en nuestro presente", a *Historia medieval en la Enseñanza. Íber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*, núm. 14, Graó, Barcelona, 1997, p. 23-36.

[75] Vegeu: Àrnica, Revista Cultural de les Valls d'Àneu, núm. 58, 2003, Consell Cultural de les Valls d'Àneu, Esterri d'Àneu, Arts Gràfiques Bobalà, p. 26.

- També es podrien fer reconstruccions dibuixades dels espais i dels objectes (com s'ha fet darrerament per exemple amb relació a la guerra de Successió i la conquesta de Barcelona l'any 1714).

- Així mateix, caldria presentar la història dels objectes. Per exemple, el bugader des de l'edat mitjana fins a l'època de les nostres àvies. Els escons des de les llars de foc medievals fins a les cuines de pagès del segle XX. Els cremalls o clemàstecs des de les pintures romàniques fins a la xemeneia moderna. I un llarg etcètera.

BIBLIOGRAFIA

A continuació esmentem, d'acord amb un ordre alfabètic i cronològic, la bibliografia relacionada amb la ciutat de Lleida a la fi de l'edat mitjana, els estudis relacionats amb els inventaris *post mortem* medievals o moderns i també les obres que fan referència als altres temes tractats en les pàgines precedents.

ABAD ZARDOYA, Carmen, "El estrado: continuidad de la herencia islámica en los interiores domésticos zaragozanos de las primeras cortes borbónicas (1700-1759)", *Artigrama,* núm. 18, 2003, 375-392.

AGO, Renata, *Il gusto delle cose, Una storia degli oggeti nella Roma del Seicento,* Donzelli editore, Roma, 2006.

AHUMADA, Eulàlia de (ed.), *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estefania de Requesens (segle XVI)*, Universitat de València, València, 2003.

AIMERICH BASSOLS, Montse, *L'Art de la indumentària a la Catalunya del segle XIV*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2011.

AJMAR-WOLLHEIM, M. – DENNIS, F. (eds.), *At home in Renaissance Italy*, Victoria and Albert Publications, Londres, 2006.

AJMAR-WOLLHEIM, Marta – DENNIS, Flora – MATCHETTE, Ann (eds), *Approaching the Italian Renaissance Interior: Sources, Methodologies, Debates,* Blackwell Publishing Ltd, 2007.

ALBA, Laura, "El Maestro de Flémalle en el Museo Nacional del Prado. Nuevas consideraciones tècnicas", p. 6-25.
https://www.museodelprado.es/uploads/tx_gbboletinobras/Alba.pdf

ALCOVER, A. M. – MOLL, F. de B., *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Editorial Moll, Palma de Mallorca,1983 (reedició). Es pot consultar també a internet. Usualment abreujat en DCVB.

ALCOY, Rosa, "Mestre de Baltimore. Retaule de Cardona", *Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya,* Museu Nacional d'Art de Catalunya – Lunwerg, Barcelona, 1992, p. 227-230.

ALCOY, Rosa, "Taller de Jaume Ferrer i Pere Teixidor. Sant Jeroni", *Prefiguració del Museu Nacional d'Art de Catalunya,* Museu Nacional d'Art de Catalunya – Lunwerg, Barcelona, 1992, p. 283-285.

ALCOY I PEDRÓS, Rosa, "El Mestre de Santa Coloma de Queralt i l'italianisme del segle XIV: el retaule dels sants Joans", *Recull*, núm. 4, 1996, p. 7-26.

ALCOY I PEDRÓS, Rosa "Dos anunciaciones bassianas, dos estilos y un cambio de criterio, *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm., 2003, p. 7-38.

ALCOY, Rosa (dir.), *L'art gòtic a Catalunya*, *La pintura I*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2005.

ALCOY PEDRÓS, Rosa, "El donante aprendiz de mago en las epifanías medievales. Algunas acotaciones en contextos artísticos hispánicos y europeos", *Archivo Español de Arte*, LXXXIIII, 330, 2010, p. 109-132.

ALCOY PEDRÓS, Rosa, "Vida quotidiana i art: reflexions, temes i línies de recerca iconogràfica (segles xiv-xv)", a Neus PUIG I AMAT Montse VIADER I CROUS, (eds.), *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana,* Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (20-21 de novembre de 2014, Hostalric), Girona, 2015, p. 55-75.

ALCOY, Rosa, "La pintura gòtica als països de parla catalana entre els segles XIV i XV", *Catalan Historical Review*, 8, 2015, p. 135-148, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona http://revistes.iec.cat/ch

ALEXANDRE-BIDON, Danièle, "Une foi en deux ou trois dimensions? Images et objects de faire croire a l'usage des laïcs", *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, 6:53, novembre-desembre 1998, p. 1155-1190.

ALEXANDRE-BIDON, Danièle, *Une archéologie du goût. Céramique et consommation,* Éditions A. & J. Picard, Paris, 2005.

ALEXANDRE-BIDON, Danièle, *Au lit au moyen age*, Association des Amis de la Tour Jean sans Peur, Paris, 2011.

ALLERSTON, Patricia, "Contrary to the truth and also to the semblance of reality"? Entering a Venetian "lying-in" chamber (1605)", a Marta AJMAR-WOLLHEIM – Flora DENNIS – Ann MATCHETTE, (eds), *Approching the Italian Renaissance Interior: Sources, Methodologés, Debats,* Blackwell Publishing Ltd, 2007, p. 11-13.

ALOMAR, A. I., *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval Terminologia*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1995.

ALÒS, R. d', "Inventari de Tous", *Estudis Universitaris Catalans*, IV, 1910, p. 129-192.

ALSINA, C. – FELIU, G. – MARQUET, L., *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1990.

AMENÓS, Lluïsa, "Notícia de dos canelobres de Santa Maria de Serrateix conservats al Museu Cau Ferrat de Sitges", *L'Erol: revista cultural del Berguedà*, núm. 64, 2000, p. 44-46.

AMENÓS. Lluïsa, "L'activitat i les produccions dels ferrers en el marc de l'arquitectura religiosa catalana (s. XI-XV)", Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Departament d'Història de l'Art, octubre 2004.

AMENÓS, Lluïsa, "Hostiers, bacines, encensers i campanetes del Museu de Lleida, diocesà i comarcal", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. 21, 2007, p. 29-35

ANDREU, J. – CANELA, J. – SERRA, M. À., *El Llibre de Comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Sanxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Navalles, 1440-1443*, Fundació Noguera, Barcelona, 1992.

ANGLADA, M. –FERNÁNDEZ, M. A. –PETIT, C., *Els quatre llibres de la reina Elionor de Sicília a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona*, Fundació Noguera, Barcelona, 1992.

ANTORANZ ONRUBIA, Mª Antonia, "La pintura gótica aragonesa, fuente de documentación para la época: los banquetes en el siglo XV", a José Ignacio de la IGLESIA DUARTE (coord.), *La vida cotidiana en la Edad Media, VIII Semana de Estudios Medievales: Nájera, del 4 al 8 de agosto de 1997*, 1998, p. 369-386.

AREFORD, David S., *The Viewer and the Printed Image in Late Medieval Europe*, Ashgate Publishing Limited, Londres, 2010.

ARGILÉS i ALUJA, Caterina, "El rellotge medieval de la Seu Vella de Lleida", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 14-15, 1993-1994, p. 259- 273.

ARGILÉS, C., *Una ciutat catalana de època de crisi: Lleida, 1358-1500: el treball, els salaris, la producció agrícola i els preus a través dels llibres d'obra de la Seu Vella*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 2010.

ARIÈS, Philippe – DUBY, Georges (dir.), *Historia de la vida privada, Vol. 3: Poder privado y poder público en la Europa feudal*, Taurus ediciones, Madrid, 1991

ARIÈS, Philippe – DUBY, Georges (dir.), *Historia de la vida privada, Vol. 4: El individuo en la Europa feudal*, Taurus ediciones, Madrid, 1991

ARNALL I JUAN, M. J., "Inventaris de bens mobles de l'abat de Sant Pere de Rodes de l'any 1633", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 29, 1987, p. 211-229.

ASTOR LANDETE, Marisa, *Valencia en los siglos XIV y XV, Indumentaria e Imagen*, Ajuntament de Valencia, Valencia, 1999.

AURELL, J., "Els inventaris *post mortem* i la cultura dels mercaders medievals", *Medievalia*, 11, 1994, p. 107-121.

AURELL, J., *Els mercaders catalans al Quatre-Cents*, Lleida, Pagès Editors, 1996.

AURELL, J. – PUIGARNAU, A., *La cultura del mercader en la Barcelona del siglo XV*, Barcelona, Omega, 1998.

AUTIN GRAZ, Marie-Christine, *Bambini nella pintura*, Skira editore, Milà, 2002.

ÁVILA, Ana, *Imágenes y símbolos en la arquitectura pintada española (1470-1560)*, Antrópos, Barcelona, 1993.

BAGNOLI, Martina – GERRY, Hathryn, The Medieval World, The Walters Art Museum, Baltimore, 2011

BALL, Jennifer, *Byzantine Dress: Representations of Secular Dressing Eighth-toTwelfth-Century Painting*, Palgrave Macmillan, Nova York, 2006.

BARCELÓ CRESPÍ, M., *Elements materials de la vida quotidiana a la Mallorca baixmedieval (part forana)*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1994.

BARCELÓ CRESPÍ, M. – Rosselló Bordoy, G., *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Lleonard Muntaner editor, Palma de Mallorca, 2006.

BARCELÓ CRESPÍ, Maria, "Luxe i interior domèstic a la Mallorca dels segles XIV-XV", a Sophie BROUQUET-JUAN Vicente GARCÍA MARSILLA (eds.), *Mercados de lujo, mercados de arte. El gusto de las élites mediterráneas en los siglos XIV i XV*, Universitat de València, València, 2015, p. 325-325.

BARCELÓ CRESPÍ, Maria - ENSENYAT PUJOL, Gabriel, *Clergues il·lustrats. Un cercle humanista a l'entorn de la Seu de Mallorca (1450-1550),* Capítol Catedral de Mallorca, Palma, 2013.

BARRACHINA, Jaume, "El moble gòtic català d`ús domèstic", *Moble català*, Barcelona, Electa. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya, 1994, p. 21-43.

BARRAQUÉ, J.-P., *Saragosse à la fin du Moye Âge. Une ville sous influence*, L'Harmattan, París, 1998.

BARTLETT, Robert, *Le Monde medieval*, Éditions du Rocher, 2002.

BAS, Damià de, "Can Lledó de Mar (1608): un inventari", *Singladures. Revista de Cultura, Història i Patrimoni de Vilassar de Mar i el Maresme*, Ajuntament de Vilassar de Mar, núm. 30, 2012, p. 29-56.

BASCHET, Jérôme - DITTMAR, Pierre-Olivier, (dir.), *Les images dans l'occident médieval*, Brepols, Turnhout, 2015.

BATLLE, C., "La família i la casa d'un draper de Barcelona, Burget de Banyeres (primera meitat del segle XIII)", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 2, 1981, p. 69-91.

BATLLE, C., "La casa burguesa en la Barcelona del siglo XIII", *La societat barcelonina a la Baixa Edat Mitjana*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1982-1983, p. 22-23.

BATLLE, C., "La casa barcelonina en el segle XIII: l'exemple de la família Durfort", *La ciudad Hispánica durante los siglos XIII al XVI*, vol. II, Madrid, 1985, p. 1347-1360.

BATLLE, C., "La casa i els béns de Bernat Durfort, ciutadà de Barcelona, a la fi del segle XIII", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 9, 1988, p. 9-51.

BATLLE, C., "La casa i l'obrador de Pere Sanglada, mestre d'imatges de Barcelona (†1408)", *D'Art*, 19, 1993, p. 85-95.

BATLLE, Carme, "Francesc Ferrer, apotecari de Barcelona vers el 1400 i el seu obrador", *Miscel·lània de textos medievals*, vol. 7, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1994.

BATLLE I GALLART, C., "Guillem Emeric, jurista d'una família patrícia de Barcelona (†1301)", *Anuario de Estudios Medievales (AEM)*, núm. 37/2, 2007, p. 823-866.

BATLLE, C. – CUADRADA, C., "Berenguer de Bonastre, un negociante barcelonés en el norte de África: segunda mitad del siglo XIII", *Sardegna, Mediterraneo e Atlantico tra medioevo ed età moderna*, vol. II, Bulzoni, 1993, p. 129-150.

BATLLE, C. – VINYOLES, T., *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 2002.

BATLLE, Lluís, *La cultura a Girona de l'edat mitjana al Renaixement*, Institut d'Estudis Gironins - CSIC, Girona, 1979.

BAULANT, Micheline, «Typologie des inventaires après décès», a Ad VAN DER WOUDE - Anton SCHUURMAN (eds.), *Probate inventaires. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development*, HES Publishers, Utrecht, 1980, p. 33-42.

BAULANT, M. - PIMPONNIER, F. - TRIANTAFYLLIDOU, Y - BALADIÉ-VEINSTEIN, G., "Problématique et méthode comunes aux corpus présentés par les cherchers de l'E.H.E.S.S. de Paris. Bourgogne (XIVe-XVe siècles) – Brie (XVIIe-XVIIIe siècles)- Crète (fin XVIIe-XVIIIe siècles), a *Probate Inventoires*, a VAN DER WOUDE-Anton SCHUURMAN (ed.), HES Publishers, Utrecht, 1980, p.115-126.

BAXANDALL, Michael, *Pintura y vida cotidiana en el Renacimiento, Arte y experiencia en el Quattrocento, Colección Comunicación Visual*, Editorial Gustavo Gili, S.A., Barcelona, 1978.

BAYER, Andrea, *Painters of Reality, The Legacy of Leonardo and Caravaggio in Lombardy*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2004.

BECK, James H., *Italian Renaissance Paiting*, Könemann Verlagsgesellschaft mbH, Bonner, 1999.

BELLSOLELL MARTÍNEZ, Joan, "Miquel Mai (c.1480-1546). Art i cultura a la cort de Carles V", Universitat de Girona, Girona, 2011. Tesi doctoral que es pot consultar a internet.

BELTING, Hans, "The New Role of the Narrative in Public Painting of the Trecento: Historia and Allegory", in *Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages,* ed. Herbert L. Kessler and Marianna Shreve Simpson, Washington: National Gallery of Art, 1995, p. 151-168.

BELTRÁN DE HEREDIA, J., "Terminologia i ús dels atuells ceràmics de cuina", *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, Electa, Barcelona, 1994, p. 46-58.

BELTRÁN DE HEREDIA, J., "Les mesures de ceràmica de Barcelona: tipologia i evolució (segles XIV-XVII)", *Arqueoogia medieval. Revista catalana d'Arqueologia medieval*, 1, 2005, p. 72-83.

BENITO, Fernando – GÓMEZ, Frechina, José, *La Edad de Oro del Arte Valenciano, Rememoración de un centenario*, Generalitat Valenciana – Museo de Bellas Artes de Valencia – Fundació Jaume II El Just – Comité Científico Any Jaume I, Valencia, 2009.

BENITO DOMÉNECH, Fernando – GÓMEZ, Frechina, José, *La impronta florentina y flamenca en Valencia, Pintura de los siglos XIV-XVI*, Generalitat Valenciana – Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana, Museu de Belles Arts de Valencia, Provincia di Firenze, Valencia, 2007.

BENITO, P., "Casa rural y niveles de vida en el entorno de Barcelona a fines de la edad media", a A. FURIÓ – F. GARCIA-OLIVER (eds.), *Pautes de consum i nivells de vida al món rural medieval (18 - 20 de setembre de 2008)*, Universitat de València. (http://www.uv.es/consum/textos.htm).

BERNAGE, Georges, *La vie quotidienne au XI siècle*, Editions Heimdal, Damigni, 2010.

BERNIS, C., *Trajes y modas en la Espanya de los Reyes Católicos. I. Las mujeres*, CSIC, Madrid, 1978.

BERNIS, C., *Trajes y modas en la Espanya de los Reyes Católicos. II. Los hombres*, CSIC, Madrid, 1979.

BERTI, Luciano - FOGGI, Rossella, *Masaccio. Catálogo completo de pinturas*, Akal, Madrid, 1992.

BERTRAN, P., "L'Església de Lleida en el pontificat de Calixte III", a X. COMPANY (ed.), *Els Montcada i Alfons de Borja a la Seu Vella de Lleida*, Amics de la Seu Vella, Lleida, 1991, p. 91-103.

BERTRAN, P., "Notes de demografia i onomàstica lleidatanes de finals de l'edat mitjana. El fogatge del 1491", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 1, 1980, p. 143-171.

BEYS, Béatrice, «La valeur des gestes dans les miniatures de dédicace (fin du XIVe siècle - début du XVIe siècle», a *Le Geste et les gestes au Moyen Age,* Presses Universitaires de Provence, Ais de Provença, 1998, núm. 41, p.71-81.

BIENTOLETTI, S. - CAPRETTI, E. - CHIARINI, M, (et alii), *Florencia. Arte y arquitectura*, Magnus Tandem Verlag GmbH h. f. Ullmann, Barcelona, 2007.

BOCCACCIO, Giovani, (traducció de Josep VALLVERDÚ), *Decameró,* vol II, Edicions 62, Barcelona, 1884.

BOCKEN, Inigo, "Performative vision, Jan van Eyck, Nicholas of Cusa, and de devotio moderna", a Gerhard JARITZ (ed.), *Ritual, Images, and Daily Life: The Medieval Perspective*, LIT Verlag Münster, 2012, p. 95-106.

BOESPFLUG, François, *Dieu et ses images. Une histoire de l'Éternel dans l'art.* Bayard, Paris, 2008.

BOLÒS, J. (ed.), *Un mas pirinenc medieval. Vilosiu B (Cercs, Berguedà)*, Universitat de Lleida, Lleida, 1996.

BOLÒS, J., "Ciutat de Lleida", *Catalunya Romànica*, vol. XXIV: *El Segrià, les Garrigues, el Pla d'Urgell, la Segarra, l'Urgell*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 131-138.

BOLÒS, J., *Castells de la Catalunya central*, Angle editorial, Manresa, 1997.

BOLÒS, J., "Urbanisme i organització del treball a Lleida a la baixa edat mitjana", *La ciutat baix medieval (segles XIV-XV)*, Coneixes la teva ciutat...?, Ateneu Popular de Ponent, Lleida, 1998, p. 11-55.

BOLÒS, J., *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Edicions 62, Barcelona, 2000.

BOLÒS, J. "L'espai quotidià a la Catalunya gòtica", a M. A. PÉREZ SAMPER (ed.), *La vida quotidiana a través dels segles*, Pòrtic, Barcelona 2002, p. 103-121.

BOLÒS, J., "El temps i l'espai del treball a Lleida en els darrers segles medievals", *Seu Vella. L'Esplendor retrobada*, Generalitat de Catalunya – Fundació "La Caixa", Lleida, 2003, p. 79-89.

BOLÒS, J., "Producció artesanal i espai urbà a Lleida als segles XIV i XV", *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Actes*, vol. I, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003, p. 241-252.

BOLÒS, J., *Els orígens medievals del paisatge català*, Institut d'Estudis Catalans - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2004.

BOLÒS, J., "Les Grades Majors: batecs de vida diària a la Seu i a la ciutat de Lleida", a *Arrels Cristianes*, vol. II: *Temps de consolidació. La baixa edat mitjana. Segles XIII-XV*, Pagès Editors - Bisbat de Lleida, Lleida, 2008, p. 359-366.

BOLÒS, J., *Dins les muralles de la ciutat. Carrers i oficis a la Lleida dels segles XIV i XV*, Pagès editors – Ajuntament de Lleida, Lleida, 2008.

BOLÒS, J. – LLOPART, J. – SERRA, A. – SUNYOL, M. – VENDRELL, M. A., "Ceràmiques medievals del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions populars de Barcelona", *Actas del I Congreso de Atqueología Medieval española*, vol. V, Diputación General de Aragón, Saragossa, 1986, ps. 683-702.

BOLÒS, J. – PIQUÉ, J. R., "El bisbat de Lleida: un territori i unes institucions", *Arrels Cristianes*, vol. I: *Temps de forja. Els inicis i l'alta edat mitjana. Segles V-XII*, Pagès editors – Bisbat de Lleida, Lleida, 2008, p. 249-266.

BOLÒS, J. – SÀNCHEZ BOIRA, I., "Allò que l'excavació no ens ha permès de conèixer", a J. BOLÒS (ed.), *Un mas pririnenc medieval. Vilosiu B (Cercs, Berguedà). Estudi dels edificis i dels materials trobats durant les excavacions (1984-1986)*, Universitat de Lleida, Lleida, 1996, ps. 125-132.

BOLÒS, Jordi – SÀNCHEZ-BOIRA, Imma, *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (segles XIV-XVI)*, 3 volums, Fundació Noguera, Barcelona, 2014.

BOLÒS, Jordi – SÀNCHEZ-BOIRA, Imma, "La casa i els seus objectes. Una aproximació feta a partir de les fonts escrites i de les fonts iconogràfiques", a Neus PUIG – Montse VIADER (eds.), *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana. Actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric*, Ajuntament d'Hostalric, Girona, 2015, p. 13-32.

BOLVIG, Axel – LINDLEY, Phillip (edit.), *History and Images, Towards a New Iconology*, Brepols Publishers n.v., Turnhout, 2003

BONIL GARGALLO, Josep - SANMARTÍ PUIG, Neus - SOLER ARTIGA, Marta, **"**Innovar cap on? Definir un model didàctic als museus i centres de ciència", *Mnemòsine. Revista Catalana de Museologia*, 2010, p. 143-151.

BONN, Robert L., Painting *Life, The Art of Pieter Bruegel*, The Elder, Chaucer Press Books, New York, 2006

BORAU, C., "*D'Aparellar de menjar*: un altre receptari de cuina medieval en català", *Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó. Edat mitjana. Actes*, IEI, Lleida, 1995, vol. 2, p. 801-812.

BORCHERT, Till-Holger - LOBELLE-CALUWÉ, Hilde, *Le siècle de Van Eyck. Le monde méditerranéen et les primitifs flamands*, Ludion, Gant-Amsterdam, 2002.

BORCHERT, Till-Holger *De van Eyck à Dürer. Les primitifs flamands et l'Europe centrale 1430-1530*, Éditions Lannoo, Tielt, 2010.

BRESC, H., *Livre et société en Sicile (1299-1499)*, Centro di studi filologici e linguistici siciliani, Palerm, 1971.

BRIQUET, C. M., *Papiers et filigranes des Archives de Gênes, 1154 à 1700*, H. Georg Libraire-Editeur, Ginebra, 1888. Es pot consultar a Internet.

BROIDA, EQUIP [M.-T. VINYOLES et alii], "Els atuells de terrissa a les llars barcelonines vers l'any 1400", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia, Annex 2*, Barcelona, 1984, p. 199-239.

BROIDA, EQUIP [M.-T. VINYOLES et alii], "Ús de l'espai en els castells i torres", a M. RIU (ed.), *Castells, guaites, torres i fortaleses de la Catalunya medieval*, Annex 3 d'Acta Mediaevalia, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1987, p. 217-295.

BROUQUET, Sophie - GARCÍA MARSILLA Juan Vicente (eds.), *Mercados de lujo, mercados de arte. El gusto de las élites mediterráneas en los siglos XIV i XV*, Universitat de València, 2015.

BRUCKER, Gene, *Florence. The Golden Age, 1138-1737*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – Londres, 1998 (primera edició: 1983).

BRUNER, Jerome, *Acts of Meaning Four Lectures on Mind and Culture*, Harvard University Press, 1993.

BURKE, Peter, *Visto y no visto. La cultura material a través de las imágenes. El uso de la imagen como documento histórico*, Crítica S. L., Barcelona 2005.

BUSQUETA, J. J., "Orígens i cristal·lització del règim municipal a Lleida", a *Lleida: del municipi a l'Estudi General (segle XIII)*, Ateneu Popular de Ponent, Lleida, 1997, p. 25-39.

BUSQUETA, J. J., "L'inventari de béns dels castells i torres de la família Sant Climent de Lleida (1432): presentació del text", *Seu Vella. Anuari d'Història i Cultura*, 3, 2001, p. 263-302.

BUSQUETA, J. J., *Baixa edat mitjana*, Història de Lleida, vol. 3, Pagès editors, Lleida, 2004.

BUSQUETA, J. J. – MACIÀ, M., "La fundació de l'Estudi General (1300)", a *Reculls d'Història*, Ateneu Popular de Ponent, Lleida, 1995, p. 45-62.

BUSQUETA, J. J. – SATORRA, J., *Retaule de textos del segle XV dels fons de l'Arxiu parroquial de les Borges Blanques. Apunts filològics*, Editorial Fonoll, Juneda, 2012

BUSSERS, Helena (coord.), *Musée d'Art Ancien, Oeuvres choises*, Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique, Brussel·les, 2006.

CAMPS FREIXAS, Pere, "L'escola de Girona a l'época del retaule de Púbol: Joan Antigó i Honorat Borrassà", a Joan MOLINA FIGUERAS (ed.), *Bernat Martorell i la tardor del gòtic català*, Museu d'Art de Girona, Girona, 2003, p. 63-78.

CANTARELL BARELLA, Elena - BIOSCA I FRONTERA, Eloi - VINYOLES I VIDAL, Teresa M. - SANCHO, Marta, "Didáctica de la historia y las nuevas tecnologías: paseo virtual por un castillo medieval", *Comunicación y pedagogía: Nuevas tecnologías y recursos didácticos*, núm. 184, 2002, p. 44-47.

CARBONELL, Eduard – SUREDA, Joan, *Tresors medievals del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Lunwerg, Barcelona, 1997.

CARBONELL, Jaume, "El retaule de Verdú", *Urtx,* núm. 27, p. 28-42.

CARDELLS MARTÍ, Francesc A., *Somnis i realitats de l'horta migeval de València, L'imaginari dels llauradors: espai, temps i bens*, Institució alfons el magnànim, Paterna, 2005.

CARRERE, C., "La vie privée du marchand barcelonais dans la première moitié du XVe siècle", *Anuario de Estudios Medievales*, 3, 1966, p. 263-292.

CASANOVA, E., "La traducció d'Antoni Canals del *Pater Noster*, *Ave Maria* i *Salve Regina*: edició crítica a partir d'un nou manuscrit", *Revista de Filología Románica,* vol. 27, 2010, p. 377-412.

CASAS HOMS, J. M., "L'heretatge d'un mercader barceloní", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, III, 1969-1970, p. 9-112

CASAS, M., "La casa i els béns de Berenguer Sespluga, rector de Cardona (+1375)", *Cardener*, III, 1986, p. 85-100.

CASASNOVAS CAMPS, M. À., *Biblioteques, llibres i lectors. La cultura a Menorca entre la Contrareforma i el Barroc*, Curial Edicions - Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Institut Menorquí d'Estudis, Barcelona, 2001.

CASSAGNES-BROUQUET, S., *La vie des femmes au Moyen Âge*, Éditions Quest-France, Rennes, 2009

CASSET, M. "Inventaires après décés et archéologie des séjours nobles. Données croisées dans la Normandie médiévale", a E. LALOU – B. LEPEUPLE – J.-L. ROCH (eds.), *Des château et des sources. Archéoogie et histoire dans la Normandie médiévale*, Publications des Universités de Rouen et du Havre, Mont-Saint-Aignan, 2008, p. 341-351.

CASTILLÓN, F., "Declaración de censos de los feligreses de la parroquia de San Lorenzo y de la morería de Lleida. Año 1519", *Miscel·lània De les Terres de Lleida al segle XVI*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1995, p. 183-216.

CATAFAU, A. – PASSARRIUS, O., "Mobilier et aménagement intérieur de la maison villageoise en Roussillon dans la deuxième moitié du Moyen Âge (XIe-XVe siècles) à travers l'archéologie et les inventaires notariaux", a A. FURIÓ – F. GARCIA-OLIVER (eds.), *Pautes de consum i nivells de vida al món rural medieval (18-20 de setembre de 2008)*, Universitat de València (http://www.uv.es/consum/textos.htm).

CHASTEL, André – GUILLAUME, Jean, *Architecture et vie sociale, L'organisation intérieure des grandes demeures a la fin du Moyen Age et a la Renaissance*, Picard éditeur, Paris, 1994.

CIRLOT, Victòria, *El llibre gòtic La paraula figurada. La presencia del llibre a les col·leccions del MNAC*, Barcelona, 2005.

COLE, Bruce, *Italian Art 1250-1550, The Relation of Renaissance Art to Life and Society*, Icon Editions, Harper & Row, Publishers, Nova York, 1987.

COLL, Gaspar, "La cuina en l'art medieval català", a *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Museu d'Història de la Ciutat – Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1994, p. 42-45.

COMAS I VIA, Mireia, "Una adroguera barcelonina del segle XV: Isabel, vídua de Genís de Solsona", *Revista Pedralbes*, 23, 2003, p. 337-346.

COMPANY, Ximo, *L'Europa d'Ausias March, art, cultura, pensament*, CEIC Alfons el Vell i l'autor, Gandia, 1998

COMPANY, Ximo, La *Época Dorada de la pintura valenciana (siglos XV y XVI*), Generalitat Valenciana, 2007.

CONDE, R., "Unas ordenanzas sobre las notarías leridanas del 1281", *Ilerda*, XLVII, 1986, p. 375-378.

CONNERY, Cathrene, "The Historical Significance of Vigotsky's Psychology of Art", a Cathrene CONNERY (ed.), *Vigotsky and Creativity: A Cultural-historical Approach to Play, Meaning Making and the Arts,* Peter Lang, Nova York, 2010, p. 17-26.

Constitucions i altres drets de Catalunya, Editorial Base, Barcelona, 1973.

CORLEY, Brigitte, "A nineteenth century photograph and the Reconstruction of the Dortmund Altarpiece", *Visual Resources. An International Journal of Documentation* (Hanover), 34, XIII, 1997, p. 169-188.

COROMINES, Joan, *Entre dos llenguatges*, vol. 3, Curial, Barcelona, 1977.

COROMINES, J. *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, 9 vols., Curial Edicions – Caixa de Pensions, Barcelona, 1980-1991. De vegades abreujat en: DECLC

COSTA, M. M., "L'inventari dels béns del poeta Pere de Queralt", *Miscel·lània Aramon i Serra*, III, Barcelona, 1983, p. 115-145.

COSTES, A. – LAVEGA, P., "Els jocs populars tradicionals a la Lleida de l'edat mitjana", *Lleida: la ciutat baix medieval (segles XIV-XV)*, Ateneu Popular de Ponent, Lleida, 1998, p. 133-146.

Els Costums de Lleida, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1997 (traducció de J. J. Busqueta).

CREIXELL I CABEZA, Rosa, "Les caixes catalanes del Museu de Granollers", *Lauro*, 12, 1996, p. 28.

CREIXELL i CABEZA, Rosa Maria, "Cases grans. Interiors nobles a Barcelona (1739-1761)", Universitat de Barcelona, 2005 (tesi doctoral que es pot consultar a Internet: http://www.tdx.cat/handle/10803/2021).

CREIXELL CABEZA, R. M., *Noblesa obliga. L'art de la casa a Barcelona (1730-1760)*, Presses Universitaires de Perpignan, Perpinyà, 2013.

CRISPÍ I CANTON, Marta, "La verònica de Madona Santa Maria i la processó de la Puríssima organitzada per Martí l'Humà", *Locus Amoenus,* núm. 2*,* 1996, p. 85-101.

CRUSAFONT*,* M., *Numismàtica de la Corona Catalano-aragonesa medieval (785-1516)*, Editorial Vico, Madrid, 1982.

CURRIE, Elizabeth, *Inside the Renaissance House*, Victoria and Albert Publications, Londres, 2006.

DALMASES, N. DE – GIRALT-MIRACLE, D., *Argenters i joiers de Catalunya*, Edicions Destino, Barcelona, 1985.

DAVIES, Glyn – KENNEDY, Kirstin, *Medieval and renaissance art, people and possessions*, V&A Publishing –Victoria and Albert Museum, South Kensington, 2009

DAVIES, Martin, *The Italian Schools before 1400*, National Gallery Company Limited, Great Britain, 2001.

DE VOS, Dirk, *Van der Weyden, L'oeuvre complet*, Editions Hazan, París, 1999.

DE VOS, Dirk, *The flemish primitives, The masterpieces*, Mercatorfonds, Anvers, 2002.

DEL AMO HORGA, Luz Maria, "La iconografía de la Navidad. I: Ciclo de la Navidad o Encarnación", *La Natividad: Arte, religiosidad y tradiciones populares*, Ediciones Escurialenses (EDES), Madrid, pp. 233-252. A internet: http://www.todalanavidad.es/LA_ICONOGRAFIA_DE_LA_NAVIDAD.pdf

DELGADO, B., *El cartulario del Colegio universitario de Santa Maria de Lérida (1376-1564)*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1982.

DEWEY, John, *El arte como experiencia*, Paidós Ibérica, Barcelona, 2008.

DICKERSON, C.D. (Claude Douglas), *Raw Painting, The Butcher's Shop by Annibale Carracci*, Kimbell Art Museum, Fort Worth, 2010

DÍEZ JORGE, Mª Elena – NAVARRO PALAZÓN, Julio (eds), *La casa medieval en la península Ibérica*, Sílex Ediciones, S.L., Madrid, 2015.

DUNKERTON, J. - FOISTER, S. - GORDON, D.- PENNY, N., "Civic, dynastic and doméstic Art", *Giotto to Dürer. Early Renaissance Painting in the National Gallery*, Yale University Press - National Gallery Publications, Londres, 1991.

DUPRAT, Annie, *Imatges et Historie. Outils et méthodes d'analyse des documents iconographiques,* Éditions Belin, París, 2007.

DURAN I SANPERE, A., "La casa de un mercader del siglo XVI en la calle de Montcada", *Barcelona. Divulgación histórica*, vol. VII, Barcelona, Aymà, 1949, p. 153-157.

DURAN I SANPERE, A., *Per a la història de l'art a Barcelona: glosses a documents dispersos*, IEC, Barcelona, 1960, ps. 42-43.

DYER, Christopher, "Living in peasant houses in late medieval England", *Vernacular Architecture*, vol. 44, 2013, p. 19-27. http://www.maneyonline.com/doi/abs/10.1179/0305547713Z.00000000012

EAMES Penelope, "Inventories as sources of evidence for domestic furnishings in the fourteenth and fifteenth centuries", *Furniture History,* vol. 9. 1973, p. 33-40.

EGAN, Geoff, *The Medieval Household. Daily Living c.1150-c.1450*, Boydell Press – Museum of London, Londres, 2010.

EIROA RODRÍGUEZ, Jorge A. "La relación entre documentos escritos y Arqueología en el estudio de la Edad Media en Europa: reflexiones para un debate teórico y metodológico", *Arqueologia medieval* http://www.arqueologiamedieval.com/articulos/77/la-relacion-entre-documentos-escritos-y-arqueologia-en-el-estudio-de-la-edad-media-en-europa-reflexiones-para-un-debate-teorico-y-metodologico

ENJUANES, Y., "Aproximació a l'estudi dels forasters a la Lleida de la primera meitat del segle XV", *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Actes*, vol. II, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003, p. 133-150.

ERITJA, X., "Els sarraïns: convivència i segregació", *De l'Islam al Feudalisme (segles VIII al XII)*, Ateneu Popular de Ponent, Lleida, 1996, p. 124-132.

ESPADALER, R., *El Castell de Montesquiu a la darreria de l'Edat Mitjana,* L'Avenç, Barcelona, 1993.

ESPAÑOL, Francesca, "El salterio y libro de horas de Alfonso el Magnánimo y el cardenal Joan de Casanova (British Library, Ms. Add. 28962)", *Locus Amoenus*, 6, 2002-2003, p. 91-114.

ESQUIEU, Y., *Quartier cathédral. Une cité dans la ville*, Rempart, París, 1994.

ESQUIEU, Yves – PESEZ, Jean-Marie (dirs.), *Cent maisons médiévales en France (du XIIe au milieu du XVIe siècle). Un corpus et une esquisse*, CNRS, París, 1998.

ESQUIEU, Yves, « Armarium: mobilier et espaces de rangement dans les maisons médiévales du sud-est de la france, *La maison au Moyen Age dans le Midi de la France*, 2006, Cahors, France. p. 241-254.

L'Estudi General de Lleida. Ciutat i Universitat en els documents de l'Arxiu Municipal de Lleida, Ajuntament de Lleida, Lleida, 2000.

FAITH MITCHELL GRIZZARD, Mary, *Bernardo Martorell Fifteenth Century catalan Artist,* 1985, p. 35-66

FARRENY, M. D., *Processos de Crims del segle XV a Lleida: transcripció i estudi lingüístic*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1986.

FARRENY, M. D., *La llengua dels Processos de Crims a la Lleida del segle XVI*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2004.

FELIP SEMPERE, Vicent, "L'inventari del Palau d'Oliva", *Revista Cabdells*, núm. 4, 2004, p. 101-108.

FERNÁNDEZ-PUERTAS, A., "Jamuga", a *Arte y Cultura en torno a 1492*, *Catálogo de la Exposición,* Sevilla, 1992. p. 218-220.

FERNÁNDEZ TRABAL, Josep, *Els Desvalls i Catalunya. Set-Cents anys d'història d'una família noble catalana*, Pagès editors, Lleida, 2014.

FERRAGUD, C., *Medicina i promoció social a la baixa edat mitjana (Corona d'Aragó, 1350-1410)*, CSIC, Madrid, 2005.

FERRER, M. T., "Un memorial de greuges de la mà menor de Lleida contra la mà major (segle XV)", *Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1992, p. 293-314.

FITÉ, F., "El monument funerari de l'Ardiaca Major de la Seu Vella de Lleida Berenguer Barutell", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 22, 2001, p. 617-670.

FITÉ, F., "L'alberg i l'inventari patrimonial de Rotllí Gaulter, escultor i mestre de l'obra de la Seu de Lleida (1942)", *Seu Vella. Annuari d'Història i Cultura. Associació Amics de la Seu Vella de Lleida*, 3, 2001, ps. 123-148.

FITÉ, Francesc, "Jaume Ferrer, pintor de la seu de Lleida, i la confecció de draps imperials", *Locus Amoenus*, 8, 2005-2006, p. 67-80.

FONTANEL, Béatrice, *Daily Life in Art,* Abrams, Nova York. 2006.

FORTINI BROWN, Patricia, *Private Lives in Renaissance Venice. Art, Architecture, and the Family*, Yale University Press, New Haven-Londres, 2005.

FRANCASTEL, P., *La figura y el lugar. El orden visual del Quatrocento*, Laia, Barcelona, 1988.

FRANCASTEL, P., *L'image, la vision et l'imagination. L'object filmique et l'object plastique,* Ed. Denoël – Gonthier, París, 1983.

FRANCES JONES, Susan, *Van Eyck to Gossaert, towards a northern renaissance*, the National Gallery, Londres, 2011.

FRANÇOIS, Bruno, "Les coffres du XVIè siècle de l'hôtel Dieu de Beaune", *Regards sur le mobilier domestique*, Actes sud/Acaoaf, Dijon, 2015, p. 67.

FRANÇOIS, Bruno - BARRUOL, Agnès - DARNAS, Isabelle (dir.), *Regards sur le mobilier domestique*, Actes Sud/ Acaoaf, Dijon, 2015.

FREEMAN, Margaret B., "The iconography of the Merode Altarpiece", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin,* 1957, p. 130-139.

FREIXES, Pere, "L'escola de Girona a l'època del retaule de Púbol: Joan Amigó i Honorat Borrassà", a Joan MOLINA (ed.), *Bernat Martorell i la tardor del gòtic català, El context artístic del retaule de Púbol*, Museu d'Art de Girona, Girona, 2003, p. 63-93.

FRÈRE, Jean-Claude, *Les primitifs flamands*, Finest S.A/Éditions Pierre Terrail, Paris, 1996

FRUGONI, Chiara, *Le Moyen Âge sur le bout du nez. Lunettes, boutons et autres inventions médiévales*, Les Belles Lettres, París, 2011 (edició italiana de 2001).

FURIÓ, Vicenç, "Sociologia de l'Art: questions teòriques i metodològiques", *D'Art*, núm. 12, Barcelona, 1986, p. 11-46.

FURLOTTI , Barbara – PAOLUCCI, Antonio, *Guia de las obras maestras de la Pinacoteca Vaticana*, Ediciones Museos Vaticanos – Scala Group S.p.A., Florència, 2008

GAETA, Letizia, *Juan de Borgoña e gli altri. Relazioni srtistiche tra Italia e Spagna nel '400*, Università del Salento - Pubblicazioni del Dipartimento dei Beni delle Arti e della Storia, 2012.

GALLART, J. – GIRALT, J. – MIRÓ, J. M. –VIVES, E., *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1991.

GALLEGO, Julián, *El cuadro dentro del cuadro*, Cátedra, Madrid, 1978.

GARCIA BALLESTER, L. – ARRIZABALAGA, J., "El *Regiment* de Jacme d'Agramont y el *Estudi* de Medicina de Lleida", a J. D'AGRAMONT, *Regiment de preservació de pestilència (Lleida, 1348)*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1998, p. 13-31.

GARCIA BIOSCA, J.-E., "Un encant de la casa dels Sanaüja a Lleida, any 1343", *Palestra Universitària*, 3, Cervera, 1988, p. 255-276.

GARCIA BIOSCA, J. E., *Els orígens del terme de Lleida. La formació d'un territori urbà (segles XI i XII)*, La Mañana – Ajuntament d'Alguaire, Lleida, 1995.

GARCÍA BLANCO, Angela, "Didáctica del museo: el montaje didáctico", *Boletín de la ANABAD*, 31, núm. 3, 1981.

GARCIA ESPUCHE, A., "Espais urbans de la gent de mar: Barcelona segles XIV a XVIII", *La recerca i la història marítima,* Barcelona, 2007.

GARCIA ESPUCHE, A. ET ALII, *Interiors domèstics. Barcelona 1700*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2012.

GARCÍA HERRERO, María del Carmen, "Actividades laborales femeninas a finales de la edad media: registros iconográficos", a María del Carmen LACARRA DUCAY (coord.), *Arte y vida cotidiana en época medieval*, 2008, p. 17-48.

GARCÍA MARSILLA, J. V., "Imatges a llar. Cultura material i cultura visual a la València dels segles XIV i XV", *Recerques. Història, Economia, Cultura*, XII, 2001, p. 163-194.

GARCÍA MARSILLA, J. V., *Història de l'art medieval*, Universitat de València, València, 2002.

GARCÍA MARSILLA, J. V., "La vida de las cosas. El mercado de objetos de segunda mano en la Valencia Bajomedieval", a A. FURIÓ – F. GARCIA-OLIVER (eds.), *Pautes de consum i nivells de vida al món rural medieval (18-20 de setembre de 2008)*, Universitat de València (http://www.uv.es/consum/textos.htm).

GARCÍA MARSILLA, J. V., *Art i societat a la València medieval*, Editorial Afers, Catarroja, 2011.

GARCIA PANADÈS, T., "Los bienes de Ferrer de Gualbes, ciudadano de Barcelona (hacia 1350-1423)", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 4, 1983, p. 149-204

GARCIA-OLIVER, F., "Pautes de consum i nivells de vida de la pagesia catalana: la casa i l'interior domèstic", a J. BOLÒS - A. JARNÉ - E. VICEDO (eds.), *Condicions de vida al món rural. V Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 2006, p. 51-58.

GARDNER, Howard, *La educación de la mente y el conocimiento de las disciplinas.* Paidós, Barcelona, 2000.

GARDNER, Howard, *Inteligencias Múltiples. La teoria en la pràctica*, Paidós, Barcelona, 2012.

GARRIGA, Joaquim, "El retaule major de Nostra Senyora del Socors i la formació del santuari cinccentista de la serra del Corredor", *Locus Amoenus*, núm. 6, 2002-2003, p. 219.

GASCÓN, Carles - FONT, Teresa, *Els retaules gòtics de la vall de La Vansa i Tuxén*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Lleida, 2006.

GAUDEZ, Florent, «Epistémêsis et altérité. Pour une socio-anthropologie du processus de cognition», *Sociologie de l'Art* , 1/2010 (Opus 15), p. 85-111. www.cairn.info/revue-sociologie-de-l-art-2010-1-page-85.htm.

GIL, Bartholeyns, "Images et culture matérielle", a Jérôme BASCHET i Pierre-Olivier DITTMAR, *Les images dans l'occident médiéval*, Brepols, Turnhout, 2015, p. 397-408.

GILTAIJ, Jeroen (ed), *Senses and Sins. Dutch Painters of Daily Life in the Seventeenth Century*, Hatje Cantz Verlag, Ostfildern-Ruit, 2004.

GIURESCU, Ena – PONGRACZ, Patricia C. (eds.), *Perspectives on Medieval Art. Learning through Looking*, Museum of Biblical Art, Nova York, 2010.

GLENISSON, Jean (dir.), *Le Livre au Moyen Age*, CNRS Editions, Paris, 1988.

GOLDBERG, P. J. P., "The fashioning of bourgeois domesticity in later medieval England: a material culture perspective", a M. KOWALESKI – P. J. P. GOLDBERG (eds.), *Medieval Domesticity. Home, Housing and Household in Medieval England*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, ps. 124-144.

GOMBRICH, E. H., *Història de l'Art,* Columna, Barcelona, 1999 (edició original: 1950).

GOMBRICH, Ernst H. *Los usos de las imágenes. Estudio sobre la función social del arte y la comunicación visual*, Phaidon-Fondo de cultura económica, Barcelona, 1999.

GOMIS COREL, Joan Carles, "Música, poesia i imatge al servei de la religiositat: els *goigs* en la tradició cultural valenciana", *Scripta, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 1, juny 2013, p. 212 - 239. Es pot consultar a internet: http://saguntum.uv.es/index.php/scripta/article/view/2585/2247

GONZÀLEZ, J. R., "Ciutat de Lleida" [Les Muralles], *Catalunya Romànica*, vol. XXIV, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 138-139.

GONZÁLEZ MENA, Mª Ángeles, *Colección Pedagógico-Téxtil de la Universidad Computense de Madrid*, Consejo Social de la Universidad Computense de Madrid, Madrid 1994.

GOVIER, Louise, *The National Gallery, Guía del visitante, con 10 recorridos autoguiados*, National Gallery Company Limited, Londres, 2009.

GRABAR, André, *Las vias de la creación en la iconografia cristiana*, Alianza Editorial, S.A., Madrid 1985.

GRAND RY, Michel de, *Les Primitifs flamands et leur temps*, La Renaissance du Livre, Tournai, 2000.

GRANERO VILLA, Xènia, "La dansa de Salomé en la pintura catalana del segle XIV", *Lambard. Estudis d'Art medieval*, vol. 24, Institut d'Estudis Catalans, Amics de l'Art Romànic, Barcelona, 2012-2013.

GRAS, R., *Història de la Paeria. (La Paeria de Lleida. Organització municipal, 1149-1707)*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1988.

GRAU-DIECKMANN, Patrícia, "Textos apócrifos determinantes de repertorios plásticos cristianos", *Acta Scientiarum*, Education, Maringá, vol. 33, núm. 2, 2011, p. 165-174.

GUDIOL, Josep - ALCOLEA, Santiago, *Pintura gótica catalana*, Ediciones Polígrafa, S.A., Barcelona, 1986.

HAGEN, Rose-Marie - HAGEN, Rainer, *15th Century Painting*, Taschen, Colònia, 2001.

HAHN, Cynthia, "Joseph Will Perfect, Mary Enlighten and Jesus Save Thee": The Holy Family as Marriage Model in the Mérode Triptych", *The Art Bulletin* , vol. LXVIII, núm. 1, 1986, p. 54-66.

HAMILTON, Sarah - SPICER, Andrew, *Defining the Holy: Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe,* Ashgate, Aldershot, 2005.

HAMLING, Tara – RICHARDSON, Catherine (eds.), *Everyday Objects, Medieval and Early Modern Material Culture and its Meanings*, Ashgate Publishing Limited, England, 2010

HASKELL, Francis, *"Art and history: the legacy of Johan Huizinga*", a Axel BOLVIG and Philip LINDLEY*, History and Images. Towards a New Iconology,* Brepols Publishers, Turnhout, 2003, p. 3-17.

HEIMBERG, Charles, « Réflexions pour une didactique de l'histoire des invisibles", a Ana María HERNÁNDEZ CARRETERO - Carmen Rosa GARCÍA RUIZ - Juan Luis de la MONTAÑA CONCHIÑA, *Una enseñanza de las ciencias sociales para el futuro: Recursos para trabajar la invisibilidad de personas, lugares y temáticas*, 2015, p. 635-647.

HERNANDO, J., *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, 2 vols., Fundació Noguera, Barcelona, 1995.

HILLGARTH, J. N., *Readers and books in Majorca, 1229-1550*, 2 vols., Éditions du CNRS, París, 1991.

HARBISON, G., *Jan van Eyck: The Play of Realism,* Reaktion Books, Washington, 1999.

HARRISON, William, "Description of England, 1577", a John WROUGHTON, *Tudor Bath. Life and strife in the "Little City" 1485-1603*, The Lansdown Press, Bath, 2006, p. 71.

HOCKNEY, David - FALCOI, Charles M., "Quantitative Analysis of Qualitative Images", *S&T/SPIE 17th Annual Symposium on Electronic Imaging*, San Jose. January 16–20, 2005. http://www.optics.arizona.edu/ssd/FAQ.html

HOHTI, Paula, "Domestic space and identity: artisans, shopkeepers and traders in sixteenth-century Siena", *Urban History*, vol. 37, Cambridge University Press, 2010, p 372-385.

http://dx.doi.org/10.1017/S0963926810000519

HOOPER-GREENHILL, Eilean, *Museums and the Shaping of Knowledge*, Routledge, 1992.

HOOPER-GREENHILL, Eilean, *Museums and Their Visitors*, Routledge, 1994.

HOOPER-GREENHILL, Eilean, *Museums and the Interpretation of Visual Culture*, Routledge, 2000.

HOOPER-GREENHILL, Eilean, *Museums and Education: Purpose, Pedagogy, Performance*, Routledge, 2007.

HOUSTON, G. M., *Medieval Costume in England and France. The 13th, 14th and 15th Centuries*, Dove Publications, Nova York, 1996 (primera edició 1939).

HUGUET, R., *Els artesans de Lleida*, Pagès editors, Lleida, 1990.

HUMFREY, Peter, *Carpaccio*, Chaucer Press, Londres, 2005.

ICHER, François, *La société médiévale. Codes, rituels et symboles*, Éditions de La Martinière, París 2000.

IGLESIAS FONSECA, J. A., "Llibres i lectors a la Barcelona del s. xv. Les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (anys 1396-1475)", Universitat Autònoma de Barcelona, 1996 (tesi doctoral que es pot consultar a internet: http://www.tdx.cat/handle/10803/5549).

IGLÉSIES, J., *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, 2 volums, Fundació Vives i Casajuana, Barcelona, 1991, vol. 2, p. 160-167.

IZQUIERDO ARANDA, Teresa, *La fusteria a la València medieval (1238-1520)*, Publicacions de la Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, 2014.

JACOBUS, Laura, *Giotto and the Arena Chapel: Art, Architecture and Experience* (Studies in Medieval and Early Renaiss ance Art History, 47), Brepols Publishers, New York and Turnhout: Brepols-Harvey Miller, 2008.

JARITZ, Gerhard (ed.), *Ritual, Images, and Daily Life: The Medieval Perspective*, LIT Verlag Münster, 2012.

Jaume Huguet, 500 anys, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.

JOLIVET, Sophie, *Les italiens et le commerce de luxe à la cour de Philippe le Bon*, Publications du Centre Européen d'Études Bourguignonnes, Brepols Publishers, vol. 49, Publications du Centre Européen d'Etudes Bourguignonnes, 2009, p. 243-258.

JORDANOVA, Ludmilla, *The look of the past, Visual and Material Evidence in Historical Practice*, Cambridge University Press, New York, 2012.

KOWALESKI, Maryanne – GOLDBDERG, P.J.P. (eds.), *Medieval Domesticity. Home, Housing and Hosehold in Medieval England*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

KÜHNEL, Harry (ed.), *Alltag im Spätmittelalter, Styria*, Graz-Viena-Colònia, 1996.

LACARRA DUCAY, María del Carmen, *Arte y vida cotidiana en la época medieval* (coord.), Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.), Saragossa, 2008.

LACARRA DUCAY, Maria del Carmen, "Representación de la vivienda cristiana bajo-medieval en los retablos góticos aragoneses del siglo XV", a Mª Elena DÍEZ - Jorge-Julio NAVARRO PALAZÓN (eds.), *La casa medieval en la península ibérica*, Sflex Ediciones, S.L., 2015, p. 651-672.

LACUEVA, F. J., *Libro de aduana de Tamarite de Litera en el ejercicio 1445-1446*, Institución Fernando el Católico (C.S.I.C.), Saragossa, 2005.

LANE, Barbara G., *The altar and the Altarpiece: Sacramental Themes in Early Netherlandish Painting,* Harper and Row, Nova York, 1984.

LANE, Barbara G., "Sacred versus profane in early Netherlandish painting"*, Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art,* vol. 18, núm. 3, 1988, p. 106-115.

LANEYRIE-DAGEN, Nadeije, *L'invention de la nature. Les quatre éléments à la Renaissance ou le peintre premier savant*, Éditions Flammairion, París, 2010.

LATRÉMOLIÈRE, É. – QUELLER, F. (eds.), *Festins de la Renaissance. Cuisine et trésors de la table*, Somogy, editions d'art – Château royal de Blois, París, 2012.

LE DESCHAULT DE MONREDON, Térence, *Le décor peint de la maison médiévale. Orner pour signifier en France avant 1350*, Picard, París, 2015.

LEE RUBIN, Patricia, *Images and Identity in fifteenth-century Florence*, Yale University Press, New Haven, 2007

LEGUAY, J.-P., *L'eau dans la ville au Moyen Âge*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2002.

LEGUAY, J.-P., *Le feu au Moyen Âge*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2008.

LENCINA, X., "Signes de modernitat a la Barcelona del segle XV: estudi comparatiu entre inventaris *post mortem* del segle XV i del segle XVII", J. R. HINOJOSA – J. PRADELLS (eds.), *1490. En el umbral de la modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV-XVI*, vol. 2, Consell Valencià de Cultura, València, 1994, p. 733-744.

LENCINA PÉREZ, Xavier, "Espais i objectes quotidians. Els inventaris *post mortem* catalans en el context europeu", *Pedralbes: revista d'història moderna,* 1998, núm. 18 (1), p. 303-310.

LENCINA, X., "Los inventarios post-mortem en el estudio de la cultura material y el consumo. Propuesta metodológica. Barcelona, siglo XVII", a J. TORRAS - B. YUN (eds.), *Consumo, condiciones de vida y comercialización. Cataluña y Castilla, siglos XVII-XIX*, Junta de Castilla y León, 1999, p. 41-59.

LENCINA, Xavier, "La història des del subjecte. Inventaris *post mortem*: consum, microhistòria i cultura material a la Barcelona moderna", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, vol. XIX, Barcelona, Col·legi de Notaris de Catalunya, Barcelona, 2001, p. 199-242.

LEVERY, Santina M. – Thornton, Peter K., *Of houshold stuff, The 1601 inventories of Bess of Hardwick*, The National Trust, London, 2001.

LEZOTTE, Annette, *The Home Setting in Early Netherlandish Paintings. A Statistical and Iconographical Analysis of Fifteenth- and Early Sixteenth- Century Domestic Imagery*, The Edwin Mellen Press, New York, 2008.

LIMENTANIVIRDIS, Caterina - PIETROGIOVANNA, Mari, *Retables. L'âge gothique et la Renaissance*, Paris 2001.

LLADONOSA, J., *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1970.

LLADONOSA, J., *Història de Lleida*, 2 vols., Camps Calmet, Tàrrega, 1972-1974.

LLADONOSA, J., "La ciutat de Lleida a través del capbrevament del 1382", *Estudis d'Història Medieval*, vol. VI, Barcelona, 1973, p. 61-92.

LLADONOSA, J., *Las calles y plazas de Lérida a través de la historia*, 5 volums, Guimet - Artis, Lleida, 1961-1978. Se n'ha fet una reedició, traduïda al català: *Els carrers i places de Lleida a través de la història*, Universitat de Lleida – Ajuntament de Lleida, Lleida, 2007.

LLADONOSA, J., *La Suda, parròquia de la Seu de Lleida. Problemàtica arqueològica i urbanística d'una antiga ciutadella*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1979.

LLADONOSA, J., *Història de la ciutat de Lleida*, Curial, Barcelona, 1980.

LLADONOSA, J., "Urbanisme i fortificacions a Lleida després dels setges de 1646 i 1647", *Les terres de Lleida al segle XVII*, IEI, Lleida, 1984, p. 335-367.

LLADONOSA, J., *Anecdotari de l'Estudi General de Lleida (1297-1717)*, Virgili i Pagès, Lleida, 1988.

LLOMPART, Gabriel, *La pintura gòtica a Mallorca*, Edicions Polígrafa, S.A, Barcelona, 1987

LLONCH, Nayra, "Problemes de l'ensenyament de la Història: possibles aportacions de la indumentària vers la construcció d'un currículo integrat", *Proyecto CLIO*, núm. 36, 2010. http://clio.rediris.es

LLONCH MOLINA, Nayra - ALONSO MARTÍNEZ, Natàlia - BENITO MONCLÚS, Pere, "Hacer visible lo invisible: dando voz a personas y sus espacios desde la didáctica de la historia en el grado de educación primaria", a Ana Mª HERNÁNDEZ CARRETERO, Carmen Rosa GARCÍA RUÍZ, Juan Luis DE LA MONTAÑA CONCHIÑA (eds.), *Una enseñanza de las ciencias sociales para el futuro: recursos para trabajar la invisibilidad de personas, lugares y temáticas,* Universidad de Extremadura, Càceres, 2015. p. 535-543.

LORIENTE, A. – OLIVER, A. (eds.), *L'antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1992.

LORIENTE, A., "*Madina Larida*. El passat àrab de la ciutat de Lleida: les fonts arqueològiques", *Lleida: de l'Islam al Feudalisme (segles VIII al XII)*, Ateneu Popular de Lleida, Lleida, 1996, p. 9-37.

LORNE CAMPBELL, *Van der Weyden*, Chaucer Press, Londres, 2004.

MACÍAS, Guadaira - CORNUDELLA, Rafael, "Bernat Martorell i la llegenda de Sant Jordi. Del retaule als brodats", *Locvs Amoenvs*, 11, 2011-2012, p. 28.

MADRID CASADO, Carlos M., "La representación de la técnica y de la ciencia entre los siglos XVI y XVIII en la colección del Museo del Prado", *Llull, Revista de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias y de las Técnicas*, 33 (núm. 72), 2010, p. 269-287.

MANE, Perrine, "Images de la vie des villageois", a *Villages et villageois au Moyen Âge*, Publications de la Sorbonne, París, 1992.

MANE, P., "Le paysan dans ses meubles", a E. MORNET (ed.), *Campagnes médiévales : l'homme et son espace. Études offertes à Robert Fossier*, Publications de la Sorbonne, 1995, p. 247-260.

MANE, Perrine, "Le lit et ses tentures d'après l'iconographie du XIIIè au XVè siècle", *Melanges de l'École française de Rome-Temps Modernes. Moyen Âge,* 1999, t. 111-1, núm. thématique Tentures médiévales dans le monde occidental et arabo-islamique, p. 393-418.

MANE, Perrine, *La vie dans les campagnes au Moyen âge à travers les calendriers*, Éditions de La Martinière, París, 2004.

MANE, Perrine, "La « salle » du château d'après les enluminures des XIVe et XVe siècles: fonctions et symboles", a Anne-Marie COCULA - Michel COMBET (éds), *Le château au quotidien : les travaux et les jours. Actes des Rencontres d'archéologie et d'histoire en Périgord les 28, 29 et 30 septembre 2007*, Scripta Mediaevalia, núm. 15, Ausonius, Bordeus, 2008, p. 79-93.

MANOTE i CLIVILLES, Maria Rosa (ed.), *Bagliori del Medioevo. Arte romanica e gotica dal Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Leonardo Arte, 1999.

MANOTE, M. R. – PADRÓS, M. R. – RUIZ QUESADA, F., *Guia Visual. Art gòtic,* Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2003.

MARANGES I PRAT, I., *La indumentària civil catalana. Segles XIII-XV*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1991.

MARTINES, Vicent, "Aspectos de la poliédrica influencia de los clásicos. Nuevas imágenes clave de la influencia de san Vicente Ferrer en Italia", *eHumanista*, vol. 22, 2012, p. 582-597. Versió electrònica:
http://www.ehumanista.ucsb.edu/volumes/volume_22/regular/10%20martines.pdf

MASCLANS, F., *Els noms de les plantes als Països Catalans*, Editorial Montblanc-Martín, Granollers-Barcelona, 1981.

MAYER, Melinda M. , "A Postmodern Puzzle: Rewriting the Place of the Visitor in Art Museum Education". *Studies in Art Education, A journal of issues and Research*, National Art Education Association, 46(4), 2005, p. 356-360.

MEISS, Millard, *Pintura en Florencia y Siena después de la peste negra,* Alianza Editorial, Madrid, 1988.

MERTEN, Ernst, *Flemish Painting*, Artline Editions, Berghaus Verlag, Kirchdorf, 1989

MESSLING, Guido, *Cranach et son temps*, Réunion des musées nationaux – ESFP, París, Éditions Lannoo NV, Tielt, 2011

MICHIELS, Alfred, *Hans Memling*, Parkstone Press Internacional, Nova York, 2007

MOLINA i FIGUERAS, Joan, *Arte, devoción y poder en la pintura tardogótica catalana,* Universidad de Murcia, Múrcia, 1999.

MOLINA FIGUERAS, Joan (ed.), *Bernat Martorell i la tardor del gòtic català, El context artístic del retaule de Púbol*, Museu d'Art de Girona, Girona, 2003.

MOLINA I CAMPOY, Rubén - CATAFAU CASTELLET, Aymat (ed.), *La nòtula del notari Bernat Frigola de Cotlliure 1380-1381*, volum I, Fundació Noguera, Barcelona 2011

MØLLER JENSEN, Brian, "«… in between are doors! » *Porta caeli* in Italian medieval liturgical poetry", *Medieval Liturgical Texts in Italian Manuscripts*, The Edwin Mellen Press, Lewiston – Queenston – Lampeter, 2006, p. 243-261.

El Món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als Decrets de Nova Planta, XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003.

MONTANYÀ, M., *El Tribunal de Coltellades. Alguns aspectes processals*, Ajuntament de Lleida – Pagès editors, Lleida, 2007.

MORENO, B., "La diferenciació social pagesa a partir dels inventaris *post mortem*. El Penedès, 1708-1815", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, VII, 1996, p. 41-42.

MORENO, B., "Pautas de consumo en el Penedés del siglo XVII. Una propuesta metodológica a partir de inventarios sin valoraciones monetarias", *Revista de Historia Económica (Second Series)*, vol. 21, 2003, p. 207-245.

MORGAN-GUY, John, "Public space and private prayer: the church building as *locus* for personal devotion", *The Welsh medieval church and its context*, november 2008, St Fagans National History Museum. A internet: https://www.museumwales.ac.uk/stfagans/

MOSSO, Valerio, *Giovanni Francesco da Rimini. Un percorso fra tradizione e rinnovamento nella pittura italiana di metà Quattrocento*, Alma Mater Studiorum –Università di Bologna, 2012, p. 136, fig. XII. http://amsdottorato.unibo.it/5115/1/Mosso_Valerio_tesi.pdf

MUND, Hélène – STROO, Cyriel - GOETGHEBEUR, Nicole, *The Mayer van der bergh Museum*, Centre d'étude de la peinture du quinzième siècle dans les Pays-Bas Méridionaux et la Principauté de Liège, Brussel·les, 2003, p. 254-287.

MUSACCHIO, Jacqueline Marie, "The Medici Tornabuoni Desco da Parto in Context", *Metropolitan Museum Journal* vol. 33, The University of Chicago Press, 1998, p. 137-151.

MUT, E., *La vida económica en Lérida de 1150 a 1500*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1956.

MUTGÉ, J., *L'aljama sarraïna de Lleida a l'edat mitjana. Aproximació a la seva història*, CSIC, Barcelona, 1992.

MUZZARELLI, Maria Giuseppina, *Guardaroba medievale. Vesti e società dal XIII al XVI secolo*, Società editrice il Mulino, Bolonya, 2011.

NEILSEN NLUM, Shirley, "Hans Memling's Annunciation with Angelic Attendants", *Metropolitan museum journal,* vol. 27, The University of Chicago Press - The Metropolitan Museum of Art, 1992, p. 43-57, http://www.jstor.org/stable/1512934

NETHERSOLE, Scott, *Devotion by Desing, Italian altarpieces before 1500*, National Gallery Company, London, 2011.

NIERMEYER, J. F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, E.J.Brill, Leiden, 1984.

NILGEN, Ursula – FRANCISCONO, Renate, "On the interpretation of Eucharistic Motifs in Medieval Epiphany Scenes", *The Art Bulletin*, vol. 49, 1967, p. 311-316.

NUTTALL, Paula, *From Flanders to Florence*, Yale University Press, New Haven – London, 2004

O'MALLEY, Michelle – WELCH, Evelyn editors, *The material Renaissance*, Manchester University Press, Manchester, 2007.

OLEDZKA, EVA, *Medieval and Renaissance Interiors,* The British Library, London, 2016

OLIVER, A., "La plaça i l'església de Sant Joan al segle XIII", *Del municipi a l'Estudi General (segle XIII)*, Ateneu Popular de Ponent, Lleida, 1997, p. 74-75.

ORIGO, I., *The Merchant of Prato. Francesco di Marco Datini, 1335-1410*, Nonpareil Books, Boston, 2002 (primera edició: 1957).

ORME, N., *Medieval children*, Yale University Press, New Haven – Londres, 2001.

ORTÍ GOST, Pere, "La casa i les possessions d'un jurista barceloní segons el seu inventari de béns. Burguet de Sarrià (1338)", *Miscel.lània de Textos Medievals*, 7, 1994, p. 323-339. Internet: digital.csic.es

PADILLA, J. I. – VILA, Josep M. (coord.), *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1998.

PANERA CUEVAS, Francisco J., "Algunos aspectos de la vida cotidiana en Florencia a través de los fondos del retablo de la catedral vieja de Salamanca", *Vida cotidiana en la España Medieval, VI Curso de Cultura Medieval de Aguilar de Campoo (Palència)*, 1998, p. 495-519.

PANERA CUEVAS, F. Javier - YAGÜE HOYAL, Pablo Luís - PARRA CREGO, Enrique, *La restauración del retablo de la Catedral Vieja de Salamanca,* Fundación del Patrimonio Histórico de Castilla y León, Valladolid, 2000.

PANOFSKY, Erwin, *Los primitivos flamencos*, Cátedra, Madrid, 1998 (original: 1953).

PARANI, Maria G., *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th–15th Centuries)*, Leiden-Boston, 2003;

PASCUAL MIRÓ, Eva, "Els tinells, les taules i els seients", a *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'objecte*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2005, p. 320-321.

PASCUAL MIRÓ, Eva, "Tipologies del moble medieval a la Corona d'Aragó: evolució i pervivencia de les formes", a *El moble medieval a la Corona d'Aragó*, Ajuntament de Barcelona - Institut de Cultura - Museu de les Arts Decoratives, Barcelona, 2006.

PASCUAL, Eva – SHELLY, Ana – MAYMÓ, Jaume, *El moble medieval a la Corona d'Aragó*, Museu de les Arts Decoratives – Institut de cultura de Barcelona, Barcelona, 2006.

PASCUAL, Eva, "El moble", a *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'objecte*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2008, p. 293-321.

PASCUAL I MIRÓ, Eva, "La tècnica del torn en època gòtica als territoris de la Corona d'Aragó: mobles giratoris. Apunts per al seu estudi", *Estudi del moble,* núm. 7, Barcelona 2008, p. 10-13.

PASCUAL I MIRÓ, Eva, "Una introducció als mobles policromats en la producció de mobles a Catalunya durant el segle XVI", *Història i ciència al servei de l'estudi del moble,* Associació per a l'Estudi del Moble i Museu del Disseny de Barcelona, Barcelona, 2013, p. 97.

PASQUIER, Jacqueline du, *Histoire du verre*, Massin Editeur, Paris, 2005.

PEDRAZA GRACIA, Manuel José, "Lector, lecturas, bibliotecas...: el inventario como fuente para su investigación histórica", *Anales de documentación*, 2, 1999, p. 137-158.

PEDRAZA GRACIA, Manuel José, "La documentación notarial: fuente para la investigación de la historia del libro, la lectura y los depósitos documentales", *Documentación de las Ciencias de la Información,* núm. 24, 2001, p. 79-103.

PEDROCCO, Filippo –NAVA, Simonetta, *Painting in Renaissance Italy, 400 Masterpieces*, Rizzoli International Publications, Inc., New York, 1999.

PERARNAU, J., "Darrer inventari de la biblioteca privada de Benet XIII (1423)", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 6, 1987, p. 185-226. El podem consultar també a: http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000158%5C00000054.pdf

PERARNAU, J., "Els inventaris de la biblioteca papal de Peníscola a la mort de Benet XIII", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 6, 1987, p. 7-48. El podem consultar també a: http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000158%5C00000056.pdf

PÉREZ ÁLVAREZ, Víctor, "Una invención medieval: El reloj mecánico. Aproximación historiogràfica", a Beatriz ARÍZAGA BOLUMBURU- Dolores MARIÑO VEIRAS- Carmen DÍEZ HERRERA - Esther PEÑA BOCOS (et alii.), *Mundos medievales. Espacios, sociedades y poder. Homenaje al profesor José Ángel García de Cortazar y Ruiz de Aguirre*, vol. II, Editorial Universidad de Cantabria, Santander, 2014, p. 1743-1756.

PERKINSON, Stephen, 'Engin and Artifice: Describing Creative Agency at the Court of France, ca. 1400", *Gesta*, vol. 41, núm. 1, *Artistic Identity in the Late Middle Ages*, 2002, p. 62, 51-67, publicat per l'International Center of Medieval Art Stable URL: http://www.jstor.org/stable/767205.

PERROT, Charles – NORELLI, Enrico - COTHENET, Édouart, *Marie et la Sainte Famille. Les récits apocryphrd crrétiens*, vol. II, Médiaspaul, Paris, 2006.

PESEZ, Jean.Marie – PIPPONNIER, Françoise – CHAPELOT, Jean, "Sources Archéologiques et autres sources de l'hiatoire médiévale: l'exemple de la céramique", *Actes 93e Congrès National des Sociétés Savantes*, Tours 1968, p. 145-159.

PESEZ, Jean-Marie, "Les armes du populaire: Inventaire écrit et inventaire archéologique", *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, fasc. XI, 1998, p. 51-54.

PESEZ, Jean-Marie, "Tout ce qu'on sait sur la maison villageoise au moyen äge dans l'aire méditerranéenne et tout ce qu'on voudrait savoir", Maisons etespaces domestiques dans le monde méditerranéen au moyen äge, *Castrum* 6, École Française de Rome, Casa Velázquez, Rome-Madrid, 2000, p. 1-11.

PETIT, Leonci, "El llibre de contemplació en Déu. Què aporta Llull a l'home modern?", *Ars Brevis*, núm. 13, 2007, p. 119-142.

PIERA MIQUEL, Mónica, "Quan s'és jove per fer bonic i quan s'és gran per no fer fàstic. Tocadores y lavamanos en la vivienda catalana de la época moderna", *Cuadernos de Historia Moderna. Anejos*, VIII, 2009, p. 93-117.

PIERA MIQUEL, Mónica, "Los muebles con secreto: esconder, exhibir", *Aprender revista de historia moderna*, núm. 30, 2012, p.159-175.

PIPONNIER, Françoise, "Autour d'un foyer paysan a la fin du moyen âge. Le mobilier archéologique du bâtiment VIII de Dracy", *Chantiers d'Etudes Médiévales*, núm. 13, Hommage à Geneviève Chevrier et Alain Geslan: Etudes médiévales, Estrasburg, 1975, p. 71-80.

PIPONNIER, Françoise, "La consommation des draps de laine dans quelques milieux français a la fin du moyen âge", *Produzione, Comercio e comsumo del panni di lana*, atti della"seconda settana di studio" (10-16 aprile 1070", Instituto internazionale di Storia Economica F. Datini, Prato, Firenze, 1976, p. 423-434.

PIPONNIER, Françoise « Inventaires bourguignons (XIVe-XVe siècles) », a Ad VAN DER WOUDE-Anton SCHUURMAN (ed.), *Probate Inventoires., A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development,* Hes Publishers, Utrecht, 1980.

PIPPONIER, Françoise, « Linge de maison et linge de corps au Moyen Âge d'après les inventaire bourguignons », *Ethnologie francaise*, núm. 3, 1986.

PIPONNIER, Françoise, "Usages et diffusion de la soie en France à la fin du Moyen Age", a *La Seta in Europa secc. XIII-XX*, Florència, 1993, p. 785-800.

PIPONNIER Françoise,, "Archéologie et Histoire", Le Moyen Age aujourd'hui. Actes de la rencontre de Cerisy-la Salle, J. Le Goff et G. Lobrichon (ed.), *Cahiers du Léopard d'or*, vol. 7, 1997, p. 83-100.

PIPONNIER, Françoise, "La diffusion des tentures à la fin du moyen âge. L'exemple de la Bourgogne", *Mélanges de l'École français de Rome, Moyen Äge*, Mefrm, tome 111, 1999, 1, p. 419-442.

PIPONNIER, Françoise, "Du palais aux tentes de guerre. Les textiles dans le cadre de vie", *Mélanges de l'école française de Rome, Moyen Âge, MEFRM*, tome 111, 1999, 1, p. 281-288.

PIPONNIER, Françoise, "Maçons des champs et maçons des villes en Bourgogne à la fin du Moyen Âge à travers l'inventaire de leurs biens meubles", in Budownictwo i budowniczowie w przeszlosci [Construction et constructeurs, Mélanges en l'honneur du Professeur Tadeusz Poklewski], Lodz, 2002, p. 321-334.

PIPPONIER, Françoise, "Vêture et parure en Bourgogne à la fin du moyen age d'après les inventaires mobiliers", Le corps et sa parure, *Micrologus*, Natura, Scienze e Società Medievali, núm. XV, 2007.

PIPONNIER, F. – MANE, P., *Dress in the Middle Age*, Yale University Press, New Haven, 1997.

PIQUÉ, J. R., "El naixement i la consolidació del Capítol catedralici lleidatà. La Seu Vella, 1168-1540", *Seu Vella. Anuari d'Història i Cultura*, 4, 2002-2003, p. 397-443.

PITA MERCÈ, R., *Lérida judía*, Dilagro, Lleida, 1973.

PLADEVALL I FONT, Antoni (dir.), *L'Art Gòtic a Catalunya.* Pintura I, Enciclopèdia Catalana, S.A., Barcelona, 2005.

PLANA BORRÀS, J., "Inventari dels béns de Bernadó Bonet", *Homenatge a la memòria del professor Dr. Emilio Sáez*, Universitat de Barcelona - Centre d'Estudis Medievals de Catalunya - Institució Milà i Fontanals (CSIC), 1989, p. 151-158.

PLANAS BADENAS, Josefina, "Plegarias iluminadas: Libros de Horas conservados en bibliotecas catalanas", *De Arte*, 6, 2007, p. 75-105.

PLANAS BADENAS, Josefina, *El Breviario de Martín el Humano, . Un códice de lujo para el monasterio de Poblet,* Universitat de València, 2009.

PRATS, Joaquim - SANTACANA, Joan, "Nous paradigmes en l'ensenyament de la història", *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, núm. 26, 2015, p. 19-39 http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000220%5C00000025.pdf

PUIG, Isidre, *Jaume Ferrer II, Pintor de la Paeria de Lleida*, Ajuntament de Lleida - Pagès Editors, Lleida, 2005.

PUIG I TÀRRECH, Armand (ed.), *Els Evangelis Apòcrifs,* vol 1, Edicions Proa, Barcelona, 2008.

PURTLE, Carol J., "The Iconography of Prayer, Jean de Berry, and the Origin of the Annunciation in a Church", *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art*, vol. 20, núm. 4 (1990 - 1991), Stichting voor Nederlandse Kunsthistorische Publicaties, p. 227-239. http://www.jstor.org/stable [article que es pot consultar a internet]

PUTTFARKEN, Thomas, *The Discovery of Pictorial Composition. Theories of Visual Order in Painting 1400-1800*, Yale University Press, New Haven, 2000.

RAMÓN MORALA, José, "Relaciones de bienes y geografía lingüística", *Cuadernos del Instituto Historia de la Lengua*, 7, 2012, p. 306-307.

RAPINO, Daniele, *La Pala Nerli di Filippino Lippi in Santo Spirito, Studi e restauro*, Mandragora, Firenze, 2013.

RAVOIRE, Fabienne – DIETRICH, Anne, *la cuisine et la table dans la France de la fin du Moyen Âge*, CRAHM, Caen, 2009

RAYA RAYA, Maria de los Ángeles, "La importancia de los inventarios en el estudio de la platería: el inventario de 1507 de la catedral de Córdoba", a Jesús RIVAS CARMONA (coord.), *Estudios de platería: San Eloy 2006*, Còrdova, 2006, p. 611-629.

READ, Barbara, "Historical Representations and the Gendered Battleground of the 'Past': A Study of the Canterbury Heritage Museum", *European Journal of Women's Studies,* Sage Publications, Londres, 1996, vol. 3, p. 115-130.

RÉAU, Louis, *Iconografia del arte cristiano. Iconografia de los santos*, t. 2/vol. 4, Ediciones del Serbal, Barcelona, 1997.

Del Rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, Electa, Barcelona, 1994.

REYNOLDS, Catherine, "Reality and Image: interpreting three paintings of the Virgin and Child in an interior associated with Campin", *Robert Campin: new directions in scholarship,* Brepols, 1996.

El Renaixement Mediterrani. Viatges d'artistes i itineraris d'obres entre Itàlia, França i Espanya al segle XV, Fundació Col·lecció Thyssen-Bornemisza, Madrid, 2001.

RICHARDSON, Carol M. – WOODS, Kim W., FRANKLIN, Michael W., *Renaissance Art Reconsidered, An Anthology of Primary Sources*, Blackwell Publishing – The Open University, United Kingdom, 2007

RICHARDSON, Carol M., *Locating Renaissance Art*, Volum 2, Yale University Press, London, 2007.

RICHE, Pierre - ALEXANDRE-BIDON, Danièle, *L'enfance au Moyen Age*, Editions du Seuil / Bibliothèque Nationale de France, París, 1994.

RIDDERBOS, Bernhard - BUREN, Anne van – VEEN, Henk van (eds.), *Early Netherlandish Paintings: Rediscovery, Reception, and Research,* Amsterdam University Press, 2005.

RIQUER, Isabel de, "L'espai privat a l'edat mitjana*", Espais: revista del Departament de Política Territorial i Obres Públiques,* núm. 23, juny 1990, p. 30.

RIQUER, M. DE, *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals*, Edicions Ariel, Esplugues de Llobregat, 1968 (hi ha una nova edició publicada per La Magrana, Barcelona, 2011).

RIU DE MARTÍN, Carmen, "El retablo de Sant Miguel y Sant Juan Bautista de la Iglesia parroquial de sant Llorenç de Morunys (s. XV)", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 20-21, 1999-2000 (Exemplar dedicat a: Homenatge al Dr. Manuel Riu i Riu, vol. 1), p. 737-754.

ROBB, David M., "The Iconography of the Annunciation in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Art Bulletin,* 18, 1936, p. 504.

ROCA, J. M., "Un cirurgià barber barcelonès de la XVª centúria", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. XXIII, Barcelona, 1923, p. 145-162.

RODRÍGUEZ BERNÍZ, Sofia, "Otra visión de la historia del mueble. La evolución técnica, base de la formal", *Ars Longa*, núm. 17, 2008, p. 181-193.

RODRÍGUEZ PEINADO, Laura, "La Anunciación", *Revista Digital de Iconografía Medieval,* , vol. VI, núm. 12, 2014, pp. 1-16.

ROIG, Jaume, *Spill o Llibre de les dones*, Barcino, Barcelona, 1928.

ROMANO, D., "Els jueus de Lleida", *Actes. Primer col·loqui d'Història dels jueus a la Corona d'Aragó*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1991, p. 99- 138.

RUBIO GARCIA, L., *Estudios sobre la Edad Media española*, Universidad de Murcia, Múrcia, 1973.

RUBIÓ I BALAGUER, J., "Inventari dels béns que foren de la marmessoria del rei Martí II de Sicília (+ 25 juliol 1409)", *Estudis Universitaris Catalans*, IV, 1910, ps. 399-408 (editat també a *Història i historiografia*, Obres completes, VI, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987, ps. 58-73).

RUBIÓ I LLUCH, A., *Documents per a la història de la cultural catalana medieval*, 2 volums, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2000 (edició facsímil).

RUBIO VELA, A., *Epistolari de la València medieval (II)*, Institut interuniversitari de Filologia valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València-Barcelona, 1998.

RUDY, Kathryn M. - BAERT, Barbara, *Curtains, Revelatio, and Pictorial Reality in Late Medieval Renaissance Italy, Weaving, Veiling, and Dressing,* Brepols Publishers, Turnhout, 2007.

RUIZ-DOMÈNEC, José Enrique, "Qué historia para el siglo XXI", a SABATÉ, Flocel (dir), *Imago Temporis, medium Aevum*, I, Edicions de la Universitat de Lleida, 2007, p. 238-242.

RUÍZ QUESADA, Francesc, "El retaule de Sant Agustí de Jaume Huguet. Un referent singular en l'art ictòric català del darrer quatre-cents", *Quaderns de Vilaniu, Quaderns d'Art* , núm. 37, 2000, p. 3-40.

RUIZ I QUESADA, Francesc, *Bernat Martorell, el mestre de sant Jordi*, Generalitat de Catalunya - Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2002.

RUIZ QUESADA, Francesc (cord.), *La pintura gòtica hispanoflamenca, Bartolomé Bermejo i la seva època*, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona – Museo de de Bellas Artes de Bilbao, Bilbao, 2003.

RUIZ I QUESADA, Francesc, "Una obra documentada de Pere Nicolau per al rei Martí l'Humà. El políptic dels set Goigs de la cartoixa de Valldecrist", *Retrotabulum*, núm. 8, p. 25 i 26.

RUIZ I QUESADA, Francesc, *Retrotabulum, Estudis d'Art Medieval*, núm. 10, desembre 2013 http://www.ruizquesada.com/index.php/ca/retrotabulum/104-retrotabulum-10

SABATÉ, F., "Els objectes de la vida quotidiana a les llars barcelonines al començament del segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, 20, 1990, p. 53-108.

SABATÉ, F., "La edad media en nuestro presente", *Iber,* núm. 14, 1997.

SABATÉ, F., *Alta edat mitjana*, Història de Lleida, vol. 2, Pagès editors, Lleida, 2003.

SABATER, Tina, *L'art gòtic a Mallorca: pintura damunt la taula (1390-1520)*, Leonard Muntaner, editor, Palma 2007.

SAFRAN, Linda, *Heaven on Earth. Art and the Church in Byzantium,* Penn State University Press, 1997

SALAVERT, V. L. – GRAULLERA, V., *Professió, ciència i societat a la València del segle XVI*, Curial, Barcelona, 1990.

SALVADOR GONZÁLEZ, José M., "La estética inmanente de san Buenaventura en su *Itinerarium mentis in Deum*. Continuidad e innovación respecto a sus fuentes patrísticas*", V Jornadas de Estudio sobre el Pensamiento Patrístico y Medieval. Fuentes del pensamiento medieval: continuidad y devergencias*, 26, 27 y 28 de agosto de 2010, Universidad del Norte Santo Tomás de Aquino (UNSTA), Tucumán (Argentina).
http://eprints.ucm.es/11796/1/CONGRESO_TUCUMAN_Ponencia_.pdf.

SÀNCHEZ BOIRA, I., "L'interior de les cases dels eclesiàstics de Lleida. Vida quotidiana, cultura i religiositat", *Arrels Cristianes*, vol. III: *Temps d'expansió. Temps de crisi, temps de redefinició. L'època moderna. Segles XVI-XVIII*, Bisbat de Lleida – Pagès editors, Lleida, 2007, p. 191-204.

SÀNCHEZ BOIRA, I., "La casa i els llibres de Bartomeu Grassa, mestre en arts, rector de Sant Martí i prevere beneficiat (any 1568)", a J. BOLÒS (ed.), *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval, Territori i societat a l'edat mitjana*, IV, 2007, p. 386-399.

SÁNCHEZ ORTIZ, Alicia, "De lo visible a lo legible. El color en la iconografia cristiana: una clave para el restaurador" [en línia]. Madrid: Universidad Computense de Madrid. Facultad de Bellas Artes. Departamento de pintura-restauración, 1995 (tesi doctoral) http://eprints.ucm.es/1726/1/T20448.pdf

SÁNCHEZ ORTIZ, Alicia, "El color: símbolo de poder y orden social: Apuntes para una historia de las apariencias en Europa", *Espacio, tiempo y forma*, Serie IV: Historia moderna, núm. 12, 1999, p. 321-354.

SÁNCHEZ RODRÍGUEZ, Marciano, *Escenas del vivir cotidiano: iconografía en la Catedral de Salamanca,* Diputación Provincial, Salamanca, 1990.

SANCHIS SIVERA, J., *Vida íntima de los valencianos en la época foral*, Alacant, 1993.

SANCHIS SIVERA, J., *Estudis d'història cultural*, Institut interuniversitari de filologia valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València – Barcelona, 1999.

SANPIETRO I SOLANES, M. J., "L'aigua de roses i l'aiguardent a les apotecaries de Mallorca, de 1350 a 1550", *Gimbernat*, 34, 2000, p. 16.

SALVADOR GONZÁLEZ, José María, "La estética inmanente de san Buenaventura en su Itinerarium mentis in Deum. Continuidad e innovación respecto a sus fuentes patrísticas*", V Jornadas de Estudio sobre el Pensamiento Patrístico y Medieval. Fuentes del pensamiento medieval: continuidad y devergencias*, 26, 27 y 28 de agosto de 2010, Universidad del Norte Santo Tomás de Aquino (UNSTA), Tucumán (Argentina). http://eprints.ucm.es/11796/1/CONGRESO_TUCUMAN_Ponencia_.pdf.

SAMPIETRO I SOLANES, Maria J., "L'aigua de roses i l'aiguardent a les apotecaries de Mallorca", de 1350 a 1550, *Gimbernat*, 2000, núm. 34, p. 15-30.

SANTACANA MESTRE, Joan - SERRAT ANTOLÍ, Núria, "L'ensenyament de la història i el living history", *Temps d'educació*, 26, 2001-2002.

SANTACANA MESTRE, Joan, "De la recerca a la posada en valor del patrimoni medieval: el projecte de Calafell", a SABATÉ, Flocel (dir), *Imago Temporis, medium Aevum*, I, Edicions de la Universitat de Lleida, 2007, p. 317- 328.

SANTACANA I MESTRE, Joan - LLONCH MOLINA, Nayra, *Manual de didáctica del objeto en el museo*, Ediciones Trea, S.L, Gijón, 2012.

SANTANDREU, M. D., "La vila de Berga a l'edat mitjana. La família dels Berga", Universitat de Barcelona, 2006 (tesi de doctorat que es pot consultar a: http://www.tdx.cat/handle/10803/2066).

SARTI, R., *Vita di casa. Abitare, mangiare, vestire nell'Europa moderna*, Editori Laterza, Roma-Bari, 2008 (primera edició 1999).

SASTRE MOLL, Jaume, "L'obra pictòrica com element decoratiu, Sumptuari i devocionari a les llars medievals mallorquines, en el trànsit a la Modernitat", *BSAL*, 59, 2003, p. 47-88 (disponible a Internet).
SCHMITT, Jean-Claude, "Images and the historian", a Axel BOLVIG – Phillip LINDLEY (eds.), *History and Images. Towards a New Iconology*, Brepols, Turnhout, 2003, p. 19-44.

SCHMITT, J.-C., «De l'espace aux lieux: les images médiévales», a *Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public. 37e congrès*, Mulhouse, 2006. En concret les pàgines dedicades a *Construction de l'espace au Moyen Age : pratiques et représentations*. p. 317-346.

SCHMITT, Jean-Claude, "Introduction", a BASCHET, Jérôme i DITTMAR, Pierre-Olivier, (dir.), *Les images dans l'occident médiéval*, Brepols, Turnhout, 2015.

SECALL i GÜELL, Gabriel, "Mosse Cabrit, draper filantrop de Valls i de Santa. Coloma de Queralt (ss. .XIV-XV)", *Aplec de treballs*, 6, 1984, p. 63-96.

SEGURA GRAÍÑO, Cristina (coord.), *Creación artística y mujeres. Recuperar la memoria,* Narcea, Madrid, 2000.

SEGURA BONNÍN, Maria Antònia - BARCELÓ CRESPÍ, Maria, "Inventari del botiguer Pere Ylari (1465)", *Bolletí de la Societat Arqueològica*, 69, 2013, p. 289-309.

SEN, Felipe, "Apócrifos del Nuevo Testamento y la literatura cristiana primitiva", *Asociacion Española de Orientalistas,* XXXIX, 2003, p. 203-215.

SERRA I VILARÓ, J., *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*, vol. 2, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1947.

SERRANO, J. – PERARNAU, J. (eds.), "Darrer inventari de la biblioteca papal de Peníscola (1423)", *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 6, Barcelona, 1987, ps. 49-184. Es pot consultar a: http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000158%5C00000055.pdf

SESMA, J. A. – LÍBANO, A., *Léxico del comercio medieval en Aragón (siglo XV)*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1982.

SESMA, M., "La vida dels jueus a la Lleida medieval", *La ciutat baix medieval (segles XIV-XV)*, Coneixes la teva ciutat...?, Ateneu Popular de Ponent, Lleida, 1998, p. 77-104.

SIGÜENZA, C., *La moda en el vestir en la pintura gótica aragonesa*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2000.

SILVA MAROTO, Pilar, "La pintura española entre Italia y el mundo nórdico: del gótico internacional al hispano-flamenco", a *España medieval y el legado de occidente*, Consejo Nacional para la Cultura y las Artes - Lunwerg, 2005.

SILVA MAROTO, Pilar, *Juan de Flandes*, Caja Duero, Salamanca, 2006,

SIROT, Élisabeth, *Allumer le feu. Cheminée et poêle dans la maison noble et au château du XIIe au XVIe siècle*, Picard, París, 2011.

SMITH ABBOTT, Katherine – WATSON, Wendy – ROTHE, Andrea – Rothe, Jeanne, *The Art of Devotion, Panel Painting in Early Renaissance Italy*, Middlebury College Museum of Art, Vermont, 2009.

SMITH, Robert "Giotto: artistics realism, political realism", *Journal of Medieval History*, 4, North-Holland Publishing Company, 1978, p. 267-284.

SOBRADO CORREA, H, "Los inventarios post-mortem como fuente privilegiada para el estudio de la historia de la cultura material en la Edad Moderna", *Hispania. Revista Española de Historia*, LXIII/1, núm 215, 2003, p. 825-862.

SOBREQUÉS, J., *Estudis d'història de Catalunya. Edat mitjana. Edat moderna. El pactisme*, Editorial Base, Barcelona, 2008.

Spätmittelalter am Oberrhein, Alltag, Handwerk und Handel, 1350-1525, Jan Thorbecke Verlag, Sttutgart, 2001.

STILLMAN, Diane Brandt, "Living History in an Art Museum", *The Journal of Museum Education*, vol. 15, núm. 2, 1990, p. 8-10.

STOJAK, Ivana, *La sederia a Barcelona al segle XV*, tesi doctoral , Universitat de Barcelona, 2013.

STRATFORD, J., *The Bedford Inventories. The Worldly Goods of John, Duke of Bedford, Regent of France (1389-1435)*, The Society of Antiquaries of London, Londres, 1993.

SUREDA I JUBANY, Marc, "La catedral de Vic a les darreries del segle XIV. Edició i comentari de la visita pastoral de 1388", *Miscel·lània litúrgica catalana*, 18, 2010, p. 323-360.

SYSON, Luke –THORNTON, Dora, *Objects of virtue, Art in Renaissance Italy*, The British Museum press, London, 2001.

TARTAS, Valérie, *La construction du temps social par l'enfant*, Peter Lang, Berna, 2008.

TELESKO, Werner, *The Wisdom of Nature, The Healing Powers and Symbolism of Plants and Animals in the Middle Ages*, Prestel, Munich – London – New York, 2001

TERÉS I TOMÁS, M. Rosa, "L'església de sant Pere d'Alp: descoberta d'uns fragments de pintura mural", *D'Art: Revista del Departament d'Història de l'Art*, núm. 13, 1987, p. 135-146.

TERÉS, M. R., "Art profà i vida quotidiana entorn a 1400: els inventaris barcelonins", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 19, 1998, p. 295-317.

THIRION, Jacques, *Le mobilier du Moyen Age et de la Renaissance en France*, Editions Faton, Dijon, 1998.

THORNTON, Dora, *The Scholar in his Study. Ownership and Experience in Renaissance Italy*, Yale University Press, New Haven – Londres, 1997.

THORNTON, P., *The Italian Renaissance Interior. 1400-1600*, Harry N. Abrams, Nova York, 1991.

THORNTON, Peter, *Authentic Decor. The domestic interior 1620-1920*, Seven Dials, Londres, 2000.
TODOROV, Tzvetan, *Éloge de l'individu. Essai sur la peinture flamande de la Renaissance,* Éditions Adam Biro, Paris 2004.

TODOROV, Tzvetan, Éloge du quotidien. Essai sur la peinture hollandaise du XVII siècle, Éditions Points, Paris 2009.

TOLAZZI, Maria Angela, *L'ArTe Svelata, Gotico e Rinascimento italiano, Riforma e Controriforma*, Robertson Edizioni, Tarcento (Udine), 2015, p. 477-478.

TOLOSA, Lluïsa - COMPANY, Ximo - ALIAGA, Joan, *Documents de la pintura valenciana medieval i moderna, III (1401-1425),* Universitat de València, València, 2011.

TORRAS CORTINA, M., *L'escriptura i el llibre a la Catalunya Central als segles XIII i XIV*, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2004, tesi que es pot consultar a http://www.tesisenred.net/bitstream/handle/10803/5539/mtc3de3.pdf?sequence=1).

TRENCHS, J., "Libri, letture, insegnamento e biblioteche nella Corona d'Aragona (secoli XIII-XV)", *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona (Sassari-Alghero) 1990*, 1993, p. 193-258

TRIAS FERRI, *Laura, La terminologia tèxtil a la documentació llatina de la Catalunya altomedieval*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2012

TURTON-TURNER, Pamela, "Encoding the Maternal: Female benevolence in naked charity calendars", *Studies in the Maternal*, 7 (1), 2015 (http://www.mamsie.bbk.ac.uk/articles/abstract/10.16995/sim.196/)

VAN DER COELEN, Peter – LAMMERTSE, Friso, *De ontdekking van het dagelijks leven van Bosch tot Bruegel*, Museum Boijmans Van Beuningen, Roterdam, 2015.

VAN DER WOUDE, Ad – SCHUURMAN, Anton (ed.), *Probate Inventoires. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development*, Hes Publishers, Utrecht, 1980.

VARELA, Elisa - VINYOLES, Teresa "La caixa de núvia. Un procés del segle XIV", *Acta historica et archaeologica mediaevalia, Barcelona*, 2001. http://hdl.handle.net/10256/9102

VARRIANO, John, *Tastes and Temptations: Food and art in the Renaissance Italy*, University Of California Press, California, 2009.

VAUCHEZ, M. André, "Lumières du Moyen âge", *L'Histoire*, núm. 354, Paris, 2010, p. 74-79.

VELA I AULESA, Carles, *Especiers i candelers a la baixa edat mitjana. Testaments, família i sociabilitat*, vol. 1, Fundació Noguera, Barcelona, 2007.

VELASCO GONZÀLEZ, Alberto, *El Mestre de Vielha: un pintor del tardogòtic entre Catalunya i Aragó*, Universitat de Lleida, Lleida, 2006.

VELTMAN, Kim H., "Paradoxes of perspective: ideal and real cities", *Convegno internazionale. Imago Urbis. Images des villes, Commission Internationale pour l'Histoire des Villes, Bologna 2002*, Roma, 2003, p. 89-100.
http://www.sumscorp.com/img/file/2003_Paradoxes_of_Perspective_Ideal_and_Real_Cities.pdf

VERDON, Jean, *La nuit au Moyen Âge*, Librairie académique Perrin, Paris, 1994.

VERMEERSCH, Valentin, Les *Primitifs Flamands, Sept Chefs-d'oeuvre, Sept Maîtres*, Stichting Kungstboek, Bruges, 1995.

VILLIS, Carl, "The National Gallery of Victoria's Virgin and Child, by a follower of Jan van Eyck: a continuing reassessment", *Art Journal*, núm. 52.
http://www.ngv.vic.gov.au/essay/the-national-gallery-of-victorias-virgin-and-child-by-a-follower-of-jan-van-eyck-a-continuing-reassessment-2/

VINYOLES, T.-M., *Les barcelonines a les darreries de l'edat mitjana: 1370-1410*, Fundació Vives i Casajuana, Barcelona, 1976.

VINYOLES, T.-M., "La casa i l'obrador d'un esmolet de Barcelona a finals del segle XIV", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, XV, 1976, p. 9-49.

VINYOLES, T.-M., "Ús social de l'espai a la Barcelona gòtica", *La Barcelona gòtica*, Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona, 1999, ps. 57-98.

VINYOLES, T.-M., "L'utillatge de la llar als darrers segles medievals", *Anuario de Estudios Medievales*, 29, 1999, p. 1165-1184.

VINYOLES, T.-M., *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Pagès Editors – Eumo Editorial, Lleida – Vic, 2005.

VINYOLES VIDAL, M. Teresa, "L'ús de l'espai domèstic en època gòtica", a PASCUAL, Eva – SHELLY, Ana – MAYMÓ, Jaume, *El moble medieval a la Corona d'Aragó*, Museu de les Arts Decoratives – Institut de cultura de Barcelona, Barcelona, 2006, p. 27-42.

VINYOLES VIDAL, Teresa, "Enseñar historia, Aprender historia: un diálogo a tres voces", Sabaté Flocel (dir), *Imago Temporis, medium Aevum*, I, Edicions de la Universitat de Lleida, 2007, p. 307-316.

VINYOLES, T.-M., "El espacio doméstico y los espacios cotidianos en la Cataluña medieval", a Mª Elena DÍEZ JORGE - Julio NAVARRO PALAZÓN (eds.), *La casa medieval en la península ibérica*, Sflex Ediciones, S.L., 2015, p. 613-650.

VINYOLES i VIDAL, T.M - Elena CANTARELL BARELLA, Elena - COMAS VIA, Mireia - SANCHO, Marta, "Las TIC como herramientas de investigación, divulgación y docencia: el ejemplo del CD sobre el castillo de Mur", a Julia BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, Isabel FERNÁNDEZ DEL MORAL (coord.), *II Congreso Internacional sobre musealización de yacimientos arqueológicos : nuevos conceptos y estrategias de gestión y comunicación*, 2003, p. 296-300.

VIRDIS-LIMENTANI, Caterina, *Retables: l'âge gothique de la Renaissance*, Citadelles- Mazenod, París, 2001.

VISA, D., "La societat lleidatana i la delinqüència a finals del segle XV", *Ilerda*, XLIII, 1990, p. 175-181.

VISA, D., "Les dones i el món de la prostitució a finals del segle XIV", *Miscel·lània Homenatge a Josep Lladonosa*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1992, p. 315-321.

VORÁGINE, Santiago de la, *La leyenda dorada* (dos volums), Alianza Editorial, Madrid, 1984.

VORONOVA, Tamara – STERLIGOV, Andrei, *Western European Illuminated Manuscripts*, Sirrocco, Londres, 2003

WALKER, Alicia i LUYSTER, Amanda (eds.), *Mapping the heavens and treading the Earth: negotiating secular and sacred in medieval art. Christian, Islamic, and Buddhist,* Ashgate College of the Holy Cross, USA, 2009.

WALTHER, Ingo F., *Painting of the Renaissance*, Benedikt Taschen Verlag GmbH, Köln, 1997.

WELCH, Evelyn, *Art and Society in Italy 1350-1500*, Oxford University Press, Oxford, 1997.

WELCH, Evelyn, *Shopping in the Renaissance, Consumer Cultures in Italy 1400-1600*, Yale University Press – New Haven – Londres, 2007

WHITEHOUSE, David, *Medieval Glass, for Popes, Princes, and Peasants*, The Corning Museum of Glass, Corning, New York, 2010.

WILLIAMSON, Beth, "The virgin lactans as second eve: image of the "salvatrix", *Studies in Iconography*, 19, Board of Trustees of Western Michigan University through its Medieval Institute Publications, 1998, p. 105–138 (http://www.jstor.org/stable/23923610).

WROUGGHTON, John, *Tudor Bath. Life and Strife in the little city, 1485-1603*, The Lansdownn Press, Bath, 2006.

WOODFORD, Susan, *Introducción a la Historia del Arte, Cómo mirar un cuadro*, Editorial Gustavo Gili, S.A., Círculo de Lectores, Barcelona, 1985

WOODS, Kim W. – RICHARDSON, Carol M. – LYMBEROPOULOU, Angeliki, *Viewing Renaissance Art*, Yale University Press, New Haven – London, 2007.

WOODS, Kim W., *Making Renaissance Art*, Yale University Press, New Haven – London, 2007.

WOOLGAR, C. M., *The senses in Late Medieval England*, Yale University Press, New Haven – Londres, 2006.

YARZA LUACES, Joaquín, *Retaules gòtics de la Seu de Manresa*, Angle Editorial, Manresa, 1993.

YARZA, J., "Prólogo", a Ana AVILA, *Imágenes y símbolos en la arquitectura pintada española (1470-1560)*, Antrópos, Barcelona, 1993, p. 7.

YENAWINE, Philip, *Visual Thinking Strategies. Using Art to Deepeen Laerning Across School Disciplines*, Harvard Education Press, Cambridge, 2013.

YUN, B., "Inventarios *post-mortem*, consumo y niveles de vida del campesinado del Antiguo Régimen. Problemas metodológicos a la luz de la investigación internacional", a J. TORRAS - B.

YUN (eds.), *Consumo, condiciones de vida y comercialización. Cataluña y Castilla, siglos XVII-XIX*, Junta de Castilla y León, 1999, p. 27-40.

Annexos: relació d'il·lustracions i fonts de les imatges

Imma Sánchez i Boira fa constar que la realització d'aquesta tesi doctoral té com a finalitat la promoció de la recerca científica universitària i, conseqüentment, la millora de la seva qualitat docent. Tots els seus continguts, citacions i imatges reproduïdes s'acullen a l'article 32.1 de la Llei de Propietat Intel·lectual, segons el qual *és lícita la inclusió en una obra pròpia de fragments d'altres obres alienes de naturalesa escrita, sonora o audiovisual, així com la d'obres aïllades de caràcter plàstic o fotogràfic figuratiu. Aquesta utilització només podrà realitzar-se amb finalitats docents o de recerca i indicant la font i el nom de l'autor de l'obra utilitzada*. En aquest cas, el treball d'investigació és una tesi doctoral que té un caràcter únicament científic i no pas lucratiu.

Galeries virtuals i col·leccions

Art Uk (Public Catalogue Foundation website) < https://artuk.org/>
Complete Works Gallery
Google Arts & Culture (Google Art Project) <https://artsandculture.google.com/>
Kenteringen <https://www.kenteringen.nl/>
Monestirs de Catalunya. Monestirs.cat.
Olga's Gallery (Online Art Museum).
Storia dell'Arte <https://storiedellarte.com/>
The Athenaeum <https://www.the-athenaeum.org>
Web Gallery of Art

Diccionaris i terminologies

Iconclass (Universiteit Utrecht) <http://www.iconclass.nl/>

Directoris i cercadors

alchetron.com. (Free Social Encyclopedia for The World)
vikidia.org
wikidata.org
wikimedia.org
wikipedia.org

Catàlegs i biblioteques

Biblioteca Digital de Castilla y León
Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino (Turí)
Bibliotéque Municipale de Lyon
Bibliothèque nationale de France (Paris)
Institut d'Estudis Catalans (Barcelona)
Mandragore (Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, París)
<http://mandragore.bnf.fr/>.

The British Library (Londres)

Museus i catàlegs en línia

Cleveland Museum of Art (Ohio)
Fondazione Monte dei Paschi di Siena
Gulbenkian Museum (Lisboa)
Harvard Art Museums (Massachusetts)
Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen (Anvers)
Kunst Historisches Museum Wien, Gemäldegalerie (Viena)
Kunstmuseum Basel (Museu d'Art de Basilea)
Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge (Paris)
Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge (Paris)
Musée de l'Hôtel Sandelin (Musées de Saint-Omer, França)
Musée des Arts Decoratifs (Paris)
Musée des Beaux-Arts de Montréal
Musée du Petit Palais (Avinyó)
Musée historique et archéologique de l'Orléanais
Musée Jacquemart-André (Paris)
Musei Nazionale di Capodimonte (Nàpols)
Museo Nacional del Prado (Madrid)
Museo Thyssen-Bornemisza (Madrid)
Museu Casa Gran (la Pobla de Vallbona, El Camp de Túria
Museu de Belles Arts de València
Museu de l'Art de la Pell (Vic, Catalunya)
Museu de Solsona (Solsona, Catalunya)
Museu del Vaticà
Museu etnològic de la Pobla de Vallbona (València)
Museu Nacional d'Art de Catalunya (Barcelona)
Museum Boijmans Van Beuningen (Rotterdam, Països Baixos)
Museum mittelalterlicher Österreichische Galerie Belvedere Kunst (Viena)
Muzeum Książąt Czartoryskich (Cracovia)
National Gallery of Art (Washington)
Palazzo Madama Museo Civico d'Arte Antica (Turí).
Petit Palais - Musée des Beaux-Arts de la ville de Paris (Paris)
The J. Paul Getty Museum (Califòrnia)
The Metropolitan Museum of Art (Nova York)
The Metropolitan Museum of Art (Nova York)
The Morgan Library & Museum (Nova York)
The National Gallery (Londres)

Altres recursos a Internet

Imagenes Sagradas <http://imagenessagradas.blogspot.com>
Memòria dels barris <https://memoriadelsbarris.blogspot.com/>
Vall del Corb info <http://www.valldelcorb.info/pobles/poble_poble/poble_poble.htm>

Altres institucions

Direcció General del Patrimoni Cultural/Josep Giribet (Generalitat de Catalunya)
Universitat de Lleida

Capítol 1

Imma Sànchez-Boira. Fig. 1.2. Cambridge: Fitzwilliam Museum de Cambridge.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 1.3. Cambridge: Fitzwilliam Museum de Cambridge.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 1.4. Paris: Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 1.5. Paris: Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 1.6. Paris: Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge.

Llibre. Fig. 1.1. Oratorio dei Buonomini di San Martino, Florència, Itàlia. Taller de Domenico Ghirlandaio, segle XV. Bruce COLE, Italian Art, 1250-1550: The Relation of Renaissance Art to Life and Society, Harper and Row, Nova York, 1987, p. 187. (també a: https://it.wikipedia.org/wiki/Oratorio_dei_Buonomini_di_San_Martino#/media/File:Collaboratore_del_ghirlandaio_(forse_francesco_d%27antonio),_inventario,_1478-81,_01.jpg)

Llibre (en línia). Fig. 1.7. Jan Amós Komensky (Comenius), Orbis Sensualium Pictus. Edició anglesa de 1659. http://www.gutenberg.org/files/28299/28299-h/28299-h.htm

Llibre. Figs. 1.8 i 1.9. Doris FISHER, Mittelalter selbs erleben! Kleidung, Spiel und Speisen – selbst gemacht und ausprobiert, Theiss, Stuttgart, 2010, p. 42 i 43.

Capítol 2

J. Bolòs. Fig. 2.2. Plànol de la ciutat de Lleida a la fi de l'edat mitjana on se situen les cases dels eclesiàstics esmentades al «Capbreu de censos manifestats» de l'any 1429.

J. Bolòs. Fig. 2.3. Plànol de la ciutat de Lleida a la fi de l'edat mitjana on se situen les cases de les persones que es dedicaven als oficis liberals (sobretot relacionats amb la medicina i el dret).

J. Bolòs. Fig. 2.6. Plànol.

Web Gallery of Art. Fig. 2.1. Filippino Lippi, La Mare de Déu amb el Nen i Sants (detall amb la porta de sant Frediano), c. 1488. Església del Santo Spirito, Florència.

Web Gallery of Art. Fig. 2.4. Filippino Lippi, La Mare de Déu amb el Nen i Sants (detall amb la porta de sant Frediano), c. 1488. Església del Santo Spirito, Florència

Web Gallery of Art. Fig. 2.5. Filippino Lippi, La Mare de Déu amb el Nen i Sants (detall amb la porta de sant Frediano), c. 1488.

Web Gallery of Art. Fig. 2.7. Filippino Lippi, La Mare de Déu amb el Nen i Sants (detall), c. 1488 (Pala Nerli). Església del Santo Spirito, Florència.

Web Gallery of Art. Fig. 2.8. Filippino Lippi, La Mare de Déu amb el Nen i Sants (detall), c. 1488 (Pala Nerli). Retaule de la Mare de Déu amb el Nen, sant Martino, santa Caterina d'Alexandria i comitent. Església del Santo Spirito, Florència.

Capítol 3

J. Bolòs - I. Sànchez-Boira. Fig. 3.2. Dibuix de les tres plantes principals de la casa de Bartomeu Grassa (any 1568).

J. Bolòs - I. Sànchez-Boira. Fig. 3.3. Esquema hipotètic de la distribució interna d'algunes cases del segle XIV de la ciutat de Lleida, fet a partir de la consulta dels inventaris conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida.

J. Bolòs i I. Sànchez-Boira. Fig. 3.5. Esquema hipotètic de la distribució interna d'algunes cases dels segles XV i XVI de la ciutat de Lleida, fet a partir de la consulta dels inventaris conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida.

J. Bolòs. Fig. 3.6. Reconstrucció de com podia ser la Costa de Sant Joan als darrers segles medievals.

J. Bolòs. Fig. 3.7. Reconstrucció de com podia ser el sector central de la parròquia de Santa Magdalena als darrers segles medievals.

J. Bolòs. Fig. 3.8. Reconstrucció de com podia ser la Costa de Sant Andreu als darrers segles medievals.

Llibre. Fig. 3.9-3.11. Planta i secció d'unes cases que pertanyien a la família Gaddi de Florència (vers l'any 1560). Font: Marta AJMAR-WOLLHEIM – Flotra DENNIS (eds.), At home in Renaissance Italy, Victoria and Albert Publications, Londres, 2006, p. 39. La fig. 3.11 (a baix, a la dreta) correspon a una ampliació feta per l'autora del sector dret de les cases.

Web Gallery of Art. Fig. 3.1. Filippino Lippi, La Mare de Déu amb el Nen i Sants (detall amb la porta de sant Frediano), c. 1488. Església del Santo Spirito, Florència.

Web Gallery of Art Fig. 3.4. Filippino Lippi, La Mare de Déu amb el Nen i Sants (detall amb la porta de sant Frediano), c. 1488. Església del Santo Spirito, Florència

Capítol 4

Web Gallery of Art. Fig. 4.1. Filippino Lippi, La Mare de Déu amb el Nen i Sants, c. 1488 (detall). Església del Santo Spirito, Florència.

Capítol 5

Imma Sànchez-Boira. Fig. 5.10. Llit egipci (entre els anys 2920-2649 aC). Barcelona: Museu Egipci de Barcelona.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 5.17. Dibuix reconstrucció d'una colga i d'un llit.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 5.18. Reconstrucció d'un llit i d'una cambra del segle XV. Paris: Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge.

Llibre. Fig. 5.4. Jaume Huguet, Retaule dels sants Abdon i Senén, segle XV. Santa Maria de Terrassa (detall de la predel·la). Jordi BOLÒS, La vida quotidiana a Catalunya a l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 162.

The National Gallery. Fig. 5.8. Giovani di Paolo, Naixement de sant Joan Baptista (detall de la predel·la), c. 1454, Nùm. inv. NG5453. Londres: The National Gallery. http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/giovanni-di-paolo-the-birth-of-saint-john-the-baptist-predella-panel

The National Gallery. Fig. 5.9. Giovani di Paolo, Naixement de sant Joan Baptista (detall de la predel·la), c. 1454, Nùm. inv. NG5453. Londres: The National Gallery. http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/giovanni-di-paolo-the-birth-of-saint-john-the-baptist-predella-panel

Web Gallery of Art Fig. 5.1. Fra Angelico, Retaule de sant Marc, La curació del diaca Justinià per Sant Cosme i Sant Damià, c.1438-40. Florència: Musei di San Marc.

Web Gallery of Art. Fig. 5.2. Masaccio, Predel·la de l'Altar de Pisa, sant Nicolau salvant les seves tres germanes de la prostitució, 1426. Berlín: Staatliche Museen de Berlin, Gemaldegalerie.

Web Gallery of Art Fig. 5.3. Masaccio, Predel·la de l'Altar de Pisa, Sant Julià matant els seus pares, 1426. Berlín: Staatliche Museen de Berlin, Gemaldegalerie.

Web Gallery of Art. Fig. 5.5. Rogier van der Weyden i col·laboradors, Tríptic dels Set Sagraments, (plafó central, escena de la dreta, escena del sagrament de l'extremaunció, detall), núm.inv. 393-395. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Hunsten Antwerpen.

Web Gallery of Art. Fig. 5.6. Rogier van der Weyden i col·laboradors, Tríptic dels Set Sagraments (detall), Inv. 393-395. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Hunsten Antwerpen.

Web Gallery of Art. Fig. 5.12. Masaccio, Predel·la de l'Altar de Pisa, a l'església de Santa Maria del Carmine de Pisa (detall), c. 1426. Berlín: Staatliche Museen de Berlin, Gemaldegalerie. Vegeu fig. 5.3 escena sencera.

Web Gallery of Art. Fig. 5.13. Fra Angelico, Altar de sant Marc (detall), c.1438-40. Florència: Musei di San Marco. Vegeu escena sencera fig. 5.1.

Web Gallery of Art. Fig. 5.14. Giovanni Francesco da Rimini, L'Àngel apareix a Joaquim i el Naixement de la Verge, c. 1440. París: Musée du Louvre.

Web Gallery of Art Fig. 5.15. Giusto de Menabuoi, Naixement de sant Joan Baptista, c. 1378, fresc del Baptisteri de Pàdua.

Web Gallery of Art. Fig. 5.16. Fra Filippo Lippi, l'Anunciació, c. 1467-69. Espoleto: Duomo.

wikimedia.org Fig. 5.7. Jean Bourdichon, Les quatre condicions de la vida humana: la pobresa, 1505-1510. París: École Nationale Supérieure des Beaux-Arts. http://www.wikigallery.org/wiki/painting_67910/Jean-Bourdichon/The-Four-Conditions-of-Society--Poverty

wikimedia.org Fig. 5.11. Domenico di Bartolo, El naixement del Baptista, c. 1440. Venècia: Galleria Franchetti, Ca' d'Oro (Font/Fotògraf: Web Gallery of Art). https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Domenico_di_Bartolo#/media/File:Domenico_di_Bartolo_-_Birth_of_the_Baptist_-_WGA06413.jpg

Capítol 6

Bibliothèque nationale de France. Fig. 6.7. Taller de Mons, *El banquet dels vots del Paó*, c. 1448-1449. En l'obra de Jean Wauquelin, Les faits et conquêtes d'Alexandre le Grand. La geste ou histore du noble roy Alixandre, roy de Macedonne traduite d'un «livre rimet,... intitulé l'Istore Alixandre» par ordre de «Johan de Bourgogne, conte d'Estampes», Français 9342, fol. 55v. Exposició Miniatures flamandes, BnF (París abril 2012). Copyright BnF, 2011.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 6.16. Mestre de Jacques de Besançon, L'Evangeliari bilingüe del cardenal de Borbó, la Nativitat, c. 1480- 1482 (?). MSS GREC 55 Folio 266. Banque d'Imatges. Paris: Bibliothèque nationale de France.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 6.22. Jean Le Tavernier, Jean Mielot copiant un manuscrit per Felip el Bo, ms. 9278-80, f. 10, c. 1450. Paris: Bibliothèque nationale de France. BNF, exposició *Miniatures Flamandes*, abril 2012. Copyright BnF, 2011. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_454.htm

Storia dell'Arte (blog). Fig. 6.13. Andrea de Litio, Escenes de la infantesa de la Mare de Déu, c. 1442-1443. Atri: pintures al fresc del cor de la catedral d'Atri. © *Storia dell'Arte* http://www.progettostoriadellarte.it/?s=atri

Imma Sànchez i Boira. Fig. 6.5. Bernat Despuig i Jaume Cirera, Retaule de sant Miquel Arcàngel i sant Joan Baptista, Banquet d'Herodes, s. XV. Solsonès: església de Sant Llorenç de Morunys.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 6.1. Panell d'*in tarsia* (Bolonya, Raffaelo da Brescia, primera meitat del segle XVI, núm. inv.150-1878.). Londres: Victoria and Albert Museum.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 6.3. Bernat Despuig. Retaule de sant Joan Baptista i sant Esteve, El banquet d'Herodes (detall), primer quart del segle XV, núm. inv. MNAC/MAC 015824. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 6.19. Mestre de Santa Coloma de Queralt, Retaule dels sants Joans (detall de la predel·la), c. 1356, MNAC/MAC004351.

Llibre. Fig. 6.4. Bernat Martorell, Retaule de la Transfiguració, Noces de Canà, c. 1445-1452. Barcelona: Catedral de Barcelona. Jordi BOLÒS, La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 103.

Llibre. Fig. 6.25. Dello Delli i Nicolás Florentino, Retaule Major de la Catedral Vella de Salamanca, El Naixement de la Mare de Déu, c. 1445, Salamanca. Sureda, J. (1998). Summa pictorica : historia universal de la pintura, vol. III, fig. 277, p. 362. Barcelona: Editorial Planeta. Buscar

Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge Fig. 6.14. Taula octogonal "plegadissa" amb un peu central. Segle XV-XVI, núm. inv. Cl. 22795 Paris: Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge. © RMN. G. Blot.

Museu de Belles Arts de València. Fig. 6.20. Mestre de Villahermosa (Llorenç Saragossà ?), La Veònica, c. 1363-1406. Núm. Inv. 249. València: Museu de Belles Arts de València. © Generalitat de València. Museu de Belles Arts de València. http://www.cult.gva.es/mbav/data/es06076.htm

Museu de Belles Arts de València. Fig. 6.21. Mestre de Villahermosa (Llorenç Saragossà ?), Escenes de la vida de sant Lluc. c. 1363-1406. Núm. Inv. 248. Núm. València: Museu de Belles Arts de València. © Generalitat de València. Museu de Belles Arts de València. http://www.cult.gva.es/mbav/data/es06076.htm

The British Library. Fig. 6.23. Atribuida al Mestre del Duc de Bedford (Master of the Duke of Bedford), Cristina de Pisan donant instruccions al seu fill (Enseignemens que Cristine donne à son Filz), c. 1410-1414, Harley 4431 f. 261v. Londres: British Library. https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=8361&CollID=8&NStart=4431

The British Library. Fig. 6.24. Taller de Simon Bening. Llibre d'hores segons l'ús de Roma, Mes de desembre. Bruges, c.1540. Additional ms. 24098, fol. 29v. Londres: British Library. https://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_24098_fs001r

The Metropolitan Museum of Art. Fig. 6.10. Mestre de la Història de Josep, Josep interpreta els somnis dels seus companys de presó, c. 1500, núm. inv. 53.168. Nova York: Metropolitan Museum of Art. http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/437034

The Morgan Library & Museum. Fig. 6.11. Simon Bening: Da Costa Hours, mes de gener: Escena del Sopar (detall), Pierpont Morgan Library, MS M.399, fol. 2v, c. 1515, Bruges. Nova York: The Morgan Library & Museum. Vegeu escena sencera fig. 22.5. https://www.themorgan.org/collection/da-costa-hours/4

vikidia.org Fig. 6.12. Maître de Flémalle (Robert Campin ?), L'Anunciació, c. 1415-1425? inv. 3937. Brussel·les: Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique. https://fr.vikidia.org/wiki/Mus%C3%A9e_royal_d%27art_ancien_de_Bruxelles#/media/File:Robert_Campin_006.jpg

Web Gallery of Art. Fig. 6.2. Duccio di Buoninsegna, Noces de Canà, predel·la de la Majestat, c. 1308-1311. Siena: Museo dell'Opera del Duomo.

Web Gallery of Art. Fig. 6.6. Filippo Lippi, Banquet d'Herodes, fresc, c. 1452-1465. Prato: Catedral de Prato.

Web Art Gallery Fig. 6.8. Pedro Berruguete, Aparició de sant Pere i sant Pau a sant Tomàs, Retaule major de l'església de Santo Tomás, c. 1440-1504. Àvila: església de Santo Tomás.

Web Gallery of Art. Fig. 6.9. Dieric Bouts el Vell, Retaule del sant Sagrament, c. 1464-1467. Lovaina: Església de Sint-Pieterskerk de Lovaina, Flandes.

Web Gallery of Art. Fig. 6.15. Anònim. Trípic d'Ortenberg, l'Adoració dels Reis (detall de l'escena de la dreta), c. 1420. Conservat al Hessisches Landesmuseum, Darmstadt.

Web Gallery of Art. Fig. 6.17. Mestre Anònim flamenc (Melchior Broederlam?), Part del "Antwerp-Baltimore Quadriptych", La Nativitat, c 1400. Inv. num. 216, (inv. 1). Anvers: Mayer van den Bergh Museum.

wikipedia.org Fig. 6.18. Arnau Bassa, retaule de sant Marc o dels sabaters de Barcelona (detall), segle XIV (c. 1346). Manresa: Col·legiata Basílica de Santa Maria de Manresa. https://ca.wikipedia.org/wiki/Retaule_de_Sant_Marc_(Bassa)#/media/File:ArnauBassa_ret_sant_marc-esquerra_central.jpg

Capítol 7

Bibliothèque nationale de France. Fig. 7.4. Jacques de Besançon, Llegenda daurada de Iacopo da Varazze, Naixement de sant Joan Baptista, Français 244, fol. 174, c.1480-1490. Paris: Bibliothèque nationale de France. http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8442920n/f369.image

Bibliothèque nationale de France. Fig. 7.11. Loyset Liédet, L'Histoire de Charles Martel, Carles el Temerari visita Aubert en el seu estudi, c. 1470-72. exposició *Miniatures Flamandes*, Paris, BNF, abril 2012 (on line). Copyright BnF, 2011. http://expositions.bnf.fr/flamands/

Bibliothèque nationale de France. Fig. 7.13. Jean Le Tavernier, Armoiries, emblèmes et devises de Philippe le Bon et d'Isabelle de Portugal, *Le Mortifiement de vaine Plaisance*, ms. 10308, f. 1, (detall) c. 1455-1467. © Bibliothèque royale de Belgique. Vegeu l'exposició virtual *Miniatures Flamandes*. Copyright BnF, 2011. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_051.htm

Bibliothèque nationale de France. Fig. 7.25. Jean Le Tavernier, Jean Miélot, c.1450. Mielot en el seu estudi, Buonaccorso de Pistoie, Débat de vraie noblesse, ms. 9278-80, f. 10. Brussel·les: Bibliothèque royale de Belgique KBR. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_454.htm

Bibliothèque nationale de France. Fig. 7.27. Mestre del Coronament de la Verge, Biblia historiada de Jean de Berry. *Grande Bible historiale complétée*, Somni de Mardoqueu. Paris ca. 1395-1401. BnF, Français 159, fol. 256r núm. inv. NQ-D-012845, Bibliothèque nationale de France. BNF Banque d'images.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 7.32. Mestre del Parament de Narbona, Très belles Heures de Notre-Dame, fol. 46v, Paris, BnF Gallica.bnf.fr

Bibliothèque nationale de France. Fig. 7.47. Mestre de Flavius Josèphe del museu Soane i Mestre du Froissart de Philippe de Commynes, « La Fleur des histoires », escena de L'Anunciació a Joaquim i naixement de la Verge, Francais 297, fol. 1r, c. 1475-1482. Paris: Bibliothèque nationale de France. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105072112/f21.item.r=Fleur%20des%20histoires.zoom

Bibliothèque nationale de France. Fig. 7.49. Mestre de Guillebert de Mets, la Mare de ajeguda i l'arribada dels pastors en l'escena del naixement de Jesús (detall), c. 1410-1419, Llibre d'hores de Jean sans Peur (Gand ?), NAL 3055, Folio 89v Vegeu escena sencera fig. 12.8. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_408.htm
https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b525095563/f182.image

bl.uk/catalogues Fig. 7.63. Mestre del Seone Josephus i mestre d'Eduard IV, Ceguesa de Tobies. British Library, Royal 15 D I , f. 18 (detall).

alchetron.com. Fig. 7.64. Lluís Borrassà, Retaule de santa Clara de Vic, c. 1414-1415, Vic, MEV. Imatge capturada de: https://alchetron.com/Llu%C3%ADs-Borrass%C3%A0

Fondazione Monte dei Paschi di Siena. Fig. 7.62. Seient cadirat que ha estat considerat un lettuccio. Datat al segle xv. Conservat al Palazzo Pubblico de Siena. http://www.fondazionemps.it/OpereWeb/MalandriniDettaglio.aspx?id=214

Google Art Project. Fig. 7.44. Sano di Pietro o Maestro dell'Osservanza, el Naixement de la Verge, c. 1428-1439. Asciano: Museo d'Arte Sacra d'Asciano. Vegeu retaule sencer fig. 8.5. https://artsandculture.google.com/asset/birth-of-the-virgin-stories-of-the-life-of-the-virgin/WAEq5-PGwwQfRQ

Google Art Project. Fig. 7.46. Mestre de les figures anèmiques (detall), Retaule de sant Martí de Tours, El banquet, església Sant Martí Sescorts. MEV inv. 1009-1013. https://artsandculture.google.com/asset/retaule-dedicat-a-sant-mart%C3%AD-de-tours/CAG-plwiLMXWcA

Google Art Project. Fig. 7.52. Joachim Beuckelaer. Al·legoria de la negligència. Cuina d'una casa, segle XVI. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Kunsten (Royal Museum of Fine Arts Antwerp). https://artsandculture.google.com/asset/allegory-of-negligence/BgG4bAyIMcG_bw

Institut d'Estudis Catalans (IEC). Fig. 7.65. Cuina amb escon. Situada a Moià (Atles Lingüístic del Domini Català, foto 264) Font: http://taller.iec.cat/aldc/foto.asp

Imma Sànchez-Boira. Fig. 7.15. Joan Antigó, La Circumcisió. Retaule de la Verge de l'Escala (procedent del monestir de Sant Esteve de Banyoles), c. 1437-1439. Vegeu el retaule sencer a: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/dc/Antigo-MarededeuEscala-2552sh.jpg

Imma Sànchez-Boira. Fig. 7.17. Cadira plegadissa conservada al Museu Victoria and Albert de Londres.

Imma Sanchez-Boira. Fig. 7.38. Bernat Martorell, Retaule dels sants Joans de Vinaixa. Naixement de sant Joan Baptista. c. 1434-1435, núm. inv. 064045-CJT MNAC. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya

Imma Sànchez-Boira. Fig. 7.59. Pieter Brueghel II, Visita dels pagesos. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Hunsten Antwerpen.

Kenteringen (Blog) Fig. 7.41. Retaule dels Sants Crispí i Crispinià de l'altar de Dinkelsbühl (Bavaria), c. 1500, Dinkelsbühl. https://www.kenteringen.nl/heilige-van-de-dag/10-oktober/25-oktober/

Kunstmuseum de Basilea (Sammlung online). Fig. 7.40. Meister des Lösel-Altars, Naixement de Sant Joan Baptista, anys 1450-1460. Kunstmuseum de Basilea http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/eMuseumPlus

http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultListView/result.t2.artist_list.$TspTitleLink$0.link&sp=10&sp=Sartist&sp=SfilterDefinition&sp=0&sp=1&sp=1&sp=SsimpleList&sp=75&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=78

Llibre. Fig. 7.7. Jean Semont i taller, Jean de Meung, Roman de la Rose, vers l'any 1400. Escena del somni de l'amant. Dominique Vanwijnsberghe Moult bons et notables: L'enluminure tournaisienne à l'époque de Robert Campin 1380-1430. Corpus of Illuminated Manuscrips. Peeters, 2007. Fig. 262, p. 161.

Llibre. Fig. 7.18. Disseny de l'estructura d'una cadira plegadissa. Peter THORNTON, The Italian Renaissance Intrerior, 1400-1600, Harry N. Abrams publishers, Nova York, 1991, p. 360.

Llibre. Fig. 7.23. Jaume Ferrer II, 1434, Retaule de Santa Maria de Verdú, Museu Episcopal de Vic, Núm. Inv. 1773. Jaume Ferrer II pintor de la Paeria de Lleida, Lleida 2005, foto pàg. 67.

Llibre. Fig. 7.37. Atribuida a Bernat Martorell i obrador. Retaule de sant Joan Baptista. Naixement de sant Joan Baptista. c. 1425-1430. Núm. inv. 24. Museu Diocesà de Barcelona

Musée de l'Hôtel Sandelin. Fig. 7.21. Pieter Bruegel el Vell (còpia), segona meitat del segle XVI. "Cutting Out the Stone of Madness" (Extracció de la pedra de la bogeria). Còpia d'un original, avui perdut, de Pieter Bruegel el Vell pintat després de l'any 1557. Saint-Omer: Le cabinet Renaissance, musée de l'Hôtel Sandelin © Musées de Saint-Omer, Ph. Beurtheret. http://www.patrimoines-saint-omer.fr/uk/Les-musees-et-oeuvres/Musee-de-l-hotel-Sandelin/Parcours-Arts-du-16e-au-19e-siecle/Ecoles-du-Nord/Cutting-Out-the-Stone-of-Madness-copy-after-Pieter-Bruegel-the-Elder

Musée de l'Hôtel Sandelin. Fig. 7.22. Pieter Bruegel el Vell (còpia). "Cutting Out the Stone of Madness" (Extracció de la pedra de la bogeria, detall)). Còpia d'un original, avui perdut, de Pieter Bruegel el Vell pintat després de l'any 1557. Musée de l'hôtel Sandelin. Saint-Omer: Le cabinet Renaissance, musée de l'Hôtel Sandelin © Musées de Saint-Omer, Ph. Beurtheret. Vegeu escena sencera fig. 7.21. http://www.patrimoines-saint-omer.fr/uk/Les-musees-et-oeuvres/Musee-de-l-hotel-Sandelin/Parcours-Arts-du-16e-au-19e-siecle/Ecoles-du-Nord/Cutting-Out-the-Stone-of-Madness-copy-after-Pieter-Bruegel-the-Elder

Museu d'Art de Basilea. Fig. 7.56. Konrad Witz, Naixement de Jesús, núm. inv. GKS671/1 c. 1434-1447. Kunstmuseum Basel. Kunstmuseum Basel, dipòsit de la Fundació Gottfried Keller, Oficina Federal de Cultura, Berne 1932. Inv. 1590 http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultDetailView/result.t1.collection_detail.$TspImage.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SelementList&sp=1&sp=0&sp=999&sp=SdetailView&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F

Kunstmuseum Basel. Fig. 7.57. Konrad Witz (taller), Naixement de Jesús (detall), c. 1434-1447. Vegeu escena sencera fig. 7.56 http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultDetailView/result.t1.collection_detail.$TspImage.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SelementList&sp=1&sp=0&sp=999&sp=SdetailView&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F

Museu del Vaticà. Fig. 7.36. Gentile di Niccolo, Escenes de la llegenda de Sant Nicolau de Bari, naixement de sant Nicolau, Escena de la predel·la del políptic Quaratesi, c. 1425, núm. inv. 40247. Roma: Museu del Vaticà. http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/es/collezioni/musei/la-pinacoteca/sala-ii---secolo-xiii-xv/gentile-da-fabriano--storie-di-s--nicola-di-bari.html#&gid=1&pid=1

National Gallery of Art. Fig. 7.60. Mestre de la vida de sant Joan Baptista (Giovanni Baronzio): Escenes de la vida de sant Joan Baptista, el Naixement de sant Joan Baptista, c. 1330-1340. Washington: National Gallery of Art https://www.nga.gov/collection/art-object-page.41683.html

Swiss National Museum. Fig. 7.54. Escambells, any 1796. Provenen de la família Reimann, de St. Gallenkappel. Tenen una alçada de 83 cm. Zúric, Swiss National Museum. https://www.nationalmuseum.ch/sammlung_online/?lauftext=&sID=22&offset=180&numOf=30&detailID=116366#116366

The British Library. Fig. 7.12. Cristina de Pisan, La ciutat de les dames c. 1410-1414, Harley Ms. 4431, fol. 4. (detall). London: British Library. http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=8361 http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=28575

The British Library. Fig. 7.48. Mestre de Soane Josephus i mestre d'Eduard IV, Ceguesa de Tobies, Royal 15 D I , f. 18, c. 1470-1479. Londres: British Library. bl.uk/catalogues. Vegeu escena sencera fig. 22.10. https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=7744&CollID=16&NStart=150401

The Metropolitan Museum of Art. Fig. 7.34. Bernard van Orley, Naixement de sant Joan Baptista (detall), c. 1514-1515. Nova York: Metropolitan Museum of Art. http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/438467

The Morgan Library & Museum. Fig. 7.2. Simon Bening, Da Costa Hours, mes de gener. Escena del sopar (detall). Pierpont Morgan Library, MS M.399, fol. 2v, c. 1515. Nova York: The Morgan

Library & Museum. https://www.themorgan.org/sites/default/files/images/collection/download/112362v_2v.jpg

The Morgan Library & Museum. Fig. 7.3. Mestre de Caterina de Cleves, Les Hores de Caterina de Cleves, El sopar de La Sagrada família, c. 1440. MS M.917/945, pp. 150–151. Nova York: The Morgan Library and Museum. Veugeu escena sencera fig. 21.36. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/227

The Morgan Library and Museum. Fig. 7.20. Mestre de Caterina de Cleves, Llibre d'hores de Caterina de Cleves, 1440, fet a Utrecht. MSS M.945, f. 150v–M.91. Nova York: The Morgan Library and Museum. http://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/57

Web Gallery of Art. Fig. 7.5. Anònim, Nativitat de Jesús (detall), Llibre d'Hores, c. 1450. 76 F 12, f.44v. La Haia: Koninklijke Bibliotheek. Vegeu escena sencera fig, 7.6

Web Gallery of Art. Fig. 7.6. Anònim, Nativitat de Jesús, Llibre d'Hores, c. 1450. 76 F 12, f.44v. La Haia: Koninklijke Bibliotheek. https://www.kb.nl/sites/default/files/resolve_urn_BYVANCKB_mimi_76f12_044v_min_0.jpg

Web Gallery of Art. 7.19. Mestre FVB, l'Anunciació, c. 1480. Amsterdam: Rijksmuseum.

Web Gallery of Art. Fig. 7.24. Albrecht Dürer, Sant Jeroni al seu estudi, c. 1514. Rijksprentenkabinet, inv.rp-p-ob-1224. Staatliche Kunsthalle, Karlsruhe.

Web Gallery of Art. Fig. 7.26. Cima da Conegliano, l'Anunciació, c.1495. Sant Petesburg: The State Hermitage Museum.

Web Gallery of Art. Fig. 7.28. Pietro Lorenzetti, La Beata Humilitat cura una germana malalta, taula del políptic amb escenes de la vida de la Beata Humilitat, Staatliche Museen, Berlin, c. 1341.

Web Gallery of Art. Fig. 7.29. Pietro Lorenzetti, El miracle del gel, taula del políptic amb escenes de la vida de la Beata Humilitat Staatliche Museen, Berlin, c. 1341.

Web Gallery of Art. Fig. 7.31. Hans Multscher, la Dormició de la Verge (detall), c. 1437. Berlin: Staatliche Museen.

Web Gallery of Art. Fig. 7.33. Jan de Beer. L'Anunciació (detall), c. 1520. Madrid: Museu Thyssen-Bornemisza. Vegeu escena sencera: https://www.museothyssen.org/coleccion/artistas/beer-jan/nacimiento-virgen

Web Gallery of Art. Fig. 7.39. Mestre d'Hamburg, anomenat mestre Francke (master Francke), L'Adoració dels Reis, c. 1426 (part de l'altar de sant Tomàs). Hamburger Kunsthalle.

Web Gallery of Art. Fig. 7.42. Fra Angelico, Naixement de la Verge, anys 1433-1434. Cortona: Museu Diocesà.

Web Gallery of Art. Fig. 7.43. Fra Angelico, Institució de l'Eucaristia (detall), anys 1441-1442. Florència: Convento di San Marco de Florència.

Web Gallery of Art. Fig. 7.45. Konrad von Soest, Tríptic de Niederwildungen, Nativitat (detall), c. 1403. Església parroquial de Sant Nicolau: Bad Wildungen. Vegeu escena sencera fig. 20.49 i fig. 21.30 https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/k/konrad/index.html

Web Gallery of Art. Fig. 7.53. Adriaen Brouwer, Pagessos a l'interior d'un hostal (detall), c. 1624. Rotterdam: Museum Boijmans Van Beuningen.

Web Gallery of Art. Fig. 7.55. Bartolomeu Vivarini, El naixement de Maria, any 1475. Venècia. Església de Santa Maria Formosa.

Web Gallery of Art. Fig. 7.61. Fra Filippo Lippi: l'Anunciació (detall), 1445-50. Roma, Galleria Doria Pamphilj.

wikimedia.org Fig. 7.8. Anònim, La pintora Tamara fent un retrat de la Verge Maria, còpia De claris mulieribus, de Giovanni Boccaccio, Le livre de femmes nobles et renomées, Ms fr. 12420, fol. 86, c. 1402. BnF. Paris: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:De_mulieribus_claris_painter.jpg

wikimedia.org Fig. 7.9. Mestre de Flémalle (Robert Campin), Santa Bàrbara (detall), c. 1438. Madrid: Museo del Prado. Domini públic . Vegeu escena completa fig. 14: 22. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_Werl#/media/File:Werl-Triptychons.jpg

wikimedia.org Fig. 7.35. Tacuinum Sanitatis Casanatense, c. 1390, ms. 4182, Roma, Biblioteca Casanatense. https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tacuinum_sanitatis_-_Casanatense_4182#/media/File:15-alimenti,_fritto,Taccuino_Sanitatis,_Casanatense_4182..jpg

wikimedia.org Fig. 7.58. Jörg Ratgeb, Sant Sopar, c. 1505-1510. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, inv. 2294. Museum Boijmans Van Beuningen. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:J%C3%B6rg_Ratgeb_-_Het_laatste_avondmaal_-_2294_(OK)_-_Museum_Boijmans_Van_Beuningen.jpg

wikipedia.org Fig. 7.1. Mestre del llibre de la casa: el Sant Sopar (Meister des Hausbuchs: Das Abendmahl), c. 1475-1480. Berlin: Gemäldegalerie, Staatliche Museen. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meister_des_Hausbuches_001.jpg

wikipedia.org Fig. 7.10. Mestre de Mansel, Concepció, Nativitat i Educació de la Verge (detall), La Fleur des histoires, ms. 9231, f. 179, c. 1450-1458. Brussel·les: Bibliothèque royale de Belgique. https://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Fleur-des-Histoires-Vie-de-Marie-f179.jpg

wikipedia.org Fig. 7.14. Joan de Borgonya, Mare de Déu amb el Nen i sant Joanet, c. 1515-1525, núm. inv. 005690-000 MNAC. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. https://ca.wikipedia.org/wiki/Joan_de_Borgonya#/media/File:Joan_de_Burgunya_%28%3F%29_-_Virgin_and_Child_with_the_Infant_Saint_John_-_Google_Art_Project.jpg

wikipedia.org Fig. 7.16. Jakob Beinhart, Sant Lluc pinta la Verge, c. 1510. inv. Sr. 15 (detall). Varsòvia: Muzeum Narodowe. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0e/Beinhart_Saint_Luke.JPG

wikipedia.org Fig. 7.30. Jaume Huguet, compartiment del retaule de sant Agustí, Sant Sopar, c. 1463-1470/75, núm. cat. MNAC/MAC 040412-000. https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:Jaume_Huguet_-_Last_Supper_-_WGA11797.jpg

wikipedia.org Fig. 7.50. Robert Campin, La Verge i el Nen davant d'una xemeneia, c. 1433-1435. Escena sencera i detall. Sant Petesburg: The State Hermitage Museum. https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Robert_Campin_009.jpg

wikipedia.org Fig. 7.51. Deixeble de Robert Campin, La Verge i el Nen davant del foc (detall), c. 1440. Londres: National Gallery de Londres.

https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:Robert_Campin_-_The_Virgin_and_Child_before_a_Firescreen_(National_Gallery_London).jpg

Capítol 8 A

Biblioteca Digital de Castilla y León. Fig. 8.9. Mestre de la Verge de Covarrubias, la Verge del Llibre de Covarrubias, c. 1450. Museu de la Colegiata de San Cosme y San Damian, Burgos. https://bibliotecadigital.jcyl.es/i18n/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=10067556

Bibliothèque nationale de France. Fig. 8.4. Naixement de la Verge, segona meitat del segle XIV. Miniatura de l'Speculum humanae salvationis. BnF, Bibliothèque de l'Arsenal. Arsenal 593 [folis 1-42], fol. 6r https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55010389g/f1.planchecontact

Bibliothèque nationale de France. Fig. 8.21. Jean Le Tavernier, Jean Miélot en el seu estudi, fet després del 1450. Dins l'obra: Buonaccorso de Pistoie, Débat de vraie noblesse, KBR, ms. 9278-80, f. 10, Brussel·les. © Bibliothèque royale de Belgique. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_454.htm

Bibliothèque nationale de France. Fig. 8.22. Jean Mansel, Fleur des histoires, segle XVI. BNF Richelieu Manuscrits Français 56, foli 90v. http://mandragore.bnf.fr/ark:/12148/cgfbt18356s

Cleveland Museum of Art. Fig. 8.12. Caixa de fusta, c. 1500-1525. Prové de Catalunya. Gift of the John Huntington Art and Polytechnic Trust. Núm. 1915.535.a. Cleveland Museum of Art. http://www.clevelandart.org/art/1915.535?collection_search_query=1915.535.a&op=search&form_build_id=form-K7pSnc6VnmnXpy-ujp5574aisXjDSoMwOLioBbuoouI&form_id=clevelandart_collection_search_form

Google Art Project. Fig. 8.5. Atribuït a Sano di Pietro, Tríptic amb escenes de la Vida de la Verge, Nativitat, c. 1437 -1439. Asciano: Museo d'Arte Sacra. https://artsandculture.google.com/asset/birth-of-the-virgin-stories-of-the-life-of-the-virgin/WAEq5-PGwwQfRQ

Google Art Project. Fig. 8.6. Atribuït a Sano di Pietro, Tríptic amb el Naixement de la Verge i altres escenes de la seva vida: Mort de la Verge (detall), c. 1437 -1439. Asciano: Museo d'Arte Sacra. Vegeu retaule sencer fig. 8.5 https://artsandculture.google.com/asset/birth-of-the-virgin-stories-of-the-life-of-the-virgin/WAEq5-PGwwQfRQ

Google Art Project. Fig. 8.15. Sano di Pietro, Naixement de la Verge, c. 1448-52. University of Michigan, Museum of Art. https://artsandculture.google.com/asset/the-nativity-of-the-virgin/7QFLDKr_fUHPgg

Google Art Project. Fig. 8.23. Mestre de Sixena (Jaume Serra, taller dels Serra), Retaule de la Mare de Déu, l'Anunciació de l'Encarnació de l'Infant(detall), c. 1367-1381, MNAC inv. 015916-CJT Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Google Art Project. Fig. 8.24. Mestre de Sixena (taller de Pere Serra), retaule de la Verge, L'Anunciació (detall), c. 1363-1375 015916-CJT MNAC Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Google Art Project. Fig. 8.30. Mestre de les Figures Anèmiques, Retaule de sant Martí de Tours, Escena de l'aparició de Crist (detall), MEV inv. 1009-1013. Vic: Museu Episcopal. https://artsandculture.google.com/asset/retaule-dedicat-a-sant-mart%C3%AD-de-tours/CAG-plwiLMXWcA

Imma Sànchez-Boira Fig. 8.14. Mestre de Rubió, Retaule de Sant Antoni Abat (detall), c. 1360-1375, MNAC/MAC, inv. 045854-CJT

Imma Sànchez-Boira. Fig. 8.16. Bernat Despuig, Retaule de sant Joan Baptista i sant Esteve, Naixement i bany de sant Joan Baptista (detall), primer quart del segle XV, MNAC/MAC inv. 015824-CJT.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 8.18. Bernat Martorell (atribuït) Retaule de sant Vicenç, Mort de sant Vicenç (detall) c. 1438-1440 MNAC/MAC, inv. 015797-CJT

Imma Sànchez-Boira. Fig. 8.27. Joan de Tarragona (Mestre de santa Coloma de Queralt ?) Retaule de la Catedral de Tarragona, L'Anunciació (detall), inv. 2946-2948. Tarragona: Museu Diocesà de Tarragona.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 8.28. Jaume Cirera i Bernat Despuig: Retaule Major de l'església de Sant Miquel de la Seu d'Urgell Retaule de sant Miquel i sant Pere, Anunciació, c. 1432-1433, MNAC 15837- CJT. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Llibre. Fig. 8.11. El fuster, 1425. Nuremberg: Stadtbibliothek. Spätmittelalter am Oberrhein. Alltag, Handwerk und Handel, 1350-1525, Jan Thorbecke Verlag, Sttutgart, 2001, p. 359.

Llibre. Fig. 8.13. Caixa del monestir de Saint-Denis, França. Musée Carnavalet, París. Jacques THIRION, Le mobilier du Moyen âge et de la Renaissance en France, Faton, Dijon, 1998, p. 34.

Llibre. Fig. 8.17. Jaume Huguet: Retaule dels sants Abdon i Senén, Curació del malalt, c. 1459 – 1460. Terrassa: Església de Santa Maria de Terrassa. J. BOLÒS, La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 162

Llibre. Fig. 8.25. Retaule de sant Vicenç, segle XV. Museu de la Catedral de Barcelona.

Llibre. Fig. 8.7. Caixa de fusta de vern del segle XV conservada al Museu de Granollers, MDG núm. inv. 856. Rosa CREIXELL I CABEZA, "Les caixes catalanes del Museu de Granollers", Lauro, 12, p. 28 i fotografia p. 27.

Museu de l'Art de la Pell. Fig. 8.31. Cofre ferrat, c. segle XV-XVI, inventari: MAP 225. Vic: Museu de l'Art de la Pell. http://www.museuartpellvic.cat/obra/cofre/

The Morgan Library & Museum. Fig. 8.8. Mestre de Caterina de Cleves: Naixement de la Verge, Hores de Caterina de Cleves, c. 1440, MSS M.917, p. 144–M.945, f. 20r, Nova York, The Morgan Library & Museum. http://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/3
Web Gallery of Art Fig. 8.29. Simone Martini, Somni de sant Martí, c. 1320-1325, fresc, Cappella di San Martino. Assis: església superior.

Web Gallery of Art. Fig. 8.1. Mestre de la Vida de la Verge: el Naixement de Maria, c. 1470. Munic, Alte Pinakothek http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/m/master/life/index.html

Web Gallery of Art. Fig. 8.2. Mestre de la Vida de la Verge: el naixement de Maria (detall), c. 1470. Munic: Alte Pinakothek. Vegeu escena sencera fig. 8.1

Web Gallery of Art. Fig. 8.20. Domenico Ghirlandaio, Escenes de la vida de la Verge, el Naixement de la Verge (detall del mur dret), c. 1489-1490, fresc de la Capella Tornabuoni-Tornaquinci, Església Santa Maria Novella, Florència.

wikimedia.org Fig. 8.10. Hieronymus Bosch, La mort i l'avar, c. 1485-1490. Washington: National Gallery of Art. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2a/Hieronymus_Bosch_-_Death_and_the_Miser_-_Google_Art_Project.jpg

wikimedia.org Fig. 8.19. Giovanni Francesco da Rimini (atribuïda), Història de la Vida de la Verge, L'Àngel s'apareix a Joaquim i el Naixement de la Verge, c. 1448-1450, París, Musée du Louvre (inv. M. I. 455). https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Giovanni_Francesco_da_Rimini_-_The_Angel_Appearing_to_Joachim;_The_Birth_of_the_Virgin_-_WGA09488.jpg

wikipedia.org Fig. 8.3. Atribuïda al cercle de Jan van Eyck, Naixement de sant Joan Baptista, Hores de Milà-Tori, Ms. 47, fol. 93v. c. 1422. Tori: Museu Cívic. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/59/14th-century_painters_-_Les_Tr%C3%A8s_Belles_Heures_de_Notre_Dame_de_Jean_de_Berry_-_WGA16014.jpg

wikipedia.org Fig. 8.26. Ferrer Bassa i el Mestre de Baltimore: Llibre d'hores de Maria de Navarra, Ofici de difunts. Escena de la mort, (detall), c. 1343, Biblioteca Nazionale Marciana NBaM, ms. Lat. 1.104/12640, foli 301v https://ca.wikipedia.org/wiki/Llibre_d%27hores_de_la_reina_Maria_de_Navarra#/media/File:Taller_Bassa_Llibre_hores_Maria_Navarra_foli301v_3257_resize.JPG

Capítol 8 B

Bibliothèque nationale de France. Fig. 8.44. Mestre de Flavius Josèphe del museu Soane i Mestre de Froissart de Philippe de Commynes, Anunciació de l'àngel a Joaquim i naixement de la Mare de Déu, 1475?-1482? Département des manuscrits, Français 297, foli 1r (Fleur des histoires, Bruges). https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105072112/f21.item.r=Fleur%20des%20histoires.zoom

Bibliothèque nationale de France. Fig. 8.50. Parador. Mestre de Flavius Josèphe del museu Soane i Mestre de Froissart de Philippe de Commynes, Anunciació de l'àngel a Joaquim i naixement de la Mare de Déu, 1475?-1482? Vegeu escena sencera figs. 7.47 i 8.44 https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105072112/f21.item.r=Fleur%20des%20histoires.zoom

Google Art Project. Fig. 8.46. Pere Garcia de Benavarri i taller, Retaule de sant Joan Baptista, El Banquet d'Herodes i dansa de Salomé, c. 1470, inv. MNAC/MAC 64060-000. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. https://artsandculture.google.com/asset/herod-s-banquet/3gEZ3mceB_WNSw

Google Art Project. Fig. 8.51. Martin van Cleve o taller, Interior d'una cuina (detall), c. 1565. https://artsandculture.google.com/asset/kitchen-interior/_AFRwbDNCUQGjw

Google Art Project. Fig. 8.52. Escola de Tarragona, Retaule amb sant Agustí. Sant Agustí en el seu estudi, Darrer terç del segle XV. Inv. 625. Vic: Museu Episcopal de Vic. https://artsandculture.google.com/asset/compartiment-de-retaule-amb-sant-agust%C3%AD/FwGvZC6k0IzT3A

Google Art Project. Fig. 8.55. Hans Multscher, Portes de l'altar de Wurzach, L'Adoració dels Reis (detall), c. 1437. Berlín: Staatliche Museen. https://artsandculture.google.com/asset/the-wings-of-the-wurzach-altar/hAFh0aaRa5rfJQ

Imma Sànchez-Boira. Fig. 8.35. Marten van Cleve el Vell, Casament dels pagesos, c. 1550-1560, Koninklijk M.useum voor Schone Kunsten in Antwerpen, inv. IB 2006.002.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 8.56. Barthélemy d'Eyck (Mestre de l'Anunciació d'Aix o Aquisgrà), El profeta Jeremies (detall), c. 1472, inv. 4494. Brussel·les: Musée royaux des Beaux- Arts.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 8.58 (a l'esquerra). Barthélemy d'Eyck (Mestre de l'Anunciació d'Aix o Aquisgrà), El profeta Jeremies (detall), c. 1472, inv. 4494. Brussel·les: Musée royaux des Beaux-Arts.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 8.67. Maitre de la sainte Parenté, L'aparició de Crist a la Verge, Retaule de les Set joies de la Verge (detall), c. 1480, R.F. 2045. Paris: Museu del Louvre.

Kunstmuseum Basel (sammlung online). Fig. 8.34. Jost Haller, l'Anunciació de l'àngel a Maria, c. 1450–1460, inv. 1336. Basel: Kunstmuseum Basel. http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultDetailView/result.inline.list.t1.collection_list.$TspTitleLink.link&sp=13&sp=Sartist&sp=SfilterDefinition&sp=0&sp=1&sp=1&sp=SdetailView&sp=10&sp=Sdetail&sp=0&sp=T&sp=0&sp=SdetailList&sp=0&sp=F&sp=Scollection&sp=l923

Llibre. Fig. 8.57. La botiga d'un apotecari. Massapans i pots de farmacia (detall), fresc del segle XV. Vall d'Aosta: castell d'Issogne. Danièle ALEXANDRE-BIDON, Une archéologie du goût. Céramique et comsommation, Éditions A.& J. Picard, Paris, 2005, fotografia p. 22.

Llibre. Fig. 8.63. Jaume Ferrer II, Retaule de la Mare de Déu de l'Anunciació, c. Cap 1450-1455. Lleida: Saló del Retaule de la Paeria. I. PUIG, Jaume Ferrer II, Pagès – IMAC – Ajuntament de Lleida, Lleida, 2005, pàg. 150. Vegeu escena sencera fig. 9.4.

Llibre. Fig. 8.71. Gedichte vom Hausrat, Estrasburg, c. 1514. Font: D. Alexandre-Bidon, Une archéologie du goût..., p. 49 i 50.

Llibre. Fig. 8.72. Jacob Duck, Interior amb una dona planxant, tercer quart segle XVII, Utrecht Centraal Museum. Fotografia: Jeroen GILTAIJ (ed), Senses and Sins. Dutch Painters of Daily Life in the Seventeenth Century, Hatje Cantz Verlag, Ostfildern-Ruit, 2004, p. 95. fet

Musei Nazionale di Capodimonte. Fig. 8.38. Colantonio (Niccolò Antonio, actiu a Nàpols de 1440 a 1470), retaule de sant Vicent Ferrer, Aparició de la Verge a sant Vicent Ferrer en el seu estudi, c. 1455. Nàpols: Musei Nazionale di Capodimonte. http://www.museocapodimonte.beniculturali.it/

Museo Thyssen-Bornemisza. Fig. 8.33. Bernhard Strigel, Anunci a santa Anna i sant Joaquim (detall), c. 1505-1510. Madrid: Museo Thyssen-Bornemisza. https://www.museothyssen.org/en/collection/artists/strigel-bernhard/annunciation-saint-anne

Muzeum Książąt Czartoryskich. Fig. 8.61. Mestre de Jerzy (Georgius pictor?), L'Anunciació (detall), c.1510. Cracovia: Muzeum Czartoryskich. http://muzeum.czartoryskich.pl/en/node/12575/view/hires

The Morgan Library & Museum. Fig. 8.70. Escena del sopar, Hores de Caterina de Cleves(detall), vers l'any 1440, Ms M.917, p. 150–151. Nova York: The Morgan Library and Museum. Vegeu escena sencera fig. 21.36.

valldelcorb.info. Fig. 8.48. Escudeller que prové de la Vall del Corb. http://www.valldelcorb.info/pobles/costums/Costums/serveis.htm

Web Gallery of Art. Fig. 8.39. Bastiano Mainardi, L'Anunciació de la Mare de Déu (detall), c. l'any 1482. San Gimignano: Loggia del Comune de la ciutat de San Gimignano, Col·legiata.

Web Gallery of Art. Fig. 8.40. Pedro Berruguete: Retaule Major de l'Església de Santo Tomás (Àvila), Aparició de sant Pere i sant Pau a sant Tomàs, c. 1505-1510. Àvila: Església de Santo Tomás.

Web Gallery of Art. Fig. 8.59 (a la dreta). Domenico Ghirlandaio, Sant Jeroni al seu estudi (detall), c. 1480. Florència: església d'Ognissanti.

Web Gallery of Art. Fig. 8.60. Domenico Ghirlandaio, Anunci de la mort de santa Fina (detall), fresc c. 1473-75. San Gimignano: Collegiata, San Gimignano.

Web Gallery of Art. Fig. 8.64. Hans Multscher, L'Adoració dels Reis (detall), c. 1437. Berlin: Staatliche Museen. Vegeu escena sencera fig. 21.28

Web Gallery of Art. Fig. 8.62. Carlo Crivelli, L'Anunciació amb Sant Emidi, 1486, núm. inv. WC2N 5DN. Londres: National Gallery. Vegeu escena sencera fig. 12.56

Web Gallery of Art. Fig. 8.65. Hans Holbein el Jove, El mercader Georg Gisze (detall), c. 1532, Berlin: Staatliche Museen.

wikimedia.org Fig. 8.37. Quirijn van Brekelenkam, Ancians en un interior, c. 1653, inv. 71.110. Nova York: Metropolitan Art Museum. https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Paintings_by_Quiringh_Gerritsz._van_Brekelenkam#/media/File:The_Spinner_MET_DP143193.jpg

wikimedia.org Fig. 8.41. Nicolo di Pietro, Sant Agustí ensenyant retòrica, c. 1413-15. El Vaticà: Pinacoteca Vaticana. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:9_Nicolo_di_Pietro_1413-15._The_Saint_Teaching_Rhetoric._Pinacoteca,_Vatican..jpg

wikimedia.org Fig. 8.42. Cercle de Dirk Bouts, L'Anunciació, Flandes, c. 1480-1490. Inv. 628. Museu e Fundação Calouste Gulbenkian. https://gulbenkian.pt/museu/works_museu/anunciacao/

wikipedia.org Fig. 8.32. Robert Campin, L'Anunciació (detall), c. 1420-1425. Madrid: Museu del Prado. https://ca.m.wikipedia.org/wiki/Fitxer:La_Anunciaci%C3%B3n,_por_Robert_Campin.jpg

wikipedia.org Fig. 8.36. Marten van Cleve el Vell, El casament dels pagesos, c.1547-1581. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Marten_van_Cleve_-_The_Blessing_of_the_Bridal_Bed.jpg

wikipedia.org Fig. 8.43. Bernat Martorell, Escena Anunciació a Maria, Saltiri ferial i Llibre d'hores Ms. A- 398, fol. 149v, c. 1432- 1435. Barcelona: AHCB. https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:Martorell-llibreHores.jpg

wikipedia.org Fig. 8.45. Derick Baegert, Sant Lluc pintant la Verge c. 1485. Muster: Westfalisches Landesmuseum fur Kunst und Kulturgeschichte. https://en.wikipedia.org/wiki/Derick_Baegert#/media/File:Derick_Baegert_-_Saint_Luke_Painting_the_Virgin_-_WGA01145.jpg

wikipedia.org Fig. 8.47. Jean Bourdichon, L'home ric o la Noblessa, c. 1500-10, Miniature Les Quatre États de la Société, segle XVI. Paris: École Nationale Supérieure des Beaux-Arts. https://fr.wikipedia.org/wiki/Jean_Bourdichon#/media/File:Bourdichon_The_Wealthy_Man.jpg

wikipedia.org Fig. 8.49. Rogier van der Weyden, Tríptic de l'Anunciació, Escena de l'Anunciació, 1440. Paris: Museu del Louvre. Vegeu escena sencera fig. 20.14. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_de_l%27Anunciaci%C3%B3_(Van_der_Weyden)#/media/File:Rogier_van_der_Weyden_-_Annunciation_Triptych_-_WGA25590.jpg

wikipedia.org Fig. 8.53. Quentin Massys, El canvista i la seva dona (detall), c.1514. Paris: Musée du Louvre. https://ca.wikipedia.org/wiki/Quentin_Matsys#/media/File:Quentin_Massys_001.jpg

wikipedia.org Fig. 8.54. Berner Nelkenmeister, (Mestre de clavell de Bernese oMaster of the Pinks). Retaule amb escenes de sant Crispí, c. 1500-1510. Chapelle Saint-François de Paula, Fribourg. Zuric: Schweizerisches Landesmuseum. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Crispin_und_Crispinian_Nelkenmeister_c1510.jpg

wikipedia.org Fig. 8.66. Mestre de Flémalle, Tríptic de Mérode, esscena de l'Anunciació (detall), c. 1427. Nova York: Metropolitan Museum of Art. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_de_M%C3%A9rode#/media/File:Robert_Campin_-_Triptych_with_the_Annunciation,_known_as_the_%22Merode_Altarpiece%22_-_Google_Art_Project.jpg

wikipedia.org Fig. 8.68. Snyders, Frans, Bodegó amb serventa (detall), c. 1633. Museu del Prado, P01757. Madrid: Museu del Padro. https://es.wikipedia.org/wiki/Frans_Snyders#/media/File:LA_FRUTERA_(SNYDERS).jpg

wikipedia.org Fig. 8.69. Luis Egidio Meléndez, Natura morta amb taronges i nous, 1772. Londres: The National Gallery. https://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Obras_de_Luis_Egidio_Mel%C3%A9ndez#/media/File:Luis_Egidio_Mel%C3%A9ndez_-_Still-Life_with_Oranges_and_Walnuts_-_WGA14760.jpg

Capítol 9

Bibliothèque nationale de France. Fig. 9.8. Flavius Josèphe en el seu estudi. A Flavius Josèphe, Antiquités judaïques, Bruges, segle XV. Paris: Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits. Francais 11, fol. 1. http://expositions.bnf.fr/fouquet/grand/f196.htm

Bibliothèque nationale de France. Fig. 9.10. Loyset Liédet, Carles el Temerari visita David Aubert al seu estudi, a David Aubert, Histoire de Charles Martel, KBR, ms. 8, f. 7, Brussel·les. Exposició *Miniatures flamandes*, Paris, BNF, abril 2012 (Exposició virtual) Copyright BnF, 2011. http://expositions.bnf.fr/flamands/

Bibliothèque nationale de France. Fig. 9.12. Jean Le Tavernier, Armoiries, emblèmes et devises de Philippe le Bon et d'Isabelle de Portugal, vers 1455-1458. KBR, ms. 10308, f. 1, Brussel·les. exposició *Miniatures flamandes* BNF on line, Paris abril 2012. Copyright BnF, 2011. http://expositions.bnf.fr/flamands/

Gulbenkian Museum. Fig. 9.2. Cercle de Dierik Bouts, L'Anunciació, c. 1480-1490, inv. núm. 628. Lisboa: Fundaçao Calouste Gulbenkian Museum. http://museu.gulbenkian.pt/Museu/pt/Colecao/Pintura/Obra?a=137

Imma Sànchez-Boira. Fig. 9.13. Joan Antigó, Retaule de la Mare de Déu de l'Escala, escena de l'Anunciació de l'àngel a Maria, c. 1437-1439. Banyoles: Monestir de Sant Esteve de Banyoles.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 9. 15. Lluís Borrasà, retaule de sant Joan Baptista, Naixement de sant Joan Baptista (detall), c. 1420, inv. PE 123. Paris: Musée des Arts Decoratifs.

Llibre. Fig. 9.1. Gianfrancesco da Tolmezzo, Sant Antoni, segle XV, fresc de l'església de Barbeano di Spilimbergo (Friül). Peter THORNTON, The Italian Renaissance Interior (1400-1600), Nova York, 1991, p. 227, fig. 259

Llibre. Fig. 9.4. Jaume Ferrer II i col·laboradors, Retaule de la Mare de Déu de la Paeria de Lleida, L'Anunciació, c. 1450-1455, Lleida, Saló del retaule de la casa de la Paeria de Lleida. BOLÒS, J., La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 32.

Musée des Arts Decoratifs. Fig. 9.14. Taller de Lluís Borrassà (atribuïda a Lluís Borrassà), Retaule de Sant Joan Baptista, c. 1420. inv. PE 123. Paris: Musée des Arts Decoratifs.

Musei Nazionale di Capodimonte. Fig. 9.9. Colantonio (actiu a Nàpols de 1440 a 1470), Aparició de la Verge a sant Vicent Ferrer en el seu estudi (detall). Vegeu escena sencera fig. 8.38. http://www.museocapodimonte.beniculturali.it/

Web Gallery of Art. Fig. 9.6. Konrad von Soest, Retaule de Dortmund, Escenes de la vida de la Verge, La Dormició de Maria, c. 1420. Dortmund: Marienkirche.

Web Gallery of Art. Fig. 9.11 (a i b). Melchior Broederlam, escena de l'Anunciació, tríptic de la Crucifixió,fet entre el 1390 i el 1399. Dijon: Musée des Beaux-Arts.

wikimedia.org Fig. 9.5. Joan Reixac, Taula procedent del Retaule de l'Antic Hospital de Nostra Dona Santa Maria dels Innocents, Sant Joan Evangelista, c. 1431-1486. inv. 2212. València: Museu de Belles Arts de València. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Qk-Joan-Reixach-sanJuan.jpg

wikipedia.org Fig. 9.3. Bernat Martorell, L'Anunciació a Maria, Saltiri, Llibre d'hores Ms. A- 398, fol. 149v. Cap a 1432-1435. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona(AHCB). https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:Martorell-llibreHores.jpg

wikipedia.org Fig. 9.7. Bartolomeo Caporali, L'Anunciació, c. 1467-68. Perugia: Galleria Nazionale dell'Umbria.
https://en.wikipedia.org/wiki/Bartolomeo_Caporali#/media/File:Bartolomeo_Caporali_-_Annunciation_-_WGA04050.jpg

Capítol 10

Llibre. Fig. 10.5. Atribuït a Rafael Vergós, Retaule de santa Justa i santa Rufina, final del segle XV (o inici del segle XVI). Església de santa Justa, Lliçà d'Amunt. Inv. 58. Barcelona: Museu Diocesà de Barcelona. BOLÒS, J., La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 76.

Llibre. Fig. 10.6. Jan van Coninxloo (atribuït), La serventa que plora i el miracle del sedàs trencat, 1552. Brussel·les: Musées royaux Albert 1er, Musée d'Art Ancien. D. ALEXANDRE-BIDON, Une archéologie du goût..., p. 29.

Web Gallery of Art. Fig. 10.2. Paris Bordone, L'Anunciació, c. 1555. Siena: Pinacoteca Nazionale.

Web Gallery of Art. Fig. 10.3. Paris Bordone. L'Anunciació (detall), c. 1555. Siena: Pinacoteca Nazionale. Vegeu escena sencera fig. 10.2.

wikidata.org Fig. 10.1. Adriaen van Ostade, Família pagesa a casa seva, 1661. Makins Collection, Washington, D.C. Vegeu escena sencera fig. 13.23

https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:WikiProject_sum_of_all_paintings/Catalog/Adriaen_van_Ostade_catalog_raisonn%C3%A9,_1910#/media/File:Adriaen_van_Ostade_-_A_Peasant_Family_in_a_Cottage_226N09102_652ZQ.jpg

wikimedia.org Fig. 10.4. Bourdichon, Els quatre estats de la societat. L'estat del treball (detall). Paris: École Nationale Supérieure des Beaux Arts. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ensba-Quatre-%C3%89tats-Artisan-Mn092-61319.JPG

Capítol 11

The Morgan Library & Museum. Fig. 11.1. Mestre de Caterina de Cleves, Hores de Caterina de Cleves, Sant Aleix (detall), c.1440 a Utrecht, Holanda. MS M.917, p. 290–291. Nova York, The Morgan Library & Museum. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/114

Web Gallery of Art. Fig. 11.2. Domenico Ghirlandaio, Escenes de la vida de la Verge, El Naixement de la Verge (detall del mur dret), c. 1489-1490, fresc de la Capella Tornabuoni-Tornaquinci, Església Santa Maria Novella.

Web Gallery of Art. Fig. 11.3. Gentile di Niccolo (anomenat Gentile da Fabriano), Històries de sant Nicolau de Bari. Sant Nicolau ressuscita tres joves, c. 1425. Roma: Museu Vaticà.

Web Gallery of Art. Fig. 11.4. Mestre Anònim, La Sagrada Família amb els àngels, c. 1420. Berlin: Staatliche Museen.

Web Gallery of Art. Fig. 11.5. Mestre de Straus Madonna, L'Anunciació, c. 1400-1410. Florència: Galleria dell'Accademia.

wikipedia.org Fig. 11.6. Mestre de Flémalle, Retaule de Mérode, Escena de l'Anunciació, c. 1427. Nova York: The Metropolitan Museum of Art. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_de_M%C3%A9rode#/media/File:Robert_Campin_-_Triptych_with_the_Annunciation,_known_as_the_%22Merode_Altarpiece%22_-_Google_Art_Project.jpg

wikipedia.org Fig. 11.7. Pieter de Hooch, L'estable d'una casa de Delf, c. 1658. Londres: The National Gallery. https://en.wikipedia.org/wiki/File:Pieter_de_Hooch_-_The_Courtyard_of_a_House_in_Delft.jpg

Capítol 12

Bibliothèque nationale de France. Fig. 12.5. Maître de Fauvel i col·laboradors, Guiard des Moulins, Biblia Historiada, Esceba del Naixement de Samuel, BNF Richelieu Manuscrits Français 8, fol. 123, Richelieu Manuscrits Français, segle XIV París, BNF. Base dades Gallica BNF/ Imatges Bases Dades Iconoclass RKD [Consulta 4-02-09].

Bibliothèque nationale de France. Fig. 12.7. Jean Le Noir miniaturista, Breviari de Carles V, el Naixement de la Verge, Latin 1052, Folio 497, c. 1364?- 1370?, Paris: Bibliothèque nationale de France. http://visualiseur.bnf.fr/CadresFenetre?O=COMP-1&I=232&M=imageseule

Bibliothèque nationale de France. Fig. 12.8 (a l'esquerra). Mestre Guillebert de Mets, escena del naixement de Jesús, c. 1409-1419, Mss, Paris, BNF, NAL 3055, f. 89v, Paris: Bibliothèque nationale de France. BNF, Exposició virtual *Miniatures Flamandes*. Exposició de l'abril de 2012. Copyright BnF, 2011. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_408.htm vegeu també a:

http://images.bnf.fr/jsp/index.jsp?destination=afficherListeCliches.jsp&origine=rechercherListeCliches.jsp&contexte=resultatRechercheAvancee

Bibliothèque nationale de France. Fig. 12.9 (a la dreta). Maître de Bedford (miniaturista), Breviari de Jean, duc de Bedford, el Naixement de la Verge, Latin 17294, fol. 566v , c. 1424-1435, Paris: Bibliothèque nationale de France. http://images.bnf.fr/jsp/index.jsp?destination=afficherListeCliches.jsp&origine=rechercherListeCliches.jsp&contexte=resultatRechercheAvancee

Bibliothèque nationale de France. Fig. 12.10. Mestre francès, Miroir historial, Àngels celebrant el naixement de la Verge, ms. Français 50, fol. 259v, c. 1463, Paris, Bibliothèque nationale de France. http://images.bnf.fr/jsp/index.jsp?destination=afficherListeCliches.jsp&origine=rechercherListeCliches.jsp&contexte=resultatRechercheAvancee

Bibliothèque nationale de France. Fig. 12.11. Breviarium secundum ordinem Cisterciencium, Naixement de sant Joan Baptista, fol. 337v, c. 1380-1450, Paris: Bibliothèque nationale de France. Breviarium secundum ordinem Cisterciencium, dit Breviari de Martí d'Aragó a: BnF, Bibliothèque Nationale de France, Gallica Bibliothèque Numérique: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52000996s/f676.item.r=Catalogne

Bibliothèque nationale de France. Fig. 12.72. Jean Le Tavernier, Jean Mielot copiant un manuscrit per a Felip el Bo, ms. 9278-80, f. 10, c. 1450. Paris: Bibliothèque nationale de France. BNF, exposició Miniatures flamandes, abril 2012. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_454.htm

Bibliothèque nationale de France. Fig. 12.79. Loyset Liédet (miniaturista), David Aubert, Histoire de Charles Martel, Carles el Temerari rep a David Aubert al seu escriptori, Bruxelles, KBR, ms. 8, f. 7 (Imatge: exposició virtual *Miniatures flamandes*, BNF, Paris, abril 2012). Copyright BnF, 2011. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_183.htm

Bibliothèque nationale de France. Fig. 12.80. Loyset Liédet (miniaturista), David Aubert, Histoire de Charles Martel, Carles el Temerari rep a David Aubert al seu escriptori (detall), Bruxelles, KBR, ms. 8, f. 7. Vegeu escena sencera fig. 12.79. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_183.htm

Google Art Project. Fig. 12.27. Jaume Cirera i Bernat Despuig 1432-1433, Retaule de sant Miquel i sant Pere de la Seu d'Urgell (detall), c. 1432-1433, núm. Inv. MNAC 15837- CJT. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. https://artsandculture.google.com/asset/altarpiece-of-saint-michael-and-saint-peter/IwEB4Qv2hwoMsQ

Google Art Project. Fig. 12.28. Pau Vergós i taller, Retaule de l'església de Sant Esteve de Granollers, Naixement de sant Esteve, c. 1495-1500, MNAC, Núm. inv. 015876-000. https://artsandculture.google.com/asset/birth-of-saint-stephen/IgGlwzK0FsCVqA

Google Art Project. Fig. 12.29. Pere Garcia de Benavarri i taller, Retaule del naixement de la Mare de Déu (Església de Montanyana), Naixement de la Verge, c. 1480-1485, MNAC/MAC 114750-000. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. https://artsandculture.google.com/asset/birth-of-the-virgin/jwFR1rLnJTxr9A

Google Art Project. Fig. 12.33. Pere Nunyes, Retaule de sant Eloi dels argenters (capella del gremi dels argenters de l'església de la Mercè de Barcelona), c. 1526-1529, Escena naixement, MNAC 024254-000. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. https://artsandculture.google.com/asset/doors-of-the-altarpiece-of-saint-eligius/UQE5OOcDilmQ8w

Google Art Project. Fig. 12.38. Pere Garcia de Benavarri, Retaule de sant Joan, Banquet d'Herodes (detall), c. 1470. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. https://artsandculture.google.com/asset/herod-s-banquet/3gEZ3mceB_WNSw fet

Google Art Project. Fig. 12.41. Andrea di Bartolo, El naixement de la Mare de Déu, c. 1400-1405, National Gallery of Art USA, Samuel H. Kress Collection, 1939.1.42 https://artsandculture.google.com/asset/the-nativity-of-the-virgin/CQHnJmSL1n9Owg

Google Art Project. Fig. 12.64 (a dalt). Hans Memling, Petit Tríptic de sant Joan Baptista (detall), c. 1485-1490, núm. inv. GG 939, 943 a i b. Viena: Kunsthistorisches Museum. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/30/Hans_Memling_-_Small_Triptych_of_St._John_the_Baptist_-_Google_Art_Project.jpg

Imagenes Sagradas (Blog). Fig. 12.31. Pedro Berruguete, Miracle de Sant Cosme i Sant Damià, c. 1450-1499, Museu: Antiga Col·legiata Covarrubias (Burgos). http://imagenessagradas.blogspot.com/2015/09/pedro-berruguete-santos-cosme-y-damian.html

Imma Sànchez-Boira. Fig. 12.39. Bernat Martorell, Banquet d'Herodes, Salomé ballant i decapitació de sant Joan Baptista, c. 1400-1452. Vic: Museu Episcopal de Vic.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 12.62 (a l'esquerra i a dalt). Jaume Huguet, Retaule de l'església de Sant Vicenç de Sarrià, c. 1455-1460, inv. núm. 024134-000MNAC, MNAC.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 12.63 (a la dreta). Jaume Huguet, Retaule de l'església de Sant Vicenç de Sarrià, sant Vicenç davant Dacià (detall), c.1455-1460, MNAC inv. 024118-000 (detall; vg. fig. 12.65).

Imma Sànchez i Boira. Fig. 12.65 (a l'esquerra). Jaume Huguet, Retaule de l'església de Sant Vicenç de Sarrià, sant Vicenç davant Dacià (detall), c.1455-1460. MNAC inv. 024118-000. Vegeu el detall a 12.61.

Imma Sànchez i Boira. Fig. 12.66 (a dalt i detall a la dreta). Jaume Huguet, Retaule de l'església de Sant Vicenç de Sarrià, sant Vicenç ordenat per sant Valeri (detall) , c.1455-1460, 015866-000, MNAC.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 12.67. Jaume Huguet, Retaule de l'església de Sant Vicenç de Sarrià, c. 1455-1460, MNAC.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 12.75. Joan Antigó, Retaule de la Mare de Déu de l'Escala, l'Adoració dels Reis Mags, c. 1437-1439. Monestir de Sant Esteve de Banyoles.

llibre Fig. 12.3. Lluís Borrassà (atribuïda), Retaule de la Mare de Déu i sant Jordi, escena de la vida de la Verge: l'educació de les verges al temple, c. 1395. Església de Sant Francesc de Vilafranca del Penedès. Jordi BOLÒS - Ramon MANENT (fotografies), La vida quotidiana a la Catalunya medieval, Edicions, 62, Barcelona, 2000.

llibre Fig. 12.4. Lluís Borrassà (atribuïda), Retaule de la Mare de Déu i sant Jordi, escena de la vida de la Verge: l'educació de les verges al temple (quatre detalls), c. 1395. Església de Sant Francesc de Vilafranca del Penedès.

Llibre. Fig. 12.23. Jaume Ferrer II i col·laboradors, Retaule de la Paeria de Lleida, L'Anunciació a Maria (detall), c.1450-1455. Lleida: Saló de la Paeria. Vegeu escena sencera fig. 9.4. Jordi Bolòs, La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 32.

Llibre. Fig. 12.24. Lluís Borrassà (atribuïda), Retaule de la Mare de Déu i Sant Jordi, Anunciació a Maria, c. 1395. Vilafranca del Penedès: Capella de l'Església del Convent de Sant Francesc. Pintura II, p. 49.

Llibre. Fig. 12.37. Epístoles poètiques d'Anna de Bretanya i Lluís XII, Epístola 3, fol. 40v. Anna escriu una carta pel seu espòs (detall), França, segle XVI. Tamara VORONOVA - Andrei STERLIGOV, Western European Illuminated Manuscripts 8th to 16th century, Sirrocco, Londres, 2003, p. 176, fig. 248.

Llibre. Fig. 12.43. Jaume Ferrer II, Retaule de la Mare de Déu de l'Anunciació, c. Cap 1450-1455. Lleida: Saló del Retaule de la Paeria.

Llibre. Fig. 12.47. Dello Delli i Nicolás Florentino, L'Anunciació, Retaule Major de la Catedral Vella de Salamanca, c. 1440-1445.

Llibre. Fig. 12.52. Jaume Huguet, Retaule del Conestable o de l'Epifania. Retaule dedicat als Goigs de la Mare de Déu, l'Epifania, c. 1464-1465, Barcelona, Capella de Santa Àgata. Fotografia: Antoni PLADEVALL I FONT, L'Art Gòtic a Catalunya. Pintura I, Enciclopèdia Catalana, S.A., Barcelona, 2005.

Llibre. Fig. 12.53. Jaume Huguet, Retaule del Conestable o de l'Epifania. Retaule dedicat als Goigs de la Mare de Déu, l'Epifania (detall), c. 1464-1465, Barcelona, Capella de Santa Àgata. Vegeu escena sencera fig. 12.52.

Llibre. Fig. 12.71. Tapissos Holbein, final del segle XV. Sarah B. Sherrill, Tapis d'Occident du Moyen Age à nos jours, Nova York – París – Londres, 1995, p. 36-37.

Llibre. Fig. 12.76. Jaume Ferrer II (i col·laboradors), Retaule de la Mare de Déu de la Paeria de Lleida, Escena de l'Epifania, c. 1450-1455, Lleida, Saló del retaule de la casa de la Paeria de Lleida. I. PUIG, Jaume Ferrer II, Pagès Editors – IMAC – Ajuntament de Lleida, Lleida, 2005, p. 161.

Museum Boijmans Van Beuningen. Fig. 12.73. Meester van het Johannes Altaar, El naixement de sant Joan Baptista (detall), c. 1510 – 1520. Collectie Boijmans Online. http://collectie.boijmans.nl/en/work/2118%20%28OK%29

Olga's Gallery. Fig. 12.45. Masolino da Panicale: Curació d'un esguerrat i la resurrecció de Tabitha (detall), c. 1424-1425. Fresc, Brancacci Chapel, Santa Maria del Carmine, Florència. http://www.abcgallery.com/m/masaccio/masolino10.html

The Athenaeum. Fig. 12.61. Hans Memling, Verge entronitzada amb el Nen i un àngel, c. 1480, Staatliche Museen, Berlín https://www.the-athenaeum.org/art/detail.php?ID=36389

The Morgan Library & Museum. Fig. 12.74. Mestre de Caterina de Cleves, Hores de Caterina de Cleves, El sopar de La sagrada família, c. 1440, The Morgan Library, ms. M.917, ps. 150–151. Nova York, The Morgan Library & Museum. Vegeu escena sencera fig. 21.36. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/227

The Morgan Library & Museum. Fig. 12.78. Mestre de Caterina de Cleves, Llibre d'Hores de Caterina de Cleves, Naixement de la Verge, c. 1440, MSS M.917, p. 144–M.945, f. 20r. Nova York: The Morgan Library & Museum. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/33

The Morgan Library & Museum. Fig. 12.84. Mestre de Caterina de Cleves, Hores de Caterina de Cleves, vers l'any 1440. Sant Corneli i sant Cebrià. The Morgan Library, MS M.917/945, pp. 246–247 © The Morgan Library & Museum https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/316

The Morgan Library & Museum. Fig. 12.90. Simon Bening, Hores Da Costa, mes de gener, escena del sopar (detall), vers l'any 1515, MS M.399, fol. 2v. Nova York, The Morgan Library & Museum. Vegeu escena sencera fig. 22.5. https://www.themorgan.org/collection/da-costa-hours/4

Web Gallery of Art Fig. 12.6. Simone Martini, Frontispici de Virgili (detall), 1336, Manuscript (S.P. Arm. 10). Milà: Biblioteca Ambrosiana.

Web Galleery of Art Fig. 12.12. Fra Angélico, Retaule de sant Marc, Curació del diaca Justinià per sant Cosme i sant Damià, c. 1438-1440. Florència: Museu de sant Marc.

Web Gallery of Art. Fig. 12.13. Escola de Dalmàcia-Venècia, Retaule de la Verge Maria, el Naixement de la Verge (detall), c. 1400. Londres: The National Gallery.

Web Gallery of Art. Fig. 12.16. Simone Martini, Somni de sant Martí, c. 1320-1325, fresc. Assís: església superior, Cappella di San Martino.

Web Gallery of Art. Fig. 12.17. Mestre de la Vida de sant Joan Baptista, Escenes de la vida de sant Joan Baptista, Naixement de sant Joan Baptista, c. 1330-1340. Washington: National Gallery of Art.

Web Gallery of Art. Fig. 12.19 (a l'esquerra). Gentile da Fabriano, l'Anunciació (detall), c. 1425, Roma: Pinacoteca Vaticana. Vegeu escena sencera fig. 12.55.

Web Gallery of Art. Fig. 12.20 (a la dreta). Pietro Lorenzetti, Retaule del Naixement de la Verge (detall), c. 1342, Panel (NG 1113). Siena: Catedral, Museo dell'Opera del Duomo. Vegeu escena sencera figs. 12.21. i 20.6.

Web Gallery of Art. Fig. 12.21. Pietro Lorenzetti, Retaule del Naixement de la Verge, c. 1342, Panel (NG 1113). Siena: Catedral, Museo dell'Opera del Duomo.

Web Gallery of Art. Fig. 12.35. Adriaen van Overbeke, L'Adoració dels Mags, c. 1510-1515. Col·lecció privada.

Web Gallery of Art. Fig. 12.42. Fra Angelico, Retaule de sant Marc, Curació del diaca Justinià per sant Cosme i sant Damià (detall), c. 1438-1440. Florència: Museu de sant Marc. Vegeu retaule complet fig. 5.1. i fig. 12.12.

Web Gallery of Art Fig. 12.49 (a la dreta). Jan van Eyck, El retaule de Gant. Detall del retaule de l'Anyel Místic, L'Anunciació, c. 1927-1432. Gant: Catedral de Sant Bavó.

Web Gallery of Art. Fig. 12.51. Retaule d'Ortenberg, L'adoració dels Reis Mags (detall), c. 1420. Hessisches Landesmuseum, Darmstad. Vegeu escena sencera fig. 6.15.

Web Gallery of Art. Fig. 12.55. Gentile da Fabriano, l'Anunciació, c. 1425, Pinacoteca Vaticana.

Web Gallery of Art. Fig. 12.69. Fig. Fra Angèlico, Retaule de sant Marc, la Verge entronitzada amb el Nen envoltada d'àngels i sants, c. 1438-1440. Florència: Museo di San Marco.

Web Gallery of Art. Fig. 12.70. Fra Angèlico, Retaule de sant Marc, la Verge entronitzada amb el Nen envoltada d'àngels i sants (detall), c. 1438-1440. Florència: Museo di San Marco. Vegeu escena sencera fig. 12.69.

Web Gallery of Art. Fig. 12.77. Mestre de les Hores del Mariscal de Boucicaut, Llibre d'Hores del Mariscal de Boucicaut, L'Adoració dels Reis, Ms. 2, f. 83 v., c. 1409. París, Musée Jacquemart-André.

Web Gallery of Art Fig. 12.81. Hans Memling, Tríptic de la Vanitat terrestre i la Salvació divina, La Vanitat (detall), c. 1490. Estrasburg: Musée des Beaux-Arts.

Web Gallery of Art Fig. 12.82. Quentin Metsys, El canvista i la seva dona (detall), c. 1514. París, Musée du Louvre. https://es.wikipedia.org/wiki/El_cambista_y_su_mujer_(Quentin_Massys)#/media/File:Quentin_Massys_001.jpg

Web Gallery of Art Fig. 12.83. Quentin Metsys, El canvista i la seva dona (detall), c. 1514. París: Musée du Louvre. Vegeu escena sencera fig. 8.53.

Web Gallery of Art. Fig. 12.86. Matthias Grünewald, Benefactor, anys 1470-1528. Museu de Belles Arts d'Estrasburg.

Web Gallery of Art. Fig. 12.89. Giotto, L'expulsió dels mercaders del temple, anys 1304-1306. Pàdua: Capella Scrovegni de Pàdua. http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/g/giotto/padova/

wikimedia.org Fig. 12.1. Ambrogio Lorenzetti, La caritat de sant Nicolau de Bari, c. 1330-1340, RF 2096. Paris: Museu del Louvre. https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:The_Charity_of_St._Nicholas_of_Bari_%28Ambrogio_Lorenzetti,_Louvre%29

wikimedia.org Fig. 12.14 (a dalt). Mestre de l'Osservanza, el Naixement de la Verge (detall), vers 1440. Londres: The National Gallery. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Osservanza_Master._The_Birth_of_the_Virgin._ca._1440,_National_Gallery,_London..jpg

wikimedia.org Fig. 12.15. Mestre de l'Osservanza, el Naixement de la Verge (detall), c. 1440, núm. inv. WC2N 5DN. Londres: The National Gallery. Domini públic. Vegeu escena sencera fig. 12.14.

wikimedia.org Fig. 12.22. Mestre català de Baltimore, cercle de Ferrer i Arnau Bassa, Retaule de la Mare de Déu, L'Anunciació (detall), c. 1347–1360, núm. inv. 0115855-000 MNAC. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Circle_of_Ferrer_i_Arnau_Bassa_-_Annunciation_and_Three_Kings_of_the_Epiphany_-_Google_Art_Project.jpg

wikimedia.org Fig. 12.25. Mestre de Virgo inter virgines, L'Anunciació (detall), c. 1470-1500. Rotterdam: Museum Boijmans Van Beuningen. Vegeu escena sencera fig. 12.26. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Annunciation_-_Master_of_the_Virgo_inter_Virgines.jpg

wikimedia.org Fig. 12.26. Mestre de Virgo inter virgines, L'Anunciació (detall), c. 1470-1500. Rotterdam: Museum Boijmans Van Beuningen.

wikimedia.org Fig. 12.34. Jan van Eyck, Sant Jeroni (detall), c. 1442. Detroit: Institute of Arts. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jan_van_Eyck_-_St_Jerome_-_WGA07621.jpg

wikimedia.org Fig. 12.36. Mestre de la Ciutat de les Dames (atribuït), el Llibre de la Reina, Cristina de Pisan presentant el seu llibre a la reina Isabel de Baviera, c. 1410- 1414, Harley 4431, fol. 3. https://fr.wikipedia.org/wiki/Ma%C3%AEtre_de_la_Cit%C3%A9_des_dames#/media/File:Christine_de_Pisan_and_Queen_Isabeau_(2).jpg

wikimedia.org Fig. 12.44. Robert Campin (Jacques Daret?), La Verge i el Nen en un interior, a. 1432. Londres: The National Gallery. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6b/RobertCampin-MarededeuNenInterior.jpg

wikimedia.org Fig. 12.54. Vittore Carpaccio, El Naixement de La Verge, 1504. Escena que formava part d'um cicle de sis pintures dedicades a La Vida de La Verge per a l'Escola de Santa Maria degli Albanesi. Bèrgam: Academia Carrara. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vittore_Carpaccio_Birth_of_the_Virgin.jpg

wikioo.org Fig. 12.87. Carlo Crivelli, Àngel de l'Anunciació, any 1482. Kunstinstitut de Frankfurt del Main. http://wikioo.org/es/paintings.php?refarticle=8XXR5W&titlepainting=Annunciation%20angel&artistname=Carlo%20Crivelli

wikipedia.org Fig. 12.2. Ramon Destorrents, Arnau i Ferrer Bassa, Retaule de santa Anna i la Verge (procedencia: capella del Palau reial de Palma de Mallorca) c. 1350, núm. catàleg 99. Lisboa: Museu Nacional de Arte Antiga. https://ca.wikipedia.org/wiki/Retaule_de_Santa_Anna_i_la_Mareded%C3%A9u_(Destorrents)#/media/File:Arnau_Bassa_e_Ramon_Destorrents_-_Santa_Ana_ensinando_a_Virgem_a_ler.jpg

wikipedia.org Fig. 12.18. Batolomeo di Fruosino, la Nativitat de la Verge, 1405, Isola Bella, The Borromeo Collection. Viena: Liechtenstein Museum. https://fr.wikipedia.org/wiki/Bartolomeo_di_Fruosino#/media/File:Bartolomeo_di_Fruosino_Geburtsszene.jpg

wikipedia.org Fig. 12.30. Carlo Crivelli, L'Anunciació amb Sant Emidi (detall), c.1486, núm. inv. WC2N 5DN. Londres: National Gallery. Vegeu escena sencera fig. 12.56. https://ca.wikipedia.org/wiki/Carlo_Crivelli#/media/File:The_Annunciation,_with_Saint_Emidius_-_Carlo_Crivelli_-_National_Gallery.jpg

wikipedia.org Fig. 12.32. Juan de Borgoña, Naixement de la Verge, c. 1509-11, fresc, Sala del Capítol. Toledo: Catedral. Vegeu escena sencera fig. 13.6. https://ca.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Borgo%C3%B1a#/media/File:%27The_Birth_of_the_Virgin%27,_fresco_by_Juan_de_Borgo%C3%B1a,_Cathedral_of_Toledo,_c._1495.jpg

wikipedia.org Fig. 12.40. Pere Vall, Retaule de santa Anna, la Mare de Déu i Sant Amador de l'església de Sant Miquel de Cardona, carrer esquerre, Naixement de la Mare de Déu i la seva presentació al Temple, s. XV. Església parroquial de Sant Miquel de Cardona, Bisbat de Solsona. https://ca.wikipedia.org/wiki/Esgl%C3%A9sia_de_Sant_Miquel_de_Cardona#/media/File:Sant_Miquel_de_Cardona_retaule_1.jpg

wikipedia.org Fig. 12.46. Carlo Crivelli, L' Anunciació amb Sant Emidi, c. 1486, NG739. Londres: The National Gallery. Vegeu escena sencera 12.56.b https://en.wikipedia.org/wiki/The_Annunciation,_with_Saint_Emidius#/media/File:The_Annunciation,_with_Saint_Emidius_-_Carlo_Crivelli_-_National_Gallery.jpg

Wikipedia.org Fig. 12.48. (a l'esquerra). Mestre de Flémalle, La Verge amb el Nen a prop del foc Diptic, escena de la dreta, c. 1433-35. Sant Petesburg: The State Hermitage Museum. https://ca.m.wikipedia.org/wiki/Fitxer:Robert_Campin_009.jpg

wikipedia.org Fig. 12.50. (a la dreta). Mestre de Flémalle, detall del Retaule de Mérode, escena de l'Anunciació (detall), c. 1427. New York, Metropolitan Museum of Art, The Cloisters Collection. Vegeu escena sencera 8.66. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_de_M%C3%A9rode#/media/File:Robert_Campin_-_Triptych_with_the_Annunciation,_known_as_the_%22Merode_Altarpiece%22_-_Google_Art_Project.jpg

Wikipedia.org Fig. 12.56. Carlo Crivelli, l'Anunciació amb sant Emidi, 1486, núm. inv. WC2N 5DN. Londres: The National Gallery. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Annunciation,_with_Saint_Emidius#/media/File:The_Annunciation,_with_Saint_Emidius_-_Carlo_Crivelli_-_National_Gallery.jpg

Wikipedia.org Fig. 12.57. Carlo Crivelli, L'Anunciació amb sant Emidi (detall), 1486. Londres: The National Gallery. Vegeu escena sencera fig. 12.56. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Annunciation,_with_Saint_Emidius#/media/File:The_Annunciation,_with_Saint_Emidius_-_Carlo_Crivelli_-_National_Gallery.jpg

Wikipedia.org Fig. 12.58. Carlo Crivelli, L'Anunciació amb sant Emidi (detall), 1486. Londres: The National Gallery. Vegeu escena sencera 12.56. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Annunciation,_with_Saint_Emidius#/media/File:The_Annunciation,_with_Saint_Emidius_-_Carlo_Crivelli_-_National_Gallery.jpg

Wikipedia.org Fig. 12.59. Carlo Crivelli, L'Anunciació amb sant Emidi (detall), 1486. Londres: The National Gallery. Vegeu escena sencera fig. 12.56. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Annunciation,_with_Saint_Emidius#/media/File:The_Annunciation,_with_Saint_Emidius_-_Carlo_Crivelli_-_National_Gallery.jpg

wikipedia.org. Fig. 12.60. Jan van Eyck, Verge amb el Nen ("The Lucca Madonna"), c. 1436. Frankfurt: Städelsches Kunstinstitut. https://ca.wikipedia.org/wiki/Jan_van_Eyck#/media/File:Lucca_Madonna_by_Jan_Van_Eyck_-_St%C3%A4del_-_Frankfurt_am_Main_-_Germany_2017.jpg

wikipedia.org Fig. 12.85. Pieter de Hooch, Una dona alletant un nen, amb un nen i gos, c. 1558-1560. Sant Francisco, Fine Arts Museums of San Francisco. https://en.wikipedia.org/wiki/Pieter_de_Hooch#/media/File:Woman_nursing_a_child,_by_Pieter_de_Hooch.jpg

wikipedia.org Fig. 12.88. Carlo Crivelli, Anunciació amb sant Emidi (detall), any 1486. Londres: The National Gallery. Vegeu escena sencera fig. 12.56. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Annunciation,_with_Saint_Emidius#/media/File:The_Annunciation,_with_Saint_Emidius_-_Carlo_Crivelli_-_National_Gallery.jpg

Capítol 13

Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino. Fig. 13.10. Digestum vetus, Bolonya, segon quart del segle XIV. Torí. Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino. Patrimonio manuscrito, ms. E. I. 1, f. 310r. http://www.bnto.librari.beniculturali.it/static/archivio_2/fondi/manoscritti/Ms.E.I.1.jpg

Bibliotéque Municipale de Lyon. Fig. 13.20. Barthélémy l'Anglais, Le propriétaire des choses, fet l'any 1482. Bibliotéque Municipale de Lyon, Rés Inc 447, f. 18v. Font: http://numelyo.bm-lyon.fr/f_view/BML:BML_02ENL01001RsInc4477686

Bibliothèque nationale de France. Fig. 13.15. Jacopino da Reggio (miniaturista?). Escena de la Nativitat de la Verge, 1300?-1350? Forma part d'un psalteri fet a Bolonya. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Smith-Lesouëf 21, fol. 13v. https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc101828r https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10547048x/f32.item.r=Smith-Lesou%C3%ABf%2021

Bibliothèque nationale de France. Fig. 13.21. Barthélemy L'Anglais, Le Livre des propriétés des choses, Les sept âges de la vie, XVe siècle, BnF, département des Manuscrits, Français 218, fol. 95, París. BnF - Dossier pédagogique - L'enfance au Moyen Âge. http://classes.bnf.fr/ema/grands/131.htm

Fig. 13.3. Nativitat de Maria, any 1500.

Llibre. Fig. 13.11. Bressol. London Museum, vers l'any 1500. Font: Riché – Alexandre-Bidon, L'enfance au Moyen Âge..., p. 14.

Llibre. Fig. 13.18. Pintor desconegut, Retaule de la Mare de Déu amb el Nen i els àngels, segle XV. Catedral de Barcelona.

Llibre. Fig. 13.19. Pintor desconegut, Retaule de la Mare de Déu amb el Nen i els àngels (detall), segle XV. Catedral de Barcelona. Bolòs, J. La vida quotidiana, p. 35.

Llibre. Fig. 13.4. Mestre Raoul d'Ailly ,Verge i el Nen en un interior, Hores de Raoul d'Ailly, detall del fol. 88v, mitjans segle XV. Private colection, USA. SUSIE NASH, Fifteenth-Century French Manuscript and an Unknown Painting by Robert Campin, The Burlington Magazine, Vol. 137, No. 1108 (Jul., 1995), pp. 428-437, Figura 4, p. 430. https://www.jstor.org/stable/886498?origin=JSTOR-pdf&seq=1#page_scan_tab_contents

Monestirs de Catalunya. Monestirs.cat. Fig. 13.1. Joan Mata i el seu taller, Retaule de sant Martí i de sant Ambrós, Catedral de Barcelona, Naixement de sant Ambrós i somni de sant Martí (detall), c. 1411-1414. https://www.flickr.com/photos/monestirspuntcat/6775395941/

Museu de Belles Arts València. Fig. 13.7. Escenes de la vida de Sant Nicolau. Museu de Belles Arts València, núm. inv. 238. Foto: http://www.cult.gva.es/mbav/data/238.jpg

Web Gallery of Art. Fig. 13.8. Foli d'un Breviari, 1400-1410. Miniatura sobre pergamí. Koninklijke Bibliotheek, La Haia.

Web Gallery of Art Fig. 13.9. Matthias Grünewald, Concert d'Àngels i Nativitat, c. 1515. Colmar: Musée d'Unterlinden.

Web Gallery of Art. Fig. 13.13. Filippo Lippi, Naixement de sant Esteve (sant Esteve és canviat per un altre nen). Anys 1452-65. Fresc conservat al Duomo de Prato.

Web Gallery of Art. Fig. 13.17. Simone Martini, El retaule del Beat Agostino Novello, 1324. Siena: Pinacoteca Nazionale.

wikidata.org Fig. 13.23. Adriaen van Ostade, Família pagesa a casa seva, 1661. Makins Collection, Washington, D.C.

https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:WikiProject_sum_of_all_paintings/Catalog/Adriaen_van_Ostade_catalog_raisonn%C3%A9,_1910#/media/File:Adriaen_van_Ostade_-_A_Peasant_Family_in_a_Cottage_226N09102_652ZQ.jpg

wikimedia.org Fig. 13.2. Vergós i taller, Naixement de sant Esteve (detall). Retaule de l'esgésia de Sant Esteve de Granollers, cap a 1495-1500. MNAC. © MNAC - Museu Nacional d'Art de Catalunya. Vegeu escena sencera 12.28. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Verg%C3%B3s_Group_-_Birth_of_Saint_Stephen_-_Google_Art_Project.jpg

wikimedia.org Fig. 13.5. Adrianoupolitis Konstantinos, El naixement de la Verge, 1600-1699. Donació de Damianos Kyriazis, (ΓΕ 11199). https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Adrianoupolitis_Konstantinos_-_The_Birth_of_the_Virgin_-_Google_Art_Project.jpg

wikimedia.org Fig. 13.12. Hugo van der Goes, L'Adoració dels pastors, vers 1480. Verlin: Staatliche Museen zu Berlin. © bpk - Photo Agency https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hugo_van_der_Goes_-_The_Adoration_of_the_Shepherds_-_Google_Art_Project.jpg

wikimedia.org Fig. 13.16. Fra Filippo Lippi, El miracle de les Sant Ambròs, 1441-1447. Kaiser Friedrich – Museus (Kat.Nr.95B , erworben 1905, Foto: Jörg P. Anders).Kaiser Friedrich Museumsverein https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fra_Filippo_Lippi_001.jpg

wikipedia.org Fig. 13.6. Juan de Borgoña, Naixement de la Verge, 1509-1511. Catedral de Toledo. https://ca.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Borgo%C3%B1a#/media/File:%27The_Birth_of_the_Virgin%27,_fresco_by_Juan_de_Borgo%C3%B1a,_Cathedral_of_Toledo,_c._1495.jpg

wikipedia.org Fig. 13.14. Marten van Cleve el Vell. La visita d'una gent rica a una família pagesa, c.1570. Viena: Kunsthistorisches Museum. https://en.wikipedia.org/wiki/Marten_van_Cleve#/media/File:Cleve,_Maerten_van_-_Flemish_household_-_c.1555-60.jpg

wikipedia.org Fig. 13.22. Mestre de Caterina de Cleves, Llibre d'Hores de Caterina de Clèves, fet a Utrecht vers l'any 1440. La Sagrada Família treballant. Ms. M 917, p. 149. Nova York: The Morgan Library & Museum. https://nl.wikipedia.org/wiki/Getijdenboek_van_Katharina_van_Kleef#/media/File:Meester_van_Catharina_van_Kleef,_Heilige_Familie.jpg

Capítol 14

Bibliothèque nationale de France. Fig. 14.12. Jean Le Tavernier (i col·laborador), Missa cantada a la que assisteix Felip el Bo, Traité de l'oraison dominicale, Audenarde, després de 1457, Brussel·les, KBR, ms. 9092, fol. 9. Exposició virtual BNF *Miniatures flamandes*. Copyright BnF, 2011. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_143.htm

Bibliothèque nationale de France. Fig. 14.15. Les Maîtres aux rinceaux d'or, L'Anunciació, Livre d'heures à l'usage de Rome, Bruges, París, BNF, Mss, NAL 3110, f. 13, c. 1440. *Miniatures Flamandes* BNF. Copyright BnF, 2011. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_087.htm

Complete Works Gallery. Fig. 14.4. Vittore Carpaccio, Escena de l'Aparició dels crucifixos a l'església de San Antonio di Castello, c. 1512. Venècia: Gallerie dell'Accademia http://www.vittorecarpaccio.org/Apparition-Of-The-Crucified-Of-Mount-Ararat-In-The-Church-Of-Sant-Antonio-Di-Castello-C.1512.html

Google Art Project. Fig. 14.3. Escola de Tarragona, anònim, Retaule de sant Agustí, segona meitat del segle XV (1450/1500), núm. inv. 625. Vic: Museu Episcopal de Vic (museuepiscopalvic.com) © Museu Episcopal de Vic, photographer: Joan M. Díaz https://artsandculture.google.com/search?q=museu%20episcopal%20de%20vic%20agust%C3%AD

Google Art Project. Fig. 14.20. Lluís Borrassà, Retaule de santa Clara, Taula del miracle del rei Abgar (detall), c.1414-1415. Vic: Museu Episcopal de Vic. https://artsandculture.google.com/asset/retaule-d-advocaci%C3%B3-franciscana/XwH5fe6HDw-_Kg

Imma Sànchez-Boira. Fig. 14.5. Pieter Brueghel el Vell, Visita als pagesos, c.1525-69. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Kunsten.

Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen. Fig. 14.9. Mestre de la Llegenda de Maria Magdalena (atribuïda), La Sagrada Família, primer quart del segle XVI, núm. inv. 948. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Kunsten – KMSKA. http://collectie.kmska.be/#/query/612dc3cd-2fe9-430f-b957-46ff9747e119

Kunst Historisches Museum Wien, Gemäldegalerie. Fig. 14.24. Jan Brueghel (fill de Pieter Brueghel el Vell), Visita als pagesos (detall), c. 1597. Viena: Kunsthistorisches Museum Wien, https://www.khm.at/objektdb/detail/343/?offset=7&lv=list

Llibre. Fig. 14.1. Cima da Conegliano, Políptic de Sant Bartomeu, sant Francesc (detall), c. 1486-1488. Olera (Bergamo): Església de San Bartomeu. Caterina VIRDIS-LIMENTANI, Retables: l'âge gothique de la Renaissance, Citadelles-Mazenod, París, 2001, p. 297.

Llibre. Fig. 14.21. Mestre gironí vinculat a Lluís Borrassà, Retaule dedicat a sant Andreu, representació d'un àngel que sustenta un llenç amb el rostre de Crist, c. 1400-1415. Taula annexa del retaule de sant Andreu que procedeix de la catedral de Barcelona, col•lecció privada. Foto a: L'art gòtic a Catalunya. Pintura II, p. 64.

Metropolitan Museum of Art. Fig. 14.2. Giovanni di Paolo di Grazia, Santa Caterina de Siena, c. 1447-1465, núm. inv. 1975. 1.33. Nova York: Metropolitan Museum. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/458973?searchField=All&sortBy=relevance&ft=giovanni+di+paolo&offset=0&rpp=20&pos=20

Metropolitan Museum of Art. Fig. 14.6. Joos van Cleve, L'Anunciació, 1525, inv. 32.100.60. Nova York: Metropolitan Museum of Art. http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/436791

Metropolitan Museum of Art. Fig. 14.7. Joos van Cleve, L'Anunciació, 1525, inv. 32.100.60. Nova York: Metropolitan Museum of Art. Detall del retaule i del paper pintat. Vegeu escena sencera fig. 14.6.

Metropolitan Museum of Art. Fig. 14.8. Joos van Cleve, L'Anunciació, 1525, inv. 32.100.60. Nova York: Metropolitan Museum of Art. Detall del paper pintat o gravat. Vegeu escena sencera fig. 14.6.

Musée du Petit Palais. Fig. 14.24. Antoniazzo Romano, La Verge adorant el Nen, abans de 1512, inv 22709. Avinyó: musée Calvet - Avinyó, Musée du Petit Palais. ©Photo - RMN - A. Guerrand http://www.petit-palais.org/musee/fr/voir-la-collection-les-peintures-italiennes/la-vierge-adorant-l-enfant/

Web Gallery of Art. Fig. 14.13. Vittore Carpaccio, Històries de la Vida de santa Úrsula, L'arribada dels ambaixadors d'Anglaterra (detall), c. 1495-1500. Venècia: Galleri.e dell'Accademia.

wikimedia.org Fig. 14.14. Simon Bening, Autoretrat, c. 1558 Nova York: Metropolitan Museum of Art. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7a/Simon_Bening_-_Self-Portrait_-_WGA1883.jpg

wikimedia.org Fig. 14.16. Jean Hey, Maître des Moulins, L'Anunciació, c. 1490-1495. Chicago: The Art Institute of Chicago 2012 © The Art Institute of Chicago. © CC0 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jean_Hey_-_The_Annunciation.jpg

wikimedia.org Fig. 14.25. Joan de Borgonya, Mare de Déu amb el Nen i sant Joanet (detall), c.1515-1525, MNAC. Vegeu escena sencera fig. 7.14. https://ca.wikipedia.org/wiki/Mare_de_D%C3%A9u_amb_el_Nen_i_sant_Joanet#/media/File:Juan_de_Burgunya_Virgin_and_Child_with_the_Infant_Saint_John.jpg

wikipedia.org Fig. 14.10. Gabriel Mälesskircher, Retaule dels Apòstols de Tegernsee, L'Evangelista sant Lluc, 1478, inv. núm. 233 (1928.15). Madrid: Museu Thyssen Bornemisza. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4f/Gabriel_M%C3%A4lesskircher_-_St_Luke_-_WGA13896.jpg

wikipedia.org Fig. 14.11. Hieronymus Bosch, Les Noces de Canà. Rotterdam: Museum Boijmans Van Beuningen. http://collectie.boijmans.nl/en/work/2294%20%28OK%29

wikipedia.org Fig. 14.17. Petrus Christus, Retrat d'home jove, c. 1460. Londres: National Gallery. https://ca.wikipedia.org/wiki/Petrus_Christus#/media/File:Portrait_of_a_Young_Man_c1460_Petrus_Christus.jpg

wikipedia.org Fig. 14.18. Petrus Christus, Dona del donant, c. 1450. Washington: National Gallery of Art (NGA). https://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Petrus_christus,_moglie_di_donatore.jpg

wikipedia.org Fig. 14.19. Hans Memling, Tríptic Portinari, Sant Benet. Al costat imatge amb un detall de l'ala esquerra del retaule que reprsenta sant Benet, c. 1487. Florència: Galleria degli Uffizi. https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:Memnling,_trittico_di_benedetto_protinari,_san_benedetto.jpg

wikipedia.org Fig. 14.22. Robert Campin, identificat amb el Mestre de Flémalle, Tríptic d'Heinrich von Werl, c. 1438. A la dreta, Santa Bàrbara; a l'esquerra, el donant i sant Joan Baptista. Madrid: Museu del Prado. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_Werl

wikipedia.org Fig. 14.23. Robert Campin, identificat amb el Mestre de Flémalle, compartiment dret del retaule Werl, que representa Santa Bàrbara (detall), c. 1438. Madrid: Museu del Prado. Vegeu escena escera fig. 14:22. www.museodelprado.es/coleccion/galeria-on-line/galeria-on-line/obra/santa-barbara-1/?no_cache=1

Capítol 15

Google Art project. Fig. 15.16. Mestre de les figures anèmiques, Retaule dedicat a sant Martí de Tours (detall), núm. inv. 1009-1013. Vic: Museu Episcopal de Vic. https://artsandculture.google.com/asset/retaule-dedicat-a-sant-mart%C3%AD-de-tours/CAG-plwiLMXWcA

Google Art Project. Fig. 15.17. Jaume Serra, Retaule de la Verge, Dormició de la Verge, c. 1367-1381, inv. núm. 015916-CJT, Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. https://artsandculture.google.com/asset/altarpiece-of-the-virgin/5wHcvc9cQ7h_2Q

Google Art Project. Fig. 15.20. Mestre de Flémalle (Robert Campin?), L'Anunciació, c. 1420. Brussel·les: Musées Royaux des Beaux-Arts. https://artsandculture.google.com/asset/the-annunciation/qQFSi4Q3kb6IsQ

Google Art Project. Fig. 15.21. Mestre de Flémalle (Robert Campin ?), L'Anunciació (detall), c. 1420. Brussel·les: Musées Royaux des Beaux-Arts. Vegeu escena sencera fig. 15.20. https://artsandculture.google.com/asset/the-annunciation/qQFSi4Q3kb6IsQ

Imma Sànchez-Boira. Fig. 15.4. Mestre de Vielha (Bartomeu Garcia?). Retaule de Sant Miquel, escena del naixement de Jesús (predel·la). Segle XV. Vielha: església parroquial.

Llibre. Fig. 15.26. Diferents tipus de canelobres, llànties i gresols de l'Illa de França. Provenen de Vincennes. SRAIF, del Musée de Chelles, del castell vell de Poigny, del Musée de Meaux. Font: Aspectes méconnus de la Renaissance..., p. 215.

Metropolitan Museum of Art. Fig. 15.25. Joos van Cleve, L'Anunciació (detall), c. 1525, inv. Núm. 32.100.60. Nova York: Metropolitan Museum of Art. Vegeu escena sencera fig. 14.6. 14.8.

Monestirs.cat Fig. 15.6. Jaume Cabrera, Retaule de Sant Nicolau i Sant Miquel, Escena dels joves sacrificats per l'hostaler o el carnisser i ressuscitats (detall), c. 1406-1412. Manresa: Seu de Manresa. https://www.flickr.com/photos/monestirspuntcat/5536494741/in/set-72157626292561218/

Musée des Arts Décoratifs. Fig. 15.3. L'Anunciació. Paris: Museu d'Arts decoratives, Paris, inv. PE 227. http: //www.museedesartsdecoratifs.fr/francais/musees/musee-des-arts-decoratifs/dossiers-thematiques-1161/moyen-age-renaissance/

Museu de Solsona. Fig. 15.13. Jaume Ferrer I (?) Sant Sopar, segon quart del segle XV, inv. núm. MDCS 16. Solsona: Museu de Solsona, Diocesà i Comarcal. http://museusolsona.cat/visita/edat-mitjana/gotic/16-2/

Palazzo Madama Museo Civico d'Arte Antica. Fig. 15.2. Jan van Eyck o deixeble de Jan van Eyck, (artista desconegut), Llibre d'Hores de Milà-Torí, El Naixement de sant Joan Baptista (detall), c. 1422. Torí: Museo Civico d'Arte Antica, Biblioteca Nazionale Reale, ms. 47, fol. 93v. http://www.palazzomadamatorino.it/it/le-collezioni/catalogo-delle-opere-online/tr%C3%A8s-belles-heures-de-jean-de-berry

Petit Palais - Musée des Beaux-Arts de la ville de Paris. Fig. 15.18. Mestre de Saint Barthelemy, c. 1480, Paris, Musée Petit Palais http://www.petitpalais.paris.fr/en/oeuvre/adoration-child

The Morgan Library & Museum. Fig. 15.10. Simon Bening, Escena del Sopar, Da Costa Hours (detall), Pierpont Morgan Library, MS M.399, fol. 2v, c. 1515. Nova York: The Morgan Library and Museum. Vegeu escena sencera fig. 22.5.

The Morgan Library & Museum. Fig. 15.14. Llibre d'Hores de Caterina de Cleves, c. 1440, MS M.917/945, f. 150v–p. 75. Nova York: The Morgan Library & Museum. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/191

Universitat de Lleida. Fig. 15.5. A. van den Wingaerde, La ciutat de Lleida, any 1563. Viena: Biblioteca Nacional d'Àustria.

Web Gallery of Art. Fig. 15.7. Jean Bourdichon, Nativitat, c. 1500-1508, Les Grandes Heures d'Anne de Bretagne. Horae ad usum romanum, Ms. lat. 9474, fol. 51v. Paris: Bibliothèque nationale de France.

Web Gallery of Art. Fig. 15.8. Nativitat o pessebre (detall). Manuscrit de cap a l'any 1505. És part del Missel à l'usage de la Sainte-Chapelle, foli 1. Paris: Trésor de la Sainte-Chapelle. Vegeu escena sencera fig. 15.9.

Web Gallery of Art. Fig. 15.9. Nativitat o pessebre. Manuscrit de cap a l'any 1505. És part del Missel à l'usage de la Sainte-Chapelle, foli 1. Paris: Trésor de la Sainte-Chapelle.

Web Gallery of Art. Fig. 15.12. Mestre de Flémalle, L' Anunciació (detall), c. 1420. Brussel·les: Musées Royaux des Beaux-Arts. Vegeu escena sencera fig. 15.20.

wikimedia.org Fig. 15.1. Mestre de Flémalle (Robert Campin?), escena de l'Anunciació (detall), c. 1420, Inv. 3937. Brussel·les: Musée d'Art Ancien, Musées royaux des Beaux-Arts. Vegeu escena sencera figs. 15.20. i 22.2. https://ca.wikipedia.org/wiki/Robert_Campin#/media/File:Robert_Campin_-_Triptych_with_the_Annunciation,_known_as_the_%22Merode_Altarpiece%22_-_Google_Art_Project.jpg

wikimedia.org Fig. 15.22. Mestre de Flémalle, El retaule Werl (detall a la dreta), c. 1438. Museo del Prado, Madrid. Escena sencera vegeu fig. 14:22. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_Werl

wikipedia.org Fig. 15.11. Bernat Martorell. El Mestre de Sant Jordi, L'Anunciació, c. 1427. Montreal: Museum of Fine Arts. https://ca.wikipedia.org/wiki/Bernat_Martorell#/media/File:Martorell-Anunciacio.jpg

wikipedia.org Fig. 15.15. Jan de Beer, c. 1550. Naixement de la Verge (detall), núm. inv. 34 (1956.16). Madrid: Museo Thyssen-Bornemisza. https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Jan_de_Beer_-_Birth_of_the_Virgin_-_WGA1561.jpg

wikipedia.org Fig. 15.19. Taller de Robert Campin (Jacques Daret?), La verge i el Nen en un interior (detall), c. 1420. Londres: The National Gallery. Vegeu escena sencera fig. 12.44. https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:RobertCampin-MarededeuNenInterior.jpg

wikipedia.org Fig. 15.23. Roger van der Weyden, Tríptic de l'Anunciació (detall), c. 1440. Paris: Musée du Louvre. Vegeu escena sencera fig. 20.14. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_de_l%27Anunciaci%C3%B3_(Van_der_Weyden)#/media/File:Rogier_van_der_Weyden_-_Annunciation_Triptych_-_WGA25590.jpg

wikipedia.org Fig. 15.24. Barthélemy d'Eyck, La Sagrada Família (detall), c. 1440, Tresor de la Catedral, Lo Puèg [Le Puy –en– Velay]. https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:Barth%C3%A9lemy_d%27eyck,_sacra_famiglia.jpg

Capítol 16

Bibliothèque nationale de France. Fig. 16.18. Breviarium secundum ordinem Cisterciencium, anomenat Breviari de Martí l'Humà, Naixement de la Verge, c. 1380-1450 f. 381v. BnF. http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52000996s/f269.image.r=Rothschild+2529.langFR.zoom

Bibliothèque nationale de France. Fig. 16.19. Breviari cistercenc, anomernat Breviari del rei Martí I d'Aragó, La Nativitat, ms. Rothschild 2529, foli 134r, c. 1398-1403 (detall). Paris: Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Division occidentale. gallica.bnf.fr./ Vegeu escena sencera fig. 16.20. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52000996s/f269.image.r=Rothschild%202529

Bibliothèque nationale de France. Fig. 16.20. Breviari cistercenc, La Nativitat, Rothschild 2529, foli 134r, c. 1398-1403, Paris, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Division occidentale. gallica.bnf.fr./

Google Art Project. Fig. 16.10. Pere Garcia de Benavarri, Naixement de la Verge, 1475. Inv. núm. 114750-000, Barcelona: MNAC. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Workshop_of_Pedro_Garc%C3%ADa_de_Benabarre_-_Birth_of_the_Virgin_-_Google_Art_Project.jpg

Google Art Project. Fig. 16.16. Pere Nunyes, Portes del retaule de sant Eloi (detall), c. 1526-1529, núm. inv. 015893-CJT, MNAC. Vegeu escena sencera fig. 16.15 https://artsandculture.google.com/asset/doors-of-the-altarpiece-of-saint-eligius/UQE5OOcDilmQ8w

Google Art Project. Fig. 16.22. Foguer o braser, segle xiv (c. 1300-1400). Museu episcopal de Vic. https://artsandculture.google.com/asset/braser/zAEtCgEC3tqHgA

Institut d'Estudis Catalans (IEC). Fig. 16.25. Escalfador de llits. Esterri d'Àneu. http://taller.iec.cat/aldc/cerca-foto.asp?offset=260

Imma Sànchez-Boira. Fig. 16.7. Vitrall de Mariawald, anys 1520-1530. Londres: Museu Victoria and Albert.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 16.9. Atribuïda a l'anònim Mestre de Torà. Retaule de la Nativitat de la Verge i Presentació al temple de la Mare de Déu, suposadament de procedents de Torà de Riubregós (Segarra). Núm. inv. 15853, MNAC.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 16.15. Pere Nunyes, Portes del retaule de sant Eloi, c. 1526-1529, núm. inv. 015893-CJT, MNAC.

Llibre. Fig. 16.5. Andrea De Litio, Naixement de la Verge, Catedral d'Atri, frescos del cor dels Canonges, c. primer quart del segle XV. Santilli, Enrichetta (2011) Andrea de Litio (doc. dal 1442 al 1473) - Pittore. Personaggi illustri in terra d'Abruzzo (PDF) foto p. 10 www.regione.abruzzo.it/xCultura/.../loadDoc.asp?...deLitio...

Llibre. Fig. 16.13. Taller de Mateu Ortoneda, atribuït a Pasqual Ortoneda. Taula de la Dormició de la Mare de Déu, c. 1410-1415, col·lecció privada. Francesc RUIZ I QUESADA, Retrotabulum. Estudis d'Art Medieval, núm. 10, desembre 2013, p. 16-21, fotografia, p. 17. http://www.ruizquesada.com/index.php/ca/retrotabulum/104-retrotabulum-10http://www.ruizquesada.com/index.php/ca/retrotabulum/104-retrotabulum-10

Museu Casa Gran. Fig. 16.26. Escalfallit del segle xvii. Museu etnològic de la Pobla de Vallbona (Camp de Túria.) http://museucasagran.es

Museu Nacional del Prado. Fig. 16.12. Mestre de Torralba, Retaule de la Verge. Primera meitat del segle XV. Madrid: Museu Nacional del Prado.´ https://www.museodelprado.es/coleccion/obras-de-arte?searchObras=maestro%20de%20torralba

Museum Boijmans Van Beuningen. Fig. 16.4. Mestre del retaule de sant Joan [Meester van het Johannes-Altaar], Naixement de sant Joan Baptista, c. 1510 – 1520. Collectie Boijmans Online. http://collectie.boijmans.nl/en/work/2118%20%28OK%29

The National Gallery. Fig. 16.1. Mestre de l'Osservanza, El Naixement de la Verge (detall), c. 1440, NG5114. Londres: The National Gallery. Vegeu escena sencera figura 12.14. https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/master-of-the-osservanza-the-birth-of-the-virgin

The National Gallery. Fig. 16.2. Giovani di Paolo, Escena del naixement de sant Joan Baptista (detall), 1454. Inv., NG5453. Londres: The National Gallery. http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/master-of-the-osservanza-the-birth-of-the-virgin

Web Gallery of Art. Fig. 16.8. Dieric Bouts the Elder, El judici de Déu o ordalia del foc, c. 1460. Musées Royaux des Beaux-Arts, Brussel·les.

Web Gallery of Art. Fig. 16.17. Foli d'un Breviari, 1400. Miniatura sobre pergamí. Koninklijke Bibliotheek, La Haia.

Web Gallery of Art. Fig. 16.21. Anònim, Nativitat, c. 1390. Anvers: Musée Mayer van der Berg. Vegeu escena fig. 20.17.

Web Gallery of Art. Fig. 16.24. Pieter de Hooch, Una mare netejant els polls dels cabells del seu nen, conegut com "El deure d'una Mare" (detall). Vegeu escena sencera fig. 16.23.

wikimedia.org Fig. 16.11. Mestre d'Arties - Mestre d'All, Retaule de santa Maria, Nativitat, segona meitat segle XV, església de Santa Maria d'Arties (Vall d'Aran), conservat in situ. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b5/Interior_of_Santa_Maria_d'Arties_02.JPG

wikimedia.org Fig. 16.23. Pieter de Hooch, Una mare netejant els polls dels cabells del seu nen, conegut com "El deure d'un Mare", c. 1658-1660, SK-C-149 Rijksmuseum, Amsterdam. http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8769

wikipedia.org Fig. 16.3. Jan de Beer, El Naixement de la Verge, c. 1520. Madrid: Museo Thyssen-Bornemisza. Núm. inv. 34 (1956.16) detall. https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Jan_de_Beer_-_Birth_of_the_Virgin_-_WGA1561.jpg

wikipedia.org Fig. 16.6. Mestre de Bruges, Díptic de Christiaan de Hondt, abat de l'abadia de Dunes, c. 1499, inv. 256. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Hunsten. https://es.m.wikipedia.org/wiki/Archivo:Diptych_Master_of_1499.jpg

wikipedia.org Fig. 16.14. Juan de Borgoña, Naixement de la Verge, c. 1509-1511. Catedral de Toledo. Vegeu escena sencera fig. 13.6. https://ca.wikipedia.org/wiki/Juan_de_Borgo%C3%B1a#/media/File:%27The_Birth_of_the_Virgin%27,_fresco_by_Juan_de_Borgo%C3%B1a,_Cathedral_of_Toledo,_c._1495.jpg

Capítol 17

Google Art Project. Fig. 17.6. (a la dreta). Sano di Pietro (atribuïda). Naixement de la Verge (detall), c. 1428-39. Asciano: Museo d'Arte Sacra d'Asciano. Vegeu escena sencera fig. 8.5. https://artsandculture.google.com/asset/birth-of-the-virgin-stories-of-the-life-of-the-virgin/WAEq5-PGwwQfRQ

Google Art Project. Fig. 17.13. Martin van Cleve o taller, interior d'una cuina (detall), c.1565. Skokloster Castle. https://artsandculture.google.com/asset/kitchen-interior/_AFRwbDNCUQGjw

Google Art Project. Fig. 17.21. Mestre de Flémalle, Retaule de Mérode (detall), c. 1427. Nova York: Metropolitan Museum of Art. Vegeu escena fig. 8.66. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_de_M%C3%A9rode#/media/File:Robert_Campin_-_Triptych_with_the_Annunciation,_known_as_the_%22Merode_Altarpiece%22_-_Google_Art_Project.jpg

Imma Sànchez-Boira. Fig. 17.18. Joan Antigó, Retaule de la Mare de Déu de l'Escala, Monestir de Sant Esteve de Banyoles, Circumcisió de Jesús, c. 1437-1439.

Llibre. Fig. 17. 12. Bernat Martorell, retaule de Sant Jordi, escena de la Flagel·lació, c. 1435. París: Musée du Louvre. Francesc Ruiz i Quesada, Bernat Martorell, el mestre de sant Jordi, Generalitat de Catalunya, - Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2002, detall fotografia p. 47.

Memòria dels barris (blog). Fig. 17.19. Fotografia dels cossis i altres eines de "fer bugada", a can Botei, de l'any 1981. http://memoriadelsbarris.blogspot.com.es/2012/11/el-carrer-aiguafreda-els-safareig-i-les.html

Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge. Fig. 17.9. Tovalló de lli i cotó, segle XV. Itàlia? Paris: Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge. http://www.musee-moyenage.fr/homes/home_id20393_u1l2.htm

Musée de l'Hôtel Sandelin. Fig. 17.3. Pieter Bruegel el Vell (còpia), segona meitat del segle XVI. "Cutting Out the Stone of Madness" (Extracció de la pedra de la bogeria). Còpia d'un original, avui perdut, de Pieter Bruegel el Vell pintat després de l'any 1557. Saint-Omer: Le cabinet Renaissance, musée de l'Hôtel Sandelin © Musées de Saint-Omer, Ph. Beurtheret. escena sencera fig. 7.21. http://www.patrimoines-saint-omer.fr/uk/Les-musees-et-oeuvres/Musee-de-l-hotel-Sandelin/Parcours-Arts-du-16e-au-19e-siecle/Ecoles-du-Nord/Cutting-Out-the-Stone-of-Madness-copy-after-Pieter-Bruegel-the-Elder

The Metropolitan Museum of Art. Fig. 17.7. Sano di Pietro (Ansano di Pietro di Mencio, Siena 1405–1481), Naixement i nom de sant Joan Baptista, c. 1450–60, núm. inv. 1975.1.44. Nova York: The Metropolitan Museum of Art (vegeu els detalls a les figures inferiors). http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search/458984

The National Gallery. Fig. 17.10. Mestre de l'Osservanza, naixement de la Verge, c. 1440. Londres: The National Gallery. Vegeu escena sencera fig. 12.14. http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/master-of-the-osservanza-the-birth-of-the-virgin

Web Gallery of Art. Fig. 17.4. Matthias Grünewald, Concert d'Àngels i Naixement (detall), c. 1515. Colmar: Musée d'Unterlinden. Vegeu escena sencera fig. 13.9.

Web Gallery of Art. Fig. 17.5. (a l'esquerra). Tovalloles blanques amb franges, llistades i amb escacat: Pietro Lorenzetti, Retaule amb escenes de la Vida de la Verge, el Naixement de la Verge (detall), c. 1342, Catedral de Siena, Panell (NG 1113). Siena: Museo dell'Opera del Duomo. Vegeu escena sencera figs. 12.21. i 20.6.

Web Gallery of Art. Fig. 17.11. Paolo Uccello (atribuïda), El naixement de la Verge (detall), c. 1435. Prato: fresc de la capella de l'Assumpció de Prato.

Web Gallery of Art. Fig. 17.16. Hans Multscher, Retaule de Wurzach, Crist davant Pilat, primera meitat del segle XV. Berlin: Gemäldegalerie, Staatliche Museen zu Berlin.

wikimedia.org Fig. 17.1. Tovallola llistada de diversos colors: Maître de Flémalle (Robert Campin ?): L'Anunciació (detall), c. 1415-1425? inv. 3937. Brussel·les: Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique. Vegeu escena sencera 15.20. https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Annunciation_by_Robert_Campin_(Bruxelles)#/media/File:L%27annonciation.JPG

wikimedia.org Fig. 17.8. Giovanni da Milano, Naixement de la Verge, 1365, detall del mur nord, Fresc. Capella Rinuccini Santa Croce, Florència. https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Rinuccini_Chapel_%28Basilica_of_Santa_Croce%29

wikimedia.org Fig. 17.15. Mestre de Flémalle, El retaule Werl, Santa Bàrbara llegint (detall), 1438, núm. inv. 1353. Madrid: Museo del Prado. Vegeu escena sencera fig. 14.22. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_Werl

Wikimedia org. Fig. 17.17. Vergós i taller, Retaule de sant Esteve, Naixement de Sant Esteve (detall), c. 1495-1500, inv. 015876-000 MNAC. Vegeu escena sencera 12.28. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Verg%C3%B3s_Group_-_Birth_of_Saint_Stephen_-_Google_Art_Project.jpg

Wikipedia.org Fig. 17.2 (a la dreta). Mestre de Flémalle (Robert Campin ?), Retaule de Mérode, Anunciació (detall), c. 1427. Nova York: Metropolitan Museum. Vegeu escena fig. 1.66. https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_de_M%C3%A9rode#/media/File:Robert_Campin_-_Triptych_with_the_Annunciation,_known_as_the_%22Merode_Altarpiece%22_-_Google_Art_Project.jpg

wikipedia.org Fig. 17.14. Loyset Liédet, Carles el Temerari visita David Aubert en el seu escriptori. Miniatura inclosa en l'obra de David Aubert, Histoire de Charles Martel. Feta al segle XV. Conservada a Brussel·les, KBR, ms. 8, f. 7. https://nl.wikipedia.org/wiki/Loyset_Li%C3%A9det#/media/File:Aubert_Chas_Martel.jpg

wikipedia.org Fig. 17.20. Jean-Baptiste-Siméon Chardin, La bugadera, c. 1730. Sant Petesburg: The State Hermitage Museum. https://es.wikipedia.org/wiki/Jean_Sim%C3%A9on_Chardin#/media/File:Jean-Baptiste_Sim%C3%A9on_Chardin_019.jpg

Capítol 18

Art Uk. Fig. 18.11. Gerlach Flicke (cercle de), Retrat de John Isham (1525-1595), 1568. Col·lecció Lamport Hall. Art UK © All rights reserved Photo credit: Lamport Hall. https://www.artuk.org/discover/artworks/john-isham-15251595-warden-of-the-mercers-company-49313#image-use

Bibliothèque nationale de France. Fig. 18.10. Loyset Liédet, Felip el Bo dóna instruccions a l'autor del llibre, fet després del 1472. En el llibre Olivier de Castille, escrit abans de l'any 1467. Paris, Bibliothèque nationale de France, Mss, fr. 12574, f. 1. © Bibliothèque nationale de France. Vegeu escena sencera fig. 12.79.

Cleveland Museum of Art. Fig. 18.6. Juan de Flandes (i Michel Sittow?). Cap a 1500. Altar de la Vida de Sant Joan Baptista. Escena del naixement i de posar el nom a Joan Baptista. Cartoixa de

Miraflores. Cleveland Museum of Art. http://www.clevelandart.org/learn/distance-learning/high-school/renaissance-painting-overview

Google Art Project. Fig. 18.4. Compartiment d'un retaule que representa Sant Agustí al seu estudi. Segona meitat del segle XV. Anònim, escola de Tarragona. Vic: Museu Episcopal de Vic. https://artsandculture.google.com/asset/compartiment-de-retaule-amb-sant-agust%C3%AD/FwGvZC6k0IzT3A

Google Art Project. Fig. 18.3. Jaume Ferrer, Retaule de sant Jeroni, sant Martí de Tours, sant Sebastià i el Calvari, detall de l'escena de sant Jeroni al seu estudi, c. 1450, MNAC/MAC 114743-000 https://artsandculture.google.com/asset/saint-jerome-in-his-study/vgF5y7UVpjmOAQ

Harvard Art Museums. Fig. 18.7. Seguidor de Gerard David, La davallada de l'Esperit Sant, vers l'any 1515. Fet a Holanda. Conservat al Harvard Art Museums. © 2009 President and Fellows of Harvard College https://www.harvardartmuseums.org/art/227347

Imma Sànchez-Boira. Fig. 18.8. Mestre del Tríptic de l'Abadia de Dielegem (àlies Jan Mertens van Dornicke ?), Tríptic de l'Abadia de Dielegem. Taula central. Escena de Jesús a casa de Simó, c. 1518, Musée d'Art Ancien. Musées royaux des Beaux-Arts de Bruxelles, Belgique, inv. 329.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 18.9. Mestre del Tríptic de l'Abadia de Dielegem. Escena de Jesús a casa de Simó (detall del rellotge), c. 1518. Vegeu escena sencera fig. 18.8.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 18.15. Rellotge del sud d'Alemanya. Fet entre els anys 1520 i 1540. Conservat al British Museum. P & E CAI 2136.

Musei Nazionale di Capodimonte. Fig. 18.5. Niccolò Antonio, Colantonio del Fiore (actiu a Nàpols des de l'any 1440 fins a 1470), políptic de sant Vicent Ferrer, Aparició de la Verge a sant Vicent Ferrer en el seu estudi, Museo di Capodimonte. Vegeu fig. 8.38. http://www.museocapodimonte.beniculturali.it/

Web Gallery of Art. Fig. 18.1. Sandro Botticelli, Sant Agustí (detall). Any 1480. Fresc conservat a l'església d'Ognissanti, Florència.

wikimedia.org Fig. 18.14. Jan Steen, La llar dissoluta, c. 1661-1664, Wellington Museum, Apsley House, Londres https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Steen_Dissolute_Household.jpg

wikipedia.org Fig. 18.2. Dürer, Sant Jeroni al seu estudi. Any 1514. Amsterdam, Rijiksmuseum, Rijiksprentenkabinet, inv. RP-P-OB-1224. https://www.rijksmuseum.nl/en/search?f.principalMakers.name.sort=Albrecht%20D%C3%BCrer&st=OBJECTS&ii=4&p=35
https://ca.wikipedia.org/wiki/Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:D%C3%BCrer-Hieronymus-im-Geh%C3%A4us.jpg

wikipedia.org Fig. 18.12. Jan Brueghel el Vell, Al·legories i temes religiosos, El sentit de l'Oïda, 1618, Museo del Prado, Madrid. https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Jan_Brueghel_I_%26_Peter_Paul_Rubens_-_Hearing_(Museo_del_Prado).jpg

wikipedia.org Fig. 18.13. Jan Brueghel el Vell, El sentit de l'Oïda (detall), 1618. Madrid: Museo del Prado. Vegeu escena sencera fig. 18.14.

Capítol 19

Sense il·lustracions.

Capítol 20 A

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.10. Miniatura els pares carnals i la infusió de l'ànima, segona meitat del segle XV. París, Biblioteca de l'Arsenal, BnF, ms. 5206, f. 174v.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.15. Guillaume de Digulleville, Santa Genoveva, miniatura feta entre els anys 1367 i el 1399. Dins l'obra Le Pelerinage de la vie humaine. Conservat a París. BNF, ms. 1130, f. 083.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.31. Jean Hennecart, L'Instrucció d'un princep jove (detall), 1468-1470, Paris, BNF, Ars. ms. 5104, f.5 http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_132.htm

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.49. El mestre de Mansel, Història de Lotari, a Jean Mansel, La Fleur des histoires, c. 1450-1458. KBR, ms. 9232, f. 351, Brussel·les. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_290.htm

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.50. Breviari del rei Martí l'Humà o Breviarium secundum ordinem Cisterciencium, 1380-1450. Fol. 369r. Paris: Bibliothèque nationale de France. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52000996s/f739.item.r=Catalogne

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.51. Naixement de la Verge (detall), Breviari del rei Martí l'Humà o Breviarium secundum ordinem Cisterciencium, 1380-1450, ms f. 381v. París: Bibliothèque nationale de France https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52000996smart/f764.item.r=Catalogne

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20. 54. Mort del rei Artús, Poitiers, segle XV, BnF, Français 111, Fol. 266v.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20. 55. Maître de Fauvel, Mordrain et Nascien dans leurs lits, Histoire du saint Graal, France, Paris, XIVe siècle, Français 105 , Fol. 41v.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.56. Phaidymè identificant Gaumata, Guiard des Moulins, Bíblia historial, París, segle XV, Français 9, Fol. 269.
Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.57. Maître de Fauvel i col·laboradors, Guiard des Moulins, Bíblia historial, Paris, segle XIV, Naixement d'Esaül i de Jacob, Français 8 , Fol. 26. BNF. Mandragore, base des manuscrits enluminés de la BnF. http://mandragore.bnf.fr/

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.58. Maître de Fauvel i col·laboradors, Guiard des Moulins, Bible historiale, France, París, segle XIV, David i Salomó, Français 8 , Fol. 148v. BNF. Mandragore, base des manuscrits enluminés de la BnF. http://mandragore.bnf.fr/

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.59. Osée i Gomer. Naixement de Yizréel, Costat, Français 10 , Fol. 444, Guiard des Moulins, Bible historiale, France, París, segle XIV, BNF. Mandragore, base des manuscrits enluminés de la BnF. http://mandragore.bnf.fr/

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.60. Grandes Chroniques de France, Paris, segles XIV-XV, Naixement de Luís VIII, Français 73 , Fol. 263v, BNF. Mandragore, base des manuscrits enluminés de la BnF. http://mandragore.bnf.fr/

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.61. Tristany de Léonois, França central, segle XV, Marc jeu amb Brangain, Français 112 (1), Fol. 244v, BNF. Mandragore, base des manuscrits enluminés de la BnF. http://mandragore.bnf.fr/

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.63. Guiard des Moulins, Bible historiale, Paris, XVe siècle, Ochozias malalt. Elies i l'àngel, Français 3, Fol. 160v, BNF.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.64. Guiard des Moulins. Biblia historiada, França, Paris, segle XIV, Maître de Fauvel i col·laboradors, Naixement de Cain, BNF Richelieu Manuscrits Français 8, Fol. 10v. BnF.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.65. Guiard des Moulins, Bible historiale, France, Paris, c. 1320-1330. Miniaturista: Maître de Fauvel, i col·laboradors, Naixement de Samuel, BNF, Manuscrits, français 8 Fol. 123, BNF. http://visualiseur.bnf.fr/CadresFenetre?O=COMP-1&I=74&M=imageseule

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.66. Guiard des Moulins, Bible historiale, París, segle XV, Arbre de Jessé, Français 10 , Fol. 490, © BnF

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.67. Guiard des Moulins, Bible historiale, France, París, segle XV, Lancelot malalt, Français 111 , Fol. 27 © BnF 2

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.68. Morgana llença una maledicció a Lancelot, Centre de França, segle XV, BNF Richelieu Manuscrits Français 112 (1)

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.70. Maître du Flavius Josèphe del museu Soane, Maître du Froissart de Philippe de Commynes, Jean Mansel (1400?-1474?). Naixement de la Verge (detall), c. 1475-1482?, Français, 297, fol. 1r. © BnF Vegeu escena sencera figs. 7.47 i 8.44. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105072112/f21.item.r=Fleur%20des%20histoires.zoom

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.71. Miniatura els pares carnals i la infusió de Bibliothèque nationale de France l'ànima, segona meitat del segle XV, París, Biblioteca de l'Arsenal, BnF, ms. 5206, f. 174v.Vegeu escena sencera fig. 20.10.

Google Art Project. Fig. 20.1. Memmo di Filippuccio o Niccolò di Segna, Escenes de vida profana. Els plaers de la vida conjugal. Els esposos es retiren a la seva cambra, fresc de la Camera del Podestà, Siena, San Gimignano, c. 1306. Fondazione Musei Senesi. https://artsandculture.google.com/asset/profane-love-scenes-the-spouses-retired-to-bed/BQHWmxf9vstF8Q

Google Art Project. Fig. 20.35. Jan van Eyck, escena de l'Anunciació (detall), c. 1434-1436. Washington: National Gallery of Art. https://www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/the-annunciation/xwFVdn0XxLmf9Q?projectId=art-project

Google Art Prject. Fig. 20.38. Pere Nunyes, Retaule de sant Eloi dels argenters, Naixement de sant Eloi (detall), núm. inv. 024254-MNAC. Vegeu escena sencera fig. 12.33.

Google Art Project. Fig. 20.43. Mestre de santa Coloma de Queralt, Retaule dels sants Joans. Escena del naixement de sant Joan Baptista (detall), c. 1356, MNAC 004351 https://artsandculture.google.com/asset/altarpiece-of-the-saints-john/XQHZQfPpGmx1Jg

Google Art Project. Fig. 20.52. Atribuït a Sano di Pietro, Naixement de la Verge, c. 1428-1439. Asciano: Museo d'Arte Sacra. Vegeu escena sencera fig. 8.5.

https://artsandculture.google.com/asset/birth-of-the-virgin-stories-of-the-life-of-the-virgin/WAEq5-PGwwQfRQ

Imma Sànchez-Boira. Fig. 20.3. Joan Antigó, Retaule de la Mare de Déu de l'Escala, la Dormició de la Verge (detall), c. 1437-1439. Banyoles: Monestir de Sant Esteve.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 20.22. Giovanni Francesco da Rimini, La caritat de sant Nicolau de Bari, c. 1454-1455, París, inv. R. F. 202 Musée du Louvre.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 20.23. Bernat Martorell i Ramon de Mur, Retaule dels sants Joans de Vinaixa, escena del naixement de Joan Baptista (detall), c.1435-1445, MNAC, núm. inv. 064045.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 20.30. Pere Garcia de Benavarri (atribuïda), Dormició de la Mare de Déu, c. 1460-65, MNAC 064040-000

Kunstmuseum Basel. Fig. 20.28. Meister des Lösel-Altars, el Naixement de Joan Baptista (detall), 1450-1460, inv. 466. Basel: Kunstmuseum Basel © Kunstmuseum Basel http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/

http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultListView/result.t2.artist_list.$TspTitleLink$0.link&sp=10&sp=Sartist&sp=SfilterDefinition&sp=0&sp=1&sp=1&sp=SsimpleList&sp=75&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=78

Llibre. Fig. 20.11. Dello Delli-Nicolás Florentino, Retaule Major de la Catedral Vella de Salamanca, l'Anunciació, c. 1440-144, Salamanca. Vegeu esscena sencera fig. 12.47. Javier PANERA CUEVAS, (coord. ed.), La Restauración del Retablo de la Catedral Vieja de Salamanca, Fundación del Patrimonio Histórico de Castilla y Leon, León, 2000, p. 98-101, foto p. 99.

Llibre. Fig. 20.20. Fernando Llanos, la Nativitat de Maria, portes obertes del Retaule Major de la Catedral de València, c. 1507-1510. Ximo COMPANY, La Época Dorada de la pintura valenciana (siglos XV y XVI), Generalitat Valenciana, València, 2007, imatge 265, p. 322.

Llibre. Fig. 20.21. Fernando Yáñez de la Almedina, l'Aparició de Crist resuccitat a la Verge, inv. general 459,València, Museu de Belles Arts. Vegeu a: Fernando BENITO DOMÉNECH - José GÓMES FRECHINA (dir.), La impronta florentina y flamenca en Valencia. Pintura de los siglos XIV-XVI, Generalitat Valenciana – Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana - Museu de Belles Arts de Valencia - Provincia di Firenze, València, 2007, p. 146 (número de catàleg 26).

Llibre. Fig. 20.24. Mestre del retaule dels Croisés, Santa Agnés de Bohèmia tenint cura d'un malalt (detall). Cara interior del panell de la dreta del retaule, Puchner, 1482. Praga: Narodmí galerie. Till-Holger BORCHERT - Hilde LOBELLE-CALUWÉ, Le siècle de Van Eyck. Le monde méditerranéen et les primitifs flamands, Ludion, Gant-Amsterdam, 2002, p. 454.

Llibre. Fig. 20.32. Mestre de Sixena, probablement Pere Serra, Retaule de la Mare de Déu, l'Anunciació (detall), c. 1367-1381, núm. inv. 015916-CJT MNAC Jordi Bolòs, *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 32.

Llibre. fig. 20.69. Van der Weyden, Retaule de sant Joan (detall escena esquerra), Berlin: Staatliche Musseen zu Berlin (cat 22) Foto: Dirk De Von,Van der Weyden, p. 121.

Musée Jacquemart-André. Fig. 20.39. Adoració del Nen Jesús. Llibre d'Hores del Mestre de Boucicaut, c. 1409, Musée Jacquemart-André, Ms. 2, fol. 73 v.Paris.

http://employees.oneonta.edu/farberas/arth/Images/ARTH_214images/Manuscripts/15_century/Boucicaut_Hours/f73v_nativity.jpg

Österreichische Galerie Belvedere. Fig. 20.18. Geburt Christi, Salzburg (?), la Nativitat, c. 1400. Museum mittelalterlicher Österreichische Galerie Belvedere Kunst, Vienna © 2015. https://www.belvedere.at/en/sammlungen/belvedere/mittelalter/oberes-belvedere

The J. Paul Getty Museum. Fig. 20.41. Pintor desconegut, escola napolitana o d'Avinyó. Diptic amb l'escena de l'estigmatització de sant Francesc i de l'àngel coronant santa Cecília i sant Valerià, Nàpols o Avinyò, c. al 1330, inv. 86.PB.490, Getty Center, Museum North Pavilion, Gallery N201. The J. Paul Getty Trust. Public Domain and Rights http://www.getty.edu/art/gettyguide/artObjectDetails?artobj=907&handle=li

The J. Paul Getty Museum. Fig. 20.42. Mestre de Jean de Mandeville, Naixement d'Esaül i Jacob, c. 1360-1370. Ms. 1, V1, fol. The J. Paul Getty Museum. Domain and Rights. www.getty.edu/art/gettyguide/artObjectDetails?artobj=2899&handle=li

The Metropolitan Museum of Art. Fig. 20.29. Bernard van Orley, el Naixement de sant Joan Baptista, c. 1514-1515. The Metropolitan Museum of Art. Public Domain https://www.metmuseum.org

The National Gallery. Fig. 20.33. Mestre de Liesborn, Retaule de Liesborn, l'Anunciació (detall), Abadia benedictina de Liesborn, Westphalia, c. 1485-90. NG256. Londres: National Gellery. http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/master-of-liesborn-the-annunciation

The National Gallery. Fig. 20.34. Mestre de Liesborn, Retaule de Liesborn, l'Anunciació (detall del paviment amb el dibuix d'un cérvol). The National Gallery © http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/master-of-liesborn-the-annunciation

Web Gallery of Art. Fig. 20.2. Mestre de Heiligenkreuz, la Mort de santa Clara, c. 1410. Washington: National Gallery of Art.

Web Gallery of Art. Fig. 20.5. Mestre de la Vida de sant Joan Baptista, Escenes de la vida de sant Joan Baptista, el Naixement de sant Joan Baptista, c. 1330-1340. Washington: National Gallery of Art.

Web Gallery of Art. Fig. 20.8. Simone Martini, El somni de Sant Martí, fresc, c. 1320-1325, cappella di San Martino. Assís: Església de Sant Francesc.

Web Gallery of Art. Fig. 20.12. Giotto. Escenes de la vida de Joaquim, l'Anunciació de l'àngel a santa Anna, c. 1304-1306, fresc. Pàdua: Cappella Scrovegni.

Web Gallery of Art. Fig. 20.13. Giotto. Escenes de la vida de la Verge, el Naixement de la Verge, c. 1304-1306. Pàdua: Cappella Scrovegni.

Web Gallery of Art. Fig. 20.17. Mestre Anònim (Melchior Broederlam?), Part del "Antwerp-Baltimore Quadriptych", la Nativitat, c 1400. Anvers, Mayer van den Bergh Museum, (inv. 1). Mayer van den Bergh Museum.

Web Gallery of Art. Fig. 20.19. Rogier van der Weyden i col·laboradors, Triptic dels Set Sagraments, Escena del sagrament de l'extremaunció, c. 1445-1450. Inv. 393-395. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Hunsten (Musée royal des Beaux-arts). Vegeu fig. 5.7 escena sencera.

Web Gallery of Art. Fig. 20.25. Rogier van der Weyden i col·laboradors, Tríptic dels Set Sagraments (detall), 1445-50. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Hunsten, inv. 393-395. Vegeu fig. 5.7 escena sencera.

Web Gallery of Art. Fig. 20.26. Hans Multscher, La mort de la Verge (detall), c. 1437. Berlin: Staatliche Museen.

Web Gallery of Art. Fig. 20.40. Konrad von Soest. Tríptic de Niederwildungen de l'església de Sant Nicolau (cap a 1403). Escena del naixement.

Web Gallery of Art. Fig. 20.44. Mestre de Heiligenkreuz, La Mort de Santa Clara, c.1410. Washington: National Gallery of Art.

Web Gallery of Art. Fig. 20.45. Giotto, Escenes de la vida de la Verge. El naixement de la Verge, c. 1304-1306. Pàdua: Cappella Scrovegni.

Web Gallery of Art. Fig. 20.47. Filippo Lippi, Naixement de sant Esteve. Sant Esteve és substituït per un altre nen. Fresc, c. 1452 -1465. Prato: Conservat al Duomo.

Web Gallery of Art. Fig. 20.48. Pietro Lorenzetti, L'Anunciació a Sobac, c. 1328-29. Siena: Pinacoteca Nazionale.

Web Gallery of Art. Fig. 20.53. Atribuït a Conrad von Soest, Dormició de Maria, c. 1420. Dortmund: Marienkirche.

Web Gallery of Art. Fig. 20.62. Petrus Christus, L'Anunciació, c. 1452. Berlin: Staatliche Museen.

wikimedia.org Fig. 20.4. Bernat Martorell (i d'altres), Retaule de sant Joan Baptista de Cabrera de Mar, el Naixement de sant Joan Baptista, c.1425, inv. 24. Barcelona: Museu Diocesà. mirar tablet

wikimedia.org Fig. 20.16. Masaccio, Predel·la de l'Altar de Pisa, per a l'església de Santa Maria del Carmine, Històries de sant Nicolau de Bari, c. 1426. Berlin, Staatliche Museen, Gemaldegalerie. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Masaccio. Stories of St Julian and St. Nicholas. 1426. Berlin-Dahlem.jpg

wikimedia.org Fig. 20.27. Joos van Cleve, Mort de la Verge, a. 1515. Colònia: Wallraf-Richartz Museum. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Joos van Cleve - Death of the Virgin - WGA5036.jpg

wikimedia.org Fig. 20.37. Bernat Martorell, Retaule de sant Joan Baptista de Cabrera de Mar, Naixement de sant Joan Baptista, c. 1427, núm. inv. 24. Barcelona: Museu Diocesà. Vegeu escena sencera fig. 20.4.

wikimedia.org Fig. 20.46. Mestre de Mansel, miniatura del foli 179 de l'obra de Jean Mansel, La Fleur des histoires (detall) c. 1450-1458, Tournai, Arràs i potser Saint-Omer. KBR, ms. 9231, f. 179. Brussel·les: Bibliothèque Royale de Belgique. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_289.htm

wikipedia.org Fig. 20.6. Pietro Lorenzetti, Retaule amb les escenes de la Vida de la Verge, el Naixement de la Verge, c. 1342. Catedral Panel (NG 1113). Siena: Museo dell'Opera del Duomo. https://it.wikipedia.org/wiki/Nativit%C3%A0_della_Vergine_(Pietro_Lorenzetti)#/media/File:Nativity-of-the-virgin-pietro_lorenzetti_siena_museo_dell%27Opera_del_duomo.jpg

wikipedia.org Fig. 20.7. Pere Nicolau, Escenes de la vida de Sant Domènec de Guzman, a. 1403, inv. 238. València: Museu de Belles Arts. https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Qk-Pere-Nicolau.jpg

wikipedia.org Fig. 20.9. Vittore Carpaccio, El Naixement de la Verge en un interior, 1504. Academia Carrara, Bèrgamo, Inv. 731 - 1866, Legato Guglielmo Lochis. Vegeu escena sencera fig. 12.54. https://it.wikipedia.org/wiki/File:Vittore_Carpaccio_Birth_of_the_Virgin.jpg

wikipedia.org Fig. 20.14. Rogier van der Weyden, Tríptic de l'Anunciació, c. 1440. Paris: Musée du Louvre.
https://ca.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%ADptic_de_l%27Anunciaci%C3%B3_(Van_der_Weyden)#/media/File:Rogier_van_der_Weyden_-_Annunciation_Triptych_-_WGA25590.jpg

wikipedia.org Fig. 20.36. Memmo di Filippuccio o Niccolò di Segna, Escenes de vida profana. Els plaers de la vida conjugal, Els esposos es retiren a la seva cambra, fresc de la Camera del Podestà, Siena: San Gimignano, c. 1306. Fondazione Musei Senesi. https://artsandculture.google.com/asset/profane-love-scenes-the-spouses-retired-to-bed/BQHWmxf9vstF8Q

Capítol 20 B

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.73. Jacques de Besançon, Nativitat de sant Joan Baptista, a Jacobus de Voragine, Llegenda daurada, c. 1480-1490. Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Division occidentale, Français 244, foli 17r © BnF.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.75. Naixement d'Esaü i de Jacob, a Guiard des Moulins, Bible historiale, segle XV. BNF Richelieu, Manuscrits Français 9, fol. 28v.© BnF.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.76. A l'esquerra: Guiard des Moulins, Bible historiale, segle XV. BNF Richelieu, Manuscrits Français 10 © BnF.

Bibliothèque nationale de France. Fig. 20.77. Miniatura els pares carnals i la infusió de l'ànima (detall), segona meitat del segle XV, París, Biblioteca de l'Arsenal, BnF, ms. 5206, f. 174v.BNF. Vegeu escena sencera fig. 20.10.

Direcció General del Patrimoni Cultural / Josep Giribet. Juliol de 2007 Fig. 20.80. Mestre d'Arties/ Mestre d'All, Retaule de l'església de Santa Maria d'Arties (Vall d'Aran), mitjan segle XV. Direcció General del Patrimoni Cultural / Josep Giribet. Juliol de 2007.

Google Art Project. Fig. 20.78. Jaume Cirera - Bernat Despuig, Retaule de sant Miquel i sant Pere, 1432-1433. MNAC. https://artsandculture.google.com/asset/altarpiece-of-saint-michael-and-saint-peter/IwEB4Qv2hwoMsQ

Imma Sànchez-Boira. Fig. 20.79. Bernat Martorell, Retaule dels sants Joans de Vinaixa (les Garrigues), escena naixement de sant Joan Baptista, c. 1435-1445. MNAC, núm. inv. 064045-CJ.T

Imma Sànchez-Boira. Fig. 20.82. Bernat Despuig i Jaume Cirera, Retaule dedicat als sants Miquel Arcàngel i Joan Baptista, escena del naixement de Sant Joan Baptista, segle XV. Església de Sant Llorenç de Morunys.

Llibre. Fig. 20.85. Giovanni Antonio Sodoma, Interior, c. 1505-1508. Monte Oliveto Maggiore. Font: P. Thornton, The Italian Renaissance Interior..., p. 286.

The British Library. Fig. 20.72. Atribuït al mestre de Cité des Dames i taller i al Mestre del Duc de Bedford, Cristina de Pisan, La sibil·la de Cumea al costat del llit de Cristina, Le Livre du chemin de long estude (ff. 178-219v),c. 1410-c. 1414 British Library, Ms. Harley 4431, fol. 180v © The British Library (https://www.bl.uk/l).

The J. Paul Getty Museum. Fig. 20.74. Dieric Bouts, l'Anunciació, c. 1450-1455, The J. Paul Getty Museum © J. Paul Getty Trust http://www.getty.edu/art/collection/objects/754/dieric-bouts-the-annunciation-netherlandish-about-1450-1455/

Web Gallery of Art. Fig. 20.84. Bartolomé Bermejo, Mort de la Verge, 1460-62. Staatlische Museem, Berlin.

Web Gallery of Art. Fig. 20.86. Sandro Botticelli, L'Anunciació (detall), c. 1481.Florència: Galleria degli Uffizi.

wikipedia.org Fig. 20.83. Roderic d'Osona - Bartolomé Bermejo, Retaule de la Verge de Montserrat, c. 1481-1486, Catedral d'Acqui Terme, sala capitular. https://ca.wikipedia.org/wiki/Bartolom%C3%A9_Bermejo#/media/File:Bartolom%C3%A9_Bermejo_-_Retablo_della_vergine_di_Montserrat.jpg

wikipedia.org/ Fig. 20.81. Mestre de les Hores del Mariscal de Boucicaut, c. 1411, a Pierre Salmon, Les demandes faites par le roi Charles VI touchant son état et le gouvernement de son royaume, avec les résponses de Salmon. Bibliothèque Publique et Universitaire, Ginebra. https://fr.m.wikipedia.org/wiki/Fichier:Maestro_di_Boucicaut,_Demandes_%C3%A0_Charles_VI,_Pierre_Salomon_in_conversazione_con_il_re_Carlo_VI_(Ms._Fran%C3%A7ais_165,_f._4),_Biblioteca_di_Ginevra.jpg

Capítol 21 A

Google Art Project. Fig. 21.3. Martin van Cleve o taller. Interior d'una cuina (detall), c. 1565. https://artsandculture.google.com/asset/kitchen-interior/_AFRwbDNCUQGjw

Google Art project. Fig. 21.4. Brueghel el Vell, Proverbis holandesos (detalls), c. 1559. Berlin: Gemalde Galerie, National Museums Berlin. https://www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/the-dutch-proverbs/WwG8mD89xbELbQ?hl=ca&projectId=art-project

google art project. Fig. 21.19. Brueghel el Vell, Proverbis holandesos (detall), c. 1559. Berlin: Gemalde Galerie, National Museums Berlin. https://artsandculture.google.com/asset/proverbs/CwGkTFwDGMmq9w

Imma Sànchez-Boira. Fig. 21.18. Pieter Brueghel II, Visita dels pagesos. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Hunsten Antwerpen.

Llibre. Fig. 21.2. Bartolomeo Scappi, Opera, Venècia, 1570. Eines per a una cuina i una llar de foc, Bodleian Library, Oxford. E. CURRIE, Inside the Renaissance House, V&A Publications, Victoria and Albert Museum, Londres, 2006, p. 43.

Llibre. Fig. 21.22. Caldera o perola medieval anglesa. Font: Geoff Egan, The Medieval Household. Daily Living c.1150-c.1450, Boydell Press – Museum of London, Londres, 2010, p. 171.

Llibre. Fig. 21.23. Andrea Delitio, Naixement de la Verge, Fresc, 1465 (1481, 1488), Fresc, Catedral d'Atri. Santilli, Enrichetta (2011) Andrea de Litio (doc. dal 1442 al 1473) - Pittore. Personaggi

illustri in terra d'Abruzzo (PDF)foto p. 10
www.regione.abruzzo.it/xCultura/.../loadDoc.asp?...deLitio...

The British Library. Fig. 21.15. Mestre del Soane Josephus i Mestre d'Eduard IV. Detall d'una miniatura que representa la ceguesa de Tobies ajagut al llit de casa seva atès per dues dones. Londres, The British Library, Royal 15 D I, f. 18, de l'obra de Guyart des Moulins, La Bíblia Historiada, part 4 (Bíblia Historial d'Eduard IV). Datada entre els anys 1470 i 1479 (detall). Vegeu escena sencera fig. 22.10. https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=37582

The British Library. Fig. 21.20. Master of the Soane Josephus and Master of Edward, Detall d'una miniatura que representa la ceguesa de Tobit, ajagut al llit a casa seva atès per dues dones(detall), c. 1479. Londres, The British Library, Royal 15 D I © The British Library. Vegeu escena sencera fig. 21.15.
http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=37579

The Morgan Library & Museum. Fig. 21.13. Simon Bening, Escena del Sopar Da Costa Hours (detall), Pierpont Morgan Library, MS M.399, fol. 2v, c. 1515. Nova York: The Morgan Library & Museum. Vegeu escena sencera fig. 22.5.

The Morgan Library & Museum. Fig. 21.16. Mestre de Caterina de Cleves, El sopar de la La Sagrada Família (detall), en el Llibre d'Hores de Caterina de Cleves, fet vers l'any 1440 (després del 1434). Ms. M.917, ps. 150–151. Nova York: The Morgan Library & Museum. Vegeu escena sencera. fig. 21.36. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/227

The Morgan Library & Museum. Fig. 21.21. Mestre de Caterina de Cleves. El sopar de la Sagrada família, Book of Hours of Catherine of Cleves (detall), ms. M.917, p. 150-151. Nova York: The Morgan Library & Museum. Vegeu escena sencera fig. 21.36. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/227

wikidata.org Fig. 21.7. Robert Campin, Mare de Déu i Nen davant la ximeneia, 1433-1435. Sant Petersburg: Museu del Hermitage. https://www.wikidata.org/wiki/Q18508778#/media/File:Robert_Campin_009.jpg

wikimedia.org Fig. 21.1. Representació d'una cuina italiana. Bartolomeo Scappi, Opera, Venècia, 1570. París, BnF. http://catalogue.wellcomelibrary.org/record=b1325518

wikimedia.org Fig. 21.8 Robert Campin (Jacques Daret?), La verge i el Nen en un interior, a. 1432. Londres: The National Gallery. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:RobertCampin-MarededeuNenInterior.jpg

wikimedia.org Fig. 21.10 Giovani di Paolo, Naixement de sant Joan Baptista (detall), 1454. Londres: The National Gallery. Vegeu escena sencera fig. 5.8. https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Paintings_by_Giovanni_di_Paolo_in_the_National_Gallery,_London#/media/File:Giovanni_di_paolo,_scene_della_vita_del_battista,_1454,_01_imposizione_del_nome.jpg

wikimedia.org. Fig. 21.12. Meester van het Johannes-Altaar, el Naixement de Sant Joan Baptista (detall), c. 1510 – 1520. Vegeu escena sencera fig. 12.73. Museum Boijmans Van Beuningen. https://commons.wikimedia.org/wiki/Museum_Boijmans_Van_Beuningen#/media/File:Master_of_the_St._John%27s_Altarpiece_001.jpg

wikimedia.org. Fig. 21.9 (a dalt, a la dreta). Giovani di Paolo, Naixement de sant Joan Baptista, 1454. Londres: The National Gallery.

https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Paintings_by_Giovanni_di_Paolo_in_the_National_Gallery,_London#/media/File:Giovanni_di_paolo,_scene_della_vita_del_battista,_1454,_01_imposizione_del_nome.jpg

wikipedia.org Fig. 21.5. Boccaccio, Lé Décameron, 1432. Arsenal, manuscrit 5070. Bibliothèque nationale de France. https://es.wikipedia.org/wiki/Decamer%C3%B3n#/media/File:Decameron_1432-cooking_on_spit.jpg

wikipedia.org Fig. 21.6. Mestre de Flémalle, El retaule Werl, 1438. Madrid: Museo del Prado. Vegeu escena sencera fig. 14.22.

wikipedia.org Fig. 21.11. Jan de Beer, el Naixement de la Verge (detall), c. 1520, inv. núm. 34 (1956.16). Madrid: Museo Thyssen-Bornemisza. https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Jan_de_Beer_-_Birth_of_the_Virgin_-_WGA1561.jpg

wikipedia.org Fig. 21.14. Jan de Beer, El naixement de la Verge (detall), c. 1520. Madrid: Museu Thyssen-Bornemisza. https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Jan_de_Beer_-_Birth_of_the_Virgin_-_WGA1561.jpg

wikipedia.org Fig. 21.17. Mestre de Caterina de Cleves, c. 1449 (Utrecht). The Morgan Library & Museum. La Sagrada Família treballant (detall). Ms. M 917, p. 149. Nova York: The Morgan Library & Museum. Vegeu escena sencera fig. 13.22. https://nl.wikipedia.org/wiki/Getijdenboek_van_Katharina_van_Kleef#/media/File:Meester_van_Catharina_van_Kleef,_Heilige_Familie.jpg

Capítol 21 B

Bibliothèque nationale de France. Fig. 21.24. Jean Le Tavernier, L'infern, d. 1455, Gérard de Vliederhoven, Traité des quatre dernières choses, Brussel·les, KBR, ms. 11129, f. 90 © Bibliothèque royale de Belgique. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_152.htm

Bibliothèque nationale de France. Fig. 21.31. Mestre de Flavius Josèphe del museu Soane i Mestre de Froissart de Philippe de Commynes, Anunci de l'ángel a Joaquim i naixement de la Mare de Déu, fet entre el 1475 i el 1482, Richelieu Manuscrits Français 297, foli 1 de Fleur des histoires, Bruges. Vegeu escena sencera figs. 7.47 i 8.44 https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b105072112/f21.item.r=Fleur%20des%20histoires.zoom

Bibliothèque nationale de France. Fig. 21.32. Naixement de la Verge, c. 1285?-1290?, BnF NAF 16251, foli 19.

J. Bolòs Fig. 21.27. Greixonera del Born, inici del segle XVIII. Barcelona: Exposició permanent. Barcelona: El Born Centre de Cultura i Memòria.

Llibre. Fig. 21.25. Interior de cuina. Sopar d'Emaús, segle XVI, Musée des Beaux-Arts, Lilla, França. Béatrice FONTANEL, Daily Life in Art, Abrams, Nova York. 2006, p. 42.

Llibre. Fig. 21.26. Greixonera de Bourges, del segle XV o de principi del segle XVI, conservada al Museu de Berry. Béatrice FONTANEL, Daily Life in Art, Abrams, Nova York. 2006, p. 42.

Llibre. Fig. 21.33. Jean de Mauléon, Febrer: cuinar i fer festes, c. 1525. Baltimore: Walters Art Museum, Ms. W.449, f. 3v. Béatrice FONTANEL, Daily Life in Art, Abrams, Nova York. 2006, p. 39.

Llibre. Fig. 21.35. Pere Vall, Retaule dedicat a Santa Anna. Naixement de la Mare de Déu. Detall d'una dona amb un morter, c. 1405-1411. Col·lecció privada, Barcelona. J. BELTRÁN DE HEREDIA, "Terminologia i ús dels atuells ceràmics de cuina", Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica, Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona, 1994, p. 23.

Llibre. Fig. 21.37. Esbromadores (skimmers) trobades a Londres, d.1450. Font: Geoff Egan, The medieval Household..., p. 157.

Llibre. Fig. 21.38. Gedichte vom Hausrat, Estrasburg, c. 1514. Font: D. Alexandre-Bidon, Une archéologie du goût..., p. 49 i 50.

The Morgan Library & Museum. Fig. 21.34. Mestre de Caterina de Cleves, Escena del sopar de la Sagrada Família (detall), c. 1440, MS M.917/945, pp. 150–151. Nova York: The Morgan Library & Museum. Vegeu escena sencera fig. 21.36. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/227.

The Morgan Library & Museum. Fig. 21.36. Mestre de Caterina de Cleves , (Horas i misses pels set dies de la setmana). Escena del sopar de la Sagrada Família (detall), c. 1440, MS M.917/945, pp. 150–151. Nova York: The Morgan Library & Museum. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/227

Web Gallery of Art. Fig. 21.28. Hans Multscher, l'Adoració dels Reis, c. 1437. Berlin: Staatliche Museen.

Web Gallery of Art. Fig. 21.29. Hans Multscher, L'Adoració dels Reis (detalls), any 1437. Berlin: Staatliche Museen, Gemäldegalerie. Vegeu escena sencera fig. 21.28.

Web Gallery of Art. Fig. 21.30. Konrad von Soest, Tríptic de Niederwildungen de l'església de Sant Nicolau, cap a l'any 1403.

Capítol 22 A

Bibliothèque nationale de France. Fig. 22.3. Guillebert de Mets, Sant Cristòfol, Llibre d'Hores, c. 1409-1419, Paris, BNF, Mss, NAL 3055, f. 178 v. http://expositions.bnf.fr/flamands/grand/fla_099.htm

Google art project. Fig. 22.6. Bernat Martorell i taller, Retaule de santa Maria Magdalena de Perella, Sant Sopar (detall), c. 1437-1452, núm. inv. 47. Vic: Museu Episcopal de Vic. https://artsandculture.google.com/asset/retaule-de-santa-maria-magdalena-de-perella/QwFW2gWyoVNd9Q

Google art project. Fig. 22.7. Jaume Huguet, Sant Sopar (detall), c. 1463-1460/75, procedent del convent de sant Agustí de Barcelona, MNAC/MAC núm. inv. 040412-000. https://artsandculture.google.com/asset/last-supper/OAHhBe0Fc70m8A

Google Art Project. Fig. 22.13. Pere García de Benavarri, Banquet d'Herodes (detall), c. 1470. Núm. inv. 064060-000. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya. https://artsandculture.google.com/asset/herod-s-banquet/3gEZ3mceB_WNSw

Google Art project. Fig. 22.26 (b) Mestre de les figures anèmiques, Retaule dedicat a sant Martí de Tours, núm. inv. 1009-1013. Vic: Museu Episcopal de Vic. https://artsandculture.google.com/asset/retaule-dedicat-a-sant-mart%C3%AD-de-tours/CAG-plwiLMXWcA

Imagenes sagradas.blogspot. Fig. 22.31. Pedro Berruguete, Milagro de San Cosme y San Damián (detall), c. 1450-1499, Museu: Antiga Col·legiata Covarrubias (Burgos). Vegeu fig. 12.31. http://imagenessagradas.blogspot.com/2015/09/pedro-berruguete-santos-cosme-y-damian.html

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.9. Mestre de la Llegenda de santa Magdalena, La Sagrada Família, 1520, inv. 948. Anvers: Koninklijk Museum voor Schone Hunsten Antwerpen.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.14. Atribuït a Guillem Seguer, Retaule de Vallbona de les Monges, Sant Sopar, c. 1340-1350, 009920-000, MNAC. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.15. Mestre de Soriguerola, Retaule Soriguerola, Sant Sopar (detall). Final del segle XIII. Núm. inv. 003901-000 MNAC. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.16. Mestre de Santa Coloma de Queralt, Retaule dels sants Joans, Banquet d'Herodes i dansa de Salomé (detall), c. 1356. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.17. Mestre de Sixena (Mestre de Sixena (probablement Pere Serra i taller) Retaule de la Verge, Sant Sopar, c. 1363-1375, MNAC, 015916-CJT.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.24. Mestre de Vallbona de les Monges (Atribuït a Guillem Seguer ?).Taula Santíssima Trinitat i Corpus Christi, c. 1340-1350, MNAC/MAC 009920-000. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.33. Mestre de la Porciúncula, Mare de Déu de la Porciúncula (detall), cap a 1450. MNAC, núm. 64103. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.34. Mestre de la Porciúncula, Mare de Déu de la Porciúncula (detall), cap a 1450. MNAC, núm. 64103. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.39. Plats de ceràmica de Manises. N° Inventaire : Cl. 2343, Cl. 2119, Cl. 2240, Cl. 1686, Cl. 7647. Segles XV-XVI. Paris: Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.40. Plats de ceràmica de Manises. N° Inventaire : Cl. 2343, Cl. 2119, Cl. 2240, Cl. 1686, Cl. 7647. Segles XV-XVI. Paris: Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge.

Imma Sànchez-Boira. Fig. 22.41.Gerro i pots de ceràmica de Manises. N° Inventaire : Cl. 2343, Cl. 2119, Cl. 2240, Cl. 1686, Cl. 7647. Segles XV-XVI. Paris: Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge.

Imma Sànchez i Boira. Fig. 22.43. Pere García de Benavarri i taller, el Naixement de la Mare de Déu (detall), MNAC 114.750. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Imma Sànchez i Boira. Fig. 22.46. Jaume Huguet, Sant Sopar (detall), c. 1463-1460/75, procedent del convent de sant Agustí de Barcelona, MNAC/MAC núm. inv. 040412-000. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Llibre. Fig. 22.22. Bernat Martorell, Retaule de la Transfiguració, Noces de Canà. Barcelona: catedral de Barcelona. Font: Ruiz i Quesada, Francesc, Bernat Martorell, el mestre de sant Jordi, Generalitat de Catalunya - Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2002, fotografia p. 111.

Llibre. Fig. 22.23. Jaume Ferrer I (?), Retaule del Sant Sopar, segle XV. Museu Diocesà de Solsona, núm. inv. 16. Vegeu escena sencera fig. 15.13. Solsona: Museu de Solsona, Diocesà i Comarcal. J. Bolòs, La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 101.

Llibre. Fig. 22.25. Bernat Despuig, Retaule de sant Joan Baptista i de sant Esteve (detall). Banquet Herodes, núm. inv. 15. 824, MNAC. J. Bolòs, La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 91.

Llibre. Fig. 22.27. Jacomart-Reixach, Retaule del Sant Sopar, c. 1455. Museu Diocesà de Sogorb (Castelló). COMPANY, Ximo, La Época Dorada de la pintura valenciana (siglos XV y XVI), Generalitat Valenciana, 2007, p. 192.

Llibre. Fig. 22.35. Jaume Ferrer i col·laboradors, Retaule de la Paeria, el Naixement de Jesús (detall), c. 1450-1455, Lleida. Isidre Puig, Jaume Ferrer II, Pintor de la Paeria de Lleida, Ajuntament de Lleida i Pagès Editors, S.L., Lleida, 2005, fotografia p. 161.

Llibre. Fig. 22.36. Taller del Mestre d'Albatàrrec, Jaume Ferrer I (?), Taula del Sant Sopar de Solsona (detall), principi del segle XV. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, inv. núm. 16. Vegeu escena sencera fig. 15.13. BOLÒS, J., La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 100.

Llibre. Fig. 22.37. Bernat Martorell, Predel·la del retaule de la Transfiguració. Escena del descendiment de la creu, segle XV, Catedral de Barcelona. J. BOLÒS, La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 125.

Llibre. Fig. 22.38. Taller del Mestre d'Albatàrrec, Jaume Ferrer I (?), Taula del Sant Sopar de Solsona (detall), principi del segle XV, núm. de inv.16. Solsona: Museu Diocesà i Comarcal. Vegeu escena sencera fig. 15.13. J. BOLÒS, La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 100.

Llibre. Fig. 22.42 (a sota). Taller del Mestre d'Albatàrrec, Jaume Ferrer I (?), Taula del Sant Sopar de Solsona (detall), núm. de inv. 16, principi del segle XV. Solsona: Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Vegeu escena sencera fig. 15.13. BOLÒS, J., La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval, Edicions 62, Barcelona, 2000, p. 100.

The British Library. Fig. 22.10. Mestre de Soane Josephus i Master d'Edward IV, Detall d'una miniatura que representa la ceguesa de Tobit ajagut al llit a casa seva atès per dues dones. Royal 15 D I, f. 18, The British Library.

The Morgan Library & Museum. Fig. 22.11. Mestre de Caterina de Cleves, Les Hores de Caterina de Cleves, El sopar de La Sagrada Família (detall), c. 1434, MS M.917, pp. 150–151. Nova York. The Morgan Library & Museum Veure escena sencera fig. 21.36. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/227

The Morgan Library & Museum. Fig. 22.12. Mestre de Caterina de Cleves, Les Hores de Caterina de Cleves, El sopar de La Sagrada Família (detall), c. 1434, MS M.917, pp. 150–151 Nova York, The Morgan Library & Museum. Vegeu escena sencera fig. 21.36. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/227

The Morgan Library & Museum. Fig. 22.5. Simon Bening, Gener: Escena del Sopar, c. 1515, Morgan Library. Da Costa Hours MS M.399, fol. 2v, Nova York, The Morgan Library & Museum. https://www.themorgan.org/collection/da-costa-hours/4

Web Gallery of Art. Fig. 22.8. Hugo van der Goes, L'Adoració dels Pastors (detall), c. 1476-79. Florència: Galleria degli Uffizi.

Web Gallery of Art. Fig. 22.18. Duccio, Retaule de la Maestà, Sant Sopar, c. 1308-1311. Museo dell'Opera del Duomo, Siena.

Web Gallery of Art. Fig. 22.20. Domenico Ghirlandaio, Sant Sopar (detall), c. 1486. Florència: San Marco.

Web Gallery of Art. Fig. 22.21. Domenico Ghirlandaio, Sant Sopar (detall), c. 1480. Florència: fresc de l'Església d'Ognissanti. Vegeu escena sencera fig.22.20.

Web Gallery of Art. Fig. 22.26 (a)Jaume Serra (atribuïda), c. 1370.1400, Sant Sopar. Museu Nacional de Palermo (detall de la predel·la) Tovalles blanques escacades amb serell i flocadura. http://www.wga.hu/frames-e.html?/html/s/serra/jaume/lastsupp.html

Web Gallery of Art. Fig. 22.28. Hans Memling, Gerro amb flors, c. 1490. Museu Thyssen-Bornemisza, Madrid.

Web Gallery of Art. Fig. 22.29. Hans Memling, Gerro amb flors (detall), c. 1490. Madrid: Museu Thyssen-Bornemisza. Vegeu escena sencera fig. 22.28.

Web Gallery of Art Fig. 22.30. Hans Holbein el Jove, El mercader Georg Gisze, 1532. Staatliche Museen zu Berlin.

Web Gallery of Art. Fig. 22.44 (a sota). Pietro Lorenzetti, Sant Sopar, c. 1320, fresc de l'església inferior de sant Francesc d'Asís. Vegeu escena sencera fig. 22.45.

Web Gallery of Art. Fig. 22.45 (a sota). Pietro Lorenzetti, Sant Sopar, c. 1320, fresc de l'església inferior de sant Francesc d'Asis.

wikimedia.org Fig. 22.2. Retaule de l'Anunciació del pintor Robert Campin (Mestre de Flémalle), c. 1420. Brussel·les, Musées Royaux des Beaux-Arts. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Robert_Campin_-_Annunciation_-_WGA14402.jpg

wikimedia.org Fig. 22.19. Duccio, Retaule de la Maestà, Miracle de les Noces de Canà, c. 1308-1311. Museo dell'Opera del Duomo, Siena. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Duccio_di_Buoninsegna_-_Wedding_at_Cana_-_WGA06775.jpg

wikimedia.org Fig. 22.32. Vittore Carpaccio, El somni de santa Úrsula (detall), c. 1495. Venècia: Gallerie dell'Accademia. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Accademia_-_Sogno_di_sant%27Orsola_-_Vittore_Carpaccio.jpg

wikipedia.org Fig. 22.1. Jean Bourdichon, Els quatre estats de la societat, L'home ric (detall), c. 1500-10, Manuscrit (Mn. 90-93), 1, École Nationale Supérieure des Beaux-Arts, Paris. https://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Bourdichon#/media/File:Bourdichon_The_Wealthy_Man.jpg

wikipedia.org Fig. 22.4. Atribuïda al cercle de Jan van Eyck, Naixement de sant Joan Baptista (detall), Hores de Milà-Tori, Ms. 47, fol. 93v. c. 1422. Tori: Museu Cívic. Vegeu escena sencera fig. 8.3.

Capítol 22 B

Google Art Project. Fig. 22.75. Martin van Cleve o taller. Interior d'una cuina (detall), c. 1565. De la col·lecció Skokloster Castle.

Google Art Project. Fig. 22.65. Duccio di Buoninsegna, Predel·la de la Maiestà. Crist i la dona samaritana (detall), c. 1310-11. Madrid: Museo Thyssen-Bornemisza. https://artsandculture.google.com/asset/christ-and-the-samaritan-woman/4AFwhs-biXBQyg?hl=en

Google Art Project. Fig. 22.73. Martin van Cleve o taller. Interior d'una cuina (detall), c. 1565. De la col·lecció Skokloster Castle.

Google Art Project. Fig. 22.74. Martin van Cleve o taller. Interior d'una cuina (detall), c. 1565. De la col·lecció Skokloster Castle.

Google Art Project. Fig. 22.76. Jaume Ferrer II i Pere Teixidor, Retaule Sant Jeroni, sant Martí de Tours, sant Sebastià i Calvari, sant Jeroni en el seu estudi (detall escena de sant Jeroni), c. 1445-1455, núm. Inv. 114743-000 MNAC.

Google Art Project. Fig. 22.79. Bernat Martorell, Retaule dels sants Joans de Vinaixa (les Garrigues), el Naixement de sant Joan Baptista (detall), c. 1435-1445, núm. inv. 064045-CJT MNAC. Barcelona; Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Llibre. Fig. 22.48. Taddeo Gaddi, escena de la Vida de la Verge, nínxol amb objectes litúrgics (detall), fresc c. 1330. Florència: Santa Croce. Jacqueline DU PASQUIER, Histoire du verre, Massin Editeur, Paris, 2005, p. 110.

Llibre. Fig. 22.53 Forquilla de coure amb mànec procedent de Nantes, Segles XV-XVI, Écouen, Musée national de la Renaissance, inv. E. CL. 2988. LATRÉMOLIÈRE, É. – QUELLER, F. (eds.), Festins de la Renaissance. Cuisine et trésors de la table, Somogy, Editions d'art – Château royal de Blois, París, 2012, p. 246, fig. 167.

Llibre. Fig. 22.54 (esquerra) Forquilla plegable (proc. Saône) Chalon-sur-Saône, Musée Denon, D. 98. 20.199. LATRÉMOLIÈRE, É. – QUELLER, F. (eds.), Festins de la Renaissance. Cuisine et trésors de la table, Somogy, Editions d'art – Château royal de Blois, París, 2012, p.. 247, fig. 171.

Llibre. Fig. 22.55 (dreta) Forquilla de tres dents amb mànec (proc. Excavacions de Murat), c. segles XV-XVI, Écouen, Musée national de la Renaissance, inv. E. CL. 1804a LATRÉMOLIÈRE, É. – QUELLER, F. (eds.), Festins de la Renaissance. Cuisine et trésors de la table, Somogy, Editions d'art – Château royal de Blois, París, 2012, p. 247, fig. 168.

Llibre. Fig. 22.62 Bernat Martorell, retaule de la Transfiguració. Les Noces de Canà, 1445-1452, Catedral de Barcelona. Francesc RUIZ I QUESADA, Bernat Martorell, el mestre de sant Jordi, Generalitat de Catalunya, - Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2002, fotografia p. 110.

Llibre. Fig. 22.68. Refredador, c. segles XV-XVI. Barcelona: Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populars. Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, Electa, Barcelona, 1994, p. 126, fig. 82.

Llibre. Fig. 22.69. A la dreta: Bernat Martorell, Retaule de la Transfiguració de la catedral de Barcelona. Escena de Jesús i la samaritana, c. 1445. Barcelona: Catedral de Barcelona. Francesc

RUIZ I QUESADA, Bernat Martorell, el mestre de sant Jordi, Generalitat de Catalunya, - Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2002, fotografia p. 112.

Llibre. Fig. 22.82. Jaume Ferrer, Retaule de la Paeria, l'Anunciació (detall) c. 1450-1455. Lleida: Paeria de Lleida. Vegeu escena sencera fig. 9.4. Isidre Puig, Jaume Ferrer II, Pintor de la Paeria de Lleida, Ajuntament de Lleida i Pagès Editors, S.L., Lleida, 2005, fotografia p.151.

Llibre. Fig. 22.83. Quiringh van Brekelenkam. El taller d'un sastre, c. 1660, Bonn, Rheinisches Landesmuseum. Jeroen GILTAIJ (ed.), Senses and Sins. Dutch Painters of Daily Life in the Seventeenth Century, Hatje Cantz Publishers, Ostfildern-Ruit, 2004, fig. 51, p. 193. Prové de: Bonn, Rheinisches Landesmuseum.

Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge. Fig. 22.51. A la dreta: cullera de coure, vers 1500, inv. CL2664. Paris: Musée de Cluny, musée national du Moyen Âge http://www.musee-moyenage.fr

Musée des Beaux-Arts de Montréal. Fig. 22.78. Bernat Martorell, Retaule de la Mare de Déu, l'Anunciació (detall), C. 1427. Montréal: Musée des Beaux-Arts de Montréal (1962.1363) legs. F. Cleveland Morgan. https://www.mbam.qc.ca/collections/?t=Martorell#detail-8337

Musée historique et archéologique de l'Orléanais. Fig. 22.51. A l'esquerra: culleres d'argent d'Orleans, segle XV. Musée historique et archéologique de l'Orléanais, inv. 2001.7.1 http://webmuseo.com/ws/musee-historique-archeologique-orleanais/app/collection/record/13?vc=ePkH4LF7w6yegDEO9wZyIjQ3soDWg0SmGH3MQEOKGGj-MDIwMNQz1zMEV9ew4AEA1qAx6Q$$

The British Library. Fig. 22.50. Mestre del Soane Josephus - Mestre d'Eduard IV. La ceguesa de Tobies ajagut al llit atès per dues dones. Inclòs en el foli 18 de l'obra de Guyart des Moulins, La Bíblia Historial, part 4 (Bíblia Historial d'Eduard IV), c. 1470-1479. Royal 15 D I, f. 18, British Library (detall). Vegeu escena sencera fig. 22.10.

The Metropolitan Museum of Art. Fig. 22.66. Refredador, primera meitat del segle XVI (proc. València). Accession Number: 94.4.358. Nova York: The Metropolitan Museum of Art. http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/94.4.358

The Metropolitan Museum of Art. Fig. 22.57. A la dreta: Joos van Cleve, La Sagrada Família (detall), c. 1512-13, inv. núm. 32.100.57. Nova York: Metropolitan Museum of Art. https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436793

The Morgan Library & Museum. Fig. 22.67. El sopar de La Sagrada Família, "The Hours of Catlerine de Cleves" The Morgan Library MS M.917, pp. 150–151. Nova York: The Morgan Library & Museum.Veure escena sencera fig. 21.36. https://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/227

The Morgan Library & Museum Fig. 22.80. Caterina de Cleves resant amb la Verge i el Nen, c. 1440, Nova York, The Morgan Library. MS M.945, ff. 1v–2r. Vegeu el detall del tinter a la fig. 22.81.

The Morgan Library & Museum. Fig. 22.81. Caterina de Cleves resant amb la Verge i el Nen, c. 1440, Nova Yorl, The Morgan Library. MS M.945, ff. 1v–2r (detall). Vegeu escena sencera fig. 22.80. http://www.themorgan.org/collection/hours-of-catherine-of-cleves/1

The National Gallery. Fig. 22.77. Giovanni di Paolo, el Naixement de sant Joan Baptista (detall), c. 1454. Londres. Londres: The National Gallery. The National Gallery

http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/giovanni-di-paolo-the-birth-of-saint-john-the-baptist-predella-panel

Web Gallery of Art. Fig. 22.47. Matthias Grünewald, Concert d'Àngels i el Naixement, c. 1515, Musée d'Unterlinden, Colmar. Vegeu escena sencera fig. 13.9.

Web Gallery of Art. Fig. 22.52. Konrad von Soest, Altar de la Passió, Nativitat, c. 1403, Gesamtansicht, església de Bad Wildungen, Alemanya. Vegeu escena sencera fig. 20.49 i fig. 21.30.

Web Gallery of Art. Fig. 22.61 (a la dreta). Domenico Ghirlandaio, el Naixement de sant Joan Baptista (detall), 1486-90, fresc, Cappella Tornabuoni. Florència: Santa Maria Novella.

Web Gallery of Art. Fig. 22.72. A la dreta: Martin Schongauer, La Sagrada Família, detall, c.1475-1480, Viena: Kunsthistorisches Museum.

Web Gallery of Art. Fig. 22.84. Pieter Hooch, Una dona bevent amb dos homes, c. 1658. Londres: The National Gallery.

wikimedia.org Fig. 22.49. Gerard David, Verge amb el Nen (detall), c. 1515. Musei di Strada Nuova, Aurora Trust, New York. https://www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/madonna-and-child-with-the-milk-soup/wgGgR6Vau86-pw

wikimedia.org Fig. 22.56. A l'esquerra: Mestre de Flemalle, El retaule de Wert, Santa Bàrbara (detall), c. 1438. Madrid: Museu del Prado. Domini públic. Vegeu escena sencera fig. 14:22. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6e/Werl-Triptychons.jpg

wikimedia.org Fig. 22.58. A dalt: Roger van der Weyden (Mestre de Flémalle), Tríptic de L'Anunciació (detall), c. 1440. Paris: Museu del Louvre. Vegeu escena sencera fig. 20.14.

wikimedia.org Fig. 22.59. Jan van Eyck Lucca Madonna (detall), c. 1436. Frankfurt: Städelsches Kunstinstitut.

wikimedia.org Fig. 22.60. (esquerra). Domenico Ghirlandaio, Les històries de santa Fina a San Gimignano, Anunci de la mort de Santa Fina (detall),1473-75, fresc de la Capella de Santa Fina. San Gimignano: Col·legiata de San Gimignano.

wikimedia.org Fig. 22.63. Deixeble de Jan van Eyck, La Verge amb el Nen, c. 1433. Melbourne: National Gallery of Victoria. http://www.ngv.vic.gov.au/essay/the-national-gallery-of-victorias-virgin-and-child-by-a-follower-of-jan-van-eyck-a-continuing-reassessment-2/

wikipedia.org Fig. 22.64. Bernat Martorell, Retaule de la Transfiguració. Escena de Jesús i la samaritana, c. 1445, catedral de Barcelona. https://ca.wikipedia.org/wiki/Retaule_de_la_Transfiguraci%C3%B3_(Martorell)#/media/File:Martorell5.jpg

wikipedia.org Fig. 22.70. A dalt: Taller del Mestre de Flémalle (Jacques Daret ?), Verge amb el Nen en un interior (detall), a.1432. NG6514. Londres: The National Gallery. https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:RobertCampin-MarededeuNenInterior.jpg

wikimedia.org Fig. 22.71. A l'esquerra: Aine Bru, Retaule major del monestir de sant Cugat del Vallés, Martiri de sant Cugat (detall), c. 1502-1507, MNAC núm. inv. 015840-000. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Capítol 23

Imma Sànchez-Boira. Fig. 23.1. Una ferrada, Sutton Hoo c. 500-600 dC 1939, 1010, 79, 83-85. Londres, Victoria and Albert Museum.

Llibre. Fig. 23.2. Wolfgang Heimbach, interior de cuina, s. XVII, Germanisches, Natioalmuseum, Nuremberg. Béatrice FONTANEL, Daily Life in Art, Éditions de la Martinière, París, 2005, p. 74.

Web Gallery of Art. Fig. 23.3. Domenico di Bartolo, Recepció dels Pelegrins a dins de l'església de l'Hospital (detall), c. 1440. Siena: Hospital de Santa Maria della Scala.

Web Gallery of Art. Fig. 23.4. Domenico di Bartolo, Carregant un malalt, c. 1440, Siena, Hospital de Santa Maria della Scala.